This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

1382

Soc. 394 d 259
34-7

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Knjiga XXXIV.

U ZAGREBU 1876.

U KNJIŽARNICI LAVOSLAVA HARTMANA NA PRODAJU.

Dionička tiskara u Zagrebu.

Sadržaj.

Strana

Borba naroda hrvatskoga za anžovinsku kuću proti ugarskomu kralju Arpadovcu, Andriji III. Od Ivana Tkalčića 1

Kako bi se imale pisati slovnice za gimnazije, uz nieke protuopazke na opazke gosp. dra. Jovana Turomana. Od Adolfa Vebera 35

Prilog k fizikalnim teorijam. Od Ant. Laske 59

Na obranu pravosti staro-srbskih zlatnih novaca. Od S. Ljubića 75

Etimologija imena Hrvat. Od dra. Lavoslava Geitlera 111

Književne obznane:

Nove biline i druga Addenda Flori hrvatskoj. Od Lj. Vukotinovića . 119

Primjetbe na razpravu Armina Pavića: „Prilog k historiji Dubrovačke hrvatske književnosti.“ Rad XXXI, 134—95. Od L. Zore 133

Otvoreno pismo profesoru J. Hanělu povodom njegova članka u „Radu jugoslavenske akademije“ XXXII. knjizi, 175 str. naštampanoga . . 181

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti početkom god. 1876. . . 185

Izvodi iz zapisnika jugoslavenske akademije 189

Poklonjene knjige jugoslavenskoj akademiji 193

Spicilegium monumentorum archaeologicorum in terris quas Slavi australes incolunt repertorum. Od S. Ljubića 1

Borba naroda hrvatskoga za anžovinsku kuću proti ugarskomu kralju Arpadovcu, Andriji III.

Čitao u sjednici-filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 19. svibnja 1875.

DOPISUJUĆI ČLAN IVAN TKALČIĆ.

O priestolnom nasljedstvu u lozi Arpadovoj, dok nebje isto zakonom ustanovljeno, bijaše sveudiljnih borba; u njekojih od ovih sudjelovao je i narod hrvatski, u onih naime, koje su nastale poslie sklopljene nagode s kraljem Kolomanom. Borbe ove bijahu li dinastijske naravi, pa premda je i ova, u kojoj je ustao narod hrvatski proti posljednjemu Arpadovcu Andriji III, nosila na sebi takodjer dinastijski biljeg, to se ipak u tom luči od prvanjih, što se njekoč borilo za razne članove ali ipak za isto pleme; dočim su ovom borbom iztaknuli Hrvati jošter i svoju individualnu i političnu neodvisnost od ugarske krune, pa mimoišav priznanu inače posljednju rozgvu Arpadove loze, tražili si inoga vladaoca.

O tom hrvatskom pokretu pisalo se jurve u nas; ali sa nestašice povjestne gradje ili su dosadanji pisci površni bili,[1] ili radi sebičnosti pristrani.[2] Premda se ova moja razprava temelji na vjerodostojnih inozemnih, nu najviše domaćih, dosadanjim piscem nedovoljno poznatih listinah: to si ipak nelaskam, da ću njom sve izcrpsti, nadam se samo, da ovom radnjom dosta unesoh svjetla u mrklo ono doba.

Ovomu hrvatskomu pokretu dali su povod sami Arpadovci; jer nije ni sto godina prošlo bilo, da su zasjeli hrvatski priestol, pa su se već osjetile ubitačne posljedice sklopljenoga ugovora. Na zahtjeve pridruženoga si naroda hrvatskoga slabo se osvrtalo tudje kraljevsko

[1] Fr. Bradaška. Der Kampf des letzten Arpaden Andreas III. um seine Herrschaft namentlich mit dem Hause Anjou, unter besonderer Berücksichtigung Croatiens, Slavoniens, Dalmatiens. Program zagreb. gimn. g. 1858.

[2] Krčelić. Histor. eccl. zagrab. p. 94—100.

pleme, poznajuć bo ono silu njegovu, koja, ojača li, pogibeljnom bi postala težnjam madjarskoga plemena, vazda je radilo u prilog onomu narodu, iz kojega je i samo niklo, a da to pospješi, sistematično nastojalo je o tom, da Hrvatsku razkomada, oslabi i tako uništi. Da pako izvedu svoje poduzeće, dvoje su si odabrali sredstvo: svetinje narodne ponajprije omraziti istomu narodu, a uz to uznastojati, da u zemlji hrvatskoj tudji, nehrvatski živalj čvrst uhvati korien. Da vidimo kako su se služili i jednim i drugim. Banstvo, to prastaro i s narodom hrvatskim sraslo dostojanstvo, i nepitajuć privolje Hrvata, podjeljivali su Arpadovci svojevoljno, dà i istim tudjincem; a što još više, kako su na svoju ruku imenovali banove, tako ih opeta skidali s te časti, i tim sijali sjeme domaćih razdora; bivšemu bo banu zazorno bijaše pokoravat se novomu svojemu nasljedniku, za koga je dobro znao, da bansku zastavu drži u ruci jedino od milosti ugarskoga dvora. Bilo je doduše slučajeva, da su na ugarskom dvoru i Hrvati obnašali važna dostojanstva, ali ovakovimi odlikovanji smjeralo se onamo, nebi li se otudjili svojemu narodu. Osim banskoga dostojanstva zapremili su u nas tudjine sve ine časti i službe; pa se napokon i uobičajilo, da se Madjaru u ime nagrade udielio hrvatski posjed; i tako se malo po malo ugnjezdili u Hrvatskoj ljudi protivnici našoj narodnosti, a zazorni domaćemu plemstvu, pa tako došlo često je do razmirica medju urodjenim i došljačkim plemstvom.

Ono malo pažnje i priznanja, kojim odlikovao Bela IV. Hrvate, da okaje griehe predšastnika svojih, bijaše samo pojav, koj kako se njim pomolio na hrvatskom zrieniku, isto tako je njegovom smrću i izčeznuo, dà što više, za vlade njegovih potomaka našli se Hrvati na vršku nezadovoljstva, osobito pako za kraljevanja Ladislava IV. ili Kumanca.

Da bolje shvatimo ovaj hrvatski pokret, koj se za Ladislava IV. zametnuo samo, nu po smrti mu izišao na javnost: jednom bar crtom ocrtat nam valja dobu kraljevanja njegova; dobu onu, u kojoj zrijemo koljeno Arpadovo u podpunom moralnom rasulu.

Tužno li potamnjela kruna velikoga ugarskoga sveca sv. Stjepana na Ladislavovoj glavi, na tjemenu prekomjerno razuzdana i putena mladića, u kojem nebijaše upravo nikakove vrline, dà za koga se napokon i dvojilo je li umro kao kršćan.[1] Za njegova bo kraljevanja,

[1] Theiner. Mon. Hung. I. 369. DXCII. Procures eciam certitudinem habere plenariam, utrum rex ipse decesserit tanquam catholicus christianus, non hereticus, non scismaticus, neque a fide exorbitans supradicta.

pritisnula je Ugarsku poput krvoždne môre samovolja imućnijega plemstva, jer bezbrižni i razkalašeni taj mladić preslab bijaše, da joj sustegne uzde, a tim se poremetio sav sustav ùprave. Poganski Kumani, koje mladi kralj najvolio, svojom objesti počinili su silna bezakonja; Židovi pako, koji su u zakup uzeli sav prihod kraljevske blagajne, izsisali su narod, oglobili ga i ubiedili. I jedina, moćna za tada poluga dobrobiti države, svećenstvo mnijem, iznevjerila se svomu uzvišenomu zvanju, a uza to dovoljno obskrbljeno, tratilo je vrieme u nasladah, veselilo se nad ordalijami i tjeralo lihvarstvo. Gorko li se tuži nad užasnim tadanjim stanjem Ugarske papa Nikola IV. „Kraljevski priestol, veli on, pod pritiskom stenje, a buduć da je izgubio svaki ugled, to se u kraljevini otimlju ne samo imanja vjernih, već i isti crkveni posjedi i pobožne zaklade pliene se. Za proplakati je, kolika pogibelj prieti spasu duša, pošto se grozno ubijaju ljudi i bezčislena zla tvore.“ [1] I domaći ugarski povjestnik, do koga je tradicionalno prispjela viest o Ladislavovom kraljevanju, ovako ga crta: „Za Ladislavova kraljevanja počela je Ugarska padati u uzvišenoj svojoj moći. Radi domaćih razdora, gradovi su opustjeli, sela popaljena, a mir i sloga težko potlačena bila. Bogataši su osiromašili, plemići pako postali nevoljnimi kmeti. U to takodjer vrieme i dvokolica je došla u porabu, koju prozva narod koli Ladislavovimi, buduć da je radi sveudiljna pliena ponestalo i tegleće životinje, pa mjesto nje uprezivali ljude u kola.“ [2]

Pagubno ovakovo stanje, koje je razvezalo u Ugarskoj sve javne i sukromne odnošaje, utjecalo je žalibože vrlo štetonosno i na kraljevinu Hrvatsku.

Valjani su zavodi jedna od glavnih a i najčvršćih poluga blagostanju svake zemlje, u njih prosvjetljuje si um i oplemenjuje srce mladi naraštaj, koj, dodje li do muževnosti, a uza to svestrano uzobražen, ravna sudbinom onoga naroda, u kojem je ugledao svjetlo. Za Stjepana II. biskupa zagrebačkoga revno se doduše nastojalo o tom, da i zemlja hrvatska nezaostane u kulturi tadanje Evrope, pa su se ne samo obrazovali mladići u zagrebačkom sjemeništu, [3] već se odašiljali i izvan domovine bilo u Francezku ili u Italiju. [4] Provalom

[1] Ibid. p. 328. DXLIV.

[2] Thwrocz. Chron. Hung. cap. LXXXI.

[3] Tkalčić. Monum. episc. zagrab. II. pars III. cap. II. pag. 77.

[4] Thomas archid. Spalatensis, cap. XLVII. O prepozitu čazmanskom Ugrinu, veli „Studuerat enim apud Parisios annis fere duodecim in theologica facultate“.

tatarskom, a jošte više za uzkolebane vlade Stjepana V. i Ladislava IV. zavod je zagrebački tako na nizko pao, da dovoljno bijaše ako li se naučila u njem samo latinština, crkveno pjevanje, obredi i nješto bogoslovja; dà u XIV. jošte vieku bijahu iz toga zavoda odstranjeni klasici, kao nepotriebni.[1] Jedinu enciklopedičnu obuku crpili su tadanji pitomci iz Catholicona, što ga površno inače sastavio Jakobinac Ivan Balbo.[2] Ovakova na slabom doista temelju osnovana nauka brzo je i izhlapila, jer ju radi nestašice knjiga vanjsko svećenstvo podjarivat moglo nije, ono pako malo sila, koje se u inozemstvu naobrazile, bijahu preslabe da pokrenu znanstveni rad.

Suvremenik Augustin Kazotić predočuje nam tužne posljedice ovakove površne naobrazbe, kada se tuzi na svoje zagrebačko svećenstvo, da sasvim prianja za zemaljštinu, da, mjesto da se u crkvi moli i nauča, razpravlja pred crkvom parbe, pa da sudi po pravu neka bi i bilo, već što je čemernije, dade se podkupit, i grkomu veli da je sladko, a sladkomu, da je grko: da se svadja, psuje, pieva, pleše, a često se i rukami i nogami potuče, da je neumjereno i nasladno, i da „qui debuerant exercere opus Christi ministeria conantur explere dyaboli.“ [3]

Kraj ovako nedostatno naobražena svećenstva lasno je iz susjedne Bosne prodrla u arcidjakonat dubički medju Savom i Vrbasom, pa i u bližnju požežku i vukovsku županiju, nevjera bogomilska,[4] „ta smrtonosna kuga krivovjerske opačine“, plitkim bo svojim znanjem nebijaše u stanju hrvatsko svećenstvo opriet se bogomilskim pričam, koje su predsudami i onako opojenu narodu tako omilile, da im se i danas u najzabitnijih krajevih posavske Hrvatske trag jošte zametnuo nije.

Ako li su već stranputicom pošli nosioci prosvjete i mira, a kamo li neće oni, koji manje uzobraženi, a bogati uza to, svu moć stavljahu u maču, koj su o bedru nosili. Plemstvo hrvatsko mislim, koje premda baštinilo od kriepostnih svojih djeda liep imutak, nije žaliboze baštinilo njihovih vrlina. Objestni sa svoga preimućtva, a

[1] Tkalčić. l. c. p. 78—79.

[2] Vel si mavis liber iste vocetur Catholicon, eo quod sit communis et universalis, valet siquidem ad omnes ferme sciencias, nam hic de facili invenitur, unde dicciones formentur et deriventur, quomodo scribantur et proferantur, qualiter exponantur, ethimologizentur et construantur. Invenies eciam hic multas utiles questiones naturales et theologicas, motas et declaratas. Priepis od g. 1287 u nadbisk. knjiž. col. XXXVIII. nr. IV.

[3] U brevijaru pisanom na kvieru, u nadb. knjiž. col. XLVII. ser. 3.

[4] Rački. Rad jug akad. VII. 167—170.

nedovoljno obrazovani smatrali su u nižemu od sebe roba, koga su po volji mogli prodat, založit i uništit. Ljudi bez plemenita čuvstva zavidili su na suhoj kori biednomu kmetu, pa ga iz puke objesti ćerali sa svetoga ognjišta gola i bosa, dà nasladjivali se kada je nevoljnik skapavao od glada i zime. Žalostan dokaz, kako je plemstvo za vlade posljednjih Arpadovaca duboko palo, pružaju nam Gusingovci: Ivan, Nikola i Hinko, sinovi bana Hinka. Gorko li se na njih tuži biskup zagrebački Timotej, da su mu posjed Vašku kod Drave tako poharali, da je jedva preostalo ondje nekoliko stanovnika, pa se tom sgodom smrzlo i pet žena, koje tiranstvo njihovo lišilo kuća. Ovce pako i koze, kojih radi visoka sniega ćerat nisu mogli, pozaklaše i krzno s njih svukoše. I ostale biskupske posjede tako su uništili, da iz njih biskup nije crpit mogao nikakove koristi, dà što još gore, na njihovu zapovjed njeki Vrič, koga biskup nazivlje „predonem regni et publicum latronem", tako je dugo mučio imućnije biskupske podanike, dok ih i sasvim uništio.[1]

Ovakova i slična bezdjela plemstvo je tim lašnje izvadjalo, jer državnim zakonom izuzeto bijaše izpod svakoga suda, i jedinoj samo kruni odgovorno. Potlačeni narod mukotrpno podnosit je morao to plemičko breme, pa buduć da je plemstvo svojim ugledom i moći zaslonilo u očiuh puka sjaj kraljevskoga priestola, to narod ni pomislit mogao nije, da se prituži kralju.

U tako indi kukavnom stanju nalazila se Hrvatska, kada joj pod konac mjeseca srpnja prispjela užasna viest, da je priestol kraljevski krvlju okaljan. Ulak, iz čijih su ustiuh doznali Hrvati o groznoj smrti Ladislava IV., ujedno bijaše i vjestnikom nova preporoda, koj su odavna izčekivali svi oni, koji revnovahu o blagostanju zemlje.

Za živa jošte Ladislava IV. došao je bio rimski dvor po svojih legatih, koje odašiljao u Ugarsku, da iztražuju proti razuzdanomu kralju, bogomilskomu krivovjerstvu i bezbožnjačtvu kumanskomu, u doticaj s hrvatskim plemstvom; pa ima li nagadjanju mjesta, nastojao ih ujedno i povući na svoju stranku, za onaj naime slučaj, umre li Ladislav IV. bez djece, tko da nastupi upražnjeni priestol.

Poslanice pape Nikole IV. sačuvale nam imena onih hrvatskih plemića, od kojih se nadao rimski dvor čvrstoj podpori u svojem poduzeću. Na prvom se mjestu spominju ovdje, braća Gusingovci: Ivan, Nikola i Hinko, sinovi bana Hinka, braća Radoslav i Stjepan, ba-

[1] Tkalčić. Mon. episc zagrab. I. p. 207.

novi slavonski, Ivan i Leonardo Frankapani, knezovi krčki, vinodolski, modruški i gački; ban Nikola i magjister Pavao, sinovi Stjepana bana; braća Nikola i Stjepan Babonići; Stjepan i Prezda, bosanski bani; te braća Šubići: ban Pavao, Gjuro i Mladen, knezovi omiški; Nikola, sin kneza Puža, župan Gardun, i napokon Grgur, sin bana Grge.[1]

Svojski se odmah počelo razmišljat u Hrvatskoj, tko da nastupi upražnjeni priestol? Ljudi, koji se grijali o sjaju ugarske krune, bojeći se da nepadnu, kada ponestalo koljena Arpadova: u brzo se složili i proglasili Andriju III., slavonskoga vojvodu, ugarskim kraljem, kao posliednjega potomka Arpadove krvi.

Andrija III. bijaše unuk ugarskoga kralja Andrije II., po trećoj mu ženi Beatrici, kćeri estenskoga markgrofa Andoandina. Jednu samo godinu, a to dosta neskladno i nezadovoljno, proživjela je Beatrica na ugarskom dvoru. Po muževoj smrti (u studenom 1235) bojeći se ona progonstva svoga pastorka mladoga kralja Bele IV., koj ju za živa jošte oca prezirao: uteče preobučena u mužkom odielu iz Ugarske preko Dalmacije kući. Izkrcavši se u Splitu sazove vieće i tuj pred nadbiskupom, plemstvom i svećenstvom izjavi, da je zatrudnjela od pokojnoga supruga, zahtievajuć ujedno, da joj se diete prizna zakonitim čedom Andrije II., i da mu se zajamči kao takovomu i pravo na ugarski priestol. Njekoliko mjesecih iza toga porodi ona u estenskoga markgrofa, brata si Aze, mužko diete, koje prozva Stjepanom. Mladi Stjepan jedva bi poodrastao bio na Azinom dvoru, a doznao, da mu u žilah teče kraljevska krv, uzoholi se brzo, pa posegne nezahvalnik za ujakovom markgrofijom, nu u tom poduzeću svladan, utečę u Španiju k polusestri, aragonskoj kraljici Jolanti. Niti u Španiji nije mu bilo duga obstanka, već se morao izselit u Italiju, pa se nastanio u Raveni. Mladić tako plemenite krvi, i stojeći u srodstvu s okrunjenimi glavami, brzo se dovinu časti ravenskoga gradskoga načelnika; ali niti ove dugo obnašao nije, jer pošto bi se zavadio s Ravenjani, da si spasi glavu, uteče u Mletke, gdje se oženi s Tomazinom, kćerju patricija Morosina, s kojom rodi Andriju III.[2]

Ugarski dvor kako je iz dna duše mrzio Beatricu, tako i njezinoga sina Stjepana, nepriznavajuć ga zakonitim djetetom Andrije II., pa se i svojski nastojalo o tom, da mu se preprieči put do krune sv. Stjepana. Kada je naime g. 1244. na 6. kolovoza sklopio ugovor

[1] Theiner. l. c. p. 363—364.

[2] Thwrocz. Cron. Hung. cap. LXXXII.

Bela IV. sa mletačkim duždem Jakobom Teupalom, naročito je zahtievao od skupnovlade da nepodpomaže ni Beatrice, ni njezinoga sina Stjepana protiva ugarskomu kralju ili njegovim nasljednikom.[1] A kada se opet Belin sin Stjepan V. g. 1271. nagadjao s Otokarom českim, obvezao ga, da prekine svaku svezu i sa kraljicom Beatricom, i njezinim sinom Stjepanom, i njegovimi potomci.[2]

Za kraljevanja bezbrižnoga Ladislava IV. kao da se slegla ova obiteljska mržnja, tada bo već nalazimo Andriju III. u časti vojvode ciele Slavonije, koja bijaše „prima dignitas regie prolis.“ Kao slavonski vojvoda spominje se jurve on g. 1278., kada je na 22. lipnja riešio podanike u šimedjskoj, vesprimskoj i zaladskoj županiji, podčinjene njemu kao vojvodi, od suda i prisjelice dotičnih župana;[3] a tri mjeseca kašnje, umolio ga papa Nikola IV., da blagohotno primi njegova poslanika, firmanskoga biskupa Filipa, koga odaslao bio u Ugarsku, da učini shodne korake, kako bi se izkorienila nevjera bogomilska.[4]

Andrija III. valjano je proučio evangjelje krilatoga lava. Rodjen u Mletcih, a kraj toga članom odlične patricijske obitelji, koja ne samo uplivala u sudbinu republike, već i u istoj mletačkoj Dalmaciji naročito u gradu Zadru imala zapovjednika od svoje krvi, dobro se pazio s republikom, jer se od nje takodjer nadao i čvrste pomoći, bude li mu kada zasjest ugarski priestol. Ovakovo pako prijateljstvo bilo je u prilog i samoj Mletačkoj, osobito glede dalmatinskoga grada Zadra, koj je nješto više od pol vieka posjedovala, i glede tim skopčane trgovine na obalah jadranskoga mora. I jedna dakle i druga stranka veliku je korist crpila u uzajamnoj ovakovoj obvezi, a republika umjela ju i uzdržat, jer kada ju g. 1286. umolio bio vojvoda Andrija za njeku pomoć, ona mu se odma i odazvala.[5]

Posrednik pako medju obojicom bijaše gradjan zagrebački, knez crni Januš,[6] koj, dok je jošte Andrija stojao u Mletcih, javljao mu onamo

[1] Ljubić. Listine I. XCII. p. 67. Item quod nullam conventionem, nullum pactum, nullam societatem, nullam confederationem faciemus nos et communitas Venetiarum nec fieri permittemus cum aliqua vel aliquibus personis contra dominum regem et suos successores, et specialiter et nominatim cum domina Beatrice uxore quondam domini Andree regis et filio ipsius.

[2] Fejer. Cod. dipl. V. 1. pag. 122.

[3] Fejer. l. c. V. 2. p. 471.

[4] Theiner. l. c. p. 329.

[5] Ljubić. l. c. p. 143. CCXXIII.

[6] U listinah razno dolazi upisan, kao: Gyarmanus, Gan latinus, Gan dictus niger; Ganinus i Janinus.

o tečaju stvarih, sbilih se u kraljevini Hrvatskoj i Ugarskoj; za vrieme pako njegova vojvodovanja, obnašao je isti važna poslanstva, dà i pratio Andrijina ujaka Alberta Morosina iz Mletaka u Hrvatsku i natrag.[1]

Ozbiljniji pako ljudi u našoj domovini inače su mislili. Nepriznavajuć jedno u Andriji zakonitoga potomka Andrije II., a zaziruć od one odanosti koju je gojio spram Mletačkoj, koja sve većma posizala za Dalmacijom i čijoj se pohlepi on podnipošto suprotivio nebi, prezreli ga, pa si tražili inoga kralja.

Spomenusmo jurve, da je rimski dvor za živa jošte Ladislava IV. donekle sporazuman bio s kolovodjami hrvatskimi u pitanju glede nasljednika Ladislavova; sada pako, pošto se njegovom smrću riešila Hrvatska prisege zadane plemenu Arpadovom, bijaše vrlo lasno visokomu ugledu papinomu proturat svoga kandidata, a za takova označi Karla Martella, sina napuljskoga kralja Karla II. (hromoga), šurjaka Ladislavu IV., po sestri mu Mariji.

Već i sama Italija, koja slovila u svietu kao najkulturnija država, brzo je i lasno povukla na sebe oči hrvatskih prvaka, a to tim lašnje, jer su njeki od njih stranom crpili u njoj svoje obrazovanje, a stranom i važna poslanstva obavljali. Podkrepe radi spominjem ovdje kneza Prčina, koj je za Ladislava Kumanca često silazio u Napulj, dok nije napokon svoju požrtovnost i glavom platio, budući da su ga g. 1279. vraćajućega se kući razbojnici ubili.[2]

---

[1] Zemalj. arkiv. N. R. A. fasc. 137. nr. 1. „Quod quia comes Gyarmanus, fidelis noster, a multis iam temporibus retroactis in omnibus negociis peragendis, obsequiosa merita et meritoria obsequia nobis laudabiliter impendit et devote; primum siquidem eo tempore, quando nos adhuc extra terminos regni nostri fuimis, dictus comes Gyarmanus semel et secundo exmissione, mandato et precepto prelatorum, baronum et nobilium regni Hungarie in legacionibus variis et diversis ex parte eorundem nobis deferendis, multis fortune casibus, pericula mortis non formidans se submisit et laudabiliter exhibuit famulatus. Idem eciam tempore ducatus nostri, domino Albertino, fratri nostro carissimo, tam in veniendo ad nos, quam eciam in conducendo eundem ad patriam suam, ob fidelitatem nobis debitam, servicia impendit grata et accepta, et circa nostre coronacionis inicia diu noctuque nostris inherens serviciis multipliciter meruit complacere".

[2] Zem. ark. N. R. A. fasc. 1532 nr. 38. „Quod cum nos (Ladislaus) et domina regina . . consors nostra, honestum virum, comitem Perchinum, . . ad dominum Karolum, regem Sicilie, socerum nostrum . . pro agendis nostris arduis misissemus, idemque apud eum functus nostre legacionis officio congruenti . . esset in suo redditu in itinere constitutus, incidit in latrones, ibique per eosdem miserabiliter extitit interemptus."

Da su za napuljski dvor prionuli Hrvati, nutkalo ih takodjer to, što se od njega nadali čvrstoj podpori, da obrane Dalmaciju od mletačkoga osvajanja.

Da bolje shvatimo cieli ovaj pokret, od potrebe je upoznat se i s onimi zatočnici, koji su ga ne samo uzpirili, već i podjarivali i u čijih ruku bijaše i njegov razvoj. Potanji njihov opis razgalit će nam koprenu prošlosti, a uzremo li tom sgodom i koje lice nakaženo modricami sebičnosti, nesudimo ga strogo, tadanjega bo vieka to su obilježja. Svakako pako prvo i najodličnije mjesto zapada biskupa zagrebačkoga Ivana. Gdje se Ivan rodio i iz kojega plemena proizašao, nezabilježi nam poviest. Akoprem neprihvaćamo mnienja onih, koji naziru u njemu Zagrebčanina,[1] jer se na krivo shvaćenoj listini temelji,[2] to ipak sudeći ga po javnom radu, naziremo svakako u njem Hrvata. Nevara li nas ime, bijaše naš Ivan, jurve g. 1272. kanonikom zagrebačkim i čuvarom prvostolne crkve, kao takovomu bo izdao je stolnobiogradski kaptol na kraljev nalog autentične priepise darovnica učinjenih crkvi zagrebačkoj.[3] U to doba bijaše sjelo kanonika čuvara poslie posliednjega arcidjakona.[4] Je li Ivan obredio sva arcidjakonska sjedala pa se tako domaknuo prepoziture, ili je pako čuvarsku stolicu zamienio sa prepozitskom, ni toga nam nezabilježi poviest, nu to je neoborivo, da je već za biskupovanja Antunova bio prepozitom kaptola zagrebačkoga, i da je kao takov zasjeo po Antunovoj smrti († 1287) „per eleccionem“ stolicu biskupije zagrebačke.[5]

Kao biskupa zagrebačkoga nalazimo ga g. 1288., kada je potvrdio, stojeći u svojem gradu Ivaniću, tamošnjim duvnam darovnicu njihova utemeljitelja, a svoga predšastnika Stjepana II.[6]

Biskupu Ivanu su radi dvojake svoje časti, velesvećeničke naime i veleposjedničke, i dvojake dužnosti bile. Ponajprije kao biskup pobrinuo se za najodličnije udo svoje biskupije, t. j. za kaptol zagrebački. Da mjesto ratnih pjesama ili zdravica kod obilna stola zamnie pjesma o dobroti božjoj, dade napisat svojim troškom brevijar,[7] a to je i najstariji kodex te struke, koj se sačuvao u nad-

[1] Krčelić. Hist. eccl. zagrab. pag. 95.
[2] Marcelović MSC. ad ann. 1292.
[3] Tkalčić. Mon episc. zagrab. I. 161. CLV.
[4] Ibid. II. p. 94. c. XV.
[5] Ibid. II. p. 6.
[6] Tkalčić. Mon. episc. zagrab. I. pag. 223.
[7] Brevijar nalazi se u nadbisk. knjiž. col. XXXVII. ser. 5,

biskupskoj knjižnici, dá, koj mu i jedini pohranio uspomenu onoga dana, kada je za vaviek zaklopio oči.

I drugom svojom ustanovom zavriedio je biskup Ivan u zagrebačkom kaptolu vječni spomen. Za razvratna kraljevanja Ladislavova često se slučilo, da se bezbožna ruka drznula patvarati javne izprave. Da protiva toj zloporabi ljudskoj sačuva svoje darovnice, odredi, da kanonik-lektor kaptola zagrebačkoga bude ujedno i ravnateljem biskupske pisare, i da su samo one povelje autentične, koje prodju kroz lektorove ruke, i na kojih se do biskupova pečata udari i kaptolski.[1] Ovom plemenitom svojom zàmisli opreznim učini i kaptol zagrebački kao „locus credibilis", da savjestnije bdije nad onim pismenim blagom, koje mu hrvatske obitelji u pohranu uručile.

Za materijalno takodjer dobro bivše njekoč svoje subraće pobrinuo se bio. Za njegova naime predšastnika Timoteja osvojio je bio dvorski biskupov župan Andrija njeki kaptolski posjed medju Savom i Savicom, i uživao ga na temelju tobožnje Timotejeve darovnice. Na nanešenoj nepravdi mogao se istom biskupu Ivanu pritužit kaptol, on pako, pošto se na dne 14. veljače 1289. ustanovljenom ročištu župan Andrija valjano opravdat mogao nije, dosudi isti posjed kaptolu.[2]

Pošto bi tako uredio bio kaptol zagrebački, pobrinu se da i u biskupskih posjedih uvede valjanu upravu i pridigne potlačeno kmetstvo. Jošte za biskupovanja Timotejeva, izdade vjerolomno kastelan garički Ugrin, sin Andrijin, grad Garić u ruke Gusingovaca, koji su onamo smjestili svoje čete, koje su svojimi bezdjeli poplavile cieli episkopat, a naročito čazmansku županiju grozovito plienjale, stanovnike osakaćivale, ubijale ili zarobljivale, riečju na strah i trepet cieloj županiji bile. Da se oslobodi biedni narod izpod silničkoga jarma, uzajmi biskup od kneza Garduna trideset marka, kojom podporom proćera iz Garića Gusingovačke čete.[3]

Ako smo što potanje opisali rád biskupa Ivana, to učinismo najviše za to, buduć da ga dosadanji pisci žigošu sa sebičnosti i nepravde, te vele, da bi sreća bila za biskupiju, da njom Ivan nikada upravljao nije.[4]

[1] Tkalčić. l. c. p. 224, 225, 232.

[2] Ibid. p. 224.

[3] Ibid. p. 225.

[4] Krčelić. Hist. eccl. p. 96, gdje navadja Tomka : Joannes praesertim, unde inter illum et cathedrale capitulum lites ingentes exortae, in arma et in apertas persecutiones erupere, magno detrimento nobilissimae ecclesiae, nisi dextera domini vitam eius anno salutis 1295 praecidisset.

Pošto smo spomenuli kneza Garduna, progovorimo i o njem nješto obširnije, jerbo je i on mnogo sudjelovao u ovom pokretu. Gardun, sin Gardunov, vlastnika njekoč grebengradskoga a pristava Andrije II. u razvodu varaždinskom,[1] zastupao je u Hrvatskoj vrlo odlično mjesto, tako, da se ni papa Nikola IV. nije stidio obratiti na nj, i preporučit mu svoga poslanika.[2] Čvrsti Grebengrad u Zagorju, što ga baštinio od oca, bijaše njegovo vlastničtvo, dočim brat mu Vukoslav, u isto doba bio kastelanom u prastarom gradu Kalniku. Za biskupovanja Ivanova počela je rasti moć i ugled Gardunov, dočim mu isti za uzajmljenu novčanu svotu, kojom izćerao Gusingovce iz Garića, uručio u kastelanstvo i gradove Medvedgrad i Blagušu u moravačkoj županiji. Već g. 1290. na 29. ožujka rješio je Gardun, kao „castellanus venerabilis patris domini Johannis, dei gracia episcopi zagrabiensis, de castro Medwey et Blagosa" parbu, kojom dosudio zemljište Sepnicu udovi Martinovoj a Otonovoj ženi proti Itumeriju slugi bivšega blaguškoga kastelana.[3] Osim ovih blagodatih, koje izkazao biskup knezu Gardunu, prodao mu takodjer, dozvoljom dakako kaptola zagrebačkoga, i posjed Gjulince u ivaničkoj županiji, budući da je dosadanji njegov uživatelj Jula, sin Vojnićev, umro bez djece, pa je isti prispio opet u ruke biskupove, kao vlastelina.[4]

Knezu Gardunu nebijaše od potrebe uzimati u feudum biskupska kastelanstva, pohlepa za novcem, a osobito taština silile ga na to, a ovoj se posljednjoj pripisati mora i to, što se za vrieme ovoga pokreta iznevjerio bio jednom i narodnoj stranci.

Što se tiče Gusingovaca: Ivana, Nikole i Hinka, voljeli bismo ni nespominjat ih, njihovimi bo četami ako se mogao i podprt nješto ovaj pokret, ali ponositi nikada. Premda je Ivan bio njekoč županom sanskim i vrbaskim, a Nikola banom hrvatskim, kao silni ugarski posjednici nisu se osvrtali ipak na zahtjeve naroda hrvatskoga, njihova bo bezdjela, koja su izveli u Hrvatskoj, jasno svjedoče, da su pošli li za plienom i grabežem.

Gusingovcem sasma protivni bijahu knezovi Šubići, na ime, Pavao, knez splitski i ban primorski, njegov brat Gjuro, knez šibenički, i Mladen, knez trogirski. Sjaj Šubićeve kuće povećao Bela IV., kada

[1] Kukuljević. Jura regni etc. I. p. 42. „Prestaldi autem nostri, Gurdon, de castro Greben".

[2] Theiner. l. c. p. 365 „nobili viro comiti Garduno".

[3] Tkalčić. Mon. episc. zagrab. I. p. 227.

[4] Ibid. p. 225.

je diedu njihovomu Stjepku poklonio županiju bribirsku na vječna vremena. U Šubićevoj obitelji nebijaše tajnom ono neprijateljstvo, kojim odisao Bela IV. proti Beatrici i njezinomu sinu Stjepanu; ovi pako, da se izkažu harni uspomeni zasnovatelja svoga boljka, jednako su čuvstvovali proti sinu i unuku kćeri estenskoga markgrofa. Oko Šubićâ kretao se sav ovaj hrvatski pokret, dà jedinom njihovom uztrajnosti zasjeli su napokon Anžovinci ugarsko-hrvatski priestol.

Napokon spomenut nam je i bana Radoslava, koj je medju Savom i Vrbasom dizao narod proti Andriji, a naročito učvrstio se u Gradiškoj na utoku rieke Vrbaske u Savu, na liepoj ravnini prema slavonskoj Gradiškoj.

Uz ovaj pokret pristali su jošte i silni božjaci, koji su se prostrl s Vrane po cielom Gorskom kotaru do Dubice s jedne, a preko Zagreba i Božjakovine u hrvatsko Zagorje s druge strane.

Što se tiče obih kaptola, zagrebačkoga naime i čazmanskoga, kao veleposjednika, u tom pokretu stojali su oni za Arpadovce, kojim je zagrebački kaptol napose i onako harnošću bio vezan. Na koliko su pako ini plemići borili se uz Andriju, spomenut ćemo ih u svoje vrieme.

Još preostaju gradovi hrvatski i dalmatinski. Tečajem ove razprave opazit ćemo, da se nijedan grad nije odrješito izjavio ni za Andriju, a takodjer ni protiva njemu ne. Stanovničtvo gradsko, pomiešano u Hrvatskoj, njemačkim, a u dalmatinskih gradovih talijanskim življem, kako se lučilo po narodnosti, a isto tako i u tom priestolonasljednom pitanju; pa bojeći se s jedne strane obližnjih plemića, koji su svojski prionuli uz ovaj pokret, dočim su s druge strane prèdali, da neizgube milost kraljevsku, od koje se u privatnih interesih mnoge koristi nadali, u ovoj se borbi sasvime pasivno vladahu.

Pošto bi indi tako što vjernije nacrtali začetnike i protivnike ovoga pokreta, popratimo taj u hrvatskoj povjesti velevažni odsjek do njegova svršetka.

Da se u duboko paloj Ugarskoj preprieče grozote anarhije, pozovu Ugri na upražnjeni priestol slavonskoga vojvodu Andriju, kao posljednjega Arpadovca. Za vrieme one katastrofe, koja se sbila u taboru kod Körösszega, gdje je Ladislav Kumanac onako jadno zaglavio, stanovaše Andrija u Zagrebu, u kraljevskoj palači na dvercih. Ovdje ga indi pozdravilo kao kralja ugarsko poslaničtvo, koje predvodio stolnobiogradski prepozit i kraljevski podkancelar Teodor Rumi, i pozvalo, da čim prije zasjedne upražnjeni priestol.

Davno gojenoj težnji odmah se odazvao vojvoda Andrija, pa spreniv dragocienosti, uruči ih istomu Teodoru, i zaputi ga pred sobom u Ugarsku, dočim ga sliedio za koj dan i sam sa suprugom Feenom i ostalom pratnjom. Krom crnoga Januša, koga pohvalno pominje, u kraljevskoj su jošte sviti bili: knez Ogyoz, sin Buzalov, magjister Pirin i Abraham sin Menoldov.[1]

Andrija krenuvši iz Zagreba udario je prema Dravi, naročito prema Sopju kod Vaške, gdje bijaše i prievoz; a tim istim putem prije pol vieka bježao je izpred tatarske provale Bela IV., najljući protivnik njegova oca Stjepana! Budući da je podkancelar Teodor prije Andrije odputovao iz Zagreba, to je on i prvi nagazio kod hravskoga prievoza na zasjede, kojimi je Ivan Gusingovac posjeo Sopje, nu sreća mu poslužila, da se sretno izbavio, povjerene si dragocjenosti spasio i prispio u Ugarsku.

Andrija nebijaše takove sreće, jer je i njega i pratnju mu zarobio Gusingovac. Jedva bi dočuo prepozit Teodor užasnu viest, što se dogodilo s kraljem kod Sopja, pohrli onamo s njekoliko ugarskih plemića, i pošto bi odbrojio Gusingovcu veoma znatnu odkupninu, dao u taoce svoga brata Ladislava,[2] a ostali plemići, kao Duruslav iz Rume i Grga, svoje sinove, oslobodi Andriju iz sužanjstva; taoce pako, medju kojimi nalazio se i magjister Ivanka, dade okovat Gusingovac težkimi verigami.[3]

U podli ovaj Gusingovčev čin nisu utjecali ni najmanje nezadovoljnici hrvatski, oni se po tiho spremali na javan, ali narodu dostojan odpor, pa odsudili takov postupak, kojim je Gusingovac išao za tim, da se dočepa bogate odkupnine, a taoci obezbiedi od mrdjbe i osvete kraljeve.

Pošto bi se tako izbavio Andrija iz ruku silničkih i došao u Stolni Biograd: a to već ugarski protivnici, kada mu se javno opriet nisu mogli, da mu osujete krunitbu, sakriše krunu i kraljevske znakove. Požrtovnosti vjernih si pristaša, a najvećma Teodorovoj, podje za rukom, da se napokon obrela kruna, kojom ga na 28. srpnja, okruni ostrogonski nadbiskup Vladimir „omnibus archiepiscopis, episcopis, principibus, proceribus et baronibus, ac universis nobilibus per tocius regni Hungarie climata nos assumentibus et anoscentibus ut dominum naturalem.“

---

[1] Fejer. Codex dipl. VI. p. 201. 249. 292.
[2] Fejer. l. c. VI. I. p. 238.
[3] Ibid. p. 299.

Kako se Hrvatske dojmila krunitba Andrijina možemo reći, ona ju samo, nespremna jošte na javni odpor, muče priznala, osobito gradovi, kako razabiremo iz izprave grada Zagreba, od g. 1291. kojom gradski načelnik Kaćerin, i prisjednici Benko, Nikola, Punek, Tomo, Rodolf, Petar, Jakov i Ivan uvadjaju njekoga Giliona gradjanina zagrebačkoga u posjed kuće, koju mu za vjerne službe poklonio magjister Stjepan, sin bana Pavla, gdje se naročito spominje Andrija kao „preclarus dominus noster, dei gracia serenissimus rex Hungarie.“ [1] Ima takodjer listina izdanih u Senju g. 1293. u ono već vrieme, kada se hrvatski pokret jur razvio bio, koje naročito spominju, da su izdane „tempore quidem domini nostri Andree, dei gracia serenissimi regis Hungarie.“ [2]

Medjutim ustao je u Ugarskoj novi Andrijin protivnik, imenom takodjer Andrija, koj se gradio bratom pokojnoga Ladislava Kumanca. Proti ovomu nepoznatu takmacu odasla Andrija Gjuru Šoša, koj mu lasnim načinom razpršio čete i njega samoga proćerao u Poljsku, gdje se je napokon kod Chroberca i udavio.[3]

Ovo sve bijaše malen samo oblačić, dočim je grozna oluja zaprietila Andriji izvan kraljevine.

Car Rudolf naime, želeć se okoristit razvratnim stanjem, koje zavladalo u Ugarskoj, proglasi na 31. kolovoza 1290. u Erfurtu, da je njekoč za carevanja Friderikova pred mnogobrojnim plemstvom sakupljenim ugarski kralj Bela IV. primio od istoga Friderika Ugarsku kao feudum, pa pošto je sada isto kraljevstvo smrću Ladislavovom ostalo bez zakonita vladaoca, to on služeć se svojim vladalačkim pravom, daje ga sinu Albrechtu, vojvodi austrijskomu „titulo feudali a nobis et imperio perpetuo possidendum.“ [4] Pošto bi ga pako mogao priečit u tom poduzeću, i zet mu češki kralj Vaclav II., kao praunuk Bele IV., to da ga ušutka, obreče, da će Ugarsku podieliti, pa što je s desne strane Dunaja, neka bi zapalo Albrechta, a što je s lieve da pripadne Vaclavu.[5] Ali na ovakovu diobu češki dvor neprista.

Za kraljevanja već Ladislavova plahim je okom pratio rimski dvor tečaj stvarih u Ugarskoj, pa pošto bi doznao o nasilnoj smrti

[1] Izvor. na koži u akadem. sbirci.

[2] Izvor. u samostanu Trsatskom.

[3] Wagner. Diplom. Saros. 304.

[4] Fejer. l. c. VI. I. 47.—48.

[5] Katona. VI. 1052.

njegovoj, naloži papa Nikola IV. pismom svojim od 9. rujna 1290. fratru Benvenutu, koga imenova svojim legatom za Ugarsku, da zaputi onamo i da prouči stanje Ugarske. Ovomu ujedno uruči i poslanicu na cara Rudolfa, moleći ga, da nastoji „consiliis, auxiliis et favoribus oportunis“ biti na ruku rečenomu poslaniku.[1]

Medjutim dozna i papa odmah iza toga ne samo o krunitbi Andrijinoj, već i o namjeri Rudolfovoj, pa nepočasiv časa odpisa na 28. prosinca Rudolfu, koreći ga glede njegova postupka, jer da kraljevstvo Ugarsko iz više razloga spada na rimsku stolicu, o čemu da će ga bolje poučit ini papin legat, jesinski biskup Ivan.[2] Prvih dana mjeseca veljače zaputio je rečeni papin poslanik u Ugarsku noseći razne listove. Najvažniji ticali se cara Rudolfa i njegova sina Albrechta, kojimi ih upućuje, da u svojih zahtjevih popuste, pošto od prastarih vremena Ugarska je leno rimske crkve, pa toga radi neka se neusude ni ova dvojica a ni nitko ini posizat na uštrb rimske stolice za ovom kraljevinom.[3] Ine poslanice, koje su glasile na ugarski episkopat, nošahu u sebi ukor istomu, što je propustio rimsku stolicu izvješćivat o stvarih, koje se sbivaju ondje, a ujedno mu nalaže, da pouči sve one, koji se za tom kraljevinom otimlju, da jedinoj rimskoj stolici pripada pravo udieliti ju po volji.[4]

Cara Rudolfa ni papino pismo ni savjeti njegova poslanika nebijahu dostatni sklonuti, da odustane od svoje namjere, dà sakupljat poče i vojsku, kojom bi izveo ono, što je zamislio bio; računajuć pako na nezadovoljstvo naroda hrvatskoga pozove i Hrvate u pomoć.

Oružanje Rudolfovo i dolazak papinoga poslanika vrlo uznemiri kralja Andriju. U tako neugodnom položaju, da si osjegura priestol, nije mu preostalo ino već obratit se na svoj narod, pa steče li u njega priznanje, to će se oprieti moći i jednomu i drugomu protivniku. Toga radi na 21. veljače 1291. izda svečanu zavjernicu, kako ju izradio bio prigodom njegova krunjenja sabor u Stolnom Biogradu, kojom obeća da će obdržavat „inviolabiliter firma fide,“ da se nekrne prava crkvena, da neće nijednoj osobi županija udielit u nasljedstvo, a najmanje tudjinam, sve zakone glede uprave zemlje i pravosudja, glede daća i vojne službe, da će izvesti. Da pako predobije za sebe Sedmogradske Sase i Hrvate, obreče, da će im po-

[1] Theiner. l. c. p. 361—363.
[2] Ibid. 370.
[3] Ibid. 373.
[4] Ibid. 374.

štivati sva prava, kojimi ih obdarili njegovi predšastnici, dà, što više, izuze tako saske plemiće od prisjelice sedmogradskoga vojvode, kao i hrvatske od prisjelice banske.[1]

Ovu izjavu prihvati narod ugarski velikim oduševljenjem, ona bo ako li i za čas samo primiri ipak toli uzbukćele strasti, kako se naime razabire iz one hvale kraljice Fenene, gdje veli „post longarum et immensarum tribulacionum inquietissimas tempestates, optate pacis letamur.“[2] Ne samo narod već i moguću vlastelu trebalo je predobiti, pa i to mu pošlo za rukom, što obećanji što raznimi odlikovanji, kao n. pr. Nikolu Gusingovca, sina bana Hinka, povisi na palatinat, dočim bratu mu Hinku udieli bansko dostojanstvo.[3] Crnomu pako Janušu dade kraljevsko selo Čehe preko Save, koje su uzivali gradjani zagrebački, i tom sgodom oslobodi njegove stanovnike od nameta gradskoga.[4]

Za vlade Ladislava Kumanca, provalili su bili Gusingovci (1289) iz željezne županije u obližnju Štajersku i Austriju i počinili silna zla. Budući da u slaboga kralja Ladislava nije mogao dobit zadovoljštine vojvoda austrijski Albrecht, pa da se sam namiri, provali u željeznu županiju, pobije Gusingovce, osvoji njihove tvrdje, a medju njimi i Kiseg, i smjestiv u nje svoju posadu, zadrža ih u vlasti.

Prigodom krunitbe obvezao se Andrija pred narodom, da će braniti granice kraljevine i izvojevat što istoj oteto bijaše. Medju Ugarskom i nadvojvodinom Štajerskom bijaše glede istih mnogo priepora, toga radi pozove kralj nadvojvodu Albrechta, njekako oko uskrsa 1291., da vrati Ugarskoj sva ona mjesta od Mure do Požuna, koja joj ratujuć s Ivanom Gusingovcem, oteo bio.[5] Nadvojvoda ne samo da je prezirno odbio Andrijine zahtjeve, već provalio vojskom u Ugarsku i osvojio Požun i Trnavu sa cielom okolicom.

---

[1] Endlicher. Mon. Arpad. 615—621.

[2] Fejer. l. c. t. VI. I. pag. 90.

[3] Katona. Hist. crit. t. VI. pag. 1059 et seqq.

[4] Zemalj. arkiv. N. R. A. fasc. 137. nr. 1. „Quandam terram nostram Chehy vocatam, iuxta aquam Zaua, in campis, in commitatu zagrabiensi existentem, super qua hospites eiusdem castri nostri residebant, cum omnibus utilitatibus suis et pertinentiis universis sub hiisdem metis et terminis, sub quibus per eosdem hospites dicta terra limitata fuerat seu possesa, ut et populi liberi sint ab omni honere castri ad ipsam terram venire volentes causa commorandi....

[5] Bonfinius, Rer. Hung. Dec. II. lib. 9.

Da se sila suzbije silom, sakupljala se oko Stolnoga Biograda silna vojska proti Albrechtu, u kojoj su takodjer i Gusingovci učestvovali. Za najprobitačnije pronadje Andrija, da se bojište prenese u neprijateljsku zemlju, i pošto bi svečanim načinom u crkvi stolnobiogradskoj podignuo kraljevski stieg proti neprijatelju,[1] krene s vojskom brojećom do 80.000 ljudih prama Litavi.

Od Hrvata u ovoj su vojni učestvovali: knez Gardun, koj je pohrlio u pomoć „prior inter primos", te knez Ivan Junković i knez Stjepan Mihaljević, unuk bana Opoja iz vukovske županije.

Odmarajuć se kod Mošonja dočuje Andrija o nezadovoljstvu, koje nastalo u Hrvatskoj, pa da mu bar bude mira u toj strani odasla vjernoga si Garduna u Zagreb, da bdije nad Hrvatskom. Kastelan medvedgradski drage se volje odazvao kraljevoj zapoviedi, a što je tužnije, obasjan kraljevom milosti, zaboravi na bivše svoje prijatelje, dá i na isto poštenje, te izdà biskupski grad Medvedgrad u kraljeve ruke, dočim brat mu Vukoslav, to isto učini s gradom Kalnikom.[2] U ova dva grada, sa strategična gledišta, vrlo važna za Andriju smjestiše kraljevsku posadu, da ih čuva u prilog Andrijinoj stranci. U koliko je Andriji ugodio Gardun nevjerom svojom, vidi se, što mu je bivši još u taboru izdao i povelju, kojom oslobadja podanike Grebengradske i one u Hraščini, (koj je posjed oteo Andrija sinovom Mavrovim, a sada ga poklonio istomu Gardunu) od davanja kunovine, sedam dinara i prisjelice banske ili založine.[3]

Krenuvši Andrija vojsku iz Mošonja, predje kobnu rieku Litavu i prodre pobjedonosno do Beča i bečkoga Novoga mjesta. Šest cielih tjedana motrio je žalostnim okom Albrecht sa Bečke gore, na kojoj se utaborio bio, kako mu ugarska vojska obsjeda glavni grad,

---

[1] Fejer. l. c. VI. I. p. 119 „In venerabili albensi ecclesia nostra, levato vexillo nostro.

[2] Zemalj. ark. N. R. A. fasc. 1597 nr. 14. „Quod cum nos . . . . et universi nobiles regni nostri pro fidelitate nobis debita ad exercitum nostrum, quem contra ducem Austrie habebamus, convenissent; comes Gardun, filius Gardun, de partibus ultradrauanis, prior inter primos ad nos in Budam accedens, nobiscum usque Musunium accessit, fidelitate consveta, quem propter sue fidelitatis industriam ad tuendum confinia regni nostri in Zagrabiam duximus remittendum. Qui quidem propter sue fidelitatis insignia, castrum Medue, quod idem conservabat, nostre tradidit maiestati Preterea castrum nostrum de Kemluk, quod Wlkozlaus frater eius servabat, per sue fidelitatis probitatem et consilium eciam nobis restitutum; per que scilicet castra totum regnum Sclauonie in maiori parte, deo propicio, gubernatur" . . . . . .

[3] Zemalj. ark. N. R. A. fasc. 1597 nr. 12.

pali po okolišu sela i crkve, ubija staro i mlado i gazi usjeve, koji su već dozrili bili. Možda bi i groznijih stvarih proizvela ugarska vojska, da nije smrt Rudolfova i nezadovoljstvo, koje se diglo u Štajerskoj i Koruškoj, i uzaludno očekivanje vojne pomoći od bavarskoga kneza Otona i reznanskoga nadbiskupa, sklonilo oporoga vojvodu, te je pružio Andriji ruku pomiriteljnu.

Na 26. kolovoza (1291) sklopili su punomoćnici obiuh vladalaca u Haimburgu primirje pod sliedećimi uvjeti: vojvoda se odriče svakoga prava na Ugarsku, i vraća joj sve gradove i zemljišta, koja je ondje držao, dočim ugarski kralj odustat će od obsade i otić sa austrijskoga zemljišta. Zarobljenike zamienit će. Kralj se ugarski veže, da će srušit njeke pogranične Gusingovačke gradove, koji su bivali čestim zadjevicam medju jednim i drugim vladaocem. Zatim kralj ugarski dužan je štitit Niemce u Ugarskoj, a vojvoda Ugre u Austriji, napokon dužan je kralj bana Radoslava i sve one, koji su uz njega ratovali u Albrechtovoj vojsci, pomilovat.[1] Uz ove uvjete pristadoše i oba protivnika.

Poslie ugovorena mira vratio se Andrija kući i nagradio sve one, koji su se odlikovali u tom ratu, jedno da ih obodri na dalnji rad, pa da steče i novih pristaša. Nije nam zadaća da nabrajamo ovdje nagradjene Ugre, već spomenut ćemo samo Hrvate i tako doznat ćemo ujedno koji su iz naše domovine prisustvovali toj vojni. Ponajprije sjetio se bana Hinka, komu poklonio posjed Mužinću u čazmanskoj županiji,[2] Stjepanu Mihaljeviću, koj bijaše pod samim Bečom smrtno ranjen, izuze njegove podanike u vukovskoj županiji izpod suda vukovskoga zupana,[3] a Ivanu Junkoviću, koj je kod jurišanja na tvrdju Weller tezkih dostao rana, oslobodi njegove kmete od plaćanja kunovine i priloga sedam dinara.[4]

Premda se Andrija ovom pobjedom stečenom nad austrijskim vojvodom, i inimi povlasticami, kojimi si obvezao svećenstvo, plem-

[1] Fejer. l. c. VI. 180—185. Ordinatum est eciam, quod omnes servitores domini ducis in Ungaria residentes, quocunque nomine vocentur, sive nobiles, milites vel clientes, plebei vel cives et specialiter Radislaus banus et sui cooperatores et amici, qui domino duci et suis servicius adheserunt, habebunt et habere debent ex nunc, simpliciter sine ficcione qualibet, domini Andree regis Ungarie graciam et favorem ita, quod pretextu serviciorum huiusmodi, que domino duci impenderunt, in personis, possessionibus eorum propriis vel suorum, nullum eis ex parte regis Ungarie vel incolarum regni preiudicium generetur.

[2] Izvor. u akadem. sbirci od g. 1293.

[3] Zemalj. arkiv. N. R. A. fasc. 1504 nr. 7.

[4] Iz priepisa od g. 1322. u akadem. sbirci.

stvo i gradjanstvo scienio učvrštenim na priestolu, to mu ipak Hrvatska zadavala mnoge skrbi, a da si nju osjegura, odluči povjeriti njezinu upravu pouzdanim rukam. Toga radi pozove mater si Tomazinu i ujaka Albertina Morosina iz Mljetaka u Ugarsku. Početkom mjeseca rujna ukrcaše se obojica u Mletcih na brod, koj ih izkrcao u gradu Zadru, podčinjenu mletačkoj republici. Zadarsko gradsko vieće za načelnika Rogeria Morosina kada bi doznalo, po svoj prilici od same skupnovlade, da će ih posjetiti tako visoki gosti, zaključi u sjednici držanoj 18. rujna, da četiri gradska viećnika imaju na najljepšem brodu zaplovit u susret kraljevoj materi i ujaku njegovu, i tom prigodom da se u ime obćine visokim putnikom daruje 100 škopaca, 100 mjerica trogirskoga najboljega vina, a da im se proda 100 mjerova ječma.[1] Ovako je umjela republika kroz svoje organe obvezat si kralja Andriju, dà ona pošla i dalje. U velikom vieću, koje sazva dužd na 23. rujna, dakle odmah poslie odlazka Tomazinina, zaključi, da se odašalju poslanici iz Mljetaka u Ugarsku, koji bi ponieli darove kraljici i čestitali Andriji na toli sjajnom povišenju, a uprosili ga ujedno, da potvrdi one ugovore, koje su njegovi predšastnici utanačili s republikom, pa ako je moguće, da ih i poboljša.[2]

Prispjelu u Ugarsku Tomazinu imenuje Andrija vojvodkinjom slavonskom, pa kao takova nosila je naslov „dei gracia mater illustris regis Hungarie, ducissa tocius Sclavonie, gubernatrix parcium circadanubialium usque maritima", Albertina pako povisi na čast slavonskoga vojvode. Vojvode, kao takovi imali su više posjeda po Hrvatskoj, nu najviše u požežkoj, vukovskoj i virovitičkoj županiji, ili u tako rečenoj dolnjoj Slavoniji sa sjelom u Požegi, pa toga radi u ovih strana nebijaše ni tako žestoka opora proti Andriji. Povišenje ovo neugodno je dirnulo hrvatsko plemstvo, pa toga radi nalazimo i Albertina više u Požegi, nego li u kraljevskoj palači na zagrebačkih dvercih, žacao se bo mnogo od biskupa Ivana i silnih njegovih pristaša, medju koje pribrojio se opeta i knez Gardun.

Za to vrieme spremala se i rimska stolica, da se već jednom popuni ugarski priestol, koga ona izpražnjenim smatrala, namieni ga pako Karlu Martellu, sinu siciljskoga kralja Karla II. i Marije sestre Ladislava Kumanca. Medju napuljskim dvorom i kolovodjami hrvatskoga pokreta svojski se je počelo radit, da taj član anžovinske kuće što prije poluči svoju svrhu. Za taj veliki podhvat, u kom se

[1] Fejer. l. c. VI. I. p. 185.
[2] Ljubić. Listine I. p. 150. CCXLIV.

računalo i na ogroman odpor sa strane Andrijine, valjalo se kolovodjam i valjano pripraviti, a napuljski ih dvor u tom revno podpomagao. Pismom svojim od 28. studenoga 1291. zapovjedi Karlo Martello, da se izveze iz napuljske luke 200 mjerova pšenice a 100 ječma, da se tom zalihom provide tvrdje bana Pavla Šubića i njegove braće Gjure i Mladena.[1] Na isti takodjer dan dozvoli siciljski kralj Karlo II. Ivanu Zadraninu, ukrcati sol i žito u manfredskoj luci, da ju izkrca u Zadru.[2] Za mjesec pako dana kašnje namisli odaslat isti Karlo ravellineskoga biskupa „ad partes Vngarie . . . ad prosequendum negocium ipsius regni Vngarie, domine genitrici nostre ac nobis ex successore legitime spectantis", komu doznači u ime poputbine 60 unca zlata.[3]

Pošto bi se tako napuljski dvor dostatno podkriepio u Hrvatskoj, dade se na ozbiljni rad, pa već na 5. siečnja 1292. udieli Karlo II. „plemenitomu mužu Ivanu, sinu bana Hinka, milomu i viernomu svojemu" neogračenom vlasti „liberum belli ius et ferri licenciam" u zemljah ugarske krune proti usurpatoru Andriji, njegovim pristašam i jednomišljenikom, ticalo se to i samih osoba il posjeda njihovih.[4] Proglas ovaj bijaše izdan u oči onoga dana, kada se Karlo Martello imao svečano proglasit kraljem!

Na 6. indi siečnja u Aixu u nedjelju na bogojavljenje, u prisuću sjajnoga plemstva proglasi kraljica Marija, da pošto njojzi iza nasilne smrti brata si Ladislava ugarskoga kralja pripada jedinoj pravo na ugarski priestol, jer se pokojnik prestavio bez djece, a budući da prieka nužda zahtieva, da se istoj kraljevini providi zakonitim vladaocem, jerbo je ondje „mah preoteo plien, grabež i hajdučtvo, pravica da je potlačena, a sud raztepen, te nevlada više ondje zakon, već onaj tko je jači": to prenosi sve svoje pravo i vlast na prvorodjenca Karla Martella, koga ujedno povisuje zlatnom krunom i barjakom na upražnjeni priestol, njega i njegovu unučad, udjeljujuć mu ujedno i svoj materinji blagoslov.[5]

Krunitba Martellova živo se kosnula Andrije, pa akoprem umro i najveći zaštitnik anžovinske kuće papa Nikola IV. (4. travnja 1292) i stolica sv. Petra se nepopunila, to se je ipak u velikoj neprilici našao, kad njegov pretendent Karlo Martello, koj se pisao „bož-

[1] Arkiv za poviest jugosl. knj. VII. 15.
[2] Ibid.
[3] Fejer. l. c. VI. I. 75—6.
[4] Arkiv. l. c. 15—16.
[5] Arkiv. l. c. 16.

jom milosti kralj ugarski, dalmatinski, hrvatski, galički, ramski, srbski, vladimirski, kumanski i bugarski" odaslao na 17. istoga mjeseca svoje punomoćnike: ravelenskoga biskupa Ivana i dva božjačka predstojnika Hugocia i Gvarina, u Hrvatsku i Ugarsku, da primu u njegovo ime zakletvu vjernosti.[1] Punomoćnici novovjenčanoga kralja pošto su na napuljskom brodu preplovili jadransko more i izkrcali se u gradu Splitu, uprosiše u ime Martellovo u gradskoga vieća zakletvu viernosti. Sreća bijaše za Andriju, da ga Dalmacija priznala jošte prije ove uprosbe zakonitim kraljem; ali se ipak zastupstvo splitsko ovim zahtjevom našlo u velikoj neprilici, buduć da su dalmatinski gradovi stojali u vrlo tiesnom odnošaju sa anžovinskom kućom, prvi bo kralj iz iste kuće Karlo sklopio je bio sa Spličani i Šibeničani savez proti omiškim gusarom, i pomirio oba grada s Trogirom; a bojeći se ujedno ako se neodzovu uprosu, da će im napuljski dvor smetat pomorsku trgovinu, neodgovoriše punomoćnikom već upitaše Trogirane za savjet. Trogirski načelnik Filip Zanni sazove u to ime sjednicu na 27. travnja, u kojoj predloži razprave radi, ovaj splitski upit. Prvi na to progovori gradski zastupnik Luka Deša i predloži vieću, da se odašalje pouzdan čovjek u Split, koj će izviestit punomoćnike, da se trogirska občina tako dugo nemože upustit s njimi u nikakve dogovore, dok se neposavjetuje s banom Šubićem; a buduć da je sva nada, da će istu zakletvu uztražit punomoćnici i od Šibeničana, to misli, da se njegov savjet i ovim doglasi, da suglasno odgovore s njimi. Dešin predlog podupre i drugi zastupnik Tomo Zanić, s tim izpravkom, da se poslanikom Martellovim poruči i to, da će samo onoga za kralja priznati, koj bude u kojem ugarskom gradu okrunjen. Ovaj spasonosni i dvolični izpravak primi vieće, a primetnu jošte, da se zaključak ove sjednice dostavi Pavlu Šubiću banu.[2]

Kakova je napokon konačna izjava dalmatinskih gradova bila, spomenici šute, nu bit će vjerojatno, da su se posredovanjem banovim izjavili isti, tajno bar, za Karla Martella, što bismo zaključili odatle, što je već na 27. lipnja naložio Karlo Martello, da se u Italiji splitskim trgovcem na ruku ide.[3]

Da mladi kralj Martello nagradi vjerne službe braće Šubića, koje mu „in aquisitione dicti regni sui Hungarie efficacia opera, iam laudandis principiis perstiterunt" poklonio im posjed Desnić i dva ple-

[1] Ibid. p. 18.
[2] Lucius de regno Dalm. etc. l. IV c. X.
[3] Ibid.

mena Sućunj i Pset susjedna Bosni i ine njeke posjede oko Senja, Gačke i Modruša, koje darovanje potvrdi (19. kolovoza 1292.) i kralj Karlo II. [1]

I na susjednu Srbiju, čiji vladaoci bijahu rodjaci Anžovincem, nije se tom sgodom zaboravilo. Da se indi učvrsti ne samo ova rodbinska sveza, već i podupre Karlo Martello u svojem podhvatu, počasti Karlo II. Vladislava, sina srbskoga kralja Stjepana, čašću slavonskoga vojvode, komu uiedno darova i posjed, što ga uživao ban Radoslav sa svojom braćom, kao takodjer i ona zemljišta, koja su u rečenom posjedu uživala braća Frankopani i njihov bratučed, knez Dujmo.[2]

Kralj Andrija, da sustavi svoga napuljskoga suparnika, koji je orijaškim doista korakom napredovao, dvoje zamisli: novimi povlasticami pribavit si novih pristaša i proputovat Hrvatsku, nebi li tim usvojio veći ugled i podkriepio si stranku. Na 30. već svibnja sašao bi u Šimeg, gdje mu se poklonili i poslanici kaptola zagrebačkoga. Osim svoga poklona izaslanici su kaptolski pošli i za tim, da izhode u Andrije, da im kraj uživanih dvih trećina grečko-zagrebačke pijacovine dopita i treću trećinu, t. j. sav njezin prihod. Prošnju tako uzvišene korporacije, koja mu u ovo kritično doba mogla radit il u prilog il protiva njemu, osobito kada je na stolici biskupije zagrebačke sjedio njegov protivnik, biskup Ivan, prihvati kralj, te prijavi banu, kojemu inače ni imena nespominje, da je sav prihod zagrebačke pijacovine poklonio „milim i vjernim svojim kaptolu naime zagrebačkomu, za spas svoje duše.“[3] Blagodat ova nebijaše blagoslovna, punih bo pet vjekova plaćao je od nje kaptol zagrebački krvave kamate.

Ova kaptolska stečevina nije nimalo po ćudi bila gradjanom zagrebačkim na Griču. Ovi bo, koji su jurve za Bele IV. ogromnim svojim troškom obzidali grad, punim pravom su računat mogli, da će im kralj za podmirivanje občinskih potrieba i suzdržavanje gradskih zidina doznačit kakovo vrelo, pa kada ih je ovako nada prevarila, uzdigoše se na kaptol. Suvremene listine, koje bi o tom prieporu obširnije pripoviedale, neimamo žalibože, nu sačuvao nam se ipak njeki ulomak u odsudi jegarskoga biskupa Urbana (1487), gdje se naročito veli, da je (1292) kaptol zagrebački pristao na to, da odustaje od traženja koje mu drago pijacovine od grečkih po-

[1] Arkiv. l. c. 19—20.
[2] Ibid. 20—21.
[3] Tkalčić. Mon. episc. zagrab I. p. 228. CCXXXI. CCXXXII.

lanika, stojećih u gradskih selih: Dedićih, Gračanih, Kraljevcu, Kobilju, Sviblju, Nartu, Novoj vesi (kod Save), Podbrežju, Črnomrcu, Hrastju i Petrovini (preko Save).[1]

Osim povlastica, udieljenih kaptolu zagrebačkomu, mnogo bijaše pretežnijom ona, kojom je obdario knezeve Šubiće. Da si prisvoji ove hrvatske velmože za koje se otimao i napuljski dvor, dozvolio im i viečna vremena primorski banat, pod timi uvjeti, da mu sa 500 valjano naoružanih konjanika stoje u pomoć protiva vanjskomu i domaćemu neprijatelju „koj je potonji ljući od svake kuge," te ih ujedno veže da priznaju njega zakonitim vladarom a mater mu knjeginjom primorskom, a za znak toga priznanja da svake nove godine bilo oni il njihovi potomci počaste obojicu kojim darom „iuxta vulgatissimam consvetudinem regni nostri."[2]

Darovnicom ovom, kojom uzprkos članku XVI. zlatne bule i točki 3. svoga dekreta poklanja u nasljedstvo primorski banat, dokazuje javno, koliko mu je stajalo do obitelji Šubićeve, a po tom i do svoga mira.

Iz Šimega zaputio je Andrija u Hrvatsku i u njezino primorje, a već na 17. listopada nalazimo ga u Senju, gdje županu Mihalju, sinu Ubulovom, i njegovoj djeci Stjepanu i Pavlu povjerava za čuvanje gradić Baranku, dotle, dok se vrati kući.[3] U Senju boravio je Andrija mirne dane, Ivan bo Frankopan, vjekoviti knez senjski, u to vrieme nije odlučno pristao uz nijednu stranku, a isto tako i gradjani senjski. Nalazeći u pomorskoj trgovini, naročito sa bližnjim si gradom Zadrom, senjski trgovci svoju korist, u ovom priestolno — nasljednom pitanju, visili su jedino o Zadru. U to doba nebijaše Senj ino već područnica zadarska; što nam jasno svjedoči, malena doduše, listina od g. 1293. izdana za Ivana Frankopana, kneza krčkoga, vinodolskoga, modruškoga i gačkoga a viečnoga kneza senjskoga, i gospodina Filipa podknežina i gospode gradskih

[1] Act. Cap. Ant. fasc. 2. nr. 38. „Utpote hoc declarato et non pretermisso, quod nos, scilicet capitulum in nostro tributo, sew tributaria exaccione modo infrascripto cum eisdem civibus huiusmodi composicionem et ordinationem duximus faciendam, ut a iobagionibus seu populis ipsorum civium in infrascriptis villis vicelicet: Dedych, Grachan, Kralowcz Kobilye, Zwyblye, Narth, Nowawez, Paobresye, Chernomerch, Hrasthya et Petrowyna vocatis, nunc residentibus et in futurum residenciam facientibus, nullum tributum, nec aliquam tributariam exaccionem per nostros tributarios nunc constitutos et in futurum constituendos exigi faciemus nec recipi permittemus."

[2] Fejer. l. c. VII. III. 225.

[3] Fejer l. c. VI. I. p. 201—2 „Datum in Scenna, in cra tino beati Galli confessoris.

sudaca: Dujma, Korarda, Raduča i Andrije, kojom daruje Petar Barčić (de Barthe) bivši njekoč podknežin senjski, inače gradjanin zadarski, franjevačkomu senjskomu samostanu, a na ruke fratra Zovele Nosdronje, takodjer Zadranina, svoju kuću u Senju.[1]

Kako je dugo i kojom koristi bivao Andrija u primorju hrvatskom, tomu nenalazimo traga, ali ga već koncem mjeseca prosinca nalazimo u Zagrebu, gdje Petra Slovjena iz vlaške ulice i njegovu braću oslobadja radi vjernih službа od plaćanja svake daće u njihovom posjedu Sepnici.[2]

Težko je vjerovati, da je na tom putovanju pratio Andriju ikoj hrvatski plemić, osim crnoga Januša. Biskup pako zagrebački Ivan, da se nesukobi s njim, preselio se bio u Čazmu, odakle je po svojem kanoniku pobočniku Guttfredu umolio bio pečuvski kaptol, da razvidi posjed sv. Martin kod Drave, koj je „more prediali" poklonio županu Sili i njegovim potomkom, pridržavši za sebe zemljište Reufalu.[3]

Odsuće Andrijino išlo je u prilog ugarskim nezadovoljnikom, osobito Gusingovcem, koji se tim uvriedili, što im je uslied haimburžkoga mira počeo rušit tvrdjave, pa se učvrstili u Kisegu i Šimegu, dočim sedmogradski vojvoda Lorant posjeo Andrianvar i ina mjesta. Ugarski ustanak izazvao je ini ustanak u Hrvatskoj. Borilo se pako najviše medju Savom i Dravom, ostali diel Hrvatske, koj nestojaše u tako neposrednom doticaju s Ugarskom, stojao je miran. U Zagrebu bijaše gnjezdo svega nezadovoljstva, jer Andrija prigodom svoga boravljenja ovdje svojimi odlikovanji i darovnicami, kojim njeke samo nagradio, uzpiri plamen još većma, pa je trebalo samo sgode da uzbukti. Kastelan medvedgradski Gardun, koj ujedno upravljaše i kraljevskom tamošnjom posadom, pošto bi badava moljakao u pristašah Andrijinih, kaptola i gradjanah zagrebačkih, za obskrbu svoje posade, razljućen s toga a i onako kivan na protivnu stranku, saleti se iznenada sa svojom posadom, kojoj su se pridružili pobunjeni seljaci, na Zagreb i obsjede kaptol. Gradjani zagrebački sluteć svoju opasnost, pohrle u pomoć obsjednutim. Na otvorenoj poljani izpod Greča kod vrela Mladuševčeva srazile se obje stranke, a poboj bijaše tako strašan, da je potok Cirkvenica (Medveščak)

[1] Izvor na koži u arkivu trsatskih fratara.

[2] Tkalčić. Mon. episc. zagrb. I. p. 230. CCXXXIV.

[3] Ibid. p. 229. CCXXXIII.

rotekao krvju, prolivenom s domaće nesloge. Od tada po svoj rilici potiče i naziv „krvavomu mostu.“[1]

Jedna i druga stranka, pošto bi podniela ogromnu štetu, napokon lusta od pokolja. Pristašam Andrijinim posluži jošte sreća, da su ıvatili živa Garduna, koga su i predali u kraljeve ruke. Da se ıvaćenik Gardun na lasan način spasi, nagodi se s kraljem, koj ı pod tim uvjetom na slobodu pusti, što mu isti predao Medved- ad u neopozivno vlastničtvo.[2] Za kastelana u tom novo stečenom adu imenova Andrija viernóga svoga Januša i njegova brata Nikolu, ı uzdržavanje pako medvedgradske posade odredi 23. lipnja 1294, rihod zagrebačke državne blagajne, da u buduće radi toga prerieči svekolike svadje i nasilja.[3]

Za vrieme ovoga zagrebačkoga pokolja nebijaše biskupa Ivana Zagrebu, on bo je svojimi čazmanskimi, ivaničkimi i dubrovačkimi lobodnjaci, pazio nad čazmanskom i križevačkom županijom. J isto njekako vrieme i ban Radoslav vojevao u dolnjoj Slavoniji preko Save proti Andrijinoj stranci, u kojoj se protiva banu osobito hrabro borili Grubčevi sinovi Tvrdislav i Blaž, koji su kod bsade grada Vrbaske neustrašivo stojali nebojeć se ni silna kameanja ni striela, koje su sipale na njih Radoslavove čete. Za ovu njihovu neuzkolebivu viernost pokloni im vojvodkinja Tomazina polovinu dohodarine, koja bi unišla od prevozarine savske kod gornje Gradiške.[4]

---

[1] U obće se do sada vjerovalo, da se ovaj pokolj slučio istom g. 1303.; al ga tada nije bilo, jer već smrću Andrijinom Hrvatska je sva prionula uz Karla Roberta. Ovaj pokolj da se je slučio oko g. 1293, nagadjao je već i Tomko, gdje veli: Per ea tempora Carolus, Caroli claudi appelati filius, Siciliae regis, ex Maria, filia Stephani regis, Belae IV. filii, prognatus, ad coronam aviticam ab Hungaris evocatus, prope Zagrabiam cum Andrea rege, Veneto dicto, coactus fuit armis infeliciter decertare. Cf. Krčelić. Hist. eccl. zagr. 95.

[2] Kada je g. 1328 povjerenstvo stolno-biogradskoga kaptola na tužbu kanonikah zagrebačkih zapitalo biskupa zagreb. Ladislava o Medvedgradu, odgovorio mu medju ostalimi: Tandem tempore Johannis episcopi dicte ecclesie per Gardinum, cui castellanatum ipsius castri idem Johannes episcopus tradiderat, redditum non fuit, assumpmendo scrupulum infidelitatis et malicie, postmodum ad manus domini Andree regis in suam liberationem, per quem detentus fuerat, est devolutum. Lib. priv. episc. zagr. p. 66.

[3] Tkalčić l. c. I. p. 233 CCXXXVII. et seq.

[4] Considerantes fidelitates et multiplices famulatus Turdizlai et Blasii, filiorum Grubuch de Vrbaz, quos in diversis expedicionibus nostris, specialiter in expugnatione castri Radozlai bani, infidelis nostri, Vrbazcu vocati, ubi

Napuljski dvor je takodjer revno nastojao o tom, da oslabi i otegoti položaj Andrijin, a pošto dalmatinski gradovi, koji su visjeli o mletačkom gradu Zadru, mučeć ga priznavahu, to da se oslabi njegov ugled a utre put mladomu pretendentu, odasla (8. veljače 1293) Karlo II. u Mletke Petra Pasana i Vasilija de Vigiliis, da upute i dužda i samovladu, da pošto je Karlo Martello jedino zakoniti ugarski kralj, da odustanu od Andrije, premda im obećaje on njeke povlastice.[1] Dà dogovarao se o tom i napuljski dvor s otmeni jimi Zadrani, kao n. pr. s Markom Zabilinom „quem ob eius in se merita suo consorcio exin aggregare intendit“[2], a napokon spreman bio odštetit splitskoga trgovca Mihalja, sina Kamurtova, za štetu koju mu počini Leonardo de Monila.[3] Ove neznatne inače viesti svjedoče, kako su vješto Napuljci pošli za tim, da si pritegnu što jače dalmatinske gradove.

U tom svojem poduzeću kao da su i uspjeli, jer kada bi Celestin V. iza dvogodišnjega interegna popunio red papa rimskih, prvi mu bijaše čin, da je Karla Martella vlastoručno okrunio za ugarsko-hrvatskoga kralja. Kod ovoga svečanoga čina zastupao je Hrvatsku po svoj prilici ban Pavao Šubić, njega bo je pozvao ovamo rečeni okrunjenik, da se posavjetuje s njim „super prosecutione negotii de regno Ungarie“.[4]

U tako neugodnom položaju nalazećemu Andriji pod konac ove (1294) i nastupkom sliedeće godine kao da su mu sretnijom kolotečinom popošle stvari. Svršetkom bo g. 1294. odrekao se je Celestin V. papinske tiare, a takmac mu Karlo Martello umro njekako koncem veljače 1295, a napokon prestavio se tečajem iste (21. listopada) i zagrebački biskup Ivan, ljuti njegov protivnik i duša cieloga pokreta medju Savom i Dravom.[5]

Jedina Ivanova smrt bijaše u prilog Andriji, pa da to vrlo važno mjesto popuni pouzdanom osobom, osobito pošto je papu Celestina V. zamienio Bonifac VIII. inače osobiti privrženik anžovinske kuće,

---

iidem non formidantes ictus lapidum frequentissimos nec iaculorum nimbos expavescentes, vulnera sustinuerunt lethalia sub eodem castro viriliter dimicando . . . . . Izvor u Kukuljevića.

[1] Arkiv. l. c. p. 22.

[2] Ibid p. 23.

[3] Ibid.

[4] Ibid. p. 26.

[5] Tkalčić. Mon. episc. zagrab. I. p. 237. Suvremeni pisac u svojoj malenoj bilježci o Ivanovoj smrti nazivlje uspomenu njegovu „felicissime recordacionis.“

imenuje na brzu ruku, mimoišav rimsku stolicu njekoga Mihalja, bivšega prepozita sedmogradskoga, biskupom zagrebačkim

Imenovanjem Mihaljevim za biskupa zagrebačkoga ogorči se ciela Hrvatska, pa je prisiljen bio novi zagrebački biskup upotriebiti oružanu ruku, da se ustoli u Zagrebu[1], gdje je okružen vojskom ugarskom naviestio u stolnoj crkvi zagrebačkoj mir povjerenomu si stadu. Biskupu Mihalju najviše je stajalo do toga, da pridigne propalu Andrijinu stranku u Hrvatskoj. Prvi na nišanu bijaše opet kaptol zagrebački. Valjalo je u ovom sboru uništiti svaku spomenu koja bi ga sjećala na blagopočivajućega biskupa Ivana: toga radi uništi sve predšastnikove ustanove, kao tobože ustanove čovjeka, zavedena od strasti i udvoricah, a prvom žrtvom bio je tajni Ivanov savjetnik, lektor Gogan, koga, da je tobože zlorabio kaptolski pečat, skide sa časti, na koju povisi njekoga Dominika, bivšega kaptolskoga dekana; njekoje pako kanonike liši kanonikata.[2]

U slavonskom vojvodi Albertinu našao si Mihaljo srodnu dušu, ovaj pako u njemu najpouzdanijega druga i savjetnika. Uzajamna težnja spajala ih što čvršće, pa je napokon biskup Mihaljo primio i službu kancelara vojvodina,[3] koju su inače obavljali prepoziti zagrebački. Kao takov spominje se prvi put u listini datiranoj u Požegi na 1. rujna 1297, kojom zamjenjuje njeko biskupsko zemljište u Vaški sa inim, Tubinom prozvanim, koje su uživali vaškanski kanonici.[4]

Pošto bi prilično tako sabrao u kaptol zagrebački ljude, koji su s njim dielili isto mnienje, a ojačio se podporom vojvodovom, dao se na to, da čazmansku i križevačku županiju, koja uplivom pokojnoga biskupa Ivana sasvim prionula uz narodni pokret, predobije za Andriju. U ovoj námisli naidje na silan odpor, jer su se stanovnici pobunili, i pod zastavom bana Hinka, pošto su u križevačkom kotaru razbili protunarodne čete, koje je predvodio Petar, sin bivšega kalničkoga kastelana Prelse, udariše na Čazmu, i poplieniše čazmanski kaptol. U ovom su takodjer poboju sudjelovali i Grubešići, plemići medjuriečki.[5]

---

[1] Pray. Hist. Hier. II. 343. Armata manu possessionem episcopatus adiit.

[2] Krčelić. Hist. eccl. p. 96—97.

[3] Tkalčić. l. c. I. p.238 „Domini Albertini, illustris ducis Sclauonie cancellarius et comes de Garygh.

[4] Tkalčić. l. c. I. p. 240—241.

[5] Tkalčić. l. c. I. p. 240—241.

Za to se vrieme u Rimu i u Napulju išlo za tim, da se nadje zamjenik Karlu Martellu, koj je iza sebe ostavio tri sina. Na temelju pokroviteljstva, koje je posjedovao rimski dvor nad napuljskom kraljevinom, označi papa Bonifac VIII (24. siečnja 1297.) najmladjega sina Roberta, nasljednikom siciljske kraljevine. Ovom odredbom smjeralo se onamo, da se prvorodjencu Karlu Robertu providi inom kraljevinom, a ta bijaše Ugarska.

Slučaj je hotio, da to poduzeće ne samo da nije imalo nikakovih zaprieka, već su mu okolnosti u prilog išle, osobito glede neodlučne Dalmacije.

U isto bo vrieme trebalo je providit nadbiskupiju splitsku novim pastirom, a da to vrlo važno mjesto poluči anžovinski pristaša, imenuje papa nadbiskupom njekoga Petra, dvorskoga kapelana napuljske kraljice Marije.[1]

I u samoj Ugarskoj otvorio se novi put papinim težnjam. Imenovani ostrogonski nadbiskup Grgur, nasljednik Vladimirov, toga zanešenoga Andrijina pristaše, bojeći se da ga nepotvrdi papa, bude li stojao uz Andriju, pristupi k anžovinskoj stranci.

Dvojaka ova dobit ojači se i inom. U to se je doba ozbiljno nastojalo i o tom, da se u gradu Šibeniku utemelji nova biskupija, a vruću ovu želju Šibeničana gorljivo zagovarao je i knez Gjuro Šubić, sin Pavlov „comes civitatuum Dalmacie“, i prior šibenički, pa i toga radi zaplovio (g. 1297) u Rim.

U vječnom gradu liepo su doduše primili ovoga tako odličnoga gosta, ali mu se ipak na prošnju oglušio papa. Gjuro se Šubić, premda mu rimski dvor zahtjev odbio, ipak nedao smesti. Znajući i onako, da se na obitelj Šubićevu napuljski dvor najviše oslanja, uteče se pod okrilje kraljice Marije. Posredovanjem njezinim podje mu napokon za rukom, da je papa pristao na prošnju mu i naložio nadbiskupom: splitskomu i zadarskomu, da mu predlože kandidata. Ovo visoko odlikovanje bijaše namienjeno jurve ostrogonskomu kanoniku Pavlu; ali pošto se ovdje izticali i ini necrkveni interesi, zabaci dalmatinski episkopat njegovu kandidaturu i predloži papi za prvoga šibeničkoga biskupa Franjevca Martina, rodom Rabljanina.[2]

S ovom svojom misijom spojio je Šubić i inu, ne manje važnu po rimski dvor. Pošto bi naime izviestio bio papu o biednom stanju Ugarske i Hrvatske i uputio ga, da kako Ugarska počamši od

[1] Katona. l. c. VI. 1161.

[2] Farlati Illyr. sacr. IV. 459.

Stjepana I. spada pod pokroviteljstvo rimske stolice, da isto tako od vremena Svinimirovih pod isto spada i Hrvatska s Dalmacijom: umoli ga ujedno, da čim prije providi ovim kraljevinam novim kraljem, obričuć mu i pomoć svoje kuće i inoga hrvatskoga plemstva.

I drugomu Šubićevu zahtjevu odazvao se papa; napuljski pako dvor, mladoga pretendenta, da si prisutnošću svojom podkriepi stranku, odasla sa Šubićem za kratko vrieme samo u Dalmaciju.

Andrija bijaše preslab, da sustavi u Hrvatskoj bar i u Dalmaciji ovaj pokret, upliv mu bo je ovdje sasvime pao; da pako sačuva Ugarsku za sebe, ureče mjeseca srpnja sabor u Peštu, u koj pozva svećenstvo, plemstvo, Kumane i sedmogradske Sase. U kako se je neugodnom položaju nalazio tada, posvjedočava povelja, u kojoj je zahtievao od ovoga sabora, da ga prizna pravovaljanim nasljednikom u plemenu Arpadovom. Viećalo se pako na tom saboru glede otetih kraljevskih, crkvenih i plemićkih posjeda, kako da se posjednikom vrate, da se preprieči dizanje novih tvrdja, odredio se i način vojne službe za niže plemstvo, a prokletstvom zagrozilo se prestupnikom. Čl. XVIII, koj se protezao na Hrvatsku, odredjeno bi „da ako bi koj diel kraljevine, kojim mu drago načinom ili kojim inim kraljem odvojio se, dužan je ugarski kralj isti opet osvojiti, da se nepovriedi cielina Ugarske.[1] Budi mimograd rečeno, ovomu je saboru prisustvovao i zagrebački biskup Mihajlo!

Premda su članci toga sabora na to smjerali, da se priznanim opeta zakonitim vladaocem, utiša domaći razdor i umiri kraljevina: sve to ipak bijaše jurve prekasno, kod tolike bo razvraćenosti Andrija nebijaše u stanju da oživi mrtvo slovo zakona. „Kraljevini Ugarskoj, veli papa Bonifac, velika pogibelj prieti, kojoj se inače uklonit neće, ako joj nepomogne bog i nastojanje rimske stolice.“ Prema ovoj svojoj izjavi radio je papa svom moći, te početkom god. 1299. imenova ostrogonskoga nadbiskupa Grgura svojim legatom, komu ujedno naloži „da povrati mir u Ugarsku, da bdije nad slobodom crkve, krivovjerstvo, razkolničtvo i poganstvo da izkorieni.“[2] Da mu pako u toj velikoj zadaći ništa nesmeta, ovlasti ga ujedno, da može svakoga pozvati preda se na sud, opornike kazniti, poslušnim pako udieliti oproštenje. Neima sumnje, da je i tajni naputak primio Grgur od rimske stolice, taj naime, da utare put Karlu Robertu. Ovamo bo smjera, što je dozvolio istomu nadbiskupu, da Ivana Gusingovca i njegove sljedbenike rieši prokletstva, koje na njih udari pokojni

[1] Endlicher. l. c. p. 630—639.

[2] Theiner l. c. 382 et seqq.

nadbiskup Vladimir, jer nisu htjeli priznat Andrije, „qui rex Ungarie nominatur.“[1]

Sa peštanskoga sabora pohitio je vjerni Andrijin privrženik biskup Mihajlo u Hrvatsku, a zadaća mu bila, ne samo da provede ovdje zaključke stvorene na peštanskom saboru, već da i spasi, što bi se jošte za Andriju spasiti dalo. Za to upotriebi Mihajlo sva moguća sredstva, pa gdje nije uspjeti mogao pomirljivo, tu upotriebi silu. Ne samo za dobe Arpadovaca, već i mnogo kašnje u malenom gradu Križevcih veliki su se podhvati zasnovali. I biskup Mihalje mnogo je zazirao sada od toga grada, jerbo su plemići Grubešići posljednjom svojom borbom proti Andrijinoj stranci pritegli osim križevačke i čazmansku županiju za anžovinskoga pretendenta: toga radi najpreče mu bijaše, da što prije ove dvie oporne županije predobije za Andriju, a da to postigne, valjalo je oslabiti Grubešiće. Da se Grubešići kazne za onu štetu, koju su prije tri godine nanieli biskupu u njegovom posjedu, odredi istom sada biskup Mihajlo sud, koj je inače sastojao iz samih biskupskih predijalista, a ovi ih odsudili da gube sva svoja imanja. Ovoj su se odsudi, protiva kojoj priziv na slavonskoga vojvodu Morosina bezuspješan bijaše, medjuriečki plemići pokorili i ustupili svoj posjed biskupu.[2]

Osim medjuriečkih plemića bijaše biskupu Mihalju osobito zazoran knez Gardun, koga i on nazivlje „hostis et tyrannus notorius dei, ac predicte sancte matris ecclesie zagrabiensis gravissimus persecutor“, te mu i njegovu sužitelju Jakovu sinu Jakuševom na 12. ožujka oteo posjed Gjulince, koje mu prije deset godina ustupio za vjerne njegove sluzbe njegov predšastnik biskup Ivan, pa ga udielio knezu Ugrinu, sinu Andrijinu, koj „in operibus summe fidelitatis ab antiquo sancte matri zagrabiensi ecclesie ac nostris predecessoribus, demumque nostre assistens persone indefesse studuit laborare“.[3] Ovaj nagradjeni Ugrin bijaše onaj isti, koga biskup Ivan prije deset godina skinuo radi vjerolomstva s garičkoga kastelanstva!

Napokon zadobio je od rodjaka kneza Hudine i njihov posjed, koj su mu isti ustupili, što ih prehranio da nisu skapali od glada.[4] — To bijaše sve što je Mihajlo za tada opravio u Hrvatskoj.

---

[1] Ibid. p. 385.
[2] Tkalčić I. p. 241.
[3] Ibid p. 243.
[4] Ibid. p. 241.

Medjutim usljed XXXIV. članka prošloga peštanskoga sabora počeli su se sakupljivati njekako početkom svibnja 1299. ugarski zastupnici na rakoškom polju. Ostrogonski nadbiskup ni na taj sabor došao nije, već odaslao samo svoje punomoćnike onamo, koji su okrivili kralja kao tlačitelja crkve i naroda, sabor proglasili nezakonitim i pozvali sakupljeni episkopat na ini sabor, koga urekao Grgur u Vesprim. Na osvade Grgurovih izaslanika opravdavao se kralj, koliko se dalo, pa napokon i tako se snizio, da se izjavio pripravnim podvrć se biskupskom sudu, a nadje li ga krivcem, da je voljan izpravit sve u čemu je sagriešio. Možda bi nadbiskup Grgur uza to i pristao bio, nu budući da su se sakupljeni biskupi tomu protivili i poziv na urečeni vesprimski sabor jednodušno odbili, kà što više po svojih izaslanicih: ostrogonskom prepozitu Pavlu i knezu Hinku nadbiskupa pozvali na Rakoš: uvriedjen ovim pošto mi zagrozio se interdiktom sakupljenomu episkopatu, prodje u Hrvatsku i ureče sabor u Križevcih.[1] Premda su nam nepoznati zaključci ovoga križevačkoga sabora, predmnievat ipak smiemo, da se je viećalo najviše o tom, da mladi pretendent Karlo Roberto čim prije dodje u Hrvatsku.

Poslie rakoškoga sabora nije se vratio biskup Mihajlo u Hrvatsku, a osobito ga je volja prošla nakon križevačkoga sabora, bojao se to da nenagazi kod tako uzrujanih strastih na odpor, dočim vojvodu Morosina nalazimo uzprkos tomu ipak u Hrvatskoj. Pošao je pako najviše s toga, da ukroti Zagrebčane, koji su napokon pristali uz novaj pokret. Morosin nije uspio, dà upravo još većma ogorčio stanovnike na Griču, koji su prisiljeni bili po svojem sugradjanu Barnabi pritužit se na taj vojvodin postupak. Pismom svojim od 24. studenoga odazvao se bio zagrebačkoj tuzbi kralj Andrija, te ih oslobodi od plaćanja ma ikakove daće.[2]

---

[1] Katona. VII. 1219 et seqq. „In quodam castro nefandissimo apud s. Crucem in partibus ultradravanis, multis milliaribus procul moto."

[2] Iz ark. grada Zagreba. I. nr. 5. „Quod Barnabas civis de monte grechensis cum literis iudicis, juratorum ac universitatis civium de ipso monte grechensi ad nostram personaliter accedendo presenciam, significavit nobis omnem necessitatem seu angustiam hactenus diversimode factam super ipsos, et dicit nobis, quod dominus Albertinus, dux tocius Sclauonie et comes de Posega, carissimus avunculus noster, ultra formam liberatis ipsorum, nostro privilegio mediante per nos eisdem concessam, censum seu pecuniam peteret et extorquere vellet super ipsos . . . . . Unde cum nos ipsam civitatem inter alias civitates regni nostri plus fidelem nobis fere cognoscamus, et . . . . facta deliberatione nostra decrevimus, quod idem cives de monte grechensi, nec eidem

Andrija je ovom povlasticom žalibože zadocnio, jer su se već Zagrebčani spremali, da u svojoj sredini što sjajnije prime mladoga pretendenta. Usljed križevačkoga sabora naime zaplovio je u proljeće g. 1300. Gjuro Šubić u Napulj, gdje je u ime hrvatskoga naroda pozdravio kraljem Karla Roberta i odplovio s njim u Dalmaciju. Bilo je to mjeseca kolovoza, kada je u gradu Splitu nadošloga kralja velikim slavljem dočekao episkopat, plemstvo i izaslanici hrvatskih gradova. Pošto bi dva mjeseca sproveo Karlo Roberto u Dalmaciji, a Hrvatska se jur spremila za sjajni doček: povede ga mnogobrojnom pratnjom Gjuro Šubić u Zagreb, gdje ga nastani u kući magjistra Hugrina, Puževa sina, veleposjednika i župana dubravačkoga.[1] U Zagrebu dočeka ga i nadbiskup ostrogonski Grgur, pa ga u stolnoj crkvi svečano okruni.

Nameće nam se ovdje vrlo važno pitanje je li je doista Karlo Roberto u Zagrebu krunjen bio? pa ako i jest, kojom se krunom taj čin izveo, ugarskom ili hrvatskom?

Krčelić mnije, da Karlo Roberto nebijaše nipošto krunjen u Zagrebu, već pomazan samo za kralja. „Zagrabiam, augusto mense anni 1300 adveniens, (Carolus) et hic semet figens, atque unctione adhibita, a Gregorio vocato strigoniensi . . . in regem Hungarie auctoritate Bonifacii fuit inauguratus. Sed ob coronae defectum haud coronatus, ut postea legatus papae disputaverit, coronationem necessariam non esse, at sufficere unctionem".[2]

U originalnih regestih vatikanskoga arkiva, kojimi se njekoč služio Raynaldo, a u najnovije vrieme objelodanio ih Theiner, nalazimo protiva Krčelićevu mnienju suvremenih dokaza, i to od same rimske stolice, koja o svemu točno izvieštena bila. Poznato nam je iz poviesti, da po smrti Andrije III. dugo su se vremena opirali Ugri Karlu Robertu, pa mimoišav njega, pozvali na svoj priestol Vaclava, sina českoga kralja, takodjer Vaclava, koga je kaločki nadbiskup okrunio na 27. kolovoza 1301. u Stolnom Biogradu. Za taj čin pošto bi doznao bio papa Bonifac VIII., odasla na 17. listopada svoga poslanika, biskupa ostijskoga Nikolu, komu ujedno naloži, da

domino Albertino, nec eciam alicui baroni de regno nostro, vel exibitori litterarum, censum seu exaccionem vel collectam solvere teneantur.

[1] Madius. Hist. c. III. Anno domini MCCC, mense augusto, tempore Bonifacii papae, dominus Carolus, nepos Caroli regis Siciliae per mare cum galeis Spaletum applicuit, ubi per mensem vel fere duos stetit. Egrediensque per civitatem Spaleti in comitatu Pauli bani versus Ungariam, ad usurpandum regnum predictum de manu regis Andreae, venit Sagrabiam.

[2] Krčelić. Not. Pal. p. 229.

uzište od koločkoga nadbiskupa, neka se u roku od četiri mjeseca opravda za ovaj svoj postupak, „maxime cum magnificus vir Carolus, nepos charissimi in Christo filii nostri Caroli, Sicilie regis illustris, per dilectum filium (Gregorium) strigoniensem electum et administratorem auctoritate nostra in spiritualibus et temporalibus strigoniensis ecclesie constitutum, in eiusdem regni Ungarie regem *fuisset antea coronatus.*“[1] Inim pismom upravljenim 30. svibnja 1303. na českoga kralja Vaclava, izpričava se papa, što nemože njegova sina priznat legitimnim ugarskim kraljem „cum nobilis vir Carolus, nepos eius, regnum ipsum in parte non modica, ex persona iam dicte sue paterne avie possidebat et possidet, de quo eciam, in strigoniensi ecclesia, iuxta ritum antiquum Ungarie, per personam ydoneam, *regale susceperat dyadema.*“[2] Do g. 1303, kada je datirano rečeno pismo, nebijaše, osim u Zagrebu, nigdje drugdje krunjen Karlo Roberto, a najmanje u Ugarskoj, ondje bo kraljevao je Vaclav, pa toga radi, što spominje papa, da je Karlo krunjen bio „in strigoniensi ecclesia“, očevidno istovjetuje ostrogonsku crkvu sa njezinim nadbiskupom, koga nazivlje „personam ydoneam“.

Karlo Roberto nebijaše dakle pomazan samo u Zagrebu, već i *„regale susceperat dyadema“*. Ugarskom krunom sv. Stjepana doisto nebijaše krunjen, pošto se taj čin obavio za živa Andrije III. priznana u Ugarskoj kralja; a budući se izrično spominje, da kruna, koju je stavio nadbiskup Grgur u Zagrebu na tjeme Karla Roberta, bijaše upravo „kraljevska“: to punim pravom nazrievamo u njoj hrvatsku krunu, a to tim više, jer si sačuvala Hrvatska nagadjajuć se s Kolomanom, svoje posebno pravo krunitbe, pa ne samo da su njom u hrvatskom Bjelogradu ovjenčali prvoga Arpadovca, već kašnje ine kraljeve istoga koljena, dà u XV. jošte vieku Ladislava Napuljca.

Čin, koj se je u Hrvatskoj sjajnim dolazkom Karla Roberta sbio, potrese dušom Andrijinom, te brže bolje odputi u Rim vjernoga svoga Bonzana, da se prituži papi na nanešenoj si nepravdi, usrdno ga moleći, da ukloni taj kamen smutnje, a to će vrlo lasno učiniti, prizna li njega zakonitim poreklom Arpadovim, i tim kraljem ugarskim. Bonzano stigne na 3. listopada u Rim, a već na 25. istoga, javi mu da se nada doskora s rimskom stolicom povoljno svršit upros kraljev, jer, pridoda, da je uzprkos papinoj volji odaslao siciljski kralj mladoga pretendenta u Hrvatsku, pa ni sam papa

[1] Theiner p. 388.
[2] Ibid. 397.

nebi protivan bio, da se taj smioni mladić uhvati i u Rim pošalje.[1] Ohrabren Bonzanovim pismom, koje nebijaše ino već puko laskanje, spremao se da vojnom silom upokori Hrvatsku, a za to uztraži pomoć u rimskoga cara Albrechta, koj mu ju i obrekao za buduće proljeće. Nu promisao inače odluči, jer Andrija, prije nego li vidje, da mu stvari sretnijom kolotečinom pošle, umre od tuge i žalosti na 14. siečnja 1301. S njim je i koljeno Arpadovo izumrlo!

Smrću Andrijinom nadao se mladi Karlo Roberto, da su mu uklonjene sve zaprcke do krune sv. Stjepana, nu tomu nebijaše tako, jer se Ugrom nesvidje priznat okrunjena u Hrvatskoj kralja, pa su si tražili kojekuda zamjenike posljednjemu Arpadovcu, i tim zavlada grozna anarhija, dok napokon neprestanimi domaćimi borbami oslabljeni na svoj su priestol pozvali mladoga Karla, komu je do toga utrla put samosviest i s njom skopčana uztrajnost naroda hrvatskoga.

[1] Fessler. Geschichte von Ungarn. I. 457.

Kako bi se imale pisati slovnice za gimnazije, uz nieke protuopazke na opazke gosp. dra. Jovana Turomana.

Čitao u sjednici filozofičko-juridičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 10. studenoga 1875.

PRAVI ČLAN ADOLFO VEBER.

Profesor gimnazijski u Novom Sadu, J. Turoman, napisao je u „Lietopisu Matice serbske, u knjigi 117.“ svoj sud o pervih 10 paragrafah moje latinske skladnje za male gimnazije. Meni je svaka kritika mojih dielah uviek povoljna bila, jer mi je dala priliku misliti, znanje usaveršiti, nedostatke dotierati, pogreške izpraviti, pače i povodom kritikove pristranosti još više za objektivnošću težiti. Ali sud mi je Turomanov uprav godio, jer je pisan sasvim objektivno, kako kod nas nije uviek u običaju, temeljito i marljivo, kako dolikuje valjanu književniku. Pače pisac je vierno izpunio i onaj dio kritičke dužnosti, kojom se ne samo pogreške navode, već i popravci predlažu. Jedino mi je to u oči udarilo, da je kritik, neznam iz koga razloga, nastojao, da što više opazakah napiše, pošto je i nieke tiskarske pogreške napomenuo. Ovo nebi bilo od nikakve važnosti, da neima ljudih, koji držeći se poveršine, po množini kritikovih primietabah razsudjuju nevaljanost diela. Takovu je postupku velik povod dao izvadak Turomanova suda, koji na posliednjoj strani nosi broj 171. Dakle deset tabakah opazakah samo o 10 paragrafah: slovnica nevriedi ništa, treba ju ukloniti iz gimnazijah, kano što je već uklonjena iz varaždinske: tako se je sudilo u Zagrebu. A kad potanje razmotriš paginaciju, na trećoj strani izvadka stoji 137., dakle samo dva tabaka opazakah. Ovoliko za poveršnjake, ostalo za temeljite sudce.

Pisac kaže, „da je za to uzeo suditi moju skladnju, što sa svoje strane hoće koliko toliko da pripomogne, da hrvatska i srbska omladina na gimnazijama u trojednici što pre dobije u ruke dobru gramatiku onog jezika, koji, kao što je priznato, učeniku bistri mišljenje svojim jasnim oblicima i svojom strogom, tako reći disciplinovanom sintaksom.“ Ja mu to vierujem: ali se neslažem s ovim njegovim sudom, što tik za onimi riečmi sliedi: „Rezultat mog pregledanja i proučavanja u tome se sastoji, da se moram čuditi nepažnji, s kojom je knjiga izradjena, i to naročito drugi deo njen, sintaksa. Slobodno mogu reći, da je retko pravilo u sintaksi, koje jé sasvim korektno i jasno, i koje je ujedno ilustrovano primerima sa svim zgodnim.“ — Da je to napisao poveršan čoviek, smio bih šutiti, oslanjajuć se na temeljitost čitalacah; ali kod takova sudca, treba mi ući u samu stvar, ne toliko da obranim svoje dielo, koliko da občinstvu kažem svoje mnienje o načinu sastavljanja gimnazijskih slovnicah, koje sam jur g. 1858. priobćio austrijskomu ministarstvu prosviete putem zapisnika siednice zagrebačkoga učiteljskoga sbora; jer i sada deržim, da je ono moje mnienje bilo temeljito i spasonosno, pak bih želio, da ga naša vlada, imajući slobodne ruke, izvede.

Za moga učiteljevanja na zagrebačkoj gimnaziji učenici su slabo znali jezike: uzrok tomu niti je bila nevieština učiteljah, od kojih su mnogi bili na Bečkom i Pražskom sveučilištu osposobljeni, niti nemarnost učenikah, koji su na primier u poviesti liepo napredovali; već poraba niemačkim načinom sastavljenih slovnicah. Niemci su narod uman i učen, al u praktičnosti pretiču jih mnogi drugi narodi. Tako su oni griešili i danas griešе glede slovnicah.

Najprije, goneći za što većom temeljitošću, pomersuju slovnice s riečnici. Po naravi same stvari ima slovnica saderžavati *pravila*, pod koja se dade spraviti više riečih jedne versti; ako pojedina rieč ima svoju vlastitu porabu, ili joj se poraba prama smislu mienja, to ide u *riečnik*. Ovim neću da kažem, da se poraba koje pojedine i važne rieči nebi smiela navoditi u slovnici, ali samo onda, ako se smatra iznimkom koga pravila. Tako na primier stoje u niemačkih slovnicah kod dativa nieki glagolji, koji se prama različitomu smislu slažu s različitimi padeži; kano: cavere *alicui*, cavere *aliquem*, ili *ab aliquo* itd. Svi oni glagolji spadaju u riečnik. Ako se ovi metnu u slovnicu, neznam, po kojoj bi se dosliednosti imali iz nje izpustiti, ne samo drugi glagolji, kojih se poraba ovako mienja, nego i sve druge tolikim promienam podveržene rieči, pa tako bi od *slovnice*

morao postati *riečnik*. Navode se doduše, i to punim pravom, u slovnicah i pojedine rieči, ali one se protežu na više slučajevah, pak jim je poraba tako stalna, da se može smatrati pravilom: takovo je pravilo, da se glagolj *sum*, kad znači imati, slaže s dativom osobe, a nominativom stvari: *Dives est, **cui tanta possessio** est, ut nihil optet.* Kad bi se isti glagolj *sum* u ovom značenju s jednom riečju slagao ovako, s drugimi drugojako, spadao bi u riečnik, jer se o njem nebi moglo stvoriti stalno pravilo. Tim, što niemačke slovnice primaju u sebe riečničkoga gradiva, imadu silu iznimakah, kojih nijedna pamet obuhvatiti nemože, ter bi jih trebalo ostaviti dugotrajnomu čitanju po načelu: *usus te plura docebit.* Da za to navedem samo jedan primier: Pravilo ob *ablativu separationis* glasi ovako: Glagolji, koji znače *razstajanje* ili *razstavljanje* od česa, zahtievaju ablativ stvari, od koje se tko dieli, i to ili bez predloga, ili s predlozi *ab, de, ex*; ako se tko dieli od *osobe*, mora se metnuti predlog *ab*. Ovo je pravilo dovoljno za *slovnicu*. Sad da vidimo, kako ga g. Turoman po niemačkih uzorih razvadja: *Ablativus separationis.* Verba, što znače:

1. udaljiti, oterati s mesta kakvog, udaljiti se;
2. zaderžati od čega, uzderžati se od čega;
3. osloboditi od čega, imaju uza se ili sam ablativ, ili sa prepozicijama *ab, de, ex*; samo kod lica stoji svagda *ab*.

Ovdie je g. Turoman jedno pravilo nepotrebno, al i nedostatno razstavio u tri: nepotrebno, jer se pod ona obćenita dva izraza *razstajanje* i *razstavljanje* veoma lahko mogu razumievati sve druge versti njegova pravila; nedostatno, jer *dejicio* neznači niti udaljiti, niti oterati, već *baciti*, pa kad se je već pošlo razširivati, trebalo bi bilo navesti i *baciti*; zatim *excludo* neznači samo: *zaderžati od čega* već i *izključiti, iztisnuti* iz čega: *Gallinae avesque reliquae, quum ex ovis pullos excluserint, ita tuentur.* Cic. Nat. D. 2, 52.; napokon *solvo* neznači samo *osloboditi* već i *razvezati*: *Sua sponte naves conscenderunt, et **a terra** solverunt.* Caes. B. C. 3. 101. — *Complures mercatores Alexandria solvisse.* Cic. Off. 3. 12. 50. Pravilo je dakle ono razšireno ter otegoćeno, a nije ipak točno izvedeno, što se putem slovnice, koja se bavi pravili, to jest obćenitošću, niti postići neda, već putem riečnika, koji razpravlja pojedinosti.

Pa taj razvoj još nije bio dovoljan g. Turomanu, već je išao navadjati pojedine glagolje i pojedine rieči, uz koje stoji ovaj, ili onaj predlog. Tako na primier kaže, da kod *pellere* s riečju *regnum* stoji i ablativ i predlog *ex*, a kod *patria* i *civitas* samo ablativ:

pellere aliquem ***regno (ex regno), patria, civitate;*** *dejicere aliquem* ***honore, principatu, de gradu;*** *decedere* ***provincia (ex Italia) vita (de vita)*** itd. Tko da si zapamti toliko pojmovah samo o jednom pravilu? A gdie su stotine drugih pravilah s hiljadami pojedinih pojmovah? To je pravi labirint, u kojem se i prilično viešt latinskomu jeziku čoviek izgubiti mora. Čemu onda riečnici, čemu neprestano čitanje latinskih klasikah, i pisanje latinskim jezikom, ako se u slovnicu sve ono terpa? Pa kad bi barem čoviek mogao biti siguran, ako neizmiernom mukom i prouči takovu slovnicu, da će ujedno naučiti i porabu svih latinskih riečih? Ta to se i u živućem jeziku ne postigava niti najobširnijimi riečnici, kamo li će se u mertvom putem ograničene slovnice, kakova napokon mora biti svaka slovnica. Drago mi je, što se u ovom načelu i g. T. barem čestimice sa mnom slaže, veleći o svojoj slovnici: „Istina, da će se pri čitanju Salusta, Livija, Tacita i pesnika naići na gdekoje nepravilnosti, o kojima u mojoj knjizi ni spomena nema; ali treba prvo i prvo znati, da sam ja sastavljajući ovu knjigu (latinsku slovnicu) imao na umu to načelo, da se od djaka zahteva, da zna raztumačiti ono, što je pravilno; za tim da se retkosti, koje se u pojedinim velikim gramatikama (a ja kažem: riečnicih. V.) nalaze, samo in futuram oblivionem uče, t. j. samo zato uče, da se zaborave.“

Pogreška ta postaje još veća, ako se tako pišu slovnice za gimnazijsku mladež, koja mora da posve iz nova uči jezik. Učenik mora pravilo ne samo razumieti, već ga i na pamet naučiti, ako hoće da po njem slaže rieči nepoznata jezika; jer *tantum scimus, quantum memoria tenemus,* neoborivo je načelo. Pravila pako, ako jih ima učenik zapamtiti, moraju biti kratka, a nesmije jih biti odviše, jer *memoria est labilis.* Nemora li pako učenika ona sila pravilah i iznimakah zabušiti, ozlovoljiti, od nauka odbiti? Kad nemogu svladati tolike sile, misli si mladić, neću ni početi, pa se neprima ni onoga, što bi mogao postići. To sam opazio, kad sam počeo predavati latinski jezik na zagrebačkoj gimnaziji g. 1852.

Pogreška ta biva golema, ako se nepravi razlika izmedju male i velike gimnazije, pa se od one zahtieva ono, što se samo na ovoj s korišću dati može. Onda se dietetu miesto mlieka, davaju žganci, ter ono mora zakeržljavieti.

Ali nesnosna je pogreška Niemacah glede gimnazijskih slovnicah, što se dopušta, da slovnice jezikah, koji se ondie predavaju, izradjuju *različiti* pisci, bez stalne osnove glede ukupnih jezikah. Pi-

sac se slovnice učevnoga jezika neobazire na pisce slovnicah drugih jezikah, a ovi se neobaziru na njega. Jezici: slavjanski, niemački, latinski, gerčki, imadu mnogo zajedničkoga, ter bi to dieca imala po načelu zdrave didaktike čuti, ako i od svih učiteljah, ali uvjek jednako; jer različit način makar o istoj stvari probudjuje u slaboj i nezreloj dieci misao, da je i sama stvar različita. Najshodnije pako i najekonomičnije bi bilo, da se to zajedničko gradivo razpravlja samo u slovnici učevnoga jezika, koji je na gimnaziji temelj svih drugih. Posebno pako gradivo pojedinih jezikah imalo bi se razpravljati naravski u pojedinih slovnicah. Tim bi se postigla stalnost pravilah i preglednost slovnicah, koja su svojstva najveći pomagači pameti, bez koje se nemože u jezicih uprav ništa učiniti. Što pako rade niemački pisci slovnicah? Svaki razpravlja i obćenito i posebno gradivo različitim načinom, pod različitim vidom i diobom, različitimi pojmovi, riečmi i nazivljem. Ja sam u akademičkoj razpravi g. 1871. prispodobio dvanaest niemačkih slovničkih dielah samo o riečih: *atribut, epitet* i *apozicija*, pa sam našao skoro dvanaest različitih pojmovah. Sad uzmimo, da gimnazijalac već u 3. školi povodom četirih različitih slovnicah čuje četiri različita pojma o jednoj ter istoj stvari, kako je moguće, da si on od te smiese stvori pravi, jasan i stalan pojam? Odatle mora nastati pometnja, zlovolja, neznanje. I sam g. Turoman tuži se u jednoj opazci, na koju ću kašnje doći, na različitost latinske i grčke slovnice, kojom se razpravljaju pojmovi: *atribut, epitet* i *apozicija*, pa veli, da to mora zabuniti diete. Nepreostaje dakle drugo, nego da visoka vlada dade sve slovnice jezikah, koji se na gimnaziji predavaju, sastaviti po jednoj ter istoj komisiji, pa da se u slovnici hervatskoga jezika razpravlja sve zajedničko i posebno hervatsko gradivo, a u drugih slovnicah samo posebno gradivo niemačkoga, latinskoga i gerčkoga jezika istim načinom, riečmi i nazivljem, imajući dakako uviek pred očima razliku medju malom i velikom gimnazijom. Dok se to neučini, uzalud ćemo se tužiti na slab napredak u jezicih po naših gimnazijah.

Nu najpogibeljnije je niemačko načelo, po kojem se svaki čas za gimnazijsku porabu preporučuju nove slovnice. Niemci mnogo pišu, pa budući da je kod njih o svačem već mnogo pisano, izmišljaju uviek nove načine ob istoj stvari, samo da zadovolje svomu nagonu pisanja. Tako je jur izašlo mnogo slovnicah latinskoga i gerčkoga jezika, malo drugčije pisanih, ali u jezgri jedno ter isto. Ti različiti načini mogu doduše s vremenom doprinieti, da se sama stvar usaverši; ali za školu su pogubni. Uzmimo, da je učenik gimnazijski

dvie godine učio na primier latinski jezik iz jedne slovnice, koliko mora opet uzaludna truda uložiti, dok prouči način druge slovnice, koju mu ravnateljstvo na preporuku ministarstva uvede? Tu se i vrieme potroši i nauk oslabi. To su uvidila razboritija ravnateljstva, pak nemienjaju slovnicah, dok nisu učenici sveršili malu gimnaziju. Ali šteta će, premda manja, ostati, ako se i na velikoj gimnaziji budu često mienjale slovnice. Pače ni to nije shodno, da slovnica drugoga pisca vlada na maloj, a drugoga na velikoj, osim ako su na istoj osnovi sastavljene; jer sve, što nije slično, buni. Najshodnije bi bilo, da se jedna slovnica sastavi za cielu gimnaziju, ali tako, da se drugimi slovi tiska, što je za malu, a drugimi, što je za veliku. Tako bi se učenik posve upoznao sa svojom slovnicom, učio bi jezik uviek istim načinom, ter bi napredak morao biti povoljniji. Takova pako slovnica, jednom odobrena, nebi se smiela svaki čas mienjati prama hiru takovih učiteljah, koji svoju nevieštinu u predavanju žele pokriti neshodnošću knjige; opazilo se je bo dugim izkustvom: čim je vieštiji učitelj, tim manje prigovara školskim knjigam, i uzvratice. Pače slovnice nebi se smiele često mienjati niti prama istomu napredku znanosti filologičke, koja premda se u naše doba rapidno razvija, treba ipak mnogo vremena, dok joj se koji nauk ustanovi i od prijašnjega shodniji pokaže; a u školu treba samo dokazanu valjanost uvadjati. Praktički se Englezi rado služe starimi knjigami u školah, pak jim se ipak znanje hvali. Naravski, kad knjiga posve ostari, treba ju prama novoj znanosti promieniti.

Ove sam po prilici misli bio očitovao u onom zapisniku, osviedočen budući, da se samo ovim načinom, uza druge još shodne naredbe, može pomoći jezičnomu napredku na gimnazijah. Pače da tim sigurnije postignem svoj cilj, bio sam iste misli ustmeno kazao jednomu profesoru u Beču, do koga je taj posao najviše stajao.

Al i ovaj je profesor bio Niemac, a i u ministarstvu prosviete sudili su Niemci, pa sam od obie strane dobio isti odgovor, da to naliči na francezko šabloniranje znanosti, kojim se upropašćuje slobodni joj i krepki razvoj: diete, ako uzrazumije pravilo, da će si ga lahko zapamtiti i posvojiti, makar mu se i na više načinah predočilo. Premda sam bio službenim putem potućen, videći ipak, da se tako do ničega nedolazi, pokušah svojim načinom predavati hervatski i latinski jezik na zagrebačkoj gimnaziji. Uspieh moga rada bio je takov, da su moji učenici sve to laglje, voljnije i uspješnije učili. Već u četvrtom razredu bili su bolji učenici dotle nadvladali glavne težkoće latinske, umietne i težke skladnje, da su se već

počeli baviti elegancijami sloga. Dobivao sam svake godine i pohvalnicah, premda mi tadanje ravnateljstvo i nadzorničtvo radi mojih odlučno hervatskih težnjah nije bilo sklono. Pače mnienje o mojem uspiešnom radu bilo je tako proderlo i u javnost, da me tadanja vlada, koja me je skinula s ravnateljstva, nije smiela lišiti učiteljstva. Drugi nebi hotio toga o sebi napisati, deržeći se načela, da od drugih treba čekati hvalu. I ja sam o tom šutio punih četernaest godinah, ali sada, pošto je više učiteljah, stojećih na niemačkoj osnovi, posumnjalo o shodnosti načina, kojim su moje slovnice: hervatska i latinska, sastavljene, trebam dokaza *ab effectu*, koji najmoćnije dieluje, pa povriedjujem malko čednost, kojoj sam cieli svoj život nastojao služiti, samo da narodu sačuvam način, koji mi se i danas čini najshodniji.

Kad sam dakle g. 1868. dobio nalog, da za male gimnazije sastavim slovnice i hervatskoga i latinskoga jezika, odlučih barem poniešto oživotvoriti u njih ova svoja načela; barem poniešto velim, jer sam znao, da od kritikah, viklih drugomu sustavu, neću moći svega provesti. Pače morao sam na njihov zahtiev mnogo toga preinačiti, što sam jur bio po svojem sustavu izveo. *Omne initium durum*, pa će se tekar s vremenom moći moje načelo sasvim provesti. Zato sam:

1. U sklad doveo hervatsku i latinsku slovnicu glede razdielbe, definicijah i nazivlja. Zajedničko sam gradivo obširno razpravio u hervatskoj, a malo sam toga prenio u latinsku, jer mi se je učinilo suvišno ponavljati isto. Bio bih još manje prenio, da se nisam morao obazirati na školsku kritiku, koja me je i prisilila, da sam koješta prenio, što bih bio po svojem sustavu posve izpustio. Što sam prenio, učinio sam istimi riečmi hervatske slovnice. Moja se dakle latinska slovnica nesmije razsudjivati bez obzira na hervatsku. Da je to znao g. T., nebi bio napisao ni perve opazke, ni druge alinee druge opazke na §. 81., jer što traži da se metne u latinsku, stoji u hervatskoj slovnici. Ugled Curcija, inače veoma cienjena pisca, nemože biti zakonom meni, koji se deržim posve drugoga načela. Ovo bi trebalo kod mene pobiti; a to i kušaju činiti protivnici, veleći, da učenik može zaboraviti, što je u hervatskoj slovnici naučio, pak mu isto treba ponoviti u latinskoj. Nu ja mislim, da je koristnije, uputiti učenika, neka ponovi dotični paragraf hervatske slovnice, jer će u jedan mah naučiti pravilo od oba jezika, i osviedočit se o njihovoj srodnosti, što je za napredak u jeziku veoma koristno, kano što to uči i radi nova komparativna linguistika. — Isto tako nebi bio napisao druge alinee o §. 89. Op. 2., jer kako

se hervatski izriče objektivni genitiv, to stoji u hervatskoj slovnici, pa za to mora znati učitelj, koji mora neprestano rukovoditi i upućivati učenike. —

2. Napisao sam lat. slovnicu za malu gimnaziju, kano što to stoji na čelu knjige. Zato sam morao uzeti samo toliko općenitih pravilah, koliko se na njoj svladati može, a drugo ostaviti za veliku. Istina, da u mojoj slovnici ima i preko te potrebe gradiva, ali toliko sam uzeo zato, što mi u Hervatskoj i Slavoniji neimamo još slovnice za veliku gimnaziju, pa se ovom mojom malom mogu za nuždu pomoći i oni učenici. Ali svakako je istina, da se mojoj slovnici može prije prigovoriti, da saderžaje preveć, nego li premalo gradiva. Da se je gospodin Turoman obazrio na ovo, nebi bio napisao:

a) opazke na §. 81. 5. b., jer da se predikat, ako su spojeni subjekti *stvari* jednakoga roda, *kadkad* upotrebljava u tom rodu, to kano zaglavak onoga pravila spada na veliku gimnaziju; na maloj je dovoljno reći, da se predikat, kad su subjekti stvari, meće u *neutrum plurala: Labor et dolor* ***finitima sunt.*** *Beneficium et injuria inter se* ***contraria sunt.*** Isto je tako suvišna daljna primietba g. T.: Ako su stvarni subjekti jednakog roda, i to ženskog, predikativno ime stoji u femininumu plurala, ako se subjekti mogu podrediti jednom zajedničkom ženskom nazivu u pluralu: *Grammatice quondam et musice junctae fuerunt* (scilicet artes), jer te pretanke razzlike nemože shvatiti učenik male gimnazije;

b) opazke na §. 84. 2., jer ako i imaju rieči: *snieg, tuča, kiša* i t. d., i plural, ponajviše ipak rabe u singularu, što je dovoljno znati učeniku male gimnazije;

c) opazke na §. 89., jer *obtemperatio* ***legibus,*** *insidiae* ***consuli*** dolazi verlo riedko, pa se upućuje na veliku gimnaziju;

d) opazke na §. 90. 3. Op. 1., jer ako se nemože kazati: *hostili modo,* već *hostilem in modum,* ali se može kazati: *simili modo,* pak tim je opravdano moje pravilo, da pridavnik uz samostavnike: *modus, ratio, animus,* kad stoje u ablativu, netrebaju predloga *cum.* A da se nieki pridavnici mogu uz ove samostavnike metnuti u ablativ, a neki nesmiju, to spada na veliku gimnaziju, pače na neprestano čitanje latinskih klasikah.

3. Nastojao sam *pravila* umanjiti i osloboditi svih suvišnih iznimakah, da jih bude laglje pregledati i zapamtiti. Zato sam jih gledao izricati više općenitimi izrazi, nego li navadjanjem pojedinostih, više navoditi misao, nego li izbrajati rieči. Istina, da sam u tom

kadšto predaleko pošao, ter hoteći biti kratak postao sam netočan i nejasan. Pak u tom sam vema zahvalan svojim kritikom: profesorom Pongračiću, Šrabcu i Turomanu, što su me dokazi sklonili, da niekoja pravila, ako i obširnije, al ipak točnije i jasnije izreknem. Nu na put niemačkih slovnicah, s onom nepreglednom potankošću, nemogu da stupim, jer ako pamet učenika nesvlada pravilah, sigurno znanje neće nikad poteći. Učitelj može tumačeći pravilo postupati od pojedinostih na obćenitost, ali pravilo mora da je što obćenitije. Nebih hotio, da naši učenici, pišući latinski, moraju pred sobom držati otvorenu slovnicu, već da svladavši ju i razumom i pameću, samostalno se i slobodno kreću. Prama ovomu načelu nisam mogao uvažiti:

a) opazke 2. na §. 81., jer Meiring, koga i g. Turoman visoko cieni, niti u svojoj slovnici za velike gimnazije, nenavodi svih onih glagoljah, koji čine *kopulu*. Poimence neima ni *morior* ni *nascor*, koje bi ipak g. T. rad metnuti u moju slovnicu za male gimnazije (op. na §. 85. 2.). Za ovu je dosta, da jih se navede niekoliko, a plura te docebit majus gymnasium, et usus. Nikako pako nebih onoga pravila hotio formulirati po g. T. ovako: Ime čini predikat *samo* s glagolom *sum*, i u obšte sa onim glagolima, što imaju uza se dva nominativa; jer je to *(samo, i)* protuslovno. Odavle se vidi, kako je težko, sastaviti posve korektno pravilo.

b) opazke na §. 81. 1., jer su u mojem obćenitijem, kraćem i preglednijem pravilu saderžani svi slučaji njegova nepotrebno obširnijega pravila; a o *substantivum mobile* govoreno je na drugom miestu (§. 8. 3. op.), ter netreba ovdie ponavljati, i to tim manje, što se namah u 1. opazki istoga paragrafa tumače rieči pravila, *ako je moguće*, tim, što se kaže, kad nije moguće, koju opazku ipak g. T. čudnovatim načinom za suvišnu drži. Poverh toga g. T. vidi u: *amatus sum* kopulu *sum* i participij *amatus* kano predikat, dočim je meni cielo predikat u prefektu passivnom, kano što je *amor* predikat u praesensu passivnom, pa mislim, da je moja misao temeljitija.

c) opazke na §. 81. 3., jer Turomanovo pravilo: Kad se dva ili više subjekta uzmu kao *jedno* da su, onda predikat stoji u singularu, nije ni malo jasnije od moga: Ako se sa više riečih naznačuje samo jedan subjekt kano cielost, predikat stoji u singularu. — Poverh toga, ono nisu dva ili više subjekta, već više riečih, koje čine jedan subjekt, jer da su subjekti, spa-

dali bi pod §. o više subjektah. To priznaje i sam T. zahtievajući, da se n. p. *tempus necessitasque* prevede: *ozbiljni položaj.* Gdie je tu više subjektah?

d) opazke na §. 88. 1, jer je moje pravilo: U dativ se meće osoba ili stvar, kojoj se što *daje,* ili *uzima,* obćenitije i točnije od njegova, koje ovako glasi:

Dativ stoji na pitanje kome?

1. Uz verba transitiva zajedno sa akuzativom.

2. Uz verba intransitiva, što znače *koristovati* ili *škoditi, ugadjati* ili *protiviti se, dopadati se* ili *nedopadati se, zapovjedati* ili *pokoravati se, zaviditi, pomagati, dosadjivati, i još uz mnoga druga.* — Ovo pravilo ima više nedostatakah. Pervo, po njem bi učenik morao već prije znati, kad se ima pitati *kome?,* a to nemože, jer ga uprav ovo pravilo ima o tom uputiti. U obće učeniku treba najprije kazati misao, pak onda reći, kod te misli imaš se ovako ili onako pitati; pisati pravila po pitanjih, stvar je posve mekanička. Drugo, kad već pisac nije naznačio obćenite misli, imao bi bar navesti ta verba transitiva, uz koja se može pitati *kome?,* kano što je bar pokušao učiniti u drugom dielu pravila. Treće, dodatak: zajedno još *sa akuzativom* nije korektan, jer to znači, da uz ovakov dativ mora ujedno i akuzativ biti, a to nestoji, jer se može kazati: *Frater scribit sorori. Dico tibi, ut cras ad me venias.* i t. d., i t. d. Četvrto, opazka na kraju drugomu dielu pravila: *i još uz mnoga druga,* slabi cielo pravilo; jer što koristi ono mučno izbrajanje, kad ima još mnogo toga, što se neda izbrojiti? Napokon čemu dioba na transitiva i intransitiva, kad i jedni i drugi na jednako pitanje *kome?* zahtievaju dativ, a mogu biti i bez akuzativa? U ostalom odavle se vidi, da ima u jeziku pojavah, koji se radi bujnosti i razlikosti veoma težko ili nikako nedadu spraviti pod pravilo; a takovi su uprav ovi glagolji, ter je za nje najprikladnije moje pravilo, koje jih u svojoj obćenitosti sve obsiže, jer kod svih vlada ipak pojam *davanja i uzimanja,* što će biti tim laglje pojmiti hervatskomu učeniku, koga se jezik u tom s latinskim podobro slaže.

e) opazke na §. 89. 7; jer mi se nečini potrebno mučiti pamet mladeži izbrajanjem participijah praesentis, što stoje s genitivom; učenik će jih iz običaja naučiti. Meiring jih nije izbrojio niti u slovnici za velike gimnazije. U obće opažam, da je g. T. poput svih Niemacah velik prijatelj izbrajanju pojedinostih; to je dobro i liepo, ali tko će jih zapamtiti? Daničić temeljito razvija nauk o naglasku našega jezika, ali svatko će taj

nauk laglje naučiti po Mažuranićevih obćenitijih pravilih, nego po njegovih pojedinostih. Istina, po Mažuranićevih će pravilih moći učenik koju rieč krivo naglasiti, ali Daničićevih pravilah neće moći niti iz daleka naučiti. Što je shodnije i koristnije? — Ovamo spada i opazka na §. 88. 7. Op.

f) opazke na §. 11. Op. 2., jer svih onih samostavnikah i pridavnikah, koji se i u latinskom jeziku kadšto meću, nije uputno izbrajati; a toliko, koliko jih g. T. želi metnuti, stoji u glavnom pravilu hervatski, ter jih u opazki nije potrebno latinski ponavljati.

g) opazke na §. 90. Op., jer da se osobna samostavnička zaimena, kad bi imala stajati u genitivu ili subjektivnom ili possessivnom, pretvaraju u posiedovna, to je već rečeno u §. 89. 2. Op. 2., pak je suvišno, opet isto ovdie ponavljati. Uz pomoć ovoga §., koji mu mora biti u pameti, lahko će pogoditi učenik, da se kaže: ***Patris opera*** *id factum est, al i* ***mea opera*** *id factum est.* I Meiring ima ovako.

h) opazke na §. 90. 2.; jer moje pravilo: Rieč, kojom se izrazuje ciena, u koju se što *kupi, proda, cieni, zamieni* (a dodat treba i) *najmi*, stoji u ablativu, mnogo je kraće i jasnije nego g. T.: Uz glagole kupiti (emere, redimere, mercari) prodati (vendere, pass. venire), stajati (esse, stare, constare), izdat pod zakup (locare, collocare), zakupiti (conducere), biti na prodaju (licere), stoji cena, bila ona neopredeljena (magno, permagno, plurimo, parvo, minimo, nihilo), ili opredeljena, svagda u ablativu. Koliko se putah uz ovo Turomanovo pravilo mora pažnja učenika nepotrebno odvesti od glavnoga pravila? Najprije dva sasvim srodna pojma: *prodati* i *biti na prodaju*, zatim: *izdati pod zakup* i *zakupiti*, posebice navedena. Zatim prevod hervatskih riečih, koji se znade iz riečnika; napokon razdielba ciene na *opredieljenu* i *neopredieljenu* posve nepotrebna, kad obie stoje u ablativu. Pak zašto nije navedeno barem niekoliko riečih za opredieljenu cienu, kad jih je za neopredieljenu toliko navedeno? Tko misli, da će ovako nepotrebnom obširnošću bolje naučiti učenika latinski, neka slobodno kuša; ja sam svojom, dašto umierenom kratkoćom, dobro uspio. — Opazkom, kakovu g. Turoman na više miestah navadja, „da se ablativ cene prevodi *i drugčije*, a ne samo onako, ko što je g. pisac naznačio“ traži, da pišem riečnik, a ne slovnicu; za ovu je dosta, da se tako prevodi.

i) opazke na §. 90. Op. 2; jer je moje pravilo posve temeljito, samo mi treba dodati još *propter* ovako: Sve se versti uzroka izriču *i dotičnimi* predlozi: *propter, ex, de, in,* pak ovi su potrebni, ako je osoba uzrok *ćućenja.* Pošto je u pravilu rečeno, da se uzrok meće u ablativ, trebalo je u opazki reći, da se uzrok može, a osoba kano uzrok ćućenja mora izreći predlozi. Kojimi se predlozi izriče koji uzrok, to stoji u rieči *dotičnimi,* a koji su to dotični, to uči ili iz slovnice o predlozih, ili iz riečnika. To je tim sigurnije, što izbrajanje predlogah kod svake versti uzroka, kano što to predlaže g. Turoman, nije pouzdano. Kaže, da se uzrok *ćućenja* izriče predlozi: *ex, de, a,* pak ipak stoji pisano: *glorior **in** aliqua re.*

j) Napokon je čudno, kako g. T., koji je jako zauzet za izbrajanje riečih, prigovara momu §. 89. 6., gdie su pridavnici izbrojeni. Valjda zato, što jih on nije onoliko izbrojio. Ja sam jih izbrojio ex *superabundanti,* oddieljene od pravila, koje sam obćenito izrekao: Pridavnici, značeći: željan, viešt, pun, imajući dio i siećajući se, zahtievaju genitiv; ovi jesu. Ako sam ja u tom nedosliedan, g. je Turoman mnogo više.

4. Primiere sam za potverdu pravilah uzimao iz niemačkih slovnicah, uzdajući se u njihovu temeljitost. Ali rado priznajem, da me je i prijatelj Šrabec i evo g. T. osviedočio, da mnogi nisu shodni, pa sam svaki put saviestno izpravio ono, što u berzini, kojom sam morao uviek (pervi put samo tri mieseca) raditi okolo ove slovnice, nisam bio podvergao strogoj kritici. Na toj jim pomoći opet što dublja hvala! Al ipak nemogu da se glede njih posve složim s mnienjem g. Turomana:

Najprije nederžim za potrebno, da jih u školskoj slovnici bude za svako pravilo *mnogo*; dosta je, ako jih ima niekoliko shodnih. Množina prieči preglednost pravilah, koja je za pamćenje jako potrebna. Učitelj će po njih lahko sastaviti drugih; a i učenici jih neprestano čitaju u auktorih. Sva važnost leži u tom, da učenici, što čitaju, umiju subsumirati pod pravila. Pače nieki su učitelji zagrebačke gimnazije u dogovoru sa mnom odlučili, da se svakomu pravilu doda samo jedan primier, koji bi učenici uz pravilo na pamet naučili, a drugi, ako jih je shodnih, da se malko razstavljeni metnu pod pravilo.

Drugo. Kad je u pravilu više sličnih riečih, koje jednakim načinom zahtievaju jednak padež, ili što drugo: nederžim za potrebno, a često niti za moguće, da se za sve one rieči navedu primieri:

ko se slaže jedna, tako i sve druge. S toga uvažio nisam g. uromana:

ı) opazke na §. 87. 7.,

ı) opazke na §. 88. 2., jer ako je ondie i navedena samo jedna verst dativa, a ono su glagolji različiti (discimus, vicit, natus est, quaesivit), pak uprav to je ondie važno,

:) opazke na §. 88. 8. o primierih.

Ta i sam g. Turoman neima na više miestah ni ondie primiera, ie je svaka rieč svoje versti, pa bi ga, ako igdie, trebalo u tom ıčaju, pače kadšto neima nikakva primiera uz pravilo. Tako §. 1. Pr. 3. U §. 224. 1. neima primiera za *auxilio*, što stoji u pra- u; u §. 227. 4. Pr. neima primiera za predloge: *ob*, *propter*, *usa;* u §. 297. neima primiera za pravilo, kad futurum conjutionis periphrasticae znači, da će koja radnja odma nastati; u 337, za pet glagoljah i t. d., ima 5 primierah za *esse*, 1 za *ri*, a nijedan za ostale, i t. d. i t. d.

5. G. T. strog je sudac, što je sasvim pravo, ali kadšto zahtieva, ı ili nije moguće, ili je težko, samo okolišanjem, izvesti. U slov- ıi često treba razlika medju *osobom* i *stvarju*, pa to se lahko dade initi; ali kadšto ti se još kod *osobe* ističe i stvar, a kod *stvari* ś i *osoba:* kako ćeš tu postupati, da četiri slučaja izrekneš sa dvie ći, pa da jih ipak nepomersiš? G. Turoman zahtieva, da ja izve- ım, čega nije nijedan gramatik, a što je čudno, niti sam on izveo. vamo spada njegova:

a) opazka na §. 88. 5., u kojoj ovo moje pravilo: „Ovi glagolji: *adspergo, inspergo, circumdo, circumfundo, dono, impertio, induo, exuo*, slažu se na dva načina, a) s dativom *osobe*, a akuzativom *stvari*, b) s akuzativom *osobe*, a ablativom *stvari;* n. p. *Dono alicui rem* ili: *Dono aliquem re.*" ovako razsudjuje: Za tim navodi V. izmedju ostalih primera za ovo pravilo ove primere: *Pythagoras Apollini hostiam immolare noluit, ne* ***aram sanguine*** *adspergeret. Semiramis Babyloniam condidit,* ***murumque urbi*** *latericium circumdedit. Deus sapienter* ***animum*** *circumdedit* ***corpore.*** Da li je u pervom od ovih triju primera *aram* akuzativ *osobe*, u drugom *urbi* dativ *osobe*, a treće *animum* akuzativ *osobe?* Pravilo dakle valja ovako da glasi: Glagoli adspergo etc. imaju dvojaku konstrukciju, ili: alicui aliquid, ili aliquem (aliquid) aliqua re. — Na ovaj sud imam najprije primietiti. da Schulz (§. 267.) i Meiring (§. 492.) imaju ono pravilo uprav onako izraženo, pa se to strogoj inače

niemačkoj kritici nije čudno ili pogriešno činilo. Ako čoviek neće da govori poluniemo (alicui aliquid), već izrazito riečima, pravilo se ovo bez izbrajanja svih mogućih kombinacijah niti nemože točno izreći, pošto se kod osobe i stvar, a kod stvari i osoba pomalja. Pak je li g. Turoman svojim pravilom izcerpio sve slučaje? Nebi li za primier: *Equites Hannoni Afrisque* ***se*** *circumfudere* (Liv) trebalo iznaći formulu: *alicui aliquem* ili *aliquos?* — G. Turoman, sliedeć primier najnovijih gramatikah, možda Schmidta, koga ja nepoznam, valjda je mislio, da se tomu pravilu nemože ništa prigovoriti, kad ga tolikom sigurnošću preporuča. Pak eto, da se može prigovoriti ne samo ovomu, već skoro svakomu pravilu gramatičkomu, ako se od njega traži više, nego li što sama stvar dopušta; jer je skoro istinito: nulla regula sine exceptione, pa tko će stvarajuć pravila reflektirati na *sve* iznimke? Tà i g. T. kaže u §. 222. Pr. 2. Kod *pudet* stoji takodje kašto lice, od kog se ko stidi, u genitivu; n. p. *Pudet me deorum, hominumque*; a u pravilu malo više navodi primier: *Me miseret illius* ***senis,*** po čem i *miseret* može stajati s genitivom lica, pa barem to je bilo lahko opaziti. Pače čudo, kad g. pisac tako odlučno odsudjuje ono moje pravilo, mislio bi, da će se sam čuvati slične pogreške. Al kad tamo, već u sliedećem paragrafu 205. navodi pravilo: *Esse* sa dativom *lica* i nominativom *stvari* prevodi se sa imati, pak za to navadja primier: *Non idem semper* ***floribus*** *color est*, gdie *floribus* nije doista *lice*. — Tako i u §. 222. ima pravilo: Verba impersonalia, što znače neko neprijatno osećanje: piget i t. d. imaju *stvar*, koja osećanje pobudjuje, u genitivu, pak za to navadja primier: *Me miseret illius* ***senis,*** gdie *senis* nije doista *stvar*. Iz ovih razlogah neće mi se valjda zamieriti, ako neuvažim opazke g. pisca, osobito, što sam primierom, taki poslie pravila navedenim: *Dono alicui rem, ili dono aliquem re*, po mogućnosti dosta pokazao, kamo smiera pravilo. Kad bih ga čim zamienio, nebih ga zamienio piščevim pravilom, već po prilici ovim: Ovi glagolji: adspergo i t. d. slažu se na dva načina: a) s dativom osobe ili stvari, oko koje se radi, a akuzativom osobe ili stvari, kojom se radi; b) s akuzativom osobe ili stvari, oko koje se radi, a ablativom osobe ili stvari, kojom se radi; ako mi se nebi i onda možda prigovorilo, da n. p. *impertio*, znači potanju radnju, koju bi trebalo naročito izreći.

b) Ovamo ide i opazka na §. 88. 8. Moje pravilo glasi: Dva dativa osobe i cilja, zahtievaju glagolji: (naški: *to mi je na*, ili *za što*) *esse, dare, tribuere, vertere, ducere, habere, mittere, relinquere.* To se pravilo nesvidja g. piscu, što sam naveo samo, kako se u tom slučaju prevodi *esse*, pa traži, da se navede, kako se svi oni glagolji prevode. — Najprije siećam g. pisca, da slovnica nije riečnik, iz koga učenici jur znadu, što *znače* oni glagolji; ali to neznadu, kako se *slažu*, pa to sam onim prevodom dovoljno naznačio: da se slažu s dativom osobe, i s akuzativom cilja uz predloge *na*, ili *za:* Tirci dadoše *Alexandru* krunu *na dar*. Caesar ostavi *taboru* pet kohortah *za posadu*. Hortensiju se je odbijalo *na plašivost*. A kako g. pisac (§. 208. 2.) kaže, da se glagolji *dare* i t. d. prevadjaju samo: *uračunavati, upisivati u što?* Zar se i ovaj primier tako prevadja: *Tyrii Alexandro auream coronam dono dederunt?* Ne quid nimis! Nemože i nesmije se u slovnicu miešati riečnik. Ako mi g. pisac prigovori, da je on glagolj *dare* u ovom značenju naveo pod točkom 3., onda ga pitam, zašto nije naveo, kako se prevadja, ako nije hotio da se prevodi poput glagoljah pod točkom 1. i 2.?

c) Prestroga je i opazka na §. 89. 1., jer opazka 1. §. 89.: Ime vlastito stoji u istom padežu s drugim samostavnikom; n. p. *Urbs Roma*, izriče pravilo; a opazka 2. §. 87. 12.: Kadšto može ime vlastito stajati i u genitivu, n. p. *In urbe Antiochiae*, izriče iznimku, ter je pravilo i bez ricči *obično*, koju g. T. predlaže, točno.

d) Opazka na §. 90. Op. 1., u kojoj moje pravilo: Miesto ablativa (comparationis) meće se i *quam* s onim padežem, koji zahtieva glagolj (naški nego); n. p. *Nobis nihil est timendum magis, quam ille consul*, hoće da pobije tim, što glagolj *timeo* zahtieva akuzativ, pak bi se moralo reći: *Nobis nihil est timendum magis quam* ***illum consulem,*** a nije promislio, da je ono passivna izreka, u kojoj se ak. aktivne pretvara u nominativ. Ali izrecimo onu izreku aktivno, pa ćemo još bolje viditi, da moje pravilo valja: *Nos nihil magis debemus timere, quam illum consulem.*

e) Opazka na §. 90. 10. kaže medju ostalim, da bi po mojem pravilu o ablativu separationis primier: *Animus per somnum sensibus ac curis vacuus est*, trebalo prevesti: duh je u snu *prazan* od osećaja i briga. Tu se samo šali g. Turoman. Ja

sam doduše *vacuus* u pravilu preveo *prazan od*, pak ima sl čajevah, kad bi učenik onaj pridavnik dobro tako preveo; n. *viae, occursu hominum vacuae:* ceste prazne od ljudih. — A svaki učenik ujedno znade, da se skoro nijedna rieč u sv kombinacijah jednako neprevadja, a da se u slovnicah nemo navoditi sva značenja svake rieči; pa kad bi mu u navedeno po g. T. primieru prevod rieči *vacuus* sa *prazan* izašao t hrvatskomu uhu, poslužio bi se drugom srodnom riečju n. *prost*, pa bi onaj primjer dobro hervatski glasio: Duh je snu prost ili slobodan od osiećajah i brigah. — Pa sve da uč nik i prevede onako, nebi gore preveo, nego što je g. T. §. 255. rieči: *abundare porco*, sbilja preveo: *biti izobilan s njama.*

f) Opazka na §. 90. 10. Op. 2. kaže, da se ablativ s predlogo *ab* nezove ablativ, već predlog *ab* s ablativom. U tom i pravo, ali preveć je strog, kad moju opazku s te strane ods djuje. Svaka se opazka odnosi na pravilo, te ju treba pra njemu i razumieti. Pravilo pako glasi: Glagolji, koji znače *razst janje* ili *razstavljanje* od česa, zahtievaju ablativ stvari, od ko se tko dieli, i to ili bez predloga ili s predlozi *ab, de, ex.* Sad ako se u opazki kaže, da se prijatelj meće u akuzativ a neprijate u ablativ, to se pod ablativom prama pravilu ima razumieva ablativ i bez predloga i s predlozi *ab, de, ex.* Barem je tak i sam g. T. tumačio moju 1. opazku na isti paragraf, doči je pod mojom opazkom: Ako se tko od osobe dieli, moraj se metnuti *predlozi*, razumio sva tri predloga, u pravilu nav dena. Čemu ta nedosliednost u tumačenju dvijuh bljižnih op zakah?

6. Na više miestah opaža g. T., da ovo ili ono pravilo nek risti učenikom *bez učitelja.* — Ja pako deržim, da skoro ciela sklad nja nekoristi početnikom bez učitelja. Tko je ikad pisao slovnic jezika za male gimnazije, nepomisliv, da će ju učitelj tumačiti? P kakove težkoće saderžavaju one točke, o kojih ovako sudi g. pisac

a) opazka na §. 82. 2. Moje pravilo glasi: Atribut se sa svojim samostavnikom, ako je moguće, slaže u svačem u spolu, broj i padežu. Miesto ovoga jednoga predlaže g. T. dva pravila a) Epitet se slaže sa svojim substantivom u rodu, broju i padežu b) Apozicija se slaže sa svojim substantivom uvek u padežu a mora se slagati takodje u rodu i broju, ako je ona substan tivum mobile. Sad koje je pravilo kraće i jasnije? Moje je kraće

pak zato bolje, a moje nije nejasnije, samo treba da učitelj rekne, da se pod onim: *ako je moguće,* razumieva substantivum mobile, što učenikom nemože biti težko ni razumieti, ni zapamtiti. Dakle ostajem kod svoga.

b) Opazka na §. 82. 12. kaže, da je učenikom slabo pomoženo, ako se kod glagolja *interest* rekne, da se stvar do koje je komu stalo, izriče i cielom izrekom, već da treba još navesti, kakove su to izreke, a to da su: *acc. cum infinitivo, ut,* i *upitna izreka.* — A ja kažem, da je to, kad se takove izreke meću, rečeno pod dotičnimi paragrafi, ter da nikako netreba ovdie to ponavljati; inače bi se kod svakoga pravila morali svi mogući slučaji izbrajati i ponavljati. Učenik će, na primier, po pravilih o acc. cum infinitivo (§. 136. 4.) točno znati, da u primieru: *Multum salutis communis interest, duos consules in republica esse,* mora stajati acc. cum infinitivo; kano što će po pravilih o vezniku *ut* (§. 126. 3.) znati, da u primieru: *Spartanae civitatis magnopere intererat, ut leges Lycurgi servarentur,* mora biti *ut.* Bez točna znanja onih pravilah neće učenik ni po Turomanovu predlogu pogoditi, da se u pervom primieru mora metnuti *acc. cum infinitivo,* a u drugom *ut.* Pače toga neće učenik ni po pravilih Turomanovih o acc. cum infinitivo, i o *ut* moći pogoditi, jer on ta pravila osniva ponajviše na izbrajanju glagoljah, a ne na *misli,* koja se ima izreći; a u navedenih primierih stoji isti glagolj *interest,* pak ipak u jednom primieru moraš poslie njega metnuti *acc. cum infinitivo,* a u drugom *ut.* — Zatim pitam g. pisca, hoće li učenik bez učitelja moći razumieti njegova predloga, da se miesto *osoba* ima reći: *osoba ili stvar zamišljena kano osoba?* A hoće li učenik bez tumačenja učitelja moći razumieti ovo njegovo pravilo (§. 225.) Ablativus rei efficientis stoji uz verba passiva, a takodje i uz v. intransitiva i adjektiva, što se mogu zamieniti passivom kod transitivnog glagolja sa jednakim značenjem. u srpskom takodje *ablativ,* ili *od, sa* (= zbog)., gdie mimogred napominjem, da u serbskom neima ablativa, već miesto njegâ prepozicional i instrumental. — A kako će učenik bez učitelja razumieti ovo njegovo pravilo (§. 226.) Ablativus auctoris. Uz verba passiva stoji na pitanje: od koga? lice, a takodje i *onaj substantiv, što se misli kao lice,* u ablativu sa *a* ili *ab.;* n. p. *Brevis* ***a natura*** *nobis vita data est* (ali *alqd* ***natura*** *fit)*?

*

c) Opazka na §. 90. kaže, da sam pogriešio proti didaktici, veleći, da ablativ izriče razne okolnosti čina, kojom definicijom kano verlo neopredieljenom, da nije učenik ništa naučio. — Ja sam u skladnji svakomu padežu dodao obćenito značenje, pa to je bilo shodno, ter sam mislio, da neće biti neuputno isto dodati i ablativu, osobito, što je dofinicija istinita, ako i nije opredieljena. Meiring, moj uglednik, ima isto (§. 540), ako njegov Schmidt toga neima, dobro i tako, premda mi se moje nečini baš suvišno.

d) Opazka na §. 90. 4. kaže: Nema može biti nijedne lat. gramatike, u kojoj je pravilo o ablativu causae tako kratko, kao u V—a. Na svaki način treba da su gramatička pravila što kraća, ali se samo nesme u kratkoći dotle ići, da već bude od ušterba po jasnost i shvatljivost. Verlo se malo može učenik od 12—14. godinah koristiti time, kad mu se kaže: „u ablativ se meće samostavnik, značeći uzrok *čina, poznanja, ćućenja.*“ — Drago mi je, što g. T. sam priznaje zlatno načelo o kratkoći gramatičkih pravilah; shodnije bi na mnogo miestah bilo, da ga se je i sam deržao. Po tom bi ovo moje pravilo bilo izverstno. Ali je nejasno, kaže g. Turoman. Po čem? pitam. Što učenik nezna sam razlikovati te tri versti uzroka. Ali to se ni netraži, kano što sam već dokazao. Već se pita, može li mu jih učitelj lahko protumačiti? Navedimo primiere: Mnogi zanemaruju dužnosti od lienosti. Prijateljstvo se pozna po ljubavi. Svi se žaloste porad smerti svojih. Kakva je tu težkoća, kad kod ablativa poznanja dolazi uviek glagolj, značeći: *viditi, poznati;* kod ablativa ćućenja (po mojem shvaćanju) uviek glagolj, značeći *ćutiti;* što nije ni jedno, ni drugo, mora biti treće, uzrok čina? A je li trebalo razlikovati te tri versti uzroka? Jest, jer se svaki drugčije prevadja naški. Gdie je dakle pogreška tomu pravilu, nevidim. Barem u tom urgira g. Turoman, što u njem neima navedeno, da ablativ causae stoji naročito 1) uz glagole i prideve, što znače osećanje; 2) da stoji i uz druge glagole, ali *ponajviše* od substantiva, što znače osećanje, dakle *ponajviše* osiećanje. Ovo je Turomanovo pravilo a) *neopredieljeno,* jer kaže *ponajviše,* dakle po njegovu nauku nevalja; b) nepotrebno razvučeno, jer tu neodlučuje glagolj ili samostavnjk: uz svaki glagolj može svak samostavnik stojati u ablativu uzroka, ako to *misao* (a i običaji) zahtieva; n. p. *Themistoclis* ***consilio*** *triplex Piraei portu*

constitutus est. Nep. Ovdie nespada niti samostavnik *consilio*, niti glagolj constitutus est na *osiećanje*. Riečju g. T. samo zato neodobrava moga pravila, što ga, kano što to sam kaže, nijedan gramatik neima ovako; ali to za mene nije nikakov razlog.

e) Opazka na §. 90. 5. kaže: Niti će gramatičko znanje u učenika biti veće, niti manje, ako zna reći, da se u ablativ limitationis meće rieč, kojom se obćenit sud na pojedinu stvar steže (naški instrumental ili *po*, *u*) — Gdie je dokaz? T. ga je ostao dužan. Ako se po mojem pravilu, dakako uz tumačenje učitelja, što je *obće*, što li *pojedino* (što nemože za nikoga biti težko) neće učenik koristiti, neka čitatelji sude; a hoće li se učenik više koristiti ovim njegovim pravilom: Ablativ bližeg opredieljaja ili obzira prevodi se sa: pogledom ili s obzirom na, što se tiče, po, u, ili i samim ablativom. (Opet ablativ serbski?!) Moji su učenici to pravilo veoma lahko shvaćali. *Graecia Romanos superabat*, po tom se može misliti, da je Gerčka *u obće* Rimljane *u svem* nadkriljivala; ali ako pisac hoće da rekne, ne u svem, već samo u niečem, dakle ne *u obće*, već u *pojedinoj stvari*, onda se ova pojedina stvar meće u ablativ: *doctrina;* dakle *Graecia Romanos* ***doctrina*** *superabat.* Što može biti laglje i jasnije? Pa što bi na taj prigovor g. Turomana rekao Meiring, koji u §. 549. kaže: Der Ablativus steht in der Bedeutung in Ansehung, in Hinsicht auf, wenn man das, was vom Gegenstande ausgesagt wird, auf einen *Theil* desselben, oder auf etwas mit dem Gegenstande Zusammengehöriges *beschränkt?*

7. Sad da vidimo pojedina moja pravila, i dotične opazke g. Turomana, na koliko su shodne i potrebne:

a) Opazka na moj §. 81. 5. b. Opazka. Moje pravilo glasi: Kadšto se predikat slaže samo s jednim ili najbližim, ili najvažnijim subjektom. Miesto toga predlaže on ovo pravilo: Ako su subjekti smešani iz osoba i stvari različnog roda, onda predikatovo ime stoji ili u *pluralu*, i to a) u rodu osobe, kao pojma važnijeg, b) u *neutrumu* — ili u singularu, slažući se sa jednim od subjekta; n. p. „Thrasybulus a tyrannis contemptus est atque ejus solitudo". Po tom pravilu moglo bi se i to kazati: Rex regiaque classis profecti est. Naturâ inter se inimica est libera civitas et rex. Thrasybulus a tyrannis contemptus sunt atque ejus solitudo. Thrasybulus a tyrannis contempta est atque ejus solitudo. Thrasybulus a tyrannis contem-

pta sunt atque ejus solitudo. Odakle dolaze te očevidne pogreške piščeva pravila? Odatle, što je iz njega izpustio pojam: *ili s najbližim subjektom*, i što kod riečih: *profecti sunt* i *contemptus est*, razlikuje predikativno ime *profecti, contemptus*, i glagolj *est*, pak govori samo o imenu, a o glagolju nekaže ništa. Durum est, grammaticae praecepta scribere.

b) Da je g. T. čitao, ili uvažio moju akademičku razpravu od g. 1871. o pridavniku, nebi bio, nadam se, mnogo toga rakao u svojih opazkah na moj paragraf 82—82: 1. b uključivo. U onolikoj različitosti mnienjah i nazivlja, kojoj je g. T. dodao novu, kažući, da samo samostavnik može biti apozicija, što bih god bio rekao o atributu, epitetu i apoziciji, nebi se bilo slagalo sa svimi slovnicami, koje na gimnazijah vladaju. Ja sam ondie te različitosti razabrao, pa sam naveo razloge, zašto nemogu pristati uz nijednoga od onih gramatikah. G. T. bez nikakva razloga kaže, da je (moje) upotrebljavanje naziva „epitet" pored atributa i apozicije *neosnovano*. Na nikakov razlog smijem, nenavedši nikakva razloga, ostati kod svoga, tim više, što mi to i g. T. dopušta; al ipak misli, da i onda ima što šta primietiti. Da vidimo:

1. Didaktički razlozi odlučno zabranjuju, drugčije definirati atribut i apoziciju, nego li ju definira Curcijeva grčka slovnica. Distinguo. Kad bi se sve druge gimnazijske slovnice u ovom pitanju slagale s Curcijem, onda bi bilo nedidaktički, latinsku drugčije udešavati. Ali pošto se latinska slaže s hervatskom, koja je temelj jezičnomu nauku, nastaje dužnost, da se gerčka i niemačka prama hervatskoj udese. Mislim, da valja argumentacija.

2. Moja definicija: Atribut je svaka pobliža oznaka subjekta, koja nije predikatom, nije, kaže g. T., logički korektna, jer da logika uči: *definitio ne sit negans.* — Ova opazka bila bi temeljita, kad bi se jedincati pojam imao definirati, jer se po negaciji nebi znalo, što jest; ali kad se definiraju dva protuslovna pojma, pak se jedan definira jestno, drugi se može definirati niječno, jer se onda znade, što pojam jest. Uzmimo stvar konkretno: Sve pobliže oznake subjekta ili su atribut ili predikat. Predikat (kad je njim ime) je oznaka, koja se uz kopulu dodaje subjektu; dosliedno atribut je oznaka, koja se bez kopule dodaje subjektu, ili koja nije predikatom.

3. Da je g. T. moju hervatsku slovnicu prispodobio s latinskom, nebi bio morao napisati onih opazakah na §. 82. 1., 82. 1. a. —

Hervatska je slovnica prije izdana, a u njoj (§. 109. 4.) je nauk o atributu ovako izveden, pa sam morao i latinsku tomu prilagoditi, da budu u skladu. Premda svaki samostavnik može uza sebe imati i epitet i apoziciju, najlašnje mi se je ipak činilo, ova dva pojma protumačiti po subjektivnom samostavniku; pa to nesmeta nimalo točnosti stvari, pošto sam namah u opazki to naznačio, i daljnja pravila, kano: *atribut* (epitet i apozicija) se sa svojim *samostavnikom* slaže u svačem i t. d. na pravom temelju razvio. — Sasvim mi je nov i nerazumljiv nauk g. T., da pridavnik može samo onda biti apozicijom, kad ima substantivno značenje. Po mojem sudu jednako se bez kopule, a za pobliže tumačenje samostavnika dodaje pridavnik (ili participij, koji je glagoljni pridavnik) u oba ova primiera: *Eorum auctoritatem multi sequuti sunt, non solum* ***improbi,*** *verum etiam* ***imperiti.*** *Vehemens fui, non odio* ***adductus*** *alicujus, i t. d.*, a barem *adductus* nemože biti substantivnog značenja.

4. Niti opazke Turomanove na §. 82. opazku 2. nerazumijem. Pravilo moje glasi: Kad se apozicijom naznačuje *vrieme* ili *uzrok*, onda se kod nas pred nju meće *kano*, ili se ona meće u isti padež, ili u instrumental. To znači, da nieke izreke po običaju zahtievaju jedan način, druge drugi, treće treći, a ne da se u svakoj izreci može metnuti sve troje, jer onda bi stajao spojni (i) veznik, a ne razstavni (ili) Zato nerazumijem, kako me g. Turoman može po mojem pravilu siliti, da primier: *Hunc hominem vidi juvenem*, preprevedem: Ovoga čovieka vidih *mladića*, miesto *kano* mladića? U ostalom mogu ga uvieriti, da se u hervatskom jeziku češće upotrebljava apozicija bez *kano*, nego što je on vikao čitati u serbskih knjigah; n. p. Cato *starac*, ili *starcem* učaše gerčki, isto je tako dobro hervatski rečeno, kao i *kano* starac. — Isto tako nemogu razumieti, kako se moje pravilo, da se i *uzrok* može izreći apozicijom, pobija tim, da u latinskom jeziku onda pred *apozicijom* stoji *ut, tanquam*. Ta uprav to je ono naše *kano*, a apozicija neprestaje biti apozicijom, kano što to i sam g. T. priznaje: *Phaedrus nobis* ***ut*** *philosophus probabatur*. Phaedra smo hvalili *kano* filosofa. Jedino je to istinito, da bih bio imao dodati, kad se apozicijom izriče *uzrok*, da se onda u latinskom jeziku pred nju meću one čestice. — Turomanovo *zvanje* može se subsumirati i pod *vrěme*; n. p. *Cicero* ***consul*** *conjurationem Catilinariam patefecit*, to jest u ono vrieme, kad je bio konzul, što i g. pisac priznaje, prevodeć ono consul: *za svog konzulovanja*. Moje dakle pravilo može, s onim dodatkom o *ut, tanquam*, ostati.

c) Rado pristajem na predlog g. Turomana, da se iz §. 87. 2. izpusti predlog *super*, i rieč: *osim niekih drugih* (predlogah), jer pravilo postaje po tom kraće i jasnije; premda pisci poslie Augusta, kano Tacit, pišu: *Mulier aetatis suae feminas pulchritudine supergressa* (Ann. 13. 45.). One rieči: *osim niekih drugih* (predlogah) dodao sam bio po zahtievu službenoga kritika, pa možda ne sasvim bez uzroka, pošto Meiring (§. 453 op. 4.) medju glagolji, sastavljenimi s predlozi: *ad, con, in* navadja i *ex*. Razlog g. T., iz koga se ima izpustiti *super* jer da takovi glagolji ponajviše dativ zahtievaju, neosviedočuje jer i glagolji, sastavljeni sa *ad, con, in* zahtievaju dativ, pak ipak dolaze i pod akuzativom.

d) Na opazku g. T. na moj §. 87. 7. op. 1., opažam, da sam j glagolje: *dati, uzeti, poznati*, zato morao oddieliti od glago ljah: *učiniti, imenovati, držati i pokazati se*, što se ovi mog naški prevesti instrumentalom, a oni nesmiju, već sa *za*, il *kao;* n. p. Cicerona proglasi puk konzulom; ali samo: Špar tanci daše svojim kraljevom augura *za prisiednika*. Ali odatl nikako nesliedi, da se glagolji *učiniti* nebi mogli složiti i sa *za, kao*, već to sliedi, da glagolji *dati* i t. d. nesluže s instru mentalom. Pak onda na to me je sklonio i razlog sličnost s hervatskom slovnicom, u kojoj glagolji *dati* i t. d. nedolaze Niemac meće s obie versti glagoljah svoj: als, für, zum, zat jih i može skupa uzeti.

e) Opazke na §. 87. 9., 87. 9. op. 1., 87. 9. op. 2. mogu se za jedno razpraviti. — Glagolji: *tražiti, prositi, pitati*, tako se kod Latinah i kod Hervatah različito upotrebljavaju, da nemo žeš sastaviti točno pravila, osim ako jih nećeš poput riečnik skoro svaki posebice razpravljati. Zato sam i sastavio ono pra vilo posve neizviestno: Dva akuzativa, osobe i stvari, zahtiev *najviše* glagoljah, značećih: tražiti, prositi, pitati (isto i u nas — Da je g. Turoman uvažio onu rieč *najviše*, nebi bio mora na moje pravilo ništa primietiti; jer je to zbilja istina. D nieki glagolji i kod Latinah i kod Hervatah osobu izriču n akuzativom, već raznimi predlozi, a da se i stvar kod Herva tah uz nieke glagolje izriče predlozi: to je takodjer istina ali to su iznimke od pravila, koje se mogu razpravljati ili n višoj gimnaziji, ili najshodnije u riečniku. Za malu je gimna ziju ovo pravilo dovoljno. U ostalom u hervatskom jeziku u takove glagolje češće dolaze dva akuzativa, nego li što je t

vičan čitati g. T. u serbskih knjigah. Na primier mi i govorîmo i pišemo: Molimo kralja pomoć, molim otca novacah, isto tako dobro, kano i za pomoć i t. d. Jedini glagolji *tražiti* izriču osobu predlogom: tražiti nieśto od koga; ali sve je ovo za hervatski jezik potanko razloženo u hervatskoj slovnici (§. 117. 8. 9.) pa nije trebalo u latinskoj potanko ponavljati. Istina je medjutim, da bi bilo shodnije, da sam se u zaporci pozvao na dotični paragraf hervatske slovnice, nego što sam rekao (tako i u nas). — G. je T. to pravilo u svojoj slovnici izveo, kano što se u riečniku običava, navodeć skoro svaki glagolj posebe; al i on skoro kod svakoga glagolja meće rieči: *obično, gotovo samo, redko*, sve same rieči, koje označuju neizviestnost porabe. Iz ovih razlogah, ostajem kod svoga.

f) Po opazki g. T. na §. 87. 9. op. 3., sasvim neizviestnoj, vidim, ako učenik uzpiše po mojem pravilu, da neće pogriešiti, a to je dosta za malu gimnaziju. Pisac bo kaže: Ovo, što se kaže u ovoj opazci, važe *po pravilu* samo kod participa sa esse, ili *bez njega*. Inače stoji druga konstrukcija: *Frumentum ab Haeduis flagitatur; verlo se retko* kaže: *Haedui frumentum flagitantur*. Dakle ako učenik svuda napiše: *Haedui frumentum flagitantur*, kano što zahtieva moje pravilo, dobro će napisati i po Turomanovu pravilu, a plura te usus docebit.

g) Opazkom na moj §. 87. op. 1. metnuo je doduše g. T. u pravilo, čega u mojem nije, da imena obća: *urbs, oppidum* i t. d. kad neimaju uza se atributa, stoje pred vlastitim imenom grada, a kad imaju atribut, da stoje za imenom, što je napokon od mánje vriednosti za učenike male gimnazije; ali je izpustio, što biva s vlastitimi imeni u ovoj zadruzi, idu li ona po glavnom pravilu, ili se što mienja; po njegovu pravilu moglo bi se *pravilno* kazati: *in oppido Cittii*, miesto *in oppido Cittio*. Kad se tako važna stvar izostavi, onda može naravski i pravilo biti kraće.

h) Opazka na §. 88. 9. op. 4. čini mi se i netemeljita i suvišna. Kad se govori o pridavnicih, koji zahtievaju dativ, pak se nastavlja, da nieki stoje s genitivom, može se korektno kazati, da zahtievaju genitiv; a da se miesto takova genitiva neuzimaju genitivi osobnih zaimenah, već posiedovna zaimena, to je rečeno u §. 89. 2. op. 2.

i) Što g. T. zahtieva, da se doda momu §. 89. 1., to stoji u hervatskoj slovnici na dotičnom miestu, pa netreba ovdie ponavljati.

Ostale opazke g. Turomana priznajem valjanimi, ter se je njimi moja slovnica opet usaveršila, na čem mu i opet iskrena hvala.

Budući da g. T. stoji na drugom temelju, a ja na drugom, pak i nije znao ili uvažio saveza, koji stoji medju mojom hervatskom i latinskom slovnicom: nije čudo, što je njegov sud o mojem dielu tako nepovoljan. Nadam se, da će sada blaže suditi, osobito ako uvidi, da i njegova slovnica nije bez nedostatakah, već po onom, što sam ja mimogred naveo, a našlo bi se i više toga, da se zaredi još po drugih glavah; i ako uvaži, da nijedna slovnica, sudi li se tako strogo, nije bez nedostatakah; jer je jezična poraba odviše različita i nestalna, da se svuda sastave posve točna pravila. Niemci su dosta temeljiti a i mnogo jur viekovah pišu slovnice, pak eno i Meiring, koji se osobito hvali radi točnosti i jasnoće, nije na sudu g. Turomana prošao bez ukora. Schmidt, — koga je g. T. sliedio, mogao je još verstniji biti, jer je pisao poslie onoga, pak i u njem, koliko vidim iz Turomanove slovnice, ima dosta toga, što bi moglo a i moralo drugčije biti. Pisci, koji budu poslie njega pisali, moći će biti još saveršeniji: to sobom donosi napredak znanosti. Nu sve, što sam dosada čitao slovničkoga za školu, nije me moglo osviedočiti, da ostavim svoj način, koji sam izkustvom prokušao i shodnim pronašao. U ostalom imade više putevah, koji vode k jednomu cilju: svatko neka svoj prokuša. Meni su nieki dalmatinski učitelji latinskoga jezika kazali, da je moja slovnica *bistrija*, nego li što su niemačke. Tim bih se sudom mogao zadovoljiti, jer su oni vikli praktičnijemu razvijanju znanostih kod romanskih narodah, pak nebih bio morao pisati ovih protuopazakah, već samo upotriebiti, što mi se u čijih opazkah čini shodno. Što sam jih ipak napisao, tomu je uzrok, što nisam još imao prilike, javno razviti osnovu svoga diela, pak se nieki ovostrani učitelji bune, videći, da je moja slovnica malko drugčije sastavljena, nego li što su niemačke. Za ove, a poimence za slovnicu g. Turomana deržim, da će valjati za velike gimnazije, gdie se nauk popunjuje; ali za male gimnazije poradi množine pravilah, više pojedince, nego li obćenitò razvitih, i porad manje preglednosti da nije tako shodna. K ovomu nadovezujem, da ja supponiram, da učitelj znade od druguda dobro i latinski i hervatski, a moje su slovnice namienjene učenikom i za pamćenje. Napokon primiećujem, da bih bio presretan, kad bih doživio, da gimnazijski učenici na izpitu zrelosti onoliko znadu iz latinske slovnice, koliko se u mojoj saderžava.

Prilog k fizikalnim teorijam.

napisao Ant. Laska.

Predano u sjednici matematičko-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 13. listop. 1875.

Dinamička teorija plinova otvara duhu čovječemu sasma novi put iztraživanja naravi. Jošte prije nekoliko godina smatralo se je idealom teoretičke fizike raztumačiti sve prirodne pojave kô učinak jedne te iste sile, sile uzajamne privlačivosti, koja je uložena ili kojom je obdaren svaki atom. Al već u pojmu sile kô nekakve težnje leži, kô poznato, protuslovje; drugo protuslovje leži u pojmu djelatnosti sile u daljinu, actio in distans. Toga su si bili sviestni naši teoretici; već ukloniti ovo protuslovje nisu smatrali za svoju dužnost, nego odkazav tu zadaću metafizici, postavili su kô vrhovni princip: „ima tvar, koja se sastoji iz neizmjerno mnogo, neizmjerno malenih osebnih čestica; narav tvari je, da svaka čestica privlači svaku česticu silom, koja raste sa tvarinom čestica i pada sa četveri njihove udaljenosti. Svi pojavi na tvari i u tvari nisu nego učinci ove sile.“

Al ova okolnost, da temeljni princip involvira protuslovje, nebi škodila stvari, ta i druga znanja imaju takve manjkave temelje; samo da se dadu svi naravski pojavi na tom temelju raztumačiti.

Već to nestoji. Idemo li u istinu tumačiti naravske pojave kô učinak sile privlačive, to naidemo na velike potežkoće, koje da svladamo, moramo sve nove i nove hipoteze stvarati, dok samimi hipotezami naš princip tako izopačimo, da cielu stvar kô kukavnu chimeru zabacimo.

Prvi jako obični pojav, koj protuslovi toj teoriji, je tlak plinova: čestice plina se zaista neprivlače, već brže odbijaju, a u istinu tumačio je Newton ovaj pojav tim, da se čestice plina uzajamno odbijaju. Moglo bi se reći, da plin je tvar druge naravi, nego ostale tvari, al ima i para, koje se vladaju posve onako kô plinovi, a u pare možemo pretvoriti većinu krutih i kapljivnih tvari. Dok nije bilo mehaničke teorije topline, mogla se je stvar odbiti na učinak

topline. Al pošto toplina nije drugo, nego neko gibanje čestica tvari: to nemožemo primiti, da bi se mogla toplinom pukim gibanjem narav tvarnih čestica promieniti!

To je shvatio već D. Bernoulli, te je tumačio tlak plinova udaranjem plinovih molekula, koji bezprestance simo tamo lete.

Ovu misao, koja je preko jednog stoljetja neplodna ležala, izveo je opet na vidjelo Krönig; duhoviti Clausius, Englez Maxwell. Niemac Mayer, professor Stefan i drugi obradiše ovu ideju tolikom vještinom i tolikom duhovitošću, da dinamička teorija plinova može dandanas raztumačiti tlak, raztežljivost, specifičku toplotnost i druga poznata svojstva plinova pukim gibanjem plinovih molekula, budući u svojih izrekah podpunoma potvrdjena izkustvom!

U Radu jugoslavenske akademije knjige XXXI. nacrtao nam je professor Šubic majstorskom rukom dinamičku teoriju plinova u glavnih potezih. Svrha razpravi prof. Šubica je nesamo upoznati čitatelja s ovim znamenitim umotvorom, već i privesti u nauku o plinovih neko jedinstvo. Prof. Šubic traži naime sve zakone pojava plinovih izvesti iz temperaturne konstante. Ovu misao izveo je i sjajno.

Tko je čitao pomnjivo Šubicovu razpravu ili drugim već putem upoznao se sa dinamičkom teorijom plinova, uvidja, da se svi pojavi plinova dadu raztumačiti bez ikakve privlačive il odbojne sile, koja bi izmedju čestica plina djelovala, već svim plinskim pojavom neima drugog razloga nego modifikacija gibanja pojedinih mu čestica.

To je baš jezgra dinamičke teorije plinova.

Al tu se nameće mislitelju namah pitanje: nebi li bilo moguće protumačiti i sve druge prirodne pojave podobnim načinom i iztriebiti iz znanja pojam sile kô neke hotnje i moći uzajamnog spojenja i razstavljenja?

Tako da protumačimo postanak zvučnih valova, netreba nam Newtonove hipoteze o uzajamnoj odbojnosti čestica zraka. Već zvučni val, možemo reći, postaje tim, da se nekolicini zračnih čestica udarom krutog titrajućeg tiela poveća respective umanji živa sila njihovog naprednog gibanja, ove čestice pako sudariv se s inimi prema njim letećimi zračnimi česticami, prenesu na nje ovaj višak respektive manjak žive sile, ove na druge itd.

Drugi pojav, koj se dade neposredno tumačiti dinamičkom teorijom plinova, jeste titranje etera, koje je objektivni uzrok pojava svjetla i žareće topline. I eter je plin i on se sastoji iz neizmjerno mnogo sitnih čestica; samo što su ove čestice mnogo putah manje nego

čestice običnih plinova; (mi ćemo zvati eterove čestice eterove atome a čestice običnih plinova tvarne atome). Kaô što postaje zvučni val tim, da se titrajućom krutinom poveća živa sila naprednog gibanja najbližih tvarnih atoma: tako postaje eterov val tim što se titrajućim tvarnim atomom poveća živa sila naprednog gibanja najbližih eterovih atoma.

Dinamička teorija plinova ne samo ne stoji ni najmanje u opreci sa ovimi pojavi, već ona ih može dapače jako dobro tumačiti bez one hipotetične elastičnosti plinova, pukim gibanjem plinovih i eterovih atoma.

Zar se nebi dala protegnuti ova teorija tako, da iz nje možemo tumačiti ne samo gornje već sve naravske pojave? Nebi li se dao pojam sile kô neke hotnje i moći uzajamnog sdruženja eliminirati iz naravoslovja, tako da nam bude „sila“ u istinu samo „ein Hilfsausdruck der Bewegung?“

Stvar bi bila od nedostižive hasne, ne samo za teoretičku fiziku nego i za eksperimentalnu. Dočim sada moramo tražiti prema pojavom zakone: to bismo onda mogli tražiti prema zakonom pojave. Tim bi fizika primila na se formu exaktnog znanja, znanja a priori.

A u istinu, jedva se je razširila dinamička teorija plinova po znanstvenom svietu, to su se pojavili i takovi pokusi. Ja spominjem samo djelo Hansemanovo „Atome und ihre Bewegung“ od g. 1871 i djelo Dr. Schramma „Die Bewegung der Materie als Grundursache aller Naturerscheinungen“ od g. 1873. Hanseman kaže u uvodu, da namjerava raztegnuti dinamičku teoriju plinova. On predpostavlja svemir u nekom idealnom prvobitnom stanju izpunjen atomi razne veličine, pa izvadja pojave, koji se moraju sbiti. Hanseman prima silu privlačivu; al ova sila igra u njegovoj teoriji samo nuzgrednu rolu; on je netreba skoro za ništa drugo, nego da protumači postanak velikih tjelesa. Sve ostale pojave tumači kô nuždni posljedak sudarajućih se atoma razne veličine.

Dr. Schramm negira upravo existenciju ikakve sile kao težnje i moći uzajamnog sdruženja, kojom bi bili atomi obdareni, već traži tumačiti sve pojave kô učinak sudarajućih se atoma razne veličine. Schramm je dobro shvatio svoju zadaću; on je upoznao, da, ima-li mu se teorija održati, mora prije svega raztumačiti onaj pojav, koj je podlogom teorije sila, naime pojav uzajamne privlačivosti tvari; podje li mu to za rukom, to može sve pojave, koji se tumače ovom silom, dakle gibanje nebeskih i padanje zemaljskih tjelesa i drugo, neposredno tumačiti i svojom teorijom.

Prigledajmo, kako Schramm rješava ovu zadaću.

Neka budu A i A' (fig. 1.) dva velika, tvarna atoma, što se nalaze medju svimi mogućimi smjerovi letećimi manjimi eterovimi atomi. Na svaki elemenat površja atoma A udariti će u jako kratko doba jako mnogo eterovih atoma svimi mogućimi smjerovi. Buduć da su svi smjerovi jednako vjerojatni, to će stajati posljednica svih onih tlakova, što proizvadjaju pojedini eterovi atomi, udariv na elemenat, normalno na isti elemenat. Da neima atoma A', to bi bio tlak od svih strana jednak i atom A ostao bi u ravnotežju. Ali atomom A je štitjen proti udarom etera onaj komad površja atoma A, što ga izrezava čunj MON. Nu ova štitjenost, što ju pruža atom A' atomu A je samo prividna, buduć oni eterovi atomi smjerajući prema A, koji budu atomom A' izključeni, bit će nadoknadjeni onimi eterovimi atomi, koji budu odraženi na nutarnjem površju $NO'M$ atoma A'. A ovih, mnije Schramm, bit će baš onoliko, koliko jih bude atomom A' izključenih. Po tom bi ostao atom A uzprkos blizine atoma A' u ravnotežju.

Ali, kaže Schramm, eterovi atomi, što budu odraženi na površju $MO'N$ atoma A', bit će u svojem letu zakašnjeni, i to s toga, što svaki eterov atom, udariv se sa tvarnim atomom A', mora ponajprije izgubiti svoju brzinu pa primiti protivnu. Ovaj proces traje prem jako kratko, to ipak neko konačno vrieme: zato dopadaju eterovi atomi u tielesnom kutu MON na atom A kasnije, nego bi dopali, da neima atoma A'. Zato će biti tlak proizveden ovim reflektiranim eterom na kružni odsječak mn atoma A manji, nego tlak na protivni odsiečak $m'n'$, koj je izložen direktnim udarom etera. Uslied toga biti će atom A tiskan prema atomu A'. Za gibljuću silu proračunao je Schramm

$$\frac{C \,.\, K \,.\, R^2 \,.\, R'^2}{u^2}$$

gdjeno je $K = \frac{\tau}{t}$; a τ znači ono maleno vrieme, koje prodje od doraza do odraza pri sukobu eterova atoma sa tvarnim atomom, a t ono vrieme, što prodje od jednog eterovog udara na jednu točku površja tvarnog atoma do drugog udara; R i R' su polumjeri tvarnih atoma A i A', u njihova odaljenost i C konstanta, koja visi o tvarini i brzini pojedinih eterovih atoma i o njihovoj množini u jedinici prostora.

Tako Schramm.

Ja ću dokazati, da u Schrammovih predpostavcih ima protuslovja.

Atomi A i A' valja da budu baš atomi, to jest prvobitne čestice

materije, jednostavni, nepromjenljivi. Ali ako Schramm tvrdi, da se raz i odraz nevrši momentano, nego da se pri udaru troši vrieme, to nemože drugačije biti, nego da prima elastičnost atoma u tom smislu, kako govorimo o elastičnosti okruga iz slonove kosti. Pri udaru takvih okruga gubi se u istinu vrieme. Zašto?

Ako se takve kruglje protivnimi brzinami sraze, to se gibajuća sila jedne kruglje troši na stisnuće molekula druge kruglje, ovi molekuli, čim se sila iztroši, vrate se u ravnotežno stanje i tim podjeljuju udarivšoj kruglji protivnu brzinu. U ovom slučaju gubi se udarom vrieme, jer molekuli su trebali neko vrieme, da iz ravnotežnog stanja dodju u drugo a iz ovog u prvo. Al možemo li govoriti o takvom procesu pri atomu? Ne, atom je jednostavan, nepromjenljiv; neima dakle čestica, koje bi na čas preuzele gibanje cjeline i tim gibanje cjeline na čas obustavile. Ako ostajemo pri pojmu atoma kô nečesa jednostavna, nepromjenljiva, to moramo odbiti pomisao, da bi se udarom napredno gibanje atoma na čas obustavilo. Ako bismo pako primili, da su atomi sastavljeni iz čestica, dakle da su atomi to, što zovemo molekuli: to nam nije moguće odgovoriti na pitanje, kako da postanu ovi sastavljeni atomi iz prostih.

To su razlozi, koji će zaisto diskreditirati Schrammovu inače jako duhovitu teoriju.

Ja ću u sliedećem dokazati, da se ipak dade raztumačiti uzajamno privlačenje atoma pukim djelovanjem etera.

Eter, predpostavljam, plin je nalik tvarnim plinom, samo što su eterovi atomi prema tvarnim atomom neizmjerno maleni, te brzina njihova napredna gibanja, prema brzini naprednog gibanja tvarnih atoma, jako velika.

Radi jednostavnosti primam, da je massa i napredna brzina kod svih eterovih atoma jednaka i da su svi smjeri njihova naprednog gibanja jednako zastupani. To predpostavlja i Hanseman i Schramm.

Udari li eterovi atom o tvarni atom normalno, to će na njega prenieti cielu svoju gibao u silu i primiti jednaku al protivnu.

Ovaj proces, dakle raz i odraz, vrši se bez gubitka vremena.

Mnogi i eterov atomi, koji smjeraju prema nekoj točki površja tvarnoga atoma, neće moći do nje doprieti, budući se na svom putu sukobe s drugimi eterovimi atomi, te se tim smjer njihova gibanja svakako promieni. Ali ova okolnost ni najmanje nesmeta, kad prigledamo k statičkim odnošajem. Pri ogromnoj množini eterovih atoma, što se giblju svak čas prema tvarnomu atomu i sudaraju se s drugimi eterovimi atomi, možemo primiti, da će se poslje od-

raza gibati prema tvarnomu atomu isto toliko odraženih eterovih atoma istimi smjerovi, kao što izvornih. Tako neće na dotičnu točku tvarnoga atoma dopasti baš svi eterovi atomi, što su izvorno prema njoj smjerali, već nekoji biti će na svojem putu odraženi; al mjesto ovih dopasti će drugi u istoj množini istimi smjerovi i istimi brzinami i u isto doba, u koje bi došli izvorni nebiv na svojem putu odraženi.

Uzmimo opet ona dva tvarna atoma A i A', (Fig. 1.), što se nalaze u eteru, pa pitajmo, hoće li biti eterovi atomi, koji budu vanjskim površjem atoma A' izključeni od udara na tvarni atom A, podpunoma nadoknadjeni onimi eterovimi atomi, koji bivši odraženi na nutarnjem površju $MO'N$ atoma A', dopadaju na atom A?

Ja tvrdim da ne.

Da reflektovani eterovi atomi uzmognu podpunoma nadoknaditi izključene atome, to bi iz svake točke nutarnjeg površja $MO'N$ morali izilaziti reflektovani eterovi atomi na sve strane. Al onda bi morali na svaku točku toga površja dopadati eterovi atomi bez zapreke od svih strana. Nu to se neće sbivati, buduć ono površje tvarnog atoma A' $MO'N$ ponešto je štitjeno atomom A.

Neka budu krugovi A i A' (Fig 2.) prerezi obiuh tvarnih atoma sa ravninom, što prolazi kroz središta ovih atoma.

Uzmimo na nutarnjem površju atoma A' točku M blizu središnjice; povedimo njom tangentu na A MP i pravac MQ, što sačinjava s normalom MO' isti kut kô tangenta. To onda neće od točke M putem refleksije pasti nijedan eterov atom na nijednu točku luka PQ; buduć do M mogu doprieti samo oni eterovi atomi, kojih kut doraza veći je nego kut SMP, pa i svi reflektovani eterovi atomi sačinjavati će sa normalom SO' veći kut nego $P'MS$.

Dakle od točke M neće pasti na izvjestni dio površja atoma A putem reflexije nijedan eterov atom. Al što valja o točki M to valja o svih točkah površja tvarnog atoma A', što su blizu središnice OO'. Izvjestno površje tvarnog atoma A neće dobiti od njih nikakvih eterovih atoma.

Recimo, da je T (Fig. 3.) jedna točka luka PQ i MN prerez onog površja tvarnog atoma A', od kojeg neće putem reflexije doći nijedan eterov atom do točke T. To tlak, što ga proizvadja eter na točku T jednak je onomu tlaku, što bi ga proizveo eter na T, da bude tvarni atom A sam u eteru, manje onog tlaka, što bi ga proizveli eterovi atomi dopadajući u tjelesnom kutu MTN.

Ovaj idealni tlak, što ga treba odbiti od običnog ukupnog tlaka etera na jednu točku, da dobijemo istiniti tlak, zvati ću štitjenost one točke.

Ako i jeste tjelesni kut MTN jako malen, to ipak nije umanjenje ukupnog tlaka, dakle štitjenost, neznatna; budući bi eterovi atomi dopadajući u tjelesnom kutu proizvadjali na točku najveći tlak, jerbo bi svi dopadali skoro normalno, dočim eterovi atomi što u istinu dopadaju na T, dopadaju više manje koso.

Što valja o točki T, to valja i o svakoj točki štitjenog površja tvarnog atoma A.

Dakle ukupni tlak na nutarnju stranu tvarnog atoma A biti će manji, nego tlak na vanjsko površje. Dakle tvarni atom A biti će eterom tiskan prama tvarnomu atomu A' a ovaj opet prama A. Privlačivost tvarnih atoma moguće je dakle protumačiti kô učinak etera. Netreba dakle pripisivati atomom nekakvu težnju po uzajamnom sdruženju; al netreba niti vladajuće nazore o atomih promieniti, kako je učinio Schramm.

Al da uzmnogne gori rečeno djelovanje etera podpunoma nadoknaditi privlačivu silu, to valja dokazati o njem sve ono, što valja o privlačivoj sili, t. j. da privlačivost tvarnih atoma raste sa produktom masa i da je nestaje sa četveri njihove odaljenosti.

U sliedećem ću dokazati, da ako tumačimo ovako privlačivosti atoma, to u slučaju, da je odaljenost tolika da možemo polumjere atoma prema njoj zanemariti, ove privlačivosti nestaje sa četveri odaljenosti.

U tu svrhu' riešiti ću najprije nekoliko pitanja o tlaku etera.

1. Kolik je tlak, što ga proizvadja eter na element površja tvarnog atoma, koj se nalazi sam u eteru?

Budi nam n množina eterovih atomah, što dopadaju u svakom jako malenom vremenu na primjer u $^1/_{10}$ sekundi na jedinicu plohe. Budući je n jako velik broj, to možemo primiti, da eterovi atomi dopadaju svimi mogućimi smjerovi jednakomjerno. (Fig. 4.)

Broj eterovih atoma, što dopade na element površja dp, biti će $dp \,.\, n$. Budi nam m i v masa i brzina pojedinih eterovih atoma.

Da pronadjemo tlak, što proizvede onih $dp \,.\, n$ eterovih atoma na element površja dp, pomislimo si iz središta ovog površajnog elementa vrhu njegove ravnine budi kojim polumjerom konstruovanu polukruglju. Eterovi atomi, koji dopadaju na element površja dp, imati će smjer polumjera ove polukruglje. Normalni tlak pojedinih eterovih atoma, koji sačinjavaju s normalon N kut α do $\alpha + d\alpha$, biti će $m\,v\,cos.\,\alpha$ a je li broj takovih eterovih atoma dn, to će biti tlak njimi proizveden

$$dp \,.\, dn \,.\, mv \,.\, cos\ \alpha.$$

Al broj eterovih atoma, koji sačinjavaju s normalom kut od α do $\alpha + d\alpha$ odnosi se prema ukupnom broju eterovih atoma, što dopadaju na element dp, kô površje kružne zone mm' prema površju ciele polukruglje. Dakle

$$dp \,.\, dn : dp \,.\, . \, n = 2\pi\rho^2 \, sin \, \alpha \, d\alpha : 2\pi\rho^2$$

a s toga dobivamo

$$dp \,.\, dn = dp \,.\, n \,.\, sin \, \alpha \, d\alpha.$$

Nadomjestiv ovaj izraz za $dp \,.\, dn$ u gornji differential, dobijemo za differential tlaka

$$dp. \; n. \; mv \; sin \, \alpha \; cos \, \alpha \; d\alpha.$$

A ukupni tlak etera na differential površja dp

$$dp. \; nmv \int_0^{\frac{\pi}{2}} sin \, \alpha \; cos \, \alpha \; d\alpha = dp \,.\, \frac{n}{2} mv.$$

Dakle tlak, što proizvedu eterovi atomi dopadajući svimi mogućimi smjeri na element površja dp, jednak je tlaku, što bi ga proizvela polovica ovih eterovih atoma, da svi dopadaju normalno na dp.

2. Pomislimo si u odaljenosti u od elementa dp kružnu plohu, tako da pravac što spaja središte elementa sa središtem kružne plohe stoji na obiuh normalno: ona kružna ploha pako da ima to svojstvo, da njezina dolnja strana neodbija nikakvih eterovih atoma.

Tad će biti onom plohom element dp štitjen proti udarom etera.

Tlak proizveden na element dp biti će jednak onomu tlaku, što bi ga proizveo eter na element dp, da nebude štitjen, manje tlaka, što bi ga proizveli eterovi atomi smjerajući prema dp, koji budu onom kružnom plohom zadržani. (Fig. 5.)

Ovaj zadnji tlak prozvali smo već gori štitjenost.

Po gornjem naputku lahko pronadjemo štitjenost elementa dp kružnom plohom. Nam valja izvesti gornju integraciju izmedju granica $\measuredangle \alpha = o$ i $\measuredangle \alpha = a$; onda dobijemo štitjenost elementa dp

$$dp \,.\, n \,.\, mv \int_0^{a} sin \, \alpha \; cos \, \alpha \; d\alpha = dp \,.\, \frac{n}{2} mv \, sin \, a^2.$$

Je li pako R polumjer kružne plohe, to stoji

$$sin \, a = \frac{R}{\sqrt{R^2 + u^2}}$$

staviši ovo gori, dobijemo štitjenost elementa dp

$$s = dp \cdot \frac{n}{2} mv \cdot \frac{R^2}{R^2 + u^2}.$$

Ako je odaljenost u prama, R tako velika, da se može R^2 prema u^2 zanemariti, to dobijemo

$$s = \frac{dp \cdot \frac{n}{2} mv \cdot R^2}{u^2}.$$

Štitjenost je dakle u tom slučaju upravno razmjerna sa veličinom plohe i obratno razmjerna sa njezinom odaljenoštju.

3. Pomislimo si namještene u eteru dvie kružne ploče P_1 i P_2 sa dotičnimi polumjeri R_1 i R_2 tako, da pravac, koj spaja njihova središta, stoji na obiuh okomce i da samo spoljašne strane ovih ploča reflektuju eterove atome. Tražimo štitjenost, što pruža jedna ploča drugoj za taj slučaj, ako je dalekost ovih pločah u tolika, da možemo polumjere obiuh ploča R_1 i R_2 prema njoj zanemariti

U tu svrhu tražimo štitjenost, što pruža nekonačno uzki prsten jedne ploče nekonačno uzkomu prstenu druge ploče. (Fig. 6.).

Tlak, što bi ga proizveli na element $M_2\ m_2$ oni eterovi atomi, koji budu zadržani elementom $M_1\ m_1$, buduć možemo primiti poradi malenosti elementah da su smjerovi svih ovih eterovih atoma jednaki, biti će

$$k \cdot ds \cdot r_1 \cdot d\varphi \cdot dr_1 \cdot \cos \alpha$$

gdjeno je k konstanta, koja visi samo od gustoće etera, tvarine brzine pojedinih eterovih atoma, ds veličina elementa $M_1\ m_1$ i $r_1 \cdot dp \cdot dr_1$; veličina elementa $M_1\ m_1$.

Sada ćemo cos α u gornjem differantialu izraziti trigonometričkom funkcijom kuta $\measuredangle \varphi$.

$$M_1 E^2 = r_1^2 + r_2^2 - 2 r_1 r_2 \cos \varphi,$$

iz trokuta MEM_2 pako

$$M_1 E = u \operatorname{tg} \alpha;$$

dakle je

$$u^2 \operatorname{tg} \alpha^2 = r_1^2 + r_2^2 - 2 r_1 r_2 \cos \varphi$$

a iz toga dobijemo

$$\cos \alpha = \frac{u}{\sqrt{u^2 + r_1^2 + r_2^2 - 2 r_1 r_2 \cos \varphi}};$$

ovo staviv u gornji differential, imamo

$$\frac{k \cdot ds \cdot u \cdot r_1\ dr_1\ d\varphi}{\sqrt{u^2 + r_1^2 + r_2^2 - 2 r_1 r_2 \cos \varphi}}.$$

Integrujuć ovaj differential po φ od $\varphi = o$ do $\varphi = 2\pi$ dobili bismo štitjenost, što pruza gornji prsten jednomu elementu ds dolnjega prstena. Al očevidno biti će štitjenosti svih elemenata dolnjega prstena proizvedena gornjim prstenom izmedju sebe jednake.

Označimo li na časak integral zadnjeg differentiala po φ sa dz i štitjenost cielog gornjeg prstena cielomu dolnjemu prstenu sa z, to će biti

$$ds : z = ds : 2\pi\, r_2\, dr_2$$

a stoga

$$z = \frac{2\pi\, r_2 \,.\, dr_2 \,.\, dz.}{ds}$$

Stavimo li $2\pi k = C$, to dobijemo štitjenost, što pruža gornji prsten dolnjemu

$$C \int_0^{2\pi} \frac{u\, r_1\, r_2\, dr_1\, dr_2\, d\varphi}{\sqrt{u^2 + r_1^2 + r_2^2 - 2\, r_1\, r_2\, \cos\varphi}}.$$

Da dobijemo ukupnu štitjenost, što ju pruža gornja ploča dolnjoj, to nam valja jošte integrovati

$$\text{po } r_1 \text{ od } r_1 = o \text{ do } r_1 = R_1$$
$$\text{i po } r_2 \text{ od } r_2 = o \text{ do } r_2 = R_2.$$

Onda dobijemo ukupnu štitjenost dolnje ploče gornjom izraženu trogubim integralom

$$\int_0^{R_1} \int_0^{R_2} \int_0^{2\pi} \frac{C \,.\, u \,.\, r_1 \,.\, r_2 \,.\, dr_1 \,.\, dr_2 \,.\, d\varphi.}{\sqrt{u_2 + r_1^2 + r_2^2 - 2\, r_1\, r_2\, \cos\varphi}}.$$

U ovom integralu su neznanice, φ, r_1 i r_2 od sebe podpunoma neovisne; dakle integracija može se izvesti budi kojim redom. Ne izvadjati onu integraciju u našu svrhu netreba.

Nam treba samo upoznati se s nekimi svojstvi toga integrala saznati njegovu vriednost za slučaj, da je u prema R_1 i R_2 neizmjerno veliko.

Ako naime promatramo integrand, to vidimo da je homogen r_1 i r_2, to će reći: vriednost integrala se ni najmanje nepromieni ako r_1 zamienimo sa r_2. To pako znači, da štitjenost, što pruža gornja ploča dolnjoj, podpunoma jednaka je štitjenosti što pruža dolnja gornjoj, bio omjer polumjerah R_1 i R_2 kakov mu drago, al dakako konačan.

Je li u tako veliko, da možemo prema njemu R_1 i R_2 zanemariti to možemo tim većma prema u^2 pod znakom korjena zanemariti, $r_1^2 + r_2^2 - 2\, r_2\, r_2\, cos\, \varphi$, buduć vriednost ovog izraza svagda je manja nego $(R_1+R_2)^2$.

U tom slučaju preći će gornji integral u ovaj

$$C \int_0^{R_1} \int_0^{R_2} \int_0^{2\pi} r_1 \,.\, r_2 \,.\, dr_1 \,.\, dr_2 \,.\, d\varphi.$$

Izvedemo li ovu integraciju, dobiti ćemo jednostavno

$$C \frac{\pi}{2} R_1^2 .\ R_2^2$$

i stavimo li $C\frac{\pi}{2} = K$, dobijemo

$$K \,.\, R_1^2 \,.\, R_2^2.$$

Možemo li dakle polumjere ploča zanemariti prema njihovoj daljenosti: to je štitjenost, što ju pruža jedna ploča drugoj upravno razmjerna sa produktom njihovih ploština i neovisna od njihove daljenosti.

Ako u sustavu pravokutnih koordinata nanesemo odaljenosti dviuh takvih idealnih ploča kô abscisse; štitjenosti pako što jedna drugoj pruža kô ordinate: to ćemo dobiti krivulju, koja nam predočuje zakon, po kojem nestaje štitjenosti sa njihovom odaljenoštju. Mi smo doznali u gornjem obliku, da u slučaju da je u jako veliko, štitjenost ploča neovisna je od njihove daljine.

To će reći geometrijski: krivulji, što nam predstavlja promjenu štitjenosti sa odaljenosti, biti će os abscisa assymptotom.

Ova krivulja imati će po prilici oblik (Fig. 7.).

Tražimo sada štitjenost, što pruža jedan tvarni atom svakomu neizmjerno malenomu elementu površja drugog tvarnog atoma.

Neštitjeni, dakle izvrženi podpunoma djelovanju etera, biti će samo oni površajni elementi tvarnoga atoma A, (Fig. 8.), koji leže na vanjskom krugljenom odsječku MN; dočim svaki površajni elemenat nutarnjeg odsječka MVN biti će atomom A' ponešto štitjen proti udarom etera.

Motrimo na primjer površajni elemenat e. Povedimo kroz e dirnu ravninu na površje tvarnoga atoma A i dirni čunj oko površja tvarnoga atoma A'. Na element e dopadati će eterovi atomi od svih strana izravno; samo u tjelesnom kutu dirnog čunja dopadati će na e eterovi atomi putem reflexije. Al da ovi reflektovani eterovi

atomi uzmognu nadoknaditi izključene, to bi morali iz svake točke površja m' V' n' dopadati reflektovani atomi na element e.

Al to neće biti.

Budi (Fig. 9.) prerez obiuh tvarnih atoma sa budi kojom ravninom, što prolazi kroz oba središta O i O'. Pa recimo da točka g ima to svojstvo da tangenta g povedena njom na A, sačinjava s polumjerom isti kut kô ge. Isto takova točka da je g'. To očevidno neće moći od nijedne točke luka gg' nijedan eterov atom doprieti do e, buduć su takovi eterovi atomi tvarnim atomom A izključeni.

Al ako bismo pravcem eO' (Fig. 8.) položili sve moguće ravnine, to se na površju atoma A' dadu ovom crtnjom odrediti lukovi od kojih nedopire nijedan eterov atom do e. Krajne točke ovih lukovah sačinjavaju zatvorenu krivulju, koja ograničuje onu čest površja tvarnoga atoma A', od koje nedopire nijedan eterov atom na e; dakle plohu kojom bude e štitjeno.

Što valja o točki e, valja o svakoj točki nutarnjeg površja tvarnog atoma A; za svaku dade se opredieliti čest površja tvarnog atoma A', od koje nedopire do nje nijedan eterov atom ili kojom bude ista točka štitjena.

Sada nam ostaje zadaća pronaći veličinu one štitjenosti za svaku pojedinu točku. Upravnim računom riešiti ovu zadaću je težko, buduć se integracije nedadu izvesti u zatvorenoj formi, nego u porednjah iz kojih se nedade tako lahko pronaći zakon. Ali lahko se dade riešiti stvar geometrički, redukovav ju na jako poznatu grafičku operaciju iz geometrijske optike.

Budi nam (Fig. 10.) MN prerez duboka zrcala, OA optička os i S svietleća točka blizu osi: to zrake svjetla, koje od S padnu na zrcalo, bit će odbijene tako, da odbijena zraka ostaje svagda u ravnini što ju sačinjava doražena zraka sa normalom, a kut doraza da bude jednak kutu odraza. Zrake, koje padu od svietleće točke S na zrcalo, biti će tako razpršene, da produljiv njihove smjere za zrcalom svi se sastaju u jednoj točki, u kojoj i vidimo sliku svietleće točke. Ova točka je slika svietleće točke, harmonička je točka prema točki S glede središta O i točke V. Da ju odredimo, najbolje je postupati ovako: S spojimo s O, od S povedimo istosmjernicu s osju, pa onu točku u kojoj istosmjernica sieče zrcalnu kruglju, spojimo sa gorištem F.

Slika svietleće točke biti će presječište ovih dvajuh pravaca točka s.

Eterovi atomi, što dopadaju na površje tvarnog atoma, odbijaju, se baš po istih zakonih kô zrake svietla.

Oni eterovi atomi, koji budu odraženi na površju tvarnoga atoma S' i dopadnu do točke S, možemo si pomisliti da izilaze iz točke S (Fig. 11). Da pronadjemo štitjenost točke S, treba iz točke s konstruovati tangentialni čunj na površju atoma A MSN; tad onaj dio površja tvarnoga atoma A', što leži u tjelesnom kutu onog čunja, neće slati nijedan eterov atom na točku S, buduć oni eterovi atomi, što bi putem reflexije došli od ove plohe do točke S, budu izključeni tvarnim atomom A samim.

Onaj dio površja tvarnog atoma A', koji nešalje nijednog eterovog atoma na točku S, u našoj slici mn, je štitna ploha točke S.

Ovom jednostavnom crtnjom možemo naći štitnu plohu svake točke površja atoma A. Postupak je ovaj: Odredi se harmonička točka prema upitnoj točki, kojoj tražimo štitnu plohu, glede središta atoma A' i one točke, u kojoj sieče pravac spajajući upitnu točku sa središtem atoma A' površje atoma A'; iz ove tako pronašaste točke opiše se tangentialni čunj oko atoma A, pa onda onaj dio površja tvarnog atoma A', što ga izsiecava ovaj čunj, je štitna ploha one točke.

Tražimo sada ukupnu štitjenost, što ju pruža jedan tvarni atom drugomu, ako je odaljenost atomah prema njihovim premjerom jako velika.

Je li odaljenost atoma prema njihovim premjerom u istinu jako velika, to će se harmoničke točke svih točaka nutarnjeg površja tvarnog atoma A sastati u jednoj jedincatoj točki središnice, naime polovini polumjera tvarnog atoma A'; ili da rečem u govoru geometrijske optike: slike svih točaka nutarnjeg površja tvarnoga atoma A ili slika cielog nutarnjeg površja tvarnoga atoma A bit će u goristu F (Fig. 12.). Onda će biti i štitna ploha svim točkam nutarnjeg površja tvarnog atoma A ili cielomu nutarnjemu površju tvarnog atoma A zajednička, naime onaj dio površja tvarnog atoma A' što bude izrezan čunjem opisanim iz točke F oko tvarnog atoma A. U našoj slici predstavlja mn prerez one štitne plohe.

Kako ćemo računom pronaći veličinu one štitjenosti?

Ukupna štitjenost, što ju pruža tvarni atom A' tvarnomu atomu A, jednaka je sbroju svih differentialnih štitjenosti, što ih pruža štitna ploha mn svim točkam nutarnjeg površja tvarnoga atoma A.

Pomislimo si, da od svih točaka štitne plohe mn dopadaju eterovi atomi na sve točke nutarnjeg površja tvarnoga atoma A, to tlak na tvarni atom A tim proizveden je skupna štitjenost atoma A podieljena mu tvarnim atomom A'.

Posljednica, resultanta svih tlakova, što ih proizvedu svi eterovi atomi dopadajući u nekom časku na tvarni atom A, jednaka je gornjemu tlaku, samo što djeluje u protivnom smjeru, t. j. onaj tlak neće tražiti odaljiti atom A od A', već naopako približiti mu ga.

Nam treba dakle samo pronaći tlak, što bi eterovi atomi izilazeći svimi mogućimi smjerovi iz svih točaka štitne plohe proizveli na tvarni atom A, ili drugimi riečmi štitjenost atoma A štitnom plohom *mn*.

Štitjenost površajnog elementa V (fig. 13.) je, kako smo na početku ove razprave pronašli,

$$k \,.\, ds \,.\, sin\ \alpha^2.$$

Štitjenost elementa M

$$k \,.\, ds \,.\, sin\ \alpha^2\ cos\ \psi \,.\, cos\ \varphi;$$

ali poradi velike odaljenosti tvarnih atomah možemo primiti, da je α konstantno i $\measuredangle\ \psi = \measuredangle\ \varphi$; onda dobijemo štitjenost elementa M

$$k \,.\, ds \,.\, sin\ \alpha^2\ cos\ \varphi^2.$$

Al štitjenosti svih površajnih elementa, koji su od središnice jednako odaljeni, jednake su. Dakle štitjenost površja nekonačno uzke zone *Mm Nn* (Fig. 14.)

$$k \,.\, 2\pi\ R_1{}^2 \,.\, sin\ \alpha^2\ cos\ \varphi^2 \,.\, sin\ \varphi\ d\varphi.$$

Dakle ukupna štitjenost tvarnoga atoma A štitnom plohom *mn* je

$$k.\ 2\pi.\ R_1{}^2.\ sin\ \alpha^2 \int cos\ \varphi^2\ sin\ \varphi\ d\varphi.$$

Integraciju valja izvesti od $\varphi = o$ do $\varphi = \frac{\pi}{2}$. Al

$$\int_0^{\frac{\pi}{2}} cos\ \varphi^2 \,.\, sin\ \varphi\ d\varphi = + \frac{1}{3}.$$

Stavimo li to u zadnji izraz, dobijemo

$$\frac{k \,.\, 2\pi}{3} \,.\, R_1{}^2 \,.\, sin\ \alpha^2.$$

Budući da je kut α jako malen, to možemo staviti u ovaj izraz α mjesto *sin* α.

Nu

$$\alpha = \frac{\rho}{u},$$

gdjeno je ρ polumjer štitne plohe. Al polumjer štitnè plohe je pri istoj odaljenosti tvarnih atoma, kako se iz crtnje lahko uvidja, upravno razmjeran sa polumjerom štitjenoga i sa polumjerom štitećega tvarnog atoma. Zato je

$$\alpha = sin\ \alpha = \frac{c\ .\ R_1\ .\ R_2}{u.}$$

Nadomjestiv u ovo izraz za ukupnu štitjenost i staviv $\frac{k.\ 2\pi.\ C^2}{3} = C$, dobijemo konačno za ukupnu štitjenost izraz

$$\frac{C\ .\ R_1^{\ 4}\ R_2^{\ 2}}{u^2.}$$

Do istoga posljedka došli bismo sliedećim razmatranjem.

Da pronadjemo štitjenost tvarnoga atoma A tvarnim atomom A', treba samo proňaći tlak, što bi proizveli eterovi atomi izilazeći svimi smjerovi iz svih točaka štitne plohe mn na nutarnje površje tvarnoga atoma A (Fig. 12). Ovaj tlak bio bi jednak, al protivan onomu tlaku, što bi ga proizveli eterovi atomi izilazeći od svih točaka nutarnjeg površja tvarnog atoma A na štitnu plohu mn. Al stvar je ona ista, kô da bude ploha mn štitjena kružnom plohom polumjera R_1.

Gori smo našli, da štitjenost, što ju pruža jedna takva idealna ploha drugoj, neovisna je od odaljenosti ploha (ako je odaljenost ploha tolika, da možemo prema njoj polumjere ploha zanemariti) i da je upravno razmjerna sa produktom velikostih ovih ploha. Štitjenost ova je dakle

$$b\ .\ R_1^{\ 2}\ .\ \rho^2,$$

gdjeno je b konstanta i ρ polumjer štitne plohe. Sada valja izraziti ρ zadatimi olinami.

Radi malenkosti kuta ν (Fig. 12.) možemo mjesto $sin\ \nu$ i $tg\ \nu$ stavljati ν i luk Vm smatrati pravcem.

Iz pravokutnog trokuta VmF sliedi

$$Vm = \frac{R_2}{2}\ tg\ \nu$$

$$\text{ili} \quad \varphi = \frac{R_2}{2}\ \nu$$

iz pravokutnog trokuta OMF pako

$$R_1 = \left(u - \frac{R_2}{2}\right) sin\ \nu.$$

ili staviv ν mjesto sin ν i zanemariv $\frac{R_2}{2}$ prema u

$$R_1 = u.\ \nu.$$

Iz ove jednačbe pako dobivamo

$$\nu = \frac{R_1}{u}$$

i konačno dobijemo ρ izraženo zadatimi veličinami

$$\rho = {}^1/_2 \frac{R_1 R_2}{u}.$$

Staviv ovu vriednost od ρ u zadnji izraz za štitjenost tvarnog atoma A tvarnim atomom A', dobijemo podobni izraz kô prije, naime

$$\frac{B . R_1^4 . R_2^2}{u^2}.$$

Za štitjenost tvarnog atoma A^1 tvarnim atomom A, dobili bismo

$$\frac{B . R_1^2 . R_2^4}{u^2}.$$

Dakle tlaka, kojim bude tvarni atom tiskan prema drugomu tvarnomu atomu u slučaju velike njihove odaljenosti, nestaje sa četveri njihove odaljenosti. Tim riešena je zadaća, što sam si ju na početku ove razprave postavio.

Ako su si tvarni atomi prilično blizu, nevalja više ovaj zakon, i to prvo s toga, što su štitne plohe pojedinih točaka u obće veće nego bismo ih uporabom naše konstrukcije za taj slučaj dobili; i drugo s toga, što valja onda uzeti obzir i na one eterove atome, koji dopadaju na tvarne poslje dvokratne reflexije.

Dočim Newtonov zakon sveobće atrakcije čini privlačivost ovisnu od mase tvarnih atoma, to privlačivost proizvedena eterom je ovisna od površja tvarnih atoma.

Al ova neskladnost s Newtonovim zakonom netreba nas odstrašiti od dalnjega iztraživanja na ovom priedjelu. Proportialnost privlačive sile s produktom masa bila je primljena u ono doba, gdje se je mislilo, da su najskrajnje čestice svih tvari jednako velike to nam svjedoči rieč „gustoća tvari“ i jošte moj učitelj prof. dr. Matzka definovao je massu nekog tiela kô sbroj najskrajnijih tvarnih čestica sastavljajućih tielo; masse planeta proračunane su na tom temelju. Lučba pako nas uči, da atomi raznih počela razne su veličine. Ako je tako, to bi bilo i u slučaju, da primamo silu privlačivu, vjerojatnije, da je ona ovisna od objama atoma, nego da je od njega neovisna. U ostalom je zakon Newtonov u slučaju atoma iste masse i istog objama, a za taj slučaj je prvobitno bio postavljen, sadržan i u našem zakonu.

U Požegi, dne 3. srpnja 1875.

Na obranu pravosti staro-srbskih zlatnih novaca.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 10. prosinca 1875.

PRAVI ČLAN SIME LJUBIĆ.

Koncem pramaljeća god. 1873. njeki Arnauti njegdje blizu po naš narod znamenitoga Kosova polja u staroj Srbiji, u što se bavili kopanjem na njekom zemljištu, srećno se namjere na davno zakopano blago iliti sakrovište. Pronadju dakle u košari ogromnu hrpu starosrbskih srebrnih novaca, te još njekoliko novaca i spomenica srbskih i drugih raznovrstnih predmeta, medju kojimi jedan pečat, jedan krst dvostruk i tri krune, sve ovo od zlata. Arnauti bojeći se, da jim turske oblasti toga blaga ne otmu, zlatne novce, spomenice i skupocjene stvari na prvo zatajili i spremili, a samo srebrne novce njihove množine i slabije vriednosti radi na sviet odmah iznieli. Od ovih bilo okolo 6000 komada. Mnogo se toga u prvi mah amo tamo razdalo i raznielo. Paša, prizrenski valija, prvi si prisvoji dobar dio otih srebrnih novaca i zlatni pečat. Dva Srbina odkupe njeku čest sr. novaca, te pohite u Biograd, da jih svietlomu knezu Milanu na dar prikazu. Knez, koj si već priličnu sbirku starosrbskih novaca sakupio bio, dakako rado primi te novce, a darovatelje obdari sa 100 dukata. Po Šafariku bilo jih je u toj hrpi do 1000 komada. Malo zatim kupiše prizrenski trgovci od istih Arnauta što više mogoše od onih srebrnih novaca, i po dva čovjeka odpraviše u Biograd da jih ondje srbskoj vladi ponude, neka jih za narodni muzej od kupi, što je ova na predlog dra. Šafarika drage volje učinila. Tom kupnjom sbirka starosrbskih srebrnih novaca narodnoga muzeja biogradskoga, već tada najznamenitija u svietu, obogati se sa 2100 komada. Nego od tih srebrnih novaca nadjenih blizu Kosova i drugdje se medjutim mnogo raznielo i razprodalo. Jedna hrpa njih

bi donešena koncem iste godine 1873 a prigodom sajma na Cetinje u Crnojgori, te je slučajno veći dio nje, t. j. 301 komad, dopro u ruke dra. Bogišića, koj se tada na Cetinju bavio. A još danas amo tamo se raznašaju. Ovih zadnjih dana peštanski bankir J. Krausz ponudi našemu muzeju sbirku od 85 starosrbskih novaca uz nesnosive ciene, medju kojimi bilo jih do 56 komada, koji su bezdvojbeno potekli iz Kosovskoga sakrovišta. Dva komada isto takovih kupio je tu skoro g. Šenoa Zagrebčanin u Ilije Ap. Simića iz Prizrena, a četiri ja. Novci kosovski narodnoga muzeja biogradskoga, te poveći dio od onih, koji su prošli u sbirku sviet. kneza srbskoga Milana, već su potanko opisani u našem djelu *„Opis jugoslavenskih novaca“*; Bogišićevi novci na kratko su označeni u „Glasu Crnogorca“ (*1873. br. 14*).

Čim se razdali srebrni novci, Arnauti već premaljećem sliedeće godine 1874 stadoše, da i dragocienije predmete, u kosovskom sakrovištu nadjene, razprodaju. I sada prizrenski trgovci stupe kao prvi kupci, a medju ovimi Ilija Apostol Simić kao poglaviti. Putem Jastrebova, tada ruskoga konsula u Prizrenu, četiri zlatna novca, koja Simić u Arnauta kupi, prodju 14. lipnja 1874 u ruke srbskoga metropolite biogradskoga, a ožujka 1875 isti Simić posla po Sim, Jovanoviću iz Prištine u Biograd svietlomu knezu Milanu osamnaest komada od istih zlatnih kosovskih novaca i njekoliko srebrnih, za koje primi 375 dukata. Ovo 18 zlatnih komada, od kojih se šest sada nalazi u narodnom biogradskom muzeju darom sviet. kneza Milana a dvanaest u sbirki istoga kneza, već je opisano u *„Otačbini“* (*svezka za travanj 1875 str. 648—657*) od našega akademika g. prof. Stojana Novakovića. Malo zatim dodje sam I. A. Simić u Biograd s liepim brojem zlatnih novaca, s njekoliko zlatnih spomenica i srebrnih novaca, i s jednim zlatnim dvostrukim krstom, sve iz kosovskoga sakrovišta u Arnautah kupljeno, da i ovo razproda. U Biogradu nenadje kupca, pošto za sve te stvari ponudjena mu nagrada činila mu se nedostatna. Toga radi Simić iz Biograda pohiti u Pešt i u Beč sa njekoliko komada zlatnih i srebrnih novaca, nadajući se, da će ondje njegovo blago naći bolje ciene.

U Beču sreti se Simić na starinara Dra. Eggera, koj ne samo kupi četiri zlatna novca i devet srebrnih za 100 cekina austrijskih, nego mu se izrazi, da sve ono, što bi takova u naprieda nabavio, njemu donese, a da će ga on zato dobro naplatiti. Simić uslied te izjave vrati se namah u Biograd, i uzamši sobom sve, što je tu imao od kosovskoga blaga, ode opet u Beč. Došavši k Eggeru, ovaj

zabunjen množinom malih (*okolo 30*) i velikih (t. j. 7) zlatnih komada, stavi se sada da nadje način kako da skloni Simića na jevtine ciene, te mu se svidjelo u tom poslu za shodno odvratiti Simiću, da su mu to novci i spomenice patvorene i lažne. Po Eggeru upozna se s njekoliko tih komada svietli knez Montenuovo, koj, akoprem veoma viešt sveobćoj numismatiki, pusti se ipak Eggerom zavesti na mnienje, da bi mogli biti krivi. Ali knez, neuzdajući se posvema vještini po zanatu trgovca, da se o tom bolje osvjedoči, listom od 22. srpnja 1875 posla nam sedam malih zlatnih novaca Simićevih i jednu spomenicu s molbom, neka jih razgledamo što bolje možemo, te mu odprto izjavimo, *jesu li po našem mnienju ti novci lažni ili dobri i pravi,*[1] a to, jer mu se činilo (ili bolje čifutu), *da se na dva od malih vide slova latinska, što ga vodi na misao, da su ovi novci bili kovani na kalupu car. austrijskih cekina.*[2] Isti dan dobili smo pismo iz Beča i od pomenutoga Simića, do sada nam sasvim nepoznata, u kom nas ovaj obavieščivao, da ćemo primiti od kneza Montenuovo njekoliko njegovih novaca zlatnih na razsudu, primećujući nam ovako: *sada je to riešeno pred kneza* (t. j. Montenuovo) *ovdje, vami da se pošlju* (t. j. novci), *ako su istiniti, moram primiti od Eggera još 100 dukate drugih* (radilo se dakle o znatvoj okladi, a čifuta već grezlo do živa! *hic Rodus, hic salta)*; *ako su falični, on mora primiti one 100 dukate, što je dao meni za one dukate* (t. j. starosrbske), *a* (ove) *dukate da mi vrati natrag. Sad riešite, kako znate.* U ovom listu, koj se u izvorniku kod nas čuva, nema ni riečce, koja bi smierala na to, da nas Simić na svoju stranu privabi. Sve je tu bezazleno i prostodušno izraženo, te smiera na to samo, da sud izrečemo po pravici bez presude i obzira. Dne 25. srpnja 1875, to jest drugi dan po dolazku lista Montenuovo, odgovorili smo istomu knezu medju drugimi stvarmi i ovo: *Vasa Visost veli, da ste na dva mala komada razpoznali latinska pismena. Sve sam moguće učinio, da nadjem tragove tim pismenom, ali zabadava. Sve što sam na njih opaziti mogao prostim i naoružanim okom, sve mi se pokazalo kao pripadajuće predstavi tipa ili kao ukras sliki dotičan;*[3] te navodeći mu njekoliko razloga, koji vojuju za

[1] „se al parer suo le monete sono false, ovvero buone e genuine?“

[2] „riconoscere su due delle piccole lettere latine, che mi facevano credere, che queste monete furono battute al conio dei falsarii sopra zecchini imperiali austriaci.“

[3] „Vostra Altezza soggiunge, di aver riconosciuto sopra due dei piccoli pezzi lettere latine. Ho fatto tutto il possibile per ritrovare le traccie di tali

pravost Simićevih novaca, zaključivali smo ovako: *držim za stalno, da je ovo osam komada bez dvojbe pravi novac.*[1] Naša riešiva izjava došla dakako kao grom za Eggera, koj, da se je tvrdo držao svoje zadane rječi, morao bi bio umah Simiću izbrojiti 100 dukata u ime oklade. Naproti on se stavi sada, da stvar zaplete, i tako svojoj dužnosti izbjegne.

Malo dana zatim eto nam drugoga lista kneza Montenuovo *(od 30. srpnja 1875)*, u kom se je ovaj trudio prividnimi razlozi dokazati, da su Simićevi novci upravo krivi. Poglaviti su sliedeći: da su njegova mnienja činovnici car. muzeja bečkoga, Arig i David Egger, Dr. Modoš i drugi; da mu Simić njekoč uztvrdio, kako ima samo osam komada starosrb. zlatnoga novca, dočim mu sada pokazao 13, a u Pešti nudio 18 na prodaju; i da je drug Simićev njeki Jovan Janičević pred samim knezom predbacio Simiću, da su mu njeki novci nedobri *(che certe sue monete serbe non sono buone)*. Prilagao je napokon dva zlatna novca Dušanova mala, te nas opazne činio, da na jednom kod **B** *(a i ovo* **B** *zaman smo tu tražili)* vidi se **DO—ILL—R** (t. j. *Lodomeriae, Illyriae Rex)*, a na drugom da se opazuju tragovi dukata Franje I. i jedno **M** čisto; primećujući napokon, da je vidio još na jednom novcu jedno **A** carskoga cekina od patvorca zlo brisana. U priloženom papiriću pridodavaše i ovo: *još je jedan zlatnik (Stjepan s andjeli), na kom se s dobrom lupom lasno čita:* **A. A.** *(Arciducae Austriae) 1857 ili 1853 ili 1858; drugi sa* **HVNG.**, a da je Simić pobjegao u Srbiju ili Tursku; valjda zato ovo zadnje primieti knez, što mu se Egger da izbjegne okladi, zagrozio bio, kako nam sam Montenuovo u svom listu spovieda, da će ga turskomu poslaničtvu i bečkomu sudu obtužiti, što krive novce u sviet tura. U isto doba javi nam isti knez brzojavom: *Münzen falsch, Beweise hergestelt, nehmen sie sich in acht. Brief folgt.*

Simić se medjutim dovezao bio u Zagreb, te se nalazio u našoj pisarni. On nam donio i pred oči stavio sve svoje numismatičko blago, da ga točno razgledamo i bezpristano razsudimo. Nenalazivši mi na njegovih niti na ona dva Montenuovova novca ni najmanjega traga onomu, na što nas isti knez siećao, odgovorili smo 2. kolovoza knezu, da smo njegova dva poslana novca i sve male i velike

---

lettere, ma indarno. Tutto ciò, che mi venne sotto l'occhio nudo o armato di lente, mi si presentò come appartenente alla rappresentazione del tipo, o come fregio inerente al disegno".

[2] „io tengo per fermo, che questi otto pezzi siano senza dubbio genuini".

Simićeve, koj nepobježe u Tursku nego u Zagrebu boravi, pomno i potanko izpitali i bez ma koje presude razmotrili, a da nismo našli ni znaka ni traga ma kako neznatna na njih, s koga bi u sumnju glede pravosti pasti mogli; da smo dapače zatim kupili u Simića četiri mala novca i jednu veliku spomenicu zlatnu za muzej, a sami jedan mali novac; zaključujući: toli smo sve više uviereni o njihovoj pravosti *(tanto sono sempre più convinto della loro genuinità)*. Uz to smo sa više razloga iz naše poviesti i drugamo crpljenih opravdavali naše mnienje, a njegove nazore oprovrgavali, dodajući, da na polju srbske numismatike bili bismo spravni na obranu Simićevih novaca, na kojih nenalazimo ni najslabijega znaka patvornosti, ogledati se s činovnici bečkoga muzeja, i makar bilo s istim slavnim nestorom sriedovieČne numismatike Dannebergom, dočim s Eggeri, Modoši i sličnimi rabili bismo boč a ne željezo.

Valjda ova zadnja stavka dala je povoda starinaru Eggeru, da se po Dru Modošu izkaže u Zastavi *(br. 89 od 1/13 kolovoza 1875)* sa njekoliko rieči na nas upravljenih. Tu pokle se reklo, da je Ilija Ap. Žaci Simić, trgovac iz Prizrena, u družbi puškara ili pečatorezca(?) Ivančića donio u Beč njekoliko srbskih zlatnih novaca, primjećuje se, da jih knez Montenuovo, *prvi* u toj struci u cieloj Evropi, smatra za lažne, a *hrvatski* numismatik Ljubić za prave; da su u Beču kupili po 50—80 dukata jedan komad od malih (*a i to ni je istina*), te da je iste večeri Dr. St. Modoš, Srbin, slučajno naišao sa lupom *na stučeno vrlo spljosnato . . .* ***Rex Hung. Bohem. A. A. 1853*** *dakle je onaj puškar il' pečatorezac i austr. male i relike dukate tako preparirao, da je tuko, dok ih nije raztanjio, pa na to onda svoj pečat starih srpskih novaca udario.* Srbin Modoš bje dakle Kolumbus za zlatne Simićeve novce (*akoprem si tu slavu prisvaja knez Montenuovo, kako ćemo dalje vidjeti, dočim je po nas to prava svojina bečkoga trgovca*), a u njegov rog ćuhnuli svi ostali, koji jih kašnje u krive bacili. Slava mu; te se uprav divimo njegovoj izvanrednoj oštroumnosti navlastito u raztumačenju postupka, koga se držao onaj prosti puškar ili pečatorezac *(liepo li se ova dva zanata rukuju)* u patvorenju onih novaca. Začudili smo se dakako „*Zastavi*“, što u sviet baca takove izjave, jamačno nedične po naš narod, te smo se obratili na njezino uredničtvo listom od 20. kolovoza, u kom smo ga oprezna činili na neshodnost i netemeljitost one Modoševe izjave. Slavno uredničtvo Zastave taj je naš list, akoprem za javnost neopredieljen, umah na svietlo iznielo.

Medjutim stupi na polje, jamačno poveden Drom Eggerom, n[illegible]v osvaditelj Simićevih zlatnih novaca. Njemačka *„die Presse“* u sv[illegible]m *Local-Anzeigeru* od 18. kolovoza 1875. br. 228 donese članak p[illegible]od naslovom *Avis für Numismatiker*, u kom se veli, da je njeki g. *T.* Ortvay, činovnik peštanskoga muzeja, u časopisu *Napló* oglasio, *da* su srbski zlatni novci Simićevi pronadjeni za lažne. Razlozi, *koji* se tu navadjaju, jesu sliedeći:

1. što su njekoji od tih *novaca* izvanredno veliki *(medaillonartige Münzen)*;

2. što prodavaoc Simić nije g. Ortvayu dopustiti htio, da ni od jednoga od njegovih novaca *otisne sliku* na stanjolu;

3. što su se i njekomu *vještomu* trgovcu starina u Pešti (*Eggeru*) kao što i samomu Ortvayu mali novci Simićevi prikazali sumnjivi s toga, jer jim *„unglaublich schien, dass solche Goldstücke schon zur Zeit Dušan's* (imalo se dapače reći za Milutina Dušanova djeda, koj poče vladati g. 1275) *bestanden haben sollten“*;

4. što je Ortvay na jednom od istih velikih novaca Simićevih opazio ostanke grba iz najnovijega doba, a pomenuti vještak-trgovac peštanski vidio na jednom od istih velikih pismena **A**, **KK**, i cieli austrijski grb.

I uredničtvo bečkoga lista *„Numismatische Zeitschrift“* nepočasi izjaviti se medjutim proti pravosti Simićevih novaca, obećajući u svom svezku *(V. Bd. 263. Gefälschte serbische Goldmünzen)*, koj je tečajem kolovoza bieli sviet ugledao, da će u sliedećem o njih razložiti; te odvraća prijatelje numismatike od nabave takovih riedkosti.

Zadnji napokon, koj se do danas bavio ovim predmetom, jest gori pomenuti Srbin Dr. Modoš.[1] Ovaj u *Zastavi* od 26. rujna br.

---

[1] Dr. Modoš tu upliće nješto neumiestnoga. Veli on naime:

a) da sam ja onaj isti, koj sam imao onu polemiku sa Ruvarcem. I ovdje Dr. Modoš jamačno sanja, jer polemike sa ma kojim Ruvarcem nikada imao nisam. Istina je, da njeki neimenovani *rovarac* u Matici Novosadskoj, pišući navlaš o srbskih kraljicah, nadje si prilike, da surovo dakako nasrne na moje *Ogledalo* zato, što nisam svestrano iztražio o imenih njekojih srbskih kraljica, kao da se takova šta tražiti može od preglednih radnja, a za predmet pako, koj niti je od važnijih, niti se još danas uz ma koj trud radi pomanjkanja spomenika nedaje dovoljno razjasniti, dočim je pako on sam u onih Matičinih člancih ne malo kriva i smiešna nasukao. Tomu dokaz moj *„Opis jugoslavenskih novaca.“*

b) Da bi Simićeve novce svak za lažne držati morao, *ko je ikad pravi stari srpski novac vidio, a nema kakav nečist interes u toj stvari.*

113 hoće da dokaže lažnost Simićevih novaca sa četiri sviedočbe, koje je izmamio od njekojih, koji vele, da jih za lažne smatraju. Te su sviedočbe od kneza Montenuovo, od Dra Frid Kennera kustosa kod c. k. numis. kabineta u Beču, od Jaunera dvor. rezbara bečkoga, i od njekoliko Srba stanujućih u Beču; (čudno Eggerovih nema) a obećaje, da će nadoći jošte Miklošićeva i Daničićeva. Iz otih sviedočba izlazi ovo:

1. Knez Montenuovo, oslanjajući se na svoje dugotrajno iskustvo u proučavanju svakojakih starih novaca, i na tragove austrijskih cekina od g. 1853 i 1871, koje je opazio na zlatnih Simićevih novcih i nenaoružanim okom, proglasuje jih u obće za krive.

2. Dr. Frid. Kenner bio bi vidio na jednom novcu Dušanovu **LOD** i **871**, a na drugom istoga cara **OD I REX AA . . 53** zatim **H** (od **HVNA**) i **T** (od **ETVEN**), i tragove repnoga perja dvoglavnoga car. orla.

3. Rezbar Jauner ? veli u obće, da dva stara srbska zlatna novca, poslana mu od kneza Montenuovo na presudu, on drži za otiskane na c. k. austrijskih dukatih, jer se na njih mogu viditi napisi i brojevi godina c. kr. austrijskih dukata od g. 1853 i 1871.

4. Srbi pako bečki kažu, da su na više komada Simićevih novaca zlatnih, pokazanih jim od Dra Modoša, opazili i novije pismo uz staro i broj godine; dapače da su na dva Dušanova vidili *die **vollständige** Umschrift der k. k. österr. Dukaten*, i to *ganz besonders deutlich*, te i perje orlova krila.

Ovo je dosadašnja poviest zlatnih starosrbskih novaca našastih god. 1873 blizu Kosova od Arnauta, a sliedeće godine Ilijom Ap. Simićem trgovcem iz Prizrena iznesenih na vidik; ovo su prigovori proti njihovoj pravosti u bieli sviet raztureni poglavito Eggerom, trgovcem starina u Beču i u Pešti. Nama je najprije upoznati se samimi novci, zatim ćemo se svrnuti na gori označene prigovore, da jih oprovrgnemo, i tim i drugimi razlozi pravost onih novaca, koji nam sjajnu knjigu naše prošlosti izpunjuju, dokažemo.

Ovu zadnju stavku upravno odvraćam na adresu Dra Modoša u ime moje i mojih drugova Dra Šafařika i prof. Novakovića, koji smo se za pravost onih novaca javno očitovali; a on će znati, gdje je za njih pravo miesto. A što se pako mene tiče naposeb, prvu sam viest o Simićevih novcih dobio od kneza Montenuovo, te mu on čas odvratih, da su po mom sudu pravi. Dr. Modoš bit će jamačno vidio koj starosrbski novac pod staklom u c. numis. kabinetu u Beču, ali jamačno kroz naočale.

I.

Stjepan Uroš II. Milutin

srbski kralj (1275—1321).

Kralj drži u lievici žezlo.

1. *Predak.* — Spasitelj na krstu, punolik, sjedi na pri ravnom osienkom oko glave, do koje IC· — XC· obiema razpetima dieli blagoslov. Priestol ima samo pobočne naslo priestolja u polju podieljeno V — ♡.

Zadak. — Kralj punolik, pod zatvorenom krunom, nad se diže po sriedi jednostruki krstić, sjedi na priestolu istoga kao u predku. Obie mu ruke pri prsih, nego u desnici drži n motki jednostruki krst, a u lievici žeslo, komu se nevidi vrh udara pravcem na brkove i kosu kraljevu, te se u njih krije teče naokolo uz okrajni šegasti niz, počam gori desno: МИ — КРЛ (МИЛѸТИЬ — КРЛ, t. j. МИЛѸТИНЬ — ВРЛЛЬ).

Matica u zemalj. muzeju u Zagrebu darom preuzv. g. biskupa Stro Teži 3.165 gram. Mod. $5^1/_4$. **Vidi Tab. br. I.**

2. — Isto kao br. 1, nego u zadku žezlo u lievici kraljev se razaznaje, pošto ga brkovi i kosa kraljeva nekriju, te njegovu vrhu vidi jasno cviet od krina; a poprečna pruga kr krunom tako stoji nizko, da skoro dodira krunu.

Matica u Ilije Apost. Simića iz Prizrena. Teži 3,0 gram. Mod. $5^1/_4$

3. — Isto kao br. 2.

Matica u Il. Ap. Simića iz Prizrena. Teži 3,18 gram. Mod. $5^1/_4$.

4. — Isto kao br. 2.

Matica u Il. Ap. Simića iz Prizrena. Teži 3,18 gram. Mod. $5^1/_4$

5. — Isto kao br. 1, nego u napisu zadka mjesto КРЛ КРЛЛ.

Ovako barem g. Prof. Stoj. Novaković u Otačbini (svez. za april 1 650) po matici u sviet. kneza srbs. Milana u Biogradu. Teži 3,25 Mod. 5.

6. — Isto kao br. 2, nego u napisu zadka miesto КРЛ КРЛЛ.

Ovako g. Prof. Stoj. Novaković (l. c.) po matici u biogradskom darom sviet. kneza Milana. Teži 3,17 gram. Mod. $5^1/_4$.

Opazka.

Ovi zlatni Milutinovi novci u glavnoj oznaki slažu se p sa srebrnimi njegovimi novci, koje smo opisali u našem

Opis jugoslavenskih novaca" str. 78—81. Tab. VI. br. 8—14, pošto ovdje u predku spasitelj sjedi na priestolu, te tako i kralj u zadku; i ovdje kao i ondje u IV vrsti vide se slova do priestola u predku, u desnici kraljevoj na žezlu jednostruki krst. Glavna razlika među njimi stoji u tom, što na srebrnih kruna kraljeva jest otvorena a napis latinski. Ali onakovu krunu po načinu iztočnoga dvora, kamo je Milutin kašnje veoma naginjao, nalazimo već na novcu njegova otca Uroša I *(V. isti Opis str. 56. br. 33)*; a napis odovara napokon latinskomu u III i IV vrsti Milutinovih novaca srebrnih, gdje je VROSIVS REX Cirilsko pismo je na svojih novcih rabio već sam obretnik srbske numismatike Vladislav I, a Milutinov sin i nasliednik Stjepan Dečanski izključivo. Nije se ni njemu čuditi, što je ovaj kralj na zlatnih novcih imenovan Milutinom, očim na srebrnih Urošem. Ovih se zlatnih novaca jamačno malo ovalo, te se na njih udariti htjelo ono ime kraljevo, koje ga bolje razlikovalo, pošto mu se i otac i sin Urošem nazivali, a bez dvojbe narod ga jedino pod ovim imenom poznavao. Ovako ga imenuju nal ne svi poviestnički domaći izvori *(V. P. J. Šafařik. Památ. řrev. písem. jihos. str. 52. 60. 70. — Tronoš. Glas. V. 58. — Poviest od bitja. Glas. X. 265. — Rodos. srbs. carei. Glas. XXI. 240. — Hrom. Žitomiš. Glas. XXXII. 256 itd.)*.

II.

Stjepan Dušan

srbski car (1346—1355).

1.

Dva andjela krunišu cara.

1. *Predak.* Spasitelj na krstu, punolik, dvostrukom ravnom osienkom oko glave, do koje ĪC· — XC· sjedi na priestolu. Ruke mu pri prsih, nego desnicom dieli blagoslov a lievicom pridržava knjigu. Pod laktom lievice u priestolu okrugić. Nad napisom do osienke po jedna osmorepa zviezdica sa svake strane. Do priestola u polju A — ω, a pod ovim zadnjim pet piknja na krst ·⁝·. Gori do uglovih priestola i doli do siedala sa svake strane ukras od tri piknje, a pod ovim desno još četiri piknje nakrivo desno ⁚⁚.

Zadak. — Car stojeći u podpunom kipu, punolik, pod zatvorenom krunom, u dugoj svečanoj odori, s rukama na prsih, nego u

desnici drži žezlo s jednostrukim krstom na vrhu. Dva leteća andjela drže njegovu krunu kao da ga krune, jedan s desne a drugi s lieve strane. Do cara u polju podieljeno ЄѠѢ — ЦРЬ. Pod ovim napisom s oboje strane dvostruki luk ravan i jedan piknjasti, kao da su dva siedala ili jastuka.

Matica u Ilije Apost. Simića iz Prizrena. Teži 2,75 gram. Mod. 5½. Vidi Tab. br. 2.

2. — Isto kao br. 1.

Matica u Il. Ap. Simića iz Prizrena. Teži 3,25 gram. Mod. 5½.

3. Isto kao br. 1.

Matica u Il. Ap. Simića iz Prizrena. Teži 3,70 gram. Mod. 5½.

4. — Isto kao br. 1:

Matica u Il. Ap. Simića iz Prizrena. Teži 2,90 gram. Mod. 5½.

5. Isto kao br. 1.

Matica poslana nam od prejas. kneza Montenuovo. Teži 3,11 gram. Mod. 5½.

6. — Isto kao br. 1.

Matica poslana nam od kneza Montenuovo. Teži 3,0 gram. Mod 5½.

7. — Isto kao br. 1, nego u predku do priestola bilo bi Ѡ — Ѳ, nad ovim nebi bilo zviezdica, a do ugla i do sjedala izvana miesto troje piknje na trokut bila bi isto tako na trokut tri okrugića; u zadku pako lik carev bio bi samo do koliena, doli sa strane nebi bilo sjedala, a napis desno u polju samo ЦР. (Цр.).

Ovako Prof. Stoj. Novaković u Otačbini l. c str. 658 br. 6. opisuje maticu nalazeću se u biogr. muzeju darom sv. kneza srbskoga Milana. Teži 3,33 gram. Mod. 5½.

8. — Isto kao br. 7.

St. Novaković l. c. po matici kod kneza Milana. Teži 3,15 gram. Mod. 5½.

9. — Isto kao br: 7. nego u predku nad napisom bila bi zviezdica s oboje strane osienke, a desno do priestola u polju Ѳ; u zadku pako vidiela bi se sjedala do cara.

St. Novaković l. c. br. 7 po matici kod sviet. kneza srbs. Milana. Teži 3,25 gram. Mod. 5½.

10. — Isto kao br. 9, nego u predku do ugla priestola i sjedala izvana miesto tri okrugića bile bi tri piknje na trokut, a pod Ѳ u nakrst četiri piknje, kojih ondje nema; u zadku pako vidio bi se lik carev podpun, ukrasi raznoga načina, a napis desno u polju ЦРЬ (Црь.).

[1] Još prije studena zamolismo otiske ovih novaca, ali jih do danas nedobismo.

St. Novaković l. c. br. 8 po matici u biogr. muzeju darom sv. kneza srbs. Milana. Teži 3,13 gram. Mod. $5^1/_2$.

Opazka. Lasno je, da je ovaj novac sasvim sličan gori opisanomu pod br. 1.

11. — Isto kao br. 10.

St. Novaković l. c. br. 8 po matici kod sv. kneza srbs. Milana Teži 3,39 gram. Mod. $5^1/_2$.

12. — Isto kao br. 10.

St. Novaković l. c. br. 8. po matici kod sviet. kneza srbs. Milana. Tež 3,19 gram. Mod. $5^1/_2$.

Opazka.

Ovi novci u tipu posvema sudaraju sa srebrnimi novci Stjepana Dušana cara, koje smo opisali u našem djelu „*Opis jugosl. novaca*“ na str. 110—112. Tab. VIII. 4—7.

2.

Spasitelj sjedi. — Car i carica stoje.

a) Napis u zadku do vladara monogramom izražen.

1. *Predak.* — Spasitelj na krstu, punolik, ravnom osienkom oko glave, do koje $\overline{\text{IC}}\cdot$ — $\overline{\text{XC}}\cdot$ sjedi na priestolu, rukama na prsih, desnicom dieleći blagoslov a lievicom pridržavajući knjigu. Pod laktom lievice u priestolu okrugić. Nad napisom do osienke jedva se razaznavaju zrakovi zviezdice. Do priestola u polju lievo A, desno Ѡ, a pod ovim ⁘. Gori do ugla priestola izvana i tako doli do siedala s oboje strane tri okrugića na trokut kao ukras.

Zadak. — Lievo car pod zatvorenom a desno carica pod otvorenom krunom, oba punolika, stojeća u bogatoj dugoj odeždi. Po sriedi motka sa dvostrukim krstom na vrhu. Car lievicom a carica desnicom prihvaćaju motku krstovu po sriedi medju njima stojeću, onaj više, ova nižje. Car u desnici a carica u lievici pri prsih drže žezlo sa krstićem na vrhu. U polju podieljeno $\overset{\frown}{\text{СѲ}}$ — $\overset{\frown}{\text{ЦР}}$ (стѳ — цр).

Matica u Ilije Apost. Simića iz Prizrena. Teži 3,02 gram. Mod. $6^1/_2$. Probušen doli lievo do carevih noguh. **Vidi Tab. br. 3.**

2. — Isto kao br. 1.

Prof. Stoj. Novaković l. c. str. 650 br. 3. po matici u sbirki sviet. kneza srbs. Milana. Teži 3,28 gram. Mod. $6^1/_2$. Probušen kroz carevu krunu.

b. Napis u zadku podpuno izražen, te naokolo uz rub razpoložen.

1. *Predak.* — Spasitelj na krstu, punolik, dvostrukom osienkom oko glave, do koje ІС — ХС sjedi na nizkom priestolu bez naslona zada nego samo s nasloni sa strane piknjami ukrašenimi. Siedalo se priestola prikazuje oblučno. Spasitelj u dugoj odieći bez pojasa u borah, desnicom pruženom dieli blagoslov, a lievicom pri prsih pridržava knjigu, na kojoj se vidi jednostručni krst. U polju gori do priestola podieljeno **O** — **H**, a doli pod ovim po jedna lievo šestorepa * a desno osmorepa zviezdica ✱.

Zadak. — Lievo car pod zatvorenom a desno carica pod otvorenom krunom, oba punolika, stojeća, u bogatoj dugoj haljini. Samo nad carevom krunom diže se krstić. Po sriedi motka sa dvostrukim krstom na vrhu. Car lievicom a carica desnicom prihvaćaju motku krstovu po sriedi medju njima stojeću, onaj više ova nižje. Car desnici a carica u lievici pri prsih drže žezlo sa krstićem na vrhu. Napis teče naokolo uz rub, počam doli lievo: **СТЄФАНЬ — В — Х — Б БЖ ЦАРЬ.** (Stefan u hrista boga blagoverni car).

Matica u zem. muzeju u Zagrebu darom preuzv. g. biskupa Strosmajera. Teži 2,89 gram, nego odsječeno nješto malo za pokus. Mod. 6.

2. — Isto kao br. 1.

Matica u Il. Ap. Simića iz Prizrena. Teži 2,97 gram. Mod. $5^3/_4$

3. — Isto kao br. 1.

Matica u Il. Ap. Simića iz Prizrena. Teži 3,10 gram. Mod. 6.

4. — Isto kao br. 1.

Po matici, koju nam posla prejas. knez Montenuovo iz Beča. Teži 3,76 gram. Mod. 6. **Vidi Tab. br. 4.**

5. — Isto kao br. 1.

Po matici, koju nam posla prej. knez Montenuovo iz Beča. Teži 3,0 gra Mod. $5^3/_4$. Probušen u osienki spasitelja nad glavom. U predku slabo otisk

6. — Isto kao br. 1. — U predku doli lievo u polju zviezd se nevidi.

Matica u Il. Ap. Simića iz Prizrena. Teži 2,95 gram. Mod. $5^3/_4$.

7. — Isto kao br. 1.

St. Novaković l. c. str. 650 br. 2. po matici u sviet. kneza srbs. Mila Teži 3,17 gram. Mod. 6.

Opazka.

Tip na ovih zlatnih novcih Dušanovih podpuno se slaže s on koj se opazuje na njegovih srebrnih novcih, opisanih u našem dj

„*Opis Jugosl. novaca*“ str. 125—128. Tab. VIII. br. 14—19. Jedina je razlika ta, što na ovih zlatnih djelomice napis je podpunije izražen, te naokolo uz rub razpoložen.

3.

Car jaše.

1. *Predak.* — Poprsje spasiteljevo do pojasa, na krstu, punoliko, umotano u prostranu haljinu kao ogrtač, dvostrukom piknjastom osienkom oko glave, do koje IC· — XC· nad ovim napisom po jedna šestorepa zviezdica * sa svake strane, a pod njima po jedan krstić ✝, pod krstići podieljeno H — O, te opet pod ovimi slovi isto krstići. Spasitelj, rukama pri prsih, desnicom dieli blagoslov, a u lievici drži smotak.

Zadak. — Car punolik, pod zatvorenom krunom, jaše desno; u desnici mu žezlo sa krstom na vrhu, u lievici vojke, a konj se nalazi u stanju tiha hoda. Do cara u polju podieljeno СФЬ — ЦРД, ovo Д ovako obratno položeno. Izmedju prednjih nogu konja prikazuje se njeka osobita slika, koja naliči na krunu ili bolje kačigu ⚹. Isto tako i pod gubicom konjskom slika kao košara iz palica izpletena, valjda za zob.

Matica u Il. Ap. Simića iz Prizrena. Teži 3,05 gram. Mod. 6.

2. — Isto kao br. 1.

Matica u Il. Ap. Simića iz Prizrena. Teži 2,75 gram. Mod. 6.

3. — Isto kao br. 1.

Matica u Il. Ap. Simića iz Prizrena. Teži 3,17 gram. Mod. 6. **Vidi Tab. br. 5.**

4. — Isto kao br. 1.

Matica u Il. Ap. Simića iz Prizrena. Teži 3,10 gram. Mod. 6.

5. Isto kao br. 1.

St. Novaković l. c. str. 652 br. 5. po matici u biogr. muzeju darom sviet. kneza srbs. Milana. Teži 3,33 gram. Mod. 6.

6. — Isto kao br. 1.

St. Novaković l. c. str. 652 br. 5 po matici u sbirki sviet. kneza srbs. Milana. Teži 3,23 gram. Mod. 6.

7. — Isto kao br. 1, nego u predku osienka oko glave spasiteljeve bila bi jednostruka, a u zadku vrat konjski nješto tanji.

St. Novaković l. c. str. 652 br. 5 po matici u biogr. muzeju darom sviet. kneza srbs. Milana. Teži 3,13 gram. Mod. 6.

8. — Isto kao br. 7.

St. Novaković l. c. str. 652 br. 5 po matici u sbirki sviet. kneza srbs. Milana. Teži 3,12 gram. Mod. 6.

Opazka.

Ovi novci zlatni Dušanovi skoro su puki otisak srebrnih novaca Dušanovih od nas opisanih u djelu *„Opis jugosl. novaca"* na str. 135—137. Tab. VIII. br. 21—24, Tab. IX. 1—2.

4.

Sve nadpis u zadku.

a) Perperi jednostruki.

1. *Predak.* — Spasitelj na krstu, punolik, sjedi na priestolu, knjigom na skutu, dvostrukom ravnom osienkom oko glave, do koje ✝ IC· — XC ✝ nad ovim napisom po jedna osmorepa zviezdica, a izpod njega A — Ѡ; pod ovim zadnjim pako krstić od pet piknja sastavljen ⁘. Gori do ugla priestola izvana i tako doli do siedala s oboje strane tri piknje na trokut kao ukras, nego desno u polju izpod troje piknje do sjedala vide se jošte četiri piknje na četverokut ·:· razpoložene. Spasitelj drži ruke pri prsih; desnicom dieli blagoslov, a lievicom pridržava nješto četverokutno kao opet knjiga. Pod laktom njegove lievice u priestolu okrugić.

Zadak. — Sve napis u sedam redaka, ovako:

✝ — СТЄΦΛ — НЬ ВЬ ХΛ — БΛ БΛΛГО — ВѢРНИ ЦΛ — РЬ ПЄРП — РЬ ✝

Matica u Sime Ljubića. Teži 2,80 gram.

2. — Isto kao br. 1.

Po matici u Il. Ap. Simića iz Prizrena. Teži 3,15 gram. Mod. 6. Vidi Tab. br. 6.

3. — Isto kao br. 1.

Po matici u Il. Ap. Simića iz Prizrena. Teži 2,60 gram. Mod. 6.

4. — Isto kao br. 1.

Po matici u Il. Ap. Simića iz Prizrena. Teži 2,35 gram. Mod. 6.

5. Isto kao br. 1, nego u predku do priestola u polju bilo bi **Я — G**; u zadku pako napis u pet redaka: † **СТЄ — ФΛНЬ В ХΛ — БΛ БΛΛГО — ВЄРНΛ Х — ПЄРЬР**, a izpod napisa pet piknja u okrug, te u napisu svako **Λ** izvrnuto.

St. Novaković l. c. str. 651 br. 4. po matici u biogr. muzeju darom sviet. meza srbs. Milana. Teži 3,0 gram. Mod. $5^1/_2$. Probušen. Isti Novaković trudi se, da raztumači zadnje izraze u napisu zadka. Veli, da bi njeki mogli čitati: **Стефань къ Христа Бога благовѣрни императорь**; ali da mu se prikladije čini i po sudu Šafařika čitanje ovako: **Стефана къ Христа Бога благовѣрна х перьр**. Razriešuje ovu zabunu napis čisto izražen na novcu pod br. 1, s koga se vidi, da je matica za kovanje ovoga novca potekla iz ruke ašemu jeziku neviešte, te da se radi samo o pogrieški u rezanju matice.

6. Isto kao br. 5.

St. Novaković l. c. str. 651 br. 4 po matici u sbirki sv. kneza srbsk. Milana. Teži 3,26 gram. Mod. 6.

b) Perperi trostruki.

1. *Predak.* — Spasitelj na krstu, punolik, sjedi na priestolu, ravnom osienkom oko glave, do koje **ІС** — **ХС**. Ruke spasiteljeve pri prsih, nego desnicom djeli blagoslov, a lievicom pridržava knjigu na prsih. Priestol nema naslona zada, a vrh pobočnih naslona po jedan krstić. Do priestola u polju **Q — В**. Nad osienkom dvie osmorepe zviezdice, sa svake strane po jedna, a treća šestorepa po sriedi uprav nad spasiteljevom glavom, te nad i pod slovi do priestola po jedna osmorepa.

Zadak. — Sve napis: ✱†✱ — **СТЄФΛНЬ — ВЬ ХРИСТΛ — БОГΛ БΛГО — ВѢРНИ ЦΛРЬ — Г † ПЄРПЄРЬ** — ✱†✱.

Matica u Il. Ap. Simića iz Prizrena. Teži 10,09 gram. Mod. 13. — Ono **Г** u predzadnjem redku napisa u zadku, ako se uzme kao brojno slovo, odgovaralo bi upravo vriednosti samoga novca, pošto je trostruka perpera; nego bi moglo značiti i **Грькомь**. **Vidi Tab. br. 7.**

2. *Predak.* — Spasitelj na krstu, punolik, stojeći, ravnom osienkom oko glave, do koje **ІС** — **ХС**. Za spasiteljem priestol bez naslona zada; pobočni nasloni svršuju gori na krstiće od tri piknje, a uglovi siedala isto tako na krstiće, iz kojih pada cviet od krina. Spasitelj desnicom pruženom dieli blagoslov, a lievicom pridržava knjigu na prsih sa krstićem posriedi. Do ramenih su mu po dvie osmorepe zviezde sa svake strane, ali u raznom položaju radi desnice. U

krstu lievo **о**, gori nad glavom ω, a desno **и** (ὁ ὢν); a do priestola u polju **О** — **И**.

Zadak. — U užjem piknjastom okrugu po sriedi u podnožju zaboden veliki krst dvostruki, sa gornjom popriečnicom pomanjom a u dolnjoj popriečnici opet kosi krst **Х**. Lievo do krsta car, punolik, stojeći, pod zatvorenom krunom, u dugoj bogato ukrasenoj haljini, drži u desnici žezlo sa dvostrukim krstićem na vrhu, a lievicom prihvaća krstovu motku; desno isto tako carica (ili *sin)*, nego ova pod otvorenom krunom, te u lievici drži žezlo sa jednostrukim krstićem na vrhu, a desnicom prihvaća krstovu motku malo nižje. Nad krunama po jedan krstić. Van užega okruga uz okrajni isto piknjasti okrug teče naokolo sliedeći napis, počam doli lievo: **СТЄФАНЬ ВЬ ХРИСТА БОГА БЛАГОВѢРНИ ЦАРЬ ПЄР.**

Matica u Il. Ap. Simića iz Prizrena. Teži 10,20 gram. Mod. $11^1/_2$. **Vidi Tab. br. 8.**

Opazka.

Ovi zlatni novci Dušanovi nalaze svoj vierni odjek u novcih srebrnih Dušanovih opisanih u našem djelu na str. 137—139. Tab. IX. br. 3—6. Ovdje samo u zadku pomnožen je broj redaka, u koliko je priložena rieč **ПЄРПРЬ**. Samo se drugi trostruki perper razlikuje tim, što ovdje u predku spasitelj stoji pred prestoljem, te u zadku prikazuje se u poljn car i carica stojeći, dočim napis skoro isti teče naokolo uz rub.

III.

Vukašin

srbski kralj (1367—1371).

Spasitelj sjedi. — Sve napis.

1. *Predak.* — Spasitelj na krstu, punolik, sjedi na priestolu, dvostrukom ravnom osienkom oko glave, do koje **ІС·** — **ХС·**, pod laktom spasiteljeve lievice u priestolu okrugić, a do priestola u polju podieljeno **Р** — **D**. Spasitelj drži ruke pri prsih, desnicom dieli blagoslov, a lievicom pridržava kao knjigu.

Zadak. — Sve napis u pet redaka: **БЛАГО** — **БѢРНЫ В** — **ІС ХА ВЛЬ** — **КАШИН** — **ЬЦР**.

Matica u zem. muzeju u Zagrebu darom preuz. g. bisp. Strosmajera, koj ju kupi u Il. Ap. Simića iz Prizrena. Teži 3,08 gram. Mod. $5^3/_4$. **Vidi Tab. br. 9.**

2. — Isto kao br. 1, nego u predku nad napisom kao da su bile zviezdice, a do priestola nejasno izraženo R — O; u zadku pako bio bi napis ovako: БЛАГО — ВѢРНИ В — ІС ХА ВЛЬ — ЦАШНИ — ЦР.

St. Novaković l. c. str. 653 br. 9 po matici u sbirki sv. kneza srbs. Milana. Teži 3,14 gram. Mod. $5^3/_4$. Vierojatno, da je Novaković stavio u drugom redku И miesto Ы, te krivo čitao peti redak, gdje je na našem novcu Ь s početka jasno izražen, te ЦЬР t. j. КР, *kralj* a ne *car*.

Opazka.

Ovim Vukašinovim zlatnim novcim veoma slični su u tipu srebrni istoga vladara od nas opisani u djelu „*Opis jugosl. novaca*“ str. 152—155. Tab. X. br. 17—23.

IV.

Lazar.

(1371—1389).

1. *Predak.* — Spasitelj na krstu, punolik, sjedi na priestolu, dvostrukom ravnom osienkom oko glave, do koje ІС — ХС. Iz pobočnih uglova sjedala diže se s jedne i sdruge strane kao krilo, koje gori svršuje s krstićem. Spasitelj drži ruke pri prsih, desnicom dieli blagoslov, a lievicom pridržava knjigu.

Zadak. — Knez punolik, pod zatvorenom krunom, stojeći, u dugoj širokoj haljini, rukama na prsih, u desnici drži žezlo sa krstićem na vrhu a u lievici kao kruglju. Za nogama cara stoji nizka stolica, od koje se vide pobočne strane. U polju do kneza u dva redka razito sliedeći napis: КИЄ — ЖЬ, a upravno pod ovim ДД — ЖРЬ.

Matica u zem. muzeju u Zagrebu darom preuzv. g. biskupa Strosmajera, koj ga kupi u Il. Ap. Simića iz Prizrena. Teži 2,82 gram. Mod. 5. Probušen u osienki spasitelja lievo. **Vidi Tab. br. 10.**

2. — Isto kao br. 1.

Matica u Il. Ap. Simića iz Prizrena. Teži 2,90 gram. Mod. 5.

3. — Isto kao br. 1.

St. Novaković l. c. str. 654 br. 10 po matici u sbirki sviet. kneza srbs. Milana. Teži 3,18 gram. Mod. 5.

Opazka.

Podpuno ravni ovim zlatnim novcem Lazarovim jesu po tipu i razpoloženju stvarih oni njegovi srebrni, koje smo opisali u našem

djelu „*Opis. jugosl. novaca*“ na str. 160—161. Tab. XI. br. 9—11. Na sr. novcih Lazarovih nije ipak sasvim jasno, da li knez sjedi ili stoji. Stolica je nizka, bore odieće tako se gibaju, da se uprav čini kao da sjedi. Na ovih zlatnih pako prikazuje se knez kao da stoji.

V.

Spomenice

Stjepana Dušana srbskoga cara.

1. *Predak.* Sva slika je razdjeljena u tri polja od dva piknjasta okruga. U užjem polju spasitelj na krstu, punolik, sjedi na priestolu bez naslova zada a sa nasloni sa strane, piknjastom osienkom oko glave, do koje ІС — ХС, i dieleći blagoslov pruženima rukama. Do priestola u polju Θ — Н. — U drugom srednjem polju naokolo kao u nizu dvanaest letećih andjela. — U trećem polju napis, koj teče naokolo ovako: ✝ **ПРЬВОВѢНЧАНИ ЦАРЬ СТЄФАНЬ СРЬБСКИ ЗЄМАѢ И ПОМОРСК.**

Zadak. — U užjem okrugu piknjastom po sriedi car, punolik, stojeći, u prebogato ukrašenoj odori, pod zatvorenom krunom, nad kojom se diže krstić; ruke mu na prsih, nego u desnici drži žezlo sa krstićem na vrhu. Do krune dva andjela leteća, po jedan sa svake strane, držeći istu krunu, te kao da ga krunišu. Nad carem van okruga spasitelj kao u zraku, ravnom osienkom oko glave, do koje (ІС — ХС). Desno i lievo do cara po jedna osoba muška brkata i bradata, tielom k caru obraćena ali punolika, pod zatvorenom krunom valjda mitrom s krstićem po sriedi, držeći svaka u jednoj ruci krstić a u drugoj knjigu, na kojoj krstić. Desno do osobe muškarac, gologlav, držeći u rukama biskupsku palicu (štaku); lievo do osobe vidi se isto biskupska palica s rukom, ali za tielo muškarca nedostajalo prostora. One dvie osobe vierojatno su dve vladike, koje su Dušana okrunile. Izvan okruga naokolo uz rub teče napis ovako: **СТЄФАНЬ ВЬ ХРИСТА БОГА БЛАГОВѢРНЫ ЦАРЬ СРЬБСК.**

Matica u zem. muzeju u Zagrebu kupljena u Il. Ap. Simića i darovana od preuz. gosp. biskupa Strosmajera. Teži 23,90 gram. Mod $14^1/_2$. **Vidi Tab. br. II.**

2. *Predak.* — Car punolik, pod zatvorenom krunom, u dugoj bogato ukrašenoj odieći, polagano jaše desno, držeći u desnici dugi

štap sa krstićem na vrhu, a u lievici vojke. Do cara naokolo pet vojnika podpuno naoružanih, jedan za drugim. Pred prvim od ovih leži na tlu nožem u prsih proboden oboružani neprijatelj; treći pako gazi truplo drugoga neprijatelja, od koga njeka uda vide se amo tamo razbacana. Pred carevim konjem gradski bedemi s vratima; na bedemih okrunjena osoba, ostariela, punolika, držeća u pruženoj desnici napram caru ključe od grada, kao da mu jih nudi, lievicom pako na prsih. Do glave careve С҃Ѳ҃Ь — Ц҃Р҃Ь. Ciela ova slika stoji u piknjastom okrugu, van koga teče naokolo uz rub sliedeći napis: † СТЄФАНЬ ЦАРЬ ВЬ ЦЄСЬ ВОΖѦ ОРДОНЬ ВОИВОДИМЬ ВОИСТѵ [1]. Na mjestu, gdje počima i svršuje napis, vidi se malena ozleda, te znak nije sasvim jasan, nego je vierojatno, da je tu krstić, kojim je kao obično, počimao napis, tim većma, pošto se nalazi upravno nad carevom krunom, odkud početak napisu.

Zadak. — Ukovan po sriedi dragi kamen, a ostalo izpunjuje napis u deset redaka ovako:

† ПО МИЛО
СТИ БОЖИС
ПОБѢДИВШИ
АРСЄВѶ ИВРЄТА
И ГРАДЬ САЛОНЬ
П Р И М ПОТОМ
ОРСКИ МОРИЄ
ПРЄДАШАС҃Ь Ц҃Р҃Ъ
МЛОГИ ГРАДИ
† † † [2]

Matica u Il. Apost. Simića iz Prizrena. Teži 32,0 gram. Mod. skoro 14. Vidi Tab. br. 12.

Primietit nam je nješto o napisu zadka.

Vjerojatno, da je pometnjom u četvrtom redku urezano АРСЄВѶ mjesto АРЬСЄНОѶ. Arsenija Zamplak bijaše veliki dostojanstvenik kod istočnoga dvora u ovo doba (Ἀρσένιος δὲ Τζαμπλάκος ὁ μέγας πα-

[1] Po Račkom izpunio bi se napis ovako: СТЄФАНЬ ЦАРЬ ВЬ ЦЬСТЬ ВЪΖДА ОРДОНЬ ВОНВОДАМЬ ВОННЬСТВЬ.

[2] Po Račkom ovako: † ПО МИЛОСТИ БОЖИЄН ПОБѢДИВЪШИ АРЬСЄВОѶ И ВРЄТА И ГРАДЬ ПРИМОРЬСКЫП СОЛОѶНЬ, ПО ТОМЬ МОРИЄ, ПРѢДАШЄ (СЄ) СТЄФАНОѶ ЦАРОѶ МНОΖН ГРАДИ.

πίας). Kantakuzin odasla ga za poslanika k Dušanu. Imao je velika imanja oko Soluna. God. 1352 nalazio se kao predstojnik u Didimotiku (οἱ δὲ ἐν Διδυμοτείχῳ ἄρχοντες, Ἀρσένιος τε μέγας παπιας ὁ Τζαμπλάκων καὶ πρωτοστάτορ ὁ Ταρχανειώτης). V. Cantacuz. Hist. I. 437. II. 256.

I **ВРЄТА** po nas je bez dvojbe Kantakuzinov *Bractus*, o kom ovaj piše za god. 1342 (l. c. II. 292. 25): ἐν ᾧ δὲ ταῦτα ἐτελεῖτο, Βράτος τῶν ἡγεμόνων τῆς στρατιᾶς ὁ διαφορώτατος ἐνόσησε καὶ διεκαρτέρησεν ἐκεῖ ἡ στρατιὰ ἐστρατοπεδευμένη μίαν ἡμέραν ἐπὶ δέκα.

Glede Soluna mi smo već u našem opisu o Dušanu primietili (str. 88): „predobiv na kratko veću stranu Makedonije i Tesalije, obsiedne Solun. Andronik, iztočni car, prileti u ovaj grad na pomoć; no videć, da Dušanu dorasao nije, zamoli mir. Dušan privoli, ali mu je car odstupiti morao poveći dio predobite zemlje (26. kolov. 1334)". Pomenuti Kantakuzin, pripoviedajući pako vojnu Dušanovu od g. 1349—1350 proti iztočnom carstvu, tvrdi, da je Dušan i tada Solun stisnuo i obsiednuo bio, te primećuje o istočnom caru: ἦσαν γὰρ πρὶν βασιλεά ἥκειν πᾶσαν τὴν ἔξω πυλῶν χώραν οἱ Τριβαλοὶ (a to su Srbi) διανενεμημένος (l. c. III. 109. 117). Pošto pako Soluna nepredobi, po nas ono **ГРАДЬ** moglo bi se uzeti za predgradje Soluna, koje je već bilo u Dušanovih rukuh.

МОРІІС (МОРІС) u sedmom redku valjda Morisk (**МОРЬСКЪ**) ko Ostrova u Makedoniji po Cedrenu (ed. Bon. 465).

3. *Predak.* — Razita žljebasta pruga dieli predak u dva polja. U gornjem polju po sriedi spasitelj na krstu, punolik, sjedi na prie stolu bez naslona zada ali pobočnimi nasloni gori svršujućimi na način koplja, s ravnom osienkom oko glave, do koje **ІСЪ** — **ХСЪ**. Spasitelj rukama na prsih, desnicom dieli blagoslov a u lievici drži smotak. U krstu gori nad glavom ω, lievo **о**, a desno **и**. Gori na spasiteljevom osienkom tri zviezde, a još jedna desno uzpored na napisom, dočim je nema lievo valjda radi pomanjkanja prostora. Lievo do spasitelja arkandjel Mihael kriljast, stojeći, punolik, s rukama prekrstenima na prsih, ravnom osienkom oko glave, do koje **АГ** — **М**; desno pako isto tako arkandjel Gabriel, nego mu do osienke **АГ** — **Г**, a ovdje u polju do Gabriela četiri zviezde jedna pod drugom. — U dolnjem polju po sriedi crkva s vratima, sa

'a prozora i s tornjem, a nad njim krstić; do crkve sa svake rane po jedno stablo, a zatim po jedan stan.

Zadak. — Dvie krivudkaste razite crte, gornja piknjasta a dolnja vna, diele zadak na tri polja. — U gornjem samo napis u jednom dku: СТЄФΛНЪ ЦΛРЬ. — U srednjem polju car punolik, pod zaorenom krunom, u dugoj bogato urešenoj odieći, polagano jaše esno, držeći u desnici žezlo sa krstićem na vrhu, a u lievici vojke. od prednjom nogom konja vidi se most nad tekućom riekom, preko oje car hoće da predje. Desno konja stoji debeli zid od avlije, a u joj crkva, te nad zidom i tornjem crkve po jedan krstić. Naried za crkvom diže se velika kula, na kojoj se vije zastava i ražarica, a pred njom stablo. Lievo konja brieg sa stabli, a do pete u kuća. U dolnjem polju osovno mal ne po sriedi teče rieka, a do je desno manastir sa tornjem i crkvom, lievo pako manastir, stablo, rkva tornjasta i toranj. Sva slika prikazuje njeki prediel u Srbiji.

Matica u Il. Ap. Simića iz Prizrena. Teži 21,80 gram. Mod. 14. Vidi Tab. br. 14.

4. *Predak.* — Sve polje razdjeljeno sa tri razite nagizdane crte na četiri diela. — U prvom dielu spasiteljevo poprsje do poluramena, na krstu, punoliko, ravnom osienkom oko glave, do koje ІС — ХС. Rukama pruženima dieli blagoslov. Do njega u polju doli pet a gori jedna zviezda sa svake strane. U krstu gori nad glazom ѡ, lievo о, a desno и. — U drugom dielu četiri osobe u podpunom liku jedna do druge, samo ukrašenim stupom razstavljene, ravnom osienkom oko glave, u dugoj haljini, desnicom diele blagoslov a lievicom pridržavaju knjigu na prsih. Lievo prve gori lo osienke СВ; medju prvom i drugo СІ, medju drugom i trećom ГІ (valjda СВ); medju trećom i četvrtom СѦ, desno četvrte Б, vierojatno sv. Simeon, sv. Sava. Druga osoba ima biskupsku palicu a ne knjigu. — Treći i četvrti dio izpunjuje napis, naime u trećem СѪЬ НΛСΛЄДИЄ, a u četvrtom ѴРОШΛ.

Zadak. — Okvir sa krstićem na vrhu. U njem po sriedi dvostruki veliki krst, s donjom popriečnicom malenom, u podnožju zaboden. Lievo do krsta car, punolik, stojeći, pod zatvorenom krunom, u dugoj bogatoj haljini, drži u desnici žezlo sa krstićem na vrhu, a lievicom prihvaća krstovu motku; desno isto tako carica, nego ova pod otvorenom krunom, te u lievici drži žezlo sa krstićem na vrhu, a desnicom prihvaća krstovu motku malo niže. Vani u polju do šatora lievo: **С-ТЄ-ФА-Н-Ь**, a desno **Ц-А-РЬ**. Izpod okvira **СА ѴРОША**.

Matica u I. A. Simića iz Prizrena. Teži 14, 90 gr. M. 13³/₄. **Vidi Tab. br. 14.**

Sada nam je da odgovorimo na prigovore, koje se navadjaju proti pravosti gori opisanih starosrbskih zlatnih novaca i spomenica Simićevih, te da pravost njihovu što bolje utvrdimo.

1. Proti prigovoru kneza Montenuovo, što je Simić u razno vrieme i miesto razni broj komada iznašao na vidik, i što je Simiću isti njegov drug pred knezom predbacio, da su njekoji njegovi novci nedobri, odgovorili smo istomu knezu: Simić i drugovi, ljudi su neuki, surovi; njihove izreke nemogu se dakle sve ocieniti po logičkom mierilu; lasno da i prividno protuslove; te ne zaslužuju osobitoga obzira. Simić nije htio sve svoje novce pokazati na kupu s pomisli, da, ako jih samo njekoliko na vidik iznese, skuplje će i ove i ostale razpačati. Stvar sasvim naravna u prosta trgovca. Nam je naproti namah pokazao sam do 25 komada malih i 7 velikih i mnogo drugih razne vrsti, jer je u nas tražio ne kupca nego obranitelja njegova trga; a uviereni smo, da je ono bilo sve, što je tada imao. Glede pako Simićeva druga, ovaj, smeten kneževim dostojanstvom i grožnjami Eggerovimi, lasno je mogao odjeknuti ono, što mu knez nametao, dapače mi smo uviereni, da, rekao mu prejas. knez, da je Simić lud, on bi on čas zapievao bio, da je lud.

2. Isti knez veli, da je njekoliko Simićevih zlatnih novaca malih izmierio, a da njekoji *teže više od mnogih cekina mletačkih i ugarskih suvremenih, s kojimi jih sravnio, a njekoji mnogo manje.*[1] Uprav

[1] „Alcuni di questi zecchini semplici, pesati da me, pesano *più* di varii zecchini Veneti ed Ungaresi dell' istessa epoca, coi quali feci le prove; altri assai meno".

tako je, ali ta okolnost nekaže drugo nego to, da Simićevi novci nisu kovani ni po novčanom sustavu mletačkom ni ugarskom, nego po njekom drugom. Mi smo dakle odgovorili knezu na taj prigovor: *u koliko se tiče težine treba se obazrieti na suvremeni bizantinski sustav novčani, kamo je okrenuta bila i ondašnja srbska politika;* te smo kneza upozorili na ono, što smo već rekli u uvodu našega *„Opisa jugoslavenskih novaca (str. XII)* govoreći o zlatnom novcu cara Uroša, koj se čuva u sbirki nadvojvode Sigmunda u Beču. Težina u novcih Simićevih stoji ovako: novci kralja Milutina teže od 3,0 grama do 3,25; — novci cara Dušana s andjeli od 2,75 gr. do 3,70; s monogramom od 3,0 do 3,28; s napisom uz rub 2,89 do 3,76; s konjem od 2,75 do 3,33; perpere jednostruke od 2,35 do 3,26 a perpere trostruke 10,09 do 10,20; — kralja Vukašina od 3,08 do 3,14; — kneza Lazara od 2,82 do 3,18; — spomenice pako 15,30; 21,80; 23,90 i 32,0. — Po Mommsenu (*Gesch. d. röm. Münzw. 780*) solid ($^1/_{72}$ dio litre zlata) od g. 312 težio je stalno 4,55 gr. (trient 1,52 gr., semis 2,27), te *„diese Währung hat, abgesehen von einer vorübergehenden Münzverschlechterung unter Nikeph. Phokas (963—969), bis auf den Untergang des byzant. Reiches unverändert bestanden und das Effectivgewicht von dem normirten, von geringen und vorübergehenden Ausnahmen abgesehen, sich nicht wieder entfernt“*. Kašnje nije se Konstantinov sustav glede težine solida zakonom promienio, ali jedva da se ikada poslije točno uvažio. Sam Mommsen u opazki ondje priloženoj kaže, da se je u njekom sakrovištu od 500 solida, koji su dosizali samo do Honorija, našlo šest komada, koji su težili od 3,63 gr. do 3,85. Mi smo izmjerili njekoliko komada zlatnih bizantinskih od nalazećih se u našem zem. muzeju, te smo našli sliedeće težine:

Za solid	cesara	Arkadija	težinu	4,26	gram.
„ „	„	Theodosija II	„	4,37	„
„ triens	„	Anastasija I	„	1,36	„
„ solid	„	Justina I	„	4,36	„
„ „	„	Justiniana I	„	4,14	„
„ „	„	Lava III	„	3,70	„
„ „	„	Konstantina V Kopron.	„	4,15	„
„ „	„	Teofila	„	3,95	„
„ „	„	Vasila I	„	4,07	„
„ „	„	Romana III Argyros	„	4,12	„
„ „	„	Romana IV	„	4,27	„
„ „	„	Vasilija II i Konst. XI	„	3,74	„
„ „	„	Teodora III Vataca	„	4,14	„

S ovoga vidi se, da se je težina u solidih bizantinskih nestalno vukla do propasti iztočnoga carstva; dapače poslije Andronika II Paleologa (1282—1328), suvremenika našega Milutina, u istoku zlato se odveć malo u novce kovalo, te su ovi sasvim riedki i skupi; dapače od trebizondskih careva nema do danas zlatnoga novca.[1] Po nas starosrbski Simićevi novci kovani su bili po istočnom novčanom sustavu, te bi jih mi izredili po semisih, dvostrukih triensih i solidih, uz opazku ipak, da, ako se u samom istoku već za bolje doba nije pazilo na točnost mjere, tim manje kašnje u Srbiji.

3. Gosp. Ortvay smatra njeke Simićeve novce kao krive zato, što su izvanredno veliki.[2] Od sedam Simićevih komada, što smo mi u ruci imali, jedva dva su penezi, naime dva su trostruki perperi, a svi ostali su prave spomenice, a ne penezi. Zlatne su se pako spomenice u Bosni i u Srbiji rabile i prije Dušana, navlastito na poveljah. Mi ćemo iz ovih navesti ovdje njekoliko izreka, u kojih se izrično napominju. Stjepan Uroš III. Dečanski u darovnici za hilandarski manastir od 9. srpnja 1327 veli ovako: **и тази села кралѥвьство ми оутврьди хрисоволѥмь златопечатнымь** *(Mikl. 82)*. — U povelji od 15. ožujka 1333, koju izruči bosanski ban Stjepan dubrovačkoj obćini, kaže se: **и зато ставлю ꙗ свою златꙋ печать, да ѥ веровано** (*Mikl. 107*). — Stjepan Dušan car u darovnici pomenutomu manastiru hilandarskomu od 22. prosinca 1347: **записа и тѣхь имена царьство ми вь сїемь златопечатленемь хрисовоуле**; a malo zatim: **и сїе приложи барьство ми и оутврьди сь златопечатнымь словомь** *(Mikl. 127—128)*. Isti car Stjepan u darovnici za crkvu sv. Mihaila i Gavrila od 29. travnja 1348: **кто ѡтиметь и потворить сиѥ златопечатноѥ слово царьства ми** *(Mikl. 133)*. — Isto tako u

---

[1] Piše Sabatier II. 307: *„il reste encore a découvrir la monnaie d'or, qui doit exister, à mon avis; car en songeant à la quantité de numéraire d'argent et de cuivre frappé par les empereurs de Trébizonde, on doit admettre qu'ils ont aussi fabriqué des sous d'or; il ne peut pa y avoir eu à cet égard et pandant dixhuit règnes consécutifs une abstention complète de deux cent cinquante — huit ans"*. Piše Antun Prokuljan, kancilir spljetske obćine, u svom govoru ob ovoj: *Ha essa anchora bollato in piombo; ha battuto per privilegio speciale, qual hoggidì si legge, di Sigismondo re d' Ongheria monete di rame, di argento, d' oro.* Zlatnih novaca spljetskih do danas na sviet nije došlo.

[2] „Sie (die Serben) hätten etwa dreizehn Münzen, insgesammt aus der Zeit Czar Dusan's, vorgezeigt, unter welchen sich auch einige *medaillonartige* Stücke von ausfallender Grösse befanden. . . Uebrigens habe man bei der Besichtigung die Echtheit der Münzen schon wegen der ausserordentlichen Grösse einiger derselben in Zweifel gezogen".

povelji od 29. travnja 1348 za crkvu Jeruzolimsku *(Mikl. 135)* itd.

Ali nisu samo spomenici, koji nam tvrde, da su se u Srbiji i Bosni rabile zlatne spomenice, nego je njih i prije Simićeva odkrića bilo dosta na vidiku u javnih i u sukromnih sbirkah, a nitkomu nikada ni na kraj pameti došlo, da o njihovoj pravosti dvoji. Bernardo Nani u svom djelu *„De duobus imperatorum Rassie nummis (Venetiis 1752 ed. altera)* donosi i slike dvaju zlatnih spomenica srbskih careva Dušana i Uroša, koje su tako velike kao najveća od Simićevih, te na ovih veoma naliče. Mi ćemo samo napomenuti njekoje stare srbske zlatne spomenice, koje po Miklošiću još danas vise o srbskih ispravah:

Povelja Stjepana Uroša II Milutina srbskoga kralja od godine 1302—1321 (Mikl. 82; u manastiru hilandarskom).

Povelja Stjepana Uroša III Dečanskoga srbskoga kralja od g. 1327 (M. 87; u manastiru hilandarskom).

Povelja Stjepana Dušana srbskoga cara od g. 1347 (M. 128; u manastiru hilandarskom).

Povelja Stjepana Dušana srbskoga cara od g. 1348 (M. 141; u Karlovcih).

Povelja Stjepana Dušana srbskoga cara od god. 1346—I355 (M. 154; u bečkom dvorskom arkivu).

Povelja Stjepana Dušana srbskoga cara od god. 1346—1355 (M. 155; u zografskom manastiru).

Povelja Stjepana Uroša srbskoga cara od god. 1357) (M. 164; u bečkom dvorskom arkivu).

Povelja Stjepana Uroša srbskoga cara od god. 1358 (M. 168 u manastiru hilandarskom.)

Povelja Stjepana Uroša srbskoga cara od god. 1360 (M. 169 bečkom dvorskom arkivu).

Povelja Stjepana Uroša cara srbskoga od god. 1365 (M. 173; manastiru hilandarskom).

Povelja Vuka Brankovića srbskoga gospodara od g. 1371 (M. 82; u Karlovcih).

Povelja kneza Lazara srbskoga gospodara od g. 1381 (M. 200; Vrdniku.)

Bilo je dakle zlatnih spomenica u Srbiji prije, za, i poslije Dušana cara, te do danas ne malo nam jih ostalo, koje pako posvema, j. u izvanjskom licu i u napisih, sa zl. Simićevimi sudaraju;[1]

[1] V. u našem *„Opisu jugoslavenskih novaca“* naslovne izreke na čelu povietnih uvoda kod pojedinoga vladara.

nego glede Dušana znamo jošte i to iz dubrovačkih poviestnih izvora, da je isti car prigodom svoga vienčanja na srbski priestol carskom krunom (te zato *prvovienčani car* na Simićevoj spomenici), ukrasio prsa dubrovačkih poslanika odpremljenih mu, da toj svečanosti prisustvuju, zlatnim redom t. j. zlatnom spomenicom *(Rastić)*.

4. Isti Ortvay navodi i to kao razlog za svoju tvrdnju, što mu Simić nedopusti, da ni od jednoga njegova novca neotisne slike na stanjolu. Budi nam na ovo dosta reći, da se prost trgovac, kao što je Simić, lasno na to prignuti mogao s pomisli, da bi mu se tiem ciena novaca smanjila; a u ovom slučaju to većma se tomu oprieti imao, pošto mu se Ortvay, smatrajući njegove novce za lažne, kao neprijatelj predstavljao. Ni nam ni Šafariku toga neučini, dapače sam nam ponudi, da jih otiskamo i tako sve bolje proučimo i rasudimo, jer nas smatrao za prijatelje. Navesti pako šta takova o stvari ovako ozbiljnoj za dokaz lažljivosti može samo onaj, koj se na utopu i slamke hvata.

5. Veli dalje isti Ortvay, da su se i njemu i njekomu izkusnomu trgovcu starina u Pešti (Eggeru) mali novci Simićevi prikazali odveć sumljivi, jer jim *unglaublich schien, dass solche Goldstücke schon zur Zeit Dušan's* (dapače djeda mu Milutina) *bestanden haben sollten*. To može uztvrditi samo onaj, koj niti zna, da je ikada srbsko carstvo obstojalo. Srbska za cara Dušana bila je jedna od najuglednijih i najvažnijih država u Evropi. To sviedoče ne samo domaći nego još sjajnije bizantinski i italijanski poviestnički izvori, mal ne jedini za ono doba, jer se ondje sticala skoro sva sredovječna izobraženost. Bisantinci i Mletčani, s kojimi su se onda Srbi u najtiesnijem političkom odnošaju nalazili, imali su tada svojih zlatnih novaca; te se s toga može za stalno držati, da su jih i Srbi, koji su u svem tvrdo sliedili njihove stope, imali. Za starosrbsku numismatiku, akoprem se je i sam božanstveni piesnik italijanski sieća, jedva se i u nas što znalo do malo godina nazad; turska ju para u svoje čapke zgrabila i barbarstvom pritiskla; te se evo od mala pomaljati započelo i takovo naše blago, tako da nam već sada uz silnu množ srebrnih dolaze napokon na vidik i zlatni novci. O rudah zlatnih u naših stranah poviestnički izvori već od davna kažu nam dovoljno (V. uvod našega *„Opisa jugosl.*

[1] Ovdje nam je dodati, da smo ovih dana naišli na vele važnu viest u tom predmetu. U jednom zapisniku vodjenu dne 9. listopada 1595 prigodom pobune u Albaniji, njeki izpitani Arbanas spovieda, da su u toj zemlji tri srebrne rude *„nel paese de' Ducagini a Fanda, Bulgari e sopra Alesso*, i da se jedna od ovih prikazuje kao zlatna (Arkiv mletački. *Diplomatica varia*).

ıovaca„);[1] te ako je bilo kovne tvari u samoj zemlji, tim veće je istini ›odobno, da se je i ta tvar, kao što srebro i bakar, u novce kovala. A da su se za Dušana cara u Srbiji zlatni novci rabili u pronetu sviedoče obilno suvremene srbske listine. U Srbiji se brojilo ıa zlatne perpere već od najstarijega doba. To nam potvrdjuju sponenici kod Miklošića (str. 23, 27, 50, 51, 55, 61, 68, 70, 565, 105, 135, 174, 247, 285 itd.). Sam zakonik Stjepana Dušana cara ırbskoga od god. 1349 ustanovljuje kazni na zlatne perpere (V. čl. 30, 33, 38, 46 itd.), dapače u čl. 34 izrično se veli: **и да моу цака оу годишоу перпероу цареоу**. Ovdje je upravo označena *carera ›erpera*, t. j. perpera cara Dušana, koju je naime sam Dušan kovati dao u svoje ime, kao pravi novac; a takovih zlatnih Dušanovih perpera evo sada imamo medju onimi zlatnimi novci blizu Kosova ›dkritih, koje je Π. Ap. Simić iz Prizrena nudjao u Beču na prodaju.[1] Isti srbski spomenici znadu nam pako razlikovati perpere domaće od stranih, jer kad je o stranih govor, to izrično napominju (*V. Mikl. 104, 135, 159 itd.)* U Srbiji bilo je dapače perpera velikih, i to upravo za cara Dušana. Sam Dušan spominje te svoje velike zlatne perpere u povelji, koju 12. prosinca 1347 izruči manastiru hilandarskomu (*Mikl. 126)*. Veli on ovako: **прїидѣ же къ миѣ игоумень куръ Гѥрьвасїе сь чьстнынмь сьборомь лавры хиланьдарскыѥ . . . и рѣкоше: о цароу, коупи намь мѣсто сїе . . . ѥже ѥсть коупиль прѣродитѣль твои освещеньинї Сава . . . за шьсть сьть**

[1] Do sada se mislilo, da je perpera bila samo računski novac. Dokazali smo u predgovoru našega „*Opisa jugoslavenskih novaca*“ (str. XIV), da je perpera u Bugarskoj za cara Aleksandra bila pravi zlatni novac. A da su i Mletčani priznavali perperu kao pravi zlatni novac jasno dokazuje pogodba, koju su svibnja 1232 sklapali s obćinom dubrovačkom. Tu se veli ovako: „*dabunt Ragusini domino duci pro regalia yperperos 12, et communi Venetiarum* ***yperperos aureos veteres recti ponderis*** *centum* (*V. moje listine I. 48. 54. 84*). Nego Mletčani poznavali su dapače i srbske perpere zlatne, i to već za kralja Stjep. Uroša Milutina obretnika srbskoga novca zlatnoga. U poslanici, koju su 10 svibnja 1309 slali Milutinu sbog naknade njeke škode mletčaninu učinjene od njegovih podanika, veli se izrično, da su njihovi izplaćeni bili u *yperperos de Brescoa* (kovnica srbska u Albaniji), *que est multo minoris valoris, quam sunt veneti nostri grossi (V. moje Listine I. 239)*. Brkovska kovnica srbska bjaše Mletčanom već davno dobro poznata radi groša slabije težine (V. u *Opisu* Dragutin). Ovdje se sravnjivaju perpere srbske sa mletačkim novcem istoga iznosa, te se iztiče slabija vriednost srbske perpere napram ovomu. Nemože se pako reći, da pod imenom *yperperos* dolazi koj drugi srbski novac, jer Srbija nije tada imala drugoga novca osim groša; te kako pisac spominje mletačke groše, istim imenom bio bi označio i srbski novac.

перьпирь вѣлицѣхь и приложиль светомоу монастироу. Ova izreka **перьпирь вѣлицѣхь**, koja do sada nije imala pravoga tumača (*V. Daničić*), sada se razsvietljuje, jer medju novci Simićevimi, kako smo gori vidjeli, nalazimo uprav dvie perpere velike. Ovo nam sam napis njihov potvrdjuje. Na jednoj: **стефань вь христа Бога влаговѣрни царь г ✝ перперь**, a na drugoj: **стефань вь христа бога влаговѣрни царь пер.** Prva teži 10,09 gr. a druga 10,20, a pošto ono šest malih perpera, što smo gori opisali, dosiže težinom do 3,26 gr., može se slobodno uzeti, da ove dvie velike iznose tri male. Dakako male se ponješto izglodale, velike pako krasno sačuvale.

Zlatni novac umah, u što se je u Srbiji kovati započeo, dobio je i svoje vlastito ime. Ovo ime dolazi nam za prvi put u starih spomenicih upravo za Dušana cara. Dušan u povelji od 12. prosinca 1347 (*Mikl. 126*), kojom je obdarivao hilandarski manastir, kaže ovako: **продаше ми кыше реченьное мѣсто . . . за ҂афѯ. златиць.** *Zlatica* se dakle prvo zvao zlatni srbski novac; a to ime odgovara podpuno latinskomu *aureus*, ili *solidus* χρισος, onda u istoku običajni naziv zlatnoga novca. Zlatari kao radnici u zlatu, te kovatelji kao bakrenoga i srebrnoga tako i zlatnoga novca, spominju se često u srbskih ispravah, a i u pomenutom Dušanovu zakoniku (*čl. 49*).

Ime *dukat*, u koliko nam poznato, dolazi za prvi put u listini od 20. studenoga 1398 Ostoje bosanskoga kralja, gdje ovaj kaže, da će izplatiti Dubrovčanom 2550 **дукать** (*Mikl. 232*); zatim u listini od 17. veljače 1403 (*Mikl. 251*), iz koje se razaznaje, da je Jelena, kćer kneza Lazara, stavila u poklad u Dubrovnik **двѣ тисуke дукать златѣхь**; a pošto se ovdje nedodaje rieč *mletačkih* kao obično u naprieda, vierojatno je, da je tu govor o srbskih *zlaticah* stranim nazivom *dukat* označenih.

Zlatni srbski novci Simićevi nisu to prvi na sviet iznešeni; i prije Simićevih zlatni su novci poznati bili srbskoj numismatiki. Već smo o tom govorili u uvodu našega „Opisa jugosl. novaca". Anselm Banduri (*Numis. Imper. Rom. Lutetiae Paris. 1718. II. 772*) veli o novcu upravo Stjepana Uroša II. Milutina (od koga najstariji Simićev): *nummum praeterea aureum Urosii vidisse nonnulli testantur, cuius ectypum in Cimelio Baudeletiano conspexi.* Bernardo Nani (*l. c.*) donosi na tabli I novac istoga Stjepana Uroša II Milutina s oznakom **AV**, t. j. *aureus*. Zanetti (*De num. reg. Mysiae seu Rasciae p. 21*) piše izrično: *venetum ducatum aureum* (*vulgo cecchino*) *hunc* (sc. Milutinum) *adulterasse, deterioremque dolo malo*

fecisse nonnulli autumant. Horum unum vidimus Venetis revera persimilem, sed haud Veneti alicuius ducis, verum proprio Uroscii nomine signatum. Du Val *(Monnaïes en or etc. Wiene 1757. 112)* izdao je zlatan novac Gjorgja Brankovića; a mi smo za prvi put izdali zlatan novac cara Uroša, koj se sada nalazi u sbirki prejas. nadvojvode Sigismunda u Beču (*V. Opis jugosl. novaca str. 148),* kao pravi kupljen za 300 for. uprav u trgovca starina Eggera.

Srbski su dakle zlatni novci već odavna poznati bili sveobćoj numismatiki; a bilo bi sasvim nevierojatno, da jih Srbska polak njezina sjaja i političke važnosti u ono doba imala nije, kad i nebi jih na vidiku bilo.[1]

6. Tvrdi se za izviestno i stalno, da su se opazili na zlatnih novcih Simićevih jasni znakovi austrijskih dukata od najnovijega doba, te da su bili na ovih otiskani i patvoreni. Nije ipak jasno, koga zapada slava, da je prvi toj nevidljivoj tajni ušao u trag. Dr. Modoš, pripoviedajući u Zastavi (br. 89 pr. g.) o dolazku Simićevu u Beč s onimi novci, veli dalje: „кад исто вече један наш Србин (др. Ст. Модош) нађе са лупом на стучено врло спљоснато . . . Rex Hung. Boh. A. A. 1853". Proti tomu stoji izrično knez Montenuovo, jer u svojoj sviedočbi *(Zast. br. 113)* piše ovako: *„beim ersten Anblick, der in Juli l. J. vom Pristener Insassen Ilija Apostol Simits zum Verkaufe nach Wien gebrachten, angeblich aus einem Funde herstammenden, Goldmünzen mit verschiedenen Stempeln der alt-serbischen Fürsten Duschan, Milutin, Wukassin, Lazar, u. s. w.(?) habe ich Endesgefertigter selbe allsogleich, u. z. in Gegenwart der Hrn. M. O. Dr. v. Modos . . . für ein ziemlich täuschendes Machwerk erst entstandener Fälscher u. Betrüger unumwunden erklärt"*, te dalje kaže, što je na onih novcih tada opazio. Ali proti tvrdjenju kneza Montenuova i Modoša evo nam g. Ortvaya, po kom *„unser Pester Numismatiker* (Egger) *erbat sich aber dann die von ihm untersuchte Münze und überzeugte den Fürsten, dass die Dusangoldstücke insgesammt aus österreichischen Ducaten angefertigt sind"* (*Die Presse n. 228).* A mi smo tvrdo uvjereni, da ova slava sbilja sva Eggeru pripada. A zašto, reći ćemo kašnje.

Gospoda neslažu se ni u broju komada, na kojih su znakove austrijskih dukata vidjeli. Dr. Modoš, iznoseći na vidielo gori pomenute sviedočbe o lažljivosti Simićevih zl. novaca, hoće, da je u njih neoporečivo dokazano, „да се на **свима** златним новцима (t. j.

[1] Vidi gori u opazki, što veli Sabatier o zlatnih novcih Trebizondskih.

Simićevima) надпис ц. кр. аустријских дуката види, akoprem one sviedočbe toga nedokazuju. Knez Montenuovo u svjedočbi veli neopredieljeno, da je on na prvi mah, kad je ugledao Simićeve novce, umah uvidio, da su krivi, te da jih pako njekoliko točno razgledao, te jasno prostim okom opazio na njih g. 1853 i g. 1871 i napise c. kr. dukata. Knez u listovih na nas upravljenih govori samo o pet, i to Dušanovih. Dr. Kenner i rezbar Jauner imali su pred očima samo dva, i to bez dvojbe Dušanova. Rodoljubi Srbi u Beču kažu prvo o više njih, nego se napokon i oni stežu na dva i to Dušanova. Po Eggeru bili bi *„die Dusangoldstücke insgesammt aus österreichischen Ducaten angefertigt."* I ona Modoševa izjava nije dakle drugo, do goli odjek Eggerove misli.

Neslažu se ni u bilježenju onoga, što su na Simićevih zl. novcih od austrijskih novaca vidjeli. Dr. Modoš po Zastavi br. 89 opazio je „. . . *Rex Hung. Boh. A. A. 1853*".[1] — Knez Montenuovo u Zastavi br. 113 obćenito se izrazuje, naime da je vidio godine (na pr. 1853, 1871) i napise najnovijih austrijskih dukata; u listu pako na nas upravljenu veli, da je na jednom opazio **DO — ILL — R** *(Lodomeriae Illyriae Rex)*; na drugom tragove dukata Franja I i jedno **M** jasno; na trećem jedno **A** sbrisano; na četvrtom **A. A.** *(Archidux Austriae)* 1857 ili 1853 ili 1858; a na petom **HVNG.** — Dr. Fried. Kenner ugleda na jednom **LOD** i **871**, a na drugom **OD I REX A. A. . . 53**, repno perje austr. orla, te **H** (od HVNA) i **T** (od ETVEN). — Rezbar Jauner kaže u obće, da je na ona dva novca, poslana mu od kneza Montenuovo, opazio napise i brojeve godine c. k. dukata od god. 53 i 71. — Ortvay pako vidio je na jednom od *velikih* komada ostanke grba iz novijega doba; a po istom Egger bio bi našao isto na velikom pismena **A, K K** i još cieli austrijski orao *(Die Presse n. 288)*. Napokon srbski trgovci i družba u Beču, jer više vještи *zvečanu* novcu te oštrijega vida, pronašli su na dva Dušanova komada *„die vollständige Umschrift der k. k. österreichischen Dukaten, u. zw. auf der einen:* HVNG. BOH. **LOMB ET VEN** GAL **LOD ILL. REX A. A 1853**, — *auf der andern:* **HVNGAR. BOHEM. GAL. LOD. ILI** Po **A.** A **1871.**

Neslažu se ni u tom, kada hoće da označe, tko jih patvorio, i gdje se ovo obavilo. — Dr. Modoš nalazi kovnicu u samoj staroj Srbiji, a obretnik mu je prost Srbin Simićev drug, puškar ili peča-

[1] Ovako nemože nikako biti, pošto na aust. dukatu od god. 1853 rieči su drugako poredjene. V. dalje.

torezac? Ivančić: дакле? је онај пушкар ил' печаторезац и аустр. мале и велике дукате тако препарирао, да је туко, док их није разтањио — па на то онда свој печат старих српских новаца удари *(Zastava br. 89)*. Knez Montenuovo o tom mi piše ovako: *„Forse che Simić fu egli stesso ingannato da Arnauti di Pristina (Cigoi e la sua scuola?)"*. Ortvay mnie pako: *„es sei das Wahrscheinlichste, dass sich die Fabrik, in welcher diese Gegenstände erzeugt werden, in der Lombardei oder in Venedig befindet (Die Presse n. 228)*. Grihota, što nam ovi napadatelji Simićevih novaca nisu jošte označili i akademiju ili barem mudrace, koji su budi u Staroj Srbiji budi u sievernoj Italiji za te krivotvorce onako točno odkrojili i onomu vremenu onako vierno udesili često podosta duge i zapletene starosrbske napise i slike.

Ovo nam je jošte ovdje osobito iztaknuti, da svi gori pomenuti osvaditelji Simićevih novaca, koji pobližje označuju komade, na kojih su opazili tragove najnovijega austrijskoga dukata, barem se slažu u tom, da su te tragove opazili na malih novcih Dušanovih jedini Ortvay veli, da je on sa svojim drugom Eggerom ono vidio i na velikih komadih istoga Dušana; dočim nijedan od njih nije Simićeve novce Milutina, Vukašina i Lazara ni riečcom naposeb u tom pogledu obiedio.

Ovaj zadnji prigovor bio bi najglavniji, dapače sasvim riešivi dokaz proti pravosti barem onih Simićevih novaca, na kojih su se opazili tragovi austrijskih dukata, kad bi upravo istinit bio.

Mi smo imali u našoj ruci 25 malih zlatnih novaca starosrbskih Simićevih, dve trostruke perpere i četiri velike spomenice (četiri mala novca i jednu od najvećih spomenica nabavio je slavni narodni Moecenas za naš muzej, gdje je svakomu slobodno svaki dan jih viditi i proučiti, kao što i jednu malu perperu našu i stanjole od svega Simićeva blaga), te njekoliko komada poslanih nam od kneza Montenuova; sve ovo mi smo opetovano na izvornicih i na stanjolih, točno i na dugo, prostim i naoružanim okom, do u najsitnijih crticah razgledali i razmatrali, niti nam je pošlo za rukom naići niti na najmanji, najsitniji trag pisma ili slike, što se nebi dalo opravdati pismom i slikom samoga starosrbskoga tipa.[1] Nepouzdajući se

[1] Pismu i sliki austrijskoga dukata nigdje ni najznatnijega traga. Na njekojih samo čini se, da ima nješto, što bi moglo povesti neizkušanoga zanimaoca do njekakve sumnje; no to polazi ili s nepodpuna tiska ili s dvostruka natiska ili s pretiska starijega komada iste vrsti. Ovakovih ima sijaset ne samo medju suvremenimi novci srebrnimi srbskimi (*V. naš Opis*), nego i medju onimi svih ondašnjih kovnica.

u nas, zamolili smo preč. g. dra Fr. Račkoga, predsjednika jugosl. akademije, vrloga poznavatelja jugoslavenskih starina, da jih i on svestrano i što oštrije razvidi i razmotri; no ni on niti prostim niti naoružanim okom nenadje na njih ni najneznatnijega znaka pisma ili slike novijega doba. Osim njega bilo je i drugih ovdješnjih ljubitelja numismatičke znanosti i narodne poviesti kao gospoda gradski saviet. Šenoa, financ. saviet. Simić, akademik Tkalčić, Dr. Frank, Neuhauser, bibliotekar Kostrenčić itd., koji su se na ovih novcih i stanjolih dugo trudili, da ma čemu dodju u trag, nego sve zaman. Njihove izjave neturamo u sviet, jer to smatramo za čisto djetinsku igraljku, koja, pošto dra. Modoša zanima, nek mu bude. I glede zlatnih novaca iste vrsti, koji se u Biogradu čuvaju kod sviet. kneza Milana, kod srbs. metropolite i u narodnom muzeju, isto se reći može. Gosp. Prof. Stojan Novaković, jedan od prvih poznavalaca srbskih starožitnosti, koji je 18 komada onih Simićevih malih novaca opisao i izdao u Otačbini (*str. 648—657*), drži jih za prave i stare, dapače veli izrično, da s iznašašćem ovih novaca sada su pako sve sumnje konačno razbijene, da je naime Srbska imala i zlatnih novaca. Gosp. Prof. dr. Janko Šafařik, komu jamačno nema u svietu premca u što se tiče iskustva u poznavanju starosrbskih starina a navlastito starosrbskih novaca, i koji je ne samo zlatne novce biogradske, nego i sve blago Simićevo, dok je još na kupu bilo, najoštrijom pažnjom razvidio i svestrano proučio, te od svega već tada povadio otiske na stanjolu i same slike narisao, isto tako ni na ma kojem komadu nenadje ni ma koj znak ili trag novijega pisma ili slike, što bi do sumnje dovelo, da Simićevi novci nisu pravi. Evo kako nas taj vrli starina o tom upućuje: *„Ja na osnovi mog 33 godišnjeg iskustva, i velikog poznavanja srpskih novaca, kako mislim redko ko, osim Vas, ima, sve te novce i medalje držim sa podpunim uverenjem za istinite i autentične; a naprotiv držim za smešno i budalasto, da bi danas neko mogao tako što falsificirati, i to u Turskoj s tolikom veštinom, s tolikim troškom i s tolikim naučnim znanjem, rezati tolike štemple i kovati od najfinijeg zlata novce i medalje, a to sve na slepi rizik; to bi mogao učiniti samo budala, koji nebi znao šta da radi sa silnim novcem. Najposle ta ovi zlatni novci proizhode iz istog onog silnog nadjenog blizu Kosova polja sakrovišta, iz kog imamo preko 3000 komada srebrnih srpskih novaca najrazličitijeg kova, i u tolikim raznim felama, to bi morala biti veličanstvena fabrika, gdje bi se to falsificiralo, a pored nje bi morala biti jedna tajna akademija nauka, koja bi to sve smislila.“*

Ima li sbilja u Beču zlatnih srbskih novaca, na kojih se vide jasno ostanci napisa i slike austrijskih novijih dukata, onda nam neostaje drugo da kažemo, nego to, da su to novci, koji nisu izišli iz ruku Simićevih, nego su mu podmetnuti; da su to puki proizvod one famozne tvornice bečke, iz koje je izišao i onaj glasoviti štit i buzdovan osiečkoga trgovca, kojim smo mi lanjske godine nadristarodavnu krinku iztrgli, te jih bacili u ropotarnicu, da tu arkeologička doba dožive.[1]

Oprovrgnuti kao što su po našem mnienju iz temelja svi prigovori proti pravosti Simićevih zlatnih novaca i spomenica, pridodati nam je još nješto malo, što njihovu pravost sve više utvrdjuje.

1. Kako smo gori vidjeli za zlatne novce Simićeve zna se ono, što je upravo najvažnije te riešivo u prosudjivanju pravosti starih novaca; znamo naime kada i gdje su se našli. Iznašatelji još su živi; donieli su jih iz Stare Srbije ljudi trgovci, koji su jih u njih kupili da jih razprodaju, te za ono sviedoče, kao što će posviedočiti i ruski konsul onda u Prizrenu ne daleko od Kosova Jastrebov, koj prva četiri posla biogradskomu metropolitu. Skupa sa predmeti pronašlo se još mnogo drugih dragocienosti, naime još jedna velika spomenica zlatna do sada neraztumačena, zlatan krst,[2] pečat, krune[3] itd., a sve to od nesumljive davnosti. Kada je ono blago zakopano bilo lasno je opredieliti. Novci i starine u kupu nadjene

[1] Htjelo se igre s jedne strane, da se prisili Simića na jevtine ciene, s druge, da se liši jugoslavenski narod tako zamašne slave, koju mu nosi ovaj zlatni novac, najstariji u ovih stranah, jer po starini dosizao bi mal ne kovanje mletačkoga dukata.

[2] O tom krstu piše nam Šafařik: „I onaj krst je sasvim autentičan: zna se, da je sv. Sava dobio u Nikeji *particulam sancte crucis*; zna se, da kod sv. Marka u Mletcih ima *reliquiarium* vrlo dragocieno sa *particulam*, koja je po starim inventarima darovana obćini i duždu od kralja srbskoga, *a domino rege Rasciae*. Ovaj krst, vierojatno ruske izradbe iz sv. Gore manastira Zizisona, darovao je sv. Sava pri krštenju brata svog trećem sinu Urošu kao amaliju, da ga nosi oko vrata, kao što i sad čine Rusi; a imao je i zlatan lanac, koj je Arnautin zadržao za svoju ženu. Taj krst je dakle trostruka svetinja".

[3] Evo što pišu o njoj *Graničaru* iz Biograda: „Dne 21. listopada 1875 amo je donešena kruna Dušanova, koju je netko našao kopajući jendek u Prištini (?). Kruna je ponizka, pokrivena, sa oblimi svodovi sa četiri strane, u sriedi ugnuta sa krstom od dragih kamenova. Sva je od suhoga zlata, dvie oke i po težka, iznutra postavljena svilom, a s polja sva obtočena dragimi kameni. Sa strane ima držkove, za koje je Dušan krunu uhvatio, kad ju je na glavu metao ili s glave skidao. S preda na kruni nalaze se andjeli izrezani, koji krunu drže, a sa strane je krst, na kom piše: Stefan c(a)r sr(bski).

dosižu dobom do kneza Lazara, a izkopano je sve blizu polja, na kom se riešila sudbina Jugoslavenstva. Zakopano je dakle sve bezdvojbeno u oči kosovske bitke (1389).

2. Moguće, da se nadje na zlatnih novcih Dušanovih koje slovo latinsko ili znak, a bio i sam carski orao. Skoro svi vladari srbski imaju novaca srebrnih, na kojih je napis te i pismo sve latinski ili stranom latinski a stranom starosrbski. Ima jih njekoliko i takovih, na kojih se nalaze uz starosrbska i kojekakva slova, znakovi i rieči, što se, barem do sada, nedaje razabrati, razbistriti i raztumačiti *(V. Opis jugosl. novaca passim)*. Ima jih dapače, u kojih je napis sasvim ili djelomice italijanski. O pravosti pako ovih novaca niti se ikada sumnjalo niti se smije. Glede orla piše o Dušanu sam Bernardo Nani poznati starinar mletački: *„aquilam bicipitem stemmati suo superposuit;“* te u opazki po Zakmardu de Diankovac 1643. str. 3. pridodaje: *„item Stephanus in maiori sygillo totius Illyrici proprii exprimebat insignia, utpote Macedoniae ... Syrblae Croatiae, Rassiae, Ramae, quibus intimam superponebat* ***aquilam*****“.**

3. Mjera zlatnih malih novaca Simićevih neslaže se nikako s onom u dukatih austrijskih novijega doba. Kako je poznato, ovi austrijski dukati teže skoro nepomično 3,50 gram. Od Simićevih ni jedan nesudara s dukati austrijskimi. Oni teže od 2,35 do 3,33 te od 3,70 do 3,76. — Glede kovine poznato je, da kovina austrijskih dukata u plemenitosti sve druge u zl. novcih danas rabljene na svietu nadkriljuje, te da se natjeca s mletačkimi dukati. Na tisuću česti jedva je u njih gorega 11 tisućina. Tcga radi i najmanja razlika zaslužuje, da se uvaži. Dva kemička pokusa učinjena na jednom Dušanovu novcu od Simićevih od vrloga našeg akademika Prof. dra Pilara dala su ipak 2 tisućine viška napram austrijskomu dukatu. Malo jamačno, ali ipak znatno u onakovu razmierju. I glede Modula moramo primjetiti, da je u obće veći u malih zl. Simićevih novcih nego je u austrijskih dukatih, dapače gdjegdje se znatno povećava.

O napisih a navlastito o grafici zl. Simićevih novaca, o čem njihovi osvaditelji dubko šute, jer jim predmet sasvim tudj, dočim su ovdje tražiti imali najglavnije dokaze patvornosti, reć nam je samo to, da pismo i pravopis na novcih Simićevih podpunoma odgovara spomenikom onoga doba.[1] Isto se može reći o slogu, u kom su

[1] Neznatni tragovi bugarštine lasno se daju izpričati na Dušanovih komadih tim, čim se zna, da je Bugarska tada većinom Srbiji pripadala, i da je

slike izradjene, koj se sasvim slaže s ondašnjim, što nam potvrdjuju ne samo srebrni i bakreni novci i spomenice, nego i rukopisi i drugi svakojaki spomenici nedvojbene pravosti, koji su nam se od onda do danas sačuvali.

Napokon da rečemo iskreno i odprto, tko su to, i koliko vriede, pogledom dakako na predmet, o kom se razpravlja, oni, koji su Simićeve novce lažnimi proglasili? To su: njegova visost knez Montenuovo, Dr. Frid. Kenner, čuvar u dvor. numis. kabinetu u Beču, g. T. Ortvay, činovnik u peštan. muzeju, trgovac starina u Beču i Pešti Egger, bečki rezbar Jauner, i dr. Modoš sa njekojimi bečkimi Srbi. Prva dva slove kao numismatici na glasu, te njihovo mnienje u obće zaslužuje, da se smierno uvaži. Ali u predmetu, o kom se ovdje razpravlja, do prošle godine učenomu svietu mal ne sasvim nepoznatu, njihov glas nemože biti nikako odlučan; pošto niti su se ovom osobitom strukom baviti a tim manje i ma čim na ovom polju izkazati mogli, niti jim poznata prošlost naroda, koga se isti predmet, sasvim nov i osobitoga značaja, tiče. O gosp. T. Ortvayu zna se samo to, da je činovnik kod peštanskoga muzeja, a sam se ipak u svojih nasrtih posvema naslanja na dobro poznatoga trgovca starina Eggera, koj je u svom numism. listu dosta sjajno dokazao, da o jugosl. numismatiki ni slovca nerazumije.[1] Jauner zanatlija bečki znati će valjda danas, da ima slavenskoga naroda i na jugu. O dru Modošu i družini, sgoljni Srbi u Beču, reć nam samo to, da već sada nije čuda, što se i oni s one strane onako slavno bore za svoje. Na suproć za pravost zl. Simićevih novaca i spomenica stoji sve, što je u predmetu izkusnijega i u poviesti našoj naučnijega u jugoslavenstvu, koga se blago Simićevo jedino tiče.[2]

Dušan većinom svoj život proveo na bugarskom tlu. A kad bi i bilo traga rusizmu, nebi to po nas nipošto smetalo, jer znamo, da je onda crkva mnogo uplivala i na državno-političke stvari, da su ruski popovi u jugoslavenskih manastirih prevagu imali, te da se u bugarski jezik već uplelo bilo koješta iz ruskoga.

[1] Kaže nam g. saviet. Simić, da nalazeć se on njekoč u dućanu g. trgovca starina Eggera u Pešti, ovaj mu pokaza njekoliko starih srebr. novaca srbskih s primietbom: izvolite jih sami označiti, pošto se u tom ja slabo razumijem. — Ovdje nam je i to pridodati, da nijedan od naših protivnika, izuzam Srbe, nepoznaje srbskoga pisma, a kamo li jezika.

[2] Ova naša razpravica uvieriti će jamačno kneza Montenuovo, da se ne bez razloga borimo za pravost Simićevih zl. novaca, te koliko je bar neumiestno ono, što je rekao u svojoj izjavi *(Zastava br. 113)*: „Wenn nun gelehrte Männer wie Z. B. die Hr. D. St. K. Šafařik (Belgrad) u. D. S. Ljubić

Zaključimo: staro-srbski zlatni novci i spomenice, sve nadjeno g. 1873 blizu Kosova u Staroj Srbiji, što je Ilija Apostol Simić iz Prizrena dielom poslao na metropolita i na sv. kneza srbskoga Milana u Biogradu, a dielom sam odnio u Beč i u Peštu te nudjao na prodaju, po nas pravi su staro-srbski zlatni novci.

(Agram) *dennoch* auf die Aechtheit dieser Geldstücke *standhaft* bestehen u. selbe für schweres Geld für Museen ankaufen liesen, so muss ich unwillkürlich nun entweder an die Kurzsichtigkeit an die Eingenommencheit dieser Herren Professoren, an ihre Ausserachtlassung der nötigen Prüfung *solcher* Münzen oder an sonstige, sie bewegende Gründe ihrer Behauptungeu glauben, welche mir bis nun (als jeder Rechtfertigung unfähig) unklar und unerklärlich sind.“

Etimologija imena Hrvat.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 12. veljače 1876.

PRAVI ČLAN DR. LAVOSLAV GEITLER.

Što se tiče etimologičkoga izvora narodnoga imena Hrvat, to se dosad pojavi, koliko znam, samo jedno mnienje. Šafařik, Slov. Starožitnosti (I. 532) kaže, da je ime Karpate izvora slavenskoga (od хрѣбѣтъ, хрѣбтъ dorsum, collis, r. хребетъ, slov. hribi) i dodaje: „Celá ta půlnoční stráň vrchův od Sučavy až ku pramenům Visly sloula od 5ho až do 10ho století Chrby a s proměnou souhlásky b do v Chrvy, Chrvaty. U dnešních Chrvatův, z této krajiny vyšlých, slůvko Chrib poněkud ode prvotného svého významu se uchýlilo, neboť jim znamená tolik co břeh (ripa). Tamže v stolici Záhřebské jest několik vesnic Hrib, Hribec. Rusinové haličtí i uherští, obývající v té odnoži Tater, kterou Ptolemaeus Karpatem nazval, jmenují ty hory Horby t. Chrby a několikero svých pohorských vesnic Horb, Horbov, Hribovec itd. Od hor těch prozván národ druhdy pod nimi osedlý, Chrvati, Chorvati, jehož jméno buď již od Celtův, buď teprvé od Řekův a Římanův zjinačené Karpiani, Karpi, Karpikotes a t. d. u starých zhusta se čte".

Ali media *b* se u slavenštini u *v* nemienja (kašnje niekoje i dialektičke takove prelaze možemo ovdje mukom minuti). Sasvim nemogući bio bi takav prielaz medju dvima samoglasima. Neglededeć na to, što hrvatski jezik dosad oba oblika živo luči (hrbat hrbta; Hrvat Hrvata), nemožemo uz Šafařikovo mnienje pristati već zato, što se obje prispodobljene rieči neslažu glede prvotnoga položaja slitnoga suglasa: u хрѣбѣтъ[1] stajaše iz prva izza х (inače bi se bilo promienilo u ш, Fonolog. starobulh. §. 47), ali u хрѣпа-

[1] Tako bi se za cielo imala ta rieč pisati, srav. r. хребетъ a č. hřbet (nipošto хрѣбѣтъ).

тинъ se х sa р iz prva doticalo nije, nego sa в, kô što ostale kašnje navedene vrsti ove rieči pokazuju. Razumije se, da forma Χρωβάτος u bizantinskih pisacah dolazeća o prvotnom хрв- sbog poznatoga izgovora ovoga β kao *v* svjedočiti nemože, i da nam je u obće pozornost obratiti samo k domaćim slavenskim formam.

Korien ove rieči je хърв-, chărv, sarv, koji u slavenštini rabi još i u verbalnom znamenovanju, slovačko charviti se (hájiti se, sich wehren, von sich abwenden, jedva se od psoty charve, Bernolák, Jungmann) charva (das wehren, die vertheidigung) charvání (id.) „charviti" tueri, protegere, defendere, prispodabljam sa zend. har (= sar, tueri); pomoćju *v* se taj korien dalje izvede i u zend. haurva (servans), lat. servare. Iz znamenovanja tueri sliedi defendere, za tim armare, got. sarva (pl. waffen, rüstung), anglos. searo n. (rüstzeug, kriegszeug), koje je znamenovanje taj isti korien razvio i na zemljištu litavskoslavenskom: lit. szárwas (harnisch, rüstung, nach Szirwid allgemein die ausstattung; namentlich auch die ausstattung der braut; pl. die waffen), szarwiju szarwiti (waffnen, rüsten) = charviti; na negdašnje *charvati = szarwoti valjda upravo sluti slovačko charvání; i s adjektivom szarwótas (gewaffnet, gerüstet) upravo smatram istovietnim ime Hrvat, °хрѣватъ. Drugotno je znamenovanje lit. szárwas („supellex"), koje se je razvilo kao u gr. τεύχεα (arma, supellex) od velike važnosti, budući da pokazuje na druge tragove istoga koriena sarv u slav., u kojih se pomalja ista promiena znamenovanja; neima za cielo dvojbe, da se po ovom mogu i sliedeće ruske rieči shvatiti u obćenitom znamenovanju „supellex": r. dial. сарвень, (još s nepromienjenim *s*, плетенка, для обвою u *охраны* каната; *обвой*, Dalj), gdje pravo uzevši izvorniji smisao „obrana, zaštita" još pretežno gospoduje, r. dial. харва (сыть, неводъ на семгу). Od koriena sarv dakle niknu za cielo već u litavskoslavensko doba nastavkom — ātas, oblik sarvātas, szarwótas, koji se sa a — osnovom Hrvat slaže što najpodpunije i glede koriena i glede nastavka. (srav. рогатъ cornutus ragótas, hrv. glavat galwótas magno capite, брадатъ barbatus barzdótas, hrv. zubat žambótas mucronatus, č. hubatý r. губастый sa umetnutim sičnikom, bucculentus iz °гъбатъ gumbótas, расохатъ divisus szakótas, Lit. Stud. 70, pod szakà, dočim ti oblici u nariečju gornjolitavskom glase poznatom promjenom *o* u ů — ósis fraxinus, ůsis, иснка — ragůtas, galwůtas).

Hrvat „armatus, oklopnik, s oružjem, u oklopu se boreći, der reisige" ili valjda i „branac", što je napokon jedno te isto, budu-

da se oba znamenovanja iz koriena sarv izvoditi mogu. Sgodnu analogiju imamo u njem.-varja (defensor): Fick, Vgl. Wört. III. 291: — varja m. *vertheidiger, soviel als einwohner, leute in volksnamen.* an. — verjar m. pl. in skip-verjar schiffsleute, *häufig in volksnamen* Flôt-verjar, Gaul-verjar, Rûm-verjar, Romani. Chattuarii, Angri-varii, Baju-varii. ags. vgl. — varas pl. m. in Sigelvearas und varu f. cives, civitas. Zu varja wehren.“ Nu ipak bi sbog specifičkoga znamenovanja lit. szarwótas naginjao na to, da Hrvat znači neposredno i praegnantno „armatus.“

Ime Hrvat je prastaro, dolazi u svih glavnih zemljah slavenskih. Da li je iz prva bilo imenom samo stanovitoga jednoga razreda plemena, (kod starih Slavenah u ostalom stalne vojske nije imalo, družina „comitatus“ sluti na germanski izvor), da li samo imenom pojedinca, ili, uza što bi se najlaglje pristati moglo, da li se ovim imenom označivahu ratoborni muževi jednoga ili više plemenah u obće, trudno dakako je odlučiti, kô što je u obće težko iz imena o stvari suditi. Nemože se u ostalom mukom minuti važna okolnost, da se ono pleme, u kojega ovo ime od vajkada rabi i do dana današnjega se sačuva (dočim u Českoj i u iztočnoj Galiči s desetoga vieka izčeznu), odmah na početku svoje historičke djelatnosti iztiče ratnom ustrojbom, i ovimi svojimi priedjeli ne upravo mirnim putem zavlada. Neka u ostalom ovdje stoji sbijeni opis oružja staroslavenskoga ratoborca po Makuševu (Сказанія иностранцевъ о бытѣ и Нравахъ Славянъ str. 129): Выходя на войну бо́льшею частію пѣшіе, славяне старались защитить себя хорошимъ вооруженіемъ. Твердая бро́ня прикрывала ихъ тѣло. На головѣ бы́лъ шлемъ. Ъольшой и тяжелый щитъ находился при лѣвомъ бедрѣ. За спиною висѣлъ лукъ со стрѣлами, напитанными ядомъ. Широкій, обоюдуострый мечъ, сѣкира, копье и бердишъ дополняли вооруженіе славянина.

Pored ove etimologije može dakako i Šafařikovo mnienje, da je Καρπάτης ὄρος iz prva slavenska rieč хрьбьтъ (Slov., Starož. I. 532), obstojati, osobito, ako uvažimo porabu r. хребетъ kao naziv visokih planinah. Ali od rieči Hrvat moramo ju dakako i nadalje lučiti. Da li su pako Slaveni u obće Tatre upravo „Chrby“ zvali, za to, kao što se čini, neima neposrednoga dokaza. Rusinski naziv Horby (h iz g) toga nedokazuje. Sasvim različitoga koriena хърбако i njegovih raznorodnih foramah u domaćih izvorih dolazećih moramo se još niekoliko riečmi taknuti. Odnošaj: izvorno s — lit. sz — slav. х (uviek iz s) dolazi vrlo često: vetus — wétuszas —

ветъхъ i u našem pomoćju *v* nerazširenom korienu sar, lit. szérti (nutrire) хранити (custodire, servare, nutrire).[1] Sve su ostale slavenske promiene koriena sarv хăрв upravo dokazom, da se *r* iz prva sa s (х) doticalo nije, nego sa *v*, buduć da jih možemo raztumačiti samo procesom, koji sam u Fonologiji starobh. nazvao assimilacijom izza slitnih suglasah i iz njega postalim stezanjem (Fon. str. 55). Najstarije su za cielo forme charviti, Charvin (selo u Galiči), Charvatice, Charvatec (sela u Českoj i u Moravskoj), č. Charváty (Dalimil, Hájek, Pulkava), хорвати (Nestor), хорвать (Legenda o sv. Vácsl.). Da se glede na položaj slitnoga suglasa mora svaka ruska forma smatrati uviek najstarijom, dokazah već u dotičnih paragrafih Fonologije; č. i slovačko charv- je dakako sa stanovišta tih nariečjah znamenitom iznimkom, nu ipak napokon samo iznimkom, isto tako kao č. šantati (claudicare) sa sačuvanim nazalom pored pravilnijega šátati (vacillare, шатати). Srav. u ostalom č. hartousiti pored hrtousiti (altercari), harhule (tumor, tuber), slovačko pokarhati (punire, reprehendere). Pravilnom českom formom bilo bi samo Chrvat (Horvát je madj.) U ostalom bilo bi sasvim naravno, kad bi bili već i Dalimil i Pulkava rabili za narod daleki makar i slavenski tudju niekakvu formu (valjda iz njekakova ruskoga ili dalmatinskoga media uzetu), ali upravo sl. charviti, mislim, dovoljno podkrepljuje domaće pravo Dalimilovih Charvatah u č. jez. Čim pristajemo uz istinu, da su ruske punoglasne forme uviek najstarije i sveslavenske: motrit ćemo i českoslov. charv- samo s toga gledišta, s kojega motrimo svaku formu u jeziku, koja se tomu ili onomu pa makar još dosljednije vladajućemu zakonu nepokori. Važno je za cielo i zapadnomoravsko hartan (guttur) pored pravilnijega hrtan i chřtan, premda se i prvo *a* ove rieči neizgovara tako jasno i široko kao *a* drugih riečih (r. гортáнь). O naravi ovoga *a* progovoriti ću na drugom mjestu. Da se sve navedene češke forme sa ar + cons. pomaljaju uviek u savezu sa grlenikom, sluti za cielo samo na srodnost grlenoga samoglasa *a* sa grlenimi suglasi.

хорват- je forma, koja sasvim odgovara ruskomu (i praslavenskomu) jeziku. Č. Chorvát nepridodaje Jungmaun nikakovih miestah (isto tako ni Šafařík, Slov. Starož. II. 322); i ova forma nebi bila upravo

[1] Netreba mi u ostalom primietiti, da hrv. hrvati (luctari) dolazi od sasvim drugoga koriena (ръвати). Upravo poslje svršene korekture čitam u najnovijem djelu Daničićevu „Osnove srb. ili hrv. jezika“ str. 211 sliedeće: Hrvat od osnove, koja sama nije u običaju, a koja će biti postala nastavkom va od kor. može biti s a r čuvati, braniti, od koga je hrana. Str. 370: i kod Srb dodaj: kor. može biti sar čuvati, braniti s determ. b, izporedi hrabar i Hrvat.

nemoguća t. j. protivna fonetičkoj naravi českoga jezika. Za or + cons. srav. č. škortati (strepitum edere, rodere) pored škrtati (škъrt-); škorpiti (lacessere, — se, altercari); korčiti (jurgari) i bortiti se (findi) rieči su dakako nepoznata izvora; č. kord i оскрѣдъ (instrumentum lapicidae); korčák slovač. krčah krčach крѣчагъ (vas fictile); č. korba je dakako posudjenica (njem. lat. corbis), al i tu prodire pravilna promjena u drugotnom obliku krabice (korob-; koráb navis, koje po Miklosichu s ovom rieči u savezu stoji, shvatit ćemo valjda kao hrv. slov. korak Fon. §. 82). Stvar je dakle malko nesigurna. Da li se pako izvorno ol + cons. u českom jeziku uzčuva nepromienjeno (t. j. po običnih nazorih nepremješteno), o tom jako dvojim: jedina rieč olše mogla je niknuti iz olъše (колъха) i ova forma dakako opet iz olš- (lot. alksnis lit. elksnis alnus), srav. алънати Fon. §. 39. Č. polt (dimidium), koje Joh. Schmidt takovim primjerom smatra (Zur Gesch. des indogerm. Vocalismus II, 134, 141, 172), sasvim krivo je shvatio. polt = lit. páltis (speckseite t. j. dimidium) niknu iz polъt, pălŭti. Kako se u litavštini kratko suffixalno ĭ izsuti može, pokazuje werkszloti (plangere) iz werkuloti (Lit. Stud. 72); pamplýs (ventriosus) hrv. pupolj lit. pumpurýs (gemma), glede kolebanja suffixalnoga ŭr — ŭl vidi Lit. Stud. 72; lit. snarglýs (mucus) lot. schnjurgulis sloven. smrkelj iz smrkъlь, m—n poslje sičnika, kao u hrv. žmirati lit. žnairioti (id.), staropr. kekulis (badelaken) lit. kiklikas (leibbinde); po svoj prilici stoji u savezu i lit. kemblýs (dicke stoppeln von schilf, rohr u. s. w.) sa čak. kambȍlac (kitica, na kojoj visi više grozdovah, koji se suše), kojim je riečim temeljni smisao bez dvojbe corymbus (nastavak čak. rieči pako —оль-ць t. j. —ŭli-ць; da čakavština češće nosni samoglas sačuva, poznato je, srav. lit. gumbure (frosthölsterlein auf den wiesen) od gumbas (knollen, beule) s čak. gumburàča iz — ŭri-ča, vrst poduguljastih puževah). Iz pălŭti postalo je r. полоть, iz toga s jedne strane °полъть t. j. pol. połeć č. pol(ъ)t, s druge плать (latus), isto tako kao пла-дьне (meridies) iz поло-pălŭ-дьне, koje se razlikuje od slučajevah kao голова глава, te je podjedno znameniti pendant k slučaju sansk. pari r. пере пръ (Fon. str. 55). Stoji za cielo č. polt prema плать kao сольнъ (salsus) č. solný t. j. солєн k слънъ (солєн, солон), польнъ (campester) č. polní t. j. полєн prema č. planý (id; iz полєн, полон), ili kao hrv. po(lъ)dne č. poledne prema пладьне.

Iz forme хорват- mogu se lako sve ostale izvoditi: assimilacijom izza slitnoga niknu °хороват- (srav. glede oro č. choroziti „protiviti

se“ i r. харзить „сердиться u горячиться“ харзистый „заносчивый u бранчивый; spomena vriedno je i č. karabatý pored krabatý gibberosus); stegnućem **оро** u **ра хравати** (Nestor, Κραβάτοι Zonar). Nepravilnim stegnućem **оро** u **ро** (po poljskom načinu) može se raztumačiti **хроват-** (**хроватє бѣлии**, Nestor), premda se i priznati mora, da forma **хров-** može slutiti na poljski izvor. Sporadički se je dakako saželo i u ostalih nariečjih **оло** u **ло**, **оро** u **ро**: osim slučajevah **скрозѣ** hrv. skroz, **дроучити**, **слота**, č. krok navedenih Fon. §. 82, srav. još i č. broh (meta Foeni), kojega drugotni oblici brh i brah upravo predpostavljaju prvotno borh i bъrh, iz kojih se izvoditi mogu (pol. brog); **острогъ** (castrum) r. острогъ pored **остражиѥ** i сторожа, kao polj. ostróg; r. дровá pl. ligna lit. derwà; **стропъ** (laquearia) č. pol. strop lit. tárpas (zwischenraum) lot. starp (zwischen); zanimivo je **глота** (turba, vulgus) od adverbialnoga u-osnova **голъ** (nudus, srav. izvedene oblike голуха, голутва, голышъ, голыдьба pored голотьба „nudus), nastavkom **та** gălŭtā, ***голота**, č. holota (sa nestegnutim olo!), **глота**. **оло** se učuva i nestegnuto u **голоть** (glacies, iz Bon. Psalt., glede prelaza znamenovanja srav. голо-ледица); napokon **глътѣи** adj. (iz **гълътъ-**, crystalli). Č. hlať (crystallum, koje bi se moglo pored **голоть** shvatiti kao **пладьиє** pored °**поло-дьиє**) je po svoj prilici mladom, skovanom rieči (Jungm.). Priznati nam je dakako, da njekoje takove rieči samo na oko spadaju amo: u **троскотати** (strepere) r. трескать lit. társzkinti se naime mogao položaj slitnoga suglasa promieniti prije, nego u obće zakoni o assimilaciji izza slitnih usljed nepodnosna doticaja slitnih s drugim kojim suglasom u slavenštini zavladaše, i bilo bi nam sa stanovišta slavenskoga predpostavljati trăsk, nipošto tarsk, srav. lat. turdus lit. strázdas, **дроздъ** r. дроздъ. I tako bi se moglo shvatit i r. стропъ, tárpas. Dapače i r. дрова nije sigurni primjer, buduć da mu se slovka -ov može izvoditi stupnjevanjem iz sansk. dru (lignum), srav. i lit. drawìs (ein wilder bienenstock). Da li se pako na temelju ovih sporadičkih primierah ò **оро-ро** (i poglavito r. острогъ) može **хроват-** smatrati domaćom ruskom formom, nemogu pod sigurno tvrditi, buduć da vlastito ime naroda može laglje iz jednoga nariečja u drugo prieći.

Iz **хоррат-** je postalo **хърват- хъръват- хръватинъ**. Iz prvoga stupnja postupa, **хърват-** stdalmat. Harvat poznatom promjenom **ъ** u **а**; ili neposredno izsuvkom poluglasa: Hrvat. Upravo slučajevi sa ar + cons. mjesto štokavskih sa samoglasom r pokazuju, da u hrv. jeziku čitav onaj proces o assimilaciji izza slitnih, ako se je *pred* njimi

desio poluglas, uviek i posvuda prodrô nije; nesmijemo a priori predpostavljati oblike starobugarske kao дръво t. j. sa poluglasom poslje slitnoga i iz njih izvadjati izsuvkom ъ štokavsko drvo itd· hrv. krst-крьстъ-крестъ i prst-пръстъ-перстъ nisu istovietni slučajevi. Na koliko pako u hrvatskom jeziku i ostale fase procesa ъръ + cons., ръ + cons. u toj ili onoj rieči prodroše, toga ovdje razglabati nemogu. *U obće* nam je izlaziti za hrv. r i ar + cons. samo od ър + cons. Slično stanje jezika predstavlja (ili predstavljaše) česko nariečje. (Fon. §. 81. opazka). U ostalom dolazi ar + cons. i u štokavskom nariečju: barbukati pored b(ъ)rboljiti lit. burbulóti (plätschern, klunkern); čarkati iz čьrk-čerk- r. черкать (царапать, марать); čarni iz čьrn pored crn iz črn, čьrn; marha (marva, kao muha muva) мръха (cadaver) iz мьрха ili мърха). Da li i tarkati, varganj amo spada, nemogu opredieliti. Je li moguće, da se smatra marha pomadjarenom rieči? Nitko se nečudi štokavskomu obliku žalac, a ipak sa stanovišta istoga nariečja izčekivamo želac, жало (stimulus). I nemislim, da će mu tko narinuti čakavski izvor (jazik ѩзыкъ). Svojstva tiesno srodnih nariečjah uviek su doniekle zajednička. Oblik mraha slutio bi samo na to, da je proces ър-ъръ-ръ (= ra) izvanredno i tu prodrô — pored marha. Srav. čak. helm (= хълм- proti хлъмъ iz хълъм хълм холмъ) pored čak. hlam t. j. hъlm hъlъm hlъm hlam (na drugi mogući postanak oblika hlam: holm holom hlam, mislim, ništa nesluti, i ako bi tomu i tako bilo, o čem dvojim, dapače, ako bismo i mraha iz moroha *морха izvesti morali, našemu to dokazivanju smetati neće.) U savezu sa l prodrô je čitavi taj postup assimilacije češće i u ostalih nariečjih, nego u savezu sa r č. pol. dług proti červený, czerwony.[1]

[1] Opet drugojačije će se po svoj prilici prosuditi hrv. garda (lit. gárdas. sepes) sarka (ako stoji u savezu sa свраka сорока lit. szárka pica). Srav. mor. hartan. Vrlo važan je oblik hrv. narast sa sačuvanim punoglasjem (норостъ; lit. nàrsztas ova piscium. нерєсть = lit. nèrsztas, dissimilacija a — e je litslav.) Glede dalm. karv (gdje se je к izprva sa р doticalo кръвь) srav. polab. karai (id.); umetnulo se je ъ med к i р, i ъ priedje u *a* ili *e* (kerv). Čak. hlam iz hlъm srav. opet sa štok. polag iz польгь, kao laž iz лъжь, i to opet iz по(д)льгь izsuvkom d pred l, starobug. подлъгъ pol. podług — proti dug (longus). Ali длъгъ niknu iz дълъг дълг (r. долгій lit. (d)ìlgas). Ako se dakle, i to pravom puk izvodi iz starijega puok i to naravno iz pulk, gdje ъл priedje u ul isto tako, kae u duljiti, duljina, dulje iz дьлнил, дьлити, nije nam za puk, dug predpostavljati mladje fonetičke tvorine плъкъ, длъгъ t. j. sa poluglasom poslje slitnoga. Svih mogućih prigovorah se na ovom miestu taknuti nemogu. Radi se uviek samo o trijuh temeljnih processih assimilacije poslje slitnih i o sveslavenskoj drevnosti ruskoga punoglasja.

Lit. a — osnov szárwas se uzčuva ne samo u slovač. charva, nego i u Chorov (selo u guberniji Volinskoj), koje Šafařik navadja, iz chorv, assimilacijom izza slitnoga, i u nom. prop. Хрьвокє (Daničić, Рјечник; glede nastavka srav. pol. dziewoja i č. Slávoj Ruk. král.).

Važnom je napokon u etimologiji szarwótas — Hrvat okolnost, da se neslaže samo korien, nego i osnov i nastavak; nije to zadaćom etimologije, da samo koriene traži, ali po mogućnosti poduda- — ranja čitavih osnovah ili čitavih foramah. Sa stanovišta fonetičkoga pako, mislim, neću se namjeriti na prigovor; i upravo za to sam se usudio, da ovu razpravu u obće javnosti predam, znajući s jedne strane potežkoće, koje su skopčane sa tumačenjem vlastitih imenah koje etimologičkomu razglabanju pružaju samo svoju fonetičku stranu, dočim se smisla istom dokopati moraš, i s druge strane sviestan si budući odgovornosti za mnienje, koje će za cielo i širi interes probuditi.[1]

---

* Budući da se ovaj članak s veće česti osniva i pozivlje na fonetički proces koji zauzima jednu od najznatnijih čestih moje Fonologije starobugarske, gdje sam ga nazvao assimilacijom izza slitnih suglasah, isti pako proces u najnovijem dielu Joh. Schmidt-a „Zur Geschichte des indogermanischen Vocalismus, Zweite Abtheilung“ dobi novo ime Svarabhakti: smatram to sa svoje strane nuždnim, ovdje konstatirati, da si glede odkrića ovoga za čitavo slavensko glasoslovje i dialektologiju velevažnoga fakta o drevnosti ruskoga punoglasja prisvajam *podpuni prioritet duševnoga imetka*. I to, na koliko se to tiče trijuh temeljnih processah assimilacije izza slitnih (ър + cons — ъръ — ръ; єр + cons. — єрє — рѣ; ор + cons. — оро — ра) u punom smislu rieči, *ne samo na toliko, na koliko bi stvar samo naslutio, i potrebitimi dokazi, osobito iznimkami iz glavnih zakonah podkriepio nebi.* Ovo moje osvjedočenje neće uzdrmati ni opazka prof. Kreka (Slavisches Archiv str. 149), koji poznanje o pravoj naravi ruskoga punoglasja pripisuje Lavrovskomu. Lavrovskyj (Извѣстіъ имп. акад. наукъ, 7. V. str. 193) smatra sasvim po običnih nazorih rusko punoglasje mladjim pojavom nego odgovarajuće starobugarske skupine (izrično str. 200). Ostala njegova razmatranja o načinu, kakvim je punoglasje i iz kakvih suglasnih hrpah postalo, tobožnji savez njegova uzroka sa stupnjevanjem, pred ozbiljnom jezikoslovnom kritikom obstojati nemogu (sravnjivanje rusk. i hrv. naglasa sa pravim fisiologičkim uzrokom punoglasja u savezu nestoji). Prigovore gosp. Potebni (Филологическіе записки, выпускъ I, IV.) ja u sklad dovesti nemogu. Da je i prije mene Maksimović izjavio mnienje, da je punoglasje „pojav prastari“, poznato je, ali znanstveno se to nigdje dokazalo nije, te imade takovo mnienje istu vriednost, kao drugi više poetički nazori, po kojih se je punoglasje tumačilo iz čudskoga upliva, iz ruskoga klimata, i t. d. Odgadjajuć obširnije tumačenje a i zaštitu ovoga svoga mnienja na drugo mjesto, navadjam ovdje samo one paragrafe iz Fon., koji već samo dovoljno mogu podkriepiti to, što sam izkazao: §§. 37—47, 66—70, 81, 82, 84, 89, 126, 139.

Književne obznane.

Nove biline i druga Addenda Flori hrvatskoj.

Predao u sjednici matematičko-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 12. siečnja 1876.

PRAVI ČLAN Lj. Vukotinović.

„— qui multa adhuc latere, nobisve ignota mansisse bene novimus".

Praefatio ad Flor. Croat. 1869. p. V.

Mnienje ovo, da ima u Flori hrvatskoj jošte puno bilinah, koje nisu u nju dosad uvrštene, potvrdjuje se, jer se je našlo već dosti toga, što se nemogaše opaziti dosele bud zaradi punoće bud zaradi velikih prostorijah koje zauzimlje Flora hrvatska. Ima bilinah, o kojih mislimo, da su istovjetne, pa kad ih kojom sgodom pobliže smatramo, uvidjamo, da imadu posebnih svojstvah podosti značajnih, te smo prinukani zato ih zabilježiti takodjer posebice. Nu više jošte; ima predjelah udaljenih, briegovah i dolinah zabitnih, kamo nije pristup lahak ili ima okolicah, gdje se nalazi u različno doba različna takodjer flora, tako, da botanik nadje novih bilinah za svoju floru, a i takovih, koje su sasvim nepoznate svietu botaničkomu. To se puno laglje može dogoditi u našoj zemlji, u kojoj ima jošte mnogo okolicah slabo i nedostatno iztraženih, u koje botanik niti okom zavirio nije.

Tečajem ovoga ljeta izkusio sam opet istinu prenapomenute izreke. Prigodom mojih izletah botaničkih, koje sam poduzimao za popunjenje muzejalnoga herbara našega, najme u Samobor, Rude, Oštrc i Pliešivicu; zatim u Ogulin i pod Klek, u Fužine, na Višević, Piket, Plase i do mora; u Podsused, u goru te okolicu zagrebačku, — podje mi za rukom više bilinah naći i što si svakako za dužnost držim u interesu flore hrvatske pobilježiti i na ovome mjestu objelodaniti.

1. *Potentilla filiformis*, Vill. „caulibus decumbentibus; flores in pedunculis elongatis porrigens. Rchb. II. p. 591. Koch. I. p. 241. P. filiformis DC.

Cvate malo kašnje nego *P. verna* L. Raste na zemlji ilovači, na brežuljcih i u klanjcih okolo Zagreba i drugdje; a na istih mjestih raste i *P. filiformis* Vill. samo da kasnije cvate.

2. *Ajuga reptans* L. „*flore pallide roseo, albescente, bracteis supremis lilacinis.*“ Biljka ova osobit imade izgled cvietom svojim bliedim, bjelkastim, koji je pravilno modar; kad se uzmu jošte priperci ljubičasti, postaje sasvim šarenim, te time već iz daleka povuče pozornost na se. Držim, da je *Ajuga* ova svojstvom time od matere svoje dovoljno razlučena, niti je nemogu proglasiti za istovjetnu sa *Aj. reptans*, već ju navodim ovdje posebice kao promjenak: *Aj. reptans* L. Var. *albiflora* Vuk., te ju preporučujem dalnjemu opazivanju. Raste u Zagrebu na livadah bližnjih kod Laške ulice, prema jugu ležećih.

3. *Leontodon glaber. Apargia tenuifolia* Vis. „minor, simplex, angustifolia, caule foliisque glabris, squamis involucri glabriusculis.“ Vis. plantae sicc. Vis. Fl. Dalm. II. p. 104. Fl. Croat. p. 860. Occurrit in locis saxosis in Paklenica ad pedem montium Velebit.

Biljku ovu, koju *Visiani* bilježi za *Dalmaciju*, našao sam ljetos mjeseca lipnja tik u Ogulinu na pećinah kod špilje, gdje potok Dobra upada u ponor, i dalje gori uzduž Dobre prema Kleku na obostranih obalah kamenitih. Leontodon ovaj raste samo na najstrmijih stienah, medju pukotinami, tako rekući bez svake zemlje, nit se nemože donj doseći van samo najvećim naporom.

Biljka ova premda u Flori hrvatskoj na rečenom mjestu uvrštena na strogo hrvatskom zemljištu dosad nije bila našasta.

4. *Poterium glaucescens* Rchb. O biljci ovoj veli se u Fl. croat. p. 987 „occurrit cum priori in sterilibus apricis“ t. j. sa P. *Sangvisorba* L. Mnienje ovo ima se izpraviti; jer pravi P. glaucescens Rchb. raste na pećinah vapnenih medju sitnom travom, kao što sam autor Rchb. veli Fl. exc. Germ. II. p. 610. Ja sam ga ljetos našao u bližnjoj okolici kod Ogulina na kamenitih pašnjacih. Onaj Poterium, koji se nalazi kod Križevacah, gdje i P. Sangvisorba L. raste, jest: P. *polygamum* WK. Obe ove biline su si vrlo slične; P. polygamum WK. imade sinje lišće kao što i P. glaucescens Rchb., samo što je prvija bilina visoka, jača i krupnija u svih svoiih dielovih, dočim je ova posljednja malena i tanka u cielome struku; bez dvojbe uzrok razlike jest: stanovište.

5. *Hieracium bifidum* Kit. „foliis radicalibus petiolatis, ovatis (lanceolatis) dentatis, glaucis, caule monophyllo, profunde diviso, videtur omnino distincta species.“ — Rchb. I. p. 267. Koliko je već u obće pisano o Hieraciah, svakomu je dovoljno poznato, koji se bavi botanikom, osobito s ovim rodom; nu budući da su Hieracia neizmjerno promjenljiva, to se i meni čini, da je i taj H. *bifidum* ponješto dvojben; napominjem ga medjutim ovdje, jer se ipak razlikuje od H. murorum, koji imade više krugljasto i srčasto lišće. Brao sam ga po pećinah blizu Ogulina.

6. *Helleborus multifidus* Vis. H. angustifolius Host. H. Bocconi Ten. Raste obično u Dalmaciji, po cieloj Lici, bivšoj pukovini Otočkoj i u Primorju hrvatskom. Fl. Croat. p. 176 Rchb. II. p. 746. Helleborus ovaj dosiže, kako sam se ljetos osvjedočio, i preko Kapele na ovu stranu, naime do Ogulina, gdje sam ga ljetos našao izvan grada na pašnicih, medju pećinami i šikarjem.

7. *Asclepias Syriaca* L. Rchb. I. p. 419. „cultivirt und leicht verwildernd.“ Fl. Croat. p. 615. Ovu biljku nenavadjam ovdje kao novu, jer je već u Flori hrvatskoj navedena; nego samo zato, da se vidi, kako je zbilja „verwildernd“ i kako se bujno množi, osobito uzduž Save, te se širi na sve strane po živicah i po livadah. Šteta da se nerabi, — il rabiti nemože?

8. *Anthyllis tricolor* Vuk. (nova).

„*Radix* longa, teretiuscula, fibrosa, recta, aut oblique in rupium fissuras descendens; sublignescens, superne in multos caules soluta.“

„*Caulis* 6, 8, 10 pollices altus, spithamaeus et ultra, teres, striatus, decumbens adscendens herbaceus, pruinosus, adpresse pilosus, viridescens, tri-quinque folius, monocephalus, atque supra medium in duos tres ramulos solutus, et saepe ex axilla infimi folii pedunculum emittens.“

„*Folia* radicalia petiolata ovata, vel ovali-oblonga, apice rotundata, integerrima, utrinque pilosula; caulina media longe petiolata, impari et irregulariter pinnata, foliolo supremo maximo, oblongo-ovali; omnibus pilosulis, ac petiolis ad axillas foliorum densius villosis; superiora pinnata; foliolis omnibus lanceolatis, summa demum auguste lanceolata, palmata, barbato ciliata, bractearum adinstar capitulum ambeuntia.“

„*Flores* aggregati, lutei, ochroleuci, carina ut plurimum apice coccinea; *calyce* cylindraceo, ventricoso, sursum versus coarctato, inferne pallide-flavescente, dentibus quatvor lineari subalatis, quinto latiore, breve-acuminato, — cum calyce medietatem usque superne atropurpureis, antherae aurantiacae.“

Floret fine Junii et initio Julii; provenit in Croatia maritima Fužine, Lič, Trsat etc.

Anth. tricolor proxima est *Anthyllidi polyphyllae* Kit., a qua differt: corolla lutea et calyce superne atropurpureo.

Anth. polyphylla Kit Var. *bicolor* Schleich. Rchb. II. p. 515. Anth. *Vulneraria polyphylla* DC. flores ochroleuci, apices vexilli sangvinei. Koch. Syn. fl. Germ. I. p. 175.

Anthyllis tricolor affinis est *Anthyllidi Webbianae* Hock., a qua differt floribus luteis et calycis dentibus lineari subulatis; in Anth. Webbiana sunt flores rosei, dentes calycis apice purpurei ovati, acuti. Gris. Spic. Fl. Rumelicae I. p. 13.

Ovakovu Anthyllis, ko što sam ju kod Fužinah na pašniku kod Liča i dalje više na livadah medju gorami sve na okolo Viševice našao, našao je i L. *Rossi* god 1873. na Trsatu kod Rieke, i poslao mi pod imenom Anth. *Vulneraria* L. Nu da ovo nije Anth. Vulneraria, to sam odmah opazio, a još točnije se sada uvjerio, kad sam ju sravnio sa mojom biljkom iz Fužinah .... Koch veli: haec in agro fluminensi occurrit, najme Anth. *polyphylla* DC.; nu to je podpuno kriva misao, jer ova u Kochu napomenuta je „*bicolor*" t. j. cviet je žut a samo krilca su na vrhu rumena, dočim su na biljci Fužinskoj *čaške u gornjoj polovici i zubci škuro-rumeni, cviete žuto, a čunak na vrhu rumen; prašnice pako narančaste;* zato dakle, jer ima cviet trovrstne boje, škuro-rumenu, žutu i narančastu, nazvao sam ju *Anthyllis tricolor* Vuk. *Ranika trobojna.*

9. *Centaurea nigrescens* W. U Flori hrvatskoj navadja se C. nigrescens p. 756 za Krbavu, Liku i za Dalmaciju. Rchb. Fl. excurs. germ. I. p. 213. veli, da dolazi „auf Wiesen und an Wegen im Südlichen und mittleren Gebiete" Kao što Centaurea Jacea L. tako i ova vrst veoma su promjenljive, te ih ima možebiti više nego dvadeset sa raznimi imeni. Koch kaže Syn. fl. germ. II. p. 469 provenit „in pratis, praecipue montanis, etiam alpinis". Nu u tom obziru se nije moći vazda zanesti, jer više puta gdjekoja biljka raste, gdje se nebi nitko ni nadao.

Ja sam ovo ljeto u Tuškancu našao *C. nigrescens*; ali ne na livadah, nego polag putevah i živicah u hladu, gdje u obilju takodjer raste *C. phrygia* L., te budući da je lišće i ciela forma *C. nigrescentis* W. ovdje sasvim nalik na *C. phrygia* L., to bi me sklonilo na to, da je cviet ostajao karakterističan za *C. nigrescens* W., lišće pako izraslo po obliku C. *phrygia.* L. Može se dakle reći da je *C. phrygia* × *nigrescens.*

„Anthodii virescentis basi arachnoidei squamae fusco-nigrescen-, infimae virides apicem versus sphacelatae, mediae fusco-nigre-ntes, profunde fimbriatae, adpressae; supremae fuscae in lilacinum gentes, rotundatae, excisae vel lacerae; folia inferiora longissime iolata, lato-ovalia, subintegra, caulina subsequenti-a ovali-lanceolata, nticulata petiolata, suprema conformia, sessilia; basi foliolis, binis, busve stipulaeformibus suffulta.“

Ova moja diagnosa i biljka zagrebačka najbliže dolazi opisu, ji Koch ima u rečenoj Syn. Fl. Germ. II. p. 469. pod ε i može slutiti, da je naša biljka jednaka C. nigrescenti DC. više nego ntauriji Willdenovoj; upravo zato sam zabilježio ovdje karakte-tiku upitne Centaureae, pak će bar svatko znati, kakova su svoj-va ovoj biljci našoj, koju držim za: C. nigrescens ne toliko Will-nova, koliko De Candole, ali još sigurnije na temelju mojega pisa: *C. phrygio* × *nigrescens.*

10. *Carlina vulgaris* L. Na pustačah, na pašnjacih brežuljastih ste u obližnjoj okolici zagrebačkoj, naročito izza sv. Petra te izza amenitoga stola blizu sv. Ksavera *Carlina vulgaris* L., nu sasvim voje vrsti, i tako osobita oblika, da bi ju morao držati za nješto rugo, nego je obična C. vulgaris. L.; te zbilja, kad bi ju čovjek ravnio sa C. vulgaris i opisao ju sa svimi svojstvi svojimi, kako h posjeduju mnoge izmedju rečenih bilinah, onda nebi nitko mi-slio, a nebi ni mogo misliti, da nejma pred sobom novu Carlinu.

Wulfen, Flora Norica p. 680 opisuje C. vulgaris. L. in extractu: „*Caule gracili* rigido, *atropurpurascente,* araneoso-lanato, corymboso; floribus terminalibus; squamis calycis intimis radiantibus, lineari lanceolatis, aquose stramineis, dorso basin versus una cum corollis atro-purpurascentibus. *Folia radicalia et infima ad duos pollices longa, sublanceolata,* in petiolum alatum superne canaliculatum de-currentia, *pinna trifido dentata,* dentibus trigonis, sinuato-angulosis — superiora semiamplexicaulia et ex cordata basi lanceolata.“

Koch Synp. fl. germ. II. p. 464. C. *vulgaris* L. „*Caule di — po-lycephalo, subcorymboso,* foliis oblongo-lanceolatis, sinuatis, dentatis, involucri foliolis exterioribus bipinnatofido-spinosis, interioribus lan-ceolatis attenuato-mucronatis, radiantibus lineari-lanceolatis basi paulo latioribus ad medium usque ciliatis, bracteis capitulo brevioribus; radius involucri pallidus.“

Rchb. fl. excurs. germ. I. p. 291. C. *vulgaris* L. *Caule corym-boso* arachnoideo, foliis lanceolatis sinuato dentatis, dentibus rotun-datis pluri-spinosis, spinis divaricatis. Spithamaea, pedalis et ultra,

folia tantum basi subtus pubescunt, ceterum nitida, glabra. Variat spinis involucri pallidis, et nigricantibus. *Plantae tamen australis caulis et folia subtus albo-lanata.*"

Carlina medjutim naša, premda se u glavnom slaže sa ovdje navedenimi opisi, ima takovih promienah na svojih nekojih karakterih, da to nikako nemogu mimoići. Na onom istom zemljištu i pod istimi vegetativnimi uvjeti ima n. pr. izza groblja sv. Petra u Laškoj ulici i kod kamenitoga stola C. vulgaris: „*Caule pedali et ultra, rigido, purpurascente, subsimplici, bi, tricephalo, vel a basi multirameo, polycephalo*; *foliis radicalibus rosulatis numerosis sub anthesi vegetis, lanceolatis, subtus dense, supra arachnoideo-tomentosis.*"

Forma ova posve različna je od typijske *C. vulgaris* L. Nazivljem ju: *C. vulgaris* L. *ramosa* Vukot.

Druga forma *C. vulgaris* L., koju sam brao u okolici križevačkoj i ovdje okolo Zagreba, Suseda i Samobora je:

C. vulgaris „*Caule gracili pedali et bipedali, pallide virescente, flavido,* arachnoideo, oligocephalo; *foliis radicalibus anguste-lanceolatis, longissime petiolatis*; *sub anthesi emarcidis*; *caulinis linearibus sessilibus.*" Ovu nazivljem *C. vulgaris* L. B. *longifolia* Vukot.

Ova biljka nam opet pruža što jasniji dokaz, kako se biline mienjaju pod uplivom ne toliko tla i stanovišta svoga, koliko pod uplivom mnogovrstnih odnošajah klimatičnih, te ćemo zato samo onda doći do podpuna poznanja obćenitih naših florah, ako budemo potanko poznali sve promjene, koje se sbivaju u lokalnih florah.

11. *Myrrhis odorata* Scop. Bilina ova navedena je Fl. Croat. p. 501. raste na Velebitu, Visočici i Plješivici kod Korenice; ljetos sam ju našao na Viševici.

12. *Dianthus monspessulanus* L. Synonyma: D. alpestris Strnb. Hppe. Sturm. D. Sternbergii Sieb. D. odoratissimus Vest. D. erubescens. Trevir. D. acuminatus Tsch. D. controversus. Gaud.

Dianthus ovaj dolazi ne samo strogo uzam u Primorju hrvatskom, nego takodjer u ostalih stranah županije riečke; ja nebi niti napomenuo, da neželim pridati da: *D. Waldsteini* Strnb. Rchb. fl. excurs. germ. II. p. 808 Nro 5033. ništa nije nego D. monspessulanus; D. Waldsteini Strnb. našao je Sternberg na ušću Isonca blizu Gorice, i opazio ga je te ozvao imenom Waldsteini. — Wulfen Fl. Norica p. 175. našao je *D. monspessulanus* L. takodjer kod Gorice; opis Wulfenov je vrlo točan, ko što su svi njegovi opisi vrlo obširni i točni, pak se iz svega vidi da je *D. Waldsteini*

ternb. ono isto, što i *D. monspessulanus* Wulf.; još više me učvr-uje u mojih nazorih okolnost ona, da imam sa original stanovišta ternbergova Dianthusah tako zvanih: *Waldsteini* Sternb., koje je mo brao Dyonis Štur i meni priobćio. Sravniv goričke biline sa ojimi hrvatskimi, koje sam ljetos brao kod Fužinah, osvjedočio m se podpuno, da medju *D. monspessulanus* Wulf. i D. Wald-eini Strnb. nejma nikakove razlike.

13. *Achillea Millefelium* L. navadja se Fl. croat. p. 830. Biljka va je vrlo obična po cieloj Hrvatskoj i pod imenom „jezičac" u rovincijalu obće takodjer poznata. Ima nekoliko promjenakah ove iline, koje su na rečenom mjestu u Flori hrvatskoj napomenute; u budući da glede boje, koja je obično biela, ništa dalje navedeno ije: to moram ovdje napomenuti, da ima kod Fužinah a i na dru-ih u onoj okolici mjestih „*Achillea Millefolium, caule elato, sim-liciusculo, floribus densissimis, intense roseis*". Ja nedržim, da je va Achillea toli znamenita zaradi ovoga svojstva, te bi se imala ao nova označiti, s druge ipak strane mnijem, da je od navadne Achilleae biele toliko različna, koliko je n. pr. *Ruža biela od cr-jene il od žute — Rosa alba, R. centifolia, R. lutea* — zato se može istim pravom bilježiti *A. Millefolium* β*rosea* i to tim većma, što ova *A. flore roseo* dolazi na posebnih priedjelih, koji su obzirom na tlo i na podnebje vrlo različni od odnošajah ovdješnjih.

14. *Veronica media* Schrad. Fl. croat. p. 672. navadja se kao varietet *V. longifolia* L. i veli se: „occurrit in pratis circa Švica prope Otočac alibique in Croatia australi." Pod imenom „Croatia Australis" razumievamo u Fl. hrvatskoj one priedjele domovine naše, koji leže u Primorju hrvatskom i od Karlovca dalje preko Kapele prema Otočcu i Lici sa Krbavom; ja sam ljetos *V. media* Schrad. našao takodjer u srednjoj Hrvatskoj, t. j. upravo blizu Zagreba kolo livadah kod stare barutane ležećih. Što ovime za točnije po-manje bilinskih stanovištah izpravljam.

15. *Phytheuma betonicaefolium* Vill. „Spica oblonga nudiuscula, bris cordato-oblongis, lanceolatisve, crenatis, summis sessilibus." Biljka ova nije u Fl. hrvatskoj uvrštena, jer dosad u Hrvatskoj nije našasta; ljetos sam ju našao kod Fužinah; raste na bregovitih travnicih izpod Viševice u izobilju. *Folia exacte velut in Betonica.*

16. Hieracia hrvatska opisao sam prvi put god. 1858. „*Hieracia Croatica in ordinem naturalem disposita*", te sam onda već napo-menuo jedan *Hieraciu pilosella* L. srodan, koji sam na pećinah i na gorskih travnicih u Lici našao; opisao sam ga, jer sam za vriedno

našao napomenuti; nu budući da sam svega skupa samo nekoliko komadah ubrao, — najme godine 1856 — a kašnje nigdje više našao istovetnih komadah, nisam se usudio spominjati ga, da se ne prenaglim. Držeći ga medjutim na umu, kad bi se prilika slučila doći mu opet u trag, da ga tada točnije napomenem.

U Flora Croatica naveden je p. 889. kao promjenak *H. Pilosella-leucocephalum* Vuk.

Godine tekuće baveći se u Fužinah, našao sam u bližnjoj okolici tamošnjoj nekoliko exemplarah; više pako njih što na livadah gorskih što na pećinah, na bregovih izpod Viševice ležećih. Budući da mi je iz Primorja tršćanskoga u medjutonje vrieme takodjer nekoliko istovietnih Hieraciah — nu bez svakoga imena — priposlano, to me prinuka sada na osvjedočenje, da moj *H. leucocephalum* nije u taman zamišljen bio, da ga dakle valja primiti u našu Floru, kao zamjenika onoga Hieracia, koji u naših stranah dolazi pod imenom *H. Pilosella* L. obće poznat i obćenito razširen. *H. leucocephalum* karakterističan je za gorske i kamenite priedjele primorske i one priedjele, koji kršem svojim u savezu stoje sa stranami primorskimi.

Posjedujem sada više komadah u herbaru mojem — uvrstio sam ih takodjer u muzejalnu sbirku — te mogu na temelju toga izvjestno tvrditi, da *H. leucocephalum* nije samo slučajna i prelazna forma, nego da je stalna bilina, svako ljeto rastuća sa istimi značajnimi biljegami. Evo mu opisa:

„*Ligulae* flavae, *subtus atropurpureae*, *interdum supra quoque rubore suffusae.*“

„*Calycis* squammae *exteriores ex toto*, *interiores saltem in medio, vel in apice niveo-tomentasae*, *rudimentis pilorum nigrorum et glandulis flavidis sparsim obsitae;* bracteola una alterave albo-tomentosa infra capitulum affixa.“

„*Scapus* altus, rigidulus tomentoso-plus minus pilosus.“

„*Folia* rigida, crassiuscula, elliptico-lanceolata in petiolum longum attenuata, *subtus dense niveo-tomentosa*, sparsim setosa; *supra sordide virentia, setis longis rigidis basi bulbosis obsessa*; ad basim petiolorum setoso-hispida, aut piloso-villosa; stolones crassiusculi, breves, nunquam florigeri, aut repentens.

„*Radix*, obliqua, lignosa, repens, crasse-fibrosa. Habitat in pratis montanis, et herbidis locis saxosis in Lika, Krbava, Fužine, Lič; in montanis ad Viševica. Floret fine Junii et Julio. „*Hieracium leucocephalum*“. Vukot.

Differt ab. *H. Pilosella* L. „Capitulis suis et *ligulis atropurpureis*, foliis crassioribus *dense niveo-subtus tomentosis, et facie longe setosis*. Differt etiam ab *H. Pelteriano* quod habet capitula villosa, neque pilos nigros, neque ligulas purpureas; sed nec folia hujus sunt tam denso atque niveo tomento obtecta.

Hieracium Pelterianum Merat i H. *Pilosellaeforme* Hoppe biline su sjeverne, koje rastu na visokih planinah, a naš *H. leucocephalum* sin je južnijih samo zemaljah, i premda je podneblje u Lici i u priedjelu Fužinskom ponješto oštrije, ipak se Flora onih stranah označuje u cielosti svojoj osobitim karakterom, koji priliči u svemu više na forme južne nego li na sjeverne; u predležećem slučaju dokazom služi i to, da taj isti *H. leucocephalum* raste takodjer u Primorju okolo Trsta.

Primjer ovaj služi i tomu jošte za dokaz, da zbilja imade tako zvanih *namjestnih vrstih* „vicarirende Arten", koje izmjenjuju srodne si vrsti u stanovitih priedjelih geographijskih tako, da one, koje su gdjegoder udomljene i sasvim obćenite, u drugih priedjelih prestanu uspievati i dolaze onim srodne doduše, nu ipak u promienjenih formah.

17. *Hieracium praealto bifurcum* Vukot. „Caulis altus, semel, rarius repetito divisus, capitulis terminalibus; folia longa lanceolata; stolonibus copiosis, longissimis non raro florentibus. Rude Samobor in montosis; fl. fine Maji. — Foliorum forma, stolonibus et caule elato convenit Hieracio praealto; sed divisione caulis et capitulis solitariis monet Hieracium bifurcum."

Ja sam ovaj Hieracium više puta već i na različnih mjestih našao, nu nikada nisam znao, kamo da ga uvrstim, jer mi nije pošlo za rukom opaziti njegove susjede, koji bi mogli uplivati na njegovu formu svakako neobičnu.

Ljetos u Rudah mi sreća posluži te sam našao na više mjestah povećih skupinah ovoga Hieracia, medju kojom bijaše i takovih nekoliko individuah, koje svaki botanik mora držati za H. bifurcum M. B. — a malko dalje velik broj H. praealtuma, koji ne samo ondje nego u obće kod nas vrlo obilno raste. Tim opaženjem riešena je zagonetka i može se sigurno tvrditi, da je upitni Hieracium postao iz Hieraciah bifurcum i praealtum.

U okolici Fužinskoj našao sam za Floru našu vrlo interesantan i dosad još slabo poznat cviet; Fužina visoko leži, kao što Skrad, Delnice i Lokve; na okolo ima mnogo visokih bregovah, koje Ličpolje okružuje; medju ovimi se nekoji bregovi uzdižu do znatne

visine, kao što su Viševica i Bitoraj preko 4000 stopah, većom stranom šumom zarašćeni; drugi pako bregovi niži gole su stiene, drugi opet travnati su, pokriti bujnimi gorskimi livadami i zelenimi pašnjaci; naravski da stiene, livade i pašnjaci ovi obiluju množtvom bilja, medju kojim ima raznovrstnih bilinah, koje su liepe, riedke, za našu Floru nove, da još i više, koje će biti za evropsku Floru sasvim jošte nepoznate.

Na takovoj livadi jednoj izpod Viševice, gdje floru subalpinsku naznačuje n. pr. *Arnica montana* L., *Myrrhis odorata* Spreng., *Phytheuma betonicaefolium* Vill., našao sam na dva tri mjesta biljku jednu u skupinah rastuću; držeći ju za sve drugo — samo ne za ono, što jest — uzeo sam jedno desetak od nje i spravio medju druge, štedeći vrieme i podosti tiesan prostor biljarskoga toka moga, jer mi još dalek put bijaše do vrh Viševice. Kad sam sasvim zadovoljan sa resultatom puta svoga u Zagreb se vratio, razabirao sam sbirku svoju, te sam se tada osvjedočio, da sam nešto u rečenoj bilini donio kući, što iziskuje svu pozornost, — našao sam nešto sasvim *nova*. — Moj prijatelj dr. Schlosser uzradovao se je i uzplamtio na toliko, da je volju dobio odmah i sám otići na Viševicu, da nakupi još više od te biline, osobito takovih exemplarah, koji već sazreli imali bi gotova ploda i sjemena. Nu budući to nebijaše moguće izvesti, kanimo dalnje iztraživanje odgoditi na ljeto dojduće.

Nit u herbarih naših, nit u običnih knjigah naših botaničkih neima niti s bliza navedenih i opisanih bilinah takovih, koje bi sasvim nalik mogle biti bilini Fužinskoj.

Slučajno me je ovu jesen pohodio sa svoga putovanja vraćajući se u Peštu čuveni botanik dr. i professor Vinko Borbás, njemu sam medju ostalima pokazao takodjer moju fužinsku *Silenu* (rod sam joj da kako spoznao — ali vrst ne —) te mi on reče, da mu se čini, kao da bi nalik bila na *Silene densiflora d' Urville*; koju je najme francezki taj botanik prije više godinah u Macedoniji našao i kao novu opisao. Držeći se imena toga mogo sam pomisliti, da bi zbilja tako bilo; jer je i na mojoj bilini ucvast gusta (densa) da bi joj svakako to ime dolikovalo.

Nu poslje poduljega iztraživanja i proučavanja onih djelah u kojih se *Silene densiflora* i njoj srodne vrsti opisuju, osvjedočio sam se podpuno, da sam doduše mojoj Sileni našao ključ za klasifikaciju ali sam se osvjedočio takodjer i o tome, da ima na njoj takovih svojstvah osobitih, koje ju luče od svih tamo navedenih. Moguće da imade i u Macedoniji i inih tamošnjih priedjelih i naše Silene

ıšinske, nu dosad bar nije nigdje opisana; nepoznana je dakle te ıeni pripada pravo uvesti ju u sviet, uvrstiti ju u Floru hrvatsku podieliti joj ime polak volje moje.

Time se dakle pravom služim i dajem sliedeći opis:

18. „*Inflorescentia* cymosa, cyma densa, flores pusilli, 10—20—40 ultra; verticillastris continuis, vel inferiore vix contiguo, imo aum si adest, quidquam remotiore paucifloro; petala alba, rotundata, narginata calyce multo longiora; calyx campanulatus, glaber, palle virescens, saturatius striatus; segmentis rotundatis, hyalino marnatis, tenuissime fimbriato ciliatis; pedicelli filiformes arrecti, breve : sparsim retrorsum pilosiusculi, ad basim bracteolis duabus pallis hyalinis vel cartilagineis pubescenti villosulis ac ciliatis inclusi."

„*Cyma* terminalis bracteis duabus brevibus lanceolatis basim amectentibus pubescenti-pilosulis suffulta."

„*Verticillastro* inferiore paucifloro bracteolis duabus aut quatuor liaceis lanceolatis stipato."

„*Caulis* praealtus, strictus, teres, paucifolius, pubescenti-pilosiusılus, superne glutinosus."

„*Folia* virescentia ima ad radicem conferta, spathulato-lanceolata, reve acuminata, utrinque dense ac breviter pilosiuscula, tuberculata, iliata, in petiolum longum attenuata; *caulina* sparsa; tribus, quavorve paribus oppositis, decrescentibus, connato-adpressis, basi cauem nodoso-incrassatum amplectentibus, pubescenti villosulis."

„*Radix* communis in caudiculos breves divisa et praeter plures aules florigeros turiones etiam foliorum sterilium edens."

„*Fructus* adhuc ignoti. *Crescit* in pratis montanis infra montem iševica ad oppidum Fužine in Croatia maritima. Floret fine Junii initio Julii. Lecta primitus 7. Julii 1875."

„In honorem amici et pro Flora Croatiae meritissimi magnifici ris. Josephi Cal. Schlosser equitis de Klekovski vocata:

Silene Schlosseri mihi. Vide iconem.

Za podpunije obrazloženje navoda mojega napomenut ću, da zirom na *Silene*, koje su dosad kod nas u Hrvatskoj našaste i je su sve u Flor. excurs. germ. Reichb. sadržane, neima niti jeoga odsjeka, primjerenijega, u koji bi se mogla uvrstiti, nego onaj kojem je *S. Otites* poredana; cvieće takodjer naliči, il bolje da knem, spominje ponješto na *S. pusilla* WK., na *S. Saxifraga* K. na *S. graminea* Vis. u ostalom može spadati samo na odsjek ako rekoh δ „*paniculatae*" — aa „*panicula fasciculato-racemosa longata*" — * „*flores dioici, petala ecoronata, capsula ovata in*

calyce sessilis." p. 819. Nu budući da ovovrstnih Silenah kakova je moja, u okrugu Florae srednjo- i južno-europske Reichenbach jošte poznao nije, naravski da je nejma u toj sekciji navedene.

Još manje se nalazi u *Synops. Florae German.* Koch, jer njegova Flora zauzimlje još manji obsjeg, nego Reichenbachova.

Niti Visiani u Flori dalmatinskoj niti Pančić u Flori srbskoj nenapominje išta takova, što bi naličilo Sileni fužinskoj.

Grisebach Spicilegium Florae rumelicae et bithynicae p. 175 navodi: Sectio 4. *Siphonomorpha*: „*Calyx 10 striatus, basi umbilicatus; stamina exserta*; *radix perennis*; *cyma axi primario continuato utrinque evoluta, racemiformis, cymulis nunc in verticillastra contractis, nunc in paniculam effusis*; *folia latiora.*"

Pod pojam ove sekcije podpada i naša Silena upitna; u ovoj sekciji navodi Grisebach pod br. 26 B. p. 175. kao promjenak *Silene Otites* Pers. *Sil. densiflora* d' Urville. „Caule exaltato stricto, *superne virgato-ramosa, inferne foliisque pube patente hirsutis,* caulinis lanceolatis, *calyce 3‴ longo clavato, pedicellisque glabris.* Syn. *S. exaltata* Friv. in Regensb. Fl. 1835. p. 333. *In Macedonia, Thracia; in Haemo.*

S. Schlosseri razlikuje se dakle očevidno od ove, jer nije *virgato-ramosa,* niti je *hirsuta,* niti su *pedicelli glabri,* još manje su cvietci žutkasti, kao što su kod *S. Otites* Pers. i od koje se luči *S. densiflora* d' Urville samo kroz to, da je *virgato ramosa* i da je *hirsuta.*

Sil. Otites Pers. medjutim takodjer je često virgato ramosa pak ima: *cymam longam, racemiformem,* dočim *S. Schlosseri* stabljiku svoju završuje sasvim jednostavno i nerazdieljeno tja do vrha prešljenah svojih.

Sil. densiflora d' Urv. kao što i *S. Otites* Pers. ima: „*caulem foliosum, foliis quaternis et ultra in verticillum dispositis*", dočim *Sil. Schlosseri* ima na stabljiki samo po dva lista protustavna i nikad više.

Pod br. 26. navodi Grisebach p. 175. *Silene congesta* Sm. „Caule erecto basi *breviter stolonifero* foliisque pube brevissima *undique incanescentibus,* foliis imis confertis breviter spathulatis vel spathulato-ellipticis in *petiolum villosiusculum* attenuatis apice acutiusculis, caulinis valde remotis connato adpressis linearibus, cymae breviter racemiformis verticillastris paucis multifloris continuis vel indistincto, *bracteis breviter subulatis villoso ciliatis,* floribus erectis hermaphroditis, calyce 2—3‴ longo, glabro campanulato, demum

obconico, dentibus ovatis acutiusculis, *petalis albidis* ecoronatis, calyce parum longioribus, *laminae bifidae segmentis rotundatis ungvem villoso-ciliatum subaequantibus*, capsula oblonga, calyce patulo inclusa, carpophorum duplo superante. Syn. S. Roemeri Friv. 1836. p. 439. S. parviflora. Hampe. 1837. p. 233. non Ehrh. S. staminea Bertol. ex descrip. p. 585. 1839. S. Nendvickii Friv. in herb. vindob. It. 2. p. 166. 193. — In Scardo et Orbelo. frequens in pratis alpinis m. Peristeri pr. Bitolia alt. 5200′—6500′ et Nigde alt. 4400′—4870′ in alpinis pr. Carlova Friv. pr. Rilo alt 4000′ Fl. Jun. Jul. Aug.

Sil. congesta Sm. bez dvojbe mojoj Sileni fužinskoj je najbližja; budući ju vidio nisam, moram se osloniti na opis, te mogu iz njega uviditi, da ima nekojih svojstvah, koja ju podosti razlikuju od moje *S. Schlosseri*; svojstva ova jesu: *S. congesta* Sm. imade:

1. „Caulem erectum basi *breviter stoloniferum*“; dočim *S. Schlosseri* ima: „caulem erectum *sine stolonibus*, nego samo: *radicem in breves caudiculos divisam cum turionibus foliorum sterilium*“;

2. da ima: „*folia pube brevissima undique incanescentia*“; — dočim *S. Schlosseri* ima: „*folia virescentia breviter pilosiuscula, tuberculata*“;

3. da ima: „*bracteas breviter subulatas villoso ciliatas*“; — dočim *S. Schlosseri* ima: „*bracteolas pallidas hyalinas pubescenti-villosulas ciliatas*“;

4. da ima; „*petala albida*“ — dočim *S. Schlosseri* ima: „*petala alba*“;

5. da ima: „*laminas bifidas, segmentis rotundatis, ungvem villoso-ciliatum subaequantibus*“; dočim *S. Schlosseri* ima: „*petala rotundata, emarginata, calyce multo longiora*“.

Na temelju dakle ovih razlikostih držim sasvim za opravdano, da je naša *Silena fužinska* nova dosad nepoznata i neopisana biljka, zato joj punim pravom podjeljujem kako rekoh ime: *S. Schlosseri.*

Za podpuno i savršeno označenje *S. Schlosseri* treba samo jošte ubrati ju 14 danah kašnje, da se može tad uvidjeti, nije li još i na plodu kakove znatnije biljege, koja ju i u ovome dielu razlikuje od *S. congesta* Sm. Slutim medjutime, da to neće biti; — nu ako i nebude, to neće nipošto samostalnost njezinu promieniti, jer su i dosadanje razlike dovoljne za opravdanje novosti njezine.

Jošte mi je na svršetku ovdje napomenuti, da sam na Oštrcu kod Rudah samoborskih našao ljetos mjeseca lipnja jedan *Dianthus*, koji sam ubrao sa *D. vaginatus* Vill. zajedno; činio mi se je od-

mah, da ima neku naličnost na *D. longicaulis* Ten., koji tamo raste, nego mjesec dana kašnje cvate, nu cvieće mu je inako, najme *ružičine* boje, dočim je *D. vaginatus* Vill. *rumen* i *škuro-crljen*. Razabrav zatim doma pobliže osvjedočih se, da nije *D. vaginatus* Vill., te ga metnuh na stran i pričuvah ga za točnije ogledanje. Kad me pohodi dr. *Borbás* umolio me je, budući da sastavlja Monographiu *Dianthusah*, da mu izručim od njega i od drugih hrvatskih Dianthusah po nekoliko komadah za njegovu radnju. To sam dragovoljno učinio, i on mi je kašnje pisao, da je taj Dianthus zbilja novi hybriditet iz *D. longicaulis* Ten. i *D. vaginatus* Vill., te da će s mojim dozvoljenjem upotrebiti ga i kao *nova opisati*. Ja dakle se u to više miešati neću, već ću u svoje vrieme samo ono, što će g. dr. *Borbás* o tome reći, priobćiti.

U Zagrebu, 20. studenoga 1875.

imjetbe na razpravu Armina Pavića: „Prilog k historiji ıbrovačke hrvatske književnosti". Rad XXXI, 134—95.

Napisao Luka Zore.

ɔdano u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 12. siečnja 1876.

1.

Bilo je svud i vazda ljudi, koji možda i dobrom namjerom nastoıu i silovahu se rešetati književna djela budi suvremena budi ɔšla, te tako im se ime vuklo po narodu i o njima se što pročkalo, ako ništa, zbog slavnih neprijateljâ. No kad i kad ih u ɔn nastojanju zmija ujede, kao n. p. jezuitu Lukezina koji, eda kako ponizio Macchiavelli-a, objelodani knjigu, gdje bijaše natro dugi red ludosti tobože odkrivenih pismima veleumnoga tajka; ali Macchiavellina zviezda još blista megju najsjajnijim u storiji svieta, a knjiga Lukezinova jedva se spominje i to jedino obzirom na Macchiavelli-a. Gdje je četa bezbrojnih Zoilâ, Meviâ, ıntilijâ, Freronâ i ostalih vranâ svakog vieka i zemlje što rastiće krila i grakćuć oduška, namierahu potamniti svjetlost ljepote u ima svojih narodâ? Primjeri ljepote ostaše a oni sasvim izgiboše. Razmišljajući ovaku istinu ne bi se zaisto ni bavili gore navedenom vićevom razpravom, da nije tiskana u organu jugoslavenske akaıije, čiem bi ona mogla zavesti za koje vrijeme u bludnju javno ienje, navlastito u onim stranam našega naroda, gdje nauka nije ıla vremena da pruži duboko svoje žile. Mi, ne doisto da branimo ˙u Dubrovačku knjigu od Pavićeva napadanja, što bi bilo uprav ıho, no iz čiste ljubavi prama narodu dokazati ćemo posve ▸ i slobodno, koliko su krive i neistinite misli, što je g. Pavić eo u svoju razpravu.

J pristupu g. Pavić nam u kratko povieda prve vjekove histotalijanske književnosti, ali ne obzire se na izvore. Ko što se i iz Dantovih knjiga, još za njegovo doba poznali su Talijanci te spomenike grčke i rimske slovesnosti, i divili su se kao što

je bilo posve naravno, njihovoj čarnoj krasoti; ali stoprva iza Carigradskoga pada, kad množina grčkih umjetnikâ i učenjakâ pribjegnu u Italiju poput plodonosne poplavice, ono dotadašnje divljenje pretvori se u pravu zanešenost, te prekomjerno povedenje za nedokučivim primjerima klasičnoga vremena, ako je bilo uprav koristno s jedne strane uglagjenosti i savršenstvu forme, naudi s druge neodvisnoj izvornosti začeća i misli.

Kad se ta talijanska knjiga usporedi s onim što se u isto doba učinilo *u Hrvatskoj* t. j. u Dubrovniku, dakako da mi postajemo mrav prama lavu; ali nipošto Appendini i Engel nijesu pomutili pojmove o Dubrovniku[1] niti sada stoprva može proklijati nekakva moralna nevaljalost starih Dubrovčana i ništavilo dosle prozvate klasične književnosti staroga Dubrovnika. Kao dokaz tomu g. Pavić izpituje Zlataričev prevod Sofoklove Elektre i na početku veli, da nije moguće da dubrovački pisac *bude vješt hrvatski stilista*. Ja mislim naprotiv da gotovo i nema za ono doba hrvatskih stilistâ nego u Dubrovniku i zaman bi ih išao drugovdje ribat. A odkuda se prosta i figuratna sintaksa hrvatska[2] vadi nego iz Dubrovačkih spomenikâ?[3]

[1] U ovoj prigodi govori g. Pavić o nekakvoj čarobnoj zavjesi, što je odkrio akademik Ljubić. Nije mi ovdje zadaća o tomu zametat rieči, ali mogu slobodno kazati, da nije nikomu bilo nepoznato, da Dubrovnik za nekoliko vremena bio je u nekoj odvisnoj svezi sa Mlecima, nu sve nam dokazuje da to nije bila podložnost. Knezovi iz Mletaka u Dubrovniku ne raspućuju taj uzao nego ga to većma mrse, jer svegj su se nazivali kneževi dubrovački, kako čitamo u spisima senata. Ne mogu vjerovati podpuno mletačkim izvorima, jer do koju stotinu godina ko bude čitao n. pr. izvore turske, naći će da je Crnagora bila dio carevine turske, a zna se, da Crnagora nije bila nigda podložna Turcima. To mletačko miešanje u dubrovačke stvari po svoj prilici poteklo je odtuda, što ondašnji municipalni život, eda bi se uzdržala sloboda, ne trpijaše da svoj u svome gradu načelnikom bude, nego tugjinac kako n. pr. u Florenci. To je onda bivalo za svjetovnu i za crkovnu vlast. Treba napokon da očitujem, da usprkos trudu akademika Ljubića o ovoj stvari, adhuc sub iudice lis est (v. Rad V. i XVII. jugoslav. akad.). Poviest o Damianu Judi i kako su postali kneževi dubrovački iz Mletaka, vigji u historicima dubrovačkim. Tu vigji takodjer ugovore što je Dubrovnik činio svegj kao neodvisan.

[2] Razumije se za umjetnu stranu naše književnosti.

[3] Pošto je rieč o slogu, na ino mi se nemože (premda vanjskom ekonomijom Pavićeve razprave se ne bavim), da ne zažalim na Pavićev način pisanja, koji nije naš nego njemački i tako je nadieven tudjih fraza i rieči bez potrebe, da ga ne bi znao pravim imenom krstiti. I sa strane etimologičke mogao bih Paviću mnogo natruniti; n. pr. ne znam kojim razlogom premeće glagole iz IV. reda u III. kao *mišljeti* i *misliti*.

Koliko sam više tupio glavu da razumijem, i niesam ni shvatio, zašto uz kritiku književnosti g. Pavić upliće se i u političko i moralno ponašanje Dubrovčana, što uprav nije na mjestu nego onda kad politika i morala vriedna ili jadna ima odziva u književnosti. Niko nemože dokazat iz knjige dubrovačke političku nevaljalost i gradjansku nemoralnost Dubrovčana, zato neima tomu ovde mjesta. Premda je to tako, ipak treba mi se omjerit i u tome, da nebi kogod zabludio i zašao s pravoga puta.

Napada se na Dubrovnik da nije izveo nikakva čina plemenite energije u korist općeg čovječanstva ili uže domovine hrvatske. Dakle se je zaboravilo i potrla uspomena o dubrovačkim brodovima u barbareškom ratu s Karlom V. na korist općeg čovječanstva? A nijesu li mnogo putâ plavi dubrovačke odjedrile na gusare sinjeg mora na opću korist? Gdje su dobrotvorni zavodi u Dubrovniku, stariji od sviju francuskih?[1] Dakle su u zabiti zasluge Dubrovačke za Ugarsku pak zato i za Hrvatsku? Nije se smrsila uspomena onog glasovitog Gjorgjića, koji sa Zrinjskim onako se junački bori pod Sigetom. Knjiga ne muči o Pasku Rastiću i Ivanu Lukareviću koji hrabro obraniše Beograd proti Muratu II. A gdje su glasoviti junaci dubrovački Lukarevići, Rastići, Pucići, Bone, Vodopići, Bobalići i Palmote, koji u ugarskoj vojski skupa s Hrvatima svegj se odlikovahu na korist domovine, uže i šire? Ne vjerujem da se nezna za tri bana Hrvatska rodom Dubrovčanina![2] Ko bi izbrojio sve zasluge Dubrovčanâ? Nijesu li sve ovo koristi općemu čovječanstvu i užoj domovini hrvatskoj?

Izostavljajuć mnoge i mnoge izglede dubrovačke ljubavi za čovječanstvo primajuć progonjene bjegunce, o kojima će dru-

---

[1] Dobro djelo, koje ima glavno golemo na korist siromaka, sirota i djevojaka ubogieh kojim je opredieljena prčija za udaju. A gdje je orfanatrofij i različite bolnice? A gdje su goleme zaklade za odkup robovâ (pro redemptione captivorum), što očito smjera u korist čovječanstva? Mogao bi se vrh ovoga mnogo oduljit, ali nije treba, kad se toga obilno nalazi u povjesti slavne dubrovačke prošlosti (v. Epidauritano g. 1865. str. 14. o Skočibuhi).

[2] O. Vitezovića autograf „Banologia“ XVII. vijeka, pak Ladani „de gestis Banorum regni Slavoniae“ XVII. vijeka, a napokou „Series Banorum Dalmatiae, Croat., Slav. etc. per Rev. Patrem Antonium Hellmar“ god. 1737. Tyrnaviae. Prva su dva spomenika u rukopisu a treći je pečatan. Vigji sve u listu „Avvenire“ 1849 nr. 30, 31, 32 prebrato i razjasnjeno po M. Pucića. Zaboravih kazati, da sva tri rukopisa nahodijahu se u Zagrebu u knjižnici Gajevoj.

govdje bit rieč, recimo koju o dubrovačkom rodoljublju. Za vri dubrovačke slobode nikakva država europska nije još ćutila i narodnosti. Taj je plamen buknuo potaknut stoprva od pre francuskoga. Eto nam za primjer bližnje Italije. Nje gradovi rahu se kronički izmedju sebe ne sjećajuć se da su svi svo toga je pun svaki list povjesti srednjega vieka. Ista velika ca imadijahu dakako snage, ali nipošto plemenite energije. Što sviet nije imao, iziskivat od malenog Dubrovnika, nije čedno. svim tim usugjujem se kazati, da se je Dubrovnik osviestio za i uvidio da slavenskoj grani pripada i razvio te misli u s pjesmama.

Mnogo bih primjera mogao navesti iz naših pisaca da dok tu istinu i odbijem potvoru da u Dubrovniku nije bilo nar zamisli, ali mnogo bih listâ napisao; zato ću samo neke nan da iz te male grivne se vidi, kako su Dubrovčani bili zanešei narodnjom zamisli jugoslavenskom, a što je još više, za svesls skom, o kojoj još niko nije bio sanjao, a i danas se smatra utopija.

Gundulić počimlje pjesmu Ferdinandu II. velikomu knezu kanskom ovako:

Zaleti se strielovita
Na sunčanieh kolih *Slava*
Po najvećem dielu od svita
Slovinskijeh svieh država.

I razsvanu iz vedrine
Nje obraza svietla zora
S Dubrovačke pokrajine
Do ledena mrazna mora.

Sto kraljeva gdje se čuje
Slovinsko ime slovit sada
Rieh sviet prostran razdieljuje
A općeni jezik sklada.

Ne smjeraju li ovi stihovi na probugjenje slavjanstva, n ovo narodnja zamisao?

Nu kročimo dalje.

U pjevanju 8. Osmana počamši od str. 41 glasi ovako:

Ah da bi uvjek jakno tade
Živio miran i slobodan,
Dubrovniče bieli grade
Slavan svietu, nebu ugodan!

Krune ugarske veći dio,
Svu bosansku kraljevinu
I gdi 'e Herceg gospodio
Vlas poda se turska ukinu;

Još sred ustâ ljuta zmaja
I nokata biesna lava
Oko tebe s oba kraja
Slovinska je sva država.

Robovi su tvoi susjedi
Teške sile sviem gospode,
Tve vladanje samo sjedi
Na priestolju od slobode.

ovo uža domovina hrvatska i srpska, neočituje li ovdi da je Dubrovnik, grana slavenskog juga, jedini slobodan? u Gjorgjićeve još jasnije misli, kad pjeva:

Stan gvozdeni boga od boja
Zimnom maglom Vitoš tmasti,
I Marica rieka koja
S Orfeovih suza izrasti.

Granice su njoj (besjedi slovinskoj) iztočne;
I nje tieku svrhe nije,
Dok hrvatska Drava počne
A val svrši od Adrije.

Ruke odtole svê slobodne
Razkriljena izvan mjere
Preko Kranjske zemlje plodne
I planinâ českieh stere.

Njoj Litvanska strana i Leška
Njoj ti strielci Crnorusi,
Njoj Moskovska vlas viteška
U jednu se kitu ubusi.

apokon dospieva ova pjesma glaseć da slovinska besjeda i)je stupaje

Adrijanskiem, Crniem, Ledniem
I Njemačkiem pere valom.

iisli se ne daju inače nego sveslavenskim krstiti. Kud bi oteći sve nabrojiti![1] Kud bi zašao kad bi naveo stihove

[1] još u Dubrovniku 1850 „slave Palmotićeve o slavenskim ju-

iz Osmana, gdje krajnim fanatizmom Gundulić veli, da je Orfej slovinski pjevao a da je veliki Lehsandro bio Srbljanin? Ovo nijesu samo misli kasnijih pjesnikâ dubrovačkih; spomene o našem jeziku imamo i u ranih pjesnikâ, u Bobalića, u Lukarevića, u Gučetića, u Bunića i u mnogih drugih.

Što ću pako kazati o latinskim dubrovačkim pisaocima, koji tamo i amo zovu svoju domovinu *kraljicom Illirije?* Kud bi zabludio, kad bi htio opisati sve što su Bandur, Aletić, Tudiz, Raičević, Ferić i skoro svi dubrovački stari pisci razjašnjivali starožitnosti slavjanske. Pada mi pod oko dijelce Franciskana Saba Sladje (Dolci) pečatano u Mleciem g. 1754. s naslovom „de Illyricae linguae vetustate et amplitudine". A gdje je ogromno djelo Stulića, koji po zapovjedi dubrovačkog vieća[1] obagje sve naše zemlje na jugu kupeći riječi različitih dialekta, kojima doda mnogo ruskih i staroslovenskih, te sklopi našemu narodu najbolji riječnik što je do tada imao a i do skora!

Nije li Stulićev riječnik prvi korak približenju i stopljenju raznih slavenskih jezika u jedan sam, o čem se je sanjalo ne davno i danas se još sanja? Nije li za vrieme Napoleonovo začeo tu misao Dubrovčanin Andrija Altestić poslanik Ruske Carice Katarine II. koji pismom franceski napisanim predloži Napoleonu da se u Dubrovniku podigne Akademija učenih ljudi koji bi, uzamši za osnovu naš jezik, izragjivali opći književni i diplomatički slavenski jezik? A što ću kazat o Appendiniju, a što o drugima? — ali je dosta i mislim da je svak uvjeren o stvari, jer moglo bi se debelih knjigâ napisati proti navali i tezkom udarcu kojim g. Pavić zledi Dubrovnik poričuć mu narodne misli. Što ću kazati o sumnji da su Dubrovčani primali bjegunce u pogled novčanih zakladâ? O tome nije vrijedno ni riječi istratiti nego pokazati spomenike stare, odakle se vidi na mnogo miesta da i obećanje prosto svršili su točno Dubrovčani i u njih založene novce ili stvari dragocjene pomnjivo su čuvali pak vraćali pošteno i nakon mnogo godinâ.[2]

[1] V. Dubrovnik 1849.

[2] Dr. Kaznačić neumorni naš knjižnik i ljubimac dubrovačkih starinâ ljubezno mi je ponudio svoje rukopise da se služim pri ovoj potrebi i evo prepisujem ovi spomenik dubrovačkog poštenja koji je pod br. 106. god. 1281. arhiva u Dubrovniku:

In Xti nomine. Anno dni. millesimo ducentesimo octagesimo primo. Indictione nona. Die tertia intrante mense Julij. Rag. in minori consilio congregato ut moris est coram nobili viro domino Nicholo Mauroceno comite honorabili Rag. et subscriptorum testium. Nos quidem Johannes de Pribi, Ni-

Nadalje g. Pavić veli da nema u Dubrovniku plemenitih čina ;o primjera sramote. To se dakako ne može progutati, jer dosta svakomu i zavirit samo u poviest Dubrovačku, pak odma svane.

---

ius Dabronis, Johannes Gymanon, Johannes Gille, Marcus Basily et Theoius Thomae Dragonis cives Catari syndici et procuratores comunitatis et minum Catari ad hoc specialiter constituti ut apparet ex publico instrumento nfecto manu presbiteri Triphonis Petri iurati notarii comunitatis Catari idem lecto, confitemur quod pro nobis et nomine et vice comunitatis et hoinum Catari recepimus a prenominato dno comite et coi. Rag. res infraiptas, depositas olim in Rag. per zuppanum Dessam filium quondam dni. gis Ladisclavi et dominam Bellosclavam matrem ipsius iuppani Dese. Vnde os dicti syndici et procuratores comunitatis et hominum Catari pro nobis et omine et vice dicti cois et hominum Catari obligantes nos et comune et homines Catari et omnia bona nostra et cois. et hominum Catari promittimus et obligamus prenominato domino comiti et coi. et hominibus Rag. si aliquo tempore apparuerit aliqua persona, quae petat praedictas res depositas per dicum iuppanum Desam ob matrem ejus praedictam et dno comiti Rag. qui pro tempore fuerit et coi. Rag. videbitur, quod illa persona quae petierit lictas res habeat jus ab ipsis, et ad ipsam pertinentiam, coe et homines Cari sine aliqua questione teneantur omnes dictas res de deposito praedicto restituere et assignare in manibus dni comitis, qui pro tempore fuerit in Ragusio et comunitatis Rag. infra unum mensem postquam dicti comune et homines Catari fuerint requisiti. Et si non restituerint dictas res intra dictum erminum, prenominati coe et hoies Catari debeant in continenti sine ulla conditione solvere dicto dno comiti et coi. Rag. tantum quantum dictae res extimatae fuerint per ipsum dominum comitem, qui pro tempore fuerit in Rag. et coe Rag. Et etiam promittimus et obligamus nos et coe et hoies Rag. perpetuo indempnes ab omnibus dampnis et expensis, quae possent eis quocumque modo occurrere occasione dicti depositi. Pro quibus omnibus et singulis istis attendendis et inviolabiliter observandis nos dicti syndici et procuratores comunis et homines Catari et omnia bona nostra et comunis et hominum Catari et omnium singularium personarum de Catarq mobilia et immobilia presentia et futura. Iste autem sunt res de dicto deposito: Primo una capsella, in qua erant res infrascriptae, videlicet ycona in qua erat Hrs. sicut dormivit. Ycona una cum cruce et cum ligno dni. Drapus de seta in quo erat Χρς. cum discipulis operatus ad aurum. Petiae duae de drapo de seta operatae ad aurum, longe palmo uno. Duo cherubyn de argento, qui dicuntur ripidi in lingua sclavonica. Petiae de xamito operatae ad aurum pro cooperiendo calice. Planeta una parva pro diacono de zendato nigro. Liber unus evangeliorum, qui habet in una tabula χρι. in cruce de argento et in alia tabula crucem de argento. Petia una de xamito per quadrum de palmo uno et dimidio cum smaldis et perlis. Item liber alius evangeliorum cum tabulis operatis argento et cum petris duplicibus et cum smaldis. Drapus unus pro cooperiendo altari cum lista circumcirca de auro filato. Item in una petiola de drapo lineo ligate aliquot petiole de argento et de cristallo.

Item una secunda capsella, in qua erant res iste, scilicet: Liber unus evangeliorum qui habet in una tabula resurectionem Xri. operatum in argento et in

Najprije trebalo je navesti te primjere sramote, jer nemože se ovako odgovarat; kad bi ih ko naveo, što neće moći, onda ćemo mu odgovorit.

---

alia tabula Χρμ. in cruce, operatum in argento. Item liber alius evangeliorum cum tabulis operatis corio nigro et cum aliquantulo de argento per angulos et in medio. Item coopertae due pro calice de drapo ad aurum. Ycona una cooperta, in qua erat lignum domini et cum reliquiis et perlis. Incensorium unum de ramo deauratum. Duo saculi cum reliquiis, qui portantur ad gulam. Carta una, in qua est scriptum officium missae. Ycona una, in qua est sanctus Theodorus cum modico argento et libri quatuor. Item una tertia capsella, in qua erant: Ycona una cum tribus sanctis et cum argento. Ycona una cum sancto Georgio et cum argento et cum perlis circa caput. Ycona una cum sancta Maria et cum argento et cum petris. Ycona una parva cum sancto Nicolao et cum argento. Ycona una cum Xro. et cum argento et cum petris et cum aliquot perlis. Ycona una cum cum multis sanctis et cum argento et cum perlis. Ycona una parva cum sancto Michaele et cum argento et cum perlis. Ycona una parva cum sancto Johanne Baptista et cum modico argento. Urceolus unus de ramo. Ycona una parva cum sancta Maria et cum argento et perlis. Ycona una vetus cum Xro. et cum modico argento. Coopertae quatuor pro calice de drapo ad aurum. Ycona una cum sancto Simeone et cum argento et cum septem petris de cristallo. Item drapus unus de seta, longus septem cubitis cum virgis blavis intus. Yconae duae cum sancto Petro et cum sancto Paulo et cum argento et petris. Petia una de zendato rubeo et ycona una de osse cum figura sanctae Mariae.

Item una quarta capsa, in qua sunt: Caput sancti Gregorij cum una cruce smaldi in vertice. Item os unum cum zendato circa ipsum bullato. Crux una parva de argento cum uno pomo et cum petris. Calix unus de nuce pharaonis cum argento. Cooperta una de argento pro calice facta in modum crucis cum cocleari uno de argento. Manipuli duo de drapo ad aurum. Cooperte due pro calice de drapo ad aurum. Petie due de lista cum crucibus nigris et petie de zendato blavo, quae omnes sunt cubiti viginti tres. Binde due de seta cum capitibus ad aurum. Pantaree duo de frisis, una blava et alia rubea. Item capsella una bullata parva. Botazolum unum parvum de ramo bullatum. Petiola una parva de drapo ad aurum sigillata. Saculus unus parvus bullatus. Groppus unus de cartula bullatus. Toalia una parva de seta et vexillum unum de zendato rubeo et blavo.

Item una quinta capsella in qua erant coopertura una de bombasino albo pro facienda umbra. Cortine due de drapo lineo operate cum seta. Cintura de corio cum argento et bocale unum de stagno.

Item una sexta capsa, in qua erant camisiae tres magnae pro femina. Icones tres de drapo ad aurum. Camisiae tres parvae. Petiae tres de camisiis. Intrecaturae due cum seta cum auro filato. Toaliae tres pro tabulis. Toaliae tres pro manibus. Cinctura una de corio cum bucla de argento. Bragerium unum de corio cum bucla de argento. Bragerium unum de seta. Lista una ad aurum longa tribus cubitis. Pantaree duo, una alba de seta et alia zala ad aurum. Binda una de seta ad aurum. Bursa una parva ad aurum. Petia una de linamine. Petia una de stola veteri. Covercerium unum longum uno cubito de seta ad aurum. Copicera una de drapo ad aurum modici valoris. Specula tris.

Glede čovjekoljublja Dubrovačkoga da je spomenut bjegunce,

em in uno saculo pometi tres de auro et perlis et una perla et una firxa-ra, longa cubitis duobus et dimidium. Capsulla una parva cum cartis intus. em groppeti quatuor sigillati. Carta una magna scripta. Cordelle due de ta. Ycona una vetus cum Xro. et cum argento. Ycona una cum sancto Mi-iele. Ycona una cum sancta Maria. Smaldi tres parvi et boda una de argente ɔaurata.

Item res infrascriptae extra capsellas, videlicet libri viginti duo. Paramenta ninque de lana alba. Paramentum unum de lana sanguinea et cubiti viginti ovem de drapo de lana pro faciendis paramentis. Drapus unus magnus de anevacia inburdata pro facienda umbra. Media pellis de fognis et lanarium num de fognis.

Tenor autem instrumenti syndacatus, presentati per dictos syndicos et pro-uratores comunis Catari talis est: Salutiferae incarnationis domini anno mil-lesimo ducentesimo octogesimo primo; mense Julij; primo die intrante. Nos comune Catari consentimus Johanni de Pribi, Nicolao Dabronis, Johanni Gymanoi, Johanni Gille, Marco Basilij et Theodosio Thomae Dragonis, quos dominus noster rex Stephanus misit Rag. ad recipiendum depositum quod re-posuit suppanus Dese et mater ejus. Unde nos dictum comune facimus nostros supradictos concives nostros syndicos et procuratores ad recipiendum dictum depositum per iuppanum Dese et matrem suam in Rag. positum, facimus car-tam per manum nostri jurati notarii scriptam ad conservandum coe Rag et homines ejus indempnes a iuppano Dese, matre ejus, et omni humana per-sona super nos et omnia nostra bona. Et quidquid nostri supradicti syndici et procuratores fecerint, in hoc facto promittimus et obligamus semper habere ratum et firmum. Actum est hoc in presentia testium, videlicet Petri de Ca-lito iur. iudicis, Bartoli Dobrossii et Marci Gucolane. Inter quos et ego pbr Triphon Petri, cois iuratus notarius Catari manu propria complevi et roboravi utraque parte presente. Haec autam carta nullo testimonio rumpi pos-sit. Hi sunt testes: Vitagna de Cerua, Dritalie Bincole, Grubessia de Ra-gnana, jurati judices.

Ego Thomasinus de Savere sacri palatii et cois rag. iuratus notarius in-terfui et rogatus duas cartas similes et ejusdem tenoris scripsi et roboravi.

Evo drugog naslona glede novaca god. 1252 pod br. 99. što se naslanja na samo obećanje.

† Anno Incarnationis dni millesimo ducentesimo quinquagesimo secundo, mensis septembris, die exaltationis sanctae crucis. In civitate Ragusii. Co-ram nobis subscriptis testibus. Ego quidem Gerdomanus Sumetii, nuntius dni Urosii regis Serviae confiteor, quum a nobili viro duo Marsilio Georgio co-mite Ragusii et dominorum Ragusii hodie accepi mille ducent. ipperperos. Et in isto die cum omnibus dictis mille ducent. ipperperis exivi a civitate Ragusii, secundum quod ipse dnus rex per suas litteras percepit. Quos dictos ipperperos fratres Andreas et Salomon de ordine Predicatorum et nuntij Rag. Theodorus Bodatiae et Petrus Johannis Bogdani nomine dictorum dni Mar-silii comitis Ragusii et comunis Ragusii in nuper preterito mense Augusti predicto dno regi promiserunt dare in prenotato die exaltationis sanctae cru-cis. Ut autem haec carta robur optineat firmitatis et credulitatis, ego dictus

koji su se sklanjali u Dubrovnik kao u kakav hram bezbiedni.[1] Napada se na Dubrovnik sa svakog gledišta i veli mu se u obraz svašta pak i to da nema da naniže nikakvu svjecku zgodu. To je odviše iskat od malenog Dubrovnika, ali i za to imamo sutuka napadaju. Nijesu li Dubrovčani bili udionici u odkriću Amerike, nije li to svjecka zgoda?[2] Ukoreni su Dubrovčani zato što nijesu imali upliva izmedju susjednih naših država. Dakle se je zaboravilo, da je Dubrovnik bio posrednik mira izmedju njih? Nebi ni trebalo navadjat izvore tomu. Pošto vidim da treba, osim mnogo dubrovačkih izvora, kojih ne navadjam da se ne reče da pišu pro domo,[3] nek se otvori glasovito djelo Cyprien-Roberta o turskim Slavjanima, pak će se svak uvjerit o istini. Stvar je pak opće poznata, da sud Dubrovački mnogo je posla imao u raspravljanju razmirica Ercegovačkih, Bosanskih i Srpskih. Nijeli to upliv? A nije li upliv da po koji Dubrovčanin na Slavenskim dvorovima na jugu prije Turakâ rukovodi politiku i tvori zakone?[4] Nadalje dubrovačka trgovina nazivlje se kramarskim egoizmom. Srećni i pametni

Gerdomaunus nuntius dicti dni regis meo sigillo eam sigillavi. Haec autem carta nullo testimonio rumpi possit. Hi sunt testes: Goyslavus Theodori Crossii iuratus iudex, Bubanna Petri monachus Silur de sancta Maria de deza anglr. Carastro de confin sci. aug. Michael Casulo de confin. sancti Gervasii de Venet. Nosinus Triphonis Ratislave et Marcholus maledicii Catharensis, Dabrana Lampridij, Colende Cerneche et alis plures. Et ego presbiter Pascalis et communitatis Ragusii notarius iuratus scriptor sum et testis.

[1] Glede vjere zadate i bezporočnog ponašanja Dubrovačkog poredi Gundulićev Osman pj. 8 i v. Dubrovnik g. 1849. str. 134 poviest o bjeguncu Gjurgju Brankoviću, a str. 133 o udovici kralja Stjepana i o trima rodjacima kralja Bodina.

[2] Vigji Dubr. 1849. A nije li svjetska zgoda da fratar Andriašević Dubrovčanin u ime biskupa i knezova Ercegovačkih g. 1594 nosi pismo caru Rudolfu II. u Beč, pošto ga je bio odnio prije u Rim papi, u kome rečeni biskup i knezovi mole plačući i uzdišući da bi ih car pomogao da se otresu od turskog jarma. Nije li i to maslo dubrovačke politike, koja se je tajno uplitala u te posle na korist čovječanstva? (V. Slavische Bibliotek, II. Band. s. 289.)

[3] Ne mogu mimoići vijest koju nadjoh u Vuka „Primjeri srpsko-slavenskoga jezika, u Beču, 1857“ odakle se vidi da Dubrovčani i za turskog vremena oko polovine 16. vieka duševno se upliću na korist naše susjedne braće. Evo kako to glasi na strani 19:

По сихь же азь Трошнь Гоүндоүлнкь ѿ велнкаго града Дүбровника по прѣставлїеннн кнеза Раднше поноүждень быхь вь еже прннестн сїи форын, н вьзехь н прннесохь вь домь мон форын сне, ноүехь съврьшнхъ сїю светүю доүшеспаснүю кннгоү глаголїемоүю тетроевангель, н ѿ богоданнаго мн нменїа не поштедехь, нн тѣлоү моемоү покоа дахь, дондеже прїндохь до съврьшенїа дѣлоү.

[4] Dubr. 1849 str. 135.

obrtnici Dubrovački sad su postali kramari. Dakle je kramar Pracat, koji golemo blago[1] ostavlja državi; dakle su kramari svi oni dubrovački dobročinci, koji svojim blagom osnivaju *dobro djelo*,[2] koje je u Europi muha biela, da se tim odievaju goli, pitaju lačni, spravljaju djevojke, namještuju sirote i tješe udovice? Sad je dakle kramarstvo trgovina, ta dična obrtnost s koje se obogatiše Dubrovčani; i da bi bezbjednije trgovali sklopiše rane ugovore trgovačke koje kramari ne čine, sa Srbima g. 831., s kraljima Bugarskim i Normanskim oko g. 1000, sa Ugarskom g. 1078., sa sultanom Orhanom g. 1370,[3] sa Mlecima g. 1509. a sa dalekim Mamelučkim krajem g. 1510., da i tamo Dubrovčani mogu pronositi mukte trgovinu kroz Egipat i Siriju. A što ću da kažem o povlasticam glede trgovine, koje Dubrovnik primi počamši od g. 1494 pak unaprijeda od Španje, Francije i Anglije? Nijesu kramari koji se mogu usporediti sa sadanjim Englezima u trgovačkom prometu?[4] A gdje su mnogobrojne naseobine Dubrovačke po slavenskim i poluslavenskim zemljama, naime u Sarajevu, Novom Pazaru, Beogradu, Vidinu, Ruščuku, Silistriji, Bukareštu, Trgovištu, Carigradu, Jedreni, Sofiji i Škoplju? A gdje su po Italiji u Rekanati, Fermu, Rimini, Raveni, Jakinu, Ferrari, Firenci, Pizi, Gjenovi, Mletcima, Siraguzi, Palermu i Mesini?

---

[1] Imanje Pracatovo iznosilo je 200.000 genuinâ, što danas čini oko 12 milijona fiorina. Opazit je, da Pracat nije bio vlastelin i s toga njegovo dobročinstvo postaje višim i znamenitijim. Takogjer i Skočibuha sa Šipana oglasi se za veliko bogatstvo, dio koga ostavi državi, tako isto i Lukarević.

[2] Opera pia, što se sad drugovdje po našim zemljam zove „dobrotvorno zavedenje".

[3] Dubrovnik je prva država koja je sa Turcima ugovore sklapala.

[4] O trgovini dubrovačkoj ovako piše u Epidauritanu g. 1862 dr. Kaznačić: Se attratto dalla celebrità del nome, ti soffermi nell' amena e silenziosa Ragusa, e se a conforto delle sconsolato presente tenti rivangare le gloriose memorie del suo passato, visita il più cospicuo degli edifizii che la adornano, l' antica sua Dogana. Pari al naturalista, che ricompone le dimensioni di un gigante collo studio di un solo delle sue ossa, intorno a quel magnifico edificio, ricostruisci l' antica città, fiorente per esterissimo commercio. Anima l' adriatico, che maestoso le si estende dinanzi, colle vele de' suoi trecento bastimenti; ravviva le sue deserte contrade coll' attività di un commercio, che, diramando le sue colonie fino al centro dell' Asia, era scala e deposito all' importazione ed esportazione di tutti i prodotti delle provincie tra l' Adriatico ed il Quarnero; regolato con quel principio morale, che leggi ancora sull' arco che sovrasta alle bilancie:

Fallere nostra vetant et falli pondera, meque,
Pondero cum merces, ponderat ipse Deus;

Nadalje se nameće Dubrovniku nekakav najstroži servilizam spram Rimu[1] i kamenito srce. Kako to, kad svak zna, da za onih vremenâ svud je inkvizicija vlast imala osim u Dubrovniku i u Mleciem; a da su Dubrovčani bili neodvisni od Rima vidi se iz svega a najbolje iz tog što nijesu nigda crkvi dopustili da se prti u državne posle,[2] a s druge strane lukavo su častili svećenstvo na uhar državnog mira.[3] A ni je li istina, da mučenje i trganje (tortura) u Dubrovniku, jednoj Europejskoj državi, nije moglo uspjeti? Kakva su to kamenita srca u Dubrovčana, koji i u pogled svoje opasnosti i na uštrb svoje koristi primahu sve bjegunce i tim se opirahu divljaštvu i sržbi Turskoj proti jednokrvnoj braći,[4] kojih junaštvo Palmotić, nadahnut rodnom vilom, lovor-viencem krasi; nijesu li za ta dobročinstva srpski vladari nazvali Dubrovnik skloništem nesrećnikâ i utočištem biednikâ i prognanikâ? Nijesu li to dapače plemenita srca?[5] Kakva su to kamenita srca, kad je u Du-

---

e tributa una lagrima d' ammirazione sù quella perduta grandezza". Zatim nastavlja govorit o bogatstvu nekih Dubrovčana kao Matka Lukarevića, koji je bio ban hrvatski, Miha Pracata; pak zaglavljuje: „Se nel 1573 escì in Venezia all' Elefanta la prima publicazione nella scienza commerciale — *Della mercatura a del mercante perfetto* — scritta 110 anni prima dal M. Benedetto Cotrugli ad utilità de' suoi compatriotti, era evidente che nella coltura di questo ramo Ragusa avea preceduto i più colti paesi."

[1] Koliko su puta Dubrovčani bili anatematizirani od Rima, čitaj: Ecclesia Ragusina od Coletia, koji prosliedi Illiricum sacrum Farlatiev.

[2] Nije se još zaboravila odluka vieća u riečima „prius mazuchetur et postea absolutio a Roma petatur" glede onog fratra ubijenog, koji se zvaše Jegjupak. V. Istoria e privilegij dell' osservante famiglia di Ragusa 1741.

[3] Nu kad je rieč o vjeroizpovjedi, čujmo bolju. Kad je početkom 15. vieka plamtila Europa u strašnom fanatizmu, Dubrovčani baš tada proglašivahu zakon crkvene trpljivosti. Istina, da njihov tvor nije podpuno odgovarao zboru; oni bo su progonili bogomilstvo u susjednoj Bosni, javno palili luterske knjige, latinili Konavle i Rat, ali na to su ih navodili državni uzroci dapače nuždа samog obstanka. Dubrovčani su razumjeli, da jedinstvo vjere još onada za svaku je državu koristno, a navlaš za njihov mali Dubrovnik; jer tim su ukraćivali bližnjim vladarima svako miešanje u unutrnje dubrovačke crkvene odnošaje, a tim su se preporučivali Papima onada premogućim u Europi. Pri svemu tomu nijesu se nikakvom silom služili, nego je sve išlo blago i razumno, pak se u puku nije pojavilo nikakvo nezadovoljstvo. Da su Dubrovčani načela crkvene trpljivosti samo teoričuo izveli, ipak veliku hvalu zaslužuju zato što su oni prvi u Europi za onaka vremena proglasili to načelo (za sve v. Dubr. 1849.)

[4] Ovo pohvalno pripoznaje i historik S. Ljubić v. Rad V. Jugosl. akadem.

[5] V. Starine M. Pucića i Monumenta spectantia etc. Miklošića tek na svakom listu.

ovniku prem rano ukinuto robstvo i koji bi rob stupio na dubro-
čki brod, postao bi slobodnim. Nijeli tada u Europi bila trgo-
ıa ljuckog mesa, a nije li stoprva skoro Wilberforce ustao za
›bodu crnaca, a koliko ima da su robovi prestali u Americi, a
je su mužici u Rusiji?[1]

Sad g. Pavić kako da se poriče i veli o trgovačkoj mudrosti i kavštini Dubrovčana, što se dakako ne slaže nipošto s onim što prije rekao. I mi želimo da g. Matković produži iztraživanje Dubrovniku, jer nemogu odtuda poteći nego novi triumfi po ubrovnik.

Dubrovačka knjiga ima istu vriednost koju je svegj imala, samo ıaj sjaj može se pomrčati usljed nepravih i anahronističkih razlo-
ınja, i usljed površnog učenja izvora. Što ćemo kazat o tome, što Pavić Appendinia krsti jezuitom, a nezna da je on bio piarista, ›liki protivnik jezuitâ, tako učen i mudar čovjek, da nakon malo ›dinâ boravljenja u Dubrovniku[2] (bio bo je on Talijanac) sastavi ıako djelo kakvo je „Notizie istorico - critiche sulla repubblica Ragusa." Appendinija dapače svak počituje kao čovjeka izvrsnog na, prostrane nauke i duboke mudrosti. Takomu učenjaku nije bjegla ni nepodobština dvostrukih bukava u našem jeziku, jer u ›znatom djelu ovako piše: Quae quidem res (varietas alphabeto-
ım) quanto detrimento dedecorique sit, dum ejusdem linguae homi-
es iisdem caracteribus uti deberent saltem in operibus prelo man-
ındis, nemo est qui non videat, quique tanto incommodo ac malo ndem aliquando occurri vehementissime non exoptet." Istina, da i ppendini ima svojih mana, i ako pretresemo njegovu nauku filo-
gičku te ju prosudimo po današnjem napredku u toj struci, nara-
ıo je da nam ne će godit; nu treba da se čuvamo anakronizma ideći svaku stvar današnjim napretkom. I što se kritike tiče o ıbrovačkoj knjizi, Appendini za kratko vrieme nije mogao dose-
ıut svuda, nego je vjerovao povjesti te knjige i uopće knjižnicima ubrovačkim, pak je nešto posve blago i milo ocjenjivao; ali ipak onomu o prevodu drama g. Pavić ili nije razumio Appendinija[3]

[1] G. 1417 jedan zakon na glavi 162. *zelene knjige* zabranjivaše oštro govinu robovâ ovako: „considerando esser turpe, scellerato ed abominevole ıle mercato, ove la umana specie, fatta ad imagine e similitudine del nostro reatore, vien convertita in un articolo di commercio quasi si trattasse di ani-
mali bruti". (V. Epidauritano 1862. Dr. I. Kaznačić).

[2] Nakon samih 6 godinâ.

[3] G. Pavić veli da Appendini cijeni Držićev „drama Pirni" djelom kao što je Guarinijev „Pastor fido". To nije istina, nego Appendini kaže da je drama

ili nije čitao njegovo poznato djelo „Notizie istorico-critiche sulla litteratura dei Ragusei.“ Iza pristupa punog muteža i neistine g Pavić zaglavlja, da hoće oprostiti nas od velike bludnje t. j. da književnost Dubrovačka nije ta velika stvar. Kad smo prvi pu čitali ovu Pavićevu radnju i naišli na ovo gorostasno obećanje pomljivo stupasmo nadalje da vidimo kako će g. Pavić da obaljuj knjigu Dubrovačku. Pak smo napokon dočitali i nadivili se razu mjevši da se radi o Elektri, toboznom prevodu Zlatarića, koji da je znao da će se ljudi svagjat o njegovom prevodu, nebi se bio n trudio, jer je odista on prevagjao sebi za zabavu kao što su sva djela dubrovačka, i zato nisu se uopće ni tiskala, osim duhovnih nego bi tekla u rukopisima po 200 godina, kako je n. p. najbolj djelo Osman. Iza tolikog obećanja nema dakle nego samo rieč o Zlatarićevoj Elektri. Koliko i ovi prevod ne zaslužuje onake udarce Pavićeve, gledat ćemo da dokažemo, a rekli bi što god u opće o dubrovačkoj knjizi i učenosti; ali nije potreba kad nije ustrieljena nego biedna Elektra Zlatarićeva; a nebi ni potreba bila moje jadne obrane, kad se sami po sebi brane, i kad im vience viju umov prvi, medju kojim glasoviti Tommaseo; i kad imamo likove i kipove počitane u tugjini nekih Dubrovčana zaslužnih za vas sviet kao Getaldića, Boškovića, Kotrulju, Bandura, Baljiva[1] i još drugih, kojih će zviezda sijat dok je svieta usprkos oblačini koja se na njih navlači. Istina, da nemamo u narodnoj knjizi Danta, a ko ga ima? a i ovaj ukor ne vriedi kad se stavimo, da ni Francuzi sa Henriadom Voltairovom ne mogu se usporedit s nama, kad imamo Osmanidu.

G. Pavić kao da cijeni književnosti po ranom početku. Tada je ništava latinska, jer je za grčkom vjekovâ izostala, neznatna je nje-

pirni prepleten kao što je Aminta i pastor fido, a evo njegovih rieči: „La più antica produzione teatrale è un picciolo dramma *(seppure deve così chiamarsi)* di Giorgio Držić. *L' intreccio* di questo componimento è quasi simile a quello dell' „Aminta“ e del „pastor fido“. Da su Hekuba, Jokasta i Atamanta prevodi iz grčkoga, to ima pravo Appendini; jer, ako je i dodano i preinačeno, opet su u jezgri prevodi. Kako Pavić može reći, da Appendini drži Gučetićevu Dalidu prievodom Giustieve Dalide, kad to nije istina nego uprav je rečeno da je to prevod Ludovika Grotta nazvanog slicpca od Adrije s riečima: „Ci resta di lui (Gozze) la traduzione . . . . . della Dalida di Lodovico Grotto detto il cieco d' Adria“, i uprav je to tako. Čudo nam je, da u isto doba kad g. Pavić kori Appendinija s netočnosti u viestima, on se sam tako žestoko pobrkao.

[1] A gdje je Ranjine kip u Padovi na „Pra della Valle“ megju glasovitim muževima; a gdje je ploča pohvalam Zlatariću urezana na sveučilištu u Padovi?

mačka, jer je za talijanskom i našom vjekovâ izostala, nevaljala je naša, jer nema tek tri prva vieka talijanske književnosti. Ovako od prilike razloži g. Pavić. Nu koliko je ništavo to razloženje, svak može uvidjeti.

Mislimo, da baš nije dokazano da Menčetić i Držić naši su Dioskuri; jer najprije forma umjetna i narodu nepoznati stih tome se protive očevidno; mogu bit ona dvojica prvi početnici koji do nekog glasa doprieše, ali prvi nijesu bili. Stih uzet u tudjini jamči za nekakvo ljustvo, jer znamo po očitovanju Ivana Ravenskoga i Filipa de Diversis, da nije moguće ni početkom 15-a vijeka da Dubrovčani pregnu za naukom, jer su odani trgovini. Da pak u jedan put upoznaše se s talijanskom knjigom i prisvojiše i metre pjesničke, a da nije prije barem bilo igre u knjizi, mislim da se nemože nikako potvrdit, jer saltus in natura non datur. Potrebito je dakle bilo da se prije vježbaju u narodnim metrima, dok barem nauče talijanski. Očitovanja Hanibala Lučića i Marka Marulića potvrgjuju ovo mnienje, a nada sve ono Marulićevo u pristupu „naših začinjavac," što se nemože odnosit nego na naše pjesnike, i razlikuje se od onoga „starih poet" što po svoj prilici sluti na Grke i Rimljane, a iz toga se vidi da je i kod nas bilo Andronikâ i Nevijâ prije Plautâ i Ennijâ. A i poviest nam to potvrgjuje; jer Lukarević veli da su Dubrovčani u 9. vijeku pjevali junaštva naših vitezovâ, ter da ih je jedan knez neretvanski zamolio da i njegov narod svojim pjesmam proslave. Euzebij Kaboga spominje popjevku koja se je pjevala u Slanomu o morskoj nezgodi i utopljenima Aleksija Komnena u zatonu Lionskom. Ignjat Gjorgjić spomije nam i imena dvaju starih guslarâ. Tako od prilike nagagja i Gradić u životopisu Palmotića.[1] To dakako moraju bit bile narodne pjesme u našim Saturnima to jest narodnim mjeram[2], od kojih su se Dubrovčani udaljili usljed navale talijanske uljudnosti. To nam isto potvrgjuju

[1] Vigji sve u Appendini Istoria della Rep. di Ragusa, tomo II. gdje govoreći o tim guslarima koje redi u prvo doba naše knjige veli: Riguarda essa (la prima epoca) i Bardi illirici dirò così, di Ragusa, l' esistenza e le poesie dei quali attestate ci vengono già prima del mille dal Luccari, Caboga e Gradi e questa poesia è fondamento di quella che venne dopo. Pak slijedi nadalje i veli da se glede jezika ne mogu nikako usporedit Menestieri i Trubaduri Provencalski sa tim našim prvencima, u kojih barem jezik je bio čist narodni.

[2] Barem one pjesme narodne kojim se zna za oca.

ima pjesama narodnih što su uz Menčetićeve i Držićeve štampane na koncu n. p.

Djevojka je podranila
Ružicu je brala i ost.

a u jednom odlomku jedan od njih dvojice veli o pjesmi što poje djevojka ovako:

Oh kad nam pojaše jak angjel u raju
Svak čuvši pravljaše: zamamljen ostaju;

pak nadalje:

Najlipe kad pojah razlike š njom pjesni: zatim
A sada pjesance vece rec nestaje
Ner pridi u tance i ost.

Svaka kulturna potaknuta je od vanjskih razloga. Vas se je svijet [illegible] a kamo li neće mali Dubrovnik. Jadovno to [illegible] vienac riečima: Vigji vraga su sedam bi- [illegible] Dubrovčani, padši na prosjački štap i u nevolju, književnosti posvetili, to bi bila velika čast po njih, jer bi oni [illegible] umilili što se drugomu lasno nedogadja. Narav stvari [illegible] da usljed obilnosti raste svaka umjetnost. Tu obilnost [illegible] Dubrovčani trgovinom kako smo vidjeli, ali i njihova radinost i obrtnost pospješiše ju. Gragjenje brodovâ poznavalo se [illegible] kako je postojao Dubrovnik, tkaonice sukna u 15. vieku, [illegible] u Dubrovniku, a svile u 16. pak svakoga inoga ruha; mastionica je bilo mnogo i izvrsnih; a gdje je livnica topova a i stakla [illegible] gdje je kovnica matematičkog orudja,[1] a gdje su različite voštanice, a gdje su rukotvorine gvozdja, olova, srebra i zlata! Pri propasti republike tukao se je i puščani prah a vadio koralj. Nijesu li ovo preteče, dapače suvremenice uljudnosti i uglagjenosti? A to nam isto dokazuje i pravo Franceskoga gragjanstva koje su Dubrovčani uživali, pošto im ga Karlo IX. bijaše podario, uvjeren da niko bolje od Dubrovčana nije vješt tkanju i maštenju sukna i gragjenju brodovâ? Tragovi te radinosti i obrtnosti još se i danas u Dubrovniku pomiču, pak ih niko nemože zatajati.

Premda ova radinost i obrtnost graniči sa umjetnosti, ipak Dubrovnik nemože se nikako usporedit s cijelom Italijom[2] i ko stavlja u mjerila Italiju svu s jedne strane a s druge maleni Dubrovnik

[1] Svak zna za prvi na svietu „Speculum ustorium“ izumljen i učinjen od Getaldića, koji se još u Rimu nalazi i pregleda se od putnika kao dična starina i kao spomenik glasovite prošlosti dubrovačke.

[2] Takodjer i u pogledu književnosti.

cijeneć ga poniziti, uzvisuje ga do nebesa, i nikakov Dubrovčanin nebi bolji vienac svomu rodnom gradu mogao sviti.

Kakvo slikarstvo i plastika od šake ljudî? Toga nigdje nemože da bude bez ogromnoga bogatstva, a toga u Dubrovniku nije baš nigda bilo. Nu ipak bilo je onieh koji su vojštili i hlepili za umjetnosti i stvorili nešto počem im se ime po svietu dično promiče, a u Dubrovniku ima još slieda njihovih umjetninâ. Gdje su naši slikari Držić,[1] Staić, Mattei, Gozze Martini, Katušić, Ivanelli; gdje je riezalac Paulus Rhagusinus[2] Radalja, a gdje je arhitekt Pasko Michaelis koji zgradi dubrovačku luku?[3]

Pak i u muzikalnoj umjetnosti bilo je zlamenitieh Dubrovčana, kako je Babić i Nikola Gaudentius, a gdje je Gabro Kamparica upravljač orhestra u Bečkom dvoru? A što ću kazati o glasovitim tipografima iz Dubrovnika: Bonino[4] de Boninis i Martin de Ragusia, koji 15. vijeka istakoše se u Italiji? Nebi nikad ni dospio hoteći sve vriednosti Dubrovčana nanizati i vještinu vlade koja se je opirala zalihomu blagostanju u pogled slobode, te tako se je mala republika održala za XIII vjekova i sačuvala od raspuštenošti, i tako kad je propala skupa sa mletačkom, ova se je rasula po sebi

[1] Našao sam još spomena o drugim slikarima dubrovačkim i evo što vidjeh rukopisima prijatelja dra. Kaznačića, koji je kao pčelica pokupio sve što je astno i dično po Dubrovčane:

„Nel fondo della pala dell' altar laterale alle Dančе si rappresenta nel nezzo la Madonna, alla sinistra s. Gregorio, alla destra s. Martino; con alre pitture sulla pradella; quadro di merito artistico:

M.CCCCC.XVII.
Mensis Februarii
Nicolaus
Rhagusinus pingebat.

[2] Izmegju najglasovisijih riezalaca XV. vieka u Italiji v. Epidauritano g. 1865. str. 22.

[3] On i crkvu dominikanacâ ponovi i još koješta izumi, po tom u sakristiji dominikanske crkve ovaj se nadpis čita:

Pasqualis Michaelis Ragusinus
Plura ingenio clara inveniens
anno quo portum edidit
MCCCCLXXXV.

Jesu li bili puki kramari, nijesu li imali ikakva čuvstva Dubrovčani, kad su resili svoj grad i okolice liepim zgradama, od kojih žalibože mnogo se razorilo s nesrećne trešnje?

[4] Odatle Boninovo, glavica na Pilam, odakle je liep pogled na okolo i tu njegda stanovao Bonino. On se zvao Dobriša Dobrić, pak preveo ime kako je bio običaj (v. Epidauritano g. 1865 str. 16).

bez vanjske sile, a naša da nebi Napoleonskog bjesnila, bila bi još možda živa.[1]

Premda su dakle Dubrovčani imali neke svoje umjetnike, ali niesu i u umjetnosti kao i u knjizi postali glasoviti. Zato cienili su umjetnine i kupovali ih u Italiji; dozivali vještake odonud i tim pokazali da imaju estetičnog ćućenstva. Ko bi se htio uvjerit o tome, neka čita dopise izmedju vijeća Dubrovačkog i poslanika Gradića u Rimu. Ali i u tome se vidi svud onaj modus in rebus, što je uprav bio unutrnji uzrok klasicizma dubrovačke knjige mimo ine slavenske; i usudjujem se kazati da je to veći razlog klasicizmu Dubrovačkom nego isto učenje klasikâ grčkih i rimskih komu ti narodni klasicizam obično se pripisiva.

Slavenska uljudnost bila je jedan sami a ne prvi oblik ljudstva Dubrovačkog, premda je bila jedina i prva čitavog Slavenstva; pak kad se i ti sami narodni književni spomenici usporede s italijanskim, nemamo se česa sramit, jer imamo mnogo koješta što vrlo dobro i vedrim čelom može pazit u obraz talijanski kad se stvari dobro razumiju i ociene kako treba, a dolikuje njinoj izvrsnosti. Ali kad ovo sve ne bi bilo istinito, Dubrovnik može svedj oholo dičit se, jer je on bio elemenat Europskog ljudstva i prosvjete. I uprav ako ćemo iskat historike, eto nam[2] Melecija, Červe nazvanog Tuberona[3], Ilirca Flaka,[4] Iva Gundole, Ranjine, Razzi, Kaboga, Lukarevića, Orbini, Roze, Milišića, Resti, Gozze, Červe, Dolci i Appendini; ako starinare, eto Mata Držića, Bjeloslava i Ivana Tiburtini, Ambrozija Gozze, Luja Birića, Frana Gundulića, Orsinića, Ignjata Gjorgjića, Bandura,[5] Baselji, Aletića, Zuzerića, Tudizi, Dolci, ako biografe, eto Ranjine, Getaldića, Gozze, Gjorgića, Červe, Dolci, Rogacci, Gradića; ako mate-

[1] Evo rieči Md. Düringsfeldove, koje Dr. Kaznačić navodi u Epidauritanu g. 1862: „Non finì ruinando (Ragusa) ma estinguendosi. Il mare e gli scogli rimangono tuttora gli stessi, ma Ragusa non è più la stessa. Le sue mura l' abbracciano come per lo innanzi, i macigni non si distruggono, ma Ragusa è distrutta. Silenziosa come verun altro luogo e silenziosa per sempre, giace ricoperta, quasi sacra reliquia, sotto la diafana campana dell' azzurra volta del suo ridente cielo".

[2] Izostavljam krštena imena da bude kraće, a svak može čitati sve ovo u Appendini, Dolci i Červi.

[3] Hvaljen od Leibnitza i Bianchina.

[4] Inače Matija Franković jedan od najumnijih pisaca Luterstva.

[5] Izpovjednik francuzke kraljice, knjižnik orleanskoga vojvode i prvi inostranac u parižkoj akademiji slovesnosti, on je cienjen i postavljen megju najznamenitije Europske starinare, a bio je izučen numismatik.

ike eto Getaldića,[1] Gradića, Nalješkovića, Boškovića;[2] ako filo-
, eto Staića,[3] Gozze, Monaldi i drugih; ako teologe, eto Stojkovi-
tri Gjorgjića, Zamanje, tri Gozze, Ranjine, Gradića, Crljenkovića,
nedelli, Šuljage; ako zastupnike prava kanoničkog i gragjan-
g, eto Darkolice, Radulovića, Andrijaševića, Bogdanovića, Kotru-
Beneše, Bone; ako vještake u politici, eto Sarake, Bobalića,
tka Lukarevića bana Hrvatskoga, Sorga, Gjorgjića, Menčetića,
lalje, Kaboge, Buće, Boždara; ako lječnika eto Galeotti, Gjura-
ića. Baljiva.[6] S mnogo više zanešenosti trebalo je da Pavić spo-
ne latinske pjesme dubrovačke, jer u. p. Kunić prevodeći latinski
ke pjesme, znao je izvornosti grčkoj nadodati latinsku hubavost.
nanja koga Tommaseo zove jednim od najzamjernijih latinskih
ača svih vremenâ i narodâ; a gdje Resti dubrovački Juvenal, a
e Galjuffi divni mi provizator latinski komu se čudila Italija i
načka? ovi su zviezde medju latinistima srednjega vieka i mogu
nizati uz Sanazarra, Fra Kastona, Vidu i ostale koji su imali
renstvo u renaissanci klasicizma staroga.[7] Nijesu li svi ovde
nizani zaslužni za umni preporodjaj cielog čovječanstva? Kud bi
ao hoteći sve i svieh nabrojiti; dosta je na zaglavku kazati, da

[1] Evo naški što o njemu kaže Barbieri: Djelo Getaldićevo „de resolutione compositione matematica" bi pečatano u Rimu g. 1630. sedam godinâ je nego Kartesius poda nauci najveći poticaj prilagodivši algebrični razrie-j krivim crtam i dokazanju njihovih svojstva. Getaldić je prvi najsilnije najjasnije potisnuo nauku k ovom velikomu koraku, i slavno odkriće bi od ega pronadjeno kada na sviet izide veliko djelo Kartezijevo. Da je Getal-ć još živio, on bi odista i napred kročio u svojim slavnim pronašašćima, ter egju geometrom dubrovačkim i turenskim mogle su se zametnuti one iste repirke, koje su se docnije u 18. vieku podigle megju pristašam dvaju veli-h matematikâ Germanije i Englezke, da bi se riešilo ko je od njih dvojice našao sitnički račun (V. Dubr. 1849.)

[2] Za Getaldićem sto godinâ Bošković zasjede megju najprve matematike oga vremena i mnogobrojna djela sklopi, poznata vrlo dobro učenome svjetu. io profesor u Parizu.

[3] Bio je i pjesnik; njegov lik i Boškovićev Englezi drže megju velikimi uževima, kao što Italijanci Baljivinog.

[4] Najveći bogoslov rimske crkve u XV. vieku.

[5] On napisa prvo djelo o trgovanju po obnovljenju književtva (v. gore).

[6] Dubrovački Hipokrat na koncu 17. vieka, koji je tako bio glasovit po vietu da su ga često i iz daleke Arabije za savjet pitali i u zviezde ga oki-ali. On je prokrčio put mnogim iznašašćima kasnije odkritim, zašto mu je ahvalno cijelo čovječanstvo.

[7] Spomenut mi je i Červu, koji koncem 15. vijeka u 18. godini života svoga i ovjenčan u Rimu pjesničkim lovorom i tim priznat pjesnikom glasovitim vojega doba (v. Rački Starine knjiga IV.)

množina Dubrovčana zapremahu stolice različite nauke pri najslavnijim sveučilištima Italije koja bješe sjemenište prosvjete za vas sviet.

Nu ako se Dubrovnik punim pravom redi megju glavne Europske gradove veoma zaslužne za cielo čovječanstvo u pogledu prosvjete i nauke, on je zaisto najglavniji megju gradovima slavenskim, on je, bez oklievanja može se rieti, na čelu slavenskog preporogjaja. Kao što je Europa s juga primila poticaj k umnomu razvoju, tako je naš narod iz dubokoga sna prenuo se usljed glasa koji mu dopre s Dubrovnika; jednog od najpoludnijih gradovâ slavenskih. I u toj vrsti dubrovačke vrline ima oblačića, ali ne onakih koje g. Pavić nalazi, jer on veli da nema originalnosti u dubrovačkoj hrvatskoj knjizi.[1] Lasno je sve kazat ali nije dokazat. G. Pavić je samo izrekao da nema originalnosti, ali nije dokazao ništa, nego je ispitao (vidjećemo kako) Zlatarićevu Elektru za koju znamo da je prevod. Nije potreba, mislim, ni slova stratit iza onoga što e dosle rečeno proti Pavićevoj tvrdnji da je dubrovačka knjiga jednostrana. Što ćemo kazat za onu izreku da je najkrvaviji početak knjige 15. i 16. vieka u Dubrovniku; osim što je rečena izreka antiestetična, naslanja se na neistinu i netreba duljeg govora nego svakomu ukazat poviest Dubrovačke knjige dvaju rečenih vjekovâ odakle će uvidjeti da Dubrovčani su pravi knjižnici, ali ne po zvanju, nego im je knjiga bila uzgredna zabava[2] i tim su plemenitoj želji svoga srca ugagjali. Istina da Dubrovčani čedno postupaju, ali to zna svak da je prevod bolji od originala tašta i prazna. Kad se vas naš narod opameti i oživi, uvidjeti će, što dosad ipak mnogi vide, da iza narodnih pjesamâ i pripoviestî, jedino mu je blago dubrovačka knjiga.

Što ćemo dakle kazati sad o vriednosti zaključka Pavićeva, koji za 16. viek u Dubrovniku nema drugieh izrazâ nego *kukavan po-*

---

[1] Kako nema originalnosti Osman, koji je nekakva nečuvena pjesma, a isti Pavić to priznaje, po čem u svojoj radnji „o komposiciji Osmana“ veli, da je Osman „najoriginalnija i najvrjednija pjesma u cieloj dubrovačkoj literaturi“. Ovdi mi je opazit, da i za radnju Pavićevu o Osmanu spravlja se odgovor, jer je i onde Pavić sasvim zabludio.

[2] To potvrgjuju sve viesti o knjizi dubrovačkoj. Čitaj n. p. uvod Zlatarića k Ljubmiru, gdje ima ovo: Držim za istinu, gospodine Miho, ako vašemu gospodstvu dopušteno bude od svakdanieh opravâ razvidjet ovi mao dar, ki vam u biljeg harnosti i spoznanja dobrieh diela, ka sam od vas primio ne mala, prikazujem, da mi ne ćete zazriet, jer ovu pastiersku Pripovies, *budući mi izostalo vremena*, izložih u odriešen veras i ost.

led, gadan plod i ost.[1] Nadalje kaže se o pastirskim prikazivajima, da su improvizatorno strpana kako od prilike talijanska pučka Comedia dell' arte. Treba znati, da Comedia dell' arte nije bila pisana nego samo joj podastrt skelet, a prestavljači imajuć tu okostnicu pred očima, govorili bi što bi htjeli.

Dubrovnik se iz komedija vidi g. Paviću sasvim malen i smiešan. Treba znati, da kućni i gradjanski život Atine, Rima, Florence, Parigja i Mletakâ u komedijam Aristofana, Plautâ, Ceccha, Moliera i Goldonia nije ni malo veći i veličanstveniji od unutrnjeg života maloga Dubrovnika kakov se vidi u našim starim komedijam. I jezik je u našim komedijam izvrstan, kad se izuzmu strane riječi, n. p. Držić ima izbranieh rieči i frazeologije."[2] I poslanice g. Paviću su suhoparne, a tomu se nije ni čudit kad on nenalazi vriednote u višim djelima. Čudim se pak da je g. Pavić zlo shvatio i moju raspravicu u Radu XXVII knj. o Čubranoviću. Ondje je rečeno, da u maškeratam Dubrovčani su presadili talijansku klicu na svoju zemlju, iz koje klice udrila je mladika i razgranao se dub. To znači, da su Dubrovčani kukavni početak talijanski doćerali do znamenitosti u toj struci.[3] Nadostavljeno je jasno, da sam radio sasvim objektivno, ustežuć se od ranih ocjenâ, da nebi odatle uzavrela kakva nesmotrena procjena.

Sad g. Pavić prelazi na vansku ekonomiju, naime na jezik, i tu smjelo govori da nemože preporučit nikomu učenje djela Dubrovačkih. Čudi se miješanome jeziku u komikâ, a to svak zna da su se oni namjerno služili tim jezikom, da sastavak i s te strane postane komičan, pak se mrdi, ako je gdje izbjegla kakva tudja rieč drugim našim piscima. Pri svemu tome ne sjeća se da govori proti svakomu i proti sebi istomu, jer u odlomku prevoda Elektre što je poredio uz Zlataričev, ima *megdan, telal, remenje, meta*, što

[1] A drugi nalaze uglagjenosti izobilja, pošto i ženski spol kaže se zanešen za znanjem i pjesništvom, kako je glasovita Cvieta Zuzerinka na čelu mnogim drugaricam.

[2] Što g. Pavić veli str. 146. o trgovcima i o pobožnosti, očitujem da nijesam razumio.

[3] Pri onoj radnji služio sam se talijanskih historija književnosti Maffei i Emiliani-Giudici, a došao sam do tog iztraživanja, jer sam u gornjem gimnaziju predavao povjest naše knjige, i kako nemamo o srednjem vieku može se kazat ni slova, triezno sam hotio postupat i nekazat učenicima neistinu, da se nebi ukorienila u njihovu mladu pamet i da ih nebi pratila za vas život. Učenicima je dakle ona radnja bila namienjena.

su očevidno tugje rieči.[1] Ko čita u Radu XXXII. što je isti g. Pavić pisao, da je u Gundulića liepi i čisti hrvatski jezik, zaglavit će da se je isti g. Pavić porekao i zato mi netreba tu stranu braniti. Samo ću ovde kazati, jer na ino mi se nemože, da jedino u Dubrovniku bivalo primjerâ hrvatskoga stila,[2] pak ako se gdjegdje kasnije megju ostalim Hrvatima nahodi traga pravom slogu, to biva samo u koliko su se ovi poveli za Dubrovčanima i vjernije hodili po njihovim stopama. Što kaže g. Pavić o porieklu plemstva u Dubrovniku da je tugje to nije uprav tako; nego ako se reče o najstarijem plemstvu, jer n. p. Pucić i Criević plemići su Dubrovački ali slavenskog koljena.

Ja se ne opirem tomu, da se je kasnije u Dubrovniku štetio jezik i sužile se granice našeg riečnika, ali to sve poslie Čubranovića, usljed pohlepe Dubrovčana da sprave umjetni jezik i u tu svrhu oni su izbjegavali sve rieči koje su im udarale opancima Poznato je da su i metre narodne prezirali.

Tuži se nadalje g. Pavić, da u javnom životu nijesu se Dubrovčani služili našim jezikom. Kad bi to bilo i istinito,[3] nebi pravedan bio priekor, jer su u Dubrovniku strani učitelji bili a učenih Hrvata i Srba nije bilo da Dubrovčanima lome hljeb nauke. Tako oni koji su pristupali u javni život svršivši nauke, odlikovali su se od puka govorom latinskim. Gdje je pak prosti puk dolazio, tu je sve bilo hrvatski, zato imamo u arhivu mnogo sudbenih rasprava naški, a prosto je svakomu uvjerit se netom zaviri u arhiv.

Kako nemamo proze u Dubrovniku! A gdje je Kalić, Giorgi, Gradi i Zuzerić, a gdje su mnogi Franjevci koji pisahu kao itali-

[1] A u Dantu nema li ne samo rieči nego emistiha i stiha cielih latinskih, provensalskih? A gdje su one rieči „Pape Satan, Pape Satan aleppe“ što još niko nije razumio?

[2] Ako izuzmeš Marulića, Hektorovića i Lučića koji su iz ostalog našeg primorja.

[3] Kad imamo sliedeću naredbu na listu 280 (liber rogatorum):

De arenghis consiliorum. In arenghis consiliorum nostrorum uti lingua *sclava* nequeant nec alia nisi latina racusea sub poena etc. g. 1472. 21. Dek. tad možemo temeljito reći da su se prije služili našim jezikom. Zašto su ovu naredbu proglasili, ne znam; ali po svoj prilici bit će isti razlozi koji su Magjare i Hrvate naveli da u javnom životu služe se latinskim jezikom kao jezikom učenjaka i odlične vrste puka. Kad pak nalazimo u „libro dei testamenti di Noteria dell' anno 1502, foglio 174“ izmegju ostalog u oporuci popa Luke Radanovića da ostavlja: „a Dom Polo figliolo di qm. Vucassino il torcolo da imprimere libri cum sei ponzoni de lettere *schiave* co' suoi argazzi quelli si troverà in casa mia“, treba zaglavit, da se javno govorilo u skupštinam naški i da se naški za rana u Dubrovniku pečatalo.

avalca a još niesu ni na svjetlost izneseni i leže pod sto-
prašinom? Istina da dubrovački riečnik ne bi bio prostran
mora da bude riečnik hrvatskog jezika, ali svak se može
da i oni mali riečnik koji je kao priljepak uz Gundulićevu
idu, kad se prouči dobro, vriedi mnogo i mnogo više od
ih strpanih i nespretnih leksikalnih zbirakâ.
rkos svim navalam, Dubrovnik će ostati svemu svietu čudo
a i glede politike vješte i pomirljive,[1] i glede uglagjenosti i
tako da knez Zanović[2] malo prije propasti republike ovako
a Dubrovniku:

Mentre tutt' armi è il mondo e il Dio di guerra
Rota la spada sitibonda intorno,
E fà di sangue uman sazia la terra:
Ten stai fra pace e fra ricchezze intanto
Quieta e sicura nel tuo bel soggiorno,
A deplorar d' altre cittadi il pianto.

iše čudit se je da je do onog blagostanja, slave i nauke dopro
vnik okružen odasvud barbarstvom kao ruža trnom, što je
uzdahnut Palmotića:

. . . . . sciat Itala tellus
Haud Ragusinis vicinam serpere terris
Barbariem, ingenuas sed libera stare per artes
Moenia . . . . .

ću navadjat Dubrovčane da o Dubrovniku govore, vigjimo
su ga cienili dični Hrvati koji kroz usta grofa Draškovića[3]
se oglasiše: „Allorchè dopo la malaugurata giornata di Kosovo
iugno 1389) caddero sotto la turca dominazione la Bulgaria,
bia, la Bosnia e l' Ercegovina, donde venne a quelle sciagu-
rovincie sventura immensa, e per cui le loro fertili pianure
campo per secoli di atroci battaglie che distrussero ogni germe
ura: la piccola provincia di Ragusa, pari alla greca Atene,
vò illesa la propria libertà ed indipendenza. Coll' avvedutezza
ua politica essa seppe approfittare con coraggio e con pru-
delle circostanze e dei tempi, consolidando la sua indipen-
per via di potenti alleanze e di vantaggiosi trattati, parti-

to nemože se kazati da su svegj mirovali Dubrovčani. I oni su se na
dizali kad bi im dogorila luč do nokata. A uz poviesti Dubrovačke
Kačića koji pjeva o Červi generalu.
Budve. Vigji u Epidauritanu 1862.
u Epidauritanu g. 1862.

colarmente colla Porta Ottomana. Sotto la protezione di questa, che premeva con dispotico giogo le altre provincie dell' Illirio inferiore, sviluppò le sue forze fisiche ed intellettuali in grado così luminoso, da gareggiare ne' rapporti commerciali coi primi stati Europei di quel tempo e da superarli presso che tutti nella coltura morale."

Nijesu samo naši ovako pisali o Dubrovniku nego i inostranci i čak daleki Englezi, izmedju kojih Toma Watkins[1] zavapi ovako: „Io non posso scrivere abastanza favorevolmente de' Ragusei, che, generalmente parlando, hanno tutte quelle buone qualità, le quali conferir possono un virtuoso esempio ed una raffinata educazione. Essi hanno più dottrina e meno ostentazione di qualunque popolo che io conosco; più urbanità l' uno verso altro e meno invidia. La loro ospitalità verso gli stranieri non può in alcun modo superarsi; in una parola il loro carattere generale ha in se così pochi difetti, ch' io, per quanto la mia esperienza sugli altri popoli me lo permette, non esito di dichiararli per il più saggio, il migliore ed il più felice degli stati." Ali kud bi zabludio i kad bi svršio hoteći sve navesti što su izvrsni ljudi pisali o Dubrovniku i to inostranci! Još ovi glasovi odjekuju u Dubrovniku koji se dići svojom poviesti i starinom.

2.

Sad stoprva g. Pavić prelazi na samoga Zlatarića i oglaša uopće ovu tezu quod erat demonstrandum, da Elektra Zlatarićeva nebi bila vriedna da se njom tako tanko i obširno bavi, ali tim nas hoće on oprostiti od krivih pojmova o dubrovačkoj knjizi. Zatim odma govori o dvanaestorcu i veli da je od prilike dobar izbor za jambski trimetar glede rime na koncu stiha, ali da sve šteti rima po sriedi. A ja pitam: u kom je jeziku uspio grčki jambski trimetar? Svak naprotiv treba da se divi, kako se je Zlatarić približio jambskom trimetru, a evo što on isti veli u posveti Ljubmira pripoviesti pastirske tiskane u Mlecim g. 1597 o rimi i stihu: „Držim za istinu, gospodine Miho (Matufiću), ako vašemu gospostvu dopušteno bude od svakdanieh oprava razvidjet ovi mao dar, ki vam u biljeg harnosti i spoznanja dobrieh diela kâ sam od vas primio ne mala, prikazujem i da mi nećete zazriet, jer ovu pastiersku pripovies, budući mi izostalo vriemena, izložih u odriešen veras: ne budući skladanje, na koje su veće naučene uši od neumjeteonijeh, neg na romon Apollov i od Muza, našasto za ino, neg cieć začinanja. Izvan toga,

[1] V. Epidauritano g. 1862. a poredi J. Müllera ili Danicu 1849. prevod M. Pucića.

› se u ovomu imamo vladat (kako bež sumlje imamo) zakoni, kî
n su s velikom svojom slavom ostavili mnogi vriedni ljudi u
čkom i Rimskom jeziku, i neimajući mi oktonarie, trimetre, se-
ije, ni mnoge ine vrste verasa, ke su vlastite ovakomu spjeva-
, ne sumljih uzet ovi naš veras odriešen, koji taki ugagja se
koliko s jambom, gdi ih činimo (što od jamba pravi Aristotele)
ıozieh, i ne stavljajući se, u općenom govorenju i ost.“ Odavle
vidi, da je Zlatarić shvatio teškoću glede jamba i uopće ostalih
stâ stihovâ i zato da se je približio koliko je mogao. Zašto pak
je služio u Ljubmiru odriešenim stihom a u Elektri rimom za
ju on veli da je „našasto cieć začinanja“ t j. u pogled armonije,
li se iz toga gdje veli da su na rimu „veće naučene uši od ne-
ajeteonieh neg na romon Apollov i od Muza.“ Dakle Zlatarić je
evagjao Elektru za „neumjeteone“ a ne za umjetnike, za puk
ne za učenjake. Znam da je poslje poslao i posvetio Zrinjskomu,
i to nikako nesmeta prvoj namjeri Zlataričevoj. Eto g. Paviću
govora, zašto se je naš pjesnik u Elektri služio rimom a n. p.
Aminti ne. A evo i drugog razloga koji bi dakako vriedio da
je ovoga prvoga glavnijega. U Aminti Zlatarić nije se služio ri-
om jer je u Aminti nije ni našao, a obična je i prirodna talijanskom
ziku; naprotiv nije je našao u Elektri a i nema je u grčkom i
to baš jer je u grčkom nigdje nema, mogao se je služit rimom
z straha i trepeta da nebi zabrazdio i što god napravio što je
oti naravi grčkog jezika. Uopće pak mogu već ovde opazit, da
je talijanska škola vrlo malo zanosila za metre a gledala je samo
var. I sad je ono trudno i vještaku bez schemata čitat neke kore
čke tragedije i komedije, pak kad je i našao trag mjeri i upo-
ao se prilično, opet nagazi na kakvu *nuance* koja ga smete. Po
omu možemo sudit koliko je za Zlatarićeva vremena bila trudnija
a stvar, pošto je dan današnji nauka filologička toliko daleko kročila.
Zatim prelazi g. Pavić na izpitivanje dvanaesterca dubrovačkog,
emda veli da mu nije ovde mjesta razlaganju, i govori da mu
je moguće pronaći pravilo koga se drži Zlatarić glede siniceze.
o je dakako naravna stvar, jer i u narodnim pjesmam obično se
slievaju slogovi, ali kad i kad se slievaju. Ipak mislim da g. Pavić
nije srećno izabrao slučajeve sinicezе u Zlatarića, jer u stihu sinicesa

„Kad njih moć usi_ona trojansku vlast dobi“

lako se razumije i tumači. Kad pomislimo, da *o* u *usiona* potječe
iz *l* i da je *usiona* za *usilna*, lako se može progutati. To isto reci
za stih:

„Oreste! a zatim polje je Lice_o toj.“

tu je Liceo u pameti pjesnika i po formi kao *poveo* od *povel* i *veseo* od *vesel.*

Nadalje u stihovima:

„Divnii je Argo_ovoj, u ki si doć želil“

„I posut zgar vlasmi, na glavi ke ću_ustrić“

sinicesa se ne opaža, jer se isti samoglasi stapljaju.

U stihovima:

„Sinu_Agamemnona,[1] ki glava Grkom bi“

„Da im ću kako taj zviezda_isteć, ka pramen“

vrlo je laka sinicesa i to se opaža odma u čitanju.

U stihovima:

„I tebi, Pilade, srčani priatelju“

„Ni_edna rič zla, koja s koristi može bit“

rieč „priatelj“ lako se može kao dvoslovčana smatrati kad se na mjestu i izgovara „priatelj“ a ne „prijatelj“ i kad je pridiev „priateljski“ svakako od tri silabe a ne od četiri. Rieč pak „niedna“ nije od tri silabe nego od dvie, premda bi imala bit od tri gledeć na česti odkuda se stopila. Sad se izgovara u Dubrovniku kao dvoslovčana. Ta riječ uprav se lijepo može usporedit sa glagolom „neimati“ koji je postao „nemati“ od „ne imati“.[2]

Zatim u stihu:

„Tijm ćeš tako reć. Mi ćemo u toj it“

nema nikakve sinicese, kako veli Pavić, nego je dapače stih kraći i zato javlja se „distractio“ u riječi „tim“ koju treba napisat „tijim“ i ona je ovdi dvoslovčana i tako rečeni stih broji se ovako:

„Tijim ćeš tako reć. Mi ćemo u toj it“

Uopće pako vrlo je malo izgleda da se slovke slievaju, jer obično su rastavljene i sve što nadalje Pavić o drugim stihovima veli, potvrgjuje ovo što rekoh.

Nemam što da opazim o životu Zlatarićevu, o lasnom pristupu k Sofoklovim tragedijam[3] i o njihovom glasu i imenu. Samo ću dodat glede poznanja grčkog jezika, da se je lako prevarit u mjerilu sadanje nauke filologičke prama onadašnjoj. Najprije Appendini u životopisu Zlatarića veli da je naš pjesnik divno napredovao u nauci

[1] Paviću dolazi na pamet anapest o kome se Zlatariću nije ni snjelo.

[2] Poredi stih:

I neimam na pomoć od druzieh nikoga.

[3] I tu treba da stavim punctum admirativum, jer koliko sam se obrtao niesam mogao u Dubrovniku naći kakvo staro izdanje Sofoklovih tragedija

rčkog jezika a uprav je upotriebio riječi „tece sorprendenti processi", što neznači nipošto da je Zlatarić znao dobro grčki, jer može se i o učeniku gimnazijalnom kazat da divno u čem napreuje. Cerva, koji inače drobi rieči i hvali zaliho, o Zlatariću glede oznanja grčkog jezika veli samo „quam linguam (graecam) calleat" „koji je jezik on znao", i vidi se da mu je bio vješt. A Dolci tomu ni slova. Kad se pak promisli, da onadašnje Padovansko veučilište nije imalo stolice za grčki jezik kao nijedno tadašnje; tad pogledamo po onadašnjem svietu i vidimo kako je kukavna bila tada filologička nauka i kad se uvjerimo o tomu čitajuć kakav talijanski prevod: odma će nam svanut i imati ćemo malo ne pravu priliku pred očima u kojoj ćemo moć se nagledati kako je Zlatarić poznavao grčki. To mu dakako nije zazorno, jer što je on poznavao grčkog jezika, časti ga i slavi pred svietom, promislivši da poznanje grčkog jezika nije za nikoga bilo zvanje onda, nego prosta kultura. Nije nikako istina da metar hrvatski zavodi Zlatarića s puta i smeta ga u točnom prevodu, dapače Zlatarićevim perom upravlja tadašnje načelo, da prevagjajuć ne treba nipošto serpere humi ni držati se do dlake originala, nego slobodno i odaleciti se od njega, samo da su pogogjene misli. Lako se tomu uvjerit kad se vidi da iza literarnog prevoda Iliade po Cesarottiu,[1] potrebu su očućeli Talijanci od slobodnijeg prevoda, dok jih je u tome Monti zadovoljio, u komu prevodu kako u nebrojenim drugim nema ni sjene od novije točno njemačke strogosti, po kojoj Pavić sudi prevod Zlatarićev.[2] A nije li Zlatarić učenik talijanske sredovječne škole?

Ali kao da čujem koga da mi govori: Klasici ostaju svegj klasici i kad im se odbiju mane vremena. Najprije pitam ja: ko je proglasio klasičnim prevod Elektre Zlatarićev? Nigdje u Dubrovačkim historicima niesam na to naišao; ipak usugjujem se kazati, da i kad se Zlatariću odbiju mnogobrojne mane vremena, neznam ko bi mogao ustati da mu što natruni i prigovori! Tomu bi napadaču bio sličan onaj, koji bi kazao: Arhimede nevriedi da ga spominjemo, jer ima sad izvrstnijih iznašašćâ od njegovih.

Sad g. Pavić prelazi na sam prevod i veli da su prevodiocu tekst grčki i scholia poznata bila. Mislim da baš nije potreba tako

[1] Cesarotti je najprije slobodno prevodio pak je bio ukoren, a on tada ad litteram prevod sklopi.

[2] To isto reci i o prevodu Eneide Annibala Cara. To reci i o prevodima inih jezika za ona vremena.

daleko iti, jer dosta je i tekst sa razjašnjenjem obširnim kakvih mnogo imamo za latinske pjesnike od onih vremenâ i žalim da nijesam nigdje našao kakav stari tekst Sofoklov premda sam se obazrio na mnoga mjesta. Za dokaz tomu, da je naime Zlatarić imao pred sobom grčki tekst i sholia, Pavić navodi k versu 4: izraz ἠνθισμένον, što Zlatarić prevodi *sid i star*. Ja baš nevidim i tome prevodu potrebe od sholia, jer n. p. i Schneidewin kod te rieč veli da je to „Silberschmuck des Hauptes", pak nadalje sliedi „da ἀνθίζεσθαι weist, zumal neben den deiktischen ὧδε auf die πολιά ost. U svakom riečniku ima, da ta rieč znači „liepo našaran, posut. Pak da Zlatarić, kad je rieč o starcu, nebi bio razumio bez sholi da se radi o sjedinam, ne mogu pretrpjeti.

Glede μέγιστος δουρίξενος trebalo je navesti sve, da se čitalac i čudi da iz same dvije rieči Zlatarić je izpreo cieli stih, dakle ovak

ὅ γὰρ
μέγιστος αὐτοῖς τυγχάνει δορυξένων.

Za δορυξινος Rost u riečniku najprvo veli: δορύξενος ein aus eine Feinde gewordener Gastfreund, gdje se vidi, da je Zlatarić vr liepo preveo i to u stih, jer „pokli se svrši rat" odgovara onor „aus einem Feinde" i tako svaku čest možemo ispitati. Pak što potrebit Zlatariću za to bio sholion?

K stihu 87 καὶ γῆς ἰσόμοιρ' ἀὴρ Pavić kori prevod:

I ti, koje zemlju obtičeš,
Povjetarce, sa svieh stranâ

A Rost navodi istu izreku pak je prevodi „die erdumfassende Luf i sholiast po Schneidewinu razumijevaše ἴσην μοῖραν ἔχων τῇ γῇ. I je rekao Zlatarić „Povjetarce koje zemlju obtječeš" nebi bio dlake preveo ono ἰσόμοιρ- jednakom mjerom (česti) što s drugi riečima znači „sa svieh stranâ".[1]

Čudi se nadalje g. Pavić, da je Zlatarić izreku „εἰ τῷ πρόσκειμ χρηστῷ" preveo „da bi još bila za dobra človika udana". Ko je čit Erodota, našao je tu frazu češće, a znači „udati se", uopće „svezs biti" koje se značenje razvilo iz „dabei liegen".

Po stih: 345—6

ἔπιεθ' ἑλοῦ γε θάτες· ἢ φρονεῖν κακῶς
ἢ τῶν φίλων φρονοῦσα μὴ μνήμην ἔχειν

[1] A nije i u taljanskom prievodu i u njemačkom što navodi Pavić: „se che tutta empi egualmente la terra", o Aether, gespannt um den Erdkre rings".

Za toj vidj, ali bit voliš ti bezumna,
Ali oć u zabit pridrazieh razumna.

Glede φρονοῦσα što je Zlatarić preveo razumna, nije potreba bila za to ikakva sholia, jer i riečnik veli „εὐφρονεῶ" oder absolute φρ. = bei Verstande sein, Einsicht haben. Evo kako ova dva stiha prevadja Guidiccioni[1] baš kukavno:

Ma io ti do l' eletta; a te bisogna
Confessar, che tu sia d' animo vile
O dir, che in oblio poni i tuoi più cari.

Niti za stihove 363—64 ne mogu uvidjeti zašto je potreba sholia nego zdravoga razuma, a rečenomu Guidiccioniu možda je bila potreba tumača, jer on prevodi rečene stihove

a me tanto alimento
Basta, ch' io viva con i miei dolori;
No mai desio di posseder mi venga
Le tue fortune et così fatti honori.

A da se vidi i grčki, evo teksta

ἐμοὶ γὰρ ἔστω τοὐμὲ μὴ λυπεῖν μόνον
βόσκημα, τῆς σῆς δ' οὐκ ἐρῶ τιμῆς τυχεῖν

a Zlatarić

Meni bud samo toj, ćim ću moć provesti
Nesrićni život moj, neželim tve česti.

Proti prevodu stihova 550—1 nemože se ništa kazat nego da su razvučeni: ali treba se obazriet na viek Zlataričev, pak onda sudit. U rečenog Guidiccioni nije pogogjen ni smisao jer za

εἰ δὲ σοὶ δοκῶ φρονεῖν κακῶς
γνώμην δικαίαν σχοῦσα, τοὺς πέλας ψέγε

on prevodi

Che se a te par, che ben determinando
Mi consigliarsi mal, sù fatti inanzi,
Riprendemi et favella in mia presenza.

Čudim se kako g. Pavić u stih 1065—66 za rieči

βάσον τοῖς ἔνερθ' Ἀτρείδαις

navodi samo

Nu Orestu navjestite

[1] Ponudi mi jedan prijatelj prevod Elektre Krsta Guidiccionia suvremenika Zlataričeva koji je bio na glasu književnik u Italiji. To potvrgjiva književna poviest i srtanje i nastojanje knjižnika 18. vieka da iznagju i tiskaju njegove rukopise, kako se je baš i obistinilo, jer ja imam pred sobom prevod Elektre g. 1747 tiskan. Guidiccioni je bio biskup u Korsici. O njegovom glasu i imenu poredi Emiliani-Giudici i Maffei.

a zaboravlja ono što sliedi:

I ćaćku mu,

koja dvojica se uprav i razumiju, naime Agamemnon i tobože Orestes. I za stih 1193

τίς γὰρ σ' ἀνάγκη τῇδε προτρέπει βροτῶν

što Zlatarić prevagja:

ke tebi činise nevolje služit ih

nije potreba grčkog tumača jer iz rieči prednjeg stiha

εἶτα τοῖσδε δουλεύω βίᾳ

razumije se ono „služit".

Za stihove 1282—84 nije vriedno ni rieči istratit, jer i tako učenjaci Schneidewin, Hermann i Wolf trude se da isprave tekst. jer je pomućen, a ko zna kakav je tekst imao pred sobom Zlatarić; a po onomu što prevagja Guidiccioni:

Che già fatta era sorda,
Ne i gridi ancor sentia.

za grčki:

ἔσχον ὀργὰν
ἄναυδον οὐδὲ σὺν βοᾷ κλύουσα
τάλαινα.

treba za cielo zaglaviti da biva koja varianta na rečenom mjesto.

Prelazi sad g. Pavić da dokaže kako je upravo grčki tekst bio pri ruci Zlatariću, i veli da je doslovce prevedeno u sholiu 2. versu 24:

τοῦ εἶναι πιστός εἰς ἡμᾶς

„Proč meni tvu vjeru i ljubav"

a gdje je u grčkom *ljubav?* a Guidiccioni je još dulji, ovako:

con quai segni manifesti
De l' amor tuo de la tua certa fede
E de la integrità fai prova a noi:

nije pak istina da Zlatarić prevadja u versu 72

ἀρχέπλουτον

po grčkom tumaču „ἄρχοντα πλούτου",

i (da) vladam njegov hram i carstvo njegovo.

Nego onu rieč prevodi:

Da prijam bogatstvo ćaćkovo

a καὰ καταστάτην δόμων

prevodi:

I vladam njegov hram i carstvo njegovo.

A kad Guidiccioni ovaj stih

ἀλλ' ἀρχέπλουτον καὶ καταστάτην δόμων

prevodi

La casa nostra si solevi ed essalti:

eba svakako zaključit da je u tekstu bilo varijanatâ.

Što se tiče stiha 112

σεμναί τε θεῶν παῖδες Ἐρινύες[1]

oga Zlatarić prevodi

I vi kćeri višnjih, slavne
Eumenide;

rema grčkomu tumaču „εὐφήμως ὡς καὶ τὸ Εὐμενίδες, možemo bez raha zaglaviti, da Zlatarić, pošto je znao da neima razlike, mogao e razumjet bez tumača[2] i nije ne hote napisao jedno za drugo jer e sve jedno. I bez grčkog tumača mogao je Zlatarić prevesti u tihu 455

ἐξ ὑπερτέρας χερος

„s jačim rukama" kad i riečnici za rečeni pridjev nižu „mächtiger, überlegener".

Iz svega dosadanjeg mogu zaključiti, da Zlatarić je imao pred sobom tekst s kakvim opazkama gdje će bit bilo i razjašnjenja tumača. Žalim što niesam mogao odnikud dobaviti kakav stari tekst za potvrditi svoje mnenje. Zatim usporegjujuć Guidiccionijev prevod sa Zlatarićevim uvidjam mnoge sličnosti kako i za pridjev ὑπερτέρας koje Guidiccioni prevodi „forte" i za gore navedene stihove i za mnoge koje ću navesti, sumnio bih da su se istim tekstima pri prevagjanju služili.

Sada g. Pavić prelazi na sami prevod i u prologu kori Zlatarića da nije spazio da je ἄλσος Ἰνάχου κόρης apozicija k τὸ παλαιὸν Ἄργος. U tome nema grieha kad nije smisao ozledjen. A g. Pavić nepazi da i talijanski prevod, koga on uzimlje za uzor, utro je apoziciju bez ikakve štete, ovako:

„dell' asillita"
D' Inaco figlia è quèllo il luco,

i u Francuza nije apozicija:

„Voici le bois de la fille d' Inachus."

ak zašto prikarat:

A to je kćere gaj Inaka staroga i ost. Epitet οἰστροπλὴξ, istina, je preveden niti je smisao dokučen u Zlatarića, a to bi dokazalo

[1] Razumijem razjašnjenje u opazkama.

[2] Uvjeren sam da će mi svak potvrdit da je Zlatarić znao da nema razlike među Ἐρινύες i Εὐμενίδες, a na drugom mjestu preveo je st. 1080 διδύμαν τοῦδ' Ἐρινύν dvije nakazni pogubiti: pak što je treba tumača za te sitnice čenomu čovjeku kakav je bio Zlatarić?

*

da naš pjesnik nije poznavao tu rieč, i ono što gore kazasmo, da nije znao dobro grčki a potvrgjuje da nije imao pred sobom grčkog tumača. S druge strane to nas utvrgjuje u sumnji da je Zlatarić imao kakav stari tekst, u kom nije bilo οἰστροπλήξ nego οὐτροπλήξ i tad nebi bilo lošo prevedeno:[1]

Kâ niekad na svit saj pritrpi zla mnoga.

Ta sumnja nije plaha, kad se stavimo da je lako izmienit slov. Glede drugih navedenih prevoda vidi se očito da g. Pavić nije razumio prevod talijanski kad kaže: „Italijan se nezna pomoći (kako Niemac, koji lako sastavlja rieči) drugačije nego prevodi:“

Dell' asillita
D' Inaco figlia è quello il luco

a nezna da je „asillita“ pridjev od samostavnika „asillo“ = „Bremse“, što lijepo odgovara tekstu! Engleški očitujem da nerazumijem pak nemogu izreći svoje mnienje, a francuski je sasvim razmazano i do rieči kakav tumač preveden, jer sam pridjev οἰστροπλήξ Francuz prevodi:

devenue
furieuse par la piqûre du taon.

Nadalje g. Paviću negodi što je Zlatarić preveo ἀγορὰ Λύκειος polje Liceo, a zna se da je uprav *polje* i *poljana* kod nas Marktplatz, jer tako su Dubrovčani i nadjeli ime trgovištu po sred grada a i danas se zove „poljana“; nije baš to za razlog što se zelje tu prodava, nego uopće svaka trgovina, jer su imali Dubrovčani svoju osobitu „zeljaricu“ i danas joj se samo ime pomiče. Veliko pak trgovište bilo je izvan grada i zove se i danas „ploče“[2] a tako se nazvalo sve zagradje s istočne strane.

I mene smeta „sveta crkva“ za κλεινὸς ναός, ali pošto je Zlatarić preveo ναός „crkva“, onda je dobro i „sveta“. I na drugim mjestima Zlatarić miješa Grčku religioznu ideju sa kršćanskom, n. p. st. 209

οἷς θεὸς ὁ μέγας Ὀλύμπιος
„Ah Višnji Bože moj! tvoja vlas velika.“

Srčan uz smisao herzhaft, feurig, animosus znači i „srdačan“, oda šta je i pokraćen. Mogao bih mnogo primjerâ navesti da to dokažem, nu dosta dva mjesta da navedem iz Bobalića-Mišetića, može se riet suvremenika Zlatarićeva, i evo ih:

---

[1] Znamo pak da se ovo stoprva u novije vrijeme počelo razumijevati.

[2] V. Lexikon palaeosl. Mikl. Sad to indje zovu „plokata“.

Pelegrin Bobaliću:

Na toj ti odi odgovaram,
Prijatelju moj *srčani*!
Čovjek koji ljubav hrani,
Ondi gdi ju ja zatvaram.

8.

Od *srčane* te ljubavi
Dragu svomu prijatelju i ost.

otvorimo Stulićev Riečnik, nalazimo da je *srčan* abbon-
ioso, abundans, copiosus, affluens; *affettuoso*, *benevolus*, *abilis*; coraggioso, robustus.

bogati (grad) mislim da odgovara prilično pridjevu πολύ-
λαμπρὸν ἡλίου σέλας, što je prevedeuo „sunčan zrak" mis-
je baš lošo, kad mješte *sjaja* ima *zrak*.

n i preko ostalieh malenkosti što su i danas sitnice u
ı prevodu, a kamo li XVI. vijeka.

lalje žali Pavić, da se je u Zlatarićevu prevodu prologa
:rasota Sofoklova: to se razumije, i nemam što da zamje-
ih rad da Pavić mi ukaže kakav prevod ma kojega jezika
ije utrla ta krasota. Što Pavić veli, da prevod Zlatarićev
n originalu, to se razumije, jer slobodno prevadja; a što
ipotatičke izreke u parataktične i ost. to treba dokazat,
i dokazano nemože mu se u grieh zapisati, jer XVI.
revodima nema se tražiti taka vjernost, a to svakomu
ıjiževnosti može lako u glavu utvrditi. Istina, da Dubrov-
. vieka nijesu imali odviše sile u pisanju, ali ne s toga
bili vješti hrvatskomu slogu; dosta bo je čitat Jegjupku
ćevu, pak odma svane, nego što u ono doba u Italiji, za
se poveli, može bit i s doticaja sa Španjolcima, prem se
razmazanost a i naduvenost u slogu, pak to nije moglo
elikog gubitka silâ, kao što se vidi uopće u pisaca tali-
dubrovačkih XVI. vijeka.

iću u svemu prevodu nema jedne česti, koja bi vriedila
er liepa prevoda.[1] Ja neću mrčiti vele karte i navagjat
nadâ navlaš iz lirskih česti, jer u mnogim čestima ima
ad se razdieli unicuique suum: ali mi nije do toga da
rem neke česti prevoda Zlatarićeva, nego da obranim što

—

[1] slim literarnoga, ali u zaman toga iskati za ono doba.

je napadnuto, a možda će ko drugi ustati da drugi dio ove rad- nje sklopi.

Sad stoprva g. Pavić nam očituje, koje je tugje prevode uze- da usporegjuje sa Zlatarićevim. Kad se stavimo da njemački pre- vod Minkvićev g. 1844. bolji je, kako isti Pavić veli, od Tudih- mova g. 1838., medju kojim nema razlike vremena nego samih godinâ, i kad se stavimo da rečeni Minkvičev prevod g. 1844. talijanski Belotijev q. 1855., što su prevodi može se kazat od jučera usporedjeni su sa Zlatarićevim XVI. vieka, i kad promislimo n- kome je skoku nauka filologična: na ino nam se nemože a da ne uzdahnemo i zapanjimo se videći da se na takim anakronizmim- piše, i kori što nije za korbe nego pohvale, pak zabušeni da zatvo- rimo knjigu, jer zaisto ovo bi bilo dosta za odbiti svaki napadaj G. Pavi̇ću naprotiv bješe uzeti prevode inih jezika XVI. vieka, pa bi mu odma prevod Zlatarićev iz oči izažeo radosnu suzu a iz pera istješ̆tio pohvalnu pjesmu u kojoj bi iskitio hrvatsku diku na- narodima; jer što drugi nije imao, naš narod Dubrovnikom zastu- pan, očitovao je da ima. I ovde bilo bi na mjestu navesti česti pre- vodâ starih XVI. vieka i mogao bih nanizati dugu grivnu nespretn- osti iz Guidiccioni-a, ali poštedit ću svakoga, jer mislim da mora b- uvjeren o istini.

Premda nebi bilo potreba dalje za g. Pavićem iti, a i neću svud- jer bi bilo suvišno, ipak rado ga sliedim da vidim kuda će. G- navodi komade iz prologa i sravnjiva original s prevodima njema- kim, talijanskim i našim, a nezaključuje ništa; nu mislim, ko g- čita na str. 156—157 naš prevod i kad mu oprosti mane vreme- naime razvučenost i ostarjelu filologičku nauku, a po nešto ri- i onaj nesretni stih, koje su ga stvari ne malo smetale, nemože nego udivit ljepoti hrvatskog jezika i njegovom slogu i obilnosti prevodu, gdje nije propušteno ništa nego sve gladko istanjeno. P- kad bi se ko trudio da i u onim prevodima XIX. vieka istak- slaboće, našao bi gorih nego što je u Zlatarića n. p. crkva za νέος, i uprav promišljajući na ono „bedenkt *den plan* der rache", koje je ružno jer novo i to po sebi, a kamoli kad se stavimo da neodgovara do slova onomu ξυνάπτετον λόγοισιν, i kad vidimo da, ὡς μοι σαφῆ σημεῖα φαίνεις ἐσθλὸς εἰς ἡμᾶς γεγώς prevedeno je talijanski

Come buono e amoroso a me ti mostri;

i kad bi nadalje triebili, nebi nam se na ino moglo a da ne zaglavimo da madeži Zlatarićevi nekvare mu lica nego ga uljepšavaju i ukrašavaju.

Iza lirske česti prevoda trebalo je da Pavić navede, u čem zaostaje Zlatarić za talijanskim i njemačkim prevodom, jer dvjema strofama:

O svjetlosti čista izbrana
Kâ dan stvaraš, kad istječeš,
I ti, koje zemlju obtečeš,
Povjetarce sa svih stranâ:

Mnoge t' čuste moje cvile
I udorce mnoge, kojim
Davam rane prsem[1] mojim
Kad se noćne tme odîle.[2]

nemogu prigovorit prama grčkomu:

ὦ φάος ἀγνὸν
καὶ γῆς ἰσόμοιρ' ἀὴρ ὡς μοι
πολλὰς μὲν θρήνων ᾠδὰς
πολλὰς δ' ἀντήρεις ἤσθου
στέρνων πλαγὰς αἱμασσομένων
ὁπόταν δνοφερὰ νύξ ὑπολειφθῇ.

nego razvučenost uopće u prevodu a najskoli onog ὦ φάος ἀγνὸν, i da je prevedeno ono θρήνων ᾠδὰς „naricanja“ mješte „cvîle,“ u obzir da je Zlatarića nešto smetao osmerac i rima, svak bi volio njegov prevod nego navedeni talijanski ili njemački.

ἤδε kaže g. Pavić bez smisla je prevedeno „zač“; istina, kad bi bilo tako u tekstu, iz kog je prevadjao Zlatarić, a da je bilo ἦδε, onda dakako da je dobro, jer naš pjesnik znao je što znači ἤδη; potom je stih 726,

τελοῦντες ἕκτον ἕβδομόν τ' ἤδη δρόμον

preveo:

Jur šesto trčanje i sedmo svršujuć. Kako nije dobro „kroz to neću vijk parjati“ ἀλλ' οὐ μὲν δὴ λήξω? kad je to baš liepa fraza dubrovačka i nalazi se i u Čubranovića? Zašto nevriedi „nevoljna kuća“

---

[1] Mislim da je g. Paviću nehote izbjegla pogreška *prsam* (str. 159) mjesto pravilne forme *prsem* kako je u Zlatarića. Tako i na str. 151 u stihu 551. pogrešno stoji φέγει mjesto φέγε.

[2] G. Pavić kori što nije za korbe, a izostavlja čemu se može prigovorit, kao n. p. rieči „svukoliku“ u ovom komadu 6. strofe:

Ter jak siečci hras rasiku
Kad otidu sjeć dubravu;
Tač zeliezom njemu glavu
Rasiekoše *svukoliku*.

za „μογεροὶ οἶκοι," kad je „nevolja" uprav „Jammer" i u onoj izreki „tuga i nevolja"? Kako je zatrt trag zlamenitim riečima originala

ὃν κατὰ μὲν βάρβαρον αἶαν
φοίνιος Ἄρης οὐκ ἐξένισεν

možda s toga što nije βάρβαρος preveo Trojanac; a nije li βάρβαρος tugj? ili možda što je uopće sve slobodno preveo ovako:

koga u tugjem
Kraju u boju u najhugjem
Strahu ne ubi nitkor mačem.

Prelazeći preko sitnicâ, kako je φοινίῳ πέλεκει „željezom" u slobodnom prevodu, i preko polatinjenja imenâ božestva grčkih, jer se to činilo dok se je moglo, opet se g. Pavić jada glede metra, pa kori kako je preveo Zlatarić,

ὁ δέ λάθεται
ὧν τ' ἔπαθ' ὧν τ' ἐδάη

i ispušta početak, jer ovako je sve:

On za me nehaje. U zabit vrć obra
Sva na svit jur kâ je primil zla i dobra.

I odavle se vidi da Zlatarić nije imao tumača, jer bio bi izvrtio smisao kako su ga i drugi prevodioci iznašli. A ko zna, kakav je tekst pred sobom imao? Napried g. Pavić navodi stihove 214—219, koji su sasvim različiti od onih u Schneidewina, jer čim Pavić navodi ovako:

οὐ γνώμαν ἴσχεις ἐξ οἵων
ἀγαθῶν οἵας εἰς ἄτας
ἐμπίπτεις οὕτως αἰκῶς i ost.

u Schneidevina ima

οὐ γνώμαν ἴσχεις; ἐξ οἵων
τὰ παροντ' οἰκείας εἰς ἄτας
ἐμπίπτεις οὕτως αἰκῶς i ost.[1]

Zlatarić kao da je imao ovu posljednju lekciju pred sobom kad prevagja, razumije se slobodno:

Jeda ti neznaš
Kû domom zatoj rat nepravo svegj imaš?

a Guidiccioni je sasvim zabludio jer prenosi:

Non t' accorgi, non senti
I proprii istanti mali?

[1] Ova je Pavićeva lekcija očito prečinjena iz sholia koji glase: οὐ νοεῖς, ἐξ οἵων ἀγαθῶν εἰς τὸ ἀνιαρὸν ἐλήλυθας. I ovo dokazuje da Zlatarić nije imao pred sobom scholia. V. razloženje u Schneidewinu.

Dove trascorri incanta
Con modi indegni tanto?

Pavić ni spomene o razlici teksta, nego navodi onako, da vješ-
ad nebi popostajao da tanko po tanko razvidi, nego kad bi
po navedenim stihovima Pavićevim, trebalo bi da se odma
di na prevod Zlatarićev. Za pjesnička epiteta, počamši stihom
δυστανοτάτας i ἀκόρεστον Pavić navodi njemački unseligster i
ersatt, a kod Zlatarića „ke nevjeri nij slike nigdjere“ i „poči-
e hteći,“ a kao da navlaš propušta „hude“ što bi dosta bilo
u superlativu za ono δυστανοτάτας.
dim se zašto g. Pavić navodeći tugji prevod često propušta
iz Zlatarića da tim nedostatniji postane, jer za ono στονόεσσα
osim „žalosna ptica“ ima i „u tužne glasove“ i još koješta.
ιένα uprav nije prevedeno, ali kad se stavimo da Zlatarić
ἴυγγελος prevagja:

ptica,
Proljetnji koja se poklisar narica,

lvojbe u grčkom tekstu što je imao Zlatarić moramo izmienit
ὸς ἄγγελος, ἦρος ἄγγελος[1], a kad bi se ova sumnja o razlici teksta
neka druga mjesta protegnula, koja je po današnjem tekstu
nedostatno preveo Zlatarić, neće li nam naš prevodilac tim
biti?
e što dalje napried kračem, vidim da je Zlatarić nepodpuno
grčki i da mu je tekst pred sobom bio nagrgjen. To možemo
eti u prevodu n. p. na onom st. 198. što Pavić navodi:

δεινὰν δεινῶς προφυτεύσαντες μορφάν
„Prij tegaj način priek odrediv nemilo“

da „priek“ i „nemilo“ prilično odgovaraju onim „δεινὰν“
ῶς“, a Guidiccioni veli:

Bellezza orrenda et cruda
Orribilmente altrui si diede in preda.

bliže prstom tičemo rečenu istinu, kad vidimo da je διδύμαιν
07. Zlatarić preveo „zlih“, jer on je znao što znači διδύμαιν
je preveo drugovdje dobro, n. p. u st. 1080,

διδύμαν ἑλοῦσ' Ἐρινύν
Dvij nakazni pogubiti.

je Ἐρινύν st. 276. Zlatarić preveo „pakla“, vidi se da je doslje-

---

[1] Za ovu razliku g. Pavić neopaža ništa. A Guidiccioni se zadovoljava sa
na „querula angeletta“.

dan, jer svud kršćansku ideju navlači. Za ostala mjesta, naime 282—85, 287—8, 289—90, nemogu nego ponovit što sam gore rekao, nu nemogu se nigda načudit zašto g. Pavić nastoji da slamica postane greda, jer n. p. stihove 289—90:

ὦ δύσθεον μίσημα, σοὶ μόνη πατὴρ
τέθνηκεν; ἄλλος δ' οὔτις ἐν πένθει βροτῶν;

Zlatarić prevadja prilično:

O glavo navidna,
Tebi li, reci mi, samoj smrt oca uze,
Ter sama megj svimi prolievaš tač suze?

Neznam zašto je g. Pavić ispustio ono „o glavo navidna"?

Čudim se zašto g. Pavić kori prevod onoge οἱ κάτω θεοὶ „duhovi[1] od pakla", a navodi kao primjer osim njemačkoga „unterirdische Götter" koji je dobar, i talijanski „gli Dei d' Averno" i engleški „the infernal godh" i franceski „le dieux[2] infernaux" valjda ne razumije da to sve znači „pakljeni bogovi" ili „od pakla"? U stihu 303 τῶνδε prevedeno je „njih" i odnosi se na Aigista i Klitemnestru o kojima je rieč u prednjim stihovima, pak i ovo dokazuje da Zlatarić nije imao tumača.

Nadalje g. Pavić kori da je Zlatarić θυμός μάταιος st. 331 preveo „tašta pamet" a nezna da je tako istomačio i glasoviti Guidiccioni i još gore. A evo stiha:

θυμῷ ματαίῳ μὴ χαρίζεσθαι κενά;

Zlatarić:

Da dobro taštoj nij pameti pogagjat,

a Guidiccioni:

Indarno non gir dietro a i pensier stolti.

Stihovi što nadalje navodi g. Pavić ne dokazuju ništa više nego da je Zlatarić slobodno prevagjao, jer drukčije nije ni mogao, a to je bilo po duhu vremena. A gdje je ometa rime? Mogao bih ovde namrčit dosta karte da navedem kako je glasoviti Guidiccioni loše preveo neke stihove, ali mislim da to nije treba; dosta je kad se reče da je Zlatarićev prevod slobodan, ali ipak uzor prevoda za svojega doba usporegjujuć ga s Italijom t. j. sa svom Europom.

U stihu 384. g. Pavić navodi za

νῦν γὰρ ἐν καλῷ φρονεῖν ·

[1] I ovde se nije čudit, što navlači Zlatarić ideju krstjansku jer podzemne bogove grčke zove pakljenim duhovima krstianskim.

[2] I ovde opažavam da je g. Paviću izbjegla pogreška francuskog jezika, jer Bog je u množini *dieux* a ne *deux* kako je zabilježeno.

njemački i talijanski, koji se pak u smislu ne sudaraju[1];) je „noch hast du zum Beginnen Zeit“ a drugo je „or nno è tempo“. Guidiccioni to prevagja:

C' hor bisogna aver senno.

tarića je imperativno „ter imaj već pamet“, jer osim fraze met“ i „opametiti se“ imamo i „imat pamet“.

da nije u stihomitiji, koja sliedi, izopačen sadržaj verasâ. sve slobodno prevedeno i liepo kao stih 392:

βίου δὲ τοῦ παρόντος οὐ μνείαν ἔχεις;

Ter ti se nehaje ovaki žitak oć?

ccioni:

Non ti è la vita a cor, viver non ami?

) napried stupam, to većma se uvjeravam da je tako slolatarić prevadjao, da se je osvrtao na smisao ali svegj bolje soviti Talijanac Guidiccioni. Nego me oko navelo na rieči l nerazumljivo“ što g. Pavić o Zlatariću veli, jer za

πρὸς εὐσέβειαν ἡ κόρη λέγει

ao pogriešno:

Za milos i ljubav ona to govori

rod dapače mislim da nije ni pogrešan ni obilan, jer milos skupa odgovaraju grčkoj εὐσέβεια, za koju nemamo jedne la je znao g. Pavić bio bi je naveo kako je naveo na str. *jit* za pridjev φοίνιος u stihu 99. Što se sintakse tiče „za to znači „amore volmente compunto“ poredi pjesmu Bobatića „Ariadna u odieljenju Tezea“:

Ćutim tužna da poznaju
Mê privare ove gore,
Kê *za milos* odgovore
Na vapjenje moje daju.

ulić u Osmanu pj. V.

Pače mnokrat na se skoči
Cjeć namjere tužne toli;
A on *za milos* zaže oči,
I suzami lice poli.

g. Pavić za

εἶσιν ἃ πρόμαντις
Δίκα

amo dva stiha zadnja od strofe ovako:

će sve protivno.

Evo koja hudieh svîsti
Ovdi od pravde gre Božica.

Najprije g. Pavić mogao je popravit *hudieh vîsti* mješte hudieh svistî, jer se očito vidi da je pobrkano gledeć na smisao na dva sprednja stiha, u kojima kad se navede rieč „proročica“ ne udara prevod nimalo u oko, dapače mislim da je ono prilično prevedeno pak i danas nebi skoro želio bolje jer st. 475—6

Εἰ μὴ γὼ παράφρων μάντις ἔφυν καὶ γνώμας λειπομένα σοφᾶς, εἶσιν ἀ πρόμαντις
Δίκα.

Ovako glasi kod Zlatarića:

Ako tašta proročica
Niesam, i bez prave svisti;
Evo koja hudieh vîsti
Ovdi od pravde gre Božica.

A evo kako naopako prevagja Guidiccioni:

S' io non auguro in vano
Povera d' inteletto,
La vendetta prevista
Certo è presente.

Ne znam pak što g. Pavić nadalje nalazi da je krivo ili nerazumljivo prevedeno st. 499.

ἤ τοι μαντεῖαι, βροτῶν
οὐκ εἰσὶν ἐν δεινοῖς ὀνείροις οὐδ' ἐν θεσφατοις
Već sni naši i odviti
višnjih neimu tomačenje

ja toga ne vidim, nego samo da je slobodno prevedeno; jer je Zlatarić izpustio δεινοῖς; a i Bellotti je koga g. Pavić navodi kao uzor:

Chè fra mortali alcuna
Arte de' sogni interprete
Più non v' avria, nè dell' arcana voce
Pur de' divini oracoli.

Suviše Zlatarić je izpustio βροτῶν, jer se razumije a i Niemac ga ne prevodi:

Ja kein finsterer Traum,
Kein Götterwort spricht mehr in Zukunft Wahrheit;

a budi ovdi mimogred rečeno da ovi njemački prevod XIX. vieka izragjen je sasvim slobodno. A po onomu kako prevadja Guidiccioni

O nulla è, che dopo
Chiaro segno veduto
A l' huom si scopra conjettura buona

ani smo slutit na razliku teksta, koji zaisto dok je dopro do eidewina mnogo je ispravaka pretrpio.

μάκροι γόοι nije lošo prevedeno „tužba nemila“ kad je στήσειν deno „svršiti će,“ jer je izkazana u glagolu duljina vremena. gjer mislim da je isto pogogjeno „u vječnoj tamnici“ ἐν κατεστέγῃ, kako i njemački „in hohler Gruft“, jer ni jedno ni drugo ad litteram.

avodeći ono ἐκ δείματος τοῦ νυκτέρου opominjem opet čitaoca da 'avić, ne znam zašto, izostavlja rieči Zlatarićeve i tako prevod aje okrnut. I u istinu g. Pavić navodi različite prevode za one gori,

„um einem nächtigen Schreckgesicht“

„dalla tema d' un sogno“ i ost.

Zlatarića „od sna nikoga“; kako, kad je Zlatarić preveo „strah na nikoga“ a cijeli je stih:

Ovo je mnju činil strah od sna nikoga

a grčkom

ἐκ δείματός του νυκτέρου, δοκεῖν ἐμοί,

e što stupam napried, vidim da je drugčiji tekst imao Zlatarić anašnjega, jer u našemu prevodu st. 428.

πρός νυν θεῶν σε λίσσομαι τῶν ἐγγενῶν

počimlje govorit Elektra, a u današnjim tekstima još govori temis; pak nešto drugo moralo je bit s onim stihom, jer Zla- prevodi:

Tako te po vijk vas brani zla noć i dan,

Bogovâ onieh vlas kim je trag naš pridan;

što je Zlatarić razvio ideju bogovâ ἐγγενῶν prevodeći „kim je naš pridan“, nije nego oduljio, ali je istomačio zaisto bolje Guidiccioni, koji ovako prevagja:

Or ti prego per quei dei, che sono

Del genere e del sangue nostro autori.

stihove 439—40 preveo je Zlatarić prilično, ali razumije se, razno i slobodno.

stihu 451 τὴν δ' ἀλιπαρῆ τρίχα g. Pavić kori Zlatarićev prevod kosi pram tamni,“ a to baš odgovara grčkomu; jer kad bi bio n namazan, bilo bi rečeno „svjetli“ ili „mirisni“. Poredi u Jeki Oracija Mažibradića strofu 24, kako se ta dva epiteta liepo n drugomu ozivlju:

Idem k *tamnomu* zapadu

Od istoka *mirisnoga*,

Noseć pomoć staru i mladu
Samo gredem radi toga
za strt moći
svieh nemoći.

Ne znam zašto Pavić st. 479

ὕπεστί μοι θράσος
ἀδυπνόων κλύουσαν
ἀρτίως ὀνειράτων

kori naš prevod

Toj uhvanje stekoh sladko
Čuvši od sna glase mile —

istina, slobodno je prevedeno ali liepo, bolje nego Guidiccion

Questa speranza prendo
Dal gratissimo aviso
del sogno.

Tako kori g. Pavić st. 485 slobodni prevod Zlatarićev, a i kao uzor onaj talijanski gdje nije toliko rieči prevedeno ba onom odlomku koga navodi. A za rieči χαλκόπους Ἐρινύς u s navodi iz Zlatarića „strašna i željezna Erini pokrivena maglin a ne vidi da tu ima prevedeno i ono κρυπτομένα λόχοις.

Za stihove 492—3 može se samo kazati da su slobodno deni, takodjer i za 525—27. U stihu 536.

ἀλλ᾽ οὐ μετῆν αὐτοῖσι τὴν γ᾽ ἐμὴν κτανεῖν

združio je Zlatarić αὐτοῖσι sa κτανεῖν t. j. „ubiti njima, na uhar cieć njih“ ako je u tekstu ovako bilo:

Cieća njih nije imao meni kćer ubijat

a Guidiccioni:

Ma cio non era già giusta cagione,
Per la qual s' uccidesse la mia figlia

Prelazeći preko slobodnog prevoda st. 546. gdje je Zlatarić pogodio ono ἀβούλου „pritamna“ nego Niemac „verrucht,“ što više, ustavimo se pri stihu 610—11.

ὁρῶ μένος πνέουσαν: εἰ δὲ σὺν δίκῃ
ξύνεστι, τοῦθε φροντίδ᾽ οὐκέτ᾽ εἰσορῶ.

Zlatarić:

Vigju je gdi mnogom srdžbom se ražari,
Je li toj s razlogom, ne vidim da mari.

Ovde se vidi da je u tekstu bilo razlike i kad bi se nam

[1] Uz „iz strasnih vječnih sjeni“.

ὅδε za τοῦδε, svanulo bi; u tome me nagagjanju potvrgjuje i Guicioni koji ovako prevagja:

Vedo che d' ira ell' arde, ma se prende
L' ira a ragion, più non riguarda nulla

Tako napried stupa kritika Pavićeva u istom smislu. Štedeći pomlju oca za čas, da nesluša istu stvar za 3—4 stiha koje g. Pavić kori, egjimo odma na Zlatarićev i Pavićev prevod one glasovite pripoesti Pedagogove. I ovde je na mjestu rečeno ono što je isti g. vić kazao na str. 145 Rada XXXI. „nevaljala se slika istom da prikazuje kako je kukavna, kad ju držimo uzporedo s takom koja je od nje daleko i daleko bolja"; tako nam se uprav čini ikavan prevod Pavićev. Najprije u njemu nema nikakve poezije proste i slabe proze; naprotiv Zlatarićev je istina razvučen ali ak čuje se i ćuti da je pjesma. Nijesam naumio vas prevod izpiti jer bi daleko zašao, nego samo početak a isto će se štilac uvjeit o istini. Jasnost je prva krepost jednog prevoda, a g. Pavić dma iz početka je taman, jer mješte odma u drugom stihu preveti ono κεῖνος „on", kako Zlatarić, uvlači ga stoprva u šesti stih, a e pazi da ko čita prva tri stiha, mogao bi mislit da je Pedaog došao na bojno polje a ne Orestes. Kad bi i prešao preko lobodnog prevoda „željan pobjede" i preko onog antiestetičnog svečan gromki glas" što je bolje u Zlatarića, „glasom visocim", e mogu mimoći ne opaziv ono „kao bliesk" jer toga u tekstu nema, ak da je to i obilno g. Pavić upleo (što ne bi imao kad kori Zlatarićevu razvučenost), sasvim je izostavio ἰσώσας τῇ φύσει, a toga latariću ne možemo prigovorit, jer on prevagja:

I kako nad sviemi oblićem hvaljen bi
Tač dieli vriedniemi ostalieh pridobi.

Kad bi nadalje i prešao preko riječi „junaštva" koja ne dostaje obje rieči ἔργα καὶ κράτη, i kad se ne bi obazreo na to što g. vić nije čitao kritiku o stihu 691, ne mogu oprostiti a i niko sa nom, što g. Pavić veli o Orestu:

Sin je slavne heladske
te davne vojske kralja Agamemnona
rema grčkomu
τοῦ τὸ κλεινὸν Ἑλλάδος
Ἀγαμέμνονος στράτευμ' ἀγείραντός ποτε.

Ovde g. Pavić nije pogodio ni smisla, jer kako može bit Orestes in vojske? A Zlatarić toga nije kazao, nego da je Orestes sin Agamemnona

Ki vojsku tač vridnu
Povesti ne bi lin pod Troju navidnu;

istina razvučeno i dodano, ali upravo tako.

Kad bi premučao o onome „nu Bog kad odluči“ za grčki „ὅταν δέ τις θεῶν βλάπτῃ“, treba da se oglasim i pitam, zašto je g. Pavić izostavio ἱππικῶν jer τὰ ἱππικά znači certamen equestre, što je Zlatarić vrlo liepo ponašio „konjsko rvanje“.

G. Pavić napried prevadja οἱ τεταγμένοι βραπῆς *telal*; to nijesu više telali kako na početku ἀνὴρ προκηρύξας, nego su to upravljači igre kako dobro veli Zlatarić „vladaoci od igar“. I tako napredujući mogao bih još mnogo govorit o unutrašnjoj vriednoti Pavićeva prievoda. Nu sam sobom mislim: dokle bih tako? Zato prekidam i preskačem preko Pavićeva prievoda mrdeći se preko skoka na ono nekoliko tugjih rieči kao mejdan, meta, telal, remenje i na ono posve novo „utrkivanje“, na „razvaline kola“ kao da su kuće, na „trup žen. roda“ i na ostale bešice koje je posve lako iztaknut. Što se pak tiče vriednote pjesničke Pavićeva prevoda, kad se i nebi usudio ja po sebi rieti da je prostiji od proze iste, na to me sokoli i hrabreć potiče sumnja našeg pjesnika Meda Pucića, koji me uvjeri da je onaj prevod sa pjesničke strane posve nevaljal i loš.

Nu ajdemo dalje. G. Pavić se čudi zašto Zlatarić nije preveo stihove 764—65: eto i tu razloga da promislimo na nesrećni tekst. Prelazeći preko prevoda ukorena stihova 784, 834, 836 i 843, ne znam zašto Pavić kori prevod na st. 872 τὸ κόσμιον μεθεῖσα „ošao stid i sram“. Glagol *oći* u Dubrovčana aktivan je, dakle ovdi prelicpo stoji ova fraza. Kad bi se pak uzelo kao absolutno, eto nam izgledâ u starijih pisaca n. p. Marulića „Bog pomogši mene“ (Jud. I. 288.) „prvi ti umrvši“ (Jud. 160) i mnogo još takih izgleda.[1]

Nadalje g. Pavić navodi st. 898.

μὴ πού τις ἡμῖν ἐγχὺς ἐγχρίμπτῃ βροτῶν

i uprav treba koriti, jer Zlatarić prevagja:

Da se tko gdje skril nij.

Ali kad se promisli da je mala razlika izmegju ἐγχρίμπτῃ i ἐγκύπτ- i da je ovo zadnje bilo po svoj prilici pred Zlataricem, tad prestaje ukor, a da je to tako bilo, sili me nagagjat i Guidiccioni, u ko prevod ovako glasi:

s' alcunô
là fosse ascosto.

[1] V. Mikl. Synt. 828.

Takodjer u st. 1015 Zlatarić je preveo kako Talijanac, samo neslobodnije; to isto opazi i unapried i za κυναγὸς Ἄρτεμις u st. 3. gdje nemam što da opazim nego da je strašno razvučeno u Zlatariću, tako i ono što sliedi. Opazit ću g. Paviću da on i ovde vlaš diže od prevoda da tim gori postane, jer za st. 589.

τοὺς δὲ πρόσθεν εὐσεβεῖς
κἀξ εὐσεβῶν βλαστόντας ἐκβαλοῦσ' ἔχεις

e prilično navesti „a goniš tja pravu" nego treba sve kazati:

„U grihu ter ragjaš diecu š njim nepravu;
u koj se naslagjaš a goniš tja pravu".

Za ukorena mjesta u st. 622, 637 i 641, svak ko štije ne može ita nać do slobodna i razvučena prevoda.

Sad dolazimo na naricanje Elektre, koja drži u ruci u sudu tožni prah Orestov. I ovde g. Pavić navodi nam svoj prevod prema Zlatarićevu i veli da je bolji.

Ne bi bilo ovdje mjesta kritici, jer bi trebalo da g. Pavić prede svu Elektru pak da ju na svjetlost iznese i onda moglo bi se kazati usporegjujuć. Ali ipak uzgred i za ovi odlomak vigjimo god.

Najprije je antihrvatski kazati „uspomena na koga" jer ne govori se „spominjati se na koga" nego prosto „koga".

Još gore nego prozaički prevedeno je:

ὦ σ' ἀπ' ἐλπίδων
οὔχ ὥνπερ ἐξέπεμπον, εἰσεδεξάμην
Drugačijom te nadom slah neg primam sad;

Pak je ružno ono *slah* jer puk ne veli tako; kad ko šilje djecu tugjinu, govori „odpravljati" i uprav je liepo kazao Zlatarić „odtvih". Na najboljem etičkom mjestu izpuštena je apostrofa ὦ πατ je prem liepo u Zlatarića „Orače". κλέψασα nije „krijuć" nego „kriv". Ono ἀνασώσασθαι odvisi od πριν u prednjem stihu, dakle balo je prevesti „i neg što se od smrti izbavih;" jer tako bi bilo dlake prevedeno, inače Zlatarićeva sjena mogla bi Paviću odatit ukor cum argumento ad hominem što se tiče izvraćanja perioda. Tako je g. Pavić u st. 1134—32 izvrnuo glavni za uzgredni vor što mnogo diže ljepoti originala. Suviše g. Pavić svojim predom utro je ljepotu stihu:

τύμβου πατρῴου κοινὸν εἰληχὼς μέρος
U očevu bi grobu *svoj* si stekao diel

lje nema prevedeno ono κοινόν što je vrlo liepo i od srca. Koliko olje Zlatarić premda slobodno:

s tvojim bi zajedno ćaćkom bil ukopan.

Takogjer u st. 1136 „drugdje" ne vriedi za ono κἀπι γῆς ἄλλης nego „na tugjoj zemlji" kako Zlatarić prevagja, jer Sofokles je kazao „izvan kuće" pak „izvan svoje zemlje", a ono „drugdje" moglo bi se razumiet „u svojoj zemlji na drugom mjestu". Za tim ono φυγὰς nije „prognan" nego „bjegunac", pak κακῶς ἀπώλου g. Pavić prevagja samo „pogibe" a Zlatarić „nevoljno svršit viek"; a dodava „biednik" gdje ne ide. Obično je „umiti" za tielo, a „oprati" za stvari. Ni ono „uresih" nije dobro, premda odgovara grčkomu. jer ga sestra nije imala kitit („resa" je cviet voćke); bolje se pristoji „uredih".

Duboko je zabrazdio g. Pavić prevedši ono παμφλέκτου πυρός „iz bukte plamena," jer je sve protivno t. j. „iz ugašenog ognja, iz dogorjelog plamena" pošto se je tielo obratilo u pepeo: jer što bi tielo dizala prije nego izgori, kad je bio običaj gorjet tjelesa?

Kako je pak ružno čut onu mletačku[1] rieč „u maloj žari" (la zara), a kako bolje „sud" u Zlatarića!

U st. 1147 nije τροφός hrana nego odhraniteljica, odgojiteljica, što je Zlatarić glagolom „njegovati" preliepo ponašio. Ne može stat u st. 1148 „nazvao" nego „zvao" zbog onog „viek". Pak bi mogao ovako napried it sve do svrhe govora Elektrina; treba ipak da zaglavim, da mi je i ovi prevod Zlatarićev draži, premda slobodniji i razvučeniji, od Pavićeva, jer ovaj u 19. vieku mogao je bit puno bolji.

Ona tri četiri mjesta što kori g. Pavić poslje onog prevoda doista su dostojna korbe da nije Zlatarić prosto i slobodno prevagjao, to, što je najviše, s nagrgjenim i naopakim tekstima. Zato opet ovde ponavljam, da mi nije pošlo za rukom dobavit kakav stari tekst pak usporediti takodjer i još koji stari prevod, i tad bi bez oklevanja mogao kazati ono što sam mučke u sebi uvjeren, da je Zlatarićev prevod jedan od najboljih svega svieta za onih vremena. Do tog sam uvjerenja došao uzporegjujuć toliko hvaljeni prevod Guidiccionijev, a bio bi se utvrdio u tom mnenju da sam se doče pao mnogo hvaljenog prevoda Angellellina. Nijesu ni Zlatarić ni Guidiccioni krivi da im je tekst bio okrnut i prečinjen, a da je to tako bilo, ko će dvoumiti kad pročita prevod sliedećih stihovâ:

τίς οὖν ἄν ὑμῶν τοῖς ἔσω φράσειεν ἄν
ἡμῶν ποθεινὴν κοινόπουν παρουσίαν

[1] Ili bolje *tursku*.

ko bi mogao mnogo i mnogo izgleda navesti, kojim bi doka-
istinu, ali mislim da je očita pak zaliho nije mi potreba.
alje g. Pavić nîže leksikalne, dramatične i sintaktične opazke
e zabilježio uzgred pri kritici ovog prevoda. Tek sve što je
, mogao je čut u Dubrovniku od kakve stare žene, i još više
, a ja se radujem da se je g. Pavić okoristio barem nečim
enju Zlatarićeva prevoda Palo mi je samo u oko ono „istom"
zabilježeno da odgovara pridjevu μόνος; nije istina, nego je
višak što znači „gerade, uprav" a može se svak osvjestit pri
, a komu se mili, nači će tumačenje te čestice u sintaksi Mi-
voj pri raspravi zamjenicâ
okon prelazi g. Pavić na Zlatarićev prevod Aminte i veli da
bolji. Eto razloga zašto je Zlatarić preveo bolje Amintu, jer
navao bolje talijanski nego grčki. U ničem drugomu nemamo
uzroka, jer i uzvišeni koturn može se uzvišeno prevesti kad
na dobro tekst. Ipak i u ovom prevodu ustrieljen je Zlata-
neke stihove prvoga akta. Da je vas prevod ukoren, trebalo
obranit, jer hvalit navlaš svoje postaje hvastanje; ali kad su
iti, to je dužnost. Nu mimogred može se čitalac uvjeriti kakva
'di ta kritika kad je ukoren „razgovor = gusto (solievo), a
s se veli i vrlo dobro „razgovoriti koga = sollevare alcuno";
natrunjeno onomu „djetinski" za „sciocco" a i danas se go-
ljetinjiti = dir sciocchezze; kad je prigovoreno onomu „sva
i sramna = piena di sdegno e vergogna" i onomu „dat odvit
ondere". Ali dosta je i odviše, jer i neznaš što da braniš kad

bolji, barem je od najboljih ne samo 16. vieka nego i 17. i 18., što je još od više časti. Ali ne cijeni se književnost po jednom prevodu, jer i o talijanskoj knjizi može se isto reći: Guidiccioni je preveo slobodno i razvučeno Elektru Sofoklovu, zato treba duboko snizit talijansku knjigu s onog stepena na kom je stojala.

Zaključujem dakle, da ko uzme u obzir doba, nauku, okretnost i vitkost jezika i sve ine drugove 16. vieka, ne će osudit Zlatarića, što je po duhu vremena išao, dapače usporedivši ga s inim književnicima tudjih naroda suvremenim i još kasnijim, očitovat će da počituje tad više uspomenu Zlatarićevu.[1]

[1] Učeni gospodin Nikša pl. Gradić, savjetnik suda u Kotoru, dao mi je za ove radnje naputak pismeni a to za dio historični na početku. Ja sam iz toga naputka prisvojio neke misli a neke sam izostavio kako mi se je vidjelo Zato rečenomu gospodinu srdačno blagodarim.

Otvoreno pismo profesoru J. Hanelu povodom njegova članka u „Radu jugoslavenske akademije“ XXXII. knjizi, 175 str. naštampanoga.

Štovani kolego! U Tvom zanimivom članku „kritički pogled na djela o slavenskom pravu“ u „Radu jugosl. akademije“ naštampanom, koji sam članak sa zadovoljstvom pročitao, opetuješ sud g. H. Zybla Heinrich von Siebel), izrečeni u djelu „o postanku vlade kraljevske kod Germanâ“, povladjujući Ewersu iztraživanja na polju staroga ruskoga prava a kudeći iztraživanja Palackoga i moja; hvališ dalje razmatranja Repla (Roepell) o starom českom i poljskom pravu, ne priznajući, da je učeni Repel (Roepell) sve, što kod njega hvališ, uzeo od Lelevela i od mene.

Nu nehotice pohvalio je Zybel onu istu radnju, koju je bio skudio neznajuć joj za postanak, govoreć, da u njoj vlada velik metež u opisivanju prava raznih granâ velikoga i vrlo razgranjenoga naroda slavenskoga.

O njegovom baš djelu „o postanku kraljeva germanskih“ može se pravom kazati, da ondje ima velika metež (eine grossartige Verwirrung aller stämme *Germaniens* und Zeiten — upotrebio sam ste njegove rieči). Slavenska načela monarkične vlade pomiešana s načeli Teutonâ, prouzročila su taj metež, kao što u obće barem polovica toga, što njemački učenjaci, neizuzam niti Jakova Grimma, ztiču kao pravo njemačko, nije pravo njemačko već slavensko.

Budući i ti velecienjeni moj druže akademičkoga družtva, kojemu mo oba članovi; budući i Ti krivo tvrdiš, što je Zybel tvrdio: o se nadam, da mi nećeš zamjeriti, ako Ti kažem, da nepravmaš pojam o mojih radnjah oko razjasnjenja zakonarstvâ slavenskih, koje sam radnje od 1820 g. sve do dana današnjega poduzeo bio.

Oglašujuć putem štampe prvo izdanje (u četiri svezkâ 1832—5. ;-) kazao sam, da shvaćam rad svoj samo kao temeljnu osnovu velike slike, o kojoj ću, ako Bog zdravlja dade i okolnosti budu prijazne, raditi i revno nastojati oko toga, da ne samo sliku onu podpunoma izvedem, već i misao iztaknem, koja ju oživotvori.

Dvadesetgodišnjim radom (1835—65. g.) podje mi sbilja za rukom predočiti javnosti tu sliku, u šest svezakâ, naloživši savkoliki napor u tu svrhu, da joj bude i perspektiva i kolorit savršen.

Skladnost slike te harmonija pojedinih njezih česti zahtievala je, da se predoči, što ima u njoj izvorna u okviru što širjem. Ova okolnost dala je povod dopunjkom toga djela, koji izlaze pod naslovom „Dopełnienia i Przeglądy“ (dopunjci, obzori).

Onim prvim je zadaćom, razlagati obširno, o čem se je u kratkosti govorilo u drugom i četvrtom svezku; potonjim pako, učiniti isto za treći i peti svezak. Dopunjakâ imade do sada u dviuh člancih, treći upravo je predan štampi, o četvrtom pako sada radim. Obzora izašao je jedan članak, drugi je već gotov, a o trećem radim. U svih radi se osobito o pravu narodâ predkarpatičkih; Čehâ, Poljakâ, Rusâ, te iz zakarpatičkih, Srbâ i Hrvatâ.

U kratko ću ovdje i sadržaj njihov spomenuti. Dopunjak prvi, ižašli 1872. g., sadržaje razmatranje obijuh plemenâ Teutonâ i Swewâ u pravnom obziru, te se ondje razlaže odnošaj Poljakâ, Čehâ i Rusâ pram ovim plemenam. Dopunjak treći, pružajući izprave o djelu „Starodawne prawa polskiego pomniki“ od A. Z. Helcla obradjenom, razmatra osobito običajno slavensko-poljsko pravo, kako ga sada poznajemo na temelju prije malo doba u Elbingenu poznatoga staronjemačkoga od g. 1140—60 kao što i g. 1410—60.

G. 1874. predao sam Krakovskoj akademiji znanosti osobno moje pismo o tom spomeniku.

Drugi dopunjak, obuzimajući poviest seljakâ u Poljskoj, obzirom na istu poviest i kod drugih Slavenâ, izašao je 1875. g. Četvrti pako, koji će izaći, govorit će o stališu gradjanskom. Oba ova stališa razmatrao sam sa trostrukoga gledišta, naime političkoga, socijalnoga i ekonomičkoga. Ekonomički odnošaj seljakâ temelji se izključivo na poljodjelstvu, gradjanâ pako predočuje se osobito u obrtu u stolicah, gradovih i trgovištih od najstarije doba sve do dana današnjega, kako se očituje u rukotvorinah, tvornicah i trgovini.

Sve što sam kazao u „Obzorih“, tiče se najnovijega zakonarstva Slavenâ, obradjivanjem kojega požurili su se Poljaci već 1780. g. dakle jošte prije nego se je pokazao pruski Landrecht, austrijski zakonik (Gesetzbuch) i francezki kodex; al njihov „zbior praw. sądowych“ (Tako su nazvali Poljaci svoj kodex), nije sbog političkih uzrokâ dobio valjanosti. Za Poljaci sliedi Rusija sa sistematičkim uredjenjem svojih pravâ u XV. svezcih (Swod zakonow rossij-

skoj Imperii), medju kojimi sv. X. I. IX. razmatra pravo civilno, javno i stališko (o sostojanjach). Za Rusijom sliedili su Srbi i Crnogorci.

Nova ova razmatranja osnivam na tom, što se je pronašlo i u Historyji Prawodawstw i o Dopełnieniach i Przeglądach, te dokazujem fakti, što se još uvjek slaže sa duhom današnjega doba i da našijh potriebâ.

Evo što sam svršio u razmatranju zakonarstva Slavenâ; Ti štovani kolege, mnogo više si naumio svršiti, kad želiš ne samo izdati vrela pravâ južnih Slavenâ, već i raztumačiti ta prava.

Dao Ti Bog sreću na tom trnjevitom, hrapavom i sklizkom putu, punom vabilâ, koja mogu lako od pravoga puta odkloniti i u bludnju dovesti onoga, tko mnienje svoje osniva na tudjem, krivom sudu.

Napisao sam u Waršavi mjeseca listopada 1875. g.

Većeslav Aleksander Maciejowski.

Njekoliko samo rieči valja mi dodati ovomu otvorenomu listu vriednoga starine i našega akademika Macijeowskoga.

Prije svega treba, da se svečano ogradim proti njegovoj izreci, da sam kudio iztraživanja Palackoga. Zasluge Palackoga i na polju pravne poviesti tako držim uzvišenimi, da se nikad nebi usudio kuditi njegova iztraživanja. U čem nazire Maciejowski ovo kudjenje? U tom možda, što nisam spomenuo ime Palackoga ondje, gdje sam primiera radi iztaknuo tri (!) imena, naime Ewersa kao jednoga od najstarijih, Poljaka Lelewela i Niemca Roepella kao pisacâ o poljskih stvarih? Žalostno bi bilo po nas i našu znanost, kad nebismo bili kadri, navesti kao njezine njegovatelje do g. 1840 više od tri imena, izmedju kojih dva su njemačka? Zašto dakle izabrao je Maciejowski upravo ime Palackoga? Zar možde zato, da sebe postavi s njim u parallelu?

Al svečano izjavljam, da nisam niti iztraživanja samoga Maciejowskoga skudio, kako to isti tvrdi. Mogao bi sud o tom ostaviti svakomu uvidjavnomu i nepristranomu čitaocu i napadane moje izreke i drugih mojih razpravâ, gdje sam imao češće priliku, pozivati se na posljedke iztraživanjâ Maciejowskoga. Nu budući on sam nalazi, da ga ja kudim, to treba, da izrično *njemu* izjavim, da sam govorio jedino i izključivo o njegovom, prije punih *četrdeset godinâ dana* izašlom prvom izdanju Hist. prawodawstw Słow. o kojem sada M. opetovno kaže, da je imalo biti samo osnovom toga, o čem je naslov djela govorio, odkuda se dakle može zaključiti, da

sada i sam M., nakon tolikogodišnjega rada oko istoga predmeta, priznaje, da sadržaj njegova djela u tom obliku, u kojem nam ga je bio tada predočio, nije prema njegovu naslovu.

Što je M. učinio od onoga vremena, kakovih zaslugâ je stekô četrdesetgodišnjim od ono doba radom na polju slavenske znanosti u obće, o tom — to će i sam M. priznati — nisam sigurno hotio izreći sud u jednoj jedinitoj izreci pukoga uvoda u literarni priegled. Bit će mi valjda jošte prilike, iztaknuti svoje o tom radu i posljedcih mu dotične misli, temeljeće se ne možda na tudjem sudu, već na vlastitom motrenju i shvaćanju, jer kao što i M. u svom listu odvraća od sliepoga vjerovanja tudjim autoritetom — nisam viknuo samo se pozivati na tudje ime, da njim svoj obraz zaklonim. Ali toga mi može i g. M. vjerovati, da, ako sam uz svoju misao naveo i sud Sybela, nisam toga za to učinio, što ga je *Sybel* izrekô, već zato, što se — u obsegu i načinu u samom tekstu iztaknutom — sa istim sudom i sada slažem.

U Zagrebu, na izmaku listopada 1875. g.

J. I. Hanël.

oslavenska akademija znanosti i umjetnosti početkom god. 1875.

Pokrovitelj:

euzvišeni i prosvietli gospodin Josip Juraj Strosmajer
ip bosanski i sriemski, biskupija biogradske i smederevske
itelj, nj. c. kr. apost. veličanstva pravi tajni državni savjetnik,
ogoslovja i mudroslovja doktor, član bogoslovnih sborova na
m i peštanskom sveučilištu itd. itd.

Predsjednik:

r. Franjo Rački.

Tajnici:

r. Bogoslav Šulek.
r. Petar Matković, profesor kr. velike realke u Zagrebu.

Članovi:

I. Počastni.

(Od 25. srpnja 1867.)

an Gavrilović, bivši regent u Biogradu.
clav Maciejowski, u Varšavi.
r. Franjo Miklošić, profesor na c. sveučilištu u Beču.
r. Franjo Palacky, historiograf českí u Pragu.
ailo Ivanović Sreznevski, prof. na c. sveučilištu u Petrogradu.

(Od 24. listopada 1870.)

u Boué, geolog u Beču.
isto Aristovič Kunik, državni savjetnik, akademik i knjižni-
u knjižnici c. akademije u Petrogradu.

II. Pravi.

a) u razredu historičko-filologičkom:

(Od 9. svibnja 1866.)

Dor. Fr. Rački, u Zagrebu.

Dor. Vatroslav Jagić, profesor na sveučilištu u Berlinu.

Šime Ljubić, čuvar nar. zem. muzeja u Zagrebu.

(Od 1. siečnja 1867.)

Dor. Gjuro Daničić, profesor na velikoj školi u Beogradu.

Mato Mesić, profesor na hrvatskom sveučilištu.

(Od 25. srpnja 1867.)

Dor. Petar Matković, u Zagrebu.

(Od 23. studenoga 1874.)

Armin Pavić, profesor u Zagrebu.

Dor. Leopold Geitler, profesor na hrvatskom sveučilištu.

b) u razredu filozofičko-juridičkom:

(Od 9. svibnja 1866.)

Mirko Bogović, savjetnik u kr. hrv. slav. ministarstvu u Pešti.

Dor. Pavao Muhić, predstojnik odjela za bogoštovje i nastavu kod kr. dalm. hrv. slav. zem. vlade u Zagrebu.

Dor. Jovan Subotić, odvjetnik u Osicku.

Adolfo Veber, kanonik prvostolne crkve u Zagrebu.

(Od 1. siečnja 1867.)

Dor. Mirko Šuhaj, prisjednik stola sedmorice u Pešti.

(Od 25. srpnja 1867.)

Dor. Valtazar Bogišić, profesor na c. novo-ruskom sveučilištu u Odesi.

Janko Jurković, odsječni savjetnik u odielu za bogoštovje i nastavu kod kr. zem. vlade u Zagrebu.

(Od 23. studenoga 1874.)

Dor. Jaromir Hanel, profesor na hrvatskom sveučilištu.

c) u razredu matematičko-prirodoslovnom:

(Od 9. svibnja 1866.)

Dor. Janez Bleiweis, član zemaljskoga odbora u Ljubljani.

Dor. Josip K. Šlosser Klekovski, odsječni savjetnik kod kr. zem. vlade u Zagrebu.

Dor. Bogoslav Šulek, u Zagrebu.
Josip Torbar, ravnatelj kr. velike realke u Zagrebu.

(Od 1. siečnja 1867.)

Ljudevit pl. Vukotinović, veliki župan u miru u Zagrebu.

(Od 23. studenoga 1874.)

Spiro Brusina, predstojnik zoologičkoga razdjela kod nar. muza u Zagrebu.

(Od 22. studenoga 1875.)

Dor. Gjuro Pilar, profesor na hrvatskom sveučilištu.

III. Dopisujući:

a) u razredu filologičko-historičkom:

(Od 25. srpnja 1867.)

August Bielowski, historiograf u Lavovu.
Dor. Ernest Dümmler, profesor na sveučilištu u Halli.
Martin Hattala, profesor na sveučilištu u Pragu.
Josip Jireček, bivši ministar za bogoštovje i nastavu u Beču.
Sergije M. Solovjev, profesor na sveučilištu u Moskvi.
Dor. Janko Šafarik, član kneževskoga savjeta u Beogradu.
Vaclav V. Tomek, profesor na sveučilištu u Pragu.

(Od 24. listopada 1870.)

Petar Budmani, profesor na velikoj gimnaziji u Dubrovniku.
Nikolaj Ivanović Kostomarov, član arheografske komisije u Petrogradu.
A. A. Kotljarevski, profesor na sveučilištu u Kijevu.
Petar Aleksijević Lavrovski, u Orenburgu.
Dor. Louis Leger, profesor u Parisu.
Stojan Novaković, profesor na velikoj školi u Beogradu.

(Od 27. studenoga 1873.)

Čedomil Mijatović, bivši ministar financija u Beogradu.

(Od 22. studenoga 1875.)

Ivan Tkalčić, nadarbenik prvostolne crkve zagrebačke.

b) u razredu filologičko-juridičkom.

(Od 25. srpnja 1867.)

Matija Ban, u ministarstvu spoljašnjih djela u Biogradu.

Dor. Hermenegild Jireček, savjetnik u ministarstvu za bogoštovje i nastavu u Beču.

Miloš Popović, urednik „Vidov-dana“ u Biogradu.

Medo knez Pučić, vlastelin u Dubrovniku.

Dor. Gustav Wenzel, profesor na sveučilištu u Pešti.

(Od 24. listopada 1870.)

Vaclav Brandl, moravski zemaljski arkivar u Brnu.

(Od 27. stud. 1873.)

Dor. Franjo Marković, prefesor na hrvatskom sveučilištu.

(Od 22. studenoga 1875.)

Romuald Hube, carski ruski senator u Radomsku.

c) u razredu matematičko-prirodoslovnom:

(Od 25. srpnja 1867.)

Dor. Josip Pančić, profesor velike škole u Biogradu.

Dor. Dionizije Štur, savjetnik kod c. geologičkoga zavoda u Beču.

Dor. Šime Šubic, profesor na sveučilištu u Gradcu.

(Od 27. stud. 1873.)

Martin Sekulić, profesor na velikoj realci u Rakovcu.

(Od 22. studenoga 1875.)

Franjo Erjavec, profesor na velikoj realci u Gorici.

IZVODI IZ ZAPISNIKA

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Sjednica filologičko-historičkoga razreda od 11. prosinca 1875.

edstojnik: dr. Fr. Rački; članovi razreda: S. Ljubić, M. Mesić, dr. L. Geitler, v. član J. Tkalčić; drugih razreda: dr. J. Hanël, Sp. Brusina, dr. Gj. Pilar i dr. Petar Matković kao tajnik.

1.

Pravi član S. Ljubić čita razpravu *„o zlatnih srbskih novcih“* o ojoj bi zaključeno da se štampa u dojdućoj knjizi „Rada“.

2.

Isti preda sve grčke i rimske napise, koji se čuvaju u narodnom maljskom muzeju u Zagrebu, pod naslovom *„Inscriptiones quae grabiae in museo nationali asservantur“*, a štampati će se po luci akademije u dojdućoj knjizi „Rada“.

3.

Predstojnik dr. Fr. Rački preda pet apokrifa, koje je dop. član jan Novaković izpisao iz jednoga ćirilskoga sbornika 14. vieka. lučeno bi da se štampaju u dojdućoj knjizi „Starina“.

Skupna sjednica od 28. prosinca 1875.

Predsjednik: dr. Fr. Rački; pravi članovi dr. J. Šlosser, S. Ljubić, J. Torbar, M. Mesić, Lj. Vukotinović, dr. L. Geitler, Sp. Brusina, A. Pavić, i dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Predsjednik javlja prežalostnu viest, da je akademija izgubila rću počastnoga člana *Mihajla Petrovića Pogodina* u Moskvi, koj dne 8/20. prosinca u 76. godini svojega života ondje preminuo. ademija izrazuje svoju žalost nad tim velikim gubitkom veleć: va pokojniku.

2.

Pravi član dr. Gjuro Pilar zahvaljuje ovoj akademiji, što ga je brala svojim pravim članom.

3.

Odobrena bi odluka filosofičko-juridičkoga razreda, da se štampa u „Radu“ razprava pr. člana A. Vebera *„kako bi se imale pisati latinske slovnice za gimnazije“*.

4.

Prihvaćena bi odluka filologičko-historičkoga razreda, da se štampa u sliedećoj (XXXIV.) knjizi „Rada“ razprava pr. člana S. Ljubića *„o zlatnih srbskih novcih“*, a u smislu akademičke odluke istoga člana *„Inscriptiones quae Zagrabiae in museo nationali asservantur“*.

5.

Odobrena bi odluka filologičko-historičkoga razreda, da se štampa u dojdućoj knjizi „Starina:“ pr. člana M. Mesića *„Korespondencija Krčelićeva i nješto gradje o Krčelićevoj pravdi“*. Poč. člana dra. F. Miklošića izvještaj od g. 1772. *„o pravoslavnih samostanih fruško gorskih“*. Dop. člana Iv. Tkalčića *„liber de introitibus stacionum et territorii communis Ragusii“* iz god. 1286—1291. Dop. člana St. Novakovića *„pet apokrifa iz cirilskoga sbornika 14. vieka“*.

6.

Uzimlje se na znanje, da je pokojni Andrija Drkos zapisao akademiji 50 fr.

7.

Uzimlje se na ugodno znanje, da je preuzvišeni g. ban potvrdio izbor članova akademije.

8.

Pročitan bi izvještaj odbora za izdavanje starih pisaca i prihvaćen njegov predlog, da se u VIII. knjizi starih pisaca, koja je na redu za g. 1876, najprije štampaju ljuvene pjesme Nalješkovićeve, a ovim dodadu djela Andrije Čubranovića, Savka Bobali-Mišetića, Jegjupka Pelegrinovićeva i Jegjupka, kako Zore misli, Mažibradićeva, a ako još preostane prostora i Burešićevi nauci Katonovi. Redakcija i pregledavanje štampanja povjereno bi prof. S. Žepiću.

Sjednica filozofičko-juridičkoga razreda od 30. prosinca 1875.

Predsjednik: dr. Fr. Rački; članovi razreda: J. Jurković, dr. J. Hanel, dop. član dr. Fr. Marković; drugih razreda: S. Ljubić, M. Mesić, Lj. Vukotinović, A. Pavić, Sp. Brusina, dr. Gjuro Pilar, dr. L. Geitler, dop. član Iv. Tkalčić i dr. P. Matković kao tajnik.

Dop. član dr. Fr Marković čita razpravu *„o filosofu Josipu Rugjeru Boškoviću“*, o kojoj bi odlučeno da se štampa u „Radu“.

lnica filologičko-historičkoga razreda od 12. siečnja 1875.

jnik: dr. Fr. Rački; članovi razreda: S. Ljubić, M. Mesić i dop. član ılčić; drugih razreda: J. Schlosser, Lj. Vukotinović, dr. J. Hanël, dr. Gj. Pilar, Sp. Brusina i dr. P. Matković kao tajnik.

vi član i predsjednik dr. Fr. Rački čita razpravu „*o dvorskoj ariji hrvatskoj i njezinih izprava za vladavine domaće narodne ije*“, odlučeno bi da se štampa u „Radu“.

Skupna sjednica od 21. siečnja 1876.

dnik: dr. Fr. Rački; članovi: dr. J. Šlosser, S. Ljubić, J. Torbar, Lj. ıović, M. Mesić, J. Jurković, A. Pavić, Sp. Brusina, dr. Gj. Pilar i dr. P. Matković kao tajnik.

1.

›brena bi odluka filozofičko-juridičkoga razreda, da se štampa du“ razprava dop. člana dra. Fr. Markovića „*o filozofu Ru-Boškoviću.*“

2.

ıvaćena bi odluka filologičko-historičkoga razreda, da se štampa du“ razprava pravoga člana i predsjednika dra. Fr. Račkoga orskoj kancelariji hrvatskoj i njezinih izpravah za vladine e narodne dinastije.“ G. ravnatelja Luke Zore „primjetbe na vu A. Pavića: Prilog k historiji dubrovačke hrvatske knji-sti“, da se štampaju u „Radu“ kao obznana.

3.

›brava se odluka matematično-prirodoslovnoga razreda, da se a u „Radu“ pr. člana Lj. Vukotinovića članak: „nove biline.“

4.

ıvaća se u svih točkah zapisnik odbora za izdavanje historičkih ličkih spomenika (V. niže zapisnik odborske sjednice od 23. 1875.)

5.

molbu pravničkoga družtva prihvaća akademija da se istomu u dade Rad u zamjenu za Mjesečnik.

lik odborske sjednice za izdavanje historijskih i juridičkih spomenika od 23. prosinca 1875.

dnik: dr. Franjo Rački; članovi: S. Ljubić, M. Mesić, dr. P. Matković, dr. J. Hanël i dop. član Iv. Tkalčić.

›or za izdavanje historijskih i juridičkih spomenika uze u pre-kupljanje historijsko-juridičke gradje na više godina, te je u ogledu ovo zaključeno:

1. Da se sakupi sva potrebita gradja za sbornik: „codex diplomaticus et epistolaris".

2. Prihvaća se predlog pr. člana Ljubića, da se u svoje vrieme počmu u svezcih izdavati mletačke relacije ili izvještaji o Dalmaciji.

3. Dop. član Iv. Tkalčić preuzima sakupljati gradju po arkivih u Hrvatskoj počamši od 13. stoljeća.

4. Prihvaća se ponuda sveučilištnoga knjižničara g. Iv. Kostrenčića, da će sakupiti i za tisak prirediti omanje dubrovačke ljetopise.

5. Pr. član M. Mesić preuzima sakupljanje i prirediti će za štampu „acta dietalia", o kojih izviesti, da će se ona za dobu Habsburgovaca što prije početi prepisivati.

6. Pr. član dr. J. Hanël pobrinuti će se da se svake godine prema obsežnosti priredi za izdanje jedna knjiga statuta. Glede urbaria i praxis juridica sakupljati će se pomalo gradja.

7. Glede nastavljanja gradje izpisane po Tkalčiću u arkivu dubrovačkom bi zaključeno zamoliti c. kr. austrijsko ministarstvo za dozvolu, da se akademiji dotični rukopisi iz dubrovačkoga arkiva šalju.

Sjednica filosofičko-juridičkoga razreda od 29. siečnja 1876.

Predstojnik: dr. P. Muhić; članovi razreda: dr. J. Hanël; drugih razreda: dr. Fr. Rački, S. Ljubić, M. Mesić, dr. B. Geitler, dr. Gj. Pilar, dop. član Iv. Tkalčić i dr. P. Matković kao tajnik.

Pr. član dr. J. Hanël čita razpravu „ocrt literarne historije prava českoga", o kojoj bi zaključeno da se štampa u „Radu".

Sjednica filologičko-historičkoga razreda od 12. veljače 1876.

Predstojnik: Fr. Rački; članovi razreda: S. Ljubić, M. Mesić, A. Pavić, dr. L. Geitler; drugih razreda: A. Veber, Lj. Vukotinović, J. Jurković, J. Torbar, dr. J. Hanël, Sp. Brusina, dr. Gj. Pilar, dop. član Iv. Tkalčić i dr. P. Matković kao tajnik.

Pravi član dr. L. Geitler čita razpravu: *etimologija imena „Hrvat"*, o kojoj bi odlučeno da se štampa u XXXIV. knjizi „Rada".

Isti član predlaže razpravu prof. M. Valjavca u Varaždinu *„novoslovenski komparativ prema staroslovenskomu glede na formaciju"*, o kojoj bi odlučeno da se štampa u „Radu".

Sjednica matematično-prirodoslovnoga razreda od 23. veljače 1876.

Predstojnik: dr. J. Šlosser; članovi razreda: J. Torbar, Lj. Vukotinović, dr. Gj. Pilar; drugih razreda: dr. Fr. Rački, dr. J. Hanël i dr. P. Matković kao tajnik.

Pravi član Lj. Vukotinović čita razpravu *„o descendenciji ili rodoslovju bilina"*, o kojoj bi odlučeno da se štampa u „Radu".

KNJIGE

koje je jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti sa zahvalnošću primila.

Od uredničtva: Отачбина, књижевност, наука, друштвени живот. Уредник Вл. Ђорђевић У Београду 1875. Јун, Јул, Аугуст, Септембар, Октобар.

Od Moskovskoga sveučilišta: Полицейное право, какъ самостоятельная отрасл правовѣдѣния. Мих. Шпилевскаго. Одесса 1875. — Объ интегрированіи уравнежий съ частными производными втораго порядка. И. Я. Сонина. Москва 1874 — Уравненія движенія енергіи въ тѣлахъ. Николая Умова. Одесса 1874. — Объ интегрированіи съ частными производными выших порядковъ. Разсужденіе написанное для получения степени магистра чистои математики кандидатомъ В. Преображенскимъ. Москва 1874. — Русския пшеницы. Матеріалы для ботаническаго описания рускоѝ пшеницы. Составилъ Е В. Черняевъ. С. Петербургъ 1874. — Желѣзнодорожное хозайство. Его экономическия особенности и его отношения къ интересамъ страны. Сочиненіе А. Чунрова. Москва 1875. — Изслѣдования относящіяся къ теоріи интегралов вида. А. В Лѣтникова. Москва 1874. — Прорастаніе тыквенныхъ сѣмянъ въ химическомъ отношеніи. І. Ласковскіи. Москва 1874. — Изслѣдованія о соединеніяхъ ацетилена. А. Сабанѣва. І. Москва 1873. — По вопросу о выпускѣ банковыхъ нотъ и о привилегированыхъ крунныхъ банкахъ Банковый актъ Роберта Пила 1844. 2. П. Гашбарова. С. Петербургъ 1875. — 1875. — Начало невмѣшателства. Разсуждение Гр. Л. Камаровскаго Москва 1874. — О сенатѣ въ царствованіе Петра Великаго. Историчко-юридическое изслѣдованіе Сергѣя Петровскаго. Москва 1875.

Od českoga učenoga družtva: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars II. opera Doctoris I. Emler. vol. 7. Pragae 1875. — Abhandlungen der königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften vom Jahre 1874. VI. Folge; VII. Band. Prag 1875.

Od kr. bavarske akademije: Sitzungsberichte der k. bayerischen Akademie der Wissenschaften München. Mathematisch-physikalische Classe 1874. Heft I., II., III. Philosophisch-philologische und historische Classe 1875. Band I., II.

Nro 1. 2. Band. I. Heft II. III. Band II. Heft 1. — Almanach (1875). — Ueber den religiösen Charakter des griechischen Mythos. Festrede von dr. C. Bursian. München 1875. — Serjania, sapindacearum genus monographice descriptum. Monographie der Sapindaceen-Gattung Serjania, von L. Badhofer. München 1875.

Od sveučilišta u Christianiji: La vie et les ouvres de P. Chr. Abjornsen, Esquisse bibliographique et litteraire. Christiania 1873. (2 iztiska).

Od g. Fr. Miklošića: Miscellen aus der alten Geographie. Wien 1874. Wilhelm Tomaschek.

Od pisca: Russland seit Aufhebung der Leibeigenschaft von Dr. Fr. J. Celestin. Laibach 1875.

Od pisca: Elenchus plantarum vascularium quas aestate a. 1873. in Cr[illegible] Gora legit Dr. J. Pančić. Belgrad 1875.

Од императорскаго географическаго общества въ Петроградѣ: Хлѣбная Торговля въ центральномъ раюнѣ Россіи. Частъ I. Торговля въ примосковномъ раюнѣ. Изслѣдованіе В. Чаславскаго С Петербургъ 1873. — Торговое движеніе по волжско- маріинскому водному путу. Изслѣдованіе И. Торковскаго С. Петербургъ 1874. — Кіевъ и его предмѣстія: Шулавка, Соломенка с Крошасовимъ Яромъ, Байкова Гора и Деміевка съ васпрною слобкою по переписи 2. марта 1874. произведенной и разработанной Югов. Отдѣломъ имп. геогр. общества. Кіевъ 1875. — Путешествія по Туркестанскому краю и изслѣдованіе горной страны Тянъ-Шаня, совершенныя П. Сяверцовым. С Петербургъ 1873. — Землевѣдѣніе К. Риттера. Географія странъ Азіи находящихся въ непосредственныхъ сношеніяхъ съ Россіею. Восточный или Китайскій Туркестанъ. Перевелъ и дополнилъ В. В. Григорѣвъ выпускъ I. II. С. Петербургъ 1869, 1873. — Иранъ К Риттера, частъ I. Перевелъ и дополнилъ Н. В. Ханыковъ С. Петербургъ 1874. — Труды сибирской експедиціи имп. рускаго географическаро обшества. Физическій отдѣлъ томъ II. Ботаническая часть. С. Петербургъ 1874. томъ III — Геогностическая часть. в. I ф. Б. Шмидта С. Петербургъ 1873. — Труды етнографическо статистической експедиціи въ западно-русскій край споряженной имп. Р. географ. обществомъ. Юго-западни отдѣлъ. Матеріалы и изслѣдованія, собраніе Д. Бл. П. П. Чубрискимъ. Томъ V Пѣсни любовныя, семейныя, д[illegible] товыя и шуточныя. Изданъ подъ наблюденіемъ Г. чл. П П. Костомарова. С Петербургъ 1874. — Записки имп. р географическаго общества по отд[illegible] ленію етнографіи томъ III. V. С. Петербургъ 1873. — Записки имп. р. географическаго общества ро отдѣленію статистики, томъ. III. IV. С. Петербург 1874. — Записки имп. р. географическаго общества. По общей географ томъ III. С. Петербургъ 1873.

Od c. ruske vlade: Историческая записки о совѣтѣ въ царствованіе им ратрицы Екатерины II. Составлена И. Чистовичемъ. С. Петербургъ 18 — Архивъ государственнаго совѣта, томъ I. (часть 1. 2.), томъ IV. (ча 1. 2.) С. Petербургъ 1869.

Od ravnateljstva: Izvješće o kr. velikoj gimnaziji u Zagrebu koncem šk godine 1874/5. u Zagrebu.

Od carske akademije u Petrogradu: Записки импер. академіи наукъ. XXIV. (книга 1. 2.) томъ XXV. (книга 1). С. Петербургъ 1874

Od preuzvišenoga g. baruna Mollinary-a: Specialgeschichte der Militärgrenze. Aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft von Fr. Vaniček, pens. Gymnasial-Direktor. I.—IV. Band Wien 1875.

Od ravnateljstva: Godišnje izvješće kr. velike realke u Zagrebu koncem školske godine 1874/5. u Zagrebu.

Od ravnateljstva: Izvješće o kr. velikoj gimnaziji u Požegi koncem školske dine 1874/5. u Zagrebu.

Od ravnateljstva: Програм велике гимназије карловачке за школску годину 74/5. Нови Сад 1875.

Od ravnateljstva: Izvješće o kr. velikoj gimnaziji u Osieku za g. 1874/5. u agrebu 1875.

Od braće Jovanovića: Главни списак књижаре браће Јовановића у Панчеву 1875.

Od srbske vlade: Школски зборник закона, правила наредаба и т. д. за Србију. У Београду 1875

Od ravnateljstva: Dvanaesto godišnje izvješće glavne dječačke i djevojačke čione u dolnjem gradu Osieku g. 1874/5. U Osieku 1875.

Od ravnateljstva: Izvješće kr. realke, vel. gimnazije i male gradske realke u Varaždinu koncem g. 1874/5. U Zagrebu 1875.

Od ravnateljstva: I. Programm der Gewerbschule zu Bistritz in Siebenbürgen für das Jahr 1874/5. Brünn.

Od ravnateljstva: Извештај о српској великој гимназији у Новоме Саду за шк. годину 1874/5. У Новом Саду 1875.

Od prof. M. Dragomanova: Украінець. Литература россійска великоруска, украінска и галицка. I II. Передрукъ въ Правди р. VII. Львовь 1874.

Od universiteta varšavskoga: Матеріалы для сако-арійскаго корнеслова. С. І. Макушкога. (отискъ изъ Про. 4. Извѣстій 1875. 2. (3 otiska).

Od pisca: Nozioni preliminari per un trattato sulla construzione dei porti del mediteraneo di Alessandro Cialdi capitano di vascello. Roma 1874.

Od pisca: О геолошкимъ одношајима Фрушке горе од проф. Ал. В. Поповића. I. О Фрушкогорскимъ трахитима Нови Сад 1873.

Od pisca: Геолошке цртице о Србији из путовања год. 1874. Од А. Б. Поповића. У Београду 1875.

Od českoga muzeja: Časopis musea království českého 1875. Redaktor I. Emler. XLIX. svazek I.—III. — Památky archeologické a místopisné. Redaktor J. Kalousek. Dilu X. ročník II. 1875. v Praze. — Novočeská bibliothéka vydávaná nákladem musea království českého. Číslo XVIII. Wacslawa Wlawoje Tomka: Dějepis Prahy Díl III. W Praze 1875. — Dějiny národu českého wyprawuje Fr. Palacký. Dílu II. částka I, od Roku 1253—1333. Svazek v Praze 1875. — Seznam členů společnosti i úřednictva a vědeckých sborů odborů musea království českého, k valnému shromáždění dne 20. května 1875. Praze 1875. (3 iztiska). — Přednešení jednatele ve valném shromáždění společnosti musea království českého dne 20. května 1875. V Praze 1875. (2 iztiska).

Od pisca: Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum e tabulariis et bibliothecis italicis depromta, collecta atque illustrata a Vincentio Makušev Tomus I. Volumen I. Varsaviae 1874.

Od S. Ljubića. Oestereichische Wochenschrift für Wissenschaft und Kunst Jahrgang 1872. Wien.

Od ravnateljstva: Izvješće o c. kr. višoj dubrovačkoj gimnaziji koncem školske godine 1874/5.

Od centralne komisije: Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der kunst-historischen Denkmäler. Redacteur Dr. K. Lind. I Band; Heft II. Neue Folge. Wien 1875.

Od pisca: Études Slaves. Voyages et Litterature. Louis Leger. Paris 1875.

Od turinske akademije: Atti della r. accademia delle scienze di Torino publicati dagli Accademici Segretari delle due classi. Vol. X. dispensa 1.–8. Torino 1875.

Od pisca: Načela fizike osnovane na temelju uzdržavanja sile priredio Lovro Koričić. I. Dio. U Kraljevici 1875.

Od preuzvišenoga g. pokrovitelja: rukopisi: Miscellanea historica et geographica verosimiliter equitis Pauli Ritter. — De limitibus dioecesium zagrabiensis et bosniensis inter Dravum et Savum, processus et disquisitio Ann. 1701. — Notae dioecesis et boni episcopalis diacovarensis saec. XVIII. — Vita bani Petri Berislavi, a T. Marnavić. — Epistolae metodicae equitis Pauli Ritter. — Miscellanea paleo- et epigraphica.

Od pisca: Slovanska Poezije. Výbor z národniho a umělého básnictva slovanského v českých překladech. Sestavil Frant. Vymazal. II. svazek v Brně 1875.

Od rektorata hrvat. sveučilišta: Spomenica na svetčano otvorenje kr. sveučilišta Fr. Josipa I. u Zagrebu 1875.

Od pisca: Dějiny literatury české. Sepsal Josef Jireček. Díl I. slovnik životopisný a knihoslovný. Svazek I. A—L. V Praze 1875.

Od pisca: Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučkih. Napisao Iv[illegible] Mihalovics u Baji 1875. (2 komada).

Od pisca: Association française pour l' avançement des sciences. George [illegible] Lille. Paris 1874.

Od pisca: Lettre sur l' homme préhistorique du type le plus ancien, sur [illegible] structure des ses restes et sur son origine, par A. Hovelacque. Paris 1875.

Od historičkoga družtva za Štajersku: Steiermärkisches Landrecht des Mittelalters bearbeitet von Ferdinand Biscoff. Graz 1875. — Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark, bearbeitet von J. Zahn. Graz 1875.

Od moravskoga zemaljskoga odbora: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Urkunden-Sammlungen zur Geschichte Mährens, im Auftrage des mährischen Landes-Ausschusses. Herausgegeben von Vinzenz Brandl. IX. Band. Vom Jahre 1336—1366. Brünn 1875.

Od geologičkoga zavoda u Beču: Die Congerien- und Paludinenschichten Slavoniens und deren Faunen. Ein Beitrag zur Descendenz-Theorie, von dr. M. Neumayer und C. M. Paul. Wien 1875. VI. Band. 2. Heft.

Od pisca: Anthologie z literatury české za čitanku pro vyšši gymnasia. Sestavil Josef Jireček. Svezak I. II. Doba stara, střední. Sešit I. arch 1—12. Sešit II. arch 13 az do konce. V Praze 1876.

SPICILEGIUM

UMENTORUM ARCHAEOLOGICORUM

IN TERRIS

QUAS SLAVI AUSTRALES INCOLUNT

REPERTORUM.

ZAGRABIAE 1876

EX OFFICINA TYPOGRAPHICAE SOCIETATIS.

demia nostra veteres inscriptiones graecas et latinas
on alia huius generis monumenta, quae in terris
rum australium adinveniuntur, in hocce opere suo
m publici iuris facere decrevit eo consilio, ut ad
ultores quo ocyus perveniant, utque editio corporis
mentorum horum, quatenus australium Slavorum re-
respiciunt, ad illustrandam patriae historiae perve-
illam periodum hac quoque ratione praeparetur.
dubitandum est, quin huic nostrae academiae studio
um laturi sint etiam ultra patriae nostrae limites
ii, qui operam talem communibus viribus promo-
m esse persuasum habent.
rdium fit ab inscriptionibus, quae in nationali mu-
grabiae asservantur, quarum nonnullae in volumine
rporis inscriptionum latinarum, consilio et auctori-
cademiae litterarum r. borussicae Berolini typis pu-
, aut desiderantur aut mance editae sunt.

INSCRIPTIONES

ZAGRABIAE IN MUSEO NATIONALI ASSERVANTUR.

COLLEGIT SOCIUS ACADEMIAE PROF. S. LJUBIĆ.

A.

INSCRIPTIONES LATINAE.

a) In lapide.

1.

I · O · M
C · L\ L I V S
FLAV.V · BF ·
COS · ITER
STAT · I I A B
V S

: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) C. Lulius Flaviu(s) beneficiarius*
lis) iter(um) stat(ionem) hab(ens) v(otum) s(olvit).
e repertus, exstat Zagrabiae in museo. Descripsit et edidit
en *(Corpus Inscriptionum Latinarum III. 3949);* habet vero:
r. 1. I O M
, 2. C · IVLIVS, i. e. I loco L, cuius forma ferme aequalis occurrit etiam in vers. 3.
, 3. FLAV*us* B ; pro S deficit spatium.

2.

I · O · M · G · V OC·
PRO SAL · C IEI · CA
PITONIS · ET CAECIL ·
:ns RVFINAE · CONIVG · *speculum*
EIVS SVORVMQ
OMNIVM
V · I · I · M
⌈ ⌋

Lege: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo), G(enio) loc(i), pro sal(ute) Iei Capitonis et Caecil(iae) Rufinae coniug(is) eius suorumq(ua) omnium v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

Sisciae rep., nunc Zagrabiae in museo. Descripsit et edidit Mommsen *(l. c. III. 3952);* habet vero:

ver. 1. LOC*i*
„ 2. *in fine* C*a*
„ 3. *pi*TONIS ET CAECIL
„ 6. OMNIVM
„ 7. V · L · L · M ·
„ 8. Signa desunt.

3.

I · O · M · C
I · O · O · SOLI
GENIO · LOC
AVR · ANTIO
CIANVS
V P

Lege: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) C(aelesti), I(unoni) O(ptimo) O(mnipotenti), Soli, Genio loci, Aur(elius) Antiocianus v(oto vel tum) p(osuit).*

Prope Sisciam repertus, nunc Zagrabiae in museo dono judi Lovas in vico Odra.

4.

I · O · M
ET CERERI
C · VERATVS
HISPANVS
ET · T · FL · CAM
PESTRIVS BF
D D

Lege: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et Cereri C. Veratius Hispanus et T. Flavius Campestrius beneficiarius donum dedit(dat).*

Repertus Sisciae, nunc Zagrabiae in museo.

5.

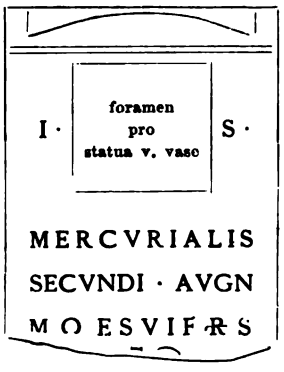

ae inter Zagrabiam et Sisciam repertus, nunc dono Alexii ucher Zagrabiae in museo. Mommsen edidit (*l. c. III. 3937*) ranscriptionem Johannis Kukuljević; habet vero
er. 3. AVG · N
„ 4. MOES VII R · S, et adit: „*cogitavi de dispensatoris vi-item de vilico Pannoniae superioris; sed in titulis tam cor-non juvat sectari probabilia, cum certa effici nequeant*". Pro-r hic agitur de vilico; cruciatum R et S sine dubio denotant olicam Siscianam.

6.

IVNONI
REGINE
MODV
LMS

e: *Iunoni reginae Modu(s) l(ibens) m(erito) s(olvit)*, sc.

iae repertus, nunc Zagrabiae in museo.

7.

ONI · /
FII

gmentum lapidis repertum in vico S. Annae prope Civitatem m in insula Lesinae (Phari), nunc Zagrabiae in museo.

8.

LIBERO PATR
AVG · SACR
C · VOLCENIVS
C · F · LVPERCVS
ET · VALERIA
Q · F · SATVR
NINA
D · D
V ⊙ S

Lege: *Libero Patri Aug(usto) Sacr(um) C. Volcenius C. f(ilii) Lupercus et Valeria Q. f(ilia) Saturnina d(onum) d(ederunt vel dicaverunt) v(otum) s(olventes).*

Sisciae rep. nunc Zagrabiae in museo.

Edidit Mommsen (*l. c. III. 3956*) ex Steinbuechelianis schae aliquantum diverse:

ver. 1 LIBERO · PATR, et in nota subjungit: LIBERO vel LIRFR(
„ 3 C · VOLCINIVS
„ 5 in nota VALRIA (E)
„ 6 Q · *f* · SATVRNINA in uno versiculo, et in nota adit: „Q SATVRNINA traduntur".

9.

SILVANO
MAGLÆ
LONGINA
INGENVA

Lege: *Silvano, Maglae Longinia Ingenua.*

Sisciae rep. nunc Zagrabiae in museo. Descripsit et edidit Momm (*l. c. III. 3963*), sed in fine versiculi primi habet N°.

10.

SIL · AVG
C · POPILLIVS
EX VIS

Lege: *Sil(vano) Aug(usto) . . . C. Popillius . . . ex vis(u).*

Ex collectione V. Solitro Spalati nunc Zagrabiae in muse

Descripsit et edidit Mommsen (*l. c. III. 1960*) integram, addendo: „*extat prior pars apud haeredes V. Solitro, posterior in museo* (*sc. Spalati*). *Silvanus, sin. pedum tenens, dextra uvam, quam ut captet salit caper*“. In nostro fragmento capri reliqua tantum visuntur. Mommsen vero habet:

ver. 2 C · POPILIVS
„ 3 EX · VIS

11.

DIS · DEB · AVG
HERCVL
G INGENVI·
VS G· FIL · QVR
RVEINIANS
DEC COL S · S
AVG· QVAEST=
RI · PRAEF · CC
ET · INGENVI
A · RVEINAE
CVM SVIS D D

in dextro latere persona stans

Lege: *Dis De(a)b(us) Aug(ustis) Herculi G. Ingenuius G. fil(ius) Pal(atina) Rueinianus dec(urio) col(oniae) S(i)S(ciae),*[1] *Aug(ustae) quaestori praef(ecto)*[2] *c(ollegi)c(entonariorum?), et Ingenuia Rueina cum suis d(onum) d(ederunt).*

Repertus non longa a Siscia, nunc Zagrabiae in musco.

12.

Vir insidet aequo.
Iota sub pedibus aequi.

FORTVNAE
CASVALI
AEL BALBIN
TI . . . SAR
V S L M

speculum.
vas.

Lege: *Fortunae Casuali*(*i*) *M. Ael*(*ius*) *Balbin*(*us*) *Ti . . . sar* (an: *Tiberii Caesaris?*) *v*(*otum*) *s*(*olvit*) *l*(*ibens*) *m*(*erito*).

Osieki (Mursa) repertus, nunc ex dono Zagrabiae in musco.

---

[1] vel potius S(*eptimiae*) S(*isciae*) V. Mom. l. c. III. 3973. 3976. 4193.
[2] quaestor, praefectus . . .

13.

IMP · CAESARI
DIVI · TRAIANI
PARTHICI · FIL
DIVI · NERVAE
NEPOTI
TRAIAN · HADRIAN
AVG · PONT · MAXIMO
TRIB · POTEST · VIII *a. 125*
COS · III . P · P
L · TITIVS · PROCVLVS

Lege: *„Imp(eratori) Caesari, divi Traiani Parthici fil(io) Nervae nepoti, Traian(o) Hadrian(o) Aug(usto pont(ifici) m trib(unicia) potest(ate) VIII, co(n)s(uli) III. p(atri) p(atriae), tius Proculus.*

Sisciae rep. a. 1868, nunc in Zagrabiensi museo et edit annuario Zagrabiensis musei (*Viestnik p. 164*). Mommsen *III. 3968. a*) dedit ex transciptione jurisperiti Razlag; habe

ver. 1. CAESARi
„ 2. 4. DIVI
„ 5. NEPOTi
„ 8. VIII

et in nota adjungit, quae corrigit.

14.

VICTORINO E SE
VERO COS *p. C. 200*

In imma parte statuae effossae Sisciae, nunc Zagrabiae in Edidit Mommsen (*l. c. III. 3967*) *ex transcriptione Kuk habet vero*

ver. 1. *et* · SE
„ 2. VeRO

In fine subjungit: „F · S · E | V · PRO traditur".

15.

ınnes Tkalčić vidit ista fragmenta necdum effossa Sisciae, et legit:

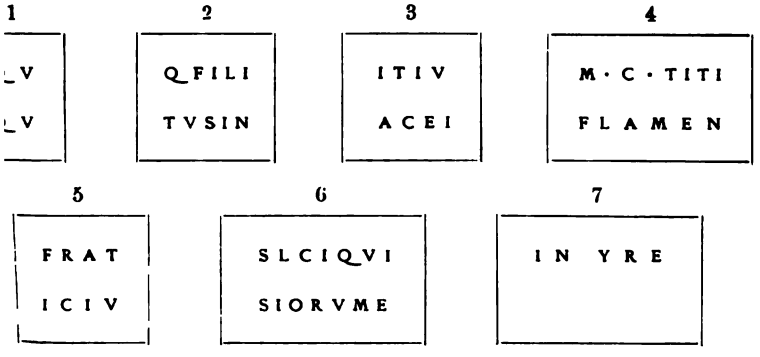

gmenta eiusdem lapidis, quae supersunt et nunc in Zagrabiensi ınuseo asservantur:

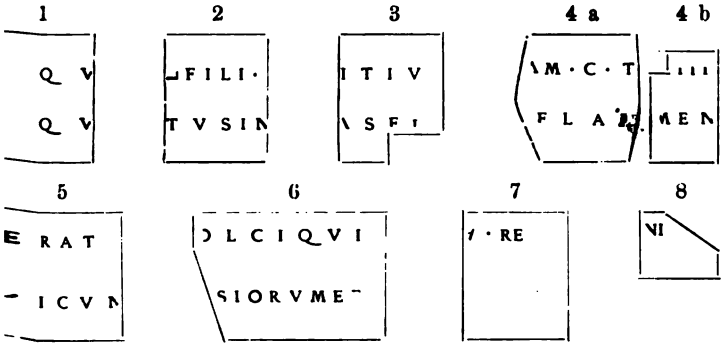

gmenta, quae Joh. Tkalčić, dum effoderentur, vidit Sisciae, sed amplius non extant:

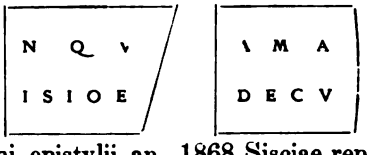

ragmenta ınagni epistylii an. 1868 Sisciae reperta, dum sic dicta a romana effoderetur. Litterae sunt magnae (0,17′—0,15′), clare ressae et probe incisae. Mommsen (*l. c. p. 1044. n. 6476*) ex is in nostro „*Viestnik zem. muzeja*“ (*p. 164*) de ipsis hoc tandicit: *octo fragmenta tituli unius* (an non duorum?) *reperta Sisciae a. 1868/9 ita evanida, ut legi non potuerit nisi voca-m* FLAMEN.

16.

Imago dimidiata viri et feminae.
Vas

T · A VR · AVITVS
VET · LEG · II · ADI ·
ANN · LXXVI · VIVOS
SIBI · ET · VLPIAE ·
APPIANAE · CON
IVGI · PIENTISSIME
VIVI · SIBI · POSVE
RV

Osieki repertus an. 1753 *(Katan.)* vel an 1759 *(Krčel.)*, nunc Zagrabiae in museo. Edidit Mommsen *(l. c. III. 3283)* ex schedis Katančicii et aliorum; habet vero:

ver. 2. II · ADI
„ 4. VLPIAE
„ 6. PIENTISSIME

17.

vir femina vir
stantos.

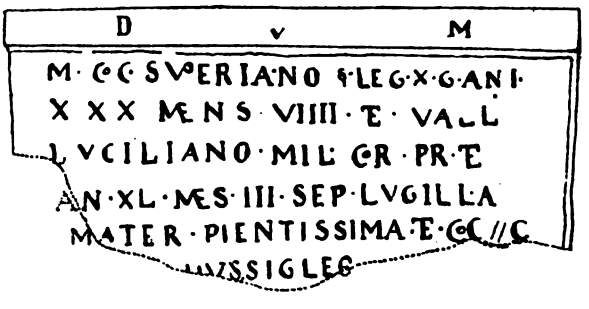

Lege: *D(is). M(anibus). M. Coc(ceio) Superiano c(enturioni) leg(ionis) X g(eminae) ann(orum) XXX mens(ium) VIIII, et Val(erio) Luciliano mil(iti) cor(tium) pret(orianarum) a)n(norum) XL me(n)s(ium) III Sep(timia) Lucilla (m)ater pientissima et Coc(ceius) Lu)c(ilia)nus sig(nifer) leg(ionis) x . . . .*

epertus in vico *Labor* ultramontanae regionis (*Zagorje*) in Cro- , nunc Zagrabiae in museo. Edidit Mommsen (*l. c. III. 4114*) schedis Kukuljevićianis; habet vero:

ver. 1. in medio non habet signum V.
„ 2. S loco Ꝛ, centurio. In fine ver. AN tantum.
„ 3. in fine versiculi unum L habet.
„ 5. N loco AN; A perditum. — C formae G in Lucilla, sicut in LEG, SIG.

18.

QVARTVS · IVENTVS · T · F
MISSICIVS · LEG · XI
ANN · XXXV
H · S E

x collectione Vic. Solitro Spalati, nunc Zagrabiae in museo. lit et contulit Mommsen *(l. c. III. 2037)*, sed non recte ad m IVENTVS ver. 1. apposuit *sic.*

19.

M · MVCIVS
HEGETOR
MEDICVS
COH XXXII V S D
AN · XLVII
H / E
MVCIA · CORIN
THIA · SIBI · ET
PATRONO · P

Lapis prope Sisciam an. 1874 repertus, dum effoderetur fovea extinguendam calcem in quodam fundo domini *C. Smidem,* qui n museo Zagrabiensi dono obtulit, ubi nunc asservatur. Nescitur te, quae littera in medio versiculi 6 lateat, an s vel quaepiam , nam ibi lapis obtritus est.

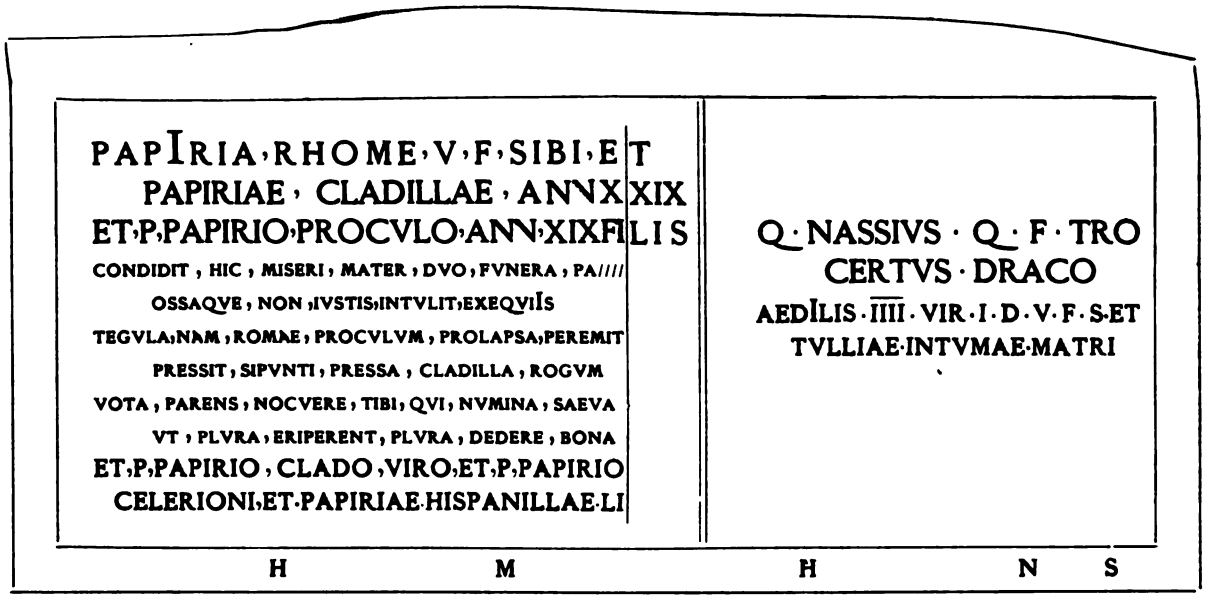

Ex collectione Vin. Solitro Spalati, nunc Zagrabiae in museo. Contulit et edidit Mommsen (*l. c. III. 2083*). In fine versiculi 2. ad sinistram habet ANN|XIX, sed inter ista duo verba remanet spatium pro una aliave littera, cuius vestigia visuntur. In fine etiam versiculi 3 post XI comparent vestigia litterae X. In inscriptione ad dextram ver. 3. legit EDILIS.

21.

D M

D I O G E N I ·
A T H I C T I · F I L
D I O G E N E S · A/G·
L I B · T A B V L · P R o V ·
D A L M · N E P O T I

P O S

lonis rep. postea Spalati in aedibus Fr. Lanza, nunc Zagrabiae useo. Contulit et edidit Mommsen *(l. c. III. 1993).*

22.

V R B I C v S
vir tunicatus
stans in rupe
baculum vel
aliud nescio
quod instrumen-
tum manu d.
tenens; in rupe
currit canis.

SISCI
ANO
RM

isciae rep. an. 1863, nunc dono Johannis Kukuljević Zagrabiae nuseo. Edidit Mommsen *(l. c. III. 3977)* ex litteris Johannis kuljević; habet vero:

ver. 1. VRBICVS

„ 4. *rum*, cum nota: traditur P · M pro RM opinor."

23.

· H V I C · ARCAE · INEST · SEVE
· R I L L A · FAMVLA · XPI · QVE
· V I X I T · CVM · VIRO · NOVEM
· C O N T I N V I S · A N N I S · C V I V S
· POST OBITVM · MARCELLIANVS S^E
DEMANC VIDETVR CONLOCASSE · MARI
TVS ·

vas ansatum racemis impletum inter racemos aves.

vas simile

canis inter pampinos leporem persequitur.

Sisciae rep. sed nunc dono reverendissimi Capituli Zagrabiensis Agrabiae in museo. Contulit et edidit Mommsen (*l. c. III. 3996*), d in fine ver. 5 habet SE loco SE, et sic A l. A, L l. L, H l. H, in ultimo versiculo L l. L.

24.

D · M
L · E G N A T V L E O
L · F · FLORENTINO
AN · XXX · PATER
H · S · S

Sisciae repertus, nunc Zagrabiae in museo dono reverendiss. Capituli Zagrabiensis.

25.

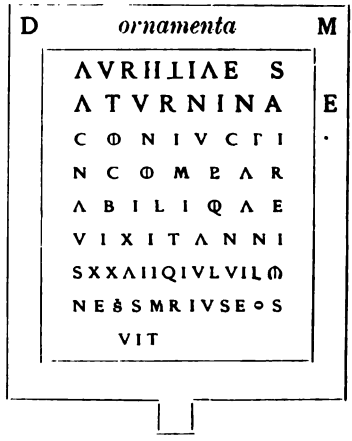

Salonis rep. an. 1866 in agro Joh. Drašković, a quo habitus nunc Zagrabiae in museo edidit Mommsen *(l. c. III. n. 2237)* ad ectypon; habet vero A loco Λ, G l. C, P l. Ɛ, Φ l. Q, et ultimos tres versiculos refert sic:

SXXΛIIOiVNILA
NESSMRIVS EOS
VIT

Subiungit tamen ipse Mommsen: „*v. 6—10* lege: ***quae vixit*** *annis XX..... maritus posuit, quae corrupit ipse* ***quadratarius.*** *In* AIIOIVNILANESS *latet nomen mariti*". Puto, hoc modo dividi posse, nempe: ANNI|S XXVII (Λ *loco* V, *sicuti in ver. 5* QAE *loco* QVE) Q_IVLius VILA|NESIS M(*a*)RI(*t*)VS P (E *loco* Ɛ *sicut in ver. 5*) OSVIT.

26.

In antica:

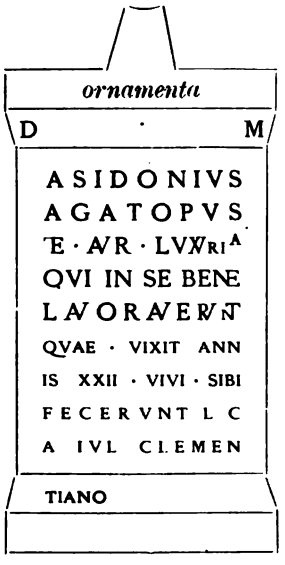

In latere sinistro hujus cippi quadrati vir et mulier stantes ad aram, dextra ille, haec sinistra nescio quid in ara illa ponentes; mulier praeterea dextra tenet vasculum quadratum vel simile quid. Infra legitur:

ASIDONIVS
CERIOLA
RIVS

In latere dextro: Mercurius cum caduceo et marsupio; ad pedes gallus.

Legge: *D(is) M(anibus) Asidonius Agatopus et Aur(elia) Luxuria, qui in se (sc. una) bene lavoraverunt, quae vixit annis XXII, vivi sibi fecerunt l(oco) c(oncesso) a Jul(io) Clementiano. — Asidonius ceriolarius.*

Ex collectione Vin. Solitro Spalati nunc Zagrabiae in museo. Descripsit et edidit Mommsen (*l. c. III. n. 2112. 2113*); habet vero in fine vers. 6 NT, in ver. 8 XXI/ loco XXII, et in ver. 10 non vidit ab initio A IVL.

27.

D · M
I · VRSVS ·
ET · CLOD
FIRMIN
VS · PAP · T
RENTIo
AMICI
B · M · P

Ex collectione Vin. Solitro Spalati nunc Zagrabiae in museo. Contulit et edidit Mommsen (*l. c. III. 2381*); habet vero ver. 6 RENTIO.

28.

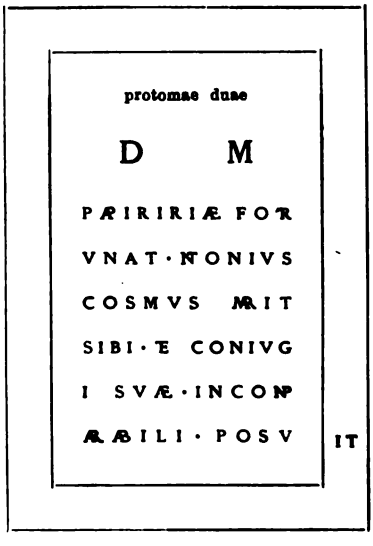

Ex collectione Vin. Solitro Spalati, nunc Zagrabiae in museo. Contulit et edidit Mommsen (*l. c. III. 2460*); habet vèro in vers. 2. FOR.

29.

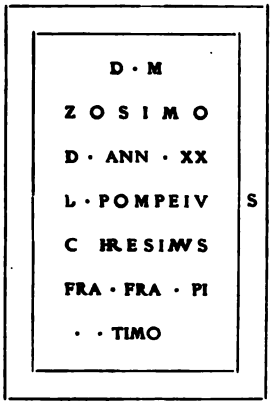

Ex collectione Vin. Solitro Spalati, nunc Zagrabiae in museo. Contulit et edidit Mommsen (*l. c. III. 2625*), non vidit autem ad marginem ver. 4. litteram s, cujus vestigia vix prospiciunt, neque parvas litteras in immo animadvertit.

30.

D · M · S
Q · PVBLICI
VS · ÆMILI
ANVS · RHE
TOR · NATIO
NEM · AFER
VIXIT · AN ·
XLVII · MENSES
VIII · DIES VII · HO
RAS NOCTIS V

Lapis effossus an. 1866 in agro Johannis Drašković Salonis a quo emptus nunc Zagrabiae in museo asservatur. Edidit Mommsen ad ectypon (*l. c. III. n. 2127 a.*) cum nota ad. ver. 10 „*in lapide ex* ROS *factum est* RAS.

31.

D M
SECVNDIONI
IVVENI INFELI
CISSIMO QVI
VIXIT ANN XXVII
SECVNDVS Po
SVIT
ascia

An. 1866 Salonis effossus in agro Johannis Drašković, a qu emptus nunc Zagrabiae in museo exstat. Mommsen edidit ad ectyp (*l. c. III. 2518 a.*); in fine ver. 6 habet PO loco Po.

32.

Salonis repertus et emptus pro Zagrabiensi museo, ubi nunc e stat. Confer lapidem apud Mommsen (*l. c. III. 3173.*)

33.

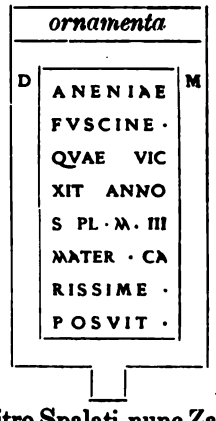

Ex collectione Vin. Solitro Spalati nunc Zagrabiae in museo. Contuli et edidit Mommsen (*l. c. III. 2170*) cum differentiis in interpunctione

34.

Ex collectione Vinc. Solitro Spalati nunc Zagrabiae in museo. Contulit et edidit Mommsen (*l. c. III. 2241)*; habet vero A loco Λ, et in fine vers. 7 EE FE *sic* loco errore quadratarii.

35.

M SERVLIO
NARCISSO
STEPHANVS
FRATRI PIENTIS
SIMO POSVIT

Ex collectione Vinc. Solitro Spalati nunc Zagrabiae in museo. Contulit et edidit Mommsen *(l. c. III. 2528)*, interpunctando voces, cum lapis interpunctione omnino careat; et vers. 5, ubi lapis scissus et dimidiatus est, refert sic: ////IT///.

36.

D CAMPAVO DEF AN M
XXX·AVREL·VALENTIN
VS · FRATRI · DVICIS
SIMO · POS ·

Ex collectione Vinc. Solitro Spalati nunc Zagrabiae in museo. Contulit et edidit Mommsen (*l. c. III. 2265.*); sed littera E vocis

vaentin in vers. 2 est specialis formae, ita quod facile referrat duas literas: LE. Loco DVICIS (*ver.* 3.), sicut in lapide errore quadratarii, Mommsen habet DVLCIS, nempe L pro I.

37.

protome

D · M
IV · L · RES ·
TV · TAE · IN ·
FE · LI · CISSI
ME · IN · TER ·
FEC · TAE ·
AN · NO · R
X · CAV · S · OR ·
NAEN · TO · R · IVL
RES · TV · T · ET ·
STATIA PVDEN
TIL L · PARENT
S

Ex collectione Fr. Lanza Spalati nunc Zagrabiae in museo. Contulit et edidit Mommsen (*l. c. III. 2399*) cum parvis variationibus, et legit: *D(is) m(anibus) Jul(iae) Restutae infelicissimae, interfectae annor(um) X caus(a) ornamentor(um), Jul(ius) Restut(us) et Statia Pudentill(a) parent(es).*

38.

D · M
LVPIONI
MAGNVS
COLLEGAE
BENE · MEREN
FECIT

Ex collectione Fr. Lanza Spalati nunc Zagrabiae in museo. Contulit et edidit Mommsen (*l. c. III. n. 2110*).

39.

Ex collectione Fr. Lanza Spalati nunc Zagrabiae in museo. Contulit et edidit Mommsen (*l. c. III. n. 2437*).

40.

D M
IVLIA FELICLA
P T
IVLIO LIBER
TO · AN · V · ME
N · VII · DIE · V
B M

Ex collectione Fr. Lanza Spalati, nunc Zagrabiae in museo. P T vers. 3. lege *posuit titulum.*

41.

ornamenta.

D M
VICTORI QVI
VIXIT ANOS VIIII
VALERIA SEVERI
NA ET MESSOR FIR
MIONIS DELICATO IN
CISSIMO *(sic)*

Ex collectione Fr. Lanza Spalati nunc Zagrabiae in museo. La Almissae repertus. Contulit et edidit Mommsen (*l. c. III. n. 196* et habet A loco Λ.

42.

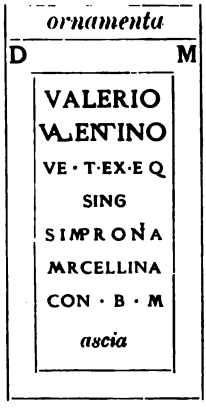

Ex collectione Fr. Lanza Spalati nunc Zagrabiae in museo. C tulit et edidit Mommsen (*l. c. III. n. 2061*).

43.

G · L
E T A T I V S
C L E M E N
T I A N V S
P P

Ex collectione Vin. Solitro Spalati nunc Zagrabiae in mu Contulit et edidit Mommsen (*l. c. III. 2533*), subiungendo, teste: *trovato alla piazza di S. Elia presso Humazzo Inferiore*

e di S. Giovanni; propterea ei locus inter lapides insulae Bra-
Habet Mommsen:
vers. 1. ⌐ L
„ 2. ƨTATIVS
; · L versiculi primi: Genio Loci?

44.

ex anaglypho superest
pes animalis
IAИVARIA
ϟAESIS (i. e. ζήσης)

ciae rep. nunc dono Johannis Kukuljević Zagrabiae in museo.
ipsit Mommsen (*l. c. III. 3986*), sed in vers. 1. habet N loco
t ultimum A ceteris litteris magnitudine aequale.

45.

sub anaglypho legitur:
TI · CLΛVDIVS

ıe dubbio Sisciae rep. nunc Zagrabiae in museo.

46.

√R · PAE	S
N · DEMI	O
ILIO · P	·
ENTISS	
I · MO · D	
F · ANN	

: collectione Vin. Solitro Spalati nunc Zagrabiae in museo.
ipsit et edidit Mommsen (*l. c. III. 2223*) sic:

a	VR · PAE	S
ui	N · DEMI	C
f	ILIO · P	
	N T I S ·	
s	I · MO · D	
e	F · A N N	

47.

D M
IVLIA FOR
TVNATA
IVLIAE ZO
SIMINI
FILIAE
B · M · P.

Ex collectione Vin. Solitro Spalati nunc Zagrabiae in museo. Contulit et edidit Mommsen (*l. c. III. 2389*); habet vero vers. 4. IVLIAE ZO.

48.

FL MAVRO
NISBENE
FEDELIO
ANXXII
MEM
COLLEG

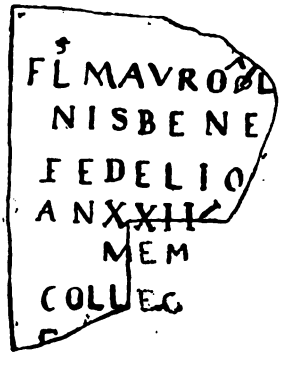

Daruvarini rep. nunc dono canonici Pavić Zagrabiae in museo. Descripsit et edidit Mommsen (*l. c. III. 4002*); habet vero vers. 1. sic: FL^s MAVROSE|; litterae vero vers. 4—6, hic punctis denotatae, quae Mommsen retulit, nunc desunt. Ultimus versiculus apud Mommsen

49.

Salonis rep. nunc Zagrabiae in museo.

50.

Ex collectione Vin. Solitro Spalati nunc Zagrabiae in museo. **Contulit et edidit** Mommsen (*l. c. III. 2300*); habet vero in fine **vers. 2. punctum.** Lege: *Crescentiae Hila* ...

51.

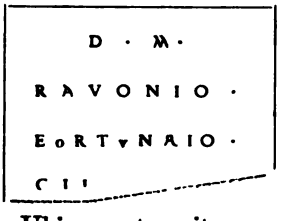

Zagrabiae in museo. Ubi repertus sit, non constat.

52.

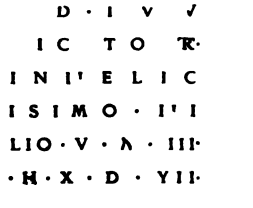

Ex collectione Vin. Solitro Spalati nunc Zagrabiae in museo. Mommsen contulit et edidit (*l. c. III. 2601*); habet vero:

vers. 1. D · IVS
„ 2. ICTOR
„ 5. A loco Λ

53.

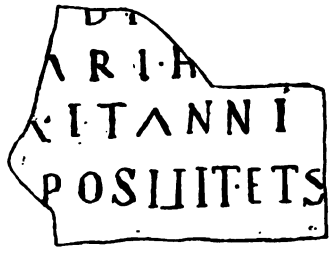

Zagrabiae in museo, unde venerit, non constat.

54.

Zagrabiae in museo, sed unde venerit, non constat.

55.

Zagrabiae in museo, sed unde venerit, non constat.

Fig. 1.

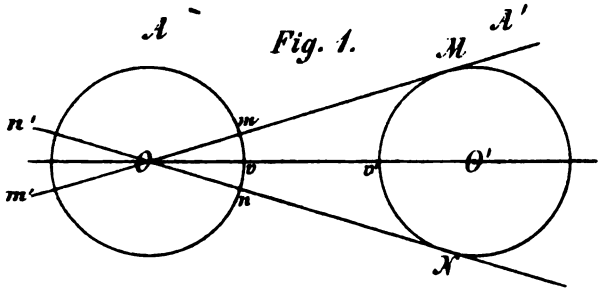

Fig. 5.

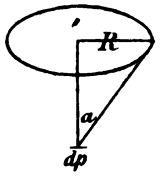

Fig. 2.

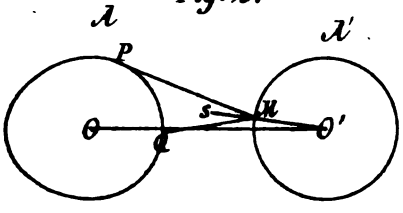

Fig. 6.

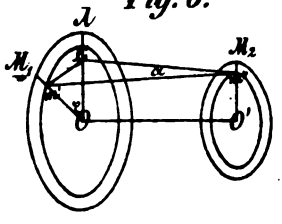

Fig. 3.

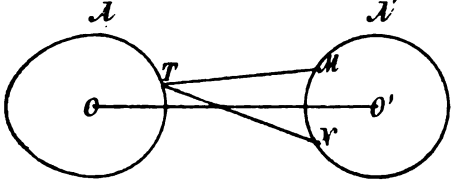

Fig. 7.

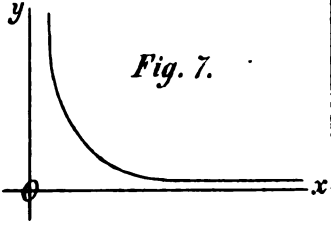

Fig. 4.

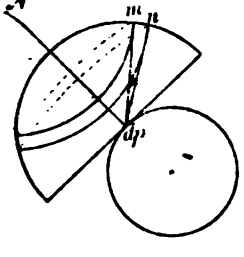

Fig. 8.

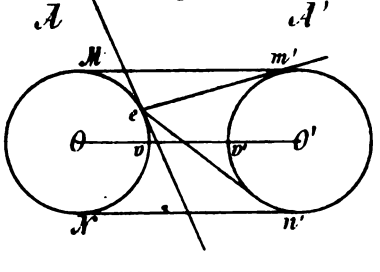

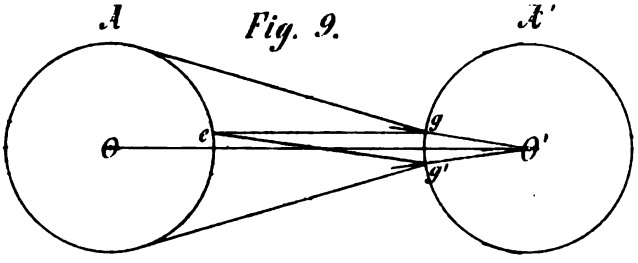

Fig. 9.

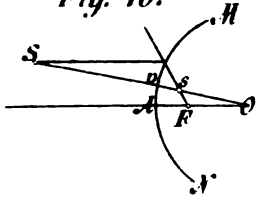

Fig. 10.

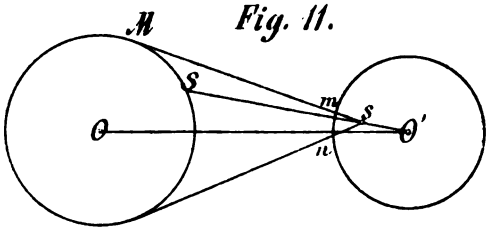

Fig. 11.

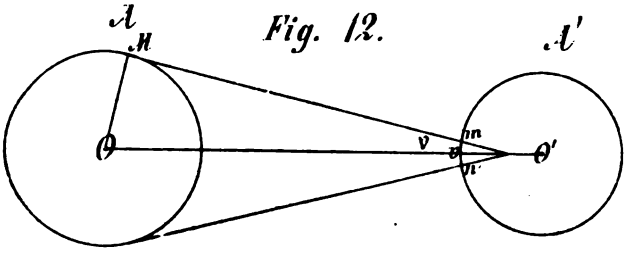

Fig. 12.

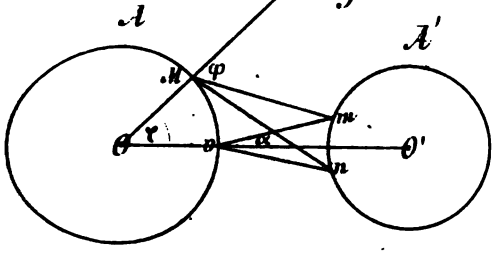

Fig. 13.

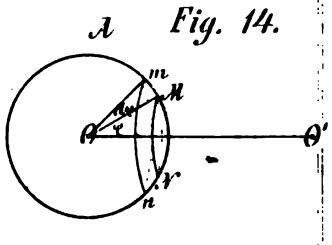

Fig. 14.

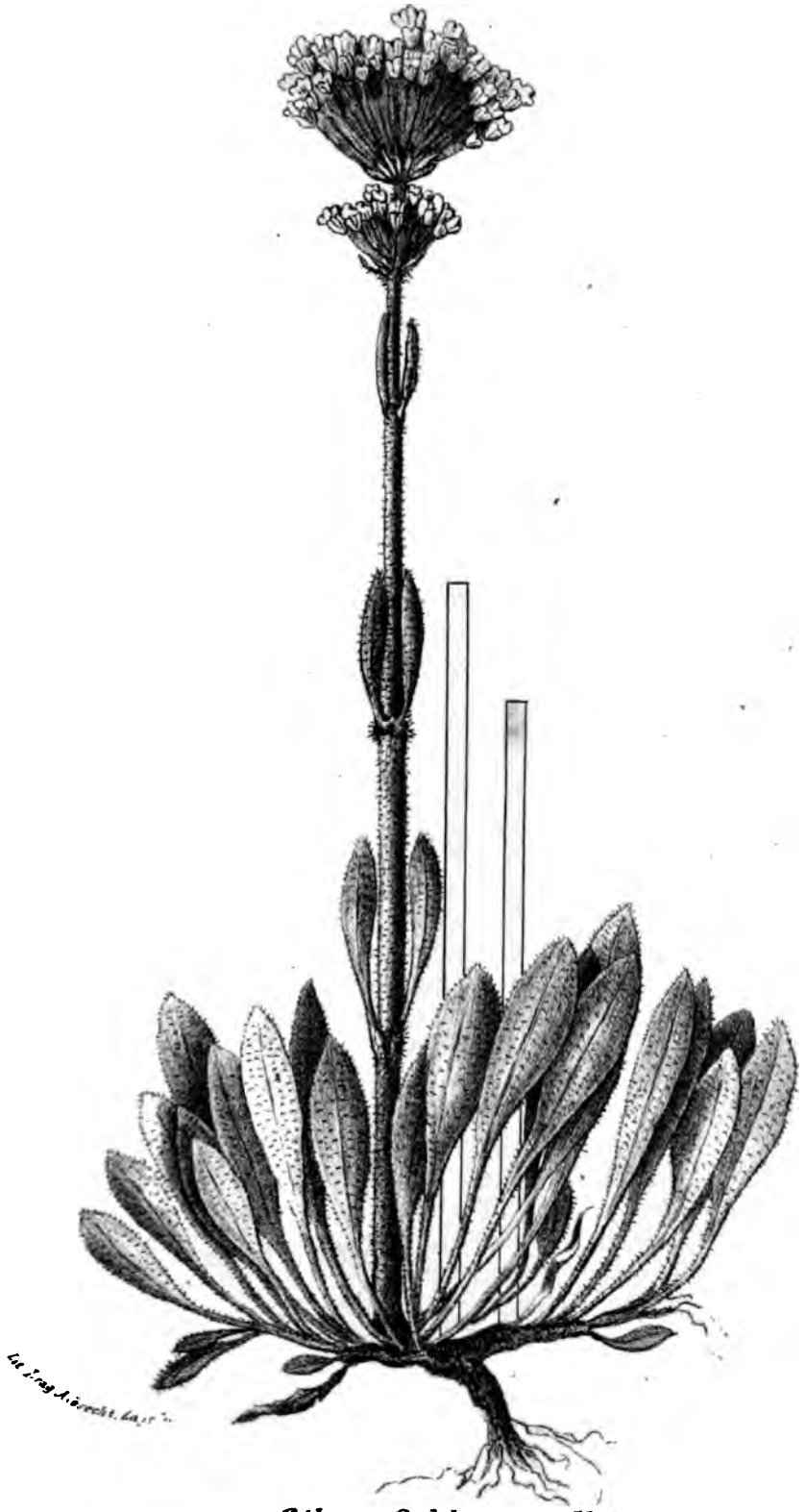

Silene Schlosseri. Vukot.

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Knjiga XXXV.

U ZAGREBU 1876.

U KNJIŽARNICI LAVOSLAVA HARTMANA NA PRODAJU.

Sadržaj.

Strana

Hrvatska dvorska kancelarija i njezine izprave za vladavine narodne dinastije. Od dra. Fr. Račkoga 1

Novoslovenski komparativ prema staroslovenskomu glede na formaciju. Od M. Valjavca 50

O descendentiji ili rodoslovju bilinah. Od Lj. Vukotinovića 136

Izvještaj o arkivarskih iztraživanjih u Dalmaciji. Od I. Tkalčića . . . 168

Izvodi iz zapisnika 175

Poklonjene knjige jugoslavenskoj akademiji 187

Spicilegium monumentorum archaeologicorum in terris quas Slavi australes incolunt repertorum. Od S. Ljubića (Nastavak) 29

ʼatska dvorska kancelarija i njezine izprave za vladavine narodne dinastije.

u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 12. siečnja 1876

PRAVI ČLAN DR. Fr. Rački.

1.

voj razpravi služe osnovom listine hrvatskih vladalaca narodne stije. Imade jih ukupno 28 i to: jedna kneza Trpimira, jedna za Mutimira, 13 kralja Petra Kriesimira, 10 kralja Dimitra Svira i 3 kralja Stjepana II. Od ovih 28 listina sačuvale su se o četiri u matici, na ime dvie Petra Kriesimira, jedna Svinimira na Stjepana II; ostale pako u starijih ili mladjih, u vjernijih etočnijih priepisih, sada u zbornicih a sada na samostalnih ar-. Jedan priepis je gotovo iste dobe s maticom, listina na ime a Kriesimira, uvrštena u listinu Petra opata sv. Krisogona u ru od god. 1067, koja se sačuvala u matici u zadarskom vla-m arkivu. Druge opet listine, koje su u starom zborniku XII a u zadarskom samostanu sv. Marije,[1] potiču iza matica malo nije. Ovo isto može se reći za listine, sadržane u zborniku V vieka njekadanje rogovske opatije [2], a sada u rečenom vla-m arkivu zadarskom. Ako se ovim zbornikom doda još spljet-: to se odatle vidi, da malo ne svi priepisi tih listina niesu kas- od prve polovine XIV vieka, pà da oni polaze većinom ne-redno iz matica.

[1] V. Rad XXVI, 166—8.
[2] Ibid. p. 160—164.

Ovi priepisi dovoljni su za veći dio iztraživanja u toj ra za drugi manji, gdje se podpuna vjernost iziskuje, mogao samo maticami poslužiti.[1]

To je dakle gradja za ovu razpravu. Ona je u sebi dos lena; ali opet tolika, da nam može prikazati dosta vjernu s onoj državnoj uredbi u Hrvatskoj, odkle su javne izprave sioca vrhovne vlasti državne polazile za hrvatske državljane u listinah naših nailazimo na sama nagovještanja, ondje smo pače dužni taj nedostatak izpuniti iz suvremenih jednakih u inih državah, kod kojih se ona državna uredba pod je uplivom kano što u Hrvatsoj razvijala.

Takovim dopunjivanjem valja nam se umah u početku p hoteći na ime nacrtati onu državnu uredbu u Hrvatskoj, iz k vladalačke izprave izlazile. Mi niesmo tako sretni, da nam s vao kakav opis *hrvatske dvorske kancelarije*, njezina osobl vilnika itd; ali svemu tomu imade u rečenih listinah dosta U izpravah na ime navode se izriekom one osobe, koje su zapovjedi samoga vladaoca sastavljali i pisali, pà njekim tih daje se izriekom naslov: „aule regie cancellarius" (I, 132) ili cancellarius" (155, 178); drugi opet zovu se: regius scrib 177, 183); njeki regis notarius (140, 161). Ovdje se indi „*cancellarius*, *scriba*, *notarius*", koji su vladaocu služili ko vanja javnih izprava. Ovim se naslovom često dodaje ime, koj čuje njihov stališ, a taj bje svećenički. Ali osim toga vidi su ovi svećenici, ujedno „cancellarii, scribae, notarii", sp svećenstvo dvorsko, da su oni bili „capellani regalis aulae"

Već ova imena upućuju nas na to, da je hrvatska dvorsl celarija uredjena bila onako, kao što bijaše uredjena u ost vremenih evropskih, ponapose zapadnih državah, na ime po bizantinskom obrazcu. U rimskoj carevini, zapadnoj i iztoč stavljali su „notarii" državnu kancelariju. Ovomu osoblju st na čelu „primicerius", koj je podjedno vodio popise gradj i vojničkoga činovničtva, a pod njim bio je „secundicerit ostalu pisariju, osobito u pravnih poslovih i predstavkah na v bila su četiri „scrinia (memoriae, epistolarum, libelloru positionum)", kojih je svakomu po jedan visoki dostojan

[1] Radi većine naših književnika pozivam se na izdanje tih listina ljevićevom: Cod. dipl. Zagrab. 1874. tom. I., a gdje odstupam od danja, svatko će lasno pogoditi. Kod matica rabe mi moji priepi grafski snimci.

ini. U južno-italskih državah nailazimo do IX. vieka na
a „referendariâ“. Ovi se i u Francezkoj za Merovinga iztiču,
dužni sastavljati, predlagati kralju, podpisati i pečatiti izprave.
što mnoge ine uredbe državne tako se je i dvorska kancela-
od Karlom Velikim i njegovimi nasljednici dalje razvila. Nje-
se osoblje sada skoro izključivo uzimalo iz svećenstva, kano
ono imalo i u vladalačkom vieću prvo mjesto. U osoblju
larije opaža se njeki činovnički red i ustroj: na čelu joj stoji
cellarius“, koje je ime iztislo ono starije „referendara“; a „no-
i „scribae“ bijahu mu podredjeni, prem se „cancellarius“ kad-
ije „notarius“, jer se je pod ovim imenom razumievalo sve
osoblje kancelarije i jer se „notarius“ ujedno smatrao za-
kom kancelara; pà je mjesto njega i povelje podpisivao.
menom se s dvorskom kancelarijom dogodi i ta promjena, što
, budući joj osoblje iz svećeničkoga stališa, došla u njeku od-
t od načelnika dvorskoga svećenstva, koji se pisao „apocrisi-
capellanus“ ili „palatii custos“, koj je bio savjetnikom krune
i crkvenih poslovih i komu bješe i „cancellarius“ s podredje-
nu osobljem pridieljen.
ij kratak nacrt o ustroju i razvoju dvorskih kancelarija u
lnih državah razjasnit će nam one odlomke, koje nam o toj
i u Hrvatskoj davaju suvremene listine. Pošto je Hrvatska
pod uplivom zapada, to se predmnievati daje, da se ni ova
a ni je mogla u njoj bitno drugčije razviti. Poznato je iz
ti, u kakav je odnošaj naša Hrvatska došla sa silnom drža-
franačkom Karla velikoga; pà ako i je ova sveza pod njego-

vimi nasljednici razklimana, to niesu njezine uredbe ostale
upliva na javan život hrvatski. Najstarija sačuvana hrvatska list
na ime kneza Trpimira, nosi na čelu ime franačkoga kralja Lot
a pisar te listine podpisuje se ovako: „Ego Martinus *presb*
capellanus, preceptione domini mei ducis memorati, rogatus sc
et manu propria opus complevi, signum manu feci“ (I, 47). I
druge listine, na ime kneza Mutimira, podpisuje se ovako: „
Firminus, *diaconus* et *capellanus* dicti ducis, praecipiente mihi
mino meo Muncimiro glorioso duce . . scripsi et post tradita
pleui“ (I, 73). Ovo su dvie jedine listine iz kneževske dobe s
vremene franačkim Karolingom. Pisari jedne i druge izprave bi
„capellani“ kneza; oba bijahu svećeničkoga stališa, i to Martin
(presbyter), Forinin djakon. U Trpimirovoj listini podpisan
medju svjedoci: Dominico presbytero capellano, Cipriano presby
capellano (73). Odakle se vidi, da su i ova dva popa uz Mar
pisca listine, pripadala k svećenstvu kneževskoga dvora; pà d
njemu bila povjerena i službena pisarija. Dvorska crkva zval
obično capella, capella regia, a njezini svećenici „capellani“.
ime znamenuje u Trpimirovoj listini dvorskoga svećenika u o
pošto ondje nose onaj naslov tri popa, od kojih jedan, na ime Ma
bijaše ujedno dvorski pisar. Inače „apocrisiarius, quem nostr
capellanum vel palatii custodem apellant — veli Hinkmar — om
clerum palatii sub cura et dispositione sua regebat“ [1]; te moš
je bio Martin „capellanus“ u tom znamenovanju u dvoru hr
skoga kneza Trpimira.

Za kneževsku indi dobu znamo dva pisara kneževskih list
ali se o njih znade samo to, da su pripadali dvorskomu svećenst
ne pako koje su mjesto zauzimali u osoblju dvorske kancela
Moguće je, da u ono doba ustroj dvorske kancelarije ne bijaše
granjen i da ona nije još bila oštro odieljena od kneževske
pelle“; već da njekomu članu ove „capelle“ bijaše ujedno kne
pisarija povjerena.

Podpuniji bijaše ustroj dvorske kancelarije za kraljevske d
Tuj se već navodi i spominje: „*aulae regiae cancellarius*“ (I, 132,
ili „regis cancellarius“ (155,178), za tiem „*regis notarius*“ (140,1
a to nam pokazuje, da je posao u dvorskoj kancelariji razre
osoblje umnožano i u čine podieljeno bilo. Ovo osoblje bijaše i
svećeničkoga stališa. Kancelarom kralja Petra Kriesimira b
(1069, 1070) Anastasij hrvatski biskup (chroatensis episcopus);

[1] De ordine palat. c. 16.

gov predšastnik imenom Adam „Chroacie electus episcopus“ (I. 129) pisao je takodjer jednu povelju kralja Petra Kriesimira, tè je on jamačno istu službu obnašao, ako se i ni je kancelarom podpisao. Kralju Dimitriji Svinimiru bijaše iz početka kancelarom hrvatski biskup Grgur, onda Teodor. Prvo izvodim iz očitovanja Teodorova na listini Svinimirovoj od god. 1078 (I, 163), da ju je pisao takodjer „iussu domini Gregorii sui episcopi“; što ne bi imalo smisla, da je Grgur stajao sasma izvan kancelarije; a njegov odnošaj naprama kancelariji ni je mogao biti drugi van onaj njegova u biskupiji predšastnika, kancelara Anastasija. God. 1083. nalazimo kancelarom Teodora, koj će biti ona osoba toga imena, koj je za Petra Kriesimira bio „regio sacello praepositus“ [1] i ujedno član kancelarije, dočim je god. 1069. pisao jednu povelju toga kralja (I, 133). Pošto je Teodor i kano kancelar Svinimirov ostao u svećeničkom stališu samo „praesbyter“: to se odatle vidi, da čast kancelarska ni je bila vezana na stolicu hrvatskoga biskupa, o kojem piše naš arcidjakon spljetski Toma,[2] da je bio „regalis episcopus, et regis curiam sequebatur, eratque unus ex principibus aulae“. Ovaj isti Teodor piše se na dvih listinah (165, 177) takodjer „regis, regius scriba“; pošto se on pako u isto vrieme piše na drugih listinah „cancellarius“, to bi ove dvie rieči istu čast i službu znamenovale, kada nas na opreznost ne bi opominjala ta okolnost, da se rieč „scriba“ nalazi u listinah samostana sv. Stjepana, koje su se sačuvale samo u prievodu talijanskom, odkle jih Farlati prevede na latinski. Sudeć, pače po listini kralja Stjepana II, podieljenoj onomu samostanu (I, 182), u kojoj se „Gregorio nostro cancellier“ prevodi „Gregorio nostro scriba“ rekli bismo izvjestno, da je i u onih dvih listinah prvobitno stajalo: „Theodorus, cancellarius domini regis, Theodorus presbyter idemque regis cancellarius“. Već onaj navod iz listine kralja Stjepana upućuje nas, da je tada Grgur bio (1089) kancelarom kraljevskoga dvora.

Osim kancelara spominje se u dvorskoj kancelariji još *„notarius“*; i to se navodi u izvornoj listini Petra Kriesimira od 8 srpnja 1071. god. (I, 140) na kraju ovimi riečmi: „per manus Johannis, diaconi et domini regis notarii“. Rieč „notarius“ uzima se kad što u širjem znamenovanju, u kojem daje se svim članovom kancelarije; a kad što u najužem, u kojem se daje glavi kancelarije, tè onda je

[1] Ovako se čita u listini vojvode Stjepana (I, 165), dočim je Farlati iz dotične tal. listine (133) preveo: „sacrario positus“.

[2] Histor. salon. c. XV.

istovietna s rieči: „cancellarius“.[1] Ali toga znamenovanja ne ima u našoj listini, jer tada je imao biti kancelarom pomenuti biskup Anastasij; pà težko da bi djakon obnašao bio čast onoliku. U drugoj listini od 12 ožujka 1078 god. (I, 161) spominje se „notarius“ Gjuro; a po što je tada za ista bio kancelarom drugi, na ime Teodor, to se ova naša misao podkrepljuje. Odavle se indi smie izvoditi, da je kano što i drugdje tako i u hrvatskoj dvorskoj kancelariji bilo i notara, koji su kancelaru podvrženi bili. Nù imade listina, pisanih od osoba, o kojih se ne kaže, što su bile. Tako jednu listinu od god. 1072 (I, 144) pisao „Madius archidiaconus“.

Već ova okolnost, da su članovi dvorske kancelarije bili svećenici dvorski, kano što bijaše rečeni Teodor god. 1069 za kralja Petra Kriesimira ujedno „regio sacello praepositus“ (133), za tiem da je kancelarom obično bio hrvatski biskup, koj je ujedno bio jedan od dvorskih velemoža — već ovo potvrdjuje, da je i u kraljevskoj dobi postajala tjesnija sveza izmedju dvorske kancelarije i dvorske kapele. I sada osobe dvorske kancelarije imale su biti „capellani regalis aulae“; ali medju ove imao je biti podieljen dvogubi posao, na ime služba božja u dvorskoj kapeli i pisarija u dvorskoj kancelariji. Doglavničtvo ipak imalo je biti redovito podieljeno, kada hrvatski biskup ni je bio ujedno kancelarom; jer nalazimo, da su god. 1078 bili Andrija i Nikola „regio sacello praepositi“ (I, 165), kada je Teodor bio kancelarom.

Ovi svećenici, koji su u dvorskoj kancelariji radili, bijahu malo ne izključivo svjetski. Jedinu iznimku nalazimo kod Adama, izabrana biskupa hrvatskoga, koj je predje bio „monachus“ (I, 129) t. j. redovnik sv. Benka. Ali i on je stupio u kancelariju kano hrvatski biskup, koj je redovito obnašao službu kancelara. Tuj dakle opažamo ono u hrvatskoj državi, što je u cielom zapadu tada zavladalo bilo, na ime da je službena pisarija bila u ruci svjetskoga, a književna u ruci redovničkoga svećenstva.[2] Ovo potvrdjuje sliedeći popis pisara naših listima, u koliko su imena njihova zabilježena: pop Martin (852), djakon Firmin (892), biskup Adam (oko 1067), biskup Anastasij (1069), djakon Ivan (1071), arcidjakon Madio (1072), Gjuro (1078), pop Teodor (oko 1073, 1083, 1087) i Grgur (1089).

Samo se kaže, da je osoblju kancelarije zajamčen bio ugled u javnom životu njegovim stališem, položajem u dvoru i znanjem odlič-

[1] Sickel op. cit. I, 77, gdje se „Hitherius“, kancelar Karla vel. zove „capellanus et *notarius*“.

[2] Wattenbach: Das Schriftwesen im Mittelalter. Leipzig 1871. S. 266.

nim naprama inim razredom naroda. U povelji od god. 1069 navodi Petar Kriesimir u svojem vieću uz župane, knezove i bane „takodjer kapelane svojega kraljevskoga dvora“ (I, 131.) Hrvatski biskup, koj je redovito bio kancelarom, bijaše jedan od velemoža dvorskih; pà se on i pojedini članovi dvorske kapele i kancelarije navode uz ostale dostojanstvenike kano svjedoci i potvrdioci vladalačkih izjava i milosti. Hrvatski se biskup pače u listini Dimitra Svinimira od god. 1078 navodi (I, 162) na prvom mjestu medju savjetnici u vieću, s kojega sporazumkom izdao je onu povelju.

2.

Nacrtavši ovako ustroj i položaj dvorske kancelarije hrvatske i osoblja njezina mogu prieći na znatniji dio ovoga iztraživanja, na *izprave* na ime, koje su izašle iz ove kancelarije. U tih se izpravah s jedne strane odsievaju misli vladalačke; s druge râd, pravilnik i slog hrvatske kancelarije.

Ponajprije navesti ću *imena tih izprava*, kako se u njih samih navode, koja su indi u hrvatskoj dvorskoj kancelariji bila u običaju. Tuj se indi izprave zovu ili ovimi obćenitimi imeni: *litterae* (I, 182), *scriptum* i pl. *scripta* (126, 181, 182), *tabulla* (165), *cartula* (120, 165), *pagina, paginula* (153, 181), *chirographum* (132); ili se ovim obćenitim riečim dodaje osebna oznaka, prema kojoj zovu se izprave: paginula *privilegialis, privilegii* pagina, *privilegii* paginula, *definitionis* paginula (46, 73, 120, 154), *donationis* cartula, *absolutionis et libertatis* cartula, *definitionis* cartula, cartula *dationis, assentionisque* (73, 120, 140); ili se napokon daje posebno ime, odnoseće se na sadržinu i smjer izprave, kano *privilegium* (46, 72, 182), *privilegium libertatis* (118), *decretum* (162), *testamentum* (136), *confirmatio* (180), *donatio* itd. Ova su imena poznata iz drugih takodjer izprava, potekših iz dvorskih kancelarija u inih državah srednjega vieka, tè jim ne treba posebna tumačenja. Rieči: litterae, scripta, carta, pagina, tabula znamenuju izpravu, listinu u obće. Najobičnije je na zapadu ime „charta“ i „pagina“, koje se rado upotrebljuje za to, što su izprave pisane na jednoj stranici lista. Rieč „testamentum“ znači izpravu, „quae in donationis et largitionis argumentum conscribitur“ (Du-Cange: glossar. ad v.) Kriesimirova povelja izdana u Ninu god. 1069 zove se „chirographum“, koje se ime daje obično listinam, što no jih izdavalac vlastoručno za veću potvrdu podpiše.

Prem već njeki od pomenutih dometaka k onim obćenitim riečim, kano što su: „privilegium, donatio, absolutio et libertas“, stežu ono

općenito znamenovanje tih rieči: to se ipak vrst izprava jasnije i bire iz oblika i sadržine njihove. U prvom se obziru izpra srednjem vieku i u zapadnih dvorskih kancelarijah obično die diplome i listove, pisma[1]. Tako „diplomata" kano i „litterae" prema izdavaocu odredbe njegove, bile one izdane pojedince cielim družbam; ali povelje su izdane u svečanijoj i na veću dostojnost smjerajućoj formi. Obje vrsti izprava izlazile su tak iz hrvatske dvorske kancelarije, kano što će se razabrati iz ove razprave. Uzme li se pako na um sadržina izprava n svrha, u koju su one izdane: to nalazimo medju njimi ve darovnica, potvrdnica i odluka. Kadšto su po dvie vrsti u j listini spojene: tako u listini Mutimirovoj (I, 72) imade odl potvrda. Listine kralja Petra Kriesimira, izdane jedna samo sv. Ivana u Belgradu mjeseca veljače god. 1059. (120), druga stanu sv. Tome u Belgradu mjeseca listopada god. 1069. jesu povlastnice (libertatis cartula) i darovnice.

Sve ove listine izašle su iz vladalačke punomoći; ali različit jim povod, kano što su različite okolnosti izazvale vršenje vladalačkih prava i preimućtva. Jedan dio izadje iniciativom s vladaoca, koj ovu samoodluku svoju, kano što ćemo skoro v očituje obično u tekstu izprave i to u expoziciji; pà i tada, je saslušao savjet svojega državnoga i dvorskoga vieća. M izdade „privilegium . . . communi consilio cum cunctis . . fid et primatibus populi" (I, 72). Kriesimir dade napisati „privil libertatis" belgradskomu samostanu sv. Ivana „regali aucto magnatumque meorum favorabili voluntate" (I, 118), a taj stan obdari „eadem regali auctoritate una cum Goyzone meisque primatibus" (119). Isti kralj podieli „regiam libert zadarskomu samostanu sv. Marije „concessione Laurentii tensis archiepiscopi, omniumque nostri regni episcoporum e datione nostri ducis Stephani, ceterorumque Chroatie con (126). Kralj Dimitar Svinimir podieli Bračanom sloboštinu omnibus nobilibus meis" (161). Isti kralj izdade spljetskoj pr noj crkvi darovnicu „una cum Gregorio venerabili Chroatoru scopo et tepcii Dominico, meorum comitum, aliorumque no communi fulcitus consilio" (I, 162). Kralj Stjepan II. potvrdi diktinskomu samostanu u Spljetu Svinimirovu darovnicu „ rum nobilium consilio suffulti" (182.) U svih indi ovih slu kraljevskim je činom korien „regalis auctoritas, regalis pot

[1] Sickel op. cit. I., 4.

(154); ali poduprta savjetom ili pristajanjem hrvatskih velikaša. Drugim opet izpravam dale su povod prošnje hrvatskih državljana, koji su se obratili na svojega vladaoca, da jim ili udieli koju milost, povlast itd., ili da jim potvrdi prava, koja su od njegovih predšastnika jurve stekli bili. Kralj Petar Kriesimir obdario je zadarski samostan sv. Marije „rogatu sororis mee Ciche“ (I, 126); a benediktinski samostan sv. Stjepana kod Spljeta „cum me alliceret atque adeo admoneret venerabilis archiepiscopus Laurentius itemque abbas Gisilbertus“ (133). Kralj Svinimir obdari samostan sv Benedikta u Spljetu na prošnju njezine opatice Marije, koja „regali solio cum suis quibusdam sororibus coram nobis astitit“ (154). On je na dalje prvostolnu crkvu spljetsku obdario „ad instantissimam petitionem venerabilis patris mei spiritualis, Laurentii archiepiscopi, et multorum nobilium suorum civium de Spaleto, meorum dilectorum fidelium“ (163). Kralj Stjepan II. potvrdi Svinimirovu darovnicu, podieljenu Benediktinskomu samostanu u Spljetu, na prošnju njegove predpostavljene opatice i družica njezinih: „illarum precibus flexi“ (182). Isti kralj obdarovà samostan sv. Stjepana „precibus Theodori nostri abbatis sancti Stephani protomartyris, cuius postulato assentiendum censui, excitatus“ (183). Kada se je htjela izprositi potvrda starije darovnice, onda je i dotična listina podastrta, da se tiem svaka sumnja ukloni. Tako se u listini Stjepana II. o pomenutoj opatici piše izriekom: „mater et procuratrix sanctimonialium spalatini cenobii . . nostri presencia . . quoddam scriptum, a nuper rege defuncto Svinimiro concessum . . secum deferens“ (182).

Odavle se vidi, da su izdavanje listina predhodila izpitivanja i posavjetovanja, koja su dulje ili kraće trajala. Posljednje vriedi osobito za prieporne slučajeve, koji su se imali najprije pravnim putem riešiti, da je vladalac uzmogao dotičnu izpravu izdati; za što imademo primjer u listini kneza Mutimira od 28. rujna 892. (I, 72), kojom bješe dospjela razpra izmedju spljetskoga prabiskupa i ninskoga biskupa.

Izprave, koje su imale izliev kraljevske volje i odluke izraziti, mogle su biti izdane samo uslied naročite zapoviedi samoga vladaoca. Pisac izprave to bilježi često izrično: *„praecipiente* mihi domino meo Muncimiro, glorioso duce . . scripsi (I, 73); *iussu* domini regis manu mea scripsi (129); *iussu et voluntate* predicti domini mei regis scripsi“ (132); *iussu* eiusdem regis, domini mei, hanc donationem litteris mandaui (133); „*iussu* domini mei regis, praenominati Svi-

nimiri . . scriptor huius decreti . . sum (163); hec eiusdem re *iussu* scripsi (177); *iussione* regali scripsi (178).

Čim su indi sve predhodne radnje dovršene i čim je vladalac s povjedio da se izprava o njegovoj odredbi izda: nastade pravi po dvorske kancelarije i njegova osoblja.

Sada nam je dakle s te strane promotriti vladalačke listine, t. j. listine imamo izpitati kano proizvod hrvatske dvorske kancela Držeći se kod toga izpitivanja običnoga u diplomatici sada popr ljena načina[1] obratit ćemo svoju pozornost tako na nutrnje k na vanjske biljege naših listina.

Prelazeći najprije na nutrnje biljege naših listina, ovdje nam prije svega izpitati njihov *sastav*.

Tko je iole pazljivo pročitao listine, koje su potekle iz hrvat dvorske kancelarije, bit će bio opazio, da su njeke sastavljen svečanijoj formi i na prostranijem osnovu, dočim su druge kra prelazeći odmah in medias res govore o samom predmetu, tè s žavaju samo bitne uvjete, koji se od javne izprave, da bude pra valjana, zahtievaju. S toga valja nam govoriti na poseb o sast listîna jedne i druge vrsti.

Samo se kaže, da su u listinah prve vrsti podpunije razv sve česti onoga obrazca, po kojem su u hrvatskoj dvorskoj kan lariji sastavljane javne izprave. Ove pako česti jesu sliedeće:

a. *Invocatio* t. j. zaziv imena gospodnjega. Taj običaj, da se prave započmu s invocatiom i da se ime gospodnje navede mje imena konsula, pà tiem dade i listinam kršćanski značaj, potiče iz konca IV. vieka, tè je zavladao u cieloj kršćanskoj Europi.[2] sama misao izražavala se to riečmi, to znakom, to na oba nači zajedno. Invocatio izrazuje se u naših obih kneževskih listinah j nakom formulom: „in nomine patris et filii et spiritus sancti" 45, 72), koja je rabljena već u najstarijih bizantinsko-grčkih li nah (ἐν ὀνόματι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος.) C formule ne ima više u kraljevskih listinah hrvatskih; već se m sto nje u listinah Petra Kriesimira upotrebljava ova: „in nom sancte et individue trinitatis" (132), ili: „in nomine domini no Jhesu Christi" (133). Ove dvie formule čitaju se takodjer na li nah Dimitra Svinimira (prva: 152, 153, 160, 161, 162, 163, 1 druga 154) i Stjepana II. (prva 182, druga 164, 181) tako, d tvrditi može, da su one u kraljevskoj dvorskoj kancelariji popr

[1] Sickel op. cit. I.. 56—57.

[2] Ibid p. 211.

ljene bile. I krst (chrismon) pred ovom formulom je upotrebljavan, kano što nam potvrdjuje izvorna listina Petra Kriesimira od 1059. god. za belgradski samostan sv. Ivana, i izvorna listina Stjepana II. za benediktinski samostan u Spljetu. Chrismon nalazi se na čelu Kriesimirove listine (120) mjesto formule, uz koju je on u Stjepanovoj listini (181). Imadu ga takodjer njeki stari priepisi kraljevskih listina (131); ali ovdje se ne ima nanj toliko obazirati, jer ga prepisač mogao dometnuti. Je da li su listine, u kojih ne ima invokatie (125, 126, 135, 136, 144, 165, 180), imale mjesto formule chrismon, ne može se sada tvrditi, jer su nam se one sačuvale samo u priepisih.

b. Poslije invocatie sliedi redovito *datum* t. j. doba, kada je isprava izdana. Samo pet listina (133, 135, 154, 165, 181) imade bez data; dvie pako odstupaju od reda u tom, što je datum u jednoj (131) postavljen poslije uvoda, u drugoj (153) poslie naslova. A u dvih dolazi datum na kraju (136, 165), što drugdje biva redovito. Po tom se ipak vidi, da je slog usvojen u hrvatskoj dvorskoj kancelariji zahtievao, da datum isprave dodje redovito odmah poslie invocatie. Datum označuje se ili godinom, mjesecom i danom ili godinom i mjesecom ili samo godinom. Godine se broje po kršćanskoj kronologiji od upućenja gospodnjeva formulom: „anno ab incarnatione domini nostri Jhesu Christi“ (120, 140). Godina se još indikcijom redovito označuje i prema tomu glasi datum u izvornoj belgradskoj listini Petra Kriesimira ovako: „anno ab incarnatione domini nostri Jhesu Christi millesimo LVIIII, indictione X“ (120). Poznato je, da je način označivanja godine indikcijami usvojen čestimice već u V. vieku, i da se je on iz Italije i Carigrada naglo razširio. Ondje je on rano upotrebljavan u nadpisih i listinah, ovdje takodjer u carskih poveljah. Papinska kancelarija uvede indikcije postojano od god. 584, dočim „anni incarnationis“ dolaze za čudo tek u listinah pape Ivana XIII. god. 968—970. Na zapadu uvedè indikcije ranije Englezka, onda Longobardija, za tiem Bavarska, a Franačka tek pod Karlom velikim. Ovdje su godine bilježene bile sve do 800 god. brojem vladanja dotičnoga vladaoca (anni regni); tek za Karlova carevanja poče njegova kancelarija, sliedeći u tom primjer one u iztočno-rimskoj carevini, uz „annos imperii“ upotrebljavati indikcije; a tada bješe uvedeni takodjer „anni incarnationis“. S toga u listinah novoga zapadnoga rimskoga carstva započinju „anni incarnationis et indictiones“ tek od god. 801. a sami

„anni incarnationis“ tek od god. 840.[1] I listina hrvatskoga kneza Trpimira imade samo indikciju, koja je za nas pobliže označena samo dodatkom: „regnante in Italia piissimo *Lothario, Francorum rege*“; ali taj dodatak ne naznačuje nam „annos regni“ već samo odnošaj kneza Trpimira naprama Lothariu. Ali već listina kneza Mutimira (72) bilježi datum s „anni incarnationis“ i s indikcijom. Odkle bismo izvodili, da je način naznačivanja godina indikcijom u hrvatskoj kneževskoj dvorskoj kancelariji, kano što u papinskoj stariji od onoga drugoga načina, pà da je ovaj u nju uveden tek izmedju 852 i 892 godine. Uveden jednom taj drugi način, na im „anni incarnationis et indictiones“, ostao je on pravilom za kraljevsku dvorsku kancelariju. Ovoj razpravi ni je svrha razpravljati jo pitanje: koja se od trih indikcija (carigradska, cesarska ili konstantinova i rimska) upotrebljavala u hrvatskoj dvorskoj kancelariji ali nemogu propustiti a da ovom prilikom ne svratim pozornost naših diplomatika na to, da budu oprezni kod izpravljanja indikcija prema jasno označenim godinam „incarnationis“ u naših listinah. Nam je sada jasan odnošaj indikcija naprama godinam „incarnationis“: on se izvodi iz formule $\frac{\text{a. incarn.} + 3}{15}$ tako, da je in dictio jednaka ostatku. Ali u staro doba ni je bilo u kancelarija svakomu pisaru dosta jasno, koja indikcija odgovara dotičnoj godini. S toga nailazi se i u priznanih izvornih listinah na pogrješke u indikcijah; pače jedan pisar jedne bavarske listine ne znajući pravo izračunati indikciju, dometnu: „ind. VI plus minus.“[2] Primjer nevještine imademo i mi u belgradskoj listini Petra Kriesimira, gdje se god. 1059 označuje s indikcijom X, dočim se tada „indikti XII“ brojila. Ovo je očevidna pogreška pisareva, jer o izvornosti istine ne ima sumnje. Imadu dvie listine, naime ninska Petra Kriesimira od 1069. god. (131) i Stjepana II. od 1089. god. (182), kojih se uz godine „incarnationis“ i uz indikcije navodi još treći

[1] Ibid p. 221.

[2] Ibid p. 226. Ne samo u indikcijah nego i u godinah „incarnationis griešili bi kadšto, prem veoma riedko, nevješti pisari. Tako je prof. Sickel ovih dana, 15. prosinca 1875. god. predložio u sjednici filosof.-historičkoga razreda c. akademije u Beču jednu izvornu listinu Otona I., koja nosi datum god. 976, dočim ni je mogla nikako pisana biti ove godine, već po svoj prilici g. 956. Sickel izvodi ovu pogrješku iz nevještine piščeve u pisanju rimskih brojeva tè dodaje primjetbu, „dass auch in der königl. Kanzlei von erster Hand ganz falsche Jahreszahlen gesetzt worden sind“. Wiener Zeitung nr. 298, 30 Dec. 1875.

oznaka, u prvoj naime: „*epakta* vero V concurrente III“, u drugoj „et *epacta* XXV“. Obje sačuvale su se tek u priepisu, prva u dobrom od 1248 god. a druga čak samo u prievodu. S toga bi se dà kako moglo slutiti, da je „epakta“ tek prepisačem dodana. Ali glede prve listine težko bi se ovakova slutnja opravdati mogla; jer je priepis vjeran u obće. Ni to nas ne smie smesti, što epakte niesu dobro računane, dočim u Kriesimirovoj listini imalo bi stati „epacta XXV“, a u Stjepanovoj „epacta VI“; jer upravo u računanju epakta vlada u vjerodostojnih inače listinah srednjega vieka još veća zabuna, nego li u indikcijah.[1] Imade njekolicina listina (45, 118, 120, 126, 140, 161), u kojih se osim navedene oznake godine navode još pape, iztočno-rimski carevi onoga vremena, pače biskup i prior mjesta, gdje ili za koje bi izprava izdana. Od papa navode se u jednoj Kriesimirovoj listini (1059) Nikola II, u drugoj Alexandro II, u jednoj Svinimirovoj Grgur VII; od careva u jednoj Kriesimirovoj listini (1059) Izak II. Komnen, u drugoj Konstantin Dukas (Dukyzi,) a u jednoj Svinimirovoj (1077) Mihajlo III. Imade na dalje listina naših, gdje je uz godinu naznačen samo *mjesec*. Tako u Kriesimirovoj listini od 1059 god. (118) „mense februario“, u drugoj (132) od god. 1069 „mense octobris“; u Svinimirevoj (152) od god. 1076 jednako „mense octobris.“ Imade napokon listina, gdje je uz mjesec naznačen i *dan* mjeseca. Dan se pako bilježi ili po rimskom kalendaru (45, 72), ili brojkom počam od prvoga do posljednjega (136, 140, 153, 161, 163), tako da je ovaj posljednji način zavladao u kraljevskoj kancelariji. Samo u jednoj listini Svinimirovoj (180) dan je naznačen po crkvenom koledaru: „in festiuitate sancti Dimitrii“.

c. Poslije „datuma“ sliedi obično *ime i naslov vladaoca*, koj izdaje listinu. Podpunu točnost za jedno i drugo možemo uhvatiti samo iz izvornih izprava. Petar Kriesimir piše se u jednoj (120): „Cresimir rex Chroatorum et Dalmatiarum“, u drugoj (140): „C(resimir) rex Dalmatinorum ac Chroatorum“. Dimitar Svinimir piše se u izvornoj solinskoj listini (154): „Suinimir nutu dei Chroatorum et Dalmatinorum rex“; a upravo tako i Stjepan II. (181.) Oba ona vladaoca imala su uz ovo narodno još i krstno ime: Kriesimir naime Petar a Svinimir Dimitar. Prvi je naveo svoje krstno ime uz narodno samo u jednoj listini (128), drugi pako u trih (152, 161 i 162). Odkle se vidi, a to isto potvrdjuje se glede drugih vladalaca, da je hrvatskim vladaocem službeno ime bilo narodno

[1] Grotefend: Handbuch der historischen Chronologie. S. 12—14.

i da se je ono redovito upotrebljavalo u svečanih i javnih državnih aktih. U tom obziru je značajno, kako se Svinimir piše u onom aktu god. 1076 (152), u kojem se njegov odnošaj naprama rimskoj stolici crta; piše se na ime: „Ego Demetrius, qui et Suinimir nuncupor"; dakle obratno prema načinu u onih dvijuh listinah, gdje oba imena uzporedice dolaze. Kano da je u tom aktu, odlično kršćanskom, valjalo krstno ime pred narodnim navesti. U dvih listinah (118, 126) dodaje Kriesimir ovomu imenu još: „Stephani regis filius". Glede naslova, koj se ovim kraljem daje u onih izvornih listinah, valja primietiti, da se on čita u inih takodjer listinah, koje su se samo u priepisu sačuvale, pà da se u njekih zamjenjuje ovim: „rex Chroacie et Dalmacie" ili „Dalmacie Croacieque (118, 125, 131, 144), a jedan put: „rex tocius Chroatiae simulque Dalmatiae (162). Oba kneza hrvatska, od kojih su nam se sačuvale listine, pišu se samo: „dux Croatorum" (45, 72). Oba ova naslova, kojimi se služe s jedne strane knezovi s druge kraljevi hrvatski, dosta su jasna iz poviesti, pà za razumievanje dovoljno je sjetiti, da su si kraljevi stekli pravo na bizantinsku njekoč Dalmaciju, te i ovu uzeli u svoj naslov. Što se u izrazu uzimao obzir češće na narod nego li na zemlju: to nalazimo u običaju i kod inih vladalaca i u drugih državah, gdje se piše n. p. „rex Francorum, imperator Romanorum" itd. A i to, što se Kriesimir u dvih izpravah (135, 136) piše samo „rex" bez oznake naroda ili zemlje, ni je ništa neobična u listinah drugih takodjer vladalaca. Uz ovaj naslov naznačuje vladalac često i onaj izvor, na koj on taj naslov i svoje vladalačko pravo svodi, i koj je po kršćanskih nazorih milost božja. Ova se misao izrazuje poznatom izrekom: „dei gratia rex" (133, 152, 182), ili drugimi jednako značećimi riečmi: dei providentia (144), nutu dei (154, 181), diuina concedente gratia (161), diuina gratia largiente (131), diuina fauente clementia (118), iuuatus munere diuino (45, 72), u jednoj pako listini (162) ovom širokom izrekom: gratia divinitus collata subministrante et sagacis vigore sciencie, vere celitus attribute, cooperante rex". Ali gdje što navodi vladalac uz ovo i drugo vrelo njegove vlasti, kano što se vidi iz ove izreke Petra Kriesimira: „ego Cresimir, *diuina gratia largiente* Chroatie atque Dalmatie iura gubernans, *atque aui mei* beate memorie Cresimiri regis, *patrisque mei* regis Stephani . . *habena regni retinens*" (131), gdje se podjedno pokazuje na pravo nasljedstva.

d. Poslije invocatie, datuma, imena i naslova vladaočeva, što smo do sada razložili, sliedi tek jezgra i bitni dio izprave, na ime

text.[1] Ali i ovaj diel listine može sastojati iz dvaju česti, na ime iz uvoda većinom retoričke naravi i iz pravnoga sadržaja same izprave. U uvodu obraća se vladalac na one, kojim hoće da očituje svoju volju (inscriptio); razlaže općenito, što ga je ponukalo na ovaj ili onaj čin, pozivajući se obično na svoje vladalačke dužnosti, na bogudopadnost ili na korist odanle proiztičuću (prooemium, arenga); onda svečano proglašuje svoju volju i zapovied (promulgatio, intimatio) Na taj se uvod prislanja ona čest texta, koja obuhvaća pravni sadržaj izprave. Tuj navodi vladalac svoju odluku iztaknuv stanje stvari i okolnosti, koje su joj dale povoda ili ju pratile (expositio, narratio); pà odanle izvodi samu odredbu (dispositio), a zaključuje domećući podkrjepu svoje vladalačke odredbe i zapovjedi (corroboratio). Ovim redom sliede misli u textu listine, koja je u podpunoj svečanoj formi sastavljena. U drugih listinah ni je taj red misli podpuno razvit i iztaknut; već se ili jedna misao samo natukne ili se prikriva u drugoj ili se preskoči. S toga velik, nekmo li veći, dio izprava izostavlja ovu ili onu misao u tom poduljem nizu; ali tako, da i ostatak prikazuje cjelinu, tè se onaj izostatak jedva osjeća. Text hrvatskih listina, koje su oblika podpunijega, sastoji se takodjer iz uvoda i iz pravnoga sadržaja njihova, tè se u njem može i niz onih misli uhvatiti, ako se ove listine motre kano jedna cjelina, koja je proizašla iz jednoga ureda, naime dvorske kancelarije. Text Trpimirove listine (45) počima s ovom arengom: „Dum mundi ab origine cuncta per tempora facta mansisse delabisseque, succedentibus alia alternis semet, oculis perspicimus, mentis et manus fidei palpamus, nihil corporeis membris videre (et) audire aliud valemus, nisi ea, que presentantur, et scripturarum auditio obtutibus pandit. Unde ego . . . Tirpimirus . . . incertus de die novissimo et hora, qua nesciat homo, solicitus minis anime mee . . .“ Ovim drugim dielom proslova pripravio si pisac prelaz na expoziciju, koja je dosta obširna, gdje se pripovieda, kako je Trpimir dobio od solinsko-spljetskoga nadbiskupa Petra 11 libara srebra, da svoj samostan dogotovi, a dobio pod uvjet, da spljetskoj crkvi potvrdi ondje naznačenu imovinu. Iz ove se exposicije izvodi odredba, disposicija vladaočeva: „presentem nostram deliberationem (fieri) precepimus, videlicet“ etc. Potvrdu izriče vladalac na dva načina: ustanovom duševne kazne (poena spiritualis): „si quis vero de superscriptis . . diripere vel subtrahere aut per vim opponere tentaverit, iram domini salvatoris et sanctorum omnium

[1] Sickel: op. cit. I., 108.

maledictionem" etc. Za tiem svojim vlastoručnim znakom: „signum manu meque ipso Tirpimiro duce, huius rei concessore et auctore". Ova se potvrda odnosi na samoga vladaoca, koji se zove „auctor et concessor" povelje. Ali kneževu „privilegium" veli se ujedno „testium notitia (et) presentia communi voto et voluntate corroboratum;" pa se za svjedoke navode hrvatski župani, kneževu komornik (Negutin) i dva kapelana dvorska. Odavle se vidi, da su u tekstu Trpimirove (852) listine dosta jasno izraženi uvod, i to proslov ili arenga, onda pravni joj sadržaj, sastojeći se iz expozicije ili narracije, disposicije i corroboracije. Text druge kneževske listine, naime Mutimirove (72), počima s exposicijom: „cum magnae — tradita est"; pak prelazi na disposiciju: „his ita habentibus . . *et mox per* presens privilegium denuo mancipamus, ut omnino subiaceat dictae ecclesiae (perpetuo) iure". Corroboratio je podpunije i svečanije izražena u ovoj Mutimirovoj nego li u onoj Trpimirovoj listini. Jer se ondje ne samo ustanovljuje poena spiritualis, ne samo navodi vlastoručni znak knežev: „signum manu mei, qui sum Muncimiro, auctore huius donationis cartulae", ne samo se podpisuju svjedoci, nego se još i kneževski pečat oglašuje ovom formulom: „dein ne aboleatur in posterum anulo nostro iussimus in calce signari". Ova formula kano što corroboratio u obće pripada k textu; ali u Mutimirovoj listini ona je od texta odieljena s oznakom mjesta, gdje je izprava izdana. Prema tomu Mutimirova listina je u textu za cielu proslov kraća i nepodpunija od Trpimirove; ali „coroboratio" joj podpunija i savršenija. Text Kriesimirove listine ninske (131) počima arengom: „Quoniam diuinitatis eximia celsitudo" itd., u kojoj slavi mudrost i svemogućnost božju, kojim imade i on zahvaliti što ga drži na očinskom priestolu, što mu pače razširi granice kraljevine, pà ga i to nuka na taj bogu ugodan čin naprama samostanu sv. Krševana u Zadru. Poslije ovoga proslova prelazi listina na narratiu ili exposiciju („Igitur quia" etc).; a za tiem odmah na disposiciju (Nos ergo . . offerimus . . donamus . . . sic bona nostra decrevit voluntas), koju uzastopce utvrdjuje ustanovom kazne „ut autem haec nostra donatio in eternum fundetur" etc. zagrozivši se nje povrjediteljem duhovnom i svjetskom kaznom. Posljednja ustanovljuje se ovako: „nostre regali curie . . componat libras auri C et in nostro regno perpetuo sit infamis". Ova je listina podjedno ovjerovljena podpisom samoga vladaoca u toj formuli: „ego Cresimir rex Cru(atie) atque Dalmacie", i za podkrjepu upisani su svjedoci. I u toj dakle izpravi, koja je iz kraljevske dvorske kan-

rije, poimence iz pera kancelara Anastasija, izašla, izražene su česti texta: arenga, expositio, dispositio, corroboratio; a corroatio izražena je ne samo ustanovom dvojake kazne i svjedoci o i podpisom vladaočevim. Od ostalih 13 Kriesimirovih listina počima text u dvih s promulgacijom u ovih formulah: „notifico ibus“ (128), „testimonium facio“ (132); pak onda u prvoj sliedi ki proslov: „iustum visum est mihi, ut statuta parentum meoı antiquorum non cassarentur, maxime ea que ad salutem eorum inent animarum“; expositio („comperimus namque — Stepha- Prasca“), iz koje se česticom „unde“ razvija „dispositio“ („unde sanccimus eorum sancciones a nobis roboratas perpetuo permas“) i „corroboratio“, koja se završuje grožnjom duhovne kazni odpisom svjedoka. Druga listina (132) preskače odmah na disiciju i coroboraciju: „huius denique rei stabilitum palam actum coram his testibus roboratum.“ Još jedna Kriesimirova listina 3) započima u textu s naraciom („constitui etc.), kojoj nadove- e sa svim kratku disposiciju („illum ego libenter eisdem monas concedimus ut eum in perpetuum obtineant ac possideant“), rdjenu grožnjom duhovne kazni, koja nadomješćuje coroboraciju i quis vero — torqueatur“), i podpisom svjedoka. Znamenito je je ovu listinu s Petrom Kriesimirom supotvrdio njegov sinovac i stolo — nasljednik knez Stjepan i to ovimi riečmi: „ego vero Stepus eiusdem patrui mei heres et diuina clementia futurus in regno cessor hanc donationem confirmo et ratam in perpetuum esse o“. U trih od 10 Svinimirovih listina počima text s arengom, e u jednoj (162) ističe nestalnost svjetskih odnošaja (Perspi- commendate), da se odanle izvede trajnost dobrih diela; u dvih gih (177, 178) pako ističe se dužnost vladaočeva, da svo- podanikom blagodati dieli. („Cum singulari dei beneficio — exli; cum me dei . . pietas — donatione“). Na arengu prislanja se vih trih listinah kratka expositio i dispositio. U jednoj (162) odi se u exposiciji povod darovnici ovimi znamenitimi riečmi: c autem ideo feci, ut deus . . . contra omnium adversantium limina vires ac triumphum terris conferrant“; u onih dvih druavodi se u expoziciji prošnja, koja ga na blagodat sklonula 7, 178). U svih trih listinah poslije disposicije (162: „ita dico et edico . . pereniter habendo concedo; 177: cuius possessionem . . petuam esse volumus. 178: ut ipse illud possideat, habeat, et cui voluerit“) sliedi potvrda i tó ustanovom kazne (162, 3: si quis autem etc., 177: „si quis vero“ etc.) duhovne i svjet-

ske (162: sexaginta libras componat auri) i podpisom prisutnih svjedoka, medj kojimi navode se u dvih (177, 178) kraljica Lepa i kraljević Radovan. Od ostalih Svinimirovih listina jedne text počima s promulgatiom u toj obćenitoj formuli: „notum sit omnibus tam presentibus quam posteris“ (161); pak preskače odmah na disposiciju („concessi Prestanti Pelagio), koje se povrjeda zabranjuje ovom formulom: nec quisquam de fidelibus meis audeat eis molestare sub pena mee indignationis.“ Za potvrdu navode se podpisi svjedoka; a na kraju dometak: „cum appensione mei sigilli,“ ako je taj dometak u obće prvotan. U Svinimirovoj listini od 16. travnja 1078. god. (163), ova se formula takodjer odvaja od texta i dodaje na kraju listine: „in quorum omnium testimonium et memoriam perpetuam presentis privilegii paginam mei sigilli caracteris appensione feci muniri“. Što se napokon tiče dvaju listina kralja Stjepana II., to u onoj, koja se u izvoru sačuvala, počima text s promulgatiom u ovoj obćenitoj svečanoj formuli: „huius paginis seriem uel dictaminis causam cunctis nostris conprouincialibus ad futuram diuini numinis gratiam notare his studui scriptis“ (181). U drugoj (182) počima text s arengom, u kojoj se iz sv. pisma iztiče nestalnost svjetskih odnošaja i materijalnih dobara“ (scriptum est — oportet). U obih za tiem listinah sliedi narratio, expositio, u kojoj se navodi povod izpravi, prosba na ime zastupnika samostana sv. Benedikta u Spljetu i sv. Stjepana u Solinu. Odavle se sama razvija dispositio: „igitur memoratum territorium . . ad opus . . prescripti monasterii firmamus (182); itaque illi concedimus regium nostrum territorium . . iusque eidem tradimus illius territorii in perpetuum habendi, possidendi, et permutandi“ (183). U jednoj je listini (182) corroboratio izražena ovom formulom: „firmamus ita quidem, ut nostrorum successorum nullus, uel cuiuslibet persona, magna uel parua, nullo modo his nostris *firmacionibus et sigilli impressioni* contra ire debeat“. Onda se umah nadovezuje grožnja kazne („quod si, quod absit, aliud“ etc)., duhovne u jednoj (182), a duhovne i svjetske („et preterea onus restituendi 100 illos solidos“) u drugoj (183) listini. Obje su podkriepljene takodjer podpisi svjedoka. Ove dakle dvie najmladje hrvatske listine, koje su pod konac XI. vieka izašle iz dvorske kancelarije, sadržavaju skoro najpodpunije text s najrazvijenijim nizom misli; dočim uvod jim sastavljen iz promulgacije i proslova (u jednoj), pravni pako sadržaj izražen exposicijom, disposicijom i dosta podpunom coroboracijom. Nu ako se sve vladalačke listine motre kano jedna cjelina, onda nam se prikazuje,

g hrvatske dvorske kancelarije u obće obuhvatao niz onih
la jih samo prema okolnostim izticao i izražavao ovdje savrše-
e nepodpunije. Glede posljednje česti texta mogao je svaki iz
ı primjera opaziti, da je u hrvatskoj dvorskoj kancelariji
jepu izprave obljubljena bila formula, kojom se kazna proti
jediteljem izricala, za tiem „subscriptio testium.“ Poena
s sastojala je ponajviše u globi; a za tu bješe odredjeno
otina (119, 120, 132), inače šestdeset (162, 164) libara
je se polovica plaćala obično državnoj blagajni a polovica
a. — Još je jedno, što govoreći o textu valja u kratko
U textu besjedi vladalac, ovdje se on navodi vršeći svoja
državna prava, dieleći milosti itd. pà mu se i govor, ovoga
položaja dostojan, postavlja u usta. U hrvatskih takodjer
potrebljava se pluralis majestatis, ali tako, da se ni singular ne
ı, već se jedan pored drugoga, načinom za nas neobičaj-
trebljuje. Tako se već u najstarijoj listini (45) navodi Tr-
roreći: „*incertus* in die nouissimo . . *solicitus* nimis *anime*
atervas fratrum *adhibui*, quorum . . frequens oratio *nos*
redderet . . peccatis, in hanc adiecit mens *nostra* . . acco-
nobis . . hac de re ei *duximus* itd. Isto tako u drugoj kne-
istini (72) navodi se Mutimir: „*volo*, ut nullus deinceps de
ibus *meis* . . et mox per praesens priuilegium denuo *man-*
. . statuta *nostra* parui pendens“ etc. Isto tako Petar Krie-
ori: „concessione . . . *nostri regni* episcoporum et lauda-
tri ducis Stephani . . *do* regiam libertatem“ (126) „*noti-*
omperimus namque in gestis proaui *nostri* . . quod pro
etc. unde *nos sancimus* (129). A tako isto navode se govo-
imir (154, 177, 178) i Stjepan II. (181, 182). Evo primjer
Svinimirove od god. 1083 (177), u kojem se pluralis maje-
ingular uzporedice navode: „cum singulari dei beneficio
tranquillitas ubique vigeat in regno *meo* . . nihil antiquius
iam ut erga *meos* fideles subditos . . benefacere inciperem,
factu esse existimans neminem a *nostra* beneficentia ex-
Jednako si vladaoc daje počastne naslove tečajem govora.
iesimir veli o sebi: „nostra regia dignitas“ (132), a tako
ir i Stjepan II.: „nostra regalis dignitas“ (178, 182). Kada
besjedi o svojem predšastniku, dodaje mu kadšto počastni
Tako Mutimir spominjući Trpimira zove ga „*piissimus* dux“
iesimiru su „antecessores“ njegovi „reges *excellentissimi*“
dnako se takovi počastni naslovi u textu listina postavljaju

u usta onim, koji se navode govoreći s vladaocem hrvatskim: nadbiskup Petar oslavlja kneza Trpimira sa „claritas vestra“ (46).

e. Na text se obično, kano što nješto više spomenusmo, prislanja *ovjerovljenje* izprave. Ono je bivalo različitim načinom: podpisom imena vladaočeva i njegovim pečatom, i podpisom kancelara ili jednoga člana dvorske kancelarije; ali se gdje što izostavljao ovaj ili onaj podpis, znak ili pečat, pà se vjerodostojnost listine inače očitovala. Za bolje razumievanje naših opazaka o ovjerovljenju hrvatskih listina sjećam, kako je ono drugdje, imenito u susjedstvu Hrvatske, bivalo. U Italiji i u Francezkoj za vladavine Merovinga sliedili su vladaoci obično primjer Rimljana i glede podpisa, kod kojih su carevi vlastitom rukom (divina manu) podpisivali svoje ime na izpravi; u iztočno-rimskoj carevini služio se pače vladalac posebnim crvenilom iz rumeljke za podpisivanje svojega imena. Merovingovci kraljevi, kako potvrdjuju izvorne listine njihove, svojeručno su podpisivali svoje ime uz podužu formulu, kano: „† in Christi nomine Th. (ili Ch.) rex subscripsi“; pa samo oni vladaoci, koji su za mladosti došli na priestol, ili niesu stavljali svojega imena na izpravu, ili su samo znamen učinili na listini, a ovomu bi druga ruka nekoliko rieči pripisala. Ali već na listinah Pipina i Karlomana, koji su nasliedili merovinžki priestol, ne ima njihova podpisa. Ovdje je samo križ, komu je rukom pisara listine dodan pripis: „signum inlustri viro Pipino . .“ Od njihovih na priestolu nasljednika bio je taj način pridržan, na ime znamen, križ ili monogram, s pripisom. Sve je ovo obavljeno rukom pisara, a sudjelovanje vladaoca ograničilo se na to, da je on križ ili monogram u najmanjoj čestici, koju je pisar ostavio nedovršenu, svojom rukom dovršio. Razlogu ovoj promieni pod Karolingi naprama Merovingom domišljaju se u tom, što su ovi učili i znali pisati, dočim Pipin, koj je ovu promjenu uveo, ni je znao pisati. Karlo veliki bio je prinuždeu ovu promjenu pridržati, jer ni on ni je umio pisati došavši na priestol; pà kada je u kašnje dane naučio pisati, ni je mu se htjelo dirati u ovu formu, običajem posvećenu. Uvedši monogram pusti, da i taj bude, osim one male čestice, izveden rukom pisara, koja mu još dopisala: „signum Caroli gloriosissimi regis.“ Ovaj način ovjerovljenja, putem podpisa u tom smislu, prešao je i na Karlove nasljednike, i to na one takodjer, koji su umjeli pisati.[1] Imade izvornih listina[2] od nje-

[1] Obširnije Sickel op. cit. I., 213—215, 316—20.

[2] Vidi kod Sickela: Monumenta graphica medii aevi. fasc. III. tab. 2, 3. Fasc. V. tab. 2.

ıčkih vladalaca saske, kano Ota I., i franačke kuće kano Hinka [. i IV., koji su suvremeni našim hrvatskim vladaocem narodne ıastije, pà ne ima na njih svojeručnoga, u pravom znamenova-ı, podpisa tih vladalaca već jedino monogram, kod kojega su menutim načinom sudjelovali; pà ipak vele oni pri kraju listine: anc paginam (cartam) inde conscribi, manuque propria, ut subtus letur, corroborantes.“ Pače u drugih državah niesu vladaoci ni liko uticali svojom rukom u svoje listine, ostavivši sav posao svo-| kancelariji; tako je n. p. kod lombardskih vladalaca bivalo, jih ime ni je niti podpisano na dotičnoj izpravi. Želimo li u tom tanju glede hrvatskih listina doći do svjetla, valja nam se najije na izvorne listine osvrnuti. Od dviju izvornih listina Petra riesimira ona dobom starija, na ime od god. 1059., ne ima traga adaočevu podpisu ni spomenu njegovu. U drugoj listini, na ime lgradskoj od god. 1071., čitaju se, kako navedosmo, u formuli rroboratie i ove rieči: „mitram nominis nostri inpressis litteris elibate donamus ecclesiae;„ ali ove se rieči ne mogu odnositi na dpis, jer ga na listini ne ima, već se odnose ili na nadpis na ečatu ili na napis imena u početku izprave. Niti na izvornih listiah Dimitra Svinimira i Stjepana II. ne ima podpisa tih vladaaca, niti se on u textu oglasuje a niti mu imade traga. Na ovih indi tiriju izvornih listinah naših kraljeva niti je ime njihovo podpiano budi vlastitom njihovom budi pisarevom rukom, niti je metnut signum,“ koj bi bili oni učinili bar dielomice. Prelazeći sada a priepise naših listina nailazimo na tri, gdje se je sačuvao spomen dpisu vladaočevu. Dvie su listine potekle iz kneževske, jedna pako s kraljevske dvorske kancelarije. Formule podpisa naveli smo njeto više; ali ovdje imamo jih motriti s drugoga gledišta. Obje forule na kneževskih listinah jesu istovietne; ona na Trpimirovoj istini glasi: „Signum manu meque ipso Tirpimiro duce . .“ ona na Mutimirovoj glasi: „signum manu mei, qui sum Muncimiro“. Na bih dakle listinah sastojao se knežev podpis iz „signuma“; a taj ijaše bez sumnje križ, koj je imao iz priepisa odpasti. A tko je činio taj križ? Naveden pripis veli: „signum † manu meque ipso Tirpimiro duce“; a tako isto i kod Mutimirova „znamena.“ Ali i uz svjedoke na Trpimirovoj listini čita se: signum manu Nemustlo etc. a na Mutimirovoj: „signum mei Budimiro“ : nije li ovdje izpuštena rieč „manu,“ tè bi se imalo čitati: „signum † manu mei Budimiro“ etc.? Osim toga u Trpimirovoj listini pisar dvorski kapelan Martin uz „rogatus scripsi“ dodaje „signum manu feci“. Odavle bi

ja izvodio dvoje: prvo, da se o svojeručnom podpisu vladaoca na listinah Trpimirovoj i Mutimirovoj govoriti može samo u toliko, u koliko je „signum" zastupao taj vlastoručni podpis; drugo, da je taj „signum", križ, učinio sam knez, što za Trpimira izvodim iz rieči „meque ipso", dočim je za svjedoke „signum" učinio pisar Martin; a za Mutimira, jer pisar ne dodaje ni za njega ni za svjedoke, da je on „signum" učinio. U ostalom bitno je u tom pitanju, kakav je bio podpis, t. j. da ni je bio napis imena vlastitom rukom vladaoca, nego „signum", bio taj učinjen cjelovito rukom kneza ili samo dielomice, ili napokon usvojen simbolički „per impositionem manus," što takodjer ne bijaše neobično u ono doba. Da nije formule podpisa knez napisao svojom rukom, može se utvrditi i tiem, što bi u takovu slučaju bio pripisao „scripsi" ili „ss (subscripsi)". Ovo se uz ostalo može utvrditi jednom prem stranom, izvornom listinom,[1] pisanom god. 852. t. j. one iste godine, u koju postavljam takodjer Trpimirovu listinu. Taj „breve divisionis" pisan je rukom notara Adelgisa. Njegovom rukom pisana su takodjer imena svjedoka uz „signum † † †." Samo dva svjedoka, pop Teodobert i pop Petar, podpisali su se svojom rukom, što se i različitim pismom u matici jasno pripoznaje; ali dodavaju „ssi. (subscripsi)". Očevidno je, da drugi svjedoci niesu znali pisati, tè je pisar listine podpisao jim imena. — Ovo pitanje o podpisu prikazuje nam se zanimivije u ninskoj listini kralja Petra Kriesimira, sačuvanoj u priepisu god. 1248., koja je jedina iz dobe kraljevske, koja nam daje povoda tomu pitanju. A za razjasnjenje njegovo evo tri pripisa iz same listine. Poslije grožnje kaznom sliedi umah ovo: † Ego Cresimir rex Cru(acie) atque Dalmacie — † Ego Stephanus Jadre episcopus signaui". Onda: „et hec sunt nomina testium, qui in hoc facto interfuerunt: † Adamizo" etc. napokon: † Ego Anastasius, huius cirographi dictator, cruatensis episcopus et aule regie cancellarius, iussu et uoluntate predicti domini mei regis *scripsi* et *confirmaui* . ." Ovdje obraćam pozornost na više okolnosti: prvo, samo trojica navode se u prvoj osobi, na ime (ego) Cresimir, Stephanus zadarski biskup, i kancelar Anastasius; dočim se svjedokom samo imena navode s njihovom čašću — drugo za Stjepana i Anastasija veli se, što su kod ove listine obavili; prvi na ime veli: „ego . . *signaui*"; drugi pako „*scripsi* et *confirmaui* — treće, ova se listina zove „*cirographus*", koje se ime ne daje ni jednoj od sačuvanih kneževskih ili kraljevskih listina

[1] Sickel: Monumenta graphica medii aevi. Fasc. I., tab. IX. Cf. tab. VII. charta a. 846. Obje matice u milanskom kr. arkivu.

hrvatskih. Odavle je jasno, da je ova kraljevska listina pisana rukom samoga hrvatskoga dvorskoga kancelara biskupa Anastasija. A kakav je tuj posao imao zadarski biskup Stjepan? on je „signum" dopisao; pri čem sjećam se na propis[1] rimske kancelarije iz XIV. vieka, koj glasi: „in rota nichil scribatur quousque sit lectum privilegium et *signatum* per papam *signo* crucis" t. j. pokle je napisana listina ima se pročitati papi, koj učini znamen križa svojom rukom, što no se iza Lava IX. (1049—54) pravio pred imenom pape i tek onda smije se metnuti upis u dvojaki krug (rota.) Zadarski indi biskup veli o sebi, da je pred svojim imenom učinio na Kriesimirovoj listini znamen (signavi) križa; odkle sliedi, da ni je onaj pripis k tomu znamenu, na ime: „ego Stephanus Jadre episcopus signaui", napisao svojom rukom; već da je i taj polazio iz ruke kancelarove. Teže je riešiti ovo pitanje glede kralja Kriesimira. Da nam se srećom sačuvala ova listina u matici, ne bi nam težko bilo po pismu razabrati, čijom su rukom napisane rieči: „ego Cresimir rex Cru(acie) atque Dalmacie". A tako se ova težkoća podvostručuje i tiem, što taj pripis ne ima glagola: ni „scripsi" ni „signaui", kano uz one Anastasija i Stjepana; tè bi se odavle moglo izvoditi, da ni on pripis ni on „signum" ne polazi od ruke kraljeve nego od ruke kancelareve. Ni rieč „cirographus" nerazsvjetljuje ovoga zamršenoga pitanja; jer se u ono doba ovim imenom kadšto imenuju izprave u obće, a redovito rabi se za „chartae excisae, indentatae", koje su, kano stare tesserae ili σύμβολα, dvostruko pisane bile i onda jedna odieljena od druge, tako da je jedan primjerak bio istovietan drugomu.[2] Moguće, da je i ova listina bila „cirographus" (chirographus) u tom znamenovanju, pà da je jedan primjerak istovjetan predan bio zadarskomu samostanu sv. Krševana, dočim bi drugi pridržan u kr. dvorskoj kancelariji. Ako ovo pitanje ostaje i neriešeno: što nam se ipak nudi iz dojakošnjega razlaganja? Obje kneževske listine nose podpis dotičnoga vladaoca znakom, koj zastupa njegov vlastoručni podpis. Jednak znak nosi takodjer jedna izprava kralja Petra Kriesimira; odkle se izvoditi smije, da ovaj način ovjerovljenja listina, putem vladaočeva podpisa, ni je bio nepoznat u hrvatskoj dvorskoj kancelariji. Buduć da su obje preostale nam listine iz kneževske dobe ovim načinom ovjerovljene, smije se zaključiti, da je on bio tada u dvorskoj kancelariji običan; a tuj se smije dozvati u pamet, da je on i upravo u

[1] Kod Wattenbacha: Das Schriftwesen im Mittelalter. S. 271.

[2] Ibid. p. 121.

tom obliku bio običan i u franačkoj dvorskoj kancelariji, kano što i drugdje. Naprotiv od listina iz dobe kraljevske samo jedna jedita nosi ime kraljevo podpisano, s toga je tada i taj način ovjerovljenja imao biti veoma riedak, ali ipak ne sasma neobičan. Uz ovo pitanje ostaje neriešeno i ono drugo: jeda li su hrvatski vladaoci umjeli pisati? jer se na neumiću njihovu ne može zaključiti ni odanle, što se bar u kneževsko doba, podpis njihov ograničio na jediti „signum". Obzirom na čl. XIV spljetskoga sabora za kralja Tomislava[1] može se ipak slutiti, da su bar kraljevi umjeli pisati; jer ako se ondje u obće nalaže, da se „baštinici i sluge daju u nauke" : kako bi članovi vladalačke obitelji bez nauka ostali bili? U ostalom nitko se ne bi čudio tomu, ako si vladalac one dobe ne bi bio usvojio umiće pisanja, koja se smatrala toli težkom i ostavljala redovnikom i svećenikom kano posebna zadaća njihova. Pisanje smatralo se težkom naukom i težkom mukom, kano što nam potvrdjuju ova dva strana primjera iz XI vieka, dakle iz dobe naše narodne dinastije. Mogučki školastik Gozechin pisà okô 1060 god. Walcheru svojemu njekadašnjemu učeniku u Lüttichu, koj mu svojeručno pisanu knjigu bješe poslao: „serio vero triumphat animus, quod rudes articulos tuos aliquando ipse manu mea ad scribendum direxerim, quodque male tornatos apices super dorsum tuum cuderim". Waremberto na kraju vlastitom rukom pisana tractata Pascasia Radberta, preporučujući pazku s knjigom svojom ovako ističe muku, kojom ju pisao: „amice, qui legis, retro digitis teneas, ne subito litteras deleas; quia ille homo, qui nescit scribere, nullum se putat habere laborem; quia sicut navigantibus dulcis est portus ita scriptori novissimus versus. Calamus tribus digitis continetur, totum corpus laborat . .[2]" Ovo budi mimogred rečeno samo za razjasnjenje naših navedenih rieči. A sada prelazim na *podpis pisara* u naših listinah. Ovaj se podpis nalazi jedva u polovini naših listina; odkle se može izvesti, da u hrvatskoj dvorskoj kancelariji ni je se podpis pisara izprave zahtjevao za vjerodostojnost njezinu. Niti se ovaj izostatak može podmetnuti priepisom, pošto Kriesimirova belgradska i Štjepanova šibenička izvorna listina ne ima ubilježena pisarova imena. A kano što se iz ostalih dviju izvornih listina, jedne Kriesimirove i jedne Svinimirove, razabire, podpis je pisara sasvim jednostavan, dočim on glasi u prvoj ovako: „per manus Johannis diaconi et domini regis notarii" (140); u drugoj: „ego Theodorus

[1] Kod Farlata: Illyr. sacr. III, 97.

[2] Wattenbach: Das Schriftwesen im Mittelalter. S. 161—2.

es)b(it)er et eccl(esi)ę s(an)c(t)i dominii et eiusdem regis cancel-
ius scripsi et sum testis ibidem" (155). Podpis se indi pisara
ime sastoji samo iz imenà njegova i kratke formule, u kojoj iz-
s svoj posao kod izprave. Formule, u koliko se odnose na samo
anje i posao pisara oko listine, nalaze se u naših izpravah slie-
še: najkraća je „scripsi" (155, 177, 178, 184), a ovoj istovietna
criptor huius decreti" (163), manu mea scripsi" (129) i „hanc
nationem litteris mandaui (153); širje su formule: „scripsi et con-
maui" (132, 144), „audita scripsi et post tradita compleui" (73),
ogatus scripsi et manu propria opus compleui (et) signum manu
i" (47). Uz ime i ove kratke pripise ne ima kod tih podpisa u
vatskih listinah drugoga znaka, osim gdje što križ, kano što je
ć u njekih primjerih navedeno. Osim podpisa spadao je i *pečat*
zdalački na formalnost ovjerovljenja listine, tè ga vladalac u textu
apried oglasio formulom, o kojoj je već govoreno. Koliko se u
rvatskoj držalo do pečata kraljevskog, može se razabrati odanle,
o je predstojnica spljetskih duvna umolila kralja Stjepana II, da
j darovnicu Svinimirovu potvrdi „cum nostri impressione sigilli"
182). O samom pečatu govorit ćemo niže, gdje će se o vanjskih
ljezih izprava razlagati. Ako i ne ovjerovljenja radi, to potvrde
di, kako jur spomenusmo, navode se u naših listinah takodjer
mena svjedoka. Pošto od 28 vladalačkih listina imadu 22 s pod-
isom svjedoka: to se odavle vidi, koli je ova potvrda izprava u
Hrvatskoj obična bila. A koliko se ona cienila, pokazuju uvodne
ieči, koje se kadšto izpred imena svjedoka navode (119). Ali svje-
oci niesu se sami podpisivali, već je pisar njihova imena upisao
vojom rukom. A niti križ uz ime ni je bio potrebit, kano što se
listinah izvornih vidi; tè gdje se on i navodi, nije ga imao sam
vjedok učiniti, pače, ako nas onaj primjer o biskupu Stjepanu u
Kriesimirovoj listini (132) ne vara, gdje se to izrično ne veli, ima
a uzeti, da je i „signum" sastavio pisar listine. Za svjedoke pod-
isani su oni, koji su prisutni bili uz vladaoca kod izdavanja iz-
rave; a koji su to redovito bili, vidi se iz imena njihovih, koja nam
s u mnogom obziru vriedno znati. Tuj dolaze (46, 47, 73, 119,
20, 126, 129, 132, 133, 136, 141, 153. 154, 155, 161, 162, 164,
65, 177, 178, 180, 182) duhovna i svjetska lica. Od duhovnih
pisani su za svjedoke: spljetski nadbiskup i hrvatski prvostolnik
ovro, onda biskupi hrvatski Rajner, Petar i Grgur, ninski For-
in, belgradski Prestancio, Teodosij i Dabro, zadarski Stjepan,
ogirski Ivan, rabski Drago, osorski Petar, Grgur i Vasilij; na

dalje opati samostana: Žitalj, Dabro, Ivan, Urso i Petar, onda arcidjakon Petar, primicerij Petar, načelnik spljetskoga nadbiskupskoga kora (sacrarium) Ivan, popovi Mihač, Ugo i Sime, gramatik Grgur i zadarski klerik Deša; napokon dvorski kapelani Dominik, Ciprian, Pisa, Budilo, Ivan, dekan Grubonja, Petar, Andrija, Nikola, Dragoljub i Budidrag. Od svjetskih lica: članovi kr. porodice, kano kraljica Lepa-Jelena i kraljevići Stjepan i Radovan, banovi Gojko i Dragota, župani Komičin, Prêdilo, Nemustlo (Немьстьло), Črnat, Ljudevit, Ozanulo, Cêlivêr, Petar, Lelidrag, Prvanek, Jurana, Adam, Vjačić, Desina, Dobrilo, Pribina, Jurina, Visen, Slavogost, Berislav, Strezinja, Desimir, Jakov, Dragoslav, Vratina, Ozrên; na dalje podžupani: Kruhan, Dražen, Ozdric, Grgur; za tiem satnici Zovina i Vekenêg, gradski priori Dragoslav, Drago, Dabrina i Dabro, sudci Sega i Držina. Od dvoranika navode se za svjedoke: Negutin, Зълъстъ (Zelista), Krêsimislo, Stjepan i Boledrag komornici, Budimir dvorski, Celidêd peharnik, Dêdovit vinotoč, Voleša dêd, Prisma konjušnik, Zovic volar, Budić, Mužika i Dominik posteljnici, Desimir i Viša ubrusari, Cêlidrag buzdovanonoša, Tugina oružanik, Ivan, Dobrodrag i Dragonja štitonoše, Boleslav, Dominik, Ljubomir i Tolimir tepčije, Gjuro vratar. Napokon navode se medju svjedoci još i ovi: Zъlo, Potečan, Žitimisal, Prubitêh, Dragaša, Pavalj, Petar, Drago, Druže, Madio, Miho, Danejko, Budic, Sabachio, Nikifor, Cêla, Doda, Pavao od Bulje, Vitača, Miha, Desina, Prestancio, Prvana, Grubica, Gauzulo Prestabarba, Neupret, Barba, Domaldo, Brate i Budimir. Iz ovih se imena vidi jasno, da se u Hrvatskoj potvrda izprave kroz svjedoke mnogo cienila, i da su za svjedoke uzimani dostojanstvenici crkveni i državni, načelnici gradova i oblasti, duhovnici i gradjani. Pače i strani uglednici, kano papin poslanik Majnardo i carski protospatar Lav, pristupili bi uz domaće svjedoke.

f. Obično se navodi na kraju listine *mjesto*, gdje bje ona izdana. Ali ni je na svih listinah navedeno ovo mjesto; čemu će dosta biti uzrokom, što su njeke listine sačuvane samo u zbornicih, pak i ti gdje kojih priepisih valjda je krivnjom prepisača mjesto izostavljeno. Mjesto se obično navodi u formuli, koja ili stoji zasebice ili se dovodi u svezu s drugom, tè je redovito izražena glagolom „actum, actum est (46, 73, 126, 129, 154, 165, 182); nù jednom se mjesto dovodi u svezu s glag. „datum (140), data“ (haec scripta 126), a jednom dolazi mjesto uvršteno u podpisu pisara (132). Mjesta, u kojih su naše listine izdane, jesu sliedeća: obje kneževi-

ıe su u Bijaću kod Spljeta, Kriesimirove u Šibeniku, Ninu Bolgradu, Svinimirove u kraljevskom dvorcu kod crkve sv. izu Solina i u Kninu, napokon Stjepanova kod grada Ši-)davle se ujedno vidi, da su hrvatski vladaoci izdavali iz- m u svojih sjedištih još i u drugih mjestih, gdje bi se ıda desili. Ali u njekih od onih miesta imali su svoja pre- svoje dvorce i zaseoce, kamo bi se svraćali. Tako je Pe- imir izdao jednu listinu (131) „in nostro nonensi cenaculo , Svinimir „in villa regali“ u Solinu (154); a lasno da je aljevski dvorac bio i „apud castrum sibinico“. U ova mje- jih se vladalac desio i kamo je sa svojom pratnjom sašao, bi se svi oni podanici njegovi, koji bi pravdu ili milost iskali.

napokon u naših listinah tragova *aprecaciji*. Poznato je, mljani završivali svoje edikte formulom: „bonum factum“ ise prijateljske naravi s čestitkom „feliciter“. Ova aprecа- ı je takodjer u listine inih naroda, kod kojih se rieči „feli- ično dodala kršćanska domisao: „in domino“ ili „in dei U hrvatskih listinah rieč „feliciter“ spaja se ujedno s for- isareva podpisa, kano: „feliciter compleui (73), confirmaui (132, 137).

ıego zaključim ovu analizu naših listina, valja mi svratiti t na dvie vrsti pripisa, koji su inače riedki i ne stoje u vezi s ovimi glavnimi čestmi naših izprava. A to su: na- a, kojemu se povjerava izvedenje kraljevske odredbe, i do- jim se sadržina listine ili dopunjuje ili razširuje. Prve ipis nalazi se u listini Svinimirovoj izdanoj kod So-), i u listini šibeničkoj (182) kralja Stjepana II., te se navodi odmah poslije svjedoka, u drugoj pako posvema ı izprave. U prvoj se za kr. izaslanika (legatus et in-) imenuje Jakov „dux marianorum“, u drugoj Visen župan. Dodatke imadu: Trpimirova listina poslije, jedna ova (155) prije pisarova podpisa, i Stjepanova (182) poslije jedoka. U prvom se dodatku izbrajaju imena raba, koji u listine nagovještaju, u drugom i trećem razširuje se držini texta kraljevska milost.

smo razčlanili nutrnji sklop listina hrvatskih i ukazali ti njihovih. U tih listinah nadjosmo ove česti: zaziv imena ega, vrieme izdanja listine, ime i naslov vladaoca njezina , text s pravom sadržinom izprave, ovjerovljenje listine i

naznaku mjesta, gdje je bila izdana. Ove su česti, kako vidismo, u jednoj izpravi oštrije nego li u drugoj izražene; ovdje podpunije a ondje prikrivenije. I red, kojim sliede, ovakav je, kako ga nacrtasmo; ali imade i tuj iznimaka. Obazremo li se na sadržinu ovih česti i na uzajamnu jim svezu: to će nam umah pasti u oči, da se one mogu svesti na dva glavna diela: srednji i pokrajni, od kojih prvi obuhvaća sadržinu izprave, dočim se okô njega nižu invocatio, datum, ime i naslov vladaoca kano uvodne, a ovjerovljenje i mjesto kano zaključne stavke njegove. Prvi diel prozvan je text ili formula, drugi formular ili protokol izprave;[1] pà usvojivši i mi ove nazive možemo tvrditi, *da se i hrvatske vladalačke listine po svojem sastavu sastoje iz texta ili formule i formulara ili protokola.*

Prema tomu u hrvatskih je listinah vladalačkih sastav, sklop, niz mislî u bitnosti onakav, kakav je u listinah inih država zapada i iztoka, tè se odavle imade izvoditi, da je i hrvatskoj dvorskoj kancelariji, kano što i drugim, jednak obrazac bio pred očima kod sastavljanja tih izprava. Čiji je taj prvotni obrazac bio, tomu se svaki lasno domišlja, koj se sjeti zajedničkoga vrela, iz kojega su germanski i slovenski narodi srednjega vieka prosvjetu i javne svoje uredbe crpili, i koj napose glede naše domovine dozove si u pamet jur prvotni odnošaj njezin naprama ovomu vrelu zajedničke prosvjete. Svi ovi narodi mogli su naći u izobilju obrazce za sastavljanje pisama u različitih odnošajih javnoga i sukromnoga života u onom obilju formula, koje su jim Rimljani za sve slučajeve kano u baštinu ostavili bili. Pridržavši one formule njihove prilagodiše jih novijim nastalim odnošajem; ali u tom preobražaju izgubi se ona tačnost u izražaju, ona kratkoća i prozirnost logička, kojimi se svi pismeni sastavci Rimljana odlikuju, tè ustupi mjesto onoj širini u izražavanju misli i onomu retoričkomu nakitu, koj u poslovnom slogu s vremenom mah preotè. Kako su se s prevratom državnim one formule za rana u Italiji preobrazile, svjedoče nam pisma Cassiodorova, sabrana u svrhu, da jih činovnici sliede, a početnikom da služe za nauku u poslovnom slogu.[2] One formule za

[1] Sickel: Die Urkunden der Karolinger. I., 107, 208. Ovdje se navode dokazi, da textus, formula dolaze već u izvorih karolinžke dobe; za tiem da je πρωτόκολλον u bizantinskoj carevini i „protocollare" na zapadu imalo slični smisao.

[2] Epist. variarum lib. XII. Odkle su tri priobćene od Kukulj. Cod. dipl. I., 1—3.

stavljanje pisama razširiše se rano preko granica Italije, imenito
› Galiji, koja malo kašnje bude i u tom pogledu učilištem ger-
anskim plemenom.[1] Dalmacija upoznà se jamačno s timi formulami
, poslovni slog onim istim ravnim i neposrednim putem, kojim
voji rimsku prosvjetu. Ovdje je dovoljno sjetiti, da je u Dal-
aciji od stoljeća bilo rimskih municipija i colonia s romanskimi
aseljenici, da je ona bila provincija prije zapadnoga kašnje iztoč-
›ga carstva rimskoga; da je stajala u dnevnom saobraštaju s Ita-
jom; da je u njoj prije odsudnih promjena na zapadu crkva ustro-
ma i uredjena, tè dalmatinska hierarhija velikim dielom po poreklu
po prosvjeti podpunoma romanska bila; pà da je njezinim duhom
većenstvo i redovničtvo nadahnuto bilo. Novo podignuta hrvatska
ržava na dalmatinskom zemljištu ni je zapriečila naravnoga raz-
oja romanstva, kano što ga ne zapriečiše ni germanske države
a zapadu. Onaj je dogodjaj uveo samo nov živalj u zemlju ro-
anstvom napojenu; ali ovo bješe svojom prosvjetom toli jako, da
e zaobladalo svimi javnimi odnošaji nove države i novoga življa
Kano što je crkva dalmatinska ostala latinskom, tè se opirala slo-
enštini u području svoje vlasti: tako je ona, kano nosilica pro-
svjete, latinskom učinila i državnu vlast hrvatsku. Prema tomu ni
je se moglo inače sbiti ni s hrvatskom dvorskom kancelarijom; tà
dovoljno je sjetiti na osoblje njezino, koje je njom ravnalo, spise
sastavljalo i izprave pisalo, koje je na ime izključivo uzimano iz sve-
čenstva latinski odgojena. Ne smie se prezrieti ni to, da ni je-
dan od onih pisara, koji su podpisani u vladalačkih hrvatskih
listinah, ne nosi imena čisto hrvatskoga. Odavle ne ću ipak izvoditi,
da ni jedan njih ni je Hrvatom bio; ali i taj, koliko je pismen bio,
crpio je nauku iz onoga zajedničkoga vrela.

Koje su formule stajale pred očima članovom dvorske kancela-
ije hrvatske kod sastavljanja izprava, ni je nam poznato; jer ta-
av sbornik, ako ga je i bilo, kakav se u Francezkoj sačuvao iz
I. i VII. vieka (formulae Marculfi), ni je do nas doprô. Ali je-
noličnost hrvatskih vladalačkih listina u nizu misli i u stavkah,
ojimi se one izrazuju, daju nam naslućivati, da su se sastavljači
gledavali u njene obrazce, koje bi na pojedine slučajeve prilago-
jivali i preobražali po svojem osobnom uvidjenju. Od svih stavaka
dara najviše u oči jednoličnost one, u kojoj je „poena“ proti pre-
tupnikom izražena; pà je ovdje bilo i najmanje povoda, da se od
obrazca odstupa.

[1] Vidi obširnije kod Sickela op. cit. I., 109 seq.

S druge strane ne može se iz sastava hrvatskih vladalačkih listina, ako se s inostranimi prispodobe, izvoditi ni to, da su one samo snimak njihova, bud čijega izvornika. Cieli sklop i razredba njihovih česti, ako se prispodobe medju sobom, pro'ivi se takovu shvaćanju. S toga se srodnost u sastavu hrvatskih i inostranih isprava one dobe imade svesti na onaj svim zajednički izvor, na kojem se je ipak poslovni slog u različitih državah i zemljah različito razvio.

Ove misli o poreklu i razvoju službene pisarije u hrvatskoj dvorskoj kancelariji potvrdjuje takodjer *jezik*, u kojem su pisane odanle proiztekše listine. Jezik naših listina je bez iznimke latinski. Sva nagadjanja, da je ova ili ona sada latinska listina do konca XI. vieka prvobitno pisana hrvatski, bez svakoga su osnova i razloga.[1] Latinski jezik naših listina ni je dàkako onaj klasičke dobe, već je raztočen pučkim jezikom, koj njekada klasičkom latinštinom u niže slojeve potisnut, odkako s raztvorom rimske države pade onaj upliv, koj je rimska priestolnica imala na sav prosvjetan život velike carevine, izvojšti si na romanskom zemljištu naravnu nadmoć, i podpadši pod zakone živoga organisma, izvržen k tomu uticajem inoplemenih nesrodnih živalja, bude razsadom za romanske jezike. Taj latinski jezik za razliku od klasičkoga dolazi pod imeni: „sermo plebeius, sermo rusticus“ itd., kojim posljednjim imenom prozva ga takodjer zadarski biskup Stjepan,[2] suvremenik kralju Petru Kriesimiru. Ovakovu jeziku nalazi se u našoj Dalmaciji trag jurve na rimskih spomenicih;[3] a listine sliedećih stoljeća pokazuju jasno, kako je „sermo rusticus“ sve to više nad čistom latinštinom mah preotimao, i kako se sveza s klasičkom dobom sve to više slabila. U latinštini hrvatske dvorske kancelarije opažaju se sve one mane i pogrješke, što no su naravna posljedica onoga raztvaranja toga jezika, kojim bi sav ustroj njegov obuhvaćen. Promjenom glasovnoga sustava, koja se pod uticajem pučkoga jezika izvela, pobrkane su glasice latinštine i uslied toga nastade ona nesjegurnost u oblicih jezika. Odavle postavlja se dvoglas mjesto *e:* ę (ae) ęclesiastico, opet *e* mjesto dvoglasa: adhereat (120), *i* mjesto *e:* diffini-

[1] Kukuljević (cod. dipl. VIII.) povedši se za Farlatiem misli, da su listine pod br. CVI i CVII., za tiem pod br. CXLIX., CLIX., CLX. i CLXVII. izvorno pisane hrvatski; ali ni čim ne utvrdjuje ovoga svojega mnienja. U ostalom nijedna ovih listina ni je iz dvorske kancelarije potekla.

[2] Cod. dipl. nr. CXLIX. p. 130.

[3] Njekoliko primjera navede S. Ljubić: Ogledalo književne povjesti II., 305.

onis, pà opet *e* mj. *i*: subjug*e*mini (120). Odbacuje se krajni *m* o izgovoru pučkom: star*a* (182) in protectione nostr*a* suscipien-s (140), ili se s prediućim samoglasnikom pretvara u samoglas: pud castrum Sibenico (181); a tako se i *is* na kraju pretvara u *e*: irte, abbatę (120); ili postavlja se ondje, gdje mu ne ima mjesta: uius pagin*is* (120, 181); drugdje suglasica *s* ili se dodaje na kraju: ano testes, prior testes, ili ustupa mjesto drugoj: iu*x*tam (120). Odatle nastade nepravilnost u sklonitbah: tu*o*que monaster*ii*, ve*ter*que monaster*ii* (120), *au*um pro*au*umque (gen. plur. 181); miešanje spolova: ad robor*em* (140), in loco . . quod (120), vest*er*que monaster*ii* sit absolut*us* (120), da i ne govorimo o neumjestnoj poabi predloga: pellatur *a* regno (140), i o inih sintaktičkih nesgrapostih: nostram affluens . . . curiam, dicte solempnitati aduenerant 154), his terris disuestire (182), koje su nastale donjekle uplivom hrvatštine. Ovi primjeri dali bi se znatno umnožiti, da se osvrnemo i na priepise, kojih ovdje ne možemo uzeti u obzir, jer je nestalno što se imade odbiti na prepisače. Ovi primjeri potvrdjuju, da je latinština u hrvatskoj dvorskoj kancelariji stajala na onom stupnju, na kojem ju nalazimo i drugdje u ono doba. Ali ako latinštinu hrvatske dvorske kancelarije uzporedimo s latinštinom listina, koje su u ono doba izašle iz pisara dalmatinskih gradova ili iz pera inih pisara: to ćemo se uvjeriti, da je prvašnja mnogo čišća. Ondje se uz ostalo aspiracija po talijanski rado zanemaruje: *o*mo, *o*rtus, *a*beat mj. habeat, *ii*s mj. his (114), sklonitba navlastito uporabom predloga još je nejasnija: pro remedi*um*, de dom*us*, octau*a* pars . . offerre (107) itd. Odkle se izvoditi može, da se je u dvorskoj kancelariji ipak više pazilo na pravilnost i čistoću latinštine, oliko je u obće njezino znanje u ono doba dopuštalo. Pà jamačno adje odziva i na iztočnoj obali jadranskoga mora ono nastojanje kô naukâ, koje se na zapadnoj razmahalo bilo upravo u XI. stoeću. Kano nikada prije nastaše za Petra Kriesimira i Dimitrija rinimira tiesni odnošaji izmedju Hrvatske i Italije, a napose izmedju hrvatskoga i rimskoga dvora.

3.

Izpitavši nutrnje biljege hrvatskih vladalačkih izprava prelazim sada na vanjske.

Izvorne listine hrvatske dvorske kancelarije, kano što i ostale dalmatinske one dobe, pisane su na *koži* (pergamenum, membrana, carta), dočim je papir, izuzam rimsku kancelariju, od polovice VII.

vieka došao na zapadu izvan porabe. Koža naših listina je teleća (membrana vitulina), koja je više i u Njemačkoj rabila, dočim je u Italiji rabila više ovčija i kozja (parchemin, parchment). Ona je s vanjske strane žućkasta, dočim je na nutrnoj bjelkasta (album) ali ne sasvim biela (bielo-žuta). Na bojadisanoj koži ni je pisana ni jedna izprava, koja nam se sačuvala. Ne ima razloga pomišljati, da je koža za pisanje izprava dovezena u Hrvatsku iz vana; ona je u zemlji jamačno priugotovljena bila; pà se ovom robom u prve srednje doba manje prometalo, jer se ona pravila ondje, gdje se trebovala.[1] Sámo svećenstvo, koje se tada malo ne izključivo bavilo pisarijom, pripravljalo si ujedno svu pisaću spravu. Pisac je dobio samo surovo izradjenu kožu; pošto je naime ova izvadjena bila iz vapna, gdje bi po tri dana ležala, i onako vlažna raztegnuta bila. Tada je on takovu kožu oštrim nožem (novacula) ostrugao i po slije ju plovućem (pumex) izgladio i gdješto još praškom krede posipao, da se crnilo većma uhvati.[2] Osobito je čista i čitava koža rabske listine Petra Kriesimira, izvana žućkasta a iznutra bjelkasta liepo ugladjena i bez svake pukotine, koja se kadšto uz onakov priugotavljanje kože ni je mogla izbjeći.

Na ovoj Kriesimirovoj listini mogu se sasma razgovietno razaznati ravne linije (lineae), koje se vide takodjer na listinah izvornih Dimitra Svinimira i Stjepana II. Pisar je povukao linije na koži nategnutoj neznatno probušiv ju posebnim orudjem (punctorium circinus) na rubu u jednako razdalekih tačkah, spojiv ove pomoću lineala (linearium, regula) jednako tekućimi potezi (linea, riga). Linije su prema obliku kože povučene ili po širjoj ili po užjoj strani njezinoj: onako na Kriesimirovoj rabskoj (140), ovako na Kriesimirovoj belgradskoj (120) i na listinah Dimitra Svinimira i Stjepana II. Prema tomu imadu i hrvatske kože četverouglasti oblik. tè pismo teče češće po užjoj nego li širjoj strani; odkle se vidi, da je „charta transversa“ u hrvatskoj dvorskoj kancelariji obljubljenija bila. Rabske Kriesimirove listine širja strana, po koj teče linija i pismo, iznosi 24 cm. a užja 17 cm., naprotiv listina Kriesimirove belgradske užja strana, po kojoj teče linija i pismo 22, a širja 37 cm.

Za pisanje listina upotrebljavano je u hrvatskoj dvorskoj kancelariji *crnilo* (μέλαν, atramentum), i to, koliko nam izvorne listine svjedoče, za pisanje ciele izprave. Sudeć indi po sačuvanih na

[1] Wattenbach: Das Schriftwesen im Mittelalter. S. 84.

[2] Ibid. p. 81, 132—133.

listinah izvornih ni je u hrvatskoj dvorskoj kancelariji, kano što drugdje, bio običaj pisati ili cielu izpravu, ili pojedinu joj čest ili rieč crvenilom ili inom bojom, kamo li pozlaćenom. Crnilo naših listina, kako me dr. Gjuro Pilar uvjeri, od rudne je sastojine: smjesa od plavetnjaka i triesla; tè se i poslije tolikih stoljeća dobro sačuvalo i uzdržalo.

Kao što jezik naših listina tako je i *pismo* latinsko. Ali znamenito je, da je pismo u obih Kriesimirovih listinah obična onoga vremena latinica, dočim su listine Dimitrija Svinimira i Stjepana II. pisane longobardskim ili beneventanskim pismom. Ova se u pismu razlikost opaža takodjer u inih hrvatskih i dalmatinskih izvornih listinah one dobe; ali tako da je njih znatna većina pisana longobardskim pismom, jer dočim su dvie iz prve polovine XI. vieka, na ime Savinina od god. 1034 (107) i Sergijeva od 1036. god. (110) pisane običnim latinskim pismom, pisane su četiri u onoj polovici, a sve ostale t. j. njih 13 iz druge polovice pismom longobardskim. Odavle moglo bi se zaključiti, da je u Hrvatskoj i Dalmaciji pismo longobardsko u drugoj polovici XI vieka mah preotimalo: pà da je ono prema tomu i u hrvatskoj dvorskoj kancelariji, kano što nam listine Svinimirova i Stjepanova potvrdjuju, češće u ono doba upotrebljeno. Razlogu mogli bismo se dosjetiti u tom, što je longobardsko pismo u Italiji, imenito pod opatom Desideriom na Monte-Cassinu, u ono doba osobito usavršeno i ukrašeno bilo,[1] te je i preko granica njesinih kroz Benediktince razšireno, pà tiem putem omiljelo i u našoj domovini. Kako su u ostalom oba pisma kod nas u porabi bila, potvrdjuje nam rukopis njekada spljetski, sada zagrebački iz XI vieka.[2]

Pismo indi, koje je u hrvatskoj dvorskoj kancelariji rabilo, jest obično pismo cieloga zapada, koje nasliedjeno od Rimljana ili je ostalo nepromienjeno ili je u njekih naroda dobilo s vremenom narodno lice, kano što je ono tako zvano longobardsko ili „littera beneventana“. Ovo je mnogostručnim saobraštajem s Italijom dobilo i nedju Hrvati pravo gradjanstva. Pismo naših listina, bilo ono vrsti prve ili one, jest scriptura minuta cursiva, koja uz svu jednakost u pojedinostih nosi biljeg različitih ruku. Prem su obje listine Kriesimirove pisane običnim latinskim pismom, to se iz lica ovoga pisma razaznaje, da su pisane od različitih pisara. Pismena starije listine jesu više i okruglija od onih u drugoj listini, koju je djakon Ivan pi-

[1] Wattenbach: Anleitung zur lat. Palaeographie. S. 7—8.

[2] Starine VII., 47.

sao. Ali svaka je listina hrvatske dvorske kancelarije pisana skr- jednakim pismom. Ni jedna na ime čest listine, ni jedna rieč je pisana drugim pismom, bud velikimi bud dugačkimi pismeni; pojedina se pismena razlikuju samo u toliko, u koliko su u save s drugimi nebitno promienjena. Protokol je pisan jednakim pisme kano što i text ili formula. Velika pismena rabe početkom rie samo u Kriesimirovoj od god. 1071 (140) piše se veliko R kraju prve slovke u rieči arbensi (aRbensi). Ali poraba velikih p mena ni je utvrdjena ni kakovim pravilom; pà se ona i dale manje od malih pismena rabe, osobito u listinah pisanih longoba skim pismom. Primjetbe o pojedinih pismenih ne idu ovamo; budi mi dozvoljena jedna o repatom *e*, koje zastupa dvoglas *ae*, o pisanju pismena *i*. U starijoj listini Kriesimirovoj (120) dolazi u ovih riečih: andreę, ęccl(esi)astico, ęcclę, hęc nrę, abbę, qu hęc. U mladjoj Kriesimirovoj listini (140) dolazi samo jednom ęcclę, inače zastupa ga čisti *e* i ondjè, gdje bi se *ae* = ę imalo p sati: rome, eccle, que, dicte, curie, sancte predicte, nostre cartul iustitie. Prema tomu moglo bi se skoro posumnjati, ni je li na onoj jedinom mjestu rep izpod *e* kašnje dodan, tè i jest takav, da s jedva razabire. Zanimivo je, što i u onoj starijoj listini, gdje se rado piše, pripis druge ruke nad poderanimi riečmi „scę romanę izostavlja rep pišući „sce romane". Taj pripis naliči veoma pism one druge mladje Kriesimirove listine (140). U onih dvih drugi kraljevskih listinah longob. pisma upotrebljava se takodjer ę: „eccl marię, cęnobii, prędatę abbatisse" itd., ali takodjer cenobii. Pisme piše se bez piknje u obće, koja se redovito postavlja u rukopisi počam od XIV. vieka. Ali nad dva *ii*, da se razlikuju od *u*, poče se već X. vieka postavljati piknje, a takove se nalaze u Kries mirovoj listini (140) u rieči „georgii".

Kano drugdje tako su se i u hrvatskoj dvorskoj kancelariji sl žili pisari *brachygraphiom*, da si posao olakote i pospješe. Od T ronovih nota, koje su unišle još u merovinžke listine,[1] nalazi se jedna jedina u Kriesimirovoj listini od 1071 god. (140), gdje se u *et* piše ꝛ = et, pà se ona u obliku ⁊ upotrebljuje takodjer i oznaku ove slovke (et), gdje ova služi za dočetak u 3. os. jedn glagola. I starijemu sustavu skraćivanja pisma, t. j. uporabi sigla strožijem znamenovanju ove rieči, gdje se na ime za cielu rie piše samo prvo joj pisme, nalazi se trag samo u pomenutoj Kri simirovoj listini, gdje se rieči Andreas, Cresimir pišu samo prvim

[1] Sickel: Die Urkunden der Karolinger I., 331.

pismeni A. C. Tiem više imade u naših listinah kratica, kako su se iza IX vieka razvile, po stalnijem i oveće dvojbe u razriešavanju izključujućem sustavu. Po tom su sustavu izostavljana pismena, jedno ili više, ili u sredini (contractio) ili na kraju rieči (suspensio), a gdje što na obih mjestih, tè se znakom označila takova izostavka. Navesti ću ovdje više primjera iz izvornih listinah naših i to za contractiu i suspensiu.[1] Contractii, gdje se piše samo prvo i posljednje pisme rieči a izostavljaju se sva srednja, imade samo četiri primjera: dr̄ (120) mj. d(icitu)r, qd̄ (quod), qs̄ (quis) i $\frac{i}{x}$ mj. christi (140), kojima se približuju i ovi: do̅ (120), dī (154, 181) mj d(e)o, d(e)i. Ovakova contractia mogla je dati povoda krivu čitanju, s toga je rjedje rabila i u primjerih poznatijih. Tiem više imade contractia, gdje se u sredini rieči pridržuje jedno ili više pismena. Evo primjera iz naših listina! Posljednja je slovka stegnuta u riečih: indictioe, impressioe, (140), omi (120), gdje je samo *n* izostavljeno. Ovo je isto učinjeno samo u prvoj slovci u riečih: podera, coponens, teptauerit, apulla (120) i u srednjoj: iubete (120), ateptauerit (140), gdje je izostavljeno *n* ili *m*. Drugdje, izostavljeno je i više srednjih pismena, ali je jedno ili više njih pridržano i to takovih, po kojih se izostavljena lasno pogoditi mogu, kano što: eccle (120, 140, 154), fr̄ibus (120), omiptis (182), abbe (120), dn̄i (140), epo (120), gra (120), noīs (140), noe (154, 182), m̄sis (140), tpe (140), iōhis (120, 140), sci (120, 140 154), scissimo (120), uro, uram, nre, nram, nra (120, 140, 154, 182) itd. Ovamo spada takodjer davni način pisanja: ihu xpi (120), xpi (154, 182), koj se imade razriešiti: iesu christi prema grč. IHC XPC (Ἰησοῦς χριστός) a ne Jhesu.[2] Još više skraćivale se rieči na kraju (suspensio). Njeke rieči ostale su neizpisane, nedogotovljene: indic(tione 120), eug(eliste 120) ig(itur 140), uen(erabilis 120). Kod drugih izostavljeno je ili posljednje pisme, ili posljednja slovka, ili dočetak. Tako izpušteno je *m:* cu̅ (120, 140), ea̅ (140), centu̅, aute̅, iuxta̅, militia̅, diffinitione̅, ira̅ (120), datu̅, priuilegiu̅, tantu̅, iustitia̅, iuppa̅ (140), curia̅, militu̅, auxiliu̅, nostra̅ (154), causa̅, auu̅ (182). Izpušten je *um:* chroator̄, dalmatiar̄ (120, 140), laicor̄, seruor̄ (154). har̄ (182). Izpušten je *us:* agn̄ un̄, obsolut̄ (120), principib̄, inferiorib̄, successorib̄, uolum̄, firmam̄, dedim̄, alpib̄ (140), reb̄,

[1] Za kratice znak upotrebljujem samo crtu bez razlike, da se uklonim štamparskim tegotam; a kakovi su znakovi upotrebljavani bili u naših listinah, to ću navesti na svojem mjestu.

[2] Ibid. p. 309.

residentib̄ (154), man̄, hui̇̄, nobilib̄ (182). Izpušten
(140). Izpušten je *er:* mat(er), int(er), inuiolabilit(e
šten je *ur:* inchoat, tribuat, uideat, uocat (120), s
Izpušten je dočetak *et* u glag. hab̄ (140), *is*: urt̄
(120). Gdje što se nalazi u jednoj rieči contractio i si
(fratribus), solepnitate, eid̄ē (eiusdem), oib̄ (omnibus), c
q̄busd̄a, scor̄ (154), omib̄ (182) p̄bt̄ (presbiter) (154
rado skraćuju predlozi *per, pro, prae*, i to kada koje sa
sastavljeni s glagolom, pače i onda, kada ni su pred
154), p̄petuo, supne (120), conp̄uincialib̄ (182). U sv
čaju piše samo *p:* p̄manenda (120), p̄turbare (14
(140), p̄pensione (154), p̄sente, p̄misso (120), p̄libate
se i mjesto *que, qui* piše samo *q:* tuisq̄, tuoq̄, uestei
assentionisq̄ (140), undiq̄, utq̄., utriusq̄, p̄qrens (perqu

Ova skraćivanja naznačuju se znakovi ili znamenk
niji znak je zavrnuta crta ˜, koja se postavlja na
slovkom i koja pokazuje ili kraticu u obće ili odpalo
što, kano što u Kriesimirovoj listini god. 1059, ons
takodjer u obliku ᴗ; a gdje znači odpalo *m*, piše se
izvrnuto *m*, na ime ɜ, što biva osobito u listinah pi
pismom. Gdje su u pokraćenoj rieči pridržana vis
kano b, d, h, l, tada se rado onaj znak prenosi na
tako, da jih prema vrhu sieče. Ovim se znakom nazn
skraćenje pomenutoga predloga tako, da se on spaja
mu pismenom; i to ako se nad *p* postavi, nadomješć
izpod *p*, onda *per*, ako se sa strane zaokruži tè dol
sieče, onda *pro*. Jednako se pokraćuje čestica *que*, do
diel prvoga pismena podsieče onom crtom. Jednostav
mješćuje rado u suspensiji dočetak izostavljeni. Tako
pismenu *r* pokazuje, da je slovka *um* izpuštena; post
pokazuje izpušten *en*, nad *t* naznačuje, da je *ur* izp
uzporedice pismenu t' = er, pà u obće s posljednjim
uzev u pomoć piknju (dakle kao ;), naznačuje da je
ili *ue* (*h*ui; mj. huius, usq; mj. usque). Ista crta, al
u podobi ^{3,9} a postavljena tik posljednjega pismena
zastupa slovku *us*. Imade još dva znaka, na ime
znak za *et*, koj se za dočetak 3. pers. sing. II coniug
trebljuje. Ovo su po prilici znakovi za skraćivanje,
njekada u listinah hrvatske dvorske kancelarije. Oni su
stavni, pà i rjedji nego li u listinah potonjih vjekova,

'e one kratice, koje smo gore naveli; a zastupaju poglavito
ɔa *m* i *n* za tiem slovke *rum*, *us*, *is*, *ur*, *ir*, *ri*, *er*, *et*, *ue*.
ɔrne naše listine padaju u onu dobu, kada je dielba rieči već
lena ali ne svigdje podpuno izvedena bila. Ova je dielba već
vieku redovito započeta, ali nit u XI vieku ni je točno
na. Još bi i sada pridržan stariji način pisanja, po ko-
ɔ osobito predlozi rado sastavljaju sa svojimi samostavnici,
ruge rieči nepravilno sastavljaju ili prekidaju. Oboje po-
ju ovi primjeri iz Kriesimirovih listina: abincar natione
ihuxpi, inciuitate, factaest, ineodem, ipsorege, hocmo-
olabore, utpmisso, nrędiffinitionis etc. (120), inptectione,
t, acastro, cuptinentiis, aregno, adrobore (140); iz listine
iirove: nutudi, insollepnitate, anobis etc.; iz Stjepanove:
acię, inloco quidicitur, amemorato etc. Još je nepodpunije
lena dielba texta u stavke. Sve se naime one česti izprave, o
je obširno progovoreno, pišu neprekidno, i to u Kriesimirovih
ı bez stanke. U Svinimirovoj listini odieljen je samo podpis
s pisara od texta i čini posebnu stavku. U Stjepanovoj listini
opaža njeki napredak, dočim oznaka mjesta i popis svjedoka
pripis navode se u posebnoj, od texta prostorom odieljenoj

aših listinah ne ima za interpunkciju drugoga znaka osim
(punktum). Samo u Kriesimirovoj listini god. 1071 sačuva
piknjom crta (!) na dva mjesta, kano što bi u karolinskoj
običaju.[1] Akoprem se u postavljanju onoga znaka, piknje, ne
je kakav razvijeni i ustanovljeni sustav, to se iz porabe nje-
ipak opaža, da je piknja rado postavljana poslije izražene
poslije kraćega stavka, i da je kod podpisa svjedoka rabila
stavu jednoga imena s naslovom njegovim od drugoga. Kod
'e nesavršene interpunkcije ne može se izčikati kakova su-
ıt u porabi velikih i malenih pismena. Jedino se pravilo može
i, da je prvo pisme na samom početku listine, kano i na po-
novoga stavka u Svinimirovoj i Stjepanovoj listini pisano
Inače pišu se velika i malena pismena po volji pisarevoj,
ez obzira na imena osobna ili mjestna. U Kriesimirovoj listini
9 god. (120) piše se „cresimir, theodosius, drago, luca“ etc.
ragaslao, Boleslao, Jurana“ itd. U drugoj Kriesimirovoj listi-
0) piše se „alexandri, belgrado“ uz „Johannis“. Nu više
u tih trih listinah malena pismena, koja u listinah pisanih

[1] Wattenbach: Anleitung. Lithograph. 38.

longob. pismom sasma prevladjuju, tè se više upotrebljuju na početku njekih stavaka nego li za osobna ili mjestna imena.

Nad pismeni u redku redovito se ništa ne stavlja osim znakova za skraćenje. Jedina je iznimka u Kriesimirovoj listini od 1071 god. (140), gdje se pisme *s* na kraju rieči: arbensis, retinentes etc. ne piše u redku već nad redkom; za tiem u pokraćenoj rieči „pape" pišu se nad *pp* dva *e*, i u pokraćenoj rieči „igitur" postavljen je *i* nad *g;* napokon u Svinimirovoj listini bilježi se *tor*(um) nad brojkom ccc. Imade i u Stjepanovoj listini pisano *co* nad *ilo* (in loco), pà i *ut* izmedju rieči „quidem nror um); ali ova oba pripisa dopisana su očevidno nad redkom kano popravci, jer jih pisar zanemario zapisati na svojem mjesto. Govoreći ovdje o tih popravcih, mogu nadovezati i tu primjetbu, da imade u Kriesimirovoj listini od 1071 god. (140) jedan izpravak učinjen samim pisarom Ivanom. On je naime htjeo rieč „privilegium" izprvice pokraćeno napisati, tè je nad prvim pismenom bio učinio osovitu crtu ; ali predomislivši se napisa prvu slovku cjelovito izbrisav on kraticu.

Latinski pravopis naših listina jest običan one dobe. O pisanj velikih i malih pismena, kano i o pisanju dvoglasa *ae* progovoren je obširnije. Glede pisanja *t* pred *i* sa sliedećim samoglasom opažam, da se ono pisme u tom položaju piše dosljedno u obih Kriesimirovih listinah: incarna*t*ione, dalma*t*iarum, absolu*t*ionis, sola*t*io, mili*t*iam, laben*t*ia, diffini*t*ionen (120), indic*t*ione, iusti*t*iam, protection, assen*t*ientes, pertinen*t*iis, da*t*ionis assen*t*ionisque (140). U Svinimirovoj i Stjepanovoj pako listini zamienjeno je *t* pred *i* sa *c:* clemencia, consecracionis, confirmacionem, malediccionem (154), gr ciam, clemencia, chroacie et dalmacie, confirmacio, presencia, don cionis, firmacionibus, malediccionem (181—2). Ovoj razlici bit dalo povoda različito pismo, dočim u long. pismu, kojim su ob posljednje listine pisane, ne samo si *c* i *t* u svezi sa sliedećim naliče, nego se *c* na ovo laglje i prikladnije prislanja.

Da vidimo, kako je hrvatska kancelarija dvorska latinicu pri desila za pisanje hrvatskih rieči, kano što su imena osobna i mj stna. Gdje se glasovi hrvatskoga i latinskoga jezika podudaraj u, ondje je latinica dotjecala i za hrvatske rieči; s toga lasno je bi lo pisati: Drago, Jurana, Urataro (120), Rawna (140), Tolemir, Desimir (182); pà i Dragoslao (120) prema točnijem Dragoslaui (182) i Boleslao (120). Inače bijaše u pisanju rieči, u kojih se glasovni sastavi latinštine i hrvatštine razilaze ili sas na ne sudaraju. Tuj je

pisar upotriebio do duše latinsko pismo, ali ga ili različito upora-bio ili hrvaštini priudesio; dočim je *a)* latinsko pisme, gdje imade u jednakom položaju u latinštini jednako znamenovanje, za izraz onakova glasa pridržao i u hrvatštini. Prema tomu izrazuje se hrv. *k* lat. *c* pred suglasom i samoglasi *a*, *o*, *u* u hrv. rieči; tè se piše cresimir, luca (120), sibinico (182). Pisme *c* pridržano je za hrv. *k* i pred samoglasi *e*, *i*, u hrv. rieči; ali pošto je ono u „pučkom jeziku" latinskom inače glasilo, dodan mu *h* ili *ch*, tè se u tom položaju mjesto *k* piše *ch*, *cch*: boçachi (140,) licche (140) mj. boçaki, like. Ovamo ubrajam i narodno ime Hrvati, koje se piše chroati (120, 140, 154, 181) prama izgovoru sermonis plebeji: croati, prem se moglo izgovarati i hro(v)ati. U takovu slučaju *ch* bi zastupao grč. χ, kano u latinštini. *b)* Pisme *z* upotrebljava se pred samoglasom u hrv. rieči za *c*, rjedje za hrv. *z*: castriza (120), Goyzo (120) mj. Gojica, stenize (140), pustiza (154, 182), zetin, zentena (182); ali i lazani[1] (154). Za hrv. *z* rabi redovito *s*: sagorstici, lasani (182), Stresigna (182), Osrina (182) itd. *c)* Teže bijaše lati nicom izraziti suglase *l*, *n* umekšane jotom u nebne *lj*, *nj*, a isto tako i mekane suglase č, ć, š, ž. Kako su se već tada pomagali za *nj*, imademo primjer u rieči Stresigna (182), gdje se *n* talijanskim načinom umekšava g-om. U riečih murovlani (140) i Lubomir (182) ne umekšava se *l*, kano što bi se izčikalo; ili što se nije ono ni u izgovoru tada omekšavalo, ili što se umekšanje nije ni u latinici, kano što se nije u glagolici, pismenom izražavalo.[2] Kako se č pisalo imamo primjer u rieči boçachi (140), koja se u glag. listini[3] piše „bočači"; a kada bi se *ch* čitalo kano *k*, kô što u navedenih primjerih, glasila bi reč „bočaki;" u drugom slučaju jest ç = č i opet ch = č. Za ć imamo primjer u riečih „peçani,[4] wlasiçi (140), gdje ujedno vidimo, da se hrv. š piše lat. jednostavnim s, što biva takodjer u rieči Visen (154, 182.) mj. Višen. Pisme indi lat. abecede ç, *z* rabilo je za č i ć. Ovo se utvrdjuje pisanjem rieči tepzi (182,) tepizo (120) prema тепьчии, kašnje тепачна srbskih spo-

[1] Od лазъ, odkle lazi, lazina, lazine, laznica itd. Miklošić: Die slav. Ortsnamen aus Appellativen II, 52 nr. 296.

[2] Po Miklošiću (ib. nr. 360) imalo bi se pisati murovljani prema muravljanka. Ljubomir od ljubъ i mir, ali se piše i lubomir. Miklošić: Bildung der slav. Personennamen. nr. 207.

[3] Kukuljević: Listine hrvatske str. 180.

[4] Od пешть, peć. Miklosić: Die slav. Ortsnamen nr. 430. Sr. selo пећани u Srbiji kod Prizrena. Daničić: rječnik.

menika;[1] gdje indi lat. *z* zamjenuje cir. ч. Da u rieči tepzi pisme *z* zamjenuje ч utvrdjuje se zanimivim primjerom iz Stjepanove listine (182), u kojoj se takodjer piše (t)ep*k*iza, gdje grleni *k* zastupa *č*, koje pred *i* iz njega postaje.[2] Za *ž* imamo primjer u „buçani" (140), koje se u glag. listini[3] piše bužani; rieč župa piše se juppa (140), koja je u ostalom polatinjena; ali i zuri, žirje piše se iuris (120); po čiem bi *i*, j, gdješto zastupalo hrv. ž. *d*) U rieči P*i*ruanego (120), koja se može prispodobiti s jedne strane s imeni prъvan, prъven, prьвьчь, prьвою, s druge s imeni nêga, nêgoj, vojnêg itd.,[4] u onoj rieči opažamo, da se slov. пръ pisalo *pir*, t. j. da se slov. samoglasni *r* pisao *ir*, tè mjesto kasnijega *per*, *par* pisalo *pir*. Ako je ime Piruaneg sastavljeno iz пръвъıи i нѣга, a ni je mjesto Prvanek onda bi nam druga čest ujedno pokazala, da je slov. ѣ pisano po ekavštini sa *e*. Ali osim one rieči imademo za taj izgovor primjera drugih: steniçe (140 murula) Stresigna (182) od стрѣг[5] gdje se piše ѣ čistim *e*.

Mislim, da je vriedno razjasniti i popuniti ovo pitanje o pravopisu primjeri iz drugih izvornih listina one dobe, koje su pisane u Hrvatskoj i Dalmaciji, ako i ne u kr. dvorskoj kancelariji. Piše se *c* za *k* u ovih riečih: *c*risana (114), cerneca (110), postelnic (129, 137), duornic (137), veliaco (106); vilcona (106), socolar (136); ali takodjer sa*k*irani (138), grasci*k* (137), Ve*k*emir (136) mj. Većemir.[6] Piše se *z* = *c* u riečih: Heleniza, Obrouizo, Radoniza (106), Bydiz, Vakyzo (129), Petrizo (169), Adamizo (129); ili podvostručen *z*: Veranizza (111); ali takodjer *Z*ouinna (106), *Z*ouiz (129), *z*atinscico, *z*astobriscico (137) od za-tyn (post murum,) za-stoborъ (post saepimentum). Piše se *ch* za cir. x u riečih: Bozethech (129,) suchouare (137), Lutostrach (138), prema tomu i Chrobatinus (138) Hrvatin. Umekšava se *l* sa *i*, *n* s predpostavljenim g = j: veliaco (106), Veljak, Desig*n*e, (186); ali i Lutostrach. Za č piše se *c* i *z*: *C*erneca (Černeka), Cerminico (137), tep*c*i, tep*c*iça (136, 137) u tepzi (129), Vitaza (186) mj. Vitača.[7] Za š rabi *s*: Volesa (129), koj uz *z* rabi takodjer za *ž*: cri*s*ana (114) mj. Križana,[8] Dra*s*e

[1] Daničić: Rječnik ad. h. v.
[2] Jagić: Gramatika jezika hrv. Str. 78.
[3] Listine hrvatske. Str. 120, 133, 148, 182, 183.
[4] Miklošić: Die Bildung der slav. Personennamen. nr. 256, 306.
[5] Ibid. nr. 375.
[6] Ibid. nr. 57.
[7] Ibid. nr. 39.
[8] Ibid. nr. 179.

primjera ovih proviruje dosta jasno dvoje: da je latinsko držano nepromienjeno za pisanje hrvatskih takodjer rieči, a glasove hrvatskoga jezika upotriebljena takova pismena, danjem „pučkom“ jeziku latinskom imahu sličan izgovor. isu neopaža se dà kako stroga dosljednost tè je on u mno- o vještini i volji pisca; ali u veliko može se uzeti, da smena *c*, *ç z*, *k*, *s* sama ili u skupini *ch*, *cch*, *ke*, za tiem izražavala osebine hrvatskoga govora: *č*, *ć*, *š*, *ž*, *k*, *će*, da je ъ izražen samoglasom *i*,[1] *e*, a ѣ čistim *e*. Takav pravopis bješe u staro doba kod svih zapadnih Slovena, koji nicom služili, kano što nam za Slovence potvrdjuju brezki odlomci, a za Čehe evangjelje sv. Ivana iz X vieka. I Hrvata sačuvao se onakov pravopis u bitnosti kroz sve oba: a ona nesigurnost u izražavanju osebina hrvatskoga t. pismom prešla nam u baštinu sve do najnovije reforme ede.[2]

će ovi i drugi primjeri iz naših latinskih listina za po- hrvatskoga jezika u XI vieku dobro doći našim jezikopropuštam njihovu izpitivanju. Budi mi ipak ovdje dozvotiti pozornost na jednu tačku, koja se i sastavljača naših

—

[1] tomu tako, onda ime Suinimir (154, 182), ili Suunnimir (137), samo izgovarati onako kako se piše u glag. nadpisu sv. Lucije: гъ. Vidi Starine VII, 137—138.

listina, a tiem i kr. dvorske kancelarije tiče. Ovoj bijaše laglje, gdj formulami službenoga sloga poslužiti mogla; a tako se pomagal navodeć imena mjestna i osobna hrvatska dajuć jim, gdje se m glo, oblik „sermonis rustici“ i prilagodivši jih njegovu izvoru. A u jednom je ovo udešavanje zapelo; a to bje kada se tjesnija sve izmedju osobnoga i mjestnoga imena slovnički izraziti imala. Naj jednostavniji za latina bje način, koj se odsieva u ovih primjerih Piruanego iuppano *de luca*, Jurana iuppano *de Sydraga* (120), Uise num iuppanum *çentene* (182), Jacobus dux *marianorum* (155). A to isto izrazuje se u pridavničkom obliku: Cosma *luciscico*, Mutimi *sidrascico* (137), Uiseni *zetinstici* (182), Jacobi *morstici* (182). Taj pr davnički oblik jest pače običniji, kano što sliedeći primjeri potvrdjuj Jurina tenenstico (154) Viseno polistico (155) i Dabro poliscico (137 Stresigne breberistici (182) i Cerminico breberscico (137), Drag slaui sagorstici (182), Osrina dridistici (182), Vilcinna zatinscico (137 Jacobizo zastobrinscico (137). Ove mjestne pridavnike izrazili bi s ovako: lučki, sidražki, cetinski, morski, kninski, pol(j)ički, bribirs zagorski, dridski, zatinski, zastobrinski. Kako je pisar latinskih listi sastavio one oblike, ni je težko razaznati, dočim se jasno ističe, da one kod hrv. pridavnika glasale na скъын (н), kojemu je dodan latins dočetak *cus, a, um*, da se hrvatski pridavnik sklanjati uzmogne. Pre tomu izrazili su oni pisari ove hrvatske pridavnike: lučьskъıи (lucis cus) od samost. luka, sidraskъıи (sidrasci-cus) od Sidraga, cetin skъıи (zetinsci, sti-cus) od Cetina, tenesti-cus kninьskъıи od Te num, Knin, polьskъıи polisci(-sti)cus od polje, breberьskъıи (b berisci, breberisti, breberisci-cus) od Breber, zagorьskъıи (sagoris sagoristi-cus) od Zagor, dridьskъıи (dridisci, dridisti-cus) od Dr zatynьskъıи (zatinsci-cus) od Zatyn, zatin, napokon zastobrinьskъ (zastobrinsci-cus) od Zastobor. U ovih se primjerih uz ostalo o potvrdjuje, da je ь pisan samoglasom *i*. Što se skupnina ск p tvara u сц i u ст, nije ništa neobična,[1] ako je i rjedje u hrvatšti

Progovorit nam je napokon *o pečatu*. Jur je spomenuto, da s njekih listinah u napried u samom textu navješćuje pečat; to bi imenito u listini Mutimirovoj (73), Kriesimirovoj rabskoj (140). tiem u listinah Dimitra Svinimira od 9. listopada 1076 (153) i travnja 1078 god. (164). Svinimirova listina, podieljena god. 10 nadbiskupu Lovri (177), bješe takodjer po pripisu u kašnjem p pisu njezinu (210) utvrdjena pečatom, ali ovaj ni je oglašan u tex

[1] Geitler: Fonologie. Str. 123.

Ako je ovaj pripis nesumnjiv, to bi odanle sliedilo, da je gdje koja listina utvrdjena bila pečatom, ako ovaj i ni je bio u textu oglašen.

Pošto nam one formule mogu razjasniti samu porabu i svojstvo pečata: ne će biti s gorega, ako jih ovdje navedem. U Mutimirovoj listini veli se: „*annulo* nostro iussimus in *calce signari*“: u Kriesimirovoj: „nostri *sigilli inpressione* firmando *roboramus*“; u Svinimirovih: „nostri *sigilli charactere* fecimus *muniri*, mei *sigilli caracteris appensione* feci *muniri*“. U Stjepanovoj listini (182) veli se, da je za Svinimirovu darovnicu tražena potvrda „cum nostri *impressione sigilli*“. U ovih indi listinah pečatu se daju dva imena: „annulus“ i „sigillum“; a tiem se i sami pečati razlikuju.

Pod imenom „anulus“ razumieva se „anulus signatorius“, a obzirom na listinu znak urezan u prstenu i pritisnut na izpravi. Prastara je poraba prstena za pečaćenje pisama. Rimljani bi prstenom utisnuli znak u voštene daščice. Znak, nadpis, slika itd. bješe obično urezana u kamen a taj u prstenu utvrdjen. Ova poraba prstena za utvrdu izprava predje na ine narode; pà se u prvo doba srednjega vieka pisma samo prstenom pečataju; a pritisnuti prsten na pismo kaže se: „annulo signare, annulo sigillare, annuli impressione signare“ itd.

Prema tomu bijaše Mutimirova listina od 28. rujna 892. god. providjena znakom kneževskoga prstena, koj se način pečaćenja sa svim podudara s jednakim kod suvremenih Karolinga.[1] Onaj pečat na Mutimirovoj listini bijaše pritisnut „in calce“; što će nam biti jasnije, ako si dozovemo u pamet, da je na onodobnih karolinžkih listinah pečat udaran desno uz znak recognicije. Odkle se može zaključiti, da je pečatanje bilo posljednji čin, koj je kancelarija imala izvoditi kod izprave. Prsten bi pritisnut u vosak,[2] prilieplјen na koži izprave.

Za pečat hrvatskih listina kraljevske dobe ne upotrebljava se rieč „anulus“ nego „*sigillum.*“ Ova rieč imade širje i uže znameno-

[1] Sickel: Die Urkunden der Karolirger I, 198—9, 345 folg.

[2] Sprava je po svoj prilici imala podobu prsteňa. Merovingi imali su urezani svoj lik s dugom kosom i podpis svojega imena. Arnulfingi i prvi Karolingi upotrebljavali su prstene sa starimi, obično rimskimi, dragulji, u koje bijahu urezane različite slike, i to ili bez nadpisa ili sa starim ili iznovice urezanim nadpisom. Pipin kano kralj rabio je prsten s draguljom a prilikom Rake en face i bez nadpisa, Karloman dragulj sa slikom bakantice i bez nadpisa, na jednom prstenu Karla velikoga je poprsje cara Commoda, na drugom poprsje Jova Sarapisa; na prstenu sina mu Ljudevita poprsje njekoga rimskoga cara itd. Kakova bijaše slika, i jeda li kakav nadpis na prstenu hrv. kneza Mutimira, nemože se niti nagadjati. Sr. Sickel op. cit. p. 347—354.

vanje, dočim znamenuje u obće znak za razpoznavanje (signum, signaculum); pà i za znak, na listinah rabljen, može i podpis (ex proprio sigillo) znamenovati. Nù obično se ovom riečju naznačuje znak na listinah utisnut u vosak, pà i k tomu prikladna sprava, pečatnjak. Odavle se vidi, da „sigillum“ i „anulus“ mogu jedno te isto znamenovati, pà da „charta sigillo signata“ može biti izprava imajuća pečat prstenom u vosak utisnut. U takovu slučaju postoji samo ta razlika, da se rieč „anulus“ upotrebljava radje u starije doba, kano što n. p. u karolinžkoj kancelariji izključivo do 840. god. U samoj stvari ne ima takodjer razlike izmedju „sigillum“ i „bulla“; jer bulla neznači samo viseći pečat iz kovine, koj je rabio jur od prvoga početka srednjega vieka; nego i voštanu tvarinu sličnu kutiji ili mjehuru i voštanu tvarinu s utisnutim pečatom. Prema tomu ne može se iz same rieči „sigillum, bulla“, koja se u listini navodi, još izvoditi, kakav je to pečat bio.

Ali za Kriesimirovu listinu od 8. srpnja 1070. god. niti nam ne treba nagadjanja, jer nam se sačuvao njezin pečat, o kojem se veli: „nostri sigilli impressione firmando roboramus“. To je na ime viseći, vrpcom za kožu privezani pečat od voska. Vosak je tamne masti, koja po svoj prilici polazi iz druge s njim slučene primjese. Iz oblika pečata vidi se kako bijaše učinjen: vosak je na ime prostom rukom umiešen, širinom dano mu okruglo lice, te na ovoj strani pritisnut je pečat, dočim je na protivnoj ostala nepravilna oblina. Okruglina ona iznosi $10^1/_2$ centim.; debljina od 2—1 ctm. Pečatnjak a prema njemu i pečat na vosku iznosi 8 ctm. u promjeru; on je udubljen u vosak do $1—^1/_2$ ctm. tako, da imade uzvišen rub okolo njega, koj je $1—^1/_2$ ctm. širok. Pečatnjak imao je urezanu sliku s nadpisom, koja ostade u vosku utisnuta. U sred polja sjedi na priestolu kralj držeći u desnoj ruci žezlo; podoba se tiela do duše razpoznaje, ali potezi glave i lica su oštećeni tako, da se ne može razaznati, je da li ono predstavlja lik Petra Kriesimira ili u obće sjelećega na priestolju vladaoca. Reć bi, da je na glavi počivala onizka kruna, od koje se samo krajna lieva čest ponješto sačuvala, dočim se ostali diel s voskom razpuznuo. Okolo slike na kraju okrugline pečatne čita se nadpis u lat. kapitalnom pismu, kojega su pismena do 8 mm visoka. Dosta su razgovjetne ove rieči nadpisa: SIGILLVMREGISCRESIMIRRIIDALMA; ostala pismena slabije su sačuvana; ali se mogu ovako popuniti CCHRO; tè prema tomu glasi nadpis: „† Sigillum regis cresimirri dalm. ac chro.“, koje dvie skraćenice mogu se iz listine popuniti: dalm(atinorum) ac chro-

n). Inače je svako pisme napose čisto sastavljeno, samo na jesta su se dva slila, naime poslie M pismena AC, gdje se lonilo na drugi krak pismena A, za tiem HR, gdje druga smena H služi ujedno i sliedećemu pismenu R. Ovaj nadpis i od križa nad glavom sjedeće osobe vladaočeve, kojega se i vide na pečatu, i teče na okolo s lieva na desno. Što se sloga ovoga pečata tiče, on se prislanja na ine pečate one drugih državah i kancelarijah; o čem se može svatko osvje- ako pečat naše Kriesimirove listine prispodobi n. p. s pe- listine Hinka III. od 1043. god. koja se nalazi u arkivu neuburžkoga samostana.[1] Oba pečata tako su si jednaka, da ovo jedinim nadpisom razlikuju; imenito slike su si do potan- ednake i nalične. Odkle se vidi, da je jedan tip za pečate skoro kancelarijah, koje su pod jednim prosvjetnim uplivom obljubljen bio.

dvie Svinimirove listine od 1076. i 1078 god., u kojih se im" napominje, niesu se sačuvale u maticah; kano niti ona l. 1083, koja je imala dobiti pečat kralja Stjepana II. Iz tbe o pečatu listine god. 1078: „mei sigilli caracteris appen- feci muniri", sliedi, da je to bio viseći pečat, kano onaj uz utu Kriesimirovu. Ali uz priepise ovih listina sačuvà nam se er pripomenak o pečatu, kakav je bio na matici. Priepis na stine od 1076. god. imade ovaj kratak pripomenak: „Exem- sumptum ex originali in membrana *cum sigillo magno pen- cum cordula rubri et crocei coloris*" (154). A na početku prie- istine od 1078 god. čita se ovaj obširniji pripomenak: „Hoc emplum cuiusdam privilegii regalis muniti *appensione* cuius- *igilli magni rotundi cum cordula sirica . . crocei rubrique , in quo quidem sigillo sculta est quedam regalis ymago sedens ono, habens in manu destra quendam lilium baculo supposi- in manu sinistra quandam sculturam rotundam et arcum;* sculte erant littere cruce premissa sic dicentes: REX SVINI- DALMATINORVM ET CHROATORVM" (163). Napokon treće listine od god. 1083. čita se na priepisu sliedeći pripo- t: „Exemplum sumptum ex originali in membrana *cum sigillo eo pendente cum cordula canapis in cuius una facie est imago sedentis, in altera vero scriptum: SVINIMIR REX CHROA- VM.*" (210). Matice ovih listina bijahu njekada u arkivu prvo-

[1] tisnut je kod Sickela: Monumenta graphica medii aevi, fasc. V. tab. 2. k je pečat na listini Lotarovoj od 1125 god. Ibid. tab. VIII.

stolne crkve spljetske. Iz ovih pripomenaka jasno se razabire: prvo, da su ovi pečati na Svinimirovih listinah bili viseći, — drugo da je vrpca, o kojoj je pečat visio i kojom on bje privezan za kožu, bila na prvoj i drugoj listini iz žute i crvene svile, a na trećoj iz konopljene niti; — treće, da je pečat na dvih prvih listinah bio od voska, ako se to i nekaže izrično, dočim se o trećem kaže, da je bio od olova; taj indi pečat bijaše „bulla“ u užjem znamenovanju rieči; — četvrto, da su prva dva pečata (sigilla) bila pečatujakom utisnuta samo na jednoj strani; tè da su ona imala prema tomu samo jedno polje, dočim je treći pečat imao dva polja; — peto, da je slika i nadpis na svih trih pečatih bio jednak, na ime kralj na priestolu sa žezlom i krugljom, a okolo ime njegovo s naslovom, koje je na „bulli“ urezano bilo na drugom polju.

Ako opis pečata Svinimirovih listina prispodobimo s pečatom Kriesimirove listine: to nam se sâmo nudi, da su ovi pečati jednaki u samoj stvari, t. j. svi su viseći o vrpci, na svih jednaka slika, nadpis takodjer jednak uz promjenu imena, podoba pečata i tip njihov takodjer je jednak. U tvarini, od koje su sastavljeni, razlikuju se samo tiem, što su jedni od voska, a jedan od olova, t. j. od kovine; glede vanjskoga oblika svi su okrugli, svi imadu samo jedno polje, dočim jedan jedini je sa dva polja, pà je na tom slika na jednom a nadpis na drugom polju. Iza toga mogu popuniti opis Kriesimirova pečata tiem, da je na njem sada vrpca od konoplje, provučena kroz vosak nad glavom i gornjim dielom nadpisa, pà onda kroz šupljice na dnu listine, koja je tuj previnuta. Je da li je ta vrpca ona prvobitna, ili je kašnje promienjena, pošto je i rub pečata ondje oštećen, ne bih se usudio tvrditi.

Iz svega, što o pečatu naših listina progovorih, sliedi ovo: a) da je pečat, kano način utvrdjenja i ovjerovljenja javnih izprava, bio rabljen takodjer u hrvatskoj dvorskoj kancelariji; za tiem b) da je razvoj pečata i pečatanja u hrvatskoj dvorskoj kancelariji išao onim korakom kano što i drugdje na zapadu; dočim je u starije doba rabio „anulus“, koj je utisnut na kraju listine, a kašnje „sigillum“ i to, sudeć po onih primjerih, većinom „pendens“. Ovaj „sigillum“ rabio je u XI. vieku, t. j. u kraljevskoj dvorskoj kancelariji, dočim je „anulus“ u porabi bio u IX. stoljeću. I drugdje „sigillum“ u tom znamenovanju navodi se u X. vieku, jedno vrieme dieli svoje gospodstvo s prstenim pečatom, da kašnje sasvim zavlada.[1] Napo-

[1] A. Chassant: Paléographie. Edit. VI, p. 104.

kom c) da se hrvatska dvorska kancelarija i glede pečata i porabe njegove, tako obzirom na tvarinu, kano i oblik i slog, prislonila na zapad. Glede tvarine pečat bijaše ili od voska ili od olova (bulla); on je visio o vrpci ili svilenoj ili konopljenoj, bijaše okrugao, s jednim ili sa dva polja, sa slikom i nadpisom.

4.

Pokle smo tiem načinom potanko izpitali sve nutrnje i vanjske biljege naših vladalačkih izprava, ni je težko shvatiti učešće osoblja dvorske kancelarije kod sastavljanja i izvedenja njihova. Često sami pisari navode u listini svoj rad i učešće svoje, o čem nalazimo u naših listinah sliedeće bilježke: „*scripsi* et manu propria opus *complevi*, *signum manu feci* (47), *scripsi* et post *tradita* feliciter *compleui* (73), manu mea *scripsi* (129), huius cirographi *dictator* . . *scripsi* et *confirmaui*“ (132) per *manus* . . regis *notarii* (140), *scripsi* et *confirmaui* (144), *scripsi* (155), has *tabulas confeci* (165) *scripsi* (178).

Od ovih izraza zaslužuje pažnju našu rieč „*dictator*“, koju upotrebljuje kancelar Petra Kriesimira biskup Anastasij, da s njom označi prvi diel svjega učešća kod ninske listine god. 1069. Riečju „dictare“ naznačivali su već Rimljani sastavljanje pisama, a pisao takova pisma sam sastavljač ili dao jih on po drugom pisati. Ovo znamenovanje te rieči ostade kroz sav srednji viek; pà svaki, koj je umio pismo pravilno sastaviti, zvao se „dictator“ a posao njegov „dictatum, dictatio, dictamen“.[1] Kada je indi kancelar Anastasij na kraju one Kriesimirove listine pripomenuo, da joj je „dictator“, tiem je izriekom očitovao, da ju je sastavio; dodajući pako „scripsi“ ujedno naznačiō, da ju ne samo sastavi nego i svojom rukom pisà. U onoj indi bilježci Kriesimirove listine nalazimo pripomenuto: tko ju *sastavi* i tko ju *napisà*. Malo imade u obće listina, u kojih se izriekom navodi i sastavljač njezin; izmedju listina hrvatske dvorske kancelarije jest ona jedina Kod ostalih listina navodi se samo, tko ju pisà; tè se ne veli, je da li ju pisar sam sastavi ili po kazivanju (dictare) druge osobe samo napisà. Ali to je izvan svake sumnje, da je „dictatio“ bila dužnošću osoblja dvorske kancelarije, tako da se jedino može potaći pitanje: komu je izmedju ovoga osoblja bila „dictatio“ povjerena, jer se za onodobne okolnosti ne može predmnievati, da je svaki pisar umio ujedno sastav-

[1] Vidi Sickel op. cit. I, 126. Wattenbach: Das Schriftwesen im Mittelalter. S. 267 folg.

ljati pisma onolika dosega i ugleda. Premda se na ovo pitanje ne može dati stalan odgovor: to se iz onoga primjera vidi, da su sa[illegible]mi načelnici dvorske kancelarije kadšto sastavljali izprave, pače [illegible] ih vlastitom rukom pisali. Isto tako može se predmnievati, da su „n[illegible]o-tarii" sposobni bili za sastavljanje izprava. A ova predmnieva tie[illegible] m je vjerojatnija, čim je iz našega razlaganja jasnije, da se kod sa[illegible]a-stavljanja listina zahtievala više njeka službena vještina nego li sam[illegible]o-stalna duševna radnja; pošto oblik i sastavina izprave bijaše pr[illegible]o-pisana dugotrajnim izkustvom i utrvena davnom predajom. Odavl[illegible]le možemo zaključiti, da su one osobe hrvatske dvorske kancelarij[illegible]e, koje se na dotičnih listinah očituju za pisce njihove, ujedno ji[illegible]ih sastavile.

Kada je indi vladalac zapovjedio, da se izprava o njegovoj od[illegible]d-redbi izdade, sadržina njezina bila je malo ne gotova ili u duh [illegible]u „dictatora" ili u nacrtu, koj se imao samo prilagoditi na dotič[illegible]n slučaj, jer sastavak formule i protokola bio je predajom utvrdje[illegible]n. Čim je indi dvorska kancelarija prešla na pisanje izprave „in leg[illegible]i-timis cartis", stupi listina u drugi stadij izradbe njezine. Sada [illegible]e trebalo pismo samo u spoljašnje oblike obući, kojimi ono zado[illegible]bi lice izprave, povelje itd.[1]

Kancelarija odabrà kožu, koja imala biti „expers carnis, be[illegible]e rasa, pumicata, scribentis manibus et usibus preparata, nec nim[illegible]is rigide dura nec nimis moliter tenuis". Gdje što bijaše namješten poseban „pergamentarius" (kod Rimljana „membranarius"), koj je kožu za pisanje priredjivao. Tada je pisar na kožu pisao text izprave; pà i pisaru hrvatske dvorske kancelarije, sudeć po izvornih joj listinah, bijaše pred očima pravilo:[2] „scriptura litere, regulis orthographie observatis, una manu et eadem, sine omni vicio rasure in loco suspecto, incausto non discoloriter nigro, aliis coloribus exclusis, a primo usque ad ultimum equali formata ductu scribatur, lineali grossetur, legibiliter comprimatur, ut nec sit nimium sparsa nec nimium compressa, nec deformis set correcta pleniter et equalis." I sbilja pismo na listinah hrvatske dvorske kancelarije jest pravilno, čisto, ukusno, da se odanle zaključiti može, koliko se u njoj pazilo na spoljašno lice pisma i na vanjštinu njezinih izprava. I na ovu se radnju odnosi rieč „scripsi" u bilježci pisara izprave. Ova se radnja ni je ticala jedino mehaničkoga izvadjanja pismena, već i poznavanja pravopisa i to u naših izpravah

[1] Sickel op. cit. I, 285.

[2] Summa Conradi de Mure kod Wattenbacha op. cit. 118—119.

› za latinski jezik one dobe nego i za hrvatska imena, koja ı doći u listinu. A tako je pisar bio vješt i skraticam (titulus) ı pismenim osobinam svoje dobe.

ih pisarskih bilježkah dolaze još dvie rieči, koje se tiču što no ga pisar imao u izvadjanju listine, na ime „*compleui*“ *maui*“. Prva rieč tumači se[1] ovako: „compleri dicuntur ınta per subscriptionem notarii, quod vulgo formula „„com- absolui““ fiebat“. Druga rieč znamenuje takodjer podpis ojim je listina utvrdjena; ali ona se odziva takodjer u rieči ıarius, qui sigilli appositione chartam confirmat“. Rieči ui“ i „confirmaui“ ne dolaze kod nas u jednoj tè istoj pisaježci; dočim se prva navodi sa „scripsi“, druga sa „dictator“ si“, tè bi s toga mogle imati jedno znamenovanje. Pisar je sa „compleui“ i „confirmaui“ htjeo naznačiti, da je svojom me takodjer svoje podpisao. A podpis osobe iz kancelarije › za ovjerovljenje izprave. Ovo znamenovanje dajem rieči ıo“ i za to, što dolazi u izpravah, u kojih o pečatu ne ima ı. Samo se u ostalom kaže, da je pečatanje pripadalo kandvorskoj; pà je i to vjerovatno, da je njoj u Hrvatskoj ', kano što i drugdje, bilo čuvanje vladalačkoga pečata povjeda je napose njezinu načelniku pripadalo pravo i dužnost vladalačke izprave ili svojom ili rukom podčinjenoga si člana ije.

[1] Cange: Glossarium ad h. v.

Novoslovenski komparativ prema staroslovenskomu glede na formaciju.

od Mat. Valjavca.

Predano u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 29. siečnja 1876.

U XXVI. knjizi Rada jugosl. akad. priopćena je razprava g. Daničića s naslovom: prilog za istoriju komparativa u hrvatskom ili srpskom jeziku, kojom pokazuje, kako je od komparativa, kakav je u staroj slovenštini, postao takav, kakav rabi sada jeziku hrvatskomu, a razprava se završuje riečmi: nije se bolje sačuvao komparativ ni u ostalijeh Slovena.

Ove zadnje rieči potakoše me, da počmem razmišljati o komparativu u novoj slovenštini, kako se ima prema komparativu u staroj slovenštini.

U tu svrhu podielio sam novu slovenštinu na tri razrječja, koja po zemlji, u kojoj je koje osobito u porabi, nazivam kranjsko, ugarsko i hrvatsko, brojeći s Miklošićem kajkavštinu k slovenštini. Za kranjsku slovenštinu rabili su mi izvori počam od god. 1584 do 1847; za ugarsku imao sam malo izvora a to samo iz novije dobe, ali ipak ne preko 1848, a za hrvatsku upotriebio sam knjige od god. 1734 do 1834, jer se starijih dočepati nisam mogao. Ali sam uvjeren, da resultat ne bi bio drugčiji nego li jeste, a da sam i starijimi knjigami služio.

Tvorka kojom se u staroj slovenštini gradi komparativ, glasi ijъs prema staroindskomu slabomu obliku ījas. Ali se i od jače tvorke ījāńs dade izvesti ijъs: an se slieva na ą (ѧ) a to se slabi na ъ, kao je сѣ oslabljeno od сѧ, dakl ījāńs, ijąs, ijъs. Ova tvorka valja samo li za sing. nom. masc. i neutr., u ostalih se padežih širi dodanim nastavkom jъ: ijъsjъ.

Tvorka stupa adjektivu na osnovu na dva načina: a) osnovi se vršetak *ъ odhiće*, b) osnovi se završetak *ъ ne odhiće*.

Prvi način.

Osnovi se krajnje ъ odhiće.

I. Sing. nom. masc.

U tom padežu prima tvorka ijъs — ne zna se jošte od kle, za i kako — spreda j, glasi se dakle jijъs, a ono j djeluje na ednji suglas kao prejerovani vokali. Ovakova tvorka stupa adjektu na osnovu, kad se ovoj odhiti krajnje ъ. Po što u staroj sloštini suglas na kraju rieči stajati ne može, stoga odpada tvorci ajnje s a iza toga odpada i ъ, jer stoji iza j. Tako biva, recimo hudъ oblik huždij preko hud + jijъs, huždijъs, huždijъ itd. Po što ima u novoj slovenštini komparativ samo li složenu deklinaciju, ozirati se valja na složene oblike.

Staroslovenski završetak sing. nom. masc. po složenoj deklinaciji , to je iji, steže se u novoj slovenstini na i i na ji. Pred tim vršetkom omekšava se suglas po pravilu, samo se l gdjegdje ne ekšuje.

U kranjskoj slovenštini.

bliži, bližji, guts. 197.

bolji, vrt. 39 to je nar bolji opek, 130 kaj si boš neki s tem lji? met. 91; lev. 28; po zanemarenom *i* na kraju zanemara se i nekšavanje: *bol* ili *boll,* gol. 74 taisti pajn ne more boll biti, 108 sli de je nar ta boll mitel če . . itd.

čišči, lev. 28.

dalji, met. 91; lev. 29; guts. 169 *deli.*

dolži, dolžji, lev. 29.

draži, dražji, met. 90.

glaji, met. 90. lev. 28.

globoči, globočji, met. 91. lev. 28.

gorji (za positiv brhek stattlich), met. 91. lev. 28.

grji, met. 90.

huji, vrt. 90. nar huji strup zamore kot zdravilo služiti, 126. ne di huji od živine; met. 90.

krači, kračji, met. 91. lev. 28.

laži, lažji, lev. 28; *loži, ložji,* vrt. 32. ki (vodenogaz) je 14 krat ži od kislogaza; met. 91.

manji, met. 91. lev. 29.

*

meči, mečji, (i *meši, mešji);* met. 91. lev. 28.
mlaji, met. 90.
niži, nižji, met. 91.
ôži, ôžji, met. 91. gut. 200. pod nieder.
raji, vrt. 108. kmet raji izglede posnemuje, 111. pokladaj ji (živini) raji tri krat; met. 90.
rêji, met. 91.
slaji, met. 91.
širji, met. 91. lev. 28.
teži, težji, vrt. 63. prasec tolstejši in težji prihaja, 24. zrak je na tleh zemlje nar gostejši in težji, 20. 25; met. 91. lev. 28.
tanji, (tenji) met. 91. lev. 28.
trji, met. 90.
veči, večji, gol. 33. če očeš, de bo pajn veči; zal. 345. vêčь je grêh; vrt. 31. oginj še veči prihaja; preš. 183. kako je vstvaril vse nas bog nar veči; met. 91. lev. 28.
viši, višji, dalm. mos. I. 14. zahvalen bodi ta ner viši bug;
visoči, visočji, met. 91. lev. 28.

Osim navedenih upotrebljuju se i drugi po tom načinu gragjeni komparativi. Tako se govore po mojem znanju i ovi: *blaži, blažji; brži, bržji; gôšči; pušči; tiši, tišji; tolšči.*

U *ugarskoj* slovenštini kao da ne ima toga oblika. Meni je poznat jedini komparativ *raji* a i taj samo okrnjen bez krajnjega i: raj, koji oblik dolazi i za plur. šerf. 452 jel daryje potrebnim no pomaga bliznemi raj no gostej? predg. mala deca je raj rdečemi jaboki, oreji, kak pa srebri, zlati; predg. raj je vu jasli' med marhov jouko, raj je mras trpo, raj je bejžo vu Aegyptum od progaňjačov, raj je bio podložen 30 lejt starišom; pregd. raj ščejo n(ebeski) orsag zgibiti kak pa blago tatinsko; kùzm. 277 slùžili so stvorenjej raj liki stvoriteli; šerf. 89 se osramotiti pred lydmi nečejo, no si raj živlenje vzemejo.

U *hrvatskoj* slovenštini, koliko je meni znano, sing. nom. mas. u tom obliku ne dolazi, ali da bi se mogao čuti, svjedoče neutr. toga padeža, koja su niže zabilježena i oblici drugih padeža nanjeni neorgansko po nerazširenoj tvorci.

II. Sing. nom. neutr.

U tom se padežu tvorka ijъs preko ьjъs slabi na jъs. Po što neutru mjesto ъ pripada nastavak o, koje se iza j mienja na e, to se tvorka jъs, po što joj je krajnje s odpalo, glasi *je,* a j djeluje,

ıc. ono, na prednji suglas. Tako biva hužde od hudъ + ijъs, hud + ьjъs, hud + jъs, huždъs, huždъ, huždo, itd. *venski završetak sing. nom. neutr. složene deklinacije* ***jeje*** *novoj slovenštini na je : huje* prema huždeje, *gorje* prema ›рюю), itd.

e se uz nom. navoditi i acc. i adjektiv u adverbijalnom

a) u kranjskoj slovenštini:

α) u podpunom obliku.

lm. mos. I. 33 dekle so s svojmi otroki bliže stopile; vrt. bi bolezen bliže bila; guts. 197.

l. 13 bog vse tako obьrne kakor je nar bolje; vrt. 58 ›ilo bolje za ohranjenje zdravja poskrbeti?. — bez omek- *bole*, kast. 79 de po poti božyh zapuvidi s tem bolé po- arsčeniki suetejši, bolé aifrik inu andohtliviši so bily. — ranju o kao u u njekih mjestih Kranjske i po prestavi d njega: *bujle*, dalm. gmpr. 37 nikar veliku bujle je mark. 9 temu bi bujle bilu de bi v morje vržen bil itd.; ti nar bujle vejš; zanemarivši omekšavanje *bule*, dalm. letu tudi hudiči vejdo inu verujo inu veliku bule kakor karsčenik. cruc. 507 kateri ym ner bujle dopade. — Po ınju omekšavanja i po izpadu slova o: *ble*. Taj oblik li adverbijalno za oznaku komparativa koje god rieči = ır, ner ble, maxime, am meisten, cruc. 25 ta kateriga bi, je ner svetéši, cruc. 62 spet jo še ble oklofeta, cruc. ble g. bogu dopadla, cruc. 522 ogin vmej elementi je ıak, cruc. 523 vener jest ble resničnu se bom podstopil 23 strdene kapce so veliku ble belle, gol. 25 se tudi na restegne gol. 28 trdi les drži ble mraz . . . slama je to, gol. 89 njeh život je ble tenik inu suh, gol. 90 te ble urne itd.

m. gmpr. 41 de se od vsakiga tem brže mogo najti, fil. 9 ık njega tem brže poslal; job. 7. itd. vrt. IV. nar brže je črtalo, vrt. 24 nar brže je nima nobene meje (zrak), brže je je (vode) več v podnebnim zraku kot na zemlji, brže je mende še tudi marsiktera sol kemikarjem ne- 30 torej brže stare ljùdi zebe itd.

čest (частъ) trub. kod Miklošića gramm. II. 323; dalm. jest sem češče v ječah bil; gut. 207 pod oft: öfters *češe*, ıše.

dalje, zal. 178 de bolêzьn dalje ne grê; vrt. 1 ki (prvine) se ne dajo dalje več krojiti, vrt. 5 gorkota se bo dalje širila, vrt. 9 deželе dalje proti severju so bolj mrzle, itd.; preš. 31 ne bota dalje me za nos vodila, preš. 71 hitreje sta se zasukala in dalje in dalje od poda spustila. Bez omekšanoga l: *dale* dalm. tes. 3. nésmo my mogli dale trpeti; j premjestiv pred l: *dajle,* dalm. ps. 74 divjanje tvoih zupernikou je če dajle vekše, gmpr. 4 za tu je iz tiga dajle tudi letu lahku zastopiti, itd.; — oblik *dle* je prema dalje kao gore ble prema bolje, kast. 193 grešnik se trošta dlé živeti; vrt. 164 lažji je pa voda dle nosila; *dele,* gutm. 169 pod lang.

draže, dražje, vrt. 193 ki smo ga dražje prodajali, vrt. 194 de bi dražje svoje žita prodajali.

gorje, dalm. gmpr. 7 hudiči so pravi cerkvi na tu nar gurje sovraž.

lože, zal. 304 kêr se vь zakramentь svête pokore nar lože odpuščenje grêhov zadobi; vrt. V. nar. lože jim bo šlo v domačim jeziku, vrt. VI. de lože diše, vrt. 15 raztopljene prvine se lože premikajo, vrt. 33 lože je plavati v morji kot v drugih sladkih vodah, vrt. 66. 81. 89. 93. 96. 107. 108. 109. 110. 111. 114. 126. 129. 130. 174. itd.

menje, gut. 434 pod weniger; *minie* to je menje, mьńe, cruc. 4 lete besede veliku minie se g. bogu rajmaio, cruc. 115 nej hotela nikar taistiga pogledat, veliku minie obdaržat, cruc. 295 jest n' hočem od vas šlišat, veliku minie vas pokusit, cruc. 533 on nihdar nej hotel šlišat od reve inu potrebe svojh bližnih, veliku minie taistom ne (= na) pomoč priti, cruc. 587 koku veliku minie bo perpustil; *mánje* (a mjesto e radi naglasa i dužine), dalm. kor. 11. 11 jest sim od Judou pet krat štiri deset žlakou manje eden prejel itd; kast. 61 nar manje ta tretji dejl s. roženkranca zmolio; sa j pred n: *majne,* dalm. ps. 62 na vagi oni majne pezajo kakor ništar.

niže, nižje, vrt. 24 vino po svoji lastni teži niže pada, vrt. 27 kakor se navpik niže v zemljo pride, se na gorkomeru srebro za stopnico vzdigne, vrt. 29 vzdignejo se više ali padejo niže, itd.

teže, težje, vrt. 79 znotranje (bolezni) je težje spoznati, vrt. 92 teže mu je druge nevarnosti v glavo vtisniti, vrt. 121 suha pīča živini bolj diši, pa teže jo v želodcu prekuha, teže se vpodobuje, itd.

više dalm. žid. 1 je on enu više ime erbal kakor ony; dalm. luk. 14. job. 28; zal. 313 so se smêlь vь cêrkvь više pomьknitь; vrt. 16 torej je tudi po leti, kadar je sonce nar više, veči vročina kakor po zimi, vrt. 7 ne bo živo srebro više se vzdigovalo, vrt. 29 take poti vzdignejo se više ali padejo niže, itd.

§) obliku je krajnje e odpalo.

esto krajnje e odpada, osobito i obično kada se adjektiv upo-ljuje adverbijalno.

lj, zal. 16 človêška (dobrotljьvost) je velikrat nespametna olj slabost kakor dobrotljьvost, itd.; vrt. 5 nar bolj se da po gorkoti razgnati, itd.; preš. 7 sonce bolj pertiska, preš. olj umne, bogate, bolj lepe bo‹ vidil, preš. 123 tretji bi bil bolj tel Pindarovi odi. — Često se l ne omekšuje: *bol* traun. 191 očy bȍl čújejo kakor čuvaji, itd., gol. 53 kir paša popred e, tok so tud roji bol percajtni, itd., u gol. dolaze često dva l: 107 eno dobro okovarjejnje po zimi je nar ta boll varvanje r taisto, 177 katiri (grmi) so čebellam boll perjetni, 183 one boll pokojno sedele, itd. — Mjesto bol dolazi i *bel* to je bьl 51, petje katiro je bel tiho inu boll redko, gol. 81 de bodo le čebelle bel na široko obsesti, gol. 84 kir bel šparovno živijo. ›o gornjoj Kranjskoj amo tamo izgovara se bolj kao ѣ̂ i kad znači magis, maxime, a bólj, kad znači melius, optime. na tomu bi mjesto vrt. 7: „pri 10 do 12 stopnicah bi mošt bolj prav vrel; pri 16 se židne gosence nar bolj počutijo“, Go-ac ovako čitao: pri 10 do 12 stopnicah bi mošt nar ѣ̂ prav ; pri 16 se židne gosence nar ѣ́ počutijo; isto tako gol. 182: er je satovje bol krhko, bode boll, če itd. čitao bi: kader je vje ѣ̂ krhko, bode ѣ́ če itd. sa j pred l: *bujl*, dalm. gmpr. so v svoji vesti tiga istiga tem bujl zagvišani, de ty perprosti ›o tem bujl podvučeni biti.

rž, vrt. VII. ki ga veter brž vzame, vrt. 2 drugi ga bodo kar (germaniz. = gar bald) prehiteli, vrt. 6 pritisni brž na tako e v skledi kak okrožnik, vrt. 7 vsa gorkota, kar je je čez vrelo o, brž v podobi puha proč beži, vrt. 21 vsaka žival se v njem brž uši, vrt. 22 tak gaz pokonča brž vse rastlinske farbe, vrt. 22 bi človek va njo (vogelnokislino) zašel in brž iz nje ne bežal, se v nji kar hitro (gar bald) zadušil, itd.; preš. 62 brž k meni šo! preš. 180 in brž veslata v konec ta jezera. — Razlika iz-lju brže i brž je ta da ima prvi oblik izraženije komparativno čenje = schneller, geschwinder, eher, a potonji krnjavi više sa-reno te je = hrvatskomu brzo, njem. geschwind, schnell, hurtig, d: brže hodi = gehe schneller, brž pridi komm bald. Ne može reći n. p. voda brž zmrzne nego vino, Sava brž teče nego Drava, ›o brže zmrzne, brže teče.

dalj, preš. 62 poteka čas, ne smem se dalj muditi, preš. 74 dalj čas ni trupla gledat: dih prvi ga zdrobi, preš. 172 dalj Črtomir jim reve ne zakriva. — Po što se a u njekih slučajevih izgovara kao e: dej, krej mjesto daj, kraj, to dolazi i u knjizi oblik *delj* (dьlj) preš. 135 ki bolečin molčati delj ne more, preš 160 na mest de bi šel delj po svoji poti; preš. 169 prijazno delj mu tam ostati brani, preš. 185 ne stavi v bran delj božji se dobroti; vrt. 4 če bi človeka delj časa v črni tàmi še tako dobro redil, mu ne bo teknilo, itd.; gdje se l ne omekšava, dolazi oblik *del*, gol. 62 potler se pa del in del višej uzdigne, gol. 108 od taiste gnilobe te nar bližnejši gnile ratajo inu leto del naprej tok dougo de . . ., gol. 174 paša na hojki scer del trpi . . . pa ne trpi del koker 8 dni; gut. 432 pod weiter. — Dalje i dalj razlikuju se u njekih mjestih tim, da se dalje upotrebljuje osobito onda kad znači weiter, ferner, a dalj, delj osobito onda, kad se odnosi na vrieme te je = diutius, länger, längere zeit. Nu krnjavi oblik rabi i za ono prvo značenje, dočim se prvi drugim zamieniti ne može; nečuveno je „dalje časa“ mjesto dalj ili delj časa.

manj, mjesto i uz *menj* to je mьń (мьн҃ь); zal. 50 kar bog, mu je vь vsьm enak, kar človьk pa mu nê enak, ampak je mьnj, zal. 285 in je človьk napeljьvanju božje gnade bolj alь mьnj zvêst; vrt. V. bi nemško pisane kemije deset krat menj od slovenske razumeli, vrt. 30 nar menj je (gorkote) pride na telesne konce, vrt. 5 če je pa še manj gorkote, vrt. 5 veči mraz je z drugo besedo še manj gorkote, itd.; preš. 19 nič manj ni bel prs' tvojih sneg, preš. 32 vselej mož nar menj zapravi, preš. 74 manj vstrašeni pogrebci va nj vperajo oči, preš. 75 v nemar naprej je živel manj svet ko razujzdan, preš. 113 od drugih manjši in časten manj rod je slovenski, preš. 153 srce obupa manj moré pušice, itd.; gut. 434 menj pod weniger. Premjestiv j pred n postaje oblik *mejn*, gol. 12 njeh štivilu znese na nektere taužent v enim pajnju, v nektermu več v nektermu menj, gol. 28 več čebell potrebujejo veči prostor, mejn čebell pa mejn pohištvo, gol. 43 čebelle se mejn zmotjo, gol. 53 pa bode tud uselej mejn čebell.

pač = wohl, schönleben evangelia inu lystuvi (1672) 141 va, taku ti pač lepú božji tempel rezderješ? gut. 444 pod wohl.

prêj (= prije prjedje), zal. 13 prêj kakor so bьli hribje in prêj kakor sta bila zemlja in svêt, sь ti, itd.; vrt. 45 telo bo poprêj ali kasneje razpadlo itd.

več, cruc. 58 če več so proč nosili, več žita je v hiši se vidilu,

itd.; gol. 12 v nektermu več v nektermu menj, itd. zal. 16 časь se staršem otrocь preveč smilьjo; vrt. 7 več gorkote potrebuje; preš. 10 več rož ne rase v polji, več nima tičov hrib, čebel več kraj nar bolji, več nima voda rib, ko misel (= misli) jez, itd. itd. U gut. 182 dolazi još s rinezmom *venč* uz več.

b) u ugarskoj slovenštini:

α) u cielom obliku.

bliže, kûzm. 227 gda bi pa on bliže šou gledat; pred. Jožef veli bratom: bliže hodte k meni, šerf 7 zdaj je našo zveličanje bliže kak te.

bole, kûzm. 71 nikaj ji je nej hasnilo, nego bole ešče je na hûše prišla, itd.; pred. tak ôdôrni grešnicke so bole poprijetni pri bougi; bole sveto bi živeo; šteri je njega bole lûbo; či jo bole trpi s. m. cerkev, tem na vekše hraste; vi naj bole znate itd. itd.; dain III. lepoto jezika še bole povišati, 13, 186 itd.; šerf 13 si mi znamo naj bole pomagati, itd. itd.

dale, kûzm. 273 malo dale idouči pá so pûstili olouvnico, kûzm. 335 (v) vsakom deli sem se tak držao i ešče na dale bodem se držao, itd. pred. dokeč mo pa dale gučao, favete, itd.; šerf 17 na dale smo čyli da . . . itd.

duže, kûzm. 370 jas sem nej mogao duže trpeti; pred. či duže čaka na pokouro, tem vekšov kaštigov pokaštiga, itd.; šerf 43 tota nevola ne trpi duže kak bog če, itd.

menje, kûzm. 380 vdovica se naj odebere nej menje od šestdeset let stara, itd.; pred. tem menje so Mojzesa poslûšali, itd.; šerf 86 kelko globše le kdo v temah je, zató menje more on zanjke sovražnika v pamet vzeti, šerf 87 zdaj menje na njega zavypa, itd.

prvle, prle, kûzm. 77 naj se prvle nasitijo otroci, kûzm. 80 Eliáš ma ešče prvle pridti, itd.; pred. vu tistom nevolnom sirmaškom stališi se je najšo, kak je prvle bio, itd.; šerf 19 človek more naj prle svoj grešen stan prav spoznati, itd.

više, kûzm. 351 ki je gori šou više vsej nebés, kûzm. 361 ki je više vse pameti, kûzm. 254 tou se je pa godilo više dvej leti, itd.

β) obliku je krajnje e odpalo.

brž, trpl. 54 ne skrij lica tvojega pred slugom tvojim, brš me poslûhni.

več, kûzm. 84 ka ne bi vzeo stou krat več zdaj, kûzm. 296 či se pa po hrani brat tvoj razdreseli: več ne hodiš pouleg lûbéznosti, itd.; pred. te on, ki je vsega več lûbo ete svejt i k njemi se prikapčo, vido bode . . .; i tak več = etcetera, i t. d.

c) u hrvatskoj slovenštini.

α) u cielom obliku.

bliže, fuč. 243 zato vu dike meni jesu naj bliže; škol. 399 da je takov najbliže vekivečnoga skvarjenja, itd.; gasp. 235 kuliko bude od svoje hiže dalje, tuliko kraljestvu nebeskomu hoče biti bliže, itd.; greg. 44; ad. 139; rod. 33; itd.

bolje, fuč. 14 jošče bolje ručeč nesrečnu je dušu spustil, itd.; gasp. 13, 14, 22, 27 itd.; reš. 2, 11, 53, 66, 77 itd.; greg. 27 itd.; fer. 32 itd.; itd. Dolazi i s neomekšanim l: *bole*.

brže, fuč. 10 deca komaj čakahu njegove smrti, da brže njegovo blago bi ladali, 17, 26, 179, 329, 416 itd.; škol. 304 itd.; gasp. 5, 180 itd.; reš. 19, 64, 169 itd.; lad. 56 itd.; pup. V, VII, 26, 42, itd.; mat. 463 itd.; ad. 56 itd. itd. U obliku *bržje* svil. 10 da bržje zniknuti more.

dalje, fuč. 279 ne hotel na dalje istine zezvedati, itd.; škol. 304 da se ovo duhovno rodbinstvo ne pruža dalje od oveh, itd.; gasp. 20, 22, 54, 151 itd.; reš. 19, 64 itd.; lad. 56 itd.; mat. 463 itd.; greg. 31, 42; petr. 4, 89 itd., itd. Dolazi i s neomekšanim l: *dale*, svil. 46 drugi red s prvem jednako tekuči jeden cepeliš po dale.

draže, reš. 218 komu draže bi bilo da...

duže, fuč. 68 premisli da mora duže čakati; gasp. 474 da bi duže bil živel, itd.

glublje, fuč. 53 koji su naj glublje vu peklu, fuč. 304 glublje vu pekel jesu ručeč prepali; svil. 15 mladice imaju 3 cepeliša na daleko zasaditi se, ne vendar glublje kak predi bile su.

gorje, fuč. 337 vu odurneh nečistočah vnogo gorje neg prvo valjal se je; reš. 224 nego kaj je gorje, za špot držite itd.; reš. 223 živu gorje nego krivoverniki; rod. 33 s kem gorje vidimo, s tem smo bliže itd.

gušče, fuč. 133 bi se gušče puti k s. spovedi pristupljavalo itd.; lad. 45 koja (pianščina) se med muži oto gušče pripeča, lad. 238 koje (bljuvanje) se po lehko povekšava i gušče krat dohadja, 170, 172; pup. 60 kaj najgušče biva, 125 s kem gušče ponavlja se, s tem bolje je.

huje, reš. 30 več zreče i huje znamenuje caro meso neg telo, reš. 176 žločesto se gore stati poklam se je gdo dobro rodil, je huje neg...

leplje, zagr. 310 najleplje pako mudri Thales Milesius imel je navadu govoriti.

asp. 222 prikaži ono kaj je tebi najleže, 65, 66, 155, 158, itd.; reš. 207 ali po leže more biti mi odgovoriti hočete; korenje na konec nanizano leže se posuši; pup. 9, 19; 31, 100; petr. 45.

fuč. 18 ne menje nesrečna smrt bila onoga . . .; škol. 14 leto najmenje jen krat spovedaj; reš. 34 dobro poklam menje se preštimava, reš. 109 načinjaju v peklu mužiku nje neg nebesku; lad. 103 zima menje ali duže trpeča; i ma često; često dolazi i ništar menje, a u toj sastavi glasi i *manje*. — Dolazi i oblik *mejnje* reš. 134 ako prem se proti nebu, ne dotikavaju se vendar svetcev nebeskih y ejnje svetoga svetcev; mat. 195 najmejnje frtalj vure s. skvari se.

kol. 4 kak se malo niže najde, 56, 94, itd.; fuč. 53 zato naj niže vu glubinu pekla prepala, greg. 17; itd.

uč. 72 ni petnajst dni nesu prav za grehe svoje pokoru če listor su telu služili itd.; reš. 52 David v jednem grobu je y sina svojega y svoju žalost; pače prvlje neg je za-a, vre je pokopana bila žalost. — Češče dolazi *dapače*, po ovom činu ne samo velik najem vam napravite, nego proščenje grehov zadobite, itd.

gasp. 52 kotero je zvano od angela prvlje, nego bi se bil vutrobi, itd.; reš. 8 za to obladal je z rukum, kajti vre prvlje ladal z miseljum, itd., veoma često; dolazi i s neomek'anim

č. 146 kojega mu je teže bilo gledeti, fuč. 17 od poklam i teže . . . .

gasp. 246 samoga Constantia cesara veče puti vu listeh itro je pokaral, gasp. 248 kotera (žalost) veče puti nje na dopeljiva, gasp. 287 veče puti naj ljubleneše razgovore Kristušem je imal.

ič. 368 znašlo se je više dve sto leth, itd. mat. 182 telo vse više i šire rasti, itd.

β) obliku se izgubilo krajnje e.

etr. 31 kak brž sluga bi bil spazil vuka, pet. 89 kak brž stmiči.

b. 130 pol arkuša papera zvini po vduž kakti palicu. imam, da je *povduž* komparativ, možda krivo).

. 346 da mi moraš več (=više) dati, itd.; škol. 78 najmenjša ožja je več vredna i več nam hasni, nego . . .; gasp. 246

na več nje nego krščenike zvišavaju, gasp. 91 Jezuš ne več hotel odgovarjati, gasp. 107 naj več grešiti noli amplius peccare, itd.; gasp. 51 itd.: več krat; škol. 255 preveč itd.; lad. 19 zdraveša je mlačna hiža kak preveč vruča, itd.

viš, škol. 51 po odviš velikom ter nerazložnom vufanju; škol. 255 odviš cifrasto opravljanje.

III. Neorganski oblici.

Silom analogije povlače se za oblikom sing. nom. proti staroj slovenštini oblici ostalih padeža te dolaze neorgansko načinjeni od nerazširene tvorke js. U staroj slovenštini su nemogući ovakovi oblici sing. gen. masc. i neutr. huždaago, fem. huždęję itd. kojim odgovaraju novoslovenski hujega, huje itd.

a) u kranjskoj slovenštini:

bližem, gol. 80 če ni vode per bližem; *bližji* vrt. 145 po nar bližji reči.

boljega, vrt. 184 opepeljena senožet da veliko več in boljiga seno, vrt. 109 ali bi več in boljiga gnoja ne narejala? vrt. 110, 113, 119, 121, 122, 230; preš. 27 bolj'ga srca ni imela Ljubljana, preš. 158; *bolji* i. s. f. vrt. 154 z nar bolji voljo; n. pl. m. vrt. 77 taki so nar bolji delavci; *boljih* vrt. 171 v nar boljih primerah; *boljim* vrt. 175 če ne bo zemljo k boljim pridelkam primoral.

dražji, a. s. m. vrt. 244 nar slavniši in dražji sir delajo Milanezi.

hujem, vrt. 6 v nar hujim mrazu; *huji* n. pl. m. vrt. 77 nar hujši spodkopovavci dušnega zdravja so strasti; *hujih*, vrt. 79 v nar hujših viharjih, vrt. 80 in mu še hujih bolečin ne napravila.

ložjega, vrt. 32 kar je ložjiga od vode, na nji plava; *ložjimi* vrt. 73 s kakimi ložjimi deli.

manjega, vrt. 108 naj si goveda manjiga plemena omislijo, *manjih* vrt. 124 blago na manjih vozéh prepeljujejo; *manji* l. s. f. vrt. 6 v veči ali manji meri.

nižji, l. s. f. vrt. 124 po nižji ceni; *nižjih*, vrt. 21 iz nižjih globočin, vrt. 24 v nar nižjih znanih globočinah; *nižjim* vrt. 177 povodnji odnašajo ilovnino nižjim Ipavcam.

težjega, vrt. 33 kar je težjiga, v nji utoni, vrt. 72 če bi kaj pa zmirej težjiga vzdigoval; *težjih*, vrt. 32 tudi se večkrat vidi bolj gostih in težjih vodenih kapelj z neba padati, vrt. 89 iz težjih rudov, vrt. 108 pri težjih delih; *težjim* vrt. 69 s kakim težjim delam, vrt. 99 k nar težjim delam, vrt. 206 s težjim delam.

o vêčь dêlь s. maše?, a. s. m. zal. 314 vêčь dêl grössten-
zal. 345 večь grêh ima; *večih* zal. 345 če vь vêčьh rьčêh
vrt. 2 novih večih dobičkov nakloniti si, vrt. 6, 24, 37, 91,
ečimi vrt. 116 z nar večimi dobički.

a, dalm. žid. 7 eniga takoviga višiga farja smo my imeli imeti,
14 Melhisedek je bil en far tiga nar višiga boga itd.; cruc.
sti bo velik inu en syn tiga ner višiga imenovan; *višemu*
nos. I. 14 žegnan bodi ti Abram timu ner višimu bogu, ap.
ga mladeniča k višimu kapetanu pelajte; *višim*, dalm. mark.
o večerjo dal višim inu kapitanom; *više* a. pl. m. dalm. ap.
je pak so nadrastili te andohtlive inu poštene žene inu više
sta itd. *viši*, *višji* l. s. f. vrt. 34 v nar višji stopnji; n. pl.
n. mark. 15, so viši farji en svit držali; vrt. 205 hrepenijo
r viši gospodje po tacim veselji; *višjih*, dalm. mat. 9 tedaj
viših eden prišal. vrt. 10 so nižeji in utopljeni kraji gor-
višjih, vrt. 139 do nar višjih vršičev.

b) u hrvatskoj slovenštini:

ga, fer. 35 nikaj ne segurnešega i od bludnje daljega.
i, škol. 178 ovde pokora je menjša, kratča (to je krača) i
jetna.
reš. 130 da ja pekel trpim, je naj viša pravica: *višega*, fuč.
l mu je deset novac, jošče z višega jeden hlep kruha; reš.
vsakoga vekšega i naj višega, 108 naj višega razuma, 123
rugoga višega zroka; rod. 115 bi bilo jedno dugovanje z vi-
rač. II. 77 nima nikaj iz višega; *viši*, acc. reš. 26 imal je i

slovenštini stupa *i* na mjesto a, kako to biva i u partic. praet. act. n. p. хвалѣвши mjesto хвалѣвша od hvali+ъs+ja. U nastavku ja djeluje j na prednje s te se š njim slieva na š. Tako biva huždьši od hudъ preko hud+ijъsja, hud+ьjъsja, hudjьsja, huždьsja, huždьša. — Za ostale padeže dodaje se na tvorku jъs nastavak masc. jъ, neutr. jo, fem. ja, tvorka se dakle glasi jьšь, jьšo, jьša : sing. gen. masc i neutr. huždьša, fem. huždьšę a po složenoj deklinaciji huždьšajego, huzdьšaago, huždьšago, fem. huždьšeję itd.

Staroslovenski završetak sing. nom. fem. po složenoj deklinaciji ьšaja, mjesto čega dolazi samo li ьšija, steže se u novoj slovenštini, izgubiv dakako početno ь. na še, dakle prema huždьšaja, mjesto čega dolazi huždьšija, bude hujša. — Staroslovenski završetak sing. gen. masc. i neutr. po složenoj deklinaciji ьšaago, fem. ьšeję steže se u novoj slovenštini na šega, še: prema huždьšaago, huždьšeję bude hujšega, hujše, itd.

a) u kranjskoj slovenštini:

boljša, dalm. sal. prip. 8 modrust je bulša kakor perlini, sal. prip. 27 očita štrajfinga je bulša kakor skriuna lubezan, gmpr. je nar bulša bramba zuper hudiča verna molitou; *boljšega*, cruc. 471 en sod tiga ner bulšiga vina; zal. 196 se boljšьga dêla kakor je; vrt. 113, 115, 218; *boljšo*, dalm. sod. 11 mejniš li ti, de imaš bulšo pravico kakor Balak, žid. 8 zdaj je on eno bulšo službo dobil, kakor kir je eniga *bulšiga* testamenta srednik, kateri tudi na eni bulši oblubi stoji; sing. instr. fem. dalm. ps. 81 jest bi nje s to ner bulšo pšenico špižal; *boljši*, acc. masc. dalm. ps. 25 on bo njega navučil ta nar bulši pot; sing. loc. fem. dalm. žid. 8 na eni bulši oblubi stoji; plur. nom. masc. dalm. luk. 12 vy ste bulši kakor veliku vrabcou . . kuliko ste pak vy bulši kakor ptice; *boljšem*, loc. sing. dalm. mos. I. 47 pusti nje na tem ner bulšim mejsti; *boljšim*, cruc. 537 my se hočemo s tem ner bulšem vinom napolniti; vrt. 47 nar boljšim mesam; *boljših*, zal. 104 vь družbь nar boljšьh duhov; *boljše*, plur. acc. masc. i fem. dalm. ps. 78 je te nar bulše v Izraeli pobil, mos. II. 30 vzami te ner bulše špecerye, žid. 11 je bug za nas ene bulše riči rezgledal; itd.

glajša, dalm. ps. 55 nyh usta so glajša kakor maslu.

hujšega, dalm. jan. 5 de se tebi kraj hujšiga ne pergody; zal. 107 karkolь se nar hujšьga mislьtь da; *hujšo*, dalm. žid. 10 kuliko hujšo štrajfingo bo ta zaslužil; *hujši*, plur. masc. dalm. luk. 11 vzame sedem duhov k sebi, kateri so hujši kakor on sam; cruc. 175 ludje so huši kakor živina; gol. 46 nar te hujše (čitaj tь hujšь) vetrovi pri

jo; *hujših*, vrt. 70 nar hujših bolečin ne čuti; *hujše*, plur. acc. fem. lm. u predgovoru k salm. prip. imajo vsi stanuvi svoje pregrehe i še hujše kakor so teh mladih.

manjša, dalm. mat. 2 ti Betlehem nési kratku nikar nar manša j viudi Juda; *manjšega*, dalm. žid. 8 od tiga nar manšiga do a nar vegšiga; cruc. 310 tiga ner manšiga svetnika spodobnu alit jest bi se ne upal; vrt. 163 ne najde tudi ne nar manjšiga anka, 218; *manjšemu*, dalm. mos. I. 25 ta vekši bo timu manu služil, efez. 3 meni timu nar manšimu; *manjšem*, dalm. luk. kateri je v ta nar manšim zvejst; *manjšim*, vrt. III. z nar manja trudam, 153 z veliko manjšim trudam, *manjših*, vrt. 21 pri nar anjših napakah, 153, 212; *manjše*, pl. ac. fem. dalm. mos. II. 18 manše riči bi samy sodili; *manjšimi*, vrt. III. z nar manjšimi izjki, 114, 116, 207.

mlajša, dalm. mos. I. 19 ta mlajša (hči) se je vzdignila, mos. I. nej navada de bi se ta mlajša pred to staršo dala; dual. acc. sc. dalm. mos. I. 22 je sabo vzel dva svoja mlajša; *mlajše* dalm. mos. I. 42 perpelajte vašiga mlajšiga brata; *mlajšemu*, m. mat. 20 mlajšimu je zadosti de . . .; *mlajši*, sing. dat. fem. dalm. s. I. 19 tedaj je ta stariša rekla h tej mlajši; plur. nom. masc. . 76 mehkuži so vsi mlajši; *mlajšo*, dalm. mos. I. 29 hočem za helo tvojo mlajšo hčer služiti; *mlajših*, dalm. mos. I. 47 on je el pet svoih mlajših bratou; *mlajšim*, dalm. mos. I. 22 je rekel im mlajšem; cruc. 299 de bi ty stariši imeli od leteh svoim ajšom govorit.

slajše, dalm. psalm. 19 one (pravde) 50 slajše kakor med.

tanjšega, vrt. 155 ne delajo tanjšiga razločka; *tanjših*, vrt. 44 veliko tanjših in žlahtniših organov.

vekša, dalm. mos. I. 41 lakota je če dajle vekša v deželi bila, ark. 12 obena druga zapuvid nejvekša, gmpr. ima letu nyh nar kša skrb biti; kast. 304 kakor je *vehša* čast enimu kapitanu, ker močneša mesta premore, taku tudi je vehša čast Christusu; *vekša*, dalm. žid. 6 ker nej imel vekšiga, mos. I. 27 je svojga vekša synu poklical; *vekše*, sing. gen. kast. 406 ne najde se vekše sti; *vekšemu*, dalm. fil. 1 je tuistu le k vekšimu gori jemanju a evangelia prišlu; *vekši*, sing. dat. cruc. 369 tem ferdamenom vekši martri služi; sing. loc. cruc. 249 v tej ner vekši potrebi ga bily zapustili, 562, 597; plur. nom. masc. cruc. 296 taisti rad se je njemu zdel kakor ty ner vekši trošti; *vekšo*, sing. acc. m. fil. 1 hote moim zvezam še vekšo nadlugo perložiti; kast.

138 de ste še vekšo bolezan zaslužili; sing. instr. dalm. gmpr. s tem vekšo andahtjo molijo; *vekšim*, kast. 79 z vehšim zagvišanjem; *vekšimi*, kast. 93 z vehšimi grehi sim osmradiu mojo bogo dušico. *vikšega*, zal. 56 sin nar vikšьga se mu poreče, 57, 110; *vikši*, sing. dat. fem. zal. 173 bodь vikšь oblastь podložьn; plur. nom. zal. 68 Judovskь vikšь so ga Pilatu zatožilь; *vikša*, dual. nom. Jožef Arimatêjьc in Nikodem, dva vikša starašina, sta njegovo sveto truplo pokopala; *vikših*, zal. 168 brez vikšьh pьrpuščenja; *vikšim*, zal. 165 pod duhovnьm vikšьm, plur. dat. zal. 172 bodьte pokornь svojim vikšьm.

b) u ugarskoj slovenštini:

bougšega, kùzm. 399 od toga bougšega zakona je včinjen prorok Jezuš, 399 pravda je notri pripelanje bougšega vũpanja, 400 od koga je bougšega zakona sredbenik, 407 ar je boug nikaj bougšega nam spravo; trpl. 16 na glavo njemi deneš korouno z naj bougšega zlata; kùzm. m. 132 sam tebe naj bougšega očo razdreselo; *bougši*, sing. acc. predg. Marija si je naj bougši táo odebrála; pl. nom. kùzm. 134 od koga bole ste vi bougši od ftic; *bougšo*, kùzm. 405 zdaj pa bougšo (domovino) želejo, to je nebesko; *bougša*, plur. nom. kùzm. 398 vũpamo se pa od vas, lũbleni, bougša; *bougše*, pl. acc. kùzm. 316 vganjajte se pa za te naj bougše dari; trpl. 63 gda je srditost boža pobila te naj bougše v Izraeli. — Dainko i Šerf imaju svuda oblik bolši, dain. 33 *bolšega* vrh stana tega nikaj nega, 113 mo zdravje za naj *bolšo* meli, itd.: šerf. 208 k vsim naj *bolšim* delam, 297 prineste hitro to naj *bolšo* oblačilo, 120 da bi njem bolšo no obilnešo silje prirodila, 292, 77 itd.

hũšega, kùzm. 174 več ne grejši, naj se ti kaj hũšega ne zgodi šerf. 385 zemla ne nosi nič hùšega; *hùša*, pl. kùzm. 131 i bodta slejdnja človeka onoga hùša od ti' prvi', 420 včinjena so njita slejdnja dũgovanja hũša od ti' prvi'; *hũših*, kùzm. 131 sebom vzeme sedem drũgi' dũhov hũši' od sebe; 404 od koga hũši' kaštig bode vrejden; *hũšimi*, šerf. 151 med naj nevarnešimi no nahyšimi lydmi.

menša, predg. eta mantra je méša (mjesto menša) od naši' grehov *menšega*, kùzm. 98 med kejmi je bila i Marija Jakuba toga menšega, 393 malo menšega si istina včino od angelov; *menši*, pl. šerf. 79 se betežniki odpystijo menši grehi; *menših* kùzm. 82 ki koli spači ednoga s ti' naj menši', 144 ka bi spačo ednoga eti' naj menši'; predg. niti eden človik svoji' dejl naj meši' bole pred svejt ne dava kak skazlivec; šerf 15 v skrajdnjih no menših prigodnostah, 168

či se tydi vseh menših grehov spove; *menšemi* sing. dat. kùzm. 289 te vekši bode slùžo tomi menšemi, 350 meni naj menšemi vsej svejcov je dana milošča eta . .; *menšem*, sing. loc. kùzm. 142 ki je vu naj menšem nepravičen; šerf 141 te se njemi ne moremo tydi v naj menšem obraniti, itd. itd.

mlajšega, predg. od Kama sina mlejšega (mjesto mlajšega) Noë svidoči sv. pismo; *mlajšemu*, šerf 48 no bi mogel svojemi mlajšemi brati njegov nadob vyn splatiti; *mlajše*, plur. acc. masc. i fem. kùzm. 380 starejšega človeka opominaj kak očo, mlajše pa lik brate, starejše žene liki matere, mlajše liki sestre.

rajši, pl. šerf 49 te še se pa rajši moremo v njegovo ravnanje podati, 109 rajši manjikivajo.

vekša, predg. vekša je norija — dosta vekša strašnejša je peklenska kaštiga; — med etimi je naj vekša lùbeznost; plur. neutr. trpl. 33 vnogo vekša so, kak bi se pregovoriti mogla; *vekšega*, kùzm. 118 *vekše*, sing. gen. fem. kùzm. 89; *vekši*, sing. acc. kùzm. 207; *vekšo*, kùzm. 89 *vekšoj*, sing. loc. fem. predg.; *vekšem*, kùzm. 26; predg.; *vekšov*, predg. či duže čaka na pokcuro, tem vekšov kaštigov pokaštiga; *vekšim*, predg. s tem vekšim haskom molimo; itd. itd.

c) u hrvatskoj slovenštini:

boljša, *bolša*, svil. 9 takova zemlja je naj boljša; pup. 38 koja (špricalka) je bolša kak mehur, pup. 38 senj stoprav narodjeni detci je naj bolša hrana, pup. 76; lad. 19 itd.; mat. 190 itd. — a. pl. n. gasp. 225, 295; lad. 13; *boljšega*, *bolšega*, fuč. 26 škol. 187, 264, 446; gasp. 35, 515; reš. 140, 176, 177; fer. 52; pup. III; greg. 9; ad. 86; vrač. II 33 itd. itd. — *boljše*, *bolše* g. s. f. svil. 31; n. pl. f. pup. 76; ad. 16; a. pl. pet. 14; a. pl. f. greg. 20; — *boljšemu*, *bolšemu*, gasp. 550; reš. 177; vrač. II 102; — *boljšu*, *bolšu* reš. 176, 223; pup. 67; rod. 10; ad. 69 itd. — *boljšem* loc. i instr. s. gasp. 392; škol. 93; lad. 1; pet. 33; ad. 90 itd. — *boljši*, *bolši* a. s. m. gasp. 129, 258 itd. škol. 237, 537; ad. 116, 159 itd. itd. — *boljša*, *bolša* a. pl. n. gasp. 225, 295. — *boljših*, *bolših* reš 186; itd. itd.

gorša n. s. f. gasp. 112 naj gorša hmanjica; reš 209 o blaznost gorša od peklenske; lad. 42; mat. 113; ad. 112 a. pl. n. pup. 97; — *goršega*, gasp. 138, 197, 259; reš. 207, 220; rod. 17; ad. 93; vrač. II. 156; — *goršemu*, fuč. 153; *goršu*, lad. 64; *gorši*, pl. gasp. 482; reš. 194; mat. 255, 271; vrač. II 6; itd. — *gorše*, n. pl. f. lad. 158; ad. 144; a. pl. m. pup. 97; vrač. II 91; — *goršeh*, reš. 208; itd. itd.

hujšega, petr. 27 kaj je hujšega kak pekel?

krajša (mjesto kračša kao srajca od srač'ca) pup. 75 kožica
jezikom je krajša; izb. 169 den je dugši, noč je krajša; *krajš*
zagr. 141 nikaj krajšega reči se ne more; *krajšu*, gasp. 138;
25; *krajši*, n. pl. m. pup. 33; *krajše* n. pl. f. greg. 8. —

menjša, menša, mejnša, škol. 78 naj menjša milošča božja je
vredna nego . .; 178 itd.; gasp. 102 naj menša travica; reš.
naj menša (falinga) ni se vu Kristušu našla; pup. 77; mat. 2
— *menjšega*, gasp. 97, 223; mat. 294. 308, 490, 493; fuč.
(menšoga); *menjše* g. s. f. mat. 107; gasp. 19, 48, 59, 102 itd
pl. f. gasp. 88, 518; *menjšemu* gasp. 45; *menjši* d. s. f. gasp. 5
a. s. m. ad. 15; *menjšu*, gasp. 97, 100; *menjšem*, loc. istr. s. g
75; mat. 235, (menšom l. s. m. gasp. 340); *menjšum*, gasp.
menjšemi, mat. 417; itd.

mlajšega, škol. 460 tikati ne pristoji nego mlajšega; gasp.
198, 338; svil. 39; mat. 138; — *mlajšemu*, fuč. 285; gasp. 1
lad. 165; rod. 19; — *mlajšem* i. s. gasp. 338; svil. 19; d. pl. š
516, 522; — *mlajšum*, gasp. 307; — *mlajši*, n. pl. lad. 323; *mla*
a. pl. m. škol. 8, 10, 251; gasp. 176; — *mlajšeh*, škol. 389; g
175; lad. 167; — *mlajšemi*, gasp. 338.

slajšega, gasp. 132 od naj svetešega y naj slajšega imena Je
ševoga, 140; — *slajšem*, i. s. gasp. 461; — *slajše* a. pl. f. g
76 nam naj slajše je pripravljal jestvine.

širša, pup. 22 ona (nožnica) prvič nahaja se zvun navade b
širša; *širšu*, mat. 111 da nju (hižurku) znovič vam napraviti l
lepšu, svetlejšu, jakšu, zráčnejšu, širšu; izb. 12 širšu stran s
iskati primorani jesu.

tenjša ali obično bez omekšanoga n, pup. 29 stran zadnja
dukša y tenša od prve; — *tenjšega*, pup. 69 iz tenšega platna fi
95 ovo stiskanje trbuha tenšega y priličnešega ne čini.

vekša (mjesto večša) škol. 450 onde naj menjša (muka) je n
govorno vekša nego ovde najvekša, itd.; gasp. 42, 74 itd.; fuč.
itd.; mat. 74 itd.; reš. 37, 63, 66, 130; greg. 25; pup. 3; ad.
129, 155; svil. 31, itd. itd.; a. pl. n. mat. 294; — *vekšega* fuč. 22 i
škol. 81, 187, 503, itd.; gasp. 20, 48, 68, 101, 102 itd.; reš. 4,
65, 121, 135 itd.; fer. 87; pup. 19; mat. 244, 282, 330 itd.
vekše g. s. f. fuč. 16; škol. 184, 264, gasp. 49; fer. 48; lad. 1
pup. V. 12; reš. 111; svil. 35, itd. l. s. f. lad. 95 vu vekše vnoš
a. pl. m. škol. 521, gasp. 56, 61, n. pl. f. gasp. 43; — *vekš*
reš. 65, 113; — *vekšoj* d. s. f. gasp. 514 k najvekšoj čistoči;

vekšu fuč. 393; gasp. 17, 19 itd. — *vekši*, a. s. m. fuč. 11, 331; škol. V; gasp. 95, greg. 9; l. s. f. gasp. 72; pup. 8; ad. 97; d. s. f. gasp. 122; n. pl. m. reš. 2, 105; — *vekšem* l. s. gasp. 116; mat. 336; i. s. fuč. 333; gasp. 67; — *vekšum*, gasp. 44, 116; — *vekšeh*, gasp. 98, 106; mat. 276, 298, 310 itd. *vekših* mat. 263; *vekšemi*, gasp. 157; itd. itd.

V. Razšireni oblik u sing. nom. masc. i neutr.

Način, kojim se u staroj slovenštini pravi sing. nom. fem. i ostalih padeža oblici osim sing. nom. masc. i neutr. od razširene naime tvorke ijъsjъ ali oslabljene spreda i promienjene prema glasovnim pravilom na jьšь, prenesla je nova slovenština i na sing. nom. masc. i neutr. Prema jьšь glasi se završetak masc. *jši*, neutr. *jše*. Ali i u staroj slovenštini u sing. nom. masc. us **болии** dolazi oblik **болъшии**, a u sing. acc. neutr. uz **болѥѥ** dolazi **болъшеѥ**.

a) u kranjskoj slovenštini:

blajši mjesto blažši od blag, Ravnikar 71 u Miklošićevu berilu za VIII. razr. greha se varovati je nar blajši daritev.

boljši, *bolši*, *bulši*, dalm. žid. I tulikajn je on bulši sturjen kakor angeli; salm. prip. 27 en sosed je bulši blizi kakor en brat deleč, kast. 59 moj sad je bolši kakor zlatu, kast. 161 o ti nar bulši troštar, cruc. 163 Quintianus neč bulši, temuč še hudobniši rata, cruc. 507, kateri je ta ner bulši; gol. 68 taisti pajn bode za tolkajn močnej inu bolši; zal. 347 napьh je preveliko dozdêvanje človêka, de je boljšь od druzьh; vrt. 195 tak gnoj je boljši za grozdje; neutr. *boljše*, dalm. mark. 9 tebi je bulše de ti kruleu noter greš v leben; luk. 5 tu staru (vinu) je bulše, žid. 7 s tem se noter pelá enu bulše vupanje itd.

hujši, *huši*, cruc. 545 če ble mu (možu) strežem, huši je; neutr. *hujše* dalm. luk. 11 tu pusledne tiga istiga človeka hujše postane; mat. 9. tu rezdrtje hujše postane; itd.

krajši mjesto kračši od kratek, preš. 153 ur krajši tek; neutr. *krajše*, vrt. 148 krajše rečeno.

manjši, dalm. gmpr. 30 vuče de bi farjem manši greh bil; luk. 7 kateri je pa manši v božjim krajlestvi, ta je vekši kakor on; preš. 113 od drugih manjši in časten manj rod je slovenski; neutr. *manjše*, dalm. mark. 4 ženfovu zrnu je tu nar manše mej vsemi semeni, luk. 12 kadar tedaj tu nar manše ne morete, zakaj skerbite za tu drugu?

mlajši, dalm. luk. 15 ta mlajši (syn) mej nyma je djal k očetu: . . . mos. I 42 ta ner mlajši je še per našimu očetu; cruc. 291 de

bi vsaj ta mlajši syn zapuvid božjo prelomil; preš. 171 Črtomir bojuje se nar mlajši med junaki; vrt. 49 kolikor mlajši je človek.

rajši, dalm. mark. 15 bi nym veliku rajši Barraba prostiga dal; zal. 281 če je (grêšnьk) pьrpravljen rajšь vse zgubitь, rajšь vsьm ljudêm zamêrьtь se: 289, 293 itd.; cruc. 344 de bi tebe ner rajši za mojo ženo imel; itd. itd.

tanjši, vrt. 17 zrak je veliko tanjši od vode, 20, 24, itd.

vekši, dalm. luk. 22 ta vekši mej vami ima biti kakor ta nar mlajši; mark. 9 so se prepirali kateri bi ta vekši bil, itd.; cruc. 17 Joannes krstnik je bil ta ner vekši prerok; cruc. 253 vekši tal teh ludy so v Christusa verouali; cruc. 342 Aedesius ta ner vekši mašnik umej ajdy je jo vučil; neutr. *vekše*, dalm. gmpr. 20 nar vekše inu očitiše zapelanje je . .; ps. 74 divjanje tvoih zuprnikou je če dajle vekše; jan. 5 jest pak imam enu vekše pričuvanje.

vikši, travn. 248 velik je gospod v Sioni inu vikši kakor vse ludstva, 197 de je bog njih pomočnik inu nar vikši bog njih odrešenik; zal. 68 Ponci Pilat, rimskьga cesarja Tiberja vikšь na Judovskьm oblastnik ga je dal na križ pьrbitь; 88 Kristus je sam vikšь vogalnьk, 179 nar vikšь je stvaril iz zemlje zdravila, 353 nar vikšь je počasьn povračnik. — Oblik *vihši* kast. 119 ti si go spud ta nar vihši čez vus svejt.

Tako se govori i daljši, drajši mjesto dražši, glajši, gorši (statt — licher), rêjši, slajši, širši; amo idu možda i grši i trši od grd, tr te im je j pred š tako izpalo kako u huši od hud.

b) u ugarskoj slovenštini:

bougši mjesto i uz *bolši*, küzm. 295 ništeri soudi, ka je eden dé od drügoga dnéva bougši; pred. ki nešče od dnéva do dnéva boug ino bougši biti, on ne ostane dober; neutr. *bougše* küzm. 314 ne na bougše nego na hüše se vkùp spravlate.

hüše küzm. 314 nej na bougše nego na hüše se vkùp spravlat küzm. 71 ešče je na hüše prišla, küzm. 386 s hüdoga na hüše z pelávajouči drüge; šerf. 15 njemi potle hyše gre, 291 kda so j skyšnjave naj hüše silile.

menši, küzm. 118 te naj ménši pa vu králevstvi božem je dönj vékši od njega; küzm. m. 142 ménši sam od vsega tvojega dobrog činejnja; neutr. *menše* küzm. 69 zrno horčično med vsejm semenom je naj ménše na zemli, 134 itd; *menšo* šerf. 100 muštardno zrn je naj menšo.

mlajši, küzm. 141 vkùp spravivši vsa te mlájši sin odišao je v

leko držélo; kŭzm. 156 te najvekši med vami naj bode, liki te j mlajši; šerf 48 imel je mlajši brat potrplenje

rajši, šerf 87 taki bi mogel rajši spoznati; šerf 109 on sam bi najvekši kvar dela; neutr. *rajše* kŭzm. 261 tejm rajše so o bilí.

vekši kŭzm. 81, so se na pouti od toga med sebom štŭkali, što te naj vékši, itd.; pred. vekši táo naroda na peklenski ogyen, adne itd.; šerf 18 je ne vekši prerok stanil kak on, itd.. — neutr. *kše* kŭzm. 69 zrno horčično . . od vsakšega zelenja je vékše; ō jas pa mam svedoustvo vékše od Ivana; *vekšo* šerf 100 muš-dno zrno, dare zrase, je vekšo kak vse travine.

c) u hrvatskoj slovenštini:

boljši, bolši fuč. 338 gdo je bolši krščenik? škol. 538 je si li vu tvojem stališu naj bolši? reš. 177 med onemi ki su se rodili, se je naj bolši rodil . . on je naj bolši gore stal; gasp. 382 oj zaručnik) plemenitéši, lepši, mogučnéši, bogatéši, bolši y ljueneši je od tebe; vrač. II. 32 bog bolši proti ljudem bil bi; ad. 4 za jen las ne bu bolši (svet); petr. 77 najbolši način je . . utr. *boljše, bolše* gasp. 486 koje (vino) 'da bi bil s. biskup okušal, če: naj bolše je, itd.; svil. 26 kupljeno seme vnogo boljše je kak dje; svil. 13, 19, 45 itd.; greg. 14 vreme, bože! koje bolše, priadnejše biti more?

gorši, škol. 9 on je od nevernika gorši; gasp. 84 jeden zmed ag naj gorši lice Kristuša pljusne, 100 itd.; reš. 181 gorši je zrok g pripečenje; neutr. *gorše* gasp. 64 vsaki človek naj prvlje dobro no daje, gda se pak opiju, onda ono, koje je gorše, 312 gorše némo z njim nego predi, itd.; mat. 385 obraz črljen y zdravomu odoben je naj gorše znamenje smrti, 435 tho gorše je, da smrt ade pričetek vekše nevolje.

hujše, ad. 77 vem mi oni vnogo hujše činiju; petr. 95 Petrici vse ujše i hujše je postajalo.

menjši, menši, mejnši, škol. 78 najmenjši greh je škodliveši, neo vse zlo ovoga sveta; 127 Kristus je menjši od otca, 185, 284; ad. 73 kak je beteg menši ali vekši; pup. 78 mora se postaviti vrhu ovoga (falata) menši i zvrhu menšega naj menši; mat. 345 reštimava se vsaki naj mejnši dobiček; greg. 8 na kolena padam a najmenši svečen, 9 nit ménši od cara ti rimskoga nesi; — neutr. *menjše, menše*, škol. 185 menjše dete z menjšum opravicum je zadovoljno; reš. 156 svet k nam primerno dobro čini menše; mat. 283 bog tak napláča vsako naj menjše dobročinenje, mat. 337 jedno

naj menše bantuvanje podnesti neču, mat. 374 ako veliko obraduvanje bude očih, ne bude mejnše takaj teka (gustus); vrač. II 52 za greh niti naj menše sebi ne držiju.

mlajši, fuč. 329 ov tvoj mlajši brat je sin vekivečnoga skvarjenja; gasp. 150 kada Theodosius mlajši cesarstvo bi bil držal, gasp. 173 bil je ov Makar egiptonskoga onoga pajdaš Makara, ako prem vnogo mlajši od njega, gasp. 251 ar on kakti mlajši bolje more pregone podnašati; mat. 138; vrač. IV 6. doklam mlajši bil si, sam pasal se jesi.

rajši, škol. 68 sv. Auguštin govori, da bi rajši takoveh biti rubača ali konj nego duša, 519 za kaj se ti naj več i naj rajši trudiš? itd; gasp. 3 na tvrdi zemljici rajši je počival, gasp. 113 rajši hoču stokrat vumreti; fer. 121 Greg. XV je to naj rajši včinil; reš. 72 rajši je hotel krv podleati neg zleati; mat. 475 je očituval da hoče rajši vumreti; rod. 67 predi kak to pustim, rajši po svetu odidem; petr. 34 gdo rajši kak tupi kožar naš od toga čuti je hotel itd. — neutr. *rajše*, greg. 24 najdu se takajše, ki znadu kvadrilla, halber cvelfe rajše? —

slajši, gasp. 50 o naj slajši, o naj povoljneši agnec! 125 o ljubitelj naj slajši! 148 recemo: Jezus naj slajši; vrač. IV 122 o naj slajši Jezuš! neutr. *slajše* gasp. 38 ovo je ime slajše od meda; fer. 112 veruj mi da je vnogo slajše človeku . . .; greg. 17 kak morem naj slajše, da se čteje (pismo), prosim.

širši, lad. 361 ako je jeden (vezikatorium) širši, drugi pak vužeši; pup. 27 mehur po ovem glave pretegnenju širši je vučinjen; izb. 25 orsag ov zmed vseh naj širši je bil. neutr. *šire* mat. 182 telo biglo vse više i širše rasti.

vekši škol. 264 zarad vekše tuge more biti vekši greh; gasp. 22 posel ov bil je najvekši itd. itd.; — neutr. *vekše* fuč. 333 ar je ona naj vekše zavetje vseh grešnikov; škol. 26 bog vu sebe je naj vekše dobro; mat. 399 kak goder njibov beteg je naj vekši, naj vekše mora takaj biti vráčenje; itd. itd.

VI. Neorgansko umeće se l iza g.

Iz riečî kao glublji ušlo je l neorgansko iza g. pred nastavkom ji, je u hrvatskoj slovenštini u riečih dug i lehek.

duglje, dugle škol. 132 da se božanska tajnost dugle drži otajna, 484 da se bolje vu glavu primu i dugle ostanu, 533 da bi mi dugle živeti; mat. 6 ne zadržavajmo se duglje vu oneh, 118 ako je sebe duglje vu milošče božje zdržaval, 403 nit štentajte duglje nje na

ıati, 126 kade je duglje življenje, onde je broj vekšeh gre-
gljega mat. 444 radi dugljega ljudih življenja; *dugljem* mat.
dugljem betegu.
izb. 96 način laglji velikeh ladjah uz i niz vodu putova-
lje, *lagle*, *leglje*, *legle* škol. 45 gde je lagle zadovoljno vči-
1 da se ljudi laglje navuče, 178, 181, 234, 279, 377, 381,
6; reš. 194, da se lagle v kojem tolnačtvu neg v jednem
zveliči; mat. 47 da leglje mogel budem račun dati; gasp.
ovak vlovljenem leglje pomore itd. itd.

Drugi način.

Osnovi se krajnje ъ ne odhiće.

tvorka ijъs stupa osnovi adjektiva na sačuvano krajnje ъ,
› to osnovno ъ sa početnim *i* u tvorci na ѣ, ê isto tako
biva u sing. lok. nominalne ъ — (ă —) deklinacije: рабъ
+ и, (i) добрѣ od добръ + и (i). Pred tim ê mienjaju se gutu-
palatale a iza palatala opet ê na a. Po ovom načinu pravi
prevažnija većina adjektivâ komparativ, njekoji ga prave na
ina.

VII. Sing. nom. masc.

i odpada krajnje s a za tim odpada i ъ iza j: sulêj od
eko sulъ + ijъs, sulêjъs, sulêjъ; krotъčaj od krotъkъ
rotъkъ + ijъs, krotъkêjъs, krotъčêjъs, krotъčajъs, krotъ-
gъčaj od lьgъkъ itd.
slovenski završetak sing. nom. masc. po složenoj deklinaciji
êji sačuvan je u novoj slovenštini podpuno, samo se ê iza
ne mienja na a, i ako dva tri puta to a iza ž ili j dolazi
alaj), to nije ostatak iz stare slovenštine, već kriva orto-
e se ima ono a izgovarati kao e. I guturali mogu ostati
enjeni; ali se može i l umetnuti.

a) u kranjskoj slovenštini:

ji, gol. 59 kadar bodo čebelle že per žrelo začele hrušat,
a nar bližnej' cajt.
ji, vrt. 148 laknjic je vsiga rastljinja nar poglavniši ali nar
krepkeji obstojni del.
vrt. 16 bo ložeji kositar svinec, ki je težeji, prešinil, 20
zmirej kolikor višji toliko tanjši in ložeji, 25.
ji, vrt. 66 ali ni tvoj želodec veliko mehkeji od taciga

močnêji, gol. 68 taisti panj bode za tulkajn močnej' in bolši; gol. 165 škatla zna biti veči ali manjši, koker je tvoj pajn močnej' al pa slabej'; vrt. 69 ne boš ne močneji, vrt. 233 nar močneji jesih za kake omedlevce se naredi, ako . .

plašnêji, vrt 131 zdaj je pes še plašneji in nepokojniši.

slabêji gol. 165 koker je tvoj pajn močnej' al slabej'.

sladkêji vrt. 221 de si ravno je veliko sladkeji od prviga (cukra).

starêji, gol. 22 vojsk bode tulko rjavejše (čitaj rjavejšь) kelker bode starej'.

šibkêji, vrt. 69 de boš zjutrej šibkeji vstal.

vikšêji, cruc. 524 ogin je ner vikšej', zakaj nad luftam prebiva.

višêji, cruc. 221 Aron, desi lih ta ner višej' mašnik, ne bil ureden de . . .

žlahnêji, vrt. 190 de se ne bo več nar žlahneji gnoj nemarno raztresal, vrt. 137 ti nar žlahneji cvet Slovenije!

U *ugarskoj* slovenštini toga oblika nisam našao.

b) u hrvatskoj slovenštini:

pametnêji, izb. 164 najpametnéji faleti more.

spametnêji, izb. 167 spametnéji bedastešemu vsigdar prepušča (prepuztcha).

VIII. Sing. nom. neutr.

a) od razširene tvorke.

Tvorci ijъs odpada krajnje s a pošto neutru pripada o mjesto ъ, koje se o iza j mienja na e, to se za sing. nom. neutr. tvorka glasi ije i pošto joj se *i* sa krajnjim ъ u osnovi slievne na ê, to se završetak glasi êje : sulêje od sulъ preko sulъ + ijъs, sulêjъs sulêjь, sulêjo. Nu to valja samo za nominalnu deklinaciju, složena deklinacija pravi neutr. od razširene tvorke ijъsjo, od kle ijše, êjše + je = êjšeje : sulêjšeje. „Ein sing. nom. neutr. добрыисе kömmt nicht vor", veli Miklošić altslovenische formenlehre in paradigmen str. 28.

Staroslovenski završetak sing. nom. neutr. složene deklinacije eje steže se u novoj slovenštini na e; prema tomu se završetak êjšeje glasi ***êjše.***

a) u ugarskoj slovenštini:

lagojêjše, kùzm. 168 vsaki človek oprvič dobro vino položi pred gosti i gda so se napojili teda to lagojejše.

ležêjše, kùzm. 128 Tiruši i Sidoni ležejše bode vu soudbi kako vam.

očivêstnêjše, kùzm. 399 i ešče je očivesnejše.

it nêjše, pred. naj vekše ino plemenitnejše delo človeka je
ličanje.
ějše, kŭzm. 264 liki da bi skrblivejše šteli spoznati od
, kŭzm. 266 srčnejše bodem od tej štera se mene dosta-
varjao.
e, pred. pazi na dobro ime, ar eto je stalnejše kak jezero
velkoga kinča (125).
e, pred. vu leti najveselejše vrejmen je žétva.
jše, pred. grešnikom najzmožnejše vraštvo (je) premišla-
mrti.

b) u hrvatskoj slovenštini:

še, mat. 134 da je Marija srdce vnogo batrivejše nego
abeušev imala.
e, reš. 12 kakvo bude naj snažnejše, najčistejše y najbi-
moga sebe poznanje?
jše, mat. 363 koi videl je ono naj srečnejše y naj blažebivališče.
svil. 10 želiš li da seme kak brzejše znikne.
reš. 5 moja skrb bude iz vsakoteroga kaj je naj snaj-
aj čistejše y naj gladkeše, to jest kaj je naj svršenejše
š. 12, 121.
le, mat. 12 glasnejše i strahovitejše suprot nam grehi kri-
.
e, mat. 64 imajuč navadu guščejše bogmati, 437 je li gušlaštvo z ženami vas včini ne opasti v grehotu? 183, 184,
, 350, 445, 449, 461, 474.
tějše, mat. 332 naj hasnovitejše bi bilo razmišlavanje muke
e, 99, 270, 313, 320, 578, 581.
, mat. 277 govorenje ovo zaisto naj istinejše (je) . . .
še, mat. 474 buduč naj istinitejše nazveščenje duha . .
, mat. 39 koja senca malanje jasnejše y vidnejše čini, 111
telo bude nezgovorno jasnejše od sunca.
še, mat. 277 nikaj na svetu ni, kaj bi retkejše i kratkejše
vreme, 129, 419.
nêjše, mat. 248 krvoločnejše naj krvoločnejši haharí i vragi
sviant saevius saevissimi ministri).
êjše, mat. 255 priprosteh ljudih lastovitejše je . . .
e, mat. 425 njihovo srdce mrzlejše od leda ne zna sada
pokore doprinesti.

ljubljenêjše, reš. 73 koje (poštenje) dragše i ljublenejše je od žitka.

nemilostivnêjše, mat. 240 vnogo gorše i nemilostivnejše je od vsake smrti ovo trapljenje.

nezgovornêjše, mat. 512 božja milosrdnost nezgovornejše vekša je kak njegvi grehi.

obilnêjše, mat. 91 sv. Pavel dobročinjenja obilnejše od vaših zvršuval je. 254 doklam obilnejše govoril budem, prosim posluh, 173, 256, 406.

obregjenêjše, reš. 109 ono kaj čini bog je naj obregjenejše.

očitêjše, mat. 244 za bolje y očitejše vam pokazati.

očivêstêjše, mat. 154 sada odprtejše y očivestejše neizbrojene vaše potreboče vidi, 491 očivestejše razložiti norem myr; 155, 450, 481.

odičenêjše, mat. 110 postaviti nju na mesto vnogo veselejše, odičenejše.

odprtêjše, mat. 425 da vam odprtejše nevolni stališ tvrdokorne vu grehu duše pred oči postavim, 154, 518, 543, 625.

ostrêjše, mat. 622 bog ostrejše, strahovitejše ov greh kašti guje, 13.

plačljivêjše, reš. 189 razlučenje ovo vnogo plačljivejše zgodi se.

plemenitêjše, reš. 73 ono najdemo segurnejše, ovo plemenitejše; mat. 554 pod bogom nikaj preštimanejše, plemenitejše dati y nahajati more se, 556.

povoljnêjše, mat. 22 na drugo povoljnejše obrnuti se bi moglo.

prestranêjše, reš. 44 prime vnogo prestranejše mesto v srcu.

preštimanêjše, mat. 343 duša je stvorenje naj preštimanejše, 7, 219, 222, 528, 554, 581.

priglednějše, mat. 280 nijeden drageh kamenov tržec prigledneje ne važe drage kamene.

prikladnêjše, greg. 14 vreme, bože! koje bolše, prikladnejše biti more?

priličnêjše, mat. 146 Volsci sudili su za preobladati Rimljane naj priličnejše vreme, 195.

prvêjše, mat. 7 bude jeden od drugoga preštimanejše y prvejše mesto imal.

razložnêjše, mat. 391 još razložnejše povem.

razlučnêjše, mat. 372 razlučnejše y bistrejše nje vidi.

rêdkêjše, mat. 415 skoro nigdar ali končemar retkejše mislite pomirenje z bogom, 574.

segurnêjše, reš. 73 ono (mučeničtvo) najdemo segurnejše ovo plemenitejše.

sijastêjše, mat. 342 vnogo siastejše y svetlejše je sunce.

slobodnêjše, mat. 472 šaliti se slobodnejše.

snažnêjše, reš. 74 kaj je vu istem sramu naj zvršenejše, naj viteškejše y naj snažnejše, povem, 12, 121.

spametnêjše, mat. 313 ovo odregjenje naj hasnovitejše y naj spametnejše v hasne spoznalo se je.

srečnêjše, mat. 363 o najsrečnejše y naj blaženejše prebivališče.

stanovitêjše, reš. 222 naj stanovitejše božanstvo vu njem mora biti, ako bog je.

strahovitêjše, mat. 2 premišlavajuč četvera jedno od drugoga strahovitejše, 12, 61, 622.

strašenêjše, reš. 175 o koje preobrazenje je strašenejše!

strašnêjše, mat. 253 strašnejše bi se mučili.

svetlêjše, mat. 342 svetlejše je sunce.

težêjše, mat. 401 način vam prepisan kakti osebujno vračtvo za vráčenje naj težejše. itd.

toplêjše, greg. 37 seno sem toplejše.

trapljivnêjše, mat. 250 o trapljenje naj traplivnejše!

tužnêjše, reš. 189 razlučenje ovo vnogo plačlivejše y tužnejše zgodi se.

tvrdêjše, mat. 425 njihovo srdce tvrdejše od kamena ne zna sada kakvoga pokore doprinesti, 433, 434.

tvrdnêjše, mat. 165 kuliko bude tvrdnejše vaše ufanje, 325, 581.

veselêjše, gasp. 281 za tem taki naj veselejše iz ovoga sveta je preminul; mat. 110 postaviti nju na mesto vnogo veselejše.

vidnêjše, mat. 39 senca malanje jasnejše y vidnejše čini. 372.

višêjše, mat. 7 jeden od drugoga mesto preštimanejše y višejše ne bude imal, 37 Lucifer višejše poznanje boga bil bi imal, 415 višejše od vseh drugeh drev bi bilo. itd.

viteškêjše, mat. 121 ovo je kaj je naj zvršenejše y viteškejše straha isteh kaštig, 74.

vrêdnêjše, mat. 278 koje (vreme) naj vrednejše je na svetu; 581 dvoje najhasnovitejše y najvrednejše opominjanje nam daje.

vugodnêjše mat. 195 vreme je naj vugodnejše; greg. 14 vreme ovo je naj vugodnejše, 37.

zmožnêjše, mat. 373 vendar nebo vsigdar je y bude zmožnejše.

zvršenêjše, reš. 64 vnogo zvršenejše obstal je vu žaluvanju, 28 s pogledom lica božanskoga more se kaj najzvršenejše poznati duša, 74; mat. 546 on je vu sebi naj zvršenejše dobro, 481 naj zvršenejše obdržavaju zapoved, itd.

b) od nerazširene tvorke.

Premda u staroj slovenštini sing. nom. neutr. složene deklinacije po nerazširenoj tvorci: добрѣѥ *ne* dolazi nego samo po razširenoj: добрѣ̑ѥ, to novoj slovenštini ipak rabi taj padež napravljen po nerazširenoj tvorci prema završetku êjeje, dakle *êje*. Dolazi najčešće kad se adjektiv upotrebljuje adverbijalno, a ja ga ne držim neorganskim.

1) u kranjskoj slovenštini:

a) u podpunom obliku.

globokêje, vrt. 75 in se če dalje globokeje vkoreninuje, 172 ki je gre nekoliko globokeje orati.

gorkêje, vrt. 27 je tedaj za en grad gorkeje.

hitrêje, vrt. 13 de se tako brž in hitreje oginj naredi, 14 mars kaj se hitreje raztopi, 30 torej nas nar hitreje v nos zebe, 82 b se to toliko hitreje zgodilo; preš. 71 hitréje sta se zasukala.

kasnêje, vrt. 66 to bi utegnilo tebi kasneje hudo nadlegovati, 9. vsako kasneje opominjevanje sprejmejo bolniki radi, 24, 95, 9[illegible] 112, 144.

ložêje, vrt. 17 po tacih vednostih zamorejo marsikaj ložeje ločit

poznêje, vrt. 116 bi bilo prav turšico pozneje kakor seno spra viti; preš. 122 al se smel bo razodeti saj pozneje, sam ne ve, 18 tak se zažene, se pozneje vstavi mladenič.

sladkêje, vrt. 66 de boš sládkeje spal.

visočêje vrt. 170 bi si na visočeje pomagali.

b) u krnjavom obliku bez krajnjega e: êj, ej.

bližêj, gol. 43 če nje (pajnove) ne moreš na tako vížo noter spr vit, ampak bližej ukupej stisnit, tok. . .

bolêj. schönleben evang. 237 kadàr tedàj bug travo na pulì ta oblači: kaku veliku bulej vas? (a 254 búile).

dalêj, dálaj cruc. 28 inu je dalej tamkaj počival, 36, 38, itd preš. 10 ak dalej sonca skriva se luč rumeniga, 191; vrt. 1 brez de bi kislogaz dalej več kaj v to drezal, itd.; cruc. 147 k dalaj Metaphrastes piše, 179, 220, 606 itd.

hitrêj, cruc. 115 navesta se ner hitrej zamiri svojmu ženinu, 4 de si lih g. bug nam kugo pošle, hitrej se potalaži, cruc. 57 obeno kupčio ne bote hitrej obogatili.

lažêj, ležêj, ložêj, lužêj, dal. luk. 10 vsaj bo Tyru in Sidoni la v sodbi kakor vama, mark. 2 katiru je lažej reči.; gmpr. 3. 41 gol. 21 de čebelle iz ene gase v to drugo ležej pridejo; gol. 1 zunajna podoba teh čebell se ložej skuz pogled spozna, 31, 43, 47

78, itd.; preš. 191 de lóžej se britkosti v bran postavi, cruc. 217 lužej bi bilo cell svejt v eno pest stisnit, 272 vse tu drugu je lužej zapustiti kakor pak ta leben.

nižêj, cruc. 8 če nižaj to luč perpognete, visokjiši senca se polzdigne.

težêj, cruc. 367 vener je bilu težej s. Alešu, 563 ner težej človek prenese. . .

vikšêj, gol. 39 vikšej njo (luknjo) malokadir naredi. traun 341 kateri je zemlo vikšej kakòr vodó vtrdil.

višêj, gol. 42 pajnovi morejo od zad saj 1 collo višej ležati.

2) u ugarskoj slovenštini.

samo u krnjavom obliku.

bogatêj, šerf 209 naj se s svetloboj tvoje lybavi za to bogatej naleje.

drznêj, šerf 143 on se te škyšavci srčnej no drznej proti postavi.

glôblêj, šerf 86 kak se človek za to globlej v teme grehov zablodi.

gôstêj, pred. bi večkrat ino gostej k pokoure svestvi hodili, pred. z naj hasnovitejšim vrastvom gostej živeti neščejo (106); šerf 452 pomaga bližnemi raj no gostej, 469 či človek gostej greši te se že težej spobolša.

hitrêj, küzm 209 te drügi vučenik je prebejžao hitrej Petra, 359 kak je naj hitrej moglo biti.

ležêj, küzm. 127 Sodomitancom vu onom dnevi lejžej bode, 173 vu šteroj njemi je ležej gratalo, pred. naj svojemi teli ležej po vouli hodijo (117); dain. IV. Slovenci ležej ino rajši svoje knige berejo; šerf 76 naj tydi tisti plače ležej no bole vredni postanejo, 77, 296, 424, 467. — Oblik *leži* küzm. 65 ka je leži povedati, 143 leži je pa nebi i zemli prejdti liki . . je oslabljen preko ležêj, ležê, jer nenaglašeno ê slabi se na i, sravni bilêjši od bejli.

močnêj, šerf 79 da bi močnej zapovedi vere zdržavali.

obilnêj, küzm. 357 obilnej smejjo brezi straha rejč gučati, 398 vu kom da bi obilnej šteo boug pokazati . . . ; pred. za to ščem edno malo obilnej pred vas postaviti; šerf 390 od kere čemo dnes obilnej govoriti.

popolnêj, šerf 81 tak mi bogi naj popolnej slyžimo, 155 de njegove lastnosti bole no popunej spoznal.

poznêj, dain. III. tak najdemo že pri starih Grkih, poznej pri Latinih, 183; šerf 43 poznej človek več krat vidi da . .

prêj, šerf 10 prej v pyšavi, potle v vozi je bil potrpliv.

skrbnêj, šerf 97 da bi se starih navad skrbnej ogibal.

srčnêj, šerf 143 on se te skyšavci srčnej no drznej proti post[illegible]vi.

težkêj, šerf 467 ker teškej odpyšenje dobi, 293.

vrêdnêj šerf 168 k vrednemi prijetki presvetega rešnega tela se človek še vrednej pripravi, či . . .

zvêštêj šerf 28 nečejo bogi zvestej slyžiti, 130, 238.

žmetnêj, šerf 97 vsako ozdravlenje kelko žmetnej se spravi, tel[illegible]ko se spravleno skrbnej čuva.

3) u hrvatskoj slovenštini:

bržêje, gasp. 111 da bržeje iz ovoga sveta preminu, 145, 15[illegible]l, 155, 215, 291, 547, 946.

glasnêje, zagr. 47 kaj naj glasneje mogu z guslami igrati; gasp. 393 glasneje govori (imper.).

glublêje, gasp. 184 da glubleje kopati mora.

guščêje, gasp. 64 za guščeje vumivanje, 68 oltarski sakrament guščeje prijemati, 269 nju nagovarjal na guščeje pričeščanje, 415 njemu se je najguščeje izkazuvala, 454 guščeje prijemati sakramente; vrač. II. 181 s čem guščeje mi njemu opraščamo.

hasnovitêje, zagr. 50 ne bi li vsakomu bolje y hasnoviteje bilo smrt podnesti; reš. 221 ovo ime je olje od vsakoga vračtva hasnoviteje.

kesnêje, gasp. 516 bog dušu podaje kesneje ženskomu nego mužkomu spolu; mat. 449 ali na brzom ali kesneje dojde kaštiga vekša; izb. 4 za pol leta kesneje, 9 kuliko kesneje; vrač. II. 8 i kesneje na svetu živuči, 21, 33, 75, 83, 161, 200, IV 21.

marljivêje, zagr. 102 da bi sin njegov s tem rajši y marliveje on njegov navuk obdržaval, 123; fuč. 133 marliveje bi se na procesij[illegible]e hodilo, 150 vnogo marliveje je na se pazila.

mirovnêje, gasp. 505 cesarstvo tvoje bi bilo vnogo stalnéje y m[illegible]rovneje.

močnêje, fuč. 323 kada bi na dalje močneje prosila, zgrabi m[illegible]; reš. 37 žalost močneje neg veselje giblje čutenje.

obilnêje, zagr. 85 kaj rauno obilneje nakanil sem pokazati, itd.—; fuč. 9 kak vu peldah obilneje videti hočemo, 90, 93, 191, 314, 32[illegible], 417; gasp. 14 slugam Kristuševem desetinu obilneje i priličnje [illegible]e preskrbel, 106, 201, 413, 427 itd.; reš. 222 da obilneje pokažem[illegible], 238 itd.

očivestêje, gasp. 142 po drugeh očivesteje spoznava se, 21[illegible], 415, 940; reš. 218 to isto očivesteje spoznati se more iz velike r[illegible]zluke, 235, 236 itd.

›dičenêje, fuč. 122 koju (palaču) da bi lepše i odičeneje mogel i pomalati . . .
›strêje, zagr. 45. buduči ostreje svoje telo trapil s postmi; fuč. › bogh sudi vumirajučega človeka i kak strašneje, ostreje i kaštie; reš. 106 za ostreje govoriti.
›obožnêje, fuč. 133 kak bi se pobožneje g. bogu služilo.
›rekorednêje, zagr. 55 vnogi prekoredneje vu njih (nečistočah) se ›ladujuč kaljaju.
›riličnêje, fuč. 181 vu kojem priličneje odgovoriti budem mogla; ›p. 215 zbog kojega priličneje bi bili mogli zveličitela moliti, 410; . 206 koje bi mi bilo priličneje za obladati.
›rvlêje, gasp. 250 da ovak prvleje i leže druge krščenike na ruku ›ju zapeljaju.
›azložnêje, vrač. II. 190 koji dva zadnješi evangelisti vnogo ›ložneje pripečenje ovo izpišuju.
›egurnêje, zagr. 80 živuči vu greheh slobodneje nego Turki; fuč. › ogenj peklenski z ognjem zažgane ljubavi božje naj laglje, naj ›e i naj segurneje pogasiti se more; reš. 186 naj segurneje je ›muti s pleči, 211.
›pametnêje, zagr. 131 bolje y spametneje govoriti; gasp. 288 če je mogučen vse suprotivščine naj spametneje premeniti.
›podobnêje, gasp. 412 angelom spodobneje živuči.
›talnêje, gasp. 505 cesarstvo tvoje bi bilo vnogo stalneje.
›trašnêje, fuč. 135; reš. 112 to je naj strašneje one strahovitosti.
›težêje, gasp. 237 težeje njemu videlo se je vu miru na domoi živeti.
vérnêje, zagr. 72 kak vnogo bolje verneje y obilneje izkazuje se › kralja nebeskoga, 123; fuč. 133 verneje bi se reč božja poslušala.
›težkêje, reš. 75 to je naj viteškeje vu sramuvanju krščanskem.
zvršenêje, fuč. 133 kak bi se zvršeneje zapovedi božje obdržale, 90, 113, 120; gasp. 291 kaj tulikaj najzvršeneje s. Maurus ›učinil; reš. 155 dobička želno hotenje je tem zvršeneje.

IX. Sing. nom. fem. i oblici ostalih padeža.

Na tvorku ijъs stupa ženski nastavak ja, ali mu se a mienja na Ono j u nastavku djeluje na prednje s te se š njim slieva na š: ›lêjši od sulъ preko sulъ + ijъsja, sulêjъsja, sulêjsja, sulêjša. Za ›tale padeže glasi se tvorka ijšь, ijša, ijše; dakle sing. gen. masc. i ›eutr. ijša, fem. ijšę: sulêjša, sulêjšę.

Staroslovenski završetak sing. nom. fem. složene deklinacije aja,

mjesto čega dolazi ija, slieva se u novoj slovenštini na a, dakle êjšaja mjesto čega êjšija bude êjša.

a) sing. nom. (voc). fem.

α) u ugarskoj slovenštini:

čístêjša, kùzm. m. 149. mati naj čistejša!

hasnovitêjša, pred. očanaš je najprva, naj hasnovitejša i naj močnejša molitev (134).

lagojêjša, lagovêjša, pred. grešnikov smrt je lagoja, lagojejša i naj lagojejša; lagovejša, ar düša se žmetno od tela odlouči, nar lagovejša, ar . . . (150)

močnêjša i modrêjša, kùz. 301 kaj je blaznost boža modrejša od človeče modrousti i nemočnost boža je močnejša kak lùdje vu svojoj mouči.

ostrêjša, kùzm. 396 ar je boža rejč ostrejša od vsakoga z obe strani ostrc majoučega meča.

prijetnêjša, pred. zvùn one molitvi nikša drùga prijetnejša ne more biti (134).

silnêjša, svetlêjša, kùzm. m. 127 rejč tvoja svetlejša je od sunca i silnejša od ognja.

β) u hrvatskoj slovenštini:

čemernéjša, mat. 247 ah muka ostrejša, čemernejša od vseh drugeh

grdêjša, mat. 52 laž je jedna hmanjoča grdejša i malovrednejša od drugeh.

guščéjša, mat. 569 guščejša molitva vsem je potrebna.

kasnovitéjša, mat. 161 hasnovitejša i segurnejša je obramba Marije, 36, 326, 327.

istinitéjša, mat. 479 sumlja koju imali su bila je od prve istinitejša.

izvišenêjša, mat. 556 o naj izvišenejša čast!

kinčenéjša, mat. 174 duša po s. pričeščanju postaje dvojvrstnc kinčenejša, dragša y bogu ljubljenejša.

lastovitéjša, mat. 51 istina mora reči se zmed drugeh krepostih bogu naj lastovitejša y naj osobitejša.

ljubljenêjša, mat. 161 Marija je bogu ljubljenejša i dragša negc vsi skupa svetci, 177 po kojem prijemanju duša dragša, ljubljenejša bogu bi postala, 205 volja božja je naj svetejša, naj ljubljenejša, 342 vnogo lepša, vrednejša, ljubljenejša, preštimanejša je duša.

malovrednêjša, mat. 52 láž je jedna hmanjoča grdejša y malovrednejša od drugeh.

milostivnêjša, mat. 154 Marija još milostivnejša sada je vu nebu-

ėjša, mat. 155 Marija mogučnejša je od vseh svetcev, 175 da bi Marija bila mogučnejša od Jezuša.
ı, reš. 10 ne znam gde je naglejša strmnost za vratolomnost.
ivėjša, mat. 253 pelda vam ne more biti nit strahovitejša ljivejša.
ėjša, mat. 276 vu peklu vremena ni, nego vekivečnost naj ša.
jša, mat. 451 takvo veruvanje je jedna naj očivestejša st.
jša, mat. 124 je li more biti naj odičenejša devica Marija u zadobila?
jša, mat. 450 ovo je jedna nevernost ogrutnejša od vsake nosti poganinske.
ša, mat. 51 istina mora reči se bogu naj lastovitejša y tejša.
ı, mat 19 s tem ostrejša pravica y sud takvem bude, 244 nejša y ostrejša je vaša muka! 247.
tėjša, reš, 72 krv koju sram rasipava je plemenitejša.
jša, mat. 164 ni li Marija, buduč vsigdar najponiznejša t svoju zakrivala.
anėjša, mat. 341 duša je naj preštimanejša, 342, 534.
jša, reš. 211 reči ni koja bi bila . . priličnejša vuham vu-at. 156 koja je vura priličnejša nego vura potreboče?
ıėjša, mat. 136 ah anda kuliko turobnost razumnejša, zrečapljivnejša je?
jša, mat. 478 koja ladja bi bila segurnejša? 161.
ša, mat. 534 vsaka kaplica y truha dike nebeske je sladeštimanejša y vrednejša nego vse slaščice (szlasztchicze).
ša, reš. 44 kakva je anda vu pogublenju dobra žalost zbog gubljenoga zvršena, viteška y naj snažnejša?
ıėjša, mat. 281 odkuda (duša) spodobnejša y dragša bogu predi bi bila, 282, 344.
ša, mat. 176 vu nebu ni vremena, nego vekivečnost naj

itėjša, mat. 253 pelda vam ne more biti nit strahovitejša ljivejša.
jša, mat. 244 kak strašnejša y ostrejša je vaša muka!
ı, mat. 205 volja božja je naj svetejša, 345 bila je plača jša.
mėjša, mat. 136 ah kuliko turobnost trapljivnejša je?

tužnêjša, reš. 64 naj tužnejša zla navada je koja se čini s ža-
stjum.

tvrdêjša, mat. 452 ni senja, nego naj tvrdejša istina je.

vrêdnêjša, mat. 342 vnogo lepša, vrednejša . . je duša, 276, 53[illegible]4.

zjednačenêjša, reš. 7 mera naj zjednačenejša.

zročnêjša, mat. 136 ah kuliko turobnost razumnejša, zročnejša y trapljivnejša je?

zvršenêjša reš. 47 druga žalost je bila vnogo viteškejša y zvrš[illegible]-nejša, 51, 55, 64; mat. 502 ona je najzvršenejša naredba y prili[illegible]a vseh zapovedih.

žmehkêjša i *žuhkêjša*, mat. 222 ako vam predi protivščina bi[illegible]a je žuhka i žmehka, potlam vam je žuhkejša y žmehkejša, 449 ke[illegible]-neje dojde kaštiga vekša i žmehkejša.

b) *ostali padeži*

α) u kranjskoj slovenštini.

bogatêjšega, vrt. 75 mehkužnost pripravi po časi nar bogatejši[illegible]ga na beraško palico; *bogatêjših*, vrt. VI. vam bo veliko bogatejš[illegible]ih pridelkov dajala.

hudobnêjšega, Schönleben evang. 256 s katerim bote mogli izga-siti vse goreče stréle tiga ner hudobnejšiga.

legotnêjši, gol. 31 taisti pajnovi koker nar legotnejši (so) meni nar ble dopadli.

mehkêjši, vrt. 73 sam pa se zavali kot klopic v lož ne mehkejši od zajčjiga.

močnêjšega, vrt. 73 ko je jel spati (bolnik) se močnejšiga čuti.

môdrêjšemu, vrt. 78 nar modrejšimu možaku bi se utegnilo pri-meriti de . .; *môdrêjši*, vrt. 13 pri vsih omikanih narodih so vse-lej nar modrejši možaki svoje vednosti mladosti razložili.

obilnêjši, schönl. 229 taku je veliku več ta služba h pravici v eni obilnejši časti.

slabêjših, gol. 193 imaš 20 pajnov, 10 močnih 10 pa slabejših.

strašnêjši, vrt. 81 kužne bolezni so tolikanj žalostniši in straš-nejši primerljeji za človeštvo; *strašnêjšimi*, vrt. 131 med še straš-nejšimi prikazki.

svetêjši, kast. 88 ty karsčeniki svetejši so bily.

temnêjšem, preš. 157 mi pred očmi je v nar tamnejšim koti p[illegible]gled ta.

težkêjšega, cruc. 71 nej na zemli težkejšiga stanu kakor je v[illegible]

učenêjšega, cruc. 196 nej imel vučenejšiga inu svetešiga pridgar.

ntejšim, pred. z naj nasnovitejšim vrastvom gostej živeti (106).

êjšega, trpl. 71 doli si me pùsto do naj kmičnejšega mesta.

ıêjši, kùzm. 136 štimate ka so eti Galileanci krivičnejši bili drùgi?

išo, kùzm. 272 drùgi den so to lagojejšo naklado vò zlùčali.

, trpl. 48 či bi se na vago djali, navkùp bi ležejši bili a.

jše, trpl. 44 reči njegove so mehkejše od olia.

jši, kùzm. 312 je li smo od njega močnejši? *močnêjših*, pred. t naj močnejši' z Izraela (132).

nêjše, kùzm. 316 štere kotrige tejla se vidijo naj nemočnejše j potrebnejše so.

enêjše, kùzm. 316 štere (kotrige) štimamo naj poštenejše .

ıêjši, trpl. 27 tanáč držijo prouti meni i ti naj nevolnejši.

ıitêjši, kùzm. 250 tej pa plemenitejši od Thesaloničancov prijali rejč božo.

ıêjše, kùzm. 251 možje Athenašanski! vsega vejč vas naj jše vidim.

ıêjši, kùzm. 405 po veri je Abel popolnejši aldov od Kaina bougi; *popolnêjša*, kùzm 397 na popolnejša se nesmo; *šem*, kùzm. 401 je Kristuš prišao po vekšem i popolnej- ori.

nêjše, kùzm. 316 štere kotrige tejla se vidijo naj nemoč-

ti prednjejši Židovov prouti Pavli, 275 vkùp je zezvao Pavel ono, ki so prednjejši bili med Židovmi, 280 prednjejši smo? *prednjêjših* kùzm. 250 pridrùžili so se k Pavli i ti' pobožni' Grkov vnoga vnožina i žen ti' prednjejši' ne malo; *prednjêjšim*, kùzm. 73 gda bi Herodeš večerjo napravo jezernikom i tim prednjejšim Galilejcem; *prednjêjše*, kùzm. 243 so podbadali te pobožne i poštene žene i prednjejše mesta.

prvêjših, trpl. 66 ne spoumeni se s prvejši' grejhov naši'.

slabêjšoj, kùzm. 414 liki slàbejšoj posoudi ženskoj podiljavajte čest.

srčnêjši, kùzm. 356 vnougi bratov so srčnejši gratali.

starêjšega, kùzm. 380 starejšega človeka ne štrajfaj; *starêjše*, kùzm. 380 starejše žene liki matere (opominaj).

svetêjšo, kùzm. 437 cimprajte se gori na naj svetejšo vero; *svetêjšoj*, trpl. 93 vu svetejšoj precimbi kak rana zorja bode ti rosa mladencov tvoji'.

trdnêjšega, kùzm. 269 sem pouleg naj trdnejšega reda našega vadlùvanja živo.

zavrženêjši, kùzm. 306 ki so naj zavrženejši vu gmajni, tisto postavte sodce.

zevčenêjši, pred. oni so naj zevčenejši na boj, šteri svoje požeđenje obladajo (133).

zmožnêjšega, trpl. 86 gda je povnoužao boug narod svoj jako i zmožnejšega včino od nepriatelov njegovi'.

znamenitêjšimi, kùzm. 269 idouči vu poslùšavnico z možmi naj znamenitejšimi toga mesta.

žmetnêjšo, kùzm. 46 zato vzemete žmetnejšo soudbo, 153 eti vzemejo žmetnejšo soudbo; *žmetnêjša*, kùzm. 46 nihate ta žmetnejša e pravde: soudbo i miloščo i vero.

γ) u hrvatskoj slovenštini.

bližnjêjšega, mat. 434 koga (vudarca) naj menje bojal bi se, ako prem naj strašnejšega y naj bližnejšega smrti; *bližnjêjši*, mat. 413 koji smo bližnejši k smrti.

batrivêjšu, reš. 205 koje (govorenje) veru batrivejšu včiniti more.

bogatêjšega, mat. 534 koja (plača) mene včini srečnejšega, bogatejšega.

britkêjšega, mat. 245 ni trapljenja ostrejšega y britkejšega.

brojnêjši, mat. 117 imamo za naše branitele šeregh od teh nepriatelov y jakši y vnogo brojnejši; pl. mat. 448 angeli bili su vnogobrojnejši zvrhu broja od vseh ljudih; *brojnêjša*, mat. 448 valite da su vnoga y naj brojnejša takva pripečenja.

žêjše, mat. 514 s kreljutmi orla, ptice vu létanju najbržejše.
mernêjšega, mat. 250 čujte nekaj strašnejšega y čemernejšega; *rnêjšu*, mat. 244 imaju bol naj čemernejšu v vutrobe; *čemer-*; mat. 203 jesu nekoje protivščine čemernejše y žuhkejše; *če-êjših*, mat. 217 posred najžuhkejših, najčemernejših protivščin.
stêjšega, mat. 343 stvari čiste najčistejšega, 373; *čistêjših*, reš. u predgovoru: zebral je pet najčistejših kamencov.
alečnêjšem, mat. 170 vu najdalečnejšem mestu.
obrovoljnêjše, mat. 221 ufanje plače ali dara trude sladkejše, y ejše y dobrovoljnejše čini.
uglêjše, mat. 347 zbog duglejše nezočnosti (absentia) sina.
asovitêjše, mat. 383 dozvati včinil naj glasovitejše meštre.
êšnêjše, mat. 238. koju (muku) oči vnogo grešnejše trpele budu.
iščêjšega, mat. 254 zbog guščejšega opominanja, 474 radi guega plavanja; *guščêjša*, mat. 404 živel sem guščejša v grehe nja čineč; *guščêjše*, mat. 569 vas naučiti potreboču guščejše tve; mat. 607 koje (spačke) pri vas guščejše y navadne jesu; *êjšem*, mat. 336 vu guščejšem premišljavanju; *guščêjšim*, mat. s spomenkom guščejšem, 542 z zvršenjem guščejšem.
snovitêjšega, mat. 568 navuka nit hasnovitejšega, nit istinitej- nit mudrejšega od ovoga vam ne morem ostaviti; *hasnovitêjšu*, 122 nju (kaču) zbog hasne y vračtva prikladnejšu y hasnovi- išču, 328 ostavil je kakti hasnovitejšu y naj segurnejšu pro- u suprot nečistoče; *hasnovitêjše*, mat. 325 s kem pobožnosti i dragše y povolnejše jesu, s tem nam takve hasnovitejše jesu; *ovitêjša*, mat. 399 naj hasnovitejša vračtva prijemati moraju; *ovitêjšimi*, mat. 399 z naj hasnovitejšemi vračtvi vrače se.
nanjêjšega, reš. 211 misliti morete, da bi navuk ovakov naj jnejšega človeka mogel biti; *hmanjêjši*, reš. 206 koji (ljudi) su naj gorši i naj vmanjejši.
udobnêjših, reš. 208 Kristuš ako bog ni bil, bil bi moral naj i biti od vseh naj goršeh y hudobnejšeh ljudih.
tinitêjšega, mat. 568 navuka istinitejšega od ovoga vam ne mo- ostaviti; *istinitêjša*, mat. 534 koja su naj istinitejša.
zvišenêjšega, mat. 373 kaj rečemo od obraduvanja onoga naj šenejšega varaša stanovnikov? *izvišenêjše*, mat. 511 pelde naj iznejše bi kazal.
asnêjši, mat. 39 kotrigi vere naše jasnejši y vidnejši jesu postali.
alnêjše, mat. 228 gučaj y napitek vode naj kalnejše.

kratkêjši, mat. 106 nam je put vu nebo kratkejši včinil; *kratkêjšu*, mat. 446 posluhnete jednu naj kratkejšu stran oneh. . .

krvoločnêjši, mat. 248 naj krvoločnejši hahari.

kužnêjšom, mat. 236 z naj kužnejšum duhum na živoga pajda[illegible] curelo je.

lahkêjše, mat. 221 ufanje plače trude lahkejše čini.

lêpčenêjša, mat. 471 buduč (su) vsa ova lepčenejša od smole.

ležêjši, mat. 75 da način ležejši proščenja imamo.

ljubljênejšega, mat. 247 zavrženi od naj ljubljenejšega njegvoga lica y zočnosti jesmo, 540, 568; *ljubljenêjšu*, mat. 166 Mariju hočete spoznati ljubljenejšu, 177, 205; *ljubljenêjši*, mat. 464 tak rečem kakti naj ufanejši prijateli y naj ljubljenejši roditeli; mat. 208 da njegvi dragši y ljubljenejši slugi bi bili tuliko z njimi obtrženi; *ljubljenêjše*, mat. 218 prvoj dragše, ljubljenejše bile su protivščine; *ljubljenêjših*, mat. 476 Josaphat kralj zmed svetejših y od bogatih ljubljenejših kraljev židovskeh; *ljubljenêjšemi*, mat. 486 on more duše naše zvračiti z naj ljubljenejšemi svojemi miloščami.

ljubomornêjše, mat. 50 kazali jesu sebe kakti hlepitele y ljubitele, dapače naj ljubomornejše zapovedih božjeh.

mahnitêjše, mat. 631 kričala strašno nesrečna duša, ali s tem mahnitejše y srditejše duše bolje nju vu ogenj pekla porinule jesu.

milosrdnêjšega, mat. 451 bog vu sebi je srdca naj milosrdnejšega.

milostivnêjšemu, mat. 196 bi još pridali molbe vaše k ovomu naj milostivnejšemu prihodniku; *milostivnêjšum*, mat. 102 z rukum milostivnejšum nas kaštigueš.

mlačnêjše, mat. 172 poleg priprave vekše, mejnše, mrzlejše, topljejše ali mlačnejše vekša, mejnša milošča dobiva se.

mogučnêjšega, mat. 145 od priatela naj mogučnejšega našega nikakvo dobro nebi mogli imati, 320; *mogučnêjšum*, mat. 400 z rečjum naj mogučnejšum; *mogučnêjši*, mat. 444 morali su biti jakši y mogučnejši ljudi; *mogučnêjša*, mat. 372 čutenja postaju naj mogučnejša; *mogučnêjše*, mat. 397 nit zvršavaju vse načine končemar mogučnejše.

mrzlêjše, mat. 172 poleg priprave mrzlejše, topljejše vekša, mejnša milošča dobiva se; *mrzlêjši*, mat. 425 kak mrzlejši vetri (bi bili)?

mudrêjšega, mat. 161 poleg svedočanstva naj mudrejšega bogoslovca, 346, 401, 505; *mudrêjšemu*, mat. 204 z izručenjem y v ruke danje naj mudrejšemu božjemu naregjenju; *mudrêjši*, reš. 212 kak na[illegible]

·*nêjšemu*, reš. 97 ki se ne sramuje vu tvrdokornosti naj
ijšemu jednak ne biti.
ijšim, mat. 609 z občinskejšem navučitelov tolnáčenjem.
·*anêjšega*, mat. 540 kaj more biti obraduvanejšega za

jši, mat. 413 koji smo . . obtršenejši.
jša, mat. 54 na svedočanstva očivestejša pogledajte; *oči-*
, mat. 570 z očivestejšemi rečmi zapoved ponovil je.
jši, mat. 370 koje su naj odičenejši svetci vučinili; 529
su (vugodnosti) vsi ljudi naj srečnejši, naj odičenejši sveta
ličenêjših, mat. 177 na odičenejšeh svetcev dneve, 370
tcev naj odičenejšeh.
jivêjšega, mat. 451 bog je srdca naj odpustljivejšega.
jša, reš. 172 prejdete v mesta naj odputnejša.
iši, mat. 51 gdo more taiti, da laž ni greh bolje od dru-
oduren y tak lažci odurnejši od drugeh grešnikov? *odur-*
at. 463 bila je zrok vu vas oveh y odurnejšeh grehov,
rnêjše, mat. 241 imaju hahare naj odurnejše.
ši, mat. 20 s kem mi tvrdejši, okornejši miloščam božjem
okornêjših, mat. 163 držeč nju zavjetje vseh naj okor-
ılovrednikov.
êjših, mat. 468 jeden zmed osebujnejšeh spomenkov bila
poved.
ga, mat. 245 ni trapljenja ostrejšega; *ostrêjši*, mat. 18

angeli bili su plemenitejši od vseh ljudih; *plemenitêjšem*, mat. 26 vu stališu plemenitejšem od vseh izvišenostih vremeniteh.

pogibeljnêjše, mat. 385 koja zimljica je gorša od vsake naj gorše y pogibelnejše zimljice; *pogibeljnêjši*, reš. 192 zapuščenja jesu grehi od vseh pogibelnejši.

poglavitêjši, reš. 11 ovi (poslušiteli) jesu naj vrednejši, naj poglavitejši, naj viteškejši.

poniznêjše, reš. 48 ne more se lehko zgovoriti njegova žalost, molitve naj poniznejše i zažganejše.

potrêbnêjši, mat. 305 navuka potrebnejši bi bili razumni kak tupi i bedasti puk.

povoljnêjše, mat. 324 s kem pobožnosti bogu dragše y povoljnejše jesu, s tem nam takve hasnovitejše jesu.

pravičnêjšega, mat. 3 očituvala budu mogučnost boga naj pravičnejšega; *pravičnêjše*, mat. 450 je nazvestil naj pravičnejše zapovedi.

preštimanêjšega, mat. 278 dosta bude čuti kakti zmed negdašnjeh mudroznancev naj preštimanejšega Seneku, 282, 295, 380, 385; *preštimanêjšu*, mat. 443 lepšu y preštimanejšu napraviti hižu je včinil; *preštimanêjšem*, mat. 180 vu življenju preštimanejšem; *preštimanêjšum*, mat. 345 odkupljena je z naj preštimanejšum krvjum; *preštimanêjši*, mat. 188 kojega (navuk) vsi naj preštimanejši navučiteli složno vuče, 448; *preštimanêjša*, reš. 24 naj preštimanejša y najviteškêjša bila su ona dela; mat. 108 nebo daje (dobra) vnogo vekša, preštimanejša, vekivečna, 294; *preštimanêjših*, mat. 506 iz naj preštimanejših rud; *preštimanêjše*, mat. 511 vrte naj preštimanejše zatrte bi kazal.

previšêjšimi, mat. 373 je obzidan z naj previšejšemi zidi.

prikladnêjšu, mat. 122 nju (kaču) zbog hasne y vračtva prikladnejšu y hasnovitejšu išču.

pripravljenêjša, mat. 372 naša čutenja tella, s kem zvršenejša s tem pripravljenejša jesu za prijeti obraduvanje.

pripravnêjša, mat. 372 naša čutenja postaju naj zvršenejša, naj pripravnejša y naj mogučnejša prijeti vekše obraduvanje.

priprostêjšim, mat. 527 med pukom neobičnem y najpriprostejšem; mat. 528 zaposta lja se dugovanjam naj priprostejšem, 548; *priprostêjših*, mat. 246 boga zbog najpriprostejših dugovanj jesmo pogubili.

pristojnêjšega, mat. 421 ni načina pristojnejšega za oduriti dobra svéta ovoga.

ıčnêjši, mat. 343 bog vu stvorjenju duše razlučnejši y plejši red y način bil bi držal.
ıérnêjše, mat. 596 koje (milošče) su vam nadošle od boga lnejše, razmernejše y hasnovitejše.
ımnêjših, mat. 303 moral je biti kralj zmed razumnejših s puka.
ıéjši, mat. 607 još retkejši jesu koji bi znali; *rêdkêjše,* mat. ahagjam još retkejše, koji bi . . .
rnéjšega, mat. 320 ni mogučnejšega nit kaj segurnejšega. . .
éjšu, mat. 329 s. Cyprian ne nahagja jakšu y segurnejšu bu proti teškoče y strahu smrti; *segurnêjši,* mat. 165 tuliko ıejši budete.
ljivnêjši, mat. 444 morali su biti onda skrbljivnejši, jakši y nejši ljudi.
vnéjšu, mat. 483 koi vidi naj skrivnejšu voljnost.
vnéjša, reš. 172 prejdete v mesta naj odputnejša y skrovoneh samoč.
kéjšega, mat. 343 stvari sladke (očituju boga) naj sladkejšega; *šu,* mat. 374 ne bi vživali naj sladkejšu zasitnost; *sladmat.* 221 ufanje plače ali dara trude sladkejše čini.
ıdnéjša, mat. 246 slobodnejša pajdaštva kuliko trapljenje duše ala budu.
ıéjši, reš. 189 koteri zbog rodbinstva ali povračne ljubavi ši jesu med sobum bili.
lljivéjših, mat. 237 iz kojeh (dehnjenj) najsmrdljivejšeh kuıinba izhagja.
lučéjšimi, mat. 237 k naj smrdučejšemi ranami y k kipenju prikloplјeni jesu.
nêjši, reš. 5 kameni vu čistoči naj snažnejši.
obnéjšega, reš. 207 kaj pak goršega y vražjemu delu spodobı je kak . . .
enéjšu, mat. 202 nju v betegu srdčenejšu včini.
téjšega, mat. 3. očituvala budu mogučnost boga naj srditejšega.
ıéjšega, mat. 419 na mesto preskrbljenja jednoga stališa naj šega . . ., 534 koja mene včini srečnejšega, bogatejšega; *ši,* mat. 195 vnogi srečnejši grešniki, 529.
ıéjši, mat. 109 imate boljši y stalnejši imetek.
ljši, mat. 453 nisu li oneh starejši dober y vrli imetek negda *starêjšem,* reš. u nasl. listu po Juraju Reessu, stolne cirkve ečke kanovniku starejšem; *starêjših,* mat. 35. od starejših bi naučili, 406; *starêjše,* mat. 511 napiske naj starejše bi kazali.

strahovitêjši, mat. 18 njim nazveščuje vnogo strahovitejši sud; *strahovitêjših*, mat. 223 jedno zmed strahovitejšeh pripečenjih, 238 vu spodobih naj strahovitejšeh kač, 370; *strahovitêjše*, mat. 566 više krat razmislite vnogo strahovitejše nesreče; *strahovitêjšimi*, mat. 250 z naj strahovitejšemi zubmi vragov raztrgane.

strašnêjšega, mat. 250 čujte nekaj strašnejšega, 434.

svetêjšega, mat 477 nimate najmov življenja vašega naj svetejšega; *svetêjše*, mat. 164 hotel je očituvati ljubav naj svetejše matere svoje; *svetêjšim*, mat. 455 z življenjem naj svetejšem; *svetêjši*, mat. 208 vsi vernejši y svetejši slugi boži obtršeni s protivščinami bi bili, 369; *svetêjša*, mat. 478 vu kojeh vsa naj svetejša odlučenja vtapljaju se; *svetêjših*, mat. 476 Josaphat kralj zmed svetejšeh kraljev židovskeh, 431.

svetlêjšu, mat. 111 hižu znovič vam napraviti hoče lepšu, svetlejš[illegible].

težêjše, mat. 221 prižmečujete vaše iste protivščine y težejše činit[illegible]e.

toplêjše, mat. 172 poleg priprave mrzlejše, topljejše vekša, mejn[illegible]a milošča dobiva se.

trapljivnêjšem, mat. 351 vu naj traplivnejšem plamenu.

trpkêjše, mat. 226 vaše protivščine včinite žuhkejše y trpkej[illegible]e.

trpljivnêjšega, mat. 388 od naj trplivnejšega Joba veli se.

turobnêjšu, mat. 437 zestane naj turobnejšu mater njegvu.

tužnêjši, reš. 198 tužnejši (su) vnogo od vseh tolnačniki.

tvrdêjše, mat. 8 pečine naj tvrdejše pucale se budu; *tvrdêj*[illegible]*ši*, mat. 425 kak tvrdejši ledi (bi bili)? *tvrdêjša*, mat. 434 jesu om[illegible]e. kčali naj tvrdejša srdca.

tvrdnêjšu, mat. 171 nju (veru) nazveščajuč vekšu y tvrdnejš[illegible]u; *tvrdnêjšimi*, mat. 570 naj s tvrdnejšemi rečmi dužnost ponovil [illegible]e.

ufanêjšega, mat. 325 njega on naj jakšega, naj ufanejšega p[illegible]o- znaje; *ufanêjši*, mat. 464 tak rečem kakti naj ufanejši prateli.

vêrnêjšega, mat. 568 ne imajuč nit ljubljenejšega nit vernejšeg[illegible]a priatela; *vêrnêjši*, mat. 208 vsi vernejši y svetejši slugi božji obtrše[illegible]ni s protivščinami bi bili.

veselêjšega, mat. 540 kaj more biti veselejšega. . .

vidnêjši, mat. 39 kotrigi vere naše jasnejši y vidnejši jesu post[illegible]li,

višêjšega, mat. 552 od kojega vekšega y višejšega nit je vči[illegible]il nit more včiniti; *višêjšem*, mat. 255 vu stališu višejšem; *višêj*[illegible], mat. 440 koi naj višejša znanja od boga je imal.

viteškêjši, reš. 12 ovi (poslušiteli) jesu naj vrednejši, naj pogl[illegible]vi- tejši, naj viteškejši.

voljnêjšu, mat. 166 Mariu hočete spoznati ljubljenejšu y voljnejšu vam pomoči.

vrêdnêjšega, mat. 48 kaj goder vu židovskom držanju nahaja se predragoga y vrednejšega, 279 more se kaj vrednejšega od vremena najti, 280; *vrêdnêjši*, loc. s. f. reš. 10 po stranki vrednejši; n. pl. reš. 11 ovi (poslušiteli) jesu naj vrednejsi; *vrêdnêjša*, reš. 24 naj vrednejša dela y najbolje viteški čini bili su dela i čini Kristuševi; *vrêdnêjše*, mat. 40 je cesar bogce vrednejše držal.

vrlêjšega, mat. 345 po ruke Apelleša naj vrlejšega málara zmalan; *vrlêjših*, mat. 506 napravljenoga iz naj preštimanejšeh, naj vrlejšeh y naj jakšeh rúd.

vučenêjših, mat. 431 pitajte vseh vučenejšeh navučitelov, kaj govore.

vugodnêjšega, mat. 282 da bi ladal y vžival kaj naj lepšega, naj vugodnejšega y naj preštimanejšega jesu vživali; *vugodnêjša*, mat. 373 bog vnogo vugodnejša nam da videti vu nebu.

zažganêjše, reš. 48 ne more se lehko zgovoriti prevelika žalost njegova, molitve najponiznejše y zažganejše.

zdravêjših, mat. 467 kade je želja najzdravejšeh potokov, s kojemi duša napája se.

zgovornêjšega, reš. 65 posluhnete naj zgovornejšega Križostoma.

zločestêjši, reš. 10 po stranki zločestejši.

zmožnêjše, mat. 243 spoznavaju nepresežne y naj zmožnejše boga zvršenosti.

zračnêjšu, mat. 111 nju (hižu) napraviti hoče . . zračnejšu. . .

zvršenêjšega, mat. 492 koja prez tajenja najzvršenejšega njegvoga bitja ne more se dopustiti; *zvršenêjše*, reš. 48. na peldu žalosti zvršenejše; *zvršenêjšu*, mat. 501 gledeli jesu kakti na priliku naj zvršenejšu; *zvršenêjšim*, mat. 211 z zvršenejšem načinom; *zvršenêjša*, mat. 372 čutenja s kem zvršenejša s tem pripravljenejša jesu; *zvršenêjšimi*, mat. 155 prošnju ponovila je s srdcem po naj zvršenejšemi čini vere.

žalostnêjšega, mat. 123 videl je priatelja svoga naj žalostnejšega; *žalostnêjšimi*, mat. 228 z drugemi naj žalostnejšemi rečmi obznanil je.

žuhkêjše, mat. 531 ne bi li betežniku takaj vnogo težejši vu podnašanju beteg bil y žuhkejše težkoče, da bi . . .? mat. 203 nut lepote načina vse protivščine ako prem naj žuhkejše sebi vučinit sladke, 218; a. pl. f. 226 vaše protivščine včinite žuhkejše; a. pl. m. 125 ja gučaje žuhkejše ovoga pehara smrti popil jesem; *žuhkêjših*, mat. 217 posred naj žuhkejšeh, naj čemernejšeh protivščin, 244 puni naj žuhkejšeh težkoč.

X. Sing. nom. masc. od razširene tvorke
ijъsjъ : êjši.

Način kojim se u staroj slovenštini pravi sing. nom. fem. i ostali padeža oblici osim sing. nom. masc. preniela je nova slovenština na sing. nom. masc. te pravi taj oblik od razširene tvorke ijъ promienjene prema glasovnim pravilom. Uslied toga glasi se zakršetak êjši.

a) u kranjskoj slovenštini.

čistêjši, vrt. 26 kakor se v njem (zraku) više pride, čistejši j

gôstêjši, vrt. 24 zrak je na tleh zemlje nar gostejši in težji.

močnêjši, schön. 288 Savlus je pak če dajle močnejši pèrhaja zal. 184 alь sь ti močnêjšь kakor Samson?

môdrêjši, zal. 184 alь sь ti modrêjšь kakor Salomon?

svetêjši, zal. 184 alь sь ti svetêjšь kakor David? 244 zakramen svêtьga rêšnjьga telêsa je nar svetêjšь zakrament. itd.

b) u ugarskoj slovenštini.

bêlêjši, trpl. 41 můj me da od snejga belejši bodem; pred. poškroupi me, gospodne, s hyžopom, bilejši bodem od snejga (141).

čistêjši, kùzm. m. 144 Jezuš od sunca čistejši!

gedrnêjši, kùzm. 332 gedrnejši pa bodouči je šou k vam.

krotkêjši, kùzm. m. 145 Jezuš naj krotkejši!

lagovêjši, pred. on ne ostane dober, nego vsigdar lagovejši gratùje, (107).

močnêjši, kùzm. 62. ide močnejši od mene za menom, 130, 362 kùzm. m. 131 ah boug moj ti jedini i naj močnejši pomočnik.

môdrêjši, kùzm. m. 144 Jezuš naj modrejši!

obilnêjši, kùzm. 336 bole sem jas vu delaj obilnejši.

pokornêjši, kùzm. m. 145 Jezuš naj pokornejši!

poniznêjši, kùzm. m. 144 Jezuš naj poniznejši!

pravičnêjši, kùzm. 465 te pravičen naj bode ešče pravičnejši.

prednjêjši, kùzm. 165 Ivan je prednjejši bio od mene

preštimanêjši, pred. dober glas vu človeki je vekši, preštimanej kak svecko blago, (125 gdje stoji pogrješno preštimaneši).

svetlêjši, trpl. 60 ti si svetlejši i zmožnejši od razbojnski' gour kùzm. m. 144 Jezuš od zvejzd svetlejši!

višêjši, kùzm. 336 bole sem jas vu vdarcaj višejši.

zadnjêjši, kùzm. 81 či što šče prvi bidti, naj bode med vsej naj zadnjejši.

zmožnêjši, trpl. 60 ti si zmožnejši od razbojnski' gour; pre spoznate vi, ka sam jas naj zmožnejši na etom svejti.

žalostnêjši, kùzm. 359 i jas ne žalostnejši bodem.

c) u hrvatskoj slovenštini:

vêjši, mat. 123 ni li srčenejši y batrivejši on, koi . . .
'éjši, mat. 282 bil bi na veke bogatejši, zadovoljnejši y srečI22, 533, 534.
ši, reš. 12 govorenja temel mora biti čist y naj čistejši.
ovitêjši, mat. 322 čin vekši, čudnovitejši y glasovitejši mora ono naregjenje s. maše aldova.
êjši, reš. 138 ovo mora biti vu nas jeden naj čvrstejši ščit sem skušnjam.
nêjši, mat. 234 koje jame kotar naj dalečnejši je zmed vseh · od neba.
žljivêjši, mat. 280 bog buduč drugač naj darežljivejši vu poı vendar vremena vsaki hip, vsaki čas za drugem daje.
vitêjši, reš. 208 naj glasovitejši on Salmoneus voziti se je at, 322.
ovitêjši, mat. 207 koi takov je kvar meni vučinil, je hasnomeni, nego ljubav njegva bi bila, 325 ov spomenek vam naj itejši je.
ijêjši, reš. 211 je li anda moguče, da naj hmanjejši med s tulikum navuka svetostjum navučati more?
bnêjši, reš. 206 on zmed vseh ljudih naj gorši y hudobnejši

nêjši, mat. 533 ov (bog) bil bi bogatejši, odičenejši, srečnejši enejši od prvoga.
jši, mat. 381 postaje svetlejši i jasnejši od sunca.
jši, mat, 381 lehkejši od vetra vu hipu more se prenesti.
'éjši, reš. 204 jeden na svetu je bog y on naj mudrejši, mat. 377.
zumnêjši, mat. 38 ov odgovor gorši y nerazumnejši je.
nêjši, mat. 533 ov (bog) bil bi bogatejši, odičenejši . . od

nêjši, mat. 74 je li morebiti negdašnja vremena bil greh odurnejši bogu kak je sadašnje vreme?
mitêjši, mat. 151 zrok višejši y plemenitejši Marije bil je.
jnêjši, mat. 324 spomenek muke Kristuševe bogu naj poli bi bil, 246, 323, 325.
ednêjši, reš. 204 jeden na svetu je bog y on naj mudrejši y ıvdenejši.
ičnêjši, mat. 38 da bog je vsa mogučen, zna, da je naj praі, zna, 9, 43, 218.
tmanêjši, mat. 553 milošča je dar vnogo plemenitejši, pre-

štimanejši y zvršenejši; greg. 11 Sušec sem starejši, vnog' svedokov zmogu ja preštimanejši.

protivnêjši, mat. 621 koteri (greh) protivnejši je cilju odkupljenja.

prvêjši, mat. 275 vu ove prilike kaj, štimate, hoče odkupitel, naš naj vekši y naj prvejši gospodar, znamenuvati?

razumnêjši, mat. 348 na pamet meni dohagja nekoj stanovit Lucius Mumius imenuvan, naj razumnejši vu oružju, naj nerazumnejši pak vu malarskom delu.

segurnêjši, mat. 350 za zadobiti stanovit orsag naj bolši y naj segurnejši način bi bil . . 435. 519.

spametnêjši, mat. 350 odgovori naj spametnejši cesar.

srčenêjši, mat. 123 ni li srčenejši y batrivejši on, koi . . ?

srečnêjši, mat. 282 bil bi na veke bogatejši, zadovoljnejši y srečnejši. 533, 534; greg. 33 ti pak gruden zadnji jesi naj srečnejši.

stalnêjši, mat. 519 jeden temelj je naj stalnejši; — bog je naj stalnejši.

starêjši, greg. 11 on se vu tom diči, da je naj starejši, 42.

strašljivêjši, mat. 243 tál vekši, gorši, strašlivejši y traplivnejši zla y muk dotiče se duše.

šegavêjši, reš. 212 naj šegavejši Muhamed ves navuk skončal je.

tečnêjši, mat 179 kaj bi bilo sililo človeka the načine ziskavati? morebiti . . naj tečnejši sad?

težêjši, mat. 531 ne bi li betežniku takaj vnogo težejši vu podnašanju beteg bil?

trapljivnêjši, mat. 368 je li za nikaj trideset y osem let naj traplivnejši beteg bil jedne Lidvine? 243.

trpljivnêjši, mat, 136 naj trplivnejši Job tak žalostil se je, 346.

tvrdêjši, mat. 240 o ti okoren y tvrdejši od kamena tovaruš! 425; reš. 103 kamen bude tvrd y naj tvrdejši.

turobnêjši, mat. 400 došel bil je pred zveličitela nekoj naj turobnejši otec s sinom svojem.

vêrnêjši, mat. 519. bog je naj stalnejši y naj vernejši vu svoih obečanjih.

veselêjši, greg. 33 ti gruden . . vse tvoje dni bud naj veselejši.

višêjši, mat. 151 zrok višejši y plemenitejši Marije bil je.

vitežkêjši, reš. 74 sram naj viteškejši je sramuvati se pred samem sobum, 78.

vrêdnêjši, greg. 11 k tebi kriči (prosinec) da je naj vrednejši, rodiš vu njem da se.

vučenêjši, mat. 213 kaj vračitel naj vučenejši Galenus odgovoril bil je.

dovoljnêjêi, mat. 282 bil bi na veke bogatejši, zadovoljnejši.
ršenêjêi, reš. 28 duša je naj zvršenejši kip božanski, 229; mat. aj nezvršenejši zmed njegveh delov čin bil bi more biti naš vršenejši, 553.

XI. Neorganski oblici.

i sing. nom masc. povlače se kadšto i oblici ostalih padeža te dolaze prema obliku sing. nom. masc. êji i ostali padeži neorko načinjeni po nerazširenoj tvorci.

a) u kranjskoj slovenštini.

ažêji, a. s. m. vrt. 13 če pa demant, nar *žlahneji* in dražeji n tebi pokažejo.
rkêji, n. pl. m. vrt. 10 v vsih od sonca obsijanih deželah so i in vtopljeni kraji gorkeji od višjih.
žêji, a. s. vrt. 16 kdo je neki ložeji kositar skozi težeji svinec gnil?
čnêjega, vrt. 190 de ga (gnoj) močnejiga stori; *močnêji*, n. n. vrt. 98 ko bi ravno nekteri *srčneji* in močneji ljudje nekoliko časa na svetu ostali, 102; *močnêjih*, g. pl. vrt. 35 žeplokislina, nar močnejih kislin je razjedljiva; *močnêjim*, d. pl. vrt. 101 orne so svojim bolj zastopnim ali močnejim voditeljam;
ižêji, n. pl. m. vrt. 9 so nižêji kraji gorkeji od višjih.
žêji, a. s. vrt. 16 kdo je neki ložeji kositar skozi težeji svinec potegnil?; *težêjem*, l. s. vrt. 16 plošica kositarja bo na stopim pa težejim svincu plavala.
dnêjih, g. pl. vrt. 195 Kraševci bi si nar trdnejih hrastov lili.
lahnêji, a. s. m. vrt. 13; *žlahnêjega*, vrt. 108 kmet nima nikaod kakega žlahnejiga plemena sanjati, 153, 183; *žlahnêjem*, l. rt. 108 kteri hoče v žlahnejim zapopadku to ime nositi.

b) u hrvatskoj slovenštini.

ližnjêja, n. s. f. izb. 25 ovoj bližneja stran Vugrske.
dahavêji, n. pl. reš. 212 s kem bolje su se dusili, s tem su y mlahavey postajali.
esrečnêjega, gasp. 136 kaj goder nesrečnejega premisliti se more.
trêji, n. pl. reš. 224 špoti večkrat od isteh mečov ostrei jesu.
lemenitêja, fuč. 78 kada tvoja naj plemeniteja duša izešla je iz blagoslovnešega tela tvojega.
rličnêjum, i. s. f. reš. 122 ne se mogla strahota ona s prilič- spodobum pretolnačiti.

prvêja, n. s. f. reš. u predgovoru: gde vendar naj prveja naša skrb bi biti morala; *prvêjim*, i. s. reš 73 hočemo ovo mučeničtvo srama z onem prvejem prispodobiti; *prvêji*, n. pl. gasp. 270 prvei dnevi obslužavanju očituvanja Kristuševoga alduvani jesu.

rodnêja i *visokêja*, Ritt. (= Vitezović) u Belost. gazoph. sub drevo: čim su dreva visokeja, se su menje tem rodneja.

temnêjega, reš. 121 koje (žveplo) čini ognja temnejega.

U *ugarskoj* slovenštini tih neorganskih oblika nisam našao.

XII. Oslabljeni oblici.

Oblici *êji*, *êjši*, kako jako i kriepko žive u narodu, isto se tako često *slabe:* a) êj se steže na dvoglas *ê*, kad se upotrebljuje oblik razširene tvorke, dakle *êši*, s naglasom na ê: zdravêši. Sve daljne oslabe nastaju silom akcenta, te se ono dvoglasno ê slabi na jednostavno e, dakle *eši:* zdráveši; b) êj slabi se na *ij*, dakle *ijši:* zdrávijši, ali taj oblik ne dolazi, barem ne u knjizi, nego se ij slieva na *i*, dakle *iši:* zdráviši, a gdje je izgovor lahak, izpada i to *i*, dakle *ši:* zdrávši. Kad se uzima oblik nerazširene tvorke, onda se c) êji slabi na *iji:* zdráviji. Na tom stepenu stoji danas komparativ književne hrvaštine ili srbštine: divniji, silniji, zdraviji, itd. U slovenštini je toga malo, u starijoj knjizi mislim niti ne dolazi, obično izpada *i*, dakle *ji:* zdrávji. U govoru se čuva *i* samo, gdje se rieč bez njega ne bi lasno dala izgovoriti kao u adjektivih na — en (ьнъ): mírniji, rávniji, sílniji.

a) oblik *êši*, *eši*.

α) u kranjskoj slovenštini.

bêlêši, dalm. jer. plač. 4 nje Nazarei so bily beléši kakor mleku.

bridkêši, dalm. gmpr. vola je bogu na tu nar britkeše sovraž.

čistêši, dalm. cant. 5 njegova glava je nar čistêše zlatu, ps. 30 vzami to nar čistešo myrro, jer. plač. 4 nje Nazarei so bily čistéši kakor sneg.

glôbokêši, dalm. gmpr. de bi ležali v murji, ker je nar globokeše, dalm. predg. k psalt. kej najdeš globokeše, žalostnišo inu miliše besede?

hitrêši, dalm. gmpr. veliku brže inu hitreše bi za nas djanu bili, jan. 20 ta drugi joger je naprej tekel hitréši kakor Petrus. cruc. 44 hitreši bodo naše kratka leta pretekla, 522.

lažêši, *ložêši*, *lehkêši*, dalm. mark. 6 Sodomi inu Gomorri bo lažéši na sodni dan, mat. 9 kateru je lažeši reči ... .; dalm. hrom.

i ti naš jarem lažéši, cruc. 167 de bi nje duh ložeši se ojmu stvarniku polzdignit; kast. 279 de boste mogli at.

dalm. mark. 1 eden pride za mano, ta je močnéši kakor 10 smo li my močneši kakor je on? mos. I. 25 en čnéši kakor ta drugi...ti si veliku močnéši postal kakor I. 19 trobente glas je če dajle močnéši bil; kast. 304 n) ta močneša mesta premore; cruc. 97 jest sim prener močnešiga Sampsona, 243 (v) ustyh tiga ner močudi najde med.

dalm. gmpr. človik začne razumniši inu modreši hoditi, ožja norrost je modreša kakor so človeki inu božja šibčneša kakor so človéki, mos. I. 3 kača je bila modreša zvirine; cruc. 17 Salomon je bil ta ner modreši, 97 jest al tiga ner modrešiga Salamona, 397 se more štimati svojm ner modrešem Salamonam.

dalm. fil. 1 molim za tu de vaša lubezan če dajle več de, dalm. predgovor k Danielu: ta njemu tem obilneši pavl. II. kor. 3 v eni obilnéši časti.

lalm. žid 1 božja beseda je ostreši kakor oben meč.

dalm. josv. 3 kateri (Jordan) je vsaj v tem istim času nu polneši bil. dalm. predgov. vse vode teko v morje, postane.

dalm. mos. I. 23 pokopaj tvojga mrtveca v naših ner grobeh.

lalm. mos. I. 30 tako so bile te poznéše (ovce) Labanove.

lalm. jer. plač. 4 njih štalt je bila rdečéša kakor koralde.

dalm. kor. II. 9 smo čestu skusili da je skrban, zdaj skrbnési.

lalm. fil. 1 inu so (bratje) srčnéši postali.

, dalm. gmpr. še je pak letu strašneši; cruc. 438 nej rašneši bolezni.

alm. gmpr. je na tu nar svetéše ga opominal; kast. 126 mati božja; cruc. 25 kateriga ner ble lubi, je ner sve-), 40, 53, 313 itd. svetešiga cruc. 97, 182, 196, 199, 132, itd.

lalm. kor. I. 12 kateri vudi se nam zde nar šibkéši, ti ébniši.

dalm. gmpr. kar je temnéši inu kračiši govorjenu, to on izlaga.

težkêši, dalm. gmpr. taisti marter je še tem vékši inu teškeši, dalm. luk. 20 tisti bodo tem teškeše pogublenje prejeli; dalm. mos. II. 5 naj se teškeši stury teh ludy služba, dalm. mat. 23 zad puščate tu nar teškéše v postavi.

tihêši, dalm. apost. 22 so ony še tihéši postali.

trdêši, dalm. apost. 26 katera je ta nar trdéša sekta.

učenêši, cruc. 117 pošle klicat te ner vučeneši arcate, 575 pedeset teh ner vučeneših philosophou je bilo vkupaj peršlu, itd.

veselêši, dalm. pred. 2 gdu je veseléši jedil inu bulšiga vžival kakor jest?

visokêši, dalm. gmpr. so se teiste na tu nar visokeše veselili; kast. 56 jest sim iz vust tega nar visokèšiga.

vrôčêši, dalm. mos. I. 18 kedar je dan ner vročéši bil.

zgodnêši, dalm. mos. I. 30 tako so bile te pozneše (ovce) Labanove, te zgodneše pa Jacobove.

žihrêši, kast. 127 de žihrèši k tvojmu synovi pristopim. itd.

b) u ugarskoj slovenštini:

blaženêši, šerf 123 božja porodnica je pa še za to dosti blaženeša, 313 naj blaženeša poročitba novega zavitka.

bližêši, šerf 48 nevarnost kde je naj silnéša, je božja pomoč naj bližeša.

bogatêši, šerf 178 je nemiren da bi skoz rad več imel no bogateši bil.

bolečnêši, šerf 21 zaslyžim . . naj bolečnešo kaštigo, 128 on občuti naj bolečneši kvar.

božnêši, šerf 297 bi ga za naj božnešega delavca pri hrami gol vzel, 301.

čednêši, šerf 11 bog je naj modreši no naj čedneši, 30, 55, 76, 1 5[illegible]

čistêši, dain. 33 stan diviški je naj čistéši; šerf 154 tam se znajd človek v prijatelstvi z Jezušom no njegovoj najčistešoj materjoj-

čudnovitêši, šerf 335 to jas mam za čudnovitešo kak vse krepos[illegible]

daljnjêši, dain. VI. iz najdalneših stranov velikega cesarstva.

darovitnêši, šerf 334 bog je naj darovitneši nazajplačyva[illegible] obresti.

dobrotljivêši, šerf 51 mi moremo na boga naj dobrotlivešega o[illegible] vso zavypanje meti, 11, 44, 47, 49, 73, 244, 361, 468.

dopadljivêši, šerf 313 kelko so predspodobe bile ene bogi naj [illegible] padliveše poročitbe, 16, 76, 389.

globlêši, šerf 378 z naj globlešoj pobitostjoj srca, i *globšêši*, [illegible] 416 z naj globšešoj pobitostjoj srca.

hasnovitnêši, šerf 377 kaj je meni hasnovitnešo, kak tebe lybiti? 71 navyki naše božje vere sejo (= so, sunt) za našo telo no dušo naj hasnovitneši.

imenitnêši, dain. 28 tota jed je naj imênitneša zvana; šerf 330 prvo naj predneših no naj imenitneših dobrih del je molitva, 71, 336, 348.

kračêši, dain. III. najdeš neke novo zebrane kračéše ino pravéše znamle.

krêpostnêši, šerf 76 da bi skoz jakši, čedneši no krepostneši postajal, 176.

ljubêši, šerf 105 nič njegovemi srci ne sme prijetnešo no lybéšo biti kak bog.

ljubeznivêši, šerf 298 proti keri (Magdaleni) se je Jezuš dosti lybezniveši skažyval.

milnêši, šerf 263 ti naj milneši razveselitel žalostnih! 265, 315, 425.

milosrčnêši, šerf 16 naj milosrčneši! tebi se jas priporočim.

milostivnêši, dain. VI. naj milostivnešega cesara minister.

močnêši, šerf 376 je prva no naj močneša žela našega srca za boga, 142, 143, 153, 158, 304. 315, 356.

mogôčnêši, šerf 315 ti vsega naj mogočneši! 49, 144.

môdrêši, šerf 30 menijo da so naj mudreši no naj čedneši, 11 14, 49, 73 itd.

nagajavnêši, šerf 298 proti keri (Magdaleni) se je Jezuš dosti nagajavneši no lybezniveši skažyval.

nesmilenêši, šerf. 334 to je naj nesmileneši („nasmileneši"), naj nesrečneši stan človeka.

nesrêčnêši, šerf 86 te je taki človek naj nesrečneši, 93, 334.

nevarnêši, šerf 151 med naj nevarnešimi no naj hyšimi lydmi je človek te sloboden, 93.

obilnêši, šerf 120 da bi njemi bolšo no obilnešo silje prirodila.

ostrêši, šerf 143 skos skyšnjave pa pazlivost kres se preveno ostreša gračyje, 116.

podučenêši, dain. III. pri vsih podvučenéših narodih.

pobožnêši, šerf 154 v nebesah je človek v tovarštvi naj pobožneših . . lydi.

popadljivêši, šerf 64 keri so za nečiste gybanja popadliveši.

popolnêši, šerf 149 naj popuneša bogoblaženost jeste, či človek bogi naj vekšo veselje najde, 73, 76, 102, 152, 153, 156, 178 231, 233, 438 itd.

potrêbnêši, šerf. 57 njemi je dryga nič ne potrebnešega včiniti kak Jezuša iskati, VII. 71, 79, 91, 242, 258, 304, 311, 313, 349.

poznêši, dain. 184 one tydi znajo nas bližen no poznéši čas.

pravêši, dain. III. najdeš neke kračéše ino pravéše znamle.

pravičnêši, šerf 27 se ne dovejo, da je bog naj pravičneši, 44, 49, 73.

prednjêši, šerf 74 tota je naj vekša no naj predneša zapoved, 81, 189, 235, 330, 331.

premočnêši, šerf 95 žela po posvetnem blagi sirmačkega no premočnešega človeka na same krivične misli vodi.

preobilnêši, šerf 20 te še je milost božja dosti preobilneša postala.

prijetnêši, šerf 105 nič njegovemi srci ne sme prijetnešo no lybéšo biti kak bog.

priličnêši, šerf 356 naj bi se za milost božjo priličneši delali.

primêrnêši, šerf 332 naše djanja božji voli primerneše naredimo.

pripravljenêši, šerf 416 z naj pripravlenešoj močjoj vole.

razumnêši, šerf 45 bog je naj mudreši, naj čedneši, naj zastopneši no razumneši . . on je naj popunešo bitje.

resničnêši, šerf 425 on je naj zvesteši no resničneši.

silnêši, šerf 303 kelko je silneša naša žeja. . ., 48.

skrivnêši, šerf 210 bog je na vsakem naj skrivnešem mesti nazoči, 27, 46, 204, 208, 209.

sladkêši, šerf 17 kda mo jas povrednen Kristuši edno naj sládkeših sionskih pesem popevati.

slobodnêši, šerf 305 tote zapovedi so naj slobodneša pot v nebesa, 304, 311.

spodnjêši, šerf 204 gre notri do njegovega naj spodnešega d[illegible]

srčnêši, šerf 249 ker je njihov zastop nje srčneše naredil, 1[illegible]

srêčnêši, šerf 134 on zdaj srečneši postaja, 175.

starêši, šerf 48 stareši (brat) je po svojem oči doma hišovar[illegible] prek vzel.

strašnêši, šerf 93 kaj še je polek naj strašnešega: on nanč vé, da je padnul, 116, 284.

svetêši, šerf 359 spunjavanje njegove naj sveteše vole, V. 27, [illegible] 73, 154, 236.

svêtlêši, dain. VI. našega naj svetlésega cesara minister, IV [illegible] šerf 98 bi trdotemna noč svetleša kak den bila, 209, 259.

težkêši, šerf 477 je pogrešenje prijaznega očinega obličja Abs[illegible] loni teškešo bilo.

uročnêši, šerf 165 skoro k njim priti, naj bo nagled naših n[illegible] yročneših misli.

veselêši, šerf 152 naj bolše no veseleše je pri Jezuši biti v nesah.
veselnêši, šerf 154 čista vest de se na opravlene dobre dela spomjala z naj veselnešim dovedenjom.
višêši, šerf 310 zdigne dyha k višešim rečam, 155 bog je naj viša no naj višeša dobrota, 17, 73, 105, 142, 154, 196, 207, 310, 3, 314, 325, 334.
vrêdnêši, dain. 33 še divički (stan) je vrednéši; šerf 377 kaj jas am vrednešega dosečti kak tebe?
zadnjêši, dain. 48 zdaj je pa pastirski stan ze vsih naj zadnéši an.
zastôpnêši, šerf 45 bog je naj zastopneši no razumneši.
zveličanêši, šerf 17 o kak zveličani jas bodem, kda mo jas vee zbore nebeške poslyšal! ali pa še zveličaneši, kda . .
[zvêrnêši, šerf 262 je le ne nikoli v totem živlenji popunoma zverneši v dobrem, da ne bi kerega greha včinil (valjda poeška mjesto „zvršeni").]
zvêstêši, šerf 425 on je naj zvesteši no resničneši, 451.
žmečêši, šerf 116 svoji dyši strašnéšo sodbo, žmečeši račyn no rešo kaštigo pripravla.
žmetnêši, šerf 471 ovači de tvojo povrnenje dosti žmetnešo stalo.

c) u hrvatskoj slovenštini:

bahatnêši, izb. 29 naj bahatneši junaki bili jesu.
batrivêši, gasp. 145 batriveše glavu je podignul; reš. 205 vera triveša postaje.
bedastêši, gasp. 948 o norost y prevzetnost naj bedasteša! izb. 167.
bêlêši, gasp. 281 vu sviti puščenički oblečen od snega beleši, 80, 5, 385, 397, 451, 517; lad. 111, 120; izb. 120; ad. 136.
betežljivêši, ad. 46 moj otec zmir betežljiveši je postajal.
blagoslovnêši, fuč. 78 duša izešla je iz naj blagoslovnešega tela.
blaženêši, škol. 358 ako divojka ovak ostane, bolje včini i bude laženeša, 386; gasp. 366; reš. 184.
bližnjêši, zagr. 107 kuliko su ti bližneši vu rodu; lad. 16, 94, 97, 265, 270; pup. I; rod. 53, 84; ad. 23.
bogatêši, zagr. 78 naj bogateše hiže na ništar dohagjaju; fuč. 167; gasp. 27, 382, 457; rod. 67; vrač. II. 24; ad. 164.
bridkêši, gasp. 122 z naj bridkešum smrtjum.
brzêši, bržêši, gasp. 951 kakti naj brženi jastreb vu njega se

strašilo spusti, 121, 262; lad. 82; pup. V. 37, 47, 48; svil. 3[illegible] izb. 159.

čednêši, gasp. 85 naj čedneše proti nezahvalnomu pregovori slug 123, 402.

čemernêši, zagr. 136 pitaj naj čemernešega pozoja; gasp. 52 bolje pozoja y najčemernešega bažiliskuša imenom sebe ozivati kaž

čištêši, gasp. 232 bil je naj čisteši gluboke razumnosti zdene 13, 18, 20, 42, 46, 65, 206, 413, 495, 517, 518, 537; reš. 15[illegible] lad. 42, 65; vrač. III. 8, 147, IV. 10, 170; ad. 18.

črlenêši, pup. 14 žena koja je noseča, črleneša navadna je bi vu obrazu.

črnêši, fuč. 13 dojde jeden vrag vu spodobe najčrnešega harap gasp. 439; izb. 120; ad. 146.

čudnêši, gasp. 122 nikaj tak čudnešega ni . .

čudnovitêši, fuč. 158 sudi božanski po smrti naše čudnovite jezero puti i strašneši budu; gasp. 34, 277, 376, 425.

čutljivêši, pup. 63 posluje izraven vu znutrešnja naj čutlive vutrobe.

čvrstêši, lad. 24 žila pri mužkeh glavah jakše i čvrsteše ide.

daljnjêši, izb. 113 dalneše korenje priseče se; vrač. IV 142, 14

darežljivêši, gasp. 217 kotera nar darežljiveše alduvali jesu, 43 rod. 57.

debelêši, lad. 284 debelešc korenje more se na falatce zrez 319; pup. 14, 95; *deblêši*, pup. 11 koja (mezdra) okolo postel je debleša y jakša, pup. 15 vusta debleša bivaju.

dostojnêši, gasp. 227 pregoni s. mater cirkvu vsigdar dostojne vrednešu y preštimanešu jesu činili, 349, 397; vrač. II. 41.

drobnêši, lad. 430 k naj drobnešemu prahu spodoben postane 2

duhnêši, reš. 125 a sapa naj zvršeneša, naj tenčeneša y naj d neša oveh blaznostih y špotnic vu čem stoji?

finêši, ad. 75 moj dobročinitel niš drugo nije bil, kak jeden fineši lupež, ad. 58 po keh dob si ti dober, tak su žilice tvoje fin skup složene.

friškêši, lad. 265 ovak vnogo friškeše se razhagja.

frižêši, gasp. 427 ovak grešniki gotoveši y frižeši jesu na v kojačke grehe.

gingavêši, škol. 513 koja (voda) vino včini gingaveše i zdrave gasp. 158, 346, 370, 499; lad. 24, 63, 64, 74, 77, 86, 94, 1 137, 145, 172, 204, 239, 241; pup. 86, 96; itd.

gjegjernêši, gasp. 82 Peter gjegjerneši od drugeh zmekne pa svoj, 313, 473.

ši, rod. 44 obodva počmeju se glasno y zmirom glasneše

itêši, zagr. 115 razmišljavajuči naj glasovitešega varaša po-
; gasp. 481 da bi ga peljati hoteli k naj glasovitešemu na-
135, 146, 449, 464; lad. 5.
ši, zagr. 90 naj se postave vsi naj goručeši plamni.
ši, gasp. 60 da gotoveši, srdčeneši postanu, 427, 960.
i, fuč. 390 tak gusto vu pekel opadaju duše, kak vu naj
ime naj gusteši sneg padati more; gasp. 947 kaj gusteše
neg takve novine? lad. 24, 35, 116, 214, 252; pup. V.;
; vrač. II. 80.
rêši, lad. 283 kojo (mladice) su preštimaneše y hakliveše

ritêši, zagr. 111 nikaj ni hasnovitešega za oslobogjenje du-
; fuč. 264, 256, 418; škol. 178, 386, 516; gasp. 111, 126,
7 itd; lad. 2, 13, 67, 272, 346; fer. 22; pup. 61, 65, 74;
38; petr. 27, itd.
i, zagr. 124 oh gdo marliveši, gdo hitreši, gdo pokorneši
takoveh? svil. 10 da morve hitreše narasteju.
iêši, fuč. 26 iz naj bolšega naj hmanješi je postal; pup. 95;

cnêši, izb. 20 z naj hrabrenešemi pajdaši jesi služil.
i, svil. 43 po obedvojemu zrak jošče vnogo hudeši postaje.
nêši, ad. 75 po tom mene na naj hudobneši način podfrcati

cêši, zagr. 128 mene Pliniuševa misel vidi se istinskeša neg
lova; gasp. 945 je li lepa farba naj istinskeši prorok dugoga
1 naj istinskeše je govorenje, 360 reči se naj istinskéše
..; reš. 175; pup. 119; ad. 159.
i, lad. 24 njim žila ide negda brže negda kesneše, 90, 111,
3, 230, 291; pup. V. 6, 16, 47, 50, itd.
ši, reš. 145 obstajnost tuliko se kratkeša ali dugša čini,
e vekša dopadnost ali nevugodnost.
êši, svil. 16 šibčice naj lepše y naj krepkeše zberi.
tnêši, pup. 46 da jakši y krepostneši postaneju (trudi),
ač. IV. 7.
ši, gasp. 82 na zemlju hiti naj krotkešega gospona, 413.
čnêši, gasp. 386 ov krvoločneši od prvoga sudca vužgati
grmadu, 598.

kužnêši, fer. 113 imel je protivnike Xaverius negda kugu, negd[illegible] kužneše ljute poganine.

lakomêši, zagr. 90 naj se postave.. vse naj ljuteše, naj lakomeše naj čemerneše bestije.

lehkêši, lad. 7 koje ves ov trh y težinu lehkešu y prikladnešu meni je vučinilo, 111; i

ležêši, lad. 225 kakov je beteg, ležeši ali težeši; pup. 37, 107, 110, 113, 117; vrač. II 6, 12, 40, 44, 58, 59, 63, 74; III. 5, 127, IV. 26, 45, 128.

ljubljenêši, fuč. 354 da sem boga i naj ljubljenešu dobrotu njegvu zbantuval, 397, 424; gasp. 15, 110, 125, 287, 288, 372, 382, 952 itd.; rod. 99; vrač. II. 29, 205, III. 153, IV. 5, 23.

ljutêši, zagr. 90 muke od vseh naj ljutešeh poganinov izmišljene; fuč. 207; gasp. 74, 508; izb. 19; vrač. IV. 70.

malovrêdnêši, fuč. 43 ov naj malovredneši jezik mene je na veke skvaril; gasp. 122 naj malovrednešega sužnja pečatjum zapečaćen; lad. 222; pup. 4.

marljivêši, škol. 528 ova naj budu svetcem božjem na marliveše poštenje, IV. 11, 68, 91, 244; gasp. 251; fer. 7, 10; lad. 5, 9; vrač. II. 176, IV. 8.

mehkêši, pup. 26 vusta vutrobe mehkeša bivaju; izb. 113 perušinu kokoruznu mehkešu dobro sčeši.

milosrdnêši, gasp. 64 naj milosrdneša mati reče k sinu, 417, 472; vrač. II. 36.

milostivnêši, fuč. 227 nijedna mati naj milostiveneša ne želeje mu tak pomoči; škol. 537; gasp. 137, 288, 961; lad. 162; vrač. II. 82, 146.

mirnêši, vrač. IV. 139 vu samočnosti mirneše, priličneše y slobodneše z bogom svojem zjedini se, IV. 140.

mlahavêši, lad. 145 vudarcem sunca bolje podvržena jesu detca kako ti mlahaveša y gingaveša.

mogučnêši, zagr. 111 nikaj ni mogučnešega za oslobogjenje dušic iz muk purgatoriumskeh kak s. meša; fuč. 167, 313; škol. 22, 100, 118; gasp. 382; svil. 14; vrač. IV 116.

mudrêši, škol. 187 od kojega se nikaj vekšega, nikaj bolšega, niti mudrešega ne more zmisliti; škol. 2 navučanje mladeh najmudrešem preporučaju; gasp. 75, 135, 208, 227, 449, 523; vrač. II. 92.

navadnêši, svil. 22 jedno zmed navadnešega zla je meh.

nasitljivêši, svil. 6 listje vcepljene dudovine je vekše, jakše y nasitliveše.

ıêše, gasp. 95 tebi aldujem čin on naj nedostojneši He-

ši, rod. 91 on bi ju moral za naj nekrivnešega dekliča

ivnêši, zagr. 90 muke od naj nemilostivnešeh poganinov
fuč. 207; gasp. 227, 366, 403.
ıljivêši, ad. 53. vu mojeh očih nikaj nepodnosljivešega
izdost vučenoga.
ınêši, rod. 79 s kem stareši jesmo, s tem neprikladneši

ši, škol. 399 da je takov naj nesrečneši, ar mu se naj vekše
ava i naj strašneša muka pripravlja; ad. 32, 44.
'ši, vrač. III. 47 ona sebe za naj nevrednešu držala je.
ıêši, gasp. 371 da bi ti zmed vseh naj ničemurneši človek
taval.
gasp. 123 Jezušek naj niskešu nas vuči poniznost.
ižêši, reš. 113 on pekel je pekel spodnji y stranka ni-
oslobodil si dušu moju od nizešega pekla, 156 vsa dobra
boga; pup. 35, 50; vrač. IV. 137.
gasp. 126 noveša nekoja preglejmo pripečenja; rod. 97.
zagr. 105 čim vekše y obilneše almuštva gdo daje, tem
ov zadobiva, 132 škol. IX. 49, 87, 114, 156, 281, 364,
gasp. 179; lad. 71; pup. 3, 90; svil. 39; itd.
êši, reš. 106 skvarjeni onde je y tak je, kade da je y
naj obregjeneše je (damnatus ibi est et ita est, ubi esse
lo esse ordinatissimum est); pekel ne listor obregjen neg
gjeneši je.
, pup. 7 vsa pako bolje y ečivesteše budu se videla.
, fuč. 378 ona dva med vsemi drugemi svetleši i odiče-
. Ferenc i s. Anton; gasp. 148, 232, 360, 366, 391, 496;
1, 28, 123, 150, 175, IV. 76.
, zagr. 129, 132; škol. 373 ar je ov (greh) bogu naj
09; gasp. 51, 111, 272, 286; pup. 4, 47; vrač. II. 7,

fuč. 258 nečeš biti tvrdeši i okorneši od Soldana; lad.
a jesenska je okorneša.
i, gasp. 68 papira y tinte bi mi nestalo, da bi samo
izbroiti hotel y to z vekšega, 292, 465; reš. 30, 107;
6; svil. 39; vrač. II. 18, 138, III. 148, 184; petr. 43.
zagr. 90 naj se postave vsa naj ostreša železa; fuč. 63,

114, 146, 304, 322; gasp. 115, 237, 310, 313; reš. 121, 188; lad. 42, 50, 64, 110, 162. 223; rod. 56; svil. 39; vrač. II. 178, 205, III. 5, IV. 41; ad. 79; petr. 32.

otajnêši, reš. 172 budete videli vu tretjem otajnešem (duplju) Pokoniuša.

pametnêši, petr. 26 muž i žena, koji je zmed njih pametneši?

pazljivêši, pup. 57 naj išče pazliveše mesto odprto žaklja.

plašljivêši, reš. 105 ovo je .. dugovanje naj strašneše y plašliveše.

plemenitêši, zagr. 78 naj plemeniteše gospocke familie na ništar dohagjaju; škol. 33, 219, 222, 386, 411, 444, 454; gasp. 3, 27, 66, 118, 124, 150, 151, 232, 291, 361, 374, 490; lad. 97, 189, 319; svil. 20; vrač. II. 123; III. 11, 26; itd.

plodnêši, zagr. 103 vse krave jesu tusteše y plodneše postale; svil. 19 zemlju plodnešu po korenju zesipli.

pobožnêši, fuč. 51 spomina se od jedne druge pobožneše divojke, škol. 537; gasp. 242, 343, 402, 500, 533, 964; vrač. II. 49, 50, 90, 93.

pogibelnêši, škol. 532 kakova imaš naj pogibelneša skušavanja? lad. 84 potvrgjavaju betega menje ali bolje pogibelnešega, 42, 163, 182, 212, 239, 264; pup. 54, 86, 107; svil. 27; itd.

poglavitêši, rod. 97 s kem bogateši, s tem preštimaneši y poglaviteši, 12; ad. 83, 152.

pokojnêši, lad. 79 njihov senj bude pokojneši.

pokornêši, gasp. 206 došla je druga vnogo ponizneša y pokorneša Ester, 413; izb. 14.

poniznêši, gasp. 205 došla je vnogo ponizneša Ester pozvana, 123, 206; vrač. IV. 162.

poštenêši, rod. 57 sem se ja nadijal y ufal, da moje brate budem vnogo bolje pošteneše našel; ad. 86, 148.

potrebnêši, škol. 110 vera je prvi i naj potrebneši temelj našega zveličenja, 27, 410; fer. 38; pup. 2, 35.

povoljnêši, zagr. 33 dužen je g. bogu naj povoljnešu ljubav pokazati; fuč. 384, 418; škol. 219, 222, 283, 386; gasp. 126, 500, 521, 945; pup. 126; izb. 9, 106; vrač. II. 91. 138. III. 102, 129, IV. 45.

pravdenêši, reš. 114 trsi se kaštigati naj višega y pravdenešega sudca.

pravičnêši, škol. 537 to je stanovita istina, da se vsi ljudi na zveliče, nego naj pobožneši, naj trplivneši, naj ponizneši, naj pra

neši i naj milostivneši; gasp. 170; reš. 140; vrač. II. 92, 93, , IV. 49.

praznêši, rod. 34 vu našoj hiži dan na dan prazneše postaje.

premogučnêši, vrač. III. 13 krščenikov premogučnešeh dare almuša jednako med siromake deliti.

prepoglavitêši, pup. IV. vekša stran prepoglavitešega stališa ljuh na selih stanuje.

preštimanêši, fuč. 42 koje (dobro ime) jest preštimaneše od vsaga blaga, 50, 97, 362; škol. 485, 498; gasp. 118, 191, 218, 0, 227, 242, 382, 449, 495; reš. 129, 230; lad. 283, rod. 22, 97; č. II. 28, 135, 140, 143, IV. 156.

prevejaneši, ad. 61 večkrat se naj prevejaneši mudriaš na malom menčecu do krvavice popikne; petr. 70 ravno je on vnogo prejaneši.

prevzetnêši, izb. 24 kada bi mlajši nekuliko prevzetneše govoril; č. II. 32 s tem prevzetneši vnogi človek postaje.

prigodnêši, reš. 173 koje (premišljavanje) mi se ovde naj prigodše vidi.

prijateljnêši, rod. 61 on vludneši i priatelneši bi bil moral biti.

prijetnêši, zagr. 127 i 129 zahvalnost kuliko g. bogu y ljudem dragša y prietneša, tuliko nezahvalnost je odurneša y protiuneša.

prikladnêši, gasp. 151 koteroga (mladenca) zmed drugeh prikladšega y vrednešega je držal, 242, 313, 357, 482; lad. 7, 166, 2; pup. 33, 46; vrač. II. 142.

priličnêši, zagr. 83 zmegj vseh stvarih ni jedna mi se ne vidi ličneša; fuč. 1, 138, škol. 515; gasp. 134; pup. 38, 70, 95; č. IV. 139; ad. 116.

pripravnêši, vrač. III. 109 ona vnogo ljubleneše y pripravneše od slene Marthe Jezuša prijela je.

priprostêši, fuč. 1 da bi i mala priprosteša deca razmeti mogla.

prostranêši, pup. 22 kraj nutrnji je prostraneši od zvunešnega.

prvêši, škol. 27 koja krepost je naj prveša? 410; gasp. 117, 0, 140, 356, 370; reš. 76; lad. 3, 6; pup. 98; izb. 23; rod. 61; l. 31, 43; vrač. II. 69, 113, 143; III. u predgov. 73, IV. 21, , 89, 90, 123, 154; ad. 103, 115.

punêši, gasp. 226 cirkva vsigdar bolje cvetuča, lepša y puneša postajala, 446 puneša posuda vsigdar je nastajala.

ranêši, lad. 230 potlam ranešc ali kesneše vsakojački betegi na ga se zrušiju; greg. 8 dojdi raneše; pup. 17; svil 27.

razložnêši, lad. 164 da bi detca razložneše vu kozah živela.

razlučnêši, pup. 27 ovoga treptanje spoznava se razlučneše.

razumnêši, lad. 10 pod ravnanjem naj razumnešega gospona; vrač. II. 168 od razumnešeh zezvedate.

razuzdanêši, ad. 148 razvuzdaneše živeti more.

rêdkêši, lad. 258 zadobivaju njega takaj ali retkeše krat druge neme stvari, 173 199, 258, 264, 369; rod 81; vrač. II. 178.

ružnêši, pup. 96 ovo stiskanje trbuha čini debelešega y ružnešega.

sêgurnêši, fuč. 93 naj hasnoviteši i naj segurneši ščit suprot nagle smrti je:, 153, 185; škol. 74, 93, 252, 355, 396; gasp. 141, 145, 157, 366; fer. 8, 35, 39, 45, 55; pup. 70, 75, 76, 95; svil. 16, 20, 49; vrač. IV. 14, 139; ad. 147.

silnêši, pup. 28 onda trudi jošče jakši y silneši postajeju; ad. 58 pohotnosti tvê moraju silneše biti.

siromaškêši, zagr. 103 ne postajemo siromaškeši, nego bogateši; fuč. 327; rod. 106; vrač. III. 8, 59.

skrbljivêši, vrač. III. 74 kakti naj skrbljiveši otec nas ladavce vseh stvarih včinil je, IV. 11. itd.

skrovnêši, gasp. 264 vu skrovneši dalje zvan varaša postavljen dvor svoj zidani aliti selo je odišel, 159, 361; vrač. II. 53, 175.

slabêši, lad. 145 obhagjanje krvi y fajtnoče pri njih po telu je gingaveše, slabeše y kesneše, 127, 241; pup. 106, 115; vrač. II. 167; petr. 78.

sladkêši, moje prip. 12 ka je sladkéše od meda?

slobodnêši, škol. 163 da mogu tam slobodneše vujti, 252; lad. 214; pup. 70; vrač. II. 137. IV. 139.

složnêši, fuč. u predgovoru 2 da je vre vnogo vučenešeh i složnešeh horvackeh knigh na svetlo dano.

smrdljivêši, zagr. 55 prekoredneje vu njih se kaljaju neg svinje vu naj smrdlivešeh mlakah.

snažnêši, lad. 42 zrak čem čisteši je y snazneši, tem jesmo y mi zdraveši.

softnêši, lad. 285 onda y povrtelje jesu softneše (saftiger).

spametnêši, škol. 178 gde je pokoru lagle, spametneše i hasnoviteše činiti? gasp. 140 spametneši je on od vsakoga Dedaluša, 208, 209, 227, 246, 953; pup. 40; rod. 13, 19, 34; vrač. II. 141, 144; petr. 72.

spodobnêši, škol. 347 da Kristušu našemu kralju spodobneši postanemo, 386, 454; gasp. 43, 372; fer. 104; svil. 10; vrač. IV. 155.

sramotnêši, gasp. 13 zadnjič naj sramotnešu smrt je podjel, 123.

srdčenêši, gasp. 60 da gotoveši, srdčeneši y bolje pripravljeni postanu.

rditêši, zagr. 135 k naj srditešemu oroslanu; gasp. 384 od risa iteši na mestu zapove do gologa svetu Agnes sléči.

srečnêši, fuč. 54 srečneša jezero puti bila je smrt s. Ferenca; ol. 346, 386; gasp. 221, 257, 344, 408, 482; fer. 76, 127; lad. greg. 8; pup 67, 110; vrač. II. 193, IV. 156; ad. 52, 117.

stalnêši, gasp. 152 stalnešu sebe vu obečanju svojem je spozna-la, 88, 94, 152, 291, 338, 455; vrač. III. 95.

stanovitêši, fer. 35 nigdo ne stanoviteši, da prez blúdnje na zvrše-st i svetost žitka srečno dojde; lad. 272; pup. 13, 15.

starêši, fuč. 21 ljuctvu jeden zmed starešeh redovnikov odgovori;), 192, 329; škol. 10, 22, 118, 245, 246, 247, 344, 389, 446, 58, 480, 484, 485, 486, 487, 488, 491, 494; gasp. 3, 30, 49, 165, 98, 255; reš. 163, 176; lad. 173, 324; greg. 8; izb. 11; svil.); vrač. IV. 6; ad. 137, itd.

stočnêši, lad. 264, čem človek ali marše je stočneše, tem itd.

strahovitêši, vrač. II. 86 kaštiga strahoviteša nje čaka; ad. 100.

strašenêši, reš. 20 koteru (kaštigu) je strašenešu med vsemi pe-enskimi sudil. 119.

strašnêši, zagr. 90 ako se kaj vekšega y strašnešega izmisliti ore; fuč. 158; škol. 142, 399; gasp. 299, 950; reš. 105; vrač. 7. 53.

suprotivnêši, zagr. 132 nikaj ni g. bogu suprotivnešega y odur-šega od nezahvalnosti.

suhêši, fuč. 227 da bi gdo naj suhešu slamu k naj jakšemu nju priteknul.

svetêši, škol. 22 koja peršona zmed oveh treh je stareša, vekša, ogučneša ali sveteša. 125, 283, 386; gasp. 20, 31, 39, 43, 45,), 66, 67, 75, 79, 114, 116, 120, 129, 130, 132, 145, 148, 158, 78, 202, 208, 219, 227, 232, 295, 370, 500, 523; vrač. II. 39, 0; III. 149, IV. 10, 111, 112; itd.

svêtlêši, zagr. 122 ti si svetleša od sunca; fuč. 54 s. Ferenca vi-el je jeden pobožen pater vu kipu naj svetleše zvezde odhagjati u nebo, 71, 141, 281, 371, 378, 419; gasp. 13, 42, 190, 232, 40, 482, 517; izb. 114.

škodljivêši, škol 110 koja (falinga) vu vere je najškodliveša, 8, 252, 373; lad. 264, pup. 39; svil. 43, 44.

šmrkljavêši, rod. 22 kuliko šmrklavešeh gnjusov oženi se.

špičastêši zagr. 90 naj se postave vsa naj ostreša y naj špiča-ša železa.

špotljivêši, gasp. 122 z naj britkešum smrtjum y naj špotljivešum, 202.

tečnêši, vrač. IV. 158 ja za vnogo tečneše nahagjam nje (reči) od vsakoga meda.

temnêši, fuč. 371 ova vsa svetlost bila bi proti svetlosti lica bo-jega kakti naj temneša noč; gasp. 251; reš. 117; izb. 114.

tenčenêši, reš. 125 a sapa naj zvršeneša, naj tenčeneša y duhnêša oveh blaznostih y špotnic vihrov vu čem stoji?

tesnêši, pup. 6 ove kosti moreju poroda kesnešega včiniti; V. 15, 42, 99.

težêši, zagr. 58 kuliko ne bude se težeša videla ona (zapoved fuč. 129, 328; fer. 39; gasp. 235; reš. 116, 140, 199, 237; 58, 111, 147, 225, 265; pup. 6, 54, 77, 110; vrač. II. 100, III. 22, IV. 113, 140.

toplêši, svil. 27 bi naj pogibelneši kukcev življenja čas nados vu naj topleše letne dneve.

trpljivnêši, škol. 537 (izveliče se) naj pobožneši, naj trpliv itd; gasp. 413; vrač. II. 86.

tupêši, ad. 70 naj tupeši detec na svetu biti bi moral, da...

turobnêši, ad. 36 nije bilo lepšega, ali takajše nigdar turobneše sprevoda videti.

tustêši, zagr. 103 vse krave jesu tusteše postale.

tužnêši, reš. 186 ovo bude naj tužneše gledališče sudnjega dne

tvrdêši, fuč. 32 tvrdeše od živca kamena srce, 258; gasp. reš. 189; lad. 64, 77, 209, 237; pup. 92, 96; vrač. II. 82.

tvrdnêši, škol. 25 verujem tvrdneše, nego da bi vsa z rukami pi 49; gasp. 64, 118.

tvrdokornêši, lad. 222 jesenska (zimlica) je okorneša; pup. 9

ufanêši, fuč. 363 rekel je proti svomu naj ufanešemu prijatelu - gasp. 361, 370. *vufanêši*, gasp. 77 Petra, Jakoba y Januša k vufaneše sobum nuter zapelja.

vbogêši, fuč. 328 skupci naj siromaškeši i naj vbogeši posta

vêrnêši, fuč. 46 po svoje naj verneše službenice . . , 284; šk 145; gasp. 128, 232, 373, 413, 443.

veselčši, fuč. 347 delavec jošče veselješi je domov odišel; šk 145 z njim budemo veseleše kraljuvali; gasp. 32, 157.

višêši, gasp. 42 bršlan trava naj višešega vnogo vekša od dr zraste, 19, 137, 432, 434; svil. 11; vrač. II. 28, 124, IV. 26; 115; petr. 88.

vitežkêši, reš. 76 ovo je naj viteškeše sramuvanje.

vljudnêši, rod. 61 on vludneši y priatelneši bi bil moral biti.

vrêdnêši, škol. 10 naj preskrbe dáre, koji bi se vrednešem mogli deliti, 498; gasp. 151, 257, 943; fer. 8; reš. 173, 197, vrač. II. 141, III. 73, 149, IV. 49, 125; ad. 75, 111.

vrlêši, reš. 70 kulikem naj vrleši dari nature obrnuli su se na kaštigu.

vrstnêši, vrač. IV. 77 premisliti nemrem, kak vrstneši človek vu utrobu znovič bi vlezel matere.

vručêši, izb. 126 dva céla jajca nuter struplji ter kaj naj vručeše rpeti moreš med dve canje naličeno privijaj.

vučenêši, fuč. 2 je vre vnogo vučenešeh knigh na svetlo dano; gasp. 232, 323, 420, 449; lad. 5; reš. 213; pup. VII; vrač. II. 41, 144; petr. 24.

vugodnêši fuč. 264 ne bogu vugodneše molitve, kak je ona, 292; gasp. 220, 953; rod. 108; vrač. IV. 140; ad. 67.

vuhkêši, lad. 87 od vnožine pota više puti počneju vusta y nos vuhkeša nastajati.

vužêši, lad. 361 ako je jeden (vezikatorium) širši, drugi pak vužeši; pup. 114 vlezišče zdelice na sredini je vuže še; petr. 52 kak da bi jedna čižma bila vuže ša.

vužganêši, gasp. 65 tebi aldujem naj vužganeše njegove molitve.

zadnjêši, rod. 98 njih gospodctva gospod brat razlučili su se za zadnješe, 4; ad. 103 zebrala si je to zadnješe.

zadovoljnêši, gasp. 179 gde z malum plačum zadovoljneši budem y obilneše sebe gostil.

zagodêše, adv. od za goda = ranije u Varaždinu, sr. moje prip. 38 dajte, mama, meni zagodeše večerju.

zaljubljenêši, gasp. 953 prvi (mladenec) bil je malar naj spametneši, drugi mužikaš naj vugodneši, treti dišečeh mastih delavec naj svršeneši, četrti sokač naj preštimaneši, peti nesramni ljubitel naj zaljubleneši.

zavrženêši, ad. 146 kak naj zavrženeše živinče dihati prestaje, 116 ne držiju li se poljodelavci od vezdašneh napuhnjencov za naj zavrženeše ljudi?

zažganêši, fuč. 32 još zažganešem srcem molil je za njega 81, 216; gasp. 479.

zbrivnêši, pup. 2 po čtenju razum zbrivneši postaje.

zburkanêši, reš. 110 vu naj zburkaneši halabuki.

zdravêši, fuč. 318 ako je (otec) gda zdraveši bil . .; škol. 513, 515; gasp. 244, 314; lad. 42, 48, 64, 66, 68, 164; pup. 43, 77, 90; svil. 12; vrač. II. 40.

zdušnêši, reš. 196 na skradnji vuri naj zdušneše obrede, da se listor, kuliko je bilo krivično vzeto, naplati.

zdvojnljivêši, pup. 109 vu pripečenjih naj zdvojnliveših.

zebranêši, gasp. 10 imenik svetcev zebranešeh, koteri prve tri meseca leta obslužavaju se.

zločastêši, *zločestêši*, fuč. 39 s. Bernardin spomina se od drugoga još zločastešega skupca; gasp. 295 ogovorljivi jeziki naj sveteša dugovanja otepati, naj bolša nakanenja naj zločesteša suditi ne straše se, 138, 302, 418; reš. 170; rod. 7; ad. 112.

zmožnêši, zagr. 103 bog je on najzmožneši tržec, s kojem mi moramo tržiti; gasp. 383; vrač. II. 146. III. 36.

znamenljivêši, pup. V vu porodu falinge činiju se gusteše y znamenlivešc.

znanêši, reš. 113 sv. Januš listor ovomu drugomu y vekšemu peklu dal je ime pekla, a ne onomu znanešemu.

zornêši, izb. 8 da delu mojemu zorneši pogled priprúdim.

zrêlêši, svil. 7 koi (sad) je naj zreleši.

zvršenêši, fuč. 185 ovo je naj jakši, naj zvršeneši moduš i način na sudu obstati, 405; škol. 416; gasp. 13, 18, 56, 96, 119, 120, 123, 128, 158, 186, 431, 953; fer. 34; reš. 125; vrač. II. 54, 160. III. 109, 174; itd.

žalostnêši, gasp. 962 vidimo sina božjega y Marije naj žalostnešega, 104, 109, 963, 966; vrač. II. 100, 111.

žargučêši, lad. 223 zimlica vuhkoču vu njem ostrešu y žargučešu zrokuje.

željnčši, fer. 72 truda za Kristuša naj želneši Ksaveri; vrač. II 125 želneše gospodar polja na to čeka.

žuhkêši, gasp. 109 po vrednosti naj žuhkeše smrti sina tvojega; vrač. II. 80 naj žuhkešu smrt podnesel je; itd. itd.

b) oblik *iši*:

α) u kranjskoj slovenštini:

andohtljiviši, kast. 88 karsčeniki svetejši, bole ajfrik inu andohtliviši so bily; cruc. 283 s. Gothard je bil vmej andohtlivimy ner andohtliviši.

bêliši, cruc. 340 ta perlin lepši inu beliši prihaia.

bližnjiši, dalm. mos. I. 2. Phrat je ta ner bližniša voda v Syriji; cruc. 320 dokler si ti ta ner bližniši inu visokejši pred bugam, cruc. 107 od svojh bližniših so slavu vzeli, 563 veliku morite trpeti od vašyh teh bližniših.

bogatiši, cruc. 47 nej bilu njemu na zemli bogatišiga inu častiga krajla, 116 moj ženin je žlahtniši, lepši, bogatiši, pametniši i lubezniviši kakor vsy ludje; 115 syn tiga ner bogatišiga inu htnišiga rimskiga gospuda; vrt. 3 v bolj čistim in bogatišim jeziku ori.

brumniši, dalm. jer. 2 ta neverna Izrael je brumniši, kakor ta pneni Juda; cruc. 282 s. Gothard je bil vmej brumnimy ner mniši; 359 Seneca je bil brumniši kakor Diogenes.

častitiši, dalm. gmpr. so se pustile na tu nar častitiše viditi, dalm. 76 ti si častitiši inu mogočiši kakor razbojnske gorre; cruc. 493 i ner častitiši firšt Michael; cruc. 604 si je bil izvolil ta ner lepši, titiši inu žlahniši thron; cruc. 40 nej na zemli inu v nebesih titišiga mesta, cruc. 47.

častljiviši, vrt. 1 k večimu ali častljivišimu drevesu.

čedniši, cruc. 313 s. Karstnik je bil ta ner sveteši inu čedniši ej vsimy.

čistiši, dalm. gmpr. kar je temnéši inu kračiši govorjenu, tu on topniši, čistiši inu obilnéši izlaga; cruc. 359 Joseph je bil čii, cruc. 399 v kateru (mestu) g. bug je bil postavil ta ner čiši thron svojga synu; vrt. 216 beljakic nar čistiši je v tičjih jajcih.

čudniši, cruc. 599 še en lepši inu čudniši mirakel bodo slišali.

debeliši, dalm. hron. II. 10 moj nar manši pàrst ima debeliši i, kakor mojga očeta ledovja.

dobrotljiv ši, kast. 103 o nar dobrutliviši gospud! kast. 136 de vy vašiga nar dobrutlivišiga boga tulikajn krat režalili, kast. 2 o nar dobrutliviši moj búg; cruc. 283 s. Gothard je bil vmej brutlivimy ner dobrutliviši; dalm. gmpr.

dopadečiši, cruc. 81 offrujemo g. bogu ta ner žlahtniši inu dodečiši offer.

flisigiši, dalm. gmpr. pismu ner flissigiši povsod od njega vučy.

glasovitniši, vrt. 71 Bausingault nar glasovitniši francoski organski mikar se je prepričal de . .; 32, 179.

grêšniši, cruc. 441 svejt je veliku grešniši kakor je bil poprej, 4 če stariši ta svejt je prihajal, hudobniši inu grešniši so ludje bily.

grozovitiši, dalm. gmpr. ga na tu nar grozovitiše šentujo; — njih tna vejst na tu ner grozovitiše začne tožiti, — kaj bi se pak oglu grozovitišiga zmisliti?

grozovitniši, cruc. 153 lintuorn pak Agricolaus še grozovitniši rata; uc. 621 tem ner grozovitnišem ajdom je šal pridiguat.

gvišniši, dalm. gmpr. morajo vsi človeki si ništer gvišniši v svejsti

biti, kakor smrti, inu ništer negvišniši, kakor ure te smrti; kast. 345 nyč gvišnišiga nej kakor ta smrt.

hudobniši, cruc. 163 Quintianus še hudobniši rata, 105, 194, 233, 241, 429; zal. 106 vь družbь nar hudobnьšьh duhov, 176, 340.

imenitiši, dalm. mark. 6 je eno večerjo dal tem nar imenitišim v Galilei, dalm. ap. 24 mi smo našli eniga nar imenitišiga teh Nazarenerjeu secte, dalm. gmpr. tijsti imenitiši štuki . . so le ti: — le tu je ta nar imenitiši, viši inu tudi nar troštliviši artikul.

imenitniši, traun. 42 onę (sodbe) so imenitniši kakor zlatú; vrt. 22 nekaj nar imenitniših kemijskih znajdb ne gre tukaj zamolčati, 44, 52.

kračiši (= кратъчайши), dalm. gmpr. ker je on v deset zapuvidi na tu ner kračiše vse zapopadel, — kar je temnéši inu kračiši govorjenu. dalm. predgovor k psalteru: v katerim je vse na tu ner lepše inu kračiše zapopadenu.

kraftniši, dalm. predgovor k psalteru: nej obene krafftniše inu žlahtniše riči.

ljubiši, cruc. 29 pokliče svojga ner lubišiga synu, 116, 562; i *ljubljiši*, dalm. cant. 6 ena je svoji materi nar lubliša, dalm. u predgovoru k Danielu: on je viner bogu ner lubliši; kast. 405 pohlenna nu niska duša, ta je njemu lubliša, kast. 440 prosimo tebe skuzi to nedolžno rešno kry tvojga nar lublišiga synu.

ljubezniviši, dalm. gmpr. kaj bi se pak moglu grozovitišiga inu špotlivišiga zupàr Cristusa našiga nar lubeznivišiga izveličarja zmisliti, dalm. cant. 1 tvoji sesci so lubezniviši kakor vinu; kast. 405 nej lubezniviše službé, kakor de Jezusa dobé; cruc. 116. moj ženin je lubezniviši.

milostiviši, dalm. gmpr. inu se je timu istimu nar milostiviše rezodil — je on na tu nar milostiviše oblubil — de bi svetniki inu svetnice milostiviši inu dobrutliviši bily kakor on.

mogôčiši, dalm. ps. 76 ti si častitiši inu mogočiši kakor razbojnske gorré.

mogôčljiviši, dalm. gmpr. greh skuzi postavo mogočliviši postane, dalm. jud. 11 de si ti ta nar mogočliviši viši viuda u vsem krajlestvi.

navadniši, vrt. 40 narejajo iz ila zlo mnogovrstne posode od nar navadniših do nar dražjih.

nesrečniši, vrt. 78 ali se bo nesrečniga ali nar nesrečnišiga med ljudmi imenoval.

nevarniši, cruc. 490 takoršen stan je ta ner nevarniši, 491; vrt. 88.

neusmiljeniši, cruc. 153 vener Agricolaus neusmileniši rata.

nižiši, dalm. gmpr. obudy časi iz teh nar nižiših inu vbožiših tiga folka junačke ludy, dalm. predgovor čez Salomonove buque: od tiga nar višiga do tiga nar nižišiga; schönl. 352 kir je doli pèršèl nar prvič v te nar nižiši strane.

obilniši, schönl, 242 katéri premore čez vse reči obilniši sturiti, kakòr mi prosimo; vrt. III zemljiše k nar obilnišim pridelkam prisiliti, 109, 162, 187, 190, 207.

očitiši, dalm. gmpr. je leta skrivnost od s. trojice očitiše nam na znanje dana. — nar vekše inu očitiše zapelanje je.

ostudniši, vrt. 68 pijanec je nar ostudniši in zaničljivši spačik.

pametniši, cruc. 594 iz kateriga so bili ti pametniši sklenili de . . 116.

plemenitniši, vrt. 205 jih je tudi gospodov nar plemenitnišiga rodu, ki so prvi v razumenji kmetijstva.

poglavniši, vrt. 20 vogelc je poglavniši obstojni del voglja, 29, 54, 55, 125, 148, 150, 152, 242.

poglavitniši, vrt. 125 če poglavitniši organi zbolijo, zboli celi život.

pohlevniši, cruc. 283 s. Gothard je bil vmej temy pohleunimy ta ner pohleuniši, 519.

pokorniši, cruc. 283 s. Gothard je bil vmej pokornimy ta ner pokorniši, 359 Abraham je bil pokorniši.

popolnomiši, dalm. žid. 9 je on en viši far skuzi eno vekšo inu popolnomiši utto.

poštovaniši, dalm. luk. 14 de ne bo kej en poštovaniši kakor si ti povablen.

potrêbniši, kast. 216 rejšnu telu prejmite kakor eno nar potrebnišo ceringo, 291 kar je njemu nar potrebniše; zal. 224 svêtь kьrst je nar potrêbnьšь zakrament, 1 podučenje vь nar potrêbnьšьh rьsnicah; vrt. 51 gnjilic ostaja kakor nar potrebniši živež v živalskih telesih.

potrpežljiviši, cruc. 283, 359 Job je bil potrpežliviši.

pravičniši, dalm. mos. I. 38 ona je pravičniša kakor sim jest; dalm. job. 32 je svojo dušo za pravičnišo držal kakor boga; dalm. luk. 18; schönl. 225; cruc. 255 ti si ta ner pravičniši človek, 358 so djali de pravičniši je Cato Uticensis.

prevzetniši, cruc. 514 iz kateriga je bil zvržen ta ner prevzetniši lucifer.

prijazniviši, dalm. gmpr. se on slejdnimu na tu nar prijazniviši ponuja.

prijetniši, kast. 357 bogu obedn ofer nej perjetniši; vrt. 117 ji je treba kaj prijetnišiga dajati, 26, 80, 95, 117, 235.

*

razumniši, dalm. luk. 16 otroci tiga svitá so razumniši kakor otroci te luči; dalm. gmpr. človik začne razumniši inu modreši hoditi.

revniši, dalm. gmpr. de je taku človik veliku reuniši postal.

slavniši, vrt. VI. pri vsi taki nar slavniši junakosti . . .

snažniši, vrt. 64 de bi nar snažniši život imel.

spodobniši, dalm. job. 31 je li bi ne imel spodobniši ta nepravični takovo nesrečo imeti?

stariši, dalm. gmpr. od Mozesa tiga nar starišiga inu prviga preroka, mos. I. 19 tedaj je-ta stariša (hči) rekla h tej mlajši . . mos. I. 24 je rekel svojmu ner starišimu hlapcu, ap. 11 inu so (pomuč) poslali tem starišem, ap. 20 je pustil poklicati te stariše od gmajne; cruc. 78 bugajte vaše stariši, 608 čez volo svojih stariših inu žlahte, 77 imate solze vašim starišim brisat, itd. itd.

špotljiviši, dalm. gmpr. kaj bi se pak moglu špotlivišiga zmisliti?

štimaniši, cruc. 312 s. kàrstnik je bil ta ner štimaniši v celli judovski deželi.

tamniši, vrt. V. v nar tamniših gojzdih.

tečniši, vrt. 248 limic je ena nar žlahnejih in tečniših jedi, 26, 65, 159.

težiši, dalm. gmpr. ta odguvor bo tem težiši.

troštljiviši, dalm. gmpr. le tu je ta nar troštliviši artikul.

umniši, vrt. VII. kolikanj izgledov umnišiga kmetovanja bi bilo? 116 Lanner je mende nar umniši živinorednik od vsih.

usmiljeniši, cruc. 229 gdu je bil usmileniši kakor Tobias?

važniši, vrt. 132 ena nar važniših lastnost(i) mladosti je, de je mlada, 116.

vbožiši, dalm. salom. prip. 11 en drugi skopuje inu viner vbožiši postane, gmpr.

visokiši, cruc. 9 če nižaj to luč perpognete, visokjiši senca polzdigne.

višiši, cruc. 450 njemu je bilu zuper, višiši teh drugih biti, 51 so ga njegovi višiši persilili, 99 nej bilu višišiga inu svetišiga mesta, 217 lejta šteti od svojga višišiga mašnika, 285 so ga za svojga višišiga, tu je appata zbrali, 347 pošlušajte mene, deklo tiga nej višišiga, 302 sprosi od svojih višiših, de . . 181 kader je letu vidi Calfurnius, eden vmej timy višišimy gospudi, zavpije.

vučeniši, cruc. 329 Paulus je bil vučenjši (čitaj vučeniši) inu zastopniši kakor angeli.

vunanjiši, dalm. kral. 19 sim prišàl na tu nar vunajniše prebivalište, dalm. hron. II. 33 potle je on ta vunaniši zyd zydal.

iši, (žlahniši) dalm. salom. prip. 16 zastopnost imeti je kakor srebru, dalm. ap. 7 ony so bily ty nar žlahtniši i, dalm. razod. 21 njega luč je bila glih timu nar žlahtamenu; cruc. 8 jest imam eniga veliku *žlahtnišiga* ženina 115, 116, 574, 610.

iši, *žlehtniši*, dalm. jan. II. prvič dobru vinu daje inu kadar ›staneo, taku tedaj tu žlehtniše; dalm. job. 29 mojga obnej mene žlehtnišiga delala; cruc. 322 nej hotel, de bi s. Kath. kršč. cerkui žlehteniši bil, 87 v ta ner žlehtniši je oblekla.

β) u ugarskoj slovenštini:

ima toga malo, meni su poznate samo četiri rieči:

(mjesto inačiši = * иначайши), trpl. 44 ar náčiši ne gra› se boga ne bojijo. Oblik iš dolazi i u adjektivu od toga iva načinjenom *načišnji*, šerf 107 lyba Melanja! kak se čišna vidiš kak prle.

kůzm. 337 vu kom bi bili nižiši od drůgi' gmajn, 351 je prvle na naj nižiši tal zemle.

dolazi često, osobito kad se uzimlje više substantivno i u kao predstojnik ili u pluralu = roditelji, n. p. kůzm. 53 ıe vkůp spravili poglavnicke popovski i pisačke i ti stariši u dvor višešnjega popa, 55, 57, 59, 61, 91, 94, 95 itd. ıče dolazi i sing. nom. čisto kao substantiv, kůzm. 416 u *ariš:* te stariše, ki so med vami, prosim jas ž njimi vret vedok Kristušovoga trplejnja.

trpl. 28 milost tvoja do nebes dosegne i istina tvoja do

od osnove, koja je u glagolu voljeti. — *Plemenitiša*, zagr. 122 [illegible]i si plemenitiša od angelov, bit će štamparska pogrješka. Čuo sa[illegible]n još okrnjeno *drugačiš* u Varaždinu: on je bil 'sigde drven, pak i tam nê drugáčiš bil.

c) oblik *ši*.

α) u kranjskoj slovenštini.

častitljivši, vrt. 78 so nar veči in nar častitljivši premagavci, 133 [illegible]ni ga ne žlahnejšiga, častitljivšiga in zaslužljivšiga dela.

gotovši, vrt. 85 bomo tudi mi gotovši nje obvarvani, 107, 130, 132, 166, 173, itd.

lakši, kast. 216 de lakše prestoji to težko bolezan.

lepši, cruc. 28 kaj še lepšiga bo šenkal našimu varihu? itd. itd.

ljubši, traun. 354 jest nóčem njih nar lubših jedy z njimi vživati.

neprecênljivši, vrt. 132 ena nar neprecenljivših lastnost(i) mladosti je, de je mlada.

nezapopadljivši, vrt. 75 nar nezapopadljivši je pa to, de . . .

nezdravši, vrt. 60 še nezdravši je mokrogorki zrak.

razumljivši, vrt. 13 to nekoliko razumljivši storiti, (190).

slabši, vrt. 179 bo njiva za 44 centov slabši.

starši, vrt. 107 nej starši svojim mlajšim take zanikrnosti večkrat v misli vzamejo; preš. 99 od latinskih so pisarjov dobili starši učenost v deželo, 159 nar starši med jeziki jezik bode, ki . . .

škodljivši, vrt. 88 nar škodljivši so rudinski strupi.

vnemljivši, vrt. 23 ta gaz je naj vnemljivši od vsih.

zaničljivši, vrt. 81 od ostudnih in nar zaničljivših bolezin nečemo tukaj govoriti.

zaslužljivši, vrt. 133 ni ga zaslužljivšiga dela.

β) u ugarskoj slovenštini:

dragši, kùzm. 459 nikakšo posoudo z naj dragšega lisá; 463 svetlost njegova je prispodobna k naj dragšemi kamni, 133, 411; kùzm. m. 125, 132; dain. 34 tebi naj ne bode nič dragšo kak pa mladeničtvo, 35 nega dragše lybice.

dugši, šerf 113 teška hydoba potrebyje vekšega no dugšega vračenja, 111 globoka rana potrebyje odebrane no dugše pomoči, 223 taki človek . . dugše leta trpi bolečino betega, 469 či že sam rad no dugši čas v hydih prilikah živi.

gladši, trpl. 44 njega vùsta so gladša od zmoučaja.

glôbši, trpl. 71 doli si me pùsto do naj globšega mesta.

jakši, kùzm. 316 ešče od toga jakšo cesto vam pokažem, 40[illegible]0

istuš je jakši pop liki staroga zakona popevje, itd. šerf 11 on sakemi deli naj jakše reči, naj jakše srednila no pomočke zebira, 27, 46, 71, 76 itd.

agoši (mjesto lagojši ili lagodši), šerf 241 ne bi božje spodobe sebi zavrgli no lagoši gratali kak stvar (sravni huši).

epši, kŭzm. 82 lepše je tebi čonklavomi vu žitek idti, liki . . . šerf 153 na soden den bodo naše tela lepše, 67, 213, 304 itd.

starši, šerf 22 kak starši (= roditelji) meti čejo, 34 Simeon je aj Jožefa no Marijo, Jezušova starša, lepo pozdravlal.

velkši (!) šerf 105 človek more bogi naj višešemi naj velkšo čast hvalo davati, 121 kelko več se more poslanik božji z naj velkšoj skostjoj poslyšati.

γ) u hrvatskoj slovenštini:

debši, izb. 130 koji (kraj) debši biti mora, 127 ako je debša ena; 130 pol arkuša papera zvini malo debše od palca, 111 pri bšeh stranah; i

debelši, lad. 320 vekši pak i debelši sád na broj more se meriti.

dragši, fuč. 227 videči svoga naj drakšega sina, 272, 336, 398; l. 410, 445; gasp. 41, 49, 98, 105, 126, 162, 284, 420, 521; 10, 39, reš. 30, mat. 343, 357 itd. itd.

dugši, fuč. 10 dugše življenje njemu obeču, 75; gasp. 526, 955; 145; mat. 74; lad. 205; pup. 29, 33; izb. 9, 169; petr. 25.

dlibši, glubši, gasp. 23 najde devicu vu naj glubšem premišlaju, 76 tebi aldujem naj glubšu onu poniznost, 95 korunu glubše svetu glavu pribijajuč; lad. 127 čem bolje znutrešnje y glubše je iganje grla, tem je pogibelneše; vrač. II. 92 vsaka gizdost vu glibšoj nizini leži; ad. 37 v naj glubšoj poniznosti.

akši, fuč. 227 videči svoga naj drakšega sina vu naj jakšem ju gorečega, 185, 398; škol. 283; gasp. 75, 227, 315; reš. 185; 24, 64, 76; pup. 26, 28, 41, 46, 85, 91; svil. 12; vrač. III ; itd. itd.

egši, lehši, lekši, lehkši, lad. 363 ako betežniku bilo bi legše; 75 na vsa ta lehše pozablujem; pup. 2 lekše navči se svoje itrije; ad. 62 za kaj je zrak lehkši kak voda? itd. itd.

epši, fuč. 38 kade bi mu bilo lepše viseti; škol. 4, 119, 137; p. 139, 530; reš. 13; fer. 38, 39; svil. 16; vrač. II 41; petr. itd. itd.

nekši, mehkši, pup. 71 vusta debleša bivaju, mekša y bolje gladka; . 23 stranke njihove jesu mehkše; svil. 36 dá jim se naj meh- y naj tenše listje.

žmekši, gasp. 403 na žmekše delo trucan.

č) oblik *iji*

ne dolazi u pismu, ali se gdjegdje govori u adjektivih s tvorkom -en (ьнъ): *tesniji, revniji*; mjesto toga dolazi obično oblik iši: tesniši, revniši. U ugarskoj i hrvatskoj slovenštini toga oblika gotovo neima.

d) oblik *ji*.

Taj oblik nije drugo, nego okrnjeni iji; dolazi barem u gornjoj Kranjskoj dosta često u govoru a zašao je i u knjigu, prem da se riedko nahodi i to samo u kranjskoj slovenštini.

debêlji, vrt. 165 so vse debelji kamnje pobrali, 238 konopljina in debelji lanenina se da čisto oprati, 175 ali ne bo opleto žito več in debeljiga zrna dalo?

slábji, vrt. 73 so organi slabji postali, 84 v nar slabjih bajtah stanujejo.

stárji, vrt. 70 nar starji in svakdanje skušnje spričujejo, 103 ktere (živali) si je človek od nar starjih časov ukrotil.

vesêlji i *zdrávji*, vrt. 205 bog vas je v nar zdravji, v nar veselji stan poklical.

XIII. Približak drugoga načina prvomu.

Oblici *ši* i *ji* približili su oba načina tvorenja komparativa na toliko jedno drugomu, da se kod njekojih komparativa pitati može, da li su načinjeni po prvom ili po drugom. S toga Miklošić vergleichende grammatik der slavischen sprachen II. band stammbildungslehre na strani 327. veli: dabei ist jedoch die frage ob nsl. (= neuslovenisch) starši aus starêjši zusammengezogen, oder nach dem muster von bolьšij gebildet ist, als eine offene anzusehen.

Po prvom se načinu početno j u tvorci jьšь oslabljenoj i po glasovnih pravilih promienjenoj od ijъsjъ s prednjim suglasom slieva na mekan suglas. Prema tomu u novoj slovenštini sing. nom. masc. od osnove *bol glasi se boljši to je болѣши. Prema tomu bi se komparativ recimo od obil, mil, debel, vesel morao glasiti obiljši, miljši, debeljši, veseljši. Prema starosl. sing. nom. masc. болѣй glasi se u novoj slovenštini taj padež bolji to je bo-lji (болѣи); prema tomu bi se morao i komparativ navedenih rieči glasiti obi-lji, mi-lji, debe-lji, vese-lji (обилѣи, милѣи, дебелѣи, веселѣи); ali tomu nije tako. Tamo barem, odkle sam ja rodom, naimre na Bêli i po svoj predvorskoj župi u gornjoj Kranjskoj odmah nad Kranjem varošicom a valjda i drugdje, izgovara se

, debél-ši, vesél-ši i obiuši, miuši, debéuši, ve-
mil-ji, debél-ji, vesél-ji kao sing. inst. gol-jó, sol-jó
i obiuji, miuji, debeuji, veseuji. Ovo izgovaranje
nparativi obilši, milši, obilji, milji ne mogu biti
prvom načinu, nego jedino po drugom. Oblici bolši
menši, tenši polag boljši, menjši, tenjši ne mogu biti
rotivno, jer se *l* i *n* često ne omekšuju. Mnijem dakle
starši, starji itd. dovoditi od starêjši, prem da u
nije niti ne može biti mehko, ma taj oblik dolazio od
Mnijem da valja držati da u obliku starji *j* nije
nego da je ostatak tvorčnoga oblika êji skraćenoga
i, dakle star-ji a ne sta-rji (stari старьи), premda
lo star—ji, kad bi bio komparativ gragjen i po prvom
se govori gospodar-ji a ne gospoda-rji; ali ne tvrdim
lnje izgovaranje ne bi moglo čuti.
i kao da se opire oblik *zaljši* preš. 144: de bi zaljši
li ja držim, da je zaljši pogrješka Prešernova, pa bi
ti zalši, kako stoji *milši* a ne miljši preš. 134: jim
takor zdej sijale (bodo), i 163: tam milši prs zdih-
n je kao Gorenjac rieč *mil* poznavao od kuće, pa je
ilši kako je zbilja govoriti čuo, a rieč *zal*, koliko ja
Gorenjskoj domaća, on ju je valjda drugdje, čuo pa
a.
oblici na *iši* odnosno i na nenaglašeno eši kao kra-
nižiši, višiši ili nižeši itd. dadu se tumačiti po prvom
govara narod ьši, prvo i (ь) može biti staroslovjensko
toga, da se rieč lakše izgovara. Oblik *lubliši* dalm.
cruc. 90 bogu ne morimo lublši službe sturiti, ako
arska pogrješka te se ima čitati lubiši) može biti
ьшн. Nu ja ipak držim, da je ljubljiši po drugom
no, držim da se je l (lj) samo uvuklo tako kao u Va-
k gliblêjši, koji se oblik, dok mu je naglas na ê bez
po prvom već samo po drugom načinu tumačiti.

a. sing. masc. kao oblik nesklonіv za sve padeže.

v je u sing. nom. masc. ostinuo je rek bi i kao ne-
bično kranjskoj slovenštini za sve padeže u sva tri
a to malo ne bez iznimke u onih padežih, kojim je
padežni nastavak spojen sa završetkom osnove) samo
s: a, o, e; rjedje to biva u padežih, kojim se zavr-

šetak okanča na suglas ili je dvo- ili troslovčan: ega, emu, imi, ih, ima. Miklošić vergl. gramm. II. 324 veli, da je (samo) sing. fem. neskloniv. Ovako govori: Im westlichen teile des sprachgebietes bleibt das fem. im sing. unverändert, also lepši in allen casus: der grund dieser erscheinung liegt wahrscheinlich darin, dass der sing. nom., von dem man ausgieng, durch seinen auslaut sich nirgends einreihen lässt; aus demselben grunde bleibt im asl. (= altslovenischen) isplъnь unverändert.

Sing. nom. i voc. fem.

bolji, gol. 177 pa bi vender še znala (paša) boli biti, 47 tam j[illegible]e bol' paša, 100 nar ta bol' arcnya je, 107 strd sama na sebi je n[illegible]r ta boll arcnya; vrt. 33 voda je nar bolji pijača.

boljši, dalm. predg. 2 jest sim vidil, de je modrost bulši bila k[illegible]- kor norrost, kakor je bulši luč mimu timé; zal. gnada, kь je bolj[illegible]ь od vsьh dobrot; preš. 150 ak pa po črki boljši jed ne bode, v[illegible]t. 208 ali bi (Slovenija) ne bila boljši? 184.

dalji, gol. 13 matica je veliku deli koker čebelle.

gorši, gol. 72 med čebellami je matica nar ta gorši.

hujši, gol. 107 gniloba je ena veliko hujši bolezin; cruc. 56[illegible]9 kakor de bi bila ta ner huši žena tiga svejta; *huji* vrt. 95 sicer [illegible]0 tvoja poslednja zmota huji od prve, 93 kadar te pa huji bole[illegible]n zadene, 88 nar huji je pruska kislina.

ložji, vrt. 66 kolikor ložji toliko čisteji je tudi voda.

manjši, preš. 19 sladkost ni manjši z njih besed; vrt. 27 nag[illegible]0 prileti od drugej veči ali manjši krogla.

mlajši, preš. 85 bila omožila je mlajši se hči; *mlaji*, preš. 1[illegible]9 sedela z Lavro ti si sestra mlaji.

niži, pres. 149 škudela ujega bila ni niž' od skledce moje.

rajši, cruc. 119 s. Agnes rajši vsako drugo veliko martro bi b[illegible]la trpela; preš. 15 rajši koj mi daj slovo.

veči, *vekši*, kast. 254 obena stvar nej vekši, ni lejpši, ni modrejši ni bulši ni lublejši; zal. 99 gnada je vêčь kakor grêh.

višji, vrt. 142 viši gorkota posuši mnoge reči. — itd. —

bogatêjši, vrt. 62 marsikaka Slovenka je sedem krat bogatejši od Idričanke, 197 ali bi se Slovenja ne čislala nar bogatejši dežela v cesarstvu?

čistêji, vrt. 67 kolikor ložji, toliko čisteji je tudi voda.

drobnêji, vrt. 200 letas je bunc vun pognal, neka nar drobnejši pa grozno gosta deteljca.

hitrêji, vrt. 4 svitloba je nar hitreji v svojim teku.

močnêji, vrt. 186 kislina iz take prsti je močneji od vogelnokisline.

môdrêji, vrt. 58 o ti nar modreji prijatlica.

ostrêši, dalm. žid. 4 božja beseda je živa inu močna inu ostreši kakor oben meč.

strašnêji, vrt. 129 ta bolezin je nar strašneji; 131 še strašneji je retja stopna stekljine.

svetêjši, cruc. 426 od moje kryvi bo rojena taista ner svetejši divica, 395 Ana je bila ta ner sveteši žena, 399, 430, 432; *svetêši*, cast. 126 nar sveteši mati božja.

svetlêši, cruc. 130 s. Pavel je bila ta ner svejtleši laterna.

težkêši, dalm. mos. II. 2 naj se teškeši stury teh ludy služba.

trdêjši, cruc. 625 o duša grešna, katera si trdejši kakor diamant.

veselêjši, cruc. 130 s. Pavel je bila ta ner svejtleši inu veselejši laterna.

žlahnêji, vrt. 129 nar žlahneji volna tacih ovac poplačuje Angležem sladkor, 217 nar žlahneji dišava je vrtnocvetlično olje.

bližnjiši, cruc. 317 leta zvejzda mej vsimy je ta nar bližniši tiga sonca.

čistiši, cruc. 432 o Maria, ner čistiši posoda božja! 518 ta ner čistiši divica ga je spočela.

čudniši, vrt. 10 še čudniši in nezapopadljivši je razdeljivost mnogovrstnih reči.

divjiši, vrt. 122 živina bo če dalje divjiši prihajala.

dopadečiši, cruc. 84 smrt Kristuša Jezusa je očetu nebeskimu čez vse druge offre dopadečiši.

ljubiši, cruc. 438 per posteli se najdejo nyh lubiši žlahta.

nucniši, cruc. 248 obena rejč nej nucniši kakor prava priaznost.

pohlerniši, cruc. 244 Maria divica je bila ta ner pohleuniši.

potrêbniši, cruc. 496 vaga je nar potrebniši kupcom.

ravniši, vrt. III. taka pot zdela se je nam nar ravniši.

rodovitniši, cruc. 276 enu letu je neradovitna zemla, tu drugu pak je radovitniši, 338 Lija je bila radovitniši; vrt. 164 daljni znos tacih poglavnih rek je vselej nar rodovitniši zmes, 167 de je njiva rodovitniši postala, itd.

srečniši, cruc. 306 o Padova, ti ner srečniši si bila.

tečniši, vrt. 114 piča, ki na dobro pognojenim rase, je veliko tečniši od druge, 150 deževnica je veliko tečniši od slednje druge vode.

trdniši, preš. 189 brani sad mi njeni vživati z bogam trdniši zaveza.

zasramovavniši, zal. 69 nar zasramovavnьšь smьrt je bila na križь umrêtь.

zdraviši, vrt. 227 voda je nar zdraviši pijača.

žlahtniši, kast. 434 tu je ta smrt nar žlahtniši; cruc. 605 Maria divica je bila ta ner žlahtniši; 651 o Maria ti ner žlahtniši inu čistiši stvar; vrt. 54 človeška podoba je nar žlahtniši.

dopadljivši, vrt. 54 človeška podoba je nar dopadljivši.

lepši, cruc. 130 je bil ta ner lepši rožica svete kat. cerqui; zal. 134; preš. 48, 68, 106.

nezapopadljivši, vrt. 10 še nezapopadljivši je razdeljivost mnogovrstnih reči.

slabši, vrt. 238 bo njiva za 44 centov slabši.

debelji, vrt. 23 debelji lanenina se da čisto oprati.

Sing. nom. i acc. neutr. i adverb.

bolji, vrt. 10 kdor bo nar bolji podučenje od gorkote spisal, 93, 94 to je velikrat nar bolji zdravilo, 114 nar bolji seno rase na se- nožetih, 136 za te je sto krat bolji brez moža biti, 149, 183, 18[illegible], 189, 202; *boljši*, gol. 45 to prvo inu nar bolši je .., 74 bolši p[illegible] bode za te, če ...; zal. 181 boljьь je nejestь mesa, 166 itd.; pre[illegible] 82 je boljši godil na strune tri, 158; vrt. 55 ali bi ne bilo bolj[illegible] reči ..., 58 bela obleka se da boljši spirati, 65, 71, 94, 106, 22[illegible], 225; cruc. 56 *bulši* bi sturili, de bi molčali, 63 bulši je, de sa[illegible] si bom zaudal, 74 de mu bulši pude (= pojde), 530 če bul[illegible]i si bodo postlali, bulši bodo ležali, 431 še bulši bo za nas.

daljši, vrt. 72 telesa okrepčevati v svoje zdravje in daljši življenj[illegible]

dražji, vrt. 197 na Angleškim je vse dražji kot pri nas, 21[illegible]7 ktero (olje) je na težo 4 do 8 krat dražji od zlata, 221 ki se p[illegible] vsod dražji plačujejo.

glajši, dalm. salom. prip. 5 nje gàrlu je glajši kakor olje.

huji, vrt. 71 huji je, če si kilo nakloniš, še huji če ..., 80 [illegible]e še huji ne noré, 124 bi ne mogli huji z živino ravnati, 136 t[illegible]i krat huji bo tebe pretepal; *hujši*, dalm. mos. II. 5, so vidili, de [illegible]e hujši bilu postalu; cruc. 74 kir menio si pobulšat, še hujši najdej[illegible], 75 če ble si zbera, huši najde; preš. 174 le hujši se je zbudil č[illegible] nekdajni.

lažji, vrt. 164 bliže pod gorami ostajalo je vselej težeji ko ravn[illegible]o pesek, lažji (das schwerere) je pa voda zmiram dle nosila.

ložji, vrt. 65 v njih ložji raztopljenje.

manjši, cruc. 115 kader ona tu ner manši znamine lubez[illegible]i yzkaže.

mlaji, vrt. 163 učeni razločijo kamnje eno prestaro, drugo pa mlaji.

slajši, cruc. 169 de bi slajši mogal krajl počivat.

širji, vrt. 203 hočemo nekoliko širji kolobarenje priporočiti.

težji, vrt. 162 ti priporočimo to naj težji premisliti.

veči, zal. 46 vь če dalje vêčь pogubljenje se mu je bьlo pogrezьvatь, 105 vêčь bo njegovo plačilo, 134 vêčь zasluženje imajo, 288, itd.; preš. 41 to še ni nar veči hudo; vrt. 152 vaše veči izobraženje bo naše plačilo; *vekši*, cruc. 127 na današni dan je bilu vekši veselje vmej angely, 140 vekši veselje je Maria divica počutila, 197 držim letu za vekši čudu, 366 gre v tu ner vekši mestu, itd.

čistêši, dalm. job. 28 tu nar čistéši zlatu njej glih ne velá.

dražêji, vrt. 225 bi jih pa radi dražeji prodajati.

drobnêji, vrt. 213 v vinocvetu se da mnogo drobneji sadje veliko let hraniti.

gladkêjši, vrt. 231 de bi žganje glatkejši tekoče za grlo napravili.

grenkêjši, cruc. 51 tu kar mesu oblubi slatku kakor cukar je grenkejši kakor strup.

gvišnêjši, gol. 90 nar te gvišnejši znamine ene lakote je pa. . .

hitrêjši, cruc. 106 de bi hitrejši dosegli; vrt. 49 kolikor mlajši je človek, toliko hitrejši teče kri po žilah, 50 srce hitrejši bije, 219 se bo hitrejši posušilo; *hitrêji*, vrt. 5 veliko hitreji gorkoto srkajo, 165 pesek hitreji razpada, 240 veliko hitreji se to doseže.

lažêjši, cruc. 388 kaj menite, de je lažejši grehe odpustiti . . . *lažéši*, dalm. job. 7 v moji legi mi bo lažéši; *lahkêjši*, schönl. 248 katéru je lahkéjši reči . .?

ložêši, cruc. 167 de bi nje duh ložeši se mogal k svojmu stvarniku polzdignit.

močnêjši, cruc. 408 prosi, de bi močnejši njega martrali; *močnêji*, vrt. 225 de je (vino) tedaj tudi močneji.

slabêjši, gol. 85 katiru (letu) bi za čebelle nar slabejši blo.

sladkêjši, cruc. 243 se najde tu, kar je ner slatkejši, 408 veliku slatkejši Eliogabulus krajl je ležal na gartrožah; vrt. 205 tolikanj slatkejši zaspi.

srčnêjši, cruc. 291 de bi vojščaki srčnéjši se sponesli.

svetêjši, cruc. 360 imaš svetejši živit; *svetêši*, cruc 39 kaj z' enu mestu na zemli je tu ner sveteši? 40 svetinie postavit na tu ner svetéši mestu, 53 tu slatku inu ner sveteši ime Jezus si je izvolil, 132.

temnêši, dalm. gmpr. kar je temneši inu kračiši govorjenu, tu on zastopniši, čistiši inu obilnéši izlaga.

težêji, vrt. 164 popušajo zmirej težeji (das schwerere) od zadej.

toplêjši, gol. 190 če pa vreme toplejši rata.

visokêjši, cruc. 218 syn božy nej mogal visokejši človeško naturo polzdignit, 303 je hotel še visokejši se polzdignit, 580 vysokejši so yh pokopali.

zvêstêjši, zal. 147 de bь ložje zapovьd zvьstêjšь spolnьvalь. *zvêstêši*, cruc. 229 gdu zvejsteši g. bogu je služil kakor jogry?

žlahnêji, vrt. 218 samiga za nar žlahneji oljkno (olje) prodajajo.

bogatiši, vrt. 203 bogatiši gnojenje.

častitiši, cruc. 39 kaj z'enu mesto je tu ner častitiši?

čedniši, cruc. 360 ty imaš čedniši inu svetejši živit.

dražiši, cruc. 262 s. chrіž je dražiši plačen, kakor pak njegovu svetu rešnu telu.

flisigiši, dalm. gmpr. pismu ner flissigiši povsod od njega vučy.

grozovitniši, cruc. 162 de bi grozovitniši jo martral, 291 bo njega grozovitniši sturil martrat, 294.

imenitniši, vrt. 44 njegovo telo je veliko imenitniši od žival(i).

navadniši, vrt. 228 v ta namen namočijo žita, nar navadniši (am gewöhnlichsten) pa ječmena.

nesrččniši, cruc. 259 detece pod leto zvejzdo rojenu bo tu ner reuniši inu nesrečniši.

neumniši, vrt. 73 neumno je predeleč v noč delati, še neumniši cele noči zapravljati.

nevarniši, vrt. 59 nar nevarniši je, če . . . ; 67, 79, bo čolnič skozi nar nevarniši skalovje srečno na breg pripeljal.

nucniši, cruc. 341 lepši inu nucniši kupčovati nej mogla.

obilniši, cruc. 358 če enimu več inu obilniši da; vrt. 290 pr delke deli bog veliko obilniši umnim kot neumnim.

očitniši, cruc. 25 kateru očitniši potrdi ta vučeni Jansenius, 3 lepši inu očitniši gvišnu nam ne more govorit.

prijazniviši, dalm. gmpr. se on slejdnimu na tu nar priazniv ponuja.

prijetniši, vrt. 208 bo lahko na prijetniši življenje mislil, 231 bi žganje prijetniši za nos napravili.

resničniši, cruc. 348 resničniši bi ne govoril.

revniši, cruc. 259 tu detece bo tu ner reuniši.

slavniši, vrt. VIII. Čehi so nar slavniši visokošolstvo imeli.

stanovitniši, vrt. 225 de je (vino) tedaj stanovitniši.

trdniši, vrt. 46 nar trdniši jeklo se vteče.

umniši, vrt. VII. že našim dedam se je umniši kmetijstvo razlag

arniši, preš. 179 de ga perpelje v varniši zavetje.
:lahtniši, cruc. 40 v nebesih tu ner žlahtniši mestu imajo nyh
e, 321 ner lepši inu žlahtniši je bilu drivu tiga lebna, 609 zlatu
žlahtniši kakor je lejs.
:lehtniši, cruc. 366 tu ner žlehtniši so njmu dalli. —
otovši, zal. 304 ker se nar lože in nar gotóvšь odpuščenje grê-
· zadobí; vrt. 107 je lože in gotovši jo bolezin obvarovati, 85,
), 132. 166, itd.
epši, dalm. job. 39 pavovu perje je lepši, kakor so štrausove
uti; cruc. 35 lepši nam ne more govorit, 341 lepši kupčovati nej
gla, 416 nej se moglu lepši ime dati tej sveti divici, itd.
niši, preš. 153 ur krajši tek, tam miši prs zdihvanje.
ezapopadljivši, vrt. 75 nar nezapopadljivši je pa to, de . . .
azumljivši, vrt. 13 to nekoliko razumljivši storiti, damo za
iko. . .
:dravši, vrt. 72 kovaško (delo) je veliko zdravši od šivarskiga.
debelji, vrt. 165 so vse debelji kamnje pobrali.

Sing. gen. masc. (i neutr.)

:eči, gol. 83 al se troštaš veči dobička, če . . .? vrt. 117 vse
· je zvedil, hoče v bukvah veči obsežka razglasiti.

Sing. gen. fem.

olji, vrt. 20 je ni znane bolji svečave, 115, 165; *boljši*, cruc
nihdar buliši kupčje nej na svejtu.
lražji, vrt. 110 je ni bolj zdrave, tudi ne dražji živine od take.
orši, vrt. 114 boš imel po več in gorši piče.
ujši, cruc. 438 nej huši inu strašneši bolezni, kakor je kuga.
nanjši, vrt. 89 želodec nima ne nar manjši moči čez mnoge rudne
sline, 91 nima nobene tudi ne nar manjši nerodnosti sturiti, 141,
1; *manji*, vrt. 79 iz manji in ne nevarne (bolezni) se scimi
si huda, 88 kančik te kisline na jezik kake manji živali je pre-
dovelj jo umoriti.
nižji, vrt. 1 znajdbe nižji ali višji veljave oznanujejo.
veči, vrt. VIII. druziga se pri vas ne pogreša kot dobre volje in
i gorečnosti, 84 ki so žive podobe nar veči človeške revšine;
:ši, cruc. 145 bug nam ne more na zemli vekši gnade sturiti;
0 nej vekši lubezni kakor . . , 359 vekši časti ino hvale je ure-
n, 403 nej vekši uročine, 606 bug od ludy ne more vekši časti
ejeti, — lampca ne zamore vekši svetlobe soncu dati.
vikši, zal. 1 po dovoljenjь vikšь ces. kralj. dvorne bukьv cьnije,

213 nêma veljavnьga pьrpuščenja od svoje vikšь duhovske gosp ske; *višji*, vrt. 1 znajdbe nižji ali višji veljave oznanujejo. —

grenkêjši, cruc. 172 bug nima vekši inu grenkejši štrajfinge k kor je ogin.

mehkêji, vrt. 164 bo dolina veči del iz zemlje mehkeji g obstala.

strašnêjši, cruc. 438 od te ner strašnejši bolezni ludy zdrav *strašnêši*, cruc. 438 nej huši inu strašnéši bolezni kakor je kuga.

bogaboječiši, cruc. 114 nej bilu lepši gospodične inu tudi bog boječiši.

častitiši, cruc. 395 nej bilu žene na svejtu častitiši kakor je bi sveta Anna.

čistiši, cruc. 605 tu ner sveteši telu te ner čistiši Mariæ divic

dopadečiši, cruc. 24 s. Joannesu dopadečiši časti ne morimo dat

ljubiši, cruc. 90 bogu ne morimo lublši (to je lublьši = люблѣйш ne люблѣши) službe sturiti.

nevarniši, vrt. 70 de bi bolezinska reč kake druge še nevarni poti ne iskala.

prijetniši, vrt. 206 vi se vadite prijetniši šege življenja.

rodovitniši, vrt. VI. bi ne bilo rodovitniši dežele od Slovenje.

žalostniši, cruc. 564 žalostniši pošte ena žena ne more imeti.

žlahtniši, cruc. 605 nej stvari na zemli žlahtniši kakor je Mar divica. —

lêpši, cruc. 26 lepši perglihe jest bi ne mogal najti, 114; pre 68 lepši od Urš'ke bilo ni nobene; vrt. 97 umrje mladenič n lepši dobe, 110, 182.

slabji, vrt. 115 več vrže menj pa bolji, kakor več pa slabji pi pridelovati.

Sing. acc. fem.

bolji, gol. 74 je celo nucno taiste (čebelle) na eno bolli pa prepelat, 177, 197; preš. 23 kdor ni za bolji rabo, vrt. 39 ap z vodo in s kremeninim peskam dá nar bolji malto.

daljši, vrt. 49 drugo in daljši pot pa stori iz leviga predalčka (kr

hujši, cruc. 65, 438 David to ner huši revo inu nesrečo Jude Iškariotu vošči; zal. 120 za to boste hujši sodbo imeli; *huji*, v 94 de bi v še huji bolezin ne padel.

krajši, vrt. 49 eno in krajši okroglo pot stori kri iz desniga p dalčka.

manjši, gol. 17 to nar manjši zibu al hišco potrebujejo; zal 2

vrt. 111; *manji*, preš. 130 za Amorja sim manj' imel sestrico; vrt. 79 iz manji in ne nevarne se scimi včasi huda (bolezin).

veči, vekši, cruc. 365 de bi veči perložnost imel; gol. 19 matica tud to nar veči al posebno celco ima; zal. 105 če je kdo vêčь popolnamast zadobil, 28, 42, 146, 291, 345; vrt. 31 če hoče kovač veči vročino narediti, itd; cruc. 151 kateru za to ner vekši gnado je šacal, 163 de ne bo persilena še vekši martro trpeti, 261, 463.

viši, vikši, vrt. 71 nar viši starost dočakajo, 96 de bi jo na višji stopnjo blažnosti povzdignili, 3, 108; zal. 140 boga nar vikšь dobroto ljubьmo, 293.

močnêjši, cruc. 100 gdu je močnejši vojsko zapudil?

svetêši, cruc. 30 tebi zapustim mojo ner sveteši mater, 221.

temnêjši, preš. 143, ki (blisk) le temnejši noč stori, ko vgasne.

visočêji, visokêji, visokêjši, vrt. 248 de bi vas na visočeji stopnjo vednosti povzdignili; vrt. 190 svoje kmetijstva na visokeji stopnjo prineskov povzdigujejo, VIII; vrt. 193 smo dolžnost na se vzeli, nar visokejši in popolniši stopnjo kmetijstva pokazati. —

čedniši, cruc. 397 kazat svojo ner lepši inu ner čedniši hčer.

prijetniši, vrt. 65 jed z mnogimi štupami prijetniši storiti.

višiši, cruc. 160 dokler vas hočeo za to nar višiši gospo sturiti, 166 to višiši gospodo svojga krajlevstva je bil poklical, 560. —

častitljivši, vrt. 75 mehkužnik poniža svojo pamet, svojo nar častitljivši gospo in prijatlico.

lêpši, cruc. 397 kazat svojo ner lepši hčer.

Sing. instr. masc. i fem.

bolji, vrt. 154 z nar bolji voljo; *boljši*, traun. 26 on bi jih bil z nar bolši pšenico redil.

manjši, kast. 80 s to nar manši časno štrajfingo; vrt. 1 po tem se pa le z eno ali drugo in sicer veči ali manjši njeno vejo pečá, 49 ko bi ga z nar manjši iglico vbodel. vrt. 242 ker se lahko oglje iz gojzdov z manji vlakam ali trudam spravlja.

veči, vekši, vrt. VII. 42 s tolikanj veči radostjo dela, VII. 1, 164; cruc. 294 zabstojn misliš z vekši martro Vida od Christusa ločit. —

žlahnêji, vrt. 195 z rumeno, nar žlahneji pšenico.

modrêši, cruc. 397 se štimati s svojo ner *nedolžniši*, ner *pokorniši*, ner *brumniši*, ner *modreši*, inu ner bogu *dopadečiši* Mario divico.

svetêši, cruc. 396 žiher se hvališ s tvojo ner sveteši hčerio. —

pazljiviši, vrt. 127 z nar pazljiviši natančnostjo.

ponizniši, vrt. VII. se tudi na vas z nar ponizniši prošnjo obrnemo. —

lêpši, cruc. 543 s to ner lepši tančico so bily ogvantani.

Dual nom. masc.

boljši, gol. 170 ta dva bolši pajnova bi vender utegnila se k rujo perpravlat.

vekši, cruc. 43 nebu inu zemla sta ta *vekši* inu *žlahtniši* talla tiga svejta. —

švohnêji, gol. 168 a inu c sta močna pajnova, b inu d pa eno malo švohnej. —

poglavniši, vrt. 24 nar poglavniši zložna dela podnebniga zraka sta dva gaza.

Plur. nom. fem.

bližji, vrt. VI; *bolji*, vrt. 9; *daljši*, gol. 13 noge so tud mo[illegible]nejši inu delši; *dražji*, vrt. 206; *hujši*, gol. 63, vrt. 84; *huji*, vr[illegible] 34; *ložji*, vrt. VI; *manjši*, gol. 11, 17; *manji*, vrt. 91, 213; *mla[illegible]ji* vrt. 163 gore naj bojo starji ali mlaji se sprstevajo; *ôžji*, vrt. 2[illegible]9 take poti so zdaj širji zdaj vozji; *širji*, vrt. 29; *tanjši*, vrt. 24[illegible]; *veči*, gol. 12; vrt. 102, 163; *višji*, vrt. 163; — *drobnêjši*, vrt. 11; *gorkêj[illegible]*, vrt. 5, 27; *mehkêji*, vrt. 67; *močnêjši*, cruc. 18; gol. 13, 79; *mo[illegible]nêji*, vrt. 35; *sladkêjši*, cruc. 116; *veselêjši*, cruc. 130; *visokêji*, vr[illegible] 38; *visokêši*, cruc. 313; *zvêstêjši*, gol. 49; *žlahtnêjši*, vrt. 188; — *ljubiši*, cruc. 526 (lubiši); *navadniši*, vrt. 88; *neusmiljeniši* (bez j [illegible] cruc. 105; *nevarniši*, vrt. 84; *poglavitniši*, vrt. 12; *poglavniši*, vr[illegible] 13; *potrêbniši*, vrt. 88; *požrešniši*, preš. 174; *prijetniši*, vrt. 20[illegible]; *rodovitniši*, vrt. 168; *težiši*, dalm. gmpr. ker kuli so kej ene teži[illegible] besede k zastopu pri[illegible]le; *trdniši*, preš. 175; *škodljiviši*, vrt. 8[illegible]; *usmiljeniši* (sa l), cruc. 594; — *gotovši*, vrt. 209; *starji*, vrt. 70, 16[illegible].

Plur. nom., acc. i voc. neutr.

boljši, vrt. 128 črno mjilo in pa trpentinovo olje so nar bolj [illegible] domače zdravila, 224; *bolji*, vrt. 93 čist zrak, sonce, kratkočas[illegible]vanje s prijatli so dosti krat nar bolji zdravila.

daljši, vrt. 48 človeške čeva so navadno šest krat daljši k[illegible] človek.

ložji, vrt. 72 ložji dela se dajo skoraj brez počitka opravljati.

manjši, vrt 100 veči pleména glasno govoré, manjši pa men[illegible] po pomigljejih.

nižji, vrt. 225 nižji vina bolj proti popivajo.

raji, vrt. 211 naj raji vladarstva po nekoliko žita na stran deva[illegible]

težji, vrt. 98 bi mogli nar težji dela sami opravljati.

veči, vrt. 100 veči pleména glasno govoré.

močnêji, vrt. 72 njih telesa močneji storiti.

starêji, vrt. 71 kakor praseta stareji prihajajo.

trdêjši, cruc. 619 kir trdejši srca kakor je djamant omečij.

žlahnêji, vrt. 224 veliko žlahneji (vina) narejajo iz odbraniga trojzdja. —

grêšniši, cruc. 623 de te ner trdejši inu grešniši srca omečite.

imenitniši, zal. 356 ktêre so nar imenitnьšь dobre dêla?

koristniši, vrt. 3 po kterih bi se nove koristniši dela vpeljevale.

rodovitniši, vrt. 196 polja rodovitniši storiti.

žlahtniši, cruc. 109 o lica lepši inu žlahtniši kakor zvejzde. —

lêpši, cruc. 598 še lepši in vekši čuda bodo šlišali, 109.

zdravši, vrt. 72 nar zdravši so take dela.

Plur. acc. masc.

boljši, zal. 156 nam jih je bog varhe in nar boljšь pьrjatle dal.

manjši, cruc. 514 je hotel tudi svoje synove te ner manši imenovati.

mlajši, vrt. 100 de bi zamogli svoje drage bravce, zlasti mlajši med njimi resnice prepričati.

reči, vekši, vrt. 2 z manjši potroški veči dobičke doseči; cruc. 596 obedn svetnik nej vekši inu čudniši mirakelne doparnašal.

vikši, zal. 122 je trêba prositь za vse svoje vikšь, 172.

močnêjši, gol. 43 de bodeš uselej te švohne (pajnove) od spod, te močnejši pa od zgor postavov; *močnêši*, cruc. 484 blagu tiga svejta premaga te ner stanovitniši inu močnéši.

svetêjši, cruc. 206 nad letem zamerkam try te ner lepši inu svetejši pilde.

učenêši, cruc. 117 pošle klicat te ner vučeneši arcate, 447, 576.

žlahnêjši, vrt. 153 bi ti obilniši in žlahnejši pridelke imel; *žlahnêji*, vrt. 79 če se na še žlahneji organe vrže. —

čudniši, cruc. 596 obedn svetnik nej vekši inu čudniši mirakelne doparnašal.

lubiši, cruc. 410 je gostil te ner lubiši svoje priatele.

nižiši, cruc. 516 tudi se poflissaio te nižiši angele vžgati.

obilniši, vrt. 179 de bi če dalje obilniši pridelke dajala, 153, 203.

ostudniši, cruc. 378 de bi si lih te ner ostudniši grehe imeli.

poglavniši, vrt. 152 smo skrbeli poglavniši zapopadke rastljin razložiti.

stariši, cruc. 78 bugajtе vaše stariši, 93.

vrêdniši, cruc. 224 je druge za veliku uredniši štimala.

Plur. acc. fem.

bolji, vrt. 86; *grji*, preš. 107; *manjši*, vrt. 2, 11; *slajši*, preš. 25; *slaji*, preš. 182, 187; *širji*, vrt. 20; *tanjši*, vrt. 14, 237; *veči*,

gol. 12, 19; vrt. 2; *vekši*, cruc. 162; *sladkêjši*, cruc. 115; *koristniši*, vrt. 104; *poglavitniši*, vrt. 41; *poglavniši*, vrt. III. 3, 141; *potrebniši*, vrt. 2, 3, 41, 57, 151; *skrivniši*, zal. 13; *služivniši*, vrt. 2, 104; *žlahtniši*, preš. 25; *dopadljivši*, vrt. 221; *lêpši*, cruc. 115 itd.; preš. 89; vrt. 102, 217.

Plur. instr. masc.

gorši, vrt. VI. ali bi vas s svojimi *obilniši* pridelki in gorši izdelki ne zadušili?

manjši, vrt. 2 si prizadevajo z manjši potroški veči dobičke doseči.

u *hrvatskoj* slovenštini upotrebljuje se tako nesklonivo samo li *rajši*.

XV. Završetak.

Kako se je dakle komparativ u slovenskom jeziku razvijao, pokazuju ovi završetci sing. nom. masc.:

I. a) ji;
   b) jši.
II. a) êjši, êši, eši; ijši, iši, ši;
   b) êji, iji, ji.
I. bolji;
   boljši.
II. zdravêjši, zdravêši, zdráveši; zdrávijši, zdráviši, zdrávši;
   zdravêji, zdráviji, zdrávji.

Iz ovoga pregleda vidi se baš „smutljiva“ preobilatost zbi[illegible] rabljenih oblika u komparativu za jedan jedincati padež; vidi se da je slovenština u oblicih *êji êjši*; *a recimo dobrahno i u êši pun oblik stare slovenštine sačuvala*, dočim ima i oslabljenih obli[illegible] pa i neorganskih u dovoljnoj, pače suvišnoj mjeri, a primjeri spre[illegible] za pojedine oblike navedeni pokazuju, da ona pravi komparativ od nerazširene i od razširene tvorke: i prema starosl. obliku jъ([illegible] ijь(s) i prema jьsjь, ijьsjь, ali da je formacija po *razširenoj* tvor[illegible] *daleko pretežnija*.

Hrvaština iliti srbština osniva svoj komparativ malo ne izklj[illegible] čivo na *nerazširenoj* tvorci: miliji, milijega, milijemu itd.; polag Daničića bo upotrebljuju se samo li tri komparativa po razšire[illegible] tvorci: lakši, ljepši i mekši.

Svrnemo li samo uzgredce okom na grštinu i latinštinu k[illegible] jezike u nas pristupnije, to vidimo, da je slovenština gledom [illegible] komparativ sličnija latinštini a hrvaština sličnija grštini. Kao naim[illegible] slovenština od tvorke ijьs čuva ono s kao š: boljši, tako ču[illegible] latinština ono s kao r u svojoj tvorci iōr̄ mjesto iōns, iōs pre[illegible]

roindskomu ījāṅs: melior, a kao što hrvaština izbacuje ono š u s: bolji, tako izbacuje grština s od svoje tvorke ιον prema ījāṅs: τίων, gdje je *ne*moguć n. p. oblik βελτίονσος. Dakle recimo

slov. lat. hrv. grč.

boljšega: melioris = boljega: (τοῦ) βελτίονος..

Sravni li se u tom pogledu *kajkavština* s hrvaštinom, vidi se da a ona formaciju komparativa sasvim *slovensku*; osnovan bo joj komparativ na *razširenoj* tvorci, da je dakle ta točka jedan od kaza, kojimi se sa znanstvenoga gledišta kajkavština pribraja venštini.

Izvori.

a) za kranjsku slovenštinu:

uc. Sacri promptuarii tertia pars continens contiones de sanctis per annum a r. p. *Joanne bapt. a s. Cruce* Vippacensi compositum. 1696.

m. Biblia, tu je vse svetu pismu stariga inu noviga testamenta, slovenski tolmačena skuzi Juria *Dalmatina*, Wittebergae 1584. gmpr. = gmajn predguvor; žid = list na Ebreerje itd.

Antona Janžaja popolnoma podvučenje za vse čebelarje . . iz nemškiga na kranjsku prestavlenu od Joannesa *Golitschnika*, v Celji 1792.

s. Deutsch-windisches Wörterbuch verfasset von Oswald *Gutsmann*, Klagenfurt 1789.

l. Bratovske bukvice s. roženkranca . . „skuzi Matthia *Castelza*" u Lublani 1682.

Die slovenische Sprache nach ihren Redetheilen, behandelt von Fr. *Levstik*, Laibach 1866.

. Lehrgebäude der slowenischen Sprache von Franz Seraph. *Metelko*, Laibach 1825.

š. Poezije doktorja Franceta *Prešérna*, v Ljubljani 1847.

nl. Evangelia inu lystuvi na vse nedele . . . stiskanu v Nemskim Gradcu v tem lejti MDCLXXII (1672) [„Epistolas et evangelia in idiomate slavonico . . per clarissimum et reverendissimum dominum Joannem Ludovicum *Schönleben* . . . *revisa* etc.]

un. Svetu pismu stariga testamenta, bukve tih psalmov, id est biblia sacra veteris testamenti, liber psalmorum in slavo-carniolicum idioma translatus per Antonium *Traun* (Traven?) Carniolum Aychensem . . Labaci 1798.

k. Kmetijska kemija, spisal Matija *Vertovc*, v Ljubljani 1847.

l. Kratko podučenje vь nar potrêbnьšьh kьrščanskьh rьsnicah pomnožil Janez *Zalokar*. — (Ova je knjiga štampana Metel-

čicom, od koje je ovdje ɛ izraženo sa ê, a ɛ sa ь; na o
se nije gledalo.)

b) za ugarsku slovenštinu:

dain. Posvetne pesmi med slovenskim narodom na Štajersk
v Radgoni 1827. (pod predgovorom podpisan je *Dainko*, a I
kovim je alfabetom knjižica i štampana).

kùzm. Nôvi zakon ali testamentom po *Kùzmics Stevani*, v Kö
1848. — Gdje u knizi dolazi *ô* i *ê*, to sam promienio n
i *ej*, jer se tako izgovara pa je valjda u prijašnjih izdar
tako stajalo).

kùzm. m. Szveti evangyeliomi pouleg reda rimszkoga po *Kùz*
Mikloši, ob tretjem vö zostampani v Graczi 1841.

predg. Izgledi slovenskega jezika na Ogerskem, *predge* z letni
1802—1830 u letopisu matice slovenske za 1874 v Ljub
pag. 102—155. (Razglasio sam ih ja polovicu [15] a pol
[14] imam ih još u rukopisu).

šerf Predge na vse nedele no svetke, zložil *Anton Šerf*, m
posvetni. I. letni tok, v Gradci 1835. (Ova je knjiga š
pana Dainčicom, od koje sam u primjerih pridržao samo

trpl. Knige 'zoltarske szlovenčene po *Terplán Sandori*, v Kö
1848. (Ta je knjiga spojena — ali za se paginovana — s kù

c) za hrvatsku slovenštinu:

ad. Adolf iliti kakvi su ljudi, knižica za nevešča srdca, koju
kob *„Lovrenchich“* (Lovrenčić) skup je složil leto 183
Varaždinu.

fer. Pobožnost k sv. Ferencu . . s pomočjum Ferenca *Glus*
ovo drugoč van dana vu Zagrebu 1753.

fuč. Historie s kratkem duhovnem razgovorom od poslednjeh
govanj po Stefanu *„Fuchku“* (Fučku), vu Zagrebu 1735

gasp. Hilarion Gasparotti: cvet sveteh ali življenje i čini sve
prva strana. (Po Kukuljevićevoj bibliografiji hrvatskoj
pana je ta knjiga u Gradcu god. 1752. Eksemplar, l
sam se ja služio, nije cio niti podpun: iztrgnuti su amo
listovi, a siže do pag. 966. Prva se strana završuje pag.
ovako: IesV CruCIfIXo & tIbI ô MarIa: VobIs InC
CVrIae CoeLestIs opVs hoC offertVr, a za tim sliedi
ložek k prvoj strani za tri fašenske dneve prodeke sa
vajući).

greg. Horvacka od Kristuševoga narodjenja vittia od patra *Gr*
Kapucina, vu Zagrebu 1800.

izb. Izbor dugovánjh vsakovrstnéh po „Tomáshu *Miklóushich*“ (Miklošić), vu Zagrebu 1821.

lad. Joannis bapt. *Lalangue* medicina ruralis iliti vračtva ladanjska, prva stran vu Varaždinu 1776.

mat. Sermones morales super totius anni dominicas Joannis bapt. Campadelli jam per a. r. d. Balthasarem *Mattakovich* ex italieo in vernaculum vulgare croaticum traducti, pars prima, Zagrabiae, 1770.

petr. Petrica Kerempuh . . po Jakobu *Lorrenchich* 1834 vu Varaždinu.

pup. Joann. bapt. *Lalangue:* brevis institutio de re obstetritia illiti kratek navuk od meštrie pupkorezne, vu Zagrebu 1801.

réš Pet kamenov preče Davidove stolnačeni po pet prodečtvih od patra Antona Vieira, sada pak iz latinskoga na horvacki jezik prenešeni po „Juraju *Reessu*“ (= Réšu), vu Zagrebu 1764 (Ima strana 241, ali su pogrješno na kraju zadnji listovi paginovani).

rod. Rodbinstvo, jedan veseloigrokaz vu peterom dogodu iz nemškoga na horvacki jezik prenešen po Jak. *Lorrenchich*, vu Varaždinu 1822.

svil Navuk od morveh vurednosti i *svilneh* kukcev hranjenja od opata Ludviga *Mitterpachera*, vu Budimu 1823.

škol. Škola Kristuševa krščanskoga navuka obilno puna po *Juraju Mulich*, vu Zagrebu 1744.

trač. Razlaganje sveteh evangeliumov po Josefu „*Vrachan*“ II. III. i IV. kniga vu Varaždinu 1823.

zagr. *Stefana Zagrebca* kap. Hrana duhovna . . prodečtva za nedelje trojačke; vu Zagrebu 1734. (rabio mi je poderan i nepodpun eksemplar).

O descendentiji ili rodoslovju bilinah.

Čitao u sjednici matematičko-prirodoslovnog razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 23. veljače 1876.

PRAVI ČLAN Lj. VUKOTINOVIĆ.

U dvijuh sam već razpravah u ovom učenom sboru čitanih kušao rušiti sustav classificatie u biljarstvu i dokazati naročito, da species ili vrst nije drugo, nego idealna combinatia jedne cieline, koja u prirodi nigdje nepostoji; kušao sam takodjer razložiti onu plastičnu snagu, koja drži biline u neprestanu gibanju i u vjekovitoj promjeni tako, da nije moći dospjeti do podpuna spoznanja pojedinakah, valja samo putem analyze što sitnije izvedene, — preostaje mi sada iz druge strane na mjesto toga, što sam kanio porušiti, na koliko nij u rečenih razpravah jur učinjeno — suprotstaviti najme negatii positivnost.

Upućen sam i sasvim osvjedočen o tome, da se valjana classificatia u biljarstvu nemože izvesti drugim putem, nego putem *sustava naravskoga*, ali taj sustav naravski treba da bude u istini sustav naravski, t. j. naravi shodan, dakle istini primjeren, ne pako pod imenom „systematis naturalis“ dvostruko „artificiosan“. Svrha prirodoslovja nije sastavljati systeme za to, da im se prikroje proizvodi prirodni, nego svrha prirodoslovja je posredstvom stanovitih načelah iztraživati, razpoznati i označiti proizvodnine prirodne; system je dakle sredstvo, koje nas ima voditi na što laglje i istinitije spoznanje prirode.

Kada n. p. Linné stavlja u Red III *Triandria: Alsine*, zatim *Ilex* i *Iris* itd.; u Red V *Pentandria: Ribes, Hedera* i *Campanula* itd. u Red VIII *Octandria: Calla, Acer* i *Chlora* itd. itd.: onda se lahko može dokučiti, da takovo razredanje neodgovara načelom naravskoga sustava, jer Alsine, Ilex i Iris, ko što Acer i Chlora, ili Ribes i Hedera, tako su različni stvorovi i medju sobom u svojih characterih tako nejednaki, kao n. p. riba i konj, ili zmija i orao

Nu Linnéu nebijaše svrha spajati biline u redove polag physio-afije, nego polag anatomije sexualnih organah, pak je zato imao dpuno pravo sa svoga gledišta postupati tako.

Nu kada classificatori u methodi naravskoj uz phisiografična na-la upotrebljuju i sexualni system Linnéov, onda neimaju pravo, - često puta grieše proti prirodi i razdjeljuju prirodnine načinom, oji istini neodgovara ili bar neodgovara načinom naravskim nego njetnim.

Nije umjestno mužem, koji su prednjačili i staze nam prokrčili, ekati zasluge, ili zato što se naši nazori s njihovimi neslažu, ili to što su naši nazori zbilja bolji, osuditi te zabaciti djelovanje ihovo; — jer prvo: svako vrieme imade svoju osobitu struju, ruji ovoj su izrazom duhovi, koji pod uplivom njezinim rade; dnje ove pako su svakako dragocjeni material, koji nas podučava razvoju znanosti i pruža nam sredstva za dalnji napredak; — ugo: jer nemožemo nikako znati, neće li u buduće nazore naše et nadkriliti drugi još bolji.

Kritika dakle moja, koju izvadjam ovdje proti methodi classifi-tiah u biljarstvu, biva sa podpunim štovanjem prema velezaslu-im classificatorom jedino iz iskrene želje, da znanosti učinim ju uslugu staviv se u kolo onih prirodoslovacah, koji već počeše diti na sličnoj stazi.

Nemogu dopustiti, da se u phytografiji povriedi načelo phisio-afično i da se uslied toga stavljaju si vrsti ili individua ili cieli rodovi jedno pleme, koji polag istih ovih načelah physiografičnih u jedno me nemogu spadati. N. p. da se u pleme: *Umbelliferae* stavlja *yngium* i *Hacquetia*, ili u pleme: *Ranunculaceae Thalictrum, Del-inium* i *Aconitum*, jer Eryngium i Hacquetia biline su sasvim ugoga stroja i ogleda u svih svojstvih svojih nego što su ostale ave Umbelliferae, inače vrlo characteristične; tako niti Thalictrum, Delphinium i Aconitum neimaju sa inimi Ranunculacei nikakove aličnosti. Ovo dakle spajanje nesrodnih rodovah u jedno pleme nije nikakovim valjanim razlogom naravskim opravdano.

S druge strane ciepaju se biline u više rodovah, koje bi imale očevidno spadati u jedan rod. N. p. Anemone i Hepatica, Orobus Lathyrus, Campanula i Edrajanthus, Soyera, Geracium i Hiera-ium i Crepis itd.

Stezanje preveliko bilinah u stanovite skupine — osobito kad nije pravdano, — nemože nikako biti svrsi shodno, jer se tada pod pojam dan i pod jedno ime stavlja previše i takovih bilinah, koje u istinu

onamo niti nespadaju; množi se tada broj promjenakah često puta i na toliko, da ih više imade, nego pojam odnosne skupine može podnesti, ili pako ostane više bilinah nesavršeno il sasvim nepoznatih.

Istim načinom ako previše ciepamo biline, griešimo, jer tada zarad najmanjih i neznatnih svojstvah neopravdanom samovoljom stvaramo bića, kojih u prirodi neima. Dokazom toga mogu služiti biline, gdje vidimo n. p. na čaški koju dlačicu, il na listu koji zubak, koji se odmah na bližnjoj istovetnoj bilini nemože naći.

Izmedju ova dva zla medjutim svakako manje zlo je sitničarenje nego preveliko stezanje, jer je bolje vidjeti više nego premalo.

Da se pako medju jednom i drugom skrajnošću nadje pravi put istini i prirodi najprimjereniji, neobhodno je potrebito obazirati se na savez, u kojem bilina stoji sa svojimi najbližnjimi rodjaci.

Put taj nam pokazuje rodoslovje bilinah — Descendenztheorie — *Rodoslovje bilinah iztražuje: kako su se biline razvile i koji im medjusobni savez spaja.*

Da su biline promjenljive same po sebi i pod uplivom kulture, to je obće poznato i u mojoj razpravi „o promjenljivosti bilinah" razloženo; nu uz promjenljivost ovu dadu se ipak biline povodom srodstva svoga sastaviti u redove, kod kojih se glavne posljedice ove promjenljivosti, najme: razlikosti pojedine, mogu izjednačiti i u sklad dovesti; budući dakle imade srodnosti medju doraslimi bilinami te očevidna saveza, mora takodjer biti srodnosti i saveza medju postanjem i razvitkom njihovim. Od tuda sliedi: *da je descendentia iliti rodoslovje odlučnim momentom za upoznanje i označenje bilinah.*

Ako dakle želimo, da budemo kritični phytographi, nesmiemo pojedinu bilinu iztrgnuti iz saveza svoga rodoslovnoga i tada bez obzira nanj označiti i opisati ju.

Ima mnogo slučajevah, gdje se biline u stanovitih priedjelih nazivlju imenî, koja im ondje dolikuju, dočim u drugih priedjelih može biti nedolikuju, i to zato, jer su ih ovdje drugi uplivi stavili u drugi rodoslovni savez, pak mi onda griešimo ako neobaziruči se na rodoslovje bilinah, takove iz Flore njemačke ili franceske prenašamo u Floru hrvatsku, i na prečac mislimo, da biline naše moraju biti onakove, kakove su u onih Florah opisane. Nu kada ipak n. p. toga nebi činili, osudili bi nas i kazali možebiti: da smo: *fabricatores specierum novarum!* Nu koji ide strogo putem onim što ga opredieljuju načela ustanovljena, on se nejma bojati takovih prigovorah, niti ih nesmije uvažavati, jer se neradi o tom, koli

ima vrstih i koliko imenah, nego o tom: je su li te vrsti opravdane, t. j. jeli zaista postoje u prirodi?

Kad si stavimo pitanje: U čem stoji rodoslovni savez bilinah? — Onda nam je odgovoriti:

Rodoslovni savez stoji u postupnom razvitku individuah i u prelazih, koji postupni ovaj razvitak spajaju.

Smisao ove izreke neima se tumačiti onako, kao da bi n. p. gdjekoje biline glede pojedinih svojstvah bile nesavršene, il i u česticah svojih nepune, a druge savršene i podpune, pak da nesavršena ili nepodpuna prelazi postupno u savršeniju ili podpuniju, — nego rodoslovni se savez pokazuje u tome, da se svojstva bilinah vazda savršena i podpuna u svojih oblicih mienjaju tako, da se ka glavnim typom svojim približuju ili se od njih odaljuju; (da convergiraju ili divergiraju redom neprekinutim).

Da se stvar još jasnije protumači; rodoslovni savez stoji u takovih svojstvih biline, koja se nikada nemienjaju niti neudaljuju na toliko od glavnoga typa, da bi ovaj izčeznuo; bilina može imati svojstva sa različitimi characteri, pa može ipak u bitnosti ostati ona ista. Najvažniji razlog, koji nas nuka na priznanje naličnosti ili nenaličnosti bilinske, jeste onaj utisak, koji bilina izražuje na ogledanje naše. Oblik dakle cieli, struk ili habitus biline odlučuje ponajprije — kašnje tada sliedi drugi korak, t. j. razmatranje pojedinih dielovah; tu ćemo vidjeti, da srodne biline posjeduju takodjer svojstva srodna — dočim obratnim postupkom možemo doći do uvidjenja — kada najme razmatramo pojedina makar i vrlo nalična svojstva na bilinah, — da si ove biline ipak nisu srodne. Uzrok tomu resultatu negativnomu leži upravo u onom divnom plasticitetu prirode, kojim ova znade razpolagati svojstva bilinska i tada ih prema formam njezinim tako udesiti, da neodlučuju sama pojedina svojstva, nego cielokupni onaj typ uzorni, koji bilinam podjeljuje priroda. Biline si dakle mogu biti glede pojedinih svojstvah nalične a u cjelosti nenalične, t. j. neimati saveza rodoslovnoga. Zato se nijedna bilina neda spoznati samo iz opisa, ma bio j š tako vješto i obširno sastavljen: treba poznati glavni typ plemena ili roda bud iz dobrih slikah bud iz prirode same.

Rodoslovje bilinah uči nas dakle ponajprije razabirati one glavne forme i one uzorne type, polag kojih su udešene u srodstvu stojeće biline, a poslje nas vodi na spoznanje svojstvah u pojedinih bilinah; na opredjeljenje razmjerja, kojim se približuju il udaljuju individua, i to sve donlje, dok svaka srodnost neprestane.

Naravski, da phytograf ima motriti jednakom pozornošću stalna individua kao što i promjenke, jer se na stalnih i (ili vrstih) dadu razabrati characteristična svojstva, na pr pako ona svojstva nestalna, koja nas mogu poučiti najčeš činu, kako se jedna bilina drugoj približuje ili se od nje

Moglo bi se opaziti sa vida praktičnosti, da nebi svaki mogo imati toliko materijala, t. j. tolikoga množtva bilinah živanje i proučenje toli mnogovrstnih odnošajah, koliki rodoslovja bilinah; jer rodoslovje bilinah ima uvjetah i r nosti po cielom carstvu vegetativnom; tko bi dakle hotio u to gledati, treba mu poznati floru cieloga svieta. Istina, svak nije u sgodi posjedovati ogromne herbare, il dobiti takovih položenje, nu svaki sabiratelj ili ljubitelj bilinah netreba da bu nik u višjem smislu: takav sakuplja biline il za svoju zaba il za svoje svrhe strukovne; onakovim floristom dovoljno oslone na priznana i obće primljena dobra djela botan pako, koji se bave u strožem smislu botanikom kao z njim će biti svakako potrebno, da imadu obširnija poznan stva, i da kao vješti iztražitelji i sabiratelji znadu što po što koristnije upotriebiti floru, koju pruža priroda onih z priedielah, kamo im je pristup laglji.

Prirodoslovca svakoga zadaća je: što više upoznati se sa koliko moguće na više stranah i u različno doba, jer je kosti zemljišta i po razlikosti ljetne dobe takodjer različ Materijal si može indi svaki pribaviti, koji ima volje i koji da materijal znade shodno upotriebiti. Zakoni, koji vlada dom, dadu se i u manjih krugovih upoznati i češće još lagl veliku obsjegu, gdje nam pojedinosti ginu pred veličinor tosti. U ostalom može se reći:

Ko što nemože biti nikada vješt lovac, koji je samo i naučio lovačke izraze, koji samo u theoriji pozna vriedno a nije učio hodati po lovu, nije izvježbao oko svoje u n niti ruku učvrstio u pucanju, — tako neće biti nikada vj nik, koji se drži samo herbara i knjige, niti neboravi i prirodi kao udomaćen i kao podpun sin njezin.

Jedan medjutime čovjek nije i onako dorastao tomu, da svoja raztegne na bilinstvo cieloga svieta; tomu nedosiže jedinca; niti neima jedan volje, niti ljubavi, niti sposol sva plemena i rodove, — zato je najprobitačnije, — ko i — da ima monographah, koji obradjuju stanovita plemen

dine rodove; putem ovakovih monographičkih radnjah mogu se pojedini dielovi što savršenije opisati i tako s vremenom sastaviti ogromni materijal, koji će se složiti u jednu cielinu.

Moja zadaća, koju sam si prestavio u razpravi ovoj, neide onamo, da se upustim još u dublje umovanje o rodoslovju bilinah, jer sam u bitnosti već razložio, kako mislim o predmetu, nego hoću da navedem dokaz tomu, kako rodoslovje sbilja postoji i kako se može raztumačiti najpraktičnije. Navesti ću primjer iz plemena *Compositah*, jer je to pleme jedno od najobilnijih i najraširenijih, i jer se uprav u njem pokazuje najveće nagnuće na promenljivost i najveća punoća formah.

Kao uvod predposlati ću za primjer taj curiosum, kako naime one iste biline različni botanici nazivlju različnim imenom, kako jedne te iste biline stavljaju u različite rodove. Botanik koji nije vješt synonimiji, nemože se iznaći, niti nemože znati, kojega da se voda i imena drži? Medju nebrojenimi slučaji evo samo nekoliko:

Apargia Taraxaci Smith, = *Hieracium Taraxaci* L.
Leontodon incanus Schrank = *Hieracium incanum* L.
Willemetia Apargioides Cassini = *Hieracium stipitatum* Jacquin.
Sonchus oleraceus L. = *Hieracium oleraceum* Scopoli.
Mulgedium alpinum Lessing = *Hieracium caeruleum* Scopoli.
Pterotheca Nemausensis Cassini = *Hieracium sanctum* L.
Crepis praemorsa Tausch = *Hieracium praemorsum* L.
Crepis incarnata Tausch = *Hieracium incarnatum* Wulfen.
Crepis bulbosa Cassini = *Hieracium bulbosum* Willdenov.
Crepis chrysantha Froelich = *Hieracium jubatum* Stevens.
Crepis alpestris Tausch = *Hieracium alpestre* Jacquin.
Crepis Jacquini Tausch *Hieracium chondrilloides* L.
Crepis paludosa Moench = *Hieracium paludosum* L.
Crepis succisaefolia Tausch = *Hieracium paludosum* Allioni.
Crepis mollis Tausch = *Hieracium Croaticum* Waldstein & Kitaibel.
Crepis transsylvanica Kovacs = *Hieracium leptocephalum* Vukotinović.
Crepis pygmaea L. = *Hieracium prunellaefolium* Gouani.
Crepis blattarioides Villarsius = *Hieracium pyrenaicum* L.
Crepis grandiflora Tausch = *Hieracium grandiflorum* Allioni.
Soyera motana Monnier = *Hieracium montanum* Jacquin.
Thrincia Roth = *Leontodon* L. = *Picris* Allioni = *Hyoseris* Villarsius = *Apargia* Willdenov, *Crepis* Tausch = *Barkhausia* Reichenbach, *Crepis* Tausch, stranom *Geracium* Reichenbach, stranom *Hieracium* L. *Picris* Jussieu = *Medicusia* Moench.

U plemenu Umbelliferah ima istih rodovah sa različitimi imeni; medju mnogimi evo samo nekoliko primierah:

Seseli L. = *Hippomarathrum* Rochel = *Selinum* de Candolle.

Libanotis Crantz = *Atamantha* L. = *Seseli* Koch.
Pastinaca Scopoli = *Imperatoria* Bartling = *Pteroselinu*
= *Peucedanum* Visiani = *Palimbia* de Candolle = *Sc*
Vukotinović itd.

Svaki od ovih poznavalacah prirode i slavnih inače botanik
je jamačno dovoljnih razlogah, da je opredielio rod i name
ime; nu okolnost ova služi svakako očevidnim dokazom, d
tanici drže različnih načelah, i da svaki radi na posebn
vištu, — a to je upravo ono, što se nemože odobriti.

Leži medjutim još nešto u toj okolnosti, dokaz jedan
koji ja upravo tumačim na korist mojih nazorah, i to j
biline ove, koje jedan vuče u jedan a drugi opet u drugi ro
duju osim pomanjih svojih razlikostih takovu srodnost, (
ove srodnosti razlikost mora izčeznuti, a srodnost ostati i
djenom. Ako se dakle botanik drži načela srodnosti i rodo
saveza, onda nemože ni doći u sgodu, da podvoji o tome
rod da bi imala bilina spasti?

Dopuštam, da se nemogu za physiologiju bilja i na nju c
classificatiu propisati naprečac takova nepomična pravila,
morala valjati za svaki slučaj; ali tolika se ipak sloboda
odobriti, da jedan te isti rod bude priznan i nepriznan, oz
jim il viševrstnim imenom. Tim načinom botanika nije
scientia amabilis, nego je samo ugodna zabava, ili igračka,
znanost, koja se bez stalnih načelah i dosljednosti nemože ni

Da vidimo sada, koja su tà svojstva na koja botanici (
utemeljivati razlikost svojih rodovah.

Rod *Taraxacum* opisuje Haller ovako: „Anthodium im
subcalyculatum, flores multiseriales, achenia oblonga, subco
superne squamoso muricata, abrupteque in rostrum filiform
apice annullo pappigero coronatum contracta; pappus pilosu
taculum nudum; scapus fistulosus monocephalus, flores omniu
Visiani Flora Dalmatiae II. p. 110. Koch Synopsis plantarun
Reichenbach Flora Germanica I. p. 270. Flora Croatiae p

Rod *Crepis* L. „Anthodium calyculatum vel subimbi
achenia conformia teretiuscula vel subcompressa 10—3(
apice angustiora vel rostro plus minusve elongato praedita
pilosus multiserialis radiis capillaribus; receptaculum nudu
fl. dalm. II. p. 116. Koch Synop. plant. p. 500. Fl. croat

Rod *Hieracium* L. „Anthodium imbricatum; achenia c
teretia 10 striata aut pentagona apicem usque aequalis l
in margine apicis annullo tenui crenulato instructa penitus e
pappus uniserialis persistens radiis filiformibus fragilibus
albus; receptaculum nudum; flores omnium flavi, sulfurei a

tiaci". Vis. fl. dalm. II. p. 120 Koch Synops plat. p. 508. Rehb. fl. germ. I. p. 338. Fl. Croat. p. 888

Cvjetne glavice — uborak, anthodium — kod svih trih rodovah jesu: *calyculata*, ili *subcalyculata*, *imbricata* ili *subimbricata*; što znači da su: *čaškovite* ili *čaškolike*, da su im ljuske na čaškah *criepovite* ili *criepolike*. Svojstvo ovo samo po sebi neznatno je, niti nemože na nas djelovati na toliko, da bi mogli biline zaradi njih lučiti u razne rodove; niti nije oštro označeno, jer je kod jednoga roda uborak čaškovit kod drugoga čaškolik.

Neka osobita važnost stavlja se na *achenium* t. j. na *sjeme*. Kod jednoga veli se najme: „Achenia oblonga subcompressa, superne squamoso- muricata, abrupteque in rostrum filiforme nudum apice annullo pappigero coronatum contracta"; — kod drugoga roda se veli: „Achenia conformia teretinscula subcompressa 10, 30 striata apice angustiora vel rostro plus minus elongato praedita"; — kod trećega pako: „Achenia conformia teretia 10 striata aut pentagona apicem usque aequalis latitudinis in margine apicis annullo tenui crenulato instructa, penitus erostrata". Oblik dakle sjemena imao bi odlučiti character roda. Je li je sjeme valjkasto, ugljasto, il na vrhu stisnuto il malko kljunasto, imade li 10 il 30 striekah, to sigurno nemože u bilini prouzročiti razlikost, najmanje pako na toliko, da bi ju morali staviti za to u poseban rod i ozvati ju posebnim imenom rodovnim. Ako uzmemo na um, da je sjeme sakrito pod cvietom, da se može izvaditi i vidjeti tek onda, kad je bilina već zrela i stranom već osušena, onda očevidno stoji, da takovo svojstvo nemože imati upliva na physiografični značaj biline. Koj se bavi anatomijom bilinah, može si bilježiti slične pojave i upotrebljivati ih za svoje svrhe, nu za opisujuću phytografiu može sjeme biti samo onda obzira vriedno, kada je skopčano sa plodom, ko što je n. p. orah, bobulja, jagoda, kruška itd.

Upotrebljivanje ovakovih svojstvah kod razdieljenja rodovah nemože se odobriti niti zato, jer je naravi protivno; umjetnim takovim ciepkanjem nemože se dokazati ono, na što smjeramo, t. j. da postoji razlika, da je odciepljenje doista opravdano, jerbo naličnost i srodnost sa onim typom rodovnim, od kojega hoćemo da novi naš tobožni rod odciepimo, kroz to nije odstranjena, te samo služi povodom temeljitim, da se takova ciepanja nepriznaju.

Methoda ova suvišna je, dapače i štetna, jer nepolučuje svrhe; jer bitno otegoćuje svaku clasificatiu dajući povoda mnogovrstnim neporazumljenjam.

Nemože se nakon niti za to navesti valjan razlog, da botanik spoznavši bilinu i spoznavši rod, u koji bi imala spasti polag charactera svoga, ide ipak, time nezadovoljan, tražiti sakrita svojstva i na temelju njih umjetnim načinom trgati bilinu iz saveza, koji joj je nametnula priroda, te koji se tim postupkom i onako nemože uništiti.

Što se tim načinom umjetno trga, i dieli idealno, to zbilja u prirodi ostane netaknuto, postoji realno i nadalje; — pa kad bi se to seciranje bilinah odobrilo za pojedine slučaje, moralo bi consequentno valjati obćenito, i phytographia bi se pretvorila u phytoanatomiu, kojoj je i druga svrha i drugi djelokrug, nego li je physiographiji bilinstva.

Držeći se ovih načelah nemogu odobriti, da se biline, koje naravsko srodstvo spaja u jednu skupinu, diele i ciepaju na više skupinah; po tom se ima dakle ono umjetno i nenaravsko razkidanje gori spomenutih rodovah Leontodon, Taraxacum, Crepis, Hieracium itd. odstraniti, i svi ovi razciepkani rodovi spojiti u jedan rod. To samo u načelu izjavljujuć neću se upustiti u to, da sada izvedem u razpravi ovoj podpuno, nego ću samo nacrtati ponajprije u rodu Hieracium nekoje glavne skupine, koje su osobito vrstne dokazati rodoslovni savez medju individui i medju prelaznimi formami; dodat ću tomu jošte rodove Centaurea i Ranunculus.

Kod characteristike pojedinih skupinah shodno je da se iz cieke skupine navodi koja bilina, da nam služi za otielovljenje onoga typa uzornoga, u kojem se što savršenije usredotočuje obćeniti oblik svih individuah i promjenakah na skupinu spadajućih. Time medj tim nebudi izrečeno, kao da bi takova bilina imala biti ogledko strogim, po kojem da je podpuno udešen svaki individuum, ne se takova typijska bilina smatra za središte, kojemu se sve bili dotične skupine manje više približuju i š njime se slažu u bit crtah.

Genus Hieracium.

Flores compositi, ligulati, lutei, flavi, aurantiaci, concolores rubrovittati; anthela monocephala, polycephala, corymbosa, paniculata, cymosa; calyx, (anthodium), squamosus, caulis scaposus, simplex, furcatus, lignescens ramosus; folia haplo- et polymorpha stolones florigeri, non florentes, aut astolones.

(Incluso genere Leontodon, Taraxacum, Crepis, Soyera.)

Series I. *Caules scaposi indivisi, monocephali; phyllopoda, stolonifera, foliis spathulatis subtus tomentosis.* E typo H. *Pilosella.*

Stabljike batvičaste, nerazdieljene, jednocvjetne; podolistne, vriežovite, lišće lopatasto, ozdol pusteno.

Glavni character skupine sastoji se u tom, da je batvica jednostruka i jednocvjetna; svojstvo ovo je stalno, i upravo zato je s ovim svojstvom spojen oblik, koji se može ozvati oblikom typijskim.

Premda je H. Pilosella najjednostavniji medju svimi Hieraciji, made ipak na svojstvih svojih nekoje promjene, kojimi se dadu pojedina individua razlučiti jedan od drugoga.

Ima n. p. na batvicah jednocvjetnih uborakah (anthodium) sa ljuskami manje više pustenimi, i sa lišćem ozgor štetinasto-kosmatim, ozdol sniežno-pustenatim, H. leucocephalum. Vuk.

Ima batvicah kosmatih jednocvjetnih sa uborci crno il siedo-dlakavimi; sa lišćem štetkastim pahuljavo-runastim. H. Pelterianum Merat.

Može unutar granice rečenih characterah najme: batvice nerazdieljene jednocvjetne, biti i gdjekoja jošte promjena, nu svaka se može lahko svesti na glavni typ, i to tim sigurnije, jer skupina prva kao vrlo jednostavna nedopušta unutar tiesnih granicah svojih mnogo promienah.

Series II. *Caules scaposi, divisi, furcati; bi-tricephali; phyllopoda, stolonifera, vel stoloniflora.* E typo II. *flagellaris* Willd.

Batvice razdieljene, razsojne; dvo- troglavičaste; podolistne; vriežovite, il vrieže cvietonosne.

U ovoj skupini pokazuje se razvitak jednostruke batvice na bilinu sa batvicom razdieljenom i rašljastom; uslied toga prestaju takodjer biti batvice jednocvjetnimi, te imadu na vrhu svojem po dva tri staglića cvjetonosna; tim načinom biva, da se ukupna ucvast sastoji iz 4, 6—8 cvjetovah; glavice, što se tiče veličine, stoje u sredini medju Hieraciom Pilosella i medju Hieraciom praealtum Wimm, kojemu su cvjetne glavice sitne i mnogobrojne.

Budući da se glavno svojstvo — razdieljena naime batvica — nedade tako strogo opredieliti, jer batvica može biti jedanput samo razkoljena, nu može imati takodjer dvo- il trostrukih razsojah: zato je i skupina ova obilnija brojem individuah i promjenakah.

Hieracia ove skupine mienjaju se putem naravske divergencije, te stoje pod uplivom boljega ili lošijega zemljišta, tako da ona, koja rastu na jačjem tlu, bujnija su takodjer te imadu tada više razciepanih batvicah, više cvieća i jače vrieže, kadšto i cvjetonosne. Nu može osim tla uplivati takodjer drugi koji Hieracium u susjedstvu stojeći, osobito Hieracium praealtum ili H. Auricula.

U ovoj dakle skupini imade Hieraciah vrlo mnogo, koji su stal[illegible] u svojih oblicih, ako su localizirani i ako im je miran razplod o[illegible]guran, nu imade i mnogo promjenljivih formah, na kojih stalnost se nije moći osloniti; zato se imadu uvjek sporedati sa glavnim individui i smatrati za njihove promjenke.

Medju stalnije forme spadaju H. flagellare Willd., H. bifurcum M.B. H. brachiatum Bert.

H. pako stoloniflorum WK. H. floribundum Wim. H. Pilosello-praealtum Vuk. H. Pilosello-Auricula Schltz. Bip. H. furcatum Hpp. same su takove forme, kojim se razvitak ima tražiti u uplivu drugoga kojega blizu stojećega Hieracia.

Ako se indi ovakova bilina izvadi iz svoga saveza rodoslovnoga i sama za se uzme, kao i ona, koja imade stalnih svojstvah: onda nam se može lahko dogoditi, da smo se u našem očekivanju prevarili, jer takova bilina može uplivom raznih okolnostih opet promieniti se ili sasvim izčeznuti.

Series III. *Caules scaposi, stricti; inflorescentia cymosa, microcephala, polycephala; phyllopoda, stolonifera, astolona.* E typo H. *praealti.* Koch.

Batvice krute; ucvast vršikasta; sitnoglavičasta, mnogocvjetna; podolistne, vriežovite, bez vriežah.

Character ovdje naznačen u svih formah typijskih mnogo je stalniji nego kod skupine druge; razlike postoje najvećma u tome, da mogu stabljike i cvjetne glavice biti gole ili siedo- il crno- i to manje il više dlakave, da i štetinaste; tako i lišće; zatim imade Hieraciah u ovoj skupini sa vriežami ili bez njih.

U glavnom može se reći, da se ova Hieracia luče u oblike s vriežami, u one bez vriežah i ove u onakove, koje su bez vriežah nu skroz kostriešno-šettkaste; sve druge razlike su nestalne i zavise o tlu, stanovištu i uplivu susjednih Hieraciah.

Medju stalna individua možemo računati H. prealtum Koch. H. pratense Tausch. H. Piloselloides Vill. i H. echioides WK.

Medju promjenke pako: H. fallax Koch. H. decipiens Fr. Schlt. H. setosum Fries. H. Sabinum Marr. H. Nestleri. Vill. H. glaucescens Bess. H. cymosum L. H. filiferum Tsch. itd.

Sve razlike na ovih Hieraciah postoje samo u kosmatosti cvieća stabljikah i lišća; nu ove razlike nisu niti stalne niti su tako znatne nego samo na toliko, na koliko su svjedoci medjusobnoga saveza svih bilinah na ovu skupinu spadajućih.

Imade u ovoj skupini Hieraciah, kojim je korenito lišće široko naročito kod mnogih individuah Hieracium-a praealtum i Hiera-

m-a pratense; time se približuju individuom sliedeće skupine, a su takodjer podolistna, nu lišće im je redovito široko; svojo dakle ovo može se smatrati onakovim, koje spaja cielu skupinu dležeću sa sliedećom.

Series IV. *Caules scaposi, aphylli, monophylli*; *inflorescentia corymosa; phyllopoda; astolona.* E typo H. *murorum* L.

Batvice bezlistne, jednolistne; ucvast vršikasta; podolistne; bez ežah.

U svakoj skupini ima individuah, koja na sebi nose obilježja pijskih oblikah, koja su stalna i oko kojih se dade uzporedati nje više promjenakah i prelaznih formah. Čim više imade svojah promjenam izvrženih, tim više imade i promjenakah, nu svi dadu se svesti na glavne oblike. U ovoj skupini osim obično mjenljivih uborakah, stapkah i batvicah osobito polymorphno lišće.

Medju glavna Hieracia, kojim su redovito stalni oblici i koji su daleko razprostranjeni, možemo uzeti:

H. *murorum* L. i H. *sylvaticum* Gou. zatim Hieracia u stanoh predielih, kao što su H. *caesium* Fries; H. *leptocephalum* Koss. & Vuk. H. *lasiophyllum* Koch. H. *lanatum*. WK. H. *praecox* Tsch.

Glavni promjenci su: H. nemorense Jord. H. ovalifolium Jord. bifidum Koch. H. rotundatum Koch. H. praecox Sch. Bip. H. tanetorum Sch. Bip. H. Polichiae Sch. Bip. H. cordifolium Schl. Vuk. H. sphaerophyllum Schl. & Vuk. H. praealto- murorum Vuk. U ovoj skupini nalazi se H. vulgatum Koch, koji je u svemu sak Hieraciu murorum L., samo se odlikuje time, da ima na svakoj batvici svojoj redovito dva, do tri i četiri lista, dočim murorum redovito jedno- ili dvolistan je, a kada na bujnih individuah dobiva dva i tri lista, onda se više od Hieracia vulgatum može razlučiti, izvan kad ih ima više na jednom mjestu, gdje tada prelazi mogu laglje razabrati. Hieracium vulgatum iz druge strane, kad je bujno razvit, imade batvu punolistnu.

Taj isti pojav može se takodjer opaziti na Hieraciu leptocephalu, koji isto tako na vrlo bujnih exemplarih ima izvanredno višenu batvu; okolnost ova služi očevidnim dokazom, da Hieracia murorum i leptocephalum mogu prelaziti do punoće onih mnogonih Hieraciah, koja sačinjaju posebnu skupinu, postoji dakle poslovni savez ne samo medju Hieraciji svoje vlastite skupine, nego se proteže i na sliedeću skupinu.

*

Slika koju se trsih nacrtati, predstavlja nam red skupinah u njima red pojedinakah i varietetah, kako se najme postupno razvijaju od najnižjih i najjednostavnijih formah do veće punoće i savršenije individualnosti.

Medju jednostavnimi i jednocvjetnimi Hieraciji i medju vršikastimi mnogocvjetnimi Hieraciji postoji skupina medjutonja, koja jedne i druge spaja. — Kad nebi n. p. medju skupinom Hieraciah Pilosella i medju skupinom Hieraciah praealtum bilo skupine Hieraciah flagellare sa razdieljenimi batvicami, onda bi priroda bila skočila iz Hieracia jednocvjetnoga i jednostrukoga odmah na Hieracia vršikasta i mnogocvjetna, te bi nam ostavila prazninu medju prvom i trećom skupinom, pa se taj pojav nebi mogo tako naravski razumačiti, ko što se može tumačiti sada, gdje vidimo, da postepeno prelazi batvica jednostruka na razkoljenu višecvjetnu a iz ove tek na vršikastu mnogocvjetnu.

Medju pojedinimi pako skupinami imade opet individuah, koja convergiraju i divergiraju na jednu i na drugu stranu, te tako rodoslovno vežu jednu skupinu sa drugom; kao što su n. p. Hieracium praealtum sa širokim lišćem prema skupini Hieraciah murorum, a Hieracium vulgatum prema skupini Hieraciah Sabaudum ili boreale.

Series V. *Caules lignescentes, foliosi; inflorescentia corymbosa, paniculata, racemosa, umbellaeformis; aphyllopoda* i. e. *folia in sub anthesi emarcida.* E typo H. *borealis.* Fries.

Stabljike drvenaste, listave; ucvast vršikasta, metličasta, grozdasta, štitolika; bezpodolistna; t. j. dolnje lišće pod cvatnjom osušeno.

Budući da ova skupina posjeduje takova svojstva, koja su promjenljivosti podvrgnuta, to je takodjer vrlo težko naći individuah, koji bi se odlikovala stalnošću svojih oblikah. Jedno jedino je svojstvo stalno, a to su stabljike listave; što se tiče ucvasti, tu se nedaju granice medju vršikom i metlicom i medju ucvašću grozdastom medju metličasto-grozdastom nikako oštro razlučiti, tako niti medju lišćem koje se često mienja, jer na jednoj te istoj bilini ima više puta dvovrstne ucvasti i mnogolična lišća.

Nu ipak iz množtva formah, koje dolaze u ovoj skupini, može se razabrati neko glavno smjeranje, sredstvom kojega je moći opredieliti nekoliko glavnih individuah, iz kojih proizlaze svi ostali promjenci.

Takove typijske exemplare valja najvećma tražiti i opazivati u zemljištu i stanovištu takovu, koje se nalazi u svom naravskom položaju, te dočim su sva Hieracia na ovu skupinu spadajuća sam

šumske i živične biline, treba se čuvati krčevinah i svih miestah, gdje je ruka čovječanska sudjelovala, jer tamo su sigurno i naša Hieracia primila odmah drugo lice; stabljike su krupnije, lišće obilnije i veće, ucvast bujnija, riečju ciela bilina je promienjena.

Medju stalne forme mogu se računati: H. *boreale* Fries. H. *racemosum* WK. H. *foliosum* WK. H. *umbellatum* L.

Sve razlike na ucvasti, na uborcih gladkih ili kosmatih, na ljuskah jasno il škuro-zelenih, na lišću bodkastu, jajoliku, krugljastu, cjelovitu il manje više zubastu, — vrlo su interessantni kadšto i vrlo poučni pojavi, koji imadu glavni character u nestalnosti, te nepokazuju drugo, nego medjusobne prelaze i time rodoslovni svoj savez.

Svaka okolica ima svojih osobitih oblikah i ovi oblici treba da budu proučeni onako, kako ih mjestna flora donosi; zato se ovakove biline redovito nedadu nikada prosudjivati po diagnosah tudje koje florae.

Ovim medjutime, što sam dosad naveo, nije još niti iz daleka izcrpljena classificatia i rodoslovje vrlo obsježnoga i mnogobrojnoga roda Hieracium; nego ovih pet skupinah predstavlja samo jedno čislo individuah, koja stoje u neposrednu savezu rodoslovnom, i koja se mogu ozvati samo: *jednim koljenom* ili jednom ravnom linijom.

Osim ovoga jednoga izravnoga koljena, imade još više parallelnih koja se razvijaju istim redom naravskim. Nu ja se za sada neću upuštati u potanko i dalnje razglabanje nego ću samo na kratko napomenuti imena tih skupinah. To je n. p.

Skupina sa typom: *Hieracium glaucum* All. kamo spadaju H. staticaefolium, porrifolium, bupleuroides itd.

Skupina H. *villosum* L. sa Hieracii Schraderi, flexuosum, glabratum, amplexicaule, dentatum itd.

Skupina H. *albidum* Vill. sa H. Jacquini, Taraxaci, itd. itd.

Više botanikah se je oko razredanja Hieraciumah trudilo; naročito *Tausch, Schreber, Cassini, Schultz* Bip. *Schultz* Frid. *Jordan;* i ja sam opetovano kušao Hieracia croatica opisati i classificirati shodnijim načinom; nu jedan i drugi pokus moj, najme „Hieracia Croatica, Zagreb. 1858. Monographia Hieraciorum Rad jugosl. Akad. 1869, nisu niti najmanje onakovi da bi me zadovoljili, jer u jednom i drugom djelu sam se držao načelah Mohsovih i nazirao sam u vrsti jedinstvo iz jednoličnih individuah sastavljeno; dočim me je izkustvo navelo na druge nazore i osvjedočilo o neshodnosti

takove methode, neostaje mi drugo nego opozvati u načelu sve ono što sam u rečenih sastavcih o sustavoslovju pisao.

„*Epicrisis Generis Hieraciorum, Upsalae 1842* po El. Fries-u sastavljeno jedno je od najboljih djelah, koja imamo u tom obziru; Fries si je nabavio veliko množtvo Hieraciah sa cieloga svieta; nu kako je mučno posredstvom pojedinih osušenih exemplarah proučiti živu narav, tako je uz vaskoliki trud djelo Friesovo doduše liepo i hvale vriednom marljivošću izvedeno, nu više nismo š njim dobi nego najjasniji dokaz za to, da se tim putem genus Hieraciu nikada neće urediti.

Znamenito je, da sám veleučeni spisatelj predmet, koji je izr djivao, sasvim valjano shvatio, nu obuzet podpuno duhom škol kojoj je pripadao, ipak u protivnom smjeru ga izveo. U predg voru svojem veli ponajprije „Quae de vasto Hieraciorum genere dil gentissimo per quinquaginta annos naturae et litteraturae stud comperi, priusquam a scena Botanicorum annis laboribusque defe sus discedo, amicis summatim communicare volui".

Izjava ova ima se sa priznanjem i najvećim štovanjem primit jer je vriedan starina htio, prije nego život dovrši teretom godin i dugotrajnim poslovanjem pritisnut ostaviti dragocieno izkustvo svo na korist znanosti. Veli nadalje: „*Ad herbaria tantum hoc, ut o nia critica genera nunquam extricantur, tantum ense arbitrii solvu tur, at naturum etiam ense expellas, tamen usque recurrit.*"

Smisao ovih riečih ponješto nejasnih onamo ide, da se rodo bilinski nikada u herbariah nedadu razsuditi drugčije nego samo voljno; priroda pako se neda siliti niti priravnati theorijam naši Još jasnije izražuje svoja načela tamo, gdje kaže: „*Praecipuu nostrum studium fuit, greges naturales figere.*" Fries je dakle po puno uvidjao, da se u sastavlanju skupinah imamo držati prir i sliediti one zakone, polag kojih ona sama spaja plodine svoj

Kad bi se Fries bio mogo uputiti uz ova načela svoja valjanosti novijih stazah, kojimi je sada prirodoslovje pokrenul on bi jamačno bio i svoj sustav promienio, te tada bi bio i sjaj riešio zadaću svoju.

Ja ću na kratkom navesti put, kojim je Fries udario, te ću p dati nekoje bitnije opazke.

Conspectus dispositionis.

I. *Pilosella.* Involucrum irregulariter imbricatum; achaenia minim pappo uniseriali, radiis aequalibus tenuissimis.

1. *Pilosellina:* rhizoma repens, stoloniferum; squamae involucri introrsum decrescentes, intimae acutae; anthela monocephala, racemosa, vel furcata; folia subtus plerumque cano-floccosa.

Pod ovaj odsjek Fries stavlja: H. *Pilosella* L. i š njim zajedno kao varietete puno Hieracijah sa razdieljenimi batvicami; odaljio se je dakle od jedine naravske characteristike, koju taj Hieracij posjeduje, naime od jednostruke i jednocvjetne batvice. (Caulis scaposus indivisus, monocephalus) i time je opet uveo i u svoju classificatiu onaj isti metež, koji je i odprije bio.

Pod ovaj svoj podrazred: Pilosellina navadja ipak kao posebnu vrst: H. stoloniflorum WK. zatim H. bifurcum M. B.

2 Ima podrazred: *Auriculina:* rhizoma repens, stoloniferum, squamae involucri intimae obtusae, excepto Nr. 15. Anthela subcorymbosa; folia subtus subnuda.

3. *Rosella* Rhizoma subrepens, vel descendens, rosuliferum, rosulis in rhizomate sessilibus; involucra ventricosa, apice congesta.

I tako dalje izvadja Fries svoju „dispositiu", u kojoj temelji svoju razdiobu na svojstva nejasna i manje odlučna, kao što su: *squamae anthodii, achaenia, pappus;* odtuda sliedi, da polag svega truda i pomnje, kojom je ovo djelo izvedeno, ipak se nemože razabrati točno, kamo koji Hieracij spada.

Fries grieši ovdje ponajprije, što postavlja više razdielbah nego treba, i time otegoćuje bez potrebe pregled; prvo je: opis roda, *Genus Hieracium;* drugo je prvi podrazred *Pilosella,* a treće je drugi podrazred: *Pilosellina;* tada stoprv dolaze vrsti i svi promjenci. U opisu roda trebalo bi, da se sve rekne što spada na opis roda, — gdje je tada suvišno navadjati posebnih opet podrazredah, jer što se u ovih napominje, spada u characteristiku roda; ono pako što se navadja u podrazredih ili sectijah, to se ima navesti kod opisa pojedinih individuah, za ovim ima slieditи razredanje u skupine ili čisla summarno, kojim netreba podieljivati ime, jer ovakovo ime nemože imati nikakove znanstvene vriednosti, budući nemože valjati za svaku bilinu, koja spada u dotično čislo, dakle ne vodi na ino nego samo na neporazumljenja; kad bi ovakovo ime podrazredno moglo valjati za svaku bilinu svoga čisla, onda bi sve vrsti imale samo jedno ime, što ipak neodgovara istini, dakle se nemože niti upotrebljivati.

Svojstva nadalje ona, koja Fries navadja za opredieljenje characteristike takodjer nisu ina, ni bolja, nego se obično dosad navadjaju, zato i cielo djelo Friesovo, ko što rekoh, velikim trudom sastavljeno nejma dovoljne oštrine ni jasnosti niti nepokazuje onaj savez

niti one naravske prelaze, koji postoje medju Hieraciji. Niti je mo Fries niti će moći itko na svietu razredati tako zapleten i mno ličan rod ko što je Hieracium, dok se nebude okanio starih na rah i pokušao se staviti na sasvim drugo stanovište, i to je po moga mnienja: stanovište rodoslovno.

Još ću primjere navesti za dokaz tomu, kako se jasno griei classificatiji proti prirodi i proti rodoslovju bilinah.

Koch je u svojoj „Synopsis Florae Germanicae et Helvetic po sustavu de Candellovu razredao svoju Floru i Tom. II. p. piše o rodu *Centaurea* L. sliedeće:

Involucrum imbricatum; flores marginales neutri, tubus sen in limbum infundibuliformem ampliatus, dioici hermaphroditi bus basi tubo latior, vel ventricosus; *achenium compressum*, m *lico basilari laterali.* Pappus pluriserialis, radiis setiformibus linearibus, serie penultima longiore, intima breviore connivei *rarius nullus; receptaculum setoso paleaceum.*

Ovdje se u opisu roda nabraja po navadi nekoliko svojstvah, l su neodlučna; kao što su achenium, umbilicus, receptaculum; o ranici — pappus — veli se, kakav je, a napokon pridaje se ga kad što niti nejma, čime se priznaje, da može Centaurea *etiam sine pappo;* od tuda sliedi, da ovo svojstvo nije važno, n se dakle sasvim izpustiti. S druge strane nenapominje se o ča — involucrum — ništa drugo, nego da je: *imbricatum;* nu l je imbricatum, o tom so nekaže ništa, dočim je za Centau upravo znamenito, jer su foliola — squamae — involucri, il scar integra, il lacera, il dissecta, fimbriata, il revoluta, il spinos ovo svojstvo svakako kod Centaureah od velike je važnosti, mo bi se dakle u definitiji roda napomenuti.

Nu još većoj cenzuri mora podpasti samo razredanje vrsti ovome rodu.

Koch je sabrao Centaureje svoje Flore u tri sectije; metnuo *Crupina* po Personu u posebni rod i veli (po Personu) „Achei teres, umbilico terminali; caetera ut Centaurea.“

Centaurea ima: *achenium compressum* — Crupina ima: *achei teres;* — Centaurea ima: *Umbilicum basilarem, lateralem*; Cru ima: *umbilicum terminalem.*

To je dakle ciela razlika, na kojoj se temelji samostalnost *Crupina!* Medjutim Linné veli shodnije: Centaurea Crupina, je taj rod nije priznao.

Koch veli: Sectio I. *Jacea* Juss. Involucri foliola appendice riosa terminata aut integra, aut in foliolis intermediis et exter

bus fimbriato-partita, fimbria ultima setacea ceteris non crassiore, nec rigidiore. Flores omnium specierum hujus sectionis carnei vel purpurei.

Ako ima načela u razredanju ovome, onda moramo vjerovati, da je de Candolle i š njim Koch stavio pod pojam ove sectie takove Centaureje, koje ovamo spadaju, koje su homogene i zato mogu ovamo spadati. Nu tomu nije tako, jer dolazi odmah

1. C. *splendens* L. Foliola (squamae) inovolucri scariosae, pellucidae, inflato concavae, (alba) *folia omnia pinnatifida etc.*

2. C. *amara* L. Folia et caulis floccosus, fere tomentosus, *infima indivisa lanceolata, caulina lineari lanceolata* squamis involucri scariosis, concavis, integris vel laceris.

3. C. *Jacea.* L. *Folia lanceolata, integra vel sinuata pinata, dentata; et quidem caulina integra indivisa inferiora et* tota planta polymorpha et variabilis; squamae involucri concavae, ovatae integrae, lacerae vel inferiores pectinato fimbriatae.

4. C. *nigrescens* Willd. *Folia oblongo-ovata, vel inferiora saepe lyrato-sinuata;* squamae ovatae erectae vel apice recurvae, pectinato-fimbriatae, intermediae et superiores vel vero omnes etiam ab in vicem remotae, nigrae aut atro-fusiae.

5. C. *Austriaca* Willd. *Folia oblongo-lanceolata, ellipticave, serrato-dentata;* squamae involucri longe subulato, recurvatae, pinato-fimbriatae, ect.

6. C. *Phrygia* L. Folia oblongo-elliptica, vel ovata, integra; squamae involucri lanceolatae longe subulatae, recurvatae, pinnato-fimbriatae, fimbriae inferiores approximatae, superiores remotae, ect.

7. C. *nervosa* Willd. Folia lanceolata integra, squamae involucri longe subulatae recurvatae, pinnato-fimbriatae, elongato setaceae, superiores lacero-dentatae, fimbriis seriei inferioris tectae.

8. C. *nigra* L. Folia lanceolata, hirsutiuscula, inferiora dentata vel subsinuata; squamae involucri erectae, pinnato-fimbriatae, fimbriae setaceae, approximatae, involucrum obtegentes, interiores lacero-dentatae.

Time se završuje Sectio 1. Biline ovoga odsjeka, koji bi imao bez dvojbe predočiti skupinu il čislo Centaurejah po nekome načelu razredanih, nisu niti najmanje sastavljene tako, da bi njihovo spojenje bilo opravdano.

Odmah br. 1. C. *splendens* L. koja još ima u svome družtvu C. *alba* DC. i C. *deusta* Ten. mora svakoga neugodno dirnuti, da stoji uvrštena na ovome miestu. Pitat mora svatko: zašto je uvrštena ovamo? kojim povodom?

Zato što ima svekoliko lišće uzko prugasto *jedno- i dvoperasto*? Nemože biti: jer sve druge Centaureje u predležećem odsjeku imadu lišće *bodkasto,* il *dugoljasto,* il *jajasto, cjelovito* il *zubkasto;* neima dakle u tom obziru niti najmanje naličnosti; slika je sasma druga,

koju u nami probudjuje bilina sa lišćem bodkastim, cjelovitim od one, koju vidimo na bilini sa prugastim lišćem jedno- il dvoperastim.

Ako uzmemo čašku, onda imamo u C. *splendens* ljuske čaškine *šušnjave jajolike, cjelovite naduto-grbuljaste, biele, suprozračne, svielle;* dočim su na svih ostalih Centaurejah u ovoj skupini sastavljenih ljuske na čaški *sure, smedjo-crnkaste, narezane, raztrgane, il zubaste, dugoljaste, šiljevite il zavraćeno-resaste il česljasto-razrezane.*

Niti ovaj drugi charakter dakle, koji nam čaška pokazuje, nije takav, koji bi išo, ma i najmanjoj samo srodnosti i naličnosti u prilog: neima dakle niti jednoga svojstva niti jednoga biljega, koji bi ove prve tri Centaureje spajao sa pet, šest ostalih, zato se niti uvrštenje njihovo medju C. Jacea i njoj srodne nemože odobriti. Jedino svojstvo svim obćenito navadja se u cvietu, jer se veli: flores omnium specierum nostrarum hujus sectionis carnei vel purpurei: — nu jednoličnost ovoga svojstva preslaba je nego da bi mogla izjednačiti razlike ine, koje su odviše zamašne. Kochova:

Sectio II: *Cyanus.* L. Appendix vel margo apicis foliorum (squamarum) involucri scariosus fimbriato-fissus; fimbria terminali latiore et validiore (quamquam non raro caeteris brevior occurrit:) saepe spinulosa vel etiam rigide spinosa, longitudo apicis spinosa, valde variabilis et quidem in una eademque specie.

Ova se sectio označuje time, da su ljuske na čaškah okrajkom resasto-razrezanim obrubljene i na vršku osore, kadšto i bodljive. Premda je ovo svojstvo jedino, koje se navadja, još je k tomu jako promjenljivo, — a druga znatnija se niti nenapominju. Vrsti su sliedeće:

9. C. *montana* L. Folia decurrentia oblongo-lanceolata, indivisa sinuatave, integerrima vel denticulata; squamae involucri atrato marginatae, serrato-fimbriatae.

10. C. *axillaris* Willd. Folia decurrentia elongato-lanceolata integra vel sinuato-dentata; squamae atrato-marginatae, serrato-fimbriatae, fimbriae subcartilagineae.

11. C. *Cyanus* L. Folia lineari-lanceolata infima basi dentata, radicalia obovato-lanceolata, integra trifidaque; squamae sphacelato-marginatae, serrato-fimbriatae.

12. C. *Scabiosa* L. Folia sublanata scabra, glabrave, pinnatifida bipinnatifidave, laciniae lanceolatae integerrimae vel dentatae puncto calloso terminatae; squamae subrotundae atratae triangulares acutae planae, finibriatae, fimbriae flexuosae, terminali brevi vel in spinam producta.

13. C. *Kotschyana* Heuffl. Folia sublanata, scabra, glabrave, pinnatifida vel lyrato pinnatifida, laciniae lanceolatae integerrimae vel dentatae puncto calloso terminatae; squamae atratae triangulare

utae, planae fimbriatae fimbriis flexuosis, terminali in spinam oducta.

14. C. *sordida* Willd. Folia sublanata margine scabra vel gla-a, *radicalia bipinnata caulina superiora pinnatifida, laciniae linea-s, in mucronem setaceum terminatae;* squamae subrotundo-ovatae ratae, triangulares acutae planae fimbriatae, fimbriae flexuosae, rminali brevi vel in spinam producta.

15. C. *rupestris* L. Folia glabra margine scabra vel subtus floc-so-lanata, *radicalia bipinnata, caulina superiora pinnatifida, laci-ae lineares acutae mucronatae;* squamae oblongo-ovatae breves, scescentes, fimbriatae fimbriis flexuosis, terminali breviter vel nge spinosa.

16. C. *maculosa* Lam Folia scabra sublanuginosa, *radicalia ple-mque bipinnata, caulina simpliciter pinnata, laciniis linearibus, caule perne paniculato, subcorymboso; squamae subrotundo-ovatae, ıcula triangulari atrata utrinque paulum decurrente notatae;* fim-iae flexuosae terminales saepe spinulam formantes.

17. C. *paniculata* Lam. Folia scabra tomentosa *radicalia plerum-e bipinnatifida, caulina pinnatifida, laciniae lineares, rameis linea-bus, caule paniculato,* squamae ovato-oblongae, testaceae, fimbriae bcartilagineae, terminali crassiore, rigida, subpungente.

18. C. *cristata* Bartl. Folia scabra, *radicalia subtripinnata, caulina nnata, pinnis linearibus, caule divaricato;* squamae lato-ovatae, nbriatae, fimbriae cartilagineae flexuosae, terminalibus spinosis.

U ovoj se sectiji još jače pokazuje, na koliko su biline razpore-ne bez svakoga obzira na rodoslovni svoj savez; one naime pod ojevi 9. 10. 11. 12 i 13. sasvim drugi character imadu u cielosti ojoj nego one pod brojevi 14. 15. 16. 17. i 18., i to se naročito li iz toga, što je ovim prvijim lišće manje više široko i cielovito ponješto samo široko-perasto i cvieće jednoglavičasto, ili su gori šljaste sa velikimi glavicami, — ove potonje pako imadu lišće uzko, ugasto, perasto, češljasto i ucvast metličastu sa sitnimi glavicami. ızlika ova je tako velika, da se na prvi pogled odmah može vatiti Ove potonje biline dakle ne samo da spadaju u posebnu upinu, nego spadaju medju nje i one tri prve, naime: C. *splen-ns, alba i deusta,* koje je Koch uvrstio u svoju I-u sectiju.

Osim toga se može opaziti i ta okolnost, da medju characteristi-m prve i druge sectije nejma nikakove bitne razlike, dočim se u dnoj i drugoj napominju samo ljuske na čaškah, ove pako jesu anje više na svih Centaurejih izrezane, raztrgane, resaste, šćet-ste il bodljive, a osim toga vrlo nestalna su značaja. Na ono što istinu označuje biljku, neuzimlje se niti najmanji obzir; zato i va da medju nekolicinom srodnih bilinah dolazi na jedanp ut koja uga prijašnjim sasvim nenalična.

Sectio III *Calcitrapa*. Involucri foliola (squamae) margine non fimbriata sed apice in spinam palmatam vel pinnatam desinentia.

19. C. *solstitialis* L. Folia canescentia, lineari-lanceolata, decurrentia integerrima, radicalia lyrata; squamae anthodii palmato spinosae, spina media valida capitulum excedens.

20. C. *Calcitrapa*. L. Folia pinnatifida, pinnis linearibus; caulis ramosus; squamae anthodii subpalmato-spinosae, spina media valida capitulum superans.

Time se svršuju Centaureje u Kochu nabrojene; glede zadnje ove sectije nebi se ništa moglo opaziti, jer je sastavljena iz individuah, koja po naravskom svom savezu spadaju u jednu skupinu; premda je za obsjeg Kochove florae sectija III-a malena, jer su u njoj samo dvie Centaureje uvrštene, to je ipak character ciele sectije opredieljen tako, da u nju dolaze i ine Centaureje srodne, koje u obsjegu Njemačke i Svicarske Florae nerastu.

Usuprot Kochovoj klassificatiji navodim rod Centaurea po načelu physiografičnom označen i razredan obzirom na rodoslovni savez.

Genus Centaurea L.

Anthodium imbricatum, squamae marginibus variis, apice membranaceo inermi, vel eroso vel integro, acutiusculo vel revoluto; spinuloso vel spinoso; flores marginales aequales, vel illi radiorum caeteris majores.

Series I. *Caules ramosi, paniculati, divaricati; folia pinnata, bi- aut tripinnatifida, laciniis linearibus.* E typo C. *paniculatae.* Lam.

1. *Centaurea Crupina* L. (Cent. Crupinastrum Moris. Crupina Crupinastrum Vis. Crup. vulgaris Pers.)

Anthodii squamae lanceolatae, acutae, integerrimae, patulae; *caulis ramoso-corymbosus; folia inferiora lyrato-pinnatifida; caulina bipinnata, laciniae linaeres;* flores atro.-rubri vel carnei.

2. C. *alba* L. Anthodii squamae pellucidae scariosae, ovatae inflato-concavae, integrae; *caulis superne ramosus*; *folia pinnata, laciniae lineares;* flores purpurei vel albi.

Variet. C. *splendens* L. *foliis bipinnatis*, et *bipinnatifidis.*

Variet. C. *deusta* Ten. *foliis pinnatifidis caulinis superioribus linearibus* basi dentatis; squamae anthodii albae appendice fusc maculatae.

3. C. *paniculata* Lam. Anthodii squamae ovatae adpressae, s cartilagineo-fimbriatae, terminales rigido-spinulosae; *caulis ramos paniculatus; folia radicalia bipinnata, caulina pinnata, laciniae lin res;* flores persicini. vel rosei.

4. C. *cristata* Bartl. (C. spinoso-ciliata Berh. C. panicul Vis. C. acutiloba DC. Rhaponticum cristatum Scop.)

Anthodii squamae lato-ovatae utrinque alato-scariosae, super albo-ciliatae, appendice acuminata, fissa, spinulosa terminatae, ca *ramosus, divaricatus; folia bi-tri pinnata, laciniae lineares;* flo carnei.

5. C. *maculosa*. Lam. (C. corymbosa Pour. C. paniculata Jacq.) Anthodii squamae nigro maculatae, fimbriatae, fimbriis subcartilaeis, flexuosis, terminales saepe in spinulam terminatae; *caules ymbosi paniculati; folia radicalia bipinnata, caulina pinnata;* flo- rosei.

6. C. *punctata* Vis. (C. virgata Portsch C. glaberrima Tsch.). Anthodii squamae ovatae, lanceolatae utrinque scarioso-alatae, erne breviter ciliatae; *caulis divaricato-paniculatus, ramosissimus; ia bipinnato partita, vel pinnata;* flores rosei.

7. C. *crithmifolia* Vis. Anthodii squamae ellipticae, ciliatae, interes apice scariosae; *caulis divaricato-ramosus; folia inferiora innato-partita, superiora bracteantia;* flores violacei.

8. C *Karstiana* Scop. (C. carstiana Host.) Anthodii squamae ovato-triangulares, scarioso-alatae, ciliato, nulosae; *caules ramosissimi; folia bipinnato-vel pinnato-partita;* res purpurei.

9. C. *divergens* Vis. Anthodii squamae ovatae, alato-scariosae, icem versus albo-ciliatae, supremae spinulosae; *caulis ramosus, aricatus, folia bipinnato-aut pinnato-partita,* inflorescentia oligophala, flores dilute-violacei.

Sectio II. *Anthodii squamae acutae, spinosae, vel aristatae; folia nata, pinna tripartita lobis mucronatis; flocosa, vel tomentosa; flo- flavi, citrini vel aurantiaci* E typo *sordidae* W.

10. C. *collina* L. (C. Jacea flore luteo Clus. C. salonitana Vis). Anthodii squamae ovatae albido-marginatae; appendicibus trigularibus *acutis* aut *spinosis*, *folia* coriacea *pinnato-partita*, *ata; oblonga mucronata; flores aurantiaci.*

11. C. *sordida* W. (C. collino-Scabiosa Schied.) Anthodii squamae ovatae, atratae, triangulares, fimbriatae, fimae flexuosae, breve pinnosae; *folia lanuginoso-pubescentia, pinta, laciniis linearibus apice setoso mucronatis; flores citrini.*

12. C. *rupestris* L. (C. ceratophylla Ten.) Anthodii squamae ovatae, fuscescentes, *fimbriatae, fimbriis flexuo-, terminali breviter vel longe spinosa, pungente; folia pinnatosecta, iniae lineares mucronatae; flores flavi.*

13. C. *Ragusina* L. Anthodii *squamae ovatae, fusco-ciliatae, istatae; folia albo-tomentosa, pinnato-partita, laciniae obtusae, atae, caulina pinnati-loba; flores flavi.*

Series III. *Folia lyrato-pinnatifida, lanceolata; anthodii squamae lmato vel patenti-spinosae* E typo *C. solstitialis* L.

14. C. *Calcitrapa* L. *(Rhaponticum Calcitrapa Scop. Calcitrapa ippothestum Gaert.)* Anthodii squamae *scariosae*, apice rotundatae, *spina intermedia lida*, canaliculata; caulis diffuso-ramosus; *folia pilosa pinnada spinosa*; flores rosei, vel albidi.

15. C. *solstitialis* L. Anthodii *squamae palmato-spinosae*, spina ermedia valida anthodium superante; folia infima *lyrato pinnati-, caulina lineari-lanceolata; tomentosa;* flores flavi.

16. C. *Adami* W. Anthodii *squamae spinoso-patentes folia lyrata.*

17. C. *Melisensis* L. (C. apula Lam. C. sicula Host.)

Anthodii *squamae spinosae, palmatae, patentes;* folia *inferiora pinnati-loba,* caulina *late-linearia,* decurrentia; flores citrini.

18. C. *Salmantica* L. (Mantisalca elegans Cass. Microlonchus Salmanticus DC.

Anthodii *squamae coriaceae, spinosae,* nunquam marginatae; folia *lyrato-pinnatifida, caulina linearia mucronata;* flores albidi vel dilute-violacei.

Series IV. *Anthodii squamae vario modo marginatae, ciliatae, fimbriatae; folia lanceolata, lyrata; flores cyanei, violascentes, purpurascentes;* E typo C. *montanae* L.

19. C. *montana* L. (Cyanus montanus. Bauh.)

Anthodii *squamae ovatae, ciliato incisae, fimbriatae,* virides vel *margine nigricantes;* folia *oblongo-lanceolata, integerrima, denticulata* vel *sinuata;* flores *cyanei,* vel *violascentes* aut disco *purpurascentes;* caulis *uniflorus,* villosus.

20. C. *mollis* WK. *Folia mollia, lanceolata, indivisa;* squamae *nigro-ciliatae;* flores *cyanei,* vel *violascentes.*

21. C. *axillaris* Willd. Anthodii *squamae longae nigrove fimbriatae;* folia *lanceolata, integra* vel *sinuato- dentata;* flores *purpurascentes* vel *violacei.*

22. C. *stricta* WK. Folia *integerrima, lanceolata,* superiora late alata, decurrentia; flores *purpurascentes.*

23. C. *floccosa* Schloss. & Vuk. Caulis flexuosus *monocephalus;* squamae *nigro-marginatae,* fimbriae basi fuscae apice albae; folia *radicalia lyrata, runcinato-erosa, superiora lanceolata,* omnia incano-lanata, et cano-floccosa; *flores cyanei.*

24. C. *ochrolepis* Schloss. & Vuk. Anthodii *squamae pallidae,* inferiores *margine flavidae,* niveo *sericeo-splendentes,* superiores apice albentes; *folia lyrata, sinuato dentata;* superiora *lanceolata;* caules basi decumbentes; flores *lilascentes.*

25. C. *Cyanus* L. (Cyanus segetum Fl. Wett.)

Anthodii *squamae margine sphacelatae;* extimae *argenteae, interiores fusco fimbriatae;* folia *linearia lanceolata; flores cyanei.*

Series V. *Anthodii squamae fimbriatae, lacerae; fuscae, testaceae; caules ramosi; folia lanceolata;* flores lilascentes, violacei. E typo C. *Jaceae* L.

26. C. *Phrygia* L. (C. Berinii Sieb. C. austriaca W. C. cirrhata Rchb. C. pectinata Schult.)

Anthodii squamae *subulatae recurvatae pinnato-fimbriatae,* fimbriae setacae; *caulis altus superne ramosus;* folia *elliptica, lanceolata,* integra vel denticulata; flores violacei, vel purpurascentes.

27. C. *nigra.* W. Anthodii *squamae pinnato-fimbriatae, setaceae;* interiores *lacero-dentatae; caulis altus, ramosus; folia lanceolata, inferiora sinuata vel sublyrata;* flores purpurei.

28. C. *nigrescens* W. Anthodii *squamae erectae vel apice recurvato pectinato-fimbriatae;* interiores *lacero-dentatae;* basi nigres-

alis altus superne *ramosus; folia oblonga, ovata,* inferiora lyrata; flores purpurei.
mara L. (C. bracteata Scop. C. Weldeni Rchb.)
squamae ovatae, laxae, *margine scariosae albidae, den-fissae;* folia *lanceolato-linearia integerrima, infima in-matifida;* flores lilacini.
lacea L. (Cyanus Jacea Fl. Wett. Rhaponticum Jacea

squamae fuscae integerrimae aut denticulatae, vel lacerae; osus; folia lanceolata vel inferiora *sinuata* aut *pinnati-*a aut arachnidea: flores purpurascentes.
lecipiens Thuill. Anthodii *squamae* testaceae *fuscae, infe-o-fimbriatae,* superiores apice ciliato-lacerae, *caulis ramoso-lia lanceolata;* flores purpurascentes, lilacini.
atensis. Thuill. Anthodii *squamae fuscae, acutae, fimbri-iores attenuatae, patentes, mediae subrotundae, supremae sae;* caules acutanguli, sub floribus dilatati; *ramosi; lata,* infima *saepe sinuato-dentata vel lyrata,* flores lila-l violacei.
II. *Folia pinnata, pectinato-pinnatifida, coriacea, vel sca-um capitula globosa; squamae ciliatae; spinulosae, cau-*E typo C. Scabiosae L.
oriacea WK. Anthodii *squamae nigrescenti-ciliatae,* inte-e nigrae; caules erecti ramosi; folia *coriacea, pinnata, plexicaulia, pinnis lanceolatis;* flores purpurei, *capitula*

Scabiosa L. Anthodii squamae *apice nigrae, fimbriatae;* ti, divisi; *folia scabra pinnatifida,* laciniae ovatae vel lan-*lores globosi,* violacei vel purpurei.
spinulosa Tratt. Folia *coriacea,* infima lanceolata, integra, *tinato-pinnatifida; flores globosi,* lilacentes.
spinulosa Koch. Folia *pinnatifida,* aut *bipinnatifida,* an-amae cuspidatae, nigro-ciliatae; *capitula globosa;* flores rpurascentes.

definitije rod *Centaurea* tiče, to će se morati dopustiti, da ni u Kochovoj, niti u mojoj, niti u ičijoj definitiji spo-aureju; neka se trudi phytograf koliko mu drago opisati pojedinice i rod u obće, ipak se riečmi neda stvoriti slika manje bilina sama, bez koje najvještije diagnose ostaju e. Ovdje valja glavnoga se načela držati, koje glasi: da stvih neodlučuje rod, nego da se na srodnih skupinah ajna obilježja, pomoćju kojih možemo razpoznati uzroke i opredieliti granice, dokle dopire. Niti ime nemože se rodu — jer nemožemo poznati cielu skupinu i ozvati ju ok nepoznamo pojedinke; dakle morali smo poznati naj-i bilinu, koju smo ozvali *Centaurea,* pak smo onda našli

više istovietnih il naličnih t. j. srodnih, pak smo tada sve ove srodne biline sastavili u jednu skupinu i ozvali ju — budući da prva, druga itd. bilina bijaše Centaurea, skupnim imenom Centaurea; to je tada ime roda; na bilinah spadajućih dakle u taj nam jurve poznati i odprije već sabrani rod imamo potražiti ona značajna svojstva, koja uvjetuju naličnost rodovnu svih pojedinacah dotične skupine.

Opisi rodovah nisu sastavljeni za one, koji nepoznaju biline, nego za one, koji ih poznaju; koji nepozna plemena i rodove iz [očevida, on se neće iz knjige naučiti ništa; koji pako pozna plemena i rodove glavne, njemu će dobra knjiga biti na veliku pomoć.

Napomenuv ova na definitiju roda, primietit mi je na *skupinu prvu* za razjašnenje srodstva i rodoslovnoga saveza Centaureah u nju sabranih, da se naime odlikuju ponajprije strukom grančitim i ucvašću metličastom, te lišćem dvo- il trostruko-perastim, uzkim; ljuske na uborcih ili čaškah jesu šušnjave, cjelovite, il resaste, na vrhu kadšto šiljkaste. Cvieće je ružičasto il ljubičasto.

Skupina druga odlikuje se ljuskami oštrimi, osjavimi, šiljastimi il bodljivimi; lišće jeste i kod ovih Centaureah perasto i uzko-prugasto, nu prelaz biva na lišće krpasto i dugoljasto; cvieće je žuto.

Skupina treća imade lišće perasto, nu većom stranom lirasto, il bodkasto; ljuske na uborcih su prstasto- il razštrkano bodljive.

Skupina četvrta imade ljusakah trepavastih, resastih, obrubljenih raznim načinom; lišće je bodkasto, lirasto; cvieće modro, ljubičasto, rumenkasto; stabljike pako su jednostruke i najčešće jednocvjetne; il pahuljaste.

Skupina peta imade ljusakah resastih smedjih, raztrganih; stabljike su granate, lišće bodkasto; cvieće ljubičasto il crljenkasto.

Skupina šesta imade lišće kožasto, šušnjavo, perasto, čeäljasto-perasto, zarezci su bodkasti il prugasti; uborci su krugljasti, tvrdi, ljuske trepavaste, bodljikave; stabljike krute; grančite, cvieće rumeno; škuro-crljeno.

Ovim načinom razredane Centaureje svakako više odgovaraju naravskomu savezu, koji im je rodoslovni red opredielio, nego onaj način, po kojem ih je Koch classificirao bez obzira na character pojedinih bilinah cielih, nego samo obzirom na pojedina svojstva; tako su proizašle skupine slične u pojedinostih a neslične u cielosti.

Način, koji predlažem, imade i tú prednost, da se mogu nesamo pojedina individua, ako su možebiti neshodno uvrštena, prenieti na drugo mjesto, nego se mogu takodjer i ciele skupine premjestiti, ako je u čem prekršen pravi rodoslovni savez, i to bez uštrba su-

er pogreška tada neleži u načelu classificatije, nego je kriv
ıtor, koji prirodu nije dobro shvatio.
ı medjutim rodovah, kod kojih se može lahko pronaći ro-
savez, dakle i biline lahko poredati u valjane skupine, nu
amačno i takovih, gdje ćemo naići na oveće težkoće; nu
slučaju nije krivnja ni u methodi physiografičnoj još manje
di, nego pogreška leži u nami, koji nemožemo potežkoće
odstraniti.
vakove potežkoće moraju služiti na što veću ponuku i na
ı pooštrenje naših iztraživanjah, da tim načinom sbilja svaki
nejma samo po obće primljenih schablonah sabirati biline,
, malo dublje proviri u onu divnu punoću bilinskoga svieta,
ı osim krasote, bujnosti i mnogoličnosti vlada takodjer red
koji karakteriše i ostale sve organizme.

Ranunculus. L. Vuk.

: tri-quinque-sepalus, quandoque appendiculatus; corolla
octo-decempetala ungve vel squama nectarifera; Folia poly-
omorpha. Flores flavi vel albi. (Huc referuntur genera: Cali-
ım Mag. Ficaria Dill.)
ı I. Plantae aquaticae, submersae, vel natantes; folia dissecta,
reniformia; flores albi.
hederaceus L. Folia reniformia, quinqueloba; conformia;
epentes; petala minuta.
aquatilis L. Folia submersa diffusa, setaceo-multifida; na-
ɔbata, petiolos vaginantia; petala obovata. (R. heterophyllus

peltatus DC. Folia natantia, cordato-subrotunda, trifida, la-
aterales bilobae vel quinquelobae; lobo intermedio trilaterali
:o.
Petiveri Koch. Folia submersa setaceo-multifida; natantia
ernata, lobi longiusculi flabelliformes; caulis obtusangulus;
ɔbovata.
tripartitus DC. Folia multo minora, trifida; flores micranthi.
. *circinatus*. Sibth. Folia sessilia circinata, capillacea, mul-
vaginae auriculatae, caules natantes, petala calycem exce-
(R. cespitosus Thuil. R. pumilus Poir. R. rigidus Pers. R.
s Walld. R. divaricatus Schrk. R. pantothrix DC.)
. *fluitans* Lam. Folia capillacea, laciniae longissimae; caules
s; petala calyce majora. (R. peucedanifolius All. R. fluvia-
igg.
s II. Caules erecti pauciflori; folia linearia, bi-trifida integra;
broso-incrassata, vel tuberosa.
. *pedatus* WK. Folia radicalia tripartita, laciniae lanceolato-
, caulina lineari-partita; caulis simplex pauciflorus; radix
ıberosa; flores flavi.

9. R. *illyricus* L. Folia radicalia lineari-lanceolata, caulina trifida, laciniae lineares, integrae; caulis sericeus; flores speciosi, flavi R. sericeus. W.

10. R. *pyrenaeus* L. Folia lineari-lanceolata, caulis pauciflorus; flores albi.

Variat. *a.* R. *bupleurifolius* DC. caule unifloro.

b. R. *plantagineus* DC. caule plurifloro.

11. R. *gramineus* L. Folia lineari-lanceolata integerrima; Caulis uni-pluriflorus; radix incrassato-fibrosa; flores lutei.

Series III. Folia elliptico-, vel ovali-lanceolata; caules recti, ramosi, prostrati, vel diffusi.

12. R. *Flammula* Folia elliptico-lanceolata, integerrima; caulis prostratus, radicans, demum erectus, ramosus.

13. R. *nodiflorus* WK. Folia radicalia ovali-oblonga, caulina lanceolata; caulis diffusus, flores sessiles, parvi, flavi. (R. nodiflorus L.)

14. R. *ophioglossifolius* Vill. Folia inferiora ovali-lanceolata, cordata, caulina lanceolata; caulis fistulosus. (R. ophioglossoides Willd. R. cochlearifolius Horn. R. fistulosus Brign).

15. R. *Lingva* L. Folia lanceolata, subserrata; caulis erectus, inferne nodosus, radicans; flores speciosi, flavi. (R. longifolius Lam.)

Series IV. Folia inferiora tripartito-multifida, vel reniformia, ternata, vel palmato-partita; caules recti, ramosi, vel paniculati multiflori; flores lutei, vel albi.

16. R. *Traunfellneri* Hppe. Folia radicalia reniformi-tripartita, caulina lineari-oblonga; caulis subuniflorus.

17. R. *Seguieri* Vill. Folia tripartita, dissecta, laciniae tenues; caulis humilis. (R. Columnae All.)

18. R. *rutaefolius* L. Folia tripartita, multifida, lobuli lineares; flores albi. (Calianthemum rutaefolium May. R. praecox Clus).

19. R. *anemonioides* Zahlbr. Folia partita, multifida; laciniae squarroso-incumbentes; caulis flexus; flores magni, albi. (R. rutaefolius All. Calianthemum coriandrifolium Rchb).

20. R. *glacialis* L. Folia tripartito-multifida; partitiones incumbentes; caulis pauciflorus. (R. gelidus. Hffg. R. crithmifolius Vill).

21. R. *Philonotis* Ehrh. Folia radicalia ternata, biternata, caulina lanceolato-trifida; caulis erectus, hirsutus, multiflorus; flores flavi. (R. hirsutus Ait. R. Sardous Crntz).

22. R. *bulbosus* L. Folia ternata, trifida; caulis multiflorus, hirsutus; radix bulbosa; flores flavi.

23. R. *arvensis* L. Folia trifida, laciniae lineares; caules multiflori

Variat: foliis primordialibus integris, simplicibus. R. *segetalis* Kit.

24. R. *repens* L. Folia tri-quinque-partita; partitiones trifidae rhombeae; caulis sarmentosus, repens; flores lutei.

25. R. *sceleratus* L. Folia inferiora palmata, caulina digitata caules stricti ramosi; flores exigui, flavi.

26. R. *auricomus* L. Folia tripartita, reniformia, caulina digitata linearia, apice grosse dentata; Caulis multiflorus; calyx coloratus petala flava subaequans. (R. polymorphus All).

R. *binatus* Kit. Folia radicalia cordato-reniformia, 3—5 par-
caulina multipartita; caulis humilior, flores parvi, flavi.
R. *cassubicus* L. Folia radicalia reniformia triloba, juniora
antia; caulina digitata; flores majores.
R. *Steveni* Andrz. Folia tri-quinquepartita, laciniae trifidae,
ıa linearia; caulis altior pilosus; flores obtusi aurei.
R. *acris* L. Folia tripartito-multifida, caulina linearia; caulis
sus; flores flavi;
riat: *a.* humilis, uniflorus. R. *Villarsii* DC. (R. nivalis L. R.
peliacus Sut. R. parvulus Clairv. R. lapponicus Vill. R. oreo-
us M.B. R. carinthiacus Hpp.)
R. *pratensis* Bauh; elatior, ramosus, pluriflorus, folia juniora
lata.
. R. *polyanthemos* Lob. Folia septempartita, laciniae linear-
ae; caulis altior, flores flavi, petala retusa. (R. sylvestris Ta-
R. napellifolius Crntz. R. delphinifolius Fries).
. R. *aureus* Schleich. Folia tri-quinque partita, partitiones lato
tae; caulina incisa; flores aurei, magni, petala retusa. (R. syl-
ıs Thuill. R. nemorosus DC. R. Hornschuhii Hopp. R. Gon-
W. R. pyrenaeus Gou. R. tuberosus Sieb. R. villosus Dsf).
. R. *lanuginosus* L. Folia tripartita, trifide inciso-crenata, juni-
ıericea, folia summa linearia; caulis altus; flores flavi, petala
ata. (R. geranifolius DC).
. R. *flabellifolius* Heuffl. Folia reniformia crenata, caulina fla-
ta; caules alti; flores flavi, petala calyce duplo majora.
. R. *aconitifolius* L. Folia quinquepartita, partitiones inciso-
tae; caulina trifida, suprema digitata; caulis altior; flores albi.
ılatanifolius Fl. dan. R. medius Brnh).
. R. *alpestris* L. Folia reniformi-tripartita; caulina linearia,
ıga; caulis subuniflorus; flores albi, petala obcordata.
. R. *crenatus* WK. Folia subrotunda, inciso crenata cordata;
s subuniflorus; flores albi.
. R. *muricatus* L. Folia subrotundo-cordata, obtusa; caulis dif-
ı; flores parvi, longe pedunculati.
. R. *parviflorus* L. Folia cordato-rotunda, quinque-septemfida,
ı; caulis diffusus; flores lutei parvi.
eries V. Caules aphyllopodi, folia caulina reniformia, rotunda.
. R. *Phthora* Crantz. Folia radicalia longe petiolata, reniformia,
to-crenata; caulina bina, tri-quinquefida; flores flavi. (R. Thora
. R. Pseudo-Thora Host. R. hybridus Bir).
. R. *scutatus* WK. Folia radicalia saepe deficiunt; caulinum
le reniforme, rotundum, incisum; caulis subbiflorus; flos flavus.
Thora L).
eries VI. Caules decumbentes; flores speciosi, petalis 10; folia
ata.
. R. *Ficaria* L. Folia cordato-angulata; nigro vel albo
ulata; caulescens prostrata; flores flavi. (Ficaria ranunculoi-
Rchb.)

*

42. R. *calthaefolius* Vuk. Folia cordata, maculata, lobis incumbentibus. (Ficaria calthaefolia Rch. F. incumbens Jord. Schltz. Fr).

Rodoslovna nauka vrlo se takodjer dobro daje spojiti sa Darvinovimi nazori, koje je razvio u nauci svojoj „O postanku vrstih," da još više, ja scienim, da je upoznanje rodoslovnih uplivah na postanje vrstih samo posljedica toga, da smo u obće upoznali postepeni razvitak prirodninah, pa kad se je vrst odprije medju ostalima i tako definirala: da individua, koja su rodjena od jednakih roditeljah i njimi su opet nalična, sačinjaju vrst — onda u tom leži sakrito načelo srodnosti t. j. rodoslovnoga saveza, jer sve donlje postoje rodoslovni savezi i uslied toga manje više jednolične skupine, dok traje naličnost; kad naličnost prestane, onda je očevidnim znakom, da su i rodoslovni savezi prijašnji prestali i sasvim inovrstnim ustupili mjesto.

Medju znatnijimi prirodoslovci, koji primaju descendenz-theoriju za izhodište kod classificiranja bilinah, jedno od glavnih miestah zauzimlje *Carlo Naegeli* professor na sveučilištu Monakovskom; on je u toj struci jur mnoga poduzeo iztraživanja i pisao takodjer pojedine opazke svoje o sličnih predmetih.

Mnogi će možebiti opaziti, da će po sustavu rodoslovnom narasti pojedini rodovi do ogromne veličine, te se onda nebi mogli tako lahko shvatiti i razredati; nu — pomisliti valja, da se o tom neradi: hoće li bit koji rod veći ili manji, — nego svrha je, da se sustav prilagodi prirodi; sustav ima izraziti samo razdielbu onu, koju je priroda sama načinila, ne pako, da se po našoj volji ili našoj udobnosti priroda prikroji po sustavu.

U plemenu Compositah, Umbelliferah, Papilionaceah i Labiatah n. p. bit će sigurno velikih rodovah, dakle i više posla kod iztraživanja rodoslovnih savezah, — nu s druge strane ima opet rodovah, kod kojih su odnošaji mnogo jednostavniji. Svaki rod, koji spaja više individuah i promjenakah u jednu cjelinu, ima takodjer više stupnjevah u svom rodoslovnom razvitku, koji, premda medju sobom skopčani, ipak podobro su razlučeni, te se tim načinom dadu takodjer sabrati u posebne odsjeke, koje sam već odprije nazvao imenom „čislo" što znači to isto, što i skupina.

Ja medjutim scienim, da u obće u prirodoslovju nije nijedna theorija kadra svladati vaskoliki materijal, koji joj priroda pruža, jer je ova tako produktivna, da nas često nuka uslied izkustva, koje dobivamo, mienjati naše nazore: zato će onaj sustav biti naj-

shodniji, koji je tako pruživ, da se može bez povrede svojih glavnih načelah prilagoditi prirodi u svojih consequentiah.

Jedan od najoštrijih duhovah bio je sigurno professor *Mohs*, koji je sastavio u svih potankostih dosljedno izveden physiografni sustav za mineralogiju na temelju crystallografnih i physicalnih načelah, pak se taj sustav nije ipak mogo uzdržati niti u mineralogiji, još manje uporabiti na zoologiu i phytographiju, premda je Mohs theoretički vrlo umno dokazao, da taj sustav mora valjati za svukoliku prirodu. Mohs je doduše izrekao, da će se znanje razširiti i s vremenom, da će se mnogo odkriti, čega on sada nepozna, nu da će se polag njegove systeme moći razredati; — ali razšireno izkustvo svjedoči nam bjelodano, da je Mohsov sustav vrlo liepa theorija, koja u praxi nemože zadovoljiti; niti njegova terminologija nije se mogla pridržati, jer neodgovara zahtjevu današnje znanosti; zato je takodjer glavni njegov učenik i pristaša *Haidinger* izradio poslje smrti Mohsove, cienjeć njegove velike zasluge drugi sustav i uveo nomenclaturu tako zvanu trivijalnu, više praktičnu, koju je Mohs bio sasvim zabacio.

U najnovije doba počeše palaeontologi naročito Mojžišović, Neumeyer, Hörnes sa vrlo dobrim uspjehom ne samo zagovarati descendentionalnu theoriju, nego ju dokazivati takodjer u množtvu okamenjenih formah; kod ovih okaminah iztaknuli su osobito one forme, koje predstavljaju saveze i prelaze individuah, dokazujući njihov rodoslovni savez. Rodoslovni taj savez olahkoćuje razredanje mnogoličnosti, koja se vidi na okaminah, i pokazuje zajedno, kako su medju sobom skopčani ostanci ovih organizmah i u kakovu savezu stoje sa sada živućim svietom.

Odkako je Mohs završio svoj sustav na temelju prirodopisnih svojstvah, od tada je množtvo takovih mineralah odkrito, kojim se mjesto u sustavu njegovu nebi moglo niti naći. Mohs je naime ustanovio kao glavno načelo svoje classificatije, da se nijedna prirodnina u tú svrhu da se označi, nesmije postaviti u drugo stanje, nego ostaviti onako, kako ju priroda sama stvori. Svojstva prirodopisna — naturhistorische Eigenschaften — jesu izvanjski oblik, t. j. forma u kojoj mineral krystallyzira, zatim svjetlost, sjaj, tvrdoća, specifična teža, kadšto bòja, dieljivost; nedà se tajiti, da ima mnogo istine u tom načelu, osobito kod jednostrukih mineralah, gdje je oblik krystallni jednostavan i na stalne zakone vezan; nu kod mineralah sastavljenih i kod onih, koji su amorphi t. j. bez oblikah glatnih, ondje Mohsova svojstva prirodopisna nepružaju dovoljnih

traživanja jedan mineral, zato se nevriedja priroda niti se tuju svi minerali, nego se samo na nekoličini traže sre označenje inih istovetnih mineralah, a system je i onal sredstvo, niti nije svrha znanosti.

Za phytographiju ili botaniku medjutim toga netreba, je line mnogo više i da reknemo upravo samo zavisne o cl izvanjske forme svoje, a unutarnji organizam još manje pako c sastavine nejmaju ili nikakova upliva na character bilin koliko ga imaju, to se ovaj izražava u spoljašnosti ili ukup bitu biline. Stanovište dakle za botanika je sasvim drug prirodoslovac traži charactere za označenje svojih prirodnin mu nisu spoljašnji characteri dovoljni, onda mora tražiti c koji ga vode do istine. To je jedini način; je li se taj naći boljimi, jednostavnijimi i sigurnimi sredstvi, o tom zavisi sustava, i zato se upravo mienjaju sustavi sve donlje, dok dje takav, koji vodi najboljim putem do svrhe.

Što se zoologije tiče, u njoj zauzimlje descendentia još mjesto, nego kod phytographije ili mineralogije, jer se tu individuah izražava još u pregnantnijoj mjeri, nego kod mineralah. Kod životinjah nedjeluju unutarnji organi glavne charactere izvanjskih oblikah, nego takodjer na iz vota, na plodjenje, na instincte, na duh, na razum itd. Z dakle bez anatomije niti nemože pomisliti, osobito kad označiti plemena i rodovi, jer se samo tim putem dadu r

opet svojstvih i drugim načinom: valja dakle kod svakoga roda tražiti takodjer one charactere, koji što očitije pokazuju postojeći savez medju pojedinimi bilinami. Za primjer i za dokaz tomu može služiti Hieracium i Centaurea; kod svakoga od ovih rodovah sasvim drugi su uvjeti rodoslovnoga saveza. Priroda tomu pruža dovoljno znakovah, samo ih valja potražiti i što shodnije upotriebiti.

Pravila se dakle nedadu propisati u tù svrhu, nego se iziskuje oštar vid i izkustvo, kojimi se može pribaviti i dovoljna vještina.

Prije nego završim predležeću razpravu, imam odgovoriti na prigovor, koji bi mi se mogao staviti, i u tome: da zašto naučam i zagovaram sada druga načela, a drugih se držim u mojih botaničkih radnjah, naročito da sam „Floru hrvatsku“ i „Bilinar“ koji se sada tiska, pisao po sustavu stare methode? Na to mogu odgovoriti, da onda, kad je Flora Croatica na sviet izašla i koju sam pisao u družtvu sa mojim cienjenim prijateljem Dr-om Schlosserom, nisam jošte novije moje nazore točno bio razabrao i u osnovu sastavio; niti nebijaše vremena oklievati sa izdanjem djela, koje je postalo već prešnom nuždom. Bilinar pako, koji je samo izvod iz Flore hrvatske, morao se je pisati suglasno matici svojoj.

Preradjenje ciele jedne Flore osobito onako obsežne, ko što je Flora hrvatska, iziskuje mnogo truda, posla i vremena. Bi li mi za rukom pošlo, takovu zadaću sretno i pravodobno izvesti? — O tom sam dvojio i pomislio, da time, ako odustanem od toga, neće se u bitnosti ništa izgubiti, još manje pokvariti.

Usavršiti ono, što smo započeli, zadaća je budućnosti; ako nestane pojedincu snage, doći će jamačno krepčiji poslje nas, te će valjano izpuniti, što mi sada zaželismo!

Izvještaj

DOPISUJUĆEGA ČLANA IVANA TKALČIĆA

o arkivarskih iztraživanjih u Dalmaciji, predan u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 15. ožujka 1876.

Da jug. akad. pospješi izdavanje dubrovačkih spomenika, u koliko nisu do sada izdani, ponudih se sam ovomu liepomu podhvatu za suradnika, akademija pako pristade na to, te me prošle godine odputi u Dubrovnik.

Sada je na meni, da izviestim slavnu akademiju, što i kako sam radio. Uslied udieljenoga mi naputka imao sam u okružnom dubrovačkom arkivu službene izprave skupnovlade dubrovačke iz knjiga „Reformationum," onda zapisnike velikoga, maloga i umoljenoga vieća, te službene dopise sa istokom ili „Lettere e commissioni di Levante" prepisati.

Koncem svibnja pr. godine zaputih preko Rieke na označeno si mjesto. Čekajuć na Rieci dva dana na parobrod, kojim bi odplovio u Dubrovnik, da ne tratim uzalud vrieme, a buduć da mi znano bijaše iz prvoga moga putovanja g. 1873, kada me historičko družtvo poslalo u Dalmaciju, da u samostanu trsatskom imade više listina, popeh se *na Trsat*, a dobrotom tamošnjega gvardijana Nemesijana Smokovića, dozvoljeno mi bijaše raditi *u samostanskom arkivu*. Premda je trsatski samostan utemeljen istom u XV. vieku, to imade ipak starijih listina i to od XIII. vieka, koje su onamo prispjele iz senjskoga franjevačkoga samostana. Listine XIII. vieka prepisao sam sve, a ostale pregledah samo. Ako listine trsatskoga samostana i ne prude mnogo za političnu poviest, to su ipak vrlo važne za topografiju hrvatskoga primorja, a naročito glede obitelji Frankopanske od velike su važnosti. Ovdje prepisah i neke rimske i sredovječne spomenike.

ši u *Dubrovnik* odmah sam se prihvatio radnje, te počeh
anjem knjiga reformationum, kojih najstarija počimlje sa
njigâ reformationum prepisah pet i to od g. 1306—1347.
jiga reformationum nosi naslov: „Liber reformationum
nsiliorum factorum olim (per predecessores communis)
er honorabilem virum dominum Bellecium Falletro, comi-
num, per minus et maius consilium; confirmata et auten-
nt consilia infrascripta sub anno millesimo trecentesimo
tione quarta, die X. (mensis) martii, (et clama)ta fuerunt
ce preconia in locis consvetis per Matheum preconem
)". Sudeć po naslovu u ovoj su knjizi sabrani zaključci
maloga vieća, stvoreni još prije g. 1306, a odnose se
upravu samoga grada.

njiga mnogo je izdašnija od prve, a nosi naslov „Liber
et reformationibus tempore domini Bartholomei Grado-
s ragusini, in suo secundo regimine sub MCCCXII, in-
IIII die XX mensis julii". Prvi zaključak počima sa 30.
čene godine a dospieva sa 17. ožujkom g. 1314. Poslie
li odmah u istom svezku „Capitulum de libris citatoriis
conizationibus, tempore nobilis viri domini Bartholomei
comitis ragusini, in suo secundo regimine sub millesimo
indiccione decima, die XX mensis julii". Prvi nalog, ko-
ivlje Pavlin Gradić da dodje na sud radi 2000 perpera
koli i Juniu Gundulićem, počima sa 27. srpnjom i. g. a
mice po godinah svršava se g. 1317.

njiga koja počima sa g. 1322, a danom 6. travnjem, pisana
om Pava Stavibarke, za kneževanja Ljudevita Maurocena,
ako sa 5. svibnjem 1324. U ovom svezku nalazi se takodjer
de literis preceptoriis et citatoriis", koj počima sa 18. trav-
a svršava se sa 26. svibnjem 1324.

knjiga reformationum počima istom sa g. 1343. za vrieme
kneza Marka Maurocena, dospieva pako g. 1345. 16. svib-
oj knjizi priložen je „capitulum litterarum et relationum"
lje sa 18. lipnjem 1343, a dospieva 21. svibnjem 1345.
pokon knjiga počima za kneževanja Leonarda Močeniga
danom 27. svibnjem, i dospieva koncem svibnja 1347.
adržava se „capitulum bannorum et literarum citatoria-
počima sa 5. lipnjom 1345 a svršava se 16. srpnjem 1347.
sadržaj ovih knjigah suvišno bi bilo i spominjati, nu reći
ratko, da se nenalaze u njih samo ustanove, po kojih,

se grad i njegovo okružje upravljalo, već tu ima i zaključaka i naredaba političkih, koje razjasnjuju odnošaj medju Dubrovnikom, skupnovladom mletačkom, vladaoci srbskimi, bosanskimi banovi itd.

Knjiga reformationum ima na broju 31, počamši naime od spomenute god. 1306 a teku do g. 1466, premda ima u toj povorci nekoliko prazninah; pisane su pako jezikom latinskim. Knjiga velikoga, maloga i umoljenoga vieća, koje počimlju sa g. 1378, pak i sbornike službenih dopisa „Lettere e commissioni di Levante" koji počimlju sa g. 1259, a pisani su na talijanskom jeziku, za to nisam prepisivao, jer prepisanjem knjiga reformationum nestigoh tako daleko, da bi ih k njim mogao nadovezati.

Jošter mi poslužila sreća, da sam naišao na najstariji popis grada Dubrovnika od g. 1286, koj sam ujedno, jerbo je vrlo važan, prepisao.

Što se u ostalom jošter nalazi u ovom arkivu spomenuli su jurve to vrli naši književnici: Ivan Kukuljević u arkivu historičkoga družtva u knjizi IV., Dr. Franjo Rački u svojem spisu o pismarah i knjižnicah dalmatinskih i Dr. Petar Matković.

Osim okružnoga dubrovačkoga arkiva od velike je takodjer važnosti i arkiv c. kr. tribunalnoga sudišta poradi ogromna i u davnu prošlost zazsiecajućega materijala u pravnoj, kulturnoj i narodno-gospodarstvenoj struci. Ob ovom arkivu progovoriti mi je za to nješto obširnije, buduć da se je mojim predšastnikom izmaknuo iz vida. U ovom arkivu prvo mjesto pripada štatutu dubrovačkomu pisanomu u XIII. vieku, naročito god. 1272; pisan je pako na kvieru u dva stupca, a nosi naslov: Liber statutorum civitatis Ragusii, compositus per egregium virum dominum Marcium Justinianum, de Veneciis, honorabilem comitem ragusinum, anno domini M. ducentesimo septuagesimo secundo, indiccione quinta decima, nona mensis madii; confirmatus per populum ragusinum more consveto congregatum die dominico vicesimo nono eiusdem mensis. Osim ovoga statuta nalazi se jošter jedan iz XIV. vieka, pisan takodjer na kvieru.

Kao nastavak ovoga statuta smatrati se mora i „Liber omnium reformationum, omniumque consiliorum factorum per predecessores comunis Ragusii, redactus in presens volumen, tempore egregii et potentis viri domini Nicolai Falerio, comitis honorabilis civitatis Ragusii et sui minoris consilii. Confirmata et authenticata fuerunt infrascripta sub anno domini millesimo tricentesimo trigesimo quinto, indictione III, die decimo intrante mense may; ac eciam clamata et bannita fuerunt voce preconia per civitatem Ragusii in locis con-

etis per Serofam publicum preconem dicti communis". Ovaj statut dieljen je na XXXIII poglavja upisana u dva stupca na 45 rgamenih listovah. Na prvom listu počima sa g. 1309, od koje nalazi samo jedan članak „de blado, quod mittitur ad molendim". Za ovim dolazi ih nekoliko od g. 1311, zatim od g. 1312 ako napried do g. 1335, kojom zaglavljuje.

Do ovoga statuta čuva se i „liber verde" pisan takodjer na kvieru, tovah broji 390, sadržava pako sbirku zaključakah velikoga vieća, čamši od godine 1358, te dospieva god. 1460; pisan je na latinom i talijanskom jeziku.

Jošte se nalaze ovdje dva kodexa takodjer pisana na kvieru. dan pisan na talijanskom jeziku, sadržava stonjski statut, u 86 glavja, pisan na 22 lista, a naslov mu glasi: A lo nome di Christo. men. Anno domini MCCCLXXXXVII, a di XIII agosto, nel mpo de ser Michel de Menze, fo conte in Stagno", u njem ima zaključaka stvorenih u dubrovačkom vieću za ovaj otok i od prinjih godinah. — Drugi pako, pisan na velikom formatu na 23 ta, služio je skupnovladi dubrovačkoj za stonjski kataster. Naslov a glasi: Liber iste in se continet omnes partes nobilium hominum vitatis raugusine, habentium partem sive partes, tam in Stagno, am in puncta Stagni, et mensuram ipsarum singulariter et diincte, factus tempore egregii et potentis viri, domini Nicolay Falro, honorabilis comitis civitatis, ex reformatione maioris et generalis consilii dicte civitatis, sono campane more solito congregati. egnante illustri et magnifico nostro, domino Francisco Dandulo, ei gratia inclito duce Veneciarum, sub anno domini millesimo treentesimo trigesimo sesto, indictione IIII, die XV. mensis octobris, ecundum modum et cursum civitatis raugusine.

Napokon jošte mi spomenuti valja i „liber croceus", koj sadržava aključke velikoga ili glavnoga vieća; počima sa g. 1455, a izdiše g. 1749. Listova broji 315, pisan je pako latinski i talijanski.

Pobrojivši rukopise pisane na kvieru spomenuti mi treba i one isane na papiru isto tako stare i isto toliko važne. U odielu Testamenti de notaria", najstariji svezak broji 29 listova, a nosi slov: Liber de sententiis et testamentis, factus tempore nobilis ri Johannis Georgii, comitis honorabilis, scriptus per me Thomanum de Sauere, sacri palatii et communis ragusine jurati notarii. no domini MCC octuagesimo secundo, indictione decima". Prva oruka datirana je 5. srpnjem 1282, a iza ove sliede ine do uključivo g. 1283. Od ove godine do 1345 ponestalo je zapisnika, nu

poslie 1346 redomice teku do g. 1814. Ovaj odiel broji u 90 svezaka.

U odielu „diversa cancellarie“ najstariji svezak potiče od 1284, a naslov mu glasi: Liber super securitatibus, testificati et aliis actibus omnibus, exceptis maleficiis et . . . . ., factus pore nobilis viri domini Michaelis, comitis honorabilis ragusir me Thomasinum de Sauere, notarium communis ragusini; e: tibus juratis iudicibus: Dimitrio de Menze, Andrea de B Michaele de Clune, Fusco de Binçola et Vrsacio de Viliarco. domini millesimo ducentesimo octuagesimo quarto, indictione decima. Qui dominus comes predictus, die ultimo mensis jur plicuit Ragusium . . . . civitatem Ragusii. Ubilježene sudbene na prvoj strani ovoga svezka dopiru do 11. siečnja 1286, doči drugoj strani sadržava „liber de maleficiis, factus tempore viri domini Michaelis Mauroceni, comitis ragusini . . . . ann mini millesimo ducentesimo octuagesimo quarto“. Pisanih ukupno broji 106.

Ini codex na papiru pod naslovom „Quaterni de inducüs in curia maiori per nobilem virum dominum Mar(cum) Maur comitem ragusinum . . . currente domini MCCLXXXXV, indi octava“; počima sa 24. svibnjem, a svršava sa 3. srpnjem 1 32 lista, nakon kojih sliedi „capitulum de possessionibus ven preconizatis“. Godina nije označena, no ne ćemo pogriešiti a knemo da potiče od g. 1295. Cieli ovaj svezak broji 104 list

Napokon da spomenemo što se nalazi u raznih odsjecih, i to sieku „Diversi di Notaria“ počimlju zapisnici sa g. 1310 redomice do god. 1811; u odsieku „Distributiones testament počimaju sa g. 1349 i teku redomice; u odsieku „vendite de cellaria“ polaze od g. 1351 pa sižu do 1810; zatim „scuten cancellaria“ od g. 1352—1815, te „libri intentionum“ počamši o 1385 sižu do 1825. — Od onih pako kojih zapisnici počimlju s viekom jesu „Stabile ordinario“ g. 1463—1814. „Mobile ordi od g. 1475—1815. — „Navigazione oggetti diversi“ od g. 1552– i napokon „Diversi de foris“ od g. 1593—1815.

U privatnoj sbirci presvietl. g. Pavla Rešetara, važan je miscellaneus (Zibaldone), koj na temelju listina, sadržava p grada Dubrovnika i podpadajućih mu posieda i otoka, kao ta i poviest svih samostana, koji su stojali pod okriljem skupn dubrovačke.

Poslie dvomjesečn ga boravka u Dubrovniku vratih se kući. Izrcavši se u *Splitu*, uložio sam naporni trud, da zavirim u arkivu voga kaptola u nekakovu skrinju, glede koje se prije dvie godine lasalo, da sadržaje važnih izprava. Poslie dvodnevne borbe sklonih ak kaptol, a dva njegova člana uvela me u svoj arkiv, ili olje rekuć na nekakov tavan gdje sabirah medju criepovjem, rašinom i svakojakimi odrpinami pojedine ulomke pisama, da uzognem doznati što sadržaju u sebi. Sabravši sve na hrpu i preledavši uvjerih se, da je tu sačuvan sav materijal kojim se služio ovjestnik Ivan Lucij. Tu se naime u četiri svezka nalaze priepisi stina trogirskih, i to u I. svezku, koj broji 392 lista, prva listina poima sa poznatom oporukom Quirinovom od g. 503, zatim sliedi dna listina od god. 1064, te Kolomanova od 1108, a napokon e iz XII. do konca XIII. vieka. U II. svezku počimaju listine sa 1302—1357, ovaj svezak broji 460 lista. Treći počima sa g. 357—1399, a broji 315 listove, četvrti pako od 275 listovah, sadraje izprave od g. 1400—1646. U petom svezku, koji broji 246 stovah, ubilježene su zadarske listine samostana sv. Krševana i oludrica zadarskih, a počimlje sa g. 908—1411. Ove listine preisa za Lucijevu porabu Dr. Simon Ljubavac: Ex archiviis Jadrae, napisa Lucij) ecclesiarum s. Grisogoni monacorum et s. Mariae onialum ord. s Benedicti ab Exmo D. I. U. DD. Simeone Gliubavacz excripta et mihi Joanni Lucio tradita anno domini IDCXXXXVII, die X. madii Jadre. Aucta nunc et variarum ecesiarum scripturis et aliis ab eodem domino authore traditis, aliisque nicis ut intus MDCLIII. U ovom svezku ima i nadpisa rimskih aredovječnih. Šesti svezak sadržaje priepise listina splitskoga arva, a počima sa poznatom Trpimirovom listinom, koja na čelu si obe prieporne godine 837 i 852, a dospieva sa listinom od 1442. broji pako 372 lista. U sedmom svezku nalaze se listine boke, od kojih prva počima g. 1018 a posliednja je od g. 1408. Ex scriptuario arbensi, veli Lucij, summarie mihi misso a domino imeone de Gliubavacz I. U. D. anno 1653, die 20 marcii. Supleta membranis sanctuarii a me visis et in summarium redactis Traarii, latis a domino Francisco de Romini, nobili arbensi, anno doini 1853 die X. septembris. Ovi priepisi rabskih listina zauzimlju listova, na listu 48—49. nalaze se „Excerpta statuta Arbe et agi, od lista 52—70, dolaze „Notae ad historiam presbiteri Dioeatis“ „Regnum Slauorum dictam“ impressa Amstellodamii. Listovi 0—79. sadržaju „Abrahami Brovii cronica“ od g. 1200—1429.

Od lista 80—247 dolaze izvodci iz splitskoga arkiva i to: ex stat reformationibus, consiliis, reambulationibus archiepiscopatus, stro capitulari; i dva priepisa, jedan listine Kriesimirove (g. a drugi Nemanjine. Listom 248 počimaju izvadci ex Cindrian plomatario, i to od g. 1179—1419, pa napokon od lista 284 d priepisi listina episkopata zagreb. iz XIII, koje Luciju pri Rafael Levaković. U inih svezcih nalazi se kronika Tome ar kona, za koju veli Lucij, da ju je prepisao iz originala, zatim nika Madijeva i ona a Cutheis, izvadci iz mletačkoga arkiv Baronia, Raynalda i inih.

Poznato nam je iz Lucijevih djela, da je nastojao priobćiti više listina u podpunoj svojoj cjelosti; ali smo i podpuno uvj da od spomenutih sve priobćio nije: toga radi bit će za po nike od neke važnosti skupljeni po njemu materijal, tim većm se je bojati, da su propale mnoge originalne listine, koje su s u priepisu kod njega sačuvale.

Jedini original, što sam ga našao u tom kaptolskom arkivu razvod medja kaptolskih posieda i skopčana s njim i poviest Rukopis ovaj, koj nosi naslov „Montaneam“ pisan je u malo liku koncem XIV. ili početkom XV. vieka

Pošto mi bilo dojavljeno iz Zagreba, da g. Filipi *u Zadru* i liepu sbirku rukopisa i knjiga, to bivši u Zadru nisam propu da ju nepregledam: no uvierio sam se da tuj neima ništa os osim nekoliko listina od XIV. do XVII. vieka, koje su izdali tački duždi pojedinim osobam, te jednoga svezka pisana na p meni u XV. vieku, koj sadržava „possessiones Jadre, No Novigradi“.

IZVODI IZ ZAPISNIKA

ıOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Zapisnik skupne sjednice od 25. veljače 1876.

ik: dr. Fr. Rački; pravi članovi: dr. J. Slos·er, dr. P. Muhić, A. Veber, J. Torbar, Lj. Vukotinović, dr. J. Hanël, A. Pavić, Sp. Brusina, dr. Gj. Pilar i dr. P. Matković kao tajnik.

1.

·ena bi odluka filosofičko-juridičkoga razreda, da se štampa ı" razprava pr. člana dra J. Haněla *„ocrt literarne historije ·skoga.“*

2.

ena bi odluka filologičko-historičkoga razreda, da se štampa „Rada“ razprava pr. člana dra L. Geitlera *„etimologija imena* Prihvaćena bi odluka istoga razreda, da se štampa u „Radu“ prof. M. Valjavca u Varaždinu *„novoslovenski komparativ ·aroslorenskom“.*

3.

ena bi odluka matematičko-prerodoslovnoga razreda, da se ı „Radu“ razprava pr. člana Lj. Vukotinovića *„o descen-·i rodoslovju bilja“.*

4.

bi na znanje izvještaj tajnika dra. P. Matkovića o knjižar-ınih za god. 1875. i prihvaćen predlog, da se s knjižarom ovom obnovi ugovor na jednu godinu.

5.

Fr. Erjavec zahvaljuje akademiji, što ga je imenovala do-ı članom.

6.

ıćen bi predlog, da se srbskomu ljekarskomu družtvu u ·, koje je poslalo ovoj akademiji svoje dojakošnje publi-ade „Rad“ i „Flora“ u zamjenu.

7.

Uzimlje se sa zahvalnošću na znanje, da je satnik g. Mirkov[illegible]ić poklonio ovoj akademiji nješto knjiga i geografskih karata.

8.

Predsjednik polozi izvještaj o akademijskih računih za god. 187[illegible] i iste račune, koji biše upućeni na financijalni odbor.

Zapisnik sjednice filologičko-historičkoga razreda od 15. ožujka 1876[illegible]

Predstojnik: dr. Fr. Rački; članovi razreda: S. Ljubić, M. Mesić, dop. član K[illegible] Tkalčić; drugih razreda: dr. J. Hanel, Sp. Brusina, a dr. P. Matković kao tajnik[illegible]

1.

Dop. član I. Tkalčić čita razpravu: *„o preporodu biskupije zagre[illegible] bačke u XIII. vieku“*. Odlučeno da se štampa u „Radu“.

2.

Isti član čita izvještaj o svojem putovanju po Dalmaciji god. 187[illegible] odlučeno da se štampa u „Radu.“

Zapisnik skupne sjednice od 22. ožujka 1876.

Predsjednik: dr. Fr. Rački; pravi članovi: dr. P. Muhić, dr. J. Šlosser, S. Ljubić, A. Veber, Lj. Vukotinović, J. Jurković, A. Pavić, Sp. Brusina, dr. J. Han[illegible]l dr. Gj. Pilar i dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Odobrena bi odluka filologičko-historičkoga razreda, da se štam[illegible]a u „Radu“ razprava dop. člana I. Tkalčića *„o preporodu zagreba[illegible]ke biskupije u 13. vieku“*, i da se štampa *izvještaj* istoga člana o *[illegible]jegovom putovanju* po Dalmaciji.

2.

Prihvaćaju se u svih točkah predlozi odbora za izdavanje his[illegible]toričkih i juridičkih spomenika (gl. zapisnik sjednice istoga odb[illegible]ora od 14. ožujka).

3.

Financijalni odbor izvješćuje, da su akademički računi za g[illegible]od. 1875. pregledani i nadjeni u redu. Na taj izvještaj nadovez[illegible]uje predsjednik svoj izvještaj od 20. veljače, koj bi u svoj cjelosti u[illegible]zet na znanje i ravnanje.

4.

Visoka kr. zemaljska vlada priobćuje izkaze kr. zemaljsk[illegible]ga računovodstva o upravljanju zaklade jugoslavenske akademije g[illegible]od. 1875 i proračun kamatnoga prihoda za god. 1876.

5.

Molbi radničkoga družtva, koje moli za akademičke knjige, [illegible]e može se zadovoljiti.

6.

medjunarodnoga kongresa za iztočne jezike u Petrogradu
j program i pozivlje da bi akademija sudjelovala preko
člana kod istoga kongresa, koj će se držati u Petrogradu
o. g.

7.

ičko-botaničko družtvo u Beču pozivlje akademiju na svoju
ju svečanost, 8. travnja o. g.

8.

e se izvještaj o stanju narodnoga zemaljskoga muzeja
na znanje i prihvaća se predlog, da se u buduće svaki važ-
jalni predmet predloži skupnoj sjednici na razpravljanje.
štaj.)

9.

udućega izbora gradskoga zastupstva zastupati će akade-
član i tajnik dr. P. Matković.

10.

iva se predlog. da se god. 1877 izda akademički almanak,
ne radnje povjeravaju se akademičkoj pisari.

Odborske sjednice za izdavanje historičko-juridičkih spomenika 14. ožujka 1876.

:: dr. Fr. Rački; članovi: S. Ljubić, M. Mesić, dr. J. Hanël, dop. član I. Tkalčić i dr. P. Matković kao tajnik.

1.

odluki jugoslavenske akademije, da se ove godine izda
rčulanski, pisano je na ime akademije u Korčulu i Kaporu
za rukopise istoga statuta. Pošto od Kapora neima odgo-
lastnici rukopisa istoga statuta u Korčuli neće da jih šalju
; zaključuje odbor: da se pr. član dr. J. Hanël pošalje u
i da poreda sa svojim priepisom kodekse istoga statuta u Kor-
se ogleda po dalmatinskih arkivih za gradju istoga sadržaja.

2.

dnik predlaže da akademija jošte ove godine pristupi
nju mletačkih relacija odnesećih se na Dalmaciju redom
jskim, te da se izda ove godine jedna knjiga od 15 štam-
ka, a da bude predgovor i druga potrebita napisan latin-
oj svezci ima se dodati registar. Pr. član S. Ljubić kao
ih relacija prihvaća predlog i obvezuje se najstarije rela-
rije pripraviti za štampu.

3.

Predsjednik predlaže, da bi akademija fotografskim putem p stupno izdala listine iz dobe narodne dinastije. Pošto je taj pre met takove naravi, da bi služiti mogao pomagalom kod pred vanja sveučilištnih paleografije i historije, zaključeno bi, da se v soka kr. zemaljska vlada zamoli, da za taj podhvat pripomog akademiju novčanom podporom, a predsjednik preuzimlje popitati u Beču kod strukovnjaka glede štampanja i ciene.

Zapisnik sjednice matematičko-prirodoslovnoga razreda od 2 ožujka 1876.

Predstojnik: dr. J. Šlosser; članovi razreda: J. Torbar, Lj. Vukotinović, Sp. Br sina i dr. Gj Pilar; drugih razreda: S. Ljubić, M. Mesić, I. Tkalčić i dr. Matković kao tajnik.

Pravi član Sp. Brusina čita razpravu: *„prirodopisne nauke o bito zoologičke u obće i kod nas“*. Odlučeno da se štampa u „Rad.

Zapisnik sjednice matematičko-prirodoslovnoga razreda od 1 travnja 1876.

Predstojnik: dr. J. Šlosser ; članovi razreda: J. Torbar, Lj. Vukotinović, Brusina i dr. Gj. Pilar; drugih razreda: dr. Fr. Rački, M. Mesić i dr Matković kao tajnik.

1.

Pravi član dr. Gj. Pilar čita razpravu *„o tragovih oledbe u grebačkoj gori“*, o kojoj bi odlučeno da se štampa u „Radu.“

2.

Isti član objavljuje svoje djelo *„fosilna flora susjedska“*, o koj načelno zaključeno, da se na pose štampa u obliku kvarta; isti član opunovlaščuje na predradnje, a konačnu odluku o samom šta panju djela pridržaje si razred.

3.

Razred predlaže da se štampa u „Radu“ razprava profesora r realci u Pešti Vincenta Borbaša: *„symbolae ad Caryophylleas e Melanthaceas florae croaticae.“*

Zapisnik sjednice filologičko-historičkoga razreda od 25. travnj 1876.

Predstojnik: Fr. Rački; članovi razreda: S. Ljubić, M. Mesić, A. Pavić, i dr P. Matković kao tajnik.

Predlaže se razprava g. Kocha *„Gusle“*, o kojoj bi odlučeno, d se štampa u „Radu“ s nekimi promjenami.

I. Pregled

ızhodu jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti godine 1875.

A. Prihod.

od god. 1874.	1.468 fr.	27½	n.
rtine čistog prihoda akademičke za-			
god. 1875.	12.154 „	25	„
›itak od razprodanih knjiga . . .	1.696 „	72½	„
:a podpora za izdavanje historičkih			
ćih spomenika	1.000 „	—	„
eni gospodin pokrovitelj J. J. Stross-			
izdanje II. knjige Theinerovih „Mo-			
Slavorum meridionalium“ . . .	1.608 „	65	„
Ukupno	17.927 fr.	90	n.

B. Razhod.

. . . . .	1.974 fr.	37	n.
ći troškovi	82 „	86	„
čki stan: čišćenje, ogrjev, razsvjeta,			
. . . . .	176 „	80	„
n rad, podpore i pripomoći za učena			
nja i knjižnica ukupno	12.842 „	72	„
štampanje i vezanje knjiga 6.525·05			
grade piscem . . . . 4.565·38			
tne i književne pripomoći 363·85			
ıdja za hrvatski akademi-			
. . . . . 785·89			
jige, časopisi i rukopisi 436·82			
štarina, vozarina, odpre-			
. . . . . 165·73			
Ukupno	15.076 fr.	75	n.

mu iznosi prihod 17.927 for. 90 n. a razhod 15.076 fr.
višak od 2.851 fr. 15 n., koj prelazi na tekuću godinu.
lolazi odatle, što neka djela, koja bi do konca god.
mala izaći, nisu gotova, ni doštampana, te će na račun
ove godine.

II. Pregledni izkaz

j glavnici koncem godine 1874. po izkazu kr. dalmatinsko-hrvat-vonskoga računovodstva od 11. veljače ove godine br. 677.

ko-slavonska zemaljska razteretnica . .	198.090 fr.
kih zemaljskih razteretnica	76.350 „

1	Veliko-varadinska razteretnica	100 fr.
1	Košička razteretnica	100 „
1	Budimska razteretnica	100 „
20	Obveznica lutrijskoga zajma od g. 1860. . .	10.000 „
2	Dionice državnoga zajma god. 1864. . . .	100 „
60	Dionica narodnoga kazališta	1500 „
9	Dionica narodnoga doma	225 „
10	Dionica dioničke tiskare	2000 „
100	Dionica d'assicurazione dalmata . , . . .	20.000 „
1	Zadužnica dunavskoga parobrodarskoga družtva	100 „
20	Privatnih obveznica	28.218 „
2	Dionice zagrebačkoga paromlina	400 „
2	Dionice zagrebačkoga plinarskoga družtva . .	200 „
	Ukupno	337.483 fr

O stanju zemaljskoga narodnoga muzeja god. 1875.

Izvještaj jugoslavenske akademije kr. zemaljskoj vladi.

Čast je ovoj akademiji podastrti obćeniti izvještaj o napredku narodnoga zemaljskoga muzeja tečajem prošle godine 1875., kako je nacrtan u posebnih izvještajih, koje su predstojnici trijuh odjela ovamo podnieli.

U arheologičkom odjelu dobio je odsjek za predhistoričko doba kameni čekić nadjen blizu Kašine, srp od mjedi i riedku kacigu, koja bi izkopana kod gradjenja željeznice iznad Trogira, za tim dvie željezne sjekire, od kojih jedna je nadjena na Fruškoj gori, a druga u Kožarevcu. U sbirku egipatskih starina prispie jedna zemljana mumijica. Sbirka rimskih starina umnoži se sa nekoliko predmeta poklonjenih dr. Fr. Lanzom iz Spljeta, od kojih spomena su vriedni dva mala kumira iz bakra, zatim mjedenom rukom nekoga kumira, koja je u Sriemu izkopana, drugom takovom iz Neretve; onda nadodjoše dvie bakrene zapinjače, velika igla, tri posude iz zemlje, dva mjedena poklopca, i Herkulov kip iz Osieka. Napokon nabavljene su dvie zlatne naušnice, koje su u Solinu nadjene. Sbirka epigrafska dobi znamenit rimski nadpis na ploči kamenoj, koji je prije bio u Sisku a kašnje ovdje u Zagrebu, za tim devet rimskih opeka, od kojih sedam imade nadpise, jedna iz Mitrovice s grčkim nadpisom, osam kamenitih ploča s nadpisi iz Lanzine sbirke. Numismatička sbirka narasla je najviše: od celtič-

tih pjeneza prispjela su tri, na ime dva srebrna i jedan bakren, d grčkih 13 (4 srebrna i 9 bakrenih), od rimskih 3 zlatna, 34 ebrna i 646 bakrenih. Za jugoslavensku numismatičku sbirku navljena su 4 srbska zlatna pjeneza (Milutina, Dušana, Vukašina i azara) i jedna spomenica (Dušanova); za tim 48 srbskih, 14 bonskih, 2 bugarska, 3 hrvatska i 11 dubrovačkih srebrnih, te 9 ubrovačkih bakrenih pjenezah. Uz ovo dobi sbirka još 4 srebrna rbska i 2 srebrna bosanska, 5 bakrenih kotorskih, 173 srebrna 9 bakrenih dubrovačkih novaca, odkle se vidi, da se je jugoslavenska numismatička sbirka prošle godine znatno obogatila. Napokon za stranu numismatičku sbirku srednjega vieka prispie još 7 komada zlatnih, te 150 srebrnih i 280 bakrenih. Gliptička se sbirka umnoži sa tri rimske kameje; sfragistička s 1 zlatnim pečat-prstenom (annulus sigillatorius) nabavljenim u Starom Gradu i sa 4 bakrena pečata. Za sbirku umjetnina poklonjena je liepa čaša kositrena sa slikami, nadjena u Sriemu, te jedna slika na željezu. Od oružja prispie starinski top, tri lovačka roga, mač i kubure. Sbirka domaćih obrtnina i etnografska dobi sag iz osiečke okolice, žensku liepo izvezenu košulju iz Bosne, košulju i gaće iz Almaša u Slavoniji.

U zoologičko-botaničkom odjelu sbirka masto-zoologička dobi najmuna i domaću mačku, za tim 4 kralježnjaka i dva rebra od tita, koji je uhvaćen kod otoka Juista bio je 60′ dugačak, onda gubicu pilana (Sägefisch), vrst ražine u žesti, koja je bila medju Helgolandom i Wangerogeom uhvaćena, veliku rakovicu roda „Carner“ dvie hrbtene kore goleme morske kornjače, napokon lubanju domaće vjeverice. Ornitologička sbirka umnoži se takodjer sa više komada, medju kojimi vriedno je spomenuti preriedkoga bielca (albin) od pupavca (Upupa epops), koji je u Jankomiru ubijen. Od ostalih na novo dobivenih ptica spominju se ovdje sliedeće i to najprije domaće: Accipiter nisus iz velike Gorice (7, I.), Haliaetus albicilla i Buteo cinereus iz Kurilovca, Haliaetus albicilla iz Paukovca (18, I.), zatim Milvus regalis, nova vrst za našu sbirku, isto tako iz Paukovca (23, III.), Buteo cinereus (22, I.), Hypotriorchis subbuteo iz Gorice (30, VIII.), Ardea purpurea iz Veleševca (23, VIII.); i mlada Ciconia nigra isto tako iz Veleševca (14, VIII); Strygiceps cyancus iz zagrebačke okolice (23, II.); Tichodroma muraria iz severinske okolice (24, II.); Hypotriorchis aesalon iz zagrebačke okolice (2, III.), Buteo cinereus 2 ogleda iz Ivanca (1, III); Strygiceps Swaisona (?) iz zagrebačke okolice (15, III.); Syrnium aluco

tri primjerka iz zagrebačke okolice (15 IV.), (30, V.) i (zatim Tinnunculus cenchris (10, V.); Gyps fulvus m. (18, drugi ogled iste vrsti (27, V.); Pavo cristatus m. et f. dal eksemplara (23, II.); Pluvialis apricarius (19, X.); Accipite iz Zelin-Čiča (21, XI.); Turdus iliacus; Passer domesticus, na jednoj nozi samo dva prsta; Anthus arboreus; Pratincol tra i Gallinula scolopacinus; Archibuteo lagopus (15, V.); culus cenchris m. (10, V.) et (6, IV.) f., takodjer dva l (6, IV.); Yunx torquilla (12, IV.); m. Cuculus canorus (m.; Troglodytes Europaeus m. (10, IV.); Parus palustris n (22, V.); Anthus arboreus (26, IX.); Turdus iliacus m. 2 l (30, IV.) Sylvia cinerea (19, V.); Accentor modularis m. 2 plara (15, V.); Chelidon urbica m. et f. (29, IV.); Laniu bitor m. (15, V.); Emberiza miliaria m. et f. (22, V.); F serinus m. et f. (22, V.); Fringilla cannabina f. 2 eksempl V.); Nycticorax griseus (29, IV.) svakako iz zagrebačke Za tim lubanje sliedećih vrstih ptica: Haliaetus albicilla; (gallicus, Sirnium aluco, Tetrao urogallus, Otis tarda, Scolo sticula. Iz Spljeta nabavljena su 34 komada nadjevenih Athene noctua, Cypselus apus 2 komada, Sitta Syriaca, Torquatus, Hypolais polyglotta, Sylvia cinerea 2 komada, napa grisola, Accentor, alpinus 2 komada, Saxicola stapazin mada, Lanius collurio, Pyrrhocorax alpinus, Emberiza cirlu tetrax, Charadrius Cantianus, Pelidna cinclus, Pelidna sub Machetes pugnax, Totanus glareola, Totanus ochropus, Tota lidris, Actitis hypoleucus, Anser segetum, Querquedula circia gula glaucion, Gelochelidon Anglica, Xema ridibundum 2 (od 16, II, i 15, II.), Larus melanocephalus 2 komada (I od Od stranih ptica nadodjoše: Plectrophanes nivalis, mužko sko, dva komada vrsti Pytelia Amandana iz Azije, vrst Brasiliensis iz južne Amerike. Svega skupa dobi ova sb komada. Ovamo imadu se pribrojiti: četveronožno crno pil isto tako ali bjelkasto i četveronožna živa kokoš. Malak sbirka dobi preko 100 komada vrlo zanimive vrsti Dreiss lymorpha, koja se tek. god. 1874. pojavi u bečkom prate dalje preko 200 komada drugih vrsti iz istoga. — Na dalje komada riečke vrsti Helix hirta, 8 komada vrstih Zonite pressus, a najvrjedniji je ogled vrstih Helix aspera odrod rina; zatim dobio je muzej za tu sbirku u zamjenu pre komada ponajviše iz gornje Italije i do 30 komada iz

ke. Entomologička sbirka naraste sa dvie centurie domaćih
a i više leptira. Spomenuvši samo, da je muzej dobio više
iba i reptilia, veliku množinu mekušaca, raka, korala, i
rskih životinja, budi dozvoljeno svratiti pažnju na prirast
n iz Napulja, koji se sastoji iz preko 3300 komada. U
ačuvani prispješe do 422, i to ponajviše ribe, od kojih je
napose spomenuti: Amphioxus lanceolatus; Apogon rex
m; Balistes capriscus; Brama Rayi; Capros aper; Centris-
lopax; Chimaera monstruosa; Dactylopterus volitans; Julis
; Petromyzon marinus; Sphagebranchus imberbis; Sphyraena
mbrina cirrhosa itd.

ih razreda nižih životinja pako najvrjednije vrsti jesu:
ite aculeata; Ascidia canina; Calappa granulata, Campanu-
). Carinaria Mediterranea; Cucumaria cucumis; Doris sp.
a strigosa; Holothuria regalis; Homola spinifrons; Janthina
is; Lupa hastata; Paguris Bernhardus; Pennatula spinosa;
la rubra; Phallusia mamillata; Phyllophorus urna; Pleuro-
s testudinarius, Pyrosoma sp. Siphunculus nudus; Synapta di-
Thya polita; Umbrella mediterranea; Zoobotrion pellucl-
l.

a sbirka sastoji se od morskih nižih životinja osušenih u
omada i više, te medju ovimi spomena su vriedne osobito
vrsti: Cyclope pellucida; Purpura haemastoma; Tritonium
n; Tritonium corrugatum; Ranella gigantea; Fusus pul-
Natica Josephinia; Actaecon sp. Bulla striata, Trochus Ri-
Thracia sp. Mactra helvacea; Cardita antiquata; Cardita
; Galeomma turtoni; Arca diluvii; Pecten flexuosus; Tere-
vitrea; Asteropecten sp. variae; Echinidae sp. variae; Gono-
mboides; Gorgonia verticillata; Ilia nucleus; Luidia sp.
ustata; Ophiuridae sp. variae; itd. itd.

kon 2 centurie bilina iz Francezke, Belgije, Švedske, Nor-
d. iz erbaria g. Armanda Thielens-a iz Tirlemonta u Bel-
00 i više ogleda.

alogičke i geologičke sbirke narodnoga zemalj. muzeja
e su se tečajem prošle godine poglavito nabavom Lanzine
Od te sbirke predano je do 37 sanduka sa okaminami,
m i rudami. Dosada je moguće bilo pregledati samo dvie
i to sbirku biljevnih ostanaka iz Promine u Dalmaciji i
uda. Sbirka biljevnih ostanaka prilično je obilna te je
izkazano preko 60 vrsti, od kojih su neke istovietne sa

jur poznatimi, a o drugih se može uzeti, da su nove. Popis biljevnih ostanaka Lanzine sbirke iz Promine sliedi:

Artocarpidium integrifolium Ung. Artocarpidium Ephialtae Ett. Banksia dillenioides Ett. Bumelia oreadum Ung. Blechnum Braunii Ett. Betula Brogniardi Ett Branksites integer Sap. Chondrites dalmaticus Ett. Cinnamomum grandifolium Ett. Cinnamomum lanceolatum Ung. Cinnamomum polymorphum A. Braun. Cinnamomum spectabile Heer. Cassia phaseolites Ung. Cassia pseudoglandulosa Ett. Cassia Thiae Ett. Cassia hyperboraca Ung. Dryandra sthenophylla; Daphnogene Promineusis; Eucalyptus oceanica Ung. Equisetum Erbreichii Ett. Eucalyptus Zaeringiana Ett. Ficus pseudobengalensis, Ficus Jynx Ung. Ficus hydrarchos Ung. Ficus tenuinervis Ett. Ficus pseudo-jynx Ett. Flabellaria raphifolia Sternb. Goniopteris polypodivides Ett. Goniopterus dalmatica A. Braun. Hakea salicina Heer. Laurus primigenia Ung. Laurus Lalages Ung. Myrica banksiaefolia Ung. Myrica acutiloba Brong. Myrica haeringiana Ung. Myrica hakeaefolia. Nelumbium nymphaeoides Ett. Panax longissimum Ung. Palaeolobium grandifolium Ung. Pisonia eocaenica Ett. Pyrus theobroma Ung. Podogonium Knorrii Heer. Phaseolites eriosaempholium Ung. Populus mutabilis Heer. Quercus lonchiloides, Quercus chlorophylla Ung. Phododendron Saturni Ett. Sassafras germanica Heer. Sphenopteris eocenica Ett. Sophora europaea Ung. Sequoia Sternbergii Goepp. Sphenopteris lancifolia Vis. Sabal major Ung. Sphaerococcites flabelliformis Ett. Sphaenophora Ettinghauseni Vis. Sapindus inaequalis; Smilax grandifolia Ung. Santalum osyrinum Ett. Salix elongata. O Web. Sapotacites minor Ung. Ziziphus Sturi, Ziziphus Ungeri Heer. Ziziphus affinis Ett.

Rude Lanzine sbirke, kojih imade 4090 komada, takodjer su podpuno pregledane, te je odabrano do 1000 najljepših komada, koji će sačinjavati jezgru obćenite mineralogičke sbirke našega muzeja. Kod uredjenja te sbirke držalo se pravila, da bude u sbirci zastupana svaka ruda sa toliko razlika morfologičkih, kemičkih, mineralogičko-topografičkih, koliko jih u obće muzeum imade. Gdje je koja vrst samo pojedini odlomak imala, uzet će se i taj u sbirku, samo da se mjesto popuni, te će se po vremenu podpunijim i mjesta dostojnijim ogledom zamieniti.

Sbirka okamina obogati se sa više tisuća komada kupljenih od dra. Fr. Lanze, koji se tek pošto budu poredani i proučeni, označiti i opisati mogu. Uz ove dobi liepih okamina iz hrv. Primorja, spadajućih na eocensku stvoru. Kad nebi bilo Nummulita uz ostale

nine, već iz Rostellaria fissurella mogao bi se točno opredieliti rologički položaj bribirskih naslaga, koje po tom spadaju u ji eocen.

apokon dobavio je odsjek još biljevnih ostanaka sabranih u edu i okolici.

davle se vidi, da su prirodoslovne sbirke prošle godine umno- ponajviše prirodninami, koje su nabavljene od dra. Franje ze u Spljetu i o kojih je ova akademija visoki kr. vladni odjel nko obaviestila svojim izvještajem od 19. listopada br. 379., koji se ona ovdje pozivlje.

Iz prirodnine kupljena su od dra. Lanze takodjer prirodoslovna rkeologička djela u 700 knjiga 160 svezčića i 5 zemljovida, kojih pridržana su za stručnu muzealnu knjižnicu ona, koja se strogo tiču, dočim su ostala predana sveučilištnoj knjižnici. Ovoj žnici predana bi prošle godine i bivša muzealna tako, da sada ej neima više svoje vlastite obće knjižnice, nego u svakom je lu priručna knjižnica s djeli, tičućimi se sbirka njegovih. Za pričuvne knjižnice nabavljena su i prošle godine iz dotacije čna djela, o kojih je izvještajem od 13. veljače o. g. br. 33. astrt račun.

prošle godine sjećali su se našega muzeja prijatelji njegovi, te svojimi darovi pripomogli umnožiti njegove sbirke. Imena su tih očinaca sa zahvalnošću obielodanjena u naših javnih listovih; va akademija nemože propustiti ove prilike, da nespomene preuz- oga g. biskupa J. J. Strossmajera, koji osim što je mnogo zna- tih starina poklonio, darovao je 400 for. za kupnju zlatnih ih novaca.

prošle godine putovali su činovnici muzealni u svrhu, da se domovina pretraži u arkeologičkom i prirodoslovnom smjeru, o su novčana sredstva dopustila. Tim su se putem i sbirke ožile predmeti, koji su na ovih putovanjih nadjeni ili odkriti. toga proputovao je čuvar Šime Ljubić Italiju, da prouči ta- je uredjenje sličnih zavoda, i da se na licu mjesta, imenito mpeju, uputi u najprikladniji način arkeološkoga izkapanja.

i uredjivanje sbirka nije zapelo, koliko su postojeće okolov- dopuštale. U arkeologičkom odjelu sada su sve skoro sbirke, gliptičke i numismatičke, do kraja ne samo uredjene nego i sane. Gliptička sbirka ne može se urediti, jer neima potrebita ara, a numismatična toli je ogromna, da treba godina, dok se iše. U zoologičkom odjelu uredjene su i popisane one sbirke,

za koje imade ormara. Ali neke od najznamenitijih, a u obće najmnogobrojnije neimadu do danas ormara, te tako leže sakrivene za nauku i obćinstvo; pače gdjekoje prirodnine upravo toga radi stradaju ne malo, te su izvržene velikoj pogibelji. Po što je Lanzinom sbirkom mineralogičko-geologički odjel znamenito narastao, to se sada i taj odjel u veliko uredjuje, te je sbirka ruda jurve uredjena i popisana.

Iz ovoga se nacrta kano takodjer iz ostalih izvještaja, koje je akademija prošle godine podastirala u posebnih prilika, visoki kr. vladni odjel može opet uvjeriti, da sbirke zemaljskoga narodnoga muzeja dnevice rastu, i da se prema malenim novčanim sredstvom razmjerno naglo množe. Taj razvoj zavoda prati i obćinstvo svojim sučuvstvom, te se polazak prošle godine od 1070 (god. 1874.) na 2600 osoba povećao. Ali da sbirke budu pristupne učenomu svietu, trebalo bi nastaviti izdavanje „Viestnika“, od kojega je samo jedan svezak do sada izašao. S toga čast je ovoj akademiji predložiti, da se, ako je moguće, još ove godine ustanovi svota od 500 for. za izdanje II. svezka „Viestnika“.

Ovom prigodom drži se akademija dužnom iznovice obratiti pažnju visoke kr. zemalj. vlade na potrebu naredba ili zakona, kakovih imade u drugih zemljah, da se na ime starine, koje se iskopaju ili nadju u našoj domovini, sačuvaju na prvom mjestu za zemaljski narodni muzej; jer se dogadja, da se one, bez svake prijave i ponude ovomu zavodu, kadšto neposredno šalju u inostranstvo. Tim načinom bješe naša domovina, osobito u predjašnje vrieme, lišena najredjih spomenika svoje prošlosti.

Ostali predlozi na osnovu obćega izvještaja, koji je ravnateljstvo muzeja dne 20. veljače o. g. br. 11. ovamo podastrlo, sliede u posebnoj prestavci.

U Zagrebu, 5. ožujka 1876.

KNJIGE

koje je jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti sa zahvalnošću primila.

Одъ благотворитељн. слав. комитета въ Москвѣ: Сборникъ малороссійскихъ ...ланій. Ефименко П. Москва 1874. — Опытъ историко-литературнаго ...дования о произхожденіи древн. русскаго домостроя Херкасовъ. Мос... 1873. — Заселеніе балканскаго полуострова Славянами. Дриновъ. М. С. ...ква 1873. — Исторія геологіи московскаго бассейна. томъ I. год. 1866 I. год. 1867. Цуровски Г. Д. Москва 1866—1867. — Путешествіе въ Тур...нъ. томъ II. частъ I. V. VI. Федченко. А. П. С. Петербургъ. Москва ... — Исторіа развитія спорангіевъ и спорывыстихъ тайнобрачнихъ пыль...овъ и прильцы явнобрачнихъ Чистаковъ. И. Д. Москва 1874. — Про...олы засѣданій императорскаго общества любителей естествознанія, антро...огіи и етнофрафіи состоящего при московскомъ университетѣ. Москва ...., 1871., 1872., 1874.

...вѣстія антропологическаго отделенія общества любителей естествознанія ...императорскомъ московскомъ университетѣ. томъ I. Москва 1865. — Русскіи ...въ издаваемыи Нетромъ Бартеневимъ. Москва 1874. — Сборникъ антропо...ческихъ статей о Россіи и странахъ ей прилежащихъ. книга I год. 1868. ... II. 1869. Москва. Дашковъ. В. А. — Труды испитателей природы при ...ператорскомъ харьковскомъ университетѣ. томъ I — VII. Харковъ 1870—...78. — Матеріалы для антропологіи куланнаго періода въ московской губерніи. ... 1867. томъ IV. выпускъ I. (duplikat) год 1868. томъ VI. выпускъ II. ... 1869. томъ VI. выпускъ II. год. 1870. томъ VI. выпускъ III. Москва ...7—1870. — Вертикальное и горизонталъное распредѣленіе Туркестанскихъ ...вотныхъ. Москва 1873. Сѣверцовъ. И. А. — О леченіи мочевыхъ гвищей у ...щинъ. Москва 1863. Савостицки Г. — О самосадочной соли и соляныхъ ...рахъ каспійскаго и азовскаго бассейповъ. Федченко. Москва 1870. — I. о ...ахъ, II. объ Обрахъ, III. о спорѣ между южанами и сѣвернянами счетъ ... россизма. Венелинъ Іо. Москва 1848. — Извѣстія о варягахъ арабскихъ ...ателей и злоупотребленіе въ истолкованіи оныхъ I—о. — О словѣ боя...ъ. Венелинъ Іо. Москва 1847. — Правовославіе въ Босніи и его борьба ...католическою пропагандой и протестапскими миссионерами. Поповъ Нилъ. ...ква 1873. — Мадьярскій историкъ Владиславъ Салай и исторія Вен... отъ Арпада до прагматической санкціи. Поповъ Нилъ. С. Петербургъ ...8. — О нашествіи завислянскихъ Славянъ на Русъ до Рюриковыхъ вре...ъ. Венелинъ Іо. Москва 1848. — Братья (Adelphi) Теренцъ Публиј. ...нъ 1873. — Судьби уніи въ русской холмской епархіи. Нилъ Поповъ. ...ква 1874. — Инструксція для Туркестанской експедиціи. Москва 1869.

— Исторія славянскаго благотворительнаго комитета въ Москвѣ. На
повъ. Москва 1872. — О значеніи давности въ уголовномъ правѣ. (
Владимиръ. Москва 1872. — О харахтерѣ народныхъ пѣсенъ у (
задунайскихъ, Венелинъ Іо. Москва 1835. — Наказаные списки со
уложения 1851. или стоглавя, Белявъ. И. Москва 1863. — Слово к
винамъ. — Скандинавоманія и ея поклонники или столѣтнія изис
Варягахъ. Москва 1842. Венелинъ Іо. — Окружные жители Бал
моря то естъ Леты и Славяне. Венелинъ Іо. Москва 1846. — Запи
жеинаго охотника оренбургскои губерніи. Аксаковъ С. Т. Москва 1
Русское сельское хозяйство: год. I. (1868) томъ I. Нр. 1—2, томъ
3, 4. томъ III. Нр. 5, 6. год. II. (1870.) томъ IV. Нр. 1, 2, томъ V.
4, 5, томъ VI: Нр. 6. год, III. (1871). томъ VII. Нр. 1, 2, томъ VIII.
4, томъ IX. Нр. 5, 6. год. IV. (1872) томъ X. Нр. 1, 2, томъ XI. Н
томъ XII. Нр. 5, 6, год. V. (1873) томъ XIII Нр 1, 2, томъ XIV. Р
Москва 1869—1873. Отчетъ о дѣиствияхъ императорскаго московскаг
ства сельскаго хозяйства за год. 1872 и 1873. Москва 1873. — Мос
университетскія извѣстія год. 1871 Нр. 1, 2, 4, 5, 7, 8, 9, год: 1872.
I. II. III. IV. Москва 1871—1872. — Записки императорскаго универ
томъ I. выпускъ 1—6. (год. 1867). томъ III. выпускъ 1—6. и 2—6. (г
и 1869). томъ IV. выпускъ 1—6 (год. 1870). томъ V. (год. 1870). то
(год. 1871). томъ VII. (год. 1872). томъ. VIII. (год 1872.) томъ I
1873). томы XI. (год. 1873). томъ XII. (год. 1874). томъ XIII. (год.
томъ XIV. (год. 1874). томъ XV. (год. 1874). Одесса 1867—1873. — Р
скія университетскіа извѣстія. год. 1870. Нр. 1—6; год 1871. Нр.
5, 6; год. 1872. Нр. 1—6; год. 1873. Нр. 1—3. Варшава 1870—1873.
енніи сборникъ, годъ десятыя. Нр. 1—10. С. Петербургъ 1867. —
никъ демидовскаго юридическаго лицея. книга 1—8. Ярославлъ 1872
— Толковый словаръ живаго великорускаго языка: выпускъ 1. и
1861). выпускъ 3, 4, 5. (год. 1862); выпускъ 6, 7. (год. (1863); выш
9. (год. 1864); выпускъ 10, 11, 12. (год. 1865); выпускъ 13, 14, 15,
(год. 1866); выпускъ 18, 19, 20, 21. (год. 1867). Москва 1861—1867.
токолы засѣданіи совѣта императорскаго харьковскаго университета з
женія нъ нимъ. год. 1867. Нр. 1—9, год. 1868. Нр. 1—9. год. 1869. Н
год. 1870. 1—9. Харьковъ 1867—1870. — Извѣстія и ученыя запис
занскаго университета. год. 1870. выпускъ 1—6; год. 1871. выпуск
год. 1872. выпускъ 1—2; год. 1873. выпускъ 1—5; год. 1874. 1—3.
1871—1874. — Іюридическіи вѣстникъ издаваемый московскимъ юр
кимъ обществомъ. год. 1867—1868. одъ января до декабра. год. 18
января до августа, одъ октобра до декабра; год. 1871. одъ апрѣля
кабра Москва 1867, 1868, 1869, и 1871. — Историко- критическі
канія томъ I. Болгаре, томъ II. Словене. Москва 1841 и 1856. Вен
— Отвѣтъ на изданную за границей брошюру: о преслѣдованіи сл
ками римско- и грекокатолическои церкви и ея послѣдователей. Виль
— Военно- статискическій сборникъ: Россия выпускъ IV. и при
къ IV. выпуску. С. Петербургъ 1871. — Сократченное руководство
общей и русской исторіи. Москва 1868. — Изясненіе на правосл
богослуженіе: всенощтно-то (святинедельно) бдѣние. С. Петербург
Зографскіі Мелетій. — Пятидесятилѣтіе гражданской и ученой служ

годинъ М. П. Москва 1872. — Разговоръ римскаго учения о видимомъ папскомъ главенствѣ въ церкви. Казанъ 1871. — Календарь крестный па 1873. Москва годъ 8 — Публичныя чтения о Петрѣ Великомъ. Москва 1872. — Краткая грамматика древняго греческаго языка. Москва 1866. — Послѣдніе дни Іерусалима. Москва 1875. Кустодіевъ. — За святыи-тѣ таинства въ православня тоя црквя и за отношеніе-то до тѣхъ на православны-тѣ. Зографскій Мелетій С. Петербургъ 1867. — Лекціи по исторіи западнои Россій. Конловичъ. Москва 1864. — Отчеть св. Кирилло. Методовскаго братства за годъ 1873. съ приложеніями. С. Петербургъ. 1874. Русская хрестоматія для нившихъ классовъ. Гиляровъ и Кирнияниковъ. Москва 1869. — Отчетъ и рѣчи произнесенныя въ торжественномъ собраніи императорскаго московскаго университета 12—16 января 1872 годъ. Москва 1872 и 1873. — Меря и ростовское княжество. Корсаковъ. Д. Казань 1872. — Опочтный руководитель для сельскихъ священниковъ, наставниковъ и наставницъ. С. Петербургъ 1866. — Московскій музей прикладныхъ знаніи. Москва 1874. — Сборникъ малороссійскихъ заклинаній Ефименко. П. Москва 1874. — Протоколы засѣданій императорскаго общества любителей естетвознанія, антропологіи и етнографіи, состоящаго при московскомъ университетѣ. Москва 1874. — Труды етнографическаго отдѣла. томъ XIII. выпускъ I. и II—й. Поповъ Нилъ (редакторъ) Москва 1874.

56.

Daruvarini rep. nunc vero dono canonici Pavić Zagrabiae in museo. Descripsit et edidit Mommsen *(l. c. III. 4004)*.

57.

Zagrabiae in museo, sed unde venerit, non constat.

58.

Zagrabiae in museo, sed unde venerit, non constat.

59.

Daruvarini nunc Zagrabiae in museo dono canonici Pavić.

60.

Zagrabiae in museo, sed unde venerit, non constat.

61.

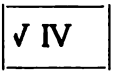

Zagrabiae in museo, sed unde venerit, non constat.

62.

Zagrabiae in museo, ex Sirmio alatus.

63.

Lapis repertus in vico Dol prope Civitatem Veterem in insul Lesinae (Phari), nunc Zagrabiae in museo.

64.

In fronte:

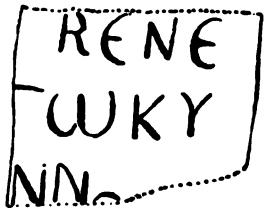

A tergo:

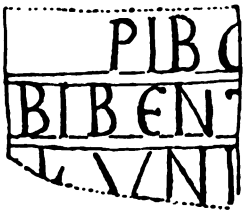

Zagrabiae in museo, sed unde venerit, non constat.

65.

In fronte:

A tergo:

Salonis rep. nunc dono M. Sabljar Zagrabiae in museo.

66.

In antica:

In postica:

Sisciae rep. nunc dono Johannis Tkalčić Zagrabiae in museo.

67.

Antica:

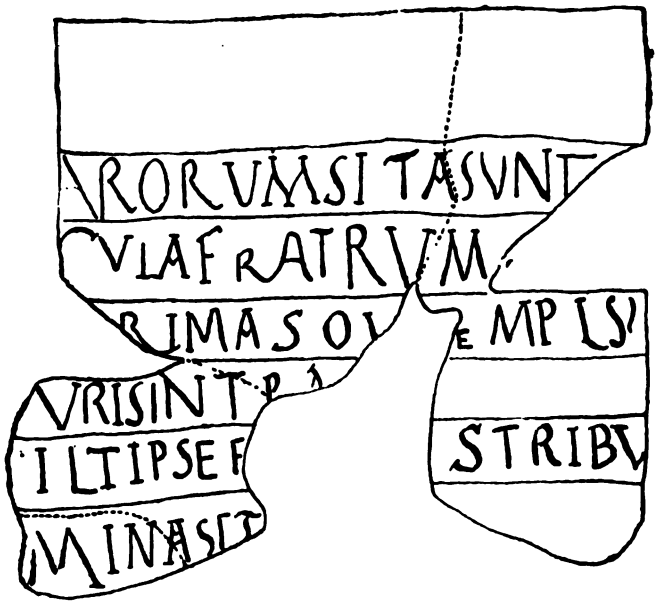

Quinque fragmenta, ubi reperta sint nescitur; nunc Zagrabiae in eo.

68.

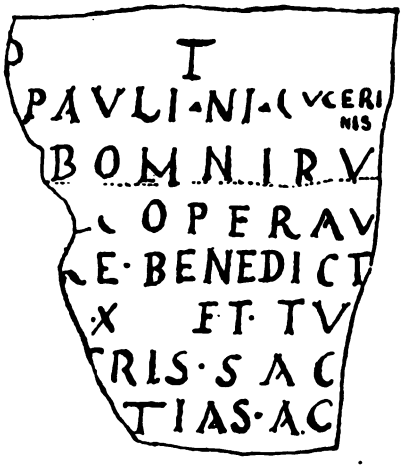

Sisciae rep. nunc dono Johannis Tkalčić Zagrabiae in museo. Edidit Mommsen *(l. c. III. 3991)* ex transcriptione Johannis Kukuljević cum nota: *litterae aetatis labentis;* habet vero:

vers. 4. PROPERA\
„ 6. X · ET · IV
„ 8. TIAS / AC

69.

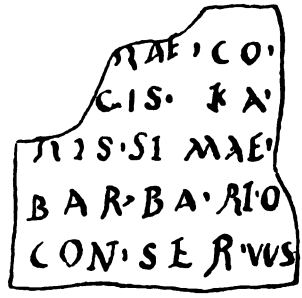

Ex collectione Vin. Solitro Spalati nunc Zagrabiae in museo. Edidit Mommsen *(l. c. III. 2333)* cum nota: *contuli, sed imminutam; plenam descripsit Gliubich*". Illud, quod ex mea descriptione sumsit dedit litteris inclinatis; in reliquis vero aliquae varietates:

D M
*FIO*RAE · CO ·
iu · GIS · KA
RIS · SI · MAE ·
BAR · BA · RI · O
CON · SER · VVS

70.

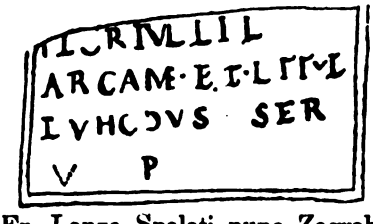

Ex collectione Fr. Lanza Spalati nunc Zagrabiae in museo.

71.

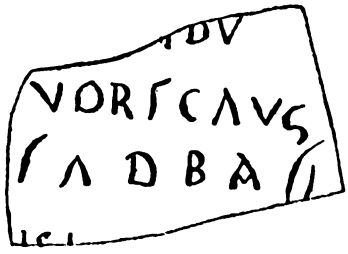

Daruvarini rep. nunc dono canonici Pavić Zagrabiae in museo. Descripsit et edidit Mommsen *(l. c. III. 4005)* cum aliquibus varietatibus. In vers. 1. ante DV visuntur vestigia litterae I; prima littera vers. 2. clare expressa V; quarta littera vers. 2., prima et sexta vers. 3. sunt eiusdem formae; et tertia littera vers. 3. videtur D, non O.

72.

Salonis rep., nunc dono M. Sabljar Zagrabiae in museo.

73.

Daruvarini rep. nunc vero dono canonici Pavić Zagrabiae in museo. Edidit Mommsen *(l. c. III. 4003)* ex schedis M. Sabljar.

74.

Daruvarini rep. nunc vero dono canonici Pavić Zagrabiae in museo.

75.

Sisciae rep. nunc dono Johannis Tkalčić Zagrabiae in museo.

---

b) In tegulis.

I. Litteris prominentibus.

1.

Sisciae reperta, nunc Zagrabiae in museo, ex collectione Fr. Dierich. Edidit Mommsen *(Corp. Inscr. Lat. III. 4671. a.)*.

2.

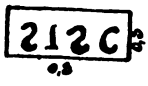

Sisciae reperta, nunc Zagrabiae in museo. Edidit Mommsen *(l. c. III. 4671. b.)* ex transcriptione Johannis Kukuljević.

3.

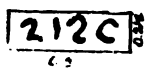

Sisciae reperta, nunc dono episcopi Strosmajer Zagrabiae in museo. Eadem ac in numero praecedenti, signum tamen diversum, litterae minores alteriusque modi.

4.

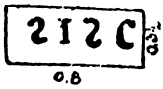

Verisimiliter Sisciae reperta, nunc Zagrabiae in museo Signum aliquantum maius, alteriusque speciei quam in num. 2 et 3.

5.

Seniae reperta, nunc Zagrabiae in museo. Edidit Mommsen *(l. c. III. 3214. 18)*, sed illa adjectio ad litteram T desuper in primo versiculo ita altius posita, ut ex toto superet reliquas litteras, sc. MTL.

6—9.

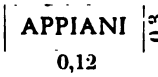

Quatuor tegulae Sisciae repertae, nunc Zagrabiae in museo. Eiusdem signi et scripturae. Unam dono dedit episcopus Strosmajer, alteram Johannes Tkalčić, et una cum collectione Dierichiana comparata; de quarta unde sit, nescitur. Duas edidit Mommsen, et denotat terciam repertam in Kamensko prope Karolostadium *(l. c. III. 4672. a. b.)*.

10.

PANSIANA 0,3¼
0,15½

Cittavecchiae reperta in Dalmatiae insula Lesina, nunc Zagrabiae in museo, dono Simeonis Ljubić.

11.

SIA

Cittavecchiae reperta, nunc Zagrabiae in mu eo dono S. Ljubić.

12.

C CÆSAR PAVS 0,3
0,14

Cittavecchiae reperta, nunc Zagrabiae in museo dono S. Ljubić. Edidit Mommsen *(l. c. III. 3213. 4. c.)* ex transcriptione M. Sabljar, sed interpunctione caret.

13.

C CÆSAR PAVS 0,2¾
0,13½

Cittavecchiae reperta, nunc vero dono S. Ljubić Zagrabiae in museo. Anteriori similis, signi vero minoris.

14.

0,14½
0,3 TI PANSIAN /

Reperta in oppido veteri prope Brežci (Rann) in Carniolia, nunc vero dono Georgii Höpler Zagrabiae in museo.

15.

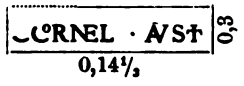

Cittavecchiae reperta, nunc dono S. Ljubić Zagrabiae in museo. Edidit Mommsen *(l. c. III. 3214. 3)* ex transcriptione Sabljar imperfecta.

16—17.

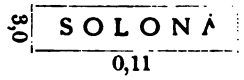

Reperta in colle Humac prope Brinje (in regimine quondam Oguliensi), nunc dono incolarum huius vici Zagrabiae in museo. Iidem donarunt etiam fragmentum tertiae cum inscriptione in dextero latere magis diminuta. Mommsen *(l. c. III. 3214. 13. d.)* illas duas memorat, imo ex transcriptione Kukuljević completas dat SOLONAS.

18.

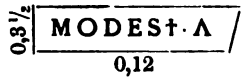

Zagrabiae in museo, sed unde venerit, non constat.

19.

Zagrabiae in museo, sed unde venerit, non constat.

20.

Zagrabiae in museo, sed unde venerit, non constat.

21.

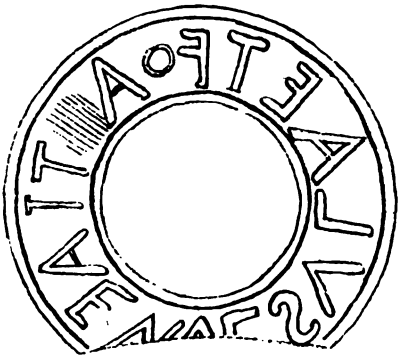

Reperta Salonis, nunc dono M. Sabljar Zagrabiae in m
Mommsen *(l. c. III. 3214. l.)* vidit et edidit sic: AT
MVLSVLAE T F°, sed in tegula NVLSVLAE, sicut clarius i
quenti. Imago nostra magnitudinis dimidiae.

22.

Idem ut in numero praecedenti 21, in hoc fragmento tamen servata sunt ea, quae in altero desunt.

23.

0,3 Q S P
0,7½

Reperta in thermis Varasdinensibus (Aquae Jassae, Toplice raždinske), nunc dono Johannis Kukuljević Zagrabiae in mu
Mommsen edidit *(l. c. III. 4684. e.)* ex transcriptione Kukulj
cum interpunctione Q · S · P.

24.

is Varasdinensibus reperta, nunc Zagrabiae in museo nis Kukuljević. Edidit Mommsen *(l. c. III. 4679. d.)* ɔtione Kukuljević.

25—27.

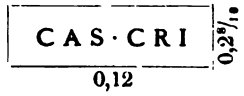

Tuhovec prope thermas Varasdinenses reperta, nunc dono ukuljević Zagrabiae in museo. Duo exemplaria eadem, m tres primae litterae extant.

28.

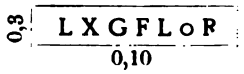

Tuhovec prope thermas Varasdinenses reperta, nunc dono ukuljević Zagrabiae in museo.

29.

ɔ prope Civitatem Veterem (Cittavecchia) insulae Lesinae a reperta, nunc dono Simeonis Ljubić Zagrabiae in museo.

30.

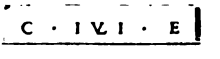

prope Civitatem Veterem insulae Lesinae, nunc dono S. rabiae in museo.

II. Litteris incisis.

1.

Zagrabiae in museo, sed unde sit, non constat. Primae litterae multum erasae.

2.

Zagrabiae in museo, sed unde sit, non constat. C. num. 1.

3.

Zagrabiae in museo, sed unde sit, non constat. C. num. 1.

4.

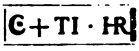

Zagrabiae in museo, sed unde sit, non constat. C. num. 1.

5.

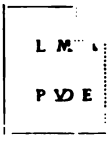

Zagrabiae in museo, sed unde sit, non constat.

6.

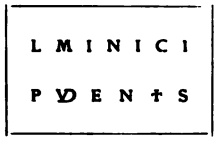

Zagrabiae in museo, sed unde, non constat. Explet num. 5.

7.

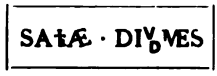

Reperta in Prevlaka (non Kirslak) prope Nonam in Dalmatia, nunc Zagrabiae in museo. Contulit et edidit Mommsen *(l. c. III. 3214.12)*, aliquantum incomplete.

8.

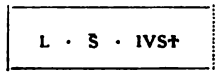

Reperta ad castrum Musclum (Omišalj) in insula Veglia, nunc Zagrabiae in museo. Edidit Mommsen *(l. c. III. 3214. 14.)* ex descriptione M. Sabljar, ac si integra foret.

9.

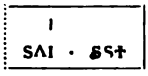

Zagrabiae in museo, sed unde sit, non constat.

10—11.

Reperta Vranjicae prope Salonam, nunc dono M. Sabljar Zagrabiae in museo. Vidit et edidit Mommsen *(l. c. III. 3214. 2.)*. Aliud exemplar ibidem Salonis repertum; sed desuper habet arcum incisum, subtus vero signo I caret.

12.

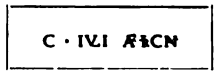

Reperta in Civitate Veteri insulae Lesinae in Dalmatia, nunc dono S. Ljubić Zagrabiae in museo. Similem edidit Mommsen *(l. c. III. 3214. 8.)*. Signum in nostra imperfecte impressum, propterea aliquae literae partim signatae.

13.

Zagrabiae in museo, unde sit, non constat.

14.

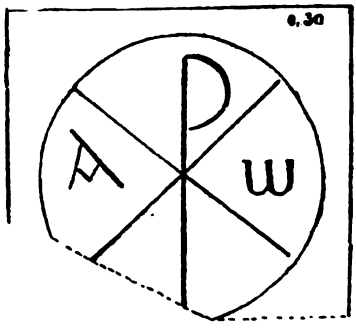

Daruvarini reperta, nunc dono canonici Pavić Zagrabiae in museo *(V. Mommsen l. c. III. 3996. a.)*.

15.

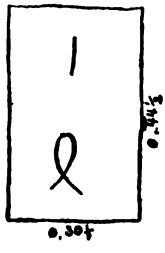

Sisciae reperta, nunc Zagrabiae in museo.

16.

Tegulae stilo scriptae.

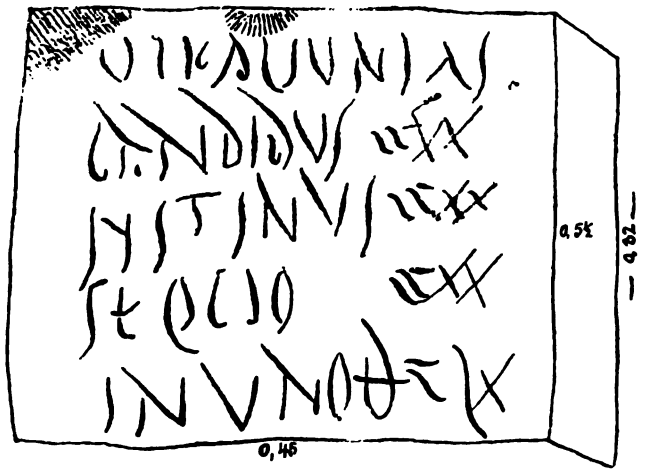

Lege:

VI Kal junias
candidus (fecit) XX
justinus (fecit) XX
feocio (fecit) XX
in uno die (fecerunt) LX

Sisciae reperta, nunc dono Alexandri Bobek Zagrabiae in museo.

17.

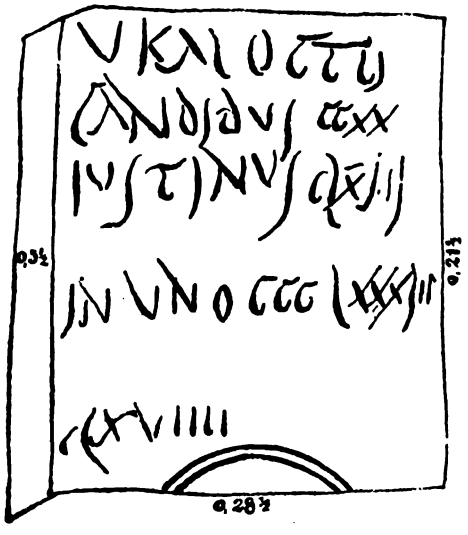

Lege:

V kal octo (bris)
candidus CCXX
justinus CLXIII
in uno CCCLXXXIII
CLXVIIII

Reperta Sisciae, nunc dono Alexandri Bobek Zagrabiae in m[illegible]

18.

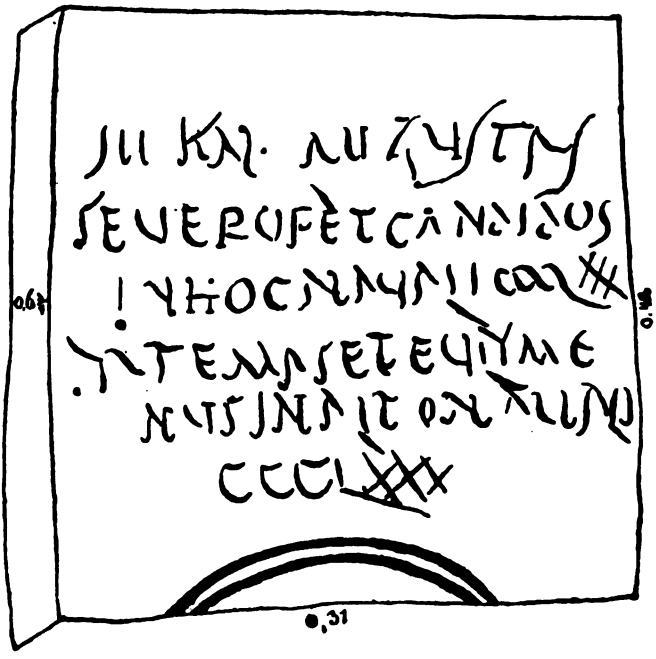

Lege:

III Kal · augustas
severus et candidus
julios navali CCCLXXX
datemas? et eulyme
nus iatalto navali
CCCLXXX

Sisciae reperta, nunc dono Alexandri Bobek Zagrabiae in mus[illegible]

[1] Otto Hirschfeld in suis additamentis ad „Corpus Inscriptionum Latinarum Vol. III." (V. Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften. Philos.-

19.

Lege: *Venimus fecit DV. (vel LV?)*
Sisciae reperta, nunc dono Johannis Tkalčić Zagrabiae in museo.

it. Classe. LXXVII. Bd. s. 409) protulit facsimile tegulae an. 1873 Sisciae ertae ad coemeterium, quae nunc apud Eckert Pragae servatur: (in long. ½", in latit. 11"):

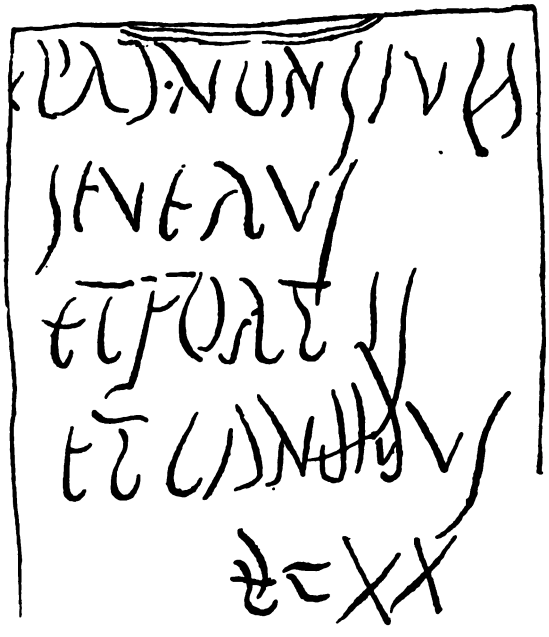

Hirschfeld legit:

= *pri(die) non(a)s Jul(i)a(s)*
Severus
et Fortis
et Candidus
(a). . *XX*

(a) *ft*, nempe *fecerunt*. S. L.

20.

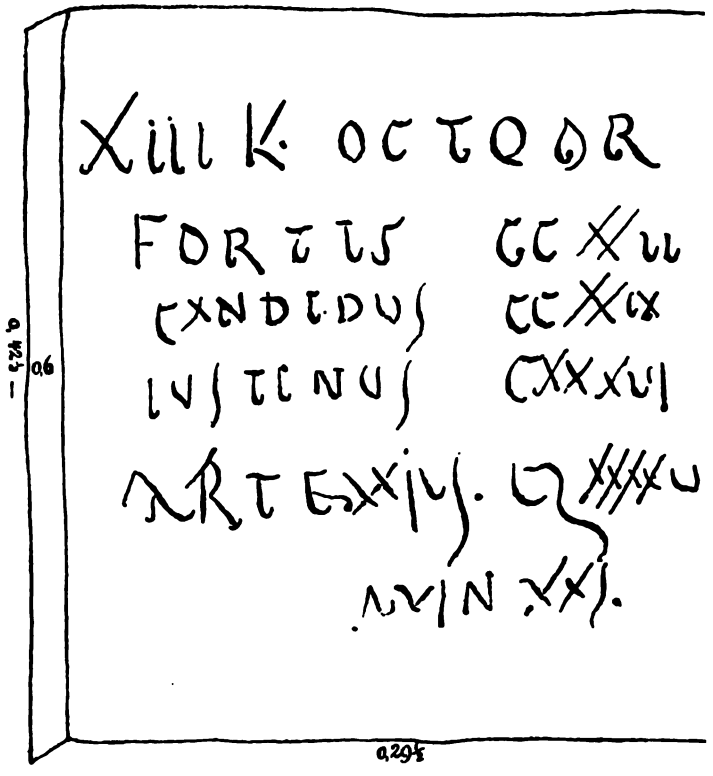

Lege:

XIII k. octobr(is)
fortis CCXXII
candidus CCXXIX
iustinus CXXXIII (vel CXXXVI)
artemius CLXXXXVIIII
Avin XXI.

Sisciae reperta, nunc dono Alexandri Bobek Zagrabiae in

21.

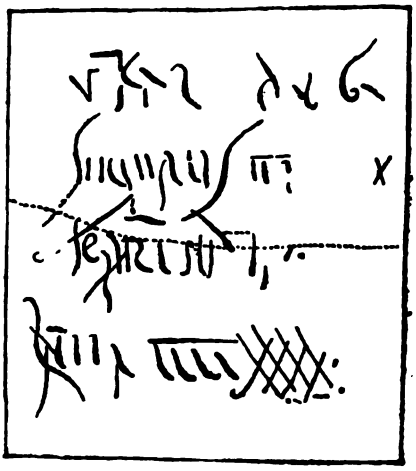

Lege:

V kal(endas) aug(usti)
Suvurus (loco Severus) fecit? . . X
Sefirinius? fecit?
In una fecerunt XXXX

Sisciae reperta, nunc vero dono Thomae Duhman Zagrabiae in museo. In medio scissa et detrita.

22.

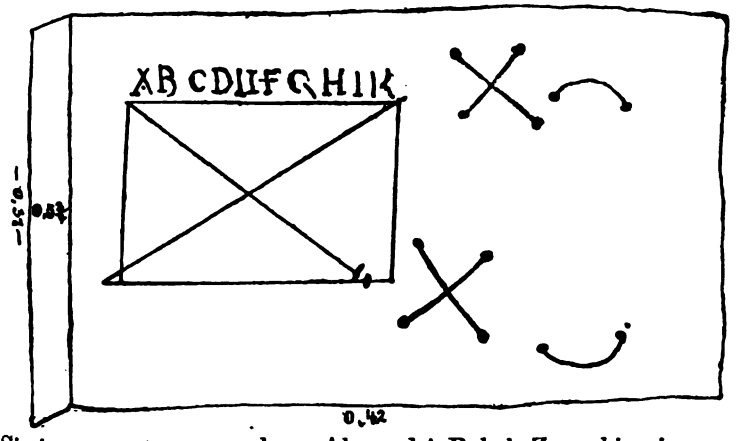

Sisciae reperta, nunc dono Alexandri Bobek Zagrabiae in museo.

23.

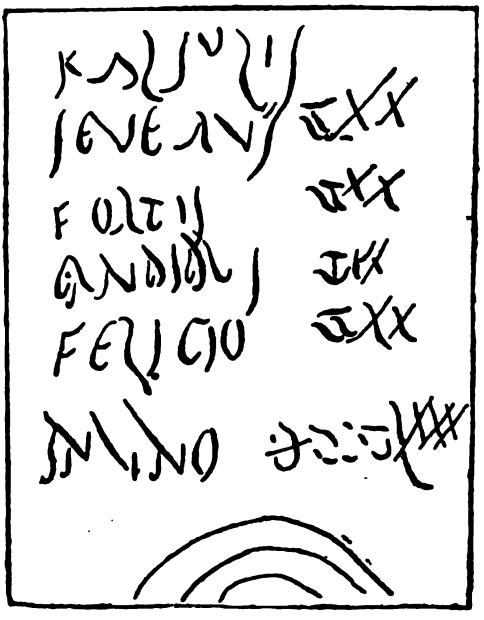

Lege:

Kal(endas) iulis
Severus fecit XX
Fortis fecit XX
candidus fecit XX
Feocio fecit XX
In uno d(ie) fecerunt LXXX

Sisciae reperta, nunc vero dono Thomae Duhman Zagrabiae museo.

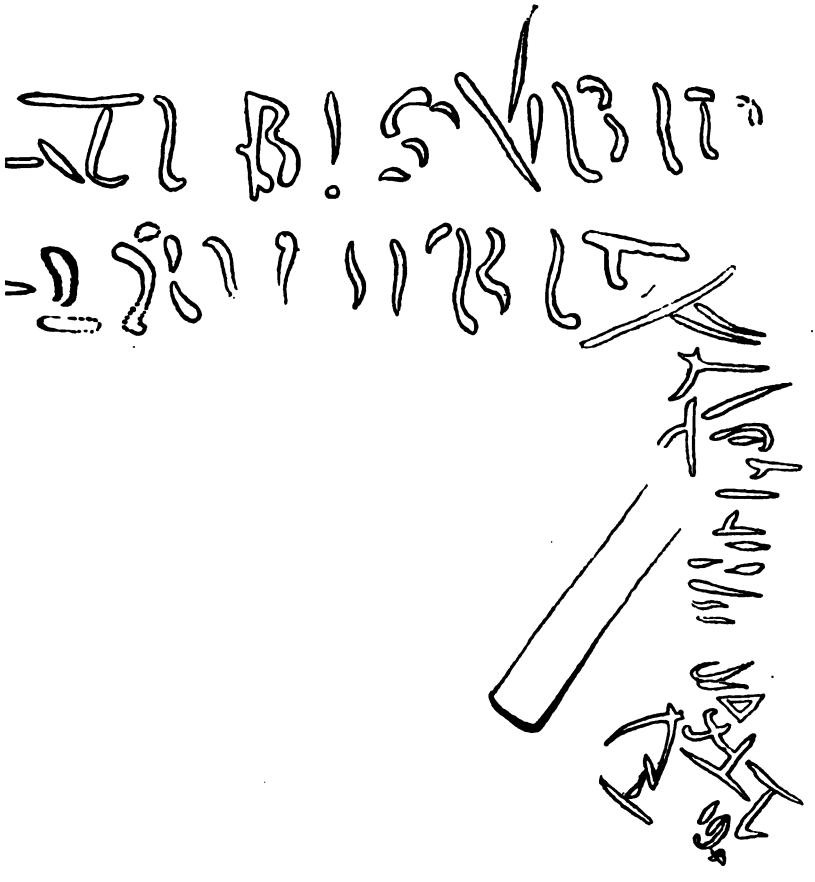

Reperta in ruderibus Topole prope Dubicam, nunc Zagrabiae in Museo. Edidit Mommsen *l. c. III. 964.*

c. In Lucernis.

1—2.

AGILIS

Sisciae reperta, nunc Zagrabiae in museo, una dono episcopi Strosmajer, altera ex collectione Dierichiana.

3.

APRIO
F

Zagrabiae in museo, sed unde sit, non constat.

4—5.

CERIALIS

Zagrabiae in museo duo exemplaria: unum dono episcopi Stros[illegible] majer Sisciae repertum, alterum, unde sit, non constat.

6—7.

CRESCES

Duo exemplaria Zagrabiae in museo: unum repertum in vi[illegible] Topolje in Dalmatia, alterum, unde sit, non constat.

8—15

CRESCE
S

Octo exemplaria Zagrabiae in museo: tria empta Salonis; t[illegible] dono Johannis Krapac et Johannis Tkalčić, Sisciae reperta; unu[illegible] dono M. Sabljar, Issae in Dalmatia repertum; et unum, dono dicis Milić, in vico Drniš Dalmatiae.

16.

C DESSI

17—30.

Desuper Medusae caput.

FORTIS

Quatuordecim exemplaria Zagrabiae in museo: sex Sisciae reperta, unum Kostrenae prope Flumen, unum in agro Civitatis Veteris insulae Lesinae in Dalmatia, duo Mursae (Osiek). De quatuor nescitur, unde et a quo adlata. Donarunt: episcopus Strosmajer, Antonius Mažuranić, puella Clementina Bronner, Johannes Tkalčić, Georgius Mance, Spiridion Glašević Orijac, S. Ljubić, et duo exemplaria gimnasium Mursense. Unum ex collectione Dierichiana.

31.

FRONTO

Sisciae reperta, nunc dono Johannis Tkalčić Zagrabiae in museo.

32.

LVCIVS
F

An Lucius? V. M. H. Schuermans Sigles Figulins (époque romaine) Bruxelles 1867 p. 155, ubi reperitur LVCIVS F et LVCIVS FE. Mursae reperta, nunc dono Mursensis gimnasii, Zagrabiae in museo.

33.

Desuper sedet vir, manu dextera tenens quid?

MVNTREPI

Salonis reperta, nunc Zagrabiae in museo, empta ab Antonio Katić Spalati.

34—36.

NERI

Tria exemplaria, Sisciae reperta, nunc Zagrabiae in museo: duo dono Johannis Tkalčić et unum ex collectione Dierichiana.

37.

NERIVS

Sisciae reperta, nunc, dono episcopi Strosmajer, Zagral museo.

38—40.

OCTAVI

Tria exemplaria Zagrabiae in museo: unum Sisciae re| dono Johannis Tkalčić, alterum Tininii (Knin) repertum, d(sephi Alačević, tercium in Irig Slavoniae vico.

41.

P· D·
C /

Nonae in Dalmatia reperta, nunc, dono Spiridionis Brusi grabiae in museo.

42.

⊙
PROBVS

Sisciae reperta, nunc, dono episcopi Strosmajer, Zagra museo.

43—45.

Q N C

Tria exemplaria Zagrabiae in museo: unum Sisciae re| Johannis Tkalčić, alterum Tininii dono Josephi Alačević, Salonis emptum.

46.

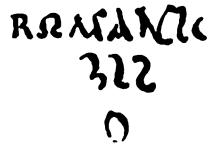

Issae reperta, nunc Zagrabiae in museo. Vidit et edidit Mo aliquantum diverse *(l. c. III. 3215. 14. a)*. Litteris incisis.

47—48.

STROBILI

xemplaria Zagrabiae in museo: unum Salonis repertum et ab Antonio Katić Spalati, alterum Sisciae rep. dono Jo- kalčić.

49.

Desuper lepus, subtus incisum.

ni in Dalmacia reperta, ubi et empta, nunc Zagrabiae in

50.

Desuper:

llectione Dierichiana Sisciae, nunc Zagrabiae in museo.

51.

Desuper signum:

llectione Mursensis gimnasii Zagrabiae in museo.

d. In clypeis

1.

In parte exteriori parafrontis:

In parte interiori parafrontis:

Visuntur tantum duo F.

Galea haemisphaerica cum parafronte, aenea, ad vicum Sused
prope Zagrabiam ex Savo flumine extracta, nunc dono Pauli Belan
capitanei in vico Brdovac in museo.

2.

In parte exteriori parafrontis:

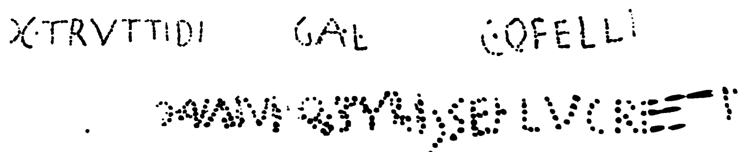

In parte interiori parafrontis:

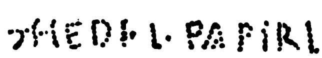

Galea haemisphaerica cum parafronte, aenea, ad vicum Ru[illegible]vice ad Zagrabiam ex Savo flumine extracta, nunc dono capitanei Kolaković Zagrabiae in museo.

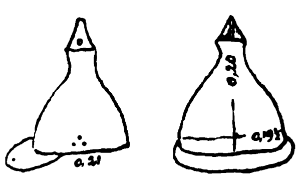

e. In laminis.

1. a)

Intus. Tabella prior.

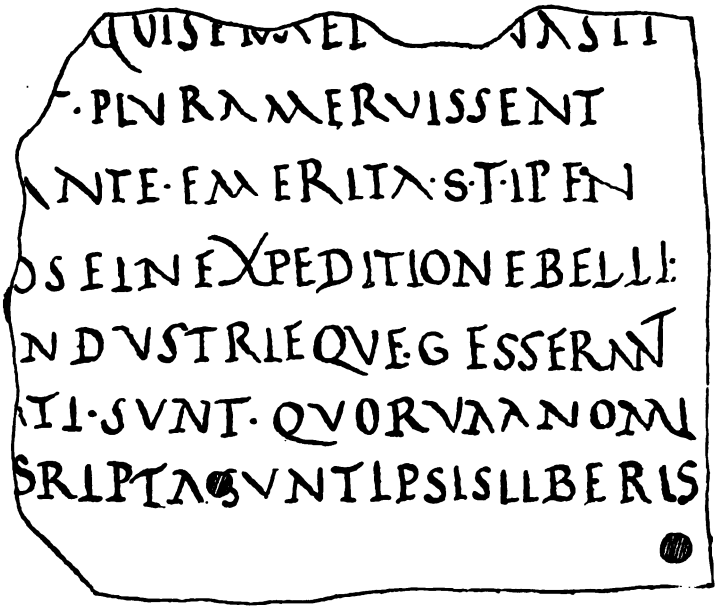

Imp. Caesar Vespasianus Aug. pont. max. tr. pot. II. imp. VI. p. p. cos. III. desig. III. veteranis qui militaverunt in classe..... sub...., qui sena et *vice*na sti*pendia aut* plura meruissent, *item is qui* ante emerita stipen*dia eo, quod* se in expeditione belli *fortiter* industrieque gesserant, *exauctor*ati sunt, quorum nomi*na subs*cripta sunt, ipsis liberis.

b)

Extrinsecus. Tabula prior.

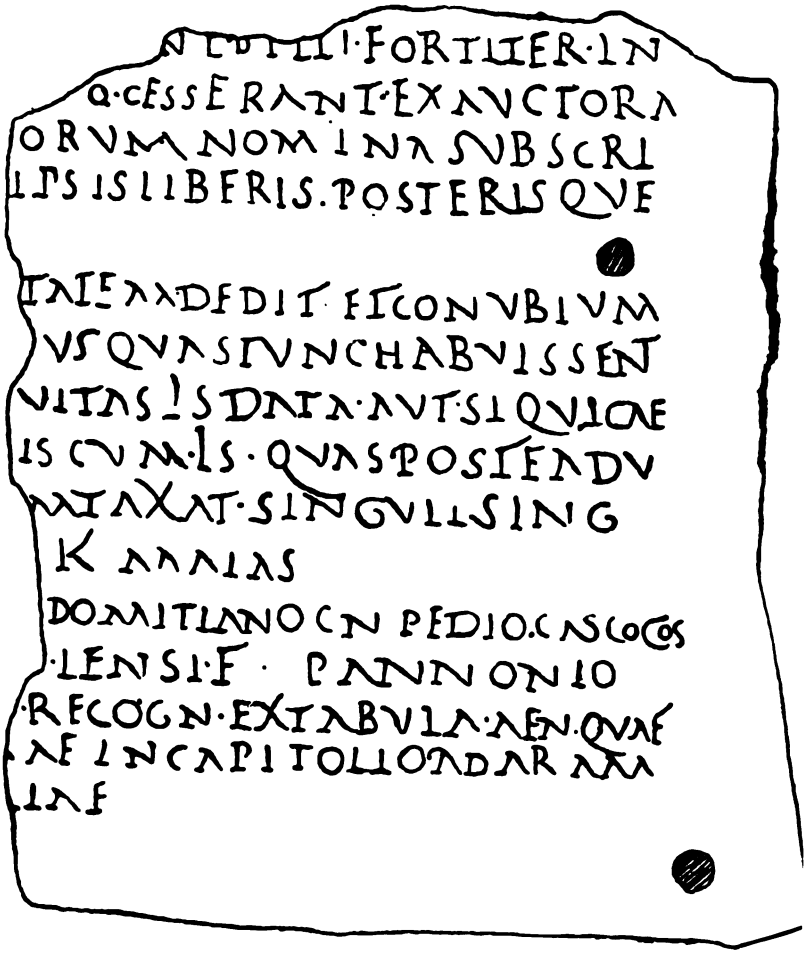

*expeditio*ne belli fortiter in*dustrieq.* gesserant, exauctorati *su*
*quo*rum nomina subscr*ipta sunt,* ipsis liberis posterisque *eorum ci*
tatem dedit et conubium *cum uxorib*us, quas tunc habuissent, c
est civitas is data, aut si qui c*aelibes essent ex* is, cum is, qu
postea du*xissent dum* taxat singuli sing*ulas* .... k. Maias *Caes*
Aug f. Domitiano, Cn. Pedio Casco *consulibus* ..... Jensi
Pannonio. *Descriptum et* recogn*itum* ex tabula aen*ea*, quae *fixa*
*Ro*mae in Capitolio ad aram *gentis Ju*liae.

ıbula aenea, reperta an. 1862 in Grabarje prope Brod in Sla-
ı in casis Mataić, nunc dono Andr. Torq. Brlić Zagrabiae in
o. Descripsit Mommsen *(l. c. III. II. p. 751)* ad ectypum a
actum.

2.

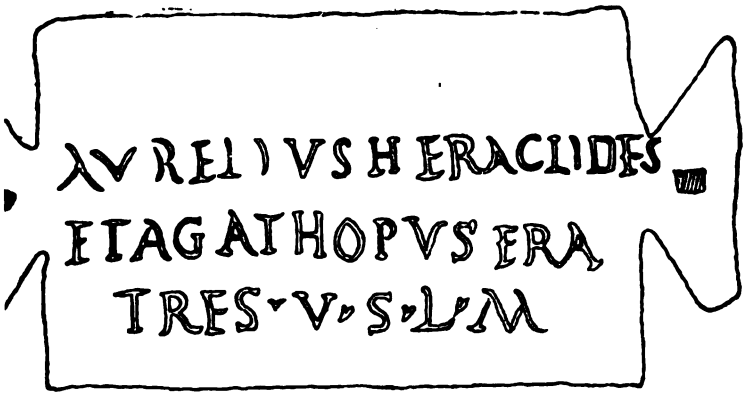

bula aenea Sisciae reperta, nunc ex collectione Francisci Die-
Zagrabiae in museo.

Tabula plumbea Traguriensis.

Antica.

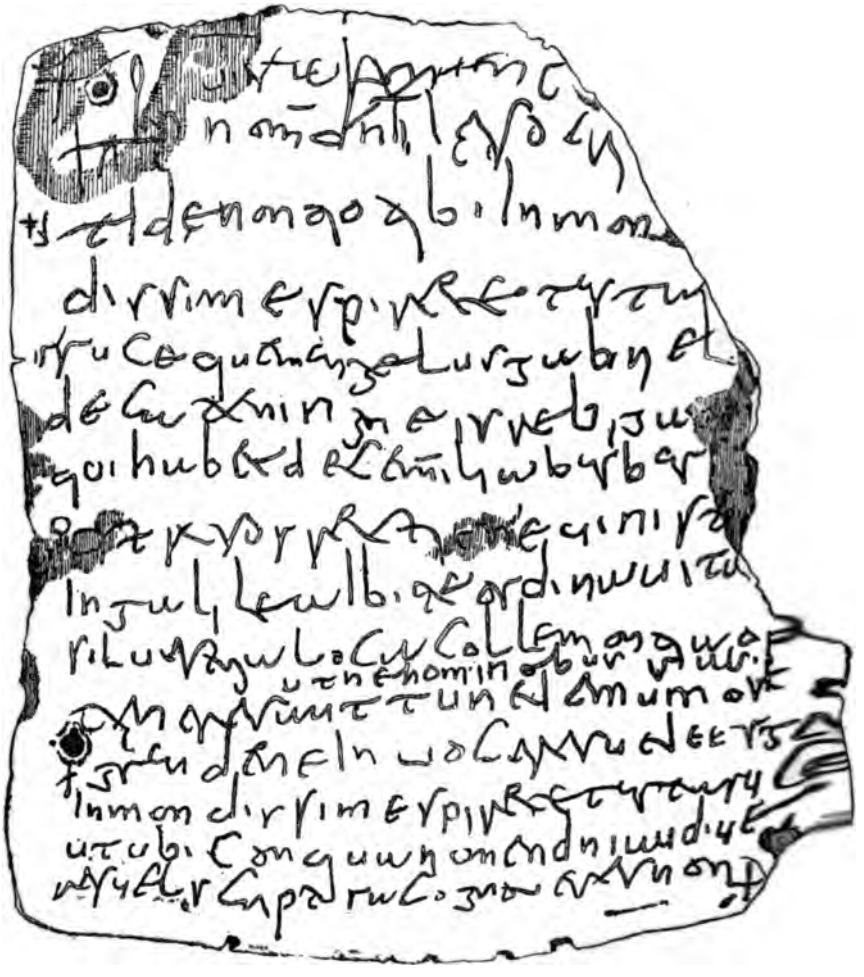

Postica.

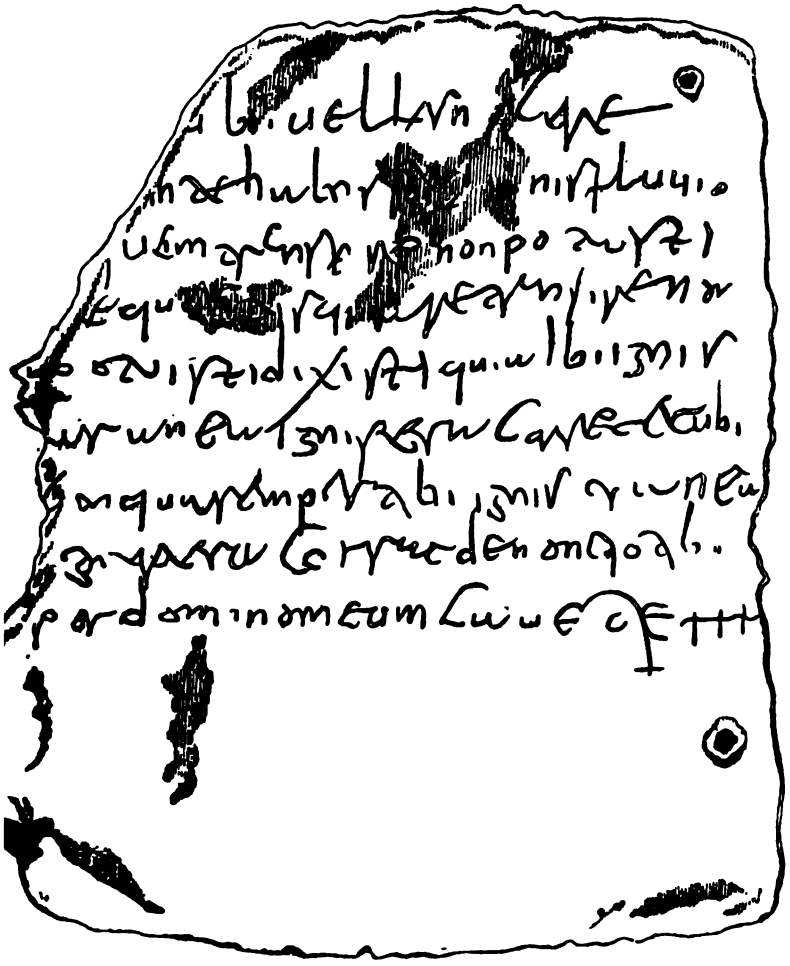

ections variae, quae hucusque in lucem prodiere, tum nova Ljubićiana iterum ad archetypum recognita.

1.

Betlehemi.

Pagina prior.

. . . . . .

† In nom̄ dn̄i Jesu Cri
sti
ti denontio tibi inmon
dissime spirete tarta
rice quem angelus gabriel
de catenis itrieis religa . .
qui habet dece milia barbar . .
. st resurrectione vinist . .
in galilea ibi te ordinavit i
silvestria loca colle montia op
ut ne hominebus . . .
teneres aut tunc demum ore
grandene invocares vel eis gi .
inmondissime spirete tartarice
ut ubicumqua nomen dn̄i audive
res vel scriptura cognoveres nom

Pagina altera.

ubi velles nocere
inde habias ln . . . nis fluvio
quem transire non potuisti .
requesitus quare transire non
potuisti dixisti quia ibi ignis
araneiq ignifera corret et ubi
conqua semper tibi ignis . . ne tu
contra facias ac denuntio tibi
per domino meum cave te † † †

2.

De Rossi.

Pagina prior.

. . . . . .

† In nom̄ dn̄i iesu cri(s)
ti denuntio tibi inmun
dissime spirite tarta
rice quem angelus gabriel
de catenis (a)ureis relig(avit)
qui habet dece *(sic)* milia barbar . .
(po)st resurrectione venist(i)
in galilea ibi te ordinavit u(t)
silvestria loca collemontaes *(sic)*
ut ne hominibus ita (?) no ceres
teneres aut tunc demum (?)
grandene invocares vid(?)e igi(tur)
inmundissime spirite tartarice
ut ubicunqua(e) *(sic)* nomen dn̄i audive
ris vel scriptura cognoveris non

Pagina altera.

l ubi velles nocere . . . .
inde habeas *(sic)* in (ig)nis fluvio
quem transire non potuisti
requisitus quare transire non
potuisti dixisti quia ibi ignis
. . . . anea ignifera currit et ubi
cunquae *(sic)* semper tibi ignis . . . neu (?)
contrafacias ac denuntio tibi
per dominu *(sic)* meum. Cavete † † †

3.

Ljubićii.

Pagina prior.

† . . . qui te portent
† † in nom̄ dn̄i iheso cri .
ti denontio tibi inmon
dissime spirete tarta
ruce quem angelus gabriel
de catenis igneis religa . . .
qui habet decem̄ilia barbar . . .
post resurrectione uinist .
in galilea ibi te ordinauit u .
siluestria loca collemontia op
ut ne hominibus ruridi
ore
te teneres aut tu ne demum
† grande ne inuoceres uel eris go
inmondissime spirete tartaruce
ut ubiconqua nomen dn̄i audiue
res vel scriptura cognoueres non †

Pagina altera.

. . . . . ubi uelles nocere
. . . . inde habeis su . . . ignis fluuio
. . . quem transirre non potuisti
. . requesitus quare transire non
potuisti dixisti quia ibi ignis
aranea ignifera corret et ubi
conqua semper tibi ignis aranea
ign que faceris ac denontio tibi
per domino meum caue te † † †

4.

Predelli.

Pagina prior.

† . . . ivi te portent . .
† In nom̄ dn̄ii Jeso cri .
ti denontio tibi Inmon
dissime spirete tarta
ruce quem angelus gabriel
de catenis igneis religav . .
qui habet decemmilia barbar . .
post resurrectione vinist
In galilea Ibi te ordinavit
silvestria loca collemontia op
ut ne hominebns rario
teneris aut tunc demum ore
† grancdene Invocares vele ergo
inmondissime spirete tartaruce
ut ubiconqua nomen dn̄i audive
ris vel scriptura cognoveris non †

Pagina altera.

. . . . . ubi velles nocere
. . . n te habeis in . . nis fluvio
. . quem transisse non potuisti
. equesitus quare transire non
potuisti dixisti quia ibi ignis
aranea ignifera correret ubi
conque semper ibi ignis aranea
ignifera *C . . sis ac denontio tibi*
per domino meum cave te. † † †

5.

Iterum De Rossi.

Pagina prior.

† In nomine domini jesu cris
ti denontio tibi inmon
dissime spirete tarta
ruce quem angelus gabriel
de catenis igneis religav(it)
qui habet decemilia barbar . . .
(po) st resurrectione vinist(i)
in galilea ibi te ordinavit i(n)
silvestria loca collemontia op
ut ne hominebus . . . . .
teneres aut tunc demum ore
grandene invocares vede ergo
inmondissime spirete tartaruce
ut ubiconqua nomen domini audive
res vel scriptura cognoveres non †

Pagina altera.

(eas) ubi velles nocere
(sed) inde habias . . . ignis fluvio
quem transire non potuisti
requesitus quare transire non
potuisti dixisti quia ibi ignis
aranea igni fera corret et ubi
conqua semper tibi ignis aranea
(ne) eontra facias ac denontio tibi
per domino meum cave te † † †

6.

K. Zangemeisteri apud H. Schuchardt.

Pagina prior.

† in nōn̄ dm̄ ieso cri(s)
ti denontio tibi inmon-
dissime spirete tarta-
ruce quem angelus gabriel
?
de catenis igneis religa(vit)
qui habet dece milia barbar . .
?
(po ?) st resurrecti(o)ne vinist(i)
in galilea ibi te ordinavit i(n)
silvestria loca collamontia op-
uti ne hominebus nob(ili)o
rc (bus)
teneris aut tunc temuni o-
??
ti grandene invocoris uet erg(o)
inmondissime spirete tartaruce
ut ubiconqua nomen dn̄i audive-
? ?
ris vel si corpora cognoveris non p(ossis)

Pagina altera.

ubi vellis nocere
(i nan?) te habias iord(a)nis fluvio
??
quem transnare non potuisti
(r)equesitus quare trans(i)re non
potuisti dixisti quia ibi ignis
a ganea ignifera corret et ubi-
conqua semper tibi ignis a ganea
(i)gnifera c(u)rsat denontio tibi
per domino meum cave te † † †

7.

I. Zangemeisteri apud Hommsen.

Pagina prior.

† In nom(ine) d(omi)ni Jeso Cri(s)-
ti denontio tibi, inmon-
dissime spirete tarta-
ruce, quem angelus gabriel
de catenis igneis religa(vit)
qui habet dece(m) milia barbar . . .
(po)st resurrecti(o)ne(m) vinist(i)
in Galilea(m); ibi te ordinavit, u(t)
silvestria loca collamontia op-
uti ne hominebus . . . .
re
teneris aut nun(c d)emun o
. . grandene invoc(e)ris. Ve(de) erg(o)
immondissime spirete tartaruce,
ut ubiconqua nomen d(omi)ni audive-
ris vel se(ri)p(tu)ra(m) cognoveris, non p(os)

Pagina altera

(sis) ubi vellis nocere
(ina)ute habias J(orda)nis fluvio
quem trans(si)re non potuisti:
(r)equesitus quare transire non
potuisti dixisti: quia ibi ignis
a ganea ignifera corret; et ubi-
conqua semper tibi ignis (a ga)nea
ignefera c(o)rsat. Denontio tibi
per domino meum: cave te † ÷ †

Tabula plumbea prope Tragurium reperta. Edidit primo L
(Viestnik nar. zem. muzeja u Zagrebu 1871 p. 147—153, 228—
lectionem Detlefseni et De Rossi, ab istis ad exemplum photo

m a Ljubičio missum datam, nec non suam propriam lectionem chetypum recognitam cum imagine. — Iterum De Rossi, aute imagine et lectione Ljubičiana, edidit in suo „*Bullettino di ologia Cristiana (Serie II. An. II. p. p. 38—40. 1871)* cum ɔratione, ex qua nonnulla excerpere opportunum videtur: „Le e di piombo segnate con lettere greche, osche, latine apparno alla classe dei cimelii magici e superstiziosi. Il loro magnumero fino ad oggi divulgato è della specie delle imprecatorie; lamine, cioè, sulle quali sono scritte formole d' imprecazione ') contro alcuna persona, che si vuole dare in balia *(devovere)* lei inferi, perchè questi la facciano lentamente consumare e e per fascino. Cotesti piombi erano talvolta infissi alle pareti case di coloro, cui si voleva nuocere; indi la formola *nomina devotata:* per lo più erano rotolati a guisa di volumetti e dentro le tombe (V. De Rossi. Bull. di corrisp. arch. an. p. 21. — Henzen. Ann. dell' Inst. di corrisp. arch. 1846 p. Bull. 1849 p. 77. — Wachsmuth. Rhein. Mus. N. F. 1863 p. — Ἀρχαιλογικὴ ἐφημερί ἐν Αθήναις 1869. p. 333. — Gamurrini. d. di numis. e sfrag. T. II. p. 51). Naturalmente di siffatti icii non troviamo giammai traccia nelle tombe dei Cristiani; i da ogni atto di magia aborrivano, anzi li combattevano per di esorcismi. Oggi troviamo per la prima volta una lamina ɔea letterata cristiana; essa non fu rotolata, ma affissa, come trano i fori dei chiodi ai quattro angoli. È stata scoperta presso di Dalmazia sopra una collina vicina alla città; e per buona ra é capitata alle mani del ch. sig. prof. Simeone Ljubić, die del museo nazionale di Zagabria. È scritta da ambi i lati rsivo latino non facile a leggere, simile a quello dei papiri nati del secolo VI. Il predetto archeologo ne ha inviato un ɔlare fotografico al ch. sig. prof. Detlefsen, e poi uno a me. ɔde della prima lettura è tutta dell' illustre Detlefsen; pochisio ho potuto migliorarla; il sig. Ljubić esaminando attentaɜ l' originale ne ha fatto l' ultima revisione; e le tre letture ha pubblicato in Zagabria col facsimile della lamina. Senza questo no è impossibile dare una nozione esatta di siffatto cimelio fino ɔa unico nel genere suo . . . Benchè qualche passo sia oscuro, ɜsima è l' intelligenza della somma del testo. Cotesta lamina ɪ, l' unica cristiana fino ad oggi conosciuta, non è magica nè ica, ma anti-magica ed esorcismo contro i temuti maleficii dello o immondo. Essa è notabile per la pronuncia del latino vol-

gare in Dalmazia *(Cf. Schuchardt. Der Vokalismus des Vulgä lateins, Leipzig 1868).* In quanto alle nozioni, che ci rivela di s perstiziose credenze demonologiche, confesso non essere io ora grado di illustrarle, e ne lascio volentieri ad altri la cura". — E dem anno 1871 edidit etiam ad imaginem Ljubićii R. Predelli *Archivio Veneto (Tomo I. Parte II. p. 441—444).* — Hugo Sch chardt in *Zeitschrift für vergl. Sprach. XX. 4. p. 241 (iul. an 1871)* ex lectione K. Zangemeisteri ad exemplum photographicu a Ljubićio Mommseno missum exarata. — Idem K. Zangemeist in opere *Corpus Inscriptionem Latinarum (Tom. III. P. II. p. 96:* quibusdam inmutatis etiam in imagine Ljubićiana (an. 1873). I istam secundam lectionem idem Zangemeister adponit notam: „T bellam, quam primam eius generis prodiisse De Rossius adse saeculo fere sexto inscriptam esse ex litterarum forma intellegit cui simillima habetur in papyris cum aliis (velut Marini Papiri V.) tum Mediolanensi repraesentato in Sickelii Monum. Graphi fasc. I. tab. 1. Recipiendam autem hac sylloga propterea duxim quia notae illius antiquorum populorum tabulas plumbeas imprec tionibus inscriptas defigentium superstitionis *(v. Marquardt. Han buch IV. 1856 p. 134; Mommsen. C. I. L. I. n. 818—820, Hermes 1869 p. 282 etc.)* testis est, quam apud Christianos, lic ad daemonia depellenda detortam, remansisse docet".

Nos iterum hic damus imaginem tabulae Traguriensis, nunc Z grabiae in museo asservatae, acurate denuo ad archetypum rec gnitam, nec non lectionem eius cum aliquibus variantibus, quae nol meliores visae sunt.

8.

Iterum Ljubićii.

Pagina prior.

‡ quis te portent [1]

‡ † in nom̄ dn̄ii ieso cri [2]

ti denontio tibi inmon [3]

dissime spirete tarta [4]

ruce quem angelus gabriel [5]

de catenis igneis religav [6]

qui habet decem milia barbar [7]

post resurrectione vinist[8]

in galilea ibi te ordinavit i[9]

silvestria loca collemontia op[10]
ut ne hominebus rario[11]

teneres aut tu ne demum o[re][12]

† grande ne invoceres vede ergo[13]

inmondissime spirette tartaruce[14]

ut ubiconqua nomen dn̄i audive[15]

res vel scriptura cognoveres non †[16]

Pagina altera.

. . . . . ubi velles nocere[17]

. . . in te habeis iordanis fluvio[18]

. quem transiere non potuisti[19]

. equesitus quare transire non

potuisti dixisti quia ibi ignis

aranea ignifera corret et ubi[20]

conqua semper tibi ignis aranea

ignefera corrat denontio tibi[21]

per domino meum cave te † † †

†

Adnotationes.

[1] Detlefsen et De Rossi hunc versiculum tantum punctis expresserunt. Zangemeister apud Schuchardtum de eodem neque verbum; apud Mommsenium vero adnotat tantum: „super versum 1 antiquioris scripturae reliquae extant, quas † . . . *qui te portent* legit Ljubić, minus probabiliter; fortasse est † *(in no)m. dni* et q. s.“. — Predelli legit primum versiculum † . . . *ivi te portent* . . — Sine dubbio in hac tabula visuntur vestigia antiquioris scripturae, sed ista sunt revera formae tenuioris et minoris, dum vers. 1 recte sit formae recentioris, et cum ista perfecte cohaeret *Te portent* clarissime patet; *qui* vel *quis* aliquantum usu detritum. Predellianus *ivi* neque ex sensu pandit.

[2] Ab initio duae cruces clare expressae.

[3] Ante *ti* extat *s*, at tenuioris formae, forsan serius adpositum, vel ex antiquiori scriptura remansum. Primum *o* in *denontio* haud dubium.

[4] Primum *e* in *spirete* plane signatum.

[5] *u* in *ruce* item delineatum perspicue.

[6] *igneis* et *religav* satis distincte expressum.

[7] Desuper *m* in *decemilia* clare conspicitur aequa lineola recentioris scri turae, quae indicat, illud *m* duplex esse, et ita leggendum. Zangemeister h adnotat: „Haec *qui habet* et q. s. non ad angelum, sed ad spiritum referend esse Rossius recte monuit; βάρβαρ οφιοειδῆ in lamina argentea illustrata Frochnerio *(Bulletin de la société des antiquaires de Normandie p. 21seqq.)* et Krausio *(Ueber ein angeblich basilidianisches Amulet p. 5)* a pellari spiritus serpentiforme".

[8] Intellige: post resurrectionem christi vinisti. — In tabula vestigia litt rarum *po* ab initio perbene visuntur. Item litterae *o* in *insurrectione*, s pro *m* in fine huius vocis neque habetur spatium, neque desuper lineola co spicitur.

[9] Galilea, sine *m* in fine. Ad finem versiculi dubium, an *u* vel *i*. Vident hic vestigia antiquioris scripturae sociata illis recentioris.

[10] Littera *e* in *collemontia* perspicue pandit, et sic etiam *tia* ad fin eiusdem vocis.

[11] Versiculus hic insertus inter duos jam scriptos, tanquam supplementu litteris eiusdem formae sed aliquantum minoribus. *Ut*, non *uti*, quia de tera *i* neque vestigium. *Hominebus.* clare; *rario* ex recentiori scriptura stincte, sed vestigiis antiquioris septum. Subtus *rario* signatum *re* eiusd recentioris scripturae, tanquam complementum vocis *rario*, ideo neque c sequenti versiculo aeque cohaeret. Quod H. Schuchardt adnotat hic: *sin reste älterer schrift*, minime verum. Zangemeister de ista insertione scribit: „haec post versum 9 exarata esse manifestum est; inserenda autem ante *aut*"; putat vero in hanc sententiam restituendum: *„uti ne hominebus (possis noce) re"*.

[12] *Teneres*, plane certum; sic etiam *tu ne demum o*, ita quod *c* loco *e* in *ne* habere locum non potest.

[13] Crux ab initio versiculi aperte patet, et illud *o* ad finem versiculi immediate precedentis, huic se refert. *Invoceres*, et non aliter, nam forma ambarum litterarum *e* eadem et saepe in tabula pro *e* usitata, nunquam pro *o*. Ita *vede ergo* satis clare expressum.

[14] Mihi se offerunt duo *tt* in *spiritte* recentioris formae.

[15] In *ubi conqua* littera *o*, non *u*, clare.

[16] *res* non *ris* ab initio v., quia *e* hic usitatae formae. In *scriptura* tantum *tu* in nexu, alia perspicue exarata; ita *e* in *res* vocis *cognoveres*. In fine versiculi crux duplicibus lineolis delineata; Zangemeistero est autem littera *p*, at forma literae *p* in tabula multum diversa.

[17] *velles*, non *vellis*, *e* namque formae usitatae.

[18] *in te* separate etiam in tabula; *t* clare expressum; *d* loco *t* nullo modo leggendum, cum *d* illius formae in tabula nullum. Neque *habias* vel habeas nam *b* iunctim cum *e* (b), et post *e* parva pars superior *i*, vel probabilius tantum *e* formae , sicut habetur in *teneres* et *quem*. Lectio *Jordanis* incerta, nam ibi spatium pro maiori numero litterarum. Clare tantum *io.....nis*.

[19] *transiere*, non *transire*, *transsire*, *transisse*. Post *transi* et ante *re* spatium pro una alia littera, et satis clare se offert signum , sine dubio *e*. In inmediate sequenti versiculo idem verbum *transire*, sed inter *transi* et *re* spatium nullum.

[20] *aranea* plane, nam *r* clare expressum, unde *a ganea* expungendum hic et in versiculo sequenti. Item *corret et*, nam *o* et *t* in *corret* perspicue se produnt.

[21] Hic *ignefera*, nam loco *i* stat *e* formae in tabula usitatae. — Etiam *corrat*, non *cursat* vel *corsat*, quia *r* duplex clare patet.

---

f. In fibulis gemmisve etc.

1.

Inscriptio in arcu fibulae argenteae repertae an. 1858 in vico Selce Diakoviensis districtus in Slavonia in arca mortuaria una cum aeneo vase et lucerna et duabus monetis, una Constantini Magni altera Licinïani, nunc Zagrabiae in museo dono Telemachi Korner, eotum praesidis illius districti.

2.

Inscriptio a tergo fibulae aeneae repertae an. 1873, dum magnus tumulus primigenae formae in vico Garica prope Verbenicum in insula Veglae effoderetur, nunc Zagrabiae in museo.

3.

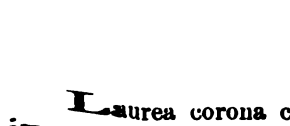

Laurea corona circumcirca. Gemma. Zagrabiae in museo, sed ubi in Croatia reperta, non constat.

4.

Gemma apud aedem s. Mariae in vico Sup. Muć in Dalmatia cum nummo imperatoris Gratiani (a. 375—383) effossa. Zagrabiae in museo dono d. Granić parochi eiusdem vici.

5.

A QVITA NI

Gemma: Miles plene armatus hostem aggressurus. Eiusdem e regione persona sive numen podio insidens. In medio inscriptio, ab immo ex transverso posita. Zagrabiae in museo.

6.

QVIN · · — MAN · S

Sigillum vitreum caerulei coloris. Inscriptio circumcirca posita. In medio vir stans, dextera capiti imposita, laeva clavam ad femur tenens. Zagrabiae in museo dono R. P. Gregorii Ložić e Livno in Bossina, ubi repertum.

7.

S V I R I

Gemma: Ex collectione Vin. Solitro nunc Zagrabiae in museo. Salonae sine dubio reperta.

8.

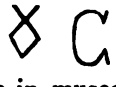

Pondus aeneum. Zagrabiae in museo.

γ. In fistulis.

1—2.

COL SIS TEL SER F

Fistula plumbea duplex Sisciae rep. nunc Zagrabiae in museo. Una dono Johannis Tkalčić.

ВѢРНИ ЦАРЬ
Г+ПЕРПЕРЬ
СФЬ НАСЛЕДИЕ
УРОША
САУРОША

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Knjiga XXXVI.

U ZAGREBU 1876.

U KNJIŽARNICI LAVOSLAVA HARTMANA NA PRODAJU.

Sadržaj.

Strana

Ocrt literarne povjesti prava českoga. Od dra. J. J. Hanela 1

Prirodopisne znanosti, osobito zoologičke, u obće i kod nas. Od S. Brusine 35

Stari priepisi hrvatskih izprava do XII. vieka prema maticam. Od dra. Fr. Račkoga 135

Symbolae ad „Caryophylleas“ et „Melanthaceas“ florae croaticae. Od V. Borbása 165

Književne obznane:

Skrovište rimskih carskih novaca u zlatu iz prvoga stoljeća odkrito u Zemunu 16. prosinca 1875. Od S. Ljubića. 177

Odgovor na njeke primjetbe numismatičkoga lista bečkoga u poslu staro-srbskih zlatnih novaca. Od S. Ljubića. 201

Izvodi iz zapisnika 204

Poklonjene knjige jugoslavenskoj akademiji 210

Spicilegium monumentorum archaeologicorum in terris quas Slavi australes incolunt repertorum. Od S. Ljubića. (Nastavak.) 75

Ocrt literarne povjesti prava českoga.[1]

) u sjednici filozofičko-juridičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 29 siečnja 1876.

PRAVI ČLAN DR. J. J. HANEL.

I.

ıa li literarna povjest kojegod grane znanosti zadovoljiti zahtje-
, koje mora svatko stavljati na nju, tko hoće, da ona bude
od puke bibliografije, treba da se obazire ne samo na vanjsku
ıu literature, već na nutarnji njezin sadržaj, na sklad njezin sa
rim organizmom duševnoga života one dobe, u kojoj je nikla.
ije niti dovoljno, iztaknuti puke naslove knjigâ stanovite grane
ıosti se tičućih, niti navoditi sućni njihov sadržaj: već treba,
se svaki pojav literarni prokuša u savezu sa čitavim stanjem
čne znanosti u onoj dobi, u koju pojav taj zasieca, da se osječe
dnost njegova prama onomu stupnju razvoja, na kojem se je
ızio duh čovječji, da se iztakne, na koliko je doprinosio dal-
nu razvoju, te ako je tako, kakav je novi posljedak postignut
n pojavom literature.

'reba dakle — drugimi riečmi — iztaknuti stanovište, koje je
zimao svaki takav pojav prama ukupnosti literarnih pojavâ u
šlosti, te upliv na karakter i vanjski oblik njihov u dobah
lećih.

vako literarno djelo prikazuje se doduše čitaocu kao nješto samo-
na, u sebi ograničena i savršena; nego literarnomu povjestniku

---

Razprava ova razdieljena je na tri odsjeka. Prvi izmedju njih ima u glav-
potezih predočiti karakter pravnoga razvoja u Českoj i Moravskoj, dakle
no temelj, na kojem se je mogla pravna literatura ondje razvijati; drugi
ek obuzimati će sam razvoj pravne literature sa osobitim obzirom na nje-
karakter, na koliko se isti u pojedinih literarnih pojavih zrcali; treći na-
on ima sadržavati u glavnom opis znanstvenih djelâ, napisanih o pravu,
) se je isto u Českoj i Moravskoj razvilo, ter iztaknuti sa njekoliko rieči
ov sadržaj i njihovu važnost.

mora se prikazivati li kao jedan član u razvoju stanovite strane duševnoga života jednoga naroda, kao medjnik stanovitoga pravca, kojim je udarao duh čovječji u obće.

Ovako shvaćena postaje literarna povjest povjesti duševnoga života.

Čuvati se treba doduše ovdje s jedne strane subjektivnosti u procjenjivanju nutarnje vriednosti literarnih pojavâ, koja se nesmije mjeriti mjerilom misli i shvaćanjâ dobe sadašnje; ali s druge strane treba ipak, da se isti pojavi mjere mjerilom absolutne ideje one grane znanosti, kojoj se ima literarna povjest nacrtati.

Ovako opredieljena postaje literarna povjest instruktivnom, postaje ujedno nečim promišljenim, donjekle filozofičkim shvaćanjem, postaje sama važnom granom znanosti.

Ako počmemo s takovoga gledišta razmatrati literarnu povjest prava českoga, to nam odmah i prije svega udara u oči, da se je pravna literatura u Českoj, kao što u obće duševni život Čehâ, od pamtivieka razvijao izmedju dvijuh skrajnostî, koje su svojim istodobnim djelovanjem na ovaj razvoj prouzročile doduše stanovitu osebujnost češke pravne literature izmedju literaturâ prava sviuh narodâ; al s druge strane su taj razvoj takodjer oddaljile od onih temeljâ, na kojih se je imao i mogao duševni život českoga naroda naravnim načinom razvijati.

Ove na pravni život i česku pravnu literaturu pojedinih vjekovâ djelovavše skrajnosti su s jedne strane izobraženost i kulturni život zapada, s druge pako narodni, na iztoku svoj uzor i temelj nalazeći karakter slavenski.

Narod češki nikada nije zaboravio svoju, na iztoku se nalazeću praotačbinu; nikada nije prestao biti sebi sviestnim svojega porekla slavenskoga; on nije mogao iztrti one karakteristične crte, koje mu je udarila ova praotačbina i zajednički mu sa svimi ostalim plemeni slavenskimi tamo život.

Kroz cielu povjest njegovu viju se mnogobrojni pojavi kultnoga mu života, koji jasno svjedoče o ovoj privlačivoj sili iztok pojedini, iz ove praotačbine u novu domovinu prinešeni običaji smatrahu se svetimi, pod nikakvim uvjetom nenarušivimi; smatrahu dragocjenom ostavinom predjâ, preziranje koje moralo bi izazvati osvetu istih bogovâ.

Al s druge strane prodro je narod češki kao jedan izmedju onih, koji su najviše na zapad doprli, tja do najstarijih prebivalištâ stabla germanskoga, u predhistoričko već doba se odciepivšega

od obitelji stabalâ, i njega i slavenska plemena obuzimajuće, dakle i od pamtivieka udarivšega posebnim pravcem u razvoju duševnoga svojega života.

Susjedstvo, u koje je uslied toga neposredno stupio, u mnogom je bilo obziru kobno po narod češki.

Narodi germanski, koji su se prije Slavenâ mogli a — dielomice i proti svojoj volji — sbilja se i koristili stečevinami kulturnoga života staroga vieka, te su mnoge kulturne elemente od Rimljanâ primili, oni Germani, kojih narodni karakter se je i onako odlikovao prema više receptivnomu karakteru Slavenâ znatnijom aggresivnosti, počeli su, čim su se u obće pojavili uzajamni doticaji izmedju njih i Čehâ, uplivati tako na nje, da se je, uz prkos podpunoj svjestnosti o pogibeljnih posljedicah ovoga upliva, prvobitni karakter slavenski u češkom narodu u znatnoj mjeri počeo gubiti, a prilagodjivati karakteru prvobitno njemu tudjemu, karakteru njegovih njemačkih susjedâ.

Ovaj dualizam, u kojem se je duševni život češkoga naroda razvijao, te kojega tragove nalazimo mal ne na svakoj strani njegove povjesti, imao je i za razvoj pravnih pojmovâ, za oživotvaranje ideje prava kod Čehâ, veoma zamašne posljedice, ove se pako jasno zrcale i u pravničkoj literaturi češkoj.

Dok su se jošte živo čuvali u sviesti naroda češkoga tradicije o iztočnoj njihovoj praotačbini, te se je ostavljenje njezino smatralo kih posljedicom nesretnoga čina poglavara narodnoga; dok nije u obće bilo nikakvoga doticaja izmedju germanskoga i slavenskoga elementa na češkoj zemlji: dotle nalazimo, da se je razvijao duševni život Čehâ naravnim svojim pravcem, te isti pojmovi o pravu, na koliko su nam poznati, nose jasno pečat prvobitnosti slavenskoga svojega karaktera, a jesu sasvim skladni sa onimi, koje nalazimo kod njihovih suplemenikâ, ostavših u zajedničkoj njim jednoč otačbini. Nu čim se je pojavilo njekoliko samo dodirištâ medju Germani i Slaveni u Českoj živućimi, odmah se počimlje izticati sprotnost karakterâ ovih narodâ, odmah počimlje i znatna aggresivnost prvoga, te velika receptivnost drugoga pokazivati zamašne posljedice: i bez neposrednoga utjecanja iz vana ističe se kod Slavenâ voljnost do tudjinštine, te želja, baciti vlastitu narav i osebujnost za volju tudjim navadam. Ako se i iz početka ova želja sa odrješitošću odbija, ako se i smatraju jošte običaji otacâ svetimi, a pohlepa nasljedovanja tudjih sramotnom: to treba ipak pojedine ova-

kove pojave pripoznati važnimi opomenami za budućnost, natûkom razvoja već se radjajućega.

Najboljim dokazalom ove tvrdnje može služiti najstariji spomenik slavenskih pravnih nazorâ u Českoj, odlomak pjesme Zeljenogorskoga rukopisa o Libušinom sudu.

Makar kako sudili mu drago o paleografičkoj i linguističkoj strani ovoga spomenika — o ovoj potonjoj pače nam sud u obće nepristoji —, jedno scienimo da stoji izvan svakojake dvojbe, naime da je njegov sadržaj do najneznatnijih potankostî podpuno skladan sa slavenskim bićem, kako se je isto u dobi, u koju sadržaj spomenika spada, moralo kod Čehâ prikazivati.

Neoslabljene živu jošte uspomene na pravna načela i pravne ustanove iz praotačbine prenešene, isti bogovi paze, da se ova načela isto tako ostave dalnjim potomkom, kao što su prešla na sadašnju generaciju od predjâ. Al se već ističe jedan Chrudoš, koji voli, predpostavljajući vlastiti interes pietetu prama predjem, da se rabe tudja pravna načela, nego li narodna domaća. Odlučno doduše se jošte odbija taj zahtjev; čitav narod izriče ustima Ratibora znamenite rieči: „Nechvalno nám v Němcěch iskat pravdu; u nás pravda po zákonu svatu, juže prinesechu otci naši v sieže žirné vlasti přěs tri rěky“ — glasno povladjujuće izreku Libuše kao skladnu sa zakonom vjekožiznih bogovâ. Nego u Chrudošu nalazimo oživotvorenim ono načelo daleko zamašnoga sadržaja, koje se odanle u českoj pravnoj povjesti, kao što u povjesti duševnoga života Čehâ u obće, bezprestano, i sa sve to većom intensivnošću uviek ističe: načelo naime dragovoljnoga prihvaćenja tudjih nazorâ, načelo, koje ukloni u znatnoj mjeri razvoj prava u Českoj prema prvobitnomu, slavenskomu njegovu temelju.

Za mal ne tri stoljeća od onoga vremena, u koje spada sadržaj pjesme o Libušinu sudu, nenalazimo u českoj prošlosti nikakovih spomenikâ o pravu u Českoj, nenalazimo nikakovih tragovâ o borbi, koja se je morala razvijati izmedju dvajuh tako heterogenih elemenatâ, na zemlji českoj se susretših, izmedju naime elementa njemačko-pravnoga i elementa prava domaćega, slavenskoga.

Kao kob ove borbe prikazuje nam se viest Libušina suda o Chrudošu i njegovoj težnji; no, da li ova težnja, u pjesmi osamljeno se ističuća, kao što se tamo od čitavoga naroda odbija, i u kasnijoj dobi jošte nije uzmogla ciene sebi pribaviti, ili, da li je možda prijetljiva za tudjinstvo narav slavenska i na polju prâva drage volje se

ugledala u primjeru jedanput već danom: o svem tom nepružaju nam vrela nikakovih neposrednih podatakâ.

Al ipak možemo na temelju posrednih viestî postaviti hypothezu, da je elemenat slavenski još uviek ostao obćenito ter izključivo valjajućim, dalje da elemenat njemački, i na polju prava agresivni, premda je nastojao se širiti, ipak nije jošte mogao uspjeti tako, da prvobitni slavenski karakter u pravu od pamtivieka se iztičući, makar samo u jedinom pravnom institutu iztisne.

Postaviti možemo ovu hypothezu na temelju toga pojava, da je narod u svih granah duševnoga života još uvjek revno nastojao ok toga, da neustupi karakter slavenski tudjemu. Osobito se iztiče ovo nastojanje na polju crkvenoga života. Samo po slavenskih blagovjestnicih propoviedana nauka bila je kadra izkorieniti nazore poganske u narodu, pače ista vanjska odjeća kršćanstva, liturgija, morala se je pokazati skladnom s karakterom slavenskim, ako je hotjela kršćanska vjera nadomjestiti vjeru od predjâ štovanu. Uzprkos ukočenoj dosljednosti, sa kojom je rimska stolica uvadjala i podupirala latinski jezik u liturgiji, opažamo, kako pape daju izrično dozvolju da u Českoj i Moravskoj rabi jezik slavenski kod crkvenih funkcijâ, opažamo, kako potvrdjuju slavenske crkvene dostojanstvenike, makar se tomu protivili svimi silami njemački biskupi, koji nastojahu oko utemeljenja stanovitoga odnošaja ovisnosti istih zemaljâ od njemačkih, koji se nije za sigurno imao ograničiti na pripoznavanje vrhovne vlasti njemačke u vjerskih samo obzirih.[1]

---

[1] Prvu viest o dozvoli papinskoj, da se upotriebi jezik slavenski kod bogoslužbe nalazimo u životopisu sv. Methodija, t. z. legendi pannonskoj, gdje se upravo navode rieči pape Hadriana II. (869 g.): „Мы же трегоубоу радосто прїимше, оумыслихомъ испытавше послати мефодїа, свящьше и съ оученикы, сына же нашего, на страны ваша, моужа же съвершена разоумомъ и правовѣрна, да вы наоучитъ, ꙗкоже есте просили, сказаа книгы въ ꙗзыкъ вашь, по всемоу церковномоу чиноу исполнь, и съ святою мьшею рекше съ слоужобою, и крещенїемъ. ꙗкоже есть философъ коньстаньтинъ началъ Божїею благодѣтїю, и за святаго Климента молитвы: такоже аще инъ кто възможеть достоино и правовѣрно сказати, свято и благословенно Богомъ и нами и всею кафоликїею и апостольскою церковью боуди, да бысте оудобь заповѣди Божїа навыкли. сеи же единъ храните обычаи, да на мши прьвое чтоутъ апостолъ и еvаггелїе римскы, таче словеньски“. (Srv. Šafařik — Pam. d. písemu Jihosl. — Житїе св. Меѳодїа str. 5.) — Drugu pako viest o istom predmetu nalazimo u listini pape Ivana VIII. od god. 880. u kojoj papa potvrdjuje Methodija nadbiskupom moravskim te glede jezika slavenskoga kod bogoslužbe izrično kaže: „Literas denique sla-

Tamo, gdje se je narod tako čvrsto držao forme, pustivši samo načelo, da je doveo na takovo popuštenje moć, tražeću uviek bezuvjetnu poslušnost: tamo — možemo zaključiti — uložio je jamačno taj narod sve svoje sile u tu svrhu, da sačuva načela, kojih promjenu ipak nije zahtievao zakon povjesti sriedovječne onom neumolivosti, kojom je zahtievao dokinuće načela poganstva.

Neposredno nije pošlo njemačkomu življu za rukom, postići u kojemgod obziru važnost u slavenskom pravu českoga naroda: al nije trebalo dugoga vremena, te opažamo, da je ista crkva, koja se pokazivala popustljivom, dok se nije jošte vjera kršćanska bila ukorienila u českom narodu, te je po mogućnosti štedila čuvstvo slavensko, da je ona, kad je već načelo kršćanstva pobiedilo nad poganskim, započela nastojati oko uzdrmanja temeljâ slavensko-pravnih nazorâ, te time krčila put, po kojem su se mogla uvući tudja pravna načela u dosadašnje pravo u Českoj.

Crkvi moralo je u prvom redu stajati do toga, da u českom narodu posvema izčupa sve, u poganstvu jošte temeljeće nazore, i da je nadomjesti nazori, sa kršćanskim duhom skladnimi. Koliko je morala crkva uložiti truda u tu svrhu, to nam najbolje dokazuje svojim životom sveti biskup pražki Vojtjch, koji je pače, sdvajajuć, da će postići uspješni posljedak svomu djelovanju, ostavio svoju otačbinu, da svrši svoj život medju pogani. Glavni uzrok, s kojega su ostajali napori crkve oko iztriebljenja ostanakâ poganskih nazorâ zaludnimi, nalazio se je u onoj tiesnoj svezi, koja je u ono doba kod Čehâ, kao što kod sviuh starijih narodâ, postojala izmedju vjere i prava. Isto tako, kao što vjerska načela i vjerski obredi, poticale su i pravne norme u zadnjem redu od vjekožiznih bogovâ, preziranje njihovih zakonâ je isto tako imalo posljedicom njihov gnjev, kao što i nemar za vjerske dužnosti. Premda je crkva ove potonje iztisnula, te dužnostmi vjere kršćanske zamienila: to ipak nije ovim uklonjen sav temelj poganstva, štovanje naime poganskih bogovâ. Ovo se nije moglo postići, dokle je narod u kojemgod obziru smatrao volju starih bogovâ mjerodavnom, dokle nije bila svaka sveza izmedju njih i životom naroda českoga dokinuta. S toga razloga

---

viniscas, a Constantino quondam philosopho repertas, quibus Deo laudes debite resonent, jure laudamus . . . . . Nec sanae fidei vel doctrinae aliquid obstat, sive missas in eadem sclavinica lingua canere, sive sacrum evangelium vel lectiones divinas novi et veteris testamenti, bene translatas et interpretatas, legere aut alia horarum officia omnia psallere" . . . (Srv. Jireček — Cod. jur. boh. Tom. I. pag. 12 sq.)

›ravo se je prikazivalo neobhodno potrebitim, iztisnuti one pravne ›zore, koji stajahu u najtjesnijoj svezi sa vjerskimi, a zamieniti je ugimi, sa načeli kršćanstva više skladnimi. Već je sv. Vojtjeh ›kušao to učiniti. U njegovom sustezanju, izdati ženu preljubnicu, ›ja je kod njega tražila utočište, da nebude po poganskih pravnih ›zorih kažnjena smrtnom kazni od uvriedjenoga supruga — u tom ›tezanju nemožemo tražiti samo izraz kršćanskoga čuvstva ljubavi, ›ć se nam ono prikazuje kao prva navala na čitav, u poganstvu › temeljeći pravni sustav Čehâ.[1] Navalu prvu morale su slieditи ›š druge, ako nije imao postati i onako tvrd posao pokršćenja eskoga naroda illusornim. Budući pako osobito pravo obiteljsko okazuje najviše dodirnih točakâ izmedju prava i ćudoredja, iz›edju ustanovâ vjerskih i zakonskih: to je postalo i pravo obi›eljsko prvim mjestom, na koje je crkva svoju pažnju svratila, te e nastojala najprije pretvoriti prema nazorom kršćanstva. Kao ›rvi plod ovoga nastojanja prikazuje nam se dekret kneza Bole›lava II. od god. 992. kojim podjeljuje sv. Vojtjehu pravo, „*secun›lum statuta canonum* separare conjugia, quae infra parentelam *contra acram legem* conjuncta esse reperirentur“.[2] Nu kakav neznatan je ošte imala uspjeh djelatnost crkve u tom obziru u obće, to doka›uje upravo spomenuti dogadjaj iz života sv. Vojtjeha, koji se je ri godine poslje izdanja pomenutoga dekreta sbio.

Al crkva nije se dala prvim promašenim pokusom zastrašiti, te › uztrajala na putu, kojim je već jedanput udarila, i koji ju naše dovesti do uništenja vlade pogansko-pravnih nazorâ u životu biteljskom. Malo preko četrdeset godinâ kasnije obnovljen bude okus, te posljedak istoga opažamo u dekretu Bretislava I. od god. 039. Okolnosti, kojih uplivom bje izdan ovaj dekret, veoma su bile ovoljne za utisak, koji je imao na narod učiniti. Kada je naime

[1] Kao neopravdani nasrtaj na postojeće pravo iztiču upravo uztezanje sv. ojtjeha rodjaci uvriedjenoga supruga u dogodjaju, koji evo priobćujemo: Mulier cuiusdam nobilis cum clerico adulterasse publice arguitur. Quam um more barbarico parentes dedecorati coniugis decapitare quaeerent, fugit illa per celeres auras, donec voce et cursu usque ad optatum ervenerat episcopum ... (qui) ... clausit eam in monasterio sanctimonalium .... Impia manus interea absconse mulieri ferrum necemque parans, armato ilite episcopale forum irrumperunt. Quaerunt minis et contumacibus dictis piscopum, qui contra divinum fas et legalia jura adulteram efendere vellet ..... Rapitur infelix illa .... et sub manu oniugis capitalem iussa est subire sententiam.“ Sr. Pertz — Monum. Germ. hist. Scrpt. T. IV. pag. 589 sq.

[2] Srv. Jireček — Cod. jur. boh. T. I. pag. 14.

Bretislav I. na pohodu proti Poljakom osvojio tvrdjavu Gniezno, u kojoj su se hranile moći svetoga Vojtjeha; poslužio se je knez razpoložajem svojega naroda, prouzročenim time, što su se imale dignuti ove moći i u Prag prenieti, te si je dao obećati od svih prisutnih, da će sbilja izkorieniti one zle navade, koje je crkva dosele uzalud nastojala iztriebiti, te su posredno takodjer dale povod smrti sv. Vojtjeha. U tu svrhu proglasi nad ostanci sv. biskupa dekret, po svoj prilici već prije od biskupa Ševeria pripravljeni, u kojem se nalaze na prvom mjestu ustanove, kojimi se predaje čita- dalnji razvoj bračnoga prava u ruke crkvi, te joj se osigurav- znatan upliv na svekolike odnošaje obiteljsko-pravne.[1] Jasno se t- već ističe težnja crkve, da zadobije jurisdikciju glede svih odn- šajâ, koji su mogli stajati u kojemgod obziru u savezu sa čudorec- nošću i kršćanskim načinom života u obće. S toga su razloga uv- šćene u dekret ustanove, da ima glede najtežih vrstî zločinâ pr- vi korak, vodeći do kazne zločinca preduzeti svećenik,[2] ustanove dalj- e, da ima svećenstvo dobiti globe, koje će morati plaćati svaki pr- e- kršitelj ustanovâ, u dekretu iztaknutih.[3]

Nastojanje crkve bude ovaj put podpunim uspjehom okrunjeno. Počamši od dobe izdanja dekreta Bretislavova nije dao narod česk- ski više povoda tužbam, ter su na čitavom polju prava obiteljskog- ga načela prava kanoničkoga od crkvenih sudovâ bez svake zaprek- ke rabljena. Vlast crkve bila je pače već tako čvrsto utemeljena, d- da nije niti trebalo obazirati se jošte na ona preimućtva, koja bjehu- hu u prijašnje doba narodu českomu obzirom na njegovo, na čitavom- m

[1] Sr. čitav ovaj dogodjaj kod kroniste Kosmasa pražkoga u Font. rer- r boh. T. II. pag. 71—76. Dekret napose izdan iz Script. rer. boh. T- T I. pag. 110—112. kod Jireček — Cod. jur. boh. T. I. pag. 15 sq.

Temeljno načelo, na čelu cieloga dekreta stojeće, glasi upravo: „hoc meum- m maximum et primum sit decretum, ut vestra connubia ..... amodo iuxta- a canonum scita sint legitima". Odlučivati pako o tom, odgovara-li- i bračna sveza ustanovam prava kanoničkoga, pozvani su bili dakako sami svećenici.

[2] „ .... qui homicidiis infamantur, archipresbiter comiti illius civitatis nomina eorum asscribat" . . .

„ .... capitalibus criminibus irretitos, archipresbiter assignet eos comiti vel duci" . .

[3] „Siquis autem quam dominicis tam festis diebus publice ad ecclesiam feriari indictis in aliquo servili opere inventus fuerit, ipsum opus et quod in opere est inventum, archipresbiter tollat iumentum" ....

„ . . . qui in agris sive in silvis suos sepeliunt mortuos, huius rei praesumptores archidiacono bovem .... solvant.

ilju kulturnoga života moćno se iztičuće narodno-slavensko čuvstvo tavljena u tu svrhu, da narod laglje prione uz kršćanstvo, proeće se starijim, sa slavenskimi tradicijami tiesno skopčanim vjerim nazorom. Ista dozvoja, služiti se slavenskim jezikom kod bogožbe, mogla se je bez svakih potežkoća već opozvati.[1]

Slavensko-pravni, u poganstvu jošte temeljeći nazori izčupani su polju, na kojem je crkvi najviše a valjda i izključivo stalo do ovoga iztriebljenja. Nu naravni zakon, koji, ako se je duh ljudjedanput već počeo uklanjati s puta, po kojem je u dosadašm svom razvoju napredovao, a novim pravcem u jednom obziru ra, ubrzo ga odvadja na čitavom polju kulturnoga života od eljâ, na kojih se dosada bio razvijao: taj zakon morao je sada od Čehâ očitovati upliv svoj.

U pravnom sustavu, razvivšem se kod jednoga naroda, nalaze pojedini instituti, budući su nikli iz jednoga, svim zajedničkoga ela, sviesti naime narodne, u tako tiesnom medjusobnom savezu, promjeni načelâ jednoga izmedju njih mora biti posljedicom projena sviuh ostalih u bitnosti njihovoj.

I pravo obiteljsko nalazilo se je kod Čehâ u ovakovoj svezi ostalimi dielovi pravnoga njihovoga sustava. Tako po najprije avo nasljedno upravo niče iz obiteljskoga prava; načela u ovom ivotvorena odlučnu imaju važnost po karakter, pačei vanjski lik onoga; dalje se nalazi čitavo pravo imovinsko u uvjetnoj ezi sa obiteljskim: položaj, koji se doznačuje pojedincu na poimovinsko-pravnom, ovisan je u mnogom obziru o položaju govu u krugu obiteljskom; kod Slavenâ je dapače bila sveza tako jaka, da je položaj u obitelji odlučivao o tom, ima li pojeac na polju imovinsko-pravnom u obće biti pripoznavan kao pravni

[1] Zabrana uporabe slavenskoga jezika kod božje službe stigla je g. 1080. bo godine odgovorio je papa Grgur VII. knezu Vratislavu II. zadnjemu rovitelju slavenskih redovnikâ samostana Sazavskoga, na njegovu molbu potvrdu slavenske liturgije: „Quia vero nobilitas tua postulavit, quo sedum Sclavonicam linguam apud vos divinum celebrari annueremus officium, s, nos huic petitioni tuae nequaquam posse favere..... ue enim ad excusationem juvat, quod quidam religiosi viri hoc quod similiter populus quaerit, patienter tulerunt seu incorrectum dimiserunt; cum nitiva ecclesia multa dissimulaverit, quae a sanctis patribus postmodum, ata christianitate et religione crescente, subtili examinatione correcta sunt. Inde ne id fiat, quod a vestris imprudenter exposcitur, auctoritate beati ri inhibemus, teque ad honorem omnipotentis Dei huic vanae temeati viribus totis resistere praecipimus. Srv. Jireček — Cod. boh. T. I. pag. 21.

subjekt. Ako se pako uvaži, da je presudjivanje obiteljsk o-pravnih odnošajâ često i u formalnom pravu od odlučne važnosti: to se lako može dokučiti, da promjena temeljnih načelâ i karaktera prava obiteljskoga nije mogla ostati bez upliva na karakter ostalih dielovâ pravnoga sustava kod Čehâ, već da su se morali uslied ove promjene promieniti i temelji čitavoga prava, kako je ono dosele kod istoga naroda valjalo.

Odkuda pako imala su se nabaviti nova temeljna načela pravna? Kanoničko pravo nije je moglo pružati a crkva se je u obće manje brinula za oblasti prava, po manje i možda samo posredno važne za postignuće svrhe njezine, na koliko su njimi ostali netaknuti materijalni interesi crkveni.

Zato je njemački elemenat, čim je jedanput odoljivost slavenskoga u kojoj god točki uništena, odmah bio u svojoj agresivnosti pripravan, da počme nanj utjecati. I tako su se već odprije stvarali nepovoljni po češki narod politički odnošaji medju njim i susjednim mu narodom njemačkim, kod kojega se je upravo sada počela moćno kriepiti ideja universalnosti rimsko-njemačkoga carstva, podupiranoga u svojih težnjah i od vlasti crkvene. Ovi politički odnošaji, koji su postupanjem istih knezovâ českih postajali sve više odnošaji ovisnosti njihove od carevâ[1] morali su sada utjecati i na obći razvoj pravâ u Českoj.

Ovi politički odnošaji imali su kao posljedicu osobitu zaštitu osoba i imutka onih Niemacâ, koji su trgovine radi dolazili u Česku. Zaštita ova pokazuje se pako osobito u povlasticah njim podieljenih sadržavajućih ustanovu, da im ima u pravnih poslovih njihovih sklopljenih sa domaćimi žitelji, suditi uviek njemački sudac, po pravilih dakle njihovoga njemačkoga prava.[2]

[1] Kamo su nastojali njemački carevi da dotjeraju ovisnost českih knezovâ o carskoj vlasti, najbolje se vidi iz rieči, g. 1126. od cara Lothara izušćenih: „Boemiae ducatus . . . . in potestate Romani Imperatoris ab initio constitit, nec fas fuit unquam electionem aut promotionem cujusquam ducis in terra illa fieri, nisi quam imperialis maiestas suae auctoritatis gratia initiaret, consummaret et confirmaret“ . . . . Premda su ove rieči dobile žalostan po Lothara kommentar u boju kod Chlumca, to se ipak iz njih može zaključiti, kako su se s jedne strane morali, a po svjedočbah povjestničkih sbilja i vladali knezovi českí prama carevom; s druge pako strane, kako zamašnimi morale su biti posljedice ovoga, od knezovâ českih upravo izazvanoga umiešivanja njemačkih carevâ u češke poslove za čitav dalnji razvoj prava u Českoj i Moravskoj. (Srv. čitav pomenuti dogodjaj u Fontes rer. boh. T. II. pag. 254 sqq.)

[2] Ustanova ova najprije je iztaknuta u t. z. Memoria ad Laetam curiam in suburbio Pragensi attinens, potičućoj iz dobe Borivoja II. (1100—1107.)

Ova je ustanova pokazivala najvažnije posljedice za čitav karakter razvoja pravnoga u Českoj i Moravskoj. Ovom ustanovom poredjeni su Niemci u pravnom obziru sa domaćim žiteljstvom; njihovo pravo narodno proglašeno je u českoj zemlji za pravo istom jednošću valjajuće, kao što domaće, slavensko, dočim Slaveni u Niemačkoj smatrali su se za „wargange“, kojih činovi su se predjivali po pravu toga naroda, kod kojega su imali postati temelji sudčeva razmatranja.[1] Nu nije ostalo samo kod ovoga uzpodjenja, već se je ovo promienilo ubrzo u preimućtva onih Niemaca, koji su se hotjeli trajno u Českoj naseliti.

Kako obsežnimi su postala ova preimućtva, vidi se najbolje u t. z. privilegium Theutonicorum in suburbio Pragensi manentium,[2] potiecem u tom obliku, u kojem se je nam sačuvao, iz dobe oko g. 1178, no sadržajem svojim u mnogo starije doba, doba možda Vratislava II. (1061—1092) dosižućem. Tom naime povlasticom podane bješe Niemcem upravo takove slobode, kojimi je postalo moćne, da njihove naselbine tvore samostalne obćine sa pravi, za kojimi prava domaćih žiteljâ daleko zaostajala.

Poslje osjeguranja osobite milosti i zaštite sa strane českih knezâ[3] nalazimo i u ovoj povlastici na prvom mjestu podieljeno Niemcu pravo, da se mogu vladati po svojem zakonu i po svojih pravih običajih, te se dakle neimaju u Českoj smatrati tudjinci, već jednopravnimi sa slavenskimi žitelji zemlje.[4] Uz ovu pako ustanovu osobnom je bila po samostalnost njihove obćine dozvolja, da si mogu birati svojega sudca,[5] koji je imao rješavati ne samo pravne poslove, koje su Niemci medjusobno sklapali a njemu riešenja radi

---

govori se bo ovdje o postojećem već „judicium ad curiam (hospitum — dakako njemačkih trgovacâ) pertinens“; a kakav to bio sud, vidi se iz glavne, ovamo pripadajuće ustanove, iz čl. naime 15: . . . „cives ab hospitibus (conveniuntur) coram richterio vel camerario.“ (Srv. Jireček — l. c. pag. 24 sq.)

[1] Po načelu, u narodnih pravih germanskih često izrično iztaknutom. Usp. na pr. Ed. Roth. c. 367 (ed. Bluhme): „Omnes uuaregang, qui de alteras fines in regni nostri finibus aduenerint . . . . legibus nostris . . . . iuere debeant“.

[2] Srv. ovaj privilegium u Jireček — Cod. jur. boh. T. I. pag 29 sq.

[3] „Ego Sobislaus dux Boemorum . . . . in gratiam meam et defensionem suscipio Theutonicos“.

[4] „Concedo itaque eisdem Theutonicis vivere secundum legem et justitiam Theutonicorum“.

[5] „Plebanum, quem ipsi libenter eligerint, ad ecclesiam eorum concedo, et judicem similiter“ . . . .

podnesli, već kod kojega je i Čeh, ako je hotio Niemca tužiti, morao svoju tužbu podnieti, i zadovoljiti se njegovom rješitbom.[1] Ako je pako trebalo privesti dokaz svjedoci, to je morao Čh u parnici proti Niemcu imati za svjedoke dvojicu Niemacâ i jednoga Čeha, inače ga sudac njemački nije morao saslušati.[2] Isto tako imao je samo izabrani sudac Niemacâ suditi, kad je koji Niemac zločin počinio; a on je i posredovao, kad se je u kaznenom postupku imalo postupati proti Niemcu.[3]

Nu najvaznija preimućtva podarena Niemcem pomenutom povlasticom sadržaju njezine ustanove, da Niemci imadu biti oprošteni od onih teretâ, koje je moralo nositi domaće žiteljstvo, osobito u doba rata,[4] da kod njih ima nastupiti jamstvo imutkom u slučaju počinjena zločina, na mjesto osobnoga jamčenja,[5] te napokon, da svi tudjinci, koji hoće živiti sa Niemci u njihovoj občini, imaju uživati ista prava i preimućtva, koja su sada Niemcem podarena.[6]

Ovimi ustanovami nije se imalo više postići samo uzporedjenje njemačkoga sa domaćim žiteljstvom, već je ovo za prvim daleko zaostajalo u svih pravnih obzirih, te je živalj njemački dobio čvrst temelj za svoj razvoj na uštrb domaćega, slavenskoga.

Ovakove povlastice bodrile su na selitbu u Česku i Moravsku, te se je broj novih priselacâ iz raznih krajevâ Njemačke sve više umnožavao a s njimi se ujedno i njemačko pravo po zemlji hitro širilo. Pa sbilja su i bila preimućtva, koja su dobivali ovi priselci, tako obsežna, da su mogli smatrati materijalno svoje blagostanje mnogo više osiguranim u Českoj i Moravskoj, negoli je to bilo u dosadašnjoj njihovoj otačbini; s druge pako strane djelovalja je dozvola, da se mogu služiti i u novoj njim domovini istim pravom, po kojem

[1] „si Boemus vel Romanus vel quiscunque inculpaverit Theutonicum, tunc . . . ipse judex Theutonicorum judicabit causam illam“ . . . .

[2] „Si causam habet Boemus cum Theutonico, quae testibus debeat comprobari, Boemus habeat erga Theutonicum Theutonicos duos et unum Boemum, fideles omnes.“

[3] „Furtum si ad Theutonicum est, debet excipi praesente judice Theutonicorum.“

„Si taberna occulta fuerit in domo Theutonici inventa, ipse dominus domus capiatur praesente judice Theutonicorum“ . . . .

[4] „Ad nullam expeditionem pergere debent, nisi sit pugnandum pro patria“.

[5] „Quidquid faciunt Theutonici, non capiuntur, nec in carcerem ponuntur, si habuerint fidejussores vel domum propriam.“

[6] „Quicumque advena vel hospes, de quacumque terra veniens, cum Theutonicis voluerit manere in civitate, legem et consuetudinem Theutonicorum habeat“.

i dosele bili vladali, tako, da nisu mnogo osjećali promjenu
nih, osobito pako političkih odnošajâ, selitbom njihovom pro-
šenu.

uselbine njemačke nisu se ograničivale na same gradove, već
imo, da su se ubrzo počele razširivati i po ladanju u selih,
ovo utemeljenih, iliti starih, Slaveni napučenih.

ro širenje Niemacâ i njemačkoga življa po selih podpomagale
ajviše duhovne korporacije, kojim je doduše u prvom redu sta-
samo do toga, da pripomoćju prizvanih njemačkih naseljenikâ
e dohodke iz svojih velikih imanjâ, koja su tečajem vremenâ
m podarivanjem zadobile; al su ove korporacije, da privuku
voja imanja čim više naselenikâ, nastojale oko toga, da zado-
od zemaljskih vladarâ povlastice, kojimi se je osiguravalo pri-
m uživanje prava njemačkoga[1]. Pravom pako njemačkim razu-
ala su se u ovakovih povlasticah u glavnom oproštenja od svih-
ih zemaljskih daćâ i ostalih teretâ, izuzeće izpod pravilnih, vla-
kih sudovâ u zemlji, te su se svi, koji su takim načinom pra-
njemačkim podareni, stavljali upravo kao odlični, viši stališ
a ostalomu narodu.

brzo opažamo već želju, javljajuću se kod domaćega, slaven-
a žiteljstva, da i njemu bude moguće, stupiti u odnošaje, u ko-
i se služili pravom njemačkim. Negledeć ni na materjalnu ko-
ničuću iz oslobodjenja od zemaljskih teretâ, mogu se navesti
vito dva glavna razloga tomu pojavu. Prvo, okolnost ona, da
e svi pravni, osobito imovinsko-pravni odnošaji onih, koji su
po pravu njemačkom, prikazivali točno uredjenimi i opredie-
mi, a drugo, se što je pravednost po sudcih, njemačkim pravom
užećih vršila na temelju poznatih, točno iztaknutih pravilâ, koja

---

[1] Kao izgled ovakovih povlasticâ može se iztaknuti listina, izdana od morav-
a markgrofa Vladislava oko g. 1204 duhovnomu redu sv. Ivana Jeruzo-
oga te potvrdjena od samoga pape Innocencija III. dne 24. travnja 1206.
ampana se nalazi pod naslovom: Jus Theutonicorum in villis concessum
ečck — Cod. jur. boh. T. I. pag. 35 sq.) Medju ostalim se pako kaže
: . . . . ego Watiszlaus, marchio Moraviae, fratribus domus hospitalis
i Johannis Baptistae tantam in principatu nostro contulimus libertatem,
eat eis in quascunque hereditates suas locare quos voluerint, ita ut vo-
ure Theutonicorum quiete et sine vexatione utantur. Exactiones in
uto terrae et omnes alias ad usus nostros spectantes indul-
us, sed habeant in omnibus, sicut habent. Theutonici, se-
i libertatem, jus stabile et firmum, secundum quod fratres cum eis ordi-
int".

su mal ne sasvim činila nemogućim svako pristrano i svojevoljno postupanje kod krojenja pravde u postalih prepirkah.

Baš ove dvie okolnosti pako bile su kadre, čim se je jedanput ona, svemu tudjemu se protiveća snaga u českom narodu izgubila, da prikažu staro, domaće pravo prema pravu njemačkomu u veoma nepovoljnom po njega svjetlu. U nesretnih onih burah, prouzročenih mnogobrojnimi razmiricami članovâ vladalačke porodice Přemyslovacâ, kojimi bjehu Češka i Moravska kroz mal ne dva stoljeća, XI. i XII. strašno pustošene, poremetili su se posvema odnošaji imovinsko-pravni, te čim je jedna od prepirućih se stranakâ preobladala, odmah je počela harati i grabiti dobra pristašâ drugih stranakâ, da je možda malo kasnije opet izgubi, nadjačana moćnijom strankom. — Premda su se vodile ove borbe stranakâ u prvom redu i poglavito od zemaljskih velikašâ, podupirućih jednoga ili drugoga izmedju članovâ vladalačke kuće u njegovom naporu za postignućem priestola; to je njimi ipak najviše morao patiti sam puk, kojega vlastničtvo je najmanje uživalo zaštite, a zato i najmanje se je štovalo. Vršenje pravosudja bilo je mal ne sasvim nemoguće, a gdje se je jošte pravo krojilo, to je bivalo od činovnikâ, koji su dobro znali, da može prevrat u odnošajih stranakâ u zemlji veoma lako učiniti kraj njihovoj vlasti, te su se dali voditi ponajprije privatnimi svojimi interesi i nastojali oko toga, da se sami obogate i tako čim više osiguraju od različitih, za materijalno njihovo blagostanje pogibeljnih dogodjajâ. Iz toga je sliedilo ogromno ugnjetavanje naroda, koji je bio sasvim izložen svakomu nasilju, i stanje, u kojem se je u znatnoj mjeri morala osjećati nestašica točnih pravnih pravilâ, koje poznavati za svakoga bi bilo moguće, a u kojih bi mogao svatko nazrievati sredstvo, kojim bi se štitio od samovolje i nepravde.

Pravo njemačko, činilo se na temelju izkustva stečena povodom utemeljivanja njemačkih naselbinâ u zemlji, da će pružati jamstva za dokinuće svihkolikih zloporabâ: s toga i ona težnja u narodu českom, da zadobije isto pravo. Pojedini su doduše vladaoci uvidjali, da treba jednoč prekinuti one mnogobrojne nepodobštine, prieteće čitavoj zemlji pogibelji; al nisu imali ili vremena, da oživotvore reformatorske svoje misli, ili pako nisu se znali služiti pravimi sredstvi za postignuće ove svrhe. Tek Konrad Otta, izmedju sviuh Přemyslovacâ svoje dobe sbilja najumniji i za vladu najsposobniji, čim je zasjeo na kneževsko priestolje, poprimio je sgodne mjere, da učini kraj nesretnomu stanju, te obnovi poremećeni pravni red u

zemlji. U tu svrhu sakupi on g. 1189 u kneževskom dvoru u Sadskoj sabor, na koji su došli mnogobrojni duhovni i svjetski velikaši iz Češke i Moravske,[1] te izda, saslušavši njihov savjet, svoja statuta, koja se mogu bez dvojbe smatrati kao najvažnije vrelo za spoznanje prava u Češkoj i Moravskoj, dok su ondje stajali jošte u krieposti stari slavenski pravni redovi.[2]

Da se uzmogne pravo ocieniti i važnost i sam sadržaj ovih t. z. statuta ducis Ottonis ili jura Conradi, treba, da se nesmetne s uma ona zadaća, koja se je imala njihovim izdanjem izpuniti, naime dokinuće najočitijih neredâ u zemlji vladajućih, osobito pako iznovično uredjenje poremećenih odnošajâ imovinskih, nadalje zabrana protupravnoga postupanja zemaljskih činovnikâ kod vršenja prava. Prema tomu se mogu razdieliti sve ustanove njihove u dvie glavne vrsti, izmedju kojih obuzima prva sve ustanove, koje se protežu na osiguranje vlastničtva proti samovoljnomu oštećenju, ili oduzeću po pravu silnijega, druga pako takove odredbe, kojimi se je imalo zajamčiti točno i nepristrano vršenje pravednosti.

U prvom obziru trebalo je ponajprije, da se uzpostavi uredjeno pravno stanje, koje bi moglo postati temeljem dalnjega pravilnoga razvoja imovinsko-pravnih odnošajâ, osobito glede nepokretninâ. Buduć nije bilo moguće sbog prijašnjih političkih dogodjajâ, da se načini tečenja zemljištnoga posjeda prokušaju glede njihove opravdanosti: to se je valjda moralo sadašnje faktično stanja, na koliko mu nije bilo sbilja od nikoga prigovarano, priznati ujedno pravom postojećim, te štititi proti svakojakim nasrtajem.[3] Dalje se je nuž-

[1] Dokaz tomu u listini od g. 1189, gdje se kaže: „Actum est hoc in Sazka. Anno dominice incarnationis MCLXXXIX. Anno primo ducis Ottonis, quo positus est in regem Boemie. Hic sunt testes, qui affuerunt: Dux Otto Boemie .... (sliede imena najviših duhovnih i svjetskih dostojanstvenikâ) .... et alii multi abbates, clerici, monachi, milites tam de Moravia, quam de Boemia, qui convenerant in Sazka ad audienda statuta ducis Ottonis". (Sr. Boczek — Cod. dipl. Mor. T. I. pag. 329.)

[2] Mi poznamo ova statuta doduše samo iz listinâ, kojimi su kasnije potvrdjena i to g. 1222. i 1229 od kralja českoga Přemisla Otakara I. i g. 1237. od Ulrika, sinovca kralja Većeslava I.; al kako se vidi iz uvoda i sadržaja ovih trijuh potvrdâ, sa jedinom iznimkom nigdje se medjusobno nerazlikujućih, možemo zaključiti, da bitni sadržaj i vanjski oblik potvrdâ ovih potiče od samoga Konrada Otte, te je dakle moguće, pozivati se na nje kao na ustanove samoga Konrada Otte. (Sr. potvrde statuta Ottonova u Jireček — Cod. jur. boh. T. I. pag. 53 sqq. 62 sqq. 68 sqq.)

[3] Premda nenalazimo ovu ustanovu upravo tim načinom iztaknutom u onih potvrdah, u kojih su nam se sačuvala statuta ducis Ottonis, to ipak scienimo,

dnim prikazivalo, štititi svakovrstni imutak sukromnih osobâ proti nepravednomu oštećenju i oduzimanju; s toga razloga uvrštene su u statuta stroge kazne na grabež, kradju i podupiranje njezino.[1]

U obziru drugom sadržaju statuta Otte sbilja ustanove, kadre, da se njimi sve nepodobštine u vršenju pravednosti, koje su davale povoda čestim tužbam u prijašnje doba, dokinu, postupak sudovâ da se točno uredi, prava i dužnosti činovnikâ potanko oprediele, protupravno njihovo postupanje onemogući, te ugnjetavanje puka na njihovu korist trajno zabrani.

Tako bude opredieljeno, da neima komornik nikoga pozivati k sudu, van tako, da su prisutni svi, kojih se stvar tiče, osobito pako dvojica vjerodostojnih muževâ iz okolice mjesta, gdje je živio taj, koji se je imao pred sud pozvati. Ako komornik ovu dužnost zanemari, te bude ubit, to neima nitko za ovo ubijstvo odgovarati.[2] Dalje pripada ovamo ustanova glede *soka*, t. j. čovjeka, koji se je brinuo za to, da pronadje tragove počinjenoga zločina i zločinca sudu prijavi. U dobi u kojoj je u prvom redu odlučivala samovolja činovnikâ o krivdi i nevinosti, gdje je mogao lako i čovjek posvema nevin postati usljed puke, makar i krive prijave žrtvom lakomosti činovnikâ, bilo je i lahko moguće, osobito kada sok i sudac su sta-

da je njihov tenor tako glasio. S jedne bo strane bilo je sigurno zakonarstvu, kojim se je imao uvesti pravni red u zemlji, od prieke nužde stvoriti izlazište za presudjivanje pravnih odnošajâ glede pojedinih imanjâ, u prijašnje doba sasvim poremećenih, drugo pako izlazište takovo osim pripoznanja faktičnih odnošajâ, na koje nitko sudbenim putem ne navaljuje, jedva bi se bilo moglo naći; s druge pako strane nalazimo u svih kasnijih potvrdah Kunratovih statutâ suglasno izticanje posjeda kojemu se nije prigovaralo za dobe Kunrata Otte. Prva naime izreka u ovih potvrdah ustanovljuje: „Omnes hereditates, quas viri nobiles tam majores quam minores tempore ducis Conradi sine querela juste et pacifice hucusque possederunt, in bona tranquilitate pacis ammodo possideant.“ Da bi pako ovakova ustanova u prvobitnom statutu Ottonovu posvema manjkala, to se nemože obzirom na važnost njezinu za svrhu, koju je hotio Otta svojim zakonom postići, te dalje obzirom na podpuno suglasje i u riečih ove ustanove u kasnijih potvrdah valjda niti pomisliti.

[1] Ovamo pripadaju članci statuta, grozeći se tatovom smrtnom kazni, te obečajući nagrade onim, koji tata sudu predaju, kao što prieteći učestnikom i podupirateljem tata istom kaznom, koja je za samoga tata opredieljena. (Čl. 3. 4. 12.)

[2] „Item nullus camerarius citet aliquem nisi certo sub testimonio eorum quorum interest, et nominatim quilibet eorum debet ducere castellani nuntium, et alium judicis, insuper duos probos viros de circumsedentibus villis; et si camerarius vadit ipse secundus aut tertius sine nuntiis beneficiariorum, si interficitur, nihil de eo respondeatur.“

jali u sporazumku, učiniti i puku prietnju prijave sudbene sredstvom globljenja. S toga razloga trebalo je krivo sočenje, na koliko moguće, zapriečiti, što su nastojala statuta Ottonova postići time, da su krivomu soku prietila kaznom smrti.[1] Isto tako bude odredjeno, da nemora nitko doći na sud, tko nije pravim načinom i to u svojoj kući na sud pozvan.[2]

Ako se je ovimi ustanovami imalo vršenje pravednosti u prvoj fazi svojoj, pozivanju na sud, prema zahtjevom strogoga prava urediti, to smjeraju druge ustanove zakona Kunratova k tomu, da i ostala stadia sudbenoga postupka budu očišćena od svakojakih nezgrabnosti, koje su se u nje u prijašnja vremena uvukla. U tu svrhu opredielila su statuta Ottonova pristojbe, koje su smjeli sudci pobirati, a da budu ove u razmjerju sa vriednosti predmeta, o kojem se je imalo pred sudom razpravljati, ustanovljeno bje, da se imaju pred pravilnim sudom rješavati parnice samo glede predmetâ od veće vriednosti, za stvari pako maljušne da ima biti nalježnim t. z. slubni sud.[3] Za sud pako redoviti odredjena bje i doba, u kojoj se imaju parnice pred njim razpravljati, i način, kojim treba kod istoga razpravljanja postupati (čl. 29—31. 33. 36. 37). Napokon su statuta zabranila i to, da nesmije sudac, dok traje razprava parnice, posjesti predmet, o kojem se je ista vodila.[4]

Ovimi i drugimi sličnimi ustanovami nastojao je Otta da postigne cilj pred očima mu lebdeći, naime trajno uredjenje pravnoga stanja u zemlji.

---

[1] „Nullus zok aliquem accuset nisi certo sub testimonio vicinorum constet de damno; et si fuerit zok convictus testimonio fori communis, lapidetur".

[2] „Item ad judicium nullus accedat, nisi de domo secundum jus primo citetur".

[3] O pristojbah sudbenih govore članci 8—10. 22—24. Glede slubnoga suda pako kaže se u čl. 13. i 14: „Illud etiam quod dicitur *zlubni sud*, habeant inter se libere et absolute; scilicet de capra et ove et ceteris hujusmodi, praeter vaccam, bovem, equum ceteraque maiora." „Si subtrahuntur aliquae res, pallium aut aliqnid tale, hoc curiae non notificetur, sed si bos vel jumentum subtrahitur, curiae notificetur." Čl. 14. nalazi se doduše samo u potvrdi od g. 1237. al obzirom na čl. 13. i u drugih potvrdah se nalazeći i na način, kojim se govori u čl. 13. o slubnom sudu, možemo zaključiti, da je i Otta uputio ustanovom čl. 14. na isti sud.

[4] „Item si quis super rebus propriis mobilibus sive immobilibus in judicio convenitur, eadem bona, de quibus fit quaestio, neque judex neque domini terrae villicus sibi vendicet possidenda, sed idem qui super eisdem bonis convenitur, eadem bona pacifice possideat, donec eadem quaestio per sententiam decidatur."

Moguće je, da bi on i sbilja cilj ovaj postignuo, kad bi bio mogao sam bditi nad izvedenjem svojega zakona; al je on poslje odviše kratke vlade već god. 1191. preminuo, a poslje njegove smrti ponovile su se opet razmirice i borbe, ovaj put poimence izmedju Većeslava II. Přemysla Otakara, potonjega kralja Přemysla Otakara I. i biskupa Ginka Bretislava. Ova okolnost imala je jamačno tu posljedicu, da nisu statuta kneza Otte postigla onaj uspjeh, koji njimi Otta namjeravaše postići, i koji bi bio kadar uništiti težnju za njemačkim pravom u narodu jedanput se pojavivšu. Već taj pojav, da su se morala statuta Ottonova, čim je donekle mir u zemlji uzpostavljen bio, iznovice i to u veoma kratkom razdoblju od petnaest godinâ tri puta proglasiti, dokazuje, kako su bile čvrsto ukorienjene one nepodobštine, koje je hotio Otta dokinuti, u kakvom su se obsegu valjda opet izticale u burno doba poslje kratke njegove vlade sliedivše. Ovo opetovno proglašenje statutâ Ottonovih dokazuje doduše takodjer, da su se i kasnije vladaoci brinuli, čim to dopustiše politički dogodjaji, da se uredjeno pravno stanje konačno uzpostavi: al u sviesti naroda, koji je vidio, na koliko neznatan je bio prvi uspjeh istih zakonâ, nisu mogle ove republikacije uništiti uvjerenje, da samovolji zemaljskih činovnikâ neima u obće nikakvoga više lieka.

Osim toga bio se je već puk, zamamljen materijalnom koristi, koju, činilo se, da pruža pravo njemačko svim koji su ga zadobili, naučio, više počitati pravo njemačko, po kojem su prava i dužnosti i njegove i njegovih gospodarâ točno bile opredieljene, nego domaće, na pukoj se navadi temeljeće, nepisano pravo, te je i usljed toga čim više nastojao, da ga zadobije. Ovo nastojanje bude i znatno podupirano s jedne strane mnogobrojnimi duhovnimi korporacijami, s druge za ovimi se rado u tom obziru povadjajućimi velikaši, te je sbilja imalo i tu posljedicu, da su žitelji čitavih priedjelâ pravo domaće, dosad valjajuće kod njih, rado tudjim, njemačkim zamjenjivali.

K ovomu došlo je jošte utemeljenje novoga stališa gradjanskoga u Českoj i Moravskoj.

Česki kraljevi, počamši od Přemysla Otakara I., dobro su poznavali, na koliko je bio po njihovu moć i javni mir i red u zemlji pogibeljnim stališ velikašâ, koji je, samo svoju korist i razširenje svoje vlasti tražeći, uviek bio pripravan, da se posluži postojećimi razmiricami medju članovi vladalačke porodice, te skine sa priestola kneza njim nepovoljnoga i podupre takovoga, za kojega se je nadao, da neće jim stavljati zapreke u njihovom nastojanju oko po-

ćanja njihove moći i postignuća čim veće neovisnosti. Kao jedino redstvo učiniti vlast vladarsku neovisnom o moći velikašâ, te učvršenjem njezinim udarati i čvrst temelj trajnom miru u zemlji, prikazivalo se je Přemyslu Otakaru I. i njegovim nasljednikom stvorenje stališa, koji bi po svojoj naravi već bio upućen na to, da postoji nir u zemlji i koji bi ujedno mogao pružati vladaocem sredstva, da otlači svaki napor, kojim bi se mogao postojeći pravni red poremetiti.

Takovim stališem bio je u Njemačkoj na znatnom već stupnju materijalnoga i kulturnoga razvoja nalazeći se i veliku političku važnost već zadobivši stališ gradjanski, za kojega uvedenje u Česku Moravsku, te njegov procvat sada su se češki vladaoci svojski počeli brinuti.

Uvedenje njemačkoga stališa gradjanskoga u Česku i Moravsku prikazuje se kao momenat od zamašne važnosti za razvoj prava češkoga; njim se i zaključuje najstarija epoka povjesti njegove.

Dočim je prije uvedenja njemačkoga stališa gradjanskoga bio gospodujućim u pravu češkom elemenat slavenski, te se je svako, uz slavensko možda u zemlji valjanost zadobivše pravo smatralo kao iznimice trpljeno: to se prikazuje pravo njemačko, čim je stališ, na njem se temeljeći, u zemlji procvao, premcem prava prvobitno u zemlji domaćega, slavenskoga, kao pravo imajuće istu važnost prava za stanoviti stališ izključivo valjajućega, kakvu je odsele faktično počelo imati staro pravo slavensko, kao pravo, ograničeno u svojoj valjanosti na jedini stališ plemstva zemaljskoga.

Pravo zemaljsko i pravo gradsko, ova prava stajala su i u Češkoj i Moravskoj odsele jedno proti drugomu, isto tako, kao što je bilo istodobno u Njemačkoj; nu bitna se je razlika sastajala u tom, što nisu tamo, kao što ovdje je bilo, niknula obadva iz jednoga vrela, jedine naime sviesti narodne, već je svako izmedju njih prikazivalo posebni narodni elemenat, te je svako za se svojim već bitkom moralo stupiti u opreku proti drugomu.

Ova pako opreka nije se mogla za dugo vrieme sačuvati, već je morala dovesti do borbe, koja je naravno morala imati jedan izmelju tih dvajuh rezultatâ, da ili jedan ili drugi elemenat mora poginuti, ili, da se istom ovom borbom oblaze uzajamne njihove prieosti, te se postigne izjednačenje takim načinom, da se bude doduše i svakom izmedju dvajuh onih pravâ, zemaljskom i gradskom, iztiao temeljni njegov elemenat, al da se u svako uvuku i načela drugoga prava, doduše na uštrb čistoće njihovoga prvobitnoga karaktera, al na korist mirnoga njihova uza se postojanja.

Za malo se je činilo, da će u Českoj i Moravskoj usljed burnih onih pokretâ, koji su potresli ovima zemljama početkom XV. st., nadoći prva izmedju pomenutih sgodâ, da će elemenat njemački i na polju prava biti prisiljen, da ustupi posvema elementu slavenskomu; al je sudbina drugim putem okrenula, te se je uzajamna ona borba svršila time, da su se malo po malo otrle one osebujnosti, koje su najviše prioštrile opreku temeljnih načelâ prava zemaljskoga i gradskoga.

Ova borba i posljedkom njezinim se prikazujuće mirno uza se postojanje i razvijanje dvajuh narodnih elemenata u pravu českom pružaju nam karakteristiku dvajuh dalnjih periodâ njegovoga razvoja, važnu za povjest prava českoga, al ujedno i veoma poučnu za kulturnu poviest čovječanstva u obće.

Njemačko gradsko pravo u Českoj i Moravskoj temelji se u zadnjem redu upravo na povlasticah zemaljskih vladalacâ, treba ga dakle smatrati po istoj njegovoj naravi kao iznimku iz prava, u zemlji u obće valjajućega. Ovo, obće obvezno pravo — pravo slavensko — valjalo je i poslje uvedenja prava njemačkoga za čitavo pučanstvo u zemlji, razdieljeno do one dobe, u kojoj se je počeo isticati stališ gradjanski, u dva razreda, plemstva naime i prostoga puka, bilo je dakle po preimućtvu pravom zemaljskim: al izuzimanjem stanovitoga diela pučanstva izpod ovoga zemaljskoga prava bude njegova obćenitost sve više ograničena, te se je ovo ograničenje dovelo do toga, da je tečajem niti punih dvajuh stoljećâ izmedju trijuh, sada se u zemlji iztičućih stališâ, plemskoga naime, gradjanskoga i stališa po selih živućega, to jest puka, samo prvi, stališ plemićâ kao posjednika zemaljskih dobarâ zivio po istom pravu, prikazivajućem se kao pravo, u svojoj valjanosti takodjer već na jedini stališ ograničeno, premda još uviek zemaljskim se zovuće.

Stališ svećenstva u Českoj i Moravskoj od manje je važnosti pogledom na promjenu karaktera pravnoga sustava u zemlji i granicâ valjanosti jednoga izmedju dvajuh, medjusobno sada u sukob dolazećih pravâ, slavenskoga i njemačkoga. Ovaj bo stališ, osobito poslje dokinuća slavenske liturgije, ozbiljno i podpuno se priljubivši rimskoj kuriji, zadobio je, kao što u svih zemljah, u kojih je katolicizam posvema zavladao, tako i u Českoj i Moravskoj právo, živiti i vladati se po pravilih prava kanoničkoga, kako su to mnogi česki vladaoci posebnimi poveljami dozvoljavali a i statuta Conradi izrično potvrdila.[1]

[1] „In hiis omnibus excipimus privilegia religiosorum virorum a principibus eis concessa, et jura cleric orum cum dotibus ecclesiarum, *quibus regun-tur secundum jus canonicum*".

Okolnost, da se je nalazilo u rukuh svećenstva mnogo obsežnih imanjâ, dala je doduše i pogledom na stališ svećenstva povod raznovrstnomu skosnuću pravnih načelâ, koja su se imala u pojedinih slučajevih rabiti: al je isto skosnuće ostalo po karakter ukupnoga razvoja prava u Českoj i Moravskoj mal ne sasvim bez upliva. Izuzamši pravo procesualno nije se prikazala nijedna oblast prava promienjenom u svom karakteru uplivom načelâ prava kanoničkoga.[1]

Njemačko gradsko pravo, kako se je isto postavilo u oprieku sa pravom zemaljskim, razvijalo se je do konačnoga svojega uredjenja dvostrukim načinom. Mjestu naime, koje se je imalo za grad podići, dalo se je ili ovlaštenje, urediti svekolike pravne odnošaje svojih žiteljâ po načelih prava njemačkoga[2], ili mu se je upravo označilo stanovito pravo jednoga grada u Njemačkoj kao pravo, po kojem se imaju žitelji novo utemeljenoga grada odsele vladati.

U broj gradovâ česko-moravskih, prvim izmedju pomenutih načinâ pravom njemačkim nadarenih, treba prije sviuh drugih uvrstiti grad *Prag*, koji nije nikada dobio stanovito njemačko pravo gradsko, koje bi se imalo u svojoj ukupnosti tamo rabiti, već si je na temelju često njemu potvrdjene i pomnožane povlastice Soběslava II. stvorio pravo, doduše njemačko-pravna načela sadržavajuće, al u ostalom i u svom sadržaju i vanjskom uredjenju pojedinih pravilâ posvema samostalno. Osim pražkoga pripadaju u istu kategoriju uz druga i prava grada Iglave i Glubčicâ, koja doduše daju naslućivati srodnošću ustanovâ sadržaj njihov tvorećih istovrstnost temeljâ, na kojih su se razvijala, al se ipak nemože pokazati na ni jedno pravo stanovitoga grada njemačkoga, koje bi bilo možda služilo uzorom kod njihovoga stvaranja. Povlastice kraljevske, u kojih se pravâ ovih dvajuh gradovâ sadržavaju, nemogu se smatrati darovnicami, već pukimi potvrdami prava, tečajem vremenâ se složivšega i odprije već u porabi stojećega[3].

Druga izmedju pomenutih dvijuh kategorija njemačkih gradskih pravâ u Českoj i Moravskoj dieli se u dva razreda, prema tomu, da li je pojedinim gradovom ovamo pripadajućim podieljeno pravo

---

[1] Razmatranje upliva kanoničkoga prava na pojedine česti prava državnoga i pravo obiteljsko nespada ovamo.

[2] „. . . . vivere secundum legem et iusticiam Theutonicorum“ . . . . . „secundum ius et consuetudinem Theutonicam“ itd.

[3] Povlastice ove potiču za grad Iglavu od kralja Većeslava I. oko g. 1249. (sr. *Jireček* — Cod. jur. boh. T. I. p. 82 sqq.) za Glubčice pako od kralja Přemysla Otakara II. g. 1270 (*ibid.* p. 169 sqq.).

gradsko sjeverne, saske, ili južne, bavarske obitelji njemačkih pravâ gradskih.

Puno veći dio gradskih pravâ česko-moravskih temelji se na gradskom pravu sjevero-njemačke obitelji, te je osobito pravo grada *Djevina*, podarivanjem sa strane vladarâ, postalo temeljem pravnoga razvoja u gradovih sjeverne i sjeverno-istočne Češke, kao što i sjeverne Moravske; razmjerno manji pako dio gradovâ, osobito gradovi u južnih priedjelih Češke i Moravske zadobili su pravo, priklapajuće se svojim sadržajem obitelji gradskih pravâ južno-njemačkih, osobito pako pravu grada *Norimberka*.

Iz gradovâ pako, u kojih se je bilo jedanput stanovito gradsko pravo ustrojilo, budi na temelju samostalnoga razvoja, budi usljed posebnoga podarenja, širilo se je njemačko gradsko pravo u obližnja veća i manja mjesta, i to ili samovoljnim prihvaćenjem ili na temelju povlasticâ, od gospodarâ istih mjestâ izdanih.

U slučajevih pako, u kojih se sudci ovakovih mjestâ nisu usudili konačno riešiti pravno pitanje sbog zamršene njegove naravi, ili sbog nejasnosti na nje se odnosećih ustanovâ u pravu, obratili su se isti na sud toga grada, kojega pravom su se služili, da budu poučeni, te njim smisao i domašaj pojedinih njegovih ustanovâ raztumačen. Često se je pače u istih povlasticah, kojimi bje pravo jednoga grada drugomu podareno, upravo nalagalo gradskim sudcem, da traže u svih slučajevih, za koje možda nenalaze u svom pravu izričnih ili jasnih ustanovâ, poduku kod suda onoga grada, kojega pravom je bio nadaren.[1] Isto tako se je više puta dogadjalo, da su zahtievale prepirajuće se stranke, ili jedna izmedju njih, kad nisu bile zadovoljne sa rješitbom ovoga gradskoga suda, da se preporno pitanje podastre riešenju znatnijega kojega suda gradskoga ravnajućega se istim pravom, te su se sudci pravilno odazivali takovomu zahtjevu.

Tim načinom razvijao se je malo po malo stanoviti, s početka doduše samo faktični, al doskora juristički opredieljeni odnošaj ovisnosti izmedju pojedinih, na jednom te istom pravu utemeljenih gradovâ, medju kojimi je bio jedan drugim nadredjen, sud jednoga postao vrhovnim sudištem (Oberhof) za sudove ostalih gradovâ.[2]

Postanak vrhovnih gradskih sudištâ puno je pomogao, da se je pravo njemačko u znatnoj mjeri razširilo po Českoj i Moravskoj;

[1] Tako na pr. opredieluje se za mnoge gradove u Moravskoj.

[2] Razvoj ovoga odnošaja iztraživali smo u djelu: O vlivu práva německého v Čechách i na Moravě — str. 54—78.

al je bio ujedno i uzrokom, da se je ovo širenje vršilo više sumjerno i jedinstveno, kao što i da su se raznovrstni elementi njemačkoga prava, zadobivši tamo valjanost, zaokružili tečajem vremenâ u jednu harmoničnu cjelinu. Vrhovna sudišta postala su donjekle leditišta (Krystallisationspunkte), oko kojih su se sakupljala i rek bi u ledce uledila načela njemačkoga gradskoga prava u čvrste, jednovrstne i u mnogom obziru uzajamno se dopunjujuće tvorbe.

Izmedju vrhovnih gradskih sudištâ u Českoj i Moravskoj bila su osobito sudišta u Litomjericih i Pragu, gdje su se s jedne strane pojedina pravna načela hitrije nego igdje u jedinstvenu cjelinu sakupila, s druge pako strane, gdje su vanjski odnošaji najviše doprinašali do toga, da pravo gradsko, tamo se razvivše, nadvisi važnosti svojom daleko ostala, na jednakih temeljih osnovana gradska prava.

Pravo staroga grada pražkoga postiglo je već radi političke važnosti Praga znatni upliv na obćeniti razvoj gradskoga prava u Českoj i Moravskoj. Nu osobito se je u tom pravcu prikazivala važnom okolnost, što su u pražkom gradskom pravu postigla uz načela, samostalno, premda na njemačkopravnih temeljih se razvivša, valjanost i načela jugo-njemačkoga gradskoga prava, rad česa su mal ne svi gradovi u Českoj, na ovom pravu utemeljeni, doskora već počeli tražiti u Pragu pouku u svih slučajevih, u kojih nisu se mogli ili znali njihovi sudci konačno glede rješitbe odlučiti. U Litomjericih pako nije bilo gradskim sudcem težko postići veliku važnost u svih gradovih, u kojih se je sudilo po načelih Djevinskoga gradskoga prava, jer je isti položaj grada prianjao neposrednomu obćenju sa Djevinom, te su i sbilja sudci Litomjerički izvrstno poznavali načela prava Djevinskoga, time pako mal ne sasvim činili suvišnim skupocjeno i dugotrajno iskanje prava kod suda toga grada.

S ovih razlogâ može se smatrati pukim pripoznanjem faktički već postojećih odnošajâ, kada kralj Većeslav IV. god. 1387. u tu svrhu, da zabrani svekolike prizive na sudove izvan zemlje, odredi, da odsele svi gradovi, koji se služe pravom južno-njemačkim, imaju smatrati izključivo sud staroga grada Praga vrhovnim svojim sudištem, gradovi pako prianjajući uz Djevinsko gradsko pravo, da se imaju prizivati lih na sud Litomjerički.[1]

[1] . . . . „quia plerumque contingit, quod nonnulli nostri et regni Boemiae incole et fideles a sententiis scabinorum, quibus se gravatos fore conspiciunt, ad alios seu alias civitates st judices appellare consueverunt: idcirco . . . .

U isto doba, kada se je ovako po gradovih širilo pravo, koje je postalo temeljem novoga, u povjesti českoj zamašnu važnost postignuvšega stališa, nalazimo, da se je i po vanštini u Českoj i Moravskoj vršio proces, koji u posljedicah svojih nije nikako zaostajao za procesom širenja se gradskoga prava njemačkoga, pače u mnogom je obziru postao kobnijim po razvoj i socialnih i političkih odnošajâ u ovih zemljah.

Pravo njemačko širilo se je naime i medju seoskim pučanstvom u Českoj i Moravskoj užasnom brzinom.

I na selu dao je po preimućtvu interes materijalne naravi prvi povod promjeni prvobitnih slavenskih temeljâ, na kojih se je bio razvio pravni život seoskoga pučanstva, te uvučenju njemačko-pravnih načelâ u isti. Bogate i mnogobrojne zadušbine u zemljištih, kojimi darivahu knezovi i zemaljski velikaši samostane i duhovne korporacije, su pružale razmjerno malo dohodka osobito sbog toga, što je pučanstvo njihovo, usljed razmiricâ Premyslovacâ u obće smanjeno, bilo odviše malobrojno, nego da uzmogne znatna imanja obraditi, kako bi bilo moguće. S toga razloga poslužili su se novi posjednici ovih imanjâ velikom onom selitbom, koja se je vršila u XII. i XIII. stoljeću iz sjevero zapadne Njemačke i Flamske preko Češke i Moravske u Ugarsku i Erdelj, te dozivahu mnogobrojne njemačke obitelji na svoja zemljišta tim načinom, da su njim predavali zemlju uz stanovite, uzajamnim dogovorom opredjeljene daće u naravi, koje su morali pridošlice u stanovitih obrocih plaćati. Ujedno su mogli pridošlice svoje pravo i na singularne ili universalne svoje nasljednike prenašati, dakle i prodavati, dakako uz uvjet, da budu vlastnikom zajamčeni i osigurani prvobitno ugovoreni dohodci.

Posvema naravnim se je pako smatralo, da se ima i ovim pridošlicam, kao što je bilo kod onih, koji su se u gradovih nastanili, ostaviti sloboda, vladati se istim pravom, kojim su se u dosadanjoj otačbini svojoj vladali, pravom dakle njemačkim.

Da se pako ovo omogući, pobrinuli su se crkveni dostojanstve-

---

decernimus . . . . . ut (videlicet) is, qui ad jus Magdeburgense appellare voluerit, in civitate Lutomiricensi et non alibi hujusmodi suam appellationem prosequi debeat justitia mediante, ubi taliter appellanti expedita et sufficiens debebit justitia ministrari. A simili etiam is, qui ad jus Nurembergense appellare voluerit, ad civitatem Pragensem, ubi talia jura redduntur appellare debebit, et ibidem et non alibi hujusmodi appellationem suam prosequi, ut præfertur.“ (*Palacky-* Üb. Fmlb. II. n. 149 a, pag. 126 sq.)

nici za to, da zadobiju pridošlice, naselivši se na njihovih imanjih, povlastice kojimi se njim opraštaju svikoliki zemaljski tereti, pridošlice sami pako se izuzimlju iz područja zemaljskih sudacâ.[1] Vršenje prava bude povjereno za slučaje manje važne sudcu, kojega su si imali stanovnici sela ili sami izabrati, ili kojega su njim vlastnici imanjâ, na kojih se pridošlice nastaniše, sami označili; za slučaje važnije kao za kradju, razbojstvo i ubojstvo i sl., ostavio si je vlastnik imanja sam sudbenost,[2] ili pako bude upućen seoski, iz občinskoga sudca i seoskih starješinâ se sastojeći sud, da se obrati za razvidjenje i riešenje stvari na sud pobližnjega kojega grada.[3] Ovo potonje bilo je pravilom osobito u onih slučajevih, u kojih su pridošlice dobili upravo stanovito, u pobližnjem kojem gradu već valjajuće pravo njemačko, što se je takodjer dosta često dogadjalo.[4]

Imovinski odnošaji ovakovih, njemačkim pravom se ravnajućih pridošlicâ — seljakâ postali su doskora vrlo povoljnimi, mnogo povoljnijimi nego li su bili odnošaji domaćega seoskoga pučanstva. Ovo bo pučanstvo nalazilo se je poslje konačnoga razsula rodovnoga ustava u Českoj i Moravskoj u veoma nepovoljnom, pače žalostnom stanju, odkle su svukoliku vlast nad istim zadobili zemaljski činovnici, koji su se, na svoju dakako korist, znali služiti neopredieljenošću ustanovâ pravnih o zemaljskih teretih, ter ugnjetavali puk tako, da se je isti nalazio mal ne na kraju materijalnoga svojega upropaščenja.

U exemciji iz područja ovih činovnikâ smatrao je puk najbolje sredstvo za dokinuće nesretnoga svoga stanja, te je svom snagom počeo težiti za uzporedjenjem s njemačkimi pridošlicami, po „pravu

[1] Povlasticâ ovamo pripadajućih i razjasnjujućih pojedine strane ovih odnošajâ sačuvao se je veoma znatan broj, te su istè većinom u *Boczeka* — Cod. dipl; *Erben* — *Emler* Reg. dipl. i dr. iztaknute. Ako i nije u mnogih povlasticah izrično govora o darivanju prava njemačkoga, to se ipak već iz zuzeće gore iztaknuto, prikazuje kao posljedica upliva prava njemačkoga, jer slavensko pravo nije ovakovih exemcijâ nikako podnašalo.

[2] . . . . „culpas furti, adulterii, siue stupri et homicidii iudicabit noster specialis nuntius vel noster villicus“ . . . . (*Boczek-* Cod. dipl. IV. n. 79.)

[3] Sr. na pr. listinu od g. 1299: . . . „si alique sententie in iudicio emergerent, quas ipsi (članovi seoskoga suda) inuenire nescirent, illas sententias in *Pustmir* affere tenentur, secundum quod illic a iuratis seu scabinis fuerint informati *(Boczek-* Cod. dipl. V. n. 113)

[4] Sr. na pr. listinu u *Palacky-* Ueb. Fmlb. I. p. 366: . . . . „utentur quoque villani . . in singulis causis et negotiis *Zacensis* juribus ciuitatis, pro inquirendis judiciariis dubiis in Zacz venientes, doctique pariter judicantes “

njemačkom", koje je osiguravalo postignuće materijalnoga blag- stanja. U ovoj težnji susretao se je puk sa željami istih zemaljsk- ih velikašâ, te nije niti kod zemaljskih vladalacâ naišao na odpor, bud- ić je bilo i za nje od koristi, stupiti na put grabežljivosti moćnih z- e- maljskih činovnikâ, koja je doduše puk ubijala, al kneževskoj k- o- mori jedva li znatnijih dohodakâ pružala.

S toga su i doskora uspjele težnje za postignućem povlasticâ vl -a- darskih, izuzimajućih seosko pučanstvo iz pravomoći zemaljsk- h, župnih činovnikâ, te stavljajućih ga na temelj njemačko-pravni.[1]

Přemysl Otakar I., Većeslav I. osobito pako Přemysl Otakar I. u Českoj, u Moravskoj pako markgrof Vladislav Hínko, kao što i Olomučki biskup Bruno, ogromnimi imanji u Moravskoj vladaju- ći, drage su volje izpunjavali želje seoskoga pučanstva, te njemu p- o- darivali preimućtva, vladati se odsele po njemačkom pravu, b- it dakle izuzetim od plaćanja svihkolikih zemaljskih teretâ, iz prav- o moći župnih činovnikâ, te podložnim u svih pravnih svojih poslov- i izuzamši pojedine osobito važne, kazneno-pravne slučaje, občinskom- sudcu, napokon dužnim plaćati u stanovitih obrocih ugovorene da- u naravi vlastniku zemljišta.[2]

Do konca XIV. stoljeća bio je tim načinom pravni temelj se- skoga pučanstva sasvim promienjen, te nije bilo u Českoj i M- ravskoj skoro nijednoga sela, u kojem nebi bilo pravo njemač- posvema zavladalo.

Niti uvedenjem i razširenjem njemačkoga prava u gradovih Češke i Moravske nije oslabila agresivnost njemačkoga elementa ovih zemljah prama slavenskomu, dapače je u trećem jošte prav- pokazala posljedice, u tom naime, da je tamo uvela novi pravn- institut, za kojega uredjenje i obuhvaćanje pravo slavensko nij- dakako moglo nikakvih načelâ niti sadržavati, niti pružati uvjet- za njihovo stvorenje, jer su se temelji, na kojih se je pravo sla- vensko razvijalo, bitno razlikovali od onih, na kojih je uredjenj- ovoga pravnoga instituta moglo i moralo počivati.

---

[1] I listinâ, ovamo pripadajućih, znatni imamo broj u sbirkah gore iztak- nutih i dr. Jedna od najzanimivijih je listina od g. 1274. u kojoj se selu Tynec opredjeljuje sudac, ovomu se pako nalaže: . . . . „ut ipsa *Bohemic- iuris conditione mutata* in omnibus, que ibidem iudicanda seu ordinanda- fuerint, *ius Teutonicum studeat conseruare.*" *(Boczek-* Cod. dipl. IV n. 79).

[2] Skup ovih preimućtvâ zove se u listinah takodjer purkrehtno pravo. Sr- na pr. list. od g. 1204: „Nos Jaroslaus (markgrof mor.) . . . . villas . . . Butschitz et Vulatschitz . . . . . concessimus . . . . Iure Theotonico, quod *Purchrecht* dicitur, possidendas" *(Emler-* Reg. dipl. II. n. 1167.)

Kao ovakav pravni institut prikazuje nam se *pravo feudno*, koje je bilo u Njemačkoj već tako razvilo, da je postalo ne samo neljem svega državnoga tamo ustrojstva, svega razvoja pravâ ıliša ovlaštenoga, i uredjenja odnošajâ vlastele prama poddanikom; ć da su se načelom njegovim prilagodjivali u mnogom obziru i odnošaji prava privatnoga, te se je i način, kojim su se izrala i najjednostavnija prava sukromna, preuzimao iz prava fenoga.[1]

Ovo pravo feudno nije nalazilo u Českoj i Moravskoj sve do XIII. ›ljeća prikladna zemljišta za svoje širenje, jer su se tamo dosada zvijali pravni odnošaji na temelju nazorâ posvema različitih od ih, na kojih su se mogla stvarati načela prava feudnoga, jer su i kod Slavenâ českih pojmovi o vladarskoj vlasti razvili putem svim drugim, nego li istovrstni pojmovi kod ratobornih Germanâ: ›jmovi ovi pako baš najodlučnijimi su bili u stvaranju načelâ udno-pravnih.

Tek u početku XIII. stoljeća nalazimo prve tragove prava feud›ga u Českoj i Moravskoj, te je opažamo izključivo u tiesnom sa›zu sa imeni njemačkih naseljenikâ, koja okolnost jamačno svjedoči jedne strane o nedomaćem izvoru načelâ ovoga prava, s druge ıko strane o tom, da je to lih njemački živalj, koji je uveo ista ačela u slavenske one zemlje.[2] Nu i u dalnjem svojem razvitku ıtalo je pravo feudno tiesno skopčano sa razvojem prava njemač›ga, te su širitelji ovoga potonjega postigli, da su se načela prava udnoga, kako su u Njemačkoj — premda ne kao načela izključvo njemačko-pravna — valjanost zadobila, do konca XIII. stoeća i u Českoj i Moravskoj posvema udomila. Glavnim promica›ljem ovoga feudnoga prava bio je moćni i kao širitelj njemačkega rava u obće najrevniji izmedju svojih suvremenikâ, biskup Olomučki Bruno, rodjeni grof iz Schaumburka i Holštajna (1245—1281). Svaj je trideset i petgodišnjim naporom postignuo ne samo da se › pravo feudno u Českoj, a osobito u Moravskoj faktično, razširilo,

[1] Tako na pr. se je rabio za označenje pojma vlastničtva izraz: feudum a eo, sive, *ut vulgo loquuntur*, a Sole recognitum.“ . . itd.

[2] Prvu viest o pravu feudnom nalazimo u listini od g. 1220 u kojoj očitje Conradus comes de Hardeke; da je dobio od kralja Otakara i brata mu, arkgrofa Vladislava „quandam villam vrscicz cum alia ville Scorscicz,“ te ıstavlja: Contigit autem, quod quidam miles, Bertherus nomine, *a nobis uit infendatus de illa villa*, que vocatur Scorscicz.“ (*Boczek-* Cod. ipl. II. n. 105.)

već da je bio i formalno njegov obstanak i dalnji razvoj pripoznat i potvrdjen.

Ovo pripoznanje prava feudnoga i potvrda njegovih načelo dogodila se je za vlade kralja Premysla Otakara II. god. 1274.[1]

U trostrukom ovom pravcu osobito se je javio upliv prava njemačkoga u Českoj i Moravskoj. Nuždnom je posljedicom toga upliva morala postati podpuna, nesretna nesigurnost pravna tamo, gdje su se jošte imala rabiti načela domaćega, slavenskoga prava. Osim toga nije jamačno za čudo, da su zemaljski činovnici, videći, da postaje njihova nalježnost sve to više ograničenom, nastojali svakojakim globljenjem i raznolikom zloporabom uredovne moći izravnati uštrb u njihovih dohodcih, koji su morali podnašati, odkle se počela tudja prava u zemlju uvadjati. Ovakovomu nastojanju je i onako, kao što svakovrstnim nepodobštinam u obće, prianjao razasutak, koji je vladao iza smrti Premysla Otakara II. (1278), te je osobito za namjestničke vlade Otte Dugoga, markgrofa Braniborskoga (1278—1283), doveo zemlju mal ne do kraja podpunoga upropašćenja.

Čim je dakle povratkom kralja Većeslava II. (1283.) učinjen kraj nesretnoj vladi tudjinacâ u zemlji, trebalo je odmah razmišljati o sredstvih, kojimi bi se moglo na put stati samovolji u krojenju prava. I sbilja svratio je Većeslav, čim mu nutarnji i vanjski politički odnošaji njegove kraljevine dopustiše, osobitu pažnju na poboljšanje pravnoga stanja u zemlji.

Dobro je Većeslav u tom obziru uvidjao, da će biti najprobitačnije sredstvo za prepriečenje sviuh zloporabâ, ako se učine temeljem presudjivanja raznovrstnih pravnih odnošajâ točne, svaku dvojbu izključujuće pravne norme, koje, čim stupe u porabu, štitile bi puk od uštrba njegova prava, te sudcem činile nemogućim samovoljno postupanje kod presudjivanja pravnih pitanjâ. Iztaknuće takovih normâ u jednom sustavno uredjenom zakoniku bilo je i glavnom brigom Većeslavu. Nu put, kojim je on udario, da cilj svoj postigne, bio je pogrešan, te se mora i Većeslavu, kao što mal ne svim, osobito zadnjim Premyslovcem, prigovarati, uzprkos dobroj i iskrenoj nakani njegovoj, da je, nepamteć porekla svoga, malo se brinuo za sačuvanje narodnosti svojega naroda, već se je laćao sredstva ovoj narodnosti upravo pogibeljnoga. Težnji za uredjenje

[1] Zanimiva ova potvrda, u kojoj se navode takodjer prava i dužnosti vazalâ Olomučkoga biskupa, nalazi se u *Boczek*- Cod. dipl. IV. n. 78. *Jireček* Cod. jur. boh. I. pag. 183 sq. *Emler*- Reg. II. n. 850.

pravnih normâ u jedan obsežni, sudcu i puku pristupni sbornik, stavljala se je na put neopredieljenost načelâ domaćega prava, te bi se bio napor, proiznaći i sakupiti ista, morao golemim pokazati, kad bi se imao sastaviti sbornik narodnoga prava. Al uz prkos tomu valja kuditi, što Većeslav nije niti pokušao izraditi zakonika na temelju domaćega prava, već se je latio sredstva, koje je bilo podobno, da se njime pravna nesigurnost još više umnoža, te slavensko pravo u Českoj i Moravskoj podpuno iz sviesti narodne izčupa.

Većeslav nakanio je uvesti *rimsko pravo* u svoju kraljevinu.

Do sada se rimsko pravo nije moglo učvrstiti u Českoj i Moravskoj, te nalazimo samo njekoliko neznatnih tragovâ njegovoga poznavanja u prijašnje doba. Kao takovi tragovi prikazuje se ponajprije jezik, u kojem su se izdavali stariji, od českih i moravskih vladarâ potičući zakoni, kao što i njihovo razdjeljenje u odsjeke po rimsko-pravnom načinu. Preko toga nalazimo, da je samo malo načelâ rimskoga prava postiglo zamašaj u Českoj i Moravskoj, i to samo na toliko, na koliko su bila recipirana od crkve na poljih pravnoga života, na kojih je u obće crkva u onih zemljah znatniji zadobila upliv.

Kralj Većeslav, na kojega odluke je jamačno znatno djelovao rimski car Rudolf I. njegov tast, i koji je poslje svojega povratka iz braniborskoga zarobljeničtva imao učeno odgojenje, namisli sakupiti načela rimskoga prava u jedan sbornik, koji bi imao stupiti u kriepost za svekolike pravne odnošaje, koji dosada nisu bili izričnimi zakonskimi normami opredieljeni, dakle osobito tamo, gdje se je dosada rabilo staro zemaljsko, nepisano pravo slavensko. U tu svrhu pozvao je u Prag učenoga, kanoničko i rimsko pravo dobro poznavajućega postglossatora Gozia Urbevetana (de urbe veteri — Orvieto?), kojemu je povjerio redakciju ovoga sbornika. Na koliko je Gozius taj posao sbilja započeo i izvršio, o tom nepružaju vrela, čitav taj dogadjaj opisujuća, nikakovih viestî,[1] sigurno je samo, da je uvedenje rimskoga zakonika u zemlji moralo izostati sbog odpora zemaljskih stališâ.

Nu ovim odporom nije se dao kralj Većeslav zastrašiti tako, da nebi nastojao izvesti svoju nakanu, barem u ograničenijem obsegu. Ako i nije mogao na jedan mah izrinuti staro zemaljsko

[1] *Chron. aulae reg.* cap. 51. — *Francisci- Chron. prag.* cap. 9: „Et illo tempore Rex vocauerat Magistrum Goczium, vtriusque iuris tam Canonici quam Ciuilis ydoneum Professorem, *volens instaurare scriptas leges* in suo Regno.“ (*Scrpt. rer boh.* T. II. p. 43).

pravo, to je ipak hotio rimsko pravo u zemlju uvesti, te se je mogao nadati, da će ono samo si malo po malo prokrčiti put u sudove i podpunitošću i savršenošću svojom iztisnuti nepisano, u njegovih načelih sve to manje poznato domaće, slavensko pravo. Povoljnom mu je u tom pravcu bila okolnost, što je zakonarstvo rudno u zemlji dosta bilo manjkavo, te sudovi rudni u mnogom na običaj i izreke t. z. rudarskih šefâ i ubrmanâ upućeni. Reforme na ovom polju mogao je kralj bez svakih zapriekâ preduzimati, jer je čitavo rudarstvo bilo jus regale, te je on i sbilja nakanu svoju izveo, dajući istomu valjda Goziu Urbevetanu, koji je imao obćeniti zakonik izraditi, nalog, da izradi sbornik rudarskih zakonâ, što ovaj sbilja i učini. Čim bude taj zakonik gotov, predade ga Većeslav rudarom poglavitoga onda rudarskoga grada, Kutnegore, odkle se je preko čitave zemlje imao razširiti.

Ovaj je zakonik t. z. Constitutiones juris metallici Venceslai II Regis Boemiæ, namienjen upravo „montanis per regnum Bohemiæ universis.“[1]

Zakonik ovaj pokazuje jasne tragove, da je pisac i urednik njegov utemeljio svoj rad posvema na pravu rimskom, kako su ga Justinianove kompilacije obuhvaćale. Pojedina načela, pače i mnoge izreke upravo su prepisane iz Codexa i Pandektâ cara Justiniana. Četvrta knjiga ovih Constitutiones juris metallici prikazuje se upravo kao pregledni opis rimskoga civilno-pravnoga processa, u kojem nalazimo jedva koje osamljeno iztaknuće odnošajâ rudarskih.

Ovaj dio zakonika Constitutiones juris metallici imao je valjda i prokrčiti put i obćenitoj recepciji rimskoga prava, buduć se je protezao na ono polje pravnoga života, na kojem su se događjale najočitije nepodobštine i konačno njegovo uredjenje moglo se je smatrati dobro došlim, makar se i nije postiglo sredstvi, prikladnim dosadašnjemu razvoju pravnih načela, njemu pripadajućih.

Al niti pokus kraljev, ovim neizravnim putem zadobiti rimskomu pravu valjanost u zemlji, nije uspio, te su Constitutiones juris metallici, premda izprva svim rudarskim oblastim namienjene, jedva u istoj Kutnoj gori korien uhvatile; četvrta pako knjiga njihova nije se niti kod Kutnogorskoga suda rabila.

Jednu je ipak vrlo važnu posljedicu imalo — uz stalno se šireći njemački elemenat i njemačko pravo — nastojanje kralja Većeslava oko toga, da iztisne domaće slavensko pravo u zemlji rimsko-prav-

[1] Izd. *v. Peithner* — Vers. e. Gesch. d. böhm. u. mähr. Bgwke p. 291 sqq.

nim zakonstvom, posljedicu, koja je napokon dovela do istoga cilja — stalnoga uredjenja pravnih odnošajâ, — do kojega je hotio Većeslav doći uvodjenjem u zemlju rimskoga prava.

Navaljivanjem njemačkoga i rimskoga prava u Česku i Moravsku izazvana bude napokon ipak stanovita reakcija u onih krugovih, kojim je najviše moralo stajati do sačuvanja starih pravnih institucijâ,, u krugovih naime zemaljskih stališa, iz kojih je izlazio najviši zemaljski sud. Premda se ovoj reakciji podmeću od povjestnikâ one dobe sebične namjere,[1] to ipak neće biti pogriešno, scieniti, da je to bilo instinktivno možda, al pravo poznavanje velike, čitavoj narodnosti slavenskoj u zemlji prietećе opasnosti, koje je dovelo zemaljske stališe na odpor proti namjeram Većeslavovim.

Ovo poznavanje moralo je dovesti one, kojim je najviše stalo do sačuvanja domaćega prava, da razmišljaju o sredstvih, kojimi bi se dalo na put stati dalnjemu navaljivanju tudjih pravâ, ter osigurati pravo domaće od podpune propasti.

Kao najprikladnije sredstvo za postignuće ovoga cilja moralo se je prikazivati pobilježenje jednostavnih, nu jasnih i posve dovoljnih načelâ domaćega prava, i to dakako ponajprije na tom polju pravnoga života, koje je uplivom tudjih pravâ najviše bilo izloženo, pobilježenje dakle načelâ, koja su imala biti temeljem sudcu, razpravljajućemu preporne pravne odnošaje. Na polju prava procesualnoga počimlju se sbilja i doskora izticati radnje pružajuće osebujni karakter dovoljno dugoj i izmedju sviuh najvažnijoj epoci razvoja prava slavenskoga u Českoj i Moravskoj, radnje, na temelju kojih najbolje se možemo osvjedočiti s jedne strane o obilatosti i izvrstnosti slavenskoga pravnoga sustava, s druge pako o velikoj opasnosti, kojom su ovomu sustavu prietila tudja prava u Českoj i Moravskoj. Ove su radnje po svojem karakteru bilježke načelâ postojećega prava, učinjene po osobah sukromnih, polučivših vlastitim motrenjem i izkustvom kod sudovâ stečenim podpuno znanje čitavoga domaćega prava, te želećih, da se njihovimi bilježkami sačuva domaće pravo od zaborava i iztisnuća tudjimi pravi. Ove radnje prikazuju se dakle kao t. z. *pravne knjige* u tehničkom značenju.

[1] Spomenuti upravo *Franciscus* l. c. ovako se izjavlja o razlozih, sbog kojih nisu hotjeli stališi prihvatiti obćeniti zakonik Većeslavov: „Quidam autem Nobiles hiis auditis, non modicum doluerunt, ne vigor scripti iuris inualesceret, et *ne vtilitas aliquorum in iudiciis deperiret*, unde Rex propter eos distulit facere suum inceptum.“

Važnost ovih pravnih knjigâ sućno se razlikuje od važnosti zakonikâ, nalazećih razlog svoje valjanosti u volji zakonodavne vlasti, koja ih je bila izdala. Pravne knjige, napisane u Českoj i Moravskoj, nosile su razlog valjanosti svoje u sebi, u istinitosti svojega sadržaja. Na koliko se je ovaj naime po mnienju sudca, imajućega upotriebiti pravna načela u životu, sbilja sudarao s pravom postojećim: na toliko se je i služio njimi kao naputkom za presudjivanje pravnih odnošajâ; obće pako pripoznavanje iste skladnosti dovelo je do istoga cilja, što ga je i zakonodavac zakonikom postići želio, do obćenite naime njihove uporabe u pravnom životu. A u tom obziru može se sbilja kazati, da nisu imali sudci rabeći u životu načela prava domaćega, slavenskoga, nikakvoga povoda dvojiti o istinitosti sadrzaja onih pravnih knjigâ, koje su se tečajem vremenâ u Českoj i Moravskoj pojavile: knjige te prikazivale su kao u zrcalu postojeće pravo, odsievale upravo karakter njegov, zadobile dakle doskora obćenito pripoznanje, dà valjanost takovu, da je bilo moguće, kod sudovâ na nje se pozivati, pače, da su pojedine izmedju njih postale upravo temeljem kašnjemu zakonarstvu.

Prva, dotičnu epoku pravne poviesti započimajuća pravna knjiga napisana je jošte na izmaku XIII. stoljeća i zove se obično knjiga Rožmberska.[1] Tko ju je napisao, nije izviestno, al se vidi na mal ne svakoj izreci te knjige, da je morao pisatelj njezin izvrstno, na temelju vlastitoga izkustva poznavati svekoliko staro pravo zemaljsko, i da je znao sasvim točno izraziti i sustavno predočiti načela njegova. Premda se knjiga Rožmberska proteže poglavito na pravo procesualno, ter opisuje sudbeni postupak u parnicah civilnih i kazneno-pravnih : to nalazimo ondje ipak i za materijalno pravo toliko zanimivih i točnih ubaviestî, da si na njezinom temelju možemo stvoriti dosta podpunu sliku svega sustava prava slavenskoga, kako se je isti do konca XIII. st. u Českoj i Moravskoj bio razvio.[2]

[1] Na svjetlo je dan ovaj važni spomenik njekoliko puta. Zadnje, u svakom pogledu izvrstno kritično izdanje s obilatimi opazkami i glosarom uredio je *V. Brandl* (Kniha Rožmberská. — V. Praze 1872) Na str. 26. i sl. navedena su i sva prijašnja izdanja. Gledo dobe, u kojoj je ova knjiga napisana, nisu se njezini izdavaoci sudarili: na temelju iztraživanjâ Brandlovih (l. c. str. 9—15.) scienimo, da je moguće, barem tako opredieliti dobu postanka knjige Rožmberske, kako to učinismo ovdje.

[2] Knjiga Rožmberska razdieljena je u XIX. poglavjâ, izmedju kojih svako sadržaje sad veći, sad manji broj članakâ. U poglavju XI. čl. 209 (*Brandl* — l c. str. 85 sl.) navode se jošte naslovi znatnoga broja poglavjâ, koja u

Ako sravnimo ovaj pravni spomenik sa t. z. statuti Ottonovimi, doći ćemo do osvjedočenja, da se je pravna praksa u Českoj i Moravskoj temeljila koncem XIII. st. na istom slavensko-pravnom temelju, na kojem je već prije jednoga stoljeća bila počivala, da je dakle ostala mal ne sasvim netaknuta uplivom tudjih pravnih načelâ. Uzajamni položaj prepirućih se stranakâ, način, kojim se je imao obtuženik pred sud pozvati, kako se pred sudom vladati itd. sve to opisuje knjiga Rožmberska tako, da se prikazuje u njoj karakter procesualnoga prava slavenskoga takovim, kakovim su ga označila statuta Ottonova.

Al nam knjiga Rožmberska pruža ujedno priliku, saznati uz navedene već razloge novi u samom karakteru slavenskoga prava ležeći razlog pojavu, zašto je slavensko pučanstvo u Českoj i Moravskoj tako pohlepno težilo za promjenom temeljâ, na kojih je pravni njegov život od pamtivieka počivao. Stari slavenski postupak sudbeni, kako nam ga opisuje knjiga Rožmberska, tako je bio prepunjen različitimi formaliteti, kadkada i vrlo tegotnimi i dosadnimi, da se je uz prkos opreznosti sasvim lako pogriešilo u njihovom vršenju. A ipak su bile posljedice ovakovih pogriešakâ veoma nepovoljne po onoga, koji je počini, dapače je takav često izgubio upravo svoju pravdu. Takim načinom dogadjalo se je dosta često, da se konačni posljedak parnice ne samo nije sudarao sa pravnim osvjedočenjem sudca i prepirućih se stranakâ, već je upravo protuslovio materijalnoj istini, idealnomu cilju svakoga sudbenoga postupka. Puk pako, koji je po materijalnoj opravdanosti rješitbe sudio o valjanosti čitavoga postupka, lako je zamrzio na pravo, koje sbog neznatnih formalnih pogriešakâ dopušta gubitak pravice, na temelju posve pravednom stojeće, a zamrzio i na sudce, koji su takove materijalno nepravedne rješitbe izricali. Pravo njemačko, osobito postupak sudovâ njemačkih, nije pazio onako odviše strogo na nuzgredne formalitete, mogao je — ostavljajuć veću slobodu pravnomu osvjedočenju sudčevu u riešenju parnicâ — češće postići materijalnu istinu, prikazivao se je dakle, osobito neukomu pučanstvu, kao pravedniji i koristniji od postupka sudbenoga domaćega. Ova okolnost mnogo je podpomagala želju promjene postojećih sudstvenih odnošajâ, mnogo je doprinosila širenju prava njemačkoga u Českoj i Moravskoj i ograničenju valjanosti domaćih, slavensko-

rukopisih ovoga spomenika niti nenalazimo. Nasuprot mnienju *H. Jirečka* (Čas. Č. Mus. 1862. str. 127) scieni *Brandl* (l. c. str. 19.), da nisu ova poglavja nikada bila napisana.

pravnih načelâ na obseg, u kojem se je ista — budući prije beziznimnim pravilom — prikazivala sada faktično iznimna!

Knjiga Rožmberska tako je vjerno opisala postojeće pravo, tako je točno predočila isti karakter njegov, da se je doskora — premda rad sukroman — razširila i sudovom od svoje volje rabila. Okolnost, da je prepisana i za najvažnije u zemlji sudište, za sud naime zemaljskih dasaka[1] (medju 1358—1361. god),[2] dokazuje nam, da je knjiga Rožmberska zadobila važnost upravo zakonsku, i to kod svih sudovâ u zemlji, u kojih se je pravo krojilo po načelih slavenskih, dokazuje dakle ujedno, da procesualno pravo rimsko, koje je Većeslav II. bio naumio u zemlji uvesti, nije ondje jošte nalazilo nikakvoga sgodnoga zemljišta, pače da nije zadobilo niti njemačko pravo kod zemaljskih sudovâ one dobe nikakve važnosti.

(Dalje sliedi u XXXVII. knjizi Rada.)

[1] Zemaljske daske zove se u Českoj do danas od prilike ono što naš zemljišnik ili gruntovnica.

[2] Sr. *Palacký* — Arch. Č. I. str. 448.

Prirodopisne znanosti, osobito zoologičke, u obće i kod nas.

Čitao u sjednici matematičko-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 29. ožujka 1876.

PRAVI ČLAN S. BRUSINA.

„Mi smo Hrvati za prirodoslovne znanosti do nedavna veoma malo marili, pa s toga nam i jest knjiga ote struke veoma mršava.“

Živko Vukasović.
Književnik. God. I. U Zagrebu 1864, str. 146.

I.

Premda je već više godina, što me je učeni ovaj sbor izabrao za svoga člana, sviestan ipak svoje malenkosti, nisam se dosada usudio javiti kakvim uvodnim govorom. Razloge, koji su me na to nukali, naveo sam od česti drugom prigodom. Upotrebio sam pako istu onu priliku, te sam iz daleka natuknuo o važnosti prirodnih nauka, o njihovom sadašnjem napredku, ob onom što se je na tom polju kod nas uradilo, ili bolje rekuć što se nije uradilo. Isto tako napomenuo sam, kako nema znanosti, koje trebaju toliko materijalnih sredstva koliko prirodne, te sam izjavio, da u nas nema sredstva osobito literarnih. Kazao sam napokon, koje su one struke, kojim sam se posvetio i kada, i da akoprem je moja vruća želja proučiti ukupnu hrvatsku zoologiju, da je to toliko polje, te ga pojedinac uz najbolju volju, kad bi i sredstva imao, nemože svladati.

Prelazim dakle na sam predmet ove razprave. Neznam da li je tko već razpravljao o njem; nu što ću ovdje navesti, to je plod moga razmatranja i izkustva stečena kod dugoga rada na tom polju. Ja ću ponajviše govoriti o neizmjernosti prirodnih znanosti u obće a zoologije napose; zatim ću potanko razložiti, koje i kakove

su potrebe i sredstva za proučenje i napredak tih nauka. Napose ću spomenuti o pomoćnih naukah, o književnosti, te o dieljenju pojedinih struka zoologije; pošto držim, da je ne samo shodno, nego i nuždno, da upravo sada o tom koju rečemo.

II.

Drugda sam već izjavio da štujem i visoko cienim svaku umjetnost, svako znanje, koji nas do ljepote i istine vodi; želim zatim unapried odbiti svaku sumnju pristranosti, te upravo zazirem od onih koji zaljubljeni u svoju stvar, drže da su ostale struke čovječjega znanja i umienja manje vriedne. Nu ipak valja mi spomenuti, što je slavni Virey jur davna rekao za prirodoslovne znanosti u obće: „Il n' est point de science plus féconde en grands spectacles que celle de la nature. Ce que la terre nous offre d' utile, de sublime et d' admirable, ce que les cieux, la mer, les airs, le sein du globe ont de curieux et d' inconcevable, est du domaine du naturaliste. La moissisure imperceptible et les colosses du règne végétal; l' animalcule microscopique et la baleine; l' atôme de sable et les monts sourcilleux, appartiennent tous à cette science infinie. Les attributs des êtres animés; les principes des substances brutes; les affinités réciproques des différens corps; les affections de la vie, comme l' impassibilité des matières inanimées, entrent dans l' histoire de la nature".[1] Metoda pako zoologičkoga iztraživanja slična je posvema načinu proučenja ostalih pozitivnih znanosti. Nu zoologija razlikuje se sućno od ostalih ponajprije radi svoje neizmjernosti, zatim radi velike potrebe svakojakih pomagala. Ovu su istinu već davna shvatili ne samo zoologi, nego ju je priznao svaki nepristrani prirodoslov, koji znade ocieniti što je i koja je zadaća zoologije.

Slavni Cuvier je rekao: „La zoologie est si immense que chaque classe est en quelque sorte le partage d' écrivains particuliers"[2] Prvi erpetolog Duméril, veli: „L' Histoire naturelle est sans contredit celle de toutes les sciences positives qui doit recueillir et classer le plus grand nombre de faits et d' observations." . . . . . „Quoique la Zoologie ait profité de l' heureuse impulsion communiquée d' abord à la Botanique, ses recherches ont pénétré plus profondément dans la nature intime des animaux, et ses observa-

[1] Virey. Nouveau Dictionnaire d' Histoire Naturelle. T. XI. Venise 1806, str. 48.

[2] G. Cuvier. Histoire des progrès des sciences naturelles. T. I. Bruxelles 1838, str. 140.

tions ont obtenu des résultats plus important. Comme elle s'exerçait sur des êtres d'une structure plus compliquée, ... „Comme leur nombre s'élève à plusieurs millions (govori dakako u obće o svih carstvih) de séries d'individus, qu'il fallait cependant désigner par des noms divers, pour les indiquer, les inscrire dans les livres de la science et pour les faire reconnaître au besoin; c'était une grande difficulté.“[1] Giebel piše isto tako: „Wegen dieses ungeheuren Materials, des riesigen Umfanges und der sehr verschiedenartigen Detailforschungen, welche die Zoologie unmittelbar zur Lösung ihrer Aufgabe nöthig hat, ist es heut zu Tage dem Einzelnen unmöglich auf all den bezeichneten Gebieten seiner Wissenschaft zugleich selbstthätig untersuchend und forschend Neues zu schaffen, es muss die eigenen Detailuntersuchungen auf ein oder einige wenige Gebiete beschränken und mit wach samen Auge den Fortschritt auf allen übrigen Gebieten verfolgen, um als seine ganze Wissenschaft beherrschender Zoologe die gewonnenen Resultate für dieselbe gewissenhaft verwerthen zu können.“[2] Da nenavedemo pako same zoologe, dopustite mi još navesti rieči glasovitoga našega počastnoga člana francezkoga geologa Amí Boué-a, koji u svojoj znamenitoj razpravi o vječnih zakonih prirode veli: „Nur die Naturgeschichte der organischen Reiche, ist theilweise noch nicht auf diesen Punkt (zu mathematischen Constanten) der Vollendung gekommen, weil die Complication der Gesetze vorzüglich im Organischen scheinbar viel grösser wird, und die Grundtypen des Pflanzen- und Thier-Organismus da noch viel leichter durch viele Nebenumstände aus dem Auge des Forschers gerückt werden. In der Mineralogie und selbst in gewissen Theilen der Geologie ist man schon viel weiter, weil die Zahl der Gegenstände nicht ins Unendliche gehet, wie in dem organischen Reiche.“[3]

Ponajglavniji razlozi dakle neizmjernosti zoologičkih nauka imadu se potražiti u zapletenosti organizma i još više u neizmjernom broju poznatih životinja.

[1] Duméril: Discours Préliminaire. Erpétologie Générale. T. I. Paris 1834, str. I. III. i IV.

[2] Giebel. Die Zoologie. Zeitschrift für die Gesammten Naturwissenschaften. XXXVIII. Bd. Berlin 1871, str. 455.

[3] A. Boué. Ueber die ewigen Gesetze der Natur, die Einfachheit, die Einheit und das allmähliche Uebergehen besonders in der Mineralogie, Geologie und Paläontologie, mit Berücksichtigung des jetzigen Standes dieser Wissenschaften (Denkschriften der k. Akad. d. Wissenschaften. Mathem. — Naturwiss. Classe III. Bd., 1852, str. 57).

Bilo bi ovdje nadalje podpuno opravdano kad bih iztaknuo važnost duševnoga života u životinjah. Momenat ovaj, koji znatno razširuje i otegoćuje, ali s druge strane uzvišuje zoologičke znanosti ne samo nad geologiju, mineralogiju i botaniku, nego ako hoćemo i nad druge znanosti. Upravo zato težko je onda kazati gdje su granice zoologije. Pogledajte samo u djela Lamarck-a, Geoffroy-a. Saint Hilaire-a, Darwin-a, Haeckel-a itd., pa tko već nezna, što su oni odkrili s te strane? Nu ovo neće biti predmetom današnje razprave, samo ću navesti još rieči pomenutoga Giebel-a: „Die Geschichte des Erdballs und seiner Bewohner, der Pflanzen, Thiere und des Menschen hat in der That keinen geringern Werth für die allgemeine Bildung als jede andere Wissenschaft und ein sehr wesentlicher Theil der eigentlichen Schöpfungsgeschichte gehört wieder der Zoologie an.“[1]

Da si uzmognemo predočiti pravu sliku neizmjernosti zoologije nemamo drugoga puta, te moramo ju sravniti s ostalim prirodopisjem, pa ćemo započeti bezustrojnim carstvom.

Ako uzmemo stvar teoretički, rado ćemo priznati, da je geologija teža od zoologije; i to zato, jer osim toga što geolog mora da bude donekle matematik, fizik i kemik, mora biti mineralog i petrograf, k tomu pako paleontolog. Da bude pako valjan peleontolog, ponajprije mora biti gotov zoolog i botanik. I zbilja Amerikanci u svojih geologičkih publikacijah obuhvaćaju sve prirodoslovne znanosti. Tako n. p. u *Bulletin of the United States Geological and Geographical Survey* br. 6 od 8. veljače t. g., što su mi ga poslali, ima 4 razprave, od kojih 2 su zoopaleontologičke i 2 mastozoologičke i ornitologičke. Ako bi tako u jednoga čovjeka moglo biti, onda bi geolog bio podpuni prirodoznanac u najširjem smislu rieči, što je svakako najveći nesmisao; jer s druge strane ću dokazati, da i rieč zoolog nema pravoga smisla. Dakle ako zoolog nemože obuhvatiti čitave zoologije, to će još manje geolog moći prokuhati sav prirodopis, nego mora se jedan i drugi ograničiti bilo na koju struku, ili suziti iztrazivanje na manje zemljište. Možda ćemo to primjerom bolje razjasniti; uzmimo dakle geologa i zoologa hrvatskoga. Geolog može podpuno proučiti sve formacije svoje domovine; ali tezko da će moći zoolog isto tako izraditi hrvatsku faunu; ponajprije radi obsežnosti literature, zatim radi specialne razlike pojedinih struka zoologije medju

[1] Giebel l. c. str. 466.

sobom. Prvi može prije ili kašnje doći do jedne cjeline, drugi nikada. Ima sijaset geologa, koji su dali cjeloviti i podpuni pregled koje zemlje; vrlo su riedki zoologi, koji su dospjeli opisati mnogo grana domaće zoologije. Kako jurve drugdje rekoh, znam samo za pokojnoga prof. Oronzio Gabriele Costa, (i njegovoga sina prof. Achille Costa), koji je na veliko osnovao izradjivanje faune bivše napuljske kraljevine: liepo ju je doniekle izveo, ali je nije mogao dovršiti.

Bilo bi suvišno ovdje naposc sravnjivati mineralogiju sa zoologijom, jer će se nam za to kašnje pružiti bolja sgoda. Imat ćemo takodjer po više puta priliku uvjeriti se, da botanika, premda se dieli u više grana, opet nije tako ogromna kao što zoologija. Ovdje ću iztaknuti samo to, da je bilje u obće jednostavnije od životinjah, niti imade toliko osnovnih oblika (Grundformen) koliko životinje.

Samo velikim brojem poznatih životinja može se protumačiti, zašto su zoologi u dieljenju radnje pošli tako daleko. Proučenje svakoga reda životinja sačinjava posebnu znanost, koju njeguju posebni strukovnjaci. Nećemo crpiti primjere iz čitave literature, niti iz dalekih krajeva, jer bismo predaleko pošli. Uzmimo austrijsku literaturu, pa ćemo naći medju ostalimi elmintologa Diesing-a; malakologe Bielz-a, Frauenfeld-a, Gredler-a; karcinologa Heller-a; arahnologa Ausserer-a; hemipterologa Fieber-a; ortopterologa Brunner-a; dipterologe Brauer-a, Frauenfeld-a, Löw-a, Schiner-a, Winnertz-a; lepidopterologe Felder-a, Lederer-a, Mann-a, Rogenhofer-a; neuropterologa Brauer-a; himenopterologe Giraud-a, Kirchner-a, Mayr-a, Tschek-a; koleopterologe Kollar-a, Müller-a, Redtenbacher-a; ihtiologe Heckel-a, Kner-a i Steindachner-a; erpetologe Steindachner-a, Schneider-a; ornitologa Pelzeln-a; mastozoologe Fitzinger-a i Jeiteles-a itd. Svaki od ovih drži se jedne struke, koji put i dviju triju obično srodnih jednoga koljena, n. pr. kukaca, kralježnjaka itd. Nu često mora se radnja nadalje podieliti; i tako imamo na stotine i stotine specialista za posebne redove, razrede te čak i za porodice i rodove. Da neidemo daleko opet ćemo naći u carevini osobite strukovnjake, n. p. Winnertz-a za stanovite porodice i rodove dvokrilaca; Brauer-a za porodicu *Oestridae*, Brunner-a za *Blattariae*, Mayr-a za *Formicariae* Frauenfeld-a za *Paludinidae*, Schwartz pl. Mohrenstern-a za *Rissoidae*. Kako da tako nebiva, kad imamo porodica životinja, koja imadu na tisuće vrsti, te im je obseg po tom veći ili upravo tolik, kolik je čitave mineralogije? Da je zbilja tako, navesti ću samo dva primjera.

Kad je Linné, ima tomu preko sto godina, utemeljio „*rod*“ kornjaša *Elater*, nije poznavao stotinu vrsti. Fabricius 30 godina kašnje u svom *Systema Eleutheratorum* ima već 137 vrsti. Opet 20 god. za tim popisao ih je Schönherr 277. God. 1840 bilo ih je po zbirkah 500 do 600 vrsti. Candèze u svovoj prvoj *Monograp*hie *des Elatérides* dovršenoj god. 1864 imao je do 2000 vrsti. U po-pisu od Gemminger-a i Harold-a od god. 1868—1873 ima ih 26[illegible]93. Napokon je Candèze god. 1873 opet radio oko „*porodice*“ klišnjaka — *Elateridae* — pa rekao je: „la *Révision* de ce groupe, à laquelle je travaille en ce moment, en fera connaître non loin de 3500. Si l'on réfléchit, que cette progression est analogue dans tous les ordres d'insectes, il y a là, Messieurs, quelque chose d'inquiétant pour nos successeur.“[1]

U trinaestom izdanju Linné-ova *Systema Naturae* god. 1788 opisano je 257 vrsti „*roda*“ *Helix*; ali znamo, da su Linné i Gmelin obuzeli u tom rodu množinu vrsti skroz različitih porodica *Viviparidae*, *Valvatidae*, *Ellobiidae*, *Limnaeidae* i čak više vrsti morskih *Gastropoda*, osim toga mnogo vrsti rodova *Buliminus*, *Pupa*, *Succinea* itd., koje ako i spadaju u „*porodicu*“ *Helicidae*, već davno su iztisnute iz roda *Helix*-a. Možemo dakle računati, da su Linné i Gmelin poznavali jedva 100 vrsti roda *Helix* u širjem smislu. Deshayes u drugom izdanju Lamarck-ova *Histoire naturelle des animaux sans vertebres* od god. 1838 opisuje 225 vrsti roda *Helix*, 1 roda *Caracolla* i 2 roda *Anastoma*, skupa dakle 245 vrsti. Pfeiffer, u popisu svoje sbirke *Symbolae ad historiam Heliceorum viventium* od god. 1841, imao je 322 vrsti roda *Helix* — skupa računano dakako 8 vrsti *Nanina* i 1 *Anastoma*; u trećem dielu iste knjige od god. 1846 popisao je 1095 vrsti. Isti Pfeiffer u svojem djelu *Monographia Heliceorum viventium Vol. 1*, od god. 1847—48 ima preko 1150 vrsti. U trećem svezku god. 1853 opisuje 1639 vrsti; u četvrtom god. 1859 ima ih 2108. God. 1868 u petom svezku popisano je preko 2900; napokon u najnovijem dodatku — ili sedmom i osmom svezku god. 1875—1876 — ima već 3642 živućih vrsti „*surodice*“ *Helicacea* i *Vitrinea* (t. j. rodova *Zonites*, *Hyalina* itd.);[2] preko 50 izumrlih vrsti, poznamo danas skupa dakle blizu 3700 vrsti.

Je li dakle čudo, što jedini starina Pfeiffer, koji je lani slavio petdesetgodišnjicu svoga doktorstva, može tvrditi, da pozna najveći dio,

[1] Candèze. Société Entomologique de Belgique. 1873. No. 94, str. 2.

[2] L. Pfeiffer. Malakozoologische Blätter. XXIII. Bd. Cassel 1876, str. 68.

li još ne sve vrsti ovoga roda? Ali i to samo jednostrano, naime tućice, a svu životinju od velike većine vrsti nisu imali prilike proučiti niti on, niti drugi!!

Imao bi napose progovoriti o pomoćnih znanosti zoologije, ali koešta je jur simo i tamo natuknuto, a potanko razlaganje vodilo bi as odveć daleko.

Entomolog n. p. mora se svakako upoznati sa florom onoga kraja, oji je naumio protraživati. On mora udesiti svoje putke prema remenu, t. j. ima se obazirati na meteorologičke odnošaje dotične emlje. Iz toga su ponajviše izašla fenologička opažanja, bilo za ukce, bilo za ptice, koja u svom početku obećavaju postati koristmi za znanost samu i za naravnu ekonomiju.

Zoolog kano i botanik valja da barem na veliko poznadu geoloziju svoga zemljišta, al se moraju potanko upoznati sa topografijom dotičnoga kraja.

Proučenje geografičkoga razprostranjivanja životinja i bilina u će predpostavlja podpuno znanje fizičke, historičke i političke geografije. Historičke geografije bilo za tumačenje pisaca stare dobe, lo putnika srednjega vieka. Novovjeku političku geografiju, jer emda svi priznaju, da granice naravnih zoologičkih i botaničkih krajna sasvim se razlikuju od političkih, ipak se prirodopisci većom većinom za svoje radnje drže političkih granica. Tako i mi za sada držimo granica Trojednice, premda je uzki kraj duž ora od Kotora do Rieke, i opet sličan kraj od Rieke do Zemuna, oji nam prikazuje kut zemlje, na kom kutu nemože biti ograniena samostalna država budućnosti.

Topografičko znanje potrebno je zato, jer po tom kako koja vrst rebiva u ravnici ili u gori, na vlažnu ili suhu mjestu itd., znatno e mienjaju, i tako postanu posebne geografske ili topografske vrsti odlike.

Vrlo liepi primjer o tom imademo u *Helix arbustorum* L., koje u odlike različite po raznih gorah. Odlika *alpestris* (= *H. alpestris* Zieg) prebiva najviše po Alpah i po najsjevernih krajevih Europe; ruga je gorska odlika *Xatarti* (= *H. Xatarti* Farines) iz Pireenejah; treća alpinska odlika *rudis* (= *H. rudis* Mühlf., *H. aberata* Zieg.) prebiva po tirolskih Alpah. Gdje su mjestne okolnosti jako ovoljne, naraste ova helix velika. te imamo odliku *major* Pfeiffer; gdje nema dosta vapna, imamo opet drugu odliku *picea* (= H. icea Zieg. H. *Wittmanni* Zawadzky). Napokon krasna sedmogradka *H. aethiops* Bielz, premda većinom priznata kao „dobra vrst“

nije drugo nego geografičko-topografička forma iste vrsti, te mogli bismo baš reći, da je potencirana odlika forme nazvane *picea*.

Na 48. skupštinu njemačkih prirodoslovaca i liečnika u Gradcu pripoviedao je Kraatz zanimivi novi slučaj upliva tla i podneblja na kornjaše; pustimo, neka sàm govori: „zwei der Käfer-Gattung *Carabus* angehörige, specifisch verschiedene und auch recht verschieden aussehende Arten, nämlich *C. Ulrichii* Germ. und *monilis* Fabr. kommen in Serbien auf einer bestimmten Localität in zwei Formen vor, welche einander nicht nur durch gleich prächtige Färbung ähnlich werden können, sondern auch dadurch, dass bei beiden eine gleichartige Veränderung der Sculptur eintritt, welche darin besteht, dass die Streifen und Kettenstreifen der Flügeldecken viel schwächer als bei den Stücken aus allen übrigen Localitäten Europas erhaben sind, und fast ganz verschwinden können (namentlich beim *Car. Ulrichii* var. *arrogans* Schaum). Die ausgezeichnete Varietät des *monilis* wird in der deutschen entomol. Zeitschrift noch weiter als *Car. simulator* beschrieben und besprochen werden".[1] Kraatzu pako pružio je onda bio priliku o tom govoriti Dr. Wilckens, koji je držao vrlo zanimivo predavanje o obliku lubanje raznih pasmina domaćega vola, te je zaključio da: „Trotz der geringen Veränderlichkeit der Schädelformen können doch dauernde Einflüsse von Boden und Klima auch die starren Formen des Schädels abändern".[2]

Ima napokon mnogo vrsti životinja i bilina, koje prebivaju na jako malenom prostoru; hoćete li ih imati, morate si točno zabilježiti dotično mjestance.

Od umjetnosti prirodoslovcu potrebnih spomenuti ću drugdje crtanje; ovdje možemo navesti muziku. Važno je to osobito radi glasova životinja. Nješto je o tom napisao naš Vukasović, nu najzanimivija opažanja imamo od prof. zoologije Landois-a, koji je to u svojem djelu *Thierstimmen* potanko razpravio. Iztraživaocu takove struke nuždno je znanje akustike, dotično nota i muzike. Zato se ornitolozi već od davna služe u svojoj literaturi muzikalnimi notami.

---

[1] G. Kraatz. Deutsche Entomologische Zeitschrift XIX Jahrg. Berlin 1875, str. 427.

[2] Tageblatt der 48. Versammlung Deutscher Naturforscher und Aerzte in Graz. Graz 1875, str. 217.

Svatko zna, da su prvo sredstvo za iztraživanje prirode putovanja. Zato su prosvietljeni narodi potrošili velike svote na znanstvene ekspedicije po svietu.[1]

Geolog, mineralog kao i biljar vrlo malo trebaju na putu. Prvi nješto orudja, drugi pako tok za bilje (Botanisirbüchse), bugačice (Fliesspapier) i prešu. Zoolog nasuprot mora sa sobom vući kojekakvoga orudja za hvatanje životinja po zraku, iz vode, na zemlji, zatim više sprava, da ih na licu mjesta uzmogne prirediti za dalje pripravljanje. Ima napokon mnogo vrsti životinja, koje se dadu uloviti samo po noći; a zoolog i biljar moraju po koji put raditi po noći za motriti biološke, fiziološke i ine pojave, zatim razvitak mnogih organizma, što nebiva po danu.

Nijedna znanost netreba pako toliko posebnih zavoda koliko prirodoslovne u širjem smislu rieči. Medju prirodopisnimi jesu ipak najveći zahtievi oni zoologije. Medju ostalimi Drapiez veli: „La zoologie demande pour son étude des circonstances qu' il est plus difficile de réunir que pour les autres branches des sciences naturelles. De nombreuses préparations sont nécessitées pour la conservation des animaux; de vastes musées enrichis avec persévérance sont les seules archives qu' elle puisse utiliser avec fruit; mais tous les êtres animés, dénaturés par la mort, éprouvent des changements énormes qui accroissent les difficultés qu' elle offre à ceux qui la cultivent.[2] Čuveni A. Costa prof. zoologije napuljskoga sveučilišta, zagovarajuć povećanje dotacije za zoologički muzej reče: „La qual cifra . . . . . dobbiam confessare non essere in relazione con quella degli altri gabinetti di questa università, avendo considerazione ed alla vastità del regno animale, ed alla natura stessa degli oggetti i quali richiedono spese maggiori per la loro preparazione"; . . .[3] Nu njekoliko godina kašnje opet morao je izjaviti da: „La esperienza di parecchi anni ci ha dimostrato, che con tutte le possibili economie una metà circa della dotazione va spesa pel corredo materiale necessario per la preparazione e la conservazione degli animali."[4]

[1] Vidi n. pr. C. Martins. Voyage scientifique autour du monde de la corvette anglaise *Challenger*. I. — Historique des circumnavigations antérieures. Revue des deux Mondes. T. IV. Paris 1874, str. 761.

[2] Drapiez. Dictionnaire classique des sciences naturelles. Bruxelles 1853. Tome X. pag. 738.

[3] Annuario del Museo Zoologico della R. Università di Napoli. Anno II. Napoli 1864, str. 7.

[4] l. c. Anno VI. Napoli 1871, str. 7.

Zoologički muzeji su najskuplji; jer moraju imati nadievača za nagačenje životinja, osobito ptica i sisavaca, zatim preparatera za zootomička preparata u obće, napose za priredjenje okostnica itd. Ovi preparati su često tako nježne naravi, da ih obični naši umjetnici te struke neznadu praviti, nego sami strukovnjaci moraju se latiti takvoga materijalnoga posla, žrtvujuć tomu mnogo vremena. U obće svaki zoologički predmet, prije nego ćeš ga uvrstiti u zbirku, moraš ga pripraviti, da ga uzčuvaš. Jednostavno sušenje bilina za herbarium je mnogo laglji posao. Kad su napokon zoolog i botanik težkom mukom sastavili svoje zbirke, imadu paziti, da ih čim dulje sačuvaju; ali na koncu ipak moraju propasti. Mineralog i geolog nasuprot, kad su predmete sakupili, ne samo da neimadu dalje što prirediti, nego kad su zbirku postavili u ormaru, nećemo baš tvrditi, da će im biti vjekovječne, ali izim nješto vrsti soli, paluži itd., sigurno mogu ondje ostati po koje stoljeće bez ikakove pažnje.

Što se prostora tiče, herbarium treba najmanje mjesto, mineralogičko-geognostičke zbirke mnogo više, ali svakako najviše zoologičke. Toliko ako je govor o muzejih, a mineralogija i geologija niti drugo netrebaju.

Nu botanika je već davna više iskala: jur početkom četrnaestoga stoljeća utemeljio je Matteo Selvatico prvi botanički vrt u Salernu. Za ovim sliedili su oni u Mletcih (1333), zatim u Ferrari, Padovi (1533), Pisi (1544), Bologni (1568), zatim francezki i španjolski. Danas ne samo da ga mora imati svako sveučilište, nego i mnogi gradovi, gdje se nauka cieni, podigli su ga o svom trošku. Ovim odgovaraju zoologički vrtovi ili menažerije, koje su s početka — još u šestnaestom vieku — držale dakako iz samoga luksusa; ali ako njihovo uzdržanje mnogo novaca zahtieva, zato se to sada odštetuje tim, što su priredjene na korist nauke, osobito na proučenje kopnenih životinja i ptica, koje se drže u takozvanih *foliera* i *terraria*. Za proučenje pako vodenih i morskih životinja utemeljiše akvarije, u najnovije vrieme pako skupocjene zoologičke stacije. Tako je lani prigodom skupštine njemačkih prirodoslovaca i ljećnika u Gradcu proglašena otvorenom austrijska stacija u Trstu. Utemeljena na zahtjev bečkoga prof. zoologije Claus-a i gradačkoga prof. Schulz-a; njima ponajprije, zatim najboljim njihovim djakom na službi.

Dr. A. Dohrn sagradio je u Napulju krasnu palaču za njemačku zoologičku staciju, te sada radi u tom, da si pribavi posebni parobrod za izlete. U svoje vrieme kolala je viest po svih novinah

novoga i staroga svieta, kako je neki Anderson poklonio otok Penikese, na ušću Buzzard-Bay na južnoj obali Massachusetts-a, sa svimi pripadnostmi. Priložio je k tomu glavnicu od 50.000 dolara, te je tako glasoviti prof. Agassiz svečano bio otvorio *The Anderson School of Natural History*, poglavito dakako za proučenje morskih životinja. Yacht „Sprite", što ga je poklonio gosp. Galloupe stoji na službu ovoga zavoda, u kom se dakako radi samo ljeti, te ga i zovu zato *Summer School of Nat. Hist.*

Ako ćete napokon uniči u kakov zootomički ili fiziologički zavod, a da mu neznate svrhe, misliti ćete, da se nahodite u kakvom kemičkom laboratoriju ili u sličnom institutu. Ako zookemija spada ponajprije u područje lučbara, to se zoolog mora doniekle razumiti u lučbu

III.

Kako smo vidili, geologija, ta krasna struka za koju možemo reći, da se u njoj susretaju matematika i sve struke prirodolovne u najširjem smislu rieči, nepoznaje pojma vrsti, zato poto je nemožemo s te strane u pretres uzeti, ovdje ćemo započeti mineralogijom.

Naš prerano preminuli Vukasović pisao je o rudah: „Dočim Werer još god. 1817 ima po prilici 225 vrsti ruda, poznamo ih mi ada preko 700 nebrojeć ovamo onakovih vrsti, koje dosada nisu ovoljno izpitane".[1] Polag petoga izdanja klasičke mineralogije Amerikanca Dane od god. 1874 ima 837 vrsti, kojim pako Brush dolaje još 95 vrsti. Nu po pricko uzevši ovaj broj, pa obziruć se na o da mineralozi, kao i zoologi, nisu uvjek složni u shvaćanju pojma rsti, možemo uzeti da ih ima do 1000 i više. Neka si čovjek predzme proučiti ovu tisuću vrsti sa gledišta kristalografije ili fizičkih svojstva, neka izpita njihove sastavine ili njihovu uporabu u ekonomičkom i obrtnom smislu, neka napiše od svake vrsti i sve moguće suvrsti debelu monografiju, pa će ipak moći razmjerno dosta brzo doći do shvaćanja čitavoga rudstva. I zaista jedva bismo mineralogom nazvali onoga, koji se nebi mogao pohvaliti znanjem svih vrsti ruda. Ali ovdje nam valja primietiti, da pojam vrsti u mineralogiji nije baš sasvim istovjetan s pojmom organičkih vrsti. Uzmimo zato, da bi n. p. vrst u mineralogiji odgovarala pojmu bilinskoga ili životinjskoga roda, rudne suvrsti pako, da bi isto značile što u bota-

[1] Književnik, God III. U Zagrebu 1866, str. 542.

nici i zoologiji znači vrst, niti onda nebi se mogla mineralogija mjeriti sa zoologijom i botanikom. Neima zoologa ili biljara, koji bi se mogao pohvaliti poznavanjem svih vrsti svoga carstva, a još manje njihovim ustrojstvom i postupnim razvitkom od prvobitne klice do odrasloga pojedinca; zato dobro kaže Pöppig: „Es liegt auf der Hand, dass eine so erstaunliche Menge von Geschöpfen auch von dem schärfsten Verstande und dem besten Gedächtnisse weder erfasst noch behalten werden könnte“[1] Zato vidimo, da je poznavanje vrsti kod biljara ograničeno na veću ili manju naravnu ili političku pokrajinu, zoolog pako velikom većinom nije ograničen samo na pokrajinu, nego se mora stegnuti na proučavanje pojedinih redova životinja, i to više puta baš samo na jedan.

Što se biljarstva tiče, još je Cuvier iztaknuo, da: „Le nombre des animaux existant est *infiniment supérieurs* à celui des végétaux“[2] Neka nam bude i tu dopušteno čim više u kratko slediti napredak u poznavanju bilja. U Hipokratovih djelih — pisanih u petom i četvrtom stoljeću prije našega vremena — spomenute su 234 vrsti bilina. U prirodopisu bilinstva od Teofrasta — 310 do 225 god. prije našega vremena — može se računati, da ih ima blizu 500. Konrad Gesner oko sredine šestnaestoga vieka opisao je 800 vrsti; Clusius pako god. 1576 do 1400 vrsti. U posmrtnom djelu Jean a Bauhin-a god. 1650 opisano ih je 5266. Tournefort god. 1694 pobilježio je 10146 vrsti; god. 1704 Ray opisao ih je 18655. Nu Linné nije priznao za valjane mnoge vrsti prijašnjih pisaca, zato u svojem djelu *Species plantarum* izdanom god. 1753 opisuje 6200, kašnje je naučio poznavati 8551 vrst.

U početku našega vieka Persoon u svojoj *Synopsis plantarum* god. 1805—1807 označio je 20.000 vrsti, kojim, ako dodamo blizu 6000 tajnocvjetaka onda poznatih, dobivamo za ono doba blizu 26000 vrsti. De Candolle u drugom izdanju svoje *Théorie élémentaire de la Botanique* jamčio je, da se je onda poznavalo 30000 vrsti. God. 1824 Steudel izdade pod naslovom *Nomenclator botanicus* popis svih bilina do onda opisanih, koji imade 59684 vrsti javnocvjetaka i 10965 tajnocvjetaka, skupa 70649; u drugom izdanju god. 1840 ima 78000 imena vrsti samih javnocvjetaka.

---

[1] (E. Pöppig) Illustrirte Naturgeschichte des Thierreichs. I. Bd. Leipzig 1847, str. VIII.

[2] G. Cuvier. Histoire des progrès des sciences naturelles. T. I. Bruxelles 1837, str. 126.

Poslie toga nije izdan nikakav sveobći izkaz; ali je B. Delessert god. 1845 izračunao, da broj poznatih vrsti javnocvjetaka mora biti 80000, a 15000 tajnocvjetaka, ili skupa 95000. Skoro istodobno, t. j. god. 1846, englez Lindley je takodjer udario broj poznatih javnocvjetaka na 81000.[1]

Premda je djelo Willkomm-a starije nego Duchartre ovo, ipak su mu brojevi nješto veći, on piše naime: „Halten wir uns zunächst an di bekannten Pflanzenarten, ... so ergiebt sich, dass von den 85000 Arten ungefähr 57000 den Dicotyledonen, 13000 den Monocotyledonen, 1000 den Gymnospermen und 14000 den Sporenpflanzen angehören. Unter den letztern sind ungefähr 5000 Farrn, Equisetaceen, Rhizocarpeen und Lycopodiaceen, 2300 Laubmoose, 700 Lebermoose, 2500 Algen, 500 Flechten und 3000 Pilze."[2]

Vjerojatni broj poznatih i nepoznatih vrsti bilina računa se obično na 200000; nu Willkomm nagadja, da ih ima 300000, a to je svakako najveći približni broj. Uzmimo pako najmanji vjerojatni broj poznatih i nepoznatih, živućih i izumrlih zivotinja sa 1,200.000, pa ćemo se odmah uvjeriti da zoologa čeka tri puta veći posao nego biljara.

Želimo li pako izpitati što ima proučiti hrvatski biljar, to ćemo naći, da po Schlosser-Vukotinovićevoj *Flora croatica* Trojednica ima 3382 vrsti, a s onimi, koje su se kašnje obrele, svakako preko 3400 javnocvjetaka. U pogledu kriptogamičke flore dakako domovina nam je mnogo manje poznata. Medjutim polag iste flore imademo 64 vrsti paprata — *Filices* —. Mahovine — *Musci* — su najmanje poznate; u popisu slavonskih bilina Schulzer-a, Kanitz-a i Knapp-a ima ih jedva 60, mislim da se neću varati uzmem li približni broj domaćih vrsti 250. Frauenfeld popisao je do 800 vrsti resina — *Algae* — iz Dalmacije, i to bez diatomea i desmidiea. U Lorenz-a ima popis od 250 vrsti kvarnerskih diatomea po Grunow-u; držimo dakle, da će biti skupa svakako 1200 resina. I red lišaja — *Lichenes* — pomanje je iztražen; Körber je popisao do blizu 200 vrsti Istre, Dalmacije i Arbanije, vjerojatni broj može biti ipak 300 vrsti. Schulzer je popisao preko 900 gliva — *Fungi* — iz Slavonije, zato je vrlo vjerojatno da će u Trojednoj kraljevini biti

[1] Obširnije gledaj u P. Duchartre-a. Éléments de Botanique. Paris 1867, str. 763—766.

[2] Dr. M. Willkomm. Anleitung zum Studium der Wissenschaftlichen Botanik. Leipzig. 1854, str. 420.

najmanje 1000 vrsti. Svega skupa dakle u Trojednici raste preko 6200 raznih vrsti bilja.

Sada ćemo napokon potanko razviditi statistiku poznatih životinja; te ćemo ponajprije kratko i kronologički pregledati napredak u poznavanju vrsti životinja.

Započeti ću s otcem prirodoznanstva. Aristotel opisao nam je jedva 500 vrsti životinja; broj ovaj, inače znamenit ako pomislimo, da se kod njega nesmiju shvaćati vrsti, kao što ih mi smatramo, jer koji put opisuje rodne oblike (Genusformen)[1]. On dakle ima:

sisavaca	blizu	70	vrsti
ptica	„	150	„
gmazova (reptilia)	„	20	„
riba	„	116	„
kukaca i pauka	„	60	„
korepnjaka i vitičnjaka	„	24	„
mekušaca i iglokožaca	„	40	„
	skupa	480.	

Nije baš vriedno, da se obaziremo na ostale pisce prije Linné-a. Zato sam htio odmah prieći k samomu Linné-u, i navesti broj životinja, koje je on opisao u prvom izdanju svoga djela *Systema Naturae* od god. 1735, zatim opet statistiku polag dvanaestoga izdanja istoga djela od god. 1766—68; ali žalibože od ovih 12 izdanja Linné-a nema niti jednoga u naših knjižnicah. Moramo se dakle držati svjedočanstva Giestel-a[2], koji jamči da, u dvanaestom izdanju Linné opisuje do:

230	vrsti	sisavaca
946	„	ptica
292	„	gmazova
404	„	riba
3060	„	kukaca i napokon
1205	„	crvi, u koji razred je strpao sve nižje vrsti

životinja, koje nije kukcem pribrojio, skupa dakle imade 6.137 vrsti životinja. Već malo kašnje, kad je naime Gmelin poslje Linné-ove smrti god. 1788—98 priredio trinaesto izdanje Linné-ova sustava, broj poznatih životinja bio je više nego dvostruk; jer u Gmelin-a ima već 19.125 vrsti životinja i to:

---

[1] C. J. Sundevall. Die Thierarten des Aristoteles. Stockholm 1863. str. 23.

[2] J. Giestel Naturgeschichte des Thierreiches. Stuttgart 1848, str. 61.

442	vrsti	sisavaca
2.568	„	ptica
366	„	gmazova
836	„	riba
10.881	„	kukac i
4.032	„	crvi.

Djela Buffona, Cuviera nemamo takodjer, i njihovih suvremenika, da crpimo podatke iz te dobe. Vriedno će biti ipak spomenuti, što nam je iz druge knjige poznato,[1] da je Cuvier za sastavljenje svoga *Régne animal*, koje prvo izdanje uvidilo je sviet god. 1817., razpolagao samo sa 5636 vrsti, naime:

386	vrsti	sisavaca
765	„	ptica
239	„	gmazova
1.031	„	ribu
990	„	mekušca
1.988	„	zareznika (articulés)
237	„	zoofita.

To se samo po sebi razumieva, da se je onda poznavalo deset puta toliko vrsti. Nu prije nego što ću dalje poći, vriedno je, da ovdje istaknem, da akoprem je broj životinja, što je Cuvier uvrstio u svoj sustav, dosta malen, njemu je ipak bilo moguće sastaviti sustavno gotovu cjelinu, ter utemeljiti zoologički naravni sistem, koji nam danas još služi za podlogu naših sustava. Mimogred govoreć to je dokaz, kako se može na temelju razmjerno malena broja činbenica daleko dotjerati. Neka bude ovo odgovor onim, koji prigovaraju osobito geologom i zoologom, da njihovi sustavi o postanku i razvitku okruga zemaljskoga i njezinih organizma moraju biti neosnovani, zato što nam paleontologičko gradivo nije sačuvano u podpunom broju.

Po statistici Wagner-a, Göppert-a i Bronn-a od god. 1848—50. poznavalo se je do 106.897 vrsti živućih životinja i 22.462 izumrlih vrsti.

[1] F. Hoefer. Histoire de la Zoologie. Paris 1873, str. 359.

	1. Säugethiere	2. Vögel	3. Reptilien	4. Fische	5. Insekten	6. Spinnenthiere	7. Krustenthiere	8. Würmer	9. Weichthiere	10. Strahlthiere	11. Polypen	12. Infusorien	Im Ganzen.
Lebend	2067	70 0	1500	8000	65.000	3000	1500	1270	11.400	1232	3528	1400	106.897
Fossil	700	150	390	1461	1570	130	900	290	13.800	698	1703	670	22.462
Zusam.	2767	7150	1890	9461	66.570	3130	2400	1560	25.200	1930	5231	2070	129.359

„Es sind also in den beschreibenden Werken etwa 129.359 Thierarten aufgeführt; doch möchte die wirkliche Zahl der bekannten Thierarten wohl um $^1/_5$ geringer sein, da von Schriftstellern oft dieselbe Art unter 2 verschiedenen Namen angeführt und manche Spielart aus Speciesmacherei für eigeine Art ausgegeben ist. Zählen wir zu obiger Summe noch 80.000 lebende und 2000 fossile Pflanzenarten, so ist die Zahl aller beschriebenen organischen Körper etwa 211.359. Nach einer sehr mässigen Schätzung mag sich aber die Zahl aller Thier- und Pflanzenarten wohl auf 500.000 belaufen. Der grösste Theil jener 211.359 bekannten Arten kommt auf Europa, so dass diese Zahl sicher um ein sehr Bedeutendes grösser wird, wenn die übrigen Erdtheile erst noch genauer durchforscht sind. Linné kannte um 1748 etwa nur 1104 lebende Thierarten, deren Zahl sich jetzt alle 10 Jahre ungefähr um $^3/_5$ vermehrt hat. 1766 kannte mann etwa 100 fossille Thiere, jetzt über 22.000. Nehmen wir die Zahl der lebenden Säugethiere als 1 an, so erhalten wir für Infusorien so wie für Strahlthiere und Würmer etwa $^3/_5$, für Reptilien so wie für Krustenthiere $^3/_4$, für Spinnenthiere $1^1/_2$, für Polypen $1^3/_4$, für Vögel 3, Fische $3^3/_4$, Weichthiere $5^1/_2$ und für Insekten $31^1/_2$. Die Zahl der Insektenarten übertrifft also die der Säugethiere $31^1/_2$ mal.“[1]

Ovdje bismo mogli navesti još više takovih statističkih podataka iz srednje dobe našega vieka, nu pošto su si ponajviše slični, nije baš vriedno da to činimo.

Kad sam pako htio saznati, kako dan danas stojimo sa zoologičkom statistikom naišao sam i tu na potežkoće, koje sam teš-

[1] J. Leunis und F. A. Roemer. Synopsis der drei Naturreiche. Zoologie. Zweite Auflage. Hannover 1860, str. 8, 9.

kom mukom jedva svladao, i to zato, što nisam mogao naći statistike, sastavljene od jednoga čovjeka, nego sam koje kuda pabirkovao. Ovakovo pabirkovanje nemože već zato biti točno što, osobito kod nižih životinja, pisci različito shvaćaju i diele razrede i redove.

Najtočnije te mogli bi skoro reći savršene statističke zoologičke tablice našo sam u prvih knjigah novijega izdanja Bronn-ova djela: *Die Klassen und Ordnungen des Thierreiches*, gdje je točno naveden broj vrsti ne samo redova, razreda itd. nego upravo od svakoga roda. Ali u nastavku toga djela — koji će nam izmieniti ostarjeli Cuvier-ov *Règne animal*, kad bude gotov — čini se da se nastavljači neufaju latiti toga mučnoga posla, budući da nema više takovih tablica. I zaista kako se danas na sve strane radi, možemo tvrditi, da gotovo ne prodje dan, da prirodoslovci ne iznesu na vidjelo po koju stotinu novih vrsti životinja u velikom broju dnevnih publikacija; da mučim o silnom materijalu, koji leži neobradjen u stotine muzejah i zbirkah. Da se pako svatko može uvjeriti o tom, neka mi bude dopušteno spomenuti samo jedan primjer, koji je u svoje vrieme izkrivljen kolao po svih novinah staroga i novoga kontinenta. Mislim naime govoriti o takozvanoj Thayer-ovoj ekspediciji u Braziliju, o kojoj imam sada vjerodostojnih podataka.

Do godine 1865. poznato je bilo jedva 100 vrsti riba iz rieke Amazonas. Za 5 mieseci, što je glasoviti Agassiz sa svojim asistentom, onuda putovao, sakupio je do 2000 raznih vrsti. To je dakle dva puta više nego što ih ima sredozemno more, a više nego ih poznajemo iz atlantičkoga mora, od sjevernoga do južnoga stožera, Što više, sve rieke Europe od Taga do Volge imadu tekar 150 vrsti riba. Naravno je pako, da Agassiz nije mogao za tako kratko vrieme izcrpiti faune silnoga maranonskoga poriečja, zato on računa, da će ondje svega skupa biti 3000 do 4000 vrsti riba. Vrativ se s puta god. 1869. Agassiz pozvao je prvoga austrijskoga ihtiologa Dr. Steindachner-a, čuvara dvorskoga zoologičkoga kabineta u Beču, da bi došao tamo, te da skupa uzmognu urediti i proučiti silno brazilijansko gradivo, što se je čuvalo u muzeju u Cambridge kod Bostona. Steindachner dobio je od bečkoga dvora dopust na 2 god. i pol i tako se god. 1870. onamo zaputio. Jedva bijaše započeo radnju, kad je koncem god. 1871. po želji Agassiz-a učestvovao u Hassler-ovoj ekspediciji takodjer po južnih krajevih Amerike. Bilo što je Steindachner po ugovoru s Agassiz-om sklopljenim dobio duplikate tamošnjega muzeja, bilo što je sam nabrao, poslao je on god. 1873. i 1874. bečkomu kabinetu do 260 težkih sanduka

u kojih je bilo do 40.000 komada riba i 4000 komada gmazova. Za čuvanje prirodnina skupljenih od Hassler-ove ekspedicije potrošeno je do 3500 galona vinovice. Pisalo se je da će trebati barem 5 godina neprekidnoga rada, dokle se takova zbirka uredi i proučí. Neima dvojbe, da pošto je Steindachner postao ravnateljem bečkoga muzeja, da će on mnogo uraditi za unapredjenje ihtiologije. Eno dakle primjera, kako se za kratko vrieme silno blago nabrati može. Znamo pako, kako znanstvene ekspedicije do stožera i do srednje Afrike bivaju sve to češće, znamo da prirodoslovci danomice i na stotine putuju u tu svrhu po svih stranah zemlje.

Nigdje nisam mogao naći jedinstvene statistike o poznatih živućih i izumrlih vrstih životinja novijega vremena; zato držim shodnim ovdje podati ponajprije statističku tablicu polag djela Bronn-a, Schmarde, Carus-a i Gerstaecker-a; zatim će slediti statistička tablica, koju sam sastavio po navedenih i nekojih drugih auktorih. U prvi stupac stavio sam izvorno ime redova, i gdjegjde i razreda kako ih dotični pisac zove. U drugom sam naveo strane knjigah iz kojih sam crpio; u trećem stoji broj recentnih; u četvrtom broj izumrlih vrsti životinja.

I. Tablica. Statistika Bronn-a.[1]

				Rec.	Fos.
Amorphozoa					
I. Spongiae	Kn.	I., str.	25-26	298	502
II. Polycistina	„	„	42	102	426
III. Rhizopoda	„	„	78	826	1742
IV. Infusoria	„	„	133	590	malo
Actinozoa					
I. Polypi	Kn.	II., str.	72	1033	1408
II. Hydrae	„	„	84	8	nema
III. Medusae (1)	„	„	147-148	684	50
IV. Ctenophora	„	„	177	93	nema
V. Blastoidea	„	„	190	nema	51
VI. Crinoidea. Cystidea . .	„	„	237	nema	331
„ Brachiata .					
„ Articulata . .	„	„	238	38	649
„ Costata . . .					
VII. Asterioidea	„	„	292	221	112
VIII. Echinoidea	„	„	361	212	1465
IX. Scytodermata	„	„	406	178	nema

[1] Dr. H. G. Bronn. Die Klassen und Ordnungen des Thier-Reiches. Bd. 1—3. Leipzig—Heidelberg 1859—1866.

Malacozoa			Rec.	Fos.
Bryozoa	Kn. III., str.	98	571	1691
Tunicata	„ „	221	230	nema
Brachionacephala	„ „	309	80	1937
Elatobranchia	„ „	503	4398	7250
Prosocephala	„ „	566	50	125
Gastropoda. Pteropoda . .	„ „	647	84	136
„ Opistobranchia	„ „	803—807	825	332
„ Heteropoda . .	„ „	851	54	141
„ Prosobranchia(2)	„ „	1145	7500	7123
„ Pulmonata .	„ „	1247	5700	600
„ Cephalopoda .	„ „	1421	218	1780

II. Tablica. Statistika Schmardova.[1]

Sarcodea			Rec.	Fos.
I. Rhizopoda	Kn. I., str.	160	900	1800
II. Polycistina	„ „	168	250	500
III. Infusoria	„ „	182	600	—
IV. Spongiae			—	—
Coelenterata				
V. Anthozoa	„ „	210	1100	1400
VI. Medusae. Siphonophora	„ „	229	120	jedva
„ Discophora	„ „	231	600	što
„ Ctenophora	„ „	233	100	ima
Echinodermata				
VII. Asteroidea. Blastoidea	„ „	241	nema	50
„ Cystidea	„ „	242	„	80
„ Crinoidea	„ „	243	malo	560
„ Stellerida			—	—
VIII. Echinoidea	„ „	252—253	220	1500
IX. Holothurioidea . . .	„ „	260	200	nema
Vermes				
X. Turbellaria			—	—
XI. Cotylidea. Cestoidea .	„ „	282	250	malo
„ Trematoda .			—	—
„ Hirundinea .			—	—
XII. Nematodes	„ „	314	1200	malo
XIII. Rotatoria	„ „	343	200	„
XIV. Gephyraea			—	—
XV. Chaetopoda	„ „	360	1500	300

[1] K. Schmarda. Zoologie I. Bd. Wien 1871; II. Bd. Wien 1872. Gdje nema broja crta, to je zato što u Schmarde ništa nema.

				Rec.	Fos.
Condylopoda					
XVI. Cirripedia	Kn.	II., str.	16	100	50
XVII. Crustacea	„	„	26	3000	900
XVIII. Arachnoidea	„	„	49	2000	malo
XIX. Myriapoda	„	„	66	600	„
XX. Insecta. Rhyncota . .	„	„	88	12000	
„ Thysanura .				malo	
„ Orthoptera .	„	„	100	5000	
„ Neuroptera .				—	
„ Rhipiptera .				malo	2000
„ Aphaniptera				„	
„ Diptera . .	„	„	118	21000	
„ Lepidoptera .	„	„	130	20000	
„ Coleoptera .	„	„	142	80000	
„ Hymenoptera	„	„	162	16000	
Mollusca					
XXI. Bryozoa	„	„	183	600	1800
XXII. Tunicata	„	„	190	300	nema
XXIII. Spirobranchiata . .	„	„	198	80	2000
XXIV. Lamellibranchiata . .	„	„	213	4000	7800
XXV. Pteropoda	„	„	228	100	150
XXVI. Gasteropoda	„	„	239	15000	6000
XXVII. Cephalopoda . . .	„	„	271	218	1780
Vertebrata					
XXVIII. Pisces	„	„	300	13000	—
XXIX. Amphibia	„	„	360	400	malo
XXX. Reptilia	„	„	373-374	1300	400
XXXI. Aves	„	„	419-420	8000	230
XXXII. Mammalia	„	„	487-488	2300	800

III. Tablica. Statistika Carus-a i Gastaecker-a.[1]

				Rec.	Fos.
Vertebrata					
I. Mammalia	Kn.	I., str.	61	2100	800
II. Aves	„	„	213	8000	—
III. Reptilia	„	„	388	1000	300
IV. Amphibia	„	„	472	360	90
V. Pisces	„	„	512	9000	1000

[1] J. V. Carus und C. E. A. Gerstaecker. Handbuch der Zoologie. Leipzig 1863—1875. Nisu naveli brojeve poznatih vrsti za sve razrede životinja.

				Rec.	Fos.
Mollusca					
I. Cephalopoda	Kn.	I., str.		—	—
II. Cephalophora	„	„	641	15000	7000
III. Acephala	„	„	723	6000	8000
Molluscoidea					
I. Tunicata				—	—
II. Brachiopoda	„	„	778	—	1800
III. Bryozoa	„	„	790	600	1400
Arthropoda					
I. Insecta. Orthoptera . . .	Kn.	II., str.	39	5000	—
„ Neuroptera . . .	„	„	69	1000	malo
„ Coleoptera . . .	„	„	84	80000	1000
„ Hymenoptera . .	„	„	189	15000	malo
„ Lepidoptera . . .	„	„	226	15000	„
„ Diptera				—	—
„ Hemiptera . . .	„	„	287	12000	—
II. Myriapoda	„	„	312	600	—
III. Arachnoidea				—	—
IV. Crustacea. Decapoda . .	„	„	364	1500	—

Sustav sliedeće statističke tablice sastavio sam držeć se Carus-a i Gerstaecker-a, Schmarde i Claus-a. Da se nebi pako mislilo, da mi je stalo do novotarija, valja mi obrazložiti razloge, što su me na to nukali. Nisam mogao sliepo sliediti Claus-a, jer sam izostavio *„red“ Onycophora*, i to ne možda zato, što ga Schmarda i drugi smatraju prostim *„razredom“* vitičnjaka, nego s toga, što nema svega skupa možda desetak vrsti, jedinoga roda *Peripatus*, koje spadaju u taj red, a nijedna ne prebiva u Europi; nije dakle od osobite važnosti niti za obću, kamo li za hrvatsku statistiku. Osim toga Claus je uvrstio mahovnjake medju crve, ramenonožce pako stavio je u dodatku mekušcem, a za plaštnjake utemeljio je posebni *„typus“*. Ja sam volio za mekušće sliedeti Schmardu, koji je uvrstio plaštnjake, ramenonožce i mahovnjake u mekušće, kao što su to učinili Bronn i mnogi drugi; i to barem dotle dok im se njihovo mjesto drugdje nemože bolje odrediti nego dosada. Red pako *Pteropoda*, koga Schmarda, kao što i mnogi drugi priznadu, izostavih, držeć ga radje za *„podred“ Gasteropoda. Scaphopoda* pako, koja Schmarda ima kao podred pod imenom *Solenoconchae*, uzeo sam sa Claus-om za samostalni red. Znamo u obće, da se je u novije vrieme jako uzdrmao sustav mekušaca. Evo što nam Claus

veli za mahovnjake i ramenonožce: „Die Brachiopoden hat man oft als nahe Verwandte der Lamellibranchiaten betrachtet, die neuren Untersuchungen insbesondere über die Entwicklung haben jedoch gezeigt, dass unsere Thiere zu den *Bryozoen* und *Anneliden* in näherer Beziehung stehen. Vorläufig mögen sie als Anhang der Mollusken angereiht werden, denen sie unter Voraussetzung einiger wesentlicher Abänderungen und Vereinfachungen des Baues immer hin noch untergeordnet werden könnten. Jedenfalls würde die Bezeichung Molluskoideen* die nächste Berechtigung für die *Brachiopoden* haben. Dem gegenwärtigen Stande unserer Kenntniss würde es freilich am besten entsprechen, für *Bryozoen* und *Brachiopoden* einen besondern Typus als Molluskoideen aufzustellen und denselben zwischen Würmer und Mollusken einzuschieben.

* Dass eine solche Gruppirung in der vorliegenden Auflage unterlassen wurde, hat lediglich einen äussern Grund in der bereits früher den *Bryozoen* angewiesenen Stellung unter den Würmern. Die Unhaltbarkeit der Würmer als Typus wurde übrigens an Ort und Stelle ausdrücklich hervorgehoben, wenngleich auch zur Zeit eine Auflösung derselben in natürliche Abtheilung vom Werthe des Typus noch nicht angezeigt erschien."[1] Spužve, koje je Claus uvrsti u miešice, volio sam sa Carus-om staviti u pražive, što je po prilici učinio i Schmarda, koji ih je umetnuo u diviziju *Sarcodea*. Što se kukaca tiče, Schmarda je prihvatio 10 razreda; moguće da imam pravo, nu ja sam volio sa Claus-om i Gerstaecker-om, koji slijede stariju i obćenito prihvaćenu razredbu, uzeti 7 razreda. Napokon mjesto novijih imena: *Coelenterata, Hexapoda* itd., rabio sam radje starija *Zoophyta, Insecta* itd.

---

[1] C. Claus. Grundzüge der Zoologie. 3-e Auflage. Marburg und Leipzig 1874—76, str. 821.

IV. Tablica približne današnje statistike.

	Rec.	Fos.	Skupa
Protozoa			
1. Rhizopoda (3)	1150	2300	3450
2. Infusoria (4)	600	—	600
3. Spongiae (5)	600	500	1100
Zoophyta (Coelenterata) (6)			
4. Anthozoa (7)	1100	3000	4100
5. Hydrozoa	800	—	800
6. Ctenophorae	100	—	100
Echinodermata			
7. Crinoidea	40	700	740
8. Asteroidea	250	120	370
9. Echinoidea	200	1500	1700
10. Holothurioidea	200	—	200
Vermes			
11. Platyhelminthes (8)	1000	—	1000
12. Nemathelmintes	1200	—	1200
13. Rotifera	200	—	200
14. Gephyrei (9)	50	—	50
15. Annelides (10)	1500	300	1800
Arthropoda (11)			
16. Crustacea	5300	1050	6350
17. Arachnoidea	4600	—	4600
18. Myriopoda	800	—	800
19. Insecta. (Hexapoda) Orthoptera	5000		
» » Neuroptera	3000		
» » Rhynchota	12000		
» » Diptera	24000	2000	185000
» » Lepidoptera	24000		
» » Coleoptera	90000		
» » Hymenoptera	25000		
Mollusca			
20. Bryozoa	600	1800	2400
21. Tunicata (12)	350	—	350
22. Brachiopoda	100	2000	2100
23. Lamellibranchiata	6000	8000	14000
24. Scaphopoda (13)	60	150	210
25. Gastropoda (14)	15100	8150	23250
26. Cephalopoda (15)	250	6000	6250
Vertebrata			
27. Pisces (16)	13000	1200	14200
28. Amphibia	400	100	500
29. Reptilia	1300	400	1700
30. Aves (17)	11100	250	11350
31. Mammalia	2300	800	3100
Svega skupa	253250	40320	293570

Danas dakle poznajemo po prilici 300.000 vrsti živućih i izumrlih životinja. Prigovarati će se, da medju ovimi imade mnogo sinonima i nevaljanih vrsti, postavljene na već navedene mnogovrstne variacije, koje će se morati ukinuti; nu takove praznine lako se izpunjuju novimi vrstmi, koje se danomice pronalaze. S druge strane pako možemo tvrditi, da su ovi brojevi jako daleko te upravo izpod svake istinosti; jer ako bismo se htjeli upustiti u račun vjerojatnih brojeva živućih vrsti, ti bi brojevi ogromno poskočili za sve razrede, a ponajviše za razrede kukaca i mekušaca. Da to neidemo na dugo i široko razlagati, dovršiti ćemo ovo poglavje sa njekoliko primjera. O opnokrilcih n. p. piše Schmarda: „Die Zahl der bis jetzt beschriebenen Immen ist über 16.000. Da viele zu den kleinsten Insecten gehören, andere sich durch parasitische Lebensweise der Beobachtung entziehen kann man wohl annehmen, dass ihre Zahl nicht kleiner sein wird als jene der Coleopteren."[1] Isti o leptirih veli: „Die Zahl der Schmetterlinge wird von Speyer auf 200.000 Species geschätzt, von denen jedoch kaum der 10 Theil beschrieben ist."[2] O ukupnom razredu kukaca pišu Carus i Gerstaecker: „Wenn sich die Zahl der gegenwärtig bekannten Insecten in runder Summe auf 150.000 Arten veranschlagen lässt, so kann dieselbe nur als ein geringer Bruchtheil der überhaupt existirenden, welche man mit Zugrundelegung des Verhältnisses von etwa 30.000 Insecten bei 7000 Phanerogamen innerhalb Europa's, auf mindestens eine Million geschätzt hat, angesehen werde."[3] Glasoviti Kiesewetter pako: „Das Gesammtgebiet der Entomologie ist so gross, dass es für den Einzelnen unmöglich ist, die Sammlung auf alle Insekten gleichmässig zu erstrecken, wenn er nur einigermassen gründlich sein und etwas wissenschaftlich Brauchbares leisten will. Die Zahl der auf der Erde vorhandenen verschiedenen Insektenarten ist mit einer *Million* nicht zu hoch angeschlagen."[4] U novije vrieme opet piše Gerstaecker: „Da man mit Zugrundelegung des zwischen den Europäischen Insekten und Phanerogamen bestehenden Zahlenverhältnisse die Classe der Insekten allein als sich auf 1 bis $1^1/_2$ *Millionen* Arten balaufend taxirt hat, so würden die bis jetzt bekannt gewordenen Glieder-

[1] Schmarda Zoologie. II. Bd. Wien 1872, str. 162.
[2] Schmarda l. c. str. 130.
[3] Carus und Gerstaecker l. c II. Bd. str. 33.
[4] Der Naturaliensammler von. H. v. Kiesemvetter. et Th. Reibisch. Leipzig 1876, str. 3.

thiere noch sehr weit gegen die wahrscheinlich existirenden zurückstehen."[1] Belgijanski koleopterolog Candèze veli: „L'entomologie est devenue, à l'heure qu'il est, une science tellement vaste que la connaître dans tous ses détails n'est plus possible, même pour la tête humaine la mieux douée sous le rapport de la mémoire. Que dis-je, l'*étude d'une famille, d'un simple groupe d'insectes suffit à absorber tous les moments qu'un homme peut y consacrer pendant toute son existence*.."[2]

Faktični broj živućih i izumrlih mekušaca mora takodjer segnuti na stotine hiljada. Za čudo mi je, što nisam nigdje naišao na vjerojatni broj konkilja; medjutim D'Orbigny-ove i Deshayes-ove pripravne radnje dadu slutiti na ogromne brojeve. Polag naše statistike, računajuć za sada ovamo i ramenonožce, ima 21,510 živućih vrsti i 24.300 fosilnih, svega skupa dakle 45.810 vrsti. Ali evo što je pišao D'Orbigny još god. 1845: „En résumé, non-seulement il n'existe point d'ouvrage général qui présente l'ensemble des connaissances relatives aux Mollusques vivants et fossiles; mais encore on ne connaît rien de complet sur l'étude particulière des animaux mollusques, des Coquilles vivantes et des Coquilles fossiles.

Je fus surtout frappé de cette vérité, lorsqu'après vingt années d'observations sur la zoologie de toutes les régions, je voulus, pour mes divers travaux, scruter tour à tour la science relativement aux animaux mollusques, aux Coquilles vivantes et aux Coquilles fossiles. En rencontrant une foule d'erreurs dans les ouvrages les plus accrédités, je sentis bientôt que je ne pourrais moi-même rien faire de certain sans avoir préalablement acquis une connaissance détaillée de tout ce qui existait. Je ne m' effrayai point de l'immensité des recherches à faire; je me mis à l'oeuvre avec courage. Je réunis successivement tous le matériaux épars relatif aux animaux, afin de compléter et de rectifier ma classification; je rassemblai toutes les données de la Conchyliologie vivante, depuis l'établissement des genres et des espèces par Adanson, Gualtieri et Linné jusqu'à l'époque actuelle; je tirai des ouvrages de Géologie et de Paléontologie les nombreuses espèces publiées dans toutes les parties du monde. Après un travail de dix années, j'avais réussi à rassembler plus de *soixante-dix mille documents* épars dans

[1] A. Gerstaecker in Bronn Klassen und Ord. des Thier-Reiches. V. Bd., str. 275.

[2] Candèze. Société Entomologique de Belgique. 1873. No. 94, str. 2.

tous les travaux de Zoologie, de Conchyliologie et de Paléontologie."[1] Broj što nam ga daje Deshayes za živuće vrsti je istinabog dosta manji od našega; nu zato je kod njega mnogo veći onaj izumrlih vrsti, jer u svom uvodnom predavanju od god. 1872 veli: „En effet, messieurs, près de 20.000 espèces vivantes sont actuellement connues, et environ 50.000 espèces fossiles sont inscrites dans les ouvrages des palèontologues. La conchyliologie en ce moment dispose donc d'un matériel de 70.000 espèces."[2] O statistici izumrlih životinja u obće evo što napokon piše Zittel u svom najnovijem djelu: „Ueber das numerische Verhältniss der fossilen und lebenden Pflanzen und Thiere liegen aus neuerer Zeit nur ganz vereinzelte statistische Berichte vor. Im Jahre 1849 hatte Bronn ein Verzeichniss aller damals bekannten Fossilen Arten veröffentlicht und darin 2050 Pflanzen und 24.300 Thiere aufgezählt, während man um dieselbe Zeit etwa 72.050 lebende Pflanzen und circa 100.000 lebende Thier-Arten kannte. Es war dis bereits eine erstaunliche Vermehrung gegen die älteren Verzeichnisse, welche z. B. im Jahre 1820 nur 127 fossile Pflanzen und 2100 fossile Thiere erwähnten. Heutzutage ist auch die Bronn'sche Statistik völlig veraltet. Die Zahl der Fossilen Arten hat sich in steigender Progression vermehrt, so dass jetzt fast in allen versteinerungsfähigen Abtheilungen des Thierreichs die Zahl der Lebende Arten von den Fossilen übertroffen wird. In der Molluskenordnung der vierkiemigen Cephalopoden stehen sogar den 6 lebenden Nautilus-Arten nach Barrande aus einer einzigen, der silurischen Formation 1622 Fossile Arten gegenüber und an diese schliessen sich aus anderen formationen noch mindenstens 3000 Nautiliden und Ammonitiden an. Aus der Classe der Brachiopoden kennt man jetzt etwas über 100 lebende und mindestens 2000 Fossile Arten. Obwohl grosse Abtheilungen des Pflanzen- und Thier-Reichs ihrer ganzen Beschaffenheit nach gar keine Fossilen Reste hinterlassen können, so lässt sich doch schon jetzt aus dem rapiden Anschwellen des paleontologischen Materials mit Sicherheit vorraussagen, dass dasselbe in einiger Zeit dem zoologischen am Umfang wenigstens gleichkommen wird."[3]

[1] A. D'Orbigny. Mollusques Vivants et Fossiles. T. I. Paris 1845, str. 9.

[2] Deshayes. Leçon d' ouverture. Histoire de la Conchyliologie (Revue Scientifique). Paris 1872, str. 7.

[3] K. A. Zittel. Handbuch der Palaeontologie. München 1876, str. 8.

Pošto smo sada vidili, kolik je po prilici broj dosada poznatih rsti životinja čitavoga svieta, i donekle vjerojatne brojeve, osobito e nas zanimati, da izpitujemo, koliko od ovih vrsti možemo računati da prebivaju u trojednoj kraljevini. U koliko će pako naveeni brojevi biti manje ili više približni, ili baš izviestni, to će nam azjasniti opazke, koje smo dodali za svaki razred i red. Fosilne rsti smo sasvim izpustili, budući da su nam literarni podatci vrlo edostatni. Medjutim bit će svakako vriedno da ovdje spomenemo osti velikih sisara potopne dobe, koje su dosta obične po Slavoiji; ali nismo dospjeli sustavno jih potražiti i proučiti. Nemožemo išta kazati nit o fosilnih radobojskih pticah, jer žalibog nemamo leyer-ove razprave o tom. Više je izdano o tercijarnih ribah osoito iz Podsuseda, te iz otoka Hvara kod Starogagrada. Od meušaca poznato je više stotina vrsti, te ćemo ih još na stotine proaći. Za naše krajeve jesu najzanimivije izkopine bogatih sladkoodnih naslaga osobito Slavonije i Dalmacije, odkuda do danas leumeyr-ovimi i mojimi radnjami opisano je 182 vrsti, naime 44 koljkara i 138 puževa. Terciarni zarežnici iz Radoboja jesu na lasu po čitavom svietu, pošto ih je izdao glasoviti Heer, te nije igdje nadjeno toliko vrsti na tako malenomu prostoru kao u Raoboju. Opisao je Heer 178 vrsti, te baš 12 pravokrilaca, 2 mriezorilaca, 51 polukrilac, 56 dvokrilaca, 7 leptira, 8 kornjaša i 42 nokrilaca. Svaki put kad pomislimo, da nam je ovo paleoentoološčko blago skoro sve otišlo iz zemlje na ures tudjih muzeja, ce nas boli, i moramo priznati naše barbarstvo, da se nije našao vjek, koji bi to spasio našemu narodu. S druge strane baš oni udi, koji su se u nas hvalili svojim patriotizmom i svojim znaem, oni, koji su tomu pozvani bili, najviše su krivi. Oni isti ljudi u danas usudjuju se još poslati naše prirodne starine u inozemvo jedino, da udju u milost ovoga ili onoga učenjaka, neznajući ožda da je to zločinstvo napram domovine.

Latinskim imenom redova životinja u obće i razreda kukaca, doali smo hrvatska imena, najviše po Torbaru i Šuleku; jer težko da e se koj zoolog sprijateljiti sa Vukasovićevim načinom, dobrim ožda za škole i za običnu porabu, osobito u liepoj literaturi, ali kusio sam ga neprikladna za strogo znanstvenu porabu. Imena: korenonožci" i „ramenonožci" jesu po Fričevoj českoj zoologiji.

V. Tablica. Hrvatska statistika.

Protozoa = Prašivi		
Rhizopoda = Korenonožci [18]	200	
Infusoria = Nevidi [19]	200	
Spongiae = Spužve [20]	140	
Zoophyta = Mješice		540
Anthozoa = Cvietnjaci [21]	50	
Hydrozoa = Sveživi [22]	80	
Ctenophorae = Rebraši [23]	6	
Echinodermata = Iglokožci		136
Crinoidea = Stapčari [24]	1	
Asteroidea = Zviezdaši [25]	30	
Echinoidea = Jažaci [26]	12	
Holothurioidea = Trpovi [27]	20	
Vermes = Crvi		6
Platyhelmintes = Plošnjaci [28]	180	
Nemathelmintes = Oblići [29]	200	
Rotifera = Trepušnjaci [30]	25	
Gephyrea = Brizgavci [31]	5	
Annelides = Vitičnjaci [32]	160	
Arthropoda = Sglavčari		5
Crustacea = Korepnjaci [33]	420	
Arachnoidea = Paukovci [34]	300	
Myriopoda = Stonoge [35]	20	
Insecta = Kukci. Orthoptera = Pravokrilci [36]	160	
„ „ Neuroptera = Mriežokrilci [37]	200	
„ „ Rhynchota = Polukrilci [38]	600	
„ „ Diptera = Dvokrilci [39]	2200	
„ „ Lepidoptera = Leptiri [40]	2500	
„ „ Coleoptera = Kornjaši [41]	5000	
„ „ Hymenoptera = Opnokrilci [42]	2600	
Mollusca = Mekuši		1400
Bryozoa = Mahovnjaci [43]	120	
Tunicata = Plaštenjaci [44]	50	
Brachiopoda = Rameonožci [45]	7	
Lamellibranchiata = Školjke [46]	200	
Scaphopoda = Krponožci [47]	5	
Gastropoda = Trbonožci [48]	710	
Cephalopoda = Glavonožci [49]	9	
Vertebrata = Kralješnjaci		110
Pisces = Ribe [50]	380	
Amphibia = Vodozemci [51]	15	
Reptilia = Plazavci [52]	27	
Aves = Ptice [53]	341	
Mammalia = Sisari [54]	80	
		84
		1725

IV.

Neizmjernost zoologičkih znanosti sastoji se dakle ponajviše u prevelikom broju dosada poznatih vrsti i u njihovoj raznolikosti. Nu za koliko će se pako ovo polje razširiti, ako se mjesto dosadašnjega načina razlučivanja vrsti, pristane uz onaj, što ga predlaže dr. Neumeyr u svom djelu o slavonskih naslagah sa kongerijami i paludinami? Po tom nebude li se nadalje gledalo samo na tako zvane dobre vrsti, nego baš svaka pojedina „forma". Ove forme morat će se bezuvjetno razlučiti i nazivati binominalnim Linnè-ovim sustavom, upravo tako dakle, kako se je dosada postupalo sa vrstmi; van ako se do skora pronadje praktičniji način nazivanja, što mi se medjutim nečini baš tako lako, jer je Linnè-ov sistem toli jednostavan, koli praktičan, samo ako se nebude zlo rabio.

Pošao bih predaleko, kad bih htio potanko razlagati Neumeyr-ov način, zato upućujem na njegovo tumačenje sadržano osobito u poglavjih „C. Ueber die Methode der paleontologischen Untersuchung. D. Das Auftreten und die Bedingungen der Variation. E. Die Species in der Palaeontologie."[1] Ovim sistemom će se ogroman i sada već broj vrsti na jednom znatno povećati. Neka kažu protivnici što hoće, tako zahtieva napredak znanosti i njezini današnji smjer. S druge strane pako poznato je svakomu, da dosadašnji sistem nije baš bio bez meteza, kako bi se na prvi mah činilo. Da vidimo kako se je dosada postupalo. Pod jednim imenom strpane su često razne forme, bez da su se pojedine spomenule, a još manje opisale, ili u najboljem slučaju, ako su se te forme razlučile, to se je obično činilo pod imenom varieteta, a ti varieteti većinom nisu se potanko opisivali, nego jednostavno razlučili latinskimi i grčkimi slovi, brojevi itd.; po koji put pako dobili bi posebno ime, te smo imali trinomialnu nomenklaturu. Tako bi još moglo proći, kad bi bilo u svem tom reda i sloge; ali vrlo se je malo marilo za te odlike te ih je svaki po volji dielio i bilježio, slabo kada se obziruć na razdielbu prijašnih auktora, na koju se kako rekoh, nije uviek ni obzirati moglo, budući bez opisa.

U kratko svaki zoolog ili biljar rado će priznati, da ako u pogledu razlučenja vrsti životinja i bilja nevlada medju prirodoznanci najbolji sklad, u pogledu tako zvanih suvrsti, pasmina, odlika i forma

[1] M. Neumeyr und C. M. Paul. Die Congerien- und Paludinenschichten Slavoniens und deren Faunen. Ein Beitrag zur Descendenz-Theorie. Wien 1875. str. 92—106. — S. Brusina Journal de Conchyliologie. Vol. XXIV. Paris 1876, str. 115.

u obće vlada pravi kaos. Razlučimo dakle binomialnim sustavom svaku formu, kao što je Neumeyr učinio za naše slavonske izkopine, ili Westerlund, u svom djelu o mekušcih Švedske i Norvegije.[1] Istina za čas bit će nam jako povećan broj forma, pa ćemo imati velik broj imena; ali ćemo tim veću korist polučiti jer, 1. doći ćemo do veće stalnosti, 2. do veće znanstvene točnosti i savršenosti. Svakako velika istina *qui bene distinguit bene docet*, mora biti naše geslo. U protivnom slučaju ne samo da nećemo doći do ikakove stalnosti, nego će kaos postati sve to veći. Kaos tim sigurniji, kad bude govor o formah jedinstvenoga porekla, dakle o formah medjusobom tako sličnih, da bez opisa i posebnog imena razpoznanje neće biti moguće. Njekoliko primjera razjasniti će možda bolje ove rieči. Entomolog n. pr. govori u obće o vrstih nazvanih *Harpalus cribricolis* Dejan, a nekaže je li on imao pred očima obliku iste vrsti, koju je Fairmaire nazvao *H. crassiusculus*, ili Chaudoir-ovu *H. annulatus*, ili Ménétriès-ovu *H. convexicollis*, iliti napokon *H. Fauveli* od Mathan-a? Tko neće priznati, da ako nam isti točno nenaznači koju je formu opazio, da se neće ni drugi moći okoristiti njegovimi opazkami?

Moj prijatelj Allery de Monterosato, a s njim još nekoji drže, da su *Columbella Gervillei* Payraudeau-ova, moja *C. decollata* i *C. Brisei* Chiereghini-eva proste odlike od poznate Linnè-ove *C. scripta*. Neima sumnje, da su to forme potekle iz jedne prvobitne, i da su si slične; ali s druge strane vrlo je lako razpoznati jednu od druge; a pošto svaka od ovih forma ima svoje posebno prebivalište, nuždno je da se uvjek znade koju je baš formu jedan ili drugi vidio. Neće li tako, nego će nam uvjek govoriti o vrsti *C. scripta* u širjem smislu: koja nam onda korist, gdje je onda nuždna i hvaljena točnost pozitivnih nauka?

Isto tako zahtievam od erpeteloga, koji će mi govoriti o *Callopeltis quadrilineatus* Pallas, a neće si dati truda da ga potanko opiše, da mi barem označi je li opazio tipičnu formu nazvanu *Coluber leopardinus* Schlegel, ili krasnu našu dalmatinsku suvrst *Coluber trilineatus* Metaxà, iliti napokon *Coluber cruentatus* Steven?

Neka nam ornitolog nespominje vrst *Sitta Europaea* Linnè-a, neupozoriv misli li običnu europsku i tipičnu formu, ili možda suvrst *S. caesia* Meyer et Wolff, ili *S. Sibirica* Pallas. Govori li o sivom

[1] Exposé critique des Mollusques de terre et d'eau douce de la Suède et de la Norvége. Upsal 1871.

sokolu — *Falco communis* Gm. (= *F. peregrinus* Gm. et auct.), valja da naznači je li tipična forma staroga svieta, ili suvrst *F. melanogenys* Gould (= *F. peregrinus* Vig.) iz Australije i Jave; je li *F. anatum* Bonap. (= *F. peregrinus* Wils) iz Amerike, iliti *F. minor* Bonap (= *F. peregrinus* Smith) sa južne Afrike.[1]

Ako to pako smatramo potrebnim, kad se radi o geografskih odlikah kao što su navedene, još više biti će potrebno točno naznačenje suvrsti onda kad ove često prebivaju skupa u jednom te istom priedjelu, kao što su one vrsti Linnè-om nazvane *Budytes flavus;* ter nam onda mora motritelj svakako kazati, govori li on o suvrsti *B. campestris* Pallas, da li o *B. cinereocapillus* Savi-a, da li o *B. melanocephalus* istoga auktora. Onda se nesmie kazati za sve ove forme da: „werden wohl bald ein Opfer der Theorije Darwins",[2] nego na suprot valjati će ih nadalje razlučiti i voditi pod gore navedenimi imeni, jer kad se nebismo obzirali na takove odrode, to bi nas baš dovelo do toga, da bismo descendentalnoj teoriji oduzeli najbolje podloge.

Biljari su i u tom nadkrilili zoologe; jer ne samo što je kod njih opaziti veći sklad u razlučenju suvrsti i odroda, nego oni se znadu prilično sporazumiti i o polutanskih formah. To su oni naravno mogli prije postići zato, što se sve moguće variacije bilja dadu s prvoga početka laglje opaziti nego kod nestalnih životinja. Napokon rekao bih, da je mnogo dopriniela ovakomu sporazumku poraba latinskoga jezika, komu su skoro svi biijari raznih naroda ostali vjerni.

V.

Gore navedeni brojevi i promjenljivost vrsti dotječu sami sobom za dokaz neizmjernosti zoologije, i kao da ovi nisu dovoljni, da nas glava zaboli, ima još momenta, koji sve to više razširuje ogromno ovo polje Zoolog naime ima napose proučiti preobraženje životinja. Ima metamorfoza i u rudâ i u bilinâ; ali ove nisu niti izdaleka kolike su kod životinjâ. Osim toga pošto u rudâ i bilinâ nema svojevoljna kretanja, motrenje njihovih metamorfoza je bez prispodobe laglje.

Dozvati ću u pamet svakomu poznate preobraze kukaca, uslied kojih mora entomolog da prouči od svake vrsti ličinku, kukuljicu itd., oblike jedan od drugoga skroz različite. Broj vrsti pako, koje se ne preobrazuju, vrlo je neznatan. Koliko vremena mora žrtvo-

[1] Točnu obilatu sinonimiju našao sam u djelu: Elliott Coues. Birds of the Nortwest. Washington 1874, str. 341.

[2] A. Fritsch. Naturgeschichte der Vögel Europa's. Prag 1870, str. 130.

vati entomolog, da obhrani sam i da motri mnogobrojne preobraze kukaca? Poznato je, da leptiraši, da dodju do dobro sačuvane zbirke leptira, i da laglje uzmognu proučiti njihove preobraze, odhranjuju leptire iz jajeta; koliko truda treba, da čovjek udje u trag jajetu, da nadje dotičnu hranu gusjenicam, te da ih prehrani uz više nedjelja, dok dobije gotova leptira? Danas nema gotovo ciene zbirka koja nije tako sastavljena; to valja ako ne za tudje, svakako za europske vrsti. Ima na stotine i tisuće vrsti vrlo sitnih kukaca, koje su poznate samo tako, što su ih entomologi velikim trudom i neopisivom strpljivošću uzgajali u tišini svojih kabineta; osobito na pr. opnokrilci nametnici, medju ovimi šiškari — *Cynipida*, — od dvokrilca pako veliki broj svakojakih muha i komaraca.

Metamorfoze nižih morskih životinja tolike su, te možemo tvrditi, su se tekar nedavna počele proučavati. To i jest glavni uzrok utemeljenju skupih zoologičkih stacija, o kojih ću takodjer koju progovoriti. Osobito zanimive i još jako malo poznate su metamorfoze klobučujaka *(Medusae)*. Opisano je mnogo vrsti rodova *Coryne*, *Syncoryna*, *Podocoryna* itd. kao da su samostalne vrsti i rodovi; pa kad tamo, pronadjeno je, da su to ličinke ili bolje rekuć polipne forme, od razne vrsti klobučnjaka.

Ličinka morske sviezde *Ophiolepis ciliata* opisana je bila kao *Pluteus paradoxus*. Ona pako našega krasnoga i jedinoga stapčara *Comatula Mediterranea*, kao *Encrinus Enropaeus*.

Ličinke razne vrsti prugova *Palinurus* dugo su bile smatrane kao samostalni rod korepnjaka. Još slavni Milne Edwards, u svom klasičkom i do danas nenadkriljenim prirodopisu korepnjaka opisuje do 15 vrsti toga roda *Phyllosoma*, te za njih i za rod *Amphion*, koga će valjda skoro dostići ista sudbina, utemeljio je posebnu familju dvooklopnjaka — *Bicuirassés*. Isto tako premda je *Thompson* dokazivao, da vrsti Boscova roda *Zoëa* nisu drugo nego ličinke roda *Carcinus*, Westwood se je žestoko protivio takvomu tumačenju, sam Milne Edwards u navedenom djelu nije se pokazao sklon pristatiti uz Thompson-a mnienja.

Povjest čudnovata stvorenja *Entoconcha* možemo pribrojti u najzanimivije ukupne zoologije. Baveći se glasoviti Jahannes Müller god. 1851 u Trstu, opazio je taj stvor u tielu, trpa nazvan *Synapta digitata* Mont.[1] Ta je vrst nadjena do sada na Hvaru i na Visu, ja

[1] J. Müller. Ueber Synapta digitata und über die Erzeugung von Schnecken in Holothurien. Mit 10 Kupftaf. Berlin 1852.

mačno će se i drugdje naći po našem primorju, i u njega dakle takodjer po koja *Entoconcha*. Müller ponajprije je mislio, da su to nametnici sinapte, te ih nazvao *Entoconcha mirabilis*, kašnje pako držao je, da su tvorine same sinapte. Počela se je sve to više učiti fenomenalna narav životinjice; medju ostalimi Baur se je za više mjeseci nastanio u Trstu, da rieši zagonetku. Napokon je dokazao, da je *Entoconcha* posebno stvorenje, koje živi kao nametnik sinapte, te obširno protumačio vrlo čudnovate ove vrsti, nu nije mu pošlo za rukom saznati kada i kako nametnik udje u tielo sinapte. Berlinska akademija znanosti razpisala je nagradu za onoga, koji će to pitanje riešiti; ali je to danas još otvoreno pitanje, akoprem se je potrošilo sila vremena i novaca, da se ta zagonetka odgonete. Jer valja znati, da uz ostale potežkoće, još je i ta, da se u sto *Synapta* jedva jedna *Entoconcha* nadje, vrlo riedko više od 2 do 4, a Baur protražio ih je koj put 500 do 600 komada nenašav nijedne.

Da se pako nebi pomislilo, da toga ima samo kod nižih životinja, napominjem, što i neprirodoznanci znadu za preobraze obične žabe. I to je podobro poznato, što su u novije vrieme pronašli, da tobožnja vrst, koju su nazvali *Siredon pisciformis* ili *S. mexicanus*, nije no ličinka meksikanskoga daždenjaka *Amblystoma axolotl*, koja je vrst sada jako poznata iz kućnih akvarija. Isto je tako *Siredon lichenoides* Baird ličinka vrsti nazvane *Amblystoma mavortium* Baird. A prije toga svi erpetolozi, i sam Duméril, uvrstili su tobožnje različite rodove *Siredon i Amblystoma* u razne porodice. Močarile iz naših spilja u Kranjskoj i u Dalmaciji poznate su od god. 1751. pa je ipak još podpuna tajna način njihova razplodjenja, premda su se mnogi tim bavili, premda je bečka akademija nagrade razpisivala, te imamo čitavu literaturu o močarilah. Sad se svakim danom više nagadja, da bi močarila mogla biti takodjer ličinka koje savršene dosada od nikoga nevidjene vrsti.

Niti tomu napokon nije dugo, što se znade, da su ribe plosnatice — *Pleuronectida* — za prve svoje mladosti sumjerne, i kašnje tekar postanu asimetrične. Napokon ću još spomenuti piškorka i pakaču. *Ammocoetes branchialis* poznat je bio još u šestnaestom vieku Aldovrandu, pa je tekar god. 1856 August Müller dokazao, da je to ličinka, takodjer davno poznate vrsti *Petromyzon Planeri*. Uzprkos tomu glasoviti Haeckel i Kner nisu tomu pravo povjerovali, te su u prirodopis slatkovodnih riba austrijske carevine od god. 1858. naveli napose i jednu i drugu formu; a naš Vukasović god. 1865.

*

još piše: „Čudnovato je, što Aug. Müller tvrdi, da pakača = Ammocoetes branchialis Cuv. — nije drugo nego ličinka (σκώληξ) od piškorka — Petromyzon Planeri Bl.“[1]

Tim nismo gotovi; proučenje razlika medju spolovi znatno otegoćuje rad zoologa. Kod vrlo mnogo vrsti kukaca, radi toga dimorfizma, napose valja opisati mužjaka, napose ženku, i napose nedospolca. Dovoljno će biti, ako spomenem dimorfizam ženke u mnogo vrsti malažkih pravih dnevnjaka roda *Papilio*. Kod kukaca osobito u familiji plivača — *Disticida* —, kao n. pr. u vrsti rodova *Hydroporus* i *Dytiscus;* kod mrežokrilaca vrsti rodova *Neurothemis* i *Ischnura*. Vrlo često razlika u obliku i u veličini spolova tolika je, da je trebalo mnogo motrenja, dokle su mogli pripoznati kao takovi, ili kojoj vrsti spadaju; tako n. p. *Gynecophorus haematobius* od crva. U svih vrstih stanovite familije stržnika — *Cirripedia abdominalia* — mužjaci su pravi patuljci, koji se skoro drže kao nametnici mnogo većega tiela ženke, n. p. *Alcippe lampas*. Isto tako kod korepnjaka nametnika — *Crustacea parassitica* — mužkarci su mnogo manji i sasvim različiti od ženaka. kao što n. pr. u vrsti *Branchiella impudica*.

Nu da nezaidjemo predaleko, kazati ću da je spolna razlika jako obična i u viših razreda životinja. Tko nezna, kako kod mnogih ptica mužjak je sasvim druge boje i veličine nego ženka? Ili uzmimo od vodozemca obične vrsti roda štura, n. p. *Triton taeniatus* Schneid., *T. alpestris* Laur., *T. cristatus* Laur., ćemo naći, da su prirodoznanci sve mužkarce, sve ženke i sve mlade krstili posebnimi imeni, jer su mislili da su to različite vrsti. Tako je n. pr. mužjak vrsti *T. taeniatus* dobio jedno 9 imena kao posebna vrst, ženka 5, a mladi 3; mužjak vrsti nazvane *T. alpestris* dobio je 8 imena, ženka 5; mužjak od *T. cristatus* opisan je 5 puta, ženka 3, a mladi 6 puta.

Kako je dugo što znamo, da oštruja *Smaris gagarella* Cuv. i Val. jest ženka, a *S. chryselis* Cuv. i Val. mužjak jedne te iste vrsti; koju su već isti veliki Cuvier i Valenciennes imenovali bili *S. vulgaris?* Bonapartova *S. gracilis* nije nego ženka Risso-ve vrsti *S. alcedo*. Možemo reći da stoprv od jučer znamo, što je *Julis Giofredi* Bonap. ženka, i *J. vulgaris* Bonap. mužjak vrsti, koju je Linnè nazvao *Coris julis*. Da *Blennius anticolus* Bonap. je mlade,

---

[1] Književnik. II. 1865 str. 430.

B. frater Bloch je mužjak, *B. varus* Bonap. je odrasao mužjak, *B. lupulus* Bonap. je ženka, napokon i *B. Petteri* Heckel nije nego solinska odlika jedne te iste vrsti, koja se ima nazvati *B. vulgaris* Pollini (= *B. cagnota* Cuv. et Val.)?

Nadalje razpoznavanje polutanskih forma nov je dokaz potežkoće zoologičkih motrenja. Biljari su u tom dotjerali stvar takodjer do neke savršenosti u razpoznaju, u razlučbi te u nazivanju bastarda. Zoologi nisu toga zanemarili, ali osim nestalnosti životinja, imadu se boriti u tom još većom težkoćom, pošto za obavljanje oplodnje sve životinje skrivaju se u zabitne kutove šume, špilja, ili u vodi i u more gdje čovjek riedko može zateći. Zato nije davno, što znamo, da vrst krapa — *Carpio Kollari* — od Heckela nije drugo nego plod bludnoga sdruženja šarana, ili običnoga krapa, t. j. *Cyprinus Carpio L.* sa karasom — *Carassius vulgaris* Nilss. Sada znamo, da *Abramidopsis Leuckarti* od Heckel-a i *Bliccopsis abramo- rutilus* od Holandre-a isto su tako kopileta; ali, premda nagadjamo, opet nismo sasvim sigurni, da im znamo za roditelje. Evo kako o tom misli čuveni ihtiolog Siebold: „Wenn ich diejenigen *Cyprinoiden* näher bezeichnen soll, welche zu den als *Abramidopsis* und *Bliccopsis* beschriebenen Bastardbildungen mitgewirkt haben mögen, so glaube ich die Vermuthung aussprechen zu müssen, dass auf der einen Seite *Abramis Brama* oder *Blicca Björkna* und auf der anderen Seite *Scardinius erythropthalmus* oder *Leucisus rutilus* zu beschuldigen sein werden, an diesen Kreuzungen Antheil genommen zu haben.“[1]

Danas nam je takodjer poznato, da Meyer-ov tetreb — *Tetrao medius* — nije drugo nego bastard od velikoga — *Tetrao urogallus L.* — sa malim tetrebom — *Tetrao tetrix L.* — Još zanimivija je forma nazvana *Tetrao lagopoides* Nilsson, od koje je do god. 1869 nadjeno samo pet komada, te su smatrani za kopile maloga tetreba — *Tetrao tetrix* L. — sa bielom kokoškom ili jarebicom — *Lagopus albus* L. —

Ovdje ću opaziti, da ako su prirodopisci uvjek pazili na ove forme, te njima označili po koje mjestance u zoologičkom sistemu, morat će to u napredak dvostrukom pažnjom činiti radi pitanja o postanku vrsti.

To su medjutim same naravne pasmine (natürliche Rassen), to jest takove, koje se radjaju u naravi bez upliva čovjeka. Što da

[1] C. Siebold. Die Süsswasserfische von Mitteleuropa. Leipzig 1864, str. 151.

govorimo pako o križanju kulturnih pasmina (Culturrassen) domaćih životinja? Znamo istinabog za sve raznovrstne odrode domaćega goluba, da su potekle od divljega — *Columba livia* Briss. — koji se još danas nalazi, kao divlja ptica u našoj domovini osobito na Krasu u Primorju, i Istri i u Dalmaciji.

Vrlo mnogo se je pisalo o pasminah kućnoga psa, mačke, svinje, konja, koze, ovna i vola, te su osobito zanimive Fitzingerove monografije živućih pasmina navedenih rodova, i Rütimeyer-ove živućih i fosilnih vrsti. Ali tko će nam jamčiti, koje su one prvobitne vrsti, iz kojih su druge potekle? Koliko možemo cieniti broj „dobrih vrsti" svakoga roda? Koje su vrsti i koje su pasmine i odlike? Je li se dadu ustanoviti granice medju pojedinimi vrstmi, pasminami, odlikami itd.? Sva ova su pitanja vrlo zamršena, te će se težko ikada sasvim razjasniti; njihovo tumačenje, još više nego obično biva, visi o subjektivnom mnienju dotičnoga istraživaoca. Bio sam to već napisao, kad sam u Claus-a naišao na sliedeće mjesto: „Leider ist freilich der Ursprung der meisten natürlichen und Cultur-Rassen in ein tiefes Dunkel gehüllt, welches die Wissenschaft schwerlich jemals vollkommen zu lichten im Stande sein wird. Was aber schwer in die Wagschale fällt, ist der Umstand, dass es für einige als Abarten geltende Varietäten sehr zweifelhaft erscheint, ob sie als Abänderungen aus einer einzigen art hervorgegangen sind, oder von mehreren Arten abstammen. Für die zahlreichen Varietäten des Schweines und Rindes, ferner, für die Rassen des Hundes und der Katze ist die Herkunft von verschiedenen Arten ziemlich sicher erviesen (Rütimeyer)".[1]

Nadalje ima mnogo životinja, koje mienjaju svoju odjeću bilo s dobe godine bilo za vrieme ljubovnoga nagona, bilo u starosti ili u mladosti, i to možda više kod kralježnjaka, nego u niži životinja. Ta okolnost znatno otegućuje razpoznaju vrsti.

Još je Linné opisao europsko- azijatske vrsti leptira *Papilio (Nymphalis) Levana* i *Papilio (Nymphalis) Prorsa*, koje pribivaju i u Trojednici, Prošlo je zatim preko sto godina, dokle su leptiroslovci opazili. da ove tobožnje vrsti premda različne, nisu dobre vrsti; *Levana* naime nije drugo nego leptir proljetnoga naraštaja, *Prorsa* pako jest jednostavno leptir jesenskoga. *Vanessa Porima* pako, koju je mnogo kasnje izdao Ochsenheimer jest riedka srednja forma. Sve

[1] C. Claus. Grundzüge der Zool. Marburg u. Leipzig 1874—76, str. 66.

tri spadaju dakle na jednu te istu vrst, koju sada zovemo *Vanessa Prorsa* L.

Svaki šibenički ribar zna za „krunatoga zubatca", a Šibenčani su ponosni, da nema glasovitoga „dentale della corona" nego u Šibeniku i kod Carigrada. Nije mi za stalno poznato, da li se kod Carigrada nalazi, ali je sigurno da se takovih nalazi na Siciliji, u Portugalskoj, osobito kod Lizabone, i kod Kanarskih otoka, poimenu na Tenerifi, jer ga je još god. 1810 Rafinesque uvrstio u sicilijanske ribe pod imenom *Sparus gibbosus*, dočim ga je kašnje Cocco nazvao *Dentex gibbosus;* Reuss ga je takodjer držao za posebnu vrst i god. 1832 opisao pod imenom *Dentex gibbiceps*, Cantraine pako god. 1833 kao *Dentex regalis*. Ima ga takodjer u popisa riba jadranskoga mora od Narda, Perugie i u najnovijem od Trois-a. Nu sada znamo, da se krunati zubatac nahodi kod Neretve, u moru dubrovačkom i u bokah kotorskih, te da drugo nije nego stariji od običnoga zubatca — *Dentex vulgaris* Cuv. — kojemu je lubanja anormalno razvijena.

Isto tako je god. 1829 slavni Cuvier nazvao *Pseudopus d' Urvilli* mlade od brabora — *Pseudopus apus* Pall. — a dvostruku pogrješku učinio god. 1832 Ménetriés, što je opet držao mlade za različitu vrst i po drugi put nazvao ih *Pseudopus Fischeri.*

Jednogodišnje ženske obične kukavice — *Cuculus canorus* L. — dugo vrieme su ornitologi smatrali za posebnu vrst kao *Cuculus rufus* Bechstein-a i *Cuculus hepaticus* Latham-a. Sjajan primjer zato imamo nadalje u porodici ili surodici galebovica — *Laridae,* — za koje svi ornitolozi znadu, da su neobično promjenljive. Schlegel, kao Degland i Gerbe kažu, da je prirodopis galebovica „excessiviment embrouillée", i zaista je tako, jer mladi prije prvoga mitarenja (Mausern) razlikuje se skroz od odraslih, a ne dodju do stalnoga perja nego poslie druge i treće godine, osim toga jedna im je ljetna a druga zimska odjeća, napokon za vrieme kad se pare dobivaju neke vrsti svatovsku odjeću (kićeno perje, Hochzeitskleid). Zato Degland i Gerbe dalje kažu: „Toutes ces variations, prises trop souvent pour des caractères fixes, ont donnè lieu a une foule d' espèces et de races, les unes purement nominales, et par conséquent à èliminer; les autres encore douteuses et demandant de nouvelles études suivies".[1] Pošto su tako sve te promjene opažene, moraju se svaka napose opisati; te n. p. u navedenoj već ornotologiji Degland-a

[1] Ornitologie Européenne T. II. Paris 1867, str. 408.

i Gerbe-a nalazimo, da je srebrni galeb *Larus angentatus* Brünn. do 7 puta opisan i to:

1. odrasli mužjak i ženka u ljetnoj odjeći,
2. odrasli mužjak i ženka u zimskoj odjeći,
3. mladi prije mitarenja,
4. poslie prvoga mitarenja,
5. poslie drugoga mitarenja,
6. za vrieme drugoga mitarenja u proljeću.
7. poslie trećega mitarenja jeseni

Kod prostoga galeba *Larus ridibundus* L. naći ćemo 8 opisa i to:

1. odrasli mužjak u ljetnoj odjeći,
2. odrasla ženka u ljetnoj odjeći,
3. odrasli mužjak i ženka u zimskoj odjeći,
4. mlade prije prvoga mitarenja,
5. poslie prvoga mitarenja,
6. poslie prvoga mitarenja u proljeće,
7. poslie drugoga mitarenja u jesen,
8. poslie drugoga mitarenja u proljeću. Za proučenje tolikih promiena mislili su nekoji, da će najbolje učiniti držeć mlade ptice u zatvorenom prostoru, ali tekar onda nastala je još veća pometnja, pošto su se ptice mnogo kašnje i nepravilno mitarile. Koliko tu dakle potežkoća? Je li onda čudo, što su se ornitologi toliko puta prevarili? A koliko je motrenja trebalo, dokle se je ustanovilo da, *Larus procellosus* Bechstein je mlad, da *Larus hybernus* Gm. nije nego mlad poslie prvoga mitarenja, a *Larus cyanorhynchus* Meyer et Wolf da je odrasli galeb u zimskoj odjeći, i to vrsti nazvane *L. canus* L.? Ili da *L. cinerarius* Linné-ov je odrasli u zimskoj odjeći, *L. ridibundus* istoga Linné ista je ptica u ljetnoj odjeći, a *L. erythropus* Gmelin mladi od jedne te iste vrsti, koja je sada obćenito poznata pod imenom *L. ridibundus* L. Ili napokon, da Falk-ov *L. atricilloides* jest odrasli u ljetnoj odjeći, a Bory-ev *L. pygmaeus* nije drugo nego mužjak u svatovskoj odjeći, vrsti još god. 1776 Pallas-om nazvane *L. minutus*.

Napokon dogadjalo se je i to, da su se pojedina uda životinja smatrala samostalnimi zivotinjami. God. 1783 opisao je Gioeni novi rod (koga je, zaista možemo kazati nečedno, sebi na uspomen) nazvao *Gioenia*. Retzius imenovao je isti rod god. 1788 *Tricla*. Opisan je opet god. 1789 po slavnom Bruguiere-u u velikoj francezkoj enci-

opediji.[1] Priznali su ga Lamarck god. 1799, i sàm veliki Cuvier od. 1800, koji ga je smatrao za podrod kamotoča *Fholas;* dokle tekar Draparnaud dokazao, da tobožnji rod nije nego sada svaomu poznati koštni ustroj iz želudca vrsti *Scaphander (Bulla) lignarius* L.

Isto tako je Delle Chiaje opisao neki *Tricocephalus acetabularis* ao crva-utrobnjaku, dočim se je kašnje pronašlo da je hektokotil.[2] rkača — *Argonauta Argo L.* — Cuvier je takodjer držao hektootila za utrobnjaka, te ga kao takvoga opisuje u svojem klasičom djelu „Règne animal" pod imenom *Hectocotylus octopodis.* Inogo kašnje je Kölliker smatrao hektokotila vrsti *Tremoctopus violaceus* Férussac, da je cieli mužjak, i znao u njega naći čak trobu, crieva, srca i spolovila. Dokle nisu Dujardin, Verani, Defippi i H Müller dokazali što je upravo hektokotil

Najveći dio navedenih primjera tiče se vrsti dobro poznatih ili bičnih europskih životinja, koje većinom prebivaju u našoj domorini, po naših vodah, koje su prirodoslovci imali dosta vremena i rilike sbliza motriti; pa koliko je ipak vremena tomu trebalo! Koliko će trebati muke i vremena, dokle će se tako poznati inozemske životinje!

VI.

Kad zoolog napokon dovrši ogromnu ovu radnju, mislite li, da e on tim biti gotov? Neće već samo specialnom zoologijom, koja ije nego tekar diel svega onoga što mora proučiti. Ali se onda alje zahtieva, da proučimo zootomiju i embriologiju svake pojedine ivotinje, i to isto tako potanko, kao što je n. p. Götte opisao razoj šarentrbe — *Bombinator igneus* Laur —[3], o kojoj je napisao lebelu knjigu u osmini od 964 strana, sa velikim atlasom na cieom listu od 22 tablice. Ja zaista držim, da ćemo istom onda doći lo podpune spoznaje, kad će svaka vrst od neznatnoga nevida do rijaškoga kita, izpitana biti na isti način te sve dovedeno u sklad a filogeniom i naravnom filozofijom u obće. A koliko vrsti živo-

[1] Encyclopédie Méthodique. Histoire naturelle des Vers. T. I. Paris1792. tr. 502.

[2] T. j. trak nekih glavonožaca, koji se za vrieme mriestenja preobrazuje, e pošto je sasvim razvijen, odkine se od tiela mužjakova, te pliva slobodno ijeko vrieme po vodi (prividno dakle kao samostalno stvorenje), dokle neuniđe u plastnu šupljinu (Mantelhöhle) koje ženke.

[3] Alaex. Goette. Die Entwickelungsgeschichte der Unke. Leipzig 1875.

tinja jesu do danas zootomički i embriologički poznate? A što je prama tomu ono 200 do 300 ruda, koje još nisu kemički izpitane?

Proučenje kostura kralježnjaka čini posebnu nauku naime kostoslovlje. Ova znanost je takodjer velika, koje zato, što ima jur do sada poznatih preko 28.000 kralježnjaka, koje zato, što od svakoga kostura valja nam svaku kost proučiti. Odontologija je pako opet posebna grana osteologije. Što više, od živućih vrsti imamo pred očima podpun kostur, dočim za spoznanje izumrlih kralježnjaka — do 2700 na broju, — morali smo se zadovoljiti pojedinimi kostmi ili odlomci. Nu znanost je ipak tako daleko došla, da na temelju samoga zuba možeš pogoditi oblik jur za uvjek nestale životinje. Dogodilo se je naime i to, da je paleontolog (po imenu Cuvier) nacrtao nepoznatu izumrlu životinju, a kašnje ponadjene kosti pokazale su valjanost nacrta.

Nadalje mora zoolog da upozna životni rad i medjusobne odnošaje pojedinih ustroja. To je opet nova znanost, koju nazivamo fiziologijom ili zivotoslovljem, o kojoj zadaći veli Vogt: „Die Aufgabe der Physiologie ist verwickelter, als die irgend einer andern Wissenschaft.“[1] Medjutim valja nam ovdje iztaknuti, da su morfolozi stekli najveće zasluge i na polju fiziologije, kako nam to potvrdjuje liepa svjedočba glasovitoga Haeckel-a, gdje piše: „Nun hat sich aber, besonders in der letzten zwanzig Jahren, die Physiologie viel einseitiger entwickelt als die Morphologie. Nicht allein hat sie die vergleichende Methode, durch welche die letztere die grössten Resultate erzielt hat, gar nicht angewendet, sondern auch die Entwickelungsgeschichte völlig vernachlässigt. So ist es denn gekommen, dass in den letzten Decennien die Morphologie weitaus die Physiologie überflügelt hat, obgleich die letztere es liebt, sehr vornehm auf die estere herabzusehen. Die Morphologie hat auf dem Wege der vergleichenden Anatomie und Biogenie die grössten Resultate erzielt, und fast Alles, was ich Ihnen über die Entwickelungsgeschichte des Menschen in diesen Vorträgen zu sagen habe, ist durch die Anstrengungen der Morphologen, nicht der Physiologen, gewonnen worden.“[2]

Varao bi se jako tko bi pomislio, da su tim izcrpeni svi zahtjevi, koji se nameću zoologu; mnogo se još od njega traži, pa pustimo neka govori Brehm: „Unsere Meister der Thierkunde zieren die

[1] C. Vogt. Physiologische Briefe. Stuttgart und Tübingen, 1847, str. 2
[2] E. Haeckel. Antropogenie. Leipzig 1874, str. 14.

ıschulen oder wirken an den öffentlichen Sammlungen. Hier
ı sie eine für die Zergliederungs- und Systemkunde verlo-
le Menge von Stoff zur Verfügung, und wenn sie diesen Stoff
lich bewältigen wollen, bleibt ihnen zur Beobachtung des Le
der Thiere keine Zeit — ganz abgesehen davon, dass zu solcher
ıachtung ein Jäger — und Wanderleben eine der ersten Be-
ıngen ist.

ir danken gedachten Forschern überaus wichtige Aufschlüsse
den äusseren und inneren Bau des Thierlebens, und hiedurch
ärung gewisser Lebensäusserungen; wir sehen in ihnen immer
las Ganze überblickenden und ordnenden Meister der Wissen-
't und sind geneigt, die jagenden und sammelnden Reisenden
n gegenüber als Gehilfen und Handlanger zu betrachten, ob-
h wir uns nicht verhehlen können, dass nur sie es sind wel-
uns mit dem *ganzen* Thiere bekannt machen. Denn erst das
de Thier ist ein „fühlendes und bewegungsfähiges" Wesen: das
, ausgestopfte, in Weingeist aufbewahrte ist und bleibt nur
Gegenstand.

ie Reisenden und die unsere Fluren jagend durchstreifenden
cher also sind es, von denen wir Schilderungen des Thierlebens
ern müssen und fordern dürfen. Ihnen ist die Aufgabe gewor-
vor Allem das lebende Thier in's Auge zu fassen; für die
ıschaftliche Behandlung des todten Thieres finden sich andere
te: denn auch für das erpriessliche Gedeihen der Thierkunde
heilung der Arbeit unerlässliche Bedingung".[1] Ima zaista podpuno
o, jer premda su zoologički vrtovi, akvarii i stacije od velike
ti, ipak koliko više moguće potrebno je motrenje životinja u
oj prirodi. Sasvim dobro veli dakle Giebel: „Die eben bezeich-
ı verschiedenen Theile der Zoologie also die Kenntniss des
eren Körperbaues, der innern Organe und deren mikroskopischer
der Lebensweise und des Naturells, der Entwicklung der In-
ıuen wie des ganzen Thierreiches, die Gesetze der thierischen
ıisation überhaupt haben wie angedeutet wegen ihres sehr be-
enden Umfanges zu besonderen Disciplinen mit eigenen Ver-
rn und Pflegern sich ausgebildet, und obwohl sie in ihrer Ge-
ntheit und Vereinigung die Zoologie ausmachen, nennt sich
auch der Vertreter jeder einzelnen dieser verschiedenen Wis-
gebiete Zoolog, leider, sehr leider wird darum von nicht Ein-

---

1. E. Brehm. Illustrirtes Thierleben. I. Bd. str. VII.

geweihten, nicht genügend Unterrichteten von dem einzelnen Theile, dieser speciellen einseitigen Richtung der zoologischen Forschung auf den Werth und die Bedeutung der Zoologie überhaupt geschlossen".[1]

Motrenje metamorfoza, promjena odjeća, običaja, navada i ustrojstva životinja nailazi na još veće poteškoće radi njihove nestalnosti, osobito pako kod onih životinja, koje polag dobe godine redovito mienjaju svoje prebivalište; osobito dakle kod ribe i ptice selice. Poznato je n. p., da mnoge ribe za vrieme mriešćenja (Leichzeit) s mora putuju u rieke n. p. nekoje vrsti pastrva — *Trutta*, — *Alosa* i skoro sve vrsti rodova jesetra — *Accipenser* — i zmijulica — *Petromyzon* —; ili iz rieka u more, kao jegulja — *Anguilla vulgaris* L. Tim je to pako teže, što ribe na daleko putuju, medju ovimi osobito su na glasu lokarde — *Scomberida* —, koje se ubrajaju u najkoristnije ribe za čovjeka. Svaki ribar znade, da obična skuša — *Scomber scombrus* L. — prezimi u najsjevernijih krajevih Europe, u proljeće pako plovi uz kraj Islandije, dieli se kašnje u više hrpa, pa nekoje — i to još uvjek neizmjerne hrpe — dodju sve do našega primorja. Isto tako su poznata putovanja običnoga sleda ili haringe — *Clupea harengus* L. —, o kojoj nam je Cuvier napisao preko 200 strana u dvadesetom svezku njegovoga „prirodopisa riba".

Od 618 vrsti ptica, koje prebivaju u Europi, gdjezdi se samo 401 vrst; jer od ostalih, 50 vrsti dolazi nam iz sjeverne Amerike, 4—5 iz južne Amerike, 49 iz Afrike, 62 iz Azije i 7 iz tropičkih krajeva obijuh polutaka. Ima napokon još 5 vrsti ptica pridošlica za koje se još nezna pravo gdje gnjiežde.[2]

Koliko je tu bilo muke dokle su ornitolozi došli u trag njihove prvotne domovine, saznali kakva su im jaja, poznali mlade? A neidemo preko granice Europe, uzmimo ozloglašenu kugaru — *Bombicilla garula* L. — pa ćemo naći, da je tekar g. 1856. Engleski John Wolley-u pošlo za rukom pronaći u Laponiji gnjiezda krasne ove ptice, te još danas ako hoćemo imati cielo gnjezdo sa 5—6 jaja, moramo platiti 25 do 30 forinti.

Ima osim toga životinja, koje se ne pojavljaju redovito nego nepravilno, bilo što dolete iz drugih krajeva, bilo što, budući za ne-

[1] C. Giebel. Die Zoologie itd. str. 454.

[2] Dr. E. Rey. Synonymik der Europäischen Brutvögel und Gäste. Halle 1872. str. VII—IX.

mjestne okolnosti povoljne, neobično se razplodjuju, te mora onda oolog počekati dokle dodje prilika da ih prouči. Obično je to kod nnogih životinja sviuh razreda.

Kod korepnjaka listonožaca — *Phyllopoda* — poznato je nestalno ojavljanje obične plitvonožice — *Apus cancriformis* Schäffer — i latne škrgonožice — *Branchipus stagnalis* Schäffer.

Najviše opaženo je to kod kukaca, osobito pravokrilaca, dvokriaca i opnokrilaca. Da budem kratak, spomenuti ću samo seljenje tetonornih skakavaca, napose šaška — *Oedipoda migratoria* L. —; li zloglasne golubače — *Simulia Golubacensis* Schönbauer —, kad e njeke godine, kao baš ove, pojavlja u velikih rojevih osobito u Banatu, biva pogibeljna ne samo marvi nego i čovjeku.

U naših krajevih malo tko zna za riedko pojavljanje komarskih ičinaka vrsti *Sciara Thomae* L., koja se vrst mora i u nas nalaziti, ošto je nadjena u Kranjskoj, gdje ju je još Scopoli obreo i pod menom *Tipula hemerobioides* opisao u svojem klasičkom djelu *Enomologia Carniolica* od g. 1763. Ove ličinke, prije nego se zakuulje, putuju u neizmjernom broju, sačinjavajući povorku od 2″ šiine i 6 do 30 stopa duljine, koja izgleda kao velika bjelkasta zmija, ato je zovu Niemci „Heerschlange, Kriegswurm, Wurmdrache“ a ješ česće „Heerwurm“, Poljaci pako „pleń“ i spajaju tim svakojaka agadjanja sreće ili nesreće, već kako putuje uz brdo ili niz brdo. U savezu pako s onim, što smo prije kazali, vriedno je ovdje odati, da su s početka sami prirodoslovci držali te ličinke za crve nazvali ih *Ascarides militaris* Swenckfelt.

Medju ostalima dr. Nardo i braća Villa pisali su takodjer o morenju kukaca u savezu sa meteorologičkimi opazkami, i za vrieme omrčanja.

Što više i kod gotovo stalnih životinja nailazimo na potežkoće. Kopni puževi n. p. jesu na glasu radi svoje tromosti, te spadaju nedju one životinje, koje se najviše drže svoga prebivališta. Bilo lučajno ili prevarom trgovaca prirodnina, koji su iz pohlepe za ovcem zatajivali nalazište koje vrsti, — tako da na koncu nije ga itko znao —, od *Helix (Campylaea) stenomphala* Menke, koja je opiana bila još god. 1830., nije se više znalo gdje prebiva, dokle ju nije Zelebor opet našao god. 1865. u Liki, potle se opet nije točno znalo za pravu njezinu postojbinu,[1] dokle nisam god. 1870. saznao,

[1] S. Brusina. Monographie des Campylaea de la Dalmatie et de la Croatie. Bruxelles 1869, str. 15.

da je zbilja ima kod Ostarije. Još krasnija vrst *Helix (Campylaea) crinita* Sandri-a, koju je on već dugo poznavao, opisao ju je god. 1854. kao vrst iz Prologa, svakako sám prevaren, dočim u istinu živi kod Vrlike, gdje je opet nadjena g. 1871.

Ima tomu davno, što je Kutschig imenovao jednu vrst *Clausilia (Medora) Lesinensis*, te je opisana i naslikana u Küster-ovoj monografiji roda *Clausilia* od god. 1847., te opet kašnje po Pfeiffer-u i Rossmaessler-u, kao da ja s otoka Hvara — po Parreyss-u iz Budve —, dočim je tekar god. 1864. Walderdorff pronašao, da ta vrst živi kod Kotora; evo što o tom piše: „Diese Schnecke führt ihren Namen mit Unrecht, da sie gar nicht auf Lesina vorkömmt. Sie wurde von mir, nachdem sie seit 21 Jahren verschollen war, und Niemand anzugeben wusste, wo sie eigentlich vorkomme, im Jahre 1860 in den Bergen nördlich von Ledenize in Gesellschaft mit *Pomatias auritus* Zgl. und *turritus* mihi wieder aufgefunden, das folgende Jahr fand ich sie am M. Falcone".[1]

Budući dakle zbilja tako, to ovdje predlažem za ovu vrst novo ime *Clausilia Knerii* Brusina, na čast i uspomenu moga profesora zoologije, ihtiologa R. Kner-a. Imena se istinabog podnipošto nesmiju mienjati; ali u takovom slučaju mora se to učiniti, jer D'Orbigny govoreć o prvenstvu i nepromjenljivosti imena, zahtieva da se to učini, kad se imena „trouvent en contradiction manifeste avec la localitè qu'ils rappellent". Tumači to pako opazkom: „Dans le cas, par exemple, où l'on nommerait *Africana* une espèce inconnue à l'Afrique et propre à l'Amerique".[2]

Po njemačkoj literaturi poznata je svim malakologom vrst *Clausilia (Triloba) Sandrii* Küster, koja je god. 1846. Pfeifferom i Küsterom priobćena, dočim su ju dalmatinski prirodoslovci još prije poznavali. Ono njekoliko ogledaka, što ih po muzejah ima, nadjeni su svi naplavljeni u moru; ima dakle preko 40 godina, što poznajemo kućicu vrsti, ali još neznamo nalazišta, i tako nismo mogli proučiti životinjice.

Budući dakle tako kod puževa, jeli onda čudo, što ima na stotine takovih primjera iz drugih razreda, osobito kod nižih životinja?

---

[1] Rud. Walderdorff, in Verhandlungen der k. k. zool. — bot. Gesellschaft in Wien. XIV. Bd. Wien 1864. str. 508.

[2] A. D'Orbigny. Mollusques Vivants et Fossiles T. I. Paris 1845. str. 105.

VII.

Rado bih htio prestati i dalje poći, nu naveo sam zaista od svega samo nješto *per summa capita;* moram razpravljati još jedno pitanje.

Odredjenje naime mjesta životinjam u zoologičkom sustavu, spada takodjer medju težka pitanja zoologije. Bilo je stvorenja, za koje se je dvojilo spadaju li u životinsko ili bilinsko carstvo. Medju ostalimi dugo se je to pitanje vuklo za spužve, niti ima dugo što se je njihovo mjesto medju životinjami osiguralo. Sada opet imamo drugih organizma, kojih pripadanje nije stalno odlučeno, pa je E. Haeckel mislio riešiti ovo pitanje stvoriv posebno carstvo „*Protista*". Medjutim Haeckel nije prvi bio, koji je to učinio, jer je još i Bory de Saint Vincent (rodjen 1780. umro 1846.) stvarao posredno carstvo medju bilinami i životinjami, te ih je nazvao bio „*le Psychodiaire*".

Mi danas neznamo, gdje bismo upravo uvrstili n. p. rodove: *Balanoglossus, Myzostomum, Cysotoopsis Desmoscolex, Rhabdophora, Chaetoderma, Polygordius, Sagitta,* ili porodicu *Perosotrocha* ili red oli razred *Onycophora* itd. To dakako nije čudo za onakove životinje, koje su nam još slabo poznate; ali je sasvim naravno za one forme, koje budući prelazne. skupljaju u sebi oznake raznih redova ili razreda.

Entomologi nisu takodjer složni u razredbi kukaca, jer n. pr. *Thysanura, Pseudo-Neuroptera* ili *Thysanoptera, Parasitica* ili *Aptera, Phytophthires, Rhipiptera* ili *Stresiptera,* i *Aphaniptera* ili *Siphonaptera* tko ih smatra za samostalne razrede, tko ih uvrstjuje sad u jedan sad u drugi od 7 obćenito priznatih razreda kukaca, bilo kao podrazrede, bilo kao porodice.

Većina zoologa uvrsti rodove *Lepidosiren, Protopterus* i *Ceratodus* u ribe, a opet bilo ih je, pa ih još ima, koji drze, da bi mogli spadati na vodozemce. Jedni uvrstiše ih pod imenom *Dipnoi* ili *Protoptera* u posebni red riba; drugi, t. j. Haeckel, stvorio je za njih posebni i odieljeni „red" *Dipneusta,* i tako je možda najbolje.

Nu tko neće razpoznati puža balavca od ribe, ako i nije vidio škole, ako i nije nikada u knjigu zavirio? Pak se je to ipak dogodilo baš zoologu.

Poslali su slavnomu Pallas-u životinjicu, koju je on god. 1778. izdao pod imenom *Limax lanceolatus,* smatrao ga je dakle za puža balavca. Kao takvoga uvrstio ga je Gmelin u trinaesto izdanje Linné-ova sustava. Ali god. 1833. obreo ga je opet prof. O. C Costa kod Napulja, i priobćio god. 1834. pod imenom *Branchiostoma lubricum* dokazavši, da je prava riba! Gotovo u isto vrieme opisao

ga je englezki ihtiolog Yarell i nadjenuo mu je ime *Amphioxus lanceolatus.*[1]

Johannes Müller, koji je ovu čudnovatu životinjicu za tim najbolje proučio bio, izjavio se je takodjer za to, da je riba. U novije vrieme za čudo mnogo zoologa dalo se je na iztraživanje te ribice.[2] Haeckel pako uvaživši svakako bitnu okolnost, da je *Amphioxus* bez glave, utemeljio je za ovu jedinu vrst posebni „red" *Leptocardia* i „prared" *Acrania*, i u tom se s njim slažem.

Isto tako za izumrlu vrst *Archeopteryx lithographica* Meyer preporno je pitanje, jeli ptica ili plazavac; pitanje ovo osobito zato preporno, jer se nije pronašla glava dotične okamine.

Na drugome mjestu vidili smo jurve, da nije dvojbeno opredjeljivanje mjesta samo nekojih vrsti i rodova, nego baš čitavih redova, n. p. mahovnjaka, ramenonožaca, plaštnjaka; i nekih razreda crvi i mekušaca.

Mahovnjaci uvrstjeni su bili u razrede zoofita, mekušaca i crvi, a pravo nespadaju nikamo, nego najbolje im je dati posebno mjesto. Plaštnjaci su se morali takodjer više puta seliti iz jednoga razreda u drugi, nit su do danas našli svoje pravo mjesto. Pošto su pako od više nego sto godina pribrojeni najnižim i najneznatnim životinjam, sad su na jednom poskočili u cieni, te su im zoologi namienili častno mjesto odmah blizu kralježnjaka, i to sve radi srodnosti *Amphioxus-a* sa *Ascidia-mi.*

U obće proučenje embriologije i anatomije naskoro će nas dovesti do velikih prevrata osobito kod nižih morskih životinja.[3] Rado ćemo s druge strane priznati, da je sistematika onih životinja, koje

---

[1] Po tom dakle za ime vrsti ide prvenstvo Pallas-a, ali za ime roda moralo bi se prihvatiti ime Coste te nazvati ovu vrst *Branchyostoma lanceolatum*, dočim je Yarell-ovo ime otelo mah nad drugim.

[2] Pisao mi je gosp. L. Rossi 18. svibnja 1875. iz zoologičke napuljske stacije, da je *Amphioxus* veoma tražen, da samo za njegovoga tamošnjega boravljenja (dakle za 3 mjeseca) bavilo se je 6 profesora proučavanjem istoga; da su imali poslati u sjevernu Ameriku 3000 komada, itd.

[3] Vrlo mi je drago što mogu ovdje dodati, da razprava dr. H. Ihering-a, u broju od mjeseca travnja od: „Jahrbücher der deutschen Malakozoologischen Gesellschaft" potvrdjuje ovu moju izreku. Na temelju zootomičkih studija postavio je novi sustav za mekušce. Ako će se pokazati ovaj sustav zbilja znanstveno osnovanim, neće samo skroz promieniti naše shvaćanje ovoga koljena, nego će zaista prouzročiti prevrat u čitavom zoologičkom sustavu. Dosta će biti, kad spomenem, da n. p. babuške — *Chitonidae* —, koje su od Linné-a do danas postojano smatrane za mekušce, imadu se po Ihering-u uvrstiti medju crve!

koje na kopno pribivaju, mnogo stalnija, bilo što su ih prirodoslovci mogli laglje proučiti, bilo još više zato, što kod kopnenih životinja forme niti su toliko raznolike, niti ima toliko tipa. Već kod riba i vodozemaca opaziti je mnogo raznolikosti, dočim ako s druge strane pomislite na plazavce, ptice i sisavce, uvidit ćete odmah, da kod prvih ima više tipa, mnogo manje kod drugih. U obće ako uzmete zoologije Bronn-a, Carus-a i Gerstaecker-a, Schmarde, Claus-a, Haeckel-a uvidit ćete odmah, da se prilično slažu u razdielbi kopnenih životinja, dočim je sistematika morskih u svakoga različita.

Mineralogička sistematika ima takodjer svoje potežkoće, a još više botanička. Linné, koga još nije mogla glava zaboliti radi prevelika broja bilja, rekao je: „Filum ariadneum Botanicos est systema sine quo chaos est res herbaria", tomu je Lacaze Duthiers dodao: „Avec bien plus de raison peut-être ce précepte pouvait être appliqué à la Zoologie".[1] Osobito u novije vrieme počelo se je n. p. jako razpravljati pitanje pripadnosti i narav lišaja, nu sve te promjene i nestalnosti nisu toli znatne, koliko su u zoologiji, te svatko mora priznati, da mineralogija i botanika daleko nadkriljuju zoologiju u većoj stalnosti sustava.

Na ovo će nam se odvratiti, da su sustavi u obće stvari manje vriednosti i puko sredstvo važnije radnje. Istina glavna je svrha zoologičkoga sustava olakotiti svakomu shvaćanje tolikoga broja raznih životinja i medjusobno sporazumljenje; premda sustav ima osobitu važnost radi filogenije. Nu bilo kako mu drago, čim su nam sustavi nestalniji i kraćega života, tim su veće potežkoće i zapreke, da si zoolog pribavi potrebno znanje.

Sustav koji je jednostavan u mineralogiji, dosta je zapleten za botaniku, nu ipak, s razloga jurve drugdje navedenih, botanici su i u tom složniji nego zoolozi. To se po sebi razumieva, da je toliko razdieljenje nuždno, osobito u entomologiji i malakologiji, gdje jedan rod ima kadkad na stotine i tisuće vrsti. U onih redovih, razredih itd., u kojih ima malo vrsti, takove razdielbe odpadaju. Sistematika ili kako ju je De-Candolle nazvao „taxonomia", nije najlaglji dio zoologije, kako smo već prije vidili. Ovdje držim za umjestno podati nacrt razdielbe zoologičkoga sustava, radi koga u najvišijih sliedim Haeckel-a, u manjih pako uzeo sam ono, što je najviše u

---

[1] H. Lacaze Duthiers. Archives de Zoologie expérimentale. T. I. Paris 1872, str. 13.

običaju. Nebi to bilo potrebno zato, da se vidi koliko ih ima, nego jer u hrvatskih knjiga nigdje nije izveden, i još više zato, da bi se po ovom jednom ustanovile, koje su hrvatske rieči najprikladnije za pojedine razdielbe. Budući pako je ustanovljenje nomenklature stvar od većega zamašaja, nego što bi se površno činilo, savjetovao sam se zato sa dr. Šulekom, direktorom Torbarom i prof. Kišpatićem, te ću biti zahvalan svakomu, koji bi gdje gdje znao mi nješto boljega predložiti.

Regnum = carstvo
Subregnum = podcarstvo ([55])
Phylum = koljeno ([56])
Proclassis = prared ([57])
Classis = red ([58])
Subclassis = podred ([59])
Legio = četa ([60])
Ordo = razred
Subordo = podrazred
Sectio = pleme ([61])
Familia = porodica
Subfamilia = surodica ([62])
Genus = rod
Subgenus = surod
Cohors = grunak ([63])
Species = vrst
Subspecies = suvrst
Stirps = pasmina ([64])
Varietas = odlika ([65])
Anomalia = odroda
Individuum = pojedinac ([66]).

Naravno je, da su viši razdjeli medju sobom bolje razlikovani nego niži, dočim kod najnižih razdiela razlike jesu tako sitne, da mi sami nismo složni u ustanovljenju njihove oznake, t. j. definicije, te je baš goruće pitanje, što je vrst, suvrst, pasmina, odlika itd. Od prvih razdiela možemo dakle reći, da su medjusobom podredjeni, zato kod ustanovljenja imena dometnuli smo predlog „pod“; kod drugih nasuprot razdiela su uzporedni, zato smo volili upotriebiti predlog „su“. Na takav način možemo tvrditi, da će nam sustavna nomenklatura biti mnogo logičnija od inih naroda, i bolja od iste znanstvene latinske nomenklature, pošto su izumljena imena, kojih nije bilo u latinskom jeziku. Osim toga rieči, *legio*,

ctio, tribus, cohors i slične rabe u jako različitom smislu, sada ıo viši, sada kao sasvim podredjeni razdjeli. Mi smo u tom sretji, jer po duhu našega jezika stvarali smo rekao bih filogenetičku ımenklaturu, tako da promieuili strukovnjaci latinske rieči kako u drago, mi ćemo ostati kod naših.

VIII.

Nomenklatura je takodjer zamašno pitanje zoologičkih znanosti, r *nomina si nescis periit cognitio rerum.* Latinska imena velika su agodat za sporazumljenje medju prirodoslovci, da nebi podpunomu ›orazumljenju na put stala sinonimija.

Ovo je zaista velika nevolja prirodnih znanosti, osobito botanike, ›ologije i paleontologije. Ima razmjerno malo vrsti, samo jednoga ıena. To je težka zapreka napose početnikom, koji trebaju mnogo uke dokle ju svladaju.

Razgledajmo malko polje europske ornitologije. Do danas poznamo 618 vrsti ptica, bilo da su europske jer tu gnjezde, i to samo 1 vrst, bilo što nas redovito polaze za svoga seljenja, ili što zaıaju u naše krajeve, pa ćemo naći, da je Rey[1] pobilježio ništa ınje od 8000 binomija za ovo 600 vrsti. To se zna, da se od akoga dobroga ornitologa zahtjeva znanje toli obično rabljenih ıena, koliko čitave povorke sinonima. Znanje sinonima nije dako samo sobom potrebito, ali je stvar erudicije, t. j. posljedica ıanstvenosti.

Izkusio sam, da najveći sinonimijski metež nastaje onda, kad zni pisci pod istim imenom navadjaju različite vrsti, držeći, da su dnake s drugimi sličnimi; reći ćemo dakle, da su to krive istoetnosti.

Fitzinger, koji je razriešio sinonimiju rovka, jamči, da je ime *rex araneus* rabljen šest puta za šest različitih vrsti. Jer *Sorex ·aneus* Schreber-a je obična europska vrst, koja se u Hrvatskoj kodjer nalazi, te bi se po Fitzinger-u imala prozvati *Crocidura ·anea* Selys Longchamp-a ex Schreber-a.

Sorex araneus Pallas-a je druga europska i hrvatska vrst, koju oramo zvati *Crocidura leucodon* Hermann.

Pod imenom *Sorex araneus* spomenuo je Brandt jedan put kavažku vrst *Crocidura Güldenstaedtii* Pallas; pod istim imenom *orex araneus* naveo je drugi put skroz drugu vrst, pravoga roda *orex* t. j. *S. pusillus* iz sjeverne Perzije.

[1] E. Rey. Synonimik der europäischen Brutvögel und Gäste. Halle 1872.

Sorex araneus Linné-a, takodjer obična europska vrst, zovemo sada *Sorex vulgaris* Linné.

Napokon Jenyns je mislio, da je irlandska i englezka forma rovke istovietna s običnom kontinentalnom, te ju je naveo kao *Sorex araneus;* nego uvjerivši se poslie, da se od pravoga europskoga tipa razlikuje, nazvao ju je *Sorex rusticus.*

Mnogo veći metež zna biti u rodovih, u kojih ima stotine i tisuće vrsti, te pisci osim krivih identifikacija nehotice imenuju vrsti pridavnikom ili imenom, koja su jurve rabljena. Tako n. p. kod roda *Helix* pridavnici: *cincta, convexa, cornea, depressa, diaphana, marginata, nitida, pellucida, rugosa, striata, striatula, undulata* i *variegata* uporabljeni su 5 do 7 puta za razne vrsti.

Zato u slučaju dvojbene istovietnosti moje je uvjerenje i izkustvo, da će prirodoslov, da bi se uklonio još većem metežu, — ako baš mora spomenuti stanovitu životinju — uvjek bolje uraditi, ako ju drugim imenom prozove.

Zoolozi nisu napokon u neprilici samo za imena vrsti, pošto su izcrpili grčke i latinske rječnike, nego im ide i za rodove vrlo težko. Agassiz je još u svom *Nomenclator zoologicus* (1842—1848) popisao 31.000 imena rodova; od ovih 3000 jednako je uporabljeno za rodove bilja i životinja, a 10.000 — dakle upravo trećina — upotrebljeno je dva ili više puta za rodove životinja.

Medjutim nevalja se tomu čuditi, jer vidimo koliko malo reda ima u državah, gdje ima na hiljade zakonika, koji ustanovljuju red i pravo; na hiljade organa, kojim je sveta dužnost nadgledati vršenje zakona. Možemo li dakle očekivati da bude red savršen u republiki prirodoslovaca, koja svega toga nema, nego neodvisna je država razgranjena po svih narodih ovoga svieta, bili pod upravom republike ili medju divljaci, koji žive bez reda i zakona? Pa opet možemo jamčiti, da je medju nami razmjerno mnogo veći red nego u ikojoj državi; pošto ga velika većina po mogućnosti sliedi i svaki ga čuva. Nepravilnosti, koje bivaju, dogadjaju se ponajviše radi ogromnosti literature i kosmopolitičkoga značaja znanosti, radi kojega niti jest niti će biti moguće, da svak odmah znade za radnje svojih drugova od Petrograda do Sidneya, od S. Franciska do Pekinga.

Prvi zakonik nomenklature ustanovio je Linné god. 1751 u svojem djelu *Philosophia Botanica* (str. 210—225), zakonik, koji su i zoolozi prihvatili. Kašnje se je u mnogome od njega odustalo.

Zato je *British Association* za unapredjenje nauke sazvalo god. 1842 odbor, koji je viećao o tom predmetu. Odlučeno je jednostavno, da se starija imena imadu pridržavati, kao što je već u običaju bilo. I zaista strogo pravo prvenstva jedino je kadro uzdržati željeni red. Mislilo se je, da će se taj red najbolje uzdržavati ustanovljenjem negativnoga zakona od četiri paragrafa, kojimi se je htjelo odlučiti, koja se imena nebi imala prihvatiti, naime:

1. Rukopisna imena, koja su bila pripuštena iz uljudnosti.
2. Imena pred Linné-jska.
3. Imena, kojim nije dodan niti opis niti slika.
4. Barbarizme, i imena sadržavajuća u sebi pogrešku ili neskladnost.

Nu konservativni republikanci, kao što su prirodoslovci, sliedili su i nadalje stari običaj te nisu za to marili.

Prvi paragraf se slabo drži. N. p. Neumayr i Pilar dali su rukopisno ime nekim slavonskim izkopinam, koje sam ja kašnje prvi opisao i naslikao, te su ih paleontolozi priznali za prave nove vrsti. Sada se pita, kad sam ja zadovoljan, da se uz ime vrsti uvjek čita njihovo mjesto mojega imena, što je koga briga za to? Je li znanosti kakova šteta radi toga? Nikakova. Prirodopisci nečine dakle krivo, kad se nedrže prvoga paragrafa.

Što se drugoga paragrafa tiče, moramo priznati, da je jako shodan, već zato što predšastnici Linné-ovi niti su znali, niti su upotriebili binomialne nomenklature Nu baš u novije vrieme našlo se je mnogo prirodoslovaca svih naroda, koji iz pretjerane revnosti za prvenstvo, stali su prekapati stare knjige i uzpostavljati davna i često nezgrapna imena životinja. Bolje bi bilo, da nisu nikada toga uradili, jer je to donielo sa sobom prilično mnogo pometnje, i mnogi su ustali proti tomu. Ta borba, inače za se neznatna, došla je sada do vrhunca, te će se brzo utaložiti; mislim da će pristaše drugoga paragrafa nadvladati. Nu recimo da neće, to će biti skoro izcrpljene sve stare knjige. Neće napokon biti kvara, budemo li primili ono malo, što iz njih možemo rabiti. Bilo bi pako to u toliko samo pravedno, što će potomci tako bolje znati za one koji su imali veliku zaslugu, te su prvi put prokrčili.

Proti trećemu paragrafu grieše najviše sami Englezi, koji hoće da drugi priznaju prvenstvo imena prvi put izdana u njihovih mnogih katalogih zbiraka britanskoga muzeja.

Entomolozi, osobito njemački, došli su do veće stalnosti u nomenklaturi, pošto su o tom predmetu viećali u sastanku entomo-

loga držanom god. 1858 u Draždjanih, uslied koga su prihvatili pravila što je Kiesenwetter izradio pod naslovom *Gesetze der entomologischen Nomenclatur.*

Ako prodjemo s polja latinske nomenklature na ono narodnoga nazivlja, naći ćemo da je tu metež mnogo veći. Prvo, jer kako veli Petter za bilje, tako je i sa životinjami: „Es geht mit der Provincialnamen der Pflanzen hier zu Land, wie überall. Manche Pflanzen welche in einer Gegend so heisst, wird von den Einwohnern des ein Paar Meilen davon entfernten Dorfes anders genannt“.[1] Drugo, kako je kod svih naroda, tako i kod našega; za obće poznate koristne ili škodljive i za velike vrsti životinja ima više imena; manje poznate i malene vrsti neumie narod razlikovati; zato ima vrlo često za čitav red ili razred po dva tri imena. Kod kulturnih naroda počela su se uvadjati znanstvena latinska imena ne samo u literaturi, nego i u samom razgovoru, taj će se običaj sve to više širiti i biti će svakako najbolje; jer ne samo da nam latinsko ime točno naznačuje vrst, o kojoj hoćemo govoriti, nego je još k tomu svjetsko. Medjutim smatram to plodom većega stupnja obrazovanja, do koga su jedva došli ini narodi, tim manje mogli bismo mi poprimiti se toga načina.

Valja dakle pokupiti sve blago narodnih imena, a čega nema moramo stvarati, kako su svi uradili. Kako jesu Šulek, Torbar i Vukasović počeli obradjivati hrvatsku terminologiju, tako su i nomenklaturu; na nami je dalje raditi. Zato moramo ponajprije s novi i više skupljati imena životinja u samom narodu; jer što su sabrali Vuk, Stuli, Parčić i drugi jezikoslovci nemože uvjek rabit. Bilo što mnogo puta kažu samo „vrst kukca, vrst ribe, vrst ptice“ bilo što imena drugih jezika, kojim su oni mislili da odgovaraju hrvatska, nisu istovjetna; bilo napokon što sam prirodoslov nemože poznavati uvjek svaku vrst, kamo li dakle jezikoslovac.

Premda nevalja slabo cieniti mučnost toga posla, radostno možemo s druge strane priznati, da jednom po nami ustanovljena nomenklatura, lako će iz knjige proći u narod; jer u nas nema toliko provincializma. Parčić naime veli, da naš jezik je onaj, koji „con rara uniformitá si parla dai popoli stanziati fra il Danubio e l' Adriatico, tra l' Arsa e la Bojana“ . .[2] Slavni naš Strossmayer

[1] F. Petter. Botanischer Wegweiser in der Gegend von Spalato. Zara 1832, str. 31.

[2] Parčić. Grammatica della lingua slava. Zara 1873. str. III.

pako još god. 1861, zagovarajuć utemeljenje i otvorenje hrvatskoga sveučilišta, rekao je da: „Još i dan danas više je razlikosti u narječjih kod Germana i Romana, nego kod nas Slavena na jugu“.[1]

Kod sastavljanja hrvatske zoologičke nomenklature držim dakle da se moramo poprimiti sliedećih načela:

1. Gdje narod ima više imena, moramo birati i prihvatiti najprikladnije:
   α. obzirom na onakova imena, koja su zajednička ostalimi slavenami;
   β. koja su jugoslavenska, t. j. više razprostranjena medju Slovenci, Hrvati, Srbi i Bugari.
2. „Valja pridržati imena ruska, poljska, češka onih životinja, koja živu u Ruskoj, Poljskoj i Češkoj, i za koje nam braća svoja narodna imena imadu“.[2]
3. Za one vrsti za koje nema imena, bilo domaće, bilo inozemske, treba ga stvarati. Nevalja sliepo prevadjanje, nego po mogućnosti mora se ime prilagoditi našemu jeziku; radje pako sliediti znanstveno latinsko ime, nego tudje narodno, kako to osobito Fracuzi urade. Botanika i tu je sretnija nego zoologija; prvo jer je u prerevnoga našega Dr. Šuleka našla svoga njegovatelja, koji će nas skoro obdariti posebnim botaničkim riečnikom. Drugo jer veliko je blago bilinskoga nazivlja u našem narodu, dočim je sigurno, da ako i ima mnogo imena životinja, ipak puk nemari za tisuće sitnih morskih i kopnih životinjica.

Svaka nauka ima posebnu terminologiju, ali opet možemo tvrditi, da nijedna netreba toliko naziva koliko zoologičke znanosti. Već anatomičko i osteologičko nazivlje je vrlo razgranjeno i manje stalno, što priznaje sám veliki anatom Hyrtl pišuć: „Die beschreibende Thier- und Pflanzenkunde haben eine viel treffendere und bessere Nomenklatur“.[3] Razumieva dakako terminologiju; rieči ove, koje se u običnoj porabi uzimlju jedna za drugu, ali kako se iz svega razabrati može, imadu se u prirodopisu potanko razlikovati.

---

[1] Spomenica na svetčano otvaranje sveučilišta u Zagrebu. Zagreb 1874. str. 8.

[2] Kako je to pisao Vukasović pristavši na jednako mnienje Torbara u Književniku. God. I. str. 150.

[3] Lehrbuch der Anatomie itd. str. 28. Kolika je pako anatomička terminologija gledaj n. p. u Schwartz a: Opisna Anatomija ili Razudbarstvo. U Zagrebu 1873—1874, str. VII—CXXVIII.

Za svaki bo razred, a često za pojedine redove životinja, imamo samostalnu zootomičku terminologiju, u toliko, u koliko su životinje pojedinih razreda raznovrstna ustrojstva. Terminologija pako opisne zoologije zato je vrlo obilata, što su razna obilježja, po kojih razpoznajemo rodove i vrsti pojedinih razreda i redova. N. p. za razlikovanje pauka valja paziti na razredbu njihovih 2 do 12 očica, te na oblik pipka *(palpi)*. Oblik ličinke dvokrilaca dali su Schiner-u i Brauer-u podlogu za njihov novi dipterologički sustav; žilje krila priznato je sveobće obilježjem za razpoznanje vrsti. Budući o tomu govor, nemožemo mimoići opazku, kako n. p. sami dielovi i žilje sitnoga krila obično malenih muha imadu posebno nazivlje, a još tomu niti je jednako u svih dipterologa, jer se Schiner-ov, Schummel-ov, Osten-Sacken-ov, Winnertz-ov itd. dosta razlikuju medju sobom.[1] Takov terminologički nesklad dakako nije osamljen nego više manje obćenit.

Kod leptira odlučuju takodjer krila; i to njihov oblik, za razredbu rodova, crtež i boje za razredbu vrsti. Kod kornjaša mnogo vriedi oblik pokrilja *(elytra)*, zatim grizala (Fresswerkzeuge). Ribe se najlaglje razpoznaju po perajih, i po zubih u ždrielu (Schlundzähne) itd.; a vodozemci po obliku nebca. Kod plazavaca sućno je obilježje forma i poredanje štitastih pločica glave. Svatko zna, da se ptice najbolje spoznaju po obliku kljuna i pandja; sisavci pako po zubalu.

Za potvrdu ove tvrdnje sakupio sam bio 37 diagnosa svih praredova i razreda životinja, kako su navedene u tablici statistike životinja trojedne kraljevine, i žalim, da sam to ovdje morao izostaviti, budući i onako razprava obširnija nego što sam naumio bio.

Da je pako zbilja tomu tako, dokazuje nam nadalje osobito ta okolnost, da onim vrstakom, koji se samo jednim redom ili razredom životinja bave, druga su zoologička djela sasvim nerazumljiva.

Mi danas u nijednom jeziku nemamo knjige u kojoj bi zoolog našao noviju terminologiju svih grana zoologije. Illiger-ova od god. 1800 za zoologiju i botaniku, kao Jourdan-ova za prirodne nauke u obće od god. 1834 — jesu zastarjele. Velike su zasluge stekli Julius Müller za entomologičku terminologiju, Rossmaessler i drugi za malakologičku, itd. Za sastavljanje ukupne zoologičke terminologije moralo bi skupa raditi više zoologa, koji bi se zaista onakvom radnjom svim svojim drugovom vrlo zadužili. Bit će donekle

[1] Vidi Schiner. Fauna Austriaca. Die Fliegen. II Theil. Wien 1864, str. XXV i 574.

oženo novijim izdanjem Bronn-ova djela o redovih i razredih inja; al će se načekati više godina, dokle će ga nastavljači toviti.

rlo moramo biti zahvalni Šuleku, Torbaru i Vukasoviću, što su ili temelj hrvatskoj terminologiji; ali kad smo iztakli, kako kod ih narodah stoji, možemo se domisliti, da i nam još vrlo go fali.

IX.

idući prirodne znanosti kosmopolitičkoga značaja u najširjem lu rieči, potrebito je svakomu prirodoslovcu znanje više jezika. jur preko stotinu godina, što je D'Alembert izrekao veliku istinu: „Les savants des autres nations, à quì nous avons donnè mple, ont cru avec raison qu' ils écriraient encore mieux dans langue que dans la nôtre. L'Angleterre nous a donc imités; emagne, oú le latin semblait s' être réfugié commence insensi- ent à en perdre l'usage; je ne doute pas qu' elle ne soit bien- uivie par les Suédois, les Danois et les Russes. Ainsi, avant n du dix-huitième siècle, un philosophe qui voudra s' instruire nd des découvertes de ses prédécesseurs, sera contraint de char- sa mémoire de sept à huit langues différentes, et, après avoir umé à les apprendre le temps le plus précieux de sa vie, il rra avant de commencer à s' instruire. L'usage de la langue e, dont nous avon fait voir le ridicule dans les matières de goût, ourrait être que très utile dans les ouvrages de philosophie la clarté et la précision doivent faire tout le mérite, et qui t besoin que d'une langue universelle et de convention. Il se- donc à souhaiter qu'on rétablît cet usage; mais il n'y a pas de l'espérer."[1] Nu kako je sám predvidio ode ne samo osam- i viek nego i druga polovica devetnaestoga vieka, te se i s ovom ekom imamo boriti.

tinabog glasovi o prihvatu jednoga sveobćega jezika, te o po- da se nješto zato učini, postaju sve to obćenitiji; nu nema , da ćemo u ovom vieku narodnosti skoro doći do uspjeha. oviti francezki geolog Boué stavio je sliedeći predlog u sjed- 7 travnja. god. 1870 bečke akademije znanosti: „die kais. Aka- e wolle sich an die Akademien zu Helsingfors, St. Petersburg, kholm, Lund, Upsala, Kopenhagen, Christiania, Amsterdam, Har- Utrecht, Gröningen, Agram, Belgrad, Kasan, Moskau und

[1] D'Alembert. Discours préliminaire de l'Encyclopédie (1751—1772). iothèque Nationale. Trois. édit. Paris 1866, str. 112.

Krakau, so wie an die romanisch-wallachischen Vereine mit dem Ersuchen wenden, dass dieselben ihren Abhandlungen Uebersetzungen oder wenigstens Auszüge in deutscher, französischer oder englischer Sprache beifügen."[1] Rečeni učenjak opetovao ga je u drugoj sjednici, ali se taj vrlo praktičan predlog nije uvažio. Evo što znameniti njemački entomolog Kraatz, premda veliki Niemac, preporučuje inim prirodoslovcem: „Russische, ungarische Entomologen etc. würden ihren Arbeiten gewiss eine schnellere Verbreitung sichern, wenn sie sich der lateinischen oder französischen Sprache bedienen wollten, anstatt solcher Sprachen, die nur ganz wenige kennen und Entomologen am wenigsten Zeit und Gelegenheit haben zu lernen."[2]

A da nebi mislili, da je to samo sebičnost velikih kulturnih naroda, evo primjera gdje se digoše glasovi trieznih i ozbiljnih ljudi pomanjih naroda, n. p. glasovitoga švedskoga araneologa Thorell-a, koji se je, u svom djelu o sinonimiji europskih pauka od god. 1873, izrazio za prihvat englezkoga jezika; te su Englezi dotično poglavje odmah pretiskali pod naslavom *Necessity of a Common Language in Natural Science.*[3]

Samo magjarska nadutost i sliepost može pomisliti na mogućnost, da će prirodoslovci učiti magjarski jezik radi magjarske prirodoslovne knjige.

Inače valjani magjarski araneolog Otto Hermann, u uvodu svoje *Ungarns Spinnen-Fauna* od ove godine, zagovarajuć porabu magjarskoga jezika, na dugo i široko dokazuje, da berlinski entomologički časopis nema niti najmanjega prava, što se je negdje izjavio proti porabi istoga jezika na polju naravoslovja; no da je ovo pravo isto tako prirodjeno magjarskomu, kao što svakomu drugomu narodu. Mi nesmiemo ništa kazati proti tomu, jer bismo tim proti sebi govorili, a s pravnoga narodnoga gledišta Hermann pravo ima. Ali se ova stvar ima čisto drugačije, ako ju smatramo sa strane njezine shodnosti i mogućnosti. Isti gosp. zna, da je svakomu prirodoslovcu nuždno znanje latinskoga i ponješto grčkoga jezika, zatim englezkoga, njemačkoga i francezkoga, pa još nemože tvrditi, da će tim biti sasvim na konju. Hoće li pako dopustiti, da bi prirodoslovci ta-

[1] Sitzungsber. der k. Akad. d. Wiss. Wien 1870. 61 Bd. I. Abth. str. 367; II. Abth. str. 405.

[2] G. Kraatz Deut. Entom. Zeit. XIX. Jahrg. 1875, str. 443.

[3] The Annals and Magazine of Natural History. Vol. XII. London 1873, str. 268.

›djer morali prije učiti talijanski, švedski, danski, holandezki, špa-
olski i napokon i jedan slavenski jezik, pošto nije samo da nas
›a malenkost od 90 miliuna, ali ruska, poljska i češka literatura
›adu takodjer mnogo vriedna iz prirodnih nauka? Tekar onda mo-
›o bih započeti magjarskim jezikom. Kad bi tako bilo: onda bi
› s d'Alembert-om pitao neka mi kaže, kad će se u samu nauku
›utiti?!

Medjutim kao da gosp. Hermann sam dvoji o mogućnosti nauča-
a toliko jezika, pa je zato vrlo pametno uradio, što je izdao svoje
epo djelo dvostrukim tekstom. Ja bi vrlo rado znao koliko će naći
tatelja magjarskoga teksta; nedvojim pako niti najmanje da mu
elo neće biti jako dobro primljeno u znanstvenom svietu radi ra-
umljivosti drugoga teksta.

Ogromni ruski narod sačinjava bez dvojbe veliki sviet za se, koji
iti mora, niti treba, da se pobrine za ono što biva preko granica;
li ipak svaki ruski zoolog znade više jezika, a njihova literatura
ećinom je napisana francezki i njemački. Istina u novije vrieme
očeli su izdavati mnogo toga u ruskom jeziku, ali tko bi se usu-
io kazati da je to napredak? Ruske strogo znanstvene knjige neće
ikada biti pristupne ruskomu narodu, a za ine prirodoslovce nisu
ego zatvorene knjige.

Što rekoh, valja u obće za sve pozitivne nauke, ali je u istinu
anje zoologije u tom takodjer nepovoljnije nego u drugih. De-
kriptiva botanika jedina je nauka, koja je do dan danas ostala
jerna latinskomu jeziku. Kako smo s početka rekli, u takozvanih
riručnicih za mineralogiju i geologiju moći je sabrati u debelu
njigu, ako ne čitavu znanost, to svakako cjelovitu njenu sliku, zato
eka bude djelo izdano u kakvomgod jeziku, lako ga je prevesti
ao što obično biva.

Prirodopisna književnost je najskuplja. Geologički atlasi su u obće
rlo skupi; isto tako botaničke i paleontologičke knjige, bilo radi
osebnoga načina slaganja tiska, bilo još više radi velike množine
radi zahtievane točnosti slika. Isto valja za zoologička djela, ali
uduć da je zoologička literatura najveća, to je bjelodano, da joj
eba i mnogo više novaca. Drugdje su to već davna priznali, kad
n. p. medju ostalimi prof. Costa upozorio da: „il destinare per
sempio una cifra eguale per opere relative alla facoltà di Giuris-
rudenza ed a quella delle Scienze naturali, significa provvedere a

ribocco l' una e scarsissimamente l' altra."[1] Čini se, da mu to nije odmah koristilo, kad je opet kašnje pisao: „pe'nostri Bibliotecarii..... una delle tante edizioni di un qualche poeta, ovvero di una Bibbia, o di un Breviario, di cui vi saran già cinque o sei altre edizioni, à maggiore interesse di qualche opera di storia naturale."[2] Kod nas nije u običaju okoristiti se tudjim izkustvom, nego vlastitom štetom praviti zlosretne pokuse.

Pošto smo spomenuli slike, neka nam bude dopušteno navesti što je o tom sudio sám Goethe: „Wenn überall, wo der wörtlichen Darstellung ein bestimmtes Bild der Formen am Grunde liegt, das Bedürfniss einer figürlichen Nachbildung erkannt wird, so sind Abbildungen besonders da unentbehrlich, wo bestimmte Formen mit einander verglichen und aus der verschiedenen äusseren Gestalt eine innere Gleichheit oder umgekehrt, bei einer allgemeinen Uebereinstimmung der Bildung, die Verschiedenheiten der einzelnen Formen gezeigt und daraus gefolgert werden sollen. Auch beschränkt sich die wörtliche Darstellung nur auf die Ansichten und den Gesichtspunkt des Beobachters, aus welchem derselbe die Gegenstände betrachtet, da hingegen gute Abbildungen auch dem einseitigen Beobachter eigene besondere und allgemeine Vergleichungen gestatten."[3] Petit de la Saussaye pako veli: „les descriptions les plus longues et les plus détaillées ne peuvent jamais suppléer de bonnes figures."[4]

Ovdje nemožemo zato mimoići opazku, kako je vrlo koristno te upravo potriebno da prirodoslov znade crtati. Prvo, jer će njegove slike uvjek bolje izpasti, nego one običnoga crtara, koji se ne razumie u sam predmet. Osim toga može sliku nacrtati kad ustreba, ili na putu, gdje nemože uvjek imati sa sobom crtara, ili kad želi snimiti predmeta sitnozorom povećane slike itd. Napokon olakoćuje si izdavanje djela prištednjom velika troška.

Naravna je stvar, da se svaki naučnjak, ma koje struke bio, mora ponajprije upoznati sa literaturom dotične struke. Prirodoslovac će i tu naići svakako na veće zapreke nego drugi.

U mnogih znanostih naime može dotični vrstak doći do velikoga znanja, nit mu je bilo za to trebalo proučiti baš čitavu literaturu, nego je doteklo, ako se je držao najboljih i novijih djela. Tako n. p.

[1] A. Costa. Annunario itd. Anno II. Napoli 1864 str. 128.
[2] A. Costa l. c. Anno III. Napoli 1866, str. 12.
[3] Goethes sämmtliche Werke. Stuttgart 1868. Bd. 36, str. 237.
[4] Journal de Conchyliologie. T. I. Paris 1850, str. 416.

filozof mora dakako proučiti djela starijih mudroslovaca; ali se može služiti novijimi izdanji, koja su obično i praktičnija od izvornih, pa ima i takovih, kojim je dodan tumač u obliku vrstna komentatora. Kod nas ima vrlo malo izdanja, a kad ih ima, dokle može, mora se prirodoslovac držati svakako prvoga izdanja, jer se to ponajviše citira. Zato moramo mi razpolagati sa čitavom literaturom i to svakako barem počamši od Linné-a, dakle od polovice prošloga vieka; jer niti zoolog, niti biljar nije u stanju, da inače determinira svoje vrsti. To je pako prvi uvjet svakoga iztraživanja; upućujem na rieči slavnoga Cuvier-a spomenute na drugomu mie stu.[1] Da pako prirodoslovac uzmogne točno označiti vrsti, trebaju mu sva potrebna djela k tomu. Da je tomu tako, opet nam potvrdjuju slavni Cuvier i Valenciennes, gdje kažu: „L' histoire naturelle est un science de faits, et le nombre des faits qu' elle embrasse est tellement considérable, qu' aucun homme ne pourrait recueillir ni constater par lui-même la totalité de ceux qui forment une seule de ses branches: elle ne peut donc être étudiée avec fruit qu'en consultant tous les auteurs qui s'en sont occupés."[2] Isto tako je dobro pogodio glasoviti prof. A. Costa, riečmi, koje je namienio senatu napuljskoga sveučilišta: „In fatto di nomenclatura non è la scienza astratta o dell'organismo che puó sopperirvi, ma bensi la sola materiale conoscenza delle opere, nelle quali le specie sono state descritte."[3]

Nu neima pravila bez iznimke, tako se to nesmie tumačiti ko da bismo morali imati sve bezuvjetno. Hrvatski, kao što u obće europski zoolog n. p. može donjekle biti bez literature onih razreda i porodica životinja, koje vrsti nisu zastupane kod nas, niti su u ikakvom srodstvu sa domaćimi vrstmi. Svakomu je zoologu poznato, kolika je literatura razumnih papiga. Finsch-ova monografija opisuje nam 355 vrsti, sada ih jamačno već više poznajemo. Kolika je literatura o malenih kolibrih, kojih, po Gould-ovoj monografiji izdanoj prije više godina, bilo je 416 poznatih vrsti? Mnoge knjige ove struke ornitologije vrlo su skupocjene, jer neznaš bili se više divio ljepoti ptica kakove imadu biti u naravi, ili krasoti dodanih slika i atlasa, u kojih se čuvaju pravi umotvori najvještijih crtara

[1] Gledaj str. 108

[2] Cuvier et Valenciennes. Histoire Naturelle des Poissons. T. I. Paris 1828, str. 1.

[3] A. Costa. Annuario del Museo della Regia Università di Napoli. Anno II. Napoli 1864. str. 128.

i slikara. Kako rekoh, zoolog specialno hrvatski može gotovo bez svega toga biti. Al ipak za obćenito poznavanje ovih ptica nije sasvim dovoljno, da crpi znanje iz kakovih kompendija, nego mora proučiti koje pomanje strukovno djelce o trohilidah i psitacidah.

Još je jedna sućna razlika medju prirodoslovci i inimi literati. Ako se na polju koje znanosti pojavi knjiga, koju javna razsuda osudi, da je „izpod kritike", to prodje odmah u broj neuvaženih knjiga, te se nitko s njom ne bavi. Prirodoslovac ne smie toga učiniti nikti s najnevaljanijom knjigom. God. 1826. n. p. izdao je Risso prirodopis južne Europe, ponajviše okolice grada Nice i pomorskih Alpa, gdje u pet knjiga opisuje fizične i geognostičke odnošaje onih krajeva, zatim floru, pa kopnenu i morsku faunu. Neću prosudjiviti ovo djelo u cjelosti, ali što se tiče zoologičkoga djela, mogu tvrditi, da još nisam vidio hrdjavije radnje, te dan danas nismo s njim na čistu. U tom slučaju drugi bi ga dakle bacili; prirodoslovci moraju se s njim više baviti i mučiti nego s ostalimi knjigami, pa na temelju opetovanih opažanja i studija izlučiti dobre stvarih od nevaljanih, istinite od izkrivljenih.

Rekli smo, da bio koji mu drago vrstak, mora poznati predmetnje svoje znanosti; prirodoslovac pako napose sve. Ali se još više od njega zahtieva. Bilo bi zaista smiešno pripoviedati, da svaki književnik, kad uztreba, ima potražiti djela iz javnih knjižnica, kad nebismo ovdje imali konstatirati, da prirodoslovac mora uz to da bude knjižničar. Vi će te u svih i najvećih bibliotekah naći jako malo prirodoslovnih knjiga, i to isto tako u Beču, kao u Parizu, Londonu ili gdje mu drago. I to zato, jer se svuda literatura prirodoslovna čuva u javnih muzejih i kabinetih, pošto specijalne knjige imadu biti ondje, gdje su dotične zbirke i prirodnine, jedne bez drugih nisu za nikakovu porabu. Zato se dakle od svakoga prirodoslovca, osobito kod javnoga zavoda, ima zahtievati, da si sam čuvar uredi i popunjuje knjižnicu. Po svih knjižnicah naći ćete zato, su bibliotekari ponajviše književnici, povjestnici, jezikoslovci, filozofi i enciklopedi, koje zadnje danas svakako izključuje specijalizam. Ako je slučajno koji prirodoslovac, kao što je bio pokojni Josip Stabile, čuvar kod ambrozijanske biblioteke u Milanu, taj mora potražiti literarna sredstva izvan svoje knjižnice.

Još je dokazom tomu, što nemamo bibliografije sastavljene od bibliotekarih ili inih književnicih. Najveće dvie njemačke prirodoslovne bibliografije sastavljene su po vrstnih prirodoslovcih, kao su Carus i Haagen.

Naravna posljedica ogromnosti broja vrsti životinja jest ta, da je ako velik i broj knjiga, u kojih su tolike životinje naslikane i opisane sa gledišta razvitka, morfologije, sistematike itd.

Prva *Bibliotheca Historico-Naturalis* Engelmann-a, koja sadržaje e zoologičko-paleontologičke knjige od god. 1700 do god. 1846 na 786 strana u osmini. Nastavak istoga djela od god. 1846 do 360 kazalom ima upravo 2144 strana u dva svezka, takodjer u mini. Žalibože sada nemamo knjige, u kojoj bismo našli popisane sve zoologičke radnje, koje su izašle za ovo posljednjih 15 odina. Nu uzporedimo li ono što je bilo od god. 1700 do 1846., onim što je sviet ugledalo od god. 1846 do 1860, obazremo li se a stotine i stotine prirodoslovnih družtva i zavoda, koji su kašnje živili, ter u obće recimo aritmetične postupke napredka prirodoznih znanosti, to ćemo si jedva moći predočiti, koliko je danas ologičko književtvo.

Suhoparni popis Giebel-ove ornitologičke literature do god. 1872. njegovom djelu *Thesaurus Ornithologiae* ima 252 strane velike mine. *Bibliotheca Ichtyologica et Piscatoria* od Mulder-a Bosgoed-a dana god. 1874 u Haarlem-u, koja siže do god. 1872–1873, ima 309 naslova o prirodopisu riba. Sám holandežki ihtiolog P. Bleeker izdao je preko 200 spisa. Ova bibliografija nije u toliko podna, što je Mulder Bosgoed slabo upisao paleoihtiologička, ili djela zpravljajuća izključivo zootomiju riba, izpustivši skoro sve što namo te struke. Skupa pako sa knjigami o lovu riba, velriba i ih morskih životinja ima 6436 naslova.

Hagen-ova *Bibliotheca Entomologica*, koja siže samo do g. 1862. na u prvom svezku 566, u drugom 512 strana. Da statistički predčimo dohvat ovoga diela zoologičke književnosti, valja nam navesti to Schmarda veli: „Kein Theil der Zoologie besitzt eine Literatur on der Ausdehnung wie die Entomologie, die sich fast als selbstständige Zweigwissenschaft getrennt und in einzelne Specialfächer ieder gegliedert hat. Keine andere zoologische Disciplin hat so iele Förderer und Theilnehmer; in Deutschland, England, Nordmerika, Holland, Frankreich und Belgien kommt auf 15—20.000 inwohner ein Entomologe. In diesen Ländern bestehen besondere ntomologische Gesellschaften, die periodische Schriften des Faches ubliciren.

Die Zahl der entomologischen Schriften und selbstständigen Werke eträgt über 20.000, die von 6000 Entomologen seit einem Jahrundert veröffentlicht worden sind.

Ueber den Bau der Insecten bestehen über 500 Schriften, über die Lebenserscheinungen bei 900, über schädliche Insecten bei 1800, über nützliche mehr als 1400 (darunter nahezu 500 über Bienen und eben so viele über Seidenraupen), an Handbüchern und Systemen bei 80".[1] Moram ovdje dodati, da nisam imao vremena uvjeriti se, je li Schmarda ove podatke crpio iz gorenavedene Hagen-ove knjige, ali sva je prilika. Koliko je dakle knjiga te struke uvidio bieli sviet za ovo zadnjih 13 godina? Po Hagen-u do god. 1862 bilo je 500 djela i razprava o samoj svilenoj bubi, ali u uvodu svoje knjige veli: „Es wird unglaublich erscheinen, wenn ich versichere, dass noch fort und fort selbst in den letzten Jahren die Schriften über Bienen und Seidenwurm fast die Hälfte der neu erscheinenden Litteratur bilden".[2] I zaista gosp. Pappafava u Zadru god. 1873 tvrdio je, da je u svojoj rukopisnoj bibliografiji svilarstva imao 2000 brojeva.[3]

Nemamo bibliografije za sve ostale redove životinja, te se moramo poslužiti zastarjelim djelom Carus-a i Engelmann-a.

Nitko se ne usudjuje n. p. popisati mnogobrojna malakološka djela. Jedva Westerlund obećaje skoro izdavanje svoje *Bibliographia Malacologica Europaea.*

Žalibože nemamo Günther-ova bibliografička djela za zoologiju novijega vremena,[4] niti su nam poznate bibliografije za mineralogiju, geologiju i botaniku, da bismo uzmogli ove prispodabljati sa zoologičkimi. Nu nakon svega onoga što sam rekao, može li se dvojiti o tom, da je literatura zoologička najveća?

Zavirimo zato malko u same knjige; nije li istina, da se opisi svih ruda dadu strpati u debelu knjigu, kao što su one Hartmann-a, Rammelsberg-a, Dufrenoy-a, Dane itd.? Nije li opisana velika većina poznatih bilina u *Prodromus systematis regni vegetabilis*, što su ga izdali De Candolle otac i sin od god. 1824 do 1869 u 16 svezaka — faktično u 20 knjiga —, zatim u *Annales botanicae* Walper-a, nastavljenih po C. Müller-u?

U zoologiji niti jest, niti će možda biti kada govor o mogućnosti sastavljanja takovih djela. Što više, nitko nije još pokušao sastaviti samo popis životinja, kao što je Steudel-ov *Nomenclator botanicus*

[1] Schmarda. Zoologie II Bd. str. 86.

[2] H. Hagen Bibliotheca Entomologica Leipzig 1862, I Bd., str. IX.

[3] Rad jugosl. akad. znan. kn. XXVII u Zagrebu str. 150.

[4] Alb. Günther. The Record of Zoological Literature. V. I, 1864; V. II, 1865.; V. III, 1866. London 1865—1867.

za bilje. Iste knjige, koje se bave jednim redom životinja, vrlo su nepodpune Danas n. p. znamo za 6350 vrsti živućih i izumrlih korepnjaka, ali u najvećem djelu te struke Milne-Edwards-a opisano je jedva nješto preko 1200 vrsti u 3 knjige; broj pako naslikanih u dodanom atlasu sasvim je neznatan. Najveće erpetološko djelo Duméril-a i Bibron-a u 10 knjiga opisuje nam 1400 vrsti gmazova; u atlasu pako nije naslikano niti 200 vrsti. Sada se poznaje 13.000 vrsti riba; al u najvećem djelu te struke Cuvier-a i Valenciennes-a opisano je tekar 5000 vrsti u 22 debele knjige; ima pako jedva 650 tablica sa blizu toliko naslikanih riba.

Puko sastavljanje priručnika — tako zvani manuali ili kompendji — za zoologiju jur je sada smjelo poduzeće za zoologa, pošto, kako dokazah, nema jednoga, koji bi se mogao jednako uputiti u sve grane zoologije. Za sastavljenje takvoga priručnika u englezkom jeziku *Principles of zoology* sdružili su se Agassiz i Gould, Beneden i Gervais skupa su izradili *Zoologie medicale,* Carus i Gerstaecker izvrstni njihov *Handbuch der Zoologie.*

Budući Cuvier-ovo djelo *Règne animal* zastarjelo, kao i Bronn-ovo *Klassen und Ordnungen des Thierreiches,* počeli su izdavati novo popunjeno i sasvim preustrojeno izdanje Bronn-ova djela. Danas nema više toga Cuvier-a, koji bi mogao sve obuhvatiti: zato poslje Bronn-a podielili su si radnju Keferstein, Gerstaecker, C. H. Hoffmann, Selenka, Giebel, Hubrecht, a do svršetka morati će možda još koga povući u svoje kolo. Toliko djelo biva pako uvjek nespretno, jer, dokle ga dovrše, prvašnji svezci sasvim će zastarjeti; i to neka bude dokaz neizmjernosti zoologije.

Svakomu je od nas poznato, da nam je obća bibliografička struka jako mršava, a što da kažemo tekar o naših knjižnicah.

Uzmimo Danilovu i Boglićevu bibliografiju knjižnice zadarske velike gimnazije, iliti Čulićevu one dubrovačkoga samostana Franjevaca, napokon Kukuljevićevu i onu neumrloga Gaja, pa ćete toga za prirodoznanca vrlo malo u njih naći.

Najbolji izvor za prirodopis Dalmacije naći će prirodoslovac u bibliografiji Valentinelli-a.[1] Ali taj dosiže četrnaest godina nazad, a baš u kašnje vrieme su se tudjinci i domaći najviše bavili našom prirodom. Osim toga mu je djelo nepodpuno, kao što nije niti moglo biti drugačije od neprirodoslovca. S druge strane pako podje

[1] G. Valentinelli. Bibliografia della Dalmazia e Montenegro. Zagabria 1855. Supplementi. Zagabria 1862.

predaleko. Pod brojem n. pr. 402 za se spominje dalmatinsku zmiju *Tyria Dahli*, opisanu u faunu taljansku od Bonaparte-a. Istina *melius est abundare quam deficere*, ali imali bismo se držati toga načela, kako ćemo viditi, onda kad bismo sastavljali podpuni popis svega, što je opisano iz Dalmacije u svjetskoj literaturi, a takova je radnja čisto druge vrsti. Za Hrvatsku i Slavoniju neima nikakove bibliografije.

U svesvjetskih prirodoslovnih bibliografijah pako čovjek ponajprije ne nadje ono malo hrvatskih, srbskih i slovenskih knjiga što imamo; u ostalom da crpite ono što se nas tiče, morate potrašivati koje kuda, a opet niste sigurni, da vam se nije po koja izmakla. Uzmimo Carus-a i Engelmann-a; dočim je n. p. stavio djela Coste, Heller-a, Renier-a, Sars-a i Wulfen-a o fauni jadranskoga mora pod rubriku „sredozemnoga mora", isto takove Nardo-ve radnje metnuo je pod rubriku „Italien".

Lanzin članak o fauni neretvanskoga raztoka je takodjer uvrstjen u literaturu, koja se tiče Italije. Po svoj prilici zato, što je Lanza mjesto običnoga imena „Narenta", rabio starije manje poznato „Narona".

Radnja Frauenfeld-ova „Beitrag zur Fauna Dalmatiens" uvrštena je u rubriku „Deutschland", dočim Küster-ovi putopisi Dalmacije, zoologičkoga sadržaja, sasma su na drugom mjestu.

Iznenadilo me je, što sam slučajno našao spomenutu jedinu hrvatsku zoologičku knjigu, koju je izdao naš Ettinger, ali zlo po nju, u njemačkih ruku. Naslov joj je „Sriemsko-slavonsko-hrvatske divje životinje, zvieri i ptice sa dodatkom najlagljeg i točnog načina nadjevanja i nagačenje istih". To bi još najmanje bilo, što je taj naslov pogrješno pretiskan; ali čujte mu prevod: „Syrmisch-Slavonisch-Kroatische wild lebende Thiere und Vögel. Mit einer Anleitung dieselben aufzusuchen, zu fangen und zu zähmen". Kao da to sve nebi bilo dosta, uvrsti ju pod rubrikom literature, tičućom se „Griechenland, Türkey und untere Donauländer", prem nenavadja baš ni jednoga djela za Tursku. Nije to jedini slučaj, nego žalibože mnoge naše stvari moramo potražiti iz englezke, francezke i njemačke literature, koja se Turske tiče.

Jednako je sa Hagen-ovom bibliografijom. Scopoli-eve i F. Schmidt-ove entomologičke radnje o Kranjskoj uvrstio je pod rubrikom „Deutschland" odjel „Oesterreich" (str. 408); Piller-ovu radnju o Slavoniji uvrsti pod „Ungarn" (str. 409). Istinabog više toga, što se tiče Hrvatske i Slavonije, moramo potražiti ne samo u literaturi ugarskoj, nego i u svesvjetskoj bibliografiji pod rubrikom

Ugarske, zato što su svakom prilikom Madjari izkrivili položaj Hrvatske i Slavonije, uvrstivši ove kraljevine kao nerazličai teritorij, te sa Ugarskom podpuno istovietan. Opet na drugom mjestu (str. 454) spominje Mann-ov popis riečkih leptira u rubrici „Deutschland-Oesterreich", prem malo nižje opet ima posebno Ugarsku. Istu ćete nedosljednost opaziti glede Dalmacije. Nekoje radnje o entomologiji Dalmacije uvrstio je u rubriku Austrije (str. 421), druge u onu Njemačke (str. 466), najčešće pako dolazi ova kraljevina pod samostalnom rubrikom (str. 409, 413 i 448). Tako i jest najbolje; jer kad mu se nije htilo postaviti posebni odsjek za trojednu kraljevinu, ili za slavenski jug u obće, onda bi najbolje bio uradio, da je uvjek naveo Dalmaciju kao samostalnu; pošto Dalmacija nije nikada bila duševno sdružena niti sa Austrijom niti s Madjarskom. Činilo se je, kao da je lani Austrija osvojila ovu zemlju, ali uslied hrcegovačko-bosanskoga ustanka povraćeno je sve u prijašnje stanje.

Budući Giebel-ova bibliografija ornitologička [1] manje obširna, možete se prije u njoj iznaći. Medjutim i ondje je razdieljenje netočno. Sve što spada na slavonsku, hrvatsku, dalmatinsku i crnogorsku ornitologičku faunu, sve je uvršteno u poglavje XVI. „Germania-Austria". Hvala bogu, da su se još zadovoljili crnogorskimi granicami. Da tumači pako gdje Sriem stoji piše n. p. „Landbeck. Die Vögel Sirmiens (Ungarn)." S druge strane pako Eggenhöffer-ov popis tršćanskih ptica, Powys-ov ob onih Krfa (Corfù), Crnegore itd., zatim Seidensacher-ov o celjskih (Cilli) pticah na Štajeru uvrstio je u XVIII poglavje „Europa meridionalis".

Makar kako bile inače izvrstne bibliografije Carus-a, Engelmann-a i Hagen-a, (jer navedene pogreške moraju se ponajviše pripisati našemu nepovoljnomu političkomu stanju i neznatnosti naše knjige), prve dosižu samo do god. 1860., Hagen-ova do god. 1862.

Budući dakle tomu tako, latio sam se pera, da sastavim „hrvatsku", ili kad bih dospio „jugoslavensku prirodoslovnu bibliografiju". Ja sam tu radnju lani svršio, pobrav sve podatke, što sam imao u Zagrebu na razpolaganje, nu neufam se š njom na vidjelo, i kazat ću zašto. Za sada držim, da neće biti suvišno, navesti barem statističke podatke o zoologiji trojedne kraljevine, i to ponajprije o fauni jadranskoga mora. Tu sam naime uzeo sve ono što sam našao

[1] Dr. C. G. Giebel. Thesaurus Ornithologiae (Repertorium Ornithologicum str. 1—250) I. Bd. Leipzig 1872.

pod imenom jadranskoga mora, bilo mletačke, istarske ili dalmatinske obale (s hrvatske obale napose nije mi poznata nijedna radnja), jer more nema granica. Osim toga znamo za izviestno, da izim vrlo riedke iznimke, ne samo sve vrsti životinja, koje su poznate na taljanskih obalah, nego još i više, opažene su po našem ukupnom primorju. O fauni dakle jadranskoga mora zabilježio sam dosada do 200 radnja; medju ovimi ima Renier-ovo monumentalno djelo Meneghini-em izdano, i znatan broj drugih, što se žalibog još ne nalaze u naših knjižnicah. Tko bi pako pomislio, da medju ovimi ima i po koja danska razprava, n. p. glasovitoga zoologa Sars-a, i čak finska o klobučnjacih *(Medusae)* jadranskoga mora od Ilmoni-a, izdana u spisih učenoga družtva u Helsingfors-u!

Nadalje ima 17 radnja, gdje su opisani odnošaji i životinje dalmatinskoga mora i kopna. Zatim 37 djela i članaka o fauni dalmatinskoga kopna. Medju ovimi ima po koje veće djelce.

Napokon popisao sam 2 radnje, koje se tiču Dalmacije i Hrvatske; 2 koje razpravljaju o prirodninah Hrvatske i Slavonije, 13 zoologičkih članaka o Hrvatskoj, i 9 o Slavoniji; povećega djela nema. U obće hrvatsko-slavonska fauna skoro je sasvim nepoznata učenomu svietu; ako zavirite u koju europsku faunu, naći ćete spomenute sve europske zemlje, zatim Ugarsku, iz Ugarske skoči se Dalmaciji, iz Dalmacije na Grčku, ostale su zemlje *terra incognita*.

Svega skupa dakle poznato nam je 280 djela i članaka o faunah trojedne kraljevine i jadranskoga mora. Podatci zoopaleontologičke literature moraju se naravno najviše crpiti iz geologičkih spisa. Ja sam pobilježio ponajglavnije knjige i razprave strogo paleontologičkoga sadržaja, te sam ih našao 24; i to 6 o okaminah Dalmacije, 12 ob onih Hrvatske, 2 za Slavoniju, napokon 4 za ukupnu trojednu kraljevinu. Ovi su brojevi neznatni, ali svakako najviše s toga, što su nam vrela manjkava. S botaničkim i geologičkim popisom spisa, koji se nas tiču, nisam toliko gotov, da bih mogao podati statistiku.

Žalim što nemogu izdati ove bibliografije za sveobću porabu; ali nemogu se nikako na to odlučiti, buduć je radnja svakako dosta nepodpuna. Ponajprije morao bih imati navedenu englezku bibliografiju, koja je vrlo skupocjena, te Metzger-ove popise.[1] I onda težko da bih mogao jamčiti za podpunost moje bibliografije. Jer

[1] A. Metzger. Bibliotheca historico-naturalis, physico-chemica et mathemathica.

ima mnogo članaka, gdje su opisane životinje iz naših krajeva; ali prem u naslovu stoji ime predmeta ili životinje, nije uvjek rečeno od kuda su, nego se to mora unutri potražiti. Tko može n. p. u napried znati, da Belgijanac Cantraine u spisih bruselske akademije, pod naslovom *Sur les grands Limaçons de Varron et de Pline*, opisuje dalmatinsku *Helix (Campylaea) Pouzolzi?* Ili kad Johannes Müller piše: *Ueber die Synapta digitata*, da je to tršćanska vrst? Isto tako Hagen navadja 15 članaka (str. 497) o golubinskom komarcu;[1] nu mi iz naslova samoga nemožemo saznati, koji se protežu na našu vrst *Simulium Golumbacense Fabr.*, a koji na druge slične vrsti istoga roda iz drugih krajeva. Zato dakle moramo, upravo da kažem, upoznati se lično sa samom knjigom. Tako bismo našli još više toga osobito na polju domaće entomologije, iliti medju radnjami onih prirodoslovaca, za koje se znade, da su posjetili koji naš kraj, kao baš medju onimi Joh. Müller-a i mnogi drugi.

Moguće je, da će tko držati, da sam ovo sve odveć obširno razlagao. Ja sam to učinio, da dokažem, kako hrvatski prirodoslovac, napose zoolog, kod svakoga ma najčednijega poduzeća, mora zapeti i često odustati od sizifove radnje radi nestašice sriedstva.

Običaj je u nas Europljana, da se vrlo rado i često rugamo pretjeranosti Američana; neznam kako će oni to nam sredovječnikom odvratiti. Da vidimo što ti pretjeranci, ove godine već stoljetni republikanci, znadu učiniti za znanost; zato ću na kratko spomenut samo jedan njihov zavod.

Gradjanin James Smithson ostavio je glavnicu od 515.000 dolara (preko miliun forinti) za utemeljenje zavoda, kojem bi svrha bila, „razširivanje i razprostranjivanje nauka po čovječjem rodu". Zato su ponajprije podigli veliku palaču, zametnuli na sve strane iztraživanje zemlje, utemeljili veliki muzej sa knjižnicom, te počeli izdavati znanstvene knjige, koje se šilju zabadava po čitavom svietu. Taj je zavod tako u Washington-u ustrojen god. 1846 pod imenom

---

[1] To jest vrst od Njemaca nazvana „Golubaczer-, Golumbacer- ili Kolumbaczer-Mücke", kako oni po običaju izkrivljuju vlastita imena. Mjesto, gdje se je morala prvi put pojaviti ova mušica, pogibeljna ne samo marvi, nego i čovjeku, pištaline su oko grada Golubca u Srbiji. Prije niekoliko dana čitali smo u domaćih novina, da su se i proljetos pokazale. Nebi li bilo potrebno, da se po mogućnosti doskoči ovakvomu zlu iz zdravstvenih i ekonomičkih razloga? Možemo li pako to učiniti, kad nemamo onoga, što se je pisalo o tom predmetu?

Smithsonian Institution, a za ovo 30 god. svoga obstanka sjajno je zadovoljio svojoj zadaći na sve strane, kao i izdavanjem velikih djela. Za nas ljude od povelja i prošlosti biti će zanimivo, da vidimo kakvimi se je publikacijami zavod izkazao uz ono tridesetak godina. Naći ćemo čitavu knjižnicu krasnih djela iz astronomije, matematike, fizike, meteorologije, mikroskopije, kemije, geologije i fizične geografije, zoologije, anatomije i fiziologije, etnologije i filologije, botanike, bibliografije i sličnih, a drugih nauka kan da nema na svieta.

Zavod šalje i izmjenjuje svoje publikacije svim učevnim, znanstvenim i humanitarnim zavodom prostrane republike. Jednostavni tiskani popis, kojih zavoda izpuni knjigu od 240 strana.[1] Medju ovimi dakle od god. 1872. mogao sam nabrojiti do 40 akademija i družtva, koja se „izključivo" bave iztraživanjem prirode, takovih dakle, kojih me već naslov uči, da su prirodoslovne institucije, zato valja mi još primietiti, da ih može biti još njekoliko pod drugim imenom.

Drugi popis nas uči, da Smithsonski zavod zamjenjuje svoje publikacije sa više od 1600 akademija i sveučilišta, družtva i redakcija strukovnih časopisa, observatorija, muzeja i knjižnica Europe te ostaloga svieta.[2] Od ovih korporacija pako najznatniji broj bavi se prirodoznanstvom u širjem smislu rieči. Iz ovoga popisa dalje vidimo, da je god. 1872. bilo do 240 akademija znanosti i učenih družtva, koja su njegovala sve nauke dakle i prirodne; jer je svakomu prirodoznancu poznato koliko prirodoslovnoga blaga za njega ima u spisih n. pr. londonske, petrogradske, parižke i bruselske; draždjanske, berlinske, monakovske; mletačke, turinske i napuljske akademije znanosti, da nespominjemo one manjih naroda, ili koje su nam predaleke i manje važne. Osim toga ima do 140 akademija i družtva izključivo prirodoslovnih; predaleko bismo pošli, kad bismo sve poimence htjeli navesti, zato ću kazati u kratko, da su osobito važna sva ona družtva prirodoslovna onih gradova, u kojih smo prije spomenuli, da ima akademija za znanosti u obće; osim toga napose su vrlo potrebne za prirodoslovca publikacije prirodoslovnih družtva u Dorpatu, u Kazanu, u Kijevu, u Moskvi; u Bambergu,

[1] List of the Institutions, Libraries, Colleges, and other Establishments in the United States in correspondence with the Smithsonian Institution. Washington 1872. (in Smithsonian Miscellaneous Collections. Vol. X. Washington 1873, Nr. 238 str. 1—237).

[2] List of Foreign Correspondents of the Smithsonian Institution. Washington 1872 (in Smith. Miscell. Coll. l. c. Nr. 243 str. 1—63).

u Bonnu, u Vratislavi, u Frankfurtu na M., u Halli, u Casselu, u Marburgu; u Strassburgu, u Stuttgartu i Wiesbadenu, u Genevi, u Baselu, Bernu i Zürichu, u Cherbourgu, Nantesu i Tolosi, u Milanu, u Cataniji itd. itd. To se pako razumieva, da su za nas u prvom redu prieko potrebiti spisi svih družtva za prirodopis u Austriji, gdje jih ima jedno petnaest.[1] Zaista, skoro bih rekao, da se čudim, što mi, kao „Austrianci", toga u Zagrebu nemamo, dočim Američanin drugoga svieta sve ima.

Nije to dosta. Izim spomenutoga broja akademija i družtva Smithsonski zavod stoji u savezu sa 120 redakcija znanstvenih strukovnih časopisa i sličnih periodičkih publikacija.

Ovdje nam valja napose spomenuti, da Smithsonski zavod stoji u savezu sa 150 ruskih znanstvenih institucija, od kojih, po navedenom popisu od god. 72., do 12 bave se prirodoznanstvom. Silne ruske publikacije nebi nas toliko zanimale tobože jer su od slavjanskoga naroda, nu toliko više zato što najveći dio europske Rusije, isto tako kao kontinentalna Hrvatska i Slavonija spadaju u naravnu pokrajnu centralne Europe. Zato je hrvatska i ruska fauna i flora vrlo srodna (i bez panslavizma), a po tom je ruska prirodoslovna literatura za nas vrlo potrebna. Moramo dakle žaliti, da od tolikoga blaga velikoga i bogatoga ruskoga naroda ne dopire skoro ništa do nas Hrvata, dočim Američanin sve dobiva.

To je najbolje mjerilo, po kojem se može prosuditi što i koliko se radi na polju prirodnih nauka, pošto od 500 učenih korporacija jedna se polovina bavi prirodnimi i drugimi naukami, druga polovina pako njeguje baš samo prirodopis. Iz gore navedenih podataka može svaki lako razabrati, kako je silna periodička prirodoslovna literatura, a da ne govorimo o samostalnoj literaturi, koja je svakako još bogatija od periodičke.

Da se opet iz Amerike povratimo u Europu i to n. p. u Beč. Bečka je akademija jedna od najmladjih, jer je tekar god. 1848 započela izdavati zapisnike sjednice a malo kašnje „Denkschrift-e"; dočim francezka obstoji od god. 1633., englezka pod imenom „Royal Society" od god. 1645, njemačka „Academia Naturae Curiosorum" kašnje „Leopoldino-Carolina" od god. 1652, a sama petrogradska utemeljena je još god. 1725. Dakako da nisu odmah započele periodičkimi publikacijami. I to, kao sve na svietu, razvijalo

[1] Vidi moje: „Naravoslovne crtice. Dio II. (Rad jugosl. akad. znan. i umjet. Knjiga XXVII. U Zagrebu 1874) str. 132.

se je postupačno; medjutim već spisi izdani koncem prošloga vieka, a još više sliedeći, potrebni su svakomu prirodoslovcu.

Prem dakle je akademija još mlada, spisi matematičko-prirodoslovnoga odjela bečke akademije znanosti prikazuju ipak već sada krasnu i velevažnu riznicu sa stotinami krasnih tablica znanstveno točnih i umjetno savršenih, koja za se vriedi jedno 1300 for. Pa što je na koncu to, kad znamo, da ima mnogo samostalnih djela, koja vriede tisuć i više for.? Što je to kad ukupna djela jedinoga Humboldta zapadaju 5000 for.?

Bečko zoologičko-botaničko družtvo utemeljeno po njekoliko bečkih prirodoslovaca i uzdržano privatnimi prinesci, baš je ove godine slavilo dvadeset i pet godišnjicu svoga obstanka. Izdalo je do sada takodjer vrlo važnu zbirku od 25 debelih knjiga, pa stoji u savezu sa 300 akademija, družtva i časopisa, kojih su publikacije od najveće potrebe, bilo da se čovjek ma kojoj struci posveti, bilo da koju zemlju želi izpitati s naravoslovnoga gledišta. Što više u trgovačkom gradu Trstu, gdje neima ni akademije, ni sveučilišta, utemeljeno je „jadransko družtvo prirodnih nauka," pa već prve godine svoga obstanska izmienio je svoje, još dosta neznatne, publikacije sa 45 znanstvenih korporacija.

Pošto smo sve ovo naveli, tko će nam moći prigovoriti, da su hrvatski prirodoslovci u svojih željah pretjerani, ako od toliko stotina i stotina publikacija, u ovom središtu kulture slavenskoga juga kraj akademije znanosti, sveučilišta i muzeja bude po jedan iztisak samo od jedne stotine najvriednijih? I to upravo od jedno 10 navedenih akademija znanosti, i 20 prirodoslovna družtva, bilo da su u gradovih gdje su i akademije, ili drugdje. Zatim periodičke publikacije i strukovna časopisa blizu 40 t. j. za prirodopis u obće 3, za geologiju i mineralogiju 4, za paleontologiju 2, za botaniku 4, za zoologiju u obće 4, za antropologiju 3, za anatomiju, fiziologiju i biologiju 4, za ornitologiju 2, za malakologiju 6, za entomologiju 8, Napokon spisi od 10 akademija, geologička zavoda i družtva Austrije i Ugarske; svega skupa dakle 80 publikacije te vrsti. K tomu morali bi imati ono malo što su izdali bečki, gradački, ljubljanski, cjelovački, te ostali muzeji ukupne carevine.

Htio sam poimence spomenuti i napisao sam bio naslov tih časopisa, ali izpustio sam sve da prištedim prostora.

Za čudo je, da mastozoologija, zatim ihtiologija, koja je svakako tolika, i nješto obširnija od ornitologije, niti su imale, niti imadu posebnoga organa.

Medjutim neka nam nebude zato žao; nasuprot bilo bi željeti, da bi broj publikacija bio manji a izbor sadržaja kritičniji, jer je to već sada preveć za čovjeka, koji u najboljem slučaju nemože računati nego 50 god. znanstvenoga rada.

Kod svega toga imao sam dakako uvjek pred očima europsku literaturu, izim po koju manju iznimku. Nisam se skoro ništa obazirao na švedsku, dansku, holandesku, španjolsku literaturu, koje, prem dosta bogate, manje su nam pristupne radi jezika, kao što je s istog razloga skoro čitavomu svietu za sada nepristupna slavenska knjiga. Napokon neće suvišno biti upozoriti na to, da u gore navedenih publikacijah ima mnogo gradje za ostale nauke; nabavljenjem časopisa za antropologiju, anatomiju itd., skupilo bi se nješto literature za budući medicinski fakultet. U koliko je pako meni poznato, od navedenih publikacija ima u zagrebačkih knjižnica jedva jedna petina. A nigdje nema čitave zbirke, nego žalibože samo nekoliko zadnjih godišnjaka.

Na koncu valja nami još spomenuti, da imade sijaset starijih publikacija i zbirka bilo družtva, bilo časopisa, koja su prestala izlaziti. Predaleko bi pošli takovim nabrajanjem, samo ću n. p. spomenuti Oken-ovu „Isis“, koja je izlazila od god. 1817. do g. 1848., i „Wiener Entomologische Monatsschrift“ od god. 1857 do 1862, koje su osobito važne za hrvatskoga zoologa.

Kao što bogataš može prije šteditи nego siromah, tako veliki i bogati gradovi doći će prije i često zabadava do knjiga nego manji i neznatniji. I to zato jer n. pr. akademije i učena družtva, najviše pako pojedini učenjaci drže, i moraju do toga držati, da im djela dodju čim prije u velike metropole i središta kulture, u London, u Pariz, u Rim itd., zato šalju tamo mnogo toga badava, dočim knjižnice manjih gradova moraju se same pobrinuti da ih nabave.

S druge strane moramo priznati, da nabavljanje ove stotine publikacija zahtieva znatnu godišnju dotaciju. Mi se najvolimo držati Smiles-ova načela „Self-Help“ zato smo se domislili načinu, kako bismo mogli doći jednostavno do svih navedenih časopisa i još po koju stotinu knjiga, bez novaca, na jeftin način; ali za izvedenje te osnove potrebno je sudjelovanje više sila.

Moja je osnova posve jednostavna. Mi smo počeli jedva raditi na polju domaće faune, flore i gee, pa to hrvatskim jezikom Najveća je istina već toliko puta opetovano Pitagorovo načelo „γνῶθι σεαυτὸν“, a koliko je za pojedinca težka stvar da poznaje sama sebe, baš tako je težko i cielomu narodu, da se u svoje vlastito ogledalo

ogleda. Recimo dakle, za koga mi pišemo hrvatski? Niti naš puk niti onaj dio naroda što ga inteligencijom zovemo, nečita, a niti neće čitati naše specialne radnje. Inteligencija jest i mora biti zadovoljna, sa praktičnom uporabom i sa filozofičkimi rezultati znanosti. Ostalo jest i biti će samo za specialiste, a oni nas nerazumiju.

Ne tiskajmo dakle hrvatski nego rabimo koji drugi jezik, da budemo pristupni cielomu učenomu svietu. Tim će se nauka jako okoristiti, a mi ćemo vrlo mnogo zadobiti u narodnom smislu; jer kad budu vidili ini kulturni narodi, da smo sami počeli proučavati svoju domovinu, onda će priznati u nas kulturnu silu i rado nas primiti u svoje kolo. Od ono doba kad je veleum Linné čitavomu svietu prokrčio put zoologije i botanike, švedski narod nije zaostao, nego je uvjek marljivo nastavljao rad svoga učitelja. Zato imadu oni vrlo znatnu narodnu literaturu, pa danas ipak vidimo, da se njihovi prvaci zoologi služe tudjim jezikom, n. p. Thorell engleskim, Stâl francezkim, Westring njemačkim a Westerlund njemačkim i francezkim, te tako mnogo više doprinašaju slavi svoga naroda. Eno veliki ruski narod, koji je samomu sebi dovoljan, te živi posebni svoj narodni život, za prirodne nauke služi se još i danas francezkim, njemačkim i latinskim jezikom. Istina u novije vrieme pokazuju se sve to češće i ruske radnje, nu ja jako dvojim, da će to biti koristnije. Bilo bi svejedno kad bi svakako velika ruska prirodoslovna literatura mogla doći do ekskluzivnoga ruskoga karaktera, pa kazati: mi nemarimo za ono što nije naše. Ali tomu nije tako, jer su sada prirodoslovne znanosti kosmopolitičke, a biti će sve to više i u budućnosti. Zato je moje tvrdo uvjerenje, da nam valja započeti izdavanjem strogo izvornih znanstvenih radnja, bilo u krilu akademije, ili kao samostalno družtvo[1] inim jezikom, ili dvostrukim tekstom, kao što radi češki odbor za istraživanje zemlje. Pošto nas za sada premalo još imade, da bismo se kod ovih publikacija držali samo domaće faune, flore i gee: tek bi bilo vrlo nuždno, da nam se pridruže fizika, kemija i slične znanosti, take da bismo mogli svake godine izdavati barem jednu čednu ali osbiljnu knjigu.

Sav učeni sviet, koji jedva čeka, da se upozna s prirodnimi odnošaji liepe naše domovine, i da tim popuni pukotine cjelovite znanosti, primio bi objeručke malu našu knjigu, pa bi nam drago volje

[1] Vidi što već o tom rekoh u mojih „Narav. crticah" Dio II (Rad, k. XXVII) str. 133.

poslao sve svoje publikacije od stotina i stotina svojih znanstvenih zavoda i poduzeća; jer učeni sviet niti bi mjerio, niti bi pitao koliko zapada naša knjižica, samo kad bi što zanimiva sadržavala. I tako bismo došli do sredstva i prištedili domovini mnoge tisuće.

Neznam da li je tko pomislio na način, kako bi se dalo učiniti jednostavnom sada jurve kaotička prirodopisna literatura; ali znam, da svatko ćuti ovu potrebu. Ja mislim, da bi se to moglo postići, kad bi se prirodopisci htjeli držati sliedećih pravila:

1. Imao bi se umanjiti broj strukovnih časopisa.

2. Gdje imade više prirodoslovnih družtva, kao što često biva osobito u velikih gradovih, imala bi se ujediniti.

3. Imale bi se povući točne i stroge granice izmedju časopisa i spisa družtva, koji sadržavaju izvorne radnje i takovih kojih je svrha razprostranjivanje i popularizovanje nauka.

Ima bo mnogo periodičkih publikacija, koje knjižnice i učenjaci moraju nabaviti radi izvornih članaka, dočim većina ostalih razprava neima znanstvene vriednosti.

Gdje pako nije moguće uzdržavati dva družtva, jedno za iztraživanje prirode, drugo za širenje nauka, kao što je u Beču, onda je vrlo shodno držati se načela gradačkoga družtva, koje u kratkom izvadku priobćuje sadržaj popularnih predavanja, a napose i obširno izvorne radnje.

4. Urednici i tajnici raznih družtva i časopisa imali bi bolje paziti na sadržaj predanih razprava.

5. Isto tako morali bi urednici nastojati, da članak bude na jedan put tiskan, makar zauzeo čitavi svezčić za se.

Nevalja ga dieliti na odlomke i priobćiti u više svezčića, tako nema pravoga pregleda, a s druge strane uzrok je znatnomu gubitku vremena.

6. Pisci pako neka nastoje pripravljati gradivo tako, da jim budu razprave čim veće, te samo onda izdavati kratke članke, kad se radi o prvenstvu, o stvarih velike znamenitosti itd.

Jer zaista je skoro smiešno, kad u bibliografiji stoji zabilježen suh opis koje vrsti iz kakvova časopisa kao posebni članak. U tom osobito griešе Francezi i Englezi.

Istinabog malo će tko uvažiti ovu opomenu, napisanu u Zagrebu i to hrvatski. Ali neće mnogo proći, da će prirodoslovci u svojih redovitih kongresih morati ozbiljno prihvatiti kakav sličan predlog; ili će sazvati medjunarodni odbor, kao što su ga Englezi imenovali god. 1842. radi nomenklature.

Današnje zoologičke znanosti zahtievaju sasvim nješto drugo, nego što su prije doba Cuvier-a; nu izkustvo nas uči, da se svaka stvar razvije postupno. Zato se mi iz ničesa i bez skupocienih pomagala nemožemo na jedan put visoko popeti. Prva je naša zadaća iztraživati koje su naše domaće životinje i koliko ih ima. Rekoh *koliko*, jer nam je vrlo malen broj poznat, osobito iz Hrvatske i Slavonije, koje su, kako smo vidili, u zoogeografičkom pogledu „terra incognita" na karti Europe. Što više u naših školskih knjigah svaki čas opisuje se jedna ili druga životinja kao da je iz Europe ili iz sredozemnoga mora, dočim ju kod kuće svaki dan gazimo, ili prebiva u našem moru. S druge strane pako dobro poznatu faunu Dalmacije sad uzimlju kao faunu austrijsku, sad kao taljansku. Canestrini n. p. uvrstio je dalmatinske sladkovodne ribe u taljansku ihtiologiju, Pančić u srbsku. Rekoh *koje*, jer najznamenitija zootomička, biologička, fiziologička i slična studija biti će izkrivljena, ako nećemo ponajprije za izvjestno znati, koju smo vrst imali pred očima, jer kako Cuvier veli: „La détermination précise des espèces et de leur caractères distinctif fait là première base sur laquelle toutes les recherches de l' histoire naturelle doivent être fondées. Les observations les plus curieuses, les vues les plus nouvelles, perdent presque tout leur mérite quand elles sont dépourvues de cet appui; et malgré l' aridité de ce genre de travail, c' est par là que doivent commencer tous ceux qui se proposent d' arriver à des résultats solides." [1] Zato ponajprije trebamo hrvatsku faunu.

Sada nam pako valja dokazati, da sastavljanje faune zahtieva mnogo više truda, vremena i sredstva nego flore i gee.

Austrijanski geolog ima, n. p. u Hauer-ovu djelu lani tiskanu: *Die Geologie und ihre Anwendung auf die Kenntniss der Bodenbeschaffenheit der österr.-ungar. Monarchie*, skupljeno, u knjigi sa manje nego 700 strana osmine, čitavi tumač geologičkoga atlasa ukupne carevine, što ga je izdao bečki geologički zavod; pa se ovimi vrlo brzo i dosta obširno može upoznati s geognozijom carevine austrijske.

Za mineralogiju imamo ponješto zastarjelo Zepharovich-evo djelo: *Die Mineralien Oesterreichs* koje budući izdano god. 1859. obuhvaćalo je još Lombardiju i Mletačku, pa ipak nema mu nego 627

[1] G. Cuvier. Recherches sur les ossemens fossilets. Quatrième edition. T. IX. Paris 1836, str. 27.

strana u osmini. Istinabog knjiga je izradjena u obliku leksika, e nema opisa pojedinih vrsti, nu kad bi to učinio, nebi još bila njiga dvostruka, a mineralog našao bi u njoj sve što ga zanima.

Botanika poslje J. Jacquin-ova djela: *Florae Austriacae Icones* d god. 1773.—1778. nema knjige za čitavo carstvo, nego vrlo nnogo rabe mjesto toga Reichenbach-ova i Koch-ova cvjetana Njenačke, gdje su navedene i sve austrijske vrsti. Nu zato nema potrajine, koja se nebi mogla dičiti ne samo svojom florom, nego i iše mjestnih flora raznih krajeva; te u obće flora carevine jako je lobro iztražena.

Sastavljanje puke bibliografije austrijske faune bilo bi doista nučan posao i zapremilo bi svakako debelu knjigu, ali ipak fauna laleko nije tako dobro poznata, kao što je flora. Zato jedva otvoena bečka akademija znanosti, imenovala je god. 1849. odbor, koji bi imao: „eingedenk des Zweckes der Akademie, grossarige Arbeiten durch Zusammenwirken der vereinzelnten Kräfte zu Stande zu bringen, die Ausarbeitung und Herausgabe einer allgemeinen österreichischen Fauna".[1] U odboru bili su sami članovi akademije, glasoviti strukovnjaci: Kollar, Fenzel, Diesing, Fitzinger, Heckel, Partsch, Tschudi i Redtenbacher. Ovi su u sjednici 21. veljače 1850. predali svoje izvješće, u kom je obširno izradjena osnova, pojedinim zoologom naznačena zadaća, te su čak računali, da će *Fauna Austriaca* iznositi blizu 16 svezaka u osmini, svaki od 40 tiskanih tabaka.[2] Partsch je u sjednici 18 srpnja iste godine konačno izviestio o tom predmetu, te je zaključeno započeti radnju.[3] U kašnjem radu akademije nije mi pošlo za rukom niti rječce o tom naći; fauna austrijska ostade do danas *pium desiderium*.

Jedino poduzetnomu duhu i uztrajnosti pojedinaca imamo se zahvaliti, što je Redtenbacher odmah onda izradio kornjaše; tekar deset godina kašnje izdali su Heckel i Kner djelo o sladkovodnih ribah. Napokon je Schiner, koji nije bio akademik, izradio dvokrilce. Radili su istina u smislu akademije, ali su izdali svoja djela samostalno i bez podpore akademije. Imamo sada mnogo više gradiva za sve razrede životinja, ali medjutim mi smo tude, gdje su oni onda bili.

Češki odbor ekonomičkoga družtva i onaj češkoga muzeja za

[1] Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissensch. Mathem.-Naturwiss. Cl. Bd. IV., Wien 1850. str. 205.

[2] l. c. str. 206.—211.

[3] l. c. Bd. V. str. 223.

iztraživanje zemlje započeli su god. 1869. sporazumno izdavanjem *Arkiva pro přirodovědecké proskoumání Čech*, koji napose izadje u češkom i napose u njemačkom izdanju. Tu su radnje priobćene kako tko koju izradi, druge osnove tu nema. Tekar iza mnogo godina moglo bi se skupljeno književno gradivo na novo i sustavno urediti, popraviti i popuniti, ter izdati cjelovitu floru, faunu i geu Češke. Kod nas nemože biti još govora niti o prvom koraku; ponajprije, jer nemamo prirodoslovaca, drugo, jer su nam literarna sredstva, osobito za botaniku, zoologiju i paleontologiju, sasvim u zametku. Za volju božju kako ćemo sustavno iztraživati zemlju u zoologičkom pogledu neimajuć obćenite literature, niti ono nješkoliko stotina spisa, što su tudji prirodopisci izdali o naših stvari?

Sve je napokon zabadava; obćenito se prirodoslovcem prigovara, da su odveć sistematični ljudi. Razlog tomu jest baš taj, da su prirodne znanosti po svom ustrojstvu „par excellence" sustavne; a valjane radnje nebi bile moguće, kad bi bile bez cilja i plana, koga svatko mora da ima. Nu svaka znanost ima svoje puteve, a prirodopis neda se ipak izraditi kronologički kao povjest, ili alfabetički kao što riečnik. Neka učena družtva dadu prirodoslovcem što više sredstava, a što se načina iztraživanja tiče, valja dati podpunu slobodu; najmanja makar formalna zapreka mora im jako smetati, i onda kad bi sredstva bila, kamo li pako gdje sve fali. Neka pamte izreku velikoga Laplace-a, koju je Carus podkriepio, gdje veli: „Laplace hat recht, wenn er sagt: „„der wesentliche Vortheil der Akademien ist der philosofische Geist, der sich in ihnen entwickelt und von hier aus über eine ganze Nation und alle Gegenstände ausbreitet. Der vereinzelte Gelehrte kann sich ohne Furcht dem Dogmatisiren hingeben; er hört nur von weitem Widersprüche. Aber in einer gelehrten Gesellschaft führt der Anprall dogmatischer Ansichten sehr bald zu ihrer Zerstörung"".[1]

Jedina napredna i bogata Englezka može se dičiti, da poslje stoljetnoga marljivoga rada, koji je rad stvarao veliku domaću prirodopisnu literaturu, imade sada klasička kompendija za svaku granu prirodnih znanosti, upravo za svaki razred životinja. Francuzi i Niemci jesu takodjer mnogo zato uradili, Amerikanci se jako napinju, al neće skoro dostići Engleze.

Da razvidimo dakle sada, kako mi u tom stojimo. Što se geologije tiče, makar koliko bila u potankosti još nesavršena, imamo ipak geognostičku kartu Dalmacije, zatim Hrvatske i Slavonije,

[1] V. Carus. Geschichte der Zoologie. München 1872, str. 411.

zdane bečkim geologičkim zavodom. Naš Vukasović sastavio je bio jedoviti pregled geognostičkih odnošaja trojedne kraljevine, od koje mo slušali čitati odlomke u sjednicah akademije, te ga je samo remila smrt zapriečila, da to neizdade.

Rude napose malo su iztraživane, a još manje je o njih napisano, e ćemo tekar onda više znati, kad se domovina opet pretraži u geognostičkom pogledu.

Visiani i Šulek dali su najbolje podatke za botaničku bibliografiju rojedne kraljevine. Visiani-u imamo zahvaliti na velikoj flori dalnatinskoj u 3 knjige u četvrtini s dodatkom od god. 1872., za oju bi nam znao kazati sveučilištni prof. Reichardt u predavanjih Beču, da spada medju najbolje flore carevine. Schlosser i Vukoinović izradili su floru hrvatsku, u kojoj, da bude podpuna, uzeli u i dalmatinsko bilje, a ovih dana je dotiskana njihova *Flora exursoria*. Resnjače jadranskoga mora proučili su vrlo pomnjivo nglez Agardh; Taljanci Meneghini i Zanardini, zatim Niemci ützing i Grunow. Slavonska mikologija ima izvrstnoga svoga radika u Schulzer-u od Müggenburg-a, žaliti je samo, što isti nije u avezu s našom akademijom, te izdade svoje stvari u Beču, sada ako takodjer u Pešti podporom magjarske akademije. Ostali razredi ajnocvjetaka manje su obradjeni.

Kako na svojemu mjestu navedena statistika dokazuje, niti o oologiji, niti o flori nije se toliko izdalo, koliko o fauni našega mora i kopna, a koja nam je struka manje poznata? Baš zoologija; vo dakle novoga dokaza neizmjernosti zoologije. Da se unapredi oznavanje domaće faune, odlučio sam već davno sastaviti *Prodromus Faunae Croaticae*, gdje bih naveo sve dosada poznate vrsti ivotinja naše domovine. Kod svake vrsti zabilježio bih, da li je ednostavno samo spomenuto ime vrsti, jesu li dodane kakove opazke li bilježke, jeli napokon vrst opisana i možda naslikana, te bih očno naznačio od kuda je sve izcrpljeno. Takovu radnju htio sam astaviti za svoju porabu kao temelj svake dalnje radnje, i rado ih ju izdao, da znatno olakotim posao svakomu, koji bi se htio aviti domaćom zoologijom. S tim u savezu htio sam započeti golišnju smotru svega, što se svake godine izdade u tudjih literaturah naših stvarih; ali sam morao za sada od toga odustati, jer budući remalo toga do nas dopire bili bi ti pregledi odveć nedostatni.

Priobćio sam bio osnovu moga prodroma jednomu bečkomu prijatelju, na što mi je lani 29. listopada pisao: „liepa je zaista radnja, koju ste naumili izraditi; ali stajati će vas mnogo truda. Osim

toga vi znate, da n. p. Dalmacija bje iztražena po mnogih strancih; a njihove razprave raztrešene su po raznih časopisih, kojih nećete svih naći niti u Beču. Ovakova radnja bila bi zaista krasna i važna, ali ćete si njom naprtiti velike žrtve; bez pomoćnika nećete moći mnogo uraditi, a trebalo bi da ih imate osobito u Italiji, Njemačkoj i Francezkoj.“ Medjutim ja neodustajem od moje nakane, i ako mi bude moguće koje vrieme baviti se u jednoj ili dvie velike knjižnice, nadam se, da ću to jednom dovršiti.

X.

Budući nismo mogli podpuno izcrpiti obseg zoologičkih znanosti u svem onom što smo razpravljali, bilo što nam vrieme i prostor nedopušta, bilo što nam je glavna misao u obće bila samo dokazivanje njihove neizmjernosti u obće, i velika potreba pomagala: držim za nuždno popuniti ovu razpravu, podavši cieli pregled zoologije. U notah ću još koju dodati, te navesti strane gdje su u ovoj razpravi njeke struke razpravljene. Kod dieljenja zoologičkih znanosti morao sam se držati s jedne strane sustavnoga razdieljenja same znanosti, s druge pako faktičnoga dieljenja radnje medju strukovnjake, te ću i to po mogućnosti u kratko protumačiti u notah.

Što se tiče naziva pojedinih struka i znanosti zoologije, ja nisam niti pokušao koje prevesti. Imena su ta primljena u svih literaturah, dosta su za se nesgrapna, a kamo li kad bismo htjeli kazati: iglokožcoslovje, mrežokrilcoslovje, vodozemcoslovje itd. Sliedi dakle

Enciklopedija zoologičkih znanosti.

A. Pomoćne znanosti

Muzeologija ([67])
Bibliografija ([68])
Nomenklatura ([69])
Sinonimija ([70])
Glosologija ([71])
Taksonomija ([72])

B. Specialne zoologičke znanosti ([73])

α. Recentne zoologije

Protozoologija ([74])
Zoofitologija ([75])
Ekinodermatologija ([76])
Elmintologija ([77])
Karcinologija ([78])
Arahnologija ([79])
Ortopterologija ([80])
Neuropterologija
Rinkotologija
Dipterologija ([81])
Lepidopterologija ([82])
Koleopterologija
Himenopterologija
Malakozoologija ([83])
Ihtiologija
Erpetologija ([84])

ologija ([85])
zoologija ([86])
pologija ([87]).

Paleozoologije ([88])
protozoologija
zoofitologija ([89])
ekinodermatologija
elmintologija
karcinologija
entomologija ([90])
malakozoologija ([91])
ihtiologija
erpetologija
ornitologija
Paleomastozoologija.

C. Obće i eksperimentalne zoologičke znanosti ([92])
Zookemija ([93])
Embriologija ([94])
Morfologija ([95])
Fiziologija ([96])
Biologija ([97])
Psihologija ([98]).

D. Uporavne zoologičke znanosti
Povjest zoologije ([99])
Statistika zoologička ([100])
Geografija zoologička ([101])
Ekonomija zoologička ([102])
Filozofija zoologička ([103]).

a napokon više naziva za označenje specialnoga stanovišta gičkoga iztraživanja, nu ovo označuje, kako rekoh, stanovište, posebne znanosti, nego ove imadu se uvrstiti u koju od gore enih ili obuhvaćaju više njih. „Entozoologija“ zove se n. p. o životinjah, koje živu u tielu drugih životinja; „epizoolo- pako nauk ob onih, koji živu kao nametnici na tielu drugih nja.[1] „Zoomineralogija“ bavi se iztraživanjem mineralne sa- e životinja n. p. bisera, konkilja, igle od ježičara, spikule od a, vapnene česti u koži trpova, te spada u zookemiju; ili bavi hovim načinom oledjenja kao n. p. kristalizovanimi školjkami *Terebratula* itd., iliti načinom slaganja pojedinih slojeva te nite česti.

XI.

što sam predočio neizmjernost i potežkoće prirodopisnih zna- tako da bi to prije moglo ljude, osobito mladež, odvratiti od mjesto da ju primami, valja mi napokon opet spomenuti, što odmah s početka izjavio, da slične potežkoće vladaju isto tako gih znanostih. Jedina i velika razlika sastoji se u tom, što o privatnik nemože uvjek s uspjehom raditi, jer su pomagala i tako skupa, da ih redko koji može nabaviti. Ali zato su ni muzeji s njihovimi strukovnimi knjižnicami. Nasuprot pri- nauke imadu nad drugimi njekojimi naukami tu prednost,

---

idi o tom najnovije djelo: Die Schmarotzer des Thierreiches von P. J. neden. Leipzig 1876.

da ih svatko može svladati; jer u njih nema fikcija, nema protunaravnih stvari. Iztraživanje prirode pristupno je svakomu izobraženomu čovjeku, u koga je ljubavi za nauku, te strpljivosti.

Rekao bih, da nam to povjest prirodnih znanosti, osobito biografija, upravo sjajno dokazuje.

Navadjanje imena onih prirodoslovaca, koji su se s početka posvetili drugoj nauci i drugomu stališu, nebi ništa dokazalo u našem slučaju. Predaleko bih pako pošao, kad bih htio spomenuti sve one, koji su se podali ovim naukam u kasno doba svoga života; čak poslje svršene koje druge javne službe, pa su si ipak stekli liepo ime. Na potvrdu dakle moje tvrdnje valja mi spomenuti, kako je glasoviti Lamarck bio ponajprije vojnikom, da je D'Archiac bio častnikom konjaničtva, kako Blainville do svoje 30. godine nije imao niti pojma o naravnih znanostih, budući odgojen ponajprije za vojnički stališ, a poslje dade se slikarstvu, i tekar Cuvier-ovo predavanje načinilo je od njega slavnoga zoologa. Lyell utemeljitelj novije geologije, prvi živući englezki malakolog J. G. Jeffreys, vrlo poznati francezki geolog E. P. Verneuil, isto tako poznati njemački geolog C. Keferstein, bili su svi odvjetnici. Neznam zašto se ljudi čude, da su dakle i mnogi naši pravnici sposobni za sve!!

Kad bismo se htjeli pako samo malo obazreti po našem susjedstvu, našli bi smo, da je slavni G. Frauenfeld bio poštarskim činovnikom, Zelebor pako prostim poslužnikom u onom istom dvorskom zoologičkom kabinetu u Beču, gdje je kašnje postao čuvarom. Pa su ipak obadva dično popunila svoje mjesto u istom zavodu obadva bila su izabrana za putovanje oko svieta Novarom, te su se svojimi znanstvenimi radnjami proslavili na naučnom polju. Schiner nedvojbeno prvi austrijski i možda i njemački dipterolog, doktor prava, bijaše ministerijalni tajnik u ministarstvu financija u Beču. Fieber, koga bih rekao da mogu nazvati prvim emipterologom čitave Austrije, bio je prije ravnateljem okružnoga suda u Chrudimu. Najbolji ortopterolog Brunner de Wattenwyl bivši ravnateljem austrijskih brzojava, sad je ministerijalni savjetnik u ministarstvu trgovine.

XII.

Nakana mi je bila u kratko razložiti sve rečene stvari, kad mi se je nehotice počelo pero klizati, te je izašlo iz njega mnogo više nego što sam hotio. Ali premalo je to da bih tim mogao predočiti cielovitu sliku zoologičkih znanosti. Ovo su većinom puki historičko-statistički podatci, crpljeni najviše iz gradiva pomoćnih znanosti, -

zoologičkih znanosti napose iztaknuo sam malo. Ako sam ih uzprkos toga priobćio, te dokazao neizmjernost ovih znanostih, učinio sam to, da se vidi kakove i kolike su njihove potrebe, medju kojimi književnost zauzimlje prvo mjesto.

Dalje pako da uzmognemo početi obradjivati polje domaće faune, flore i gee, — ako ne više a to barem toliko, koliko tudjinci danošnice mjesto nas rade, — bez ikakove pretjeranosti, neračunajuć mnogo diletante[1], moralo bi biti za taj posao barem 8 ljudi, kojim bi ovo bilo izključivo zanimanje, t. j. 4 zoologa, 2 biljara i 2 mineraloga i geologa. Ako u kulturnih naroda na 15.000 do 20.000 stanovnika zapada po *1 entomolog,* možemo li zahtievati manje za preko 300.000 stanovnika Trojednice, obzirom na čitavi slavenski jug?!

Ovi prirodopisci imali bi se namjestiti stranom kod muzeja, stranom kod sveučilišta. Ovi potonji u svoje *horae subcessivae* bavili bi se takodjer iztraživanjem hrvatske faune, flore i gee; jer kako moj sugradjanin sveučilištni prof. zoologije R. Molin veli u svojoj razpravi, čitanoj u c. k. akademiji u Padovi: „egli è dovere di chi rappresenta le scienze naturali in una Università, illustrare prima di ogni altra cosa la Fauna patria.“

Onim, koji neće ili neznaju uvažiti veliku moralnu i materijalnu blagodat prirodnih znanosti, preporučujem rieči sveučilištnoga prof. A. Syrskoga, koji kaže: „L'uomo non può esimersi dalla conoscenza della natura e diffatti coll'applicazione del metodo induttivo d' investigazione e collo sviluppo delle scienze naturali, si son fatti in Europa passi giganteschi sott' ogni rapporto, mentre i Chinesi e Giapponesi, che pur toccarono grado altissimo di civiltà nella quale precorsero di ben tremila anni l' Occidente, privi delle scienze naturali, rimasero strazionarî.[2] Valja znati, da se je Syrski onda o tom uvjerio, kad je posjetio Kitaj i Japan, kao član iztočno-azijske ekspedicije god. 1869. Hoćemo li i mi slieditи Kitajce i Japance? Nisu li Srbi i Hrvati takodjer najviše zato zaostali?

Onim napokon, koji vele, da ćemo sve malo po malo uraditi, odgovaram prvo, da drugačije niti nije moguće, ali da valja svakako na jedared postaviti čvrst temelj; da po mogućnosti, i u koliko mi rebamo, dostignemo ine narode. Ovi neće na nas čekati, nego ta-

[1] T. j. oni, koji se uz drugi svoj službeni ili privatni posao bave kojom znanošću. U nas se krivo zovu diletanti samouke, prijatelji znanosti i mnogi koji misle da što znadu.

[2] A. Syrski. Bollettino della Società Adriatica in Trieste. Vol. I, Trieste 1875, str. 9.

kodjer uvjek postupno napreduju; nećemo li ih bržim korakom dostići, onda ćemo uvjek zaostati.

Neka to dobro promisle oni, koji ravnaju sudbinom južnih Slavena. Njim dovikujem rieč slavnoga Fraeuefeld-a, da nas može spasiti i ujediniti samo: „das Licht jener Wissenschaft, die ich als die höchste und edelste für sittliche und geistige Erhebung des Menschen ansehe.“ [1]

Sve naše mudrovanje i iztraživanje mora na to smjerati, da nas moralno uzdigne u najvišiji sviet istine, ljepote i vrline; praktičnom pako uporavom znanosti i umjetnosti, da nam život taj u koliko je moguće poljepša. Čemu ma i najveće znanje čovjeku, koji s druge strane nezna ili neće biti uzoran? Kako glasoviti Tyndall veli, znanost mora: „um ihrer selbst Willen gepflegt werden, um der reinen Liebe zur Wahrheit, weit mehr als um des Beifalls oder des Verdienstes willen, den sie mit sich bringt“. Te govoreć o svojoj osobi veli: „Ich arbeite weit weniger, um die Lobeserhebungen des Publikums zu gewinnen, als um den innern Beifall zu finden, der mir immer der süsseste Lohn für alle meine Anstrengungen war“.[2] Zato da se posluzim riečmi pokojnoga Ramann-a valja mi kazati: „Darum finden wir gerade im Kreise der Naturforscher so viele Greise mit jungen Herzen, darum unter ihnen so viele für alles Edle begeisterte Männer“.[3]

Bude li tko imao strpljivosti pročitati ovu razpravu, može biti da će pomisliti, da sam naveo i odviše tudjih izreka, često o stvarih za se dosta jasnih. Zaista sve izražene misli razvile su se meni sasvim samostalno, ali slabo bi se to uvažilo kod nas: za sam držao potrebitim poduprieti svoje misli tolikimi uglednici.

Još jednu. Pošteni i sviestni ljudi kod svakoga svoga čina moraju paziti na sud povjesti. Sud je taj strog, strog jer je pravedan strog još zato, jer učinili mi naše stvari najbolje što znamo, skoro će zastarjeti radi brza napredka. Uradimo li mi nješto što neodgovara sadašnjemu stanju stvari, bit će dvostruko slabe, zato sam smatrao za moju dužnost, jednom kazati ove rieči u svoje vrieme.

---

[1] G. Frauenfeld. Verhandlungen des zoologisch-botanischen Vereins Wien. Bd. VII, Wien 1857, str. 90.

[2] John Tyndall. Das Licht. Sechs Vorlesungen. Deutsche Ausgabe von G. Wiedemann. Braunschweig 1876, str. 232.

[3] Gustav Ramann. Die Schmetterlinge Deutschlands und der angrenzenden Länder. Arnstadt. str. 389.

Bilježke:

(1) Navedene fosilne vrsti jesu sasvim izumrli i svakako još po svojoj naravi rodstvu dvojbeni graptoliti.

(2) Tu je zadnja točna statistička tablica u tom djelu. Premda je geografičko prostranjenje plućara i glavonožaca po W. Keferstein-u vrlo obširno razvljeno, ipak nema više takovih tablica; nego dalje je jednostavno naznačen j vrsti, te se iz svega vidi, da i ostali nastavljači toga djela Gerstaecker, ffmann, Selenka, Giebel i Hubrecht neće se podati tako mučnomu poslu.

(3) Toliko jih ima pokraj Schmarde, koji broj 900 živućih i 1800 izumrlih ti korienara — *Rhizopoda* —, zatim 250 živućih i 500 izumrlih *Polytina.*

(4) Gdje je mjesto broja crta, to znači ili da nema fosilnih vrsti, ili da je hov broj u toliko neznatan, da nebi ništa promjenio u stvari, koja nas ima.

(5) Kako rekoh volim shodnije ime *Zoophyta*, jer kako Haeckel veli, stvo- je jur god. 1552 po Wotton-u, dočim su Frey i Leuckart tekar g. 1847 mili ime *Coelenterata*, a prvo je ime dan danas običajno kod Engleza i mceza.*

(6) Bronn neda nego 298 vrsti živućih spužva, ali je sigurno, da je broj nas poznatih vrsti dvostruk, možda i trostruk, pošto su se u novije vrieme ogi bacili na polje spongiologije, osobito O. Schmidt, E. Haeckel i engle- zoologi.

(7) Bronn i Schmarda računaju na 1400 vrsti fosilnih koralja, ali O. Zacha- u ocieni Haeckel-ova najnovija djela *Arabische Korallen* u Lipske *Illtrirte Zeitung* od 5. veljače 1876 tvrdi da ih ima 3000.

(8) Ovaj je broj približni, prvo jer nisam nigdje mogao naći prave statistike a, drugo što nema dva pisca, koji bi bili složni u dielenju redova i raza crva, budući zaista uztrojstva dosta raznolika i svakako još manje po- ta.

(9) Takodjer približni broj.

(10) Od izumrlih vrsti sačuvali su nam se ostanci cievnjaka — *tubicolae.*

(11) Za statistiku kukaca nemogu bolje učiniti nego navesti rieči Gerstaecker-a, i medju ostalimi stvari piše: „Die Arthropoden lassen nicht nur jede ane der grossen Hauptgruppen des Thierreiches an Artenzahl weit hinter h zurück, sondern sie übertreffen in dieser Hinsicht sogar alle übrigen ammengenommen um ein Mehrfaches . . . . . .

„Es liegt auf der Hand, dass es sich bei der Ermittelung so beträchtlir Zahlen, wie sie für die Arthropoden in Betracht kommen, unmöglich

* E. Haeckel. Die Kalkschwämme. Berlin 1872, str. 462.

um eine genaue Feststellung sondern nur um eine ungefähre, annähernd richtige Schätzung der Arten handeln kann ..... ich ..... bin dabei zu dem Resultat gekommen, dass bei mindestens 90.000 Coleopteren, 25.000 Hymenopteren, etwa 24.000 Dipteren und 22.000 bis 24.000 Lepidopteren sich die Totalsumme der gegenwärtig bekannten Insekten-Arten überhaupt auf wenigstens 180.000 stellt. Neben diesen figuriren die Myriopoden mit etwa 800, die Crustaceen mit circa 5300 beschriebenen Arten, so dass die Gesammten Gliederthiere schon jetzt die Zahl von 190.000 Species erreichen würden".*

Tu nam dakle ništa ne kaže za pravokrilce, mriežokrilce i polukrilce, nato smo njihove brojeve morali izcrpiti iz prije navedenih tablica; samo za mriežokrilce pošlo nam je za rukom pronaći bolje podatke. Carus i Gerstaecker naime cienili su na 1000 vrsti mriežokrilaca čitavoga svieta; ali u najnovijem popisu mriežokrilaca Europe i srodnih zemalja t. j. sjeverne i male Azije, Sirije i Algerije, F. Brauer popisao je blizu 1050 vrsti. Hagen opisao je preko 700 vrsti sjeverne Amerike,** u dodanom popisu pako mriežokrilaca južne Amerike naveo je blizu 500 vrsti***, ako odbijemo od ovih 50 vrsti one, koje su jur spomenute kao sjeverno amerikanske, ostanu za cielu Ameriku još uvj 1150, skupa dakle sa europskimi 2200. Ako hoćemo ovim dodati samo 8 vrsti, koje će biti već poznate iz ostale južne Azije, Afrike te čitave Austrilije, lahko će se svatko uvjeriti, da je danas jamačno poznato preko 300 vrsti ovoga razreda.

([12]) Bronn (kn. 3, str. 221) navede 30 vrsti roda *Salpa*, 3 roda *Salpel* i 8 roda *Doliolum*, uzmimo dakle 50 vrsti šumanka — *Thaliacea* — k tomu 300 plaštenjaka, skupa dakle 350 vrsti.

([13]) Keferstein (u Bronn-a kn. 3, str. 566, i Schmarda str. 242) ciene 50 živućih i 125 vrsti fosilnih *Prosopocephala*, ja sam ove brojeve ponješ povećao, a jamačno poznati će se danas još više vrsti ovoga razreda.

([14]) Tu smo naime skupa obračunali 100 recentnih i 150 fosilnih vrsti pl tvonožaca — *Pteropoda*.

([15]) Po Zittel-u dakle 4622 Nautilida i Ammonita (vidi str. 60), sveg skupa dakle možemo računati svakako blizu 6000 izumrlih glavonožaca.

([16]) Carus i Gerstaecker računaju na 1000 poznate vrsti fosilnih riba, nr. Bonaparte još god. 1850 u svom *Conspectus Systematum Mastozoologiae Ornithologiae, Herpetologiae et Amphibiologiae et Ichtyologiae* računa ih na 1200.

---

* A. Gerstaecker. Bronn Klass. und Ord. des Thier-Reiches V Bd. Leipzig und Heidelberg 1868, str. 273– 275.

** H. Hagen. Synopsis of the Neuroptera of North America. Washington 1861. str. 332.

*** l. c. str. 335.

([17]) Schmarda, Carus i Gerstaecker ciene na 8000 poznatih vrsti ptica, ali ray naveo je 11.162 vrsti.* Ima tamo više vrsti dvojbene vriednosti, zato se u vrieme od kada je Gray dovršio sastavljanje popisa do danas jamačno et našlo toliko vrsti, da će se broj nevaljanih nadoknaditi.

([18]) Tako po svjedočanstvu Bronn-a, koji veli: „Dagegen ist die mühsame rforschung dieser mikroskopischen Wesen noch kaum als begonnen zu beachten und kann eine gewiss zehnmal so grosse Zahl als wirklich bestehend igenommen werden, da das nördliche Ende des Adriatischen Meeres, welches n sorgfältigsten in dieser Hinsicht erforscht ist, allein fast $^1/_3$ der beschriebenen Arten-Zahl geliefert hat". (Bronn, l. c. kn. I., str. 67). Žalibog nemamo djela gdje su sve te vrsti opisane.

([19]) Schmarda je još god. 1846. pisao: „Während eines Ausfluges in den Monaten Juli, August und September 1844 nach den nördlichen Küsten des Adriatischen Meeres hatte ich Gelegenheit die Infusorienfauna einiger Küstenpunkte theilweise kennen zu lernen..... Die Gesammtzahl der daselbst beobachteten Formen beläuft sich auf 113 Gattungen, von denen 102 in 60 Geschlechtern zu den polygastrischen Infusorien, 11 Gattungen in 9 Geschlechtern zu den Räderthieren gehören, gewiss nur ein kleiner Theil der eichen Infusorienfauna jener Gegenden".** Mislim dakle svakako da nisam mnogo računao za jadransko more i za naše sladke vode.

([20]) O. Schmidt u prvom dodatku svoga djela *Die Spongien des Adriatischen Meeres* tvrdi, da ih ima 134 vrsti, dodajmo tomu one, koje je opet dao u drugom te u trećem dodatku, one što je obreo kašnje E. Haeckel, pak e navedeni broj svakako izvjestan. Haeckel naime piše: „Im März und April 871 ging ich nach dem adriatischen Meere, wo ich bei Triest nur wenige Kalkschwämme antraf, hingegen an der spongienreichen Küste Dalmatiens, nd zwar auf der Insel Lesina, nicht allein alle bis dahin beschriebenen Calispongien-Arten des adriatischen Meeres, sondern auch manche instructive eue Arten in Fülle fand".***

([21]) Broj nedvojbeni, pošto je već Heller opisao 49 vrsti.

([22]) U Heller-a ima 52 vrsti hidromedusa; nemamo Will-ovu, Ilmoni-evu druge razprave, ali dr. Graeffe u popisu po njem opaženih vrsti hidromedusa i akalefa u tršćanskom zaljevu od god. 1876., spominje medju ostalima edno 20 vrsti klobučnjaka; navedeni broj je dakle vrlo vjerojatan.

([23]) Poznata mi je samo jedna vrst roda *Beroe*, ali neima dvojbe, da će e naći još više vrsti, te navedeni broj biti će još izpod istinitosti.

---

* G. R. Gray. Hand-List of Genera and Species of Birds. 3 Part. London 1869—1871.

** L. K. Schmarda. Kleine Beiträge zur Naturgeschichte der Infusorien. Wien 1846, str. 21.

*** E. Haeckel. Die Kalkschwämme. I. Bd. Berlin 1872, str. XVI.

([24]) Jedina je vrst *Comatula Mediterranea*, težko da će se još koja naći.

([25]) Već je Heller opisao 26 vrsti, kojim je Marenzeller opet po koju dodao.

([26]) Heller ima 11 vrsti.

([27]) Heller je izdao 11 vrsti, ovim je kašnje Marenzeller pridodao 4 do 5. Nazvao sam ih tako od *trpa* narodna rieč za najobičniju vrst roda *Holothuria*.

([28. 29]) Ovi su brojevi približni i svakako izpod istinitosti, jer osim vrsti ostalih redova, naći će se osobito u naših kralježnjaka svakako mnogo više vrsti utrobnjaka; ali u koliko mi je znano, nitko se nije kod nas time bavio. Samo je Grube naveo jedno 12 vrsti *Turbellaria* iz jadranskoga mora.

([30]) Broj sasvim neizvjestan. O tom razredu nije mi ništa do sada poznato.

([31]) Poznata mi je iz našega mora po koja vrst rodova *Siphunculus*, *Bonellia* i *Echiurus*.

([32]) Grube u svom djelu o otoku Lošinju, a Lorenz u onom o Kvarneru navedu preko 100 vrsti vitičnjaka. Marenzeller u svojih najnovijih razpravah dodaje blizu 30 vrsti; ako ovim dodajemo još druge slabo potražene vrsti, kao pijavke itd., uvidit će svatko, da navedeni broj biti će izpod istinitosti.

([33]) Sam Heller opisao je i popisao blizu 300 vrsti korepnjaka jadranskoga mora, ovim dodajte njekoliko, što ih je priobćio dr. Nardo, zatim još skoro sasvim nepoznate kopne i sladkovodne vrsti, koje možemo računati na sto, pak je sigurno da u trojednoj kraljevini pribiva blizu 420 vrsti korepnjaka.

([34]) To je približni broj, pošto se je vrlo malo radilo na polju naše araneologije i to jedino za Dalmaciju. Nu kad Švedska, Englezka i Ugarska imadu do 300 vrsti, Češka, Tirolska blizu 200, nedvojim da će se kod nas naći takodjer do 300 vrsti.

([35]) Slabo su poznate vrsti ovoga reda. Iz Hrvatske znamo medju ostalimi za *Polydesmus collaris* Koch., iz Dalmacije poznate su *Scolopendra cingulata* Latr., *Scutigera coleoptrata* L., *Lysiopetalum carinatum* Brandt, *L. insculptum* Koch itd.; broj je dakle približni.

([36]) Frauenfeld naveo je 58 vrsti pravokrilaca iz Dalmacije, Graber 54 iz Sriema; odbijemo od ovih jedno 20 vrsti, koje su zajedničke, ostane još 90; možemo dakle udariti približni broj vrsti trojedne kraljevine na 160.

([37]) Po Brauer-ovu popisu mriezokrilaca* područja europske faune ima preko 1000 vrsti, te navadja preko 50 vrsti iz Dalmacije; iz Hrvatske i Slavonije dosada nije mu poznata nego jedna vrst. Medjutim uzmemo li u obzir one

* F. Brauer. Liste der Neuropteren Europas und der umliegenden Gebiete (Nordasien, Kleinasien, Syrien, Algier) in Festschrift zur Feier der fünfundzwanzigjährigen Bestehens der k. k. zool.-botan. Gesellschaft in Wien 1876, str. 279.

ti, koje su poznate kao obćenito europske, i one napose, koje su navedene susjedne Kranjske, Štajerske, Ugarske, lako ćemo se uvjeriti, da u trojednoj kraljevini mora pribivati svakako više od 200 mriežokrilaca.

(38) Po djelu Fieber-a *Die europäischen Hemiptera (Rhynchota Heteroptera)* od god. 1861. bilo je u Europi preko 1000 vrsti raznokrilaca — *Heteroptera* —, neračunajuć dakle ovamo bezkrilaca ili nametnika — *Aptera* ili *Parassitica*, ušence — *Phytophtires* — i jednokrilaca — *Homoptera* —. U navedenom djelu Fieber spominje samo dvadesetak vrsti iz Dalmacije, ali Frauenfeld popisao ih je nješto manje od stotine. Uzmemo u obzir one za koje kaže, da su razprostranjene po čitavoj Europi, ili iz susjedne Kranjske, Ugarske, Srbije itd., moći ćemo se lako uvjeriti, da trojedna kraljevina ima jamačno blizu 400 raznokrilaca. Ako ovim dodajemo svega skupa 500 vrsti bezkrilaca, ušenaca i jednokrilaca, držimo da je navedeni broj svakako izpod istinitosti. Medju ostalimi onda još nije poznato bilo, da afrikanska vrst — *Belostoma Niloticum* — pravi velikan medju europskimi raznokrilcami živi u južnoj Dalmaciji.

(39) U djelu *Fauna Austriaca: Die Fliegen* od Schiner-a navedeno je iza 90 vrsti iz Dalmacije, blizu 15 iz Hrvatske i toliko napose sa Rieke, sveukupa dakle 120 vrsti; nu Frauenfeld popisao je bio još prije jedno 350 vrsti iz same Dalmacije. Budući pako po Schiner-ovu *Catalogus systematicus Dipterorum Europae* od god. 1864., poznato je bilo preko 8700 vrsti dvokrilaca, jamačno će ih Trojednica imati blizu 2200.

(40) Mann u tri puta, što je posjetio Dalmaciju god. 1850., 1852. i 1868. sabrao je do 1500 vrsti, k ovim je god. 1873. Geiger dodao preko 80. Isti Mann pako popisao je god. 1866. do 800 vrsti iz Josipovdola u gornjoj Kranji, od ovih jedno 160 nije navedeno u popisu dalmatinskih leptira, po tom nakle nam Mann i Geiger jamče za 1750 vrsti. Neznam koje i koliko je vrsti sabi Mann opazio na Rieci, jer nemamo njegovoga popisa iz bečkoga entomologičkoga mjesečnika; medjutim nema dvojbe, da se neće kod nas naći blizu 500 vrsti leptira, dočim sva Europa ima ih blizu 5000.

(41) Dr. Schlosser, koji baš sada radi o fauni kornjaša trojedne kraljevine, popisao je već preko 4600 vrsti, nješto iz literature, najviše pako iz vlastite zbirke. Budući da entomologička literatura nije nikako zastupana u Zagrebu, zbirke su nam nepodpune, to držim svakako da mogu računati na preko 5000 vrsti domaćih kornjaša; vrlo znatan broj kad pomislimo da čitava Europa, po Calver-u, ima 12000 vrsti.

(42) U Frauenfeld-a ima blizu 150 vrsti opnokrilaca iz Dalmacije; nu po Kirchner-ovu *Catalogus Hymenopterorum Europae* od god 1867, bilo je poznato više od 10.100 europskih vrsti, vrlo je zato vjerojatno, da će Trojednica imati najmanje 2600 opnokrilaca.

(43) Heller je sâm opisao 108 vrsti.

(44) Grube je pobilježio preko 30 vrsti plaštnjaka. Heller u spisih bečke akademije za god. 1875. dodao je desetak novih vrsti, uz opis prije poznatih *Ascidia*, te obećaje, da će u trećem dielu opisati *Molgulidae* i *Cynthiae*. Od šumanka — *Thalidiae* — pako znamo za sada samo jednu vrst roda *Salpa*.

(45) Ja sam prvi priobćio ramenonožce našega mora.

(46) To jest 178 morske i 22 sladkovodne vrsti.

(47) Torbaru i Šuleku rabi rieč „*krponožci*" za *Phyllopoda*; ja sam volio tako nazvati *Scaphopoda*, kojih niti nebi znao inače imenovati. Za *Pyllopoda* predlažem shodnije ime „*listonožci*".

(48) Od svih 364 vrsti iz mora. Kopnene i sladkovodne vrsti ima 346, medju kojimi preko 60 vrsti spuža — *Helix* — i više od 100 zaklopnjaka — *Clausilia* —, najviše iz Dalmacije.

(49) Svega skupa imademo dakle 924 vrsti pravih mekušaca, naime školjka, krpenožaca, trbonožaca i glavonožaca, koje su pobilježene u rukopisih moje *Malakologije jadranskoga mora* i *Malakologije trojedne kraljevine*. Taj broj brzo će poskočiti na 1000, te je vrlo znatan, ako pomislimo, da zastupa trećinu svih poznatih vrsti Europe, gdje ima upravo 3000; t. j. 1300 morskih po Weinkauff-ovu popisu od god. 1873., zatim 1700 kopnenih i sladkovodnih po Kobelt-u, u predgovoru nastavka Rossmässler-ova djela od god. 1875.

(50) Nardo je god. 1860. popisao 332 vrsti riba, i to 270 vrsti iz mletačkih voda i mora, kojim dodaje 62 vrsti, koje su opazili po dalmatinskih obalah i otocih Botteri, Sandri, Heckel, Stalio i Bellotti; ako pako od svih 332 odbijemo 26 mletačkih sladkovodnih vrsti, ostaju još uvjek 306 vrsti iz jadranskoga mora. Dakako neće sve te vrsti odoljeti kritici, te će se koja morati ukinuti. Perugia god. 1866 naveo je 280 vrsti iz Adrije; Ninni god. 1870., baš 258 vrsti iz laguna i mletačkoga zaljeva, Trois napokon god. 1875. ima 261 vrst iz jadranskoga mora. Na svaki način dakle možemo ustanoviti broj vrsti riba našega mora na 280. Što se pako tiče naše vrsti sladkovodnih riba, ja sam ih popisao do sada blizu 100; vrlo znatan broj ako pomislimo, da čitava Europa ima jedva 150 vrsti. Ovo bogatstvo dade se protumačiti tim, što u naših riekah dunavskoga porečja imademo skoro sve vrsti srednje Europe — gdje pribiva jedno 80 vrsti —, k tomu pako imademo mnogo vrsti skroz karakteristične faune naših voda gornje Krajine i Dalmacije, gdje se svaki čas nagdje po koja nova vrst.

(51, 52) Nedvojbeni brojevi, jer sam ja pobilježio toliko vrsti.

(53) Polag popisa ptica trojedne kraljevine, što sam ga sastavio godine 1868—69., koji je još u rukopisu, budući podatci radi nestašice literature nedostatni za izdavanje.

([54]) Tako polag mojih bilježaka. Svega skupa dakle ima trojedna kraljestva 843 vrsti kralježnjaka.

([55]) Gledaj u Haeckel-a *Anthropogenie* drugo izdanje str. 416.

([56]) To je što Haeckel zove „Phylum“ ili „Stamm“; te je od prilike isto, što je u Cuvier-a i Schmarde „Division“, u Bronn-a „Kreis“, u Keferstein-a i Claus-a „Typus“, u Carus-a i Gerstaecker-a „Hauptgruppe“ itd.

([57]) U Haeckel-ovom smislu prije „Klade“ i „Hauptclasse“, sada pako „Stammast“, odgovara običnomu „redu“ većine prirodopisaca.

([58, 59]) Takodjer po Haeckel-u.

([60]) Gledaj u Haeckel-ovu *Natürliche Schöpfungsgeschichte* drugo izdanje ustav zoofita str. 452, korepnjaka str. 488, riba str. 516 i sisara str. 43—544.

([61]) Vidi takodjer u Haeckel-a sustav opica str. 570, zatim kopitara i papkara str. 554.

([62]) Ovo sam uzeo iz Šulekove terminologije, te mi se čini jako prikladno. Posljednje pako tomu morao sam, medju tolikimi imeni za familiju odabrati ime „porodica“, koje mi se opet u toliko čini najshodnijim, što sadržaje u sebi pojam skupinu rodova.

([63]) To je „grupa“ Njemaca, Franceza, Taljana itd.

([64]) Isto tako odgovara „rasi“ inih naroda.

([65]) Za taj pojam rabiše nam kojekakova i nespretna imena, ovo bih rekao, a je najprikladnije.

([66]) U mineralogiji neima individua u toliko, što najmanja čest koje rude na ista svojstva što i čitava greda, zato mineralogički individuum može biti amo lučbeno počelo. Kod bilina ima već individua, a osim toga biljari razlikuju takodjer i spolove. U zoologičkom pojedincu ima mnogo više za proučiti, . j. mora se razviditi da li je:

α. mužjak = *mas*, što se u knjiga naznači znakom ♂

β. ženka = *femina* „ „ „ „ „ ♀

γ. obospolac = *hermaphroditus* iliti *androgynus*, napokon

δ. nedospolac = *neutrum*, koji je obično radilac (Arbeiter), te može biti kučena ženka (verkümmertes Weibchen). Kod mrava n. p. ima osim toga i vojnika“ (Soldaten). Kod pčela mužjak zove se „trut“ (Drohne), ženku zovemo „maticom“ (Königin), a radilje „medarice“ (Arbeiterbiene).

Nadalje moramo posebno proučiti „kukuljicu“ ili „čahuricu“ *(chrysalis, ympha* ili *pupa)*; zatim raznovrstne „ličinke“ *(larvae)*. T. j. ličinke korjaša nogami, koje se zovu „grčice“ ili „skrapulje“ (Engerlinge); ličinke bez ognih opnokrilaca n. pr. pčela „ulj“ (Made), od mrava „crvić“, od pilatka – *Tenthredo* — sa nogami „neprava gušenica“ (Afterraupe); od leptira gušenica“ *(Eruca,* Raupe); ličinka dvokrilaca n. p. muha „upljuvac“ (Made), d strkova — *Oestridae* — „ugrk“ itd.

(67) Muzeologija t. j. nauk o stvaranju, uredjivanju i čuvanju zoologičkih zbirka, nije težka, te je lako pristupna svakomu, koji se bavi životinjarstvom — Ponajprvi uvjeti, koji se od svakoga muzeologa zahtievaju, jesu tri, prvo, velika strpljivost, drugo točnost, treće posebna ljubav za ovakove vrsti radnje. To su obično prirodjena svojstva čovjeka, zato ako ih nema, sva mu znanost nije s te strane od koristi.

Osim toga ima kod svakoga muzeja ljudi, koji se bave priredjivanjem zoologičkih preparata, a to su umjetnici, koji su izučili *taksidermiju*, *dermatoplastiku* itd. Vidi str. 43—45.

(68) Vidi str. 89—112.

(69) Vidi str. 84—87.

(70) Nazvana takodjer „erudicija"; vidi str. 83—84.

(71) Sveobće je rabljena rieč „terminologija", koja nije zato valjana, što je sastavljena iz grčke i latinske rieči. Vidi str. 87—89.

(72) T. j. „sistematika" ili „metodika". Vidi str. 79—83.

(73) Zove se još jednostavno „zoografija", „opisna" ili „sistematička zoologija". Valja nam nadalje opaziti, da toliko u literaturi, koliko u običnom govoru, pod imenom „historia naturalis" (natural history, Naturgeschichte, histoire naturelle, storia naturale) vrlo često razumjeva se sama zoologija. Tako n. pr. berlinski *Archiv für Naturgeschichte* nije drugo nego arkiv zoologičke znanosti. To je takodjer dokaz ogromnosti zoologije, jer možemo tvrditi, da „historia naturalis" znači enciklopediju zoologičku, dočim ovamo se obično ne razumieva botanika i mineralogija.

(74) Sustavno imala bi se dieliti u tri struka, ali većinom oni isti strukovnjaci, koji se bave *rizopodologijom* iztražuju i infuzorije. Možemo pako reći, da *spongiologija* je opet samostalna znanost, tim više, što noviji rezultati zootomičko-embriologičkog iztraživanja spužva pokazuju više srodnosti s zoofita.

(75) Isto i ovdje, po zoologičkom sustavu, morali bi dieliti ovu znanost u tri, ali faktično su dvie struke, naime *antozoologija* zatim opet posebno *hidrozoologija*, u kojoj se ima uzeti i nauk o rebraših, pošto su isti ljudi proučili sveživе i rebraše.

(76) Ovdje bismo takodjer mogli uzeti, da su četiri znanosti, jer vrlo često oni, koji su pisali o zvjezdaših nisu se bavili *ekinologijom;* nu da se nebi moglo kazati, da ciepkamo više nego što u istinu treba, uzeti ćemo sve ove četiri grane u jednu samostalnu znanost.

(77) Premda imamo u našem sustavu pet prareda ili redova crvi, ipak su spadali svi manje ili više u jednu znanost, koju su nazvali *etmintologijom*, dočim ime „skoleciologija" već se davna nerabi.

(78) Sachs von Lewenhaimb nazvao je bio ovu znanost u sedamnaestom stoljeću „gamarologija", Leach pako u našem vieku „krustaceologija".

(79) *Miriopodologija* po svojoj naravi imala bi se uzeti kao samostalna znanost, ali budući je po obsegu manja nego ostale, te se skoro uvjek njom bave araneologi, uzeli smo obadvie ujedno.

(80) Obziruć se na sve ono, što smo u ovoj razpravi iztakli, netreba nam istom dokazivati, kako kod kukaca za svaki „razred" imamo posebnu znanost, koja je mnogo veća nego skoro svaka druga, ostalih koljena, praredova i redova životinja, te da imenom „entomologija" označimo samo ukupne entomologičke znanosti, jer danas nema pravoga entomologa, koji bi t. j. poznavao sve struke jednako.

(81) Ovu struku prozvali su „mijologija", ali je to ime jur davno sasvim zabačeno, tim više, što je „miologija" *(Myologia)* posebna struka anatomije, t. j. nauka, kojoj je zadaćom mišićje *(musculatura)*.

(82) Dieli se opet u dvie velike grane: *makrolepidopterologija* i *mikrolepidopterologija*.

(83) Ime „testaceologija" već je davno iztisnuto, „konkiologija" ili točnije „konkiljologija" pako, premda jako rabljeno osobito od Engleza, Franceza i Talijana mora se sasvim zabaciti. Ponajprije, jer označuje samo jedan diel a ne čitavu životinju; osim toga zato, što ima mnogo vrsti životinja, koje nose i živu u školjki pa ipak nespadaju na mekušce. Napokon ima i mekušaca, koji nit imaju školjke, nit kućice. Klietčari — *Foraminifera* —, ježičari — *Echinidae* —, cievnjaci — *Serpulidae* —, stržajnjaci — *Cirripedia* i korepuša — *Ostracoda* — imadu školjku, ali nisu mekušci. Balavci — *Limacidae* — i velika većina zadoškrga — *Opistobranchiata* — ili nemaju nimalo, ili samo okrnjak školjke.

Jur iz prva bili su krponožci, školjke, trbonoge i glavonožci predmetom jedne znanosti, naime malakologije, premda je drugi i treći prared ili red za se vrlo obširan, da ga nitko neće svladati. Što se ostalih praredova ili redova mekušaca tiče, po današnjih nazorih svakako nebi spadali u malakologiju tako smo drugdje imali priliku iztaknuti. Nego kao što su prije tako i danas malakolozi uvjek uzimali u svoje područje ramenonožce; to nebi mogli tvrditi za ostala dva prareda ili reda. Faktično ipak nemožemo uzeti nauk o mahovnjacih ili o plaštenjacih kao samostalne znanosti u toliko, u koliko je njihova pripadnost u zoologičkom sustavu uvjek bila nestalna, te su se dosljedno s ovimi bavili sad protozoolozi, sad zoofitolozi, koji put elmintolozi, a drugi put malakolozi.

(84) Sistematički govoreć imala bi se dieliti *amfibiologija* kao posebna znanost, ali ponajprije nema toliko vrsti vodozemaca, drugo erpetolozi su skoro uvjek bili i amfibiolozi: po tom moramo smatrati, da obe grane sačinjavaju jednu znanost. Često se napose nazivlje „ofiologija" nauk o zmijah, nu to nije nikakva samostalna znanost, nego diel erpetologije.

([85]) Kao podredjene struke sa samostalnom literaturom možemo ovdje navesti *oologija*, *nidologija* i *pterilografija*.

([86]) „Mastologija", „mamalogija" i „mamiferologija", prem često rabljena, nisu točna imena. Za velribe rabi ime „cetologija", o kojoj po Mulder-u ima preko 300 spisa; ali i ta nije samostalna znanost nego samo diel mastozoologije.

([87]) Velik se je boj bio medju znanstvenici, spada li čovjek u zoologiju ili ne. Po zoologičkom sustavu čovječji „rod" prikazuje jedinu porodicu *Erecti*, u razredu *Primates*, nije dakle drugo nego čest mastozoologije. Ali radi njegove savršenosti duševne i tjelesne, i još više radi ogromnosti antropologije, sasvim je opravdano, ako se ova smatra samostalnom znanošću. Ovoj pribrojmo i *paleoantropologija* i to radje ovamo nego u paleozoologiju. Ufam se, da se neće to smatrati nedosljednošću, budući svakomu poznato, da su čovječje fosilne kosti istoga „roda" vjerojatno i iste „vrsti" kao i one živućega roda.

Neću ovdje dalje razpravljati pitanje pripadnosti, buduć o tom duboko uvjeren. Naš prof. zoologije rekao bi nam: „Der Mensch ist ein Naturprodukt in demselben Sinne wie Thier und Pflanze und daher auch Gegenstand der Naturgeschichte"*; te je on to rekao i tiskao prije nego što se je pojavio darvinizam.

Kod nas su se o tom prepirali Vukasović i Torbar. Prvi u ocjeni Torbarova životinjarstva veli: „Ja mu moram zamjeriti, što i on čovjeka u sustav životinja vrsta".** Medjutim Vukasović ipak je priznao za čovjeka: „da je on prirodnina",*** pa ga ima u svojem *Prirodopisu životinjstva*, kao dodatak, te obrazložuje to tim: „Premda čověk vlastitostmi svoga duha sve ostale stvorove na zemlji daleko nadmašuje, ipak mu je tělo poněšto (sic) nalik na živinje tělo".† Evo što predsuda može!! Jeli tim što u stvari promienjeno? Nije li to neupravno priznanje, da je čovjek ipak predmet zoologije? Spada li dakle čovjek u zoologiju, ima se onda uvrstiti u sustav kao što je učinio Torbar, Carus itd., a ne kako su ga Kner, Vukasović i sàm darvinovac Claus stavili u dodatak. Nespada, treba ga sasvim izostaviti, kao što je učinio nedarvinovac Schmarda, koji iz same pitekofobije, pisao je o svih majmunih jedva nješto preko jedne strane! Nu kad je Torbar prije više godina tvrdio, da za čovjeka: „misli pretežniji broj prirodoslovaca, da podpada pod iste zakone, pod koje i ostalo životinjstvo, dakle svakako u isti sustav",†† tim više je danas zato velika većina prirodoslovaca, ter bismo mogli reći, da je ovo pitanje sada riešeno.

---

* R. Kner. Lehrbuch der Zoologie. Zweite Auflage. Wien 1855. str. 624.
** Književnik: God. I., str. 147.
*** Književnik l. c. str. 235.
† Věkoslava Pokornoga. Prirodopis životinjstva. U Pragu 1872., str. 299.
†† Književnik l. c. str. 234.

Mogli bismo nadalje ovdje dodati sve znanosti i umjetnosti čovječjega oda", jer kako zoolog ima napisati povjest životinja, mora se takodjer pi-i povjest čovječanstva; kako zoolog zna proučiti glasove životinja, isto to mora se upoznati s artikuliranim glasom čovjeka, dakle jezikoslovjem. i ponajglavnija briga zoologa je iztraživanje čovjeka sa strane tjelesne.

(88) Netreba nam dokazivati, da paleontologija spada strogo u zoologiju i taniku, jer evo kako se je o tom izrazio jedan od najprvijih austrijskih ologa: „Die Paleontologie beruht also auf der Zoologie und Botanik, oder ch besser gesagt, sie bildet einen integrirenden Theil dieser Wissenschaf-i".* Rabio sam ime zoopaleontologija prvi put Blainville-om uvedeno. Najće kaže se mjesto toga paleontologija; ali to nije točno zato, što se pod n razumieva i paleofitologija, koja je botanička znanost.

(89) Komu bi se bolje htjelo, za pojedine grane paleozoologije, mogao bi otriebiti nazive: zoofitolitologija, ekinodermatolitologija, etmintolitologija, rcinolitologija, entomolitologija, ihtiolitologija, erpetolitologija, ornitolitogija itd., koja imena nisu zaista mnogo bolja nego što su gorenavedena.

(90) Sve struke, koje razpravljaju fosilne kukce, izumrle pauke i stonoge eli smo u jednu znanost nazvanu paleoentomologiju, prvo što razmjerno ima lo malo izumrlih kukaca, pauka i stonoga, drugo, jer su se baš zato isti ukovnjaci bavili svimi ovimi strukami.

(91) Nauk o izumrlih mekušcih, koji je baš ogroman, zovu najviše „fosilnu nkiljologiju". Ovo je u toliko pravo, što od izumrlih moluska nema nego oljka, ali nije točno iz razloga jur navedenih za malakozoologiju; predlam dakle gorenavedeni naziv paleomalakozoologija, istinabog i taj nespretan, i tko zna bolje široko mu polje.

(92) Niemci su prozvali ove znanosti znanstvenom zoologijom (Wissenhaftliche Zoologie), te pod ovim imenom izlazi njihov najbolji časopis. Ali lim se služiti imenom što ga je predložio glasoviti francezki zoolog Lacaze thiers, koji je takodjer počeo izdavati časopis te struke pod imenom ekspenentalne i obće zoologije. Rado ćemo priznati, da je eksperimentalna i obća ologija mnogo znamenitija od sistematičke, ali ako ova zadnja nije znanost,) je onda? Glasoviti anatom Hyrtl premda Niemac govoreći o naslovu nih znanosti, u popisu predavanja na bečkomu sveučilištu, piše: „In den seigen Lectionskatalogen figurirt auch eine höhere Anatomie. Es muss nnach auch eine niedere geben. Gesagt wird aber nicht, wo die eine aufrt und die andere anfängt".** Istimi riečmi moglo bi se odvratiti izumitem „znanstvene zoologije".

* F. Hauer. Die Geologie und ihre Aufwendung auf die Kenntniss der denbeschaffenheit der österr.-ungar. Mon. Wien 1875, str. 137.

** J. Hyrtl. Lehrbuch der Anatomie des Menschen. XI. Auflage. Wien 70, str. 12.

Ja sam bio napisao tumač eksperimentalnih znanosti, ali ću drage volje izpovjediti, da mi nije izpalo tako jasno, kao što bi bilo željeti, zato neka mi se nezamjeri, što sam radje uzeo sve iz Jaeger-a, a težko će tko bolje i kraće zreći kako je on: „Die allgemeine Zoologie in ihrem heutigen Umfang hat die Aufgabe, alles Dasjenige zusammen zu fassen, was sich am Thierreiche im Allgemeinen beobachten lässt; die allgemeinen Gesetze, denen der einzelne Thierleib und das Thierreich im Ganzen unterliegt, festzustellen, sie womöglich auf allgemeine Naturkräfte zurückzuführen und wo dies heutzutage noch nicht ausführbar, die Erscheinungen wenigstens so zu gruppiren, dass sie nach beiden Richtungen hin, nach Praxis und Spekulation, eine geeignete Basis zur Anlehnung bilden. Diese Aufgabe ist bei keiner Wissenschaft so schwierig, als bei der Zoologie, einmal weil der Thierkörper das Complizirteste aller Natuprodukte ist, dann aber, weil diese Wissenschaft einen ganz merkwürdigen Entwicklungsgang durchgemacht hat. Es wird dies am deutlichsten bei einem Vergleich mit der Botanik. Der allgemeine Theil dieser Wissenschaft ist ein natürliches Kind des speziellen Theiles; auf das Studium der äussern Erscheinung der verschiedenen Pflanzen folgte die Zergliederung derselben, das Erkennen der allen gemeinschaftlichen Elementartheile; Hand in Hand damit ging die Erforschung ihrer Lebenserscheinungen und wissenschaftliche Botaniker und praktische Pflanzenzüchter waren stets im regsten, fruchtbarsten Verkehr, da jeder botanische Lehrstuhl auch seinen botanischen Garten zur Hand hatte.

Ganz anders der Entwicklungsgang der allgemeinen Zoologie Diese fing von nicht weniger als sechs Ausgangspunkten an sich zu entwickeln. Der eine war die spezielle Zoologie; sie gebar in fortschreitender Entwicklung die Systematik und die Biologie, d. h. die Lehre von den Beziehungen des einzelnen Thieres zur Aussenwelt. Die zwei nächsten der beiden Ausgangspunkte lie en auf dem Gebiete der Anthropologie, und zwar war es einerseits die Medizin, welche das Bedürfniss empfand, die inneren Formverhältnisse des Menschenleibes und dessen Verrichtungen kennen zu lernen; da dies in vielen Fällen am Menschen direkt nicht ging oder doch mit grossen Schwierigkeiten verbunden war, so nahm man seine Zuflucht zu den nächst verwandten Thieren und jetzt entwickelte sich aus Anatomie, Physiologie und Entwicklungsgeschichte des Menschen allmählig die vergleichende Anatomie und vergleichende Entwicklungsgeschichte Als dann diese Zweige zusammenstiessen mit der Systematik, entstand erst das, was die Botaniker schon längst von einem Punkte aus gewonnen hatten, die Morphologie (Formenlehre) des Thierreiches. Für die Physiologie ist merkwürdigerweise die Fühlung erst in neuester Zeit eingetreten, verspricht aber jetzt schon eine neue Zweigdisciplin zu treiben, die

Morphogenie oder Formbildungslehre. Der zweite anthropologische Ausgangspunkt war die Psychologie, die, wenige Versuche ausgenommen, heute noch in vollständiger Abhängigkeit von der Philosophie sich findet und weder in vollkommene Fühlung mit der Physiologie noch mit der speziellen Zoologie gekommen ist. Ein vierter Ausgangspunkt ist die Geologie. Für die Geologen waren die versteinerten Thiere ein willkommenes Mittel zur Bestimmung der Gesteinschichten und sie beschrieben sie längst sorgfältig, ehe die allgemeine Zoologie Nutzen aus ihnen zog, bis erst in neuester Zeit das durch die Paleontologie (Versteinerungskunde) aufgespeicherte Material zur Entwerfung der Geschichte des Thierreichs einen Platz in der allgemeinen Zoologie eingenommen hat. Ein fünfter Ausgangspunkt war die Geographie; sie hatte das Bedürfniss, zur Charakterisirung der Ländergebiete auch die Thier- und Pflanzenwelt heranzuziehen. So erwuchs eine eigene Disciplin, die Thier- und Pflanzengeographie; ihre Fühlung mit der allgemeinen Zoologie hergestellt zu haben, ist erst ein Verdienst der Darwin'schen Lehre, denn zuvor war sie nur ein Bestandtheil der physischen Erdbeschreibung. Ein sechster Ausgangspunkt ist die praktische Thierzucht, die sehr lange ihren eigenen Weg ging, ohne dass die Zoologen sich im mindesten um ihre Resultate und Bemühungen kümmerten, und doch war sie das wichtigste Glied, um eine klaffende Lücke der allgemeinen Zoologie zu schliessen, nämlich die zwischen Physiologie einerseits, Systematik und Biologie andererseits. Die Thierzucht hatte sowohl in der Rassenbildungslehre, wie in der Lehre von der Thierhaltung nicht nur die Thatsache zu Tage gefördert, dass systematische Merkmale der Veränderung unterliegen, sondern auch für viele dieser Veränderungen die Ursache in physiologischen Einwirkungen, und zwar zweierlei Art, erkannt; einmal in denen der allgemeinen Agentien Licht, Wärme, Nahrung etc., dann in den Wirkungen biologischer Einflüsse, der sogenannten Zuchtwahl, der Gebrauchsintensität etc. Wieder gebührt Darwin das Verdienst, diesen Fortschritt herbeigeführt zu haben mit seiner Lehre von der Umwandlung durch natürliche Züchtung".* Vidi str. 73—76.

(93) Nazvana takodjer „histokemija"; spada dakako i u naš okvir, ali budući predpostavlja podpuno znanje lučbe, imadu se njom ponajviše baviti učbari. Vidi str. 113.

(94) Dvostruko znamenita znanost; prvo jer nas uči poznavati razvitak pojedinca, te ju onda zovemo *ontogenija*, koja se opet dieli u *morfogeniu* i *tziogeniu*. Drugo, jer kako izkustvo uči, u samom razvitku pojedinca opetuje se u kratko povjest razvitka dotičnoga koljena, po tom dakle ukupnoga živinjstva, i to je onda *filogenia*. Potankosti o razdieljenju embriologije gledaj

* G. Jaeger. Lehrbuch der allgemeinen Zoologie. I. Abtheil. Leipzig 1871, str. V—VII.

u Haeckel-a*, koji piše ob ovoj znanosti: „Obgleich die jüngste unter ihren Schwestern, hat sich diese Naturwissenschaft in kürzester Zeit zu einem Rang emporgeschwungen, welcher nicht bloss als hervorragender, sondern bereits als beherrschender sich geltend macht. Vor wenigen Decennien noch ein ziemlich isolirtes Specialfach einzelner Naturforscher, hat sich die Entwickelungsgeschichte mit beispiellosem Aufschwunge rasch zu einer universalen Wissenschaft gestaltet, und zu einer geistigen Bewegung den Anstoss gegeben, die ihre unberechenbaren Wellenschwingungen bereits bis zu den entferntsten Gebieten menschlicher Wissenschaft entsendet".** Vidi str. 65—68.

([95]) Zove se takodjer „zoomorfia". *Zootomija* bavi se iztraživanjem pojedinca, a kako Hyrtl veli: „Nur einen kleinen Theil der letzteren (zootomije) bildet die Anatomie des Menschen, welche, wenn man lange Namen liebt *Anthropotomie* genannt werden mag".*** Izpituje li ona odnošaje pojedinih ustrojstva medju sobom onda ju zovemo *prispodabljajućom anatomijom.* Ova se je s početka zadovoljila onim što se je dalo viditi prostim okom, bila je dakle „makroskopička anatomija ili zootomija". Pošto su se pako optička pomagala usavršila, razvila se je dalje „mikroskopička anatomija i zootomija" ili „histologija". Nu ove nemožemo smatrati danas kao da bi bile posebne znanosti, nego sačinjavaju jednu samo, koja se dalje dieli u sliedeće grane:

Osteologija i *Sindesmologija* iliti po Schwartzu kostoslovje i svezoslovje. Kao podredjene ali ipak obširne grane, te osobito specialnomu zoologu i paleozoologu jako potrebne možemo nadalje navesti *kraniologiju* i *odontologiju.*

Miologija ili mišicoslovje.

Estesiologija t. j. nauk o ćutilih.

Splaknologija ili droboslovje.

Nevrologija t. j. nauk o živčevlju.

Angiologija t. j. nauk o žilju. Vidi str. 73—74.

([96]) Žestok se je boj bio u Franczczkoj akademiji znanosti radi fiziolo[illegible] Bernard je tvrdio, da je to znanost samostalna, koja nema nikakvoga p[illegible] sa zoologijom, dočim je Lacaz Duthiers dokazivao, da nije nego diel zoolog[illegible] A kako nije, kad se bavi iztraživanjem funkcija životinskoga tiela, njez[illegible] organa? Kako smo već rekli (vidi str. 74), ova je znanost ogromna, jer [illegible] učava fenomena hrane i hranitbe, probavljanja, kolanja krvi, dihanja, izt[illegible] ljivanja, razplodjenja čovjeka i svih životinja.

---

* E. Haeckel. Ziele und Wege der heutigen Entwickelungsgeschichte. [illegible] 1875, str. 98—99.

** Haeckel l. c. str. 1.

*** Hyrtl l. c. str. 10.

Ovamo spada takodjer *teratologija*, t. j. nauk o nepravilnih oblicih, od najneznatnije odrode, do najčudnovatije nakaze.

Nu kao da ovo nebi dosta bilo, vrsta se obično u fiziologiju takodjer *zoodinamika* ili *zoomekanika*. Tu imamo osobito zanimiva djela Niemaca W. i E. Weber-a, Franceza Giron-Teulon-a, te netom izašlo djelo internacionalne znanstvene biblioteke Engleza J. Bell-a Pettingrew-a: *Die Ortsbewegungen der Thiere*. Medjutim Neumann hoće, da ju smatramo kao samostalnu znanost, gdje veli: „Et d' abord, peut-on se demander, est-ce une véritable science que la mécanique animale, et n'est-elle pas plutôt un simple chapitre de la physiologie générale?

A cette question, je pourrais répondre qu'en fait, les sciences, les sciences naturelles au moins, ne sont guère, à ce point de vue, que des chapitres les unes des autres, et que la physiologie générale, dans laquelle rentre la mécanique animale, n' est elle même qu' un chapitre de la grande physique. Mais je n' estime pas moi-même que ce soit là un argument suffisant, et s' il n' y en avait point d' autre pour autoriser à donner à la mécanique animale ce titre de science, il faudrait lui dénier toute autonomie.*

Uvažimo li nadalje, da ovamo ide *fiziologička akustika* i *fiziologička optika*, (o kojoj zadnjoj je ovih dana sviet uvidilo djelo H. Aubert-a *Physiologische Optik)*, koje i ako jesu znanosti kojim se najviše fizik ima zanimati, opet i zoolog mora barem ponješto znati. Isto tako *zooelektricitet*, t. j. životinjsku munjevinu, na kom polju se je mnogo radilo u novije vrieme, te će biti da navedemo ime utemeljitelja ove znanosti Du Bois-Reymond i njegovo djelo *Untersuchungen über thierische Elektricität*. Ovamo spada i poznato žežarenje *(phosphorescentia)*, mnogih životinja, pa će se lako svatko uvjeriti, da ove i slične grane fiziologije jesu znanosti svaka za se dosta obširna, i u toliko različite od fiziologije gore navedenih organa, da je zbilja sasvim opravdano uzeti ih kao samostalne, te bi se imale nazvati „organička fizika" ili „zoofizika". Istinabog fiziologija i zoofizika jesu skoro sinonimne rieči, nu to nebi bio prvi slučaj, gdje slične ili skoro iste rieči označuju stvari različite. Vidi str. 74.

(97) Zove se takodjer „vanjska fiziologija". Ovamo ide *fenologija* (vidi str. 41. i str. 74—76.)

(98) Ima proučiti obavljanje funkcija životinjske duše. Glavna djela o tom izdali su: Reimarus, Autenrieth, Bushnan, Jesse, Swainson, Scheltema, Scheitlin, F. Cuvier, Schmarda, Flourens, Couch, Wundt, Carus i u najnovije vrieme mnogo čitano i prevedeno Darwin-ovo djelo: *Der Ausdruck der Gemüthsbewegungen bei dem Menschen und den Thieren.*

* M. Neumann. Généralités sur la Mécanique animale (Bullettin de la Société des sciences et arts de Bayonne. Bayonne 1874.) str. 23.

([99]) Strogo uzevši povjest zoologije imala bi zastupati posebnu grupu, ali jedinstvenosti radi uvrstili smo ju ovamo. Najbolje povjesti zoologije pisali su Whewell, G. Cuvier, Meunier itd.; u novije vrieme pako Hoefer francezki, i Carus njemački. Po Hagen-u imamo jedno 20 pisaca povjesti entomologije; blizu 50 o entomologiji Egipćana, Grka i Rimljana, i opet 20 o bibličkoj entomologiji. Poviest zoologije u obće ima veliku literaturu, a da negovorimo o mnogih biografija zoologa. Vidi str. 114.

([100]) Znanost jako znamenita, jer nam ima podati brojeve živućih i izumrlih vrsti životinja svakoga roda i njihov odnošaj sa zoogeografijom. Ova je struka tekar u zametku, jer kako rekoh imao sam se dosta mučiti, dokle sam našao ono malo statističkih podataka, na koje se skoro čitava ova razprava oslanja. Svakako je znanost budućnosti, pošto neće imati dovoljne gradje, dotle dokle neće zemlja barem toliko biti poznata, koliko je n. p. sada Europa i stranom sjedinjene države sjeverne Amerike. Vidi str. 45—62.

([101]) Ova je znanost takodjer u svom početku iz istih razloga navedenih za statistiku, nu ipak podobro poznata barem u glavnih crtah, jer su mnogo o tom radili Agassiz, Berghaus, Dana, Humboldt, Johnston, Oersted, Schmarda, Swainson, Woodward itd. Vidi str. 41.

Dieli se u dvie grane jer kako Berghaus veli: „Die zoologische Geographie lässt sich von zwei Hauptgesichtspunkten betrachten. Sie kann —

1) die Frage aufwerfen, durch welche Ordnungen, Familien, Geschlechter, ja Gattungen der verschiedenen Thierklassen ein jeder der grösseren Abschnitte der Landfläche und des Oceans charakterisiret ist; oder sie wirft —

2) die Frage auf, wie die Thiere einer jeden Klasse in die verschiedenen Zonen und Regionen der Erde vertheilt und verbreitet sind, indem bald eine ganze Ordnung, bald ein einzelnes Geschlecht, oder gar eine einzelne Gattung zur Betrachtung gezogen wird.

Im ersteren Falle haben wir es mit der *zoologischen Geographie* im engeren Sinne, die man auch *allgemeine* nennen könnte, zu thun; im zweiten handelt es sich um die eigentliche Thier-Geographie, die sich als *specielle zoologische Geographie* bezeichnen lässt.*

([102]) Nazvana takodjer „zootehnika“, Vrlo obširna znanost i materijalna svrha iztraživanja životinja, koja se dalje razdieljuje u *zoofarmakologiju*, o kojoj su pisali Martius, Winkler, Hébert, Martiny itd. O odnošaju zoologije s medicinom pisali su osobito: Cloquet, Brandt, Ratzeburg, Metaxà, Montesquiou, Günther, Gervais, Van Beneden, Moquin-Tandon itd. Ob uplivu životinja na poljodjelstvo eno djela Zenker-ova, Rendu-ova, Blanchard-ova, Blanco-Fernandez-ova itd. O obrtnoj zoologiji imamo knjige Kopeckoga i

* H. Berghaus. Allgemeiner zoologischer Atlas. Gotha 1851, str. 2.

Lankaster-a, nu naveli smo to sve samo za primjer, jer bi jako daleko pošli, kad bi htjeli jednostavno navesti korist ili štete, što ih čovjek ima od životinja, i koje su više ili manje svakomu poznate. Literatura ote struke je zaista ogromna. Na kraju spomenuti nam je još *zoojatriju* iliti veterinariju, t. j. nauk o liečenju osobito koristnih životinja, koji nauk predpostavlja dakako znanje zoopatologije i zootomije.

([103]) Najviša znanost, i moralna svrha ukupnoga zoologičkoga iztraživanja. Ovu je znanost utemeljio slavni Lamarck svojom knjigom *Philosophie zoologique* jurve god. 1809. Da uzmognemo pako podati pojam obsega dotične literature, biti će dovoljno ako rečemo u. p., da po Seidlitz-evu popisu: *Literatur zur Descendenztheorie seit 1859*, u drugom izdanju njegove knjige: *Die Darwin'sche Theorie* od god. 1875., daklo za 16 godina izašlo je upravo 1400 spisa i knjiga za i proti, ili specialnih razprava i djela izradjenih u smislu ili proti descendentalnoj teoriji!!

Da napokon, po mogućnosti u kratko, predočimo dohvat te znamenitost ove znanosti, nemogu na ino a da nenavedem zlatne Haeckel-ove rieči, kojimi je završio svoju antropogeniju; rieči, koje, štogod rekli neki takozvani filozofi, za nas već sada. a za njih nedaleka budućnost pokazati će živom istinom: „Die Entwickelung des Menschen erfolgt demgemäss nach denselben „ewigen, eh'rnen Gesetzen", wie die Entwickelung jedes anderen Naturkörpers. Durch die definitive wissenschaftliche Begründung dieser monistischen Erkenntniss thut unsere Zeit einen unermesslichen Fortschritt in der einheitlichen Weltanschauung. Nur einen Fortschritt der menschlichen Erkenntniss können wir diesem an die Seite stellen, denjenigen, welchen wir vor vierhundert Jahren Copernikus durch die Zerstörung des ptolemäischen Weltsystems herbeiführte. Indem Copernikus damals nachwies, dass die Erde nicht, wie man allgemein glaubte, der Mittelpunckt der Welt, sondern bloss ein Stäubchen im Welthall, ein Stern unter zahllosen anderen Sternen sei, stürzte er die uralte geocentrische Weltanschauung und wurde der Schöpfer unseres neuen Weltsystems, welches Newton durch seine Gravitations-Theorie mathematisch begründete. In gleicher Weise wurde im Beginne unseres Jahrhunderts durch Jean Lamarck's Descendenz-Theorie die allgemein herschende anthropocentrische Weltanschauung umgestürzt, die Einbildung, dass der Mensch der Mittelpunkt und das Endziel der Schöpfung sei; und Charles Darwin war es vorbehalten, diese Theorie fünfzig Jahre später durch seine Selections-Theorie physiologisch zu begründen".*

* E. Haeckel. Anthropogenie itd. str. 708.

Sadržaj.

		Strana
I.	Pristup	35
II.	Neizmjernost zoologičkih znanosti	36
	Zoologičke i ostale prirodopisne znanosti	38
	Dieljenje radnje medju zoologe	39
	Nješto o pomoćnih znanostih	41
	Pomagala prirodopisnih znanosti	43
III.	Statistika mineralogička	45
	Statistika botanička	46
	Historičko-statistički podatci za zoologiju	48
	Približna statistika današnje i buduće zoologije	55
	Statistika hrvatske zoologije	61
IV.	Broj „vrsti“ poskočiti će uslied darvinizma	63
V.	Promjenljivost pojedinaca. Preobrazi	65
	Dimorfizam spolova	68
	Polutani	69
	Promjena odjeće	70
	Česti životinja smatrane cielom životinjom	72
VI.	Nješto o eksperimentalnih znanostih zoologije	73
	Nestalnost životinja	76
VII.	Zoologički sustav	79
	Hrvatsko nazivlje zoologičkoga sustava	81
VIII.	Sinonimija	83
	Znanstvena nomenklatura	84
	Hrvatska nomenklatura	86
	Glosologija iliti terminologija	87
IX.	Prirodopisna literatura jest kosmopolitička	89
	Slike	91
	Prirodopisne knjižnice	92
	Zoologičke bibliografije	95
	Bibliografija hrvatske zoologije	97
	„Smithsonian Institution“	101
	Periodičke publikacije	103
	Jednostavnija prirodopisne literature	107
	Izradjivanje faune	108
X.	Enciklopedija zoologičkih znanosti	112
XI.	Pristupnost prirodopisnih znanosti	113
XII	Zaključak	114
Bilježke		117

Stari priepisi hrvatskih izprava do XII. vieka prema maticam.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 28. lipnja 1876.

PRAVI ČLAN DR. FR. RAČKI.

1.

U svojoj razpravi o „hrvatskoj dvorskoj kancelariji i njezinih izpravah za vladavine narodne dinastije“ (Rad XXXV., 1—49) pokušao sam nacrtati ustrojstvo i poslovanje one uredbe, koja je javne izprave hrvatskih vladalaca sastavljala i izdavala. Ondje obratih osobitu pažnju na sustavne dielove tih izprava, da udjem u trag obrazcem, po kojih su jih članovi dvorske kancelarije izradjivali. Navodeći umah u početku gradju za svoje iztraživanje, razlučio sam već ondje matice od priepisa, dočim sam jedino prve mogao upotriebiti u onih pitanjih, u kojih se paleografska vjernost i tačnost iziskuje.

Pošto su se naše izprave do konca XI. vieka u puno većem broju sačuvale tek u priepisih: to je pitanje ob odnošaju priepisa naprama maticam, koje je za diplomatika i historika u obće znamenito, za nas tiem znamenitije. Mi smo indi one izprave dobili tek iz druge ruke; s toga nam se namiće dužnost, da iztražimo način i značaj predaje onih starih spomenika. Ovim će nam se iztraživanjem odkriti: u koliko je predaja glede onih starih spomenika vjerna bila, tè u koliko si druga ruka nije možebit dozvolila promienâ, kojima je ne samo značaj njihov preinačen nego i vjerodostojnost njihova u sumnju dovedena. Uz to može nas ovo iztraživanje dovesti u stanje, da izpravam, koje su nam se sačuvale samo u priepisih, povratimo prvobitno pravo lice.

Ovomu zadatku neka služi i ova razprava moja. Ona se osvrće na priepise svih izprava naših iz dobe naše narodne dinastije, izašle

one iz dvorske kancelarije, ili bile izdane od gradskih občina, od sborova, od pojedinih osoba; jer jim je način predaje zajednički i jer ovakav širji osnov iztraživanja može našoj, u povojih nalazećoj se diplomatici, biti samo na to veću korist.

Ako se najprije obazremo na *vanjski oblik predaje naših starih izprava:* to nalazimo, da je on i u nas bio jednak kano i svagdje drugdje, poimence na zapadu. I u nas su se na ime izprave predavale potomstvu u priepisih na pojedinih hartijah ili uvrštenih u sbornike; a imade izprava, koje su nam se u jednom i drugom obliku sačuvale. Onaj prvi oblik predaje u obće je stariji i u davnini običniji. Jer bojeći se, da se uz svu pažnju matica ne izgubi ili da se uz češću porabu ne ošteti, ili bi si dali sastaviti više primjeraka jedne izprave, ili bi si izhodili potvrdu izprave, ili bi ju pomnožili priepisi. Za ono drugo imamo kod nas primjer u potvrdnici kralja Stjepana II. podieljenoj koludricam spljetskim sv. Marije.[1] Ali onaj drugi oblik je starinski, a obično je postao tako, da se više priepisa na posebnih hartijah spojilo zajedno, sašivši ove hartije jednu svezku. Iza toga su često i ovi priepisi prepisani jednom rukom u jednu knjigu. To je bivalo navlastito u sborovih, koji su tiem takodjer načinom nastojali sačuvati izprave, na kojih su osnovale svoje povlasti i svoj posjed osnivali. Ovakovih sbornika imade veoma starih: pasovski n. p., koj se sada čuva u monakovskom državnom arkivu, potiče čak iz IX. vieka, liber aureus Prumiensis i chartularium Malmundariense i X. stolijeća.[2] U ove sbornike uvrštene su izprave ili bez svakoga sustava, kako je na ime koja izprava piscu došla pod ruke, ili po njekoj osnovi; tako su gdje što poredane po dobi, a gdje što po mjestih ili po osobah, od kojih su izdane. A ovi sbornici nose na zapadu različita imena, kano što registra, chartularia, polyptichi itd., prem da svako od ovih imena imade i posebno značenje.

U hrvatskoj državi za vladavine narodne dinastije bilo je više sborova, više moralnih lica, koja su dobivala povlasti i zadušbine svake vrsti od vladalaca, banova, velikaša, občina itd., koja su si sticala imutak kupnjom i izmjenom; a putem izprava obezbjedjivali su si naslove ovih stečevina. Bit će dovoljno sjetiti vas biskupijâ i samostanâ. Od prvih su osobito spljetska nadbiskupija, a od drugih opatije sv. Krševana i sv. Marije u Zadru, sv. Ivana u

[1] Cod. diplom. CSD. I, 181.

[2] Sickel: Die Urkunden der Karolinger. I., 17.

ıdu, sv. Stjepana i sv. Petra u Solinu i sv. Benka u Spljetu su bili u osobitoj milosti kod vladalaca i cieloga naroda. juć se na one listine, koje su ovim crkvam i sborovom izè su se i potomstvu sačuvale, a znajuć, da su u njih za sveodnošaje života postajale jednake uredbe kano i na zapadu ovo imajuć pred očima mogli bismo naslućivati, da su se ;a pravnu obezbjedu svoje imovine i svojega u državi poloto no su jih na izpravah osnivali, na oba ona načina brinuli, ı su poimence one izprave unašali u sbornike. Ovo nam se vanje potvrdjuje njekojimi primjerci takovih sbornika, koji spasili od nepogode vremena i koji su svoje njekadanje vlastzadušbine naših vladalaca sretno preživjeli.

Ivan Lucić spominje *„registrum priuilegiorum archiepiscopalatensis“*[1] iz kojega je on izpisao dvie najstarije kneževske To će biti po svoj prilici onaj isti sbornik nadbiskupskoga spljetskoga, koj dolazi i pod naslovom: *„Donationes principclesiae spalatensis“*, i u kojem osim onih dvajuh kneževnade listina kraljevskih, poimence Svinimirova od 9. listopada god. podieljena nadbiskupu Lovri. Takav sbornik zasnovala je kva spljetska jurve od davna; jer se jedan već god. 1333., u prvoj polovici XIV. vieka, zove „antiquissimum“. Iz toga ta, koj je sadržavao „plura privilegia papalia et regalia ans scripta aliaque iura ecclesie et archiepiscopatus spalatensis“, ɔljetski nadbiskup Lukarić Dominik učiniti one godine (1333.) ɾljene priepise po Lukanu Bertaniu, spljetskom primiceriu i carɔilježniku.[2] Ti sbornici služili su za izvor svim kašnjim, koji bi unjali novijimi izpravami ili bi njeke izpuštali. Medju ovakove ke u kasnijih sbornicih ide osobito „reambulatorium“ od god. u kojem je pod nadbiskupom Andrijom Gualdom sva imovina i nadbiskupije iznovice popisana i potvrdjena.[3]

tarijih su nam primjercih sačuvani *sbornici opatija sv. Marije ru i sv. Petra kod Solina*. Prvi sam tačnije i obširnije opidrugom mjestu,[4] na koje se ovdje samo pozivam; i dozivam et, da je stariji mu diel pisan u XII. vieku i da sadrzaje do

---

regn. Dalm. et Croat. lib. II., c. 2. ed. Amstelod. p. 61.
rlati: Illyr. sacr. III., 314.
d. p. 338—347. Imade u rukopisu naše akad. knjižnice br. 287., i nadpis: Instrumenta fundamentalia mensae archiepiscopalis spalat.
d XXVI., 166—168.

12 izprava iz XI. stoljeća. Drugi potiče takodjer po svoj prilici iz XII vieka;[1] a sadržaje izprave od god. 1080. 1176. i 1180.

I sbornik *opatije sv. Irana u Belgradu* po rukopisu iz konca XIV. vieka, koj se sada čuva u vladnom arkivu u Zadru, opisao sam potanko na onome mjestu.[2] Ovaj sbornik je od onih predjašnjih obsežniji, pà je od njih podpuniji i u tom, što sadržaje potanke popise svih zemalja one opatije; ali se od njih razlikuje i u tom, što velik dio posjeda ne utvrdjuje dotičnimi izpravami. Medju tiem sudeć po više primjera, u kojih se navodi o zemljah utvrdjuju ujedno izpravami, imali su biti i oni ostali popisi pocrpani iz dotičnih listina, koje su se izgubile.

Kako je Farlati obaviešćen bio,[3] imao je i *samostan sv. Stjepana kod Solina* svoj latinski pisan sbornik, koj je o. Filip Riceputti, njegov u radnji predšastnik, upotriebio, ali da je dotične izprave preveo u jezik talijanski. Taj talijanski spisan sbornik čuva se pod naslovom „Scritture del monasterio di s. Stefano di Spalato" u mletačkoj knjižnici sv. Marka (MSC. ital. classe V. nr. LI), odkle je jedan priepis došao u našu akad. knjižnicu (br. CCXVII). U tom sborniku imade izmedju 159 izprava 10 iz XI. vieka, ostale su većinom iz XII. i XIII. vieka, samo 5 iz XV. a jedna iz početka (1503) XVI. vieka. Da taj sbornik ni je bio izvorno pisan talijanski, o tom ne ima sumnje i bez Farlatieva svjedočanstva. Ali ja se usudjujem sumnjati o viesti njegovoj, da je tek Riceputti preveo taj sbornik ili pojedine listine njegove iz latinskoga, u kojem je jamačno prvobitno sastavljen bio, u talijanski jezik. Koliko znadem, Riceputti i njegovi suradnici niesu prevadjali u obće latinskih spomenika, koje su za svoje djelo „Illyricum sacrum" priugotavljali; niesu imali ni razloga da to čine, pače bili bi nerazložito postupali i trud si bez smisla otežčali prevodeć iz latinskoga da opet prevode u latinski. O tom kano i o povodu i dobi, kada bje sbornik opatije sv. Stjepana sastavljen, obaviestit će nas sedma izprava sadašnjega talijanskoga sbornika. Ondje se veli, da je dne 6. ruj. 1251. za načelničtva u Spljetu bana i moduškoga kneza Stjepa spljetski nadbiskup Rogerio ujedno s arcidjakonom i poznatim p

[1] Prenešen bi god. 1840. ujedno sa 250 spljetskih listiua u c. dvorski arkiv bečki, gdje ga Fr. Carrara izpisà: Archivio capitolare di Spalato p. 51—6 Čuvao se u arkivu kaptola spljetskoga. Farlati ibid. p. 117. Priepis u rkp. akad. br. 287.

[2] Rad XXVI., 160—164.

[3] Illyr. sacr. III., 117.

jestnikom Tomom držao visitu kanoničku u samostanu sv. Stje-
ana, pà našavši „che gl' istrumenti, che anticamente et ne' presenti
mpi erano stati consignati (celebrati!) sopra le possesioni del me-
esimo monasterio, erano scritti non in un solo libro ma sparzamente
diversi; volendo dunque provedere per l'avvenire a detto mona-
erio, acciò per avventura, per malignità o negligenza possa restar
egiudicato nelle sue facoltà, essendo particolarmente a ciò richi-
ti dai discreti et religiosi huomini Leonardo abbate con tutto il con-
nto del medemo loco, presenti a queste cose, habbiamo ordinato:
e tutti li predetti instrumenti, che hora si ritrovano intieri et in-
tti, per persona pubblica siano posti in un solo volume; ordinando
e per l'avenire, se bene non si ritrovassero i predetti primi instru-
nti, ad ogni modo in ogni giuditio la medema forza abbia la co-
i che l'originale". Iz ovih rieči vidi se jasno, da je sbornik sa-
stana sv. Stjepana naredbom visitatora nadbiskupa spljetskoga
d. 1251. zametnut; a sastavio ga, kako se iz daljega pripisa vidi,
jetski bilježnik Ivan, koj je u jednu knjigu upisao „sve i poje-
ie izprave onoga samostana, koje je tada našao istinite i cjelo-
e". A taj sbornik, negledajuć sada na jezik, sačuva nam se po
oj prilici u onom rukopisu počam od 7 do 157. izprave; jer ni
lna od onih 150 izprava ni je mladja od 16. lipnja 1251., tè samo
sljednje tri u našem rukopisu izdane su jedna god. 1253. a dvie
55 godine. Ja dakle o sadanjem sborniku scienim ovo: izprave
gove počam od 8 do 157 polaze od Ivanova sbornika, koj je dne
rujna 1251. zametnut i u koj su uvrštene sve kolike izprave, koje
on našao i od kojih bi ona od 16. lipnja r. g. najmladja; u taj
anov sbornik bješe dopisane kašnje one tri posljednje, koje se
u još onoga istoga opata Leonarda, a pisane bjehu rukom spljet-
oga bilježnika Amica. To je bio stari sbornik opatije sv. Stjepana,
stavljen početkom druge polovice XIII. vieka rukom spljetskoga
ježnika Ivana, a kojega su izprave pisane bile latinskim jezikom,
obsizale razdobje od početka XI. vieka do 1251. odnosno 1255.
dine. Ivan je našao i u taj sbornik unesao samo 10 izprava iz
I., a 12 iz XII. vieka, sve ostale bjehu iz prve polovice XIII. vieka.
ie prve, brojem šest, listine u početku našega rukopisa padaju u
bu mletačke vladavine: četiri od njih izdane su u vrieme opata
odata i to god. 1423. 1427. 1428. i 14. nov. 1430. godine. Iza
ih najstarija, na ime od 21. stud. 1442. god., izdana je već iza
inute opatije, kada su imovinom njezinom upravljali Gjuro Mattei
Andrija de Marco. Poslije je ova opatija s imovinom i prihodi da-

vana u comendu odličnim licem, od kojih se god. 1450 cardinalis Nicenus napominje, tè je i ona najmladja izprava od 19. listop. 1503. izdana za comende don Giorgia di Oberti. Ovim novim uživateljem imovine bivše opatije sv. Stjepana bijaše takodjer potrebit onaj stari sbornik. A kako su se javni poslovi u Dalmaciji obavljali za mletačke vladavine većim dielom talijanski, tè su nove izprave pisane bile ovim službenim jezikom: to se ćutila potreba, pokle je ona opatija promienila gospodara, da se i stari sbornik prevede u talijanski jezik. S toga ja mislim, da je sbornik opatije sv. Stjepana kod Solina, pisan početkom druge polovine XIII. vieka, već tada za mletačke vladavine iza dokinute opatije, možebit početkom XVI vieka, preveden u talijanski i da su tomu prievodu s prieda prilo žene one mladje listine iz XV. i jedna iz XVI. vieka. Taj noviji u drugom jeziku sbornik prikazuje nam rukopis knjižnice sv. Marka: a je li ni je li samo njegov priepis, ne bih umio u taj čas utvrditi.

Ne će mi se zamjeriti, što sam prilikom ovom obširnije prosborio o tom sborniku opatije sv. Stjepana, o kojem su krive misli zavladale.

I druge korporacije imale su jamačno takovih sbornika. Ivan Lučić upotriebio je[1] „antiquum *registrum privilegiorum monachorum s. Chrysogoni Jadrensium*“, kojega više neima, bar ne u zadarskom zemaljskom arkivu, gdje se inače nalaze listine na hartijah toga samostana. Još imade u rukopisu god. 1753. „*Catastico*“ spljetskih duvna s listinom nadbiskupa Lovre od 1069. godine.[2] Takovih sbornika imale su i gradske obćine; u rabskoj spominje se „*liber rubeus*“, odkle je obćinski biljeznik Franjo de Dominis izpisao god. 1673 povelju Petra Kriesimira, podieljenu rabskoj crkvi (140).

Ovi takodjer sbornici, osim obćenitoga imena „registrum“, nose još dva druga, naime „*montanum, montaneum*“ i „*policorion, topicus*“, od kojih se prvim imenom nazivlje starinski sbornik spljetske nadbiskupije, a drugim i trećim sbornik opatije sv. Ivana u Belgradu. Ovim nazivom za druge sbornike na zapadu niesam mogao do sada u trag ući; du- Cange-ovu bar glosaru s dodatci njego vimi niesu poznati. Naziv „policorion“ možebit je sastavljen prema „polyptichus“ (πολύπτυχον), pod kojim se razumieva knjiga, „in quem regerebantur acta publica“, a osobito „liber censualis“; to su pako ime nasliedili od davnine, u kojoj se tako zvao „codex“ sa više tabula, dakle polyptycha prema diptycha i triptycha.[3]

[1] De regn. Dalm. et Chroat. ed. cit. p. 76. 100.

[2] Rad XXVI., 165.

[3] Osim du-Cangea (glossarium mediae et infimae latinitatis ad. h. v. editio Henschel) sr. Wattenbacha: Das Schriftwesen im Mittelalter. S. 38, 120.

Imade još jedna sbirka izprava, u kojoj se sačuvalo pet listina a našu poviest do konca XI. vieka; to je tako zvani *„codex Traguriensis“*, kojega rukopis bečki je iz XIV vieka, tè sadržaje listine, oje su se za cielo naposeb čuvale u mletačkom arkivu državnom.

Napokon svratiti mi je pažnju još na jedno vrelo za stare izrave, koje je drugdje obilno a kod nas veoma neizdatno. U ljepisih na ime na zapadu nailazi se češće na listine predjašnjih vreena, koje su se često samo u njih sačuvale. Naš najstariji povjestik Toma arcidjakon, kojega je sudjelovanjem sbornik izprava opaje sv. Stjepana zametnut, crpio je doduše podataka iz starijih izrava, ali jih ne uvrsti u svoje djelo, koje je pod njegovim imeom izdano. Tek kasniji preradilac „solinske historije“, od koje su olovicom prošloga vieka bila poznata tri rukopisa,[1] sada pako samo dan, na ime u Barberinskoj knjižnici u Rimu pod br. 3481 (XVI. .), uvrstio je za X. viek listine tičuće se spljetskoga sabora u vrieme alja Tomislava.

Tiem nacrtasmo u kratko vanjski oblik, u kojem su priepisi nah izprava do konca XI. vieka potomstvu predani. Uzam u obzir oj priepisa, pak porediv̀ši ga s oba načina ovoga vanjskoga obta nalazimo, da se skoro toliko izprava sačuvalo u sbornicih, koto na posebnih artijah. Ako li se na vrieme obazremo, to opaamo, da su i kod nas, kano i drugdje, priepisi na artijah stariji l onih u posebnih knjigah; jer su se svuda matice najprije i najdje umnožavale priepisi na posebnih artijah, koji su često umah a matica učinjeni; pà tek kašnje unašane su one u sbornike. Ni dan od naših sbornika ni je stariji od XII. i to prema koncu ga vieka, dočim imade priepisa starijih, i koji se maticam tako imiču, da se po vanjskih znakovih težko od njih razpoznati mogu. i jedan od sbornika naših ni je sastavljen po njekoj osnovi; već i izprave u nje unešene kako se sastavljaču svidjalo ili kako su u rukû došle. Tuj se nepazi na red ni po godinah ni po sadrini, kano što će svakomu na prvi pregled udariti u oči, ako pročita . p. moj opis sbornika zadarskoga samostana sv. Marije i bivše patije belgradske sv. Ivana.

---

ano što je „polyptychus“ sastavljeno ime od πολύς i πυκτίον (tabula), tako možebit „policorion“ iz πολύς i lat. corium t. j. liber ex multis coriis. lede „montanum“ opažam to, da je ova rieč po Du-Cangeu znamenovala tadjer „molendinum“, a „montare“ takodjer „valere, carius vendere“.

[1] Jedan u arkivu sbora „de propaganda fide“, drugi Barberinski, treći d našega sv. Jerolima. Taj treći primjerak bì prenešen u Spljet i ondje sanjen u arkivu kaptolskom. Farlati: Illyr. sacr. III., 83. Vidi moju razavu u Književniku I., 385—7.

2.

Pregledavši ovako sav materijal starih priepisa možemo prieći na znamenito pitanje *ob odnošaju tih priepisa naprama maticam*; jer o riešenju njegovu visi ono drugo u diplomatici još znatnije, o vriednosti na ime tih priepisa.

Je da li je priepis vjeran i točan, i koliko je on vjeran i točan, visi mnogo o umnih i moralnih svojstvih samoga prepisača: u koliko je on na ime svestrano poznavao maticu sa svimi osebinami njezinimi i vješt bio prenieti ju na svoju radnju, tè u koliko ni je imao nakane bud iz kakove svrhe išta od matice promieniti. I u srednjem vieku pazilo se na ova umna i moralna svojstva, tè se od prepisača zahtievalo, da svoj posao točno i vjerno obavi. Prepisači bijahu si te svoje dužnosti sviestni, tè bi često na samih priepisih poznatimi formulami naznačili: odkle su izpravu prepisali, i kakovom tačnošću. Takovih formula i bilježaka nalazimo i na gdjekojih naših priepisih. Na priepisih triju Svinimirovih listina,[1] koje je on god. 1076. 1078. i 1083. izdao nadbiskupu Lovri, zabilježeno je, da su oni „ex originali in membrana" prepisani. Spljetski bilježnik Lucanus Bertani tvrdi, da je on Trpimirovu i Mutimirovu listinu izpisao „ab autentico montano ita fideliter et per ordinem (transçripsi et exemplaui) nil addens uel minuens fraudulenter, quod sensum mutet uel uariat intellectum, preter forte punctum, litteram aut syllabam per errorem". Zadarski bilježnik Stjepan svjedoči god. 1324. na svojem priepisu obširnije Kricsimirove listine belgradske (118), da ga je „de suo autentico fideliter exemplaui nil addens uel minuens, quod sensum mutet nel uariet intellectum". Bilježnik Ivan, sastavljač sbornika opatije sv. Stjepana, svjedoči za svoj priepis svih listina, da je ove onako priepisao, kako jih je našao, „od rieči do rieči ne dodavši i ne oduzevši jim ništa". Ali ne samo da se je vjernost i točnost od bilježnika zahtievala, ne samo da su si ovi svjestni bili svoje odgovornosti, nego su oni za svoj posao stajali i pod nadzorom vlasti. Priepise Lucana Bertana sravnali su s dotičnimi predložci, i to pred samim nadbiskupom spljetskim Dominikom, bilježnici Bonacurij, Benedikto i Stjepan, tè su pismeno posvjedočili svaki na poseb ovo: „hoc exemplum sumptum ab autentico montano . . . diligenter et fideliter auscultaui; et quia utrumque concordare inueni, ut eidem exemplo adhibeatur de cetero plena fides, de dicti d. archiepiscopi licentia et mandato me in testem subscripsi,

[1] Cod. dipl. I., 154. 163. 210.

ue consueto signo signaui et roboraui". Priepis bilježnika Stje-
bijaše sravnan s predložkom pred zadarskim knezom Markom
ieliem i viećem. Primicerij i kanonik spljetski Dominik Migdoli,
si sbornik opatije sv. Petra „fida manu" izpisati iz primjerka,
e čuvao u arkivu kaptolskom, pà veli, da je taj priepis prispo-
s onim primjerkom „de verbo ad verbum", i da je našao da
ažu („concordare inueni"). Priepisi, koji su stekli potvrdu vla-
javne osobe, bijahu „exempla autentica" ili jednom rieči, „auten-
autenticum." Ovi su priepisi imali pred oblasti jednaku kriepost
ticami, što se je kadšto izriekom potvrdilo. Tako je spljetski
biskup Rogerio izjavio, da izprave u sborniku, koj je po nalogu
vu bilježnik Ivan sastavio, imadu „na svakom sudu onu krie
koja ide matice".

akova očitovanja prepisača obsienila su često stare diploma-
koji stojeć pod uplivom juridičkih ustanova o dokaznoj krie-
vidimovanih kopija precjenjivali su vjerodostojnost njihovu u
kom smjeru držeći, da jim je onim formalnim ovjerovljenjem
pravost (autencija) tako i vjernost zajamčena Pà ipak ne daje
ovjerovljenje po autentičkih osobah jamstva za pravost, kamo
vjernost priepisa, osobito starijih izprava.[1] Čin sam često za-
e daleko za riečmi u onih formulah; prem su i sami prepi-
gdje što izrično natucali, što se imade držati do njihove tač-
. Tako je Lucanus Bertani potvrdio, da ni je u svojem prie-
ništa hotomice dodao ili oduzeo, što bi „smisao promienilo ili
ačilo značenje"; ali dodaje „preter forte punctum, litteram aut
am per errorem". Indi sam bilježnik ni je si usvajao da se
isu njegovu paleografska tačnost prisudi.

mnoge pako priepise naših starih izprava ne imamo ni ta-
formalna ovjerovljenja. Za mnoge ne znamo ni tko jih je
o, ni kada i gdje su učinjene. S toga se kod ovih iziskuje skoro
pažnja kod izpitivanja njihove vjernosti i tačnosti.

okolnosti visi, je da li je priepis vjerniji i tačniji, što ni je
poslije matice učinjen, i obratno. U obće može se uzeti, da
iepis, osobito drugoga, trećega reda, tim nepouzdaniji, čim je
vremena izmedju njega i matice proteklo; jer se može pred-
vati, da su prepisaču, čim je bliže vremenu matice živio, nje-
osobine u pismu itd. poznatije bile nego li drugomu, kojega
o vremena od matice razstavlja. Isto tako naravno je, da su

---

[1] ickel op. cit. p. 375.

se kod postupnoga prepisivanja izprava mogle i pogreške lasnije uvući. Prepisač XIV. vieka laglje je u obće zanemario osebine izprava XI. vieka od prepisača XII. vieka; a to vriedi osobito glede pisma i pravopisa, koji su se polagano i postupice mienjali. U tom pogledu navesti ću ovdje odmah jedan primjer. U policoriu (p. 49) imademo listinu kralja Petra Kriesimira od 1059. god. podieljenu opatiji sv. Ivana u Belgradu. Ova listina sačuvà nam se u matici. Izmedju onoga priepisa i matice protekoše tri vieka. Ni je nam poznato, je da li je ona listina došla u sbornik iz matice neposredno ili posredno; ali izmedju obiju imade razlika, koje ću ovdje primjerice iztaknuti: a) prepisač ni je pridržao osebina pravopisnih matice, već je upotriebio pravopis svoje dobe, dočim je mj. *t* matice pisao *c* pred i (dalmaciarum, absolucionis, solacio, milicia, diffinicionis, labencia); zamienio *i* sa *y* (Maynardo, Sydraga); dopustio si sloboštine pišuć *k*artula i *k*aritatis matice s *c*, Cressymiro mj. cresimiro", zamjenjujuć mala pismena s velikimi (Rege, Rex). Na dalje b) pogriešio je zlo čitajuć njeka mjesta u matici; sa(m)pulla mj. et ampulla, Juraina mj. Jurana, tè izpuštajuć rieč: cui et iure mj. cui et ut iure. Napokon c) dozvolio si stilističkih popravaka; tako „uester-que monasterium". popravio je u „uestrumque monasterium". U ovom dakle primjeru vidimo, da je matica XI. vieka u priepisu XIV. vieka promienjena u pravopisu i u slogu; pà da se ovaj priepis ne može diplomatski tačnim i vjernim smatrati.

Prelazeć sada na izpitanje priepisa u odnošaju njihovu naprama maticam opažam, da mi služe za gradju priepisi na posebnih artijah i u sbornicih, od kojih izključujem jedino sbornik opatije sv. Stjepana, pošto je on došao do nas jedino u jeziku drugom a ne prvobitnom; za tiem da se prije svega i u prvom redu obazirem na one priepise, kojih su se matice sačuvale, i na one, koji su se u dva ili više primjeraka sačuvali. Gradja ove druge vrsti daje nam čvrst osnov za prosudjivanje onih takodjer priepisa, za koje ne imamo ni matice ni drugoga primjerka. Onakovih pako izprava, koje su se sačuvale u matici i u priepisu, ili u dva više li priepisa, poznajem za sada od prilike petnaest.

U izpitivanju listina u obće pazi se na nutrnje i vanjske biljege. Tako bi se moglo postupati i kod izpitivanja priepisa, osobito onih na posebnih artijah. Ali vanjski biljezi niesu kod priepisa za ocjenu njihovu od velike vriednosti; jer se po njih ne može izvjestno zaključiti, kakav je predložak bio, iz kojega je priepis potekao. U tih vanjskih biljezih, gdje jih imade, prikazuje nam se samo imitacija onih, koji su na matici izraženi bili. Vještiji i za starine zan-

stiji prepisači, osobito oni, koji su i po vremenu bliži maticam li, i koji su umjeli jednako pisati, trudili bi se, da i priepisom iju svečanije lice matice; s toga bi snimili n. p. chrismon, podpis, ače i pečat.[1] Od ovih vanjskih biljega dolazi na njekoliko priepisa ših listina jedino chrismon; kano što na priepisu Kriesimirove stine ninske od 1069. god. koj je učinjen god. 1248., dakle skoro rie sto godina kašnje; dočim bi drugi prepisači izostavili i taj nak, prem je on i kašnje ostao u porabi.

Mnogo više odlučuju nutrnji biljezi za poznavanje vriednosti prieisa. Tuj se opaža, da priepisači niesu ni jednoga djela izprave oštedjivali, tè nailazimo na veće ili manje promjene tako u prokolu ili formularu kako i u textu ili formuli. Za dokaz tomu, pà a se na jednom primjeru vidi, kakovih su si promiena prepisači ozvoljivali, navesti ću ovdje dvie listine Radovana od god. 1070. be ove listine[2] izdane su godine 1070. i to u posljednjoj trećini, r je uz god. 1070. na čelu zabilježena indikcija VIIII, koja je o bizantinskom računanju započela 1. rujna te g. Po sadržini može e razabrati, koja je od obiju listina prije izdana. Kraća[3] govori amo o darovanju Radovanova imutka, koj je po svojem diedu aštinio, u obće; dulja[4] o prepirki i razpravi radi toga darovanja medju Radovana i Većemira, lučkoga župana. Odatle je jasno, da a ona kraća listina nješto starija od one dulje; ali tako, da su obje dane još god. 1070. poslije 1. rujna; na što nas upućuje i sadržina ne druge listine, koja spominje prosvjed župana Većemira proti adovanovoj darovnici, koj je prosvjed imao uložen biti odmah oslije izdane darovnice, tè je i kratkim putem riešen bio.

Ove listine, znatne ne samo za historika i diplomatika nego i za ravnu poviest hrvatsku, sačuvaše nam se u više primjeraka: svaka a ime u tri primjerka. Po jedan primjerak nalazi se sada u Zarebu, na ime one starije kraće listine u zemaljskom arkivu (Doc. nt. nr. VII) a one mladje dulje u našoj akademičkoj knjižnici i sbirci listina; po dva pako primjerka svake listine u zemaljskom rkivu u Zadru (cassa XIV, rot. E, nr. 2. capsa I, masso H. nr.). Svi su primjerci pisani na koži; ali se glede vanjskih biljega azlikuju pismom. Zagrebački naime primjerci pisani su pismom ngobardskim (takodjer „littera beneventana“), dočim su zadarski

[1] Ibid. p. 376.
[2] Cod. dipl. CSD. I., 136—8.
[3] Ibid. nr. CLX.
[4] Ibid. nr. CLIX.

i to po jedan svake listine, koj je stariji, pisani običnom svoje dobe latinicom, koja nam prikazuje pismo izpod konca XII. ili iz XIII. vieka. Jur pismo, kojim su pisani zagrebački i zadarski primjerci, svjedoči, da niesu pisani u isto doba, pà da su zagrebački stariji svakako. Je da li nam se u zagrebačkih primjercih sačuvaše matice, pisane rukom popa Adama, ne bih se usudio tvrditi za to, što uz svu jednoličnost pisma težko se to pitanje rješava, gdje ne ima inih oštro izraženih znakova izvornosti. Ali po pismu sudeći mogli su biti zagrebački primjerci pisani prema koncu XI., a niesu ni kako mladji od XII. vieka. Pismo indi samo ne bi stajalo na putu, da se u zagrebačkih primjercih nazrievaju izvornici. Niti to nam nebi smetalo, što se u pisanju imena osobnih opaža u obih primjercih njeka razlika, jer pisari one dobe ne bijahu nigdje u tom odviše škrupulozni.

Primjerci starije, kraće Radovanove listine ne razlikuju se mnogo. Zadarski piše: „*Suuinimir* zagr. *Suunimir*, zad. *Radouanus*, zagr. *Radauanus*, zagr. *dedu* zad. *dat*, zad. *Desinna* zagr. *Desnna*, zad. *uitodrago* zagr. *uitadrago*, zagr. *possidenda* zadarski izpravio (possessionem) *possidendam*“. Najveća je razlika ova, što zadarski imade poslije rieči „aui mei ualeco“ dodatak „de ciuitate nona“.

Ali tiem se više razlikuju primjerci mladje, dulje Radovanove istine, i to tako, da su obje zadarske jednake, tè ona druga poteče kašnje iz prve uvedši u nju njeke, više pravopisne, promjene. Da se ove razlike uvidjeti mogu zornim načinom, ja ću ovdje zagrebački i stariji zadarski primjerak uzporedice navesti tako, da ću uz zagrebački (A) u prvom stupcu navesti iz zadarskoga (B) u drugom stupcu samo razlike, a promjene potonjega zadarskoga (C) navesti ću u notah.

A.	B.
Anno dominicę incarnacionis millesimo septuagesimo, indiccione VIIII. Augusto regnante Romano tercio, tempore Cresimiri[1] Chroatorum[2] regi.[a] Ego Radovan[3], nepus Lilici, trado omnem possessionem meam, quę fuit predicti aui mei, in loco, qui dicitur Suchouara,[4] beato[b] Chriso-	[a] regis Chroatorum et Dalmatinorum. [b] martiri Crisogono.

[1] C. Chresimiri. [2] Croatorum. [3] Rodoan. [4] Sicouara.

ıartiri, presente eiusdem
ii Petro abbate.[c] Sed
istebat michi Uekemir,[7]
ıanus, cum Boleslao te-
contradicebat hoc fieri
eram, dicens: ipsa terra
predicto sibi esse con-
)b quam igitur conten-
studui adesse ante pre-
dicti regis die sancto pas-
ı multi Chroatorum no-
tunc aderant. Et inter-
lominum meum regem:
lam hereditatem meam
nibus[g] habere concessis-
nc rex coram omnibus
minime egisse dixit. At-
miserescens,[i] largitus est
atum suum, nomine Apri-
ıcolarem, qui[k] michi et
ırram ab illis defendens
ac meam donacionem
coram uicinis in loco
:to[l] confirmaret.[m] Quod[n]
ı est. Nam[o] ueniens una
ıd predictum locum, vi-
ıuchouara,[11] coram om-
lem manentibus uel[p] co-
ibus aduenientibus sub-
et[q] terram iniuste que-
interdixit,[r] ac domui

[c] Que possesio his manifestis indiciis declaratur: a lacu et septemptrionali plaga protendendo in directum uersus boream ad riuum, et ab isto loco eundo ad australem partem ad terminos predii dedubio[6] cum suis circum adiacentibus pascuis.

[d] tepcii

[e] hoc donum, quod sancto martiri intuitu dei et pro remedio meorum predecessorum animarum feceram, contradicebat, et ad nichilum deuenire satagebat dicens: ipsam terram a rege predicto sibi esse concessam.

[f] die sancto pasce — regis, ubi non modica turba nobilium tam Chroatorum quam Dalmatinorum adherat.[8] Tunc coram omnibus interrogaui satis diligenter.

[g] iupanis.

[h] Qui in facie omnium, id se minime egisse, respondit.

[i] misertus.

[k] regia fretus auctoritate

[l] hoc est in monasterio sancti martiris Crisogoni

[m] et sigilli[10] proprii munimine roboraret.

[n] diuine misericordie instinctu

[o] predictus Apricius — ueniens

[p] nec non

[q] *et* ommissum.

[r] et sicut illam domui dei largitus fueram, una mecum regali

gono. [6] Dedubro. [7] uehementer. [8] aderat. [9] puplice. [10] sygilli.
ıra.

dei una mecum iterum tradidit.[s] Cerminico breberscico[t] teste, Uilcina[u] zatinscico[15] teste, Dalizo poliscico[16] teste, Cosma luciscico[v] teste, Mutimir sidrascico[18] teste, Desinna nonensis iupano teste, Sracino sitnico[w] teste, Jacobizo zastobriscico[20] teste, Bolanno tepciza teste, Johannes dad[y] teste, Johanne capellano teste, Budicio[22] postelnico teste, Desimir Smullę[z] filius, Tolimir psar,[23] Uitomir duornic.[24] Hi uero[x] te(s)tes affuerunt[aa] coram rege. Suchouarę[25] uero: Bribigoj gradscic,[bb] Chroatin,[cc] Zelodrag, Dragouit,[28] Dobrogoj, Negouan.[29] Si quis autem hanc meam oblacionem[dd] cupiditate deceptus quocumque ingenio uel[ee] tempore de domo dei aufferre temptauerit: superni numinis iram incurrat,[ff] sortemque possideat cum his, qui dixerunt domino deo: „recede a nobis", nec ut iudicetur sed[gg] perpetuo ut damnetur, resurgat.

Ego Adam, presbiter et monachus, ueritate comperta manu propria scripsi.[hh]

institutione iterum tradidit et confirmauit.

[s] Unde ego predictus Radouan, regia potitus iustitia, rogo et contestor omnes Christi fideles per patrem et Jesum Christum, filium eius, nec non et spiritum sanctum, ab utroque procedentem, ut hec omnia inuiolabiliter[12] conseruent. Si quis (ut infra) dein: Cui donationi et facto interfuerunt hi testes: Desinna nonensis iupanus tt. Cerminicus . . .

[t] breberschico.[13]

[u] Voinna.[14]

[v] luscico.[17]

[w] Sarazino sitinico.[19]

[y] dat.[21]

[z] smulie.

[x] ommissum.

[aa] fuerunt.

[bb] Tribigoi grascik.[26]

[cc] Croatin.[27]

[dd] qualibet cupiditate.

[ee] aliquo.

[ff] incurrat iram.

[gg] sed ut perpetuo damnetur.

[hh] Huius loco: † Ego Anastasius, chroatensis[30] episcopus et aule regie cancellarius, hanc donationis cartulam rogatu[31] predicti Radouani et ex mandato domini mei regis intus in ciuitate Nona scripsi et confirmaui feliciter.

---

[12] iterum stabiliter. [13] breberscicho. [14] Vocina. [15] zatinschicho. [16] polischicho. [17] Luschicho. [18] Sidraschicho. [19] Sibinicho. [20] Zastobrischicho. [21] dat. [22] Dicditio. [23] spsar. [24] duornich. [25] Succouare. [26] Grassich [27] Croatinus. [28] Dragouid. [29] Nevan. [30] croatensis. [31] rogati.

Prispodobivši zagrebački (A) i stariji (B) zadarski primjerak Radovanove listine ni je nam težko zamietiti, da se oni razilaze ne samo u pravopisu na pojedinih mjestih (Chrisogono i Crisogono, Chroatin i Croatin, breberscico i breberschico, dad i dat, gradscic i grascik), u čem nam zagrebački primjerak izdaje veću starinu — da se ne samo ne slažu u pisanju imena (Uilcina i Voinna, B [P]ribigoi i Tribigoi), u čem se opet vidi, da je pisac zadarskoga primjerka mjestimice krivo čitao — nego da se razilaze i u bitnih ačkah, gdje se i priepisi mogu laglje od promiena sačuvati, i gdje e promjene mogu samo sa znanjem i htienjem dogoditi, na ime u ilističkom sastavku i u historičkom i iuridičkom sadržaju. Primjek na ime B izpravlja jezične pogrješke i nedostatke u slogu primjerka A; tako: „iupanibus“ sa „iupanis“, „miserescens“ sa „mirtus“, „uel“ sa „nec non“; „dicens ipsa terra a rege predicto i esse concessa“ sa „ipsam terram a rege prędicto sibi esse consaam“. Na dalje primjerak B popunjuje i razširuje jednostavnije sli i izreke primjerka A, kojimi se doduše smisao ne mienja, se gdje što unašaju misli, kojih sastavljač primjerka A ili nije tako ili ne bar onako izrazio. Ovamo idu razšireni slogovi pod *f*, *h*, *k*, *n*, *r*, *s*. Na dalje primjerak B dozvolio si dodataka, kojih primjerku A ne ima ni po smislu, i koji su u nj od druguda unesni. Ovamo idu: dodatak pod *c* gdje se medje darovane zemlje aznačuju; dodatak pod *m* gdje se naznačuje sankcija izprave, oja u primjerku A ne ima traga. Na pokon primjerak B dozvolio i upravo bitnu preinaku navedši sasma drugo lice u osobi pisara, podielivši mu zvanje, kojega pisar u primjerku A ne ima. Pisaom na ime primjerka A priznaje se Adam pop i mon k; tè svjeoči, da je „ueritate comperta“ ovu izpravu napisao; a pisarom primjerka B navodi se Anastasij, hrvatski biskup i dvorski kancelar, oj veli, da je onu izpravu pisao na molbu Radovana i po zapojedi samoga kralja. U ova dva primjerka navode se dakle dva asma različita lica u znamenitom svojstvu pisara izprave. Oba ova ca nalazimo u jednakom svojstvu na drugih takodjer izpravah nih godina. Adam pisao je takodjer ninsku listinu[1] braće Sovine, esimira, Petra, Gromile i Slavica od god. 1072, i prem se ondje e podpisuje „presbiter et monachus“, to ne ima sumnje da je on edna osoba s pisarom primjerka A. Tog imena bijaše takodjer pisar istine[2] Petra Kriesimira, izdane prije god. 1067; ali taj Adam bi-

[1] Cod. dipl. CSD. I, 141—2.
[2] Ibid. p. 128—9.

jaše doduše takodjer „monachus“ nù i „Chroacie electus episcopus“. Anastasij, biskup i kancelar, pisao je ninsku listinu[1] kralja Petra Kriesimira od 1069 god. Kada si je primjerak B usvojio za svojega tvorca veću osobu, nego li bijaše „monachus“ te posegao za biskupom i kancelarom dvorskim, svakako si je vješto prisvojio Anastasija, koj je godinu dana prije pisao onu kraljevsku povelju. I onaj dodatak „rogatu predicti Radouani“ u formuli pisarova podpisa čini se nespretno odabran; jer u drugih sličnih formulah dvorskih kancelara ne ima ga, tè oni tvrde, da su sastavljali i pisali listine samo „ex mandato regis“.

U kakovu indi odnošaju stoje ova dva primjerka? Ne može biti sumnje, da imamo tuj pred sobom jednu izpravu. Ali prvobitni primjerak Radovanove izprave nazirem u zagrebačkoj listini (A), koja je po pismu starija, po slogu jednostavnija, po sadržini kraća, tè izdaje sve formalne nedostatke ostalih listina naših XI. vieka. Naprotiv zadarski primjerak B ne samo što je po pismu mladji nego je i nakitio onu jednostavnost svojega prednjaka, tè njegove nedostatke izpravio. Lasno si možemo protumačiti, kako je primjerak B postao iz primjerka A; ali obratno ne bismo si mogli protumačiti. Primjerak B prikazuje nam savršeniju formu javne izprave, a to se i u tom očituje, što se u njem svjedoci navode na kraju, tè se formula s grožnjom kazne prenosi k tekstu, kojemu ona i spada. Ali prepisač ni je se u primjerku B stegnuo samo na formalne promjene nego si dopustio i takovih, koje mienjaju i historički sadržaj izprave A; pà se on s te strane može krivotvorinom smatrati.[2]

Još se više od primjerka A odaljio mladji zadarski primjerak (C), koj ni je drugo nego mjestimice pogriešan a skroz pomladjen priepis primjerka B. Ali taj priepis daje nam očiti primjer, kako se kasniji priepisi polagano i postupice odaljuju od matica tako, da se ove u onih već ni nazrieti ne mogu. Ili tko da u riečih priepisa C: „uehementer, Sibinicho, Dicditio, spsar“, razpoznaje rieči primjerka A „uekemir, sitnico (sitinico, sъtъnic), Budicio, psar“?

U ona tri primjerka pokazuje nam Radovanova listina, da ni text ni protokol izprave ni je ostao poštedjen; ali da je text, kano što obično biva, najznatnije i najbitnije preinačen.

Iza ove izprave najviše je promienjena ninska od god. 1072., koja nam se sačuvala u zadarskom arkivu zemaljskom u dva pri-

[1] Ibid. p. 131—2.

[2] Odatle sliedi, da se kod izdavanja Radovanove listine imade izdati ona po primjerku A a ne po primjerku B, kano što je to Cod. dipl. CSD učinio.

od kojih stariji (cassetta XVIII. nr. 445) pisan je longo- a pismom početkom XII. vieka, za vladavine naime prvoga ga kralja iz Arpadove kuće, Kolomana (1102—1114); drugi ., masso H, nr. 7) pako pisan je kašnje.[1] Prvi primjerak, pisan preko 30 godina iza matice, zastupa izvornik, kano azabire iz nastavka pod izpravom od god. 1072. na onom primjerku. Gdje i kako je prvobitna izprava promienjena, će se iz sravnjivanja obiju primjeraka, koje ovdje pod A (sta- (mladji) navodim; ali tako, da promjene u pravopisu i iz kriva čitanja rieči bilježim u notah.

A.	B.
no incarnacionis[1] domini Jesu Christi millesimo , indiccione VII. Regnan- simir[2] Chroacie et Dalma- hanoque episcopante[b]. Ui- is est fratribus Zouinna[3], Peter Gromela[4], Slauiz[5], te Nona[c], ut pro reme- narum nostrarum et[d] pa- nostrorum defunctorum, nomina indicamus[e]: Ue- Stepan[6], Tomidrag, Ue- Raddomir; nomina autem m defunctarum[f]: Petron- linega[9], dare[10] in cęno- cti Chrisogoni martyris, a Jadera[g], possessionem[h] izo a mare infra et supra, stris possessa est, septam maceriis, cuius pertingit s per collem a meridie us- aquam recto itinere, que ıxta siluula, quę uocatur t inde extenditur in au- arte iuxta Mozaua usque	[a] glorioso Croatię Dalmatięque rege [b] Desunt: Stephanosque episcopante. [c] Desunt: de ciuitate Nona. [d] uel. [e] sunt hec: [f] feminarum quoque defunctarum nomina. [g] Desunt: situm in Jadera. [h] iusta mare infra et supra colinam pertingit terminus a parte aquilonis usque ad aquam, que oritur non longe a siluula, que uocatur lucus, et inde extenditur iuxta alteram aquam.

. dipl. I., 141—2.
rnationis. [2] Chresimiro. [3] Zouine. [4] Petro Gronilla. [5] Flauizo. [6] Ste- [7] Vachemir. [8] Petrona. [9] Botenega. [10] Berę.

ad aliam aquam, quę subterraneo meatu uidetur habere originem a fonte, qui uocatur Sliuinich[11], qui fons in eadem possessione[i] est; indeque ducitur[k] terminus iuxta siluam, quę dicitur uirouikka, qui sursum tenditur contra mare et peruenit ad antiqua sepulchra, quę in eadem habentur possessione; et inde ducitur funiculus usque ad terrulam ecclesię sancti Chrisogoni, ubi primitus idem martyr sepultus fuerat; et ab ipsa tenditur usque ad ecclesiam iam dicti martyris, quę adheret ęcclesię sancti Petri sitę ibidem, hinc et inde iterum usque ad mare. Tam in collibus quam in uallibus et quidquid nostri iuris reperiri potest in Brauizo in abbatis Petri presencia fratrumque eius iure perpetuo tradimus possidendum. Si quis autem nostrum post obitum hoc donum pietatis auferre a dicto cęnobio[l] temptauerit, parui pendens nostro uoto[m], iram omnipotentis dei[n] incurrat; et cum supremus idem[o] iudex mundum indicaturus aduenerit, non cum electis ad dexteram positus uocem beatudinis[p] sed cum reprobis condemp(na)cionis audire mereatur. Actum in ciuitate Nona in presencia prefati regis. Druznik[12] ded,[q] Pribidrug[13] postelnik, Drugana[14] scitnik[r] regis, Adamiz[15] iuppanus, Desinna iuppanus, Prodanus iuppanus. Item testes Latini[s]: Drago[16] prior, Andreas prior, Ma-

[i] additur: nostra.

[k] funiculus non longe a sepu cris, ipsaque sepulcra in eode nostro habentur territorio; et in porrigitur usque ad eccles sancti Grisogoni, quę adheret e clesię sancti Petri, hic et in usque ad mare percurrens. quidquid nostri iuris reperiri p test in loco, qui uocatur Brauiz in abbatis Petri iure perpet possidendum.

[l] Ommittuntur: a dicto cen

[m] Ommittuntur: nostro uo

[n] summi numinis iram.

[o] Ommittitur: idem.

[p] remunerationis.

[q] Additur „testis“ post no quodvis.

[r] scutarius.

[s] item alii testes Latini ex uitate Jadera.

[11] Schiuinil. [12] Drusinic. [13] Pribidrago. [14] Druyana. [15] Adamizo. [16] Dra

iudex[1], Candidus, Nikyforus, ...rus comerzarius et Prestan- ...s frater eius.
...go Adam, rogatus a predictis ...atoribus, scripsi.

[1] Sequitur: Prestantio Doda testis, Petrus Comerzarius testis, Candidus testis, Nichiforus testis.

...rispodobivši oba ova primjerka vidit ćemo, da jim je matica ...na, a primjerak A da je potekao neposredno iz izvora, dočim je ...j u primjerku B preinačen i preradjen. Ove preinake tiču se ...o sloga i jezika kano i historijske i pravne sadržine, a niesu ...tedile ni protokola ni texta listine. U protokolu dozvolio si pre...ač jedan *(a)* dodatak a preskočio je dvie rieči *(b)*. Još si većih ...inaka dozvolio u textu. Tuj je on, i nespominjuć pravopisnih ...inaka (Chresimiro, Vachemir, Drusinic), i nespominjajući pogrje...ka, koje pokazuju, da je prepisač krivo čitao (Flauizo, Botenega, ...uyana, Berę mj. dare), i nespominjuć kako si on dozvolio ...ik i slog mienjati — svega toga nespominjuć on je u textu ...mienio znatan dio darovnice, opis na ime medja darovane zemlje. ...a preinaka u textu dala je povoda razmirici, o kojoj sačuvala ...je nam viest u pomenutom nastavku na primjerku A. Taj nastavak ...u našem pitanju veoma znamenit, jer nam podjedno odkriva, ... si dozvolio onu bitnu preinaku; ondje se na ime tvrdi: „dehinc ...bentibus pluribus annis, temporibus uidelicet apud nos domini ...manni regis, quidam peruersi nepotes Uirre subtraxerant aliquos ...llulos de predicta possessione *falsificantes cartam istam*". Virini[1] ...le unuci prisvojili su si njeka poljašca onoga posjeda; a da ...vo vlastničtva na ove komade uzmognu dokazati, izkrivili su ...ovnicu od 1072. godine pisanu po Adamu. U tu svrhu bijaše ...voljno opis medja preinačiti; ali prohtjelo se i koješta drugo pro...eniti, da pravost tobož izprave većma udara u oči. Je da li nam ...ko primjerak B prikazuje upravo onu krivotvorinu, to je sada ...ko utvrditi, po što su nam mjestni odnošaji onoga zemljišta ...nas tako nepoznati, da ne možemo proniknuti razlike u opisu ...dja u jednom i drugom primjerku.

Ovdje imademo izrično svjedočanstvo, da je i u Hrvatskoj bilo četkom XII. vieka ljudi, koji su se drznuli radi koristi svoje pre...ačiti stara pisma i to u bitnih sastavnih dielovih njihovih. A da

[1] Mislim, da je po tom i šuma „uirrouik" (prema bukvik, hrastik itd.) pro...ena. Imena od osnova вѣра, vêra (Miklošić: Die Bildung der slav. Perso...namen. nr. 55) bijahu neriedka u Hrvatskoj: Vera, Veranica, Virna. Cod. ...l. I., 111. 134. II., 26.

je svuda bilo u srednjem vieku takovih krivotvoraca, koji su i listine i druge rukopise preinačivali, pače izmišljali iz raznovrstnih nakana i namjera, to je dovoljno dokazano i dosta poznato.[1]

Ove dvie indi hrvatske listine od god. 1070. i 1072., kano što nam navedeni primjerci dosta jasno prikazuju, bijahu ne samo preinačene u pravopisu i pojedinih riečih, nego i izkvarene u sadržini. Ostale listine ove vrsti niesu toliko preinačene. Takove listine, koje možemo kroz priepise nadzirati, jesu: a) zadarska sv. Krisogona (cod. dipl. I., 95, 147). b) Kriesimirova belgradska od 1059. god. (120). c) rabska od 1060. god. (121, 136). d) Teuzonova (124). e) Čikina od 1066. god. (125). f) Kriesimirova od 1066. god. izdana u Tokiniji (125). g) Kriesimirova od 25. pros. 1066. izdana u Šibeniku (126). h) Kriesimirova darovnica belgradskomu samostanu sv. Tome (135). i) Hrvatinova od 1070. god. (138); napokon k) Kriesimirova darovnica zadarskim duvnam sv. Marije (144).

Razlike u primjercih dotične listine mogu se svesti na sliedeće tačke:

U textu: a) jedno ime piše se dvojako prema različitom pravopisu, tè se uza to i gdje koje slovo mienja: Sakirani i Sacherani (138). b) pišu se imena različito, odkle se vidi, da je prepisač ili krivo čitao ili imao drugi predložak: Maius i Maior, Trasina i Trasinu (121), Silagus i Tilagus, Gorbina i Grubina (124), Georgii i Sergii (125), Dobrodrago i Dobrodrugu, Budizo i Budilo, ubrusar i zarisar (126), Lutostracho i Lutstrach (138), Dragana i Draugana (144). Isto biva i s drugimi riečmi: uel ui, ut si (126). Na dalje c) upotrebljuju se dvie posvema različite rieči na istom mjestu i za isti smisao: huic consentientes i huic innectentes (125). d) izpravlja se slog: „dono . . in (et) monasterium situm“ i „monasterio sito“ (136). Za tiem e) pripisuju se rieči razjasnjujuće: bonos laicos i boni testimonii laicos, „cepi corde perpendere“ s dodatkom „ad salutem anime mee“, rogatus . . scripsi i rogatus a donatore scripsi (138). f) Dodatci njekoji popunjuju izpravu, drugi mienjaju smisao stavka; drugi primjerak Hrvatinove izprave imade prije svjedoka tu formulu, koje u jednom primjerku ne ima: „Qui autem hanc nostram donacionem subtraere uoluerit, omnipotentis iram incurrat. Actum hoc in ciuitate Jadera“. (138). U Čikinoj listini imade (125) uz „donauerunt michi ecclesiolam sancte Marie“ drugi priepis „ecclesiolam et domum dei“. Dopunjujući dodatak jest: „Adamiso

[1] Sr. Sickel op. cit. I., 21—26. Wattenbach: Das Schriftwesen im Mittelalter. S. 232—240.

none iupano" uz „Adamizo iupano" (138). Napokon g) imade promiena, koje davaju sasma drugo znamenovanje i lice, i koje su teško mogle nastati bludnjom; tako u jednom primjerku Kriesimirove listine (144) navodi se pop Mihač samo za svjedoka; dočim se u drugom podpisuje ovako: „Et ego presbyter Michacio, capellanus regis, scripsi et corroboraui." Mladji priepisi šibeničke Kriesimirove listine (126) rieč „Chroatie comitum" zamienili su sa „Dalmatie comitum". U priepisu Teuzonove listine (124) uz „a domino Nicolao romano pontifice" čita se „a domino Alexandro"; ovdje se indi miešaju imena dvaju papa, koji su se na stolici sv. Petra izmienili.

U protokolu. Ovdje se opaža najveća razlika u pisanju datuma, čemu će uzrok biti, što su desetice i jedinice godina a tako i indikcije većinom pisane bile rimskimi brojevi, koje su prepisači, osobito nemarni ili nevješti, zlo izpisivali. Rabske listine (121) jedan primjerak ima datum: „millesimo LX., indictione XIII.", a drugi „millesimo LXII., indictione XV". Jedne Kriesimirove listine (125) jedan primjerak imade datum: „millesimo LXVI", a drugi: „millesimo LXXII"; opet druge Kriesimirove listine (144) jedan primjerak imade datum: „millesimo LII", a druge: „millesimo LXXII"; u obih pako listinah izpuštena je „indictio".

Evo takovih nam i tolikih promiena, preinaka i raznica u textu i protokolu prikazuju različiti primjerci različitih izprava. A iz ovih primiera mogosmo se uvjeriti, da se ni dva primjerka jedne izprave ne slažu. Ove raznice, izuzam mladje primjerke Radovanove listine od 1070. i ninske od 1072 godine, takove su medjutiem naravi, da se mogu smatrati proizvodi nevještine i nemarnosti prepisačeve, ne pako prievare.

Lučiću i Farlatu rabilo je nekoliko priepisa listina, koji se razilaze od onih, što jih mi sada imamo. Tiem se množi broj listina, koje su potomstvu u dva primjerka predane, ako se u ostalom na izdavanja onih dviju inače zaslužnih povjestnika osloniti smiemo. A da ova sumnja nije neopravdana, osvjedočit će se svaki, koj izdanje listina kod Lučića po onih istih primjercih, što no su i nam u ruci, sravni sa samimi predložci, n. p. izdanje Stjepanove listine (de regn. Dalm. et Croat. lib. II., c. 10) s maticom u našem arkivu zemaljskom. Ali gdje koje se listine onih starih izdanja razlikuju od naših primjeraka u toliko, da se može predmnievati, te su oni potekli iz drugih priepisa; primjerice prispodobi Trpimirovu i Mutimirovu listinu (ib. c. 2).

Gdje se izprava sačuvala samo u jednom primjerku, i to samo u priepisu, tuj dà kako vanjski nadzor ni je moguć. Ovdje unutrji samo razlozi mogu nam pogrješke, mane i nedostatke priepisa otkriti. Često su mane priepisa tako očevidne, da se nemogu ni pošto izvoditi iz matice ili dobra predložka, već jedino iz nevještine ili nemarnosti prepisača. Njekoliko primiera potvrditi će ovu izjavu, i to primjeri iz protokola i texta priepisa.

U protokolu, kako već spomenusmo i dokazasmo iz listina, koje su se u dva primjerka sačuvale, najviše je datum rukom prepisača izkvaren. Priepis oporuke (75) zadarskoga priora Andrije nosi datum: „anno DCCCVIII. indictione VII. mense decembris"; ali da je u godini izpala brojka X poslije stotinjarka, sliedi iz rieči „imperante domino nostro Constantino", koj je sam carevao od 913 do 920. god. dočim je god. 908 carevao Lav VI. i nespominjuć, da je god. 908. bila indikcija XI. U onom priepisu indikcija je dobro naznačena, jer je oporuka izdana u prosincu, a ind. VII. započe od 1. rujna. Užasno je nagrdjen, izkvaren i izpremiešan datum u priepisu listine (111) bana Stjepana, gdje se veli, da je crkvu sv. Nikole sagradio „sub temporibus domini Constantini monomaci", pa onda „intrante anno domini millesimo octabo decimo, indictione XXII. incipiente anno X". Ovdje se tri broja: XVIII, XXII, X niti ne slažu niti se pravilno podmeću. Indikcije XXII niti ne ima; god. 1018. nije carevao Konstantin monomak (1042—1055.), nego Basilio II. i Konstantin VIII. Onaj dometak „incipiente anno X" ne ima smisla. Pošto se u priepisu navode tri brojke, mislim da su one bile i u izvorniku; a mogu se odnositi samo na godinu „incarnationis", na indictiu i na epaktu. Ja bih indi predložio taj izpravak: „compleui hec omnia intra (mj. intrante) annum domini mill. XLII, indictione X, epacta autem XXVI"; te scienim, da je priepisač rieči „epacta autem" krivo čitao „incipiente anno", za tiem da je ono X prebacio, brojke pako uz „millesimo" i epactu krivo izpisao; jedina brojka X dobro izrazuje indikciju, koja je za vladavine Konstantina monomacha pala na 1042. god. Ono „intrante" ne ima smisla, jer je Konstantin ne početkom već sredinom (12. lipnja) one godine postao carem. Iz pripisa „regnante domina Theodora" u dvih priepisih zadarskih listina (115, 116), od kojih je jedan iz XIII. vieka, vidi se, da je prepisač u godini MXLVI. pogrješno umetnuo brojku X, dočim je Teodora carevala od 12. siečnja 1055. do 30. kolovoza 1056. god. Na kraju Teuzonove listine (125) naznačuje se vrieme samo sa „indictione tercia"; ali

sadržine je jasno, da je ovdje priepis izpustio rieč „decima"; tè u matici po svoj prilici stajalo XIII, jer držim, da je ona lina izdana god. 1059. poslije 1. rujna, kojega je „indictio XIII" počela. A da je u priepisih uz godine „incarnationis" često „inctio" pogriešno postavljena, tomu se ne će čuditi onaj, koj zna, u tom i matice same gdješto grieše. Tako pomenuti stari priepis će Ninjana (141) i priepis listine Petra, sidražkoga župana (143) god. 1072. postavljaju „indictione VII", koja je bila god. 1069. ako su pisari često nemarni i nespretni bili u pisanju brojka, to m potvrdjuje listina (134) nadbiskupa Lovre, gdje se datum piše: nno quidem dominice incarnacionis millesimo LXVIIIII, indictione ro VII". Iz jednake nemarnosti imali su gdješto izostaviti indikciju, će i godine „incarnationis". Mislim, da je prepisač krčke listine 9) preskočio rieči: „anno ab incarnatione eiusdem nostri redempris millesimo XVIII", koje se na istovietnoj rabskoj čitaju".

Uz datum najviše su ime i naslov vladaoca i drugih osoba, koje ondje navode, trpili u protokolu izprave neumićom ili nemarću pisara i prepisača, što se i bez vanjske kontrole zamietiti ože. Tako trogirska listina (124) piše: „regnante . . . Constantino ice, magno imperatore", a Kriesimirova (126): „Dukyzi Constanopoleos imperante; gdje je očevidno, da je u prvom priepisu pojcšno „duce" mj. „Duca"; u drugom pako priepisu još gorje, jesto „Duka Constantino piisimo imperante", ili možebit prema čim u protokolu listine (118) od 1059. god.: „(Constantino) Duka (orientis partibus), Constantinopoleos scilicet, imperante". Uz akove krupne pogrješke pregorjeti se mogu manje u pravopisu, no što: Crescimir, Cressymir, Chresimir itd.

Još više trpio je text listine u priepisih. Imajući tuj pred očima mo takove listine, od kojih nam je sada samo jedan priepis poznat, vest ću njekoliko pogrješaka iz texta, koje pozornu čitatelju same daju u oči. Ima pogrješaka, koje se iz nevještine ili nepažnje episača lasno izvoditi mogu. Ovamo spadaju takove rieči u textu, je onakove, kakove jesu ne znače ništa, a dobiju pravo znamevanje, čim se poprave; kano što: facinegia (112) mj. facistergia; takove, koje neodgovaraju contextu, kano što: nuper factam ecclem mj. super fatam ecclesiam, tempore et dimidium nuper ut fuimus 3) mj. tempore et die super ut fatum est, sigl m. (76) mj. sigñ. m. t. signum mei ili manus, regnum (131) mj. regum, aciupanus (132) mj. tipanus, sachich (138) mj. satnich, extriplo (143) mj. extemplo itd. ra se ona kriva čitanja mogu popraviti malom promjenom, obazrevši

se na način, kojim su ona prepisivanjem iz daleko starijih predložaka postati mogla. Ovo imade se držati na umu osobito kod vlastitih imena, koja su kasniji prepisači nerazumeći jim znamena ili prekrojivši jih po svojem pravopisu često tako izgrdili, da jim ne ima smisla: Trasina (121) mj. Drasina, Saluisclaum (132) mj. Selisclauus t. j. Selislav, Cepriylani (138) mj. Copriuglani t. j. Koprivljani, Perlug (141) mj. Prelut itd. U tom se pogledu osobito odlikuju priepisi dviju najstarijih listina, Trpimirove i Mutimirove, u kojih su navlastito osobna imena grozno izkvarena. Text je gdjekojih priepisa izkvaren i tiem, što su rieči u stavku porasbacane, gdješto tako, da se povrati smisao samo onda, ako se rieči neznatnom promjenom inače poredaju. Evo očevidan primjer iz ninske Kriesimirove listine (131), u kojoj se čita po priepisu od 1248 god. ovo: „inueni nichil in operibus misericordie *dignius, nichilque deo acceptabilius quam et nostra terestri aula* superiorum ciuium atque sanctorum sacrata habitacula possessionibus muneribusque ditare condignis". Ovdje je priepisač izprebacao rieči „dignius — aula", tè se imadu ovako poredati: „inueni nichil in operibus misericordie *deo acceptabilius nichilque et nostra terrestri aula dignius, quam* etc. Ovakovih pogrješaka, potekših prebacivanjem rieči, koje si prepisač dozvolio ili koje je njegovom nemarnošću nastalo, prepuni su priepisi znamenitih inače izprava spljetskoga sabora pod kraljem Tomislavom (76. 82). Mnogim se stavkom može povratiti smisao samo tiem, ako se rieči poredaju, kako su jamačno u izvorniku stajale. Od mnogih primiera evo jedan, koj nije baš najgori. Tuj se čita: „Quod si sacerdos incontinenter propter ipsam continentiam primam, quam sortitus est, separetur a consortio cellae, teneat uxorem; si uero aliam duxerit, excomunicetur" (80). U ovakovu redu rieči, ne ima ta ustanova saborska smisla; a opet ne može se misliti, da je saborski spis, koliko mu latinština bila slaba i neokretna, imao po jeziku nerazumljivih ustanova. Imat će pako jasan smisao, ako se rieči ovako poredaju: „Quodsi sacerdos incontinenter primam, quam sortitus est, teneat uxorem, propter ipsam continentiam separetur a consortio cellae. Si vero aliam duxerit, excomunicetur".

Ovi primjeri bit će dovoljni, da se pokaže, kako se može ocieniti valjanost takovih takodjer priepisa, koji su nam se sačuvali u jednom primjerku; gdje indi nije moguća ona vanjska kontrola, kano što kod priepisa sačuvanih u dva ili više primjerka.

3.

Pokle su priepisi starih izprava velikim dielom prepuni svakojakih pogrješaka, mana i nedostataka, i to u svakom dielu, u protokolu i textu listine: to su oni već od davna sumnjivim okom u nauci gledani. Diplomatici na glasu, od kojih dovoljno budi spomennti Ivana Kr. Gatterera († 1799), pošli su u podazrievanju tako daleko, da su svaki priepis, bio on ovjerovljen ili ne, smatrali patvorinom sve dotle, dok ni je protivno dokazano. I sada se još oni priepisi, u kojih se naidje na pogrješke, bile one nesućne, rado sumnjiče, osobito ako jim sadržina nije drugim spomenikom potvrdjena ili ako se ovaj s njom neslaže. Ali takav postupak pravo osudjuje Odorici ovimi riečmi: „Poveri noi, se dalle raccolte cancellassimo quegli atti, che la loro (degli editori) imperizia o quella degli ammanuensi guastarono quà e colà; non ne avremmo un terzo di genuini".[1]

Ove se rieči osobito nas tiču, u kojih su se stare izprave prije XII. vieka veoma malo sačuvale u maticah, tim pako više u priepisih, i to, kako vidismo, u dosta loših priepisih. Čuvajući se u prosudjivanju priepisa one skrajnosti, ne smiemo opet pasti u drugu, tè svaki priepis i neizpitav mu vjerodostojnost jednostavno usvojiti. Idući i ovdje srednjim putem bit će najopreznije držati se Mabillonova pravila: „unum aut alterum defectum, modo essentialis non sit, legitimis autographis obesse non debere"; koje pravilo vriedi tako za priepise kako i za matice. Kano što nije autencija svake izprave jednako izvan svake sumnje, tako ne će ni vjerodostojnost svakoga priepisa jednaka biti. Izmedju priepisa naših listina naišli smo na dva, izprave na ime Radovanove i braće Ninjana, o kojih smo pronašli, da su naprama starijim priepisom patvorine.

Ali stupanj vjerodostojnosti ni je kod svih priepisa jednak: Gdje što ne može se dokazati, da nam se pod priepisom patvorina sakriva; ali imade u njem takovih znakova, da nam se probudjuje sumnja o vjerodostojnosti njegovoj, pà se takav priepis smije i ima brojiti medju „chartae suspectae, chartae dubiae fidei". Koji su i kakovi ti znakovi, to se nemože svesti na obćenita pravila; već se ističu u pojedinih slučajevih, proviruju iz pojedinih priepisa, kano što će se na njekih primjercih naših listina vidjeti.

Dvie su nam se listine sačuvale, izdane Petrom Kriesimirom u veljači 1059. opatiji sv. Ivana u Belgradu: jedna kraća (120), koja

[1] Sickel op. cit. p. 385—6. Archivio storico italiano: nuova serie 2, 9.

dodje do nas u matici i u priepisu u policoriu; druga (118) obširnija samo u priepisu u tom sborniku. Prvi diel te obširnije listine slaže se u bitnosti svojom sadržinom s onom kraćom listinom izvornom; ali razlikuje se u textu, koj je obširniji, i u protokolu, gdje se navodi papa Nikola II. i car Komnen Alexij, kojih imena neima u protokolu izvorne listine. Obje se listine razlikuju takodjer u tom, što dulja počima s naracijom, dočim kraća prelazi odmah na disposiciju. U koliko se pako disposicija slaže u kraćoj izvornoj (A) i u obširnijoj (B) listini, pokazat će ova prispodoba:

A.

. . . tribuo et concedo, ut premisso ecclesiastico iure nulli homini subiugemini nisi deo summo, cui uestram militiam deuouistis, uesterque monasterii sit absolutus ab omni fiscali tributo, excepto quod gratia caritatis in solempnitatem eiusdem ęcclesię episcopo loci ipsius agnus unus et ampula uini largiens tribuatur; et his largitis nec episcopo, nec priori uobis illicite ausu temerario liceat dominari . . . Cui et ut iure perpetuo adhereat tradita a nobis insula, que uocatur Zuris, et curte in loco contiguo ciuitatis, quod Rogoua dicitur, cum omnibus possessionibus ipsius monasterii constantissime confirmamus . . .

B.

. . . concedo, faueo, annuo . . . ut preter debitam ecclesiastice discipline reuerentiam nulli mortalium potestati, mundane siue spirituali, subiecti habeamini, sed usque adeo liberum sit et plenarie absolutum monasterium sanctissimi Johannis apostoli et evangeliste, ut neque tributum neque uectigal fisco regali soluat, donaria secularia debita banis, iuppanis uel reliquis potentiolis prorsus nesciat . . . Uolo etiam et affectuose concedo ac concessive affirmo eadem regali auctoritate, ut tota insula Zuri sit propria et specialis pretaxati monasterii cum uniuersis illic consistentibus, tam ex ipsa natura quam manuali positura, cum terris arabilibus siue non, siluis, saltibus, puteis, fontibus, pascuis in valle aut montibus, pratis siccis aut uirentibus, et loci eius locis omnibus; quin et cella, que in ea est . . . Rogoua curtem in condenscensione collis, proximi et imminentis Belgradine ciuitati, positam ab aquilone cum omnibus suis pertinentiis.

Sadržinom obje se disposicije slažu u tom, što se u prvoj česti podjeljuje „immunitas“, u drugoj pako otok Zuri i Rogova kod Belgrada. Ali razlikuju se u tom, što u prvoj česti listine B ne ima nikakove restrictie, dočim je imade u listini A; zaiem u drugoj česti u listini A potvrdjuje se jurve darovani otok Zuri i Rogova, dočim se po listini B ovi sada daruju. Oblikom se pako obje disposicije znatno razlikuju, dočim u listini A immunitas potvrda izražena je formulom i kraćom i jednostavnijom, koja i po jeziku odgovara takovim enunciaciam XI. vieka; tè ricči i ustanovu izraženu u formuli disposicije B: „donaria secularia debita panis, iuppanis uel reliquis potentiolis prorsus nesciat“, ne bismo umjeli potvrditi primjerom iz koje izprave one dobe.

Poslije one ustanove o Rogovi navode se u listini B donacije, kojih ne ima u listini A. Tuj dolazi i taj stavak: „eadem regali auctoritate dono, concedo anno eidem monasterio eas terras in Syliraga, que, *pro his terris donarunt fratres illi regi benedictionem* valentem XX solidos, incipiunt a terris episcopatus chroatensis usque ad Lenam“. Pomenute rieči: „pro his terris donarunt fratres illi *regi*“ ne spadaju u sklop sloga, gdje se sam kralj navodi govoreći, odredjujući itd; tè bi one mogle glasiti samo ovako: „pro his terris donarunt fratres illi *mihi* (ili nobis)“. I formula sankcije neobična je po listini B u izpravah naših XI. vieka. U podpisu svjedoka ne slažu se takodjer oba primjerka, premda obje listine nose na čelu jedan datum, tè su prema tomu imale biti izdane u jednakih okolnostih. U primjerku B podpisani su oni svjedoci, kojih imena čitamo i na primjerku A osim „Georgius urataro“; ali primjerak B navodi više takovih svjedoka, kojih neima u primjerku A. O njekih od tih imena može se punim pravom sumnjati, je da spadaju u tu listinu i niesu li nespretno onamo unešena: tako se među biskupi, od kojih se u primjerku A navodi samo belgradski Teodosio, novodi takodjer „Prestancius“. Ali biskupa toga imena ne nalazimo god. 1059 u dalm. hrv. hierarhiji; bio je pako Pretancio belgradskim biskupom god. 1075. (150). Navode se na dalje za svjedoke: Dabra(ei)na priore et Petro filio eius, Gregorio, Peranna armati, Druse, filii episcopi Prest(antii) et fratre suo Madio, Michaele et eius fratre Petro, Daneico et eius fratre Pisa capellano iusque filio Budizo, Johanne eunucho schytonossa et fratre suo postiuppo Chruhenna, Drasen postiuppo de Blatta, Sabachio et eius fratre, cum pluribus aliis. Odkle ova imena? niesu li možebit u listinu B iz drugih izprava unešena? Malo ne sva navode se u

popisu zemalja opatije sv. Ivana, koj se navodi u istom sborniku (sr. 158—160), iz kojega je primjerak B.

Mislim, da će ovo sravnjivanje priepisa listine B u sborniku XIV. vieka s izvornom listinom (A) Petra Kriesimira, probuditi bar sumnju u vjerodostojnost onoga priepisa, koj se imade po mojem mnienju uvrstiti *bar* u „chartae suspectae, chartae dubiae fidei". Postanak listine B mogao bi se ovako shvatiti: njetko, svakako iz kruga rogovske opatije, preradio je Kriesimirovu listinu A tako, da ju uzeo za podlogu; u prvoj česti nove izprave razširio je on i izpravio izvornu listinu, koju je nastavio tiem, što je uvrstio još njeke zemlje iz posjeda opatije i tiem jih kraljevskom sankcijom zaštitio.

Ovakav se postanak listine B odaje takodjer slogom i jezikom.

Ne manje sumnjiv je takodjer priepis listine Petra Kriesimira, kojom podieli samostanu zadarskomu sv. Marije, „terram in Tochina", i koje imade više primjeraka u tamošnjem arkivu. Prije svega valja opaziti, da su listine, koje Kukuljević oddvaja (CLXV, CLXXI) i smatra za dvie, jedna te ista izprava, jer jim je text jedan skoro na rieč. Razlikuju se u protokolu samo prividno, što jim je datum različit; jer te razlike ne ima u svih priepisih, pošto dva priepisa jednoga i drugoga primjerka nose god. 1072. Razlikuju se donjekle u podpisu svjedoka. U jednom na ime i drugom primjerku navode se ovi svjedoci: Dabro prior, Nikifor i brat mu Madio, Madio sin Zela (Zьla) Dobrodrag štitonoša, Desimir ubrusar. Drugi (CLXXI) primjerak imade još ove svjedoke: Vitaza, Micha, Desina, Madio (filio) Zelle et Madius gener Zelle, Prestancius, Pruana, Grubize, Gauzulo, Prestabarba, Budinellus, Neupra(e)t, Barba, Domaldus, Brate. Ali ovi isti svjedoci navode se u zadarskoj listini (185) od god. 1091, dakle u izpravi, koja bi izdana skoro 20 godina poslije one br. CLXXI a 25 godina poslije one br. CLXV. ako bi se ove dvie listine onako razstavljale. Pisarom listine od 1091 priznaje se „Maius archidiaconus"; kano pisar listine br. CLXXI, podpisuje se takodjer „Madius archidiaconus"; dočim se ime pisara listini br. CLXV ne navodi. Odavle čini mi se listina br. CLXV. i CLXXI. u sadanjem obliku veoma sumnjivom, tè mislim, da je ona, možebit na temelju starije, ni je li joj i sadržina izmišljena, sastavljena, a da su imena svjedoka poerpana iz drugih pravih, imenito iz one kasnije pod br. CCXXIII. Onaj dometak u listini br. CXLV: „Hoc actum est . . " ima se smatrati kao pripis.

Imade kad što u listinah takovih izreka, koje probudjuju sumnju, niesu li one kašnje pripisane, ili imamo li pred sobom pravi prvopis.

kovih izreka nadjoh u dvih listinah naših. U zadarskoj listini, anoj rukom biskupa Stjepana (130), koje se primjerak pismom gobardskim sačuvao, naveden je medju svjedoci „Andreas tribus“ s tim pripomenkom: „qui postea prior effectus est“. Andrija bie priorom god. 1044, kako nam druga listina (114) potvrdjuje; d njim poznat nam je prior imenom Grgur, koj je god. 1033—4 a čast obnašao (107). Listine indi Stjepanove sadržaj odnosi se sgodu sbivšu se poslije 1034. a prije 1044. godine; tè je Stjeu služila za predložak izprava one dobe, gdje je Andrija podpia bio kano „tribunus“, dočim sačuvana nam izprava ni je mogla i pisana prije već poslije 1056 god., iza koje je Stjepan zasio skupsku stolicu. Prava indi izprava, koja je Stjepanovoj služila podlogu, izgubi se. Onim se pripomenkom u ostalom ne pobija erodostojnost listine Stjepanove. — U listini nadbiskupa Lovre 34), koja je pisana longobardskim pismom na koži, navodi se on, pripovjedavši kako je osnovao samostan za duvne, ovako govoći: „inuentę quoque sunt et personę que ibidem deo deuote adesnt seruiturę, in primis domna Chatena, nobilissima feminarum, *quam stea abatissam uidimus*“. U protokolu godina je, kako već pripoenusmo, čudnovato napisana t. j. mjesto X. piše se VIIIII; po ind. II. bila bi to god. 1069; ali pošto se veli: „hacta sunt autem hec ense duodecimo“, to bi se bila imala „indictio VIII.“ pisati, koja već od 1 rujna 1069 započela. Text počima: „Ego Laurencius, *per* apsarensis ecclesię presul, diuina ministrante clemencia . . spaine sedis electus archiepiscopus . . .“ Znamo pako, da je Lovro gdje koncem 1058 godine bio izabran za spljetskoga nadbiskupa, da je već početkom 1059. svakako bio nadbiskupom.[1] Je li se dakle mogao god. 1069. zvati i pisati „*nuper* apsarensis ecclesia esul“? Ni je li vjerovatno, da je on postavši nadbiskupom osnoo samostan sv. Benka, u koj je već onda stupila ona Katena sa ojom sestrom Stanom? pà da je osnovna listina preradjena i ponjena kašnje, kada je ta Stana bila abatesom onoga samostana; n je mogao biti uvršten onaj pripomenak, kojemu ni je moglo i mjesta u listini osnovnoj. Sadanja listina sastoji se sbilja iz dva stavna diela, od kojih prvi usvoji onu prvobitnu listinu, u kojoj mogo Lovro još pisati „nuper apsarensis ecclesię presul“, što se ače strogo ne slaže s datumom sadanje listine.

Evo tiem načinom nadjosmo u njekoliko primjeraka naših listina

[1] Vidi Rad XXVII. 103—5.

nutrnjih znakova za manju ili veću vjerodostojnost njihovu. Sastavljači sbornika mogli su najviše napastovani biti, da po onoj gradji starih listina, koja jim bila pri ruci, sastave ovu ili onu ili prerade po koju izpravu. Tako su po mojem mnienju postale one sumnjive listine, koje su unišle u sbornike sv. Ivana belgradskoga i sv. Marije zadarske. Medju tiem ako se i može dokazati, da je predaja ove ili one česti izprave izopačena, odavle još ne sliedi, da je i sva sadržina izmišljena. S toga preostaje i onda izpitati, koja se iz pojedinih česti izprave sačuvala u priepisu čista, koja li je pako predajom pokvarena ili oštećena.

Ali iz dosadanjega razlaganja mogao se svatko uputiti, da se naše stare izprave prije XII. stoljeća, koje su nam u priepisih ili na posebnih artijah ili u sbornicih predane, niesu čiste sačuvale. Utvrdivši taj čim tolikimi primjeri, naša bi nauka postupala lakoumno, kada bi onako izopačene ili glede vjerodostojnosti njihove sumnjive priepise naprosto usvojila, te s njimi onako postupala, kano da su nam u njih i kroz nje prvopisi ili matice sasvim vjerno i točno predane. S toga je neizbježiva dužnost i naše diplomatike, da ne samo svrati pažnju na ove nedostatke priepisa, nego da pomoćju njihovom, koliko je moguće, uspostavi prvopis t. j. da po mogućnosti povrati protokol i text listine u ono stanje, u kojem su mogli biti u matici. Tim će putem nauka bar donjekle popraviti, što je nevještina ili nemarnost prepisaoca pokvarila. Kada bi se nauka uztezala od ovoga truda, ona ne samo ne bi izpravila nego bi pače krivu predaju tih spomenika prošlosti sa svoje strane podupirala i prenosila ju u budućnost.

Symbolae ad „Caryophylleas" et „Melanthaceas" florae croaticae.

AUCTORE DR. VINCENTIO DE BORBÁS.

Predano u sjednici matematičko-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 18. travnja 1876.

A. Caryophylleae.

I. Paronychieae.

Herniaria L.

H. glabra. L. in campis insulae Arbensis graminosis ad oppid. Arbam; in graminosis cacuminis Monte Maggiore (Učka).

Paronychia Tourn.

P. Kapela Hacqu. Pl. alp. carn. 1782.

P. serpyllifolia var. Hacquetii Bartl.

P. hungarica Griseb. Spic. fl. Rum.!

P. Kochiana Boiss Diagn. Ser. I. X. p. 13.

P. serpyllifolia Vis. Bert. (Schloss. et Vukot. non Vill. cujus stirps montes Pyrenaeos habitat. Bordére exsicc.!)

P. capitata Koch. DC. non Lam. (confer Dr. A. Kerner Vegetationsverhältnisse des mittleren und östlichen Ungarns und angrenzenden Siebenbürgens Nro. 640; et Boiss. fl. orient. I. p. 743.), in pascuis glareosis campi Grobnikensis prope Saboli. Forma foliorum variabilis, lanceolata, oblongo-lanceolata, elliptica vel obovata, sed semper longiora et nunquam subrotunda ac in *P. serpyllifolia (Vill.)* Pyrenaica.

Quum divus *Wulfen* Fl. nor. p. 299. in campo Grobnikensi *Paronychiam argenteam Lam.* crescere dicit, divus Neilreich in libro „Vegetationsverhältnisse von Croatien" p. 197. *Par. serpyllifoliam Bartl. Beitr. 65 Noë 114* ex campo Grobnikensi ad *P. argenteam Lam.* referendam putat. Ipse *argenteam Lam*, quae mihi ex exsic-

catis ill. Willkommii ex insula Mallorka praesto est, in campo citato non vidi, et herbae, quas hic 297 1875. legebam, bene cum speciminibus *P. Kapellae Hacqu.* budensibus et dalmaticis (Clissa, Studniczka exsicc. !) quadrant.

Spergularia Pers.

S. rubra (L.) in locis sabulosis ad Arbam insulae Arbensis.

II. Alsineae.

Alsine Wahl.

A. liniflora (L. fil. sub. *Arenaria)*

A. Bauhinorum Gay in Gren. et Godr. Fl. Franc.

A. laricifolia B) glandulosa Koch. in pascuis glareosis campi Grobnikensis supra Flumen. *A. laricifolia B) striata Bartl.* huc pertinere videtur non ad *A. Gerardi (Willd.)* (conf. Neilr. Vegetationsverhältn. von Croatien p. 198.)

A. verna (L).

b) caespitosa (Ehrh.) (A. verna a) montana Fenzl. in Gris. Spic. fl. Rum. In monte Monte Maggiore (Rossi !), in rupibus montis Višenura ad Medak es loco qui dicitur Hallan supra portum Stinica et in monte Plešivica ad Korenica.

c) Facchinii Rchb. var mediterranea Fenzl. l. c. in rupestribus montis Plišivica supra portum Stinica montium Velebit.

d) ramosissima (Willd.) in rupestribus montis Višenura et supra portum Stinica loco, qui dicitur Hallan montium Velebit.

A. Jaquinii Koch, in siccis montium ad pagum Vrelo et Korenica infra montem Plešivica.

Moehringia L.

M. muscosa L. in valle Rečina ad Flumen et loco Hallan montium Velebit supra portum Stinica.

Arenaria L.

A. gracilis W. Kit. in saxosis cacuminibus Sveto brdo et Višenura montium Velebit ad pagum Medak.

Stellaria L.

St. nemorum L. in silvis umbrosis ad lacus Plitvicenses prope Leskovac, et montis Visočica ad pagum Divoselo; in silvis Stolac (Rossi exsicc. !)

St. uliginosa Murr. in fossis ad Štirovača.

Moenchia Ehrh.

M. mantica (L.) Segniae legit rev. Mihailović !

Cerastium L.

C. gracile Kit add. Willd. herb.! idem ac. C. brachypetalum Desp.

C. vulgatum L. (C. triviale Link.) in agris ad Flumen.

Var. maius, longirostre Vich. in silvis montis Mrzin ad pagum Vrelo, montium Višenura ad Medak et Samar ad Novoselo. Dichasium (panicula ad Kit.) longum, diffusum. Specimina, quae in monte Mrzin legebam, fere a basi ramosa; dichasium cauli 0·17 Mm. alto aequilongum, rami alternatim robustiores, sypodium simulantes. Longitudo fructus variat, interdum calycem subtiriplo superans.

C. silvaticum W. Kit. in silvaticis umbrosis montium Monte Maggiore, Višenura ad pagum Medak, et ad lacus Plitvicenses prope Leskovac. *C. umbrosum Kit* add. 211—12. ob pedunculos post anthesim declinatos aut subrefractos huc pertinere videtur (conf. Neilr. Vegetverh. von Croat. p. 201), non ad *C. vulgatum L.*

C. arvense L. a) *latifolium Fenzl* in Led. fl. Ross. I. p. 412. idem ac *C. caespitosum Kit.* in herbario Willdenowii!

C. ciliatum WKit. (cum. C. arvensi var. alpicolo Roch. in sched) Fenzl in Led. fl. Ross. in alpibus Szarkó et Arzsána Banatus crescente exacte conveniens legi in saxosis montis Plešivica ad pagum Korenica.

Caudiculi steriles sub anthesi humifusi, elongati, internodiis abbreviatis, ramulis sterilibus in foliorum axillis, inde caudiculi foliis dense obsiti. (*In C. arvensi L.* caudiculi adscentendes internodiis elongat's.) Folia ramulorum linearia acerosa, laete viridia, glaberrima, nitida, margine ciliata. Fructus ut in *C. arvensi L.* calyce duplo longior! non globosus. An *C. laricifolium Vill* verum *C. grandiflorum WKit.!* in rupibus montis Sveto Brdo, Samar et Šatorina ad Crni Badeš.

Plurimi auctorum *C. banaticum (Roch. var. non Kit.) (C. suffruticosum Rchb.* an Linné?) pro varietate praecedentis sumunt. Cl. V. Janka de Bulcs nuperrime in symbolis ad floram hungaricam p. 165. „speciem distinctissimam" declarabat[1], sed inter notas essentiales *capsulam*, quae singulare praebet discrimen, praetervidebat. Dif-

[1] Differt a C. grandifloro W. K. dalmatico: glabritie, pube scilicet in tota planta brevi reversa, bracteis dorso herbaceis, sepalis toto dorso herbaceis, apice angustissime membranaceis, seminibus numerosis minoribus. In C. grandifloro: indumentum lanuginosum, intricatum, bracteae dorso membranaceae vel hyalinae, sepala a medio dorsi vel paulo altius hyalina, semina pauca (2—3) maiora. Janka l. c.

ferentiae, quae in fructu nituntur, eo magis dignae sunt memoratu, nam recte a pluribus auctoribus descriptae, sed ad distinguendas duas has species nemo hucusque eis utebatur. D. Koch in Synops. ed. III. p. 108. „dentes capsulae circinnato-revolutos“ dicit (non „rectos, margine revolutos“ ut in pluribus speciebus); De Candolle Prodr. I. p. 418 *C. grandiflоro W. Kit* capsulas calyce non longiores adscribit. *Visiani* in fl. dalmatica „*Capsulam duram*, opacam, nec membranaceam, pellucidam, ... calyci aequalem vel paulo longiorem, dentibus 10. truncatis *varie connatis*, nunc 5. bidentatis, nunc uno alteroque tridentato aut indiviso demum basi rimis 5. dehiscentem“ accurate observabat, et fructum *C. suffruticosi Rchb.* ic. 4987 b) [quod idem ac C. banaticum Roch.] calyce longiorem, et dentibus 10. liberis instructum, *eo* a *C. grandiflori W. K.* discrepantem planta florente excludendum putat. Mea sententia fructus, quem cel. Reichenbach *C. banatico* adtribuit, a planta banatica certe non alienus, et si illustr. Visiani eum a stirpe illyrica excludendum putat, manifeste testatur, inter plantas confusas *verum discrimen specificum adesse*. Notae Visianianae in speciminibus, quae aestate superione in rupibus montium Velebit fructifera legebam et monte Biokovo Dalmatiae a cl. C. Studniczka accipiebam, bene aparent; etsi „dentes capsulae circinnato-rovolutos“, quales divus D. Koch l. c. *C. grandiflоro W. Kit.* adscribit, neque ego videbam (conf. Vis. l. c.), praeter caeteras notas a fl. Visianii laudatas longitudo fructuum non negligenda. In speciminibus, quae in monte Samar legebam, capsulae quidem nonnullae calyce fere duplo longiores, in plurimis tamen calycem vix excendentes. *In C. banatico (Roch. var)* capsulae *teneriores, pellucidae, calyce 2—3-plo longiores!* Dum vero fructus in stirpe Rocheliana longior, petala duplo tantum, in stirpe autem Kitaibeliana *(triplo)* calycem superant. Indumentum harum stirpium, unde ill. Reichenbach *var. glabrescentem stirpem banaticam* nominat, pariter discrimen singulare praebet: recte igitur De Candolle in Prodr. I. p. 418 et Willdenow in herbario suo stirpem illyricam cum *C. tomentoso L.* comparant! Quod pubem attinet, ita sese quasi stirps banatica ad illyricam ac *Convolvulus althaeoides L. ad C. tenuissimum Sibth. et Sm.* habet. Folia *Cerastii banatici* omnino glabra, basin versus ciliata; sepala non tantum apice angustissime — ut ait Janka — membranacea, sed toto margine, ita ut margo pellucidus diametro transversali dimidio dorsi herbacei fere aequilatus, margines igitur duo dorsum herbaceum fere aequantes.

Structura calycis, fructu, pube brevi reversa *C. banaticum (Roch. var.)* potius cum *C. arvensi L* conferre debemus secuti divum D. Koch, qui in Synopsi p. 107. *C. suffruticosum L. C. arvensi subjicit.* Neque vero *C. banaticum* Roch cum *C. arvensi* conjungendum, neque pro varietate ejus habendum. Differt enim caule basi suffruticoso, ramis annotinis strictis, foliis anguste linearibus duplo triploque longioribus, rigidis glabris, floribus majoribus, dichasiis (cymis) brevioribus etc.

Ex descriptione Cerastii suffruticosi brevi Linnaeana aegre solves, utrum ad hoc *C. banaticum* referendum sit. „Folia lineari-lanceolata subhirsuta" stirpi nostrae aliena.

Sileneae.

III.

Dianthus L.

D. Armeria L. in silvis ad pagum Divoselo sub montis Visočica radicibus; ad Jezerane legit rev. Mihailović!

D. atrorubens All. (D. vaginatus Vill. Rchb. pat. non Rchb. fil. nec Jacq) in graminosis montium Samar et Višenura ad Medak; ad margines silvarum inter Babinpotok et Leskovac.

Squamae calycis obcordatae cuspidatae scariosae, pallidae, margine membranaceae. Bene quadrant cum exemplaribus Apruciis, Ligurticis et Helveticis. Specimina, quae fructifera ad Leskovac legebam magis recedunt et ulterius observanda, squamae enim ellipticae *sensim aristatae* (non obcordato-cuspidatae).

D. vaginatus Vill sine dubio idem ac *D. atrorubens* All. Villars enim eandem iconem ad suum *D. vaginatum* (1789) laudat, quam Allionius ad *D. atrorubentem* (Seguier fl. veron. I. 434 n. 2. t. 7. fig. 2.) Cel. Reichenbach pat. in pl. crit. optime describit *D. vaginatum valesiacum;* filius eius illustrisimus pariter bene secundum iconem Seguierii *D. atrorubentem All.* depinxit, sed Villarsium eandem iconem ad *D. vaginatum* retulisse praetervidens. *D. banaticum Heuff. var. (D. Carthusianorum var. latifolius Gris. Iter hung.* pro *D. vaginato Vill* dedit. (Conf. Heuffl Enumeratio plantarum Banatus p. 32.)

Nota. *D. atrorubens Jacqu.* ic. rar. t. 467.! idem ac. *D. giganteus D' Urv.! D. vaginatus Schl. et Vukot.* idem ac *D. croaticus Borb. nov. sp. D. atrorubens Rchb. fl. excurs.* et Koch Synops. mixtum compositum.

D. liburnicus Bartl. et Wendl. (non Gren. et Godr. fl Franc. quorum idem ac *D. Balbisii Seringe*! ex descript. et speciminibus Tullonensibus ab auctoribus ipsis laudatis. Huet. exsicc !) in locis fruticosis vallis Rečina versus pag. Pasac et ad pagum Čavle prope Flumen. E ditione Sti. Rochi illustrissimus L. de Vukotinović ex collibus ad Preluka Istriae cl. Rossi mihi benigniter communicarunt.

D. ciliatus Guss. nempe forma cymosa, mihi ex Aprutio notus. (Levier exsicc. !)

b) racemosus Vis. (D. littoralis Host.) in saxosis littoris maris adriatici ad portum Stinica supra pagum Jablanac. Auctores florae croaticae p. 323 e Dalmatia tantum hanc speciem adferunt. Comparavi cum speciminibus, quae ex Pola, loco classico *Dianthi littoralis. Host.* mecum amic. J. Freyn benigniter comunicavit. *D. silvestris Wulf.*

Forma *D. caryophylloides Rchb.* ic. 5051! vix Schult. *observ.* p. 78. *(D. silvestris var. littoralis Noë* (?) ap. Rchb. ic. 5039; *D. longicaulis Auct. fl. cr.*; vulgaris in rupibus montis Tersato, in pascuis saxosis prope Pasac, Čaule, Fužine; in graminosis montis Oštre prope Samobor (Vukotinović exsicc !), ad Carlopago, Portoré (Vukotinović exsicc !) in rupibus montis Velebit, pagos inter Brušane et Oštarija; squamae interdum binae, interdum octonae, decussatim et imbricate calyci adpresae.

In graminosis montis Vratnik prope Segniam inter formas vulgares invenies etiam bifloras, breviter pedunculatas, quae verosimiliter *D. binatum Bartl.* sistunt. In cacumine eiusdem montis etiam formae pumilae: *D. Bauhiniani Noë* crescunt.

Modificationes sunt porro:

D. silvestris micropetalus Rchb. ic. 5039! in graminosis montis Nanos Carnioliae et in m. Masson ad Dugopolje (Studniczka exsicc!) et *var. albiflorus* in rupibus montis Mrzin ad pagum Vrelo, et in graminosis infra cacumen montis Visočica ad Divoselo.

Inter has formas *caryophylloidae Rchb.* quae in saxosis pagos inter Veprinac et Vela-Učka Istriae crescunt, invenies specimina caulibus longissimis, ramisque corymbosis. Caules tamen in his stricti rigidi, robusti, non tam tenues, flexuosi quam in *D. longicauli Tenore,* quem in rupibus maritimis Marrone in Aprutio $^{7}/_{1874}$. 4000′ alt. legit et mecum benigniter communicavit cl. H. Groves; neque squamae obcordatae in formis istricis et croaticis ut in D. longicauli italico, inde *D. longicaulis Auct.* fl. cr. formae tantum altiores, et corymbosae *D. caryophylloidae Rchb.* quasi formae *pseudolongicaules.*

D. strictus Sibth. et Sm.

D. strictus b) grandiflorus Vis. fl. Dalm. t. 36 f. 2.! fide Boiss. fl. or. I. p. 486. nam petala iconis fl. graecae etiam ex verbis Visianii fl. dalm. p. 163. acute serrata.

D. bebius Vis.

D. condensatus Kit. spec. auth. in herb. reg. Monacensi! (ex subalpinis illyricis), qui mecum benigniter communicatus cum speciminibus anno superiore in montibus Velebit lectis exacte convenit.

D. caespitosus Kit. olim ex verbis auctoris in add. p. 228. in rupibus calcareis apricis montium Plešivica ad pagum Korenica, Samar ad pagum Novoselo, in graminosis apricis infra cacumen Visočica ad pag. Divoselo una cum *D. caryophylloide Rchb albifloro.*

b) var. integer Vis. fl. Dalm. t. 36 f. 3.! (brachyanthus Boiss. var. fl. or. p. 486.) in graminosis montis Šatorina ad Crni Badeš.

c) var. pseudopetraeus mihi.

A typo statura robustiore, squamis calycis herbaceis (non subscariosis, scariosisque), arista viridi robustiore, latiore, calyci dimidio aequali recedit. *D. petraeus WKit.* ob petala fimbriata in aliam sectionem: *(Fimbriati Boiss)* pertinet.

Crescit in latere boreali montis Visočica locis saxosis supra pagum Čitluk, floret medio augusto.

D. monspessulanus L.

D. caespitosus Kit.

D. geminatus Kit.

D. geminatus Kit. b) bifidus Kit. spec. authent. in herb. reg. Monac. cum notis: „A *D. silvatico* Hoppe diversus petalis multifido-laciniatis, foliis subseptemnerviis. In aridis et saxosis ad Modruš et Tergestum".

Frequentissimus in graminosis montium ad oppidum Adelsberg Carnioliae, et in monte Nanos ad Prewald. Variat floribus intense roseis *(D. erubescens Trev.)* et dilute roseis vel albis. Flores posteriorum magis aggregati, rami eos *D. Seguierii Chaix (D. asperi Willd.!)* simulantes, et squamae calycis sensim, magis quam abruptim (ut in *D. erubescente Trev.*) in aristam attenuati. Neque vero hae notae constantes. Barbulae petalorum magis evanidae (an D. Waldsteinii Sternb. Verus?).

Divus Linnaeus *Diantho* suo *monspessulano,* Monspelii habitanti „squamas .... patulas *longitudine calycis, apice fuscescentes*" adscribit. In nostris squamae plerumque calyci dimidio aequales, et laete virides. In speciminibus albifloris, quae in monte Vratnik ad Se-

gniam, in rupibus inter Oštarija et Brušane, et in locis fruticosis ad pagum Fužine legebam et quae ultima ex verbis illustrissimi Vukotinovićii cum *D. Waldsteinii Sternb.* ad fluvium Izonzo lecto exacte congruerent, aristae longiores interdum dentes calycis subaequantes *D. Vukotinovićii mihi nov. hybr.* Vide iconem.

(D. Carthusianorum [vel alius affinis] × caryophylloides Rchb.) Suffrutex, viridis, caudiculi prostrati, rami annotini erecti, 0·28—32 M. alti, simplices, quadranguli, inferne *setulis brevibus asperi*, superne glabri, *basi rosulis foliorum sterilium anguste linearium 1—2mm. lat. ornati;* folia caulina inferiora internodiis longiora, superiora eis aequalia vel breviora, angustissime lineari-lanceolata 2—3mm. lata, 5. nervia, margine serrulata; *vaginae foliares* 5—6mm. longa, foliorum *latitudinem bis superantes*; *caules apice bifidi, rami breves floribus solitariis vel geminatis, non-nunquam brevissimis, inde flores aggregati videntur. Squamae inter se aequales, fusco-scariosae, ellipticae vel obovatae,* nonnullae eas *D. Giganteiformis D' Urv.* referunt, patentes *in aristam brevem* 2—4mm. longam *sensim desinentes et cum his quartam, saepissime tertiam circiter calycis partem longae*, extrorsum setulis minimis scabridae vel glabrae, intus omnino glabrae; calyx 18—20mm. longus atropurpureus, striatus scabridus vel glaber dentibus acuminatis; *flores purpurei vel atrorubentes,* lamina petalorum subrotunda in unquem duplo, *triploque* longiorem sensim angustata, apice acuminato dentata, supra barbulata; capsula immatura tetragona, oblonga, tegmenta seminum rugosa, embryonibus carent.

A *D. caryophylloide Rchb.* foliis turionum brevioribus et parum latioribus, *caule inferne* scabro, *foliis caulinis elongatis latioribus, vagina duplo longiore, ramis brevioribus*, squamis *fusco scariosis* (non pallidis, apice tantum virentibus) ellipticis vel obovatis (non late obovatis), saepe scabridis, tertiam calycis partem aequantibus, *aristis longioribus, calycis* angustioris *dentibus acuminatis* (non obtusiusculis margine membranaceis), petalis paulo minoribus diversissimus, quae notae certe a *D. Carthusianorum L.* vel huic proximo oriuntur.

Formam autem petalorum, caulem apice ramosum 1—2. florum, squamas breviores breviterque aristatas a *D. caryophylloide Rchb* accepit; his notis, praeterea vaginis brevioribus, forma squamarum et floribus minoribus a *D. Carthusianorum L.* discrepat. Scabiè squamarum, foliis longioribus et latioribus ad *D. croaticum mihi* mox sequentem accedit.

Dianthus spurius Kerner! nov. hybr. (D. silvestris × Carthusianorum) Oeniponte in monte Sonnenburgerhügel crescens, cuius affinitate *Dianthum Vukotinovićii mihi* hybridum esse suspicor, habitu magis ad *D. silvestrem Wulf.* (*D. virgineum Jacqu. non L.*) accedit, gracilior, dum *D. Vukotinovićii* mihi *D. Carthusianorum* L elongatum refert. Differt praeterea a stirpe croatica vagina foliorum latitudine triplo longiore, internodiis folia triplo superantibus, squamis forma magis eis *D. silvestris Wulf.* similibus, obovatis, late obovatis adpressis, abruptim aristatis, brunneo- scariosis petalis maioribus.

Conveniunt autem longitudine squamarum et aristarum, caule apice saepe bifido, ramis brevibus, floribus solitariis geminisque et dentibus calycis.

Crescit cum sequente specie in monte Oštre ad oppidum Samobor, ubi vir illustrissimus et de flora croatica optime meritus, L. de Vukotinović cum sequente specie detexit et mecum benigniter communicavit, in cujus honorem stirpem speciosam dicare liceat.

Parens alter (an *Dianthus vaginatus Schloss. et Vukot.?*) mihi adhuc dubius, certe affinis *D. Carthusianorum L. D. vaginatus Schloss. et Vukot.* unacum priore crescens *D. cruento* Gris. Boiss. Fl. or. p. 512. proximus, verum floribus non dense capitatis, sed *brevior trifasciculatis, squamis scabris oblongis aristatis* (non ovatis) calyce dimidio longioribus (non *tubo subbrevioribus*), petalis obovatis supra basarse barbulatis, in unguem 2—3 longiorem sensim angustatis, a *D. Carthusianorum* L. praeterea foliis lineari-lanceolatis, petalis minoribus, squamis longius (4—8mm.) aristatis diversissimus.

A *D. banatico Heuff*[1] (*D. vaginato Rchb.* ic. 5018! non Vill.) longius distat; caudex stirpis danubialis robustioris magis ramosus floribus capitati, rarius biternati, involueri phylla interiora cum squamis exteriora obovata, obovato-interdum subobcordato-oblonga, coriacea (non quasi submembranacea) squamae praeterea breviores, breviter aristatae, vel intimis imposito apice triangulari acuto breviter mucronato vel mutico post anthesim patentia vel saepe reflexa; dentes calycis acuti non longissime acuminati.

Stirps igitur loco natali ulterius observanda; quum autem ab affinibus bene diversa videtur. *D. croaticum* n. sp. nominavi ac breviter descripsi in annalibus societatis historiae naturalis Budapestiensis

[1] non Boiss. Gris. quorum *D. banaticus* idem ac *D. giganteus D' Urv.!* in Kit. cuius idem ac. *D. trifasciculatus Kit.* nec Kerner, cuius idem ac *D. diutinus Rchb.* (non Kit.)

10. Jan. ann. 1876., priusquam *D. fastigiatum* Pantocsek in „adnotationibus“ ad floram .... Hercegovinae ect. descriptum animadverti, quem auctor idem cum *D. cruento Gris* comparat.

D. *fastigiatus Pant.* tamen videtur a nostra stirpe bene differe. „Caulis *teretiusculus* .... apice in cymam trifasciculatam *longissimam* divisus, ... bracteolae ... abrupte aristatae, arista .... glabra .... petali lamina .. supra subglabra, *vagina ?* caulis 32 cntm. longus et caeteri numeri dimensionis partium a *Diantho croatico mihi.* aliena.

Stirps nostra suffrutex, caudiculi humifusi tenues, rosulas prolium novellium emittentes, folia harum anguste linearia; rami annotini erecti 58—62. cntm. alti, tetragoni, glabri, virides, apice breviter trifasciculato, pedunculis 2—4 mm. longis, ita ut inflorescentia capitata videatur; folia lineari-lanceolata, lineariaque longe et sensim acuminata, 5. nervia, interjectis nervis tenuioribus, inferiora internodiis 4—8 cntm. longis aequalia vel paullo longiora, superiora eis magis elongatis breviora; vaginae foliares 9—13 mm. longae, folia 4—5 mm. lata; fasciculi pauciflori, involucri foliola squamis 4—6. subconformia, fusca submembranacea, anguste oblonga vel obovato-cuneiformia, sensim magis quam abrupte in aristam scabridam attenuata. Caetera vide supra. Calyx c. 20 mm. longus. (in D. fastigiato Pant. 10—12 mm.), superne viridis apice fusco-ater, petala purpurea.

Silene L.

S. gallica L. inter segetes ad pagum St. Michaelem Carnioliae.

S. viridiflora L. in silvis ad pagum Divoselo infra cacumen montis Visočica et ad Brušane infra montem Samar.

S. Otites (L.) in saxosis litoris maris adriatici ad portum Stinica supra pagum Jablanac.

S. densiflora D'Urv.! in saxosis montium Segniae! optime quadrat cum formis banaticis, valachicis, haec autem cum bulgaricis authenticis (in herb. reg. Berol.) *S. pseudo-otites Schloss. et Vukot. Fl.* croat. huc pertinere videtur.

S. vulgaris (Moench) (S. Cucubalus Wib., S. inflata Sm.)

a) vesicaria Schrad. Rchb. ic. (S. saponariaefolia Schott. in sched. in herb. reg. berolin. Folia eis Saponariae Vaccariae similia *Silene Cserei Baumy.* ab hac diversissima.

b) oleracea Fil. Rchb. ic. in saxosis segniae, ad pagos Žutalokva et Fužine.

c) alpina (Lam) (Cucubalus marginatus Kit; *S. p.) glauca Rchb. ic.* in glareosis cacuminis montis Višenura ad pagum Medák.

d) angustifolia (Ten.) in saxosis Segniae, Arbae insulae Arbensis et inter Flumen et Čavle.

e) scabra (Schleich.) (var. latifolia, Rchb. ic. 5020 in silvis elatioribus ad pagos St. Rochum et Medak.

S. dalmatica Schede.

S. Kitaibelii Vis. (S. Saxifraga WKit. non L.) in graminosis montium Velebit c. g. sveto Brdo, Višenura, Visočica et Šatorina.

S. pusilla W. Kit. in rupestribus montium Velebit e. q. Plešivica ad pagum Korenica, Sveto Brdo, Visočica, Višenura et Šatorina; in graminosis humidis, nivi proximis montis Sveti Gjuro Dalmatiae. (S. quadrifida Studniczka exsicc.!)

Coronulam petalorum cum divo Neilreich (Vegetationsver. v. p. 109.) bipartitam, vidi laciniis lanceolato-linearibus, non 4. fimbriatam (conf. Schott. Anal. 61).

Melandrium Röhl. (Lychnis.)

M. album (Mill) in valle Rečina ad Flumen et ad lacus Plitvicenses ad Leskovac.

M. rubrum (Weigel) in silvis ad pagum Pazarišće, ad lacus Plitvicenses, in caeduis montis Bitoraj ad pag. Fužine.

Drypis. L.

D. spinosa L. in saxosis ad Martinčica et in glarea montis Višenura ad pagum Medak.

B. Melanthaceae.

Colchicum Visianii Parl. fl. ital. III. p. 175.

C. Bivonae Vis. fl. dalm. et Rchb. ic. X. t 952! non Guss. in saxosis montium Velebit supra portum Stinica; c. 4000′ alt. Civis florae croaticae novus! Cum icone Reichenbachii et formae autumnales et vernales, quas e tuberibus croaticis domi eduxi, exacte conveniunt.

C. neapolitanum Ten.

(C. pannonicum Gris. iter hung. C. Haynaldi Heuff.) vulgare in pascuis ad pagos Fužine, Brušane et ad Stum. Johannem-Pazarišće; in pratis montanis infra cacumina montium Višenura ad Medak (foliis latioribus) et Sveto Brdo (fol. angustioribus) ad Stum. Rochum. Formas fructiferas et florentes locis postesioribus duobus eodem tempore legebam. Pariter stirps florae croaticae nova!

Specimina croatica bene cum banaticis quadrant; ea quae infra cacumen montis Sveto Brdo crescunt, capsulis acute tricuspidatis

ad *C. alpinum DC.* quoque accedunt, sed robustiora ad *C. alpinum Rchb.* ic. X. 946—48. 1—2 flores et stigma uncinatum.

Cl. V. de Janka in symbolis ad floram hungaricam p. 158. „*Colch. neapolitanum* Ten. in statu florendi a *C. autumnali L.* iisdem regionibus etiam indigeno discerni nequire" dicit. Mihi in ditione pagorum Svinica et Plaviševica, ubi *C. neapolitanum* frequentissimum, *C. autumnale L.* non erat obvium. Tria solum exemplaria, foliis latioribus et multo longioribus praedita mihi absque floribus dubia, quae inter Drenkova et Svinica supra cataractas Izlaz legebam. Neque rectum est tempore florendi duas has species distingui non posse. Nam si laciniae perigonii tesselatae, quales Janka *C. vario-, picto* suo, a *C. neapolitano* Ten. aegerrime dirimendo, adscribendas putat, nec *C. autumnali L. et C. arenario W. Kit.* pestiensi alienae sunt, multo magis „*venae purpureae, quibus perianthium pulchre reticulatum conspicitur*" *(Vis. fl. dalm. I. p. 156)*, in *C. neapolitano* banatico apparent, cuius permulta specimina 21. et 22. sept. 1874 prope Svinica examinavi. Praeterea stigma uncinatum discrimen singulare. Magnitudo florum aeque ac foliorum certe variat. Nam si cel. Grisebach recte in speciminibus, quae ad Svinica legebam, *C. pannonicum* suum (iter hung.) agnovit, tunc haec *foliis* ab iis, quae in montibus elatioribus ad Thermas Herculis proveniunt, differe videntur. Folia posteriorum ea *C. autumnalis L.* simulant, etiam auctor eximius folia his latiora (ni errore typographico) adscripsit. Folia igitur non praebent ut putat Janka discrimen specificum, stigmate vero uncinato formae valles Danubii inferioris Banatus et montes Thermarum Herculis habitantes inter se conveniunt et a C. autumnali L. tuto distingues.

C. Bertolonii Stev. Segniae legit rev. Mihailović Cl. Potočnjak frequentissimum dicit.

Veratrum nigrum L. ad Jezerane legit rev. Mihailović.

Tofieldia calyculata Wahlb. in umbrosis graminosis montium Mrzin, Visočica et Šatorina ad Crni Badeš.

Budapestini, 29. Martii. 1876.

Književne obznane.

rovište rimskih carskih novaca u zlatu iz prvoga stoljeća odkrito u Zemunu 16. prosinca 1875.

o u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 15. svibnja 1876.

PRAVI ČLAN SIME LJUBIĆ.

Dne 16. prosinca 1875 na zahodu sunca težak Mihalj Ivković, eći oko ledenice u dvorištu kuće krčmarice Marije Savić u Zenu u hrvatskoj granici, u dubljini od prilike tri metra od poja zemlje naidje na zemljani lonac, iz kojega, budući ga krampom bio, izadje na vidik velik broj zlatnih rimskih carskih novaca ro uzdržanih; njekoji uprav kao stoprv kovani, malo jih gdje-e okisenih, samo pako Neronovi, kao najstariji, ponješto porabom ošeni. U prvom izvješću o tom iznašašću podnešenom vis. c. k. ov. zapovjedničtvu Granice u Zagrebu od zemunskoga gradoelnika g. Jovanovića kazalo se je, da je bilo na kupu 250 koda; kašnje isti načelnik posla u Zagreb istomu vis. zapovjedtvu samo 230 komada, koji su ovdje dalje opisani; s čega se e misliti, da je krčmarica Savić za se pridržala 20 komada; a dvojbe i težak Ivković bit će si koj komad prisvojio. Od ovih lnjih bilo jih šest u ruci gosp. Mate Ivića, odvjetnika u Zemunu, osobitom priaznosti časa nepočasiv blagoizvolio nas o tom izašću obaviestiti.

Od ovih 230 komada, koji nam pred očima leže, 6 jih spada na ara rimskoga Nerona, 8 na Vespasiana, 10 na Tita, 5 na Tiu kćer Juliju, 190 na Domiciana, 10 na Domiciju Domicijanovu u, 3 na Nervu i 6 na Trajana.[1] Najstariji su dakle Neronovi,

[1] Iz ovoga vidi se, kako li je zabludila *Illustrirte Zeitung (Leipzig* N. 9 od 22. siečnja 1876.) u svojih viestih ob ovom skrovištu pišući: „*Ein*

a najmladji Trajanovi. Od ono 6 komada Neronovih nema nijednoga s izviestnim datumom. Nero nasliedi Klaudija god 807 Rima *(54 po Is.)*. Svih ovu 6 novaca Trajanovih spadaju na god. 851 Rima *(98 po Is.)*, to jest na prvu godinu vladanja Trajanova. Ovo skrovište dakle zauzimlje doba od god. 54 do 98 po Is. Iz sravnjivanja ovih novaca s djelom slavno poznatoga Enrika Cohena: *Description Historique des monnaies frappées sous l' empire romain, communément appelés médailles impériales (Paris 1859—1868)* izlazi, da ovo 230 komada predstavlja 87 raznih vrsti; ima dakle medju njima 143 istiska. Nego se skoro svi ovi istiski medju sobom razlikuju raznim položajem slova ili slike. Medju ono 87 raznih vrstih ima 25, koje Cohenu nisu poznate bile, te njegovo djelo popunjuju; a glede ostalih 62 ima jih njekoliko, od kojih je samo po jedan komad poznat; dapače za njeke od ovih se kaže kod Cohena: *autrefois Cabinet de France* (v. br. 142. 144. 170), dakle su ondje izčeznuli, te ovi naši bili bi kao jedini. Treba ipak primjetiti, da se tim nemisli nipošto uztvrditi u obće, da ono 25 vrstih, kojih nema u Cohena, jesu zato jedine u svietu. Cohen nije imao prilike, da razvidi italianske sbirke, te je sasvim vjerojatno, da našim sličnih, a od Cohena neopisanih, ima ondje i drugamo.

Svu ono 230 komada teži ukupno 1722.45 gramma; a težine novaca pojedinih vladara stoje ovako:

Od	6	komada	Nerona	7,17—7,37	gram.
„	8	„	Vespasiana	7,24—7,48	„
„	10	„	Tita	7,20—7,42	„
„	5	„	Julie	7,55—7,72	„
„	190	„	Domiciana	7,25—8,02	„
„	10	„	Domicie	7,40—8,00	„
„	3	„	Nerve	7,61—7,65	„
„	6	„	Trajana	7,30—7,75	„

höchst interessanter Münzenfund ist bei Semlin gemacht worden. In einer Tiefe von zwei Klafter wurden 230 Stück Goldmünzen, jede zwei Dukaten schwer und darüber, aufgefunden. Diese Münzen rühren aus der Römerzeit her, und müssen nach der Meinung des Dr. Safarik die numismatische Sammlung irgend eines reichen Römers ausgemacht haben. Dieselben haben verschiedene Aufschriften und stammen von Nero, Domitian, Germanius, Titus, Cäsar, Augustus, Vespasian, Septinius, Severus, Diocletian, Trajan, Marc Aurel, Valerian etc.". Njeki je u Zemunu sastavio popis od tih 230 komada, ali tolikimi pogrješkami, da mu se uprav diviti.

Njihova ukupna vriednost materialna, ako uzmemo austrijski zla-
dukat, koj stalno teži 3·50 gram., po 5 fr. 30 nov., iznosila bi
8 for.; nego rimsko zlato za ovo doba jest upravo najfinije
i. Znanstvena pako vriednost ovih novaca po Cohenu bila bi
19,785 franaka. Ali glede ovoga treba opaziti, da smo mi za
25 vrstih novaca, kojih nema u Cohenu, uzeli ciene Cohenove
n opredieljene za njim slične, kojih ima u zbirkah; no radi
ove jedinosti te dosadašnje nepoznatosti zaslužuju cienu mnogo
u.

Prvu misao, da se ovi novci nabave za zemalj. muzej u Zagrebu,
eo je preuzv. gosp. bar. Mollinary, vrh. zapoviednik voj. hrv.
nice. Isti obrati se na preuz. gosp. Ivana Mažuranića, dalm.-
-slav. bana, neka izvoli učestvovati u toj nabavi. Svietli ban
akasni časa, da prihvati tako plemeniti predlog, te bude medju
ni ugovoreno u ime obijuh vlada, koje predstavljaju, da će do-
nieti za iznos od 1100 dukata zlatnih, koliko je za ono blago
tievala njegova vlastnica Marija Savić, po razmjerju stanovnika
okrajinskom i u vojnom području. Niti se drugako raditi moglo,
e na čelu vlade stoje muževi, koji se broje medju prvimi obra-
lji i njegovatelji znanosti i književnosti, i u kojih sve težnje
no na to smjeraju, da iz svakoga gledišta napredak njihovoj
skoj obskrbi povierena naroda pospješe. Mažuranić i Mollinary
om neučiniše drugoga, van što su sliedili obični nagon svog ve-
g uma i srdca; ali će narod sa zahvalnosti zabilježiti jedan
dušni čin više na velikoj knjigi viečnosti u njihovo ime.

Pošto zadnji novac zemunskoga skrovišta naime Trajanov nosi
sebi god. 98 po Is., a opet znamo, da se god. 99 i 100 po Is.
nih stranah prikupljala bojna sprava za veliki rat proti Dakom,
je i započet premalićem god. 101, sasvim je istini podobno,
je zemunsko blago zakopano bilo medju god. 98 i 101, t. j.
nih priprava.

O Zemunu *(Taurunum)* odveć malo nam kažu rimski poviestnički
ri, niti neznamo pravo, kada je od Rimljana podignut, ili utvr-
i bio.

Već Julius Caesar začeo bijaše misao, da granice rimske države
egne tako, da Rajna i Dunav postanu granicom naravnom me-
naobraženim i divljim svietom. Predobićem Galije Caesar zauze
a obalu Rajne; a kada se već spremao, da udari na Dake,
ao se svrnuti na Pompeja; te jedva pobieditelj u gradjanskom
, zateče ga neraslužena smrt. Baštinik njegove vlasti i misli,

Oktavian, riešivši se Caesarovih dušmana i svojih protivnika, stavi se umah, da si dunavsku obalu izvojuje. Nadvladavši Japode *(35 pr. Is.)*, predobi Segestu *(Siscia)*, gdje se čvrsto utvrdi, te učini ovaj grad središtem za dalnja poduzeća. Panonci morali su se već tada klanjati rimskomu orlu. Dokončavši pako rat kod Acia *(31 po Is.)*, posla sliedeće godine u istok s vojskom M. Crassusa, komu podje za rukom svladati sve zemlje, ležeće na sjeveru Macedonije i Tracije tja do Dunava dolnjega ili do dačke granice. Tim dopade rimskih ruku ciela ovostrana obala dolnjega Dunava, te tu oni osnuju državu, poslije nazvanu Mesijom. U ovo doba ili malo kašnje bi od Rimljana podignut *Sirmium* (Mitrovica), kao predstraža Segeste napram Dakom i glavna točka sveze medju Panonijom i Mesijom. Malo zatim Drusus i Tiberius predobiju Reciju, Vindeliciju i Norik, to jest ovostranu obalu gornjega Dunava. Ostajalo je jošte, da se i srednji Dunav pokori, gdje su se od sada barbarske navale čestije ponavljale. Na pospješenje toga predobića podpomagali su Rimljanom sami Panonci i Dalmatinci sa svojimi ustanci proti nasilnosti svojih rimskih upravitelja. Kroz te borbe, za obe strane od neizmierne štete, i koje se napokon rimskom pobjedom dokončale, Sirmium posta glavnom točkom rimskoga carstva na istoku. Nezna se pravo, jesu li Rimljani već za Tiberija utvrdili ovostranu obalu Dunavsku i Savsku. Vierojatno je, da su Savske obale učvrstili, da tako zaprieče saveze medju Panonci i Dalmatinci. Za Tiberija glavna je cesta rimska polazila iz Ogleja *(Aquileja)* preko Ljubljane *(Aemona)* i Siska *(Siscia)* u Mitrovicu *(Sirmium)*, a s ovom se spajala druga glavna dolazeća iz Solina. Za Klaudija znamo, da je utvrdio rimske granice na gornjem Dunavu, i sagradio glavnu cestu iz Ljubljane u Beč *(Vindobona)*. Njemu se bez dvojbe pripisati ima podignutje prve rimske bojne brodarnice na Dunavu.[1]

[1] Da je već god. 50 po Is. rimska bojna brodarnica plovila po Dunavu kaže Tacitus *(An. XII. 30)*. Domicianova povelja za častni odpust od g. 92 po Is. veli ovako: *iis, qui militant in classe Flavia moesica, quae est sub Sex. Octavio Frontone (Corp. Inscr. Lat. III. II. p. 858)*. I Trajan u svojoj povelji od 14 kolovoza god. 99 veli: *et classici et sunt in Moesia inferiore sub Q. Pomponio Rufo;* te iste mesiske mornare spominje u povelji od 13 svibnja god. 105 *(l. c. p. 863. 865)*. Trački nadpis za Trajana postavljen imenuje C. Manlia kao *praefectus classis pannonicae et germanicae (l. c. p. 133. n. 726)*. Tako Optujski nadpis spominje njekoga Maximusa, koj je bio *trierarcha classis Flaviae Pannonicae (l. c. p. 511 n. 4025);* te drugi nadjen u O. Szőnyu *(Brigetio)* u Magjarskoj, u kom dolazi njeki *Flavius* u istoj časti *(l. c. p. 542 n. 4319.*

Vespasian, nadvladavši Vitelliusa, umah se stavi, da dunavske nice panonske od barbarskih nasrta, navlastito Jaziga i Daka, gura. Sada bi tvrdjavami ogradjena ovostrana dunavska obala Budima *(Aquincum)* do Osieka *(Mursa)*, naime *Salinum* (Ado-, *Intercisa* (Duna-Pentele), *Lussunium* (Kömlöd), *Lugio* (Báta-g), *Teutiburgium* (Dálya); te ako nije već obstojala, tada se ta a dalje protegla nuz Dunav podignutjem sliedećih tvrdih miesta; *ala* (Vinkovce), *Cornacum* (Sotin), *Malata* i. e. *Bononia* (Bano-r), *Cusi* (Petervaradin),[1] *Acimincum* (Salankamen), *Rittium* (Ba-rce) i *Taurunum* (Zemun;) te se sve bolje razvijala bojna brodar-a, da na prelaze pazi i mjesta pri obali brani.

Domician, dokopavši se rimskoga priestola, nadje iztočnu granicu Dunavu prilično uredjenu, ne ipak tako, da nemogućimi postanu vale Daka, kod kojih se medjutim oligarkička vlada pretvorila še u monarkičku. Decebalus, dački kralj, potukavši legata Op-ia Sabinusa i pretorianskoga predstojnika Corneliusa Fuscusa, okon poslie poraza kod Tape jedva se pred pobjediteljem Ju-usom dokopati mogao svoga stolnoga grada Sarmitegethuse *irhely.)* Do mala Quadi složno s Jazigi prebrode Dunav. Do-ian, koj se pripravljao proti Dakom, obori se na ove; nego ha-om potučen, morao je i s Daci ugovoriti mir uz godišnji danak. rva kanio je tu sramotu oplakati; te znamo, da je najprije Quade Panoniji nadvladao *(Mommsen. Herma 3, 116)*, ondješnje granice rdjivao, i cestu iz Cusia do Malate duž Dunav gradio *(Corp. cr. Lat. III. n. 3700)*; nego kratko vladanje nedostojalo mu za preme i ovršenje svoje namjere. Nasliedivši ga Trajan *(god. 98 Is.)*, ovaj umah zanjeka danak Decebalu, te opremivši galske love, sliedeće godine sadje u Rim, da sve pripravi, što bi mu bovati moglo za dačko poduzeće. Dakako on je morao najprije

---

Grut. 490. 2, 493. 6). Pisatelj djela *Notitia Occidentis (Cap. XXI. p. 91—2)* bilježi ondašnji ustroj bojne panonske brodarnice ovako: *Sub dispositione viri spectabilis ducis provinciae Pannoniae II. et ariensis sive Saviae:*

Praefectus classis primae Flaviae Augustae Sirmi.
„ „ *secundae Flaviae Graio* (po razmjerju oko Zemuna).
„ „ *Istricae Mursae.*
„ „ *primae Pannoniae Servitii.*
„ „ *Aegetensium* (kod Trajanskoga mosta?) *sive secundae Pannoniae nunc Sisciae.*

[1] Znamo za izviestno, da su za Nerve Malata i Cusi obstojali *(Corp. Insc. t. III. n. 3700).*

o tom nastojati, da granice dunavske u Panoniji i u Mesiji, navlastito pogranična mjesta i dunavsku brodarnicu, valjano utvrdi i ojači, a to zato navlastito, da ima ondje, gdje bi skloniti mogao vojsku i bojnu spravu i sve drugo potrebito za tako ogroman rat. Za odpremu iz Italije služila mu glavna cesta, koja je iz Aquileje preko Sisie vodila u Sirmium. Tada, ako ne prije, bit će se ta cesta protegla do Taurunuma, koga položaj morao je biti tom prigodom od goleme važnosti, pošto se tu sdružuje Sava s Dunavom, a leži napram Singidunumu (Biograd). Suvremeni spisatelji kažu nam, da se je Trajanova vojska skupila medju Singidunumom i Viminaciumom (Kostolac); da je sastavljena bila od osam legija *(I i II Adjutrix)* koje su se već nalazile u Panoniji; *I Italica, IV Flavia, VII Claudia i V Macedonica,* koje su već odprije pribivale u Mesiji; te *I Minervia* nadošla iz dolnje Rajne, i *XIII Gemina* primakla se iz Poetoviuma (Pettau u Štajerskoj), te da su ove legije i pripomoćne čete tu sakupljene iz raznih strana rimskoga carstva sačinjavale silu od 80.000 vojnika, osim veoma pomnožane brodarnice, kojoj glavnom bjaše zadaćom, da prebrodi vojsku i njezina ledja osiegura, i da pazi na prelaze i tvrdjave uz obalu. Na odmaku god. 100 po Is. sam Trajan prodje iz Rima u one strane, da priprave nadgleda i dokonča; te sliedećega premalića prevali Dunav, da izvojuje pobjedu, koja mu pako viečnim lovorom čelo ovienča.

U ovo doba dakle, kada su one strane vrvile tolikom vojskom te najodličnijimi dostojanstvenici i vodjami rimskimi, bili su bez dvojbe zakopani skoro u Zemunu našasti rimski novci, budi radi odlazka u boj, budi s koje druge pogibelji, koja je u toj vrevi prietila na blizu njihovu vlastniku. Najstariji spisatelj, koj spominje ovaj grad, jest Plinius stariji (23—79 po Is.), koj veli: *Bacuntius in Savum Sirmio oppido influit, ubi civitas Sirmiensium et Amantinorum. inde XLV Taurunum, ubi Danubio miscetur Savus (Hist. Nat. lib. III. 25. Detlefsen I. 161).* Ptolemaeus, navodeći rimska mjesta uzduž obale srednjega Dunava u dolnjoj Panoniji, koja se Trajana razdvojila, kao zadnje mjesto na toj prugi stavlja Ταύρουνον (m. Ταύρουνον) 45°44°30′ *(Geogr. ed. Wilb. p: 163).* Antoninanski putopis *(Itin. Ant. p. 131)* označuje Zemun kao sielo rimske brodarnice: *Bassianis civitas, Tauruno classis MP.XXX, Singidunum castra MP.IIII.* I Peutingerska tabla (str. 563) zove ga *Taurun* a Ravennas (4. 19) *Taurunum.* Notitia Occidentis *(Ed. Böcking 22. 27. 9. 91),* navadjajući legije *pseudocomitatenses,* spominje *Taurunenses,* te *sub dispositione ducis provinciae Pannonie II s*

vlja: *equites promoti Tauruno* i *Auxilia Ascarii Tauruno sive Marsonia.*

Sada nam je navesti opis od gori pomenutih nam poznatih 230 rimskih zlatnih novaca iz Zemunskoga skrovišta kronologičkim redom i po zadcih, kao što jih priredjuje slavni Cohen u označenom djelu, primjećujući težinu, i po istom njihovu vriednost u frankih.

1. NERO CAESAR — AVGVSTVS. — Glava Neronova lovorvienčana desno.
   Z. AVGVSTVS — AVGVSTA. — August sa ždrakastom krunom, stojeć, drži žezlo i šalicu, i Livia zavjesena, stojeći, sa žrtvenicom i obilnicom u rukama.
   Cohen I 179 br. 3. — Težina 7.34 gram. — Vriednost 60 franaka. V. Tab. br. 1.

2. NERO CAESAR — AVGVSTVS. — Lovorvienčana glava Neronova desno.
   Z. IVPPITER CVSTOS. — Jupiter sjedeći lievo, sa strielom i žezlom.
   Cohen I. 179 br. 12. — T. 7.24 gr. — V. 35 fr.

3. Isti novac. — T. 7.21 gr. — V. 35 fr.

4. IMP NERO CAESAR — AVGVSTVS. — Lovorvienčana glava Neronova desno.
   Z. IVPPITER CVSTOS. — Jupiter sjedeći lievo, drži strielu i žezlo.
   Cohen I. 179 br. 14. — T. 7.37 gr. — V. 35 fr.

5. IMP NERO CAESAR — AVGVSTVS. — Lovorvienčana glava Neronova desno.
   Z. SALVS (u podkrajku). — Boginja Salus sjedeći lievo, drži u ruci žrtvenicu.
   Cohen I. 183. br. 61. — T. 7.19 gr. — V. 35 fr.

6. IMP NERO CAESAR — AVG P P. — Lovorvienčana glava Neronova desno.
   Z. SALVS (u podkrajku). — Boginja Salus sjedeć lievo, drži u ruci žrtvenicu.
   Cohen I. 183 br. 57. — T. 7.25 gr. — V. 35 fr.

7. CAESAR VESPASIANVS AVG. — Lovorvienčana glava Vespasianova desno.

Z. ANNONA—AVG. — Žena, sjedeć lievo, desnicom pridržava okrajke svoje haljine, a lievica joj na stolici naslonjena.
Cohen I. 271 br. 3. — T. 7.26 gr. — V. 35 fr.

8. IMP CAESAR VESPASIANVS AVG TR P. — Lovorvienčana glava Vespasianova desno.
Z. COS III — FORT I RED. — Fortuna, stojeć lievo, drži zemaljsku kruglju i mirnicu (Merkurov štap). (824.; po Is. 71.)
Cohen I. 276 br. 45. — T. 7.30 gr. — V. 40 fr.

9. DIVVS AVGVSTVS VESPASIANVS. — Lovorvienčana glava Vespasianova desno.
Z. EX S.C. (u podkrajku). — Carpentum (kola) na četiri konja, plohorezbami ukrašen; a nad njim medju dvama pobjedama četveropreg. (Kovan novac po carevoj smrti).
Cohen I. 279 br. 80. *Caylus.* — T. 7.40 gr. — V. 50 fr.

10. IMP CAESAR — VESP AVG. — Lovorvienčana glava Vespasianova desno.
Z. FORTUNA—AVGVST. — Fortuna, stojeć lievo nad žrtvenikom vienci ukrašenim, drži u rukama kormilo i obilnicu.
Cohen I. 280 br. 88. — T. 7.24 gr. — V. 35 fr.

11. Isti novac. — T. 7.36 gr. — V. 35 fr.

12. IMP CAES — VESP AVG CEN. — Lovorvienčana glava Vespasianova desno.
Z. PAX — AVG. — Mir stojeći lievo kod tronožke, na kojoj vidi Merkurov tobolac; držeći mirnicu (kaducej) i maslinsku kitu. (825—828; po Is. 72—75).
Cohen I. 286 br. 143. — T. 7.25 gr. — V. 35 fr.

13. IMP CAESAR VESPASIANVS AVG. — Lovorvienčana glava Vespasianova desno.
Z. PON MAX — TR P COS VI. — Pobjeda lievo, stojeć na podnožju, do koga po jedna zmija sa svake strane, držeći palmu i vjenac. (828; po Is. 75.).
Cohen I. 288. br. 157. — T. 7.35 gr. — V. 50 fr. V. Tab. br. 2.

14. IMP CAESAR VESPASIANVS AVG. — Lovorvienčana glava Vespasianova desno.
Z. TR POT X — COS VIIII. — Ceres, siedeć lievo, drži baklju i klas sa makom. (832; po Is. 79.).
Cohen I. 293 br. 202. *Musée de Vienne.* — T. 7.48 gr. — V. 40 fr.

5. T CAESAR — VESPASIANVS. — Lovorvienčana glava Titova desno.

Z. ANNONA — AVG. — Annona, siedeć lievo, na svoju stolicu naslonjena, desnicom diže skutove svoje odjeće.

Cohen I. 342 br. 4. — T. 7.31 gr. — V. 35 fr.

6. Isti novac. — T. 7.38 gr.

7. Isti novac. — T. 7.25 gr.

8. T CAESAR — IMP VESPASIAN. — Lovorvienčana glava Titova desno.

Z. COS IIII (u podkrajku). — Capricornus (kozorog) desno obrnut. (828; po Is. 75.).

Cohen I. 343 br. 15. — T. 7.25 gr. — V. 35 fr.

9. T CAESAR IMP. VESPASIANVS. — Lovorvienčana glava Titova desno.

Z. COS V. — Krava desno. (829; po Is. 76.)

Cohen I. 343. br. 18. — T. 7.42 gr. — V. 35 fr.

10. T CAESAR IMP — VESPASIANVS. — Lovorvienčana glava Titova desno.

Z. COS VI (u podkrajku). — Roma siedeć desno nad štitovi i držeć koplje i noge nad kačigom; desno i lievo nje u polju po jedna ptica leteća; do noguh joj vučica dojeća Romula i Rema. (830 ili 831; po Is. 77 ili 78).

Cohen I. 344 br. 28. — T. 7.32 gr. — V. 50 fr.

11. Isti novac. — T. 7.35 gr.

12. T CAESAR — IMP VESP. — Lovorvienčana glava Titova desno.

Z. PONTIF — TR POT. — Fortuna, stojeć, lievo obrnuta, na podnožju vienci ukrašenu, drži kormilo i obilnicu.

Cohen I. 349 br. 60. — T. 7.31 gr. — V. 35 fr.

13. IMP TITUS CAES VESPASIAN AVG P M. — Lovorvienčana glava Titova desno.

Z. TR P IX IMP XV — COS VIII P P. — Sidro, o kom je uvita jedna pliskavica. (833; po Is. 80.)

Cohen I. 352 br. 89. — T. 7 20 gr. — V. 40 fr.

14. IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG P M. — Lovorvienčana glava Titova desno.

Z. TR P IX IMP XV COS VIII P P. — Slon lievo. (833; po Is. 80).

Cohen I. 353 br. 105. — T. 7. 31 gr. — V. 45 fr. V. Tab. br. 3.

25. IVLIA — AVGVSTA. — Poprsje Julije desno.
Z. DIVI TITI FILIA. — Paun punolik s kreljutmi na okrug razklopljenimi.
Cohen I. 383 br. 3. — T. 7.55 gr. — V. 1200 fr.

26. IVLIA — AVGVSTA. — Poprsje Julije lievo.
Z. DIVI TITI FILIA. — Paun punolik s kreljutmi naokolo razklopljenimi.
Cohen ovako nema. — T. 7.60 gr. — V. 1200 fr. V. Tab. br. 4.

27. DIVA IVLIA — AVGVSTA. — Poprsje Julije desno.
Z. Bez napisa. — Dva slona vode kola, na kojih vidi se Julija držeća u rukuh štit i kitu. (Kovan novac po njezinoj smrti).
Cohen nema; opisuje (I. 384 br. 10) doisto slični novac srebrni po Vaillantu, Morellu i d'Enneryu, ali na tom u predku vidi se glava Julije a ne poprsje. A pošto ni tomu srebrnomu novcu neprilaže ciene, čini se, da ga vidio nije. — T. 7.72 gr. — V. 1200 fr. V. Tab. br. 5.

28. IVLIA AVGVSTA DIVI TITI F. — Poprsje Julije desno.
Z. DIVVS TITVS AVGVSTVS. — Ždrakasta glava Titova desno.
Cohen I. 385 br. 1. *Musée britannique et Cabinet de M. le Duc de Blacas.* — T. 7.66 gr. — V. 1500 fr. V. Tab. br. 6.

29. Isti novac. — T. 7.72 gr.

30. CAESAR AVG F — DOMITIANVS. — Lovorvienčana i brada glava Domicianova desno.
Z. COS — $\overline{\text{IIII}}$. — Obilnica voćem izpunjena. (828; po Is. 75).
Cohen I. 390 br. 22. — T. 7.34 gr. — V. 40 fr.

31. CAESAR AVG F — DOMITIANVS. — Lovorvienčana i brada glava Domicianova desno.
Z. COS. $\overline{\text{V}}$. — Lavica doji Romula i Rema. Ozdo plavčica (829; po Is. 76).
Cohen I. 390 br. 24. — T. 7.30 gr. — V. 50 fr.

32. CAESAR AUG F — DOMITIANVS. — Lovorvienčana i brada glava Domicianova desno.
Z. COS $\overline{\text{V}}$ (u podkrajku). — Sarmat, klečeći desno, prikazuje vojničku zastavu (829; po Is. 56.).
Cohen I. 391. br. 26. — T. 7.30 gr. — V. 50 fr.

33. DOMITIANUS AVGVSTVS — GERMANICVS. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.

Z. COS XIIII — LVD·SAEC·FEC. — Saljski svećenik lievo obrnut, držeći štit i baklju, pleše. (841 ili 842; po Is. 88 ili 89.).

Cohen I. 392 br. 40. *Musée britanique.* — T. 7.65 gr. — V. 150 fr. V. Tab. br. 7.

34. Isti novac. — T. 7.53 gr.

35. DOMITIANVS — AVGVSTVS. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.

Z. GERMANICVS. — Cesar u četveropregu desno, držeći maslinovu kitu i žezlo. (841 ili 842; po Is. 88 ili 89).

Cohen nema. — T. 7.51 gr. — V. 45 fr.

36. Isti novac. — T. 7.65 gr.

37. IMP CAES DIVI — VESP F DOMITIAN AVG. — Lovorvienčana Domicianova glava lievo.

Z. GERMANICVS COS X̄. — Germania sjedi na štitu i plače; na zemlji ulomljeno koplje. (837; po Is. 84).

Cohen VII. Suppl. 82 br. 9. *Schellersheim.* — T. 7.62 gr. — V. 45 fr.

38. Isti novac. — T. 7.60 gr.

39. DOMITIANVS — AVGVSTVS. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.

Z. GERMANICVS COS XIIII. — Germania sjedi na štitu i plače; na zemlji ulomljeno koplje. (841 ili 842; po Is. 88 ili 89).

Cohen I. 393 br. 50. — T. 7.50 gr. — V. 45 fr.

40. Isti novac. — T. 7.52 gr.

41. Isti novac. — T. 7.52 gr.

42. Isti novac. — T. 7.67 gr.

43. Isti novac. — T. 7.67 gr.

44. Isti novac. — T. 7.50 gr.

45. Isti novac. — T. 6.65 gr.

46. Isti novac. — T. 7.58 gr.

47. DOMITIANVS — AVGVSTVS. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.

Z. GERMANICUS COS XIIII. — Pallas, stojeć lievo, drži koplje. (841 ili 842; po Is. 88 ili 89).

Cohen I. 393 br. 51, ali je Domician u predku gologlav. — T. 7.69 gr. — V. 40 fr.

48. Isti novac. — T. 7.52 gr.

49. Isti novac. — T. 7.61 gr.

50. DOMITIANVS — AVGVSTVS. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.
Z. GERMANICVS-COS XIIII. — Pallas, stojeć lievo, drži strielu i koplje; na zemlji štit. (841 ili 842; po Is. 88 ili 89).
Cohen I. 394 br. 53. — T. 7.63 gr. — V. 40 fr

51. Isti novac. — T. 7.58 gr.

52. Isti novac. — T. 7.53 gr.

53. Isti novac. — T. 7.48 gr.

54. DOMITIANVS — AVGVSTVS. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.
Z. GERMANICVS COS XIIII. — Pallas, stojeć desno, baca sulicu i drži štit. (841 ili 842; po Is. 88 ili 89).
Cohen I. 394 br. 55. — T. 7.55 gr. — V. 40 fr.

55. DOMITIANVS — AVGVSTVS. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.
Z. GERMANICVS COS XIIII. — Pallas, stojeć na brod desno obrnuta, baca sulicu i drži štit; do njezinih nogu s vica. (841 ili 842; po Is. 88 ili 89).
Cohen ovako nema. — T. 7.49 gr. — V. 45 fr.

56. Isti novac. — T. 7.50 gr.

57. DOMITIANVS — AVGVSTVS. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.
Z. GERMANICVS-COS XV (u podkrajku). — Cesar u četvr ropregu lievo, držeći štit i maslinovu kitu. (843 ili 844; p Is. 90 ili 91).
Cohen ovako nema. — T. 7.72 gr. — V. 45 fr.

58. Isti novac. — T. 7.49 gr.

59. Isti novac. — T. 7.80 gr.

60. Isti novac. — T. 7.47 gr.

61. Isti novac. — T. 7.60 gr.

. DOMITIANVS — AVGVSTVS. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.

Z. GERMANICVS COS XV. — Germania sjedi na štitu i plače; na zemlji ulomljeno koplje. (843 ili 844; po Is. 90 ili 91).

Cohen I. 394 br. 58. — T. 7.60 gr. — V. 45 fr.

. Isti novac. — T. 7.75 gr.

. „ „ — T. 7.60 gr.

. „ „ — T. 7.49 gr.

. „ „ — T. 7.48 gr.

. „ „ — T. 7.57 gr.

. „ „ — T. 7.72 gr.

. „ „ — T. 7.50 gr.

. „ „ — T. 7.68 gr.

. „ „ — T. 7.68 gr.

. „ „ — T. 7.47 gr.

. „ „ — T. 7.50 gr.

. „ „ — T. 7.58 gr.

. „ „ — T. 7.50 gr.

. „ „ — T. 7.65 gr.

. „ „ — T. 7.77 gr.

. „ „ — T. 7.60 gr.

. „ „ — T. 7.65 gr.

. „ „ — T. 7.70 gr.

. „ „ — T. 7.63 gr.

. DOMITIANVS — AVGVSTVS. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.

Z. GERMANICVS COS XV. — Pallas, stojeć lievo, drži koplje. (843 ili 844; po Is. 90 ili 91).

Cohen I. 394 br. 59. *Musée britannique,* ali je tu Domician u predku gologlav. — T. 7.44 gr. — V. 40 fr.

. Isti novac. — T. 7.67 gr.

. Isti novac. — T. 7.66 gr.

85. Isti novac. — T. 7.59 gr.

86. Isti novac. — T. 7.61 gr.

87. DOMITIANVS — AVGVSTVS. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.
Z. GERMANICVS — COS XV. — Pallas, stojeć lievo, drži strielu i koplje; na zemlji štit. (843 ili 844; po Is. 90 ili 91).
Cohen I. 394 br. 60. — T. 7.67 gr. — V. 40 fr.

88. Isti novac. — T. 7.49 gr.

89. „ „ — T. 7.48 gr.

90. „ „ — T. 7.55 gr.

91. „ „ — T. 7.69 gr.

92. „ „ — T. 7.70 gr.

93. „ „ — T. 7.69 gr.

94. „ „ — T. 7.54 gr.

95. „ „ — T. 7.68 gr.

96. „ „ — T. 7.67 gr.

97. „ „ — T. 7.75 gr.

98. „ „ — T. 7.72 gr.

99. DOMITIANVS — AVGVSTVS. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.
Z. GERMANICVS COS XV. — Pallas stojeć desno, bacajući sulicu i držeći štit. (843 ili 844; po Is. 90 ili 91.).
Cohen I. 395 br. 61. *Caylus.* — T. 7.55 gr. — V. 40 fr.

100. Isti novac. — T. 7.66 gr.

101. „ „ — T. 7.63 gr.

102. „ „ — T. 7.60 gr.

103. „ „ — T. 7.62 gr.

104. „ „ — T. 7.58 gr.

105. „ „ — T. 7.57 gr.

106. „ „ — T. 7.55 gr.

107. „ „ — T. 7.58 gr.

108. „ „ — T. 7.41 gr.

DOMITIANVS — AVGVSTVS. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.

Z. GERMANICVS COS XV. — Pallas, stojeć na brodu, desno obrnuta, baca sulicu i drži štit; do njezinih nogu sovica. (843 ili 844; po Is. 90 ili 91.)

Cohen nema ovako. — T. 7.58 gr. — V. 45 fr.

Isti novac. — T. 7.50 gr.

» » — T. 7.68 gr.

» » — T. 7.62 gr.

» » — T. 7.55 gr.

» » — T. 7.69 gr.

» » — T. 7.65 gr.

DOMITIANVS — AVGVSTVS. — Glava gola Domicianova desno.

Z. GERMANICVS — COS XVI (u podkrajku). — Cesar u četveropregu lievo, držeći štit i maslinovu kitu. (845—847; po Is. 92—94.)

Cohen nema ga sa četveropregom lievo. — T. 7.59 gr. — V. 45 fr.

Isti novac. — T. 7.77 gr.

DOMITIANVS — AVGVSTVS. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.

Z. GERMANICVS COS XVI. — Germania sjedi na štitu i plače; na zemlji polomljeno koplje. (845—847; po Is. 92—94.)

Cohen I. 395 br. 63. — T. 7.60 gr. — V. 45 fr.

Isti novac. — T. 7.66 gr.

Isti novac. — T. 7.53 gr.

DOMITIANVS — AVGVSTVS. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.

Z. GERMANICVS COS XVI. — Pallas, stojeć lievo, drži koplje. (845—847; po Is. 92—94.)

Cohen VII. Suppl. 82. br. 10. *M. Rollin.* — T. 7.70 gr. — V. 45 fr.

DOMITIANVS — AVGVSTVS. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.

Z. GERMANICVS COS XVI. — Pallas, stojeć lievo, drži štit i baca sulicu. (845—847; po Is. 92—94).

Cohen VII. Suppl. 82 br. 11. *M. de Moustier.* — T. 7.60 gr. — V. 45 fr.

123. DOMITIANVS — AVGVSTVS. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.
Z. GERMANICVS COS XVII. — Germania sjedi na štitu i plače; na zemlji polomljeno koplje. (848; po Is. 95.)
Cohen I. 395 br. 65. — T. 7.59 gr. — V. 45 fr.

124. DOMITIANVS — AVGVSTVS. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.
Z. GERMANICVS COS XVII. — Pallas, stojeć lievo, drži strielu i koplje; do njezinih nogu štit. (848; po Is. 95.)
Cohen VII. Suppl. 82 br. 14. *M. Rollin.* — T. 7.71 gr. — V. 45 fr.

125. IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P V. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.
Z. IMP VIIII COS XI CENS POT P. — Germania sjedi na štitu i plače; na zemlji koplje ulomljeno. (838; po Is. 85).
Cohen I. 397 br. 73. — T. 7.57 gr. — V. 45 fr.

126. Isti novac. — T. 7.50 gr.

127. IMP·CAES·DOMIT·AVG·GERM·P·M·TR·P·V̄. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.
Z. IMP·XI̅·COS·XI̅ CENS·P·P·P. — Germania sjedi na štitu i plače; na zemlji koplje ulomljeno. (838; po Is. 85).
Cohen ovako nema. — T. 7.57 gr. — V. 45 fr.

128. IMP CAES DOMIT AVG — GERM TR P V. — Lovorvienčana Domicianova glava desno.
Z. IMP XI̅ COS XII̅ CENS P P P. — Germania sjedi na štitu i plače; na zemlji polomljeno koplje. (839; po Is. 86.)
Cohen I. 397 br. 74. *Musée de Vienne.* — T. 7.65 gr. — V. 45 fr.

129. Isti novac. — T. 7.51 gr.

130. IMP·CAES·DOMIT·AVG·GERM·P·M·TR·P·V̄. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.
Z. IMP XII̅ COS XII̅ CENS P P P. — Germania sjedi na štitu i plače; na zemlji polomljeno koplje. (839; po Is. 86.)
Cohen I. 397 br. 75. *Musée britannique.* — T. 7.64 gr. — V. 45 fr.

1. Isti novac. — T. 7.62 gr.

2. Isti novac. — T. 7.61 gr.

3. IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VI. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.
Z. IMP XII COS XII CENS P P P. — Germania sjedi na štitu i plače; na tlu polomljeno koplje. (839; po Is. 86.)
Cohen nema ovako. — T. 7.35 gr. — V. 45 fr.

4. IMP·CAES·DOMIT·AVG·GERM·P·M·TR·P.VI. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.
Z. IMP·XIIII·COS·XII·CENS·P·P·P. — Germania sjedi na štitu i plače; na tlu polomljeno koplje. (839; po Is. 86.)
Cohen I. 397 br. 76. *Musée britannique.* — T. 7.58 gr. — V. 45 fr.

5. IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VI. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.
Z. IMP XIIII COS XIII CENS P P P. — Germania sjedi na štitu i plače; na tlu polomljeno koplje. (840; po Is. 87.)
Cohen ovako nema. — T. 7.61 gr. — V. 45 fr.

6. Isti novac. — T. 7.58 gr.

7. Isti novac. — T. 7.70 gr.

8. Isti novac. — T. 7.65 gr.

9. Isti novac. — T. 7.59 gr.

0. IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VI. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.
Z. IMP XIIII COS XII-CENS P P P. — Pallas kacigasta, stojeć, lievo okrenuta, drži koplje. (838; po Is. 85.)
Cohen nema ovako. — T. 7.56 gr. — V. 40 fr.

1. Isti novac. — T. 7.69 gr.

2. IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VII. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.
Z. IMP XIIII COS XIIII CENS P P P. — Pallas kacigasta, stojeć, lievo obrnuta, drži koplje. (841; po Is. 88.)
Cohen VII. Suppl. 84 br. 28. *Autrefois Cabinet de France.* — T. 7.44 gr. — V. 40 fr.

143. Isti novac. — T. 7.51 gr.

144. IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P V. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.

Z. IMP XII COS XII — CENS P P P. — Pallas kacigasta, stojeć, lievo okrenuta, drži strielu i koplje; do njezinih nogu štit. (839; po Is. 86.)

Cohen ovako nema. — T. 7.53 gr. — V. 45 fr.

145. IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VI. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.

Z. IMP·XIIII COS·XIIII·CENS·P·P·P·. — Pallas kacigasta, stojeć, desno obrnuta, drži štit, a sulicu baca. (840; po Is. 87.)

Cohen VII. Suppl. 84. br. 23. *Autrefois Cabinet de France.* — T. 7.58 gr. — V. 40 fr.

146. IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VII. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.

Z. IMP XIIII COS·XIIII CENS·P·P·P·. — Pallas kacigasta, stojeć, desno obrnuta, drži štit a sulicu baca. (841; po Is. 88.)

Cohen nema ovako. — T. 7.56 gr. — V. 40 fr.

147. IMP CAES DOMIT AVG — GERM P M TR P V. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.

Z. IMP XI COS XII — CENS P P P. — Pallas desno obrnuta, stojeć na brodu, drži štit a sulicu baca; do njezinih nogu sovica. (839; po Is. 86.)

Cohen I. 405 br. 146. *Musée britannique.* — T. 7.55 gr. — V. 45 fr.

148. Isti novac. — T. 7.62 gr.

149. Isti novac. — T. 7.53 gr.

150. IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P V·. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.

Z. IMP XII COS XII — CENS P P P. — Pallas kacigasta, desno okrenuta, stojeć na brodu, drži štit a sulicu baca; do njezinih nogu sovica. (839; po Is. 86.)

Cohen VII. Suppl. 83 br. 20. *Schellersheim.* — T. 7.54 gr. — V. 40 fr.

151. IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VI. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.

Z. IMP XII COS XII — CENS P P P. — Pallas kacigasta, desno okrenuta, stojeć na brodu, drži štit a sulicu baca; do njezinih nogu sovica. (839; po Is. 86.)

Cohen ovako nema. — T. 7.42 gr. — V. 40 fr.

. IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VI. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.
Z. IMP XIIII COS XIII CENS·P·P·P·. — Pallas kacigasta, desno okrenuta, stojeć na brodu, drži štit a sulicu baca; do njezinih nogu sovica. (840; po Is. 87.)
Cohen ovako nema. — T. 7.60 gr. — V. 45 fr.

. IMP CAES DOMITIANVS AVG P M. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.
Z. IVPPITER CONSERVATOR. — Orao s razkloplјenimi kreljutmi, lievo obrnut, stoji na strieli. (834; po Is. 81).
Cohen I. 408 br. 180; veli ipak, da je orao u zadku punolik *(de face)*. —T. 7.60 gr. — V. 45 fr.

. Isti novac. — T. 7.69 gr.
. „ „ — T. 7.80 gr.
. „ „ — T. 7.85 gr.
. „ „ — T. 7.85 gr.
. „ „ — T. 7.50 gr.
. „ „ — T. 7.76 gr.
. „ „ — T. 7.79 gr.
. „ „ — T. 7.79 gr.
. „ „ — T. 7.80 gr.
. „ „ — T. 7.68 gr.
. „ „ — T. 7.85 gr.
. „ „ — T. 8.02 gr.
. „ „ — T. 7.72 gr.
. „ „ — T. 7.85 gr.
. „ „ — T. 7.71 gr.
. „ „ — T. 7.80 gr., nego ovaj jedini ima krila razvito položena. V. Tab. br. 8.

. IMP CAES DOMITIANVS AVG GERMANIC. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.
Z. P M TR POT III — IMP V COS X P P. — Pallas kacigasta, stojeć lievo obrnuta, drži koplje. (837; po Is. 84.)

Cohen VII. Suppl. 85 br. 34 opisuje slični novac kao *autrefois Cabinet de France*, ali o predku kaže: „son *buste* laurée à droite avec l'égide". — T. 7.80 gr. — V. 40 fr.

171. IMP CAES DOMI — TIANVS AVG GERMANIC. — Lo- vorvienčano poprsje Domicianovo lievo.
Z. P M TR POT III — IMP V COS X P P. — Pallas ka- gasta, stoječ, lievo obrnuta, drži koplje i strielu; do njezi- nogu štit. (837; po Is. 84.)
Cohen ovako nema. — T. 7.80 gr. — V. 45 fr.

172. IMP CAES DOMITIANVS AVG GERMANIC. — Lovo- vienčana glava Domicianova desno.
Z. P M TR POT III — IMP V COS X P P. — Pallas k- cigasta, stoječ desno, drži štit a sulicu baca. (837; po Is. 84
Cohen nema ovako. — T. 7.85 gr. — V. 45 fr.

173. IMP CAES DOMITIAN AVG GERMANICVS. — L- vorvienčana glava Domicianova desno.
Z. P M TR POT III — IMP V COS X P P. — Pallas k- cigasta, stoječ desno, drži štit i sulicu baca. (837; po Is. 84
Cohen ovako nema. — T. 7.85 gr. — V. 45 fr.

174. IMP CAES DOMITIANVS AVG GERMANIC. — Lovo- vienčana glava Domicianova desno
Z. P M TR POT III — IMP VIII COS XI P P. — Pall- kacigasta, stoječ desno, drži štit a sulicu baca. (838; po Is. 85
Cohen VII. Suppl. 85 br. 35. *M. Rollin.* — T. 7.71 gr. — 45 fr.

175. Isti novac. — T. 7.74 gr.

176. CAES AVG F DOMIT COS III. — Lovorvienčana i br- data glava Domicianova desno.
Z. PRINCEPS — IVVENTVT. — Spes, stoječ lievo, drži u de- nici cviet, a u lievici skutove svoje odjeće.
Cohen nema ovako; ali opazuje *(VII. Suppl. 86 br. 38)*: „M- *Hamburger possède une médaille semblable avec* PRINCIP- S *(sic)* IVVENTVT". — T. 7.36 gr. — V. 40 fr.

177. Isti novac. — T. 7.33 gr.

178. Isti novac. — T. 7.45 gr.

179. Isti novac — T. 7.24 gr.

180. CAESAR AVG F DOMITIANVS COS VI. — Lovor- vienčana i bradata glava Domicianova desno.

Z. PRINCEPS — IVVENTVTIS. — Dvie sklopljene ruke pridržavaju legionarski orao na prednji dio broda naslonjen. (830—832; po Is. 77—79).

Cohen I. 411 br. 208. — T. 7.37 gr. — V. 35 fr.

1. IMP CAES DOMITIANVS AVG P M. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.

Z. TR P COS VII — DES VIII P P. — Dvie kurulske stolice; povrh njih lovorvienac. (834; po Is. 81).

Cohen VII. Suppl. 87 br. 44. *Schellerheim.* — T. 7.44 gr. — V. 60 fr.

2. IMP CAES DOMITIANVS AVG P. M. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.

Z. TR P COS VII — DES VIII P P. — Pallas kacigasta juri desno, drži štit a sulicu baca. (834; po Is. 81.)

Cohen I. 414 br. 237. — T. 7.25 gr. — V. 40 fr.

3. IMP CAES DOMITIANVS AVG P M. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.

Z. TR POT II COS — VIIII DES X P P. — Pallas kacigasta, stojeć lievo, drži koplje doli i gori zaoštreno. (836; po Is. 83.)

Cohen I. 416 br. 251. — T. 7.52 gr. — V. 45 fr.

4. Isti novac. — T. 7.77 gr.

5. Isti novac. — T. 7.80 gr.

6. Isti novac. — T. 7.92 gr.

7. IMP CAES DOMITIANVS AVG P M. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.

Z. TR POT II COS — VIIII DES X P P. — Pallas kacigasta, stojeć lievo, drži strielu i koplje; do njezinih nogu štit. (836; po Is. 83.)

Cohen VII. Suppl. 87 br. 47. *M. Rollin.* — T. 7.84 gr. — V. 45 fr.

8. Isti novac. — T. 7.69 gr.

9. Isti novac. — T. 7.81 gr.

10. IMP CAES DOMITIANVS AVG P M. — Lovorvienčana glava Domicianova desno.

Z. TR POT II COS — VIIII DES X P P. — Pallas kacigasta,

stoji na brodu desno okrenuta, drži štit a sulicu baca; do njezinih nogu sovica. (836; po Is. 83.)
Cohen I. 416 br. 255 *Welz.* — T. 7.75 gr. — V. 45 fr.

191. Isti novac. — T. 7.68 gr.

192. Isti novac. — T. 7.71 gr.

193. IMP CAES DOMITIANVS AVG P M. — Lovorvienč[illegible] glava Domicianova desno.
Z. TR POT IMP $\overline{II}$ COS $\overline{VIII}$ DES VIIII P P. — Pop[illegible] kacigasto Minerve lievo s egidom, drži žezlo. (835; po Is. [illegible]
Cohen I. 416 br. 258. — T. 7.76 gr. — V. 50 fr.

194. Isti novac. — T. 7.66 gr.

195. Isti novac. — T. 7.72 gr.

196. Isti novac. — T. 7.65 gr.

197. Isti novac. — T. 7.58 gr.

198. Isti novac. — T. 7.67 gr.

199. —IMP CAES DOMITIANVS AVG P M. — Lovorvi[illegible] čana glava Domicianova desno.
Z. TR POT IMP $\overline{II}$— COS VIII DES $\overline{VIIII}$ P P. — Kaciga[illegible] poprsje Minerve lievo, s egidom, ali bez žezla. (835; po Is. [illegible]
Cohen ovako nema. — T. 7.67 gr. — V. 50 fr.

200. Isti novac. — T. 7.66 gr.

201. Isti novac. — T. 7.76 gr.

202. Isti novac. — T. 7.76 gr.

203. Isti novac. — T. 7.75 gr.

204. Isti novac. — T. 7.50 gr.

205. IMP CAES DOMITIANVS AVG P M. — Lovorvienča[illegible] glava Domicianova desno.
Z. TR POT IMP II — COS VIII DES IX P P. — Kaciga[illegible] poprsje Minerve lievo s egidom, ali bez žezla. (839; po Is. 8[illegible]
Cohen ovako nema. — T. 7.75 gr. — V. 50 fr.

206. Isti novac. — T. 7.80 gr.

207. Isti novac. — T. 7.90 gr.

208. Isti novac. — T. 7.73 gr.

209. Isti novac. — T. 7.92 gr.

0. CAES AVG F — DOMIT COS II. — Lovorvienčana i bradata glava Domicianova desno.

Z. Bez napisa. — Cesar na konju uzastopce na lievu, držeć desnicu gori kao miritelj a u lievici žezlo, komu na vrhu rimski orao. (826; po Is. 73.)

Cohen I. 418 br. 274. — T. 7.26 gr. — V. 40 fr.

. Isti novac. — T. 7.37 gr.

. DOMITIA AVGVSTA IMP DOMIT. — Poprsje Domicianovo desno.

Z. CONCORDIA AVGVS — T. — Paun desno.

Cohen I. 459 br. 2. — T. 8.0 gr. — V. 300 fr.

3. Isti novac. — T. 7.80 gr.

4. Isti novac. — T. 7.70 gr.

5. Isti novac. — T. 7.77 gr. V. Tab. br. 9.

6. DOMITIA AVG IMP DO — MITIAN AVG GERM. — Poprsje Domicije desno.

Z. CONCORDIA — AVGVST. — Paun desno.

Cohen I. 459 br. 5. — T. 7.53 gr. — V. 300 fr.

7. Isti novac. — T. 7.40 gr.

8. Isti novac. — T. 7.71 gr.

9. Isti novac. — T. 7.70 gr.

0. DOMITIA AVGVSTA IMP DOMIT. — Poprsje Domicije desno.

Z. DIVVS CAESAR IMP DOMITIANI F. — Djetešce golo sjedi na zemljokruglji s podignutima mišicama; naokolo sedam zviezdica.

Cohen I. 459 br. 6. *Cab. Blacas.* — T. 7.70 gr. — V. 400 fr.

1. Isti novac. — T. 7.81 gr. V. Tab. br. 10.

2. IMP NERVA CAES AVG — P M TR P COS III P P. — Lovorvienčana glava Nerve desno.

Z. CONCORDIA — EXERCITVVM. — Dvie sklopljene ruke drže legionarski orao na prednjoj strani broda naslonjen. (849; po Is. 96.)

Cohen I. 468 br. 15. — T. 7.61 gr. — V. 80 fr.

3. Isti novac. — T. 7.65 gr.

224. IMP NERVA CAES AVG — P M TR P COS II P P. — Lovorvienčana glava Nerve desno.
Z. FORTVNA — P R. — Fortuna sjedi lievo, držeć dva kla[illegible] i štit. (849; po Is. 96.)
Cohen nema ovako. — T. 7.61 gr. — V. 80 fr. V. Tab. br. [illegible]

225. IMP CAES NERVA TRA — IAN AVG GERM. — Lov[illegible] vienčana glava Trajanova desno.
Z. P·M·TR·P·COS·II·P·P. — Fortuna, stojeć lievo, drži kor[illegible] i obilnicu. (851; po Is. 98.)
Cohen II. 21. br. 115. — T. 7.30 gr. — V. 35 fr.

226. IMP CAES NERVA TRAIAN AVG GERM. — Lov[illegible] vienčana glava Trajanova desno.
Z. P·M·TR·P·COS·II·P·P. — Pax (ili prije Germania) sjedi li[illegible] na germanskih štitovih, držeć maslinovu kitu. (851; po Is. [illegible]
Cohen VII. Suppl. 102 br. 8. *Caylus.* — T. 7.75 gr. — V. 35
V. Tab. br. 12.

227. Isti novac. — T. 7.48 gr.

228. IMP CAES NERVA TRA — IAN AVG GERM. — Lov[illegible] vienčana glava Trajanova desno.
Z. PONT MAX TR — POT COS II. — Pax sjedi lievo na ge[illegible] manskih štitovih, držeć maslinovu kitu. (851; po Is. 98.)
Cohen II. 30. br. 184. — T. 7.61 gr. — V. 50 fr.

129. Isti novac. — T. 7.71 gr.

230. Isti novac. — T. 7.59 gr.

Govor na njeke primjetbe numismatičkoga lista bečkoga u poslu staro-srbskih zlatnih novaca.

od pravoga člana Sime Ljubića.

U najnovijem svezku bečkoga numismatičkoga lista *(Jahrg. 1874-5 . 389)* stoji članak od njekoga H. E. pod naslovom: „*Gefälschte Serbische Goldmünzen.*“ Budući, da je taj članak proti meni napete mi nameće stvari, kojih ja rekao nisam u nijednih novinah spisih na svjetlo izdatih, a uz to kaže mnogo stvarih, koje ne: toga radi neka mi bude dopušteno, da se u ovom listu, koj moju obranu o onih novcih donio, i za ovo opravdam.

Kaže pisac, da se je već g. 1873 pročulo o našašću množine srbh novaca, *unter welchen auch eine Anzahl von Gold*, te da se je 1873—1874 samo srebrnih donašalo u Beč sve u većih hrpah, ali zlatnih da isti prodavaoci neznadoše ni slovca kazati; te da se jedva premaljećem g. 1875 doznalo, da je knez Milan nabavio komada zlatnih srbskih od careva Stjepana, Uroša i Milutina.[1] Od srebrnih novaca nadjenih na Kosovu nije se ništa donilo u č do druge polovice g. 1874. Prve hrpe prošle su u Biograd i Crnugoru, gdje su i ostale; mnogo kašnje došlo je nješto u Beč, ne nikada na hrpe. Malo ne u isto doba, kad i srebrni, ugledali bieli sviet i zlatni novci srbski, jer prva četiri zlatna još 4 lip 1874 putem ruskoga konsula Jastrebova, onda u Prizrenu, proše u ruke mitropolite srbskoga u Biogradu.

Na ono pako, što pisac kaže uzgredno, da *die Existenz serbischer Goldmünzen bis dahin ganz unbekant war*, obraćam njegovu žnju na ono, što sam o tom rekao u mojoj razpravi „*na obnu pravosti staro-srbskih zlatnih novaca*“ *(Rad Jugosl. Akademije XXIV. Zagreb 1876)*, gdje će naći dokaza u izobilju, da su već vno poznati bili.

[1] Imao je ovako reći i poredati: od kralja Milutina i od careva Dušana i oša; akoprem o zlatnih novcih Uroša nije nikada bilo govora, niti je svieknez mogao takovih nabaviti.

Kaže dalje isti pisac, da se je *im Juni 1875* prikazao Simić kod braće Eggera u Beču, i da joj je ponudio 4 komada zlatnih srbskih novaca; te da na pitanje Eggerovo, *was mit den übrigen Goldmünzen geschehen*, dobi odgovor od Simića: *ein Theil sei von den Museen in Agram und Belgrad angekauft*, a ostali dio, *unter welchem auch die thalerförmigen Goldmünzen*, da se nalaze kod njegova druga, koj se tada bavio u Erdelju. — I ovo nije istina; jer Simić stoprv kašnje, pokle se je s Eggerom razkrstio, dodje u Zagreb. Niti u Biogradu do tada nije prodao bio ni jednoga zlatnoga komada. Zagrebački muzej kupio je u Simića 4 zlatna novca mala i jednu od najvećih spomenica stoprv kolovoza.

Pisac veli jošte, da buduć se Simić srpnja povratio u Beč sa drugovi, i pokazao svoje zlatne srbske novce, *nunmehr wurden die Münzen gemeinschaftlih geprüft, und die grossen, Orden und Medaillen vorstellend* (ali medju velikimi ima i trostrukih perpera), *sehr bald als falsificate erkannt.* — Ovako na prosto odbijati, a ni ma kojim razlogom to odbijanje neopravdati, a navlastito kad oni, koji to čine, neznadu ni pisnuti u našem jeziku, nevriedi ni turske pare. Gdje se radi o znanosti, treba dokazati temeljito svoje tvrdnje; a pošto gosp. H. E. to učinio nije, imamo pravo reći, da sam nezna, što je tim reći htio. U ostalom srbski trgovci u Beču nisu se onda mogli izjaviti, da su već novci bili *von Professor Ljubić in Agram geprüft und für zweifellos ächt erklärt*, jer u ono doba nije jošte ništa meni poznato bilo ni o novcih srbskih zlatnih Simićevih. ni o samom Simiću.

Kaže isti pisac i to, da su tri srbska zlatna novca bila meni poslana od kneza Montenuovo, da jih prosudim, te da sam ja knezu odgovorio, da su *ächt*, i da sam još dodao: *die Spuren früherer Prägung aber dadurch zu erklären, dass die serbischen Goldmünzen auf alte venetianische Zecchinen geprägt seien.* Knez Montenuovo poslao mi je prvi put *dva* takova novca, a drugi put *osam*. Čuvam još danas referate mojih dvaju odgovara na kneza upravljenih, i to za privatnu *samo njegovu* a ne javnu porabu; no u njih nenalazim ni traga o tom, *dass die serbischen Goldmünzen auf alte venetianische Zecchinen geprägt seien.* Moglo se dogoditi, da prepišujući tu poslanicu, štogod mu dodah, čega u mom referatu nema; ali u tom slučaju zahtjevam, da mi se to dokaže. Uza sve to reć mi je ipak, da *die Form der Buchstaben* starih cekina mletačkih mnogo se u načinu i u veličini približuje novijim cekinom austrijskim, na koji se tobož hoće, da su srbski Simićevi pretiskani bili; dočim cekini ma-

rski Karla Roberta i Ljudevita I. u istom predmetu mnogo na-
i onim staro-srbskim.

Što na koncu pisac veli, da oni srbski dukati *waren geprägt auf*
ien österreichische Ducaten aus den Jahren 1853 und 1871; da
srbski trgovci (Simić i drugovi) *verschwanden aus Wien;* da
nedju dukati kneza Milana ima krivih; sve to je iz temelja opro-
nuto u gori napomenutoj mojoj razpravi. A pošto je pisac spo-
nuo „Zastavu", gdje se pisalo o nepravosti Simićevih srbskih du-
a, imao je, da je iskren bio, dodati i to, da sam ja, na koga su
„Zastavine" rieči upravljene bile, odmah u istoj „Zastavi" listom
20 kolovoza 1875 odgovorio.

Ioram napokon ovdje još jedanput *svečano* naglasiti, da ako sbi-
obstoji zlatnih novaca srbskih krivih, da to nisu novci izkopani
Kosovu i Simićem doneseni, nego kašnje u Beču ili u Pešti iz-
ani a Simiću podmetnuti.

J Zagrebu svibnja 1876.

S. Ljubić.

IZVODI IZ ZAPISNIKA
JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Zapisnik skupne sjednice od 28. travnja 1876.

Predsjednik: dr. Fr. Rački; pravi članovi: dr. J. Šlosser, dr. P. Muhić, S. Ljubić, M. Mesić, A. Pavić, Sp. Brusina, dr. Gj. Pilar i dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Odobrena bi odluka matematičko-prirodoslovnoga razreda, da se štampa u „Radu" razprava pr. člana Sp. Brusine *Prirodopisne nauke osobito zoologičke u obće i kod nas"*; — razprava pr. člana dra. Gj. Pilara *„O tragovih oledbe u zagrebačkoj gori"*; — razprava profesora na realci u Pešti Vincenca Borbaša *„symbolae ad Caryophylleas et Melanthaeas florae croaticae"*. — Pr. član dr. Gj. Pilar prijavljuje svoje djelo *„Fosilna flora susedska"*, o kojem bi načelno zaključeno, da se na pose štampa u obliku kvarta; isti se član opunovlašćuje na predradnje, a konačnu odluku o samom štampanju pridržaje si razred.

2.

Na molbu gospodarskoga učilišta u Križevcu, koje moli akademičke knjige, bi odlučeno, da se pomenutomu zavodu u dojduće šalje „Rad" kao što i drugim srednjim učilištem.

3.

Uzimlje se na znanje, da je visoka kr. zemaljska vlada odobrila račune narodnoga doma.

4.

Akademija je primila od c. k. bilježnika Braunendala u Beču knjige ostavljene joj u oporuci pokojnoga Jurjevića.

5.

Uzimlje se na znanje, da je grad Zagreb poklonio gradilište za akademičku palaču na Zrinjskom trgu i da je preuzv. pokrovitelj, kada drugačije nije, pristao na to. Na to bi zaključeno, da akademija pozove grad Zagreb, neka predade u faktični posjed pomenuto

alište. Uz to bi izabran odbor: predsjednik i pr. član S. Ljubić j. Vukotinović, koji će pripraviti gradnju akademičke palače.

6.

Akademija je čestitala poč. članu dru. Fr. Palackomu prigodom tkovanja što je prva knjiga njegove češke historije prije 40 go- a izašla.

7.

Dop. član Hube zahvaljuje akademiji, što ga je izabrala svojim pisujućim članom.

8.

Uzimlje se sa zahvalnošću na znanje, da je presv. gospodja ba- nica Klotilda Vranicani-Buratti poklonila za gradnju akademičke lače zadužnicu od 1300 for. i kamate od 480 for. što je uknji- no na imanje g. I. Rose.

9.

Hrvatsko pjevačko družtvo „Kolo" pita akademiju, da li ona pri- ljuje kakovu svetkovinu za proslavu jubilarne uspomene krunitbe alja Svinimira, očitujuć se ujedno spremnim na sudjelovanje? Aka- mija držeći se svojih ustanova i prema svojoj svrhi proslavit će pomenu krunitbe hrvatskoga kralja Dimitra Svinimira, koja se avila prije 800 god. početkom listopada u Solinu, s javnom sjed- om i čitanjem odnosećim se na onu spomenu.

pisnik sjednice filologičko-historičkoga razreda od 29. travnja 1876.

edstojnik: Fr. Rački; članovi razreda: S. Ljubić, M. Mesić, A. Pavić, dr. L. itler i dop. član I. Tkalčić; drugih razreda: J. Jurković, dr. J. Hanel, Sp. Brusina, dr. Gj. Pilar i dr. P. Matković kao tajnik.

Presv. g. Ivan Kukuljević čita kao gost razpravu *„Hrvati za strijsko-nasljednoga rata"*, o kojoj bi odlučeno da se štampa u adu".

pisnik sjednice filologičko-historičkoga razreda od 13. svibnja 1876.

edstojnik: dr. Fr. Rački; članovi razreda: S. Ljubić, M. Mesić i A. Pavić; ostalih razreda: Sp. Brusina i dr. P. Matković kao tajnik.

Pravi član S. Ljubić čita obznanu *„O carskih rimskih novcih na- nih u Zemunu"*. Odlučeno bi, da se štampa u „Radu". Pošto c. kr. jno zapovjedničtvo kao upravna krajiška oblast o svojem trošku laje tablice svih novaca: zato neka se dodaju i ovoj obznani po- bite tablice, za koje će akademija platiti papir i štampanje.

Zapisnik sjednice matematičko-prirodoslovnoga razreda od 27. svibnja 1876.

Predstojnik: dr. J. Šlosser; članovi razreda: J. Torbar, Lj. Vukotinović, Sp. Brusina, dr. Gj. Pilar; drugih razreda: dr. Fr. Račkí, dop. član I. Tkalčić i dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Predsjednik javlja prežalostnu viest, da je jugoslavenska akademija izgubila smrću počastnoga člana dra. Fr. Palackoga slavnoga českoga historiografa, koj je 26. svibnja o. g. u Pragu preminuo. Predsjednik ujedno javlja, da je brzojavom izjavio na ime akademije dru. L. Riegeru našu veliku žalost nad toli nenaknadnim gubitkom, te da je zamolio dop. člana W. Tomka, da bi akademiju kod sprovoda zastupao. Medjutim dok akademija u svoje vrieme proslavi spomenu nekrologom, pozove predsjednik članove, da ustavši sa svojih mjesta, izjave velikomu pokojniku „slava!".

2.

Pravi član J. Torbar čita razpravu „*O anemometriji s obzirom na vladajuće kod nas vjetrove*", o kojoj bi odlučeno da se štampa u „Radu".

Zapisnik skupne sjednice od 30. svibnja 1876.

Predsjednik: dr. Fr. Račkí; pravi članovi: dr. J. Šlosser, dr. P. Muhić, J. Torbar, Lj. Vukotinović, M. Mesić, A. Pavić, dr. J. Hanel, dr. Gj. Pilar i dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Predsjednik javlja prežalostnu viest, da je jugoslavenska akademija izgubila smrću počastnoga člana dra. Fr. Palackoga, slavnoga českoga historiografa, koj 26. svibnja o. g. u Pragu preminuo. Predsjednik ujedno javlja, da je putem brzojava izjavio na ime akademije dru. L. Riegeru našu veliku žalost nad toli nenadoknadnim gubitkom, te da je zamolio dop. člana W. Tomka da bi akademiju kod sprovoda zastupao. Akademija će u svoje ime proslavit uspomenu Palackoga nekrologom, koj će u javnoj sjednici biti čitan. Medjutim izjavljuje akademija svoju veliku žalost nad tolikim gubitkom što ga je češki narod i slavenstvo u obće osjetilo smrću slavnoga pokojnika.

2.

Odobrena bi odluka filologičko-historičkoga razreda, da se štampa u „Radu" razprava I. Kukuljevića: „*Hrvatska za austrijsko-nasljednoga rata*" i obznana pr. člana S. Ljubića „*O carskih rimskih novcih nadjenih u Zemunu*".

3.

Odobrena bi odluka matematično-prirodoslovnoga razreda, da se štampa u „Radu“ razprava pr. člana J. Torbara: „*O anemometriji s obzirom na vladajuće vjetrove*“.

4.

Prihvaća se predlog matematično-prirodoslovnoga razreda o iztraživanju zemlje god. 1876. (Gl. niže zap. istoga razreda od 12. svibnja.) Ujedno prihvaća se molba prof. Kišpatića glede njegova putovanja u Moslavinu za iztraživanje tamošnjega granita, u koju svrhu mu se dozvoljavaju dnevnice od 4 for. i drugi vozni troškovi.

5.

Prihvaća se predlog, da se muzeju Correr u Mlecih za Cikonjina djela (inscripcije i bibliografiju) dadu 34 knjige „Rada“ i 5 knjiga starih historijskih spomenika.

6.

Pošto je carska arheografska komisija u Petrogradu na molbu akademije poslala joj svoje skupocjene publikacije, prihvaća se predlog, da se pošalju istoj komisiji svi dojakošnji „Radi“ i historijsko-juridički spomenici, koje publikacije imaju se istomu zavodu i u buduće slati.

Zapisnik sjednice matematičko-prirodoslovnoga razreda od 12. svibnja 1876.

Predstojnik: dr. J. Šlosser; članovi razreda: Lj. Vukotinović, J. Torbar, Sp. Brusina, dr. B. Šulek.

Na poziv slav. akademije od 12. svibnja 1876. br. 154 zaključio je III. razred u obziru ljetošnjih iztraživanja prirodoslovnih predložiti:

a) Da se za odiel mineralogički i zoologički odluči svota od 800 for., svakomu odielu posebice 400 for. G. akademik Brusina da može izaslati — kako sam predlaže — u interesu svoga odiela na sakupljanje prirodnina g. Lj. Rossia, te označiv mu potrebitu svotu da se ostatak pridrži na razpoloženje g. akademiku Brusini, ako bude putovao na iztraživanje buduće jeseni.

b) Da se akademiku prof. dr. Gj. Pilaru doznače putni troškovi iz svote od 400 for. mineralogičkomu odielu pridržanih, kada bude htio putovati u interesu svoje struke.

c) Iz zaostatka od 400 for. da se gg. akademikom dr. J. Schlosseru i direktoru Torbaru opredieli putni trošak za physikalna, botanička i entomologična iztraživanja, koja žele ljetos poduzeti; nu točno opredieljenje svote može tek onda sliediti, kada rečena go-

spoda budu u stanju obzirom na službene okolnosti svoje točnije takodjer opredieliti vrieme i obseg svoga putovanja.

d) G. napokon akademiku Ljud. Vukotinoviću za nastavljanje svojih lanjske godine u županiji riečkoj započetih iztraživanja botaničkih tim dodatkom, neka u obće obrati ljetos pozornost svoju na sakupljanje sbirka palaeontologičkih, da se doznači svota od 200 for.

Dotična gg. akademici imadu o resultatu svojih iztraživanja podnieti u svoje vrieme izvješća svoja i sakupljene prirodnine predati narodnomu muzeju.

Zapisnik sjednice filologičko-historičkoga razreda od 3. lipnja 1876.

Predstojnik: dr. Fr. Rački; članovi razreda: S. Ljubić, M. Mesić, A. Pavić, dr. L. Geitler i dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Pošto je jugoslavenska akademija odlučila proslaviti krunitbu kralja Svinimira literarnim načinom, preuzimlje pravi član M. Mesić toj zgodi namienjeno čitanje, koje će se držati u javnoj sjednici ove akademije.

2.

Nekrolog pokojnoga poč. člana dr. Fr. Palackoga preuzimlje pravi član dr. J. Hanel.

Zapisnik sjednice filologičko-historičkoga razreda od 14. lipnja 1876.

Predstojnik: dr. Fr. Rački; članovi razreda: S. Ljubić, M. Mesić, A. Pavić, dop. član I. Tkalčić; drugih razreda dr. J. Hanel i dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Čitana bi razprava dop. člana St. Novakovića: „*Brskovo, Danj i carina u sv. Spasa i putevi s jadranskoga primorja u stare srpske zemlje*“. Odlučeno da se štampa u „Radu“.

2.

Predana bi od istoga člana razprava: „*Stara štamparija za Bugare.*“ Odlučeno da se štampa u „Radu“.

Zapisnik sjednice odbora za izdavanje historijsko-juridičkih spomenika od 17. lipnja 1876.

Predsjednik: dr. Fr. Rački; članovi: S. Ljubić, M. Mesić, dr. J. Hanel, I. Tkalčić i dr. P. Matković kao tajnik.

Prema odluki jugoslavenske akademije, da se jošte ove godine pristupi k izdavanju mletačkih relacija odnosećih se na Dalmaciju i da se izda ove godine prva knjiga od 15 štampanih araka, predloži pravi član S. Ljubić gradju za tu prvu knjigu. Glede gradje, koja bi se štampala u tom zborniku, bi odlučeno, da se uz relacije štampaju samo komisije, a sve drugo da izostane, pošto amo nespada

Nadgled redakcije i štampanja preuzimlje u sporazumku s pravim članom S. Ljubićem pravi član i predsjednik dr. Fr. Rački.

Zapisnik sjednice filologičko-historičkoga razreda od 28. lipnja 1876.

Predsjednik: dr. Fr. Rački; članovi razreda: M. Mesić, A. Pavić, dop. član I. Kukuljević; drugih razreda: dr. J. Šlosser, dr. J. Hanël, Sp. Brusina, dr. Gj. Pilar i dr. P. Matković kao tajnik.

1.

Pravi član i predsjednik dr. Fr. Rački čita razpravu „*Priepisi hrvatskih listina do XII. vieka prema maticam*“. Odlučeno da se štampa u XXXVI knjizi „Rada“.

2.

Isti je član predao nekoliko listina, kojimi se dopunjuje gradja za poviest hrvatsko-slovenske bune 1573, koju je izdao u „Starinah knjizi VII, te kojimi se odmetničtvo Frana Filipovića u isto doba razjasnjuje. Odlučeno da se štampa u „Starinah“.

KNJIGE

koje je jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti sa zahvalnošću primila.

Od c. akademije znanosti u Beču: Das Chloralcyanidcyanat und die Amide des Chlorals. (Aus dem LXXIII. Bande der Sitzungsberichte.) I Abtheilung. März-Heft. Jahrg. 1876. Aus dem berliner Universitäts-Laboratorium von C. O. Cech. Wien 1876.

Od moravskoga zemaljskoga odbora: Mährens allgemeine Geschichte. Im Auftrage des mährischen Landesausschusses. Dargestellt von dr. B. Dudik. VII. Band. Vom Jahre 1278 bis in den August 1306. Brünn 1876.

Od matice slovenske: Letopis za god 1875. — Knjiga prirode, IV. snopič: Botanika in Zoologija 1467 podobami. V Ljubljani 1875.

Od kr. bavarske akademije: Ueber die Beziehungen der Chemie zur Rechtspflege. Festrede zur Vorfeier des Allerhöchsten Geburts- und Namensfestes Seiner Majestät Ludwig II. Königs von Bayern, gehalten in der öffentl. Sitzung der k. k. b. Akademie der Wissenschaften zu München.

Od kr. pruske akademije znanosti u Berlinu: Monatsbericht December 1875. Januar, Februar, März 1876

Od sveučilišta u Christianiji: Postola Sögur. Legendariske Fortaellinger om Apostlernes Liv. deres Kamp for Kristendommens Udbredelse samt deres Martyrdöd. Efter Gamle Haandskrifter udgivne af C. R. Unger. Christiania 1874. — Forhandlinger i Videnskabs-Selskabet i Christiania. Aar 1872. 1873 Hefte Andet, Frorste. Christiania 1873—1874. — Grundstraekkene i den Aeldste Nörske Proces of Ebbe Hertzberg cand. jur. Universitetsstipendiat. Ved Dr. Fr. Brandt. Kristiania 1874. — Enumeratio insectorum norvegorum, fasciculus I. catalogum hemipterorum et orthopterorum continens. Auctore H. Siebke conservatore musei zootomici. Christiania 1874. — Die Aegyptischen Denkmäler in St. Petersburg, Helsingfors, Upsala und Copenhagen. von J. Lieblein. Christiania 1873. — Der Konkelige Norske Frederiks Universitets Aarsberetning for Aaaret 1872 dateret 23 Juni 1873. Christiania 1873. Aarsberetning for Aaret 1873. August 1874. med Bilage. Christiania 1874. — Min Hacrramek ja Baestamek Jesus Kristus odda Testamenta. Kristiania 1874 — Jaettegryder og Gamle Strandlinier i Fast Klippe af. S. A. Sexe. Med Fraesuit. Christiania 1874. — Om Skuringsmaerker, Glacialformationen, Terrasser og Strandlinier samt om Grundfjeldets og Sparagmitfjeldets maegtighed i Norge. II. Sparagmitfjeldet. Af Professor Theodor Kjerulf. Christiania 1873.

Od sveučilišta u Varšavi: Юрій Крижаничъ и его литературная дѣятельность. Историческо- литературный очеркъ Арсенія Маркевича. Варшава 1876.

Od preuzv. g. biskupa J. J. Strossmajera: Studii sulle tragedie di Vittorio Alfieri di Alessandro Tedeschi Roma-Torino-Firenze 1876.

Od matice moravske: Slovanska poezije. Výbor z národního a umělého básnictva slovanskeho v českých překladech. Sestavil a literárními úvody opatřil Frant. Vymazal. V. Brně 1876.

Od prirodoslovnoga društva u Hamburgu: Verhandlungen des Vereines für Naturwissenschaftliche Unterhaltung zu Hamburg 1875. Hamburg 1876.

Od pisca: Ragusa. Cenni storici compilati da Stefano Skurla canonico onorario, professore ginnasiale. Zagabria 1876.

Od dra. Fr. Račkoga: Gradja za poviest hrvatsko-slovenske seljačke bune g. 1573. U Zagrebu 1875. Preštampano iz VII knjige „Starina.“ — Uberior explicatio Doctrinae Christianae composita iussu Clementis P. P. VIII. a Roberto Bellarmino S. R. E. Card. In illyricam linguam iussu Sanctiss. DD. N. D. Urbani P. P. VIII. translata per Joan. Tomcum Marnauitium. — Hrvatska dvorska kancelarija i njezine izprave za vladavine narodne dinastije od dra. Fr. Račkoga. Preštampano iz XXXV knjige „Rada“. U Zagrebu 1876.

Od Нила Попова у Москви: Россія и Европа. Взглѣдъ на культурнія и политическія отношенія Славянскаго міра къ Германо-Романскому. Н. Я. Данилевски. Санкпетербургъ 1871.

Od uredničtva: Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der Indogermanischen Sprachen. Berlin 1875. Band XXIII. (Neue Folge Band III. Heft II. III.)

Od dra. P. Matkovića: Вукъ Стефановичъ Караджичъ. Очеркъ біографическій и библіографическій М. Сревневскій.

Od pisca: Berichte der deutschen chemischen Gesellschaft zu Berlin. Berlin 1876. — Ueber die Amide des Chlorals. — Ueber eine färbende Eigenschaft der Viridinsäure. Von Privatdocent dr. C. O. Cech.

Od zemaljske vlade u Zagrebu: Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Komad 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. (Prvi našastnik) 8 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. — Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije god. 1872/75. Svezak I. II. Zagreb 1875. — Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja osobito za srednja učilišta. Po nalogu vis. kr. dalmatinsko-hrvatsko-slavonske zemaljske vlade sastavio dr. B. Šulek. I. i II. pola. U Zagrebu 1875.

Od matice hrvatske: Antologija pjesničtva hrvatskoga i srbskoga, narodnoga i umjetnoga sa uvodom o poetici. Sastavio August Šenoa a izdala matica hrvatska. U Zagrebu 1876. — Izvanredna putovanja: od zemlje do mjeseca i oko njeseca. Iz francezkoga od Jules-a Verne-a prevedeno na hrvatski. U Zagrebu 1875.

Od učenoga estničkoga družtva: Sitzungsberichte Dorpat 1876.

Od Aug. Šenoe: rukopisi: Jovadin, komedija u 3 čina od Moliera. Preveo ir. Gj. Hidja. — Tarto, komedija u 5 čina (Le tartuffe od Moliera,) preveo ir. Gj. Hidja. — Nemoćnik u pameti (Le malade imaginaire), komedija u 3 čina od Moliera, preveo dr. Gj. Hidja. — Ilia aliti „muž zabezočan“, komedija u 3 čina od Moliera, preveo dr. Gj Hidja.

Od pisca: Ein Beitrag zur Frage: Ueber die Ursache der Eiszeiten, von Prof. dr. G. Pilar. Agram 1876.

*

tutorum Almissi a. 1574.

Od pisca: Dvie radnje o umjetnosti. Priobćuje Dr. Izidor Kršn U Zagrebu 1876.

Od pisca: Отчеты командированнаго министерствомъ народнаг нія за границу съ ученою цѣлію. Н. А. Бодуэна-де-Куртенэ по языковѣдѣнію въ теченіе 1872. и 1873. гг. Выпускъ 1. Каза

Od ruskoga geografskoga „общества: Отчетъ о дѣятельности ю отдѣла императорскаго русскаго географическаго общества за Составилъ правитель дѣлъ А. Д. Антоновичъ. Кіевъ 1876.

Od pisca: I vincoli dell' umana alleanza. Prolusione al corso d e storia dei trattati dato nell' università di Bologna. Pietro Ellero. G

Od pisca: Scritti politici di Pietro Ellero. Bologna 1876.

Od pisca: Dějiny národa bulharského dle původních pramenův. S Jos. Jireček. V Praze 1876.

Od ravnateljstva: Jahresbericht der k. k. Ober-Realschule in das Schuljahr $18^{74}/_{75}$.

Od pisca: Основе српскога или хрватскога језика. Написао . У Београду 1876.

Od ravnateljstva: Programma del i. r. ginnasio superiore di Spa alla fine dell' anno scolastico 1874—75. Spalato 1875.

Od ravnateljstva: Izvještje kr. velike gimnazije u Pečuhu $18^{75}/_{7}$

Od srbskoga lekarskoga društva: Српски архив за целокупне Књига I. (и одељак II. књиге I.) Књига II У Београду 1875. — У лекарског друштва. У Београду 1874.

Od predsjednika: Literarisches Centralblatt für Deutschland. und verantwortlicher Redacteur Prof. Dr. Fr. Zarnke. Nr. 6 (187

Od pisca: Einleitung in das Studium der arabischen Grammatik míyyah des Muh' ammad bin Daud. Arabischer Text mit Ueber Erläuterungen von Ernst Trumpp. München 1876.

B.

INSCRIPTIONES GRAECAE.

a) in lapide.

1.

Ρ Α Σ Τ Ρ Ε Ι Σ Τ Α Υ
Λ Α Κ Η Ν Κ Α Τ Σ Ω Τ Η Ρ
Σ Κ Α Ι Τ Η Σ Φ Α Ρ Ι Ω Ν Ι-
Ε Ω Σ Τ Η Σ Φ Α Ρ Ι Ω Ν Κ Α Λ
Ε Π Ι Τ Α Ι Ε Ρ Α Ε Ι Σ Τ ο Π Ρ Υ Τ
Α Σ Κ Α Ι Τ ο Ν Γ Ρ Α Μ Μ Α Τ Η Κ Α Ι
Ὼ Ν Α Ν Δ Ρ Α Σ Π Α Ν Τ Α Σ ο Μ ο
Π Ρ Ε Σ Β Ε Υ Τ Α Σ Κ Α Ι Τ ο Ν Γ Ρ Α Μ Μ
Π Α Ν Τ Α Ε Ω Σ Α Ν Π Α Ρ Ε Π Ι Δ Η Μ
ο Δ Η Μ ο Σ Ε Π Α Ι Ν Ε Σ Α Ι Δ Ε Α Υ Τ
Τ Η Ν Ε Ν Δ Η Μ Ι Α Ν Ε Ν Τ Η Π ο Α Ε
Μ ο Ν Α Κ Α Ι Α Ξ Ι Α Ν . . . . . Ρ Ω
Δ Ε Κ Α Ι Τ ο Υ Σ Α Ρ Χ ο Ν . . . . . Α Ρ Λ Α
Τ Ω Ι Δ Η Μ ο Σ Ι Ω Ι Μ Ε Τ Α Τ ο Υ Γ Ρ Α Μ
Ν ο Υ Σ Ε Ι Π Ε Ν Τ Α Μ Ε Ν Α Λ Α Α
Κ Α Ι Τ Ω Ι Δ Η Μ Ω Ι Ε Λ Ε Σ Θ Α Ι Δ Ε
Π ο Λ Ι Τ Ω Ν Α Ν Δ Ρ Α Σ Ω Σ Ε Ξ Ε
Ν Α Ι Τ Ω Ι Β ο Υ Λ ο Μ Ε Ν Ω Ι Κ Α Τ /
Τ Α Σ Π Ρ Ε Ι Σ Β Ε Υ Σ Α Ι Ε Ι Σ Δ Ε Λ
Ο Ν Τ Ι Ν Ι Θ Ε Ω Ν Η Θ Ε Α Φ Α Ρ · Η Ω Ν
Β Η Τ Η Ν Τ Ε Π ο Λ Ι Ν Ε Ξ Ε Ι Κ Α
Π Ω Ν Ε Φ Ε Τ Ε Ρ Ω Ν Κ Α Ρ Π Ω . . . Ε
Χ Ρ Η ⊙
Π Ρ Α Ξ Ι Ε Π Η Π Ε Μ Π Ε Ι Ν Π Α
Π Ρ Ο Σ Α Μ Σ Ν Α . . . Π Ε Ι Φ Α Ρ Ι ο Σ
Τ Ω Ν Ο Υ

ς π)ρεσβευτὰς καὶ τὸν γραμ(ματῆ παρὰ τὸν Δρόνο-
ν π)αντα, ἕως ἂν παρεπιδημ(ῶσι, ἐστιάτω ἡ βουλὴ καὶ
ὁ δῆ(μ)ος, ἐπαινέσαι δὲ αὐτ(οὺς, ὅτι πεποίηνται
τὴν ενδημίαν ἐν τῆ πόλ[2] ε(ι ἡμῶν καλὴν καὶ εὐσχή-
μονα καὶ ἀξίαν (ἀμφοτε)ρω(ν τῶν πόλεων. θεῖναι
δὲ καὶ τοῦς ἄρχο)ντας τάδε τ)ὰ εψη[3] φισμένα ἡμῖν ἐν
τῶ[4] δεμοσίῳ[5] μετὰ τ(οῦ γ)ρα(μματέως . . . . .
νους εἶπεν. τ(ὰ) μὲν ἄλλα (καθαπερ τῆ βουλῆ
καὶ τῶ[6] δήμω[7]. ἐλέσθαι δ(ὲ πρέσβεις ἐκ πάντων
πολιτῶν ἄν(δ)ρας (ὡ)ς ἓξ ε(ἰς Δελφοὺς καὶ ἐξεῖ-
ναι τῷ[8] βου(λ)ομένῳ[9]. κατ(άγειν τοὺς αἱρεθεν-
τας πρεσβεῦσαι[10] εἰς Δελ(φοὺς. ἐρωτᾶν δὲ τὸν θε-
όν, τίνι θεῶν ἢ θεᾶ (φαρί(ων[11] (ὁ δῆμος διδοὺς τὰ εὐσε-
βῆ τὴν τε πόλιν ἔξει κα(λῶς οἰκοῦσαν καὶ κο-
πων σφετέρων[12] καρπ(ο)ν δρ[13] ε(ψονται
κρῆ θ(εός)
πραξιέπη(ν[14] π)εμπειν πα(ριον . . .)[15]

Cittavecchiae reperta, nunc aquisitione Zagrabiae in mus
dit Boekh *(Corpus Inscrip. Graec. T. II. p. 984 in Ad
corrigend. n. 1837 a.)*, ego et alii.

---

[1] In lapide τ clare.
[2] In lapide perspicue α loco λ.
[3] Videtur hic in lapide πλα, non εψη. Illud λα clare expressum, τ
[4] In lapide plane τῶι.
[5] Hic etiam δεμοσιῳι perspicue.
[6] In lapide τῶι.

2.

ΦΑΡΙΟΙ ΑΠΟ ΙΑΔ
ΑΣΙΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ
ΣΥΜΜΑΧΩΝΤΑΟΠ
ΛΑ . . . . .

Cittavecchiae reperta, nunc aquisitione ab haerede Petri Nisetić Zagrabiae in museo. Edidit Boeckh *(Corp. Inscrip. Graec. T. III. p. 984 in Addend. et corrigend. n. 1837)*, ego et alii.

3.

ΚΛΕΥΝΙΚΗ
ΕΡΜΑΓοΡοΥ
ΔΕΚΑΤΗΝ Ε[1]
ΑΝΕΘΗΚΕΑΦΡοΔ

Cittavecchiae reperta, nunc aquisitione Zagrabiae in museo. Edidit Boeckh *(Corp. Inscrip. Graec. T. II. p. 984 in Addend. et corrigend. n. 1837)*, ego et alii.

4.

Desuper fovea pro statua.

ΟΡΓΙΛΩΔΗΜΑΡ
ΧΟΥΑΦΡΟΔΙΤΗ
ΔΕΚΑΤΗΝ

Reperta Cittavecchiae, nunc aquisitione Zagrabiae in museo. Edidit Boeckh *(Corp. Inscrip. Graec. T. II. p. 984. in Addend. et corrigen. n. 1837.)*, ego et alii.

5.

. . . . . .
. . . . . .
. ΙΜΟΔΟΚΟΣ : ΔΑΜΟΜΟ . . .
. ΔΕΥΔΑΜ Ϡ Σ : Μ Ι Κ Ρ Ο Σ .
· Η Μ Ο Δ Ο Κ Ο Υ ·
. . .
. .
. . . . . .

Cittavecchiae reperta, nunc dono S. Ljubić Zagrabiae in museo. Edidit Ljubić *(Archiv XXII Bd. Wien 1859.)*

[1] Extant clara vestigia istius literae, forsan ex veteriori inscriptione abrasa, quia hinc inde alia vestigia literarum occurrunt.

6.

ΟΡΟΣ
ΜΑΘΙΟΣ
ΠΥΘΕΟ Σ

Cittavecchiae reperta, nunc dono S. Ljubić Zagrabiae in museo.

7.

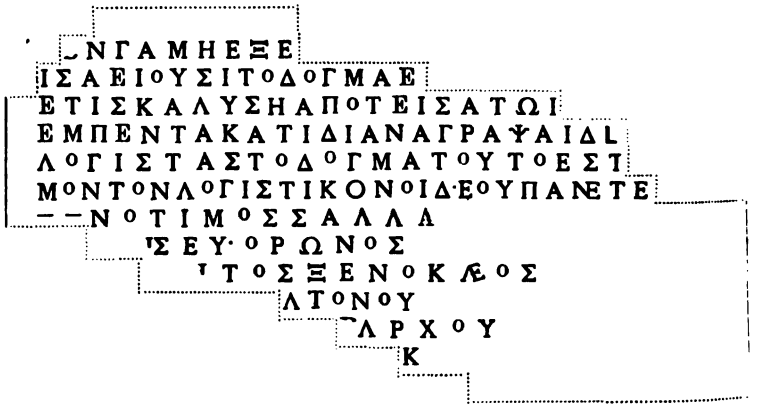

Lectio Boeckhiana:

—ντα μὴ ἐξέ(στω . . . . . το-
ῖς ἀεὶ οὗ το δόγμα . . . . .
ἐ(ὰν) τις κ(ω)λύσῃ, ἀποτεισάτω . . .
εμ πενταχατ(τ)ιδι . ἀναγράψαι (δ)ὲ καὶ τοὺς
λογιστὰς τὸ δόγμα τοῦτο ἐς(τ)ον λογισ-
μον τὸν λογιστικὸν . οἷδε οὐ πᾶν .˜ τε . . .
. . . . νοτιμος Σαλλα .˜
. . . . . ς Εὐθρώνος .˜
. . . . . τος Ξενοκλέος
. . . . . λανοῦ . . . .
. . . . . ἄρχου . . .

Issae reperta. Ex collectione Francisci Lanza in Spalato nunc Zagrabiae in museo. Edidit Boeckh *(Corpus Inscrip. Graec. T. II. p. 12. n. 1834).*

8.

I

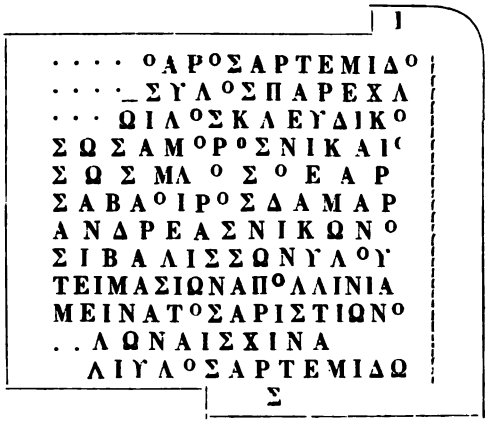

· · · · ᴼΑΡᴼΣΑΡΤΕΜΙΔᴼ
· · · ·_ΣΥΛᴼΣΠΑΡΕΧΛ
· · · ΩΙΛᴼΣΚΛΕΥΔΙΚᴼ
ΣΩΣΑΜᴼΡᴼΣΝΙΚΑΙ(
ΣΩΣΜΛᴼΣᴼΕΑΡ
ΣΑΒΑᴼΙΡᴼΣΔΑΜΑΡ
ΑΝΔΡΕΑΣΝΙΚΩΝᴼ
ΣΙΒΑΛΙΣΣΩΝΥΛᴼΥ
ΤΕΙΜΑΣΙΩΝΑΠᴼΛΛΙΝΙΑ
ΜΕΙΝΑΤᴼΣΑΡΙΣΤΙΩΝᴼ
. . ΛΩΝΑΙΣΧΙΝΑ
ΛΙΥΛᴼΣΑΡΤΕΜΙΔΩ

Σ

sae reperta, nunc ex collectione Vinc. Solitro Spalati Zagrabiae
useo. Desunt aliqua.

9.

ΑΥΡΗ *ascia.*
ΛΙΟCΖΩΙΛ
ΟCΕΠΙΠΟΔΙ
ΩΑΔΕΛΦΩς
ΜΝΗΜΝΗ
CΧΑΡΙΝ
D · M

x collectione V. Solitro in Spalato nunc Zagrabiae in museo.
it Mommsen Corp. Inscr. Lat. III. n. 2227.

b) In tegulis.

1.

Tegula Mitrovicae reperta, nunc dono Ant. Bogetić Zagrabiae in museo.

c) In laminis.

1.

la aenea Sisciae reperta, nunc vero dono Vladoviti Zorac, m patroni, Zagrabiae in museo.

Adde ad pag. 41. Tegulae. Literis prominentibus.

$$\frac{\text{XERPANINF}}{0.13\frac{1}{2}} \Big| 0.2^{3}/_{4}$$

ovicae reperta, nunc dono militis N. N. Zagrabiae in museo. sen Corp. Inscr. Lat. III. p. 472. N. 3749.

Inscriptiones latinae antiquae

Salonis repertae

a

Marco Marulo Spalatensi

collectae et illustratae.

xemplum saec XVI. ineunte scriptum superest nunc odice Vaticano 5249 f. 1—15. Descripsit hunc codi- Jo Lucius Traguriensis, eiusque exemplum servatur e in bibl. Marciana Ital. cl. XI. n. 67. sub titulo *zioni Salonitane antiche raccolte ed illustrate da Marco ulo*, ex quo nos transcripsimus. De Marco Marulo ab- disseruit Joh. Kukuljević *(Stari pisci hrvatski. I. me Marka Marulića. U Zagrebu 1869)*, attamen hunc mentarium neque meminit. Inscriptiones tantum edidit Lucius *(Inscriptiones Dalmaticae Venetiis MDCLXXIII. 4. c. d. c.)*, noviter Mommsenius *(Corp. Inscrip Lat. . III)*, qui pag. 274 subiungit: *musei Papalini titulos ulus descripsit cum fide, etsi versus non retinuit nec cta dedit exempla; utilitas autem syllogae eius in eo ime consistit, quod museum illud et primus descripsit et rum solus.* Nos totum opus damus fideliter sicut in ciano codice Lucii nunc extat, non solum tanquam umentum vetustissimum epigrammatum patriae nostrae, m etiam tanquam praeclarum testimonium Marulanae istriae hisce in studiis.

S. Ljubić.

Salonis.

Hactenus externa tibi interpretatus sum Dominice Papalis charissime, nunc maiorum nostrorum aperiemus monumenta, quae saepe tecum per Salonarum rudera parietinasque vagatus passim iacentia spectavi, et interdum patrii soli nostri quanta quondam gloria fuit mecum revolvens virgilianum illud repetebam:

Fuimus Troes, fuit Illium et ingens gloria Teucrorum.

Qualis enim quantave urbs ista extiterit, quae a Gothis solo equata esse desiit, non modo reliquiae eius testantur verum et veteris historiae scriptorum indicat auctoritas. Nam et Strabo in suo geographiae libro Dalmatarum emporium Salonas esse asserit, ac de ipsis Dalmatiis: ea gens, inquit, annos complures adversus Romanos bella gessit. Plinius quoque Secundus ait: Salona Colonia ab Jadra C. Millia pass.: petunt in ea iura iuribus descriptis in decurias CCCLXII Dalmatae; quos ibi nominatim recenset. Inter eos autem Arstatum meminit, et Italiae quandam populatores appellat. Preter hec in Caesaris comment. relatum legimus, quod M. Octavius cum navibus Salonas pervenerit, ubi concitatis Dalmatis reliquisque barbaris *Clissam* a Caesaris amicitia avertit, conventumque Salonensem quum neque pollicitationibus neque denunciatione periculi promovere posset, oppugnare instituit. Est autem oppidum, inquit, et loci natura et colle munitum. Octavius quinis castris opidum praemere caepit, illi se defendere. Tandem dispositis per muros pueris ac mulieribus, portis egressi, Octavii castra invadunt, expugnantque, deinde et reliqua, cedesque non parva facta est; qui superfuerant, ad naves fugore compellunt. Atque talis fidei talisque in bello virtutis tunc fuere Salonenses nostri. Huc accedit, quod Diocletianus Imp. Salonis natus virtute, rebusque gestis ad Romanorum Imperium meruit promoveri. Deposito deinde Imperio, privatam vitam peregit in patria; et quum Romam ad pristinam dignitatem revocaretur, maluit hic conscenescere privatus, quam Roma imperare, usque adeo coeperat eum amoenitas loci et tranquillum in seccessu ovium. Extat aedificium eius Salonis proximum, quod maiores nostri post urbis eversionem incolere coeperunt, nunc nostrum natale solum est, quod Spalatum appellant, sed etiam ipsum semirutum quidem atque in parte deintegratum, murorum tamen ac turrium pulchritudine, postarumque affabre structarum decore ostendens, qualia etiam illa fuerint, quae vel vetustate, vel inimicorum iniuria defecere. Stat adhuc templum Jovi quondam sacrum, nunc Domio martyri dicatum, magnae turris instar rotunda specie angulatum, cuius murus, ut vides, quadrato

ide rethiculataque structura constat, ordo columnis ingentibus us fulcitur, quibus aliae insident minores, quarum quattuor e mar-re porphyrite cum aliis ad testudinem usque tecti eriguntur ex-ius circa se magnarum duarum et viginti columnarum perystilium bet, et id quidem sinadico marmore nobile. Porro ante templi ina vestibulumque ipsum atrium patet spaciosum columnis gran-us et ipsis e marmore phrygio delatis circumseptum, quibus us impositi fulciuntur ita ut nusquam Romae, tot tantas talesque lumnas uno in loco compositas reperies. E regione templi sacel-m est eodem tempore parique structurae genere elaboratum. Prae-r ista erant et alia tria templa reliquo aedificio, ut apparet, ve-stiora, atque ideo magis diruta; in his tessellarum pictura, qua ornata fuerant alicubi adhuc visitur; extant et chryptoporticus rimae, ita ut non minus miremur subterranea aedificia, quam quae aperto spectantur. Sed ne plura intempestive replicem tibi prae-rtim, qui cuncta quidem et saepe vidisti, et adhuc inspicere (in ntum se delectat antiquitas) non satiaris: vide tandem, quanta re-m humanarum mutatio sit, quanta volumina vel ludibria potius nquam simpliciter indulgentis fortunae nihil usquam firmum ha-tur in terra, nichil stabile, nihil in eodem statu permanens, non bes, non imperia, extra terram igitur extra anni solisque vias quae-nda homini felicitas est, quam pie iusteque viventibus omnipotens us super coelum perennem perpetuamque largitur; sed iam, quod oposuimus, prosequamur.

Salonis.

L LIBVRCIO FELICI · V · ANN · XXIIIL · PATRIA
MIRA FORTITV · DEFEN · INTERFE ET CVM CO
MMV · LACH · RI · AD ROG · DVCT · IVLLIOLA MAR
CELLA · V · PI · POS · T · III · DI · OBIIT ·

Integrum sic:

Lucio Liburcio felici vixit annos XXIII. Patri mira fortitudine fensa interfecto et cum communibus lachrimis ad rogum ducto Iul-la Marcella viro; deest qui: sic tanquam apud historicos et apud etas usurpatum invenies, ut etiam illud (Vrbs antiqua fuit Tyrii nuere coloni), quem dicendi modum eperegesim vocat Servius. ic igitur quatuor et viginti annos natus pro patriae salute fortiter gnando occubuit, dignusque visus est; cui a civibus cum lachri-is iusta persolverentur, eo amisso et iam sepulto uxor prae animi stitia his tantum dies supervixit, posteris relinquens non minus

certum sui erga virum amoris testimonium quam Getharum feminae, quae super mortua coniugum corpora interfici simulque sepeliri expotisse feruntur. Potest, quod esse audacior, quae se perimendam sponte offert, sed non ista amantior, quamvis doloris extinxit. Huiuscemodi exemplum in adolescentia nostra vidimus Dominice, Perinae consobrinae tuae, quae Georgio marito a Turcis interfecto moerore superata efflavit animam. Tunc ego, amborum sortem miseratus, tale (ut et tu meminisse potes) illis apposui epitaphium adhuc Tydei praeceptoris mei scholam frequentarem.

Ausus confertos incurrere Georgius hostes
ipse suos casus sanguine sparsit humum
Hoc potuit lethum perferre Perina mariti
hic domum nimio victa dolore iacet.
Haec quicunque legis saevae maledicito dextrae
Una quae fecit caede perire duos

Sed certe casus hic in Perina tua eo mirabilior, quod nondum annum cum illo exegerat, cuius mortem tam impatienter tulit.

Salonis. 2.

P · FVNDANIVS PHILOLOGVS AVGVSTAL ·
T · F · I · SIBI ET FVNDANIAE · EGLOGI LIB ·
ERT · ET VXORI · ZOSIMVS ET FELIX LIBE
RT ET HERED FACIVND CVR ⁘ —

integrum ita:

Publius Fundanus Philologus Augustalis testamento fieri jussit sibi et Fundaniae Eglogi libertae et uxori Zosimus et Felix liberti et heredes faciundum curarunt.

Philologus augustalis officii nomen fuisse conijcio ab Augusto concessi. Philos enim graece latine amorem sonat et logos ratio vel oratio dicitur, ut quasi procurator alicuius Caesaris Augusti sit, qui eius rem curet et expensi acceptique rationes in provincia dispungat atque cognoscat.

Salonis. 3.

D · M
PANES FILIAE INFELICISSIMAE
TTT · P · A · F ·

hoc est:

Panes filiae infelicissimae Tertullae Parens afflicta fecit; ut sit Panes mater et Tertulla filia, utriusque enim nomen fuit exprimendum. Tertullam autem in quibusdam epitaphiis integre descriptam

legi, quorum adducor, ut credas hoc loco pro tria T. Tertullam significari.

Salonis. 4.

D M
CASSIO MINERBINO DEF ANN · XLVII
AEL SVPERA CONIVX MARITO INCOMP
ARABILI CVM QVO VIXIT ANN XXVII B · M ·
ET SIBI

DEF. ANN. defuncto annorum, ANN. annos, B. M. benemerito. Coniux observandum sicut hic, ita in aliis multis legi non coniunx, nam neque in obliquis Lt. n. dicitur enim coniugis, coniugi, coniugem, non coniungis, coniungi, coniungem.

Salonis. 5.

C · CLODIVS FELIX IIIIII VIR AVG · V · F · SIBI
ET · CLODIAE PRIMIGENIAE FILIAE POS
TERISQ · SVIS

hoc est:

Caius Clodius Felix sex vir augustalis vivus fecit; caetera integra sunt. Diximus sexviratum in provinciis esse. Primigeniae filiae nos dicimus primogenitae, sed et grammatici ea primigenia verba vocant, quae per se inventa sunt, nec aliunde derivantur. Non igitur incongrue sicut primogenitos ita et primogenios dixerimus illos, qui primo nati sunt.

Salonis. 6.

D M
ISICIAE FIRMINAE CONIVGI FL · FO
RTVNATVS MARITVS · B · M · P · D · ANN
P · M · XXX V

legendum sic:

Isicciae Firminae coniugi Flacius Fortunatus maritus banemeritae posuit defunctae annorum plus minus enim erat, sive parum plus sive parum minus aetatis haberet, quando vita decessit.

Salonis. 7.

L POMPONIVS EXTRICATVS · V · F ·
SIBI · ET SVIS ET COPPIO VIVIANO
AMICO B · M · IN FR · P · VI · IN AGR
P · VI

L Lucius, V. F. vivus fecit, B. M. benemerito, IN. FR. VI. IN AGR. P. VI. in fronte pedes VI in agro pedes VI. In his declaratur eius iuris locus circa sepulturam, ut alibi diximus, ne quis eum sibi vindicet occupareque contendat.

Salonis. 8.

DEP · IVLII ZACONI DIE · IIII · NONAS
NOVEMBRES · DECIANO
ET CEREALE COSS
FL · IVLIVS ZAGONVS ET AVRELIA MERIA
CONIVX EIVS · HOC SARCOPHACVM SIBI
VIVI POSVERVNT SI QVIS PST NOSTRM
PAVSATIONEM HOC SARCOPHACVM APE
RIRE VOLVERIT INFERA ECCLESIAE SALO
NARVM
CENTILIBRAS QVINQVAGITA

DEP. depositio, COSS consulibus, FL Flavius. Pausationem i. requiem; pausa enim, ut Nonius ait, requies est. Inferat inquit ecclesiae Salonarum centilibras L; ex hoc patet, iam tunc christianos fuisse Salonis, ecclesia enim christianorum est, non infidelium. Centilibre quoque novitium monetae genus non vetus. Sarchofagus autem, ut Plinius ait, lapis est fissili vena corpora defunctorum condita in eo absumi constat intra quadragesimum diem, ideo nomen habet a carne edenda, *sarks* enim caro est et *fagein*, edo; hinc quidam sarcophagum pro sepulcro usurpant; quod autem hic scribitur sarcophacus manifestum est in multis c. loco g. usurpari.

Salonis. 9.

DIS SVRIS
C · ALBVCIVS · CL RESTiVTVS

Hunc Syrum fuisse arbitror, et quum egestasset, a suis diis se restitutum ratus, votum solvit. Syri autem et Egyptii animalium effigies adorabant, et magis, ut Pomponius inquit, ipsa animalia. Apim praesertim, hoc est bovem nigrum certis maculis insignem et cauda linguaque dissimilem aliorum. CL. clementem.

Salonis. 10.

D M
ATANIA MARCIA MARCELLAE
FIL DEF ANN VIII

hoc est filiae defunctae annorum octo.

Salonis. 11.

D M
RAECIAE MARCIAE APLIVS KARVS
MARITVS · P · posuit.

Salonis. 12.

IMP · CAES · MA · AVR · ANTONINO AVG
PONT · MAX · TRIB POT · XXIIII
P · P · COH · I CXↃ · DEL · SVB · CVR · GRANI
FORTVNATI TRIB · COH · EIVS · MVRI · P ·
DCCC IN HIS TVRR VNA

legendum ita:

Imperatori Caesari Marco Aurelio Antonino Augusto Pontifici Maximo tribuniciae potestatis quater et vigesies positi per cohortem primam mille Delmatarum sub cura Grani Fortunati Tribuni cohortis eiusdem muri passuum octingentorum in his turris una. Hunc Imperatorem fuisse reor Marcum Aurelium Antoninum cognomento Verum, qui post Titum imperavit annos XVIIII mensem unum, quo in Germania adversus Quados pugnante, exercitui siti oppresso pluvia, ut Eusebius refert, divinitus missa prestitit potum. Germanos autem et Sarmatas fulmina persecuta sunt. Extant eius literae, ut idem testatur, quibus ipse confessus est, pluviam illam, quae tunc contigit, precibus militum christianorum fuisse impetratam. Hic Commodum filium regni consortem fecit, cum eo de hostibus triumphavit, multam largitus est pecuniam, quae fisco debebatur, debitoribus remisit, legum veterum severitatem novis constitutionibus temperavit. In editione ludorum centum simul leones exhibuit. In Pannonia malo periit, Commodo filio relinquens imperium. Ab hoc igitur missa fuit Delmatarum cohors ad aedificandum murum Salonarum, cuius fundamenta adhuc extant ingentibus saxis posita prope fluminis ripam et inde ad maris littora Tragurium versus longo admodum ordine tendentia. Delmatarum autem virtus ex eo declaratur, quod primae cohortis fuisse memorantur. Prima quippe cohors caeteras et numero et dignitate superabat. Quam rem, ut melius intelligas, paulo plenius explanabo. Legio una ex sex millibus peditum centum addictis et septingentis triginta equitibus constabat. Ea dividebatur in cohortes decem. Prima cohors cum Imperatore erat circa vexillum, habens mille centum et quinque pedites centum et quadraginta duos equites. Secunda vero cohors quingentos et quinquaginta duos pedites, sex et sexaginta equites habuit. Hunc eundem numerum re-

*

liquae cohortes habuerunt, ex his decem cohortibus, quoties prelium immineret, duae acies ordinabantur. In prima acie prima cohors dextrum cornu tenebat, quinta levum, tertia locum medium, circa quam secunda et quarta erat. Idem ordo secundae post primam aciei fuerat, idcirco igitur primae cohortis Delmatae fuere, quia et corporis robore et animi magnitudine alias antecesserant. Inscriptio autem ista indicat sub quo Imperatore et per quos murus istae cum turri fuerat aedificatus, ex quo etiam conjici posset, urbem ipsam non ita amplam tunc fuisse, quum a M. Octavio Pompeiano ut oppugnata, tunc etiam quidem loci, nam et colle munita dicitur, quia latus montis occupabat; postea vero cum muro hoc, de quo loquimur, in tantum fuit dilatata, ut maior pars eius in planitie quam in clivo sedisse appareat.

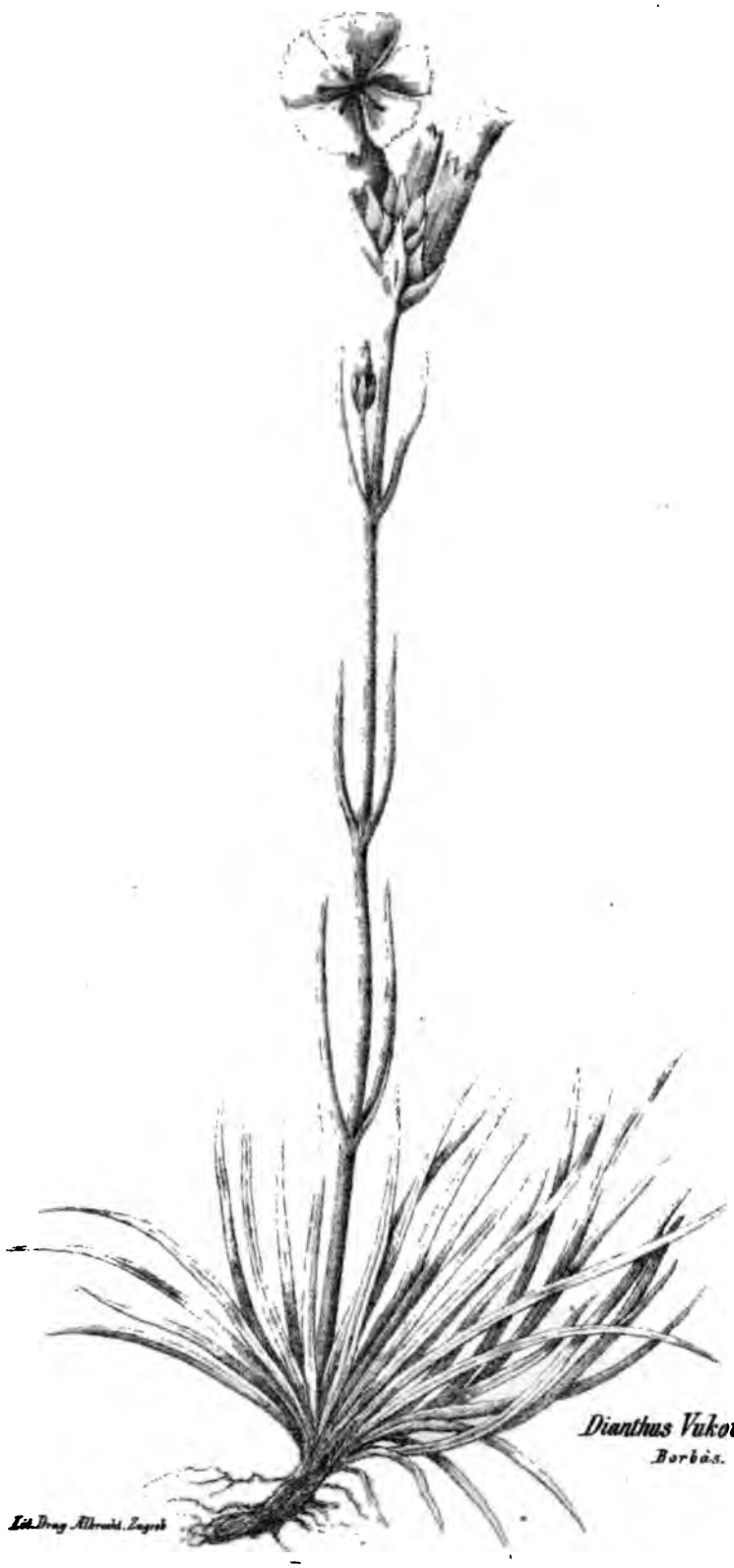

Dianthus Vukotinovićii.
Borbás.

Lit. Drag. Albrecht. Zagreb

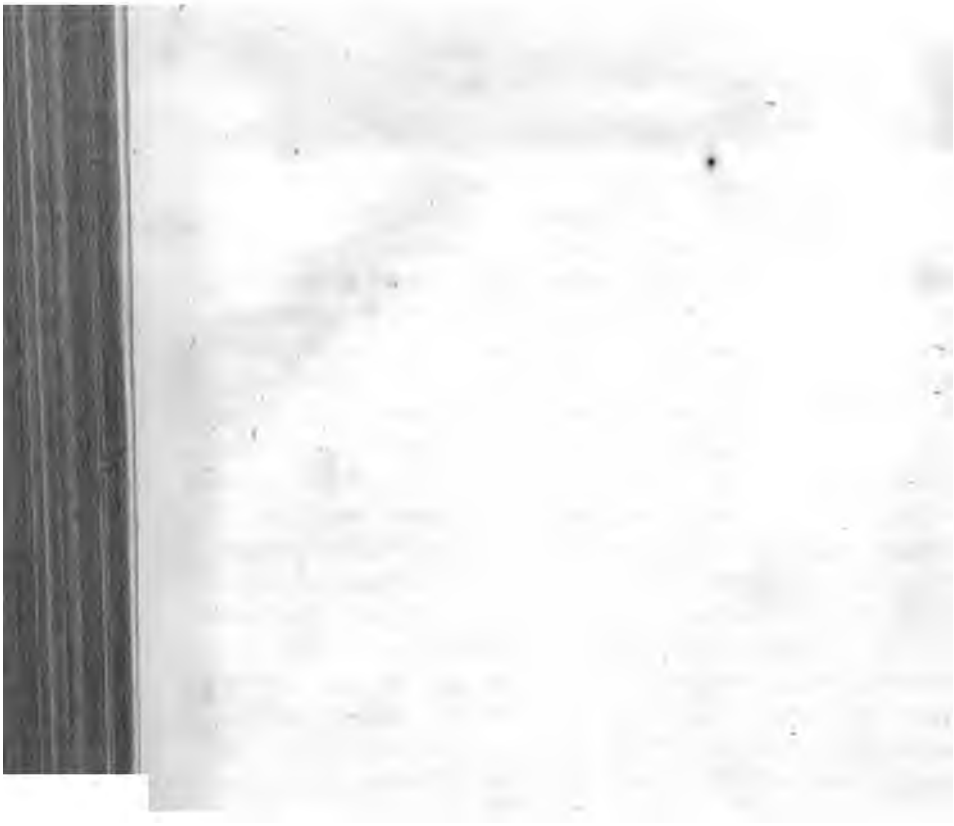

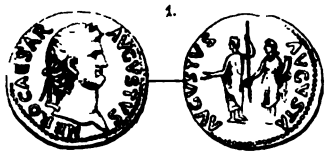
1.
2.
3
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.
11.
12.

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Knjiga XXXVII.

U ZAGREBU 1876.

U KNJIŽARNICI LAVOSLAVA HARTMANA NA PRODAJU.

Sadržaj.

Strana

Brskovo, Danj i carina u svetoga Spasa i putovi s jadranskoga primorja u stare srpske zemlje. Od prof. Stojana Novakovića 1

Stara štampanja za Bugare. Od Stojana Novakovića 29

Gradja za slovinsku narodnu poeziju. Od prof. V. Jagića 33

Franjo Palacky. Od dra. J. J. Hanela 138

Književna obznana:

„Notizie naturali e storiche sull'isola di Veglia, compilate dal dr. Giambatista Cubich. Trieste 1874.“ Od Šime Ljubića 186

Drugo otvoreno pismo g. dru. J. Hanelu 203

Svečana sjednica jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 25. studenoga 1876 205

Spicilegium monumeutorum archaeologicorum in terris quas Slavi australes incolunt repertorum. Od S. Ljubića. (Konac.) 91

Brskovo, Danj i carina u svetoga Spasa
i
putovi s jadranskoga primorja u stare srpske zemlje.

Prilog ka geografiji zemalja srpskih srednjega vijeka

DOPISUJUĆEGA ČLANA PROF. STOJANA NOVAKOVIĆA.

Čitano u sjednici filologičko-historičkoga razreda dne 14. lipnja 1876.

Izdanje nekolikih knjiga, u kojima su obilati izvori za historiju, kao što su Miklošićeva Monumenta serbica 1858, Pucićevi Srpski spomenici iz dubrovačke arhive, Biograd 1858, Acta archivii veneti, nastojanjem Srps. uč. družtva a trudom Dr. J. Šafarika u Biogradu I 1860, II 1861 izdata, po tom Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, koja trudom Ljubićevim od 1868 izdaje jugoslavenska akademija, a naročito Daničićev izvrsni Rječnik iz književnih starina srpskih, Biograd 1863—64, kojim su tolike tamne stvari objašnjene i koji je svjetionik, bez kojega bi pristup u mnoga pitanja bio ili mučan ili nemogućan — učiniše čitavu epohu, naročito u pogledu na kulturno-historička istraživanja o starom životu srpskom, da nikako i ne pominjem onu ogromnu korist, koja je iz tih djela potekla za ostale historičko-filologičke studije. Kao prvi jači plod ovih prethodnih radnja u pomenutom pravcu mislim da se slobodno mogu spomenuti studije Č. Mijatovića „O financijama srpskoga kraljevstva“ u Glasniku XXV i XXVI i „Studije za historiju srpske trgovine XIII i XIV vijeka“ u Glasniku XXXIII, XXXVII i XXXVIII. Tu se valjda prvi put u cjelini pisalo o putovima kroz stare srpske zemlje, o gradovima, dvorovima, odijelu, nakitima, običajima itd. što sad toliko interesuje jevropsku nauku pomenutoga pravca. Gore spomenuta djela učinila su, da se na kulturno-historička ispitivanja ostalih naroda mogla nastaviti naša

ispitivanja, i da su se resultati rada srećnijih zemalja, u kojima je izvora dosta i sačuvano i izdato, mogli primijeniti i na naše prilike, te tako prvi put historički pokazati samo stanje našega naroda u njegovo najcvjetnije vrijeme u srednjem vijeku.

Čudnovato je pogledati na tok razvoja u gragjenju i razgranavanju pojedinih nauka ili pojedinih ogranaka njihovih. Čim se u nekoj mjeri nagomila izvjesna gragja, ona draži na sistematično obdjelavanje. A čim sistematično obdjelavanje, koje se nikad ne može proći bez konjektura manje ili više smjelih, predstavi u izvjesnom obliku crte u pregjašnjoj neuregjenoj i nesistematisanoj gragji rasturene — odmah se radnja na novo upućuje na razmatranje pojedinih punktova, pažnja se koncentrira oko pojedinih pitanja, i tako se pribira gragja za potrebu novog još potpunijeg sistematisanja. Tako napreduje nauka.

I mi hoćemo povodom studija Mijatovićevih o trgovini i komunikacijama srpskih zemalja sa jadranskim primorjem da uzmemo na oko neka pitanja, koja su poslije njegova rada tamna ostala, te se i danas o njima u našoj naučnoj literaturi malo zna. Ta su pitanja:

a. Gdje je bilo trgovačko mjesto Brskovo;

b. Neki rimski putovi po starim srp. zemljama;

c. Pristaništa na jadranskom primorju i putni pravci od njih u srpske zemlje.

Radi pribrane gragje svekoliko je u samim člancima nešto drukčije podijeljeno, te će istraživanje ići u prvom članku o Brskovu, o drugom o Danju i njegovim komunikacionim pravcima, u trećem o cjelini srpske mreže putova s primorja u unutrašnjost.

I.

1. Brskovo (Брьсково) ističe već Daničić u svome rječniku, govoreći za nj, da je „znatno mjesto trgovačko, na koje je išla trgovina iz Dubrovnika“; i navodeći više primjera, koji su u njegovoj knjizi svakome pristupni, ne upušta se u odregjivanje njegova položaja. Č. Mijatović (Glasnik 33, 233 i d.) pokušava, da razmrsi pitanje o položaju Brskova. Tako govori, „kako se od trgovačkih mesta u našim spomenicima najradije i sve do kraja četrnaestog veka najčešće spominje Brskovo“; pominje, „kako se iz dubrovačkih Stat Rogatorum vidi, da su Dubrovčani često slali svoje poklisare u

Brskovo"; kako se „u jednom spomeniku mletačkom od 1309 godine u vreme kralja Milutina spominju perperi brskovski" iz čega se vidi, „kako je Brskovo bilo važno trgovačko mesto"; kako se i prije toga, godine 1282 spominju novci brskovski, jer ih te godine mletačka vlada „proglašava za lažne, izdajući u tom smislu naredbe knezovima zadarskom, dubrovačkom, konsulima dračkom, kotorskom i apuljskom". Prof. S. Ljubić u svome djelu Opis nov. jugosl. XX spominje rudnike „srebrne u Rudniku i blizu Brskova i izričući da je to „Kruševo blizu Diokleje" ističe, kako je tu bila „kovnica srebrnih groša srbskih u mletačkih spomenicih za kralja Stjepana Dragutina" i kako se sámo to mjesto spominje u dubrovačkom zakoniku od 1272 i u ugovoru sklopljenu 5 lipnja 1279 megju Dubrovčanima i Kotoranima. Rudnik Kruševo blizu Brskova spominje i Mijatović (Glasnik 33, 236) kao slavni rudnik srebra, za koji misli „da je imao još dosad dovoljno neocenjeni uticaj na ekonomni razvitak gornje Zete", pa nastavlja, da „što Kruševo samo nije dostiglo onoliku trgovačku važnost, kakvu je imalo n. pr. Novo Brdo, tome mora da je uzrok baš u toj okolnosti, što je u njegovoj najbližoj okolini već postojala stara *trgovačka varoš*, koja se već odavno načinila središtem za sticaj trgovaca, te je tako reći pred vratima Kruševa bila već gotova probitačna pijaca za njegovo srebro". Odmah za tim po Ljubićevim Listinama iz 1318 navodi Mlečića zlatara Blaža, koji je u Brskovu šestnaest godina svoj zanat radio.

Istakavši ovako sve što je važnije za trgovačku i kulturnu karakteristiku Brskova prijeći ćemo na ono, što je za nas ovdje najglavnije, na govor Mijatovića o položaju. On kaže (Glas. 33, 234), da ni na novijim ni na starijim kartama, koje su mu pristupne bile, nije mogao naći toga mjesta, niti se po raznim putopisima koji opisuju srpske zemlje mogao namjeriti na koga, da ga spominje. Za tijem kao odgovor na postavljeno pitanje meće opće resultate: da je ležalo *negdje na putu* iz Dubrovnika u dalju unutrašnjost srpskih zemalja, *ali ne baš tako*, *da se na nj moralo udariti*, jer se ostavljalo da se dubrovačka kuplja mogla nositi i mimo njega; da na pošljetku ono nije moglo biti daleko od Dubrovnika i Kotora, i da ga na svu priliku treba tražiti negdje u južnome kraju Bosne i Hercegovine, jer su samo taj kraj držali Turci još 1399 god. itd. Navodeći „da je Zeta ili Diokleja bila prva srpska oblast, koja se bogatstvom i civilizacijom pre sviju ostalih krajeva srpskih podigla"; navodeći dalje, kako je Mlečićima u brskovskim perperima vladika crkve sv. Mihaila (a to je dukljanski ili zetski) isplatio štetu nekakvu,

koju su njegovi ljudi mletačkom nekakvom brodu učinili, pa izvodeći, da je crkva sv. Mihaila mogla biti ili u Brskovu samom ili blizu njega, Mijatović izvodi kao resultat, da po njegovom mišljenju svima tim znacima najbolje odgovara *okolina stare Duklje*. „Ako Brskovo nije baš isto što i Duklja, a ono je na svu priliku negdje tu blizu. Ne može biti da je stara Duklja propala tako, da joj kao mestu traga po našim spomenicima nema. — — Duklja ili Dioklitija kao predelno ime zadržalo se po našim spomenicima. Ali kao naročitog mesta nema ga ja mislim. Kao god što se predelno ime Dioklitija malo po malo sa svim zamenilo narodskim imenom Zeta, tako se i ime naročitog mesta Duklje moglo zameniti naročitim imenom Brskovo". Na kraju završuje: „Na kratko po svima znacima sadašnjeg materijala ja mislim, da je Brskovo glavno trgovačko mesto gornje Zete, da mu se ime danas izgubilo u nekom drugom (Beri?! Podgorica?!)." Kasnije u Glasniku 38, 82 govori isti pisac: „Ima i drugih spomenika, iz kojih se vidi, da je Brskovo kroz ceo XIII vek a na svu priliku i u XIV sve do Dušana glavni *trg za so podalje malo od mora*".

Ljubić, kao što vidjesmo, izriče vrlo apodiktično kako je Brskovo — „Kruševo blizu Diokleje". Blizinu Kruševa staroj Diokleji ističe i Mijatović kao dokaz, da je Brskovo na tom kraju; ali ja ne znam za sad (a oni nigdje ne kažu) otkuda je crpeno to znanje, niti mogoh naći traga kakvom Kruševu blizu Diokleje.

Mijatovićevo razlaganje o položaju Brskova u glavnome uzeto ima dosta istine u sebi; ali kako mi stavljamo sebi za zadatak, da kritikom sviju podataka stvar potpuno (bar koliko je mogućno) na čisto izvedemo, to ćemo naprije negativnim putem preduzeti kritiku ovih podataka.

Tako prvo hipoteza Mijatovićeva, da je Brskovo potonje srpsko ime za staru Duklju, ne može se osvjedočiti. Dioklitija je književno ime za Zetu, a kraj je taj u srpsko vrijeme vazda imao narodno ime Zeta, kao što svjedoče spomenici.[1] Za same razvaline rimskoga i na svu priliku i srpskoga grada[2] živi još ime *Dûke*, (Vidi Rječnik Vukov pod tom riječju) i Vuk govori, da su to „zidine u kutu izmegju Zete i Morače (gdje se ove dvije vode sastaju) od staroga grada Diokleje". Treba s tijem isporediti, što još piše Vuk pod Duklijan i Dukljan. Ja mislim da je i samo ime Duklja poznato.

[1] Vidi u Danič. Rečniku Дюклития, Дюкля, Зета.
[2] Vidi Dentonov putopis po Crnoj Gori, Vila 1867, 139.

Božidar Vuković se pisao отьчьствомь оть Диоклитиѥ a bio je iz Podgorice, kao što sam napominje.[1] Neka je dakle i istina što Hecquard u Historie et description de la haute Albanie 72 govori, da je Podgoricu u XV vijeku osnovao sultan Murat,[2] opet se vidi, da se ona vezivala za staro ime Duklje. Kralj prvovijenčani kazujući da je ocu Nemanjinu mjesto rogjenja Dioklitija, kazuje za Nemanju da se rodio на мѣстѣ рекомѣмь Рыбница. A Podgorice eno na rijeci Ribnici. Oba su dakle mjesta mogla stajati u ono vrijeme, i ni traga nema od pomena kakva velikog trgovačkog mjesta na tom kraju. Sultan Murat sigurno je samo *grad* sazidao, i tako treba razumjeti ljetopisca gdje govori pod 1485: сьзида царь (Моурать) Подьгорицоу оу Ζети. Glas. X 275., pa se moglo tijem povodom promijeniti staro ime Ribnice u Podgoricu, koje ime i danas traje. Jasno je dakle, da se tu nigdje ne može tražiti trag Brskovu, i ono mora biti na kome god drugom kraju.

Ostale premisse, na kojima bi se mogla osnivati taka hipoteza, padaju još lakše, jer nijesu ni ovoliko precizovane. Što je episkop crkve sv. Mihaila 1309 godine plaćao naknadu Mlečićima u perperima brskovskim, ne mora značiti, niti da je on sjedio u Brskovu, jer je crkva sv. Mihaila i episkopija njegova bila u to vrijeme na ostrvu Prevlaci u kotorskom zalivu,[3] niti da je bio blizu, jer je malo čas navedeno, kako su brskovski novci progonjeni po svima pijacama istočne strane jadranskog mora; svud su dakle bili poznati. Što se u pismu Stefana Prvovjenčanog i u ugovoru izmegju Dubrovčana i Kotorana od 1279 spominje Brskovo kao trg za vino i med, čini mi se da bi nam moglo biti uputstvo da ga ne tražimo nigdje u nagibima planinskim k moru i jezeru skadarskom, jer tu bi mučno moglo trebati vino kotorsko i dubrovačko. Stat. Rogatorum govoreći de salario nunciorum veli: Rasciam a Bresqua in antea (citat u Glas. 33, 233). To će reći, da Brskovo nije u Zeti, kad se držimo te strane primorja, nego negdje na granicama „raških" t. j. unutrašnjih srpskih zemalja, pošto je Zeta i primorje uvijek lučeno od raških zemalja, a tu su razliku Dubrovčani dobro poznavali. Po blizosti Kruševa mi ne možemo ništa tražiti, jer ni za nj ne znamo ni koliko za Brskovo, a nepoznato se samo po poznatom može tražiti.

---

[1] Dan. Rječn. Диоклитиꙗ.

[2] O tome i naš ljetopisac u Glas. X. 275.

[3] Članak episk. G. Petranovića u Šematismu episk. boko-kotorsko-dubrovačke za 1874 i u istoj knjizi za 1875; Dučić u Glasniku 42, 168 i d.

Na pošljetku što se navodi pismo dubrovačke arhive štampano u Pucićevoj zbirci od 10 Dek. 1399, ono bi moglo biti dokaz samo u toliko, da je Brskovo bilo na jugu, prem da su u to vrijeme Turci pod Bajazitom veoma bili stijesnili Srbe, te ih je moglo biti i mnogo sjevernije.[1] Ali iz Ljubićevih Listina mlet. arkiva vidimo da oni zaista u prvoj poli 1400 godine napadaju na gradove zapadne strane planina što luče stare raške zemlje od Zete i primorja arbanaskoga. Sama Pucićeva zbirka dubrovačka ima jedno pismo od 3 Okt. 1399, ranije dakle od onoga pregje navedenoga, u kome Dubrovčani javljaju Radiču vojvodi, da se Turci kupe „u Srbljima na Zetu i drugojdje, da ne vjemo kudje". S tijem se sa svijem dobro slaže mletačko pismo u Listinama IV pod br. DXC gdje se spominju Skadar i Drivast samo kao *napadani* od Turaka. Vrijedno je zapamtiti, da je napad išao samo na Drivast i Skadar a ne na Lješ, te kao da nijesu prelazili na južnu stranu Drina. Po tome je izvjesno, da je Brskovo bilo negdje u pravcu linije Zete, Skadra, Drivasta, ali na istočnoj strani planinskoga vijenca, koji se pored jadranskoga primorja diže. A isto dubrovačko pismo upućuje nas još više nekolikim riječima, gdje govori turskome poglavici: **зна каша милость како си обѣтовалъ за трьговьце кои идоу на Брьсково, како да нимь нѣ разѣ ѥдина царина**, i malo dalje: **како ѥ воѥвода рекалъ за трьговьце наше кои идоу на Брьсково, да нимь ѥ ѥдина царина на Брьсково.** Pucić I. 27. Smisao je tih riječi, da je Brskovo na nekom glavnom putu jedno od carinskih i trgovačkih mjesta. Držim da je s ovijem u svezi pismo carice Milice, koje bi se moglo metnuti u 1403—5, kojim (Mon serb. 264) pripovijeda, kako je pohodivši Dečane našla sve „požeženo i oprovrženo, metosi oteti i bliz zapustjenija postigše", te je sve to na novo povratila u stari red. Ovo je bilo poslije poraza Bajazitova. Nije li i to jedna biljega u putu turskom na zapad k Skadru i možda Brskovu? Nek se upamti, jer će poslije objašnjenje samo doći.

Iz ovoga istraživanja može se uz negaciju nešto i potvrditi.

Brskovo niti je Duklja ni Podgorica, niti ikakvo mjesto u tome kraju, niti u opće u primorju skadarskome, niti na skadarskom jezeru. Brskovo je trgovačko mjesto na istočnoj strani primorskoga planinskoga vijenca na nekakvom velikom putu i na granici raških

[1] Ljetopisac u Šafarika Památky pod 1397 pripovijeda propast Turaka u Bosni, a to isto Konstantin filozof u životu despota Stefana, po Jagićevoj ediciji Glasnik 42, 270. U istoga pisca na str. 271 pripovijeda se, kako su Turci dolazili do Zemuna, Mitrovice i ugarskih strana.

ili srpskih zemalja (u tješnjem smislu riječi). Brskovo je na pošljetku negdje od Skadra i Drivasta preko planina na istoku.

2. Osim ovih pozitivnih dobitaka, koje smo mogli negacijom istragati, imamo jedno mjesto u Miklošićevim Mon. serbica, koje nam postaje upravo dragocjeno, i dolazilo bi da podupre sve što je dovdje pronagjeno. U darovnoj diplomi kralja Dečanskoga manastiru Dečanima stoji: **такожде и Прокопиꙗ Богдановикꙗ сь братномь и сь селомь сь Палежи и сь вьсѣми мегꙗми оу брьсковьскои жоупѣ.** Mon. serb. 96. Ako i ne bude danas nigdje traga samome imenu Brskova, biće traga kolikoga god onolikim ostalim selima, koja se spominju u Dečanskoga diplomi. Kakav dobar topografski rječnik ili opis onoga kraja mogao bi silno posao olakšati: ali ko će se čuditi što danas za one krajeve ni takoga rječnika ni kakve dobre topografske karte nema? No nijesmo htjeli ni toga radi klonuti. Upotrebili smo ono što smo mogli naći u literaturi kao izvor za topografsku studiju onoga kraja, koji je nekad bio vlastelinstvo manastira Dečana. Djela ćemo odmah ovdje navesti za to, što je potrebno, da uz njih odmah navedemo znake skraćenja, kojima ćemo se kratkoće radi služiti pri topografskome istraživanju u koje treba da ugjemo.

Duč. C. Црна Гора. Биљешке архим. Н. Дучућа. Биоград 1874 u Glasniku XL.

Duč. O. Članak „Крштење потурчењаках у Васојевићима од 1825 до 1857 године“ u Orliću crnogorskom godišnjaku za 1866.

Jur. Дечанскій првенацъ. Одъ Гедеона Јосифа Юришића Н. Садъ 1852.

Mil. Путопис дела праве (старе) Србије. II свеска. Од М. С. Милојевића. Београд 1872.

Milić. Članak M. Gj. Milićevića „Нешто о Васојевићима“ u Glasniku XXII 67—77.

Boué 1. 2. Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe par Ami Boué. I. II. Vienne 1854.

Hecq. Histoire et description de la haute Albanie par Hyacinthe Hecquard. Paris.

U Mon. serb. na str. 92 odmah dolazi **виноградь деѵанинь сь вьсѣми мегꙗми до црькве светаго Георгиꙗ и до поута до великыѥ цѣсте и до црьвенобрѣшкога потока; и ѥште приложихь кралѥвьства ми землю Быволꙗкь сь вьсѣми мегꙗми до прѣке цѣсте и до Быстрице до воде, коꙗ тече Кроушевцоу, и до Папракꙗни прѣко до Быстрице** itd. Na tome mjestu pominje se **Чрьвеныи брѣгь** kao vis ili planinsko mjesto, a malo niže je spomenut opet *Črveni brěg*

kao zaselak dečanski. Boué 2. 116 u pravcu itinéraire de Scoutari à Bosna-Seraj par Ipek et Sjenica, gdje kod samog manastira Dečana prelazi dečansku Bistricu, spominje po Dr. Mülleru (čijega djela ja na žalost u ovaj mah ne mogoh naći) selo *Crni Breg*, za koje misli da je po sahata od manastira daleko. Milojević str. 181. spominje *Krnjince*, za koje kaže da su 6 sah. daleko od Peći (samo ne kaže u kom pravcu) s tim da je u njima prije četiri godine bio cjelokupan hram sv. Gjorgja, a na istoj strani spominje pod br. 26 selo *Crvenobreg*, a pod br. 37 *Crnobreg*. Kao što je gore već spomenuto, sama povelja spominje malo niže *Črveni breg* kao *zaselak dečanski*, a za *Dečane selo* Jur. 73 kazuje da danas stoji po sahata niže manastira. Po zapisu dečanskoga igumana Atanasija od 1613 štampanom u Mon. serb. 557, koji tu kazuje kako je na Bivoljaku sagradio vodenicu i nekaku vodu doveo u manastir, vidi se, da je *Bivoljak*, koji se gore spominje takogje u blizosti manastira i to tako da je morao biti ili uz Bistricu ili južno u planini. Vinograd Dečanin morao je biti na brdu *Dečan* (Jur 74) južno od Bistrice, samo što naš izvor ne kaže je li to više ili niže manastira. Ovoliko je za nas dovoljno da taj krug na jednom poznatom mjestu utvrdimo. Tačnije ograničavanje i nije nam od potrebe. No što je najglavnije, kad se gore navedeno mjesto dobro uoči, vidi se, da su se oko njega ukrštali putovi. U gore navedenom mjestu jasno se razlikuju *veliki put* (1 put) i *velika cesta* (2 put) i *prijeka cesta* (1 put) u svojih samo 12 vrsta štampanoga teksta kod Miklošića. Tu je sa svijem prirodno očekivati *dva puta koji se krste*. Živ spomen Dečanske Bistrice, oko koje su i ostala gore spomenuta mjesta i jasne riječi spomenika **прѣкє цєстє до Быстрицє и до водє**. upućuje nas da **прѣкоу цѣстоу** tražimo niz tok Bistrice. Prijekoj cesti po prirodi mora da odgovara druga prava, a ta bi izlazila spram pravca ove prijeke od sjevera jugu, današnjom linijom Peć-Gjakovo. O eksistenciji takoga putnoga pravca zar se može i sumnjati? Šta više izgleda da i tome imamo jačih potvrda. U istoj povelji kaže se za jednu granicu da ide pravo u *veliju cěstu u Neděljinu crkov*. *Nedjeljino* zapisano je danas jedno mjesto na sadašnjem putu iz Peći u Prištinu. Vrlo je lako stari put iz Niša mogao tuda ići, jer mora biti i zgodnije, a Peć nije u staro vrijeme toliko znatnosti imala, i sad putni pravac radi Peći duži zavoj pravi. Na Nedjeljino, kako se nama čini, mogao je ići pravac putni od Niša za Gjakovo i odatle niz Grumu na drinski brod na Spasu pa dalje u Skadar, a od Gjakova pravce jugu u Prizren. Prema tome imali

bismo dva putna pravca: *prijeku cestu*, uz Bistricu pa dalje sigurno preko planine Bogićevice (Jur. 74, 75) na zapad, i *veliju cestu* Niš-Gjakovo, a odatle Gjakovo-Prizren i Gjakovo-Skadar. Malo niže vidjeće se za ovu misao ili razumijevanje i druge jake potvrde. Ostala mjesta, koja se poslije navedenoga u povelji spominju, nemamo interesa da posebice ispitujemo. Ona su sva (стр. 93 i 94) u porječini Dečanske Bistrice i Bijeloga Drina, te dopiru s jedne strane do zapadnih zastranaka kosovskog vijenca, a s druge do Suhe rijeke blizu Prizrena. Nekolika se i na Kiepertovoj karti nalaze, a mnoga se u putnika spominju. Taj dio dečanskoga vlastelinstva bio je, vidi se, u cjelini, i opis njegov kao prvi dio povelje traje do tačke na str. 94 u vrsti 18.

Od tačke u vr. 18 str. 94 pa do tačke u vr. 28 iste strane navedene knjige meni se čini, da je nov prijedjel, drugi dio ili komad dečanskoga vlastelinstva, kojega Алтинь засельки и сь вьсѣми мегѩми odmah u samom početku toga odsjeka dolazi. Što se u Altinu (koji u ostalom Daničić u Rječniku smatra kao selo) pominju *zaselci* i *megje*, meni se čini da nam kazuje, da nam ga treba tražiti u planinama. I izmegju više mahom sitnih topografskih imena dolazi Radogoš (u povelji Radogošt) na Kiepertovoj karti der Flussgebiete des Drin und des Wardar (Berlin 1867), koja je priložena knjizi Hahnovoj, u Grasniču zapadno od Grume. Hahn u svome opisu orografije u knjizi o Drinu u Vardaru spominje, da je tu u Radogoštu jedina naselbina arnautskoga plemena beriškog na desnoj obali Drina. A po našem tumačenju ta je naselbina mogla doći još onda, kad su Srbi odatle na sjever otišli. Ako je ovo isti Dečanskoga Radogošt, onda uzimajući na um riječi, da granice Altinu dolaze *pod Radogošt*, mi bismo mogli sam Altin zamišljati u planinama sjeverno od toga Hahnova Radogošta, u planinama pravce južno od Dečana. Prema tome bi linija, kojom povelja opisuje vlastelinstvo, išla od sjevero-istoka k jugozapadu čineći neki luk. Vidjećemo, koliko će se ovo dalje osvjedočiti.

Od tačke u vr. 28 str. 94 pa do tačke u vr. 17 str. 96 traje treća grupa vlastelinstva dečanskoga i treći dio darovne diplome. Tu je prijedjel *Plav.*[1] Daničić u Rječniku pod *Plava* spominje da se sad tako zove mjesto na Limu, ali *da se prije tako zvala okolina toga mjesta*. Sad se zna, da se tako zove jezero kod iste varoši.

---

[1] Da je ovakav nominativ oslonio bih se na današnje naše podatke za varoš, koja danas tako ime nosi, a u onom je istom kraju. Milić 67, Jur. 75.

Dokle je držao stari *Plav* možemo vidjeti iz riječi str. 95: **а се планине плавьске: Хотина гора, Штирьвице, Добра водица, Седьми Бори**; a u megjama tih planina str. 96 spominje se još *Ržana* i *kruševski dĕl.* Ne treba ni pominjati, da ova mjesta treba tražiti u okolini sadašnjega jezera Plava i oko Lima, koji se u ovome odsjeku povelje svaki čas pominje. *Hotinu goru* ne nagjoh nigdje u gore pomenutih pisaca, ali *Hotu* spominju u priči o postanju Vasojevića i Milić. 72 i Duč. O. 23, a goru *Hot* spominje Hecq. 157 i eno arbanaskog plemena Hota i danas (vidi na obje Kiepertove karte) jugozapadno od Plava na jugozapadnom nagibu planina vodolučnica Limu i Cijevnji, a Duč. C. 28 spominje *Hotske gore* s druge strane Cijevne (u njega Cijevnje) koja je na karti i arnautskim imenom *Zem* zabilježena. *Bor* spominje Boué 2. 152, 153 u pravcu južno od jezera Plava, a to će izvjesno biti *Sedmi Bori* Dečanskoga, *Ržana* se spominje naprijed u megjama sela *Velike* i *Ržanice.* Oba ta sela spominje u Vasojevićima Milić. 70 i to *Ržanicu* pod br. 12 i 20 dva put, a *Velike* eno i na karti Kiepertovoj na Limu niže Plava s desne strane. Inače povelja spominje: *Grad sa zaselkom Jare, Komarani, Ribari, Velikâ, Trĕbča, Grnčarevo, Vrmošâ, Rikavac, Komove.* Selo *Grad* istina nijesam mogao naći, ali eno Lima i Visitora, koji se spominju u granicama njegovim; na tom će kraju biti i Komarani i Ribari. Njihovih imena takogje ne nagjoh, ali i u njihovim granicama spominje se Plav i Lim i spominje se još *Bučije*, koje u Milić. 70 dolazi kao *Buče,*[1] te ako nema po položaju nezgode, može biti isto mjesto. Za tijem dolazi *Velika*, koju spomenuh, i s kojom kao da se prelazi s lijeve strane Lima na desnu. Za tijem dolazi *Trĕbča.* Nju ima Milić. 70, Duč. C. 21 a eno u Kieperta planine jugozapadno od Koma na desnoj strani Cijevnje. U Hahna Alb. Studien na tom mjestu dolazi i arbanasko pleme Triépči o kome Hecq. 170. Megje *Trĕbči* Dečanskoga išle su u Visitor, po tom u *Kopani brĕg na blatĕ,* koji mislim da treba tražiti na Plavu. *Dosugje* ne nalazim u dan. pisaca, ali *Grnčarsku rijeku* koja se uza nj spominje ima Boué 2. 153, Hecq. 96, 98. Ona se sastaje kod *Gusinja* (koje se u tijem granicama takogje spominje) s drugim vodama, te se od tog mjesta na niže zove *Lim. Vrmoša* spominje Boué 2, 153 kao ravnicu ispod Kučkih planina na sjeverozapad od Gusinja.

Odmah za spomenom Vrmoše riječima **Село Врьмошаа** dolazi

[1] Moglo bi biti prema *bučje* kao crnogorsko *oruže* prema *oružje.*

jedno mjesto čisto umetnuto unutra, a to je: **Мегꙗ Црьнымь Горамь мегю Плавомь и Воудимломь конь Козиѥга Хрьбьта** itd. *Kozji Hrbat* spominje Jur. 74 tri sahata od Dečana uz Bistricu na zapad, a ostalo što iz teksta navedosmo saglašava se sa tim mjestom. No koliko je izmegju Vrmoše i Budimlje? A odmah niže nastavlja se govor koji se opet tiče Vrmoše, jer se spominje *Zla rěka* (Duč. C. 36 kazuje da izvire izpod Koma od istočne strane i utječe u Lim kod Andrijevice), a malo niže se spominje *Rikavac* o kome vidi Boué 2. 153, a lijepo se da vidjeti na Kiepertovoj karti Turske u onom uglu, gdje je Crna Gora zasebice nacrtana. Ako ono umetnuto mjesto nije kakvom god starom ili novom pogrješkom ondje došlo, onda bi se nezgodan smisao mogao može biti otkloniti, kad bi se u vr. 29 str. 95 pred riječ **мегю** stavila tačka, a ta riječ ispravila u **мегꙗ**. Selo *Dobra rěka* vidi se po svemu da je takogje u gornjem Limu i oko Grnčarevske i trěbačke planine, koja se u njegovim megjama spominje.

Sva dakle mjesta ovoga trećeg dijela vidi se da zauzimaju neki gdje širi gdje uži pojas, koji se hvata najviše lijeve obale Lima i Plavskoga jezera i drži se polukrugom sjeverno, zapadno i jugozapadno Plavskoga jezera. Samo na selu Velici (bar po njegovom današnjem položaju) vidi se da prelazi, ali i to dosta nisko, i na desnu obalu Lima. Ovoliki resultat naše istrage vrlo će nam dobro doći pri dedukcijama, koje će niže slijediti.

Za ovim nastaje četvrta grupa vlastelinstva i četvrti dio povelje, koju ja počinjem od tačke u vr. 17 str. 96 a svršujem na tački i zapetoj u vr. 25 iste strane, gdje se pominje Vasilije Leondičević s njegovijem selom Zerzevom. Selo je to po riječima povelje bilo negdje na Drimu, *na pločkom putu*. Za to mjesto ne mogosmo naći ničega za orijentovanje. No kako je ono bilo na nekakvom putu kod Drina, i kako ga ne treba tražiti nigdje u osobitoj daljini od ostaloga vlastelinstva, to bih ga ja očekivao ili u okolini Bijeloga Drina istočno od Dečana, ili oko mjesta Fjerre južno od Plava. Za to mjesto kazuje Hahn, da od njega put uz Valbonu ide u Gjakovo. A zemljište je onih prijedjela takvo, da je tako reći priroda odredila vječiti pravac putovima.

Za ovijem nastaje peti i za nas ovom prilikom najglavniji komad vlastelinstva, koji ćemo ispisati u cjelini: **такожде и Прокопиꙗ Богдановикꙗ сь братномь и сь селомь сь Палежи и сь вьсѣми мегꙗми оу брьсковьскои жоупѣ; и оу любовигьскои жоупѣ Марко Костикь и сь дѣцомь и сь селом Ꙗбльчаном и Чрьни моу Врьхь заселькь.**

I ovdje su nam direktni znaci za orijentovanje vrlo neznatni. No mi ćemo ipak pokušati indirektnim orijentovanjem.

Crni Vrh spominje Milić. pod 33 u spisku sela vasojevićkih, samo što se po njegovu spisku ne može znati, gdje je u Vasojevićima. Ako to nije ovaj Crni Vrh iz povelje, onda je on može biti zajedno sa *ljubovigjskom župom* bio negdje u Crnim Gorama, koje se spominju kao megja Plavu i Budimlji. Milojević str. 177 spominje takogje *Crni Vrh* jedan sahat od Peći, samo što ne kaže na koju je stranu. Ako je na zapad, onda može biti onaj iz povelje. Megju sjevernim pritočicama Dečanske Bistrice ima na Kiepertovoj karti jedno selo Ljubanić, koje Hiljferding (Srb. Ljet. 110 str. 112) naziva Ljubonićem. Možda nije s gorega napomenuti, da Jur. u svome tekstu povelje, 60 стр. ima любовникском, koje je Miklošić ispravio u любовнгьском. Može biti prije, da bi Jurišićev tekst trebalo čitati *ljubovićskoj*. Nijesmo ipak daleko ni od te *ljubovigjske* župe, koju bismo imali zamišljati na sjevernoj strani Dečanske Bistrice.

Prema tome i kad uzmemo, da su sve zemlje man. Dečana u prijedjelu oko samog manastira i istočno od njega u porječini Bijeloga Drina, ili oko Plava i u planinskom kraju sjeverno, zapadno i jugozapadno od Plava; da sama povelja svjedoči, kako je nekakva cesta išla pokraj Dečana uz Bistricu via Bogićevica; da su u prijedjelu Plavu svi ostali krajevi osim toga put Bogićevice i Dečana, istočnoga kraja, već popisani u povelji kao darovani manastiru; da ako ikoja, a ono brskovska župa treba da se očekuje u okolini te ceste, a baš okolina ceste prazna ostaje — ne ostaje nam ništa drugo, nego da mislimo da je *Brskovska župa* bila u Plavu na istočnoj strani put Dečana, i da je kroz nju išla u povelji spomenuta *prijeka cesta*.

Ako s ovim sporedimo ono što je pod 1. kao suma istraživanja izvedeno, onda svakojako dobija veliki stupanj vjerojetnosti i jedno i drugo. Prema tome produženje dečanske prijeke ceste možemo slobodno očekivati nekuda na zapad kroz Plav, pa preko planina put Skadra.

3. Vrlo su lijep takt pokazali oni pisci, koji su u istraživanju srednjevjekovnih naselbina našega naroda tragali rimska kolonijalna mjesta, i u našoj mreži putova naslućivali jošte živu mrežu starih rimskih putova po balkanskom poluostrvu. Ta već nekoliki krupniji tragovi, već tako česta koincidencija rimskih pravaca i staništa sa poznijima, pa i sadašnjim, a naročito srednjevjekovnim našima mo-

raju dovesti na tu misao. A što je pravilo u sjevernijim bolje ispitanim krajevima našega naroda, za što mu se ne bismo mogli nadati u okolini onoga primorja, za koje bi se moglo kazati da je tako reći sastavni dio stare Grčke, na kom su se najprije utvrdili i Rimljani sami? Ove misli toliko puta praktično potvrgjene stavljale su nam tako reći u dužnost, da u svome istraživanju Brskova ne izostavimo ni ovo gledište. Istina pomoćna sredstva pri ovom poslu vrlo su nam oskudna već i sa opće nesgode, koja se u ovom pogledu na našim krajevima trpi. Kad su oni naučnici, kojima smo mi prinugjeni služiti se, kao što je n. pr. Mannert, svoje studije činili, koliko im je mogla biti na smetnji oskudica i take karte, i tolikog topografskog znanja o balkanskom poluostrvu, kolikim se mi danas služimo?! I u opće obično su u pisaca uslovi, koji bi na jednom mjestu dešeni činili ploda za staru geografiju, vrlo raspareni. Ako je u nekoga znanje topografije, oskudan je sa znanjem arheologije; drugi opet poznaje dobro arheologiju ali su oku njegovu sakriveni realni današnji odnošaji. No mi mislimo, da će ipak naš nalazak i u ovom pogledu biti dovoljno tačan. Na slučaj da to, radi oskudice obilatijih pomoćnih sredstava, ne bude, mi se i onako oslanjamo više na ostale dokazne izvore, koje smo razložili, i koje ćemo još iznijeti.

Tako K. Mannert u svojoj Geographie der Griechen und Römer VII. Landshut 1812 str. 349 govori, da je iz okoline sadašnjega Dubrovnika bilo dva puta u Skadar, jedan *duž samog primorja*, a drugi *kroz unutrašnjost zemlje*. U poznije doba bio je šta više ovaj drugi put većma u običaju nego primorski. Stanice su na njemu po pomenutom piscu (str. 353—4) sa nejednakim brojevima, od kojih veći pripadaju Peutingerovim tablicama. Tako dolazi od dubrovačke okoline istočno prva stacija *Leusinium* 8 milja po oba izvora od primorja unutra. Odatle *Andarba*, koje Peut. zove i *Sanderva* 28 i 29 m. od pregje pomenutog mjesta. Po tom *Salluntum* 18 i 17 m. dalje; po tom *Alata*, po Peut. *Halata*, u Ptolemeja VI. 17. 11 Ἄλητα 17 i 18 milja dalje; po tom *Birziminium*, u Peut. *Bersumnum*, u Geo. Rav. IV. 16 p. 208 *Burzuni* i *Burzumon*[2] 10 m. u naprijed; po tom *Cinna*, po Peut. *Sinna* 18 ili 16 m. od pregjašnjega. Pošljednje mjesto naziva Ptolomej Χίννα i stavlja ga $12^1/_2$ geogr. milja sjeverno od Skadra (Pauly, *Cinna*). Rimski izvori meću izmegju toga mjesta i Skadra 12 ili 20 milja.

[1] Pauly Realencykl. Stuttgart 1866 pod *Birziminium*.

Vidi se dakle, da se i oni kolebaju, što može značiti ili da im put nije bio dobro poznat, ili da je zemljište takvo, koje pri raznim prilikama prelaženja daje različite daljine. Mannert misli, da *Cinna* i *Sinna* rimskih izvora nije isto što i Ptolemejeva Χιννα za to, što dolazi onoliko milja sjevernije. Ali uzevši na um malo čas pomenutu veliku kolebljivost izvora i sadašnje naše tačnije poznavanje zemljišta može se uzeti, da su sva ta tri mjesta ipak jedno mjesto, i ne bi bilo ništa suprotno nesuglasnim starim računima, ako bismo ga tražili negdje u gornjem kraju Cijevnje, koja se arnautski zove *Sem* ili Drinaša, arn. Kiri. Interesno je, da su latinski ovaj *Birziminium* i Mannhart i Reichard tražili u *Podgorici*. Ali tome se protivi što Ptolemej već ima Podgoricu pod njenim starim imenom i piše je Δόκλεα (Pauly, Dioclea). Po tome dakle cio bi pravac toga puta morao ići pravcem više sjeveroistočnim paralelno sa Cijevnjom, možda uz nju samu, možda uz Drinaš, kuda bi, ako zemljište nije vrlo krševito, najpreče bilo, ka prevojima u Lim, a manje pravcem uza Zetu sadašnjem Nikšiću. Ami Boué 2. 155 piše, da je iz Gusinja u Skadar najkraći put upravo dolinom Cijevnje. „Cette route est la plus courte, parce qu'on n'a qu'une montagne à traverser". Daljinu od Gusinja, koje je ne daleko više Plava, meće on (ib. 154) u $20^3/_4$ sah., samo što ne kaže je li to dužina toga najkraćega puta. Ali kako mu drago, ako uzmemo na um, da je sad krajnje, tursko odsustvo udešenoga puta, što prelazak veoma osporava, onda će nam se današnja cifra sa rimskom mjerom dovoljno podudarati. Na Kiepertovoj karti i u Roškiewicza ima još zapadno od Nikšića jezero *Slano* na samoj crnogorskoj granici, za koje bi se moglo misliti da je *Salluntum*, ako doista ondje postoji.

Pri tome što je bio rimski put na istok od Dubrovnika kroz sadašnju Hercegovinu put Skadra ja bih mislio, da je on mogao postati i u toliko taktičnih Rimljana imati smisla samo onda, ako je primorje i skadarsko i dubrovačko vezivao za mrežu putova sjeverne strane balkanskoga poluostrva. Treba se opomenuti, kako je Via Egnatia bila glavni put iz Italije za Carigrad. Prema tome ja bih se domišljao, da je put iz Dubrovnika i Skadra mogao težiti da se sretne negdje u planinama, odakle se može granati svud po sjevernim balkanskim zemljama. To bi taman bila dolina Lima, naročito za ondašnje državne, kulturne i trgovačke interese. Iz visoke doline Plava moglo se na jednu stranu u Skadar, a na drugu niz Lim i niz Drinu u Sirmium, niz Moravu u Viminacium i u gornju i donju Meziju, niz Bistricu preko Dečana u središte balkanskih

zemalja. Ako po ovim krajevima tražimo liniju sličnu po zadatku liniji Via Egnatia, u onoj ćemo je naći, i prvi pogled na kartu uvjerava nas, da je tuda bio prečac iz Rima i srednje Italije u Meziju i Dakiju. Jedno to, a drugo što Duklja u ovu liniju ne ulazi, utvrgjuje me da mislim da je put iz dubrovačke okoline Skadru težio ne samo Skadru, za koji posebice taj dalji duplikat nije nimalo morao trebati, *nego i Limu*, i da se upravo susretao sa putem koji je mogao biti *iz Skadra niz Lim najkraća sveza Italiji za tolika mjesta na istoku*. Ovo pak koliko ide u tok istraživanja o Brskovu, toliko se na sreću može potvrditi nepogubljenim tragovima rimskih kolonija i danas. S toga ćemo napomenuti neke od njih, kojima će konjektura ova u rimskoj mreži putova dobiti realniji temelj.

Upravo na toj liniji nalaze se u Srbiji rimske starine u Moravskoj zapadnoj dolini na više mjesta a osobito oko Požege u izvanrednoj množini. Vidi Glasnik X, 324—327 i 333, gdje je spomen o rimskim starinama u Arilju. Za liniju Požega-Čačak niz Moravu vidi Glasnik XLII, 194; za liniju niz Drinu vidi Milićevića Bilješke kroz pet okruga Srbije, Biograd 1862, 46. Ovoga će biti još više u velikom djelu Milićevićevu „Srbija“. Uporedi još što priopćuje Kanitz u članku Die römische Funde in Serbien, Sitzungsber. phil.-hist. XXXVI, po tom u djelu Serbien, Leipzig 1868. Mnoge rimske starine ima biogradski narodni muzej iz Barajeva, sela na zapadnim zastrancima Kosmaja. Izvrsni poznavalac Srbije g. M. Gj. Milićević kazao mi je, da linijom na Barajevo ima dalje rimskih starina na rječicama Opornoj i Beljanici, u Rogači (pod samim Kosmajem sa zapadne strane), u Stojniku, Ostrvici (pod njom rimsko groblje) Rudniku (groblje u Krivoj Rijeci). Jasno je da je tuda išao put na Čačak, i taj je put radio i poslije, jer se tradicija o njemu još nije sa svijem ugasila. S toga što je zbog periferije, koju sad ima Srbija, Kragujevac postao neko središte, put je na tu stranu Srbije udario sad više istočnom stranom vijenca Avala-Kosmaj-Bukulja-Vjenčac-Rudnik ostavivši staru liniju, koja se držala zapadne strane i *drugih* izlaznih tačaka. Čačak je vezivan s Požegom preko Jelice, jer se na Jelici takogje nalaze rimske starine. Važno je vrlo, što je u Mačvi u Srbiji kod Salaša Noćajskog iskopano šest rimskih ploča srebrnih.[1] Nije li i to potvrda za liniju Sirmium-Birziminium-Scodra-

[1] Priobćio jih Mommsen u Corp. inscr. lat. III, 2 p. 1025 m. 6331 po opisu I. Šafariku: „Lamellae sex ex argento puro, singulae pondo paulo minus libras romanas duas, formae quadratae, litteris punctim scriptis“. Na jednoj od njih ima s jedne strane Δ, na drugoj ovo: ΛDIMVS F SIRM.

Dyrrachium, koju bismo prema gore navedenom mogli zamišljati? Sve što se u Požezi nalazi već po količini, u kojoj se u onom sada po gotovu pustom i iz komunikacije izuzetom kraju, do naših dana sačuvalo, svjedoči za veoma živu komunikaciju staroga vremena, i za nekakvo veće mjesto na ukrsnici putova. S toga smo naročito upotrebili prijateljsku predusretljivost gore pomenutog poznavaoca g. Milićevića da saznamo tragove rimskim starinama u raznim pravcima od Požege, te da po njima pogagjamo staru svezu putova. Tako rimske starine od Požege k Drini nalaze se uza Skrapež oko Bijele crkve i Karana takogje u velikoj množini. Po tim starinama povučena linija izlazi uza Skrapež na Drinu na Rogačicu. Na drugu stranu ide linija na Užice, Kremna, Šargan planinu, Mokru goru, koja i danas radi. U Kremnima ima rimskih ostanaka, a na Markovu polju, sahat pred Mokrom gorom od Užica iduci, nalaze se rimski grobovi, a niže Mokre gore eno na Rzavu razvalina grada Dobruna, na koje ćemo mi niže doći. Na Šarganu imaju ostanci stare pločama uragjene kaldrme. Tačka na Dobrunu, kuda izlazi požeški put na Lim, i tačka na Rogačici, gdje izlazi požeški put na Drinu, nemaju megju sobom saveza niz Drinu, jer su (po Milićeviću) klisure i visovi planine Zvijezde jedva propustili izmegj sebe Drinu, te se radi saveza tih dviju tačaka i jednom i drugom stranom Drine mora obilaziti. Na taj način rimskom je putu bilo udesnije tegliti k Požezi, te tako je tuda, čemu su nam danas tragovi rimski svjedoci, na Dobrun (Mokru goru) Užice išla sveza skadarsko-limskoga puta i s Moravom i s Drinom, i u Viminacium, i u Biograd (na Rudnik) i u Sirmium, i, što je vrlo lasno misliti, dalje za Dakiju i sjevernu Bugarsku. Još je mogla biti manje zamašajna linija od Požege na Javor i Sjenicu za sad St. Srbiju i putove njene, ali o njoj nemamo za sad ništa. Poslije ovoga ne može biti ni malo čudnovato, otkud onolike rimske starine po sadašnjem našem užičkom okrugu i naročito oko Požege. A to se može učiniti čudnovato, kad se ima na umu samo današnja mreža komunikacija po kojoj je užički okrug ograničen po gotovu na samu mjestnu komunikaciju.

No pošto smo jedan dio toga pravca potvrdili sačuvanim tragovima rimskim, vrijedno je znati eda li nema što u gornjem Limu što bi ovo naše domišljanje za taj dio potvrdilo. I koliko je taj kraj, kao izvan sad. putova, malo opisivan, ipak imamo i otud lijepih podataka.

Hecquard str. 108—110 priča ovo o starinama rimskim u Plavu: „Grad je taj znatan svojom starinom i silnim promjenama koje je preturio pod različitim gospodarima kroz mnoge vijekove. Odlomci mramornih stubova, komadi temeljskoga kamenja, ostanci dobroga stila skulture rastureni po zemlji ili uzidani u nove zgrade i sad svjedoče staru znamenitost ovoga mjesta. — Poslije boja kosovskoga polovina je stanovnika njegovijeh platila smrću uzaludno protivljenje; bogatstva njihova bjehu razgrabljena, tvrdinje razorene, i tek su kasnije pod Turcima u nekoliko obnovljene. I na zdanjima se vide tragovi različitih ovijeh prevrata političkih, i u stroju nekolikih kuća vide se nepotpuni ogledi različitih stilova. Danas je na tri stotine kuća smješteno megju stare puškarnicama prosječene zidine, koje na mnogim mjestima tek što se nijesu survale. — Na obalama Lima, na jednom brežuljku ne daleko od Plava podignuta je tvrgjava u pravilnom kvadratu s okruglim kulama na svakom uglu. Na njoj nema nikakva oružja, i čuvaju je četiri neregularna vojnika. Unutra su dosta znameniti prokopi (des mines assez importantes) i komadi mramornih ploča s natpisima, koji se ne mogu čitati (illisibles) a koji su nekad morali biti na grobovima.'

Poslije svega ovoga mislim da neće biti ništa drsko, ako izrečemo, da je niz Lim kroz Plav išla najprije rimska, a poslije srpska linija Skadar-Dobrun-Požega, odakle su se kraci odvajali na tri strane: za Biograd na Čačak-Rudnik-Barajevo; za Sirmium na Rogačicu pa niz Drinu; i na svu priliku dalje niz Moravu za prekomoravsku i središnju balkansku mrežu starih putova; — da je, dalje, u Plavu najlakše mogao biti Birziminium; da je, prema onome što je malo više pod 1. u 2. izvogjeno, naše Brskovo bilo na istom tom putu

[1] Neki Marianno Bolizza plemić kotorski pisao je Mlečićima neki izvještaj o pobuni plemena u okolini staroga Plava iz godine 1611—1612. Taj njegov izvještaj pisan je 1613. Hecq. 191 navodi njegove riječi: „Aux confins d'Ipek et à quatre joure de Cattaro est une vaste plaine traversée par plusieurs rivières excessivement poissoneuses, lieu delicieux et fertile, appelé Plava. Cette plaine contenait de nombreux et riches villages, la plupart détruits ou abandonnés aujourd'hui par suite des rapines et des incursions des montagnards Clementi, leurs voisins. Outre de la cire, des fromages et du blé, il y avait des jours où ils envoyaient à Cattaro deux cents chevaux chargés de laine fine. Leurs anciens habitants *commencent à revenir* par suite des ordres des Turcs qui viennent de bâtir, comme nous le dirons plus bas, une forteresse aux confins des Clementi, pour mettre fin aux brigandages de cette tribu et assurer la tranquillité des gens de Plava". Ta tvrdinja, o kojoj govori Boljica, jeste Gusinje.

na mjestu staroga Birziminiuma. Neću se u to upuštati, ali je vrlo mogućno, da u slovenskom *Brskovu* živi još korjeniti dio i samoga staroga nazvanja, i da je slovensko ime posrbljeni derivat od kojega god onih starih nazvanja, koja su naprijed spomenuta.

Ostaje da se razjasni, kako bi se moglo izgubiti ime *Brskovo* i varošica se na onom mjestu prozvati *Plavom*.

Iz dosadašnjega govora vidi se, da se i u staro vrijeme zvao čitav ondašnji prijedjel Plavom; to ime za jezero i do danas se sačuvalo. Ovdje je dakle, na svu priliku, na ime mjesta preneseno staro prijedjelno ime, koje se u smislu prijedjelnog imena izgubilo, jer nam pisci, koji su o tom pisali, ni naši ni strani, ništa ne spominju. Staro prijedjelno ime[1] kao da je istisnuto plemenskim imenom Vasojevića, za koje nam pleme naši pisci priopćuju priče, po kojima izlazi, da se ono ondje za Turaka naselilo. Ali i ovijem načinom, i tijem što je mogao kraj poslije prvog poraza i zasutih starih putova opustjeti, pa se u poznije doba varošica Plav na starim razvalama na novo podizati, nije nemogućna ovakva bliska promjena imena.[2]

Pošto mi uzimamo, da je istom malo čas obilježenom linijom išla i srpska srednjevjekovna trgovina, potrebno bi bilo potvrditi život ove linije u srednjem vijeku, te u tome i za nju samu nove dokaze naći. Ali radi potpunosti onoga što smo u tome pogledu čitavom ovom poslu kao zadatak stavili, potrebno nam je najprije pregledati, šta se zna o Danju i o carini u sv. Spasa, pa da po tom razmatramo u cjelini putove sa jadranskoga primorja u stare srpske zemlje. Tu će se vidjeti i kako se i za što se oni s rimskim putovima podudaraju.

---

[1] Iz malo više navedenoga govora Kotoranina Boljice vidi se da je prijedjelno ime Plav bilo još 1613 poznato.

[2] „Hotina gora“ koja se spominje u Dečanskoga diplomi mogla bi se uzeti kao svjedočanstvo protiv nar. predanja (Duč. O. 23) da su se Vasojevići na svoja sadašnja staništa za Turaka naselili. No ta priča u opće bi trebala kritike. Po Dučiću bila su tri brata: Ozdro, Vaso i Hoto, po Milićeviću četiri: Vasa, Pipa, Krasta i Hota; a po Hecquardu trojica: Haso, Kolaš i Vaso. Hahn pominje dvojicu Grasu i Vasu, a Mih. N. Ilić, koji je Hahna na srpski prevodio, opet trojicu, ali ne kaže kako je kom ime. Hahn još priča to predanje u svojim Albanesische Studien, Jena 1854, I, 184. po arbanaskim izvorima. Kako je to jedna od rijetkih plemenskih priča, koja zahvata u naša i arnautska plemena — vrijedno bi je bilo potanje izučiti, ako bi se kome prilika dala. U Hecqardovu djelu ima takogje gragje za ovaj posao.

II.

Za *Danj* veli Daničić u Rječniku da je „grad u postojbini Stefana Nemanje, koji ga povrati u svoju državu od Grka, poslije bješe u državi gospode zetske Balšića, bio je negdje blizu Skadra i Drivosta, jer se s njima spominje". Iz privedenih primjera u Daničića vidi se, da je tu bila carina. Č. Mijatović (Glasnik 33, 229) govori, da je Danj na liniji Olgunj-Leš-Prizren upravo prvo mjesto „kad se s primorja idući pregje Bojana". Ovo mi se mjesto, ma da je u glavnome dobro, naročito još s onim, što za njim slijedi, ne čini precizno. Jedno s toga, a drugo, što će nam preciznost ta pomoći, da utvrdimo kud je baš upravo pravac linije Danj-Prizren, te da bismo se u potonjem izvogjenju mogli tijem koristiti, ne smatramo za izlišno u kratko pretresti to pitanje. Hahn u svome djelu o Drinu i Vardaru[1] str. 60 i 62 govori, da dva i po sahata više Skadra na samoj lijevoj obali Drina pred mjestom, na kom će se u dva rukava rascijepiti, stoji *gradić Daino (ital. Dagno) sada razoren* na nekome 500 st. nad vodom uzdignutom visu, samom prirodom odregjen da vlada okolinom svojom; da se ime Daino odnosi samo na razvaljenu i opustjelu varoš na vrhu brda, i da sad nema nijednoga sela koje se tako zove. No i danas još na mjestu, gdje je stara crkva bila posvećena sv. Aleksandru, drži se služba božija, koju okolina jako pohodi. S ovijem se tačno slaže Hecq. 66. Bouë u Itinér. zabilježio je brod, ne zabilježivši ovijeh imena, ali i on (2, 334) kaže, kako la ruine d'une église serbe indique que ces lieux n'ont pas toujours été si agrestes. To što nam priopćuju Boué, Hahn i Hecquard i što se nalazi na karti Kiepertovoj (pored djela Hahnova) jeste *ostanak Danja naših spomenika*. No Danj nije znatan po gradu samom, u kom je nekada bila carina, već mu je znatnost otuda, što je i danas na njemu brod preko Drina na putu u Prizren, a po spomenicima, koji tako često o njemu govore, kao i po znacima na mjestu samom, vidi se, da je *taj brod* i *na tom putu* od vazda *tu*. Otud dakle u staro vrijeme na tom mjestu i carina. I danas živi za taj brod arnautsko ime Vau-Deïse, a to znači brod na Danju Hahn pripovijeda, da se parohija s druge strane broda

[1] Ne imajući u ovaj mah pri ruci njem. originala citiramo prijevod Mih. N. Ilića „Путовање кроз поречину Дрина и Вардара Ј. Г. Хана. Београд, 1876" uz koji je priloženo njemačko izdanje Kiepertove karte, ono isto, koje je i uz njemački original.

na desnoj strani Drina zove *Zaden* i tumači da to znači *za Danjem* (valjda *Zadanje).*

Po opisu puta iz Skadra u Prizren, koji je u Hahna, i po nacrtu, koji je njegovom djelu priložen, vidi se kud taj put danas ide. Njim je prošao i Boué (Nro. XVI, 286—327 nav. djela). Glavno je, da on ide od Skadra, Zete i ostalih sjevernih primorskih mjesta na Danj, tu se susreća s putem iz Drača, Lješa i ostalih južnih primorskih mjesta prelazeći brod i nastupajući na lijevu obalu Drina. Put se na lijevoj obali Drina odmiče u miriditske planine, jer se ne može dalje na istok kretati koritom Drinovim, što odmah više Danja počinje poznati tjesnac drinski. Na istoku tjesnac prestaje na utocima rijeke Goske s južne i Grume sa sjeverne strane. I na tom mjestu ima brod, koji se po Hahnu danas zove *Spaš.* Na tome brodu prelazi se za Gjakovo i Peć, te put prizrenski ide na više uz Drin do Vezireva Hana, gdje ima preko Drina znatan starinski most (Boué, Turquie d'Europe II. 385), na kome mjestu prelazi na desnu stranu rijeke i ide dalje Prizrenu. Isto mjesto Spaš Boué piše *Spass* i govori (2, 111): c'est probablement ce passage, qui a donné à ce lieu son nom, car Spas signifie en serbe le Sauveur. U Mon. Serb. čitamo da je kralj Stef. Dečanski zapisao Hilandaru **отъ цариие оу светаго Спаса на вьсако годиште .рн. перперь да се даю доходьк црькви тои.** I ako nema nikakva drugog mjesta, koje bi o ovome govorilo, ja ne sumnjam nimalo, da je Hahnov Spaš, pri kom Boué, ne vidi se otkud, misli na slovenskoga Spasa, ista ova *carina u svetoga Spasa*, kojoj nam se spomen u pismu kralja Dečanskoga sačuvao U mišljenju ovome utvrgjuje me, što i ovdje Hahn pominje rimske tragove upućujući da mu na to mjesto pada Krevena Peut. tab. na liniji Niš-Lješ. S prvog pogleda na kartu očevidno je, da će tako i biti, te da je u srpsko vrijeme i u rimsko išao put iz Niša na Gjakovo niz Grumu, po mom mišljenju na staru carinu sv. Spasa. Na Vezirevu hanu pak svjedoči stari most, da je ondje vajkadašnji prijelaz iz Prizrena i od sjevernih ogranaka Šara za Skadar a sa čitava sjevero-zapada balkanskog za Dibru, Ohrid itd.

I što je valjda u svemu najinteresnije, na svakom koraku nalazimo i trage rimske, tako, da sama nalijeće na nas misao, da se u rimskoj mreži putova, kolonija i stanica može gledati potonja srpska, a u srpskoj nekadašnja rimska.

Kako je utješno ovo poregjenje, kad se sjetimo potonjih gospodara ove zemlje Turaka, pod kojima su kulturni trudi i staroga klasičnog svijeta i njegovih razorilaca „varvara“, koji se pri svem tom toliko susreću, zasuti mučnim mrakom prenebreglosti i zaborava!

III.

Na pošljetku ćemo svesti u jedno sve bilješke, te prema njima popisati glavne komunikativne arterije starih srpskih zemalja.

U ovome poslu ima nešto što veoma presugjuje, a to je izlazna tačka ili upravo linija, kojoj teže i na koju izlaze, ili, uzimljući s druge strane, od koje polaze komunikacione linije. Osim toga periferije zemalja i njihovi politični interesi ili kulturna jemstva za komunikativnu uzajmicu i razvitak igraju često znamenitu ulogu u tome, na koju će stranu uputiti ili put koje ishodne baze navraćati komunikativne linije.

Naš srednji vijek u pogledu na ishodnu bazu komunikacija ogromno se razlikuje od *našega sadašnjeg* vremena. U to vrijeme još nije bilo u sadašnjoj sjevero-zapadnoj a naročito u sjevernoj germanskoj Jevropi sadašnje renesansom i raznim drugim uplivima stvorene kulture. Civilizacija je jednako bila na znatnoj, u to vrijeme najznatnijoj, visini u starome rimskom carstvu, u središtima starih Grka i Rimljana, u Carigradu i Rimu. Našim zemljama trebali su putovi k Carigradu i putovi k Italiji. Mleci su se držali na trgovačkoj visini današnje Engleske; srednje i jadransko more bjehu glavna trkališta tadašnje trgovine. Naša trgovina nije trebalo da ide k Beču ni k Parizu ni k Londonu nego k Mlecima i k onim posrednim trgovima jadranskoga mora, koji su je mogli najlakše s Mlecima vezivati. Na jadransko more, kao na more našega naroda, posjednuto naselbinama našim upućivali su nas i svi prirodni uslovi obrta, i vrlo često politični obziri na Vizantiju. Nijesu dakle putovi srpskih zemalja teglili *k Dunavu*, kao danas, nego *k jadranskome primorju*. Iz istih uzroka i još većma zbog potrebne centralne politične komunikacije — istu su tu ishodnu komunikacionu liniju zauzimale ove zemlje i prije nas, u vrijeme Rimljana. Eto za što tolika od naših historika u novije vrijeme češće puta opažena suglasnost megju naseljima i komunikacionim pravcima rimskim i srpskim. U svome dakle ekonomnom razvijanju naš je narod imao samo da se kreće dobro utrvenim stazama staroga Rima.

Ishodnu dakle liniju obrta starih srpskih zemalja čine primorska mjesta: Drač, Lješ, Ulcinj, Bar i Dubrovnik.[1] Megju njima kolo vodi Dubrovnik jedno velikom preduzimljivošću svojih gragjana, a drugo tom zgodnom prilikom, što su Dubrovčani, jednoga naroda i jezika, mogli najlakše trgovati sa našim narodom. *Bar* se spominje jednako od vremena Nemanjina Daničić u Rječniku pominje Marina Baranina koji se 1333 potpisao kao *arhidijak* na jednome pismu kralja srpskoga. Ulcinjanin je jedan god. 1376 svjedočio nekoj namiri Dubrovčana sa Gjurgjem i Balšom (Pucić Spom. II. 26). Kralj Radislav je utekao u Drač kad su nezadovoljna vlastela s mlagjim mu bratom Vladislavom iz Srbije ga prognala (Domentijan, izdanje Danič. 1860, 177). A i Lješ vidi u Daničića Rječniku na svom mjestu. No i sami Dubrovčani išli su i za Brskovo i za Prizren na Bar i Ulcinj. Mletački spomenici svaki čas govore o ovim mjestima, jer to se njih kao trgovaca veoma živo ticalo.

U koliko se dakle Dubrovčani nijesu služili samo suhim putem na Trebinje putujući svojim trgovačkim putem u srpske zemlje — i njihova i sviju drugih trgovina, koji su iz Drača, Lješa, Ulcinja i Bara polazili za srpske zemlje, cijepala se odmah u primorju na dvije grane, na *prizrensku* i *brskovsku*.

Za Prizren su se na Danju sticali svi, i odatle su gore opisanim putem u Prizren prispijevali.

Za Brskovo morao je biti put sjeveroistočno od Skadra, i polazeći iz Bara, Ulćina i Skadra nije se moralo udarati na Danj. A sva je prilika, da je lješka i dračka trgovina išla i za Brskovo na Danj. Lako može biti, da je ta primorska trgovina za Brskovo udarala nekuda i na Drivast, može biti dolinom Drinaša, kao što je gore spomenuto.

Kako su se iz Prizrena dalje na istok granali i razilazili putovi, ostaviću sada na stranu. Toliko sam dužan spomenuti, da se s te linije na carini u sv. Spasa odvajala sjeverna linija uz Grumu za Djakovo, Niš, Bugarsku. To je bez svake sumnje onaj isti put, koji se takogje u granicama dečanskoga vlastelinstva kao *velija cesta* spominje. Idući iz Niša on se na Gjakovu morao cijepati na ogranke Skadar i Prizren.

Iz Brskova išao je po gore pominjatim riječima Dečanskoga povelje put na Bogićevicu planinu pa niz Dečansku rijeku pravo istočno, sastajući se sa gore pominjatim putem Niš-Prizren-Skadar.

[1] Bliže naročito za Dubrovnik vidi u člancima dr. P. Matkovića Prilozi k trgovačko-političkoj historiji republike dubrovačke u Radu VII i XV.

No glavna linija brskovska išla je starim putem niz Lim u Podrinje, Pomoravlje i Ibar. S njom se negdje morala sastajati dubrovačka linija iz Trebinja. To mjesto ja bih tražio u starome *Dobrunu*, koji je uprav niže sadašnje naše Mokre Gore, na kome ima razvala, s kojima se upravo muče historici kakvu ulogu da im dadu u historiji.[1] Razvaline toga Dobruna opisivao je Hilferding u svome djelu Босния, Херцеговина и Старая Сербия 109. Ima tamo grad, crkva i razvaline varoši. „Cijelo podnožje brda, govori učeni Rus, počinjući od gradske ograde do Rzava, koji se tu od brda odmiče, pokrivena je temeljima kuća. Ima mjesta, gdje su ti temelji tako lijepo sačuvani, da bi se čisto mogli na novo nacrtati pravci ulica. Neka su zdanja bila i dosta velika". A i naš Jukić (Bos prij. III. 76) govori za Dobrun: „Poslje tri sata (od Višegrada) stigosmo u Dobrun. Tu je samo han na putu, a malo dalje vidi se pod brijegom sama džamia i podor hristjanskoga samostana; bilo je od prie dosta kuća, a sada pustolina". U spomenicima dubrovačkim Pucićevim II. 26 ima iz knjige dubrovačke Div. Canc. pod 1376 zapisano, kako se 1374 Dumonja Vorinković namirio s Gjurgjem za carinu prizrensku *na Dobruši*. Tome su bili svjedoci: Radoslav Mčalar, Pribil zlatar, Tvrtko Glavić i Maroje Nikolić Ulcinjanin. Gj. Daničić u Rječniku pod Доброчша misli, da je to mjesto blizu Captata i Grude. Pod Доброчшта ima u Rječniku, kako je Stefan Dušan na tom mjestu potvrdio Dubrovčanima Stonski Rt. Ja mislim, što i Daničić drži, da su oba ta mjesta jedno, ali ja bih ih tražio upravo na mjestu sadašnjega Dobruna. I danas, kad su druge prilike stari brskovski put sa svijem zasule, kad je srpski pogranični plot prekinuo stare sveze, nije se sa svijem prekinuo čvor komunikacija, koji se na tom mjestu prirodno stiče, i ondje ljudi još znadu, da je tuda, na Šargan i na Mokru Goru (Dobrun), put u Dubrovnik. Na pošljetku nek nije ovdje zaboravljeno i malo više napomenuto rimsko groblje više Mokre gore, koje je na istoj liniji.

Od Dobruna možemo za izvjesno znati da je srpska linija išla na Požegu, Čačak,[2] Žiču, i od Čačka na Rudnik i Biograd. Za ostalo grananje nemamo podataka.

---

[1] Mnogi su metali tamo episkopske stolice. Taka mišljenja oprovrgavao je Dučić u Glasniku 42, 178.

[2] Po natpisu sa zvona u jesen 1875 u Čačku duboko ispod zemlje iskopanih ja sam u Glasniku 41 str. 352 trudio se da osvjedočim, da je na tom mjestu bio Gradac, zadužbina Sracimira, brata Nemanjina.

Ako se ova dovoljno osvjedočena mreža starih srpskih putova uporedi sa malo više nacrtanom rimskom, vidi se, koliko je saglasnosti megju jednom i drugom.

Najposlije radi smo potražiti svjedočanstva u primjerima iz starinskog obrta po kojoj god od ovih linija.

U Domentijanovu Životu sv. Save (izdanje Daničićevo 1865) str. 298 kazuje se, kako je sv. Sava putovao po drugi put u Jerusalim, pa se kaže: и пришьдь на море диоклитиско. и оть тоудоу вьсприємь поуть морьскыи. Izdanje od 1860 istoga pisca, za koje se drži da je ono gornje u XIV vijeku preragjeno, priča kako se sv. Sava u Žiči oprostio s kraljem i saborom crkvene i državne gospode srpske, pa na mjesto gornjih riječi ima на западьноє же море паки вь Диоклитию пришьдь. To bi značilo u Bar ili Ulcinj, jer su to stara zetska pristaništa. A u Bar ili Ulcinj iz Žiče najbliže je bilo uz Lim na Brskovo.

Za despota Stefana, gotovo dva vijeka kasnije pripovijeda, njegov životopisac Konstantin, kako se, poslije Bajazitova poraza, vraćav u Srbiju: и ꙗко бысть пристати ємоу вь Арбанасы, сь великымь любоуьстиємь сьрѣтаєть єго господинь странь тѣхь, pa poslije nastavlja: гредоуштоу же ємоу и приближаюштоу се кь прѣдѣломь срьбьскыимь, идѣже прьваꙗ архиєпископиꙗ Срьблємь (Jagića edicija u Glasniku 42, 280, 281). Ovo mislim da je linija Lješ-Brskovo-Žiča, ili još može biti Drač-Skadar-Brskovo-Žiča, putem malo prije obilježenim. A ovome ima i direktna dokaza. Poslije poraza Bajazitova Srbi su se opet počeli dizati, te su na povratku despotovu Mlečići uputili mu poslanike, da mu povratak čestitaju i dare donesu, te da slobode za njihove trgovce utvrde. U tom pismu (Listine V 11) govori se za Stefana: quia per comitem et capitaneum nostrum Scutari informati fuimus, quod, quando per partes et loca nostra transitum fecit pro redeundo ad propria, a dalje se izriče molba za pisma, pa se govori za povelje, kojima će se ujamčiti preporuke za trgovce, quod fiant per duas manus, una quarum mitti nobis debeat, et altera demitti capitaneo nostro Scutari. Vidi se jasno, kud se putovalo Stefanu i u srpske zemlje. A u to vrijeme je taj put na novo bivao znatniji, što su južne srpske zemlje već držali Turci i tadašnji njihovi prijatelji Brankovići, koji su se odvojeno od Stefana držali.

No u samo naše vrijeme nijesu oni putovi sa svijem zatureni. Jurišić je taman gore opisanim starim putem prošao iz Dečana u Skadar. A. Boué je našao u Plavu (starome Brskovu) italijanske

trgovce, koji su došli da kupuju pijavice, i oni su mu kazivali tri puta odande u Skadar (2, 154). Na karti Kiepert-Hahnovoj tud je zabilježen i prolazak Barthov 1865. Jurišić je (str. 87) zabilježio tradiciju „Kroz Malesiju u vrijeme Nemanjićskog vladanja bio je put za Skadar, koji su put Nemanjići načinili bili. Ovim putem kazuju ljudi, da se i danas od grada Peći i Gjakovice za šesnaest časova doći može, a putem, kojim se sada iz ovih mjesta ide do u Skadar, trebuje se četiri dana. i to vrlo opasnog puta". Rekao bih da se i ovo tiče puta na Dečane-Brskovo.

Osim ovijeh svjedočanstava, pri kojima sam spram naprijed izloženog istraživanja uz oskudni tekst ja mogao učiniti pokušaj širega tumačenja — ima poznijih o stranim putnicima u članku Mijatovićevom u Glasniku 33, 227 i d. po tom u izvještaju Dr. P. Matkovića „Stari rukopisni putopisi u knjižnicah mletačkih" u Radu XV 192 i d. Ne mogu propustiti da ne spomenem ovom prilikom, da bi vrlo vrijedno bilo, da se nekoji od ondje pomenutih putopisa što prije izdadu. Više gragje dopuštalo bi još pouzdanije i dublje ispitivanje.

Iz listina mletačkih ima takogje štošta čim se mogu ovi pravci potvrditi. I iz njih ću navesti samo nešto. U Listinama IV. 411 pod 30 listopada 1397 ima naredba: Item pro utilitate nostri communis ordinetur, quod omnes conducentes frumentum de partibus Sclavonie *et de ultra Dagnum*, sicut solvunt ad dohanam Dagni grossos duos pro sauma, ita de cetero nihil solvere teneantur. I malo dalje na istom mjestu: Ita cum consuetum sit, quod pro qualibet petia panni, que conducitur per viam Scutari, solvuntur grossi triginta illius monete ad transitum dohane Dagni. U Listinama IV. 109 pod god. 1397 spominje se konsul mletački u Ulcinju i naregjuje mu se da neke poslove raspravi s Balšom. Malo naprijed u istoj knjizi na str. 53 pod 1363 naregjuje se kako će se plaćati za žito koje dolazi u Mletke de partibus Sclavonie per mare Venecias, i taj se uvoz razlikuje od uvoza kroz pristanište Drač u istom pismu. Da su dakle pristaništa za partes Sclavoniae Bar, Ulcinj i možda Leš, ne treba ni da spominjem. Godine 1388 gospodar zetski Gjuragj Sracimirović daje neka prava Mlečićima, pri kom je poslu opet učestvovao mletački konsul iz Ulcinja. Sam tekst toga dokumenta glasi: Nui Gorgi de Strazimir signor de Zenta pro mectemo a tutti li Viniziani, che usa star in Dulcigno, franchi e liberi e far le suo mercantilie — par la nostra contrada *fino el Dagno e per tutta la nostra contrada* (Listine IV 245). Godine 1404

(ib. V. 47) naregjuju Mlečići šta treba za obranu Skadra, Drivasta (koji je lako naći na kartama i koji se po svom položaju, kao što je gore napomenuto, lako mogao nalaziti na putu k Brskovu) i Lješa, jer per ea, que sentiuntur de prosperitate despoti Sclavonie, loca nostra Scutari, Drivasti et Alexii sunt incursura manifestum periculum. God. 1407 (V. 105) Mlečići naregjuju, da se nekakav njihov brigantin, koji je nekada bio odregjen za Skadar, da se nalazi u jezeru Skadarskom, uputi u Skadar, kako bi se ondje mogli na nj navesti za Mletke poslanici despota srpskog, gospogje Mare Brankovićke i Balše. Pa nije možda bez značenja što u poslovima same Zete s Mlecima, kao u prilici kad su se Mlečići sa Balšom zavadili radi Skadra, učestvuju svi srpski dinasti toga vremena, ljudi koji su u ostalim interesima, osim možda jedinog trgovačkog interesa svojih gragjana, bili do krajnosti pocijepani!

K svemu do sad navedenomu možemo još i ovo dodati. Kad je u staroj srpskoj državi oko bitke kosovske i još većma poslije nje počelo slabiti jedinstvo i isčezavati centralna moć, mi vidimo Mlečiće, gdje polažu osobito staranje, da dobiju u svoje ruke Skadar, Drivast i druga mjesta, isto tako kao što se i gospoda srpska toga vremena žure da prodadu ova mjesta, te da imovinu, koju su im svaki čas mogli uzeti Turci, pretvore u pokretan oblik kovanoga novca ili sigurnog godišnjeg mletačkog dohodka. O tome ima dosta pisama u Listinama Ovaj pokret, isto onako kao i Nemanjino i njegovijeh pošljednika živo nastojavanje da primorje imaju u rukama svojim, jasno potvrgjuje ono, što smo se mi trudili da naprijed razjasnimo.

Čudnovata drama historije istom onda biva potpuno jasna, kad tačno poznajemo pozornicu njenu i staze koje su po toj pozornici isprepletane!

P. P. Ovo je sve već bilo napisano i poslano, kad nam stiže u ruke znamenita knjiga Milićevićeva „Кнежевина Србија, Београд 1876“. U obilju gragje, koja je u njoj za historiju, arheologiju itd., nagjosmo nešto čim možemo naprijed razvijenoj mreži starih putova srpskih još jednu liniju dodati, te tim istaći još jednu potvrdu za staru važnost mjesta Požege u jugozapad. sadašnjoj Srbiji. Megju starinama okruga valjevskoga (poriječja Kolubarina) spominje Milićević na str. 365 na prvom mjestu razvaline *Bele Stene* ovijem riječima: „Kad se ide od Valjeva k Mionici, pa se pregje voda Banja (koja izvire u Petnjici) jedno 1000 metara unapred, na 80

metara u desno od puta, na brdu, zidina je *Bela Stena*, koja je toliko porušena, da je već sravnjena sa zemljom i obrasla travom. Ovaj gradić oteo je Mahmud paša od Srba 1458 godine, onda kad i Višeravu, Golubac i Resavu. Kad je pre 20 godina prokopavan put, nagjena je u Beloj Steni jedna kosturnica tako velika, da je iz nje do sada ispalo više od 30 kola čovečijih kostiju, i ispadale su sve jednako, do pre neke godine. Pre nekog vremena, tu blizu, iskopali su ljudi na jednom mestu kostur od čoveka i od konja. U okolini se priča, da se na Beloj Steni tukao Dušan s Madžarima, koji su bili prešli preko Save, i počeli pljačkati srpske zemlje. Priča veli, da ih je on strašno potukao na tom mestu, i što ih je pobeglo iz boja, to se, kažu, podavilo u Savi". To su razvaline onoga istoga grada, za koga ljetopisac (Šaf. 80) pod 1458 pripovijeda, da ga je primio Mahmud-baša: **прими — — Белоу Стеноу и плени Сремь и попали Дмитровицоу**. Boj Dušanov s Madžarima, za koji narodna tradicija još pamti, da je bio pod Belom Stenom, mogao se dogoditi u onom ratu, o kom govori dr. Rački u Radu II. 82, i Danilo arhiepiskop u Daničića izd. 227—230. Tom linijom kao da su i poslije išli ratovi ugarski na te strane. Isporedi Dr. Račkoga istraživanje u Radu III str. 100 i Milićevića gore spomenutu knjigu str. 425 gdje je riječ o Beljinu. Prema svemu ovome nema sumnje da se s tačke Požege u srpsko vrijeme odvajala linija pravce k sjeveru preko Maljena k sadašnjem Valjevu u dolinu Kolubare, pa onda Savi i Srijemu. Ova linija je još morala imati pobočne sveze sa linijom Žiča-Čačak-Rudnik-Biograd, naročito za komunikaciju od krajeva Ibra i Ra·ine, koji su u srpskoj historiji druge pole XIV i XV vijeka znatniju ulogu imali. S ovom pobočnom linijom u nekoj je svezi Borač u gornjoj Gruži, zapadno od Kragujevca,[1] koji je mogao lako biti ključ putevima od tačke Žiča u donju Moravu (uz Gružu pa n'z Lepenicu) i na zapad k Rudniku (liniji rimskoj Čačak-Biograd) i k dolini kolubarskoj. Tako zamišljajući ove pravce i tako ih dovodeći u svezu sa glavnim arterijama starih srpskih komunikacija jasnije nam bivaju i vijesti o svjema timi vojnama. Arhiepiskop Danilo (l. c. 228) pripovijeda kako su Madžari prešli u Srbiju negdje *na Dunavu*. Rački u Radu II. 82 kazuje, kako su istom prilikom Madžari prešli *na Savi*. Ili mora biti Danilova bilješka pogrješna, jer on sam na str.

[1] Ima i na Kiepertovoj karti. Ja sam sobom bio na tom mjestu, vidio ostanke starina, i kazivali su mi ljudi, da se onuda često nalaze obični tragovi razvalina starinske var·ši, mjesto koje je danas selo istoga imena.

230 kazuje, kako su se u bježanju strašno podavili u *Savi*, ili su dvije vojske prešle jedna na Savi, druga na Dunavu, pa se negdje sastale putovima, koje smo malo čas zamišljali kao vezu megju dolinama moravskom i kolubarskom. Taki su putevi za madžarske operacije mogli imati veliku vrijednost. Zna se još i da je Dušan svoju silu kupio u *Žiči*, kako arhiepiskop Danilo na gore pokazanom mjestu pripovijeda; i ako bi se na navedenu narodnu tradiciju moglo polagati, koliko mi mislimo da bi u ovakoj prilici bilo slobodno, onda se lako u madžarskom povlačenju boj mogao desiti kod *Bele Stene*, a madžarsko bježanje pokazanim putem. Izlazak toga puta na Savu morao je biti više utoka Kolubarina, gdje ni danas nema nikakva broda, po svoj prilici na mjestu, gdje je danas selo *Skela*. Ova se postavka vrlo dobro brani prirodom zemljišta, koje je niže *Skele* nisko i barovito. U tome samom imenu ja bih našao pošljednji trag nekadašnjeg broda, koji je vezivao stare srpske puteve s ugarskima, vodeći na svu priliku Budimu. Malo više ovoga mjesta razvaline su grada Beljina i Debrca, a to su obale savske visoke, i preko mjesta spram sela Skele parobrodi, koji brode uza Savu, teško prolaze, čim voda u ljetnje dane opadne. Najposlije jedva da neće imati s ovijem putem sveze i to što su Brankovići, otjerani silom turskom u Srijem, izabrali za staniste *Kupinovo*, mjesto koje je moglo biti na pravcu ovoga puta u Srijemu. Da li je ovaj put radio tim pravcem još u rimsko doba ne da se za sad ničim potvrditi; ali u koliko je drinska dolina, koja je vodila Sirmiumu, življe radila, u toliko je ovaj pravac morao imati manje vrijednosti. U potonje doba granice i podjela srpskih zemalja, centri njihovi i posebni interesi njihovi, koji drinskoj dolini, staroj razmegji Bosne i Srbije, nijesu mogli goditi, mogli su lako nanijeti više živosti pravcu kroz dolinu kolubarsku.

Sve ovo svjedoči da je Požega, za koju za sad ne znam starога imena rimskog, bila jedno od mjesta kud su se putovi vrlo živo ukrštali. Milićević, l. c. 617 bilježi predanje o neobičnoj veličini stare rimske varoši na tom mjestu. Sve do prije nove srpske uredbe to je mjesto bilo glavno mjesto sadašnjega okruga čačanskoga. Od 1832—35 bio je knez Miloš smjestio tamo za neko vrijeme okružne vlasti iz Užica, a nova vojnička strategija, na svu priliku i ne znajući za Rimljane, ustavila se takogje na ovom mjestu, obilježivši strategijsku važnost njegovu.

Stara štampanja za Bugare.

Priopćio u sjednici filologičko-historičkoga razreda dne 14. lipnja 1876.

DOPISUJUĆI ČLAN STOJAN NOVAKOVIĆ.

Po dosadašnjem znanju o starome XV. vijeka započetom štampanju st. slovenskih crkvenijeh knjiga nema nigdje direktnoga svjedočanstva, da se što štampalo za Bugare. *Može se misliti*, i misliti s puno osnova, da su vlaška štampanja, u kojima je redakcija bugarska, štampana i za Bugare; može se danas, pošto se zna, da je bilo štamparije u Gračanici na Kosovu,[1] očekivati, da se i tu, pa može biti i u Biogradu, štogod za Bugare štampalo, ili da će se trag kojoj štampariji i dalje gdjegod na istoku naći — ali izvjesno se o tome ne zna ništa, i kao što se danas cio jugoslovenski istok služi knjigama u Rusiji, po ruskom izgovoru i za ruske crkve, udešavanim, može se vrlo lako držati, da su se onda Bugari mogli za svoju potrebu namirivati iz Vlaške (s kojom su od vazda u najbližoj komunikaciji) i služiti se knjigama srbskim, koje su im bliže nego ruske, i koje su im u ono vrieme mogle biti i pristupnije i poznatije. No vrijedno je zapitati se, s kojega se izvora razširila štamparska vještina po jugoslovenskim i u opće jugoistočnim stranama, i eda li je traga, da su sami prvi radnici ove struke imali kakvih širih misli?

P. J. Šafarik (u knjizi Geschichte des serbischen Schriftthums, Prag 1865 str. 264) govoreć o Božidarevom mineju prazničnom štampanom u Mlecima 1536—38 godine spominje, kako u toj knjizi dolaze gdjegdje bugarska slova ѧ i ѫ, koja se u srpskim knjigama toga vremena nikad ne upotrebljuju. U tome nalazi Šafarik „Beweis, dass die venetianer Officinen zu dieser Zeit schon (und gewiss auch früher) slowenische Lettern nach Walachien und Siebenbürgen lieferten. Denn für dieses Buch oder sonst für Serben sind

[1] Vidi moj izvještaj s arheološke izložbe u Kijevu, štampan u Biogradu, 1874. na str. 8.

diese Typen gewiss nicht geschnitten worden; *sie haben sich in den Satzkasten nur verirrt.*" Na drugom mjestu istoga članka (ib. 281) govoreći o Molitveniku (Euchologiju) štampanu u Dugom Polju (Kimpolung) u Vlaškoj 1635 govori Šafarik: „Mit diesem Euchologion beginnen die russischen Drucke in der Walachei. Der Typus aller bisherigen walachischen Ausgaben war, so viel mir bekannt, serbisch, dessen Vaterland Venedig ist; die Orthographie entweder bulgarisch oder serbisch; hier ist nun beides anders, nemlich russisch." I izvan toga pri opisima pojedinih knjiga pominje Šafarik tragove srpskog upliva, koji je mogao, kako on misli, doći kroz to što je tekst srpski za osnovu polagan, a ja mislim, da bi se pri toj stvari moglo misliti i na radnike Srbe, ili Bugare, koji su najprije u srpskim štamparijama radili.

K. Jos. Jireček u svojoj knjizi Dějiny národa bulharského, Prag 1876, str. 405 govori: V Bulharsku, kolik víme, pod Turky tiskáren nebylo. Jediný Bulhar, jenž tou dobou kněhtiskařstvim se zabýval, byl *Jakub Krajkov* ze Sofie, který spolu s Jeronimem Zagurovićem z Kotoru vydal v Benátkách 1569 žaltář, 1570 modlitveník.

No i u tijem knjigama, koje pominje K. Jireček, nije bugarski no srpski izgovor.

Ali svi ovi vješto pokupljeni ali rastureni znaci, na koje bi se mogla navezati različita domišljanja, dobijaju drukčiju snagu, kad se čuje jedan bliži i pouzdaniji svjedok i prema njemu promotri njihov govor.

U prošloj godini zbirka stari štampanih knjiga narodne biblioteke u Biogradu obogaćena je jednom rijetkom i vrlo vrijednom knjižicom iz samoga početka Božidareve radnje. To je 1520 štampana u formatu 12-ne veoma malom (dužina sloga 0·09, širina 0·06 m.) knjižica, za koju on govori u pogovoru: **И дроугыѥ книгы сьписахь помьн'шіими словесы иже вь поуть ходещимь оудобь носима бывають.** O njoj u cjelini, o njenim pomnožanim i raširivanim izdanjima meni valja govoriti u naročitom člančiću, a ovdje ću iz nje iz pogovora izvaditi samo one Božidarove riječi, koje ovdje položeno pitanje rasvjetljuju. Na tom mjestu Božidar govori: **Пришьд'шоу ми ѿ ѡтьчьства моего — — и дошьд'шоу ми вь градь Венетіани, видѣхь сьставлѧющіихъ божьств'ная писаніа на типарехь Фроуги же и Грькы и иніе езыкы. Желаніемь вьжделехь и наша срьбьская же и бльгар'скаа такожде на типарехь съставити. Молихь се вьсеблагосрьдомоу чловѣколюбцоу Богу, вьзврьгохь себѣ на поучиноу**

мендурьпаюмагѡ благѡоутробіа его, да поспѣшить ми сіа до сьврьшеніа, аще боудоуть оугоднаа бьсеблагомоу Христоу владыцѣ моемоу. Богомь свѣдѣтельствоую, не дахь себе ни маа покоа, мало же и ѡуниа моима дрѣманіе, ни пощедехь ѿ имени моихь юже ми даль есть господь, дон'дѣже извѣсти ми дѣло на сьврьшеніе. Се благодѣтію Христа, моего владыкы, на сьврьшеніе дѣла приспѣхь и сьврьшихь вь тоуждеи земли вьсака писаніа црьковнаа великыми словеси, itd.

Riječi ove jasno potvrgjuju dvoje: 1. da je Božidar radio da organizuje štampanje ćirilicom i za Srbe i za Bugare, i 2. da je oboje izvršio.

A iz svega, s obzirom na ono što smo malo više naveli, mogu se bez svake opasnosti izvesti ovi resultati kao odgovor na gore postavljeno pitanje:

a) Božidar je štampao svoje knjige i za Srbe i za Bugare, i to u obje u to vrijeme dobro poznate redakcije. Otuda u čisto srpskim knjigama po gdjekoje bugarsko slovo, i taka su se slova samo pri tom slučaju mogla *in den Satzkasten verirren*, a ne u onom koji pominje Šafarik. (Vidi citat malo više.)

b) Može se s razlogom misliti, da su, kao što je prijevod bio jednak, Bugarska izdanja gradili korekturom srpskih, ili obratno. I taj posao znao je tada svaki iole vještiji književan čovjek, jer se zna da se iz jednoga izgovora u drugi megjusobno često prepisivalo.

c) Kao potvrda ovome i jednom i drugom moglo bi se može biti uzeti, što u jednom izdanju iste gore spomenute knjižice od god. 1536 dolazi na лє. kvaternionu **ѡпело по грьчьскомоу** ćirilicom našom a grčkim jezikom.

d) Božidar je u svojoj radnji imao uz Srbe za redigovanje srpskih i Bugara za redigovanje bugarskih tekstova. Jedan od ovih u prvoj ili svakojako u drugoj generaciji može biti gore pomenuti Sofijanac Jakov Krajkov. On je, vidi se, ostao na mjestu i bavio se poslije redigovanjem ili izragjivanjem novih srpskih edicija (sa Zagurovićem). Drugi su, poput onih, koji su po manastirima u unutrašnjosti srpskih zemalja štampali knjige, mogli otići k Vlaškoj, te tamo na svoju ruku organizovati nove štamparske radionice pod okriljem vlaških knezova, u prvoj liniji za Vlahe, a u drugoj za svoje zemljake, kojima su odatle mnogo bliže bili. Tako dobijaju tvrd osnov gore pomenute iz Šafarika navedene riječi. To su mogli činiti i gdjekoji Srbi.

e) Kako je na pošljetku radnja ova pod pritiskom sve veće tame i siromaštva u otačanskoj Turcima pritisnutoj zemlji na izvoru svome

u Mlecima utrnula, tako je izumrla i u ovim filijalnim radnjama, pustivši na svoje mjesto ruski književni upliv kroz istočni, prirodno za to najzgodniji okrajak svoga zemljišta.

Nakon svega ne mogu prećutati, da bi Božidarove riječi **желаніемь вьжделехь и наша сръбьскаа же і бльгар'скаа такожде на типарехь съставити** mogle se i drukčije tumačiti nego što je gore učinjeno. Moglo bi se t. j. misliti, da on pod riječima **сръбьскаа же и бльгар'ска** razumijeva ne dvije redakcije teksta, nego jedna slova i jedan prijevod, pa da je držao, da srpska redakcija služi obojima. No jasan trag, da je u to vrijeme bilo pri tim štamparskim poduzećima ljudi Bugara, ili takih, za koje se ne može sumnjati da su bugarskomu vični bili, i još jasniji trag *bugarskih slova* u srpskim knjigama, koja se pri takom razumijevanju ne bi mogla ničim objasniti, jer se neda misliti, da su bila saljevana bez potrebe ili saljevena, pa nikad neupotrebljana — razbija sa svijem tako tumačenje.

Još boljoj potvrdi ovoga što je ovdje izvogjeno možemo se nadati kad dobar slučaj pomogne, te se nagju i drugi sad nepoznati spomenici. Dosadašnji pronalasci daju nam nadu, da će i to jednom biti.

Gradja za slovinsku narodnu poeziju.

IZTRAŽIVANJA AKADEMIKA PROF. V. JAGIĆA.

Predano u sjednici filologičko-historičkoga razreda dne 14. listopada 1876.

DIO PRVI.

Historijska svjedočanstva o pjevanju i pjesničtvu slovinskih naroda.

I.

Pojam pjesme. Najstarije slovinske pjesni bijahu hieratske i ritualne. Snaga narodnog pjesničtva u Slovina.

§. 1. Pojav pjesme usko se veže za pojav jezika. Može se reći, kao što nema naroda bez svoga jezika, tako ga nema bez svoje poezije. Prvi zvuci, koji prodroše iz čovječjih ustiju kao zametak rieči, bijahu podjedno i prva pjesma. Tajinstveni proces postanja čovječje rieči stojaše čovjeka tolika napora, da su prve rieči u nepriviklim ušima zvučala kao najuzvišenija poezija. Iz prva dakle bijaše govoriti i pjevati jedno te isto, kao n. pr. što kod ptica pjevačica pjevanje služi bar u ograničenoj mjeri sredstvom medjusobnoga porazumievanja. Na jezicima ostaje još i sada dovoljno tragova nekošnje uže sveze medju onim, što danas razlikujemo: govoriti i pjevati. Onaj isti glagol, koji u jednom indoevropskom jeziku znači pjevati, često se upotrebljuje u drugom sa značenjem govorenja i obratno. Na priliku glagol, kojim Grk pjeva (ἄείδω ili ἀϝείδω), jednak je sa sanskritskim glagolom govorenja (vadâmi), koji u litavskom izrazuje značenje: zvati (vadinti) a u slovinskom: vikati (vaditi staroslov. = vikati na koga, šaliti se). A glagol, kojim mi danas „govorimo“ — slovinska plemena jedna „govore“ (istočna i južna), druga „mlve“ (sjeverno-zapadna) — izražavaše nekoč: šum, viku, a u sanskritskom jeziku: na glas navieštati (participij joguvânas = navieštajući, od kor. gu), slaviti. Što u hrvatskom jeziku tek golub ili grlica „guče“ (korien gъlk), to kod ugarskih Slovenaca općenito ljudi

„gočaju“ (mjesto našega glagola: govore), pa tako se i u ruskom sluša provincializam голчать uz obično говорúмь, n. pr. приходú ко мнѣ голчать (u tverskoj guberniji) znači: dodji k meni da pogovorimo ili po slovenski „pogočemo“.

Skorim dakako ispe se pjesma kao jača potencija govora na svoj viši stupanj, ona se savi u uži krug značenja: pjevanje odieli se od govora. Ali medju indoevropskim jezicima nema jedinstva u izražavanju značenja: pjevati i pjesma. Samo oba azijska člana (sanskrit i zend) posvema se slažu u korienu gâ, odakle gâthâ = pjesma, inače nema sloge. Ovaj isti korien gâ živi na pril. u nas s ograničenim značenjem u: *ga*-tati, i po svoj prilici u latinskoj rieči jednaka značenja: vâtes. Medju tim latinsko canere, koje neki izvode iz casnere (sr. carmen mjesto casmen) te dovode u svezu sa sanskr. kor. çans (sr. Pott, Etym. Wörterb. Nro. 715), drugi od koriena kan (gr. κανάζω = zvučati Curtius Grundz. IV Auflg. 140), odakle po svoj prilici i njemački Hahn (got. hanan = pievac, pietao), — stoji isto tako osebice kao i njemačko singen (got. siggvan) itd. Čak medju Slovinima i Litavcima nema jedinstva; oni ne znadu našega пѣти (pjeti, pjevati), mi njihova gĕdóti, praes. gĕdu — gĕdmi. Bilo bi, razumije se, krivo i naopako, da stanemo odatle izvoditi, da indoevropski narodi nijesu umjeli ni pjevati, dok još bjehu negdje na okupu. Protiv toga protestuje već i jezik, dokazujući, da su glagoli, što označuju pjevanje, svê od starine stara imovina, te im se može u drugim jezicima trag naći, samo ne u značenju pjevanja, nego glasa, zvuka, šuma, vike, govora. Ipak ja bih rekao, da ovaj nesklad jezikâ nije sasvim bez uzroka. On dokazuje po mojem mišljenju, da u ono davno indoevropsko doba pjesma jošte ne bješe prekoračila prvoga stadija svojega razvitka, kao jezik bijaše i ona smatrana općim darom sviju i svakoga te se upravo s toga i ne isticaše kao nešto osobita ili vanredna, što bi svraćalo na sebe pažnju čovjeka na toliko, da bi za oznaku toga nečega vanredna trebalo bilo ustanoviti jedan izraz. Kako se u prirodi milijuni najraznoličnijih zvukova slievaju u jednu veliku harmoniju, tako se praotcevi potonjih velikih naroda indoevropskih u bezbrižnoj prostoti svojim *slovom* obraćahu k obožavanoj prirodi, koja im se prikazivaše to blagom to strašnom, prema čemu i njihova slova bijahu čas puna spokojstva i veselja, čas brige i bojazni. Nitko nije ih učio, kakim će se riečma služiti, jošte ne bijaše niti pjesnika niti ustanovljenih pjesama, već je svatko pjevao kako je znao, pod neposrednom impresijom okružujuće čovjeka prirode.

Mi si možemo još i danas donekle predstaviti, kakovim se je pjesmama rod naših praotaca veselio i radovao, molio i klanjao obožavanoj prirodi; jer nam se sačuvao starinski, za tisuću godina nazad današnjeg računa dopirući obrazac hvalospjeva u molitvi indijskoga koljena, koje tada jošte, dok one pjesme življahu u ustima naroda, ne bješe odveć daleko odmaklo u napredku te smije na časak poslužiti zastupnikom cieloga roda, kao u poeziji pars pro toto.

U indijskom zborniku svetoga znanja (vêda sr. češki: věda), koji se sačuvao u trojakom obliku, kao zbornik himna ili pjesama u opće (rč znači: pjesma, stih, sr. *rieč*, sanskr. korien *arč* = slov. *rek*, odatle rč-*vêda* po zakonima indijske fonetike *rgvêda* ili po izgovoru Evropejaca, koji ne umiju izgovoriti našega vokala r: r*igvêda)*, za tim kao zbornik stihova odredjenih za službeno pjevanje *(sâman*, odakle *sâmavêda)* i kao zbornik formula, namienjenih obredima žrtvenim *(jagjus*, odakle *jagjurvêda)* ima pjesama, to jest molitava i popievki, u kojima je duh indijskoga čovjeka izrazio svoje refleksije o *nebu* (varuna = οὐρανός), o *svietu* (mitra, što nekoji tumače = slov. mir, sve-mir), o *ognju* (agni), o *suncu* (sûrja, sr. litavski saule, slov. sъl-nь-ce i naš pridjev: sûr), o *zori* (ušas = lat. aurora, litavski aušrà), o *noći* (râtrî), o *vjetru* (vâta sr. lit. vėjas slov. větrъ), o *oluji* i njenim telalima (rudra i marut), o *materi zemlji* (prthivî, sr. slov. rieč plъtь = pŭt) itd. Sve su to podjedno pojavi prirodni i sile nebeske i bogovi; indijska religija onoga doba ne poznavaše još uredjene vlade nebeske s tačnim brojem bogova i boginja, prem da se već u tim pjesmama slave *svi bozi* (viśvê dêvâs), a na po se siloviti *Indre* (sansk. *indra* može biti srodan sa slovinskim pridjevom *jedar*, staroſl. *jędrъ*). Kako rekoh, za nevolju smiju se barem neki, najstariji, himni indijske „vêde" smatrati izražajima ne samo indijskoga, nego općega indoevropskoga duha, ako se i ne da zatajiti u njima odsjev prije svega gorostasne indijske prirode. S podpunim pouzdanjem možemo se nadati, da će komparativnoj nauci skorim poći za rukom iznaći, koji su izmedju tih himna najbliže starim indoevropskim nazorima.

§. 2. Prenesimo se mnogo stotina, valjda i tisuće godina nazad u ono vrieme, kada je slovinsko koljeno sačinjavalo odjelitu cjelinu. Da nam je znati, kako se slovinski praotcevi razgovarahu sa svojim bogovima, kakove im pjesme pjevahu, kakove žrtve prinošahu! Mjesto himna, kojih na stotine ima u Rgvedi, osta ovdje jedan jediti starinski svjedok, puko slovo: pěti, pěsnь. Koliko je malo, ipak i to svjedočanstvo nešto znači. Protivno prije pomenutomu

neskladu indoevropskih jezika u riečima za pjevanje, sva slovinska plemena podjednako upotrebljuju i od starine upotrebljavahu jedan te isti glagol „*pěti*“, jedan te isti substantiv „*pěsnь*“. Ovo podudaranje, ova sloga i jedinstvo u rieči dokazuje po mojemu mišljenju barem toliko, da su naši praotcevi u vrieme svoga rodnoga jedinstva pojam pjesme dalje razvili, tačnije opredielili i ujedinili. Pjesma presta biti pukim pojavom individuuma, ona dobi sada već značenje društveno, zauze odredjeno mjesto u familiji i općini kao jedan faktor narodnoga života. Po samoj rieči ne može se pravo suditi, kakovi tvorovi bijahu one prve slovinske „pěsni“, ali već jedinstvo rieči svjedoči, da je ovako označeni pojav nosio na sebi dovoljno znakova jedinstva, on se već dovoljno razgovietno odielio iz ciele mase drugih pojava narodnjega života kao nešto osobito, nešto u sebi jedno. Rieč „pěsnь“ stare je gradje, jednako gradjenih u slovinskim jezicima nema mnogo:[1] već to dokazuje, da njezin postanak pada u rano doba slovinskog etničkog jedinstva. Korien joj je po svoj prilici „pi“, koji je značio zvučanje glasa, što se vidi još na riečima: pisak, piskati, piščalo itd. Odakle se lako izvodi, da je pěsnь isprva, kao i glagol pêti, pjevati, pojati, označavala samo pjevanje (cantus), dakle po današnjoj diobi pjevanu, lirsku popievku. Najranije dakle slovinske „pêsni“ bijahu popievke, himni, molitve, kao što rekosmo da ih bijaše u staroj Indiji i što se zna ili bar sluti takodjer kod ostalih članova velike indoevropske porodice. S ovom se teorijom zbilja podpunoma podudara faktično značenje rieči pěsnь u najstarijim primjerima. Samo lirske pjesme bijahu u najstarije dobe „pěsni“ par excellence, a ono drugo zvaše se: to „pověstь“, to „skazanie“ itd. U nadpisima zbornika kraljodvorskoga zove se samo lirski dio „piesni“: pocinasie kapitule osmmezcietma trietiech knih o *piesniech;* u zaglavcima historijskih pjesama ovaj izraz ne dolazi.[2] „Vieštac“ Bojan, mitski predstavnik južnoruske narodne poezije, ne skladaše svojih „povjesti“ po „bylinam“ (t. j.

[1] Vriedno je spomenuti, da uz *pěsnь* ima još jednako gradjena rieč *basnь;* i značenje obiju rieči vrlo je srodno, što dokazuje češko *básnik* = naše *pjesnik.*

[2] U češkom jeziku izidje glagolj *pieti* doskora iz običaja, uzeše ga zamjenjivati sastavljenim *zpievati.* Od onog doba dobiše izrazi *pieti* i *pienie* značenje crkveno, izražavahu crkvenu recitaciju, pojanje. Jireček navodi ovaj zgodni primjer iz g. 1421: *pieti* budú jasnym hlaholem toto *pienie:* kristus hospodin etc., pakli chtieti *zpievati,* ale takto *zpievajte* (Königinhof Handschrift 79). U provincialnom dialektu hrvatskoga jezika istisnut je takodjer prost glagol *pêti* sastavljenikom: *popévati,* odakle i *popévka.*

dogodjajima), već po svojem „zamyšljeniju“ (zamislima), uznoseći na mnogostrunoj harfi slavu kijevskih i južnoruskih knezova; za to i bijaše njegovo skladanje „pěsnь“, stojeći onako na raskršću eposa i lirike, kao još danas maloruske dume. Ali pjesnik „slova“ o polku Igorevu ne odobravaše onoga previsokoga poleta Bojanova, po njegovu treba da bude epsko kazivanje vjerno „po bylinam“, t. j. kako bi u istinu.

Ne hoteći se udaljiti od historijske istine, ne smijemo se preduboko upuštati u razmišljanje o najstarijim slovinskim „pjesnima“. Tek dvie tri crtice iz jezika. Postojani pridjev „vješti“ (вѣщей), kojim se karakteriše Bojan — a to sva je prilika nije ni bila jedna ličnost, kako ćemo poslije vidjeti — dokazuje, da su u praslovinsko doba pjesnici u društvu imali značenje vještaca, mnogoznalica, čarobnika i proroka. Sprieda istaknuta sveza našega glagola gatati s indijskim značenjem pjevati svjedoči još o tome, da je divinacija, koja u svakoj religiji rolu igra, primala oblik pjesnički. Nema sumnje, da se i tom funkcijom bavio svještenik, koji u staroslov. jeziku nosi nazvanje *žrec* (жьрьць) od glagola *žrěti* (жьрѣти), to će reći po izvornom značenju: hvalilac, slavitelj — u litavskom još i danas znači „girti“ slaviti —, slovinski dakle *žreci* bijahu par excellence slavitelji bogova, njihove *žrtve* (жрьтва) sastojahu se u pjevanju slave bogovima, kojemu se dakako pridruživalo i darivanje, prikazivanje. Iz svega toga dade se izvoditi *hieratski* karakter najstarijih slovinskih „pjesni“: one bijahu popievke u slavu bogova, pjevane nekoč od starješine roda, koji je podjedno bio *žrec* cieloga roda, a poslije od posebna staleža ljudi, od pjesnika — žreca.

§. 3. Ali hieratskom funkcijom nije iscrpen pojam „pjesni“, da upravo o njoj ne znamo više ništa, jer leži onkraj historijskih svjedočanstva. Druga važna zadaća „pjesni“ bijaše obredna, *ritualna*, o kojoj možemo prilično vjerno suditi po današnjem životu narodne slovinske poezije. Kako svuda gdje se sačuvala starina, još danas nema narodnog običaja bez pjesama i to odredjenih pjesama, koje upravo onomu običaju pristaju: tako smijemo reći da je i u davna, predhistorijska vremena prosti, pravilno se okrećući život slovinskih naroda skrozimice bio proniknut pjesmom; svakoj prigodi, bilo da se slava slavila u kući, bilo da se vršila kakova radnja izvan kuće, znao je narod udesiti svoje dobro poznate, stare pjesme, koje onamo pristajahu po davnoj tradiciji, bez kojih onaj obred ili običaj ne bi bio podpun. Samo što nekoč bijaše svaki narodni obred ili običaj obavljan mnogo pravilnije, općenije i obilatije, sa strožim ispunja-

vanjem, nego li danas. Osobito što se pjesama tiče, nema sumnje, da je nekoč medju obredom ili običajem i pjesmom, to će reći sadržinom onoga, što se pjevalo uz onaj obred, postojala sveza, koje danas ili više nikako nema ili je mi ne vidimo, jer je potamnjela, jer se običaj izmienio ili pjesma pomjerila. Najposlije hoću još i to izrikom da spomenem, kako bi nepravo bilo, da se dademo zavesti pismenim kazivanjima, po kojima ne bi bilo pjevano van u trenutcima razuzdana veselja, kao što to žalibog sve više postaje pravilom današnjeg „kulturnog“ života. Ni po što. Ako stara pismena svjedočanstva i ne govore o narodnoj pjesmi van s priekorom, to mi znamo, da su ono pristrani svjedoci, ono su sve bez izuzetka tužitelji, a tko tuži taj ne hvali. Prema duhu vremena nije se u srednjem vieku imalo što hvaliti na narodnim pjesmama; ono što je s našega gledišta svakoga štovanja dostojno, u staro doba najviše ako se mukom podnosilo i Potest sustineri — to bijaše najveća koncesija, koju jednom rimska kurija učini spram one vrste sredovječnih jokulatora, koji se baviše pjevanjem epskih pjesama i pobožnih legenda. A na koji se narodni običaj gledalo tako indiferentno, kako to kažu rieči potest sustineri, ondje nijesu sredovječni ljetopisci nalazili uzroka, da još posebice o stvari govore. Iz svjedočanstva dakle, koja nam ostavi starina, dobijamo tek vrlo nepodpunu, gotovo vazda negativnu sliku — okrenuti je na pozitivnu stranu, popuniti i oživiti, to je zadatak ne odveć težak našega vremena. Ja se u to ovdje ne upuštam, jer je meni poglavito stalo do toga da prikupim sama svjedočanstva, da predstavim borbu narodne poezije za eksistenciju s novim faktorima: hristijanstvom i prosvjetom, da pohvatam kao u jedno ognjište one iskrice, koje poizmeta sukob i sudar starih običaja s novim idejama. Nije tek puki antikvarski interes, koji imam pred očima; meni se čini, da se otiem putem može još koje šta objasniti, historijsko izlaganje ne ostaje po mojemu mišljenju ni tu bez rezultata.

§. 4. U slavu pjesničke snage slovinskih naroda bješe napisano već mnogo panegirika. Komu nije poznato oduševljenje za slovinsku narodnu poeziju vatrenoga pjesnika Slavy dcere ili njegova darovita druga Štura? Ja neću ovdje ponavljati njihovieh pohvala, samo ću istaknuti kao nepreporni rezultat komparativne etnografije, da i inostranci tako dobro danas kao već nekoč priznaše slovinskomu članu indoevropske familije vanrednu naklonost k poeziji. Osobito su važna svjedočanstva o onim krajevima, gdje slovinsku narodnost okružuju inorodna plemena te se sravnjivanje samo po sebi nudja. Upravo

na takim mjestima po jednoglasnomu svjedočanstvu etnografa nadkriljuje Slovinac bogatstvom svoje poetičnosti svakoga susjeda. Više takvieh svjedoka naći će čitalac u prilozima ka Kollárovoj slavy dcerí k sonetu 48 prve knjige, a i naš pokojni Vraz rado se bavio ovim pitanjem, sr. opasku k Djulabijama II. 37. Ja ću tek iz najnovijega vremena navesti jednoga svjedoka, koji tim više znači, što nije ni malo sklon na pohvale. Andree u svojem etnografskom opisu Lužica (Wendische Wanderstudien, Stuttgart 1874, 73 ss.) ne propušta zgode gdje samo može koju reći na štetu toga pošljednjeg ostatka Slovinstva u sjeverozapadnoj Germaniji, gdje može koju prišiti siromašnim Lužičanima-Srbima, kako su nazadni u sravnjenju sa svojom gospodom Niemcima. Ipak i on hvali njihovu dobru i veselu ćud. „Auf den Jahrmärkten ist es eine wahre Freude das heitere, lebendige und oft ausgelassene Treiben der Jungen und Alten zu betrachten, und jede Hochzeit, jede Kindtaufe, jede Kirchmess, jeder Tanzabend in kretscham (krčma) zeugt von dieser Harmlosigkeit. Den klarsten Beweis dafür liefern die Lieder selbst... in ihren Liedern finden wir fast durchgängig den lebhaftesten und unzweideutigsten Ausdruck eines fröhlichen Leichtsinns, einer aufgeräumten Heiterkeit, einer unvertilgbaren guten Laune im Gegensatz zur *derben und treuherzigen Gemüthlichkeit der Deutschen*". Andree ne hotice potvrdjuje ono isto, što je dvie stotine godina prije njega kazano o Lužičanima u nekoj latinskoj knjižici (De Serbis Venedorum natione vulgo dictis die Wenden, Wittenbergae 1675): „Constat illos xenodochia praecipue diebus festis frequentare ibidemque poculo hilaritatis exhausto pro ratione temporis hymnos sacros ex iisque maxime quae symbolum apostolicum spectant exercere, post iuniores jubilando, ovando, vociferando, choreisque ducendis ad satietatem, nolo dicere insaniem usque totam fere noctem consumere".

Pripoviedanje inostranaca iznosi na vidjelo neobičnu naklonost slovinskih plemena k pjesmi kao neku duboko u karakter zasadjenu crtu, kao starinu, koja je u današnje vrieme na mnogim mjestima čak na umoru. Tko ne zna, da je narod u opće jako konservativan, kojemu se je teško rastajati sa svojim običajima; osobito za slovinska plemena može se punim pravom reći, da su nekim svojim običajima privržena do očajanja. Lako bi nam dakle bilo ovako umovati: sve ili gotovo sve, što istom nedavno ili upravo u naše vrieme usmotriše etnografi, dolazi od starine, kojoj početka viek ne pamti. Zadovoljimo se opisima današnjeg stanja slovinske narodne poezije, te recimo: ovako od prilike bijaše kod Slovina već nazad

mnogo stotina godina. Tko bi ovako umovao, ne bi se za cielo odveć udaljio od istine. Jer kada staneš inostrancu, n. pr. učenomu Niemcu, (experto crede Ruperto) potanko pripoviedati o današnjim srpskim il južnoruskim sliepcima, o njihovoj recitaciji ili pjevanju narodnih pjesama, o općem narodnom mišljenju, što je to narodna pjesma i pjesnik, on će ti se prenieti u mislima u svoju germansku drevnost, u ona davna vremena, kada i Niemci po riečima Jornanda „majorum facta modulationibus citharisque canebant". Tako dobija vjerno opisanje današnjega stanja slovinske narodne poezije pred očima istraživalaca germanske drevnosti značenje zanimljiva komentarija k onim historijskim crticama, koje se sačuvaše o bivšoj nekoč u njih narodnoj poeziji. Otim se protumačuje onaj veliki interes, koji braća Grimmi pokazivahu prema raznim pojavima slovinske narodne poezije. Ali ta vanredna okolnost, što se kod Slovina nešto od velika konservatisma nešto od slaba napredovanja u kulturi sačuvalo neobično mnogo starine čak u naše dane, ne može nas nikojim načinom riešiti dužnosti, da i mi zavirnemo u svoju, slovinsku prošlost, da si stavimo pitanje: dokle se može današnjoj poetičnosti slovinskih plemena naći svjedočanstva i potvrde u prošlosti? što u opće prošlost govori o slovinskoj narodnoj poeziji i o pjevanju narodnih pjesama?

Gradju za riešenje ovakova pitanja naći će čitalac u ovoj mojoj raspravi. Razbacano koje gdje već se o tome govorilo, ali niti je sve u jednu cjelinu sabrano niti dovoljno uvaženo bilo. I ovomu ovdje nedostaje još mnogo do podpunosti, nadam se ipak da će tko ushtije tražiti i čitati, u tim člancima koje što nova naći. Mene je prikupljanje ove gradje kroz nekoliko godina pratilo uza svakojaka istraživanja; ako rezultat ipak ne odgovara ni trudu ni vremenu, to dolazi odatle, što se u mnogoj starini, mnogoj kronici, mnogim zapiskama, badava tražilo.

II.

Staranje crkve da zamieni narodne pjesme crkvenima. Kirieleison. Sabrane narodnih zabava i pjevanja. Pretvaranje crkvenih tekstova narodnim motivima. Šator raznih narodnih običaja i time pjesama.

§. 5. Svjedočanstva iz prošlosti narodne slovinske poezije ima vrlo malo, ali se tomu ne čudimo znajući da je kroza sav srednji viek, do nedavna, gospodovao takav smjer mišljenja, da nije dostojno dirati u pojave prostonarodnoga života. Što je ipak o tome pribilježeno, nosi na sebi biljeg slučajnosti; ponajviše udaraše pobožnomu piscu u oči kao običaj nehristijanski, koji bijaše ukora i

zabrane vriedan. Glavnu rolu kod toga igraše crkva kao vlast, koja vodjaše skrb o svim pojavima duhovnog života nárôdâ. Za to najprije dobro će biti da vidimo, kako se očitovalo staranje crkve da kojekakovim poganskim običajima na put stane, medju kojima dakako i narodno pjesničtvo nije bilo na posljednjem mjestu. Crkva uklanjaše pjevanje narodnih pjesama čas naročitim zabranama, čas preporučivanjem pjevanja hristijanskih, bogu ugodnih pjesama ili rieči. U srednjem vieku, osobito na samom početku, pošto bi uvedeno hristijanstvo, najznatnija pjesma ili molitva, koju crkva preporučivaše narodu, bijaše: kyrie eleison. O tome se puno govori takodjer u historiji slovinskih naroda. Thietmar merseburžki pripovieda o lužičkim Srbima ovu pričicu. Njegov predšastnik na episkopskoj stolici „Boso" — ut sibi commissos eo facilius instrueret, *sclavonica* scripserat *verba* et eos *kirieleison* cantare rogavit, exponens eis huius utilitatem (Mon. Germ. Script. III. 755). Razumije se, što ovdje nije izriekom kazano, da je pobožni episkop preporučujući pjevanje kirieleisona[1] podjedno odvraćao od pjevanja svjetskih pjesama, za koje se Thietmar dakako nije brinuo. Ali narodu ne bijaše nova popievka kirieleison razumljiva i za to, kako Thietmar nastavlja „vecordes hoc in malum irrisione mutabant ukrivolsa" (t. j. po lužičkosrpski: w krji wólša, to će reći: u grmu jalša) dodavajući s podsmiehom: sic locutus est Boso. Na drugim mjestima čitamo kako se je upravo već pjevala ova crkvom propisana popievka. Kodj raznih historika ili ljetopisaca pominje se češće, kako narod pjevaše kyrie eleison, po češkom izgovoru: krleš, krlešu. Kada su svečano uvodili prvog praškog episkopa Dietmara, koji bijaše iz Saske ali „sclavonicam perfecte linguam sciebat", pjevaše knez i velikaši (valjda radi gostiju Niemaca, koji su novoga episkopa dopratili) njemačke stihove[2]: „Christe keinado, kirie eleison, und die halicgen alle helfuent unse „Kyrie eleison", a prosti narod češki (simpliciores autem et idiotae) podvikivaše: kerlessu (Cosmas I. 23). Ili kad se je novi izabrani knez pokazivao, narod vikaše u znak

[1] S početka bijaše ne samo preporučano, da narod ne pjeva što drugo van „kirieleison", nego upravo se zabranjivalo i što dalje tomu dodavati. sr. Hoffmann von Fallersleben, Geschichte des deutschen Kirchenliedes 1861, 9 ss. Ali po riečima „sclavonica scripserat verba" u Thietmara može se misliti, da je revni Boso još što god tomu dodao bio, može biti prievod onih rieči: „Christe gnade kirieleison und die Heiligen alle helfet uns, kirieleison".

[2] Ove njemačke rieči bijahu u ono doba vrlo popularne po Germaniji, sr. Hoffmann v. Fallersleben Gesch. d. deut. Kirchenliedes 1861, 39 ss.

radosti: Kirlesu (id. I. 42). U opće zove se pjesma kirieleison „cantilena dulcis“ (Cosmas II. 14), koja se prigodom svake svetkovine pjevala, sr. Cosm. II. 4. 27. U trinaestom vieku pominje se već mjesto puke rieči „krlešu“ prvi stih poznate starinske češke popievke: „hospodine pomiluj ny“, kao god. 1249 kada su uvodili u crkvu Većeslava I: populo ac nobilibus terrae qui tunc aderant hospodin pomiluy ny resonantibus. (Dobrovsky Gesch. der böhm. Spr. 79.) Ne smije se ipak misliti, da je svagdje gdje se pominje kyrie eleison ili krleš, upravo već ona pjesma razumievana bila, koju su u 13. vicku sv. Vojtjehu prisvajali. Nastavljač Kozme govori pod g. 1260, da su u bitci, gdje je Otakar Belu svladao, Česi iza svega grla pjevali pjesmu sv. Vojtjeha: Bohemi valido in coelum clamore excitato, canentes hymnum a S. Adalberto editum, quod populos singulis diebus dominicis et aliis festivitatibus ad processionem cantat etc. (Mon. Germ. Script. IX. 186.) Po mojemu mišljenju ne bi se ono sprieda istaknuto mjesto Kozmino, gdje se već za prvog praškog episkopa pominje pjevanje krleša, protivilo tomu, da bude ipak istom Vojtjeh sastavitelj pjesme: hospodine pomiluj ny, kad bi nas inače ma koji razlozi nukali, da ovoj starinskoj tradiciji prisvojimo historijsku vjerodostojnost. Jer pjevanje: krleša postojaše za cielo i kod Čeha duže vremena bez teksta kao responzorij prostoga naroda na tekstove pjevane od sveštenstva jezikom latinskim.[1] Sastavljačem one popievke neće bit bio Metodij, kako se s neke strane mislilo, jer bi on dosljedno κύριε preveo bio sa gospodi ili hospodi, ni po što sa: gospodine ili hospodine. Ipak je već Dobrovsky zamietio u tekstu pjesme nekoliko tragova crkvenoslovenske frazeologije (pomiluj, spas, mir ili vesj mir). Tako „krleš“, kao „hospodine pomiluj ny“ ili poljska „bogarodzica“ bijahu podjedno *bojne* pjesme, kojima hristijanski ratnici zamieniše negdašnje svoje poganske davorije: nostri in ereptione interius gaudentes kirieleison canunt (Thietmar), ut primum castra visis agnovere tentoriis, alta voce per kirieleison socios convocantes hostes effugarunt (Thietmar), Bielowski mon. pol. I. 258. 271. U bitci, izmedju Rudolfa i Přem. Otakara 1278 pjevahu Česi, kako pominje njemački pisac, „gospò-

[1] Već Šembera, kako sam poslije opazio, izrekao je istu misao, Dějiny řeči a literatury české, vyd. třetí 1872, 51. Da se pjevanje zbilja dugo vremena ograničivalo na puke rieči „kyrie eleison“, to je množinom svjedočanstvi dokazano u knjizi Hoffmana n. n. m.

dina pomiloi do", to će reći dakako: gospodine pomiluj ny.[1] Ovo pravilo valja za sve hristijanske narode. I Kijevljani, kako piše ruski ljetopisac, našavši kneza Izjaslava ranjena zbjegoše se oko njega, uzeše ga na ruke te od radosti povikaše: kireleison (възхитиша и руками своими съ радостью яко царя и князя своего и тако възваша „кирелейсонъ" вси полци радующеся, Полн. Собр. Л. II. 64, г. 1151), a kada su g. 1115 prenosili sv. moći narodnih mučenika Borisa i Gljeba to po riečima crkvenog historika Makarija[2] „народъ на протяженіи всего пути взывалъ киріе елейсонъ". Za to i kaza Vladimir Monomach u svojoj pouci na sinove: аще и на кони ѣздаче... аще инѣхъ молитвъ не оумѣете молвити, а *господи помилуи* зовѣте беспрестани втайнѣ, та бо есть молитва всѣхь лѣпши, нежели мыслити безлѣпицю ѣзда. I za Poljake pominje ruski ljetopisac pod g. 1249, da su idući na Vasiljka pjevali[3] „kerleš": Видѣвъ же Данилъ Ляхы крѣпко идуща на Василка, *керлешь* поюща... II. С. Л. II. 183.

Za cielo ne bijaše ni kod južnih Slovina, naročito Hrvata, dru-

---

[1] Diesen ruof heben an:
Sant Marî muoter unde meit
Al unsriu not si dir gekleit.
Die Beheim ouch riefen so:
Gospodina pomiloi do.
Pez, Script. rerum Austr. III. col. 149.

[2] История русской церкви, II. изд. С. Пб. 1868. II, 232. Odavle ne smije se jošter izvoditi, da su u ono doba u ruskoj crkvi pjevali grčke pjesme. Još ću navesti primjer, koji dokazuje da su i Grci pjevali isto ovako svoj kyrie eleison, kad bi im bilo za nevolju: to se vidi iz ovieh rieči u Carmina Graeca Medii aevi ed. Wagner 53:

πέμπει σεισμὸν μὲ τὴν βοὲ, ὁ κόσμος σκοτεινάζει,
ἀπὸ τὸν φόβον ὁ λαὸς τὸ „κὺριε ἐλέησον" κράζει.

[3] A o poljskoj „Bogarodzici" svjedoči medju drugima ovaj primjer. U knjizi „Albertus z woyny" (u Krakovu 1613 štampanoj, a preštampanoj od J. J. Kraszewskoga g. 1843 u knjizi: Pomniki do historij obyczajów w Polsce z XVI i XVII wieka) pita xiądz:

Wżdyć ten dawny a święty obyczay chowaią,
że o Bogarodzicy przy bitwie spiewaią,
tak to bywało w Polscze po przyięciu wiary,
mnie to ieszcze powiedal pomnę ociec stary —

a Albertus odgovara:

Już dziś o niey niesłychać, babom ią oddali,
W imie boże, iałmużny aby nie dawali.
Byłoby śmiechu dosyć, ktoby wiodł do tego,
spiewać Bogarodzicę czasu woiennego.

Ima jedna viest, kao da je već sv. Wojtjeh (Adalbert) zapovjedio, da se u poljskoj vojsci pjeva „Boga rodzico", ali neće biti autentična, sr. Roczniki towarz. poznańskiego I. str. 105. nota 8.

gačije, ako ja i nemam za to nijednoga svjedoka pri ruci.[1] U sredovječnoj literaturi dobi posebno ime ona vrsta crkvenonabožnih pjesama, koje redovito završavahu riečji kyrieleison. Takovih pjesama imadjaše ne samo njemačka nego i slovinska književnost, na priliku češka.[2]

§. 6. Naporedo s preporučanjem da se pjeva „sladka" pjesma „kyrie eleison" javljaju se razne zabrane svjetskih pjesama. Iz beskonačnoga reda takovih zabrana da pripomenem tek dvie—tri, koje se slovinskih naroda bliže tiču. Najstrože razumije se bješe svećenicima zabranjivano takova šta: clerici... mimis, histrionibus et *joculatoribus* non intendant, govori jedna ustanova sinoda budimskoga od god. 1279, ili to isto drugim riečima na provincijalnom sinodu poljskom od g. 1326: clerici-joculatoribus, istrionibus, goliardio et buffonibus non intendant nullaque eis sub poena excommunicationis dona tribuant ili kako se veli u zborniku statuta Nikole Trąbe od g. 1420: Clerici choreis et publicis spectaculis non intersint.[3] Jošte razgovjetnije glasi zabrana vratislavskoga biskupa Većeslava g. 1415: clerici in tabernis *cantilenas mundanas turpes*... non proferant neque *cantent*... i opet malo za tim biskupa Konrada: etiam ut (clerici) plausus manuum more gentili *vel cantilenas saeculares cantare non praesumant.*[4]

Da je kod južnih Slovina, naročito kod dalmatinskih Hrvata, dovoljno povoda bilo, da se opet i opet zabrani svećenicima učestvovati kod narodnih zabava, dakle i *pjevanje pjesama* — to bismo

---

[1] Ja sam u Tome arcidjakona spljetskoga našao samo, da se jedno *brdo* zvalo *Kirieleison:* in rupibus *montis Kirieleison* appellati cap. XVIII. To je od prilike onako prozvano, kao ono mjesto u popa Dukljanina (cap. XXXIII) što se zove *božja milost* od toga, što je otac kad sin na nj nasrnu povikao bio: *bože pomiluj, bože pomiluj.*

[2] Sr. Grimm verm. Schriften IV. 338, V. 142—143; Koberstein Grundriss der Gesch. der d. Nationallitteratur I. 81; Koch E. E. Geschichte des Kirchenliedes Stuttgart 1866 I. 89, 173 ss. Šembera: Dějiny etc. 51—52. U njemačkom zvaše se takova vrst pjesama „leisen", „leise" i „kirleise", sr. Hoffmann v. Fallersleben 46 ss. 71, 77.

[3] Fabisz P. W., Wiadomość o synodach, kępno 1861, 53. 65. 89. Paralelna zabrana dolazi u jednoj ustanovi olomučkog sabora iz XV stoljeća: Nullus clericorum nostrae dioeceseos deinceps aliquid joculatori seu histrioni imo ex nuptiis transmisso per quemcunque aliquid habere debeat seu possit (Collectio synod. et statut. ed. Arsenio Theod. Fasseau, Rezii 1766). Ova zabrana dolazi istina već u decretum Gratiani; njezino ponavljanje u raznim sinodima dokazuje ipak bar toliko, da je povoda bilo na nju se pozivati.

[4] Montbach, Statuta synod. Vratisl. Vratislaviae 1955, 40. 52.

si mogli misliti, kad i ne bi bilo nekoliko takovih zabrana unešeno u akte provincialnih sinoda. U zadarskom sinodu od g. 1598 zabranjeno bi klericima: choreas vel privatas vel publicas praecipue nocturno tempore non exerceant (Illyr. sacr. V. 147), a skadarski sabor, koji bi obdržavan g. 1679 za episkopa Dominika, ustanovi: Nemo (sc. od svećenika) choreis publicis intersit ac multo minus deposito habitu clericali ipse choreas ducat (= kolo vodi) et pedibus plaudat (Illyr. sacr. VII. 30). Ako se ovdje, pominjući choreas, mukom razumije i pjevanje, to je upravo izrikom spomenuto kao stvar zabranjena *pjevanje narodnih pjesama* u zaključcima sinoda šibeničkoga od g. 1564. Ondje čitamo ove ustanove: Clerici tabernas publicas et conventicula comessantium, in quibus *potissimum cantantur ponasnine* ut vulgo dicitur, in propria vel aliena domo taxillorum, cartarum et quemcunque alium illicitum ludum evitare studeant. Nadalje: Clerici qui etiam cum lumine de noctu exeuntes *cantaverint lascivas et amatorias cantilenas*, quas matinatas vocant, seu cantantibus se associaverint, carceri mancipabuntur. Napokon: „clerici, qui obliti decoris militiae in qua sunt adscripti, ausi fuerint ire mascarati per civitatem aut muliebribus choreis et pompis interesse, per tres menses in carcerem aqua tantum et modico pane substentandi condemnentur (Illyr. Sacr. IV. 482). Ako ovdje posljednje dvie ustanove zaudaraju nešto po italijanskom gradskom životu, a ono je u prvoj upotrebljen upravo izraz, koji jasno svjedoči da su one pjesme bile hrvatske: samo je ričč „ponasnine" pogrješno naštampana te ja ne znam pravo što znači: polaznine? ili poskočnine! ili po nas nine?

Što je ovdje samo o svećenicima ričč, to se razumije, da je crkva najprije na to gledala, da se njezini služitelji klone svega protivnoga hristijanskim propisima; ali nije se za to ipak ni hristijanskomu narodu rado dozvoljavalo da njeguje svoje narodne običaje. Najprije valjalo je stati na put većemu zlu, a poslije će se gledati da se iščupa upravo i korien. O narodnim običajima govori se većinom u toliko samo, u koliko smetaju obavljanja službe ili čak oskvrnjuju posvećeno mjesto. Tako se u jednoj ustanovi više pomenutog budimskog sabora govori ovako: Prohibeant sacerdotes, sub poena excommunicationis, choreas in coemeteriis vel in ecclesiis duci (Helcel I. 373), a za episkopa Andrije Zmajevića u Baru pominje se ova sinodalna zabrana od g. 1702: *Ludi et cantus non sacri inter ecclesiae septa non admittantur* nec detestabilis saccularium toleretur abusus, sacramentum Poenitentiae et Communionis ante

ipsos fores ecclesiae *cantationibus et salutationibus profanis* praecedendi et subsequendi... (Illyric. Sacr. VII. 163). Za objašnjenje ovih zabrana neka je pomenut običaj bugarski, o kojem braća Miladinovci ovako govore: Въ Струга предъ неколку години во големи-те празници *хоро-то сѣ чинеше около църква-та* кадѣ сѣ виеха три хора: едно одъ девойки, друго одъ невѣсти, третьо одъ юнаци (Мила̀д, пѣсни, VI.).

§. 7. Iz ovieh primjera, kojih se broj može znatno povećati, ja i ne mislim da sam upravo najpregnantnije odabrao[1] — izlazi na vidjelo energijsko staranje crkvene vlasti, da iščupa korov krivovjerja iz srdaca svojega stada, ali podjedno kao pod pepelom zapretana tinja vatra narodnieh običaja. Razgrnite pepeo, i vatra će plamenom uzbuktjeti. Od toga i zaziraše bdijuće oko crkve, za to bi ona i osudjivala nesmiljenom strogosti sve, što joj se činilo i koliko opasnim. Ne bijaše joj dosta, da se u crkvi ne pjevaju narodne pjesme, nego u prilikama smatraše opasnim čak dozvolu, da se pobožne popievke u crkvi pjevaju na narodnom jeziku. Tako n. pr. u praškom sinodu od g. 1406 zabranjeno bi pjevati na češkom jeziku ma koju crkvenu popievku osim ove četiri: buoh všemohúcí (Výbor I. 322), hospodine pomiluj ny (ib. 27), Jezu Kriste

[1] Vrlo bi nas obvezao, tko bi nam izdao zbornik crkvenih sabora ramih južnoslovinskih episkopija. U sinodalnim ustanovama ima mnogo važne gradje za kulturnu historiju našega naroda. Evo dva-tri primjera.

Za *narodnu nošnju:* U jednoj se ustanovi zadarskog sinoda od g. 1598 zabranjuje ovo: Militares etiam vestes, quas *croaticas* appellant, prorsus a choro nostro exulare iubemus, tum vero etiam ab omni cleri nostri usu, nisi cum peregre proficisci aut de civitate sive mari sive terra exire contigerit. (Illyr. sacr. V. 144).

Za *narodno sujevjerje:* Magna est superstitio diabolica apud quosdam qui cum matrimonia in ecclesia contrahunt *cavent ne per eandem portam exeant* per quam sunt ingressi. Id prohibeat parochus (ibid.).

Za *narodni običaj šišanja:* Pod Andrijom Zmajićem bi ustanovljeno za redovnike-misionare barske arhiepiskopije: Ne ritum *primos tondendi capillos* pueris puellisque exerceant. (Illyr. sacr. VII 168).

Za *razna vračanja i čarobije* govori se opširno u zadarskom saboru od g. 1598 u Farlatta V. 151 a.

Za *plesanje kola kod crkve:* In festo nativitatis Domini cum duobus diebus sequentibus, Paschatis pariter cum duobus diebus sequentibus et Pentecoste omnino prohibemus *saltationes praecipue* apud ecclesias (Illyr. sacr. IV. 487).

Za običaj *skupljati se u crkvi u vrieme urota* ima zaključak sinodalni pod Zmajevićem (Illyr. sacr. VII, 163) a primjer tomu iz splitske historije pominje se Schwandtner III. 658.

štědrý kněže (Výb. II. 21—24), svatý náš Václave (Výb. I. 521). Zabrana glasi ovako: Item mandat d. Archiepiscopus, quod plebani et ecclesiarum rectores in predicationibus nuntient prohibitas esse novas cantilenas omnes praeter Buoh etc. Alias contra cantantes et cantare permittentes per remedia juris punientur (Höfler, Concil. prag. 1862, 52, nro. 26). God. 1415 dobi neki „Jacobus de Misa Bohemus theologus et pastor Pragensis" ukor za to, što u njegovoj pastvi ima „multos spirituales et saeculares qui credunt se salvari per angulos praedicando et cantilenas ab ecclesia non approbatas in ecclesiis, in foro et in tabernis cantando". Hardt Concil. Const. 3. 386. U Češkoj bi strogost i opreznost sa strane katoličke izazvana time, što su husite osobito njegovali crkvenu popievku na narodnom jeziku. Valjalo je dakle pravovjernike zaklanjati od krivovjernika. Nego prevelika strogost osim toga što ne urodi nikakovim plodom nadje čak kritiku neodobravajuću, kako se vidi iz ove bilješčice: Cantio sancti Adalberti usque ad nostra tempora proprio linguagio mansit, quam ipse composuit, videlicet hospodine pomiluj ny etc. quam Bohemie homines temporibus nostris canunt et cantabunt usque ad voluntatem dei et non *voluntatem hominum qui bonas vulgares canciones prohibent* quae sunt ex lege dei, sanctis evangeliis ac epistolis et prophetis et apostolicis dictis et *non prohibent cantus meretricum* qui ad lasciviam et adulterium provocant.[1] Ne čudimo se dakako, što su na kostničkom koncilu 1417 čl. 17 zabranjene sve pjesme „in praejudicium sacri concilii et virorum catholicorum cuiusque status qui Wiclefitis obstiterunt et Husitis vel *cantilenae in commendationem Johannis Hus* et *Hieronymi* haereticorum condemnatorum".

§. 8. Gdje su bile bolje prilike, ondje ne postupaše ni crkva tako strogo. Na priliku Hrvati izvojevaše sebi već davno osobita prava na porabu slovinskog jezika u crkvi. Tako se nije ni sam papa sablažnjavao, kada ga g. 1177 dočekaše Hrvati u crkvi slovinskim pjevanjem. Baronius piše o tom: Exinde ceteras Dalmatiae insulas transcendentes in proxima dominica priusquam sol illucesceret ad civitatem Jaderae quae sita est in capite Hungariae regni eundem pontificem sanum et alacrem portaverunt. Et quoniam nondum quisquam Romanus pontifex civitatem ipsam intraverat, de novo ipsius

[1] Ovu bilješčicu navodi Feifalik u Altčech. Leiche, Lieder u. Sprüche 643, sr. još u istoga Königinhofer Hdschr. 70 ss., Ueber altböhm. Vers- und Reimkunst II. 295 op. 16; Dobrowsky Gesch. der böhm. Spr. u. Lit. 251 i J. Jireček Čas. Mat. Mor. V. 1873, 2 ss.

papae adventu facta est in clero et populo illius loci communis letitia et ineffabilis exultatio collaudantium et benedicentium dominum. Itaque praeparato sibi de romano more albo caballo processionaliter duxerunt eum per mediam civitatem ad beatae Anastasiae maiorem ecclesiam, *immensis laudibus* et *canticis resonantibus in eorum sclavica lingua.* Što je ovdje „sclavica lingua" izrikom spomenuta, to se na drugim mjestima samo sobom razumije, kao n. p. kada Paulus de Paulo u svom memorialu pod g. 1408 kazuje o nekakovoj velikoj crkvenoj svečanosti, kada su sliku bogorodice i arkandjela Gabriela nosili cum maxima solemnitate et comitata d. Archiepiscopo cum clero, rectoribus, militibus et nobilibus multis, civibus et forensibus ac popularibus, dominabus et feminis, puellis virginibus et maritatis *cum magnis cantionibus ecclesiasticis* et musicis instrumentis... (Schwandtner III. 753). Tko bi se dao na to, da sastavi historijski himnologij Dalmacije i Hrvatske, učinio bi vrlo veliku uslugu historiji literature.

Za Poljsku dokazano je, da je s početka stojala pod uplivom hierarchije češke. Tragovi češkoga jezika u hristijanskoj terminologiji poljskoj odveć su jasni te ih nedavno iznovice na osnovu istraživanja Miklošićevih konstatovao prof. Nehring (Archiv für slav. Philologie I. 78 ss.). Čak najranije crkvene pjesme poljske postaše ili po uzoru čeških ili biše upravo prevedene s češkoga (sr. J. Jireček, Č. Mat. Mor. V. 1873, 3 ss.). Ipak je u Poljskoj već za rana narodni jezik našao sigurno pristanište u crkvi, pače upravo crkva bijaše, sudeći po izravnim svjedočanstvima, prva čuvarica prâvâ poljskoga jezika. Već god. 1233 (?) biše na jednom poljskom sinodu izrečene ove važne ustanove[1]: Statuimus ut omnes ecclesiarum rectores seu plebani per universam dioecesim polonicae gentis constituti pro honore suarum ecclesiarum et ad laudem dominicam habeant *scholas* per licentiam dominicam statutas, *non ponant teutonicam gentem ad regendum ipsas, nisi sint polonica lingua* ad auctores exponendos pueris in latinum polonice *informati*... Statuimus insuper, *ad conservationem et promotionem linguae polonicae:* in singulis

[1] Fabisz P. Wł., Wiadomość o synodach, Kępno 1861. str. 29. U Helcla, moram reći, ovih ustanova pod g. 1233 nema, ali pod g. 1253 pominje se ona prva (Starodawna prawa polskiego pomniki I. 358), a pod god. 1258 druga ustanova (ib. 384); sr. takodjer ib. I. 403, i raspravu o poljskim koncilima Jabczyńskoga: Prawodawstwo i prawa kościoła w Polsce, u I. tomu Rocznika Poznańskiego. 1860. U istoj svesci Rocznika naći će čitatelj mnienje Jana Ostroroga o njemačkom jeziku u Poljskoj u 15 stoljeću, str. 279.

ocis ecclesiarum cathedralium et conventualium et aliis quibuscunque ocis non ponantur rectores scholarum *nisi linguam polonicam proprie* ciant et possint pueris auctores exponere in polonica lingua". A na inodu od g. 1285 bi ustanovljeno[1]: ut omnes presbyteri singulis die-ius dominicis intra missarum sollempnia dictum simbolum et ora-ionem dominicam et salutationem virginis gloriosae — loco sermo-iis exponere populo debeant in polonico ... si qui autem adeo periti uerint, exponant ewangelium ... Item statuimus, ut in omnibus ecclesiis nostrae prouincie kathedralis et conventualibus *hystoria eati Adalberti habeatur in scriptis et ab omnibus usitetur et cantetur* Helcel I. 383—384). Ovdje se valjda misli poljska passio (mučeništvo) sv. Adalberta, koja se u odredjene dane javno u crkvi na-odu pjevala. (Poznato je, da je Bielowski I. 153 ss. izdao stari atinski tekst jedne Passio s. Adalperti sacc. XI.) Paralelni ću primjer navesti iz historije crkve spljetske. Farlatti (I. 676) pripovieda o životu sv. Georgija ovo: eamdem *Slavonice* scriptam in usu esse omperi atque in pretio apud Salonitanos, quippe haec in tres lec-iones distributa singulis annis ex antiquissima consuetudine ipso lie festo s. Georgii in templo Georgiano agri Salonitani pro sug-gestu ad populum *canoro modulamine recitari* solebat.

§. 9. Pošto je crkva, starajuć se ovakim sredstvima dići narod u vjeri i pobožnosti, postigla svoju svrhu u oficialnom području, da se na službi božjoj vrše crkveni propisi, idjaše njezino staranje dalje, da sav društveni život što se više može udesi prema duhu kristijanske vjere, da izagna iz familije, iz njegovih običaja, sve pogansko — to će reći dakako i sve narodno, što ne bijaše zadahnuto duhom crkvenim. U tome nastojanju nadkriljivaše zapadna crkva istočnu, koja se vazda lakše primirivala s mjestnim osobinama niti je igda za tako absolutnim i universalnim gospodstvom težila kao njezina zapadna druga.[2] Ja ne bih znao na slovinskom istoku

[1] Ova ustanova bješe u interesu crkve vrlo često i na mnogima mjestima zrečena. Što je za Poljsku posvjedočeno riečima 13. stoljeća, to isto govori u 17. stoljeću ovaj propis šibeničkog episkopa: In omnibus ecclesiis parochia-ibus aliisque capellis diebus dominicis a sacerdote intellegibili voce coram populo dicatur *illyrico sermone* oratio dominica, salutatio Angelica, symbo-um apostolicum, decalogus et confessio generalis juxta formulam in nostra cathedrali usitatam (Illyr. Sacr. IV. 491). Za prašku biskupiju govori o tom već statut od g. 1353 (Höfler, Conc. prag. nro 1), od g. 1355 (ib. nro 2.) itd.

[2] Nije moj zadatak, da se upustim u razmatranje odnošaja hierarkije to stočne to zapadne prema narodu, da bi se vidjelo, koja mu bijaše mišljenjem osjećanjem bliže, ako možda općim razvitkom i niže. Bespristrani ispitivalac

i jugoistoku, gdje vlada istočna crkva, naći takovih primjera, kakvih ima na zapadu, kud je katolicizam gospodovao, da se nastojalo sa strane crkve raširiti gospodstvo crkvenih tekstova medju narod mjesto narodnieh pjesama, ostavljajući narodu na volju da ih pjeva po poznatim motivima narodnim. Tomu je osobito rječit primjer sačuvan u lekcionariju zagreb. biskupa Petretića, izdanom g. 1651

---

južnoslovinske prošlosti naći će za to pitanje u historijskim izvorima vrlo mnogo gradje. Čovjeku obrazovanu našega vieka osobito godi, kada može naići na pripoviedanje, kako su se bez razlike vjere nekim svetinjama klanjali istočnjaci i zapadnjaci. Iz takih mjesta odsieva poznata tolerancija vjerska našega *prostoga* naroda. — Samo jednu-dvie crtice budi mi dozvoljeno ovdje navesti iz 16—17 stoljeća, iz kojih će se uvidjeti, kolika bijaše razlika medju istočnim i zapadnim sveštenstvom onoga doba u krajevima našega naroda. Bivši u polovici 17 stoljeća, arhiepiskop barski proputova današnju Crnu Goru, Hercegovinu i još neke krajeve, u kojima življahu pravoslavni, te napisa o tome izvještaj, koji se u latinskom prievodu može čitati u tomu VII Farlatta str. 128 ss. Obrazovani Italijanac, jamačno nešto pretjerujuć, govori o pravoslavnima: Nullus apud illos neque concionis neque christianae catecheseos usus, quapropter in pagis villisque integris vix unum reperies qui orationem dominicam sciat et numerum praeceptorum divinae legis teneat, id quod vel ipsi presbyteri ignorant. Osobito je zanimljivo ovo: Eo ritu quem hisce verbis designant: Pojati sveto Mesta (čitaj: sveto maslo), quod idem est ac canere sanctum oleum, nihil apud eos crebrius nihil usitatius nihil solemnius, neque enim solum id genus caerimoniae adhibent infirmis ut praescribit Euchologium, sed *nulla aedificatur domus, nullae celebrantur nuptiae, nihil denique publicae privataeque laetitiae aut solemnitatis peragitur,* quin huiusmodi caerimonia vel praecedat vel sequatur, eisdem plane verbis ac ritibus adhibitis, quibus extremae unctionis formula continetur (Illyr. Sacr. VII. 128).

Što ovdje pisac nešto podsmievajući se pripovieda kao o prosjačenju pravoslavnoga sveštenstva sredstvom crkvenih obreda, tomu se mi tim manje čudimo, što znamo iz historijskih svjedočanstvi da u 16. vieku po nekim krajevima katoličke Dalmacije nije bilo ništa bolje. N. pr. gdje je rieč g. 1564 o šibeničkom crkvenom saboru, kazuje se i to, da se na šibeničku biskupiju poradi nesreće turske i siromaštva ne može još protegnuti onaj crkveni propis, da svećenik ne može biti namješten bez „beneficiuma", nego se kazuje, da onuda mnogi sveštenici podržavaju svoju eksistenciju „arte piscatoria, navigationibus, mercaturis et artificiis" Illyr. Sacr. IV. 483.

O religioznointelektualnom stanju srpskih sveštenika i srpskoga naroda pod konac XVII stoljeća ima nekoliko crtica u putopisu po Turskoj protestanta Gerlacha, koje je izvadio te u srpskom prievodu saopćio g. Č. Mijatović u Glasniku knj. XXXVI, str. 209—213. Prema svrsi one rasprave nije ondje spomenuto, da Gerlach i o Bugarima jednako nepovoljno sudi. Na str. 515 kaže n. p., da bugarski narod onoga kraja — to je niže Plovdiva — ne zna ni očenaša. Na str. 524 pominje o školi manastirskoj sv. Dimitrija, u kojoj se tek uče „bugarsku misu" pojati.

u „nemškom Gradcu. Ondje se navodi nekoliko popievki, koje su „pastirom duhovnem i priprostomu ljuctvu po seleh hasnovite i potrebne, *vu negdašnjem vremene po jednom redovniku ježuitanskom* spravljene".

Tendencija označena je razgovietno ovim riečima: „Ove prve i za ovemi prišestne popévke jesu ovde postavljene vu to ime, da se popevaju ne leprav vu cirkvah po svetkeh, pod mešami ali na procesjah od cirkve do cirkve putujući; nego i po delatnikeh, vu vsake fele mestah, rekši: na polje koseći, orjući, ženjući etc., na goricah kopajući, koleći etc., mesto *navadneh negdašnjeh stareh poganskeh* i *sramotneh popevkih*, *kotere priprosti ljudi*, poimene **ženskoga spola** *gusto krat popevaju*, plešući, tancajući, delajući doma, vune, na polje, na goricah, sramotno se šaleći te druge ljudi, keh nazoči ne, ogovarajući i te takove grehe za šalu jemljući te za ništar držeći". Samo nekoje od pjesama koje dolaze u tom prilogu pokazuju pravilan razmjer i upravo njima pripomenut je narodni motiv, kao: Ave maris stella (u prievodu: Zdrava zvezda morska) da se pjeva na notu: „Hranila devojka tri sive sokole etc."; O gloriosa domina (u prievodu: O ti gospa odičena) da se pieva na notu: Igralo kolo široko; Ave maria (Zdrava budi Maria) na notu: posejal sam bažulek, posejal sem draga ljuba; pjesma: smiluj se mene o bože, na notu: lepo mi poje črni kos. Na koncu dolazi pobožni izdavač još jednom na te popievke: „I to dosta budi ovde od popevkih pridaneh, koteremi se vnogi navuki vu sveteh evangeliomeh zaprti tomače i na razum daju i koteremi se od seh dob, z voljum božjum, po menje po več, od leta do leta *budu vun pukale* i *trebile gore rečene nečiste* i *nespodobne popevke, dokle se strebe i zateru*".

Sličnih tomu primjera bijaše i drugdje.[1] Na primjer u nekom rukopisnom latinsko-češkom zborniku latinskomu himnu „Gaudeamus pariter etc." pripisa pisac: Cancio ista canitur sicut „elsska mila eliczko" Feifalik, altböhm. Vers- und Reimkunst II. 294. U husitsko doba prenaredjivahu tekstove u duhu novog nauka, ostavljajući ipak melodiju poznatih od prije pjesama. Tako se za pjesmu

[1] U Germaniji biše učinjeni takovi pokušaji već u 9 i 10 vieku, na pril. neki Otfrid (iz IX stol.) sastavi evangelistarij u stihovima za pjevanje: dum quondam sonus inutilium pulsaret aures quorundam probatissimorum virorum eorumque sanctitatem *laicorum cantus* inquietaret *obscoenus* ... partem evangeliorum *theotisce* conscriberem, ut aliquantulum huius *cantus* lectionis *ludum secularium* vocum deleret (Hoffmann v. Fallersleben 24).

„Slušíť Čechuom spomínati“ kaže izrikom: Zpíva se jako „ej nuž važme“ (Výbor II. 303).

Još u sedamnaestom i prošlom stoljeću pridržavahu se toga običaja narodni stihotvorci po Češkoj i Moravskoj. Preko tako zvanih kramara po malim varošicama i selima turaše svoje poetske plodove za vrlo jeftinu cienu (n. p. po dva krajcara) medju narod, a da bi taj njihov fabrikat lakše našao kupca, prilagodjivahu svoje stihove poznatim narodu motivima, ne pitajući baš svagda, da li se razmjer podpunoma podudara. Na jednoj takovoj pjesmi: Žadnej nemůž vysloviti etc. kaže se, neka se pjeva poput pjesme: V Praze na vojnu verbujou; na drugoj, koja je pobožnim putnicima u Maria-Celj namienjena, dodano je, da se pjeva kao: vyrostla mně bílá růže, já ji trhat nechudu, milovala jsem Venclička, víc milovat ne budu itd. Sr. o tome zanimljiv članak F. Bartoša: Paběrky sebrané na poli české poesie kramárske. Čas. Mor. Mat. III. 1871, 11 ss.

§. 10. Množina narodnih pjesama biše svezana s kojekakvim narodnim običajima, protiv kojih vojevaše crkvena i svjetska vlast. Zator takovih običaja zatre, razumije se, i pjesmu ili joj barem podsječe korien. God. 1366 zabranjuje se običaj, da klerici (svećenici) i svjetovnjaci u sred posta (t. j. u proljeće) iznose kipove u slici smrti (imagines in forma mortis) na rieku, uz *pjevanje* i *muziku* (cum rythmis et ludis superstitiosis), da bi ih ondje utopili te tako zapriečili da im smrt ne naudi (Höfler C., Concilia Pragensia 11 nr. 5). Običaj taj utapanja Morene življaše i poslije ponovljenieh zabrana a dielomice živi još i danas, njegova obredna čest za cielo bješe puno razvijenija nekoč nego li sada, pjesme onom prilikom pjevane bjehu raznoličnije, sadržinom svojom bogatije, nego li se i slutiti može po današnjim ostatcima[1]. M. Bielski, zabi ježio je u svojoj kronici iz svoga doba početak pjesme, koju su pjevali utapljajući smrt:

Śmierć się wije po płotu
szukający kłopotu.

Koliko je narodnieh običaja već pogiblo a s njima i pjesama, pjevanih u onakim prilikama — tko bi to umio kazati! Za nekoje može se porediv sadašnjost s prošlošću barem toliko reći, da im je konačna pogibio vrlo blizu. Na priliku u srednjem vieku, t. j. u 15—17 stoljeću sudeći po strogoj korbi suvremenieh pisaca življaše

[1] O Morani sr. Mannhardta Zeitschrift für die Mythologie IV. 387; Jireček Echtheit der königl. Handschrift 37 ss., Wójcicki Historya lit. pol. I. 456.

još u podpunoj snazi poljski narodni običaj, koji se na ivanjsku noć slavio pod imenom sobótke. Marcin z Urządowa, pisac poljskoga „herbarza“ 1562, tuži se oštrim riečima, da ćeš na ivanjsku noć čitava sela naći na sobótkama, a sutra dan nema tko da praznik sv. Ivana po hristijanski proslavi: Przy ogniach niewiasty opasywały się bylicą (artemisia) i wieszały na sobie, ognia krzesali deskami trąc jednie o drugie, tańczyli i spiewali pieśni.[1] „Tamże *śpiewają pieśni plugawe tańcując* a djabeł też skacze raduję się że mu krzeszczyanie czynią modłę a chwałę a o miłego boga nie dbają abowiem dzień świątego Jana wieśniaków przy chwale miłego boga żadnego nie będzie *a około sobótki będą wszyszczy crynić rozmaite złości*“. (Wójcicki Gawędy III. 98.) Medju tiem po najnovijim kazivanjima Kolberga ovaj običaj sad već izumire. Poljski etnograf govori (Lud V. krakowskie 1, 296), da običaj paljenja sobótaka na granici šlezkoj ne živi više. Nad Vislom i Pšemšom slave ga još samo gdje i gdje. U okružju krakovskom i nad granicom kraljestva poljskoga pale vatru još i danas, a za Olkušem, Miechovom i Skalmieržom prema sjeveru nema toga više. Po Povislju još se donekle proteže. Najviše se slavi, sudeći po opisu, u okolici Sandomirskoj (sr. Kolberg, Lud II. 108 ss.), ali pjesme naštampane iz te okolice kod Kolberga ne daju nam mogućnosti da bismo doprli do kakova dubljega smisla. Očevidno to nijesu više one „pługawe pieśni“ (nepristojne pjesme) o kojima s negodovanjem govoraše pisac 16 vieka. Pak i sam običaj sad već nosi na sebi biljeg dovoljno nevine zabave (ples djevojaka oko vatre, pjevanje pjesama i ovjenčavanje viencima).

Još strože govori ob istom prazniku kod Rusa onoga doba ruska knjiga Stoglav[2] — to je suvremeni izvještaj (neka vrst protokola) o moskovskom crkvenom saboru od g. 1551. Ondje se kaže u kvestiji ili glavi 24. ovakav sud o ruskom praznovanju ivanjske noći: „Sastaju se gomile ljudi, žena i djevojaka na noćno plesanje, na nepristojne besjede, na djavolje pjesme i plese i na bogomrska djela. Dogadja se obeščašćenje mladića i oskvrnjenje djevojaka. A kad bude noć na odmaku, bjegaju k rieci te se s velikom vikom kao pomamni kupaju“. Podpunim pravom nadjoše ruski arheolozi u tom opisu spomen onieh „игрища межи селы“, o kojima već Nestor

[1] Sr. još ove stihove u pjesmi „swiatowa roskosz“:

Więc y owe sobotki, które gdy pałaią
rozmaite rospusty przy ogniach działaią (Krasz. pomn. 184).

[2] O Stoglavu poredi Макария Истор. русск. Церкви VI. 220 ss.

govori,[1] gdje takodjer bivahu noćni sastanci ljudi obojega spola te se dogadjahu otmice „сь неюже кто совѣщасе ся“. Danas još živi taj praznik u osobitoj snazi kod Bjelorusa, ondje se sačuvala množina pjesama, medju njima gdje koje vrlo tajinstvena sadržaja, kojima kada se poredi što se istom prilikom pjeva u južnoj Rusiji, može se sastaviti dosta obilata gradja za razjašnjenje toga starinskog običaja.[2]

Tako daje gradja skupljena na jednom kraju pomoć za objašnjenje narodnih pjesama i običaja drugoga kraja, kod drugoga srodnoga ili susjednoga plemena ili narječja. Opisima poljskih sobótaka 16. vieka bolji su komentarij današnje pjesme bjeloruske nego li same poljske. Još ću navesti zanimljivu pripoviedku, što se čita u nekom zborniku ruskoslavenskom XVII vieka, kako je bog kaznio jednom „djevice Smolenske“ za takovo praznovanje ivanjske noći; pripoviedka je očevidna „pobožna laž“, izmišljena s nakanom, da se narod uplaši. To je bilo, kaže pripoviedka, nedaleko od grada Černigova, na velikoj ravnini blizu ceste. Sastala se množina žena i djevojaka na „biesovsko zborišće“ u noć, kada se rodi „presvietlo sunce“, veliki Ivan Krstitelj, prvi propovjednik pokajanja, kojemu se obradova svaki stvor. A one zlosretnice bješe zavedene od djavola. Nu gospod bog htjede ih ubieditи na pouku ljudma te posla k njima sv. velikomučenika Georgija. Svetitelj javi se te ih stade nagovarati da se okane onoga bjesnovanja, ali se one uzprotiviše tomu s velikim porugama na svetitelja. Tada ih on prokle i sve se onaj čas okameniše te se još i danas na istome polju vide stojeći kao okamenjeni ljudi na pouku nam griešnicima, da bismo tako ne radili, da ne budemo osudjeni na vječne muke.[3]

[1] Vrlo oštroumne dalje kombinacije o značenju ruskoga ivanjskog praznika (kupalo) u svezi s indoevropskom mitologijom naći ćeš u raspravi Buslaeva naštampanoj u ruskom žurnalu „Русскій Вѣстникъ“ 1872, nro. 10, 668 ss. I bugarski sinodik pominje „влъшвениа и плодовъ влачениа и скврьнаа таинствa“ ivanjske noći, sr. Hilferding Собр. Соч. I. 135.

[2] Bjeloruske ivanjske ili kupaljske pjesme sadrži zbornik Bezsonova (Безсоновъ, бѣлорусскія пѣсни M. 1871), str. 29—70 s mnogim objašnjenijima, kojima se ne može svagda vjerovati; za tim sbornik Šeina (Шейнъ, бѣлорусскія пѣсни, Сп. 1874) 140—170. Južnoruski običaj opisan je podjedno s pjesmama u trećoj svesci „Трудовъ этнографическо-статистической экспедиціи въ юговападній край“, u sborniku „Народній дневникъ“ Спб. 1872, 193—223.

[3] Буслаевъ Ѳ., Историческіе очерки русской народ. словесности II. Спб. 1861, 14.

Oviem crticama završujem pripoviedanje o borbi narodne poezije, o preponama koje joj stavljahu na put nove ideje hristijanstva i razvitak kulture. Sila jednog i drugog faktora ne bijaše svagdje jednaka. I zbilja slovinska plemena, koliko su si god srodna da ne rečem jednaka u svojim prirodnim vlastitostima, naslagaše tečajem vjekova svoga historijskog života toliko raznih slojeva na svoje prvotno stanje, da je njihov današnji vid vrlo raznolik pak i narodna poezija nije danas više ni po što onako jednaka kod sviju Slovinâ, kako se to često prikazuje neslovinskim historicima i etnografima, koji se tek na vrhu kreću, motreći naš narodni život. Za to ću ja mimoišav opća rasmatranja o slovinskoj narodnoj poeziji odmah prieći k pojedinostima.

III.

Svjedočanstva o poeziji slovinskoj iz 7, 9 i 10 vieka. Kakova bijaše davna poezija u Poljskoj. Dokazi iz ljetopisaca: Martina, Kadlubka, Dlugoša. Tragovi narodne poezije u literaturi 16. stoljeća.

§. 11. Najranija crtica, gdje se nešto o slovinskim pjevačima ili bolje rekuć o gledačima pominje, dolazi kod vizantijskoga pisca Teofilakta Simokate (iz VII vieka): τῇ[1] δὲ ὑστεραίᾳ ἄνδρες τρεῖς Σκλαβηνοὶ τὸ γένος μηδέν τι σιδήρου περιβαλλόμενοι ἢ ὀργάνων πολεμικῶν ἐάλωσαν ἀπὸ τῶν τοῦ βασιλέως ὑπασπιστῶν κιθάραι δὲ αὐτοῖς τὰ φορτία καὶ ἄλλο τι οὐδὲν ἐπεφέροντο. — — οἱ δὲ τὸ μέν ἔθνος ἔφασαν πεφοκέναι Σκλαβηνοί — — κιθάρας τε ἐπιστρέφεσθαι διὰ τὸ μὴ ἐξησκῆσθαι ὅπλα τοῖς σώμασι περιβάλλεσθαι τῆς χώρης αὐτοῖς ἀγνούσης τον σίδηρον κάντεῦθεν τὸν εἰρηναῖον καὶ ἀστασίαστον παρελομένης τὸν βίον αὐτοῖς, λύραις τε καταψάλλεσθαι περιλαλεῖν οὐκ εἰδότας ταῖς σάλπιγξιν (ap. Bielowski Monum. I. 3—4). Ako ova idilska crtica može biti i nije ništa drugo van lukavo izmišljen izgovor, kojim se htjedoše uhode po-

[1] Sutradan uhvatiše carske uhode tri čovjeka slovinskoga porekla, koji ne bijahu odjeveni u gvoždje ni u kakovo ratno oružje, jedini njihov tovar bijahu citare i ništa drugo ne imahu sa sobom. — Oni rekoše da su poreklom Slovini, a naoružaše se citarama jer da nijesu uvježbali nadievati oružja, pošto njihova domovina ne poznaje gvoždja te im zato biva život miran i spokojan, a na lirama da igraju jer ne umiju trubiti u trube (bojne).

Kad bi se uzelo, da je ova pripovietka izmišljena od slovinskih uhoda, da zakriju svoje nakane, tada bih primjera radi naveo jednaku prievaru ruskog junaka Dobrinje Nikitiča, koji vrativ se nakon duga skitanja po svietu kući dozna da se upravo njegova žena vjenčala za protivnika mu Aljošu Popoviča. Tada se on preobuče kao prosjak te *s guslama u ruci* dodje na pir i poče ondje „по гусельшкамъ яровчатымъ“ gudjeti.

služiti, da lakše štogodj saznadu o neprijateljima, ona ipak dokazuje bar toliko, da početkom 7 vieka, dolazeć na Dunavu Slovini u doticaj s Grcima, dosjetiše se njihovi izaslanici lukavštini uzajmljenoj iz svoga narodnog života, u kojem već tada pjesma i muzika zauzimaše vidno mjesto. Grčki pisac označi riečima κιθάραι i λύραι po svoj prilici južnoslovinske „gusle", a σάλπίγγες znači ovdje metaforički rat i ratno djelo, jer se ne može vjerovati, da nijesu Slovinjani svirala i truba već tada poznavali. Protiv takova mnienja mogla bi se navesti svjedočanstva iz slovinskih jezika, koji imadu nekoliko starinskih rieči iz koriena: *sur* ili *svir* (svirêlь, svirala, surla itd.), *sop* (sopêlь, sopac itd.), *zvęg* (žvegla), sve sa značenjem zvuka dobivenog na stroju puhanjem. Dà i Thietmar govoreć o polabskim Slovinima pominje, da su polazili u boj tubicinis praecedentibus (ap. Bielowski I 252).

Iz devetoga vieka ima mimogredice spomen o nekakovu Sclavus saltans. Ermenricus Augiensis iz IX stoljeća (Pertz Script. II. 101) veli ovako: tu psalterium arripe puto non alicuius mimi ante ianuam stantis sed neque *sclavi saltantis* — odakle bi se dalo zaključivati, da se u ono doba često vidjalo po Germaniji Slovina, koji uza svoj narodni instrumenat (možda i gusle) plesahu i pjevahu. Da li su se oni s tom svojom muzikom po varošima pokazivali ili je inače kako god o njihovoj plesno-muzikalnoj naklonosti Ermenich doznao, to se iz kratkih rieči ne da razabrati.

Isto je tako nejasno kazano, što Konstantin bagrenorodjeni u svojem spisu de caeremoniis aulae (lib. I. cap. 72) nekim Slovinima, koji življahu u Konstantinopolu na dvoru carskom, pripisuje dvorsku službu τὰ ὄργανα φυσᾶν. (Σκλάβους τοὺς τὰ ὄργανα φυσῶντας μὴ ἐᾶν ἱστασθαι ἐκεῖσε). Rask tumači to mjesto ovako: Sclavi igitur adhibebantur ut mancipia calcandis follibus qui fistulas organicas animarent — to bi značilo, da su slovinske narodnosti ljudi na prosto samo mieh tlačili! Ne davno preduze si jedan Slovak[1], da ovo tobože poniženje skine Slovinima s vrata; on dokazuje, da ono ὄργανα φυσᾶν ne znači tek mieh gaziti već upravo na muzikalnim instrumentima puhati. Takim načinom imali bismo iz IX—X stoljeća dvie viesti o muzikalnosti Slovinjana: jednu sa sjevera iz Germanije, drugu upravo iz centra tadašnje kulture, iz Carigrada. Obje žalibože mogu se tumačiti i tako, da su prije na porugu nego

[1] Sasinek u članku „Slovania i hudba" u Letopisu Mat. slovačke 1867 str. 14—20, oprovrgava Reiska uvaženja dostojnim razlozima.

li na čast našim predjima. A što bi i vriedilo varati sama sebe te davati ovim bilješčicama značenje, kojega ne zaslužuju? Istina se ipak ne da zatajiti, a ona ne glasi povoljno po slovinsku prošlost. Prem da je u 10—11—12 vieku bilo na svim krajevima slovinskoga svieta domaćih, samostalnih knezova, ipak svi oni stojeći dielomice nisko u razvitku, dielomice u službi gospodujućih ideja hristijanstva bijahu više zabavljeni uvodjenjem tudjega, nego li sahranjenjem svojega. Takovoj viesti, kakvu je Einhard pribilježio o Karlu Velikom (Barbara et antiquissima carmina quibus veterum regum actus et bella canebantur scripsit memoriaeque mandavit, Pertz Mon. Germ. II. 458) badava ćete tražiti spomen kod ljetopisaca, koji pominju o slovinskim stvarima. Takova šta nije zabilježio nitko za to, što nije medju Slovinima takvih ljudi bilo. Samo nehotice podkrade se peru ljetopisca koji put spomen o pjevanju, ali i to tako, da se odanle gotovo ništa ne da izvoditi. Da vidimo.

§. 12. Kada je *poljski knez Boleslav* hrabri umro (3. 4. 1025), opisuje ljetopisac Martin, vulgo Gallus, da je žalost naroda bila općenita: „nullus plausus, nullus cytharae sonus audiebatur in tabernis, nulla *cantilena puellaris*, nulla vox laetitiae resonabat in plateis“ (Mart. Gall. ap. Bielowski I. 412). Odatle samo toliko doznajemo, čega bismo se i bez toga mogli doviti, da se u obično vrieme po krčmama narod veselio i zabavljao — a *djevojke po ulicama pjevale* — ali što su pjevale, toga ne kaza ljetopisac, jer mu do toga nije stalo. Kada je g. 1111 Zbigniev išao na susret bratu svomu Boleslavu III, to bi „cum simphonia musicorum, tympanis et cytaris modulantium praecinente“ (M. Gall. III. 25, Biel. I. 479) — ali i opet ništa više. Na nekim mjestima govori se upravo o pjesmama, koje su u slavu ovog ili onog dogodjaja sastavljene bile, kao kad je Boleslav krivousti uspješno udario bio na Kolberg g. 1107. Tom prilikom pjevana bi pjesma, od koje ima 6 stihova kod ljetopisca:

Pisces salsos et foetentes apportabant alii,
palpitantes et recentes nunc apportant filii.
Civitates invadebant patres nostri primitus,
hi procellas non verentur neque maris sonitus.
Agitabant patres nostri cervos, apros, capreas,
hi venantur monstra maris et opes aequoreas. Biel. I. 447.

Za ove se stihove kaže, da su postali poslovicom (unde etiam in proverbium cantilena componitur, ubi satis illa probitas et audacia convenienter extollitur), ali se ne kaže, da li na latinskom ili poljskom jeziku. Poljski dojakošnji literarni historici kao

Maciejowski, Wójcicki i drugi, nijesu dugo oklievali naći u tim stihovima prievod poljske narodne pjesme. Kad bi to i bilo tako, opet najviše što bismo mogli ustupiti ovomu svjedočanstvu, bilo bi to, da se u ono nekoliko stihova sačuvao onakav kratki izražaj narodnje dosjetljivosti, kakovu ima toliko dokaza u današnjoj poljskoj narodnoj poeziji. Ni po što pak ne bi se moglo u tim stihovima tražiti svjedočanstvo, da su stari Poljaci imali historijske, epske pjesme. Ili što isti ljetopisac pripovieda, kad je g. 1109 Boleslav progonio neprijatelja, da su čak njemački vojnici, dakle protivnici, njemu u slavu spjevali pjesmu, od koje rječiti ljetopisac navodi 21 stih na latinskom jeziku (ap. Bielowski I. 470) — tko će u tome tražiti dokaz poljske historijske pjesme, kako se nekoč Maciejowskomu i za njim drugima pohtjelo? Ima li prilike vjerovati, da će oni isti protivnici, o kojima ljetopisac govori: in nocte cuncti loricati dormiebant vel in stationibus resistebant, alii vigilias faciebant, alii castrum nocte continua circuibant, pjevati slavu svojemu toli ljutitomu protivniku? Neće li ga prije proklinjati i grditi, što im toliko jada zadaje? Pa kad bi i sve to istina bilo, kao što nije, zar bi Niemci u slavu svoga protivnika *poljske pjesme* skladali? Ne varajmo dakle sami sebe — i taj primjer ne dokazuje ništa drugo, van kako je Martin Gallus htio biti uslužan svomu knezu te nešto napisao, što se kao retorijski nakit jedva podnosi, ali kao historijsko svjedočanstvo upravo ništa ne vriedi. Ta sam Martin izrikom kaže da je napisao onu kroniku „ne frustra panem polonicum manducarem“ (ap. Bieł. I. 460).

Za Boleslava hrabroga pripovieda Dlugoš (II p. 169) da je na granicama svoje države namjestio straže: Decrevit etiam plerasque villas colonisque earum et rusticis id officium demandavit ut noctibus singulis excubias nocturnas per vices facerent et voce sonora atque *cantu* fideles excubias se facere declararent — ali i tu više ništa, te i opet ne znamo što se pjevalo.

§. 13. Ali ima nekoliko svjedočanstva, da su u Poljaka neki znatniji momenti narodnjega života zbilja davali gradju za pjesme, samo što se ne može dokazati, da bi to bile prave epske pjesme, koje se, gdje upravo u narodu živu, odlikuju takim vlastitostima, kakovih čini mi se, u naroda poljskoga nikada ni bilo nije. Narodu poljskomu ne dostajaše za epiku potrebita spokojstva, polaganosti, objektivnosti; on bijaše nekoč kao još i danas za epsku poeziju preokretan, prebrz, odveć gibak i odveć subjektivan. Poljaku ne dostajalo bi strpljivosti, da o jednom dogodjaju pjeva pjesmu od

stotina stihova: njegov živahni, dosjetljivi duh shvatio bi jezgru ri te je pregnantnom kratkoćom susredio u nekoliko vrsta. o radi duh poljskoga naroda danas a ova njegova karakteria vlastitost za cielo nije od danas, već od starine, pa da nije o shvaćeni patriotizam poljskih historika literarnih prije 50 go- zatjerao ih u lažljivu poziciju -- medju vrstama, što se kaže, e se čitati njihova bojazan, da će narod poljski manje slavan ako svom silom ne dokažu, da je imao barem nekoč, ako već as nema, onakovu epsku poeziju kao srpski — ne bi takovi oumni i zaslužni učenjaci kao Maciejowski svjedočanstva, koja prije dokazuju nego li eksistenciju epskih pjesama, natezali bili kalup, na koji nikako ne idu. Evo nekoliko takovih primjera. Kadlubka čitamo o porazu zadanom poljskoj vojsci od Prusa lowski II. 375): quod lamentationum varietates a diversis dio modo deploratae usque hodie lugubriter deplangunt. Iz ovoga dočanstva nikako ne sliedi, da su one „lamentationes" bile nae epske pjesme, već dodatak: a diversis diverso modo govori za to nego protiv toga, da ne kažemo još i to, kako narod u im epskim pjesmama nije toliko voljan pominjati poraze, koliko iti pobjede, junačtva.

lugoš 7. 832 pripovieda, da je još do njegovo doba dopirala ma o ubijstvu Lukierde, kćeri Nikole kašubskoga, žene Prželava kneza velikopoljskoga († 1283), u kojoj moljaše svoga uga da je makar u poderanim haljinama povrati kući roditelja da joj poštedi život: Facinus suum Przemislaus dux occulperpetuoque tegendum silentio crediderat velut a paucis consciis bscure actum. Quod tamen deo efficiente *publico et vulgari car- in suum dedecus audiebat cantari*, quod etiam in nostram ae aetatem constat pertigisse nostrique saeculi illud concinunt tra.[1] Nemamo razloga ne vjerovati riečima Dlugoša. Vrlo tra- slučaj bješe opjevan, da čak teatralno prikazivan, to će reći e se ljudi, koji upotrebiše taj grozno-umiljeni dogodjaj da ga

[1] Još razgovjetnije govori Dlugoš o tome l. VII, 840 C: De iugulatione m uxoris praefatae ducis Przemislai Lukierdis ... in execrationem tam sceleris deo permittente *carmina vulgaria, ab agrestibus ruditer posita lingua polonica usque ad nostra tempora canebantur*, in us praefata Lukierdis obsecrabat ducem Przemislaum sibi vitam non eripi n paternam domum etiam in pannis vilibus deduci. Sudeći po ovim rie- onaj tragički slučaj imao bi bio dati povod narodnoj balladi. Ali do- k „ab agrestibus ruditer composita" nekako mi smeta. Nijesu li to bilę versificirane „Mordgeschichten?"

na pozorištu ili možda samo na slikama pokažu narodu sa zgodnim stihovima. Nekoliko stihova lako da je „in proverbium“ ostalo dugo te dugo vremena u pameti naroda. Ali ni ovo svjedočanstvo Dlugoševo ne govori nigdje, da je ona pjesma, „in dedecus“ knezu sastavljena, bila upravo narodna epska pjesma. Tek popularnost dogodjaja mogaše nekoliko stihova sahraniti i u pameti naroda, isto kao što se po svjedočanstvu istoga Dlugoša (VI. 598 C.) još u njegovo doba u pjesmi pominjala pobjeda kod Zavichosta[1] (1205).

Ako poznanjski episkop Andrija[2] prigodom saslušanja svjedoka g. 1422 kaza, da pamti kako je još nazad 40 godina slušao narodnu pjesam, u kojoj biše rieči: kralju Kazimiru, ti ćeš istom onda imati mir s Prusima, kada dodje Gdansk u tvoje ruke“ — to se vidi već iz ove političke refleksije, koja bi jedva pristajala u narodnu epsku pjesmu, da ni ta pjesma ne bijaše prava narodna u našem današnjem smislu.

Neki Stanislav Ciołek, rod. 1382, kažu da je skupljao stare historijske pjesme kod Poljaka pak i sam „himne“ skladao (Wiszniewski hist. lit. pol. III. 367). Ne kaže se[3], da ih je kupio po narodu, kao na priliku u 19 vieku što se radi, nego to bijaše poetsko blago, koje se po plemićkim dvorovima valjalo, jamačno već onda prvi put zaneseno na artiju, kada je koja pjesma sastavljena bila. Ovake pjesme, sadržavajuć reminiscencije historijske, bijahu na dvorovima velikaša i plemića poljskih rado čitane, na izust učene i u veselim društvima pjevane. (In conviviis Polonorum cantilenae gentilium, plausus manuum mosque salutantium servatur usque ad hunc diem, kaže jedna sredovječna bilješka.) To bijahu dakle, ako nas je volja takovu razliku praviti, narodne pjesme, ali ne

[1] Victoria quoque ipsa tam sonora et famosa fuit ut vicinarum nationum gentiumque crebris celebraretur sermonibus. Poloni quoque quibus provenerat quosque fama divitiis et honore extulerat variis illam et seriem eius prosequebantur carminibus, quae etiam in hunc diem canora voce in theatris audi mus promulgari. Ovdje se upravo izrikom smatraju sastavljačima pjesama ljudi višega kruga.

[2] Ovu bilješku crpem iz Zeissberga (über die poln. Geschichtsschreib. des Mittelalters str. 418), jer izvornika ovdje ne mogoh naći.

[3] Wiszniewski poziva se na ovo mjesto u Leutschovius Antiquitates Poloniae: Hic cum poeticae rei imprimis faveret studio non *antiquissima* solum quibus more institutoque veterum res a Polonis strenue, fortiter, prudenter feliciterque gestae continebantur *carmina e sepulcris suis et profundissimis tenebris* in dias luminis auras produxit, sed et suopte ingenio elaboravit. Sva je prilika, da se ovdje i ne razumieva poljski već latinski jezik.

oljskoga naroda, već poljske šljachte, po načinu postanja i po adržaju te cielom karakteru svome skroz različite od pravih na-odnih pjesama epskih.

Da se ne bi mislilo, da je to tek moje nagadjanje, kojemu nema ovoljne historijske potvrde, evo izrazita dokaza, da se zbilja sve, to se pominje o sredovječnim poljskim pjesmama historijskim, ima hvatiti u pomenutom smislu. Sarnicki, koji napisa djelo triumphus hoc est descriptio moris veterum 1581, kaže izrikom ovako: mos decantandi laudes virorum illustrium adhibita lyra hactenus apud Polonos retentus fuit, quod testantur cantilenae illae de Vladislao Jagiellonide qui ad Varnam periit, de Wittoldo et bello prutenico, de Strusiis germanis fratribus Felice et Georgio, pugna orzeusis, Matthiaeque regis illustria facta.[1] — — Kad bi u sredovječnoj Poljskoj zbilja narod bio njegovao epiku: bi li on ovako pabirčio o historiji? Ne bi li on sebi stvorio jedno ili nekoliko središta oko narodnih junaka, o kojima ipak nema nigdje ni traga ni glasa? Ili zar je ona „Cantilena polonica in laudem Jo. Wicleff", koju donie Pamiętnik Warszawski 1816 nro. 20, — pjesma narodna? Ili zar su pjesme u Dodatku Maciejowskoga 137—141 prave na-odne? ili možda one tobožnje sleške, o kojima Maciejowski govori u prvoj knjizi svoje historije na str. 168? ili ona o Boleslavu Kri-voustom na str. 165?! Dobro primjećuje sam historik (I. 172), da u to sve pjesmotvori sastavljeni od pojedinih pjevača; o kojima prosti narod ne htjede ništa znati. Ni ona u Wójcickoga I. 457 preštampana pjesma o pobjedi pod Grunwaldom (1410) nema ništa narodna na sebi. Nije mi pristupan tekst poljske suvremene (?) pjesme, koja pjeva pobunu krakovsku god. 1461, u kojoj razjareni narod ubi Andriju Tęczyńskoga (sr. Zeissberg Poln. Geschichtschreib. 116), ali iz kojih krugova izidje pjesma, može se već po tome su-diti, što ona zastupa stranku plemstva i ubijenoga Tęczyńskoga. Kolberg preštampao je u svojoj zbirci II. str. 255—256 iz pa-miętnika sandomirskiego (Warszawa 1830) dvie pjesme, jednu iz konca 16 drugu iz 17 stoljeća, odakle se vidi, kakove su u ono doba pjesme bile popularne u smislu narodnih: obima mogu se dokazati posve srodne paralele iz pjesama današnjega vremena. Pak da se nadje pjesama iz 12—13 vieka, i one bi za cielo bile jednake današnjim, ako ne sadržinom, a ono bar načinom razlaganja.

§. 14. U Poljskoj dakle sudeći po svim ovim viestima, kada se

[1] Sr. Maciejowski Pismennictwo polske II. 411.

triezno tumače, kao i po nekim neznatnim ostatcima tekstova, bješe se već izrana razvilo neko polunarodno pjesničtvo male šljachte, koje se najradije zanimalo predmetima iz poljske historije. Po jeziku to bijaše na polu latinska, na pola poljska poezija, bez osobite vriednosti poetske ali barem neka najjezgrovitija mjesta priedjoše u pamet općinstva te postaše od prilike u onom smislu kod poljske šljachte narodna (t. j. opće poznata) kao u Dalmaciji „razgovor ugodni" Kačićev kod seljaka. Nekoliko ovakvih primjera sabra Wójcicki u svojoj knjizi: Obrazy starodawne I. 204 ss., kao n. p.

Witołd idzie po ulicy
Za niem niosą dwie szablicy (izvadjeno iz Stanisława Sarnickoga: księgi hetmańskie),

ili (iz M. Bielskoga): Za kròla Olbrachta
poginęła szlachta,

ili: Pan Zaklika z Wojsławic
gnał tatarov do granic (ili pędził tatary aż do granic)[1],

ili: Za csasów pana Pretwica,
spała od Tatar granica itd. M. Bielski kazuje, da su Poljaci kralja Kazimira kad se kući vratio pozdravljali ovima riečima: „A witajże nam witaj, miły hospodynie!"; da to nije bila prava pjesma, već samo pozdrav, vidi se iz samih rieči.

Maciejowski i Wójcicki imadu povrh toga tu zaslugu, što su (Maciejowski u historiji literature II. 382 ss., Wójcicki Historya lit. polsk. Warszava 1859 I. 464 ss.) svratili pažnju na sitnu poetsku radnju, koja je u 16 i 17 vieku štampana u raznima brošuricama, gdje se nahodi puno očevidnih reminiscencija na pravu narodnu poeziju ili bar opisa narodnih običaja, s kojima bješe svezana i narodna pjesma. Takvih je brošura nekoliko sabrao i pocrpao Wl. Wójcicki u knjizi „Stare gawędy i obrazy" Warszawa 1840, I—IV. Na priliku, po sadržaju i formi nekojih odlomaka, naštampanih ondje iz anonimne brošure vremena Sigismunda Augusta 1548—1572: Kiermasz wiésniacki, lako se je uvjeriti, da su sastavljeni skroz u duhu prostonarodne poezije. Sr. ondje I. 94—95, II. 38. Takova je knjižica takodjer „Peregrynacya dziadowska" u Krakovu 1614 izdana i „synod klechów podgórskich" iz 17 stoljeća itd. Bio bi vrlo zahvalan trud, da se tko stavi iznova na prikupljanje ovakvih ako i neznatnih, ali po istoriju poljske poezije vrlo važnih.

[1] Ovu poslovicu tumači drugačije, a ne iz narodne pjesme, Weryha-Darowski str. 103.

anonimnih knjižica 16 i 17 vieka, te da nam ih izda u novu[1] izdanju. Za poslovice poljske, u kojima ima historijske sadržine, postarao se te ih u koje čemu liepo osvietlio pokojni Weryha-Darowski.[2]

IV.

Ćeški svjedoci o pjevanju pjesama. Tragovi narodne lirike u rukopisima. Historijske pjesme bez razlike do narodne epike. Upliv njemački u Českoj. Jokulatori i Vaganti.

§. 15. Isto su tako odlomita karaktera viesti suvremenih ljetopisaca o *českoj* narodnoj poeziji. Samo mimogredice te kao nehotice biva spomen o pjevanju pjesama, igranju i drugim nedozvoljenim zabavama. Kozma hvali kneza Břetislava (1092), za to što je množinu poganskih običaja iz Češke iskorienio: Christianae religionis zelo succensus nimio omnes magos, ariolos et sortilegos extrusit regni sui e medio, similiter et lucos sive arbores quas in multis locis colebat vulgus ignobile, extirpavit et igne cremavit. Item et superstitiosas institutiones, quas villani adhuc semipagani in pentecostem tertia sive quarta feria observabant, offerentes libamina super fontes mactabant victimas et demonibus immolabant, item sepulturas quae fiebant in silvis et in campis atque scenas (vl. cenas) quas ex gentili ritu faciebant in biviis et in triviis, quasi ob animarum pausationem, item et iocos profanos quos super mortuos

[1] Nekoje od ovih knjižica preštampane su u zborniku W. Wójcickoga: Biblioteka pisarzy starożytnych, Warszawa 1843—1844, 6 svezaka i u Kraszewskoga Pomniki do historij obyczajów w Polsce, Warszawa 1843. Ja ću izvaditi odavle neka svjedočanstva: „Albertus z Wojny“ na pitanje xiądza, da li sviet još što mari za njihove „note“ (pobožne pjesme) odgovara:

Bynajmniej, ani pitać tam nabożny rzeczy,
rychley co frantowskiego każdy ma na pieczy,
rzadko tam psalm wspomnioną, częściey słychach bywa
onę dawnę: *Miło wiec, kiedy się zagrzewa*,
albo też o Cyprydzie, bądź *Dżbanie pisanym* . . . (Kraszew. 49)

„Peregrinacya Dziadowska“ opisuje prezanimljivo život i običaje sliepaca — prosjaka, njihov razgovor i viećanje, na kojoj se strani i kojim načinom može steći najviše hljeba i novca. Iz ciele sadržine vidi se, da su onda već (u XVI i XVII vieku) „dziady“ ili „kaliki“ — i ova rieč dolazi u poljskom jeziku isto tako kao u ruskom — redovito samo umjeli pjevati svete pjesme, ali jedan „dziad“ kaže iznimice:

Nie wadzi też *kantyczki iakiekolwiek* miewać,
gdy się gdzie conkurs trafi, *piosneczkę* zaśpiewać (Kraszaw. 69).

[2] U knjizi izdanoj g. 1874 u Poznanju pod naslovom „Przystowia polskie odnoszące się do nazwisk szlacheckich i miejscowości.“

suos, inanes cicntes manes ac induti faciem larvis bachando exercebant; has abominationes et alias sacrilegas adinventiones dux bonus ne ultra fierent in populo dei exterminavit (lib. III. c. 1).

Ovo znamenito mjesto, upravo locus classicus o poganskim običajima starih Čeha, dosta je tamno toga radi, što Kozma ne htjede razgovietno govoriti već u frazama uzajmljenim iz drugieh pisaca; nema ipak sumnje, da je udarac, koji za Břetislava[1] stiže preostale tragove poganstva u Češkoj, zahvatio bar u nekoliko i narodnu poeziju, ma da je, razumije se, nije iskorienio. U XIV vieku nepoznati prevoditelj tumačenja deset zapoviedi božjih opet se ovako tuži:

Třetí v svatě časy hrají
a na svaté nic netbají,
lépe by bylo orati
než v neděli tancěvati.
Potom usta oběrují
ďáblu když v tanci *zpievají*
o smilstvie *piesni* nesličné
a k tomu v čas nekázané.
Uši také oběrujú
když radějši *poslúchajú*
zlych piesní, zlého pravenie,
prázdné piščby i hudenie
a o svatej suši netbají . . Vyb. I. 237.

Teško je reći, koliko je ovdje pisac imao pred očima konkretne slučajeve iz narodnog života. Nu da i nema toga, znali bismo sve, što nam se ovdje kazuje, to jest da je češki narod isto kao ostala slovinska plemena imao množinu svojih običaja i zabava, od kojih ne odustajaše tako lako. Isto bi se tako samo sobom razumievalo, da je narod u trenutcima općega veselja svirao, plesao i pjevao, kad i ne bismo u ljetopiscima čitali ovake opise, kao za krunjenja Većeslava II. g. 1297:

Tunc plebs exultat, clamoribus aula resultat,
fit totusque chorus clero psallente sonorus,
Hi tunc exaltant *cantus* aliique quoque saltant . . .
Dicunt: rex divus sit vita perpete vivus
regnet, proficiat, felix super omnia fiat (Königsaaler Ge-

[1] Pulkava, ljetopisac XIV vieka tvrdi da je slava kneza Břetislava jošte u njegovo doba živjela „mezy lidmi“: nebo chwála jeho i slovutnost' do dnešního dne slovutně zní mezi lidmi cap. 30.

schichtquellen, ed. Loserth in font. rer. austr. Scriptores VIII. Wien 1875, 152), ili istom prigodom (ib. 155):

> Non est platea quae non sit plena corea,
> ista Boemorum sed et altera Teutonicorum,
> Hic scit *cantare*, *quidam carmen recitare.*

God. 1310 prigodom jedne gostbe, kod koje bijaše prisutan i ljetopisac, kazuje se: quiescere puella (Elisabeth) voluit, sed aliorum omnium exaltantinm gaudium sibi incommodum excitavit; *cantabant*, clamabant, saltabant die quoque et nocte, *plurimis himpnis dulcisonis* et in tripudiis personabant, ib. 265. A za krunjenja Jana g. 1311 po riečima istoga ljetopisca:

> Turba Bohemorum *canit* hoc quod scivit *eorum lingua*, sed ipsorum pars maxima tewtonicorum cantat teutonicum (ibid 316).

Iz ovakih svjedočanstva ne može se dakako još ništa konkretna izvoditi; sve je to žalibog odveć općenito kazano, potvrdjuje samo što i onako mogosmo držati za sigurno, da je narod češki u 13 i 14 stoljeću isto tako pjevao svoje pjesme u raznim prilikama kao već u 11 ili 12. Ali kakve bijahu te pjesme? odatle još se ne vidi. U ljetopisima dolazi pod g. 1145 spomen o nekakvu *carmen bellicum*, a pod g. 1158 kaže se, da su spremajući se Česi pod Vladislavom na Milan: contra Mediolanum saeviunt in arma et maxime nobilium ad hoc strenua fremit iuventus, in eorum *cantibus* et in eorum sermonibus Mediolani *resonat* obsessio — gdje bi prema situaciji dobro pristajale junačke t. j. epske pjesme, ali ni u tim riečima nema još nikakva dokaza za tu vrst narodne poezije. I tu možemo samo reći: pjesme su bile, ali kakve, toga ne znamo. Po mojem mišljenju ima puno prilike vjerovati, da se ove pjesme nisu ničim odlikovale od drugih, na priliku njemačkih i latinskih onodobnih pjesama, osim što bijahu na češkom jeziku, jer inače, čini mi se, ne bi bili pisci dosta potankih memoira svoga vremena (XIV stoljeće) prešutjeli istaknuti neke momente, kao vanredan t. j. njima neobičan način pjevanja, ili osobit kakav glasbeni stroj, itd.

Dosta je zanimljivo kazivanje nekog ljetopisca iz XIV stoljeća o izmjeni narodnih običaja, pod utjecanjem dakako niemštine i francuštine: *choreae magistrales morosae* et *delicatae* non curantur sed lagii breves et cursorii nunc frequentantur (Jireček König.

Handschrift 117). To se potvrdjuje auloreginskom[1] kronikom, koja čitavo poglavlje „de novitatibus morum“ piše (ed. Loserth 469, s.) a o novštini u muzici ovako priča: Cantus fractis vocibus per semitonium et diapente modulatus, *olim tantum de perfectis musicis usitatus*, *iam in choreis ubique resonat et plateis* a laicis et pharisaeis. Ja se ni pošto ne slažem s mnienjem g. J. Jirečka, da je kronika pod „cantus olim tantum de perfectis musicis usitatus“ razumievala i što od narodne poezije. Već dodatci choreae *magistrales* i *de perfectis musicis usitatus* dokazuju protivno. Mi ne možemo ni u jednom od ovih svjedočanstva naći potvrde za narodnu epiku u Češkoj. Skorije smijemo reći, kada su suvremeni pisci opažali ovake promjene, kao upravo pomenutu izmjenu u pjevanju, u muzici, u nošnji i koje čemu još, ili kada ih je zanimalo čak da saopće ovaku stvar: in omnibus civitatibus fere regni et coram rege communior est usus linguae Teutonicae quam Boemicae ista vice (god. 1334, Losert Königsaal. Gesch. Quellen 502) — da bi, velju, oni za cielo zamietili bili njegovanje narodne epike, da joj je i gdje traga bilo.

Pravedno se dakle može sumnjati, da bi Češki narod u 13 i 14 vieku imao bio drugačiju narodnu poeziju, nego li danas. Mislim vrst, karakter i cieli ustroj, a ne sadržinu pojedinih pjesama. Sadržina je kao lišće, što jesenju s drva opada a proljećem novo ali jednako, tjera. To se može čak nekim malim dokazima utvrditi. Medju rukopisnim zbornicima svjetske, ne narodne već umjetne lirike, ima još po gdjekoja pjesmica skroz narodna ili kao imitacija narodne spjevana. Feifalik (Altčech. Leiche, Lieder und Sprüche, str. 699 ss.) privodi ove primjere, br. 21: „stratila s' jsem milého“ itd., br. 22: „šla dva tovařiše“, br. 23; „viem t' jednu dúbravku“ i još nekoliko odlomaka. Po čemu mi sudimo, da su to narodne pjesme? Upravo po tom, što se tako divno podudaraju s današnjom

[1] U tom dragocjenom izvoru za nutarnji život Čeha u 14 vieku ima mnogo zanimljivih crtica, ja ću da istaknem tek ovu jednu: u životu kralja Većeslava II govori se (145 ed Loserth) ovo: Vidimus non solum de Italiae, Franciae totiusque Germanie partibus universis, sed *nunc de Russia* nunc de Prussia nunc de Graecia et nonnunquam de ultimis Ungarorum et *de maritimis finibus* (iz hrvatskog primorja?) ad hunc famosum regem confluere religiosos et etiam clericos plurimos saeculares, *quorum quidam barbam*, *alii comam* more barbarico nutrientes seu *ritu graeco* quandoque etiam in *slavico idiomate celebrarunt missarum solempnia saepius coram* rege . . . ss. još ib. 163, kako govorahu Poljaci kada su Većeslavu krunu poljsku nudjali.

lirikom. Dakle u pet stotina godina nije češki narod ni malo izmienio karaktera svoje narodne lirike. Taj argumenat trebalo bi da uzmu na um literarni historici takodjer onda, kada stanu govoriti o epskoj poeziji. Sravni još Č. Č. M. 1838, 1839, Výbor II. 639—646, Jungmann hist. čes. lit. odd. II. nro 30. Početci nekojih lirskih pjesama nadjoše se u dvie stare rukopisne knjige iz 16 stoljeća (Jungm. hist. č. l. odd. IV. br. 201, 202) i gle nekima izmedju njih opet se može posve jednakih paralela naći medju današnjim pjesmama: n. p. početku „stojí lipka v širém poli listu širokého“ poredi narodnu pjesmu u Sušila br. 153 ili 756; početku „proč kalina v struze stojí“ poredi pjesmu br. 433 u Sušila ili na str. 150 u Erbena; početku „vím já hájek zelený“ sravni pjesmu na str. 754 u Sušila. Ovakvih primjera ima za cielo i više te bih ja želio, da ih tko marljivo pobilježi i s paralelnim mjestima izdade, jer su za pravu historiju narodne poezije vrlo znatni. Ali već i toga što ja ovdje istakoh, dosta je da posvjedoči, da se češki narod zbilja u lirskoj svojoj poeziji od 14 vieka napried nije nikoliko izmienio. A kada je on mogao izgubiti tako bez traga i glasa svoju epsku poeziju, ako je zbilja imao? Ja bih mislio, da su istom husitski ratovi i jezuitska reakcija tako silno darnuli u živac češkoga naroda, da bi mogli bili duh češkoga naroda navratiti na novu kolotečinu te izbrisati iz njegove pameti, da i to jedva sa svime, uspomenu na staru slavu, kad bi je dojako držao bio u epskim pjesmama; ali konac 13 i prva polovica 14 stoljeća, ne gledeć na jak napredak germanizacije u gradovima, ne bijahu nikako prema tomu, da zatru epsku poeziju. Naprotiv mi znamo iz historije, da sada još ni jačanje njemačke narodnosti u Češkoj nije napredovalo bez velika odpora sa strane čak češkoga plemstva. Kada se g. 1318 kralju Janu rodi drugi sin, priča kronika čak o raspri medju češkom i njemačkom partijom radi imena koje će se dati novorodjencu: Nobiles quidam viri de Rheno, quorum plures aderant, puerum volebant nominare nomine avi sui imperatoris Heinricum, alii vero *de Boemia geniti, quorum tunc clamor praevaluit, nomen obtinent Ottacarum, quod regibus* convenit Boemorum (ed. Loserth p. 401). U toj se maloj crtici ogleda dovoljno reliefno opozicija narodna čak iz najviših dvorskih krugova. Pak u to doba, kada se narodna uzbudjenost javlja prvom tutnjavom, predvjestnicom potonje bure, da pada upravo smrt narodne češke epike? Ja bih svakomu, tko bi me htio u to uputiti, odgovorio: magnum dicis, vix credibile.

*

Dolazim i opet na jaki argumenat ex silentio. O češkom narodu mnogo je više i potanje poznato iz njegova srednjega vieka, nego li i o kojem drugom slovinskom. Domaći i inostrani pisci, kojima bješe napunjena češka zemlja, napisaše opširne ljetopise svoga i predješnjih vremena. Čak o narodnim sagama, narodnim predanjima[1] puno se govori. Ali nigdje niti u tim ljetopisima niti kod susjednih pisaca, koji su polazili češku zemlju, nema nikakva svjedočanstva, da bi češko pleme iz svojih narodnih predanja, iz svojih saga, razvilo bilo narodnu epiku. Ja se dakako ne slažem s onima, koji umuju po analogiji te odatle što Srbi ili Rusi imaju narodnu epiku još danas, izvode da su je sva ostala slovinska plemena za cielo morala imati barem nekoč. Takova argumentacija ne može se priznati valjanom, kao što se ne može vjerovati, makar da je više puti izrečeno bilo, da je slovinski narod već u davno doba svoga jedinstva imao nekakav veliki mitološki, što li, epos, kojega atomi tobože još i sada letaju po zraku. Takova mišljenja bijahu istina nekoč braća Grimmi, ali sada se općenito misli drugačije. Izvor epske poezije jest *mladji*, nego li saga. Iz saga pomalja se historija, svaki narod koji ima historiju, ima i sage; ali ima i naroda bez historije, oni i nijesu istupili iz saga. U sagi prepliće se božansko sa čovječanskim te ovo nadovezuje na ono, tražeći sveze rodbinske, miešanje krvi i što je tomu podobno. Osobito prijatnih okolnosti hoće se tomu, da narod sadržinu svojih saga pretvori u epsku poeziju, taj prietvor ne podje nego samo nekojim narodima za rukom, kod kojih u zgodan momenat nadodje k sagama nekakav vanredni dogodjaj, koji cio narod potjera na njeko vrieme u kretanje: taj dogodjaj mora da se pokazao osobito sjajnim spolja, n. pr. junačke pobjede nad neprijateljima, ali tako da nije pomjerio duševnoga stanja naroda. Kad bi epska poezija kod Srba i Rusa bila nekakav ostatak iz prahistorijskog jedinstva, bilo bi u njoj za cielo više zajedničkoga više srodnoga sadržaja nego li zbilja ima. Ali toga nema za to, što su Rusi istom kao osebna narodna jedinica razvili svoje byline, sastavivši svoje dojakošnje sage sa sjajnim viekom kijevskoga kneževanja u jednu epsku cjelinu, u ciklus

[1] Preveliki entuziazam za narodnu poeziju našao je nekoč u historiji Tita Livija ciele stihove narodnog eposa, u što danas već malo tko vjeruje. Isto tako bijaše ljudi, koji iz Kozme tumačiše narodnu epiku češku. Trieznо raspravlja o tome Nebeský u Č. Č. M. 1852 4, 148 ss., dokazujuć punim pravom, da mi još nemamo nikakva razloga, pod sensum fabulosa narratio razumievati upravo narodne pjesme.

vladimirskih junaka. Isto tako dobiše Srbi istom kao osebno južnoslovinsko pleme nagon na junačke pjesme, a dosta kasno, t. j. u četrnaestom vieku, razviše čak epski ciklus, kojega središtem predstavlja se odpor južnoga slovinstva protiv Turaka. Kako se kod jednih i drugih epska poezija sve do danas sačuvala, ako i ne bez velikih modifikacija, tako se i zna o njoj već iz davna; već u 14. 15. 16. itd. stoljeću pročulo se o njoj, male ako i slučajne crtice o njoj biše unesene u razne domaće ili inostrane zapiske. O svemu tomu nema ni za česko ni za poljsko pleme nikakva govora; a ja sve mislim, kad bi češki narod u koje mu drago vrieme razvio bio ciklus narodnih pjesama epskih s jednim ili nekoliko glavnih predstavitelja narodne slave, narodnog junačtva, da bismo mi o tome još prije koje šta saznali, nego li je prilike bilo doznati štogod o epici ruskoj ili srpskoj, jer se kako rekoh o Česima mnogo više pisalo nego li o Rusima ili Srbima.

§. 17. Ostaje samo još pitanje o odjelitim historijskim pjesmama, koje ako su i postojale u narodnoj sredini, ne dodjoše ipak do razvoja narodne epike, već kako bi se prigodice koja pjesma pojavila, u slavu ovog ili onog dogodjaja, onako bi i opeta bez sveze, bez duga života. Da je takovih pjesama bilo medju Česima, mislim da se ne može posumnjati, a za dokaz može se navesti ono nekoliko historijskih pjesama iz kraljodvorskoga zbornika. Dakako tko bi htio, da iz ovih pjesama izvodi dokaz, da je češki narod imao svoju narodnu epiku poput Rusa ili Srba, morao bi istom dokazati, da su u kraljodvorskom zborniku zbilja narodne pjesme. Ali taj dokaz nije još nikomu pošao za rukom, pače danas se već smie vjerovati, da historijske pjesme kraljodvorskog zbornika imaju knjižni početak, da ih nije nigda prosti češki narod pjevao onako, kao n. pr. što pjevaju Srbi svoga Kraljevića Marka ili Rusi svoga Iliju Muromca. Samo toliko može se tvrditi, da je sastavitelj (ili sastavitelji) ovih pjesama dobro poznavao narodnu poeziju te duboko u njezina njedra posizao. Ali što je u kraljodvorskom zborniku (ja vazda razumievam historijske pjesme) čisto narodna elementa, onoliko mogaše se vazda naći u narodnoj češkoj poeziji, na primjer još u današnjoj.

Čitatelj može iz ovih mojih rieči razabrati, da se ja s nekim glavnim mislima posljednjega djela, koje je posvećeno kritici kraljodvorskog rukopisa, nikako ne slažem. Po mojemu mišljenju nije u knjizi Jirečka, Josipa i Hermenegilda, (die Echtheit der Königinhofer Handschrift, Prag 1862) sasma pravilno označeno stanovište,

s kojega valja ocjenjivati kraljodvorski zbornik. Vjernije je, što govori Hanuš u knjizi das Schriftwesen und Schrifttum (Prag 1867, 71 ss). Nedavno dokaza J. Gebauer (Filolog. a paedag. Listy II 103 ss.), da su stihovi 40—60 pjesme „Jaroslava" izvadjeni iz putopisa Marka Pola, i to iz českoga Milliona, prievoda djela Marka Pola. Češki prievod učinjen je s latinskog, njegdje u 14. stoljeću, svakako poslje godine 1320, oko koje bi prevedeno djelo Marka Pola na latinski, koje je izvorno sastavljeno, kako se sada općenito misli, na starofrancuskom jeziku (sr. Le live de Marco Polo par M. G. Pauthier, Paris 1865 i Yule: The book of ser Marco Polo).

Prof. Gebauer navodi nekoliko argumenata čak iz češke stilizacije, po kojima ne bi autor „Jaroslava" imao bio pod rukom lat. prievoda, već upravo češki prievod latinskoga Milliona. Ova argumentacija prof. Gebauera vrlo je važna te ja ostavljam češkim literarnim historicima da ociene njezin veliki domašaj. Meni je dosta, što se i na taj način iznovice osvjedočujem, da sastaviteljem „Jaroslava" nije bio nitko iz naroda u užem smislu rieči, već čovjek iz reda obrazovanih ljudi, koji je čitao suvremene knjige. Tako i opet dolazimo na misao, koju bješe već davno izrekao pokojni Palacký, da je sastavitelj „Jaroslava" po svoj prilici spadao medju ljude viših stališa (Wiener Jahrbücher B. 48 S. 147 ss). Protiv Palackoga usta poslije Nebeský (Č. Č. M. 1852, 3, 165 ss), ali njegovi argumenti, kojima zagovara prostonarodni izvor pjesme, nijesu dosta jaki. Dakako na Závišu Vitkovica ne misli danas više nitko, a i pokojni Palacký odrekao se bio te hipoteze, sr. Dějiny Národa českého II. 1., 1874, str. 236, op. 266.

Ja nisam bio nauman ovim redcima ma da bi samo kosnuti se teškoga i zapletenoga pitanja o značenju pjesama kraljodvorskoga rukopisa u češkoj literaturi. Meni bijaše samo do toga, da se opravdam, za što govoreć o historijskim svjedočanstvima za česku narodnu poeziju nisam stavio na čelo kraljodvorskoga rukopisa. On ostaje u mojim očima još jednako knjigom tajinstvenom, zapečaćenom sa sedam pečata, koja je već mnogo vike podigla, ali još uviek izaziva na nova istraživanja, istraživanja kojih bi ja želio mnogo sličnih onoj raspravi prof. Tomka u Čas. Čes Muz. 1849, 2, 21—44, što je po mojem uvjerenju najdragocjeniji dosadašnji prilog k objašnjenju ovoga spomenika.

I uz tako zvanu Dalimilovu kroniku naštampano je nekoliko versifikacija u formi historijskih pjesama. Ali ono nisu nikakove na-

rodne pjesme. Dosta ih je jedanput pročitati, a da se uvjeriš o tome. Onako mogahu pjevati tek nadriknjižke skitalice, pokazujući narodu „schrecklicke Mordthaten“ i druge prizore. A sama kronika, iz koje odsieva duh češke opozicije protiv Niemaca, koja na opširno priča stare narodne priče o poštenju češkoga kraljestva a nigdje ni riečce negovori o češkim pjesmama, nigdje o junacima, što bi bili slavljeni u onim pjesmama, a zna čak, da su se Niemci jednog češkog viteza toliko bojali, „až jej Berúnským Dětřichom zověchu“ (Dal. ed. H. 184).

Ja dakle odričem i češkomu plemenu pravu narodnu epiku u onom značenju, u kojem govorimo o srpskim junačkim pjesmama ili o ruskim bylinama. Pojedine historijske pjesme, kao n. pr. one u kraljodvorskom zborniku, sve da i rečemo da su ostatci pravih narodnih pjesama, mogu prije poslužiti dokazom velike razlike izmedju staročeških historijskih i srpskih junačkih pjesama, nego li srodnosti, ili čak imitacije, kako njekoć posumnja Kopitar. To su i braća Jirečki dobro uvidjeli te se ja posvema slažem s onom njihovom opazkom na str. 54: „Namentlich muss hervorgehoben werden, dass die Volksepik der Boehmen der kleinrussischen viel näher steht, als der südslawischen“. Ali nesrodnost ne bi još smetala kao što srodnost nebi potvrdjivala, već nedostatak nutarnje sveze, pomanjkanje tipičnosti, suvišak opisa i subjektivnih reflexija uz jako malo opredieljene situacije, malo radnje epske — sve su to znaci, dosta razgovietni, da historijskih pjesama kraljodvorskog zbornika u onom obliku, kako ih mi imamo, nemožemo smatrati proizvodima prostoga českoga naroda. Prema tomu je i vanjski oblik pjesama, on je odviše neravan, neopredieljen. Ako je češka narodna epika, kojoj se misli i u Libušinom sudu imati jedno svjedočanstvo, već razvila epski deseterac, — a Libušin sud trebalo bi da bude tomu dokazom — tada se nikako ne može dokučiti, zašto bi poznije historijske pjesme kraljodvorskog rukopisa razgradile bile ono, što je već jednom narod sagradio. Metrika kraljodvorskog zbornika prema Libušinu sudu stoji od prilike u onakovoj nesurazmjernosti, kao metrika južnoruskih duma prema srpskomu desetercu ili kao razmjer naših starih „bugaršćica“ (stih sa 15—16 slogova) prema današnjemu desetercu.

§. 18. Rekoh, da se o prošlosti českoj sarazmjerno s drugim slovenskim plemenima još koje što i znade. Tomu je dodati, da je susjedstvo s njemačkim carstvom, dodir s njemačkim državnim, pravnim i društvenim institucijama mnogo toga unesao u češku

zemlju, čega kod ostalih Slovina ili baš posve nebijaše ili tek nešto malo. K takvim socialnim institucijama spadaju *pjevači* — ioculatores[1] — kao stalež, kojega zadatak bijaše njegovanje muzike i pjevanja. To bijaše poglavito dvorska služba te s početka sva je prilika, zanimahu se i u Češkoj tim poslom samo Niemci. Mnogi češki vladaoci bijahu čak slavljeni sa svoje darežljivosti spram njemačkih jokulatora (sr. o tome Nebeský u Č. Č. M. 1852, 3, 167 i Feifalik, über König Wenzel etc. p. 331 ss.) Ali vrieme nosi breme, uz taj običaj prionuše poslije kako se čini i Česi. Istina, mi o tome običaju, koliko se pravih Čeha tiče, znamo jako malo, gotovo ništa, puka imena. U 12 vieku pominje se jedan sudeći po imenu češki jokulator, imenom Dobrěta ili Dobrata. Vladislav II darova g. 1167 nekoj crkvi zemljište (terram illam), kojim njegov otac (Vladislav I) bješe jednom nadario *svojega* pjevača Dobratu (quam pater meus joculatori *suo*, nomine Dobrietě in villa Zalažás dederat) Erben Reg. 139, Jireček König. Handschr. 102. Pod g. 1176 biva spomen o nekom jokulatoru Kojati, u povelji Soběslava II. Oba imena svjedoče dosta razgovietno, da su obadva jokulatora bili ljudi češke narodnosti, odakle smiemo izvoditi, da se u 12 stoljeću zbilja nalazilo u Češkoj, barem na dvoru a možda i inače, čeških ljudi, koji zabavljahu svoju „gospodu" muzikom i valjda takodjer pjevanjem, po svoj prilici čeških pjesama. Ali ja se ne slažem s onima, koji bi htjeli ove joculatore da dovedu u svezu s narodnim slovinskim pjevačima, kao što mi se ne čini podobno istini, da bi se kod Slovinjana igda bio razvio pjevački ceh[2] kao nešto narodno. Naprotiv

[1] O joculatorima u opće sr. Léon Gautier, Les Epopées françaises I. Paris 1866 p. 346 ss. U srednjem vieku razlikovahu se dvie vrste joculatora, kako se vidi iz ovoga klasičnog svjedočanstva jednog teksta 13 vieka: „Est tertium genus hominum qui habent instrumenta musica ad delectandum homines. Sed talium duo sunt genera: quidam enim frequentant potaciones publicas et lascivas congregationes ut cantent ibi lascive cantilenas et tales dampnabiles sunt sicut alii qui movent homines ad lasciviam. Sunt autem alii, qui dicuntur joculatores qui cantant gesta principum et vitas sanctorum et faciunt solacio hominibus in egritudinibus suis vel in angustiis suis et non faciunt inumeras turpitudines sicut faciunt saltatores et saltatrices . . . Si non faciunt talia sed cantant gesta principum instrumentis suis ut faciant solacia hominibus, sicut dictum est, bene possunt sustineri tales, sicut ait Alexander papa." Gautier n. u. m. I 352.

[2] Kozma pominje (III c. 21 ad an. 1107) jednom citaristu u redu raznih staleža ali na posljednjem mjestu, čak iza krojača, tako da je već time htio označiti citariste kao ljude uboge: certe non abbas non prepositus, non clericus non laicus, non Judeus non mercator, non trapezèta non citarista

za dokaz kako daleko dopiraše ova sredovječna, ali s gledišta slovinskih naroda tudja, t. j. njemačka, institucija, hoću da se pozovem na nekoja mjesta, što se čitaju u slovenskom prievodu nomokanona, o kojega domovini itd. sr. moju razpravu u Starinama VI, 60 ss. Ondje se nekoliko puta pominje rieč *Špilman* (srednjonjem. Spilman): о шпилъманѣхъ и ѡ глоумьцихъ и ѡ плесцихъ, s glosom: шпи'манъ сказаѥть се игрьць, i opet: аще ѥсть шпи'манъ рекше глоумьць, s glosom: аще кто ... шпи'манить рекше глоумы дѣють (Starine ib. 81—82). Grčki tekst ne davaše povoda slovinskomu (po mojemu mnienju bugarskoslovenskomu) prevodiocu Nomokanona da bi morao bio upotriebiti upravo rieč *Špilman*; ako li je ipak nekoliko puti čak protiv grčkog originala ova rieč kao glosa ušla u bugarsko-slovenski i srpsko-slovenski tekst i izpod teksta, to jamačno dokazuje, da su njemački skitalice već tada (u 10—12 stoljeću) pod njemačkim imenom ali jamačno u najnižem značenju one rieči dopirale čak do južnih Slovina.[1] Pjesnik Vetranić-Čavčjć spjeva takodjer pjesmu „lanci Alemani", u kojoj kazuje, kako su došli „tamo daleč" iz „Alamani" sa zapada nekakvi „lanci trumbetari, dobri meštri, ki trubimo pod pifari" a ne traže druge plate za to što će Dubrovčanima trumbetati te i njih naučiti „u trumbune trumbetati" već „da s vami *potrinkamo* kad svršimo pimfaratu." I to bijahu svoga vremena „Špilmani", koji tražijahu sreću čak u gostoljubivom Dubrovniku, obećavajuć da će ih za to pohvaliti svojim „limfram" (limfra = nympha, djevojka dvolična glasa), kada se kući vrate. U takovu smislu kao glumci, špilmani, bijahu jokulatori poznati i u Poljskoj. Već u 13 stoljeću (1235) pominje jedna listina nekakova jokulatora „(ioculator) Juricus", koji je cielo selo (villam) jednoj crkvi poklonio (sr. Raczynski cod. dipl. p. 14). U 14 vieku bi ustanovljeno od Kazimira Velikoga: insuper volumus quod in

fuit qui non conferret invitus aliquid duci de sua apotheca. To bijahu za cielo već tada siromasi, koji si gudenjem ili sviranjem hljebac služahu, dakle sasvime različita klasa ljudi od dvorskih, zemljištem nadarivanih joculatora.

[1] Rieč „Špilman" dolazi još u Zlatostruju — dakle i opet spomeniku južnoslovinskog porekla (sr. Mikl. lex. s. v.) i u jednom prologu pod 17tim Aprila zove se mučenik Ardelion „Špilman" grčki μίμος). Što Vostokov nekoč mišljaše (Опис Рум. Муз. 456), da je ova rieč svjedočanstvo zapadnog poriekla onog života sveca, u tome mi danas više ne nalazimo dokaza, pošto znamo, da je „Špilman" bila rieč dobro poznata južnoslovinskim piscima X—XII stoljeća. Zato je suvišno bilo, što je Petrov (О происхожденіи и составѣ Пролога, Кіевъ 1875, 102) ponovio rieči Vostokova.

ipsis nuptiis octo joculatores habeantur et non plures, cantantibus et loquentibus conciones qui rymarii dicuntur, nec non vendentibus nuroch.

§. 19. Ima još jedna institucija, koju Češka dobi od zapadnih susjeda — to bijahu vaganti, žáci (djaci), kojih zadatak bijaše medju ostalim i skladanje te pjevanje latinskih pjesama, kojima podržavahu podjedno svoju eksistenciju. Redovito bavljahu se vaganti latinskom poezijom (sr. Giesebrecht, Die Vaganten oder Goliarden und ihre Lieder, Allg. Monatschrift Kiel 1853), ali za Česku ima dokaza i o tom, da su češki „žáci" sastavljali takodjer češke pjesme. O tom je obilato govorio Feifalik (Altčech. Leiche, Lieder u. Sprüche 643 ss.), koji je i nekoje njihove pjesme iznovice naštampao. Živahno crtâ vladanje takova djaka u krčmi češka satira Výbor I. 943—956. Kako ovi „ubogi vrazi" stojahu u tiesnim odnošajima s prostím narodom, može se vjerovati Feifaliku, gdje tvrdi, da su neke narodne pjesmice, ili barem sasma na narodnu spjevane, spasene od vječite propasti upravo preko žáka. Ne misli ipak nitko na to, da bi ovi žáci mogli biti nosioci narodne epike ili njezini čuvari. To je još manje prilike vjerovati o njima nego li o gori pomenutim jokulatorima.

V.

Svjedočanstva o pjevanju pjesama kod Rusa. Crkva vojuje protiv raznih običaja. Ljetopisi pominju Aljošu Popovića, Dobrinju, ali šuto o Iliji Muromcu. Spominjanje o Iliji u 16 i 17 stoljeću. Tragovi u njemačkuj sagi.

§. 20. Dok se za oba zapadnoslovinska plemena, poljsko i češko, ne može nikakvim dokazima utvrditi, da bi u starini imali bili drugojačiju narodnu poeziju nego li u današnje vrieme, može se naprotiv za ona slovinska plemena, koja još danas imadu narodnu epiku, barem nekolikim, ako i ne odveć znatnim svjedočanstvima iz starine posvjedočiti to, što već u napried znamo, naime da je njihova današnja epika zbilja od starine.

Počnimo od *Rusa*. Da bude priegled potpun, ističem najprije neke mimogredne, slučajne crtice o pjesmama i pjevanju, iz kojih se isto tako ovdje ne može gotovo ništa dalje izvoditi, kao ni u sprieda navedenim slučajevima iz poljskih ili čeških ljetopisaca. Vladimir Monomach govori u svojoj pouci medju ostaliem ovo (g. 1096): а сноху мою послати ко мнѣ за не нѣстъ в неи ни зла ни добра, да быхъ обуимъ оплакалъ мужа ея и оны сватьбы ею в *пѣсьнии* мѣсто не видѣхъ бо ею первѣе радости (Ипат. Лѣтоп. 167). Ove rieči sasma općenito pominju *svadbene*

pjesme, bez kojih da nekoč nije svečanost prolazila, to je ciela istina, kojoj nebi čak ni ove potvrde trebalo. I u Rusiji vojevaše crkvena vlast protiv nehristijanskih običaja, dakle i protiv svjetskih, ne božjih već djavoljih pjesama, kako se tada govorilo. Već iz XI vieka ima zbornik kanoničkih odgovora mitropolita, rodom Grka, Joana II (okolo 1077—1088) na pitanja ruskoga crnorizca Jakova, kojima mitropolit daje Jakovu neke naputke. Iz pitanja, stavljenih od posljednjega, dobijamo neke zanimljive crtice o tadašnjem stanju Rusije u pitanjima hristijanske vjere. Jakov priznaje da ima ljudi njegove pastve „иже волхвованіа и чароданіа творяща“, i „еж жрут бѣсом и болотом и кладезим“; ima ih, koji misle da se samo bojarima i knezovima pristoji vjenčati se po crkvenom običaju a prostomu narodu da je dosta uzimati žene svoje „с плясаніем и гуденіемь и плесканіем“ to će reći po starinskim poganskim običajima; čak po više žena držao bi gdje koji ili odagnav jednu uzimao bi drugu (бес-труда и бе-страха и бе-срама двѣ женѣ имѣють, — и много поиамают — иж свои жены пущают і прилеплают ся инѣм). Osobito bijaše rasprostranjeno već tada pijanstvo i neumjereno pirovanje, medju bojarima isto tako kao medju sveštenicima[1], gdje dakako nije prolazilo bez „играніа и бесовского пѣніа і блуднаго глумленіа“. Već sam sprieda naveo iz Nestora poznato mjesto o „bjesovskim igrišćima“, i crkveni ustav kneza Jaroslava[2] pominje medju povodima, za koje smie muž raspitati se sa ženom: „аще жена начне ходити по *игрищамъ* опрочь воли моужа своего“. U rukopisu poznatom pod nazivom „златая цѣпь“ (iz XIV stoljeća) nadje se medju drugim tekstovima „слово нѣкоего христолюбьца и ревнителя по правой вѣрѣ“, gdje se dosta govori o poganskim običajima, pobožni pisac zaklinje hrišćane da se toga ostave te medju ostaliem govori: „того ради не подобаеть крьстьяномъ игръ бѣсовьскихъ играти, еже

[1] Tekst Ivanova odgovora naštampan je najprije u Русскія Достопамятности I. M. 1815, 89—103, za tim kod Makarija u prilozima k drugomu tomu crkvene historije nro. 12. U najnovije doba podje profesoru Pavlovu za rukom naći grčki original Ivanovih odgovora, koji je on podjedno s paralelnim slovenskim tekstom naštampao u Записки импер. Ак. Наукъ, sv. XXII Nro. 5. Nu u grčkom su tekstu sve gotovo osobine ruske izostavljene te zadržano samo ono, što imadjaše općenito značenje i za neruske hrišćane.

[2] O raznim redakcijama Jaroslavljeva ustava sr. Makarija hist. ruske crkve 2. izd. II. 269 ss. Navedene u tekstu rieči izvadih iz suzdaljskog ljetopisca (izd. Obolenskoga M. 1851 str. 44).

есть *плясаніе, гудба* (vl. гуденьє), *пѣсни бѣсовьскыя* (vl. мирьскиѧ) и жертвы идольскиѧ еже молѧтьсѧ подъ ѡвиномъ ѡгневи и виламъ и Мокоши і Симу і Реглу и Перуну и Волосу скотью богу і Роду и Рожаницамъ".[1] Što se u jednom rukopisu zove mirskom t. j. svjetskom, ne crkvenom, ne hristijanskom, pjesmom, to je u drugom zamienjeno riečju „biesovski" — sasvim prema mišljenju onoga vremena, koje sve ne dopušteno naročitim ustanovama crkvenim zabranjivaše kao djelo djavolje ne božje. U znamenitom Paisijevom zborniku, koji je takodjer oko 1400 pisan, ima još drugih pobožnih slova, koja odvraćajuć hrišćane od svakojakih predsuda sujevjerja i poganskih običaja donose podjedno kulturnomu historiku bogatu gradju za sliku onoga vremena. Na jednom mjestu vojuje propovjednik protiv krivog obožavanja nedjelje te kaže: послушаите любимици вѣрнии кому вы велить писанье светое кланятися *а не дни тому*, но празнуіте во нь не дѣлающе ни гнѣвающая клевѣщющи ни ѡсужающе ни пьюще ни *играюще ігръ бѣсовскихъ* . . но мнози сѧ лѣнятхь і алѣ живить, ıакоже имянъ не вѣдати чтомяхъ книгъ, тоже и срамѣють ся тѣмъ . . *но аще плѧсци іли гудци іли инъ хто ігрецъ позоветь на игрище іли на какое зборище идольское, то вси тамо текутъ радуяся* . . и весь день тъ престоıатъ позорьству юще тамо. A kad bi u crkvu trebalo poći, tada позѣвающе и чешемъ ся і протягаемъся, дрѣмлемъ і речемъ: дождь іли студено . . а на позорищѣхъ ни покрову сущю ни затишью но многажды дождѣ и вѣтромъ дышющю или вьıалици, то все приемлемъ радуяся, позоры дѣя на пагубу душамъ а въ церкви покрову сущю і завѣтрію дивну и не хотятъ прити на поучепье, лѣнятся. A na drugom mjestu nagovara dobrog hrišćanina, da ako izlazi iz kuće to neka ide u crkvu ili u posjetu bolnim ili na pogreb ili u manastir, ili pak neka radje ostane kod kuće; a kada „играютъ русальѧ іли скомороси іли пьıаници кличютъ іли бещинье творѧтъ . . *или какіа зборища идольскихъ ігръ*" tada neka on mirno ostaje kod kuće ne izlazeć već govoreć; *gospodi pomiluj*.[2]

---

[1] Tekst ovog znamenitog slova naštampan je u Sreznevskoga Памятники русскаго письма 269, drugi odlomci iz istog rukopisa u hristomatiji Buslaeva 477 ss., a odlomak istoga slova po drugome rukopisu ibid. 519 ss.

[2] Odlomke iz Paisijeva zbornika naći ćeš u hristomatiji Buslaeva str. 515 ss. i u Sreznevskoga 272 ss.

Sve su to za cielo dragocjena svjedoćanstva, ali odveć općenita, mi iz njih ne bismo mogli sastaviti sebi konkretne slike, da se nije do dana današnjega sačuvalo toliko toga, što jamačno već u 14 vieku sačinjavaše glavnu sadržinu onih strogo pokvarenih *zborišća* i *igrišća*.

§. 21. Ali dojakošnje crtice govore tek o pjesmama, koje bijahu vezane za razne običaje — obredne pjesme. Narodna epika nije istina isključena iz religioznieh obreda, ali glavno njezino područje ne spada simo. Junačka pjesma kreće se u kolu junaka, ljubi rat i hrabrost slavnih vodja — to je njezin živalj. Što govori o tome ruska starina?

Stari ruski ljetopisci, najčišći inače i najbogatiji izvor za poznavanje ruske starine, pominju tek na dva-tri mjesta o pjesmi ili pjesniku u takovim okolnostima, gdje bi se na epiku moglo pomisliti. U tako zvanoj volinjskoj kronici (ipatski ljetopis) biva pod g. 1240 spomen o nekom „slovutnom pievcu“ Mitusi, koji bješe zlostavljen za to što ne htjede služiti kneza Danilu: *словутьнаго пѣвца Митусу* древле за гордость не восхотѣвша служить князю Данилу раздраного акы связаного приведоша. Ne može se pravo razabrati, da li je taj Mitusa bio samo pjevač kneževski ili podjedno i pjesnik. Ako ovo posljednje, tad bismo imali Mitusu smatrati onakovim kneževskim (dvorskim) pjesnikom južnoruskim, kakovim bijaše onaj polumitski Bajan, koji se u slovu o polku Igorevu pominje, ili sastavitelj slova. Malo za tim, kazuje se, kada se Danilo i Vasiljko kao pobjeditelji Jatvaga vratiše kući, to „пѣснь славну пояху има, богу помогшу има и придоста со славою на землю свою“ (Полн. Собр. Лѣтоп. II. 180, 187); ali kakova se tu razumievala pjesma, ne znamo; može biti ova „slavna pjesma“ bijaše samo karakter crkvenoga („mnogaja lěta“), a onaj spriеda pomenuti „pievac“ Mitusa crkveni kantor. Jer se u ljetopisima „пѣвцы“ pominju upravo u tom pošljednjem značenju. U XI vieku po svjedočanstvu raznieh ljetopisa dodjoše ovakovi „pievci“ iz Grčke u Kiev te ustrojiše crkveno pojanje u Rusiji po višim pravilima, na 8 glasa, ili kako Tatiščev veli „отличиша церковное отъ мирскихъ пѣсенъ, употребляемыхъ ко увеселенію“ (sr. Bestužev-Rjumin „о Составѣ русск. лѣтописей“ Спб. 1868, приложеніе 48, Макарій Ист. р. церк. II. 251 ss).

§. 22. Više nego li ova dva mjesta izriče ruski kronograf prve redakcije pod g. 6725 (1217) u glavi 195: „Съ лѣто 6725 бысть бой князю Юрію Всеволодовичу со княземъ Константиномъ

Ростовскимѣ на рѣцѣ на Гдѣ. И поможе богъ Константину Всеволодовичу брату старѣйшему а правда его же пришла. А было со княземъ Константиномъ *два храбра: Добрыня златый поясъ да Александръ Поповичъ* съ своимъ слугою съ *Тороповъ*" (A. Поповъ, Изборникъ 38). Ne može biti nikakve sumnje, da su Dobrinja i Aleksandr Popovič što se ovdje pominju oni isti junaci („hrabri") o kojima se toliko pjeva u narodnim ruskim bylinama. Kronograf, kojega sastav A Popov stavlja u godinu 1512, unesao je njihova imena u svoju kompilaciju u tvrdoj vjeri, da saopštava historijsku istinu. Da li je on, pišuć ove rieči, znao za ruske byline o Dobrinji Nikitiču i Aljoši Popoviču? Na to pitanje ne umiemo odgovoriti, jer ne znamo, odakle je kronograf crpao ovu crticu. Ona nedolazi u najstarijim ljetopisima ruskim već samo u poznijim svodovima (kompilacijama), kao u nikonovskom, u stepenoj knjizi. Ali je spomena dostojna ta razlikost medju pomenutim kronografom i nekojim drugim kompilacijama, što se u ovima život i junačtvo Aleksandra Popoviča i još nekojih junaka ne stavlja istom u početak XIII stoljeća, kao u kronografa, nego u početak XI stoljeća, t. j. upravo u vrieme kneza Vladimira. U nikonovskom svodu (Полн. Собр. *Лѣтоп.* IX. 68) kaže se, da je g. 6508 (t. j. 1000) u otsutnosti kneza Vladimira, koji upravo bijaše u Pereslavcu na Dunaju, udario Volodarj s Polovcima na Kijev te nasta velika zabuna u Kijevu, tada „изыде нощію на стрѣтеніе имъ *Александръ Поповичъ* и уби Володаря и брата его и иныхъ множество Половецъ изби а иныхъ въ поле прогна. И слышавъ Володимеръ возрадовася вѣло и възложи на-нь гривну злату и сотвори и вельможа въ полатѣ своей" a pod g. 6509 (1001) govori se opet ondje o drugom junačtvu Aleksandra Poroviča: Александръ Роповичъ и Янъ Усмошвецъ убивай печенежскаго богатѣря, избиша мнажество Печенѣгъи князя ихъ Родмана и съ трема сяны его въ Кіевъ къ Володимеру приведоша. — Володимеръ же сътвори празднованіе свѣтло и милостыню многу раздаде по церквамъ и по монастырямъ и убогимъ и нищимъ и по улицамъ больнымъ и клоснымъ великіа кади и богки меду и квасу и перевары и вина поставляше и мяса и рыбы и всякое овощіе что кто требоваше;" najposlije pod god. 6512 (1004) kaže se: „Идоша Печенѣзи на Бѣлградъ, Володимеръ же посла на нихъ *Александра Поповича* и Яна Усмошевца съ многими силамн. Печенѣзи слышавше побѣгоша вь поле." Porediv̆ši ove viesti o Aleksandru Popoviču

s kronografskom bilješkom nalazimo razlikost ne samo u godinama, nego i u cieloj sadržini. Po nikonovskim izvorima (t. j. oniem odakle je nikonovski svod crpao svoju gradju) izlazi Aleksandr Popovič junakom Vladimirova vremena, koji se odlikova odbijajući Polovce i Pečenege svagda, razumie se, s uspjehom; za to i bi od Vladimira odlikovan zlatnom grivnom o vrat i povišenjem u broj dvorskih velmoža. Po kronografu on življaše u 13 vieku, učestvovaše u razmiricama ruskih knezova te pogibe u bitci na rieci Kalki g. 6731 (1223) podjedno s ostaliem junacima: въ лѣто 6731 брань бысть велика на калкахъ всѣмъ княземъ русскимъ съ погаными Половцы и побиша погании много князей рускихъ и воинство истопиша въ рѣцѣ безчисленно множество. *Тогда же убиша Александра Поповича и иныхъ многихъ такихъ же богатиревъ* (po drugome tekstu: и иныхъ *семьдесятъ* силныхъ такихъ жебогатырей). А. Поповъ, Изборникъ 38[1]. Ove dvie versije ne dadu se dakako svesti u sklad, ako se shvate kao fakt historijski: ako je historijski istina ono prvo, ne može biti ovo drugo; ako li ovo drugo, ne može ono prvo. Uzme li se naprotiv da su obje versije, nezavisno jedna od odruge, unessene u kronograf i ljetopisne kompilacije iz bogatog vrela narodnih predanja, tada mogu poetski obje biti istinite. Narodna bo epika nastavljajuć se od jednoga pokoljenja od drugoga, zasteže život svojih junaka na čitave viekove. S gledišta dakle narodne epike može se još kako tako protumačiti, za što je po jednim ljetopisnim izvještajima Aljoša Popovič junakovao u XI vieku, u doba Vladimirovo, a po drugim živio i poginuo istom u prvoj polovici XIII vieka. Nego ovo tumačenje, ako se i može poduprieti raznim analogijama o odnošajima ruskih bogatira kao historijskih ličnosti k mjestu koje zauzimaju u poeziji[2], ipak nezadovoljava podpunoma našega očekivanja. —

[1] O propasti Aljoše Popoviča u bitki na Kalki pominju razni, raniji i pozniji ruski ljetopisi, kao, trojicki prvi (П. С. Л. I. 219), novgorodski četvrti (П. С. Л. IV. 28), voskresenski (П. С. Р. Л. VII. 132) i drugi, sr. Bestužev-Rjumin Лѣтоп. Запятій арх. коммисіи IV. 154. U nikonovskom se ljetopisu kaže: воинственныхъ людей толико бысть побіено, яко ни десятый о тѣ нихъ вьзможе избѣжати, и *Александра Поповича и слугу его Торопа и Добрыню Рязанича златаг о пояса, и семьдесятъ великихъ и храбрыхъ богатырей всѣ побіени быша.*

[2] I Bestužev-Rjumin nemože ništa više o tom reći, van: преданія о богатыряхъ, записанныя въ лѣтописи позднѣйшія могутъ быть отголосками народныхъ сказаній и съ этой точки зрѣнія представляютъ вопросъ достойный обсужденія тѣхъ которые занимаются народною словесностію, Лѣтоп. Зап. Археогр. Ком. IV. 69.

Jer ako su one crtice unesene u ljetopisna kazivanja iz narodne tradicije — barem jedna čest ih — što je prirodnije nego li očekivati, da će se u današnjim bylinama koje pominju Aljošu Popoviča, naći kakvi takvi tragovi onomu, što ljetopisi saopćuju, da će se moći utvrditi identičnost Aljoše Popovića narodnih bylina i Alexandra Popovića ljetopisnih kazivanja nekim barem jasnim crtama zajedničkim. Za čudo ipak takova zajedinstva medju bylinami i ljetopisima gotovo i nema. sudeć n. pr. po bylinama, koje do nas dodjoše, Aljoša Popović odlikovaše se više smjelošću nego li hrabrošću, bijaše lukav i opasan ženama više nego li vragovima kneza Vladimira. Čak ono jedino junačtvo, koje dokaza obladav Tugarina Zmejeviča, u nekojim je pjesmama u svezi s nevjerom žene kneza Vladimira. Ako je taj Tugarin zbilja narodno prozvanje kneza poznatoga iz ljetopisa Tugorkana koji bi g. 1096 svladan, — tako se domišlja P. Bezsonov u zborniku Kirejevskoga IV. str. CXV — tada je opeta još čudnovatije, za što ljetopisi ništa ne znadu o faktu, koji čak nakon sedam stotina godina narodna pamet spominje. Sve što ja mogu naći u bylinama kao neki slabi odjek ljetopisnoga kazivanja, ograničuje se na dvie točke, dosta neznatne: u ljetopisnom kazivanju, t. j. barem u Kronografu, pominje se Aljoša Popovič naporedo s Dobrinjom a i u bylinama bijaše upravo Aljoša Popovič tiesno svezan s Dobrinjom ako baš ne kao prijatelj (prem da mu bijaše „названый братъ“) a ono kao suparnik i otimač njegove žene. Za drugo: u kronografskoj bilješci pominje se u Aleksandra Popoviča sluga Torop[1] (očevidno narodna rieč: „toropitь sja“ = trapiti se, znači: žuriti se, hitati), a i po bylinama on imadjaše „parobka“ (= otroka) Akima. Ali ovo drugo još manje znači od prvoga, jer kraj tako neznatne srodnosti nije Aljoša Popovič jedini u bylinama, koji ima uza se „parobka“. Nama ostaje na volju da kažemo jedno od ovoga dvoga: ili da su ljetopisna kazivanja crpila svoje viesti ne upravo iz bylina već nekakvih nepoetskih, od bylina različitih narodnih predanja; ili da se je starinski izvorni sadržaj bylina tečajem viekova promienio, istro, te ustupio mjesto novijoj sadržini. Ja bih bio skloniji da prihvatim ovu potonju hipotezu već za to, što mi se čini, da Alješa Popovič ne bi bio ni dostojan da se u narodnim bylinama slavi, kad bi već iz prva igrao tako ne-

[1] Sluga Torop dolazi još jednom uz nekakova bogatira Demjana u Nikonovskom svodu ljetopisnom П. С. Л. IX 177—178, sr. Bestužev-Rjumin лѣтопись запятій еп 87.

znatnu rolu kao sada. Meni se čini, da je karakter ovoga „bogatira“ (junaka), koji po današnjim bylinama jedva i zaslužuje to ime, iskrivljen narodnim mišljenjem toga radi, što se junak zvao „Popovič“ t. j. popov sin, te se u narodu malo po malo zastavila ovakova slika toga čovjeka: Aljoša je „Popovič“ nadriknjiga, koji se odmetnuo od svoga zvanja te svoju vještinu i prednost, u sravnjenju s drugima, samo na zlo upotrebljuje; on zavodi lukavštinom tudje žene, otima tudje blago, vara i povladjuje oniem, koji lažu ili što nepravo rade; pravi spletke[1] i neprilike, itd. Takav od prilike čovjek bijaše i onaj Aleksij Popovič, o kojem ima jedna maloruska duma (Алексѣй Поповичъ и буря на чорномъ морѣ, broj 44. u 1. svezci zbornika Antonoviča i Dragomanova). Dakako da se duma po svojem principijalnom karakteru znatno razlikuje od bylina, ali neke osnovne crte u karakteru „Oleksija“ jasno napominju velikorusko „Aljošu“.

§. 23. Nešto razgovietnije sačuva se sveza medju ljetopisnim kazivanjem i bylinama kod *Dobrinje*. O njemu govore već najstariji

[1] Prof. Buslaev uzima na um, što se u bylinama Aljoša Popovič zove sinom popa *Rostovskoga* (sr. n. pr. Rybnikov III. 20 str. 95, gdje sam Aljoša govori: какъ у моего государя было батюшки, у Левонтья попа было *Ростовскаго* . .), te daje historijsku prednost onoj bilješci kronografskoj, koju sam i ja na prvom mjestu istaknuo, gdje Aljoša pomaže Konstantina *Rostovskoga*. Po tome dakle imali bismo već kod Aljoše Popoviča, kao što ćemo niže vidjeti kod još nekih bogatira, slučaj razširenja epskoga kruga, nazadkê, to će reći regresivnim putem bio bi bogatir 13 stoljeća povučen u kolo Vladimirovih junaka jedanaestoga vieka. Ja žalibog nemam pri ruci tverskoga ljetopisa, koji ako i spada medju poznije kompilacije, vrlo opširno pripovieda učestvovanje Aljoše u gori pomenutoj bitci (Lipeckoj), na što se umah nadovezuje i poraz kod Kalke. Ondje se veli, da je Aljoša poslije bitke lipecke, u kojoj podupiraše Konstantina, bojeći se njegova brata a svojega protivnika Jurja, osobito za to što mu je ubio „безумнаго боярина Ратибора“, otišao u nekakav grad te onamo sazvao oko sebe „ихже знаше храбрихъ прилучившихся въ то время“, dakle sve junake — bogatire onoga vremena, te viećaše s njima, „аще служити начнуть княземъ по газнымъ княженьямъ, то и не хотя имутъ перебитися, понеже княземъ въ Руси велико неустроеніе и части боеве“: odlučeno bi „яко *служити имъ единому великому князю въ матери градомь Киевѣ.*“ Ovim ljetopisnim pripoviedanjem posvećeno je jedinstvo epskoga cikla — junaci — bogatiri ruski zarekoše se službu služiti jedinomu velikomu knezu u materi gradova Kijevu — ruska bylina održa ovo sveto obećanje. Aljoša prvi dade primjer te se cielom svojom eksistencijom preseli u bylinama u vrieme Vladimirovo. Sr. Журналъ Минист. Нар. Просв. 1871 br. 4, str. 237; Д. Корсаковь, Меря и ростовское княжество, Казань 1872, str. 158, 244.

ljetopisi kao o historijskoj, rodstvenim svezama s knezom Vladimirom svezanoj ličnosti. U lavr. ljetop. čitamo pod g. 6478 (967): „и рече добрынѧ · просите Володимера · Володимерь бо бѣ отъ Малуши ключницѣ ѡльзинъı, сестра же бѣ Добрынѧ · отьць же бѣ има Малък любечанинъ, *бѣ бо Добрына оуй Володимеру* ... и иде Володимиръ съ (До)брыною воемь (čit. оуемь) своимь Новугороду“ ... Pod god. 6488 (980): „Володимеръ же посади *Добрыню оуа своего* в Новѣ городѣ и пришедъ Добрына Нову городу постави кумира надъ рѣкою Волховомъ и жрѧху ему людье Новугородьстьи аки богу . . Pod god 6493 (985): Иде Володимерь на Болгарьı съ Добрыною съ воемь (čit. оуемь) своимь в лодьıах, а Горъки берегомь приведе на коних и побѣди Бол(г)арьı. Рече Добрына Володимеру · съглѧдах колодникъ ѡже суть вси в сапозѣх симъ дани намъ не дають, поидемъ искать лапотниковъ . .“ Ove kratke crtice dovoljno označuju Dobrinju kao ličnost znatnu; on se odlikova osobitim taktom političkim, bijaše osnovač državne vlasti Vladimirove i jamačno njegova desna ruka. Spram „poluvarjažskoga“ Vladimira, koji se na početku svoje vlade za nevolju oslonjaše još na tu neslovinsku družinu, bijaše Dobrinja od prvoga početka predstavitelj odlučnog slovinstva te kako se čini, protivnik onih tudjinaca; njegova osnova bijaše, da njihovu silu, pošto je svoje zvanje izvršila, jednom za uviek skrši. Iz historije je poznato, da je umnomu pregaocu taj plan pošao za rukom: Vladimir, njegovo čedo, njegov gojenac, slavi se otcem slovinsko-bristijanske države ruske. Koje što od toga ima još i u bylinama, samo iskrivljeno prema kasnijemu narodnomu mišljenju.[1] U narodnoj pameti stajaše svietla ličnost kneza Vladimira tako visoko u dostojanstvu, da Dobrinja nije mogao biti stariji ili umniji od „svietloga sunašca“, samoga kneza. Byline dakle shva-

[1] Ja se čudim, kako je g. Kvašnin-Samarin (Бесѣда V. 229) mogao tako na prečac presuditi, da ljetopisni „Dobrinja“ „общаго съ богатыремъ онъ ничего не имѣетъ“?! Što je ljetopisni Dobrinja čovjek zrelih godina, gotovo starac, a narodni mladić (вѣчный юноша), tko će se na tom zaustaviti kao na kakvoj neodolivoj zapreci? Nije li zar narodna poezija u mnogo znatnijim momentima odstupila od historijskog predanja? A jednakost u imenu ne dokazuje li ništa? Ta to i jest upravo najvažniji indicijum i kriterijum. Istina, pisac nadje u nikonovskom ljetopisu pod god. 1004 ovu bilješčicu: тогожь лѣта *Андриха Добрянкова храбраго* отравою окормиша свои его слуги te radostan kliče: вотъ наше искомое. Dakle je narodnomu Dobrinji bliže taj zagonetljivi Dobrjankov nego li pravi Dobrinja?!

tiše njihov položaj naopako: Vladimir izadje stariji a Dobrinja mladji, ali rodbinska sveza sačuva se u toliko, što se u nekojim bylinama Vladimir zove „djadja“ (дядя = dundo) Dobrinje; a gdje ni toga više nema, ondje se barem ističe dugotrajna (od devet godina) služba Dobrinje na Vladimirovu dvoru. Samo toliko značenja dajem ja onim mjestima u bylinama, gdje se pominje dvorska služba Dobrinjina, a ne mogu odatle još izvoditi, kao nekoč Chomjakov i poslije Or. Miller[1], da bi Dobrinja bio predstaviteljem „варяжской стихіи“. Veliko značenje Dobrinje kod kneza Vladimira sačuvalo se, po mojem mišljenju, u bylinama na karakteru njegove majke, koja ne samo kod sina uživa veliki ugled, nego čak s Vladimirom opći kao sebi ravnim. Sva je prilika, da se taj mnogo uvažavani ugled Dobrinjine majke izvorno, dok još ne bješe odnošaj Dobrinje k Vladimiru pomjeren, protezao na Dobrinjinu sestru, koja bijaše majka Vladimirova. Razumie se, da dalja sadržina bylinâ o Dobrinji nema više nikakova odnošaja k ruskoj historiji, po mojemu mnienju za to, što je i ovdje kao kod Aljoše Popoviča prvobitni čisto historijski sloj zakladen svakojakim novijim nanosima, drugim riečima čim dublje u starinu zapadaše slika Dobrinje, tim gušća magla obastiraše njegovu ličnost, iz historijske postajaše mitološkom. Što se, da mimogredice i to iztaknem, u nikonovskom svodu ljetopisnom pod god. 6733 (1225) Dobrinja naziva ne samo „zlatim pojasom“, već i „Rjazaničem“ — to je očito u svezi s nekim bylinama, gdje također Dobrinja po kad što iz Rjazani lozu vuče, n. pr. kod Kalajdoviča (Kirša-Danilov) br. 45; ali ja ne mislim[2], da bi to bio

[1] Хомяковъ Собр. Сочинения I.; Ор. Миллеръ, Илія Муромецъ 416.

[2] Ovakovu se mišljenju sklanja Or. Miller str. 417, pozivajuć se na disertaciju L. Majkova, koje ja žalibog nemam. I Buslaev u svojim recensijama na knjigu Millera reć bi kao da dopušta (sr. Ж. М. Инр. 1871, nro. 4 str. 236, Отчетъ о четырнадцатомъ присужд. нагр. гр. Уварова, Спб. 1872 str. 76), da je historijski Dobrinja bio iz Rjazani XIII. stoljeća. Ja nalazim podobnije istini, da rečemo, da je historijski „kijevsko-novgorodski“ Dobrinja u potonje doba dobio svoju lokalizaciju u Rjazani, u ono vrieme, kada suzdaljski viek ruskoga narodnoga života najsilnije utjecao na formaciju ruske epike. Naš splitski historik 13. stoljeća, Toma arkidijakon, doznao je nešto o „suzdaljskoj zemlji“ te govoreći o Tatarima kaže: et primo quidem civitatem maximam Christianorum, nomine *Susdaliam*, circumdantes obsederunt et obsessam diu non tam vi quam fraude ceperunt et destruxerunt regemque ipsius nomine *Georgium* cum magna multitudine sui populi neci dederunt. Ovdje je ime kneza dobro navedeno, ono bijaše veliki knez Juraj Vsevolodič, ali „civitas maxima

nekakav osobiti, od običnoga različiti Dobrinja. Jer inače morali bismo misliti, da su i dva Alexandra Popoviča bila. Ovdje se dogodi po mojem mišljenju tek obratno od onoga, što vidjesmo kod Aljoše. Historijski „Rostovac" Al. Popovič bi pritegnut jedinstvom epskoga cikla Kijevu i Vladimiru, a „kijevski" Dobrinja ljetopisnih kazivanja bi usvojen sjeveroistokom u tako zvani suzdaljski period razvitka ruskog državnog jedinstva.

§. 24. Samo kod Aljoše Popoviča i Dobrinje Nikitiča podudara se ljetopisno kazivanje s današnjom narodnom epikom bar na toliko, kako vidjesmo, što se oba ovdje i ondje smatraju narodnim junacima. U svemu što je dalje ide današnje pjesničtvo svojim, a ljetopisno kazivanje opet svojim putem. Ljetopisi govore o junacima, kojih današnje byline, barem pod istim imenom, ne spominju; a narodne pjesme slave opet svoje „bogatyre" (junake), kojih ljetopisi istina znadu, ali tek kao historijske ličnosti, ne pripisujući jim, kao kod oba gori pomenuta, karaktera narodnih junaka par excellence. Na istom mjestu, gdje se pominje junačtvo Aljoše Popoviča u ljetopisima slavi se neki *Jan Usmošvec* i *Rogdan* (ili *Rogdaj*) *udalój* — ali byline o njima ništa ne znadu.[1] I s drugim nekim episodama iz ruske starine epskoga karaktera pripoviedaju ljetopisi sa toliko pjesničkoga kolorita, da se jedva možeš oteti misli, da su ljetopisi iz bylina crpili onu gradju — ipak današnje pjesničtvo o tome ništa ne zna. Ja se na to vrlo klizavo polje dalje ne puštam, samo ću zamietiti, da sada, pošto se je veliki entuziazam za narodno pjesničtvo stišao, oprezni historik neće više svako poetski udešeno kazivanje ljetopisaca proglasiti ostatkom ili odlomkom narodne pjesme. Treba da budu za to još neki posebni znaci, kao n. pr. u jednoj varijanti pričanja o Rognjedi (Полн. Собр. Лѣтоп. I. 131), koja vrlo poetski

Christianorum Susdalia" po svoj prilici ne znači upravo samo grada Suzdalja, koji sada više nije imao tolika značenja, koliko cielu zemlju suzdaljsku. Ruski ljetopisci evo kako govore ob onoj katastrofi: нѣсть мѣста. ни веси ни селъ тацѣхъ рѣдко, идѣже не воеваша *на суждальской земли* (II. C. Л. I. 198), „Сотворися велико зло *суждальскоӥ земли*, якоже зло не было" ib. 197, „Батыеви же устремлешюся *на землю суждальскую*" (II. 176), „Бурунъдай, иже вая болгарскую *землю и суждальскую* (ib. 177), i. t. d. I Diugoš govori: in *terram Susdali* et *terra* universa pervastata etiam Georgium ducem . . . interficiunt (VI. 640). Tomina „civitas" ima se dakle izpraviti u „terra".

[1] Ovo je mišljenje S. Gedeonova, sr. „О варяжскомъ вопросѣ" Зап. Ак. Наукъ III. 1. 259. i Bestužev-Rjumin, str. 43.

glasi, unatoč historiji, zabilježeno je pod konac ovo: О сихъ Всеславичахъ сице есть яко сказаша *вѣдущіи* преже. Ljetopisac pozivajuć se na „вѣдущее“ imadjaše po svoj prilici na umu pjesnike, koji zbilja slovljahu kao „vješti“.[1]

Osobitim bogatstvom poetske sadržine odlikuje se tako zvani volinjski ljetopis (dopire u XIV. stoljeće), koji Kostomarov predlaže prozvati galičko-volinjskim. Izdan je u drugoj svesci Полнаго собранія русскихъ лѣтописей te odmah na samom početku govori o Romanu Mistislaviču riečima i frazama, koje su gotovo bliže slogu slova o polku Igorovu nego li suhu ljetopisnom izlaganju.[2]

§ 25. Protivno tomu slavi narodno pjesničtvo svoj krug junaka, o kojima opet ljetopisna kazivanja ili posve ništa neznaju ili tek gola imena spominju. Najčudnavatije je svakojako to, što najznatnija ličnost današnje velikoruske epike, središte cieloga kruga bylinâ, *Ilija Muromec*, ne nadje mjesta u ruskim ljetopisima. Ljetopisi ruski ne umiju ništa pripoviedati o Iliji Muromcu. Po ljetopisima Ilije Muromca nema. Mi stojimo ovdje pred velikom zagonetkom, koju će jedva i kada iztraživanju poći za rukom da rieši. Malo ili ništa nije nam time pomoženo, što razabirući karakter Ilije tumačimo, sad da je on predstavitelj groma ili munje, sad sile ruskoga naroda, itd. Jer recimo da i jest tako, opet htjeli bismo saznati, kako i za što narodna epika tu svoju personifikaciju priveza za tako konkretno narisanu ličnost — za čovjeka po imenu Iliju, rodom iz sela Karačarova, blizu grada Muroma, kojemu se otac zvaše Ivan, itd. Sav taj konkretni, točno opredieljeni lik ne može biti puka slučajnost, on ima nekakav osobiti povod, kojega mi tek ne možemo više odkriti.[3] Istom u sedamnaestom vieku izlazi na

---

[1] Kombinacije Bezsonova, kao da je Jan Usmošvec onaj isti što u narodnim pripovietkama Kožemjaka ili maloruski „Švec Semen“, može čitalac naći u prilogu k četvrtoj svesci zbornika Kirijevskoga str. CXLI. Ja ne nalazim, da je ono dokazano. Isto tako ne bih mogao prihvatiti hipoteze Kvašnina-Samarina, o kojoj će biti niže rieč, kao da je Rogdaj jedno lice s Ilijom!

[2] Sr. Bestužev-Rjumin, Русская исторія, Спб. 1872. I. 28 ss.

[3] Prof. Buslaev svraća pažnju na tu znamenitu okolnost, što po ljetopisnim kazivanjima, a stranom i po bylinama, najglavnija lica Vladimirove bogatirske družine lozu vuku iz sjeveroistočnih strana: Ilija iz *Muroma*, Dobrinja iz *Rjazani*, Aljoša iz *Rostova* — to će reći iz krajeva, koji u historiji ruskoga naroda baštiniše poslije pada Kijeva veliki zadatak, da prokrče put novomu objedinjenju oko moskovskog središta. Ali oprezno dodaje on sam ovu ogradu: „не историческія лица изъ Суздальцевъ

javu, njegove sv. moći počivaju u Kijevu, u pećini Antonijevoj ili kako druga versija glasi u jednoj kapelici saborne crkve sv. Sofije; da čak njegov lik bijaše u istom stoljeću i još kasnije štampan te narodu prodavan s podpisom: „Преподобный Илья Муромскій, иже вселися въ пещеру прежде Антония въ Кіевѣ, идѣже нынѣ нетлѣненъ пребываетъ“. Ostavimo vjerodostojnost Ilijinih moći i lika, nas zanima fakt, da je još u sedamnaestom stoljeću živio spomen Ilije Muromca u Kijevu. Neki Erich Lassota, koji g. 1594 putova k zaporoškim kozacima, opisujuć Kijev medju ostaliem pominje[1]: „in einer anderen Capellen an der Kirchen (sc. sanctae Sophiae) ausserhalb ist gewesen das Begrebniss des *Eliae Morovlin so ein fürnehmer held oder bohater*, wie die es nennen, *gewesen, von dem man viel fabeln sagt.* Posljednje su rieči osobito važne. Danas nema više medju Malorusima spomena o Iliji, niti u pjesmama niti u pripovietkama,[2] ali Erich Lassota svjedoči, da je nekoč bilo drugačije; još u njegovo doba znadjahu Kijevljani, valjda i drugi Malorusi, za „bohatera“ Iliju, oni bar pripoviedahu, ako se možda i nije više pjevalo, o njemu „viel fabeln“. Bilo bi opasno upuštati se u razglabanje, kakova sadržaja bjehu one „viel fabeln“;

были возведены въ почетный ликъ Владимировыхъ богатырей, но событія позднѣйшей исторіи были опоэтизированы сближеніемъ ихъ съ богатырствомъ стародавнымъ. Но такъ какъ въ памяти народа эта эпическая старина утратила свои прежнія краски, историческиа и мѣстныя, то естественно и была подновлена тѣми подробностями, которыя находили кругомъ себя пѣвцы позднѣйшіе“ Ж. М. Нпр. 1871 nro. 4, 238. Drugiem riečima, prof Buslaev dopušta, da je prije Ilije *Muromskoga* mogao biti u ruskoj epici drugi Ilija (možda općenito *ruski* kao Ilias von Riuzen), pak istom suzdaljski period u razvitku ruske sage da je onoga Iliju lokalizirao u bivšoj Muromskoj okrajini.

Što g. Kvašnin-Samarin misli, da je Ilija Muromec skriven u nikonovskom ljetopisu pod imenom Rochdaja (Рохдай удалой), koji bijaše za Vladimira slavan junak (Ljetopisac čak kaže pod god. 1000, kad je taj junak umro: плакала по немъ Владимиръ и погребе его съ отцемъ своимъ митрополитомъ Леонтиемъ) — to je puko domišljanje, kojemu nema nikakva spomena vriedna razloga. Русск. былины въ истор. геогр. отношеніи, Бесѣда 1871, V. 226 ss.

[1] U knjizi: Erich Lassota v. Steblau, herausgeg. von Reinhold Schottin, Halle 1866 p. 203—204.

[2] Kažu istina da ima i po Ukrajini gdje i gdje pripoviedaka o Iliji Muromcu, ali to će po svoj prilici biti novo uzajmljeni motivi od susjednih Velikorusa.

samo ću svratiti pažnju na rieč „bohater“[1], koja po mojemu mišljenju svjedoči, da je tadašnje pričanje o Iliji imalo skorije karakter današnjih bylina, gdje „bogatirstvo“ glavnu rolu igra, nego li južnoruskih historijskih pjesama ili duma, gdje nema više „bogatira“, nego „kozaci“ zauzeše njihovo mjesto. Moglo bi biti, da su upravo u ono doba (druga polovica šestnaestog stoljeća) „bogatiri“ i „byline“ počele konačno ustupati mjesto novijoj kozačkoj poeziji kod južnih Rusa; ja ne govorim, razumie se, o formi već o sadržaju, jer da su u južnoj Rusiji već od pamtivieka epske narodne pjesme spoljašnošću svojom t. j. osobinama izlaganja predmeta naličile prije na današnje „dume“ nego li na „byline“, to će nam niže pokazat slovo o polku Igorevu. Glasovi, koji iz sedamnaestoga vieka dopiru o Iliji, govore o njem već samo kao o božjem ugodniku i bivšem nekoč hrabrom vojinu, o bogatirstvu šute. Neki Kalnofojski, poljski pisac 17 vieka, pripominje samo još to, da je po narodnom vjerovanju taj Ilija imao biti gorostasom, nu on izmjeriv ostanke nadje da ako je i bio visok, opet „ludzi wiele podobnych wrostem swiętemu y teraz żyjących nalazłem“. A pobožni putnik (palomnik) od g. 1701 kaza: „видыхомъ *храбраго воина Илью Муромца* въ нетлѣніи, подъ покровомъ златымъ, *„ростомъ яко нынѣшние крупные люди;* рука у него лѣвая пробита копиемъ, явна вся знать, а правая его рука изображена крестнымъ знаменіемъ.“ Znamenito, što pomenuti Kalnofojski, govoreći o tome svom svetitelju Iliji, dodaje: „tego darmo lud pospolity *Czobotkiem* zowie“. Nije li to samo kakovo nedorazumienje. t. j. prostonarodni nadimak drugoga junaka? Jer inače mogao bi nam radi sličnosti nazvanja pasti na um onaj više pomenuti ljetopisni „Usmošvec“,

[1] Rieč „bogatir“ — богатырь — nije slovinskog koriena, već je k Rusima i Poljacima zanesena od Mongola; u ljetopisima ima isprva značenje pridjevka k ličnim imenima, kao: Себедяй Богатуръ и Бурундай Вагатырь П. С. Л. II. 177 ili: Батый воротился есть изо Угоръ и отрядилъ есть на тя два *богатыря* возъискати тебе, Монъмана и Балаа, ib. 180. Tko bi odatle htio izvoditi, da je ciela institucija — bogatirstvo — neslovinska, isti bi tako daleko bio od istine, kao tko bi po ruskoj rieči „лошадь“ hotio dokazati, da Rusi prije Mongola nijesu poznavali konja, ili tko bi po srpskoj rieči „sokak“ hotio dokazivati, da su istom Turci naučili Srbe, kako će „sokake“ t. j. ulice, graditi. U južnoruskom narječju „bahatir“ znači općenito: bogataš, a velikoruskih „bogatyra“ južna Rusija ne pozna. G. Kvašnin-Samarin želi još i poslije, kada su već Buslaev i Sreznevsky ustupili izvor rieči istočnjacima, obraniti njeno slovinsko poreklo (Бесѣда 1871, V. 237), čime dokazuje, da nije privikao filologiji.

te bismo posredovanjem Čobotka odkrili Iliju čak u ljetopisima, samo skrivena pod drugim nazvanjem. Za takovu hipotezu imade opet premalo sigurnih podloga.[1]

Što je narodno mišljenje Iliju posvetilo, time je dosta vjerno izražen duboko-hristijanski karakter glavnoga junaka velikoruske epike i ruskih bylina u opće. Nije badava Ilija u svome vieku mnogo drugovao s „kalikami“ (pilgrimi, pobožni putnici i prosjaci), vojevao protiv nevjernika („idolišća“) u Carigradu i Jerusalimu itd., za nagradu stiže ga po narodnom mišljenju zasluženo posvećenje.[2]

[1] Erich Lassota u svojem gori pomenutim dnevniku — Tagebuch — pripovieda takodjer o „bohateru“ Čobotki, ali ga ne identifikuje s Ilijom: ein Riesz und Bohater *Czobotka* genendt, von dem sagt man, dass er einmals von neben seinen Feinden unversehens überfallen worden, gleich wie er den einen stiefel angelegt; als er aber in der eill zu keiner andern Wehr kommen können, hat er sich mitt dem andern stiefel, so er noch nicht angezogen, zur gegenwehr gesetzt undt sie alle damitt erlegt und davon den Nahmen bekommen.

[2] Prem da se Ilija Muromec u opće odlikuje dubokom nabožnošću, na koju bi čak današnji mithophili mogli nešto malko veću pažnju obratiti te prije nego će u Iliji tražiti predstavitelja munje i groma, postarati se da hristjansko-nabožni karakter toga bogatira osvjetlaju, — ipak se najjače ističe upravo prvi početak, prva pojava njegove sile bogatirske, kao — božje čudo. Trideset godina sjedjaše Ilija, uzele mu se bile ruke i noge (сиднемъ сидѣлъ — tako glasi izraz narodne pjesme), tobože za griehe dieda svoga; tada u *nenazočnosti* otca i majke dogodi se čudo: došli dobri, pobožni ljudi, po nekim varijantama čak sam Isus s apostolima, te povratili Iliji snagu, riečju li ili napitkom, to nije velika razlika. Prof. dr. Miller pripominje u svojoj knjizi (str. 173—177) velik broj paralela u sagama i pripoviedkama o nenadanu probudjenju snage junačke. Ali po mojemu mišljenju nijedan onaj primjer ne osvjetljuje stanja Ilijina tako, kao dvie paralelne pripoviedčice iz same ruske starine drevno-hristijanske. U životu sv. Avraamija *Rostovskoga* — evo nas već i opet u suzdaljskoj okrajini — priča se o tome božjem čovjeku da „до осмнадесятъ лѣтъ бысть въ *разслабленіи великомъ*. Случися же быть изъ Новогородцевъ *благочестивыхъ* мужей во градѣ ихъ и въ домѣ отца его и бесѣдоваху о вѣрѣ въ господа нашего I. Христа и бываемыхъ чудесахъ въ христіанской вѣрѣ. Отрокъ же лежа на одрѣ внимаше бесѣдъ ихъ, оудивлялся зѣло, и егда вси розыдошася. нача въ себѣ помышляти, како оу отца моего много боговъ есть а мнѣ не помогуть, а у Новгородцевъ единъ богъ и многимъ исцѣленіе даетъ. Еслибъ мнѣ оной богъ далъ здравіе, я бы сталъ ему вѣровать и служить вѣрно и пошелъ бы въ ту ихъ страну. И въ тѣхъ мысляхъ призываше себѣ на помощь господа нашего I. Христа, недоумѣвая надолзѣ, еда ли поможетъ ему. *И абіе внезапу ощутивъ нашедшую свыше силу* на

§. 26. Osim Vladimira, kojemu ne treba svjedočanstva, dolaze u ruskim bylinama još ova imena, koja i ljetopisi spominju te će biti zanimljivo, da vidimo ima li medju ljetopisnim i narodnim kazivanjem i kolik paralelizam.

Na piru kod Vladimira javlja se u bylinama udovica *Bludova*; o samom Bludu ništa se ne spominje ali o njegovu sinu Chotenu Bludoviču ima bylinâ. Ljetopisi zbilja govore o Bludu kao privrženiku Vladimira kneza protiv brata mu Jaropolka: Jaropolk bješe se protiv brata zatvorio u Kijevu „с людми своими и съ *Блудомъ* . . . Володимеръ же посла къ Влуду воеводѣ ꙗрополчю съ лестью глаголѧ· поприꙗи ми, аще оубью брата своего, имѣти тѧ хочю во ѡтьца мѣсто и многу честь возьмеши ѡт мене, не ꙗзъ бо почалъ братью бити но ѡнъ, азъ же того оубоꙗвъ сѧ придохъ на нь. И рече Блудъ къ посломъ Володимернмъ азъ буду тобѣ в срьдьце и въ приꙗзньство . . . Iz ovih rieči i nekojih refleksija ljetopisca vidi se, da se Blud s izdajničkom nakanom zatvorio s Jaropolkom u Kijev: се бо Блудъ затвори сѧ съ Ꙗрополкомъ льстѧ ему, слаше къ Володимеру часто велѧ ему пристрѧпати къ граду бранью а самъ мыслѧ оубити Ꙗрополка, граженъı же не бѣ льзѣ оубити его. Блудъ же не възмогъ како бъı погубити и замъıсли лестью велѧ ему излазити на брань изъ града. Льстѧче же Блудъ Ꙗрополку, Киꙗне слют сѧ къ Володимеру глаголюще · приступаи къ граду, ꙗко предамы ти Ꙗрополка, побѣгни за градъ. И послуша его Ꙗрополкъ изъбѣгъ пред нимъ затвори сѧ въ градѣ Родьни на оусть рѣки, а Володимеръ вниде в Киевъ и ѡсѣде Ꙗрополка в Роднѣ. И бѣ гладъ великъ въ немь,

---

него нача превращатися на одрѣ рукама и ногама владѣти и вскорѣ воста съ одра своего, возрадова ся зѣло. И видѣ яко родителей его не бѣ въ храминѣ, изыде вь тойже часъ изь дому своего и пойде на западъ. (Макарій Ист. р. церкви I. 271). Druga posve slična ovoj pričica dolazi pod imenom Vladimira, kako on pokrstiv se htjede odpustiti od sebe te za nekoga boljarina udati bivšu svoju ženu — pogankinju Rognjedu, no ona povede se za njegovim primjerom te pokrstivši se stupi u manastir. Slušavši i vidjevši sve što majka radi njen sin Jaroslav (хромъ сый отъ чрева матери) uzdahnu te je poče blagosiljati: и отъ сего словеси Ярославъ *вста на ногу своею и хождааше*, а прежде бо бѣ не ходилъ (Бест. Рюм. О сост. русск. лѣт. прил. 20). Čitajući ovake pričice, koje bijahu u staroj Rusiji osobito popularne te se duboko dojimahu novoobraćenih hrišćana, mi još danas kao da vidimo kako se iz njih reprodukcijom narodnom slaže lik tridesetgodišnjega „sidnja“ Ilije.

есть притча и до сего дьне · бѣда аки в Родичѣ. И рече Блудъ Ꙗрополку · видиши колько воинъ у брата твоего, нама ихъ не перебороти, твори миръ съ братомъ своимъ, льстѧ подъ нимъ се рече. И рече Ꙗрополкъ · такъ буди. И посла Блудъ къ Володимеру сице глаголѧ · яко сбысть сѧ мысль твоя, яко приведу к тобѣ Ꙗрополка и пристрои оубити и. И Володимеръ же то слъишавъ, въшедъ въ дворъ теремнъı и отень, о нем же преже сказахомъ, сѣде ту съ дружиною своею. И рече Блудъ Ꙗрополку · поиди къ брату своему. И рече му · что ми ни вдаси, то азъ прииму. Поиде же Ꙗрополкъ, рече же ему Варѧжько · не ходи кнѧже, оубьють тѧ, побѣгни в Печенѣги и приведеши ми. И не послуша его и приде Ꙗрополкъ къ Володимеру. Ꙗко полѣзе въ двери и подъяста и два Варѧга мечъми подъ пазусѣ. Блудъ же затвори двери и не да по немъ ити своимъ. И тако оубьенъ бысть Ꙗрополкъ (Lavr. Ljetop. pod g. 6488). Ovaj prizor, epskom širinom opisan, bio bi vrlo zgodan za bylinu — a tko zna, nije li zbilja nekoč i bila od toga narodna bylina — ali današnje narodno pjesničtvo za to više ništa ne zna. Što se danas pjeva o Bludovu sinu, kako se osvetio za uvredu, nanesenu njegovoj majci na Vladimirovu piru te silom oteo onu istu nevjestu, koju je njezina majka javno Bludovoj majci na piru uskratila te ponudjenu čašu preko nje prolila bila — taj sadržaj byline čini se nama do ista manje znatan, manje dostojan narodnog spominjanja, nego li navedeni prizor iz ljetopisa; ali mišljenje naroda ne slaže se svagda s našim nazorima, narod ima svoje uzore i svoje interese, kojih mi ne dokučujemo uviek. Za to i ne možemo van riedko razabrati, za što narodna pamet upravo ovo drži a ono zaboravlja; u opće mora se čak i to priznati, da nisu svagda najznatniji momenti iz narodne prošlosti niti najznatniji ljudi, koje narod pominje u svojim pjesmama.

§. 27. Podobno Bludu sačuva se u narodnim bylinama i o nekom *Putjati* trag i uspomena samo preko njegovih potomaka. Ljetopisno kazivanje stavlja Putjatu pod konac XI i na početak XII vieka. On bijaše čovjek mogućan za kneza Svjatopolka Izjaslaviča, Dlugoš zove ga „Putata palatinus“ (lib. III. 321 ad an. 1094). Poslije smrti ovoga kneza, koji čini mi se nije bio osobito povoljan narodu, okrenu se nezadovoljstvo Kijevljana protiv Putjate; razjareni narod razori *Putjatni dvor*, hoteći mu se valjda osvetiti za koje kakvu nepravdu, koju je od njega pretrpio dok bijaše živ Svjatopolk. Znamenito je, što se po svjedočanstvu Tatiščeva još u prošlom vieku

spominjao u narodnoj pjesmi „Путятинъ дворъ“ i „стараго Путяти тямный лѣсъ“ (u 4 sv. Kirejevskoga, u prilogu str. LVIII), a još se danas govori o bašči (sadu) njegove kćeri ili unučice *Putjatične*, Zabave Putjatične: Solojev Budimirovič htjede sagraditi svoj čarobni dvorac „середи того полюшка чистаго, середи того садочку Путятинова“ (Hilf. On. byl. 953). I sin Putjatin dolazi još u narodnoj pjesmi, on daje *opaki savjet* Vladimiru, kako neka se oženi tudjom ženom. Može biti, da je i to još slabi ostatak historijskoga spominjanja. Putjata ruskih ljetopisa davaše za cielo svakojake savjete svomu knezu, po svoj prilici i takove, koji ne bijahu narodu povoljni, a gle Putjatin sin ruskih današnjih pjesama daje čudan savjet svomu knezu, da otme tudju ženu. O knezu Svjatopolku, kojega je Putjata služio, govori se u starim knjigama:[1] при немъ много было насилія отъ князя людямъ, домы вельможъ безъ вины искоренилъ, имѣніе у многихъ отнялъ, великое было тогда нестроеніе и грабежъ беззаконный“. Ja privodim sva ova svjedočanstva za to, što po njima ne izlazi nevjerovano, da se zbilja u imenima Putjatične i Putjatina sina sačuvao spomen onog historijskog Putjate, samo što je narodna pjesma, razumie se, situaciju preniela u vrieme Vladimira, u središte ruske narodne poezije.[2]

Takav je i boljarin *Staver*, o kojem ljetopis novgorodski samo toliko pominje pod g. 1118, da je pao u nemilost kod kneza Vladimira Monomacha i poslan bio u zatočenje: приведе Володимиръ съ Мьстиславомъ вся бояры Новгородьскыя Кыеву и заводи и къ честьному хресту и пусти я домовъ а иныя у себе остави; и разгнѣва ся на ны, оже то грабили Даньслава и Новдрьѣю *и на сочьскаго на Ставра и затоци я вся*. Iz ovih se rieči lako dade razabrati, da je *Staver* uživao veliki ugled u Novgorodu te stojao po svoj prilici na čelu nezadovoljnika poslije udaljenja Mstislava iz Novgoroda u Kijev[3]. Monomach dakle pozva za najprije u Kijev, gdje je neko vrieme morao ostati, a poslije

---

[1] sr. historiju Solovjeva II. 75, op. 152.

[2] Putjatin sin zove se u bylinama Putjatin Putjatovič ili *Mišatyčka* Putjatin. Ovo ime *Mišatyčka* (Мишатычка, Кирѣевскій III. 33—34) nije ništa drugo van iskvareni oblik iz *Vyšatič* (Вышатичъ) — a iz historije se znade, da je Putjata lozu vukao od *Vyšate;* u to doba bijahu dva brata: Jan i Putjata *Vyšatiči*. Sr. Arcybašev Повѣствованіе о Россіи I. nro. 359, Соловьевъ II, 81.

[3] Бѣлаевъ, Разсказы изъ русской Исторіи, II, 221.

progna ga, nezna se kamo. U narodnoj bylini o Stavru glavnu rolu igra umna njegova žena, koja preodjevena u muške haljine dodje iz Černigova u Kijev da spase svojega muža Stavra, koji bješe u tamnicu bačen za to, što je uvriedio kneza Vladimira, zarekav se, da će njegova žena sve pak i samoga kneza nadmudriti. Stavrova žena zbilja nadmudrila kneza. Sadržina byline udešena je dakako prema karakteru prostonarodnog pripoviedanja, ipak poredjujuć je sa kazivanjem ljetopisnim nalazimo neke ako i odveć potamnjele crte, u kojima se versija narodna s historijom podudara: a) Staver ne bijaše kijevljanin, već boljarin sa strane, vladaše sa svojom mudrom ženom u svom gradu; b) Staver ne bijaše u milosti kod kneza, koji ga u porazumljenju s drugim bogatirima dade baciti u tamnicu, odakle ga oslobodi umna žena. Spasen mudrošću i pregnućem svoje junačke žene, pobježe po nekim bylinama Staver od Vladimira, što bi od prilike odgovaralo zatočenju, o kojem govori bilježka ljetopisna. I kod ove historijske ličnosti vidimo, da je poetski prizor prenesen iz vremena Vladimira Monomacha u doba Vladimira prvoga.

Još ima jednomu čovjeku ruske epske poezije vrlo zanimljiva potvrda u ruskim ljetopisima. U bylinama pominje se bogati trgovac *Sadko* ili *Sadke*, novgorodjanin. Postavši čudnim načinom bogat, on putova sa svojim bogatstvom na ladjama po moru te ga na putu zadesiše svakojake zgode i nezgode; najposlije ga ipak njegova pobožnost sretno spase iz svake opasnosti. Po bylinama on sagradi jedan ili nekoliko hramova u Novgorodu. Napram ovakovu narodnom kazivanju — osobitom punoćom sadržine odlikuje se bylina br. 70 u Hilferdingovu zborniku — znadu ljetopisi o Sadku ovo: God. 6556 (1048) мѣсяца марта въ 4 день субботныи створѣ стая Софѣѧ. Бѣаше же чѣтно оустроена и оукрашена, 13 верхи имоущи. А ту стоила стоила стое Софѣѧ конець нискупѣ оулицѣ, *идеже нѣ поставилъ Сотъже церквь каменоу* сто Бориса и Глѣба надъ Волховомъ (Bestužev-Rjuminъ 45).[1] Što je

[1] Da bi se ovo mjesto lakše razumjelo, pripomenut ću da se stari Novgorod (na ilmenskom jezeru) dielio na dvie česti: sofijsku i trgovačku. Sofijska bješe na lievom, trgovačka na desnom briegu rieke Volchova. Sofijska imadjaše opet tri „konca“, jedan konac „nerevski“ pružaše se jednim bokom k briegu Volchova, to i bijaše episkoplja ili biskuplja ulica, gdje je Sadko poslije podigao crkvu sv. Borisu i Gljebu. Ruska rieč „конецъ“ ima kod gradova svoje veliko juridičko-topografsko značenje. Znamenito je, što se i u mom rodnom mjestu Varaždinu nekoč jedna ulica sa svojim kompleksom zvala „dugi konec“, koji kasnije tobože ispravišе u „duga ulica“. Tako je i opet jedan komadić sasma nevine starine zatrt.

ovdje kazano „нынѣ“, to se proteže na godinu 6675 t. j. 1167, jer se pod ovom godinom pominje u prvom novgorodskom ljetopisu[1]: „На ту же весну заложи *Съдко* Сытиниць церковь каменну святую мученику Бориса и Глѣба (П. С. Л. III. 14). Taj „Съдко“ ili „Сотъке“ zove se u jednom poznijem ljetopisnom svodu „Сотко побогатый“, što naliči upravo na remiscenciju iz narodne byline gdje je pridjev „богатый“ epithetum ornans „kupca“ Sadka. Dakle i kod ove ličnosti podudara se narodno spominjanje s ljetopisnim kazivanjem barem u toliko, što je a) ovdje i ondje Sadko novgorodjanin i b) gradi zadužbine, crkve u Novgorodu.

O trećem novgorodjaninu *Vasilju Buslajeviču*, o kojem ima mnogo bylina ali sadržina njihova nosi karakter nebogatirski — Vasilij je Buslaevič mlad neobuzdan novgorodjanin, koji neobičnom svojom jakošću uznemiruje i zlostavlja sugradjane — ima tek u jednom poznijem ljetopisu ova kratka bilješka pod g. 1171: того же лѣта преставися в Новѣ городе *посадникъ Васка Буславичъ* (Bezsonov kod Kirejevskoga 5. str. LXV ss.)

§. 28. Mimoišav mukom razne ličnosti iz tatarskog doba, koje narodno pjesničtvo ne obazirući se na kronološke suprotivštine dovodi u svezu s knezom Vladimirom Kijevskim i krugom njegovih bogatira, spomenut ću samo još poznatoga *Jermaka Timofejeviča*, osvojitelja Sibirije. Prem da se dobro znade, da je on istom pod konac 16 stoljeća izišao na glas svojim razbojničkim četama donskih kozaka, dok ga namjera ne namjeri da Sibiriju predobi pod vlast „bieloga cara“ moskovskoga te time u cara Ivana I. Vasiljeviča sebi poštenje i milost isprosi — ipak razmak od 500 godina i više ne smetaše narodnoj fantaziji, da ne bi i toga ruskoga „bogatira“ pridružila krugu starih vladimirskih bogatira, da upravo srodila ga s Ilijom. U bylini, naštampanoj u Kir. I. 58—66, možete naći Jermaka u društvu sviju starijih junaka, osobito Ilije Muromca, koji mu se čak stricem zove! Ali neglededi na toliku slobodu u preskakivanju cielih viekova poetska istina osta ne narušena: Jermak je *najmladji* medju junacima, s kojima se druži. Nu narodno pjesničtvo ne postupi svagdje s Jermakom ovako, ima takodjer pjesama u kojima se bliže historijskoj istini pjeva o njemu kao kozaku i zavojevatelju Sibirije (n. pr. u Kirše-Danilova br. 13, u Hilferd. br. 202). Tko bi odatle zaključivao, da je samo taj Jermak

[1] O ljetopisnim izvještajima, koji se protežu na Sadka, raspravlja na opširno Bezsonov u 5. svezku pjesama Kirejevskoga, pril. str. LVII ss.

istovjetan s historijskim licem, a onaj drugi da nije, dokazao bi po mojem mnienju da ne shvaća vjerno prirode narodne poezije. Razlikost medju poetskim prikazanjem Jermaka ovdje i ondje dolazi odatle, što je na nekim mjestima onaj stari krug epske sadržine još uviek toliko jak, da sve novije prigode poždire ili ih bar kao magnet k sebi priteže. Gdje tolike snage nema više ili se o vladimirskim bogatirima u opće samo malo pjeva, ondje osta Jermak Timofejevič u svojoj historijskoj situaciji. Više takovih pjesama naći ćete u 6 svesci zbornika Kirejevskoga.

§. 29. Ovo poredjivanje narodne epike s historijskim svjedočanstvima o njegovoj sadržini — ja sam se za nevolju ograničio na imena lična, ostaviv ne taknutu topografiju i druge situacije, o kojima bi se dalo puno govoriti[1] — ako i nije iznielo na vidjelo odveć mnogo rezultata, koliko se ipak obilje gradje za historiju narodne ruske poezije pruža u tim crticama kada se sjetimo one šutnje kod Poljaka i Čeha, o kojoj bijaše napried riječ! Ovdje se istom jasno vidi, kako se epska poezija, gdje zbilja u narodu živi, ne da tako lako zaniekati ili prešutjeti. Što bi istom bilo, da su ruske byline ranije stali zapisivati! Nu kada dodjosmo na to pitanje, i tu ćemo naći, da dokumentalna historija tekstova ruske epike dopire ipak bar do početka sedamnaestoga stoljeća. Godine 1619. dodje u Rusiju neki engleski sveštenik Richard James (Ričard Džems) k tamošnjem poslaničtvu u Moskvu. On osta u Moskvi ne dugo (od januarija do augusta iste godine), vraćajuć se kući malo da ne zaglavi (blizu Archangelska skrhao mu se brod), ipak donie sretno u Oxford kao riedkost 6 ruskih pjesama, koje se sada još ondje nalaze.[2] Od ovieh je pjesama jedna (pošljednja) sasma u karakteru običnih bylina sastavljena te se može punim pravom prozvati biserom medju poznijim plodovima narodne ruske epike, počima ovako:

---

[1] Sravni raspravu N. D. Kvašnina-Samarina, koja je naštampana u ruskom žurnalu „Бесѣда“ u Moskvi 1871 br. 4 i 5 pod naslovom: Русскія былины въ историко географическомъ отношеніи. Prem da se ja s mnogim, što je kazano u toj raspravi, ne slažem, opet je preporučam da se čita, komu je do toga.

[2] Ove su pjesme, šest komada, naštampane u prilozima k prvomu tomu „извѣстій“ c. ruske akademije peterburske g. 1852, za tim u hrestomatiji prof. Buslaeva g. 1861, str. 10031, najposlije u sedmoj svesci zbornika Kirejevskoga, u prilozima Bezsonova str. 57 ss.

А не силна туча затучилася
а не силніи громы грянули:
Куда ѣдетъ собака крымскій царь? itd.

Od tog doba napred nalazi se neprekinut red tragova narodnim ruskim pjesmama u raznim zbornicima; kako Bezsonov pripovieda, koji najviše takove gradje ima u svojim rukama, većinom bijahu zapisivane byline novije sadržine, iz moskovske epoke; to se lako dokučuje: sadržaj noviji historijski probudjivaše veći interes, nego li one byline starijega vremena, u kojima je uz razne ostatke starine nagomilana množina pripoviedanja o stvarima, koje ako i jesu zanimljive za prosti narod, u očima ljudi pismenih onoga vremena ne imadjahu velika značenja. Najbogatiji i najznatniji takav zbornik bijaše onaj Kirše Danilova, koji življaše pod konac XVII ili početkom XVIII vieka te skupljaše narodne pjesme negdje na sjeveroistoku Rusije, možda čak u Sibiriji. Ovaj zbornik u izdanju Kalajdoviča ima još i sada dragocjenu vriednost, osobito s toga, što se izvorni rukopis izgubio.

§. 30. Jošte jedno vrlo zanimljivo svjedočanstvo o ruskoj epici ostavih za konac, to je *refleks ruske narodne epike u germanskoj sagi*. Ja ću najprije da pripovjedim fakt. U stokholmskoj kraljevskoj biblioteci nadje se rukopis na koži, koji po jeziku i drugim znacima stavljaju u 13 viek, sadržina mu je „saga“ o Ditrichu bernskom na skandinavskom, starošvedskom jeziku, koja bi po riečima nepoznatog pisca u prologu sage sastavljena po pripoviedanju njemačkih ljudi, od česti čak po njihovim pjesmama. Zovu je takodjer Vilkina-saga odatle, što se glavni njen sadržaj bavi nordskim kraljem Vilkinom. Po prvi put bi u originalnom jeziku izdana g. 1725 od Peringskiolda u Stokholmu, sada ima kritičko izdanje od god. 1853 u Christiniji od O. R. Ungera. Na njemački prevede je već g. 1814 Hagen (g. 1855 izidje drugo izdanje ovoga prievoda), a g. 1863 dade po novijem Ungerovom izdanju pouzdaniji prievod i analizu iste sage Rassmann u knjizi „die deutsche Heldensage“. U toj se sagi pripovieda, kako je mogući kralj „Vilcinus“ vojevao na Poljsku i Rusku te osvojio Smolensk, Kijev i Polock (Pailtesk), najposlije i glavni grad Hertnita po imenu „Holmgard“, u kojem nadje za čudo mnogo zlata i srebra. Hertnit morade učiniti mir te priznati nad sobom vlast Vilkina. Al kad ovaj umre a njesto njega dodje na vladu sin mu Nordian, osveti se ruski Hertnit te isto tako svlada Nordiana, kao što je nekoč njega Vilkinus. Ciela zemlja Vilkinova prizna nad sobom gospodstvo ruskoga Hertnita.

Ovaj Hertnit imadjaše od svoje zakonite žene dva sina, koji se zvahu Osantrix i *Valdimar* a od suložnice trećega, po imenu *Iliju*. Osantrixa učini vladarom Vilkinove zemlje, *Valdimara* postavi kraljem nad Ruskom i Poljskom, a *Iliju* učini jarlom (knezom) Grčke. Što saga dalje o njima i drugim junacima, „kraljevima", pripovieda, to možemo mukom mimoići. Dosta je, ako kažem, da su Osantrix i Valdimar imali bojeva s Atilom i Ditrichom bernskim, u kojima je Ilija „grof Grčke zemlje", pomagao svojemu bratu Valdimaru. Najposlije predobio je Atila grad Smaland (Smolensk) i Palteskin (Polock) te namjestio gospodarom ruske zemlje nekakova Irona, koji takodjer bijaše brat Valdemarov. Vrlo je teško i zamršeno pitanje u germanskoj filologiji, u koje netreba da se mi ovdje upuštamo, u kakovu se odnošaju nalazi ova nordska redakcija njemačke sage (jer da je saga ova izvorom njemačka, to priznaje sam njen sastavljač) k njemačkim redakcijama ciele grupe jednakih ili srodnih saga, kao: kralj Roter, Ortnit, Wolfdietrich. Našu pažnju probudjuju poglavito ona mjesta Vilkina-sage, gdje se pominje „Valldimar" kao gospodar ruske zemlje, njegovi gradovi: Smolensk, Polock, Kijev i Holmgard, za tim brat mu „Ilias" jarl (to jest grof ili knez) Grčke zemlje ili na prosto „Ilias von Riuzen". Nema nikakve sumnje, da se pod imenom „Valldimar" razumievao u sjevernoj sagi kijevski knez Vladimir, kao što se samo kaže, da su Smolensk, Polock, Kijev (u sagi Kiu) i Holmgard (= Novgorod)[1] ruski gradovi, dobro poznati po imenu. Tomu se još ne čudimo; knez Vladimir kijevski ili u opće Vladimiri, knezovi ruski, bijahu u srednjem vieku toliko poznati čak izvan granica Rusije, osobito kod svojih sjevernih germanskih susjeda, da je mogao poetski neki Valldimar biti unesen u široku, gotovo cielu Europu obuzimajuću njemačku sagu isto onako kao n. p. Attila. Ta i Villcinus nije što drugo van personifikacija poznatog slovinskog plemena Vilci ili Veletabi, što se zvahu takodjer Ljutići. Germanski junaci dopirahu na svojim pohodima do slovinskih zemalja, neprijateljski sukob izražen je poetski tako da je germanski vitez Starkatherus oborio slovinskog: Poloniae partes aggressus, govori Saxo VI 281, atletam quem nostri Wasche, teutones vero

[1] Holmgardr znači upravo: iljmenski grad t. j. grad na iljmenskom jezeru, kako ruski ljetopisac kaže: Словѣне же сѣдоша около озера илмера и прозваша са своимъ именемъ и сдѣлаша городъ и нарекоша и новъгородъ. Sr. druge dokaze kod Müllenhoffa u. Haupt Zeitschrift XII. 346.

diverso literarum rhemate Wilze nominant duelli certamine superavit. Dovle dakle nema još nikakova svjedočanstva u germanskoj sagi, da je sadržaj svoj, na koliko se Rusije tiče, crpala iz ruskog narodnog predanja, to će reći da je onaj kompilator germanske sage, koji je u nju upleo Vladimira i Holmgard, Smolensk, Polock, slušao o tome ruska narodna predanja. Sve to mogaše se tako zaplesti i bez učestvovanja ruskoga, bez ruske narodne epike. Sasma drugačiji oblik dobiva cielo pitanje, čim se uz Vladimira pominje još brat mu „Ilias van Riuzen", ako taj „Ilias" germanske sage nije tko drugi, van upravo ruski — Ilija Muromec! U prilog ovakova tumačenja sastavio je prof. Müllenhof (Haupt's Zeitschrift XII 331 ss., 342 ss.) toliko umnih kombinacija, da je meni barem teško oteti se uvjerenju, da je onaj Ilias zbilja ruski Ilija Muromec. Istina, u novije vrieme prof. Kirpičnikov[1] ustade Müllenhoffa pobijati; nu tko sravni rolu koje u germanskoj sagi igra „Ilias af Greka" ili „von Riuzen" s Ilijom Muromcem ruskih bylina, lako će razumjeti, za što se ruskomu učenjaku ne da vjerovati, da bi to mogla biti jedna ličnost. Meni se ipak čini, da je Kirpičnikov u svojoj negaciji zašao predaleko. Što n. p. on ne dopušta, da bi „Ilias af Greka" i „Ilias von Riuzen" bio jedan te isti (str. 107), to će svakomu bespristrastnomu čitatelju vrlo udariti u oči. „Сшѣшение Грецін а Россіи не можетъ имѣть никакого филологическаго основанія" kaže Kirpičnikov str. 109; nu tko i traži „филологическое основаніе?" Ovdje se tek pita, da li ima prilike vjerovati, da je onaj isti Ilija, koji bješe jednoč nazvan „von Riuzen" mogao biti i „af Greka", odgovara li takova konfuzija pojmovima onoga vremena? Tko se sjeti uske sveze,[2] koja u staro vrieme spajaše Rusiju sa Carigradom u religioznom pogledu, tko uzme na um, da je čak u ruskim bylinama Ilija pohode svoje potegao do Carigrada i Jerusalima itd., mislim, da će prije pristat, uz identifikaciju Müllenhoffa nego li uz odricanje Kirpičnikovo, sve kad i ne bi bilo paralelnih primjera, koje Müllenhoff navodi iz

[1] U knjizi: Опытъ сравнительнаго изученія западнаго и русскаго Єпоса. Поѣмь ломбардскаго цикла. Москва 1873, 8., XI. 208.

[2] Kako je u njemačkim sagama Rusija i Grčka zajedno spominjana, vidi se iz ovoga mjesta u Nibelungama:

Von Riuzen unt von Kriechen reit dâ vil manec man:
Polonen und Vlâchen den sah man ebene gân
— — — — — — — — — — — — — —
Von den Lande ûz Kyewen reit ouch dâ manec man . . .

Adama bremenskoga. Sam Kirpičnikov dopušta toliko (na str. 109), da su „сѣвернонѣмецкіе бродячіе пѣвцы и Скандинавь-авторъ саги замѣнили незнакомыя имъ южныя имена болѣе знакомыми сѣверными“, to može biti da i jest tako; nu Ilija nije nikim zamienjen, on se pominje isto tako u sjevernim kao u južnim redakcijama sage (u Ortnitu je „Ilias von Riuzen“ stric kralja Ortnita, u Vilkinasagi je Ilias sin ruskoga kralju Hertnita, brat Vladimira i Osantrixa). Odakle upravo kod tog „Ilias-a“ toliko postojanstvo? Dalje Kirpičnikov, ne priznavajući identičnosti onih pridjevaka „af Greka“ i „von Riuzen“, objašnjuje ih ovako: „въ сознаніи поздѣйшихъ поэтовъ эти два имени должни были отдѣляться и произошла странность такого рода: пѣвцы сѣверные отправляли Илиаса подальше отъ себя въ Грецію, а южные подальше отъ себя въ Россію“ 110. Ni to nije sasvim istina. U sjevernoj sagi nije rusko poreklo Ilije sasvim istrto, on je ipak i ovdje sin ruskoga kralja Hertnita, što ga je sjeverna saga pomaknula niže k jugu da bude „jarl af Greka“, tomu bijaše, može bit, taj uzrok, što mu je u samoj Rusiji zapremio mjesto „Valldimar“. Ali njegovi sinovi, Hertnit i Osid, opet stupaju u službu k Osantrixu, gospodaru Villcina-zemlje, i on sam nadje se bratu Valldimaru u pomoć protiv Hildebranda kao „grof Grčke zemlje“ Villcinasaga gl. 285 i 286. Ne gledeć dakle na pridjevak „af Greka“, ruska narodnost Ilije leži i u sjevernoj sagi u tako krupnim crtama, da ga ja nikako ne bih smio na prosto smatrati „заѣзжимъ богатыремъ изъ далекихъ странъ“. Napokon ima još jedan momenat, upravo filološke prirode, koji čini mi se da g. Kirpičnikov ipak premalo uvažuje, to je oblik njemačke rieči Ilias. Prema zakonima njemačkog jezika očekivali bismo svakako Elias, jer su već u gotskom prievodu Ulfile grčke rieči sa η izražene vokalom *e*: Ἡρώδης got. Herôdês, slov. Иродъ t. j. Irod. Istina, Müllenhoff je naveo i u njemačkom jeziku nekoliko oblika rieči povrh toga sa I (ib. str. 354), ali time ne gubi u našem slučaju ovo znamenito podudaranje germanskog Ilias von Riuzen s ruskim Ilijom svoga značenja.

§. 31. Meni se dakle još i poslije argumentacije prof. Kirpičnikova protiv Müllenhoffa prikazuje vrlo priličnom istini hipoteza Müllenhoffa, da je „Ilias von Riuzen“ ili „Ilias af Greka“ = ruski Ilija Muromec. Za moju je svrhu dosta, ako se ima to priznanje. Da li je sastavljač nordske sage kao „pismeni“ čovjek umiešao u Vilkinasagu Iliju ili je našao gotovu versiju u kazivanju njemačkih

ljudi, o kojem govori u prologu — to ostaje za nas ovaj čas jedno te isto. Mi tek želimo iz tog fakta, da se već u XIII vieku u sjevernogermanskoj sagi pominje Ilija Muromec uz Vladimira kao brat mu, izvesti novo svjedočanstvo o jakoj snazi ruske epike. Germanci, koji bijahu u Novgorodu i u drugim trgovačkim punktima u vrlo živahnu obćenju s Rusima, mogoše vrlo lako doznati o velikom poštovanju, koje Rusi iskazivahu svojemu Vladimiru i njegovu najglavniju junaku Iliji — došavši kući pripoviedahu o tome svojima i tako postaše imena ruskih velikana, Vladimira i Ilije, popularnimi medju sjeverozapadnimi susjedima. Ovako mogaše o njima doznati takodjer sastavljač Vilkinasage, kad bismo htjeli samo minimum Kirpičnikov prihvatiti, koji u opće takodjer dopušta mogućnost, da je onaj neznanović „слышалъ какое ни будь имя и внушываетъ его куда попало, чтобъ только замазать прорѣхи“ (str. 97). I ja se posvema slažem s Kirpičnikovim, da „русскаго въ разсказѣ Vilkinasaga *кромѣ именъ* ничего нѣтъ“, to će reći, ni ja nevjerujem, da bi oni Niemci koji slušahu u Rusiji kazivanja o Vladimiru i Iliji, osobito ob ovom pošljednjem, kakovu razgovietnu, konkretnu sliku o tim ruskim ličnostima ponieli bili kući svojima. Pak da i jesu, ona ne bi bila pristajala u okvir germanske sage u svojem izvornom obliču. Ja sam na drugome mjestu primjerima pokušao dokazati, kako narod, u kojega živi epska žilica, umie posve tudje, sa strane uzajmljene motive tako preraditi, tako konkretno narodnim karakterom zaodjenuti ili bar zaliepiti, da se većinom samo još po imenu junaka — a i to ne svagda — može naslutiti pravi izvor cielog kazivanja, pripoviedanja ili pjevanja. Dakle čak imena nijesu nepomična, podvrgavaju se preinačivanju prema želji naroda, da u nerazgovietnu skupinu zvukova unese kakav takav smisao. Ali gdje ima još i koliko spomena u imenu, kao ovdje u Valldimaru, Iliji, u gradovima Smolensk, Polock, Kiev, Holmgard — ondje trebalo bi da se čvrsto držimo tog jeditog sidra.

VI.

Stare kijevske uspomene sačuvane samo kod Velikorusa. Zašto nema junaka Rusija bylina. Slovo o polku Igorevu Upliv na Zadonšćinu. Dume.

§. 32. Središte idealno sjevernoruskih ili velikoruskih epskih pjesama (= bylina) jest Kijev u južnoj Rusiji. Nova zagonetka. Kako to, da o kijevskom knezu Vladimiru i o njegoviem junacima nèumiju ni slovca zapeti najbliži susjedi Kijeva, u opće ciela južna Rusija,

nekadašnja „Русь“ par excellence, nego se sve to pjesničko blago sačuvalo kao izključiva osobina velikoruskog naroda, po sjeveru i sjeveroistoku velike Rusije? Odakle n. pr. današnjim stanovnicima Olonecke Gubernije (kod Ladoškog jezera) toli živahno spominjanje o udaljenoj prošlosti daleko na jugu bivšega nekoč velikoga kneza kijevskoga? A stanovnici Ukrajine, koji okružavahu gradove kao Kijev i Černigov itd., da o njemu baš ništa ne znadu! Na riešenje ove zagonetke bi potrošeno mnogo dosjetljivih kombinacija, mnogo hipoteza, izmedju kojih vriedna je da se ne mimoidje mukom ova jedna: pokojni Pogodin, ako i nije bio filolog, ali mu se širok pogled i jaka snaga umovanja ne može odreći. Čitajući drevne ruske ljetopisce dodje jednom sasvim prostodušno na misao,[1] da u najstarijim južnoruskim ljetopisima nema ništa današnjega maloruskoga u jeziku; on se odmah sjeti i narodnih bylina, kojih takodjer nema medju Malorusima, i tako bijaše u njegovoj glavi gotov ovaj sud: u južnoj Rusiji do tatarskog gospodstva življahu Velikorusi, u 13 i 14 stoljeću izseliše se oni na sjever i istok, koji su do to doba prilično pusti bili — a u južnu Rusiju spustiše se sa karpatskog prigorja novi doseljenici i to su današnji južni Rusi ili Malorusi. Prem da se hipoteza Pogodinova o iseljenju Velikorusa i potonjem naseljenju Karpatorusa u Ukrajinu ne održe u ruskoj historikoetnografskoj nauci,[2] ipak fakt, da u južnoj Rusiji nema bylina o vre-

[1] On je ovu misao razvio u razpravi „Записка о древнемъ языкѣ рускомъ“, naštampanoj u 5. T. „Извѣстія импер. Академіи наукъ по отдѣленію русскаго языка и словесности“ 1856 str. 70—92. Argumentacija iz bylina glasi ondje ovako: Малороссіяне есть народъ самой пѣвучій: почему же не сохранилось у нихъ никакихъ пѣсемь о древнемъ нашемъ времени, между тѣмъ какъ эти пѣсни о Владимирѣ и его витязяхъ поются у насъ вездѣ, въ Архангелскѣ и Владимирѣ, Костромѣ и Сибири. Слѣдовательно опять тоже заключение: не Малороссіяне жили въ Киевѣ во время Володимера а Великороссияне, которые разнесли тамошнія пѣсни по всему пространству Русской земли; str. 77.

[2] Uz Pogodina pristajaše već prije izrekavši istu misao P. Lavrovsky (sr. njegovu disertaciju: о языкѣ сѣверныхъ русскихъ лѣтописей Спб. 1852 i članak: обзоръ особенностей нарѣчія малорусскаго, u žurnalu Minist. Nar. Prosv. 1859 br. 6) i do najnovijega vremena drži se toga mnienja P. Bezsonov, vjerujući mu ponajviše zbog bylina, sr. n. pr. u sedmoj svesci zbornika Kirejevskoga, u prilogu na str. 88, ovo umovanje, koje sasma napominje Pogodina: когди по запустѣніи прежней югозападной или Киевской государственной области, обращенной въ становище Восточныхъ выходцевъ, старожилы, одного племени и языка съ общимъ русскимъ или великорусскимъ,

menima kijevske kneževine, ostaje još jednako pitanjem neriešenim. Lako bijaše Maksimoviču pobiti Pogodina, gdje se radilo o južnoruskom narječju; ali riešiti zagonetku, za što u južnoj Rusiji danas nema već pjesama o knezu kijevskomu Vladimiru, ne podje za rukom niti Maksimoviču niti potonjim literarnim historicima. Maksimovič mišljaše, da je svetost kneza Vladimira — njegovim svetim moćima klanja se narod i danas s prevelikim poštovanjem — zaustavila kod južnih Rusa narodnu pjesmu, da ne povuče i njega u svoje kolo (što se danas o Vladimiru pjeva, to su više pobožne molitve nego li narodne pjesme), ali da to nije još nikakovo objašnjenje, uvidja svatko. Jer kad bi i bila upravo svetost naškodila Vladimiru: za što nema bar po koja pjesma o drugim historijskim ličnostima onoga vremena, kojih crkva nije posvetila? Najnoviji izdavači hi„storijskih" pjesama maloruskoga naroda (gg. Antonovič i Dragomanov) uproše takodjer sve svoje sile, da dokažu, da ima ako i ne upravo u južnoruskim bylinama — kojih danas nema — a ono bar u nekim drugim južnoruskim pjesmama spomen kneževskih vremena; ali i njihova duboka učenost i marljivo potraživanje ne urodi gotovo nikakovim rezultatima. Kod većine pjesama, kojim oni podmeću onakav stari historijski karakter, jedva će se i tko s njima slagati: samo vatrenim patriotizmom ugrijano srce mogaše u onim pjesmama naći ili da bolje kažem u njih unieti onakav starinski

ушли оттуда на всегда и размѣстились вокругъ занятаго уже Московскаго средоточия, по окраинамъ его, болѣе или менѣе отдаленнымъ, гдѣ и сберегли былины богатырскаго периода — ихъ смѣнили новые поселенцы, того племени и нарѣчия которое съ тѣхъ поръ понынѣ отличается болѣе узкимъ именованиемъ Малорускаго. Подвинувшись въ старую область, по мѣрѣ ослабления восточниковъ, изъ Волыни и Подоліи, и еще далѣе изъ нынѣшней Галиціи и Карпатъ, они ничего не знали, какъ не знаютъ доселѣ, изъ былинъ о древнемъ киевскомъ периодѣ: ихъ думы прямо начинаются съ козачества, не старше его, не выше и не иначе, съ козаѣства малорускаго, украинскаго, по томъ запорожскаго. Начало ихъ — не старше XVI вѣка, языкъ — нынѣшнее малорусское нарѣчие . . . . Najrječitiji protivnik Pogodinove hipoteze bijaše pokojni M. Maksimovič, ličnost vrlo simpatična, čovjek široko obrazovan, ako i ne filolog ex professo. Njegov odgovor Pogodinu „Филологическія Письма" (u žurnalu „Русская бесѣда" 1856, III. 78—139) i „Отвѣтныя письма" (ib. 1857, II. 80—104) i još druge kritičko-polemičke razpravice pročitat će još i danas svatko s osobitim zadovoljstvom, makar da o strogo gramatičkim osobinam južnoruskog narječja dan današnji imamo iztraživanje Potebnje i Žiteckoga.

smisao. Nu sve da i uzmemo, da je nješto historijskog ostalo u pjesmi br. 11 (княгня Иванко) ili br. 12 (князь Романъ) ili br. 18 (Журило, gdje izdatelji sjećaju na byline o Čurilu Plenkoviču) — to je sve gdje bih ja još donekle mogao pristati uz njihovo tumačenje — koliko se velikih prevrata moralo dogoditi u narodnoj poeziji južnoruskoj, dok ona spadne na take kratke pjesmice obredna značenja, da u njima spase pošljednji spomen svojih nekošnjih proslavljenika!

§. 33. Ima ipak dosta jakih svjedočanstva tomu, da je i južnoruski narod pjevao nekoč byline o južnoruskim knezovima i njihovoj slavi. Već a priori teško bi nam bilo vjerovati, da onaj isti narod, koji je pozniju epiku svoga života, kozačtvo, osvietlio tolikim brojem znamenitih pjesama — ograničeni broj današnjih duma, to je tek ostatak mnogo većega nekošnjega bogatstva — ne bi bio pjevao o predjašnjim svojim dogadjajima. Naklonost naroda k pjevanju epskih pjesama, to će reči svojih dogodjaja, niti se tako lako gubi niti tako lako dobija. Lakše je razumjeti, što narod potresen u svojoj duši novim velikim dogadjajima, pod težinom svježih utisaka, izgladjuje spominjanje prošloga te sadržinu pjesama obnovljuje. Po pojmovima dakle, koje sam si ja sastavio, izučajuć slovinsku narodnu poeziju, smije se iz eksistencije duma o kozačkoj epoki maloruskoga naroda zaključivati na bivši prije obstanak jednakih narodnih pjesama o kneževskoj epoki. To bijahu maloruske „byline", uzimajući ovu rieč u njezinu najstarijem značenju, koje se sačuvalo u slovu o puku Igorevu. I zbilja to nije tek moje nagadjanje, nije puka hipoteza, već historijski fakt. Sreća htjede te se našlo „slovo" o polku Igorevu, uneseno dosta neokretnom rukom u stare knjige, a sačuvano u jednom jeditom rukopisu 15 ili 16 vieka, koji je žalibog poslije izgorio u Moskvi. Što je „slovo", ne gledeć na njegov pooruženi književni oblik? Ništa drugo, van maloruska „duma" 12—13 stoljeća ili maloruska „bylina" onoga vremena. Jedno i drugo nazvanje pristaje. Reknemo li, da je slovo „duma" — time priznasmo njegovu najbližu svezu u načinu poetskog izlaganja s potonjim dumama — o tome se poslije dokaza Maksimoviča i Buslaeva[1] ne može sumnjati. Reknemo li, da je slovo „bylina", time označismo njegovo značenje i položaj u južnoruskoj literaturi

[1] Ja mislim na Maksimovičevo izdanje narodnih južnoruskih pjesama, osobito ono od god. 1849, gdje su u opaskama pod tekstom navedena paralelna mjesta iz slova o polku Igoreva, za tiem na prekrasnu raspravu Buslaeva: „Объ эпическихъ выраженіяхъ украинской поэзіи" u

a podjedno izrekosmo, da je slovo i zbilja uza svoju najbližu svezu s dumama još jako srodno sa sjevernoruskim bylinama, svakako srodnije od potonjih duma. Južnoruski narod imadjaše svoje byline kao i sjevernoruski; pjesnik slova kaže: начати же ся тъи (čit. той) пѣсни по *былинамъ* сего времени а не по замышлению Бояню, time je izrikom istaknuto, da njegova pjesma držeći se vjerno onoga, kako *je bilo* (былина = dogodjaj), i sama hoće da bude „bylina" t. j. pripoviedanje istine, istinita dogodjaja: то старина, то и дѣяние, kako se kadšto završuju današnje velikoruske byline. Odnošaj dakle pjesnika prema pjesmi bijaše u južnoruskim bylinama, sudeći po slovu, onaj isti, koji danas još opažamo u sjevernoruskim bylinama. Ali izlaganje sadržine, da već sam izbor sadržine u starim južnoruskim bylinama, napominjaše skorije potonje dume nego li suvremene ili današnje sjevernoruske byline. Ili zar nije spomena vriedno, što u slovu i u zadonščini, jedinim ostatcima stare maloruske i južne velikoruske epske poezije, pjesnik slavi poraz, oplakuje nesreću, kao u svakoj dumi što biva, dočim sadržaj velikoruskih bylina redovito slavi — junačtvo ovjenčano potpunim uspjehom?

U slovu pominje se takodjer još vladimirski krug narodnih pjesama, ako i nešto tamno. Što znače rieči pjesnika slova — ja, razumie se, mislim slovo u njegovu izvornu obliku, koji se razrušen danas jedva raspoznaje — gdje veli: Почнемъ же братие повѣсть сію отъ *стараго Владимера* до нынѣшняго Игоря, nego li da htjede i on svoju „bylinu" nadovezati na onaj slavni krug Vladimirovih vremena? Taj će smisao imati i ono često spominjanje „vješćega" (= vieštaca) Bojana, koji se u slovu uzima kao historijska ličnost, kao bivši nekoč znameniti pjesnik „staroga Jaroslava" (1019—1054), „hrabroga Mstislava" (Vladimirova sina) i „krasnoga Romana Svjatoslavljiča" († 1079). Prem da dogodjaj, o kojem pominje slovo (1185—1186), nije se nego za sto godina kasnije zbio, opet je Bojan, taj tobožnji pjesnik jedanaestoga vieka, izišao skrozimice mitičan. On pjevaše uz mnogostrunu harfu (своя вѣщіа пръсты на живая струны въскладаше), njegove pjesme bijahu na toliko slavne, da se je još pjesnik slova cielih fraza iz njih sjećao, kao one „pripievke": ни хытру, ни горазду, ни птицю горазду суда божиа не минути ili one: тяжко ти головѣ кромѣ

njegoviem Очерки I. 210—230. Sr. takodjer primjere izvadjene iz ruskih jetopisa kod Sreznevskoga: „Извѣстия импер. ак. Надукъ VI. 342 lo 344.

плечю, зло ти тѣлу кромѣ головъı — ali s druge strane bježe Bojan čudo od vještca, on bi se umio prometnuti u sivog orla ili mrkog vuka ili umiljenog slavulja, odakle je i pjevanje mu izraženo glagolom ущекотать; najposlije on se zove unukom boga Velesa a nosi pridjev „вѣщей“ t. j. vještac. Ovako se ličnost Bojana raplinula u mitos ili da okrenemo, što će biti bliže istini, recimo pjesniku „slova“ bijaše dobro poznata množina bylina ili duma južnoruskih o „starim knezovima“ (пѣснь старымъ княземъ), počam od „staroga“ Vladimira i njegovih sinova; ovim bylinama, koje su bile razprostranjene po narodu te ih je svatko dobro poznavao, nije se znalo za začetnika, za „pjesmotvorca“; narodna fantazija, u kojoj učestvova takodjer sastavitelj „slova“, sastavi si konkretan lik takova pjesnika u Bojanu. Po narodnome mišljenju bijaše Bojan sastavitelj onih pjesama o slavi starih vremena, ali podjedno: vještac, koji se umio pretvarati u životinje. Isto pripovieda Liudprand (Pertz Mon. Germ. V. 309) o jednom sinu cara bugarskoga Simeuna, koji se takodjer zvaše Bajan: duos filios habuit, unum nomine Bajanum, alterum Petrum, *Bajanum* autem adeo foere *magicam* didicisse ut ex homine subito fieri *lupum* quamvecunque cerneres feram. Pokojni Venelin bijaše toga mišljenja (sr. Изслѣд. объ Истор. Болгаръ, M. 1849, 263), da onaj u slovu pominjani Bojan i nije nitko drugi van taj bugarski carević Bajan. Ovo mišljenje nije tako nerazložito, da se ne bi smjelo još danas izriekom spomenuti. Ja bih ipak volio da kažemo, da je i kod Bugara i kod Rusa bio jednak mithos, jednako narodno pričanje o vještcu Bajanu-Bojanu: u Bugarskoj pričaše o njemu po svjedočanstvu Liudpranda kao sinu cara Simeuna (Liudprand govori o njem kao bivšem, a za Petra naročito dodaje: qui nunc usque superest), u Rusiji kao unuku Velesa: ondje dakle bijaše samo carskog, ovdje upravo božjeg roda.[1]

§. 34. Da se je u „slovu“ o polku Igorevu samo jedan obrazac sačuvao, kojemu jednakih bijaše u južnoruskoj starini velika množina, o tome neće posumnjati, tko ima na umu s jedne strane odsiev slova u mnogim pojedinostima u starim južnoruskim ljetopi-

[1] Ja pristajem uz kneza Vjazemskoga, kada veli (Замѣчания на слово о плъку Игоревѣ, Спб. 1875) str. 504, подъ словомъ „Боянъ“ пѣвецъ Русскій совершенно правилно обозначаетъ цѣлый кругъ пѣвцовъ — s takim ograničenjem, da je Bojan ili Bajan ime kolektivno, kojim sva dojakošnja narodna poezija dobi svoju personifikaciju, svoj osobni početak. Veća čest drugih kombinacija učenoga komentatora ostat će tek ne bezkoristnim, oštroumnim nagadjanjem.

sima, s druge strane u današnjim maloruskim narodnim pjesmama. Naturam expellas furca, tanem usque recurret. Najočitije ipak pokazuje se zavisnost o slovu, njegovoj dikciji, slikama i upravo riečima u onom poetskom pripoviedanju i opisu poraza, koji se pod naslovom „slovo o zadonšćině“ ili „skazanje o pobojišći“, „pověsti o pobojišći“ itd. proteže na groznu bitku na Kulikovu polju od g. 1380. Sasma na staru bylinu ili dumu naliči onaj tekst „Zadonšćine“, koji je poslije drugih Sreznevsky g. 1858 izdao u 6. T. Извѣстій“, a za njim preštampao Erben g. 1870 (sr. takodjer skraćeni tekst u petoj knjizi „Ученыхъ Записокъ“ g. 1859, III. 57 do 60), ali još i u drugim variantama istog „skazanija“ ima više ili manje poetskih odlomaka. Važnost „zadonšćine“ sastoji se osobito u tome, što daje novu potvrdu „slovu o puku Igorevu“; jer o tome nemože biti ni najmanje sumnje, da je sastavljač „Zadonšćine“ dobro poznavao slovo, kad je ciela mjesta iz njega gotovo rieč po rieč unesao u svoj opis. Evo za dokaz nekoliko paralela:

Zadonšćina.	Slovo.
Лудчи бо намъ братие начати повѣдати иними словесы отъ похвальныихъ сихъ и о нынѣшнихъ повѣстехъ похвалу ... *Начати повѣдати* по дѣломъ и по *былинамь.*	*Не лѣпо ли ны бяшетъ братие начяти старыми словесы* трудныхъ повѣстій . . . *Начати же* ся тѣй пѣсни *по былинамъ* сего времени . . .
Не *проразимся мыслию* но землями *помянемъ первыхъ лѣтъ времена* . .	*растекашется мыслию* . . . *помняшетъ* бо . . *первыхъ временъ* усобицы . .
Той бо *вѣщій Боянъ* воскладая *свои* златыя *персты на живыя струны* пояше *славу* русскымъ *княземъ* . . .	*Боянъ* же . . *своя вѣщіа пръсты на живая струны въскладаше,* они же сами *княземъ славу* рокотаху . . .
Кони ржуть на Москвѣ, бубны бютъ на коломнѣ, *трубы трубятъ* въ Серпуховѣ, *звенитъ слава по всей земли русьской* . .	*Комони ржуть* за Сулою, *звенить слава* въ Кыевѣ, *трубы трубять* въ Новѣградѣ . .
Славій птица *чтобы еси выщекотала* . . .	*Соловію* старого времени *абы* ты сіа плъкы *ущекоталь*
Ти бо бѣша въ сторожевыя полкы на щитѣ рожены, *подъ*	А мои ти Куряни свѣдоми къметѝ: *подъ трубами повити,*

трудами повити, подъ шеломы взлелѣяны конецъ копія вскормлены . . .	*подъ шеломы възлѣлѣяни, конецъ копія въскръмлени . .*
Сѣдлай брате Ондрей *свои борзыи комони, а мои готови . . . . .* Гряиуша *копія харалужныя . .*	*Сѣдлай брате свои брѣзыи комони а мои ти готови . .* трещать *копія харалужныя в полѣ* незнаемѣ *. .* чрѣна земля *. . костьми была посѣяна а кръвию полыяна . .*
. . Тогда *поля костьми насѣяны, кровьми полияны, бѣды* возпиша	

Teško je presuditi, kakim načinom uzajimaše sastavljač zadonšćine pomenute slike i fraze iz slova o polku Igorevu. Da li iz pisanog teksta ili iz ustnog predanja, kako se čini Sreznevskomu? Knjižni oblik slova i zadonšćine daje veću priliku istine prvomu načinu; ali ako uzmemo, da je u staro doba bilo bar nekoliko takvih „bylina“ ili „duma“, kao što je sva prilika misliti, tada bi moglo biti, da su mnoge poetske slike i fraze prelazile uzajimanjem iz jednog pjesmotvora u drugi, kao opće narodno blago, kao gradja više manje potrebita kod svake byline ili dume. Ja ipak volim vjerovati, da je autor Zadonšćine imao upravo tekst slova pred očima, bud mu bio u pameti bud ležao pred njim u knjizi.[1] Misli se, da je onaj rukopis, u kojem se našlo slovo, bio čak mladji od ovoga sa zadonšćinom (rukopis slova po nagovieštanju Tichonravova nije bio stariji od konca XVI stoljeća, a za rukopis Zadonšćine znamo, da je iz druge polovice XV stoljeća. sr. Ученыя зап. V. III).

§. 35. Najranije dume kozačke epoke dopiru sadržinom svojom pod konac 16 stoljeća. Medju slovom dakle ili slovima, ako uzmemo da ih je više bilo, koja biše složena u 12—13 vieku, i najranijim dumama leži pusta prostorina od tri do četiri stotine godina, o kojoj ništa ne znamo. Ali mi si možemo živahno predstaviti sve jade, koje je narod južnoruski prepatio u to doba grozne tišine. Vječito

[1] Najglavniji razlog pukoj knjižnoj imitaciji slova u zadonšćini nalazim ja u pominjanju Bojana, koji u Zadonšćini baš nikakove osnove nema. Vidi se čak, da pisac Zadonšćine nije pravo shvatio role, koju Bojan igra u slovu. U slovu bijaše Bojan personifikacija narodnog ruskog pjesničtva o slavi starih vremena, počamši od Vladimira; autor zadonšćine ne znajući toga, pretjera njegovu funkciju te kaza, da je Bojan pjevao slavu *svijuh* ruskih knezova redom: „первому князю Рюрику, Игорю Рюриковичю и Святославу, Ярополку, Владимеру Святославичю, Ярославу Володимеровичю.“ To nije ništa drugo nego besmislena ampfikacija.

jadanje, kojim je sve do ovog časa obilježena narodna južnoruska poezija, svjedoči odveć rječito, kakova su ono bila vremena. Kad već samo spominjanje poslie viekova navraća suze na oči, kako istom bijaše u istini? Južni Rus obilovaše od iskona bogatstvom čuvstva, nagibaše na santimentalnost; dugovječna patnja rastoči ga još više. I poslije, postavljen medju dvie neprijateljske vatre, medju Turčina i Poljaka, vječito napadan i gonjen sad s ove sad s one, a kadšto čak s obadvie strane, moradijaše istina odivljati u svojim običajima — kratkovidna Evropa još se i danas plaši Kozaka —, ali njegova duša, koje najčišći izražaj bijaše narodna pjesma, osta jednako blaga, mekana i ćutljiva. Južni Rus ne bijaše u neprilici, isto kao Srbin, da bude htio u svojim pjesmama proslaviti junačtvo, hrabrost i smjelost svojih vitezova, ali on je volio pominjati svoje teške nesreće, svoje stradanje za vjeru Hristovu. To je zadatak njegovih duma kazačkog doba isto kao što, čini se, bijaše i predjašnjih dotatarskih.

Broj duma, o kojima se može pouzdano reći da su čisto narodne, vrlo je malen dan današnji. Nekoč, n. pr. još u prošlom vieku, bijaše ih znatno više, ali nitko se nije postarao da ih pobilježi. Nema sumnje, da je poljska inteligencija u 17 i 18 stoljeću dobro poznavala ruske dume, to se vidi još odatle, što je neki poljski pisac Stanislav Temberski u knjizi štampanoj g. 1669 u Krakovu (Chronologia synoptica palmitis Coributei 16—17) izložio latinskim jezikom sadržinu jedne dume: mučeničku smrt Dmitrija Višnjeveckoga (1564), koja se još danas pjeva, ako i ne upravo o Dmitriju Višnjeveckom, ali o nekom Bajdi (sr. kod Antonoviča i Dragomanova br. 40). Žegota Pauli naštampao je čak iz starog rukopisa XVII vieka, ako je istina, jednu pjesmu o zauzeću Varne, koja, ako i nije prava duma, ali vrlo naliči na dumu (Ż. Pauli, Pieśni ludu ruskiego w Galicyi, I. 134). U poljskoj literaturi 16. i 17. stoljeća pominju se češće pjesme, s nazvanjem „duma“, rieč dobi čak opširnije značenje, te bi upotriebljena za svaku pjesmu žalostnu, ali i za maloruske dume; n. pr. Petrycy, poljski filosof 16—17 stoljeća († 1626) u prievodu Aristotelove politike u jednoj svojoj opasci veli: insze jest śpiewanie pieszczone, jako są lamenty, dumy; insze śpiewanie męzkie jak na wojnie. Dawali im Grecy pewne przezwiska od powiatów Doryka, Frygika, jak u nas *Ruskie lamenty, Podolskie dumy*. Znamenito, što poljski filosof smatra podoljske dume ženskim, lirskim pjesmama (śpiewanie pieszczone = pjevanje nježno); kako se čini, nije ih on izbliže po sadržaju niti poznavao, već se ravnao po vanjskim znacima, po pjevanju, punu

čuvstva, uz muziku na mnogostranoj banduri ili kobzi. Pjesnik Czahrowski (1597) obraća se jednom k svojoj liri ovim riečima: „Powiédz wdzięczna *kobzo* moja, umie-li co *duma* tvoja", ovo je dakako samo nakit, ali skroz uzajmljen od narodne poezije maloruske, gdje su kobza i duma nerazdruživi drugovi.[1]

§. 36. Već je sprieda u kratko spomenuto, da današnje dume i današnje byline nemaju gotovo ništa zajedničke sadržine. Osim Oliksija Popoviča i vrlo problematičnog Ćurila (običnije Žurilo), koji se tek u jednoj svadbenoj pjesmici navodi (sr. br. 18 u Antonoviča-Dragomanova) — nije se dosele ništa našlo.

Ali svjedočanstva iz XVI i XVII stoljeća, da je u ono doba Kijev još koje što znao o Iliji Muromcu i drugim „bogatirima", opravdavaju po mojem mišljenju hipotezu onih literarnih historika (n. pr. Or. Millera), koji iza novijega sloja današnjih južnoruskih duma (t. j. duma kozačkih) ištu stariji sloj južnoruske epike, naslućuju starije južnoruske dume (sr. slovo o puku Igorevu), sadržina kojima bijaše po svoj prilici onakva, kakovu bismo imali u velikoruskim bylinama, da nije vrieme i njih rastočilo, poštediv tek glavnu osnovu t. j. nekoliko ličnih i mjestnih imena.

Južnoruska epika služi velikim dokazom glavnoj misli, koju se trudi utvrditi ova moja rasprava; ona potvrdjuje iznovice vrlo znamenitim načinom, da se epska poezija ne gubi tako lako ondje, gdje njen tajinstveni vrutak leži u duši naroda. Ciele vjekove bijaše velika čast južnoruskoga naroda u državnoj zajednici s poljskim plemenom, gospodstvo poljske šljachte zasizaše duboko u priedjele južnoruske — i opet što vidimo? Niti bijaše južnorusko pleme toli jako, da bi svoju epsku poeziju saopćilo ili nametnulo susjedima poljskim, niti mogahu ovi susjedi poljski, pače gospoda, zatrieti taj osobiti poetski dar kod svojih ruskih inoplemenika. Viekovi

[1] U poljskoj pjesmi „swiatowa roskosz" (Hieronyma Morsztyna, od g. 1606) pominju se „dume" upravo kao svojina kozaka:

— — — obok przerażliwe
stado *kozactwa* stoi: tym surmacze graią
woynopamiętne dumy . . . i nešto dalje opet:
Kozakom też surmacze przerażlivi graią
psalmi woienne, ktorych tak trzezwo słuchają. Pjesnik nije nezgodno maloruske dume prozvao „vojenim psalmima".

U knjizi „Oekonomia albo porządek zabaw ziemianskich", izdanoj g. 1648 u Krakovu (preštampanoj u II tomu Biblioteki starożytnéj) pominje se takodjer kobza kao svojina Ukrajine:

W skrzypce zagrawszy skoczno, *w kobzę ukraińską* (str. 237).

robovanja: stradanja, zamienjeni viekovima borbe i stajanja na straži izmedju dva neprijatelja, ne bijahu dosta jaki, da unište južnorusku epiku, oni mogoše samo istisnuti iz duše naroda spomen jednih a utisnuti u nju spomen drugih dogodjaja: sadržaj južnoruskih duma podvrgavaše se promjenama, ali oblik i cieli osnutak osta neizmienjen.

Time ja htjedoh da utvrdim sam fakt, protumačiti ga — ne podje još nikomu za rukom, niti će igda poći To ostaje nam isto tako tajnom, kao što si n. pr. ne umiemo protumačiti, za što kod nekoliko rodjene braće u jednoga brata ima osobita naklonost k muzici, kod drugoga k poeziji, kod trećega ni k ovomu ni k onomu itd. Nešto slična vidimo zbilja i kod slovinske braće: brat Čeh nadaren je osobitom pameti za muziku, Poljak za ples; prema tomu je i njihova narodna poezija, ona se odlikuje lirskom nježnošću, živahnim okretom misli i izražaja, ali za široku i polaganu epiku ne pokazaše ni vještine ni naklonosti, sadržina njihova epskog vieka osta izražena u pričama, sagama, koje se ne saviše u poetski krug, ne primiše poetskog oblika. Protivno tomu „brat" Rus i „brat" Srbin, članovi iste porodice slovinske, ne prionuše jednakom voljom niti za muziku niti za ples, u obim vještinama oni su manje okretni, manje živahni; ali njihova ozbiljnija, spokojnija ćud pristajaše jako dobro epskoj poeziji, kojoj pritekoše u pomoć dogodjaji iz njihova života, njihove historije. I tako se njihova jakost očitova u epskim narodnim pjesmama. Teže je pronaći glavne crte narodnog karaktera kod neke druge braće, n. pr. kod Bugara i Hrvata, koji kako se čini ipak odrješito prianjaju za istočnu, epikom nadarenu polovicu Slovinstva, dok su se Slovenci pribili onoj drugoj, zapadnoj, lirskoj polovici.[1]

---

[1] Ako bi se komu čudno činilo, za što neka slovinska plemena nijesu pokazala ni prilike ni vještine za narodnu epiku, — taj neka uzme na um, da je tako bilo i u drugih naroda. Dosta će biti, ako napomenem primjer iz francuzkoga naroda. Sjeverna Francija imadjaše od VI do X vieka množinu epskih narodnih pjesama: iz kojih se razviše u XI—XIII vieku nebrojene *Chansons de Gestes* (računa se oko 80 takih epopeja, a cielo bogatstvo rukopisno presiže preko 800!), a *južna Francija* ne učestvuje u tom izobilju van jednom jeditom pjesmom, sve je ostalo sa sjevera uzajmljeno. I kod Francuza mišljaše nekoč poznati M. Fauriel, da treba spasti čast francuskog juga te i njemu ustupit dio francuske epike, ali „les arguments superficiels dont faisait bruit le patriotisme méridional de M. Fauriel ont été ruinés par une critique plus pénétrante et l' on s' accorde à reconnaître

VII.

Južnoslovinski ljetopisi ne govore o pjevanju, nego samo malo. Svjedočanstva iz 14. 16. 17. i 18. stoljeća. Dalmatinsko dubrovačka književnost mnogom odobrava narodnu poeziju. Tragovi narodne poezije u najstarijih lirika, u Hektorovića, Gundulića, Palmotića. Prvi skupljači u 18 stol. Kačić.

§. 37. Da još vidimo prošlost narodne poezije kod južnih Slovina. I tu prodjoše kraljestva i carstva, ne unesavši baš nijednoga spomena u veliku knjigu narodne historije, ne zabilježivši ni jednoga pjesnika ni jedne pjesme na prazni list pismenih tradicija. Kada staneš list po list prevraćati zapiske to domaćih to inozemnih pisaca o životu južnoslovinskih naroda, jedna krvava crta vuče se od kraja do konca; vječiti razdor nutarnji, napadanje spolja, otimačina, palež i proljevanje krvi, silovitost i okrutnost — takim je potezima naslikana južnoslovinska prošlost u memoarima, ljetopisima i listovima onoga vremena. Za dobre strane narodnoga života, za množinu krasnih narodnih institucija u familiji i općini, za razne običaje naroda — za taka svojstva nema pero tudjega kao ni domaćega pisca nikakva smisla. Tko na priliku neće visoko cieniti Tomu arkidijakona spljetskoga: a kaku sliku prošlosti crta njegovo pripoviedanje? Vrlo žalostnu. Hrvatski elemenat bijaše preziran i tlačen te nečuvenom okrutnošću utamanjivan od spljetske „latinske“ gospode. Jednom prilikom ustaše Splićani protiv „Hrvata“ Vlčete koji se utvrdio bio u gradu Ostrogu sa svojim rodom. Evo što o tome pripovieda obrazovani Latinac: do skora Splićani dobiše u svoje ruke neprijatelje sa ženama i djecom te ih svezane odvukoše k sebi. Tada „finito consilio“ razoriše im sve, ne poštediv ni crkve, čak grobova ne ostaviše na miru, nego „sparsim ea proiecerunt in campum“. Uhvaćenike turiše u tešku tamnicu gdje tri dana „sine cura iacentes, cum famis sitisque tabescentia resoluti tum carceris squalore suffocati, plures eorum ibidem expirarunt“ (cap. 30). Toma ne nadje za potrebito, da i kojom riečju ukori toliku okrutnost. Jesu li poslije Turci, koji tek zamieniše latinsku gospodu, mogli okrutnije postupati? Evo vidite, iz kakove se gradje slagala ona narodna misao o nevjeri latinskoj. Tko će očekivati potanke opise o životu i običajima naroda, na koje se gledalo s takim preziranjem ili od koga se odvraćalo s užasom? Ova jedna crtica objašnjuje

---

que, sauf une exception, la littérature provençale ne compte d'autres poèmes épiques que ceux q'elle a traduits ou imités de l'épopée du Nord“. M. Ch. Aubertin Histoire de la langue et de la littérature françaises au moyen âge. I. Paris 1876, 152; sr. takodjer Bibliothèque de l'Ecole des Chartes XXVIII, 40—50 rasprava P. Meyera o provansalskoj epici.

nam, za što se o narodnoj poeziji Hrvata, Srba i Bugara ne čuje gotovo ništa sve do početka šestnaestoga vieka, dok ne dodje u Dalmaciji i Dubrovniku slovinski elemenat do kulturnog i literarnog razvitka.

§. 38. Prije ipak nego li priedjemo k narodnoj literaturi dalmatinsko-dubrovačkoj, hoću da navedem ona dva tri mjesta, koja sam napabirčio po raznim historijskim izvorima.

Vizantijski ljetopisac Gregoras Nicephorus opisuje svoj put od g. 1325—26 kroz Maćedoniju i Srbiju. Došav o uskrsu na Strumicu, jadikuje što ne može carigradskom slavom proslaviti praznika, za to što su stanovnici onoga mjesta prostaci (quippe quum barbara fere lingua utantur) i težaci (et iis sint moribus qui aratrum et ligonem imprimis deceant). Osobito se Grku zgražaše od bugarskog jezika i pjevanja (neque enim cum sonum edebant qui etsi semibarbarus tamen modulatus foret et aliquis ipse quoque esse censeretur ut semilydius et si fas dicere semifrygius, sed belluinum plane et montanum sonabant, quo ritu nomades ipsi canerent, gregibus suis praeeuntes ad juga et silvas). Kada se poslije crkvene službe dao na odmor, gledaše kako stanovnici onoga mjesta, Bugari, slave praznik i svetkovinu *igranjem kola* (ibi quum toto die consisteremus partim solemnitatis reverentia partim acquiescendi et recreandi animi causa, e moenibus tamquam e nubibus in subjectam vallem prospectantes, tum alia quae in festivitatibus fieri solent tum *choreas virorum, adolescentum et puerorum* spectabamus). U njegovoj pratnji bijaše Bugara i Srba. Putujući pustim mjestima, šumom i klancima, gdje se i od razbojnika bojati bilo, čudi se Grk, što se ti njegovi pratnici ne boje kao on, već pjevaju turobnom melodijom slavu junaka, o kojima on niti je što čuo niti vidio (τῆς γε μὲν ἑπομένης θεραπείας οἷς οὐδὲ πάνυ τοι τῶν παρόντων ἔμελε φόβων ἦσαν οἱ φωναῖς ἐχρῶντο καὶ μέλεσι τραγικοῖς ἦδον δ' ἄρα κλέα ἀνδρῶν ὧν οἷον κλέος ἀκούομεν οὐδέ τοι ἴδομεν). Njihovo pjevanje odjekivaše po gudurama, povećavajuć šum, koji je i bez toga grozan bio, što je jadnomu još više straha zadavalo. Kaznije da kako umio je on taj efekt odjekivanja vrlo živahno opisati: αἵ τε περὶ ἡμᾶς φάρογγες καὶ ὅσα μεταξὺ κοῖλα τῶν πέριξ ὀρῶν περιλαμβάνουσαι τὴν κραυγὴν καὶ ὥσπερ ἔμψυχοί τινες ἀκήρατον φυλάττουσαι τάυτην καὶ ἀπαδῇ καὶ τῶν ἄρθρων ὁμοίως ἔλουσαν κατὰ διαδοχὴν οἷον ἀντήχουν καὶ ἀντεφώνουν ὥσπερ ἐν ταῖς χορείαις ἑπόμεναι καὶ αὗται καὶ ἀντᾴδουσαι πρὸς τὸ τοῦ μέλους ἐνδόσιμον.

Koliko je ovo mjesto općenito, ipak vriedi, da ga nešto izbliže

pomotrimo. Kako rekoh, ova se pripoviedka proteže na g. 1325. Najslavniji junaci, o kojima pjeva današnja junačka pjesma srpska ili bugarska, Relja († 1343), Momčilo († c. 1360), Kraljević Marko († 1394), Vukašin i Uglješa († 1371), Bogdan Jug, Lazar, Vuk, Miloš itd. padaju svojim junačtvima iza g. 1325. I opet kazuje Gregoras, da su njegovi pratnici pjevali κλέα ἀνδρῶν. Mi dobijamo dakle u riečima grčkog putnika, ako nas je volja njemu vjerovati, protiv čega ja ne vidim razloga, vrlo važno svjedočanstvo o davnoj srpsko-bugarskoj epici, koje sadržaj bijaše raniji, stariji, od onoga, o čemu se danas pjeva. Nova potvrda za moju misao, da narodna epika ne počinje iznebuha, kao što i tako skoro ne prekida, da joj se samo sadržina mienja, istiskujuć noviji dogadjaji starije; ali oblik pjesama, sav epski materijal ostaje. Po svjedočanstvu Gregore Nikifora dopire srpsko-bugarska epska poezija nazad epoke turskih invazija, u 13., 12. itd. viek. Tko bi umio danas reći, o čemu se tada pjevalo. Toga mi za sigurno ne znamo, ali se donekle možemo domišljati, da su ono bile pjesme o raznim junačtvima, možda takodjer o onakim knezovima, o kojima mnogo pominje dukljanski ljetopisac. U opće cieli onaj „libellus Gothorum" sadrži toliko poetskih stvari, da bi se lako moglo vjerovati, da je nepoznati kompilator crpao gradju, barem dielomice, iz narodnih pjesama.[1] Nu kad već ne možemo znati, što je bio predmet onih davnih pjesama, onih κλέα ἀνδρῶν, mislim da bismo smjeli bar toliko ustvrditi, da je tadašnjim pjesmama, još bolje nego li današnjim, nedostojalo nutrašnjega jedinstva, jedinoga epskoga kruga i epske sveze, kojom se sadržina od više pjesama veže jedna za drugu. Drugim riečima, tadašnje epske pjesme ne dobiše još svoga Kraljevića Marka, a lako se razumie, za što ne: iz historije znamo, da prije turske invazije nijedna velika ideja zajednička nije tako općenito i na široko obladala cielim narodom bugarskim i srpskim, kako sada ideja borbe protiv ljutoga vraga hristjanskoga. Četrnaesto dakle i petnaesto stoljeće dadoše novi silni impuls

[1] Kad je već ono u tekstu napisano bilo, dobih posljednju svesku (XI i XII) žurnala „Периодическо Списание", gdje vriedni bugarski historik M. Drinov izriče istu misao o tako zvanoj dukljanskoj kronici. On čak misli, da je dobro poznati „Prelimir" bio bugarski junak narodnih pjesama te iz pjesama dopao to u kroniku to u pomenik bugarskih careva. Drinov nadje u jednom pomeniku „Plěnimira" te misli, da je „Prelimir" samo pokvaren oblik mjesto „Plěnimira". G. Drinov mogao bi se pozvati za dokaz identičnosti na oblik „Plerimirus" (sr. u izdanju Črnčićevu na str. 36), koji je zbilja vrlo na blizu bugarskomu „Plěnimiru". Ipak za sada još to nijesu nego li domišljanja (Пер. спис. XI—XII, 1876, 115).

narodnoj epici; pojavljenje Turčina na balkanskom poluotoku i propast hristijanskih država — to dvoje porodi iznovice epski viek, novu epsku poeziju. Srbi i Bugari bijahu ranije i jače na pogazu, nego li Hrvati: za to i dobi ova epska poezija karaktcr srpski i bugarski. Istom uskoci i drugi preseljenici iz Stare Srbije, Hercegovine, Bosne i drugih nutarnjih zemalja na zapad i sjever, u Dalmaciju, Primorje, Hrvatsku i Slavoniju, raznesoše slavu srpskih epskih junaka, kao n. pr. Kraljevića Marka, na sve strane srpskoga i hrvatskoga naroda: srpska epika posta zajedno i hrvatskom. Time ja ne mislim reći, da Hrvati nijesu imali druge epske poezije, van koju dobiše s istoka, već samo da je veća slava junaka, što se okreću oko kosovske katastrofe i prvih ratova turskih, potamnila mnogu manje znatnu sadržinu.

§. 39. Još ranije svjedočanstva, o kojem bijaše upravo rieč, protezao bi se spomen epskih pjesama, da ima kakova autentična potvrda za ovu viest, koju Appendini po Lukariu navodi: Il Luccari parlando dei Narentani racconta, che un loro Principe già prima del 1000. proteggeva molto i Ragusei, perchè con siffatte istorie eternavano le imprese dei principi slavi (Not. ist. crit. II. 256). Ja nemam Lukaria pri ruci te ne znam, da li je on pod riečima „siffatte istorie“ upravo narodne pjesme razumievao; ali toliko je općenito iz historije poznato, da sam grad Dubrovnik nije nigda njegovao[1] epskih pjesama, nego ih je dobivao iz Hercegovine, Bosne, Konavlja i Primorja. I drugovanju Nerećana s Dubrovčanima lako je pogoditi uzrok, tomu još ne treba nikakve romantske ljubavi.

Čak takovim bilješčicama, gdje se samo općenito govori o veselju i pjevanju, ne obiluje ljetopisno kazivanje o južnoslovinskim krajevima. Dakako nesretnim krajevima riedko i bijaše do pjevanja. Kada g. 1344 dodje Zadranima glas, da će im kralj ugarsko-hrvatski doći u pomoć, bijaše u gradu veliko veselje, o kojem anonymus ovako piše (Schwandtner III. 679): totus vulgus laetatur, inaestimabilem suscepit laetitiam, tripudia et *choreas per vicos* discurrere compellitur. Nam tota civitas ingenti exultat gaudio, nunc *cantica suauia cum melodiis, campanis ac tubis* totat urbem circumeundo discurrunt; i malo kasnije istim povodom: fiunt per vicos mirabilia modulamina vocum, hymnorum et sonettorum, cum tubis et lyris miscent suaues melodias, tota plebs laetatur (ib. 685). Pol vieka kasnije (1402 g.) bijaše jednako veselje u Zadru, kad unidje u nj

[1] Sr. o tome Makuševa Изслѣдования объ истор. памятникахъ Дубровника. Спб. 1867, 73.

namjestnik kralja Ladislava po imenu Aloysius, o kojem suvremenik (Paulus de Paulo) ovako izvješćuje: post prandium tripudia et *chorea* in domo ser Ludovici de Matafaris *in logia et per plateam cum dominabus* Jadrensium (Schwandtner III. 747).

§. 40. Kada je g. 1531 iz Beča odpravljeno poslanstvo u Carigrad, bi mu pridružen kao sekretar Slovenac Kuripešić ili Kuripečić, koji opisa taj put u riedkoj knjizi: Itinerarium, Wegraiss ec. Ondje se već izrikom pominju srpske ili hrvatske narodne pjesme, čak imena nekojih junaka: 1. von *Malkoschitz thut man viel in Croatien und Bossen von seinen redlichen thaten singen*, 2. *von den ritterlichen thaten des treuen dieners des herzogs Pavlovitz von Radasel genannt singen die Bossner und Crabaten noch viel lieder*, 3. *von dem Khobilouitz werden noch jetzt in Krabaten und der ende viel lieder gesungen.*[1] Ovo je svjedočanstvo dvojako znatno: iz njega se vidi, da je već početkom 16. stoljeća sadržina pjesama kosovske katastrofe prekoračila uzane granice srpske, jer se o Kobiloviću (= Milošu Obiliću) mnogo pjevalo „in Crabaten". Ali o drugim dviema junacima, Radosavu Pavloviću i Malkošiću nema danas narodnieh pjesama, koje bi sasma pristajale. Istina vojvoda Radosav pominje se (sr. u Miklošića Volksepik br. 1 na str. 8) jednom tako, da bi se baš mogao Radoslav Pavlović, bosanski vojvoda, razumievati, o kojem govore listine u Miklošića pod g. 1420 i slied.; ali po riečima Kuripešića trebalo bi da se nešto pjeva upravo o slavnim djelima vjerna sluge Radosava Pavlovića — a takove pjesme meni nisu poznate. O Malkošiću neznam upravo ništa. Evo, ovako nas već vrlo kratka bilješčica dovodi na svakojaka pitanja, kojih danas više ne umiemo ni riešiti; mi se tek iznovice osvjedočujemo o velikoj promjenljivosti sadržine narodne epike, barem one njene česti, koja se nije savila u nješto postojanije epsko klupko.

Čovjek naše narodnosti, pomadjareni Antun Vrančić, opisa svoj put iz Budima u Drenopolje g. 1553: U njegovu putopisu ima dosta zanimljivih crta o onim krajevima počamši od Biograda, osobito o nošnji bugarskih žena i djevojaka (sr. u izdanju Fortisa[2] na str.

[1] Ja sam ove rieči dobio dobrotom prof. Miklošića iz njemačkog originala; ali iz rasprave g. Č. Mijatovića (Glasnik XXXVI, 159) doznajem, da je putopis Kuripešićev već g. 1864 štampan u srpskom prievodu u Vidovu Danu.

[2] Ovaj je putopis prvi put naštampan u prilogu k izdanju Fortisova Viaggio in Dalmazia, vol. I, Venezia 1774, pod naslovom: Iter Buda Hadrianopolim anno MDLIII exaratum ab Antonio Verantio. Vrančić znajući

XXVII—XXIX). O narodnim pjesmama, istina, ne govori ništa, ali kada bi pod Balkanom kod mjesta: Klisura i Vetren, pripovíeda što mu nazivaše stanovnici onih strana, da je onu Klisuru (selo zvaše se Suha Klisura) sagradio ili *Novak Debeljak* ili *Kraljević Marko* (Clyssuram alii Novak Debeglie vocant alii Marci Kraglievith regulorum Graeciae). Ovomu ću odmah dodati, da su isto tako češkomu putniku Većeslavu Vratislavu z Mitrovic (1592—1595) pokazivali ruševine nekoga grada na klancima od Ichtimona, gdje da je stanovao posljednji bugarski despot „*Marek Karlovic*“ (to će reći Marko Kraljević); a Gerlach u dnevniku svoga putovanja po Turskoj 1573 i 1578, kazuje, da su mu nedaleko od Pirota o razvalinama jednoga grada pripoviedali stanovnici one okoline, da su ono dvorovi *Miloša Obilića*, onoga, što je ubio Murata: Ausser dem Marck hat es ein Schloss gehabt, davon stehen noch 4 hohe feste Thyrmen mit einer Ringmauern umgeben. Die Christen sagen, dass *Milosch Coboli*, welcher den türkischen kayser Murat erstochen, da seine Wohnung gehabt habe (Tagebuch Stephan Gerlach des älteren, Frankfurt 1674; fol. p. 522). Za topografiju narodnih saga nijesu ni ove dvie tri bilješčice bez interesa.

Poznati učenjak, putnik i diplomat austrijski 16 vieka Busbeque (Busbequius) daje u svom putopisu u Carigrad (Itinerarium) takodjer nekoliko crtica o narodnom životu Srba i Bugara. Došav u Jagodìnu na Moravi, pripovieda, kako je vidio narodni običaj srbski kod pogreba te slušao *naricanje*. Evo njegovih rieči:[1] Transgressi fluvium ab incolis Moravam dictum devenimus in pagum Servianorum *Jagodnam*, ubi eius gentis ritus funebres vidimus, multum a nostris

dobro naš jezik ne iskvari imena po običaju drugih putnika inostranaca. Osim pomenutih crtica da pripomenem još iz njega jedan slučaj *vražde* u Bugarskoj (na str. XXXIII, o *dalmatinskoj vraždi* ima opširnih podataka u djelu Lucija: Memorie die Trau, str. 514 ss.) i kazivanje o Trajanu: Miratus sum tanti imperatoris *memoriam adhuc apud tam rudes barbaros superesse*, dodaje Vrančić XXI na to, što su mu umjeli stanovnici onih mjesta objasniti o Trajanovoj cesti: Hoc primum loco *hospite nostro nobis referente* didicimus viam qua pergebamus stratam esse in romanum morem et *Trajanam appellari* sumereque initium apud Belgradum et ad Constantinopolim desinere. Radi poznate mitičnosti kojom je zaodjenut Trajan u pričama srpskoga i bugarskoga naroda, ovo je mjesto spomena dostojno.

[1] Ovo je mjesto iz Busbeka po njemačkom izdanju: Vier Sendschreiben, Nürnberg 1664, preveo na srpski g. Ć. Mijatović u Glasniku knj. XXXVI, 200—201, odakle udje i u knjigu g. Miličevića: Кнежевина Србија. стр. 185—187.

*

abhorrentes. Erat cadaver in templo positum detecta facie, juxta erant apposita edulia panis et caro et vini cantharus, adstabant coniunx et filia melioribus ornata vestibus, filiae galerus erat ex plumis pavonis, supremum munus quo maritum iam conclamatum uxor donavit, pileolum fuit purpureum, cuius modi virgines nobiles illic gestare solent. Inde *lessum audivimus et naenias lamentabilesque voces, quibus mortuum precunctebantur: quid de eo tantum meruissent, quae res quod obsequium quod solatium ei defuisset? cur se solas et miseras relinqueret?* et huius generis alia. Sacerdotes muneri praeerant religionis graecae. Erant in coemeteriis *erectae in palos aut longurios pleraeque cervorum, hinnulorum et similium ferarum de ligno dedolatae effigies*, earumque caussam quaeremus, aiebant maritos vel patres eo monumento voluisse testari coniugum aut filiarum in abeundis domesticis officiis celeritatem et diligentiam. Erant item ad plura sepulchra appensae comae,[1] quas mulieres aut puellae in funere necessariorum luctus indicium posuerant (u Illyr. Sacr. VIII. 60). Iz kratka sadržaja, koji Busbeque navodi, vidi se da je nekošnje naricanje bilo jednako današnjemu[2]: glavni mu je oblik

[1] O vješanju kose što Busbek govori, potvrdjuje Gerlach, koji pripovieda da je u jednom bugarskom selu vidio ovo: ein Grab mit einem Zaun umgeben, zu dem Haupte steckte ein Pfall und an demselbeu *Weiberhaar* und ein Crantz von Bluhmen, dass es muss ein Jungfer gewesen sein" (521).

[2] Nije li se mislilo zabraniti naricanje, kada bi u šibeničkom saboru g. 1602 ustanovljeno: dum cadavera ad ecclesiam deferuntur, a mulieribus non associentur sub excommunicationis poena (Illyr. sacr. IV. 487)?

O *naricanju* i još drugim stvarima kod pogreba ima takodjer u putopisu Gerlachovu (Tagebuch, Frankfurt 1674, putovanje tiče se vremena cara Maximilijana i Rudolfa II 1573, 1578) ova kratka bilješčica: Oluja i grom pobi dan prije njegova dolaska do Palanke (na putu u Smederevo) osmero ljudi. On ih vidje sutra dan „Lagen dorten auf einem grünen Platz ein Weib mit 2 Kindern, eine mit 2 Töchtern und einem Sohn alle in ihrer Kleidung wie sie zu gehen pflegen mit ihren ausgenäheten Hembdern, Schleyern und halb fliegenden Haaren. Und waren ihnen die Köpfe mit Blumen und wohlriechenden Kräutern bestecket. Umb sie herumb sassen viel servische Weiber, beklagten und beweinten sie und *sungen ihre Klaglieder Rayhenweise ihrer 2 oder 3 ein Gesetzlein und wieder 2 oder 3 andere auch eines.* Darauff kamen etliche Weiber, schlugen an die Brust, raufften ihre Haar, zurissen ihnen die Wangen, dass das Blut von ihnen auf die Todten fiele, die sie auch küssten. Also thaten sie bey einem jeden insonderheit. Und wie sie nun eine Stunde 3 umb sie herumb gesessen, gesungen, geklaget und geweynet, hat man ihnen allen 2 Gräber gemachet, so weit dass in dem einen 3 in dem andern 4 nebeneinander auf der blossen Erden, jedoch in ihren Kleidern und mit weissen Tüchern bedeckt gelegen. Oben zu den Häuptern und unten bei den Füssen auch zu

red pitanja (sr. današnje primjere u Vuka I. 89—97, Kovčežić 98—117), što nije tako u ruskim „pričitanijama". One figure raznih životinja, kao jelena itd., o kojima Busbeque govori, napominju nam *stećke*, na kojima se upravo jelen često vidja (sr. Arkiv IV, snimke u prilogu). Što o Bugarima govori (Illyr. sacr. VIII. 247), tiče se ženske nošnje, koja ovdje na nas ne spada, kao i običaja *podavanja pogača*[1] putnicima. Pripomenuv o običajima pogrebnim, doda Busbeque jošte kratku bilješčicu o *otmici*, koja bi po njegovim riečma bila tada još obćenito u običaju: morem quosque esse in ea regione *audiebamus*, ut postquam inter maiores de nuptiis juvenis et puellae convenerat, *sponsi puellas raperent*, *neque enim decorum videri consentire in primos concubitus virginem.* Ja držim, da je ovdje osobito znamenit prvi dodatak, koji neće biti dodao Busbeque iz svoje glave (vel oratio indirecta to naznačuje) nego kao objašnjenje samoga naroda. I zbilja još se danas u narodu govori: „sin po griehu", „ni po griehu stare roditelje" itd. sr. Bogišićev Zbornik 207.

Busbeque putova g. 1564, a do malo za tim t. j. g. 1573 i 1578 Niemac Stefan Gerlach, kojega je dnevnik istom g. 1674 ugledao svjetlo. I u njegovu kazivanju ima za naš predmet nekoliko vrlo dragocjenih mjesta povrh onoga, što sam već malo prije naveo. Tiče se *pjevanja narodnih pjesama kod Bugara.* Na praznik sv. Petra i Pavla nadje se Gerlach u njekojem selu „Guritzeseme" te prisustvova službi božjoj, koju je služio pop s djakonom, po pravoslavnom obredu. Niemcu protestantu bijaše to novo te zato opisuje službu dosta potanko. Crkvica bijaše malena, tako da je većina naroda stajala na polju, okolo crkve, čak po klupama sjedjela te više razgovarala nego li po protestantskim strogim pojmovima pobožnosti

---

beiden Seiten waren Bretter aufgerichtet, und obenauff wieder mit Brettern zugedeckt, dass sie also in einer Druchen oder Kasten lagen. Ein jedes hatte unter dem Haupt einen grünen Rasen. Nachdeme sie nun eingelegt aber noch nicht bedecket waren, goss der Priester einem jeden rothen Wein auff die Brust und warff nach den vier Theilen der Welt Erden auf sie. Ich fragte nach der Ursache dessen aber bekam kein andere Antwort als: *Es sey bey ihnen der Brauch also.* (528)

[1] Bugarske *pogače* valja da su putnicima osobito ugadjale, jer se ih Gerlach čak na dva miesta svoga dnevnika opominje, na str. 514 kad je bio kod mjesta „Semisze" (Zemište? na Kiepertovoj karti „Semizde" na jugoistoku od Plodiva), i opet na sjeveru od Balkana kod mjesta „Zaribrod" (Caribrod): Zaribrod ein bulg. Dorf, das man nit siehet, allein die Christen kommen herfür und bringen nach ihrer Gewohnheit in der Bulgarey *Bogatschen*, Erdbeer, Käss, Milch, Butter und anders zu kauff. (522)

pokazivala. Kada se služba svršila, poče narod „die Zech“ t. j. jesti i piti; ako je vjerovati Gerlachu, neki čak u crkvi, drugi dakako okolo crkve. I popa nadariše te mu dadoše čak na put nekoliko hljebova. A poslije dolazi ovo: „Nach dem Essen haben die Jungfern in einem Reyhen getanzet und Chorweise gesungen, je 2 und 2 miteinander, die für und für in einem Ring herumbgegangen, und das sollen sie einen ganzen halben Tag treiben (523 do 524). Ovo je svima poznato kolo ili bugarski „choro“, bez kojega ni danas neprolazi nijedan crkvenonarodni praznik.

Nekoliko dana iza toga t. j. upravo na prvoga julija imadjaše Gerlach iznovice priliku slušati bugarske narodne pjesme druge vrste, u gradu Nišu. Auf den *Abend* des 1 Juli oder Heumonats, dann diesen Tag blieben wir noch hier und rasteten etwas aus, *kamen viel Bulgaren von der End aus dem Felde herein und sungen ihre gewöhnliche Rayhen Lieder* (524). Dakle, kada se nakon duga i znojna dana srpanjske vrućine marljivi Bugari vratiše s polja, sa žetve, u varoš, zasladiše si večernje odmaranje pjevanjem pjesama u „choro“ t. j. u kolu.

§. 41. U šestnaestom i sedamnaestom stoljeću, u turskim ratovima, izidje junačtvo Hrvata i Srba daleko po svietu na glas. Kad bi ih god sudbina razgonila, svuda je dakako narodna pjesma pratila naše hrabre bojnike. Historik prošloga stoljeća Raić pripovieda po kronici Brankovićevoj jedan dosta okrutan način, kako su Pavao Knez (Kinizsi) i Bátory g. 1485 proslavili pobjedu nad Turcima u Erdelju. Na mrtvim trupovima sjedeći počeše piti i veseliti se „и воставше начаша воинственно *хоро играти припѣвающе различныя юначкия пѣсни*“ (kn. X. gl. III §. 8). Tada Pavao „въ скакательное играние понудивъ себе“ spopade zubima jednu mrtvu neprijateljsku trupinu te dugo igraše držeći je zubima. Ja ne bih odveć žalio, da mi tko dokaže, da se ovaj grozni prizor velike surovosti ne proteže na Hrvate i Srbe, već na koga god drugoga, n. pr. na „braću“ Magjare. Ali da je glas srpskih gusala i srpskih pjevača pod konac XVI i u XVII stoljeću dopirao čak do Poljske, tomu ima izravnih svjedočanstva u poljskoj literaturi onoga vremena. Pjesnik Miaskowski (1549 — 1622) pominje „serbskie skrzypki“, a u knjižici već poznatoj „Swiatowa Roskosz“ (izdanoj g. 1606 od Hieronima Morstina) govori „gospodja Muzika“:

Drudzy zaś co to lata na żołdziech trawili,
trąb luż y bębnow syci: kozła polubili:

Przy nim *Serbin żałośny długi smyczek wlecze*,
łeb skrzywiwszy po połciu a Rywułę siecze,
graiąc im starodubskie *dumy*, *iak przed laty*
Turkow bili Polacy y mężne Horwaty.

Najposlije zlobni slučaj htjede, da je Hrvat Jurko Križanić Javkanica u 17 stoljeću čak iz Sibirije pripoviedao narodu ruskomu o običajima svoje domovine (sr. Biografiju Bezsonova sv. 2 str. 7): apud Croatos et Serbos adhuc nobis pueris viguit aliqua istius romanae consuetudinis imitatio. Vidi enim convivio assidentes nobiles ac militares viros et post terga ipsorum stantes *milites qui canebant praedictas maiorum laudes. Omnia autem illa cantica continent laudes Marci Cralevitii, Novaci Debeliaci, Milossi Cobilitii et aliorum quorundam heroum.* U svojoj sveslovinskoj gramatici zabilježio nam je Križanić još i dva stiha, kojih se opominjaše:

„Još nauče besiditi dobri Marko Kraljeviću"

i „A na to mu odgovori Radisave Siverinče", odakle dobijamo neku malu predstavu čak o spoljašnoj formi onieh „maiorum laudes", koje je on pamtio iz svoga djetinstva, iz Hrvatske „oko Kupe rieke, u okolici gradova Dubovca, Ozlja i Ribnika." Znamenito je, što i ovdje u drugom stihu dolazi Radisav Siverinac, čime se ponešto potvrdjuje moja gori izrečena slutnja, da se pod oviem Radoslavom ili Radisavom Siverincem razumieva onaj Kuripešićev „herzog Pavlovitz von Radasel genannt".

§. 42. Možemo se nadati, da će s vremenom još više takovih sitnica izići na javu, kada se stane bolje tražiti, a lako može biti, da je već i sada južnoslovinskim historicima gdje koje mjesto u glavi, na koje ja do sele nenaidjoh. Ja ću biti rad svakomu novomu dodatku ili popunjenju, a ovdje ću još dodati, da sam svratio bio pažnju takodjer na južnoslovinske, dalmatinsko-dubrovačke i bosanske propoviedi, ali moje potraživanje neurodi plodom. Dakako meni su tek nekoje takve knjige bile pri ruci. Dajem što sam našao u jednoj jeditoj, u propoviedima Fra Stiepana Jajčanina, koje izidjoše g. 1708 u Mletcima, pod naslovom: „Fala ot sveti, alliti govorenia ot svetkovina zabiliženi priko godišća" (bosančicom stampano). Ondje se čita na str. 146—147: „Na svakom sobetu i na časti i na pirovih ima se golema triznost imati i obslužiti, za što na komu su sobetu *igre i pisne nepoštene*, ondi je djavao svojimi vojnici *koji kolo vode* . . . Tako i sada kako sidu pit, *uput pisne i ostale opačine* . . ." To je sve, što mogoh naći o pjesmama, ali nekoliko drugih bilješčica neće biti suvišno izvaditi, pošto take

knjige riedki čitaju.[1] Slavni propoviednik dubrovački Ardelio della Bella dozvoljavaše si u svojim propoviedima po kad i kad apostrofe na svoje slušatelje, ali o pjesmama ne nadjoh spomena; samo općenito žali se na Dubrovčane, da se ljube kititi (za zrcalom se veći dio od jutra svitovati, pristaje li njima ona haljina, oni cvitak, oni rudeš, ona kruna 158), sastajati se i na pusto govoriti (izpitivati što se po gradu, što na dvoru, što po kućam se čini i govori: ere njima nije za dosta polovicu od dnevi stratiti u skupštinam, u *posidama*, potribno je i noći veći dio za posle toliko težke opraviti, itd.), osobito u „posidama" mnogo vremena tratiti, što se dakako poglavito proteže na gospodje (do istine ovo je bilo rečeno za onu

[1] Evo što ima o nabožnom životu Bošnjaka onoga vremena!

Na str. 31 govori se o zaštitnicima Bosne: „Iliju proroka prvoga, drugoga svetoga Jurja, trećega Vida svetoga, četvrtoga Franceška svetoga . . . Franceško . . Bosnu i Ercegovinu na viru obrati po svojim redovnicima . . . (Sv. Vidu klanjaju se) osobito u kraljevstvu bosanskomu ne samo kod krstjana ali isti šizmatici i odmetnici od vire katoličanske, i ne samo oni ali isti Turci poštenje nose mu i ne posluju na dan njegov i zovu Vidov dan" 31. O Iliji proroku: ne samo da se slavi u kraljevstvu bosanskomu . . . boje ga se isti nevirnici i poštenje mu nose, kao u Bosni Turci na njegovu svetkevinu ne smiju ni za kakav posao prionuti, bojeći se ognja s nebesa kako se često dogadja i zovu ga „*Ognjenim Ilijom*" 42. O sv. Nikoli: „Nije potribe govoriti, svakomu je očito, da isti Turci znaju i zovu Nikolj dan, Grci šizmatici i oni ga slave . . sveti Nikola ne samo zaziva se u bolesti i potrebah svitovnjih, kako no čine naši Vlasi šizmatici, kada se dižu na put i uzmu tojagu, onda reku: pomozi sveti Nikola putniče . ." 108. Protiv ljudi svoga vremena ovako govori propovjednik: „U sadanje vrieme scienjena (je) crkva kano jedna štala, a osobito od ženskih glava, trgovci scienu za trgovišće, mladići za skup gdi se kupe činiti budalaštine . . niki besidi, niki se smije, niki govori o trgovini, niki gleda malo pošteno na ženske glave, niki sidi kano u krčmi, niki okrenuo ledja k oltaru . ." 144. A medju zlim običajima navodi: „Mnogi krstjani ali idu k vračom ali odjam ali cigankam kano da nije boga u puku krstjanskomu" 260.

Refleksije o tadašnjem vremenu Bosne: „Pak vidimo očima u vrieme naše u kraljestvu bosanskomu nevoljnomu, koliko je godina da su ga izgubili i stoje u rukah neprijatelja svojih. Ako je tko od gospode stare, sada pasu stado ali kopa zemlju. Od crkava i svetih mista učinjene konjušnice. Ovoga rata opali se niko dvadeset crkvi i manastira, u koje sam ja misu govorio i propovidao" 142.

„Prominuje se svaki dan a mi priprosti virujemo da ide na bolje a ono sve gore. Gdi su bili gradovi sada su pustinje, selimo iz jedne zemlje u drugu scinećí bolje naći i zla se napatimo, ondi nas nestane. Kako vidismo oviziju vojska raspa i pomora od onih koji uskočiše uzdajući se da će ih ona zemlja sahraniti i opet ih Turci dovodiše iz Kotara, iz Cetine, iz priko Save. Pomri toliko hiljada ljudi" 169.

drugu, koja bi imala gledati rutine od svoje kuće a ne druzih privraćati po *posidima* 171, žene su stale saranjene, a ne kao sada noć i dan po *posidima* 189). Ali taj propovjednik ne imadjaše pred sobom prostoga naroda, kao više pomenuti fratar Margetić, nego plemenitu čeljad dubrovačku (na jednom mjestu orator upotrebljuje ovaku figuru: „kako pijanci? polako oče, ako nami govoriš, spomeni se, da pripovidaš božju rič triznoj čeljadi a ne skupu od sebara. Znam, kaže orator, da govorim prid plemenitom čeljadim. 166), koja govoraše: „tako se u Franci čini, tako u Napuli, tako u Rimu, tako je mletaška običaj" 186, kojoj se hoćaše „lipi prami, lipe vlasulje, zlatne maharamice, obilne gosbe, služba, kako no je sadanja običaj" 26, čak ženama, kojima „muž obuva crevlje sada a ne opanke", pohtjede se kruna, hoće se kordućiće, i da ide djevojka prid tobom ako se može" ibid. U takovu[1] situaciju ne pristajaše dakako narodna pjesma. Nasuprotiv slavonski satirik iz prošloga stoljeća Antun Relković, koji se bavio žigosanjem grieha prostonarodnoga života, ne prećuta narodnieh pjesama, naročito o Kraljeviću Marku evo što piše:

Ali nije u kolu pivati
Kraljevića ko svetca slaviti,
koji nije zaslužio slave,
zalud ljudi što se o njem bave.
— — — — — — —
Velik bio i jak jogunica,
načinio dosta udovica,
al i njega izpod Nikopolja
baš u boju crna krvca pol'ja.

[1] Možda ću gdje komu ugoditi, izvadiv iz Dellabellinih propoviedi ovaj liepi epilog na Dubrovnik: Dubrovniče, kruno od slobode ti si sam steko medju tolicim gradovim od Dalmacije, ali za što reci mi? Ja bo sebi ne mogu pravi i očiti uzrok od tega ugonetati bez tebe. Mogu samo reći, da od kada si viru svitu Isukrstovu zapoznao i primio, od tada ju čistu uzdržiš i po *turskoj lakomoj zemlji* zamiritim načinom raspružaš. *Di bi mogli oni bidni krstjani po Albaniji, Bosni i Serviji rastrkani mirno boga štovati i njegove svete, da ti s jasprom ne tažiš Turski gniev* i po tomu putu ne lako činiš njima način od bogočašćenja. Gorušte poznajem tvoje srce prema bogu, vidim lipotu tvoji' crkava, vidim veličnost i pomstvo crkovni' pjenja, vidim poštenje koje nosiš božjim namisnicim, tvoja almuštva, ljubav prema ubogim. Ovo su, ovo dila, smijem reći, koja su ti dostojala lipi dar koji uživaš. Ako ti stoji na srcu, ako ga želiš ne izgubiti,

Ondi mu je i šarac ostao,
kojega je vinom napajao,
te za to ga vrlo ljudi štuju
i dan danas od njega pivaju.
Na toliko da je veće došlo
u običaj i na svit izišlo
pivat pisme koje ne valjadu,
ali dobre niki stid imadu.
Jer divojak nije stid pivati
kada počmu u kolu igrati:
oh, u Marka kraljevića sina
dobar konjic u potaji ima. (Satir, izd. treće, Osik 1822, 38—39).

Daleko bi promašio, tko bi iz ove korbe narodnog običaja izvodio, da je Relković bezuvjetno osudjivao narodnu poeziju. On nije dakako još̌te umio ocieniti njene vriednosti, ali koja bi pjesma svojim moralom pristajala uz njegova načela, protiv takove, da se i na dalje pjeva, ne bi ni on prigovarao. To se najbolje vidi odatle, što je i sam uvrstio u svoga satira liepu narodnu pjesmu, kako braća Jakšići kušaju svoje ljube. On kaže, da je to „pisma koja se i danas uz tamburu piva". Porediv tekst Relkovićev s Vukovim (u II knjizi br. 100), osvjedočujemo se, da je Relković dobro upamtio narodnu pjesmu te je vjerno naštampao. Ako je ova pjesma stojala već u prvom izdanju Relkovićeva Satira, koji po svjedočanstvu Kukuljevićeve bibliografije izidje g. 1761 u Drezdenu, tada je Relković pretekao Fortisa te zauzima odmah prvo mjesto poslije Kačića, o čemu bit će niže rieč.

Dva njemačka prirodoznanca prošloga stoljeća, Piller i Mitterpacher, putovaše u požešku županiju radi svojih naučnih svrha, o čemu svjedoči knjiga koju izdaše g. 1783 u Budimu pod naslovom: „Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam". Kake trave i kukce oni tamo nadjoše, to već davno znadu naši današnji prirodnjaci niti se to mene tiče; ja ću tek spomenuti, da osim toga govore na str. 74 o slavonskom gostoljublju te hvale slavonsku cievaru, na str. 81 o ručnom djelu slavonskoga naroda, na str. 117 ss. o zadružnom životu, a na str. 130 kažu bar u kratko o narodnim pjesmama

---

nasliduj uzdržati se u viri, budi bogu harna i virna, diluj pravdu za svakim budi svegjer milostiva prema ubozim. Dokle budeš ti tako uzdržati se prema bogu, dotle će bog biti tvoja obrana i braniće slobodnos tvoje krune. Što ti od srca želim (132).

ovo: Res veterum suorum regum ducumque praeclare gestas canere amant easque carminis et rhytmi legibus implicatas habent.

§. 43. Hrvatska poezija u Dalmaciji i u Dubrovniku ne bi, istina, izazvana narodnim pjesničtvom, koliko se god o zidine dalmatinskih gradova odbijao glas narodne pjesme sa bližnjih i dalnjih sela, u kojima življaše prosti, čisti, latinskim elementima ne pomiešani narod. Glas narodne pjesme ne dopiraše samo do zidina gradskih nego i u gradovima bijaše sve to češće slušan: kao tiha voda podjedaše elemenat „slovinski", to će reći hrvatski i srpski, staru baštinu latinsku, koja na posljedak moradijaše kapitulirati ali pod pristojnim uvjetima. Ona pitomost i blagost u životu i običajima, kojom Dalmacija prošlih stoljeća nadilažaše sav ostali slovinski jug, plod je stare latinske civilisacije nekošnjih slobodnih gradova dalmatinskih. Tradicije rimsko-italijanske u tim gradovima i ona uska sveza, koja ih spajaše s duhovnim životom preko mora, dadoše kvasac, a narod sa svojim jezikom dade múku te iz obojega posta onaj ne svakidanji kruh, koji zovemo dalmatinsko-dubrovačkom poezijom. Da su ideali ove poezije bili sasma što drugo, nego li imitacija narodnog pjesničtva, bilo u sadržaju bilo u formi, to je nama danas ponešto već poznato a ponešto se istom istražuje. Ali istom najnovijemu vremenu ima se zahvaliti, što je dokazalo i još dokazuje, da su mnogi dalmatinsko-dubrovački pjesnici ne samo poznavali, nego donekle i uvažavali narodnu poeziju. Ili zar nije liepo svjedočanstvo uvažavanja narodne poezije, što se već medju pjesmama prvih dubrovačkih lirika, Šiška Menčetića i Gjore Držića, nadje nekoliko komada budi upravo narodnieh budi bar na narodnu kao očita imitacija spjevanih pjesama. One su naštampane u mojem izdanju njihovieh pjesama, Stari pisci II. 505—512 te zaslužuju, da se na njih svrati osobita pažnja. Nijedan slovinski narod nema danas više iz tako davna vremena nesumnjivih primjera obrednih pjesama, kao što su ovi komadi iz 15 vieka, u kojima se sačuvaše, po mojem mišljenju, primjeri *svatovskih* pjesama. I kolikom starinom dišu te pjesmice! Ja sam n. pr. onoj pod br. 8 poredio u Archivu za slov. filologiju (Archiv für slav. Philologie I. 306) nekoliko jednakih iz današnjega doba, te dokazao, kako se spominjani ondje „Dunaj" odziva svuda po slovinskom narodnom pjesničtvu. Početak one pod br. 4: „Izrasla je vita jela na brieg Dunaja" napominje ne samo jednu današnju istarsku pjesmu (sr. Archiv I. 319), već i razne južnoruske pjesme (ib. 318). Kolikom se krasotom i podjedno znamenitošću ne odlikuje ona broj 3, gdje

djevojka zove *oblak* u pomoć protiv *sunca*, da je zastre dok će „hrabru“ vienac sviti, ali *sunce* uzima *vihra*, da svlada oblak te ružu popali, ipak djevojka bijaše jača. Ja nijesam osobit prijatelj mitologisanja pomoću narodnih pjesama, i opet preporučio bih ovu pjesmicu onima, koji se tim istraživanjem bave. Jednom rieči ove pjesmice pravi su biser u historiji slovinske narodne poezije te smo puno zahvalni Šišku ili Gjori, što nam ih je sačuvao. Vidi se, kako ni oni u svoje rano doba ne mogoše odoljeti čistoj krasoti narodne poezije, makar im pravila tadašnje lirike ne dozvoljavahu predugo se baviti oko ovakih samoniklih cvjetića. Ali nama je već i to dosta, što vidimo da su oba najranija dubrovačka lirika ne samo poznavali nego čak i obazirali se na narodnu liriku, što su nalazili da je vriedno i dostojno, uplesti nekoliko narodnih lirskih pjesama u onu neprirodnu patologiju čovječjega srca, koja se tada zvaše pjevanjem o ljubavi.

§. 44. Pjesnike, kojih predmetom ne bijaše ljubav, zanimaše druga vrst narodnoga pjesničtva: primjer tomu imamo u Petra Hektorovića Hvaranina (1487—1572). On spjeva po pravilima italijanskih egloghe pescatorie svoje idilske obraze „Ribanje“ te i opet ne samo ne prezre prilike, da u kitu razgovora ribarskih uplete nekoliko narodnih pjesama, nego u jednoj prozom pisanoj poslanici ostavi još vrlo važno svjedočanstvo o tome, kako se u njegovo doba mislilo o narodnim pjesmama. Kako je ono odveć znamenito u historiji južnoslovinskih, naročito hrvatsko-srpskih, narodnih pjesama, da ga u cielom saopćim: „A za što imam sumnju ne malu, piše prijatelju Mikši Pelegrinoviću g. 1550, da ti će u onomu ribarskomu prigovaranju jedna stran biti neugodna, dokle joj uzrok ne poznaš, *a to jere si može biti i od drugih slišal bugaršćice one, koje su moji ribari bugarili i onu istu pisan, koju obadva zajedno pripivaše*, a mni mi se da mi ćeš reći u sebi „„za što nisi sam od tvoga uma koje godi bugaršćine i pisan izmislio i složio, *nego si pošal one stvari ke i druzi umiju povidati*“ — za to ti dam znati, da sam ja veliku pomnju stavil ispisati vrsnomu vitezu onomu (ovdje misli Brtučevića, kojemu je Ribanje posvećeno) i dati na znanje sve ribanje moje i vas put moj pravom istinom onako kakov je bio, ne priloživ jednu rič najmanju, jer se inako nije pristojalo ni onomu komu pisah, ni meni koji sam pisal, budući mi draga bila vazda istina u svemu i toliko veće *za što kto godi bi čteći poznal da su riči novo složene i izmišljene*, mogal bi po tom verovati i držati, da je i sve ostalo ono s lažom složeno i izmišljeno. Za tim jošte

vim da zna tvoja milost, kakono Latini drže pravo i dostojno historiju za rič istinu, jere joj stavljeno jest ime od one riči, koja se zove histor, ča znamenuje vidinje ali poznanje, a to zač nitkor ne piše tej stvari nego tko ih je vidio i poznao. *Tako ti i mi i sve strane našega jezika*, koji se meu svimi ostalimi na svitu najveći broji i nahodi, *drže i scine bugaršćice za stvari istine, brez sumnje svake, a ne za lažne kako su pripovisti nike i pisni* mnoge. Za to ovo budi odgovor moj i tebi *i svim inim, koji sam sa svom moćju kako sam umil najbolje ispisal sve ono, ča je Paskoje i Nikola bugaril i spival. Koje stvari ali su se oni od drugih naučili ali drugi od njih*, toj meni ništore ni daje ni odnosi, i ako ćeš da ti povim ono, ča se meni mni, *dim ti, da je veće prilično k istini da su se oni od drugih naučili*, nego drugi od njih, a to jere su oni ribari i ljudi od mora, koji brodeći se nigda s ovim a nigda s onim *ništo su od ovoga a ništo od onoga slišali i s pomnjom slišajući naučili*". Hektorović se dakle ispričava prijatelju Pelegrinoviću, za što je upleo u svoje stihove još i narodne pjesme, a to ne što bi se bojao, da će one pjesme tko god prezirati kao vulgarne, već što se može činiti prijateljima suvišno pripoviedati stvari i onako mnogima poznate. Dakle ljudi kakav bijaše Hektorović i Pelegrinović, ljudi obrazovani, književnici i pjesnici, u tadašnjoj Dalmaciji, u Dubrovniku, po otocima, poznavahu dobro narodnu poeziju, naročito epske pjesme, samo misao, da pjesnik treba da iznosi na vidjelo svoje djelo a ne take opće poznate stvari narodne, ne dopuštaše, van u riedkim, vanrednim slučajevima, da bi se u svojim pjesničkim djelima obazirali na poeziju naroda. Da je tadašnja publika, a to bijahu maleni krugovi prijatelja po nekim gradovima, umjela sigurno pogoditi što je narodno što li nije, svjedoče i opet rieči Hektorovićeve, koji kaže, da već i za to ne bi smio pravih narodnih pjesama zamieniti svojim izmšiljenim komposicijama, što bi se brzo poznalo, da ono nisu narodne pjesme nego njegove „riči novo složene i izmisljene". Po općenitom dakle mišljenju onoga vremena mogu i smiju se stvari takve kao narodne pjesme znati, ali nema razloga drugima ih saopćivati, koji ih takodjer znadu. Što Hektorović postupi protiv pravila, ne učini istina za to, što bi on već tada onako sudio o značenju narodnih pjesama, kako se danas o njima misli, nego za to što je htio da Brtučeviću sve po istini ispripovjedi kako bi njegovo ribanje. Mi smo dakle na posljedak samo njegovoj slučajnoj dispoziciji k istini zahvalni, što su one dvie-tri narodne pjesme našle mjesta medju njegoviem proizvodima.

Ipak nije samo to. Hektorović imaše jednako „svima stranama našega jezika“ veliko poštovanje spram *bugaršćica*. On je sasma iz duše naroda svoga izrekao one znamenite rieči, da su *bugaršćice*, kao i historija, *stvari istinite*. Ali još je koje što drugo u toj poslanici spomena vriedno. Hektorović razlikuje „bugaršćice“ od „pisni“, razlikuje „bugariti“ od „pripievati“. Prvim imenom zovu se kod njega kao kod svih potonjih dalmatinsko-dubrovačkih pjesnika pjesme junačke ozbiljna sadržaja; šaljive pjesme, za tim lirske ili ženske pjesme nose općenito ime „pisni“. „Bugaršćice“ ne pjevaju se, sudeći po njegovu razlikovanju, nikada u dva glasa i i pripievajući, već ih „bugari“ vazda pojedinac, a kad ih je više, tada se izmjenjuju, pjevajući redom svatko po jednu bugaršćicu. „Pisni“ naprotiv pjevaju se i u dva glasa ili na odpjev. Po mojem mišljenju proteže se na tu razliku pjevanja još i onaj znameniti dodatak u tekstu Ribanja, gdje ribari jedan drugomu kažu: recimo po jednu bugaršćicu .. da *srpskim načinom .. kako meu družinom vazda smo činili*. To će reći po mojemu, da su ovakov način bugarenja Hektorovićevi ribari isto kao i same bugaršćice naučili od Srba, to jest, od ljudi s kopna, iz nutarnjih zemalja. I zbilja, u jednoj se bugaršćici pjeva o Kraljeviću Marku i bratu mu Andriji, a drugoj je situacija u Bosni. Već Hektoroviću, kojemu nije bilo pod rukom toliko junačkih pjesama kao nama danas, pokaza se priličnijim istini, da su njegov Paskoje i Nikola te bugaršćice naučili od drugih. Tako i jest. U njihovim ustima dobiše one tek nešto izmienjeni oblik jezika, bivši dotjerane koliko se dalo na narječje njihova kraja, čakavsko. Primjera takova dotjerivanja iz jednoga narječja na drugo ima mnogo, ali se ponajviše na pojedinim riečima ili oblicima još vide tragovi izvornog jezika.

U pjesnika Gjurgja Barakovića Zadranina (1547—1628) dolazi opet jedna narodna pjesma, u knjizi „Vila Slovinska“. Ne može se za sigurno reći, da nije ovdje pjesma nekoliko preinačena, možda s malim promjenama dotjerana prema situaciji „Vile Slovinske“, ali daleko ne odstupa od čiste narodne. Za historiju narodne poezije i ova je pjesma dragocjeni prilog, ona se po svojim obilježjima posvema podudara s Hektorovićevim bugaršćicama. Sadržaj je pjesme ozbiljan, tragičan, mjerilo kao i ondje, nazvanje isto: rieči bugaršćica i bugariti i tu se povraćaju, a bugari jedinac, ostali slušaju te — plaču. Baraković meće pjesmu u usta *vlahu* t. j. seljaku s dalmatinskoga kopna, koji se i sam hvali da je rodom iz Ostrvice, a pjesmu, kaže, da je slušao „bugariti“ mladoljetno čeljade, koje

Bugarskicu peti sede.
okom sopre ki ga sliše
ta' problìdi ta' uzdiše
svimi 'z očiju riku 'zvede.

§. 45. Svima vrstnijim pjesnicima dubrovačkim bijahu dobro poznate narodne pjesme, nada sve Gundulìću i Palmotiću. Istina, ovo poznavanje obično je skrovno, zaklonjeno njihovim poletanjem za tudjim idealima, ipak će potanka analiza njihovieh poezija odkriti mnogo narodnih sastavina u njihovim komposicijama. Ja ne mislim samo onake sitnice, koje ne izbjegoše pažnji već Appendina, kada veli: „Hanno tuttavia i Ragusei seguiti i vicini popoli nella purità della lingua adottando le loro espressioni ed alcuni epiteti perpetui, come per esempio *bieli dvor, rujno vino, sinje more, žarko sunce*“, (II. 258) — prem da bi već i to bio vrlo zahvalan predmet posebna iztraživanja — nego upravo iz cielih pjesama ili pojedinih mjesta odsieva narodna poezija. Na priliku medju lirskimi pjesmama Dinka Ranjine nalaze se četiri pod naslovom: „pjesni od kola“ (br. 335—338), koje se već mjerilom od svih ostalih razl kuju — razmjer im je isti kao u pjesmi br. 2 i 3 medju onim sprieda navedenim iz rukopisa od g. 1508 t. j. stih od 14 slogova, koji se dieli na dvie polovice: jedna sa 8, druga sa 6 slogova — ali i osim toga, u mnogome pokazuju, da su naročita imitacija narodnih pjesama. Evo već kako prva odpočinje: Ah djevojko dušo moja itd.! ili: Idućˊ gorom u prošetu ja djevica mlada, ili pominjanje Dunaja: ckleni, bistri *tih Dunaju!* ili izrazi: moma mlada, hrabro, dika — sve su to očiti dokazi, da je D. Ranjina, skladajućˊ ove pjesni[1] „od kola“, imao u pameti narodne pjesme, ako i odstupaše navlaš od njih u koječemu. I onoj pjesmici, koju pjevaju Maruša i Milica u Nalješkovićevoj komediji petoj (sr. Stari pisci V. 241), ja bih rekao, da ako možda i nije čisto narodna, opet je sastavljena prema

[1] Neću da propustim još i ovaj primjer, koji donekle ovamo spada. Medju pjesmama Hanibala Lucića (Stari pisci VI. 213) dolazi jedna s naslovom: „od kola“ — u sadržaju i riečima pjesme nema istina ništa narodna, ali joj je razmjer narodan t. j. stih od petnaest slogova, koji se dieli u dvie polovice, prva sa 8, druga sa 7 slogova. Ovakav je razmjer u narodnoj pjesmi pod br. 7 u II knjizi Starih pisaca, na str. 509 (samo na početku) i u mnogim pjesmama zbornika Miklošićeva. Ja dakle izvodim iz naslova „od kola“ — u sadržini nema ništa što bi opravdavalo taj naslov — da je Hanibal Lucić htio time označiti metar svoje pjesme, kao da je rekao: ovu sam pjesmu spjevao u razmjeru narodnih pjesama, koje se pjevaju uz kolo. Dakle i opet dokaz, da ni H. Lucić nije bio nastran od narodnog pjesničtva.

nakoj narodnoj. A tko bi smio posumnjati, da je Marin Držić oro poznavao narodnu poeziju svojega zavičaja, pošto njegove medije kipe narodnim životom. Suviše imamo još dokaz tomu u ıom odlomku četvrte komedije (Stari pisci VII. 144):

Hrabar mladi kupus sadi
djevojka mu ručak nosi.
Djevojčicu hrabar prosi:
daj to dievo, zdravo t' živo.
Ona veli: i ne želi
što t' ne more, hrabro biti. Sr. još ib. na str. 227.

§. 46. U Gundulićevu „Osmanu" ima nekoliko razgovietnih tragova, da su i tomu slavnomu prvaku poznate bile ne samo narodne pjesme u opće, već upravo srpske junačke pjesme. Ne toliko po vlastitoj poetskoj slobodi, koliko držeć se tadašnjega historijskoga vjerovanja pripovieda u knj. III kit. 15—27, da je Orfeo bio prvi koji poče skladati „bugarkinje" — Orfeo bješe dakako Bugarin po tadašnjemu mišljenju — te taj svoj prirodni dar ostavi

„slovinskomu svom jeziku,
djela od slave da u slavi
bugare se u njih viku".

Dalje Gundulić izbraja, o čemu pjevaju srpske narodne pjesme: o Lesandru Srbljaninu, o Stjepanu, Uro'u i ostalim „carevima od nemanjske kuće", o Obiliću, Svilojeviću i Marku Kraljeviću, o kralju Laušu, Dubrovniku, vojvodi Janku, kralju Matijašu, Gjurgju Skenderbegu itd. Nema sumnje, da je ovdje pjesnik poetskom licencijom koje što pridomislio iz svoga, naročito ono o Lesandru Srbljaninu; ali mene neće nitko tako lako uputiti da vjerujem da nije poznavao junačkih pjesama pjesnik, koji ovo pisa:

U njih žive slava obilna,
ku Kobilić steče mudri,
kad handžarom cara silna
na Kosovu smrtno udri.
Prosvietlit se j' u njih hajo,
kud god svietli sunce žarko,
Svilojević još Mihajo
i Kraljević junak Marko.

Još dolazi spomen o bugaršćicama u knj. VIII kit. 76—87, četiri mlada seljaka na „sjediljkama" bugare, i opet zasebice j za drugiem. I ovdje je sadržina bugaršćica, ako i fiktivna, ali izmišljena, da se može vjerovati da je pjesnik zbilja poz

mnogo narodnih pjesama. O igranju kola i drugim narodnim običajima govori se dakako vrlo često ne samo u Gundulića nego i kod drugih onodobnih pjesnika. Tko neće n. p. u Gundulićevoj „Dubravki“ ovo mjesto smatrati imitacijom narodnih pjesama:

Igraj kolo, skočmo bolje,
svak se kaži dobre volje,
na pir, na pir hod' svak hrlo,
spravi trbuh, čisti grlo,
da se ije, da se pije,
Heja Lero Dolerije itd.,

s kojom se može sravniti ova Gjorgjićeva, isto tako na narodnu držana:

Babko u bieloj pocielici
vodi kolo po ulici,
u tom kolu Anka bosa
i š njom Kate kukonosa itd. (Piesni razlike, 345).

§. 47. Nježni Gjon Palmotić osta sve do sada nekako u nazadku u historiji literature; kada izidju sva njegova djela u akademičkom izdanju, biće lakše ocieniti tog simpatičnog pjesnika. Da je Palmotić poznavao narodno pjesničtvo, to se vidi iz jezika, koji u njegovim poezijam izidje znamenito očišćen te iz mjestnog dubrovačkog s italijanskim skladom dotjeran na narodni, bosanski način. O tome govori već njegov biograf Gradić, meni ostaje samo dodati, da je pjesnik za cielo ponajviše iz narodnih pjesama crpao onu pravilnost i narodnost svoje dikcije. Za potvrdu mogu se pozvati na njegovu pjesmu: „Glasovi i hvale“ (u 2. svesci Dubrovnika 44 do 57), gdje se uza slavne ljude dubrovačkog lokalnog patriotizma, koji je svoje oduševljenje crpao iz dukljanske Kronike, pominju većinom junaci srpskih narodnih pjesama, kao: car Stjepan (Dušan), Lazar, Miloš Kobilić, Gjuragj Skenderbeg, Sekula, Mihajl Svilojević, Despot Vuk, Vojevoda Janko (Sibinjanin). O tim junacima mogaše istina Palmotić koje što saznati iz knjiga, ali da je glavnim njegovim izvorom bilo narodno pjesničtvo, dokazuju ove rieči:

Knez je Lazar za njim (t. j. carem Stjepanom) prvi,
Žalosno ga pjesne slove;
on je turskoj suproć krvi
kupio srbske vitezove.
Uza nj junak čina plaha
Kobilić je *Miloš* vriedni,

tvrde odluke jest, bez straha,
ne drže ga trudi niedni.
Za ukazat on Lazaru
kako čast se vjera ljubi
Život uze turskom caru,
svoj ne mareć da izgubi.

Ovo je sasma po sadržaju narodne pjesme pripoviedano. Ali ima još jedno zanimljivo svjedočanstvo, da je Palmotić neke junake zbilja samo iz narodnih pjesama poznavao. On zove Sekulu „sestričićem", u izdanju je čak rieč naštampana kao nomen proprium:

Ko Sekula Sestričića
da zabude ime slavno?

Što navede pjesnika, da Sekulu prozove „Sestričićem?" Narodna pjesma, koja pominjući o Sekuli uz Janka Sibinjanina (Hunjada) punim ga pravom zove „sestrićem" ili „nećakom" (sr. Vuk II. br. 85, 86; Petranović, Srp. pjesme 1867 br. 34, 35 i osobito br. 19 kod Miklošića, gdje upravo dolazi „sestričić" mjesto današnjega „sestrić"), a Palmotić znajući iz narodnih pjesama taj perpetuum epitheton Sekule shvati ga kao nomen proprium. Jer da on nije ništa znao o rodbinskoj svezi izmedju Sekule i Janka Hunjada, lako se razabire odatle, što o vojevodi Janku na po se govori, pošto je prije spomenuo „Sekula Sestričića" i „Mihajla Svilojevića" i „despota Vuka". Mislim, da mu je i Mihajlo Svilojević samo preko pjesama bio poznat, koji se u historiji zvao Szilágyi, te ga još naš vriedni Sime Ljubić nije zamietio, dok ga u svojoj historiji zove Silagovićem[1] (Ogledalo II. 56, 57, 59), a ja mislim da se neću ogriešiti o mane Palmotića, ako reknem, da Sime Ljubić

[1] O Svilojeviću kaže Palmotić:

I Mihalja Sviloevića
na sve trude srce spravno,

a i ona narodna pjesma u zborniku Miklošićevu br. 4 pominje njegovo sužanjstvo u Carigradu. Već je Miklošić istaknuo ovo podudaranje narodne pjesme s historijom, ja ću samo dodati, da je što ja znam najopširnije o sužanjstvu i smrti Svilojevića u Carigradu pripoviedao sredovječno magjarski historik Gjurgje Sriemac, Georgius Sirmiensis, sr. njegovu Epistola de perdicione regni Hungarorum, cap. VI: de Morte Zilagi quomodo vitam suam asperrime finivit (u izdanju G. Wenzela, Pest 1857, str. 13—17); sr. takodjer Fessler-Klein III. 24. Vriedno je opaziti, da srpski ljetopisi Svilojevića pišu ovako: Силагевикь (čit. Silagjević), Силоагевикь (čit. Silojagjević) i čak Свилаевикь (čit. Svilajević). Ovaj pošljednji oblik upravo vodi do „Svilojevića".

ipak bolje zna slovinsku historiju nego li je znao Gjon Palmotić! Nema dakle baš nikakve sumnje, da je naš Palmotić, kako bijaše lake pameti, znao množinu junačkih narodnih pjesama, a

quo semel est imbuta recens, servabit odorem
testa diu.

§. 48. Čak na skupljanje narodnieh pjesama dadoše se Dubrovčani već u 17 vieku, dakle u doba kada su na zapadu istom taki svietli umovi, kao Lajbnic, počeli misliti o takim stvarima. Te njihove brige dosta se sačuvalo, ali je do sele još malo izdano. Pošto je prvi Hilferding svratio svoju pažnju na onaj jediti zbornik, za koji se onda znalo u Dubrovniku te iz njega naštampao pjesmu o bitci na Kosovu (u knjizi Босна, Серóия и Герцеговина, Записки Имп. геогр. общ. XIII. Спб. 1859, str. 243—263), dodje ob istom rukopisu govoriti prof. Bogišić u „Dubrovniku", zabavniku narodne štionice dubrovačke za g. 1868, str. 279—292 a g. 1870 naštampa prof. Miklošić što iz onoga što iz nekih drugih rukopisa 30 komada pjesama s literarno-historijskim uvodom, u monografiji: Beiträge zur Kenntniss der slavischen Volkspoesie I. Die Volksepik der Kroaten. Bogatiju sadržinu dvaju rukopisa iz Perasta štampa već nekolike godine prof. Bogišić u Biogradu. Dubrovačkoj zbirci položi temelj Gjûro Matei Dubrovčanin († 1728), koji sabra, kako se ondje kaže, četrnaest popievaka; nastavljačem ovakova posla bijaše pjesnik Josip Betondić († 1764) i drugi. Kada se ovaj dubrovački zbornik završivao, bijaše već Kačićeva radnja na glasu, jer se već na naslovu kao motto pominju Kačićeve rieči, ali ne može se reći, da bi Dubrovčani istom primjerom Kačićeva razgovora potaknuti bili na skupljanje, pošto je Matei, prvi sabirač, za pol vieka ranije živio te svojih četrnaest popievki po svoj prilici već god. 1697 unesao u dubrovački zbornik, kada je Kačiću istom sedam godina bilo.

§. 49. Ipak će poštovani malobraćanin a veliki narodoljubac Andrija Kačić Miošić biti svagda s poštovanjem spominjan, kada se god povede rieč o prošlim sudbama hrvatske i srpske narodne poezije. Da su bile druge prilike, mogaše on za sto godina ranije steći onu slavu, koja poslije dopade Vuku. Jer nitko do Vuka a možda i nitko poslije njega ne obidje toliko strana našega naroda s naročitom zadaćom, da bi proučio njegove narodne pjesme, kao što starac Milovan, koji o sebi govori kao o trećem licu ovako: „skitaše se s guslam od Skadra do Zadra, od Mostara do Kotara". Ali zadatak Kačićeva putovanja ne bijaše nesrećom prema našim

današnjim željama i uzorima. On putovaše po narodu, prisluškivaše njegovim pjesmama a po svoj prilici i zapisivaše koje što. Ali njegova svrha ne bijaše, da pokupi ili popiše što je slušao i upamtio. Njegovo izučanje imadjaše svoju osobitu zadnju misao. Budući i sam nadaren velikom vještinom narodne versifikacije, narodna pjesnika i pjevača, podje njemu brzo i lako za rukom udvoriti se kod narodne vile pjevačice tako, da je okretnom imitacijom umio udesiti svoje kompozicije pod narodni sklad i razmjer. Ovom stečenom vještinom posluži se Andrija Kačić na dvie svrhe: jedna mu bi ta, da pjesme što ih je slušao da se pjevaju u narodu, dotjera ponešto u formi ili osobito u sadržini prema potrebi historijske istine, to će reći prema dokumentima da ih ispravi da budu historijske istinite, pak da ih popuni da budu tačnije to u pominjanju ljudi i mjesta to u brojenju godina, vojske itd. Druga važnija, da upravo poglavita svrha bijaše mu, da uz pomoć knjiga historijskih, privatnih pisama, listina i drugih ne svagda bistrih izvora popuni praznine narodne poezije tako, da bi narod imao čitavu upravo historiju svoje slave, svoje prošlosti, spjevanu glasom i skladom narodnieh pjesama. Dakako, da je njegov pojam o narodnoj historiji bio vrlo uzak: njega zanimahu tek „kralji, bani i slovinski vitezovi", poslije kralja i gospode htjede mu se glavno „znati i svitu prikazati, ko je junak bio, je li turske glave odsicao i koliko je koji odsikao". Gradju za take pjesme crpao bi, kako rekoh, iz raznih izvora, naročito iz starih pisama, koja mu ljudi povjeravahu, dok je obilazio od mjesta do mjesta. Čini se, da nije svagdje naišao na prijaznu susreću. Zato i kaže: ako komu nije pravo, što mu nema spomena rodu i imenu u pjesmama, „ja kriv nejmam biti ... jer starcu Milovanu ne pokazaše svoje karte s pečatom od vladalaca utvrdjene ... jeda scine, da će ih s kapom u ruci moliti, da njihove stare zapjeva junake?" On u opće tako govori, da se vidi, da je imao u svom skupljanju i sastavljanju pjesama dosta protivnika, čemu se mi danas ne čudimo, znajući kako svaka nova stvar isprva nalazi na odpor. Na jednom mjestu čak prieti, ako bi tko protiva njemu zapjevao, da će mu siromah Milovan „na onu staru crnogorsku odpjevati".

U Kačićevu „razgovoru ugodnom" po izdanju od g. 1759 dolaze samo dvie take pjesme, za koje on sam kaže da su narodne, to su na str. 154—155 dvie „pisme vojvode Janka, koje općenito pivaju Dalmatini, Bošnjaci, Ličani i ostali od slovinskoga naroda. Lipe su slušati, *ako i nije moguće, da su posve istinite*". Ovaj do-

datak vrlo je znamenit. Vidi se, s kakova gledišta Kačić jednako posmatraše na narodnu poeziju. I opet pod kraj one druge pjesme kaže: „Ovo se piva od našega naroda, ko će virovati neka viruje, ko neće neka miruje". Na str. 305 istog izdanja ima pjesma „od grada Zadvarja", na koji juriš učini paša bosanski i hercegovački. Ovu je pjesmu pjesnik ispravio prema historiji, a u predjašnjem izdanju stajaše na tom 'mjestu, sudeći po njegovim riečima, prava narodna pjesma. On kaže: „ova je pisma i prije od mene štampana, ali nije sve kako je ovde, jer *sam je štampa' kako sam je čuo pivati;* ali budući istorije štio i drugačije od mudri' ljudi razumio, eto je prikazujem svitu onaku, kako se je dogodilo". Značenje ove primjedbe svakomu je jasno. Bilo bi vrlo poučno, da možemo ovu ispravljenu pjesmu porediti s onom predjašnjom narodnom: tada bismo još bolje uvidjeli, u čemu se sastojaše Kačićevo prenaredjivanje. Žalibog nije se do sada ušlo u trag nijednomu starijemu izdanju nego li je ono od g. 1759.

§. 50. Kačićeva pjesmarica, ako i nije čisto narodna, ima u historiji narodne poezije Hrvata i Srba veliko značenje. Od to doba znalo se, ne samo da ima u njih množina narodnih pjesama, nego bar od prilike dobio se i pojam o tim pjesmama, pojam dakako ne sasma vjeran, pošto Kačićeve kompozicije po neporazumljenju kad i kad pomiešaše sa čisto narodnima. To se dogodi Italijancu Albertu Fortisu, prvomu inostrancu, koji je svratio pažnju na narodnu poeziju dalmatinskih Hrvata tako, da se od onda stalo i po zapadu o tom pisati. Fortis imadjaše, kao vrlo učen i široko obrazovan čovjek svoga vremena velike sveze i poznanstva s mnogim učenim ljudma zapadne Evrope a njegovo se djelo, koje o narodnoj dalmatinskoj poeziji govoraše, pojavi upravo u zgodan čas, to jest onda, kada su (oko g. 1765) narodne balade skotske obratile na sebe pažnju ne samo obrazovane Anglije, nego čitave upravo Evrope te se na svačijim ustima čitalo pitanje: nemaju li zar još koji drugi narodi takove poezije, koje im zamjenjuju pisanu historiju? U Fortisovoj knjizi nadje ljubopitna Evropa jedan odgovor na to pitanje.

G. 1771 izda Alb. Fortis u Mletcima knjigu pod naslovom „Saggio d'Osservazioni sopra l' Isola di Cherso ed Osero", kojoj je priloženo otvoreno pismo na Angličanina Simondsa, gdje govori o raznim narodnim vjerovanjina dalmatinskih otočana te kaže: „ja sam se od prije ljutio nad tolikim sujevjerjima prostoga naroda, a sada mislim, neka ih, bar se ovako čuvaju i mnoge dobre stvari, kao zanimljive *narodne pjesme*, koje će osobito dobro poslužiti vašim keltskim

Skotima kod izučavanja narodne poezije.“ Nadajuć se dakle, da će zanimati Angličanina, saopćuje mu u italijanskom prievodu jednu tobože narodnu dalmatinsku pjesmu — al' ono nije pjesma narodna već Kačićeva o Kobiliću i Vuku Brankoviću.

Puno opširnije govori Fortis o narodnim običajima, dakle i narodnim pjesmama dalmatinskih „vlaha“, t. j. seljaka s kopna, poznatih pod imenom „Morlaka“ u svom znamenitom putopisu, koji izidje g. 1774, u dvie sveske: Viaggio in Dalmazia dell' abate Alberto Fortis, Venezia 1774, 4°. I. 180, II. 204. Ono glavno djelo, koje govori o morlačkim običajima (de Costumi de Marlacchi) posvećeno je i opet jednomu Angličaninu, milordu Stuartu. I u toj knjizi vadi Fortis dielomice primjere još iz Kačića, ali u sretan čas dodje mu misao, da jednu čisto narodnu pjesmu priloži ovomu poglavlju u originalu i prievodu: to je znamenita, „žalosna pjesma plemenite Asan-aginice“. Ova pjesma čini pokret u historiji srpskohrvatske narodne poezije, u njenim snošenjima sa zapadom Evrope. Taj alem-kamen narodnog pjesničtva nadje Göthe, čitajući Fortisov putopis sudeći po njegovim riečcima u francuskom[1] prievodu, ako se nije zapisao, kad je kašnje poslije gotovo 50 godina o tome govorio, te mjesto talijanski stavio riеč francuski. On ustupi svoj prievod Herderu, koji se već od dulje vremena bavio narodnim pjesničtvom te prigotavljao zbornik raznih narodnih pjesama u njemačkom prievodu. Osim Goethe-ova prievoda uvrstio je Herder u svoje knjižice još ove „morlačke“ pjesme:

U I. sveščici (Volkslieder 1778) knj. II. br. 8 „Ein Gesang von Milos Cobilich und Vuko Brankovich. Morlakisch“ (ovo je izvadjeno

[1] Goethe kaže u člančiću „Serbische Lieder“ koji je štampan g. 1825 u V. 2. 35—60 izdanja: „Ueber Kunst und Alterthum“ ovako: Schon sind es fünfzig Jahre, dass ich den Klaggesang der edlen Frauen Asan Aga übersetzte, der sich in des Abbate Fortis Reisen, auch von da in den Morlackischen Notizen der Gräfin Rosenberg finden liess. Ich übertrug ihn nach dem beigefügten *französischen*, mit Ahnung des Rhythmus und Beachtung der Wortstellung des Originals“ (Göthes Werke, ed. Hempel, Heft 73, Band 29, S. 583.) Misli se ipak, da se Goethe samo zapisao, s toga što je francuski prievod izišao istom g. 1778, a ove godine već je i prva sveščica Herderovih „Volkslieder“ izdana, gdje na posljednjem mjestu, t. j. u trećoj knjizi br. 24 dolazi Goethe-ov prievod „Klaggesang von der edlen Frauen des Asan-Aga. Morlackisch“ s anonimnim dodatkom: „Die Uebersetzung dieses edlen Gesanges ist nicht vom Sammler.“ Valja znati, da i cielo izdanje „Volkslieder“ (2 sveščice 1778—1779), iz kojega poslije izidjoše poznati „Stimmen der Völker“, ne iznosi ni Herderova imena na svjetlo.

iz Fortisove knjige Osservazioni, 1771 str. 162 a ovamo udje iz Kačićeva Razgovora 1759 str. 59).

U II. sveščici (Volkslieder 1779) knj. II. br. 28 „Radoslaus Morlakisch" (ovu pjesmu izvadi Herder iz rukopisnog prievoda Fortisova, ali je i to prievod Kačićeve pjesme na str. 27 višepomenutog izdanja).

U II. sveščici knj. II. br. 29 „Die Schöne Dolmetscherin. Morlakisch" (i ovu pjesmu izvadi Herder iz Fortisova rukopisa, a ona je prievod pjesme naštampane u Kačića na str. 155 pod naslovom „Pisma od Sekule Jankova netjaka, divojke Dragomana i paše Mustajbega", ali za ovu pjesmu kaza Kačić da ju je slušao u narodu pjevati.)

U cielome dakle ima zbornik Herderov četiri „morlačke pjesme"; osim jedne jedite „žalosne pjesance plemenite Asanaginice", sve se ostale svode na zbornik Kačićev, odakle je Fortis izradio bio svoje talijanske prievode.[1]

Istom Fortis inostranac probudi domaće ljude iz mrtvila. Protiv njega podiže se, da bi ga ispravio, njeki Lovrić knjigom naštampanom g. 1776 pod naslovom: Osservazioni sopre diversi pezzi del Viaggio in Dalmazia. K poglavlju o morlačkim običajima doda naš zemljak nekoliko dobrih ispravaka i dodataka. Ondje se popunjuju Fortisove bilješke kazivanjem o pjevanju narodnih pjesama, o muzikalnim instrumentima i još koje čim. Još su unesena u knjigu ova tri stiha:[2]

Jaše konja Marko Kraljeviću,
s jednom zmijom konja zauzdao
a druga mu za kandžiju služi.

Poznati njemački historik Johannes Müller, koji se puno bavio pitanjem o narodnom pjesničtvu te poslije smrti Herderove izdao njegov zbornik pod popularnim imenom „Stimmen der Völker",

[1] Ja sam dužan bio o tom potanko govoriti, da bi se vidjelo, kako nije bilo upravo nikakva razloga prigovarati mojim riečima u „Otadžbini" (III. 589), kao da ja tobože Herderova zbornika ni vidio nisam. Ja se radujem svakomu ispravku, samo očekujem da se ispravlja što se ispraviti može ili mora, bona fide.

[2] Ferić pominje ih takodjer:
— — Marco de rege canentem
(hunc inter primos heroas fama reponit)
Audisse haec memini: „Rex ipse et regia Marcus
progenies sedet altus equo, colubro utitur uno
pro fraenis, alio ressentis terga flagellat", (Epist. ad J. Müller 9).

pozva Dubrovčanina Ferića, koji je već preveo bio[1] narodne poslovice na latinski jezik, neka bi još štogodj iz proizvoda narodne književnosti pretočio na latinski jezik, da bi se Evropa bolje spoznala s velikim narodom što živi Dunavu na jugu sve do granica grčkih. Cum in latissima regione, govori on, quae ab Istro ad verae Graeciae fines inter duo maria patescit innumerae tribus vario vel eodem tempore habitarint, plurimarum puto quaedam in lingua, moribus memoria vestigia remanserint, *magnam in eis colligendis* tum praecipue *gratiam* doctorum hominum *inibis*, cum quae optime cecineris, ea *unde et à quibus habueris, brevi commentatione indigitare velis*. Domaća mudrost žena i staraca, kaže obrazovani Niemac, bolje označuje pravu uljudnost nego li pričanje o ratovima; iz nje odsieva čísti karakter naroda; tko svomu narodu dobro želi, treba da odpočme izučavanjem ovakih stvari. Ferić odazva se istina pozivu, ali jedva da je Müller njegovim odgovorom bio zadovoljan. Našemu Feriću bijaše žalibog više do toga da se pokaže kao vješt latinski pjesnik, nego li da bude vieran tumač onoga, što je obrazovani inostranac od njega izgledao. U nedugačkoj poslanici: Ad clarissimum Virum Joannem Müller Georgii Ferrich Ragusini epistola (Ragusii 1798), napisanoj dakako u stihovima, govori Ferić dosta zapleteno o svemu po nješto, o pjesmama, o guslama, o kolu i još koje što; razmeće se latinskim frazama, koje vjernoj slici stvari samo smetaju. Najposlije priložen je i prievod od 38 narodnih pjesama, odabranih bez kritike: narodno je pomiešano s nenarodnim, prievod je odveć slobodan, odstupa od originala bez nevolje, jer je prevodiocu više do efekta latinskih elegancija nego li do vjernosti. Koliko više njega stoji u tom Fortis! Pak da nam je kojom srećom priložio originale, mi bismo mu sve oprostili; ali ni njih nema, kao u Fortisa, nego samo po jedan — dva stiha s početka, iz kojih se dakako nemože ništa bolje razabrati nego li njegovo veliko odstupanje od slovinskih tekstova Tu nebrigu Ferićevu trpimo tim teže, što se iz prievoda vidi, da su njemu pri ruci bile prave narodne pjesme, kojih on nije crpao ni iz Kačića ni iz Fortisa, ako nije iz ovoga posljednjega uzajmio Hasanaginicu, prem da

[1] Prievod izidje g. 1794 u Dubrovniku pod naslovom: Georgii Ferrich Rhacusani Fabulae ab illyricis adagiis desumptae. Svakoj je poslovici za objašnjenje prišivena u stihovima mala pričica. Ne bih mogao reći, da ima u njima mnogo sadržaja, odveć su općenite, što i sam pjesnik priznaje, rekav da mu je glavno bilo do dobrih, moralnih nauka. Poznato je, da je hrvatski tekst poslovica ušao u dragocjeni zbornik Daničićev.

o tome u poslanici ništa ne spominje. Ali je početak upravo kao u Fortisa:

Što se bieli u gori zelenoj?
al' su sniezi al' su labudovi. Sr. 17.

Junačka je pjesma izvan ove još jedna o banoviću „Strahiji", koja u Ferićevu tekstu počinje ovako:

Pije vino banović Strahija
u Kruševu gradu bijelomu —

ako je latinski prievod toliko vjeran, da se po njem smije suditi o izvorniku, tada ja jednake pjesme medju današnjim o banoviću Strahiji ne nalazim.

Nekim ženskim pjesmama mogu se naći ako i ne baš izvori a ono vrlo srodne paralele u današnjim poznatim zbornicima. Na priliku s pjesmom na str. 36, koja počimaše ovako: „Sjan mjeseče, noćna varavico" poredi u sarajevskom zborniku Petranovića br. 190; s pjesmom na str. 38: „Liepa je djevojka za gradom omrkla" u Vuka I. br. 609; s pjesmom na str. 47: „Asan-aga na kuli sidjaše, na koljenu saruk zavijaše" u Vukovim hercegov. pjesmama br. 142, donekle i Vuk I. br. 615; s pjesmom na str 48 „Hvalila se Asan-aginica u haremu medju kadunami" u Vuk herceg. pjesmama br. 162 i donekle Vuk I br. 735, s pjesmom na str. 48 „Mehmeda mila majka karala: Memo sine ne bilo te u majke" u Vuk. herceg. pjesmama br. 171.

Završujem svjedočanstva iz prošlosti srpskih i hrvatskih narodnih pjesama ovim riečima historika Raića: Многая о семъ кралевичѣ помежду народомъ повѣствуются и въ пѣснехъ поются, обаче множайшая отъ тѣхъ басны суть: зане суевѣрна и легкомыслена суть, якоже и оное еже о мечѣ его изъ земли изходящемъ баснословится. Ащели же за истину почтется еже о немъ въ простихъ пѣснехъ поется, обрѣтаемъ его быти продеральвымъ насилникомъ и подлимъ пияницомъ кромѣ прочихъ безстудій!

Franjo Palacky.

(Životopisni osvrt.)

Citao u skupnoj sjednici jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 28. listopada 1876.

PRAVI ČLAN PROF. DR. J. J. HANEL.

U povjesti narodâ riedko se iztiče pojav, da o životu jednoga čovjeka rek bi odsieva cicla jedna važna epoka narodne poviesti, da njegovim ponajviše sudjelovanjem epoka ova dobiva svoj stanoviti značaj.

Prirodjena svojstva i sposobnosti, dugotrajni i neumorni rad, napokon i prijazan vanjskih okolnostî, ako se sjedine u čovjeku, čine ga vrstnim, uspješno buditi sile u narodu driemajuće, i dovesti je harmoničnomu, plodonosnomu djelovanju.

Da se život ovakovih ljudî može opisati, treba shvaćati nutrnj, život njihova naroda u dobi, koju oni proživiše.

Da težke zadaće, težke osobito do skora iza smrti ovakovih proslavljenikâ.

I mene je zapala ovakva težka zadaća, imajuć nacrtati život i djelovanje počastnoga člana ove akademije *Franje Palackoga.*

Dočekavši veliku starost, obuhvaća Palacky životom svojim najvažniju možda epoku instruktivne novije povjesti českoga naroda; postavljen od božije providnosti na presretno mjesto, mogao je raznovrstno djelovati na razvoj te povjesti. A Palacky je sbilja znatno djelovao nanj; punu snagu vrsne dobe mogao je uložiti u postignuće cilja, što no ga bje u idealnoj dobi mladosti zamislio; toga cilja nije nikada s vida smetnuo, pa kao starac, postigav ga, motrio je prevaljeni put sa slašću, što ju pruža uvjerenje sretna riešenja velike zadaće.

Franjo Palacky rodio se je 14. lipnja 1798. god. u selu *Hodslavice* u kotaru moravskoga grada *Novoga Jičína.*

Njegov otac, učitelj na ondašnjoj pučkoj učioni, bio je jedan izmedju onih, koji s veseljem pozdravljahu reformatorne ideje cara Josipa II, nadajuć se, da njegova vjerska snosljivost neće stavljati zapreke iznovičnomu oživljenju starih sborovâ česko-moravske braće, kojih ostanci su se i u postojbini Palackoga i u obližnjih mjestih sačuvali uzprkos žestoku progonstvu za prošlih vjekovâ. Dubok smisao povjestnički bio je svojstvo obćenito sviuh članovâ starih onih bratovštinâ, te kao što je bio život najvećih njihovih muževâ, jednoga Ivana Auguste, Blahoslava, Ivana Amosa Komenskoga, visoko obrazovanoga i učenoga satnika zemaljskoga Karla starijega iz Žerotína i dr. tiesno skopčan sa dvie ponajvažnije povjestničke epoke českoga naroda, s epokom najvećega procvata i najdubljega padanja: tako je i čitanje djelâ ovih muževâ, motrenje njihovih naporâ i patnjâ upravo budilo ljubav prama povjesti narodnoj, vodilo do težnje, saznati ju potanko, te tražiti u njoj jamstvo bolje budućnosti i onda, kad se je došlo do uvjerenja, da se neće izpuniti nade ostanakâ braće česko-moravske, da niti vjerska snosljivost Josipa II. neće dozvoliti slobodno izjavljanje vjerskih njihovih nazorâ. U ovakovoj okolici rodio se je Palacky, ove su vrsti bili prvi utisci, uz koje se je duševni njegov život počeo razvijati.

Pomnjivo buduć uzgajan počeo je Palacky već za mlade dobe prianjati za sve dobro i liepo, te je sačuvao ovo svojstvo, uz neograničenu, rek bi idealnu ljubav prama poviesti, sve do zadnjih danâ dugoga svojega života. Potonje ovo svojstvo vodilo ga je k neumornomu iztraživanju mnogovrstnih, često težko pristupnih, još češće tako zamršenih i sebi protuslovećih vrelâ povjesti njegova naroda, da se je činilo mal ne upravo nemogućim, uvesti je u potrebiti, sa objektivnom istinom sudarajući se sklad: momenat prvi u karakteru Palackoga bio je pako uzrokom, rad kojega su se rezultati iztraživanjâ njegovih prikazivali upravo kao niz slikâ, oživljenih duhom povjesti, prikazujućih zakone, pod kojih uplivom se je savkoliki život povjestnički naroda českoga stvarao i razvijao.

U prvo doba mladosti njegove pretezala je doduše krasoćut svakolika druga čuvstva, te se je moglo činiti, da će duševni njegov razvoj poći smjerom, znatno se razlikujućim od onoga, kojim je sbilja kasnije dopro do svoje veličine: al upravo ona krasoćut bijaše uzrokom, što se je Palacky, spoznavši jedanput pravu zadaću svojega života, primio njezinoga riešenja najvećim oduševljenjem i svetom revnosti, te je povjestničko djelo njegovo sbilja i postalo mal ne idealno savršenim.

Harmoniji obijuh ovih momenatâ treba takodjer pripisati onaj moćni i trajni upliv, što no ga imalo i ima djelo njegovo na duh sviuh, koji se osbiljno njim bave.

Tri su poglavito gledišta, s kojih se može motriti život i djelovanje Palackoga; prema tomu, ima-li se iztaknuti karakter njegov kao čovjeka, ili s druge strane kao naučnjaka osobito povjestnika, napokon želi-li se ocieniti djelatnost Palackoga kao politika.

Nemože biti mojom zadaćom upustiti se u potonjem ovom obziru u razlaganje motivâ, kojimi se je dao Palacky voditi kao vodja političke stranke. Dosada se još uviek mjeri važnost i opravdanost političke djelatnosti pojedinacâ i čitavih narodâ lih rezultati djelatnosti ovom postignutimi: na motive, kao što i sredstva odabrana manje se gleda. Dok bude tako, dotle se neće moći izreći konačni sud o Palackom kao o politiku, premda pruža razmatranje njegova života i u tom smjeru, za theoretika-politika mnogo poučna i zanimiva. Jedno ipak zašutiti nemogu, naime, da je politička djelatnost Palackoga u meni probudila mnienje, kao da se je Palacky samo nerado bavio politikom, da se je rado uklanjao političkim bojevom, da je, oduševljen na pravu i ogromnu mu zadaću života, smatrao vrieme, u aktivnoj politici probavljeno pomanje shodno upotriebljenim.

Palacky se dakako nije mogao posve oteti politiki, on, koji je mal ne zaboravljenu slavnu prošlost svojega naroda razjasnio i suvremenikom svojim predočio, nije se mogao posve oteti onomu težkomu a u posljedku svom nepouzdanomu radu, kojim se je imala zajamčiti potomkom budućnost, dostojna slave prošlih vjekovâ. Rad prvi liepim mu je urodio plodom; potonjemu radu nije Palacky doživio ploda.

Kao što o političkoj djelatnosti, mogu se i o privatnom životu Palackoga sasvim kratko izjaviti, ter ograničiti se na iztaknuće lih temeljnih crtâ karaktera njegova.

Oduševljen velikom zadaćom svojega života, čvrsto nakan, sve svoje sile posvetiti njezinomu riešenju, uredio je bio Palacky sav svoj život tako, kako je to sama ova zadaća zahtievala. Sam plemenita mišljenja i činjenja, oplemenjivao je svoju okolicu, dapače se je ogradjivao neprestupnim zidom strogosti proti svemu podlomu i prostačkomu; u privatnom i javnom svom životu volio je samo čiste, plemenite značaje: čovjeku, koji je skrivio u njegovih očijuh radi nizke sebičnosti ili nepoštenja, mogao je Palacky oprostiti, al mu nikada nije zaboravio čina njegova, a kamo-li da ga je ude-

stojio obćenja ili dapače prijateljstva svoga. Poznato mi je više slučajevâ iz političkoga života Palackoga, u kojih je ova crta njegova karaktera upravo odlučivala bi li se tko primio u stranku, kojoj je on bio vodjom, kadkada i bi-li se prihvatio stanovit politički program i sredstva, njegovu izvedenju namienjena. Nu zato, gdje je Palacky vidio ozbiljno nastojanje i pošten rad, ondje je drage volje svjetovao, te savjetom, kao što i ugledom svojega imena, podupirao svakoga, za plemenitim ciljem se težećega. Znajuć dobro iz vlastitoga izkustva, koliko je doprinielo sretnomu riešenju njegove zadaće materijalno obezbiedjenje, postignuto njim na samom početku njegovih studijâ oko češke poviesti: podpomagao je rado i materijalno mlade, oko svojega znanstvenoga usavršenja nastojeće književnike. Spomenik trajne vriednosti podignuo si je u tom smjeru družtvom, od njega utemeljenim i do kraja života ujegova upravljanim, družtvom naime za podporu mladjih književnikâ, „Svatoborom“ u Pragu.

Za obiteljske odnošaje, u kojih je Palacky živio, spomenuti treba, da se je god. 1827. oženio kćerju bogatoga pražkoga odvjetnika dra. Iv. Měchure, Terezijom, s kojom je živio 33 godine u sretnom braku do njezine smrti g. 1860. Djece je Palacky dvoje imao, kćer Mariju, udatu od god. 1853. za dra. Franju Lad. Riegera i sina Ivana, rod. 1830. doktora pravâ i filozofije i od god. 1860. posjednika zemaljskoga imanja Lobkovice, vlastničtva prije majke njegove.

— Pogledom na znanstveno djelovanje Palackoga — a to je poglaviti sadržaj njegova životopisa — mogu se razlikovati u ono sedamdeset i osam godinâ danâ, koje je životom svojim obuhvaćao, četiri glavne epoke, izmedju kojih prva obuhvaća dobu mladosti Palackoga do njegova dolazka u Prag, do godine dakle 1823; druga dosiže do one godine, kada je Palacky postavljen kao jedan od prvih vodjâ na čelo pokretu političkomu českoga naroda, dakle do godine 1848; epoka treća života njegova sudara se s dobom, u kojoj je bio život politički mal ne svih narodâ austrijskih po gotovu mukom umuknuo, te Palacky, nemogav razvijati nikakvoga djelovanja političkoga, sasvim se je udubio u znanstveni svoj rad, njemu se ciglomu posvetio i veličanstveno ga razvio; napokon epoka zadnja prikazuje nam djelovanje Palackoga od godine 1861. sve do njegove, dne 26. svibnja 1876 sliedivše smrti.

Budi mi dozvoljeno o svakoj izmedju ovih epokâ iztaknuti njekoliko riečî, namienjenih lih karakteristici znanstvenoga rada Palackoga, i obilježenju njegovih posljedicâ.

Epoku prvu života Palackoga možemo označiti kao dobu pripravnu, kao dobu, u kojoj je Palacky doduše već naslućivao pravo zvanje svojega života, al ga je — s početka barem — nejasno shvaćao, te prema tomu jošte nije mogao dati radnjam svojim onaj smjer, kojim je iste kasnije sbilja ravnao.

Doskora je Palacky doduše doveden narodnoj samosviesti, doskora je i odlučio raditi svom snagom na polju narodne prosvjete: al nije jošte znao puta, kojim bi imao udariti, da njegov rad donese što veću korist, nije znao sredstvâ, kojimi bi se imao služiti, da mu urodi rad što obilnijim plodom.

Svršivši prve, dosta nepodpune nauke na evangeličkoj latinskoj školi u Trenčinu, otide mladi Palacky 1812. godine u Šoprun, da ondje nastavi nauke svoje na lyceu. Tu se je prvi put počeo ozbilnije baviti českom knjigom, u ono doba slabo doduše jošte obradjivanom, al već onda njegovanom s ljubavju i oduševljenjem. Osobito su duboko djelovale na mladoga Palackoga razprave, što jih je pisao u časopisu „Hlasatel Český“[1] profesor Jungmann pod naslovom: „Razgovori o českom jeziku“. Razpravami ovimi potaknut počeo je Palacky revno učiti svoj materinski jezik, da i on uzmogne sudjelovati kod iznovičnoga njegova podizanja iz zábiti, u koju su ga prošla dva stoljeća turila. U Šoprunu pozna Palacky god. 1817. glavom Šafarika, a godinu danâ iza toga izdade s njim zajedno već djelce: „Počátky českého básnictví, obzvláště prosodie“, koje je — pisano sa oduševljenjem istinite ljubavi pram jeziku i narodu českomu — svratilo pažnju Jungmannovu na mlade pisce, te je postalo vrelom prijateljstva, koje je svezalo ovu trojicu za savkoliki njihov život, prijateljstva, koje je dobilo odlučnu važnost za čitav dalnji razvoj jezika i literature, dapače i cieloga narodnoga života českoga.

Do god. 1819. svršio je Palacky filozofička svoja studia, uz koja, kao što i uz učenje tudjih jezikâ, osobito se je bavio estetikom. U kući vrlo obrazovane gospoje Zerdahely-eve, u koju je došao kao odgojitelj, dovršilo se je — kako je on sam priznao — obrazovanje njegovo, učvrstio se je njegov moralni karakter, te je Palacky uzvišena načela usvojio, kojimi je ravnao savkoliki dalnji život. Iza svršenih studiâ ovih primi Palacky mjesto odgojitelja u obitelji jednoga plemića, koje mu je pružalo liepu sgodu, da dodje sa svo-

[1] Časopis ovaj počeo je izdavati 1806. god. profesor *Ivan Nejedlý*. Podpuni naslov njegov bio je: „Hlasatel Český, spis čtvrtletní k prospěchu a potěšení všech vlastenců“.

jimi djaci u Beč, i da se okoristi za svoja studia tamošnjimi knjižnicami, kabineti i sbirkami umjetninâ. U Beču upozna se Palacky i s glasovitim Dobrovskim, Kopitarom i dr.; obćenje s njimi u mnogom je jošte raztriebilo njegove nazore, a jamačno i utvrdilo u njem želju, posjetiti staru česku priestolnicu i upoznati se sa obilno ondje nagomilanimi sredstvi za dalnje svoje obrazovanje Nu doskora, već 1821. god. povrati se Palacky iz Beča u Ugarsku, gdje je boravio sve do veljače 1823 god.

Palacky nije se bio jošte odlučio, ima-li posvetiti snage svoje cigloj estetiki, ili iztraživanju povjestničkomu. Boravljenje njegovo u Beču vuklo ga je studiu one prve vrsti, bogate sbirke umjetničke duboko su se dojmile duše Palackoga prianjajuće za sve liepo i za uzvišene ideje: doskora pokazao se je i posljedak boravljenja i studiâ u Beču učinjenih; naime „pregled povjesti i literature estetike", a poslije: „Esthetika, ili o liepoti i umjetnosti pet knjigâ". Ovo je djelo bio Palacky na široko zasnovao, al je od njega samo jedan diel svršio prije svojega odlazka u Prag, nadajuć se, da će ga odmah, čim se iz Praga povrati, dovršiti.

Neposredni povod pisanju ovoga djela dalo je Palackomu razglabanje izreke, koju je Bacon u glasovitom svojem djelu: „De augmentis scientiarum" izustio o razpravnom pjesničtvu, te završio riečmi: „Poesis narrativa — merito etiam divinitatis cujuspiam particeps videri possit, quia animum erigit et in sublime rapit: *rerum simulacra ad animi desideria accommodando, non animum rebus (quod ratio facit et historia) submittendo*". Doskora uvjeri se Palacky, da nevaljaju ove rieči samo o pjesničtvu, već o liepoj umjetnosti u obće, te sagradi malo po malo čitavu svoju theoriju ljepote na ovom temelju. On potraži definiciju ili tumačenje ljepote tako, da se njim uzmogne služiti i praktički umjetnik, al da zadovolji i iztražujućemu filozofu, te postavi proti dosadanjim theorijam medju ostalim i pitanje: „U čem se sastoji istovjetnost ljepote, kako se prikazuje u pjesničtvu, slikarstvu i glasbi? Što je *objektivno zajedničko* n. pr. u madonne Raphaelove, simphonije Mozartove, u Belvederskoga Apolla i Shakespeareova Macbetha, u Alpske okolice i naivno-plemenite Desdemone?" Na temelju ovakovoga razmatranja postavi Palacky iztraživanju ljepote u objektivnosti kao zadaću, da pokaže, kako se može ideja ljepote javiti u predmetnosti, ili kako mogu predmeti uzeti na se formu božanstvenosti, te time uzbuditi ideju ljepote u sviesti našoj. Iztraživanje ovo imaše pokazati zakonitost, po kojoj se očituje objektivno naš subjektivni život, naša

težnja za božanstvenosti; ima pokazati, u čem se sudara zakonitost duha sa zakonitošću prirode, te u čem sebi protuslovi, napokon, kakove se razlike prikazuju u skladnosti ili prieporu ovih dvajuh načelâ obzirom na naš osjećaj.[1]

Nije ovo zanimivo pa i dan danas jošte poučno djelo bilo jedinim plodom Palackoga poslje njegova povratka iz Beča u Ugarsku: uz studia esthetike osobito ga je privlačila povjest českoga naroda, i to poglavito ono razdoblje, kad je narod češki najjače zasiecao u razvoj poviesti evropske, naime epoka husitskih ratovâ. Valjda je bio Palacky jošte u Beču nakanio ozbiljno ovu epoku proučiti: al je dobro znao, da se nemože ni misliti na potanki studium ove, s različitih doduše već gledištâ, al uvjek jednostrano i površno motrene periode češke poviesti, bez pomna proučenja svih vrielâ, na nju se odnosećih. Palacky si nije jošte bio odabrao zvanje, koje bi mu bilo imalo osigurati materijalnu existenciju; izbor taj bio je za njega, kao protestanta, u ono doba u obće težki, van da je postao evangeličkim propovjednikom, za koji stališ ga je izprva i njegov otac odgajao: al to zvanje nije Palackomu bilo po ćudi. Zato odluči, nežuriti se s traženjem položaja, koji bi mu žitak materijalni osigurao, već nakani o svom prištedku živiti neko vrieme, jednu ili dvie godine, u Pragu, da prouči vrela husitske dobe pa onda stoprv povratiti se u Ugarsku i tražiti kruha.

Tako stigne Palacky dne 11. travnja 1823. god. u Prag, radostno dočekan od tamošnjih svojih prijateljâ, Jungmanna, Presla, Hanke i dr., nagovarajućih ga odmah, da ostane u Pragu za uviek. Svim je bilo drago, da je Palacky došao: svi su se nadali, da će i on sudjelovati u radnjah, namienjenih probudjenju češke narodnosti. Nada, da će ove radnje uroditi sjajnim plodom, bila je sasvim neznatna, jer narod češki smatran je već kao da je na umoru; isti učenjaci, kao Dobrovski i dr. učili su jezik češki kao jezik mrtav, za dalnji razvoj posve nesposoban. Mali samo broj mladjih rodoljubâ nije sdvajao, nego nadu gojio, da će se jošte podignuti moći jezik i literatura češka; ali isti napori ovih „zanešenjakâ" činilo se je, da su lih nov dokaz istinitosti spomenutih tvrdnjâ. Na mjesto da složno djeluju na podignuće narodnosti i duha českoga, smatrahu najvažnijom zadaćom svojom, boriti se medju sobom za neznatna pitanja ortografijska.

Narod sam pako izgubio je bio sasvim već samosviest, i smijao

[1] Sr. *Gedenkblätter* str. 3; *Radhost* I. str. 424 slj.

se borbi za slova, borbi za ypsilon i jota, kojimi su se literati bavili, dapače je prezirao sve, što se je česko zvalo.

U takovo doba i na takovom stupnju razvoja upozna se Palacky s českim narodom! Doskora uvjeri se o tom, da ima za narod samo onda spasa, ako se privede ozbiljnoj stvarnoj obrazovanosti, koja će mu zajamčiti dostojno mjesto uz druge narode novovječne. S toga razloga nije Palacky pristao uz ni jednu izmedju borećih se stranakâ — premda se je za svoju osobu pokazivao sklonim napredku baš i u formah jezika; on je odmah prionuo za svoju pravu struku, kojoj se je poslie dolazka u Prag sasvim posvetiti hotio, ostavivši prijašnja svoja studija o esthetiki. Doskora mu se pruži prilika za radnju povjestničku, a njezino izvedenje odluči svu njegovu budućnost, kao što u mnogom obziru i budućnost literature i narodnosti češke. Dobrovskomu, kojega je Palacky već u Beču bio poznao, omili mladi, za povjestnička studija oduševljeni Palacky, te ga uvede u kuću grofa Franje Sternberka, i preporuči ga ovomu za pisanje povjesti porodice Sternberkâ. Ova porodica, kao što je bila više stoljećâ jedna od prvih plemićkih obiteljî u českoj kraljevini, tako je i onda stajala na čelu obrazovanoga českoga plemstva, sam pako grof Franjo izvrstno je poznavao česku povjest, i rado podupirao i Palackoga u njegovom nastojanju. Uz ovu pripomoć, te iztražujuć bogati arkiv obitelji Šternberkâ, udubljivao se je Palacky sve to više i više u česku povjest i dao se lako sada sklonuti, da sbilja napusti prvobitni svoj plan, po kojem se je hotio u Ugarsku povratiti. Da ga i materijalno obezbiedi, učini grof Šternberk Palackoga, čim je ovaj doznačenu njemu zadaću na podpuno zadovoljstve grofovo riešio, svojim arkivarom. Tim je Palacky zadobio, ako i ne sjajno, a ono ipak takovo mjesto, na kojem se je posve mogao posvetiti zamišljenu sobom radu. Palacky je kasnije sam nekoliko puta priznao, kako je bilo to mjesto u ono doba važno po njega, te je postavio nakon mnogih jošte godinâ svomu dobročinitelju sjajan spomenik zahvalnosti u svojem djelu o životu Franje i Gašpara grofovâ Šternberžkih[1], a tim je postigao, da se će ime plemenitih ovih pokroviteljâ Palackoga dotle spominjati, dok se budu njegove zasluge o česku povjest izticale!

Pristup, što ga je sada Palacky dobio u kući Šternberkâ, gdje su se sastajali članovi visoke aristokracije, postao je za njega u

[1] „Die Grafen Kaspar und Franz Sternberg und ihr Wirken für Wissenschaft und Kunst in Böhmen". 1843.

dvojem jošte obziru vrlo važnim i koristnim. S jedne bo strane poznali su Palackoga mnogi visoki i izobraženi plemići, naučili uvažavati njegove sposobnosti i temeljito znanje, što je kasnije, kad se je počelo raditi o mjestu zemaljskoga resp. stališkoga historiografa, mnogo dopriniclo povoljnomu po Palackoga riešenju ovoga pitanja; s druge pako strane pristupnimi su Palackomu učinjena mnoga i izdašna vrela za česku povjest, koja, nagomilana u arkivih pojedinih plemićkih obiteljî, bila su dosad mal ne sasvim nepristupna učenomu iztraživanju. Tako n. pr. dobio je Palacky na preporuku grofa Sternberka i kneza Aug. Long. Lobkovica dozvolju, da se može po volji služiti najbogatijim u Českoj arkivom knezovâ Švarcenbergâ u Třebonju, arkivom, koji za česku povjest osobito XV. i XVI. stoljeća do dana današnjega nije jošte niti iz daleka izcrpen — premda ga je sam Palacky, počamši od god. 1824. devet putâ sad dulje sad kraće vrieme proučavao i sakriveno u njem povjestno blago na vidjelo iznašao.

Kao što ovaj, postali su Palackomu i arkivi ostalih českih plemićâ pristupačni osobito uslied toga, što su mal ne sve višê plemićke kuće počele Palackomu povjeravati rodopisne radnje, i zato mu pružale svakolika sredstva, kojimi se je Palacky u prvom redu doduše u svrhu riešenja zadaćâ njemu povjerenih, al ne manje i za svoja studija o ukupnoj povjesti českoj revno koristio.

Napokon postali su mu — i opet pokroviteljstvom pojedinih članovâ visokoga plemstva — pristupnimi i javni arkivi u Českoj, naime arkiv t. z. gubernijalni i gradski, kao što i pismare dvorskih i zemaljskih dasakâ, toga neizcrpljivoga vrela povjesti zemaljskih stališâ i povjesti staroga českoga prava.

Takim načinom nade se Palacky — jamačno daleko preko najsmjelije svoje nade — prijaznju odnošajâ, sretno po njega se razvivših, na pragu izpunjenja najvruće želje svoje: pristupna su mu postala svakolika vrela i pomoćna sredstva za omiljeli mu studium, on pako sam zadobi mjesto, na kojem se je mogao sasvim, bez brigâ materijalne naravi posvetiti ovomu studiu.

A on to sbilja i učini. Neprodje mnogo vremena, te nalazimo Palackoga, da uspje prvi rezultat njegovih radnjâ, nalazimo ga gdje radi na odlićnom mjestu, na odabranom polju znanosti.

Nu Palacky nije niti nade onih muževâ prevario, koji su ga prvi s veseljem u Pragu pozdravili, nadajuć se izdašnjoj od njega pripomoći kod djela, kojega su se uzhitom i požrtvovnošću poprimili, kod probudjivanja naroda k novomu životu.

Buditeljem naroda českoga one dobe jasno je doduše lebdio pred očima cilj, koji su hotjeli postignuti; al u izboru sredstvâ za postignuće cilja ovoga razilazile su se misli, te je okolnost ova uzročila pojav u povjesti slavenskoj u obće ne riedki, da se je cilj prvobitni sasvim s oka smetnuo, a mjesto složnoga djelovanja nastala žestoka borba o načelih, od pojedinacâ i pojedinih stranakâ zastupanih, načelih u ono kritično doba mal ne sasvim nuzgrednih.

Uvjerenje, da treba pružati narodu „od duševnoga glada" mal ne sasvim već iznemoglu zdrave i okrepljujuće hrane, da ga dakle treba poučavati i buditi u njem narodnu samosvjest i narodni ponos; to su uvjerenje gojili svi, koji jošte nebijahu posumnjali o njegovoj budućnosti. Nu glede načina, kojim bi se hrana duševna imala narodu davati, glede zavitka u kojem bi mu se imala pouka nuditi: u tom se nisu mogli oni „buditelji" naroda složiti, te su gubili vrieme uzajamnimi prepirkami o nuzgrednih ovih stvarih, a narod je medjutim sve više ginuo. Težko nam je sada već shvatiti, kako su ove prepirke o purismu i neologismu, o ortografiji česko-moravske braće i ortografiji analogičkoj i slične stvari mogle tako absorbirati razmjerno najbolje sile naroda, dovesti najbolje muževe do medjusobne osobne mržnje i medjusobnoga progonstva: nu život čovjeka, koji se je sam nalazio kao u sredini ove borbe, život Jungmanna u dotičnoj periodi jasnim nam je dokazom, do kojega stupnja su se dali zasliepiti strasti svojom ljudi, kojim se inače nemogu zaniekati najplemenitije nakane i najbolja volja, djelotvorno pripomagati narodnomu preporodu.[1]

U ovakovo doba nastojala je dakako svaka izmedju prepirajućih se stranakâ, da predobije za se Palackoga i u njem moćnoga saveznika: nu Palacky, razabravši doskora neplodnost, dapače upravo pogibeljnost ovih prepirkâ, nije pristao uz nijednu stranku, i udario putem najsigurnije k cilju vodećim. Premda mu usljed toga zazirahu od njega obje dvie stranke, ipak se neuplaši toga neprijateljstva, već ostade vjeran uvjerenju svomu, a posljedak sbilja pokaže, koliko je bilo temeljito i opravdano njegovo uvjerenje.

Palacky, ostavivši na strani prepirke ortografičke, nastojao je najprije oko toga, da se stvori sriedstvo za razvoj češke literature, u ono doba jamačno najvažnije i najprikladnije, naime dobar narodni časopis. Čim jedanput ovo sredstvo djelovati počne, onda — mislio je — riešiti će isto čuvstvo naroda prepirke, kojih je važnost

[1] Sr. *Zelený* — Život Josefa Jungmanna. Osobito str. 176—199.

problematična a kojih je posljedak stajao u opreci razlogom, radi kojega su se prvobitno započele bile.

Prilika, da ovu svoju misao oživotvori, pruži se Palackomu dosta rano.

Utemeljitelji českoga muzea, na kojih je čelu stajao takodjer jedan od pokroviteljâ Palackyevih, grof Gašpar Sternberk, tužahu se više puta, da se narod češki tako malo brine za ovaj prosvjetnim svrham namienjeni i velikimi žrtvami utemeljeni zavod, a odavde su, kao što bijaše običaj, izvadjali zaključak, da je već kasno misliti o probudjenju českoga naroda i uzalud da je svaka radnja u tu svrhu. Palacky primieti jednoč prilikom ovakovih tužbâ, da bi se lahko doskočilo ovomu nemaru naroda za muzej, kad bi se muzealno družtvo postavilo u njekakav živahniji i neposredni doticaj s narodom, i to časopisom, kojim bi se ujedno uzmoglo djelovati na probudjivanje narodne samosviesti i širenje koristnih znanostî. U posebnoj, grofu Gašparu Sternberku predloženoj spomenici[1] namienio je Palacky kao glavne zadaće ovakovomu časopisu:

1. Da čuva i razvija kod Čehâ znanje i interese za svrhe, u štatutih muzealnoga družtva izrečene, naime za poznavanje domovine i za exaktne nauke;

2. da postane kao ročište i središte ne samo domaćih pisacâ, bavećih se onimi strukami, već i predmetâ onim svrham prikladnih;

3. da bude prama inostranstvu kao glas naroda, da pokazuje samostalnost u domovini se razvijajuće inteligencije, te zastupa narod, osobito u historičkom, znanstvenom i artističkom obziru, proti sudu tudjine, obično jednostranomu.

Misli, u ovoj spomenici iztaknute, prihvati odmah ne samo pokrovitelj Palackoga već i odbor muzealni, te odluči, izdavati dva časopisa, jedan u českom i drugi u njemačkom jeziku. U razmjerno kratko vrieme izposluje grof Sternberk god. 1826. dozvolju vlade za ova dva časopisa, te ponudi onda redakciju njihovu Palackomu, na što ovaj odmah pristane, i početkom 1827. god. započne sbilja izdavati oba časopisa.

Kao redaktor musealnih časopisâ došao je Palacky u sredinu svega literarnoga života u Českoj; al ujedno je time zadobio mjesto, s kojega je mogao bezpristrano motriti prepirke medju književnici.

Njemački časopis nije doduše nalazio odziva uzprkos tomu što je izlazio svaki mjesec, dočim je češki samo svake četvrt godine i

[1] *Gedenkblätter* — str. 48—64.

uzprkos obsežnoj i vrlo prijaznoj ocjeni, koju je bio Göthe o prvom godišnjiku njegovu napisao,[1] te je nakon pet godinâ od muzealnoga odbora obustavljen: nu češki „Musejník“, kojega redakciju je Palacky punih jedanaest godinâ danâ sam vodio, uzdrži se i navršuje ljetos upravo petdeseti svoj tečaj.

Kao redaktor češkoga muzealnoga časopisa zauzeo je Palacky odmah s početka naprama borećim se književnikom jasno i odlučno stanovište. On je sasvim odbio zahtjev, da postane časopis organom jedne ili druge stranke, nije niti primao članke, govoreće lih o substilnostih, koje su bile predmetom borbe, niti je dao mjesta napadanju na osobe jedne ili druge strane. Premda štovatelj starine, nije bio neprijatelj pametnoga napredka i popravljanja jezika, no uviek je bio sviestan, da se nesmije — barem u njegovom časopisu — identificirati pitanje o popravku ortografije s pitanjem naobrazovanja naroda, te je uslied toga pazio u prvom redu na stvarni sadržaj članakâ, a ne na formu njihovu. Postupanje ovo prouzročilo je doduše, da je morao Palacky god. 1828. i 1829. popuniti svojim perom malo ne sav časopis, al on ipak nije klonuo duhom, a oni, koji su se od njega odvratili bili, povratiše se jedan za drugim opet k njemu, čim su se o praktičnosti njegovih nazorâ i o njegovoj uztrajnosti uvjerili.

Tim je Palacky glavno pripomogao tomu, da se je češka literatura u napredak razvijala naravnim i po narod češki dakle najkoristnijim smjerom.

Radnje redaktorske nisu ipak nikakva uštrba naniele studiju Palackoga na polju češke povjesti.

Godina 1827 — kako iztakosmo — u dvostrukom pogledu za Palackoga važna, — postala je od zamašne važnosti i za povjestničke radnje njegove, kao što i za obradjivanje češke povjesti u obće.

Ove naime godine dobio je Palacky poziv od stališkoga zemaljskoga odbora, da preuzme na se nastavljanje kronologične povjesti češke, za koju se je češkim stališčem već koncem XVIII. stoljeća obvezao bio svećenik i exjezuita Franjo Pubička, da će ju napisati. Pubička nije doveo svoju radnju dalje nego do god. 1630, i nakon njegove smrti god. 1807 nastojali su zemaljski stališi oko toga, da se ovo djelo, za koje su bili već znatnih troškovâ doprinieli, za-

[1] U berlinskih „Blätter für wissenschaftliche Kritik“ (1830 Nro. 58 bis 60).

vrši. S toga razloga činili su mnogim naučnjakom, koji su se bavili českom povjesti,[1] ponude glede nastavka radnje Pubičkine; ali sve do god. 1827. nisu mogli naći nikoga, koji bi posao taj preuzeti i svršiti mogao. Ove godine zapitao je dotični izvjestitelj zemaljskih stališâ ustmeno i Palackoga, bili on hotio nastaviti Pubičkino djelo. Na ovaj upit izjavi se Palacky doduše da bi, nego ujedno očitova, da to djelo neodgovara ni malo zahtjevom stroge znanosti, da bi dakle zemaljski stališi veću korist pribavili domaćoj povjestnici, kad bi se odlučili, stalno podupirati čovjeka, koji bi mogao i hotio cieli svoj život iztraživanju češke povjesti posvetiti. „Pisanje jedne povjesti — govorio je Palacky — ostaje uviek dielom jednoga čovjeka, jednoga duha, i ako ima sbilja uspjeti, ujedno cieloga jednoga života.“[2]

Ovu izjavu predade stališki odbor najkompetentnijemu u toj stvari sudcu grofu Franji Sternberku, najvišemu zemaljskomu komorniku i predsjedniku českoga učenoga družtva, da o njoj svoje mnienje izreče i predlog zemaljskim stališem učini. Grof Sternberk nije dakako mogao inače, nego pristati posve na predloge Palackoga, i tako uvjerivši se o shodnosti predloga i o izvrstnoj sposobnosti predlagatelja, preporuči stališki odbor stališem god. 1829. — uzprkos tomu, što se je medjutim književnik Josip Horky, preporučan od dvorskoga kancelara grofa Mitrovskoga, stališem ponudio, da će jeftinije riešiti zadaću od Palackoga označenu: neka postave Palackoga historiografom českih stališâ s godišnjom plaćom od 1000 for. u srebru, prikladnom važnosti povjerenoga mu zvanja, nadalje s nagradom od 200 for. sr. za svaku od tri sliedeće godine u svrhu namirenja putnih troškovâ Nadzor nad marljivosti radnjâ historiografa neka stališi shodnim načinom sami vrše.[3]

Predlog ovaj postao sbilja dne 13. travnja 1829. god. saborskim zaključkom, nu Palacky tim nije još postao historiografom. Veliki kancelar u Beču, grof Saurau, izbrisa naime članak o Palackom iz zaključakâ saborskih, jer tobože nije podoban, da se predloži previšnjoj potvrdi. Premda su se stališi proti ovakovu postupku najvišega kancelara ogradili, te posebnom predstavkom na samoga cara Franju se obratili, nije se time ipak postiglo povoljno po Palackoga

[1] Poimence prof. Ignaciju Cornovi (1807), Franju Niklasu (1808), M. Millaueru (1818) i Fr. Niemetschek-u. Sr. *Zur böhm. Geschichtschreibung* str. 25 slj.

[2] Sr. *l. c.* str. 14.

[3] *Zur böhm. Geschschrbg.* str. 37 slj.

riešenje, jer je car odlukom svojom od 18. lipnja 1830. god. odredio, da se za sada imade odustati od imenovanja zemaljskoga historiografa, budući da se u domestikalnom fondu, iz kojega je Palacky imao plaću svoju dobivati, pokazuje za god. 1831. manjak[1]

Kada je ova careva resolucija u saboru proglašena, izjavi grof Gašpar Sternberg, da se njom doduše stališem zabranjuje formalno imenovanje historiografa, nu da nitko nemože stališem kratiti, da nepodupiru pisanje češke poviesti u obće. S toga stavi predlog, da stališi pozovu Palackoga, neka napiše po osnovi prije već odobrenoj, neobziruć se na djelo Pubičkino, povjest češkoga naroda uz honorar i nagrade, za koje je prije mjesto zomaljskoga historiografa primiti hotio.

Na temelju ovoga predloga, uz koji je sabor odmah pristao, dobije Palacky napokon dne 18. travnja 1831. god. na mjesto formalnoga dekreta objavu o konačnoj odluci sabora, da mu se povjerava uz uvjete prije opredieljene, pisanje češke povjesti. Tek pet godinâ danâ kasnije, nakon što je grof Saurau zamienjen u uredu velikoga kancelara grofom Antunom Mitrovskym, koji je bio izhodio prof. Bočeku naslov historiografa moravskih stališâ, te nakon što je prvi dio Palacky-ove češke poviesti izašao bio, bude saboru češkomu natuknuto, da bi bilo sada sgodno vrieme, predlog glede naslova zemaljskoga historiografa ponoviti; sabor sbilja tako uradi u zasjedanju svom god. 1838. i malo zatim podieli car Ferdinand odlukom od 24. studenoga iste godine Palackomu naslov češkoga stališkoga historiografa.

Tako bje Palackomu i formalno zajamčeno mjesto, koje je on mal ne pol stoljeća sebi i narodu svomu na čast i slavu zauzimao!

Za pretresivanja pitanja o mjestu historiografa pozivali su se pokrovitelji Palackoga s jedne strane na spomenute već radnje genealogičke i članke njegove u muzealnih časopisih, s druge pako strane — i to osobito u zadnjoj godini dotičnih priegovorâ — na dvie radnje, kojimi je Palacki zasvjedočio ne samo vještinu u izdavanju starih pismenih spomenikâ češke povjesti, već i znanje, udubiti se u duh povjesti češke, zrelost suda historičkoga i marljivost u sakupljanju podatakâ, kojimi bi se pojedini momenti češke povjesti što objektivnije mogli razjasniti. Kao radnje takove prikazuje se ponajprije izdanje starih ljetopisâ českih od god. 1378 do 1526, ili nastavka kronikâ Přibika Pulkave i Beneša iz Hořovic,

[1] *L. c.* str. 41.

dalje pako njemački pisano djelo: „Würdigung der alten böhmischen Geschichtschreiber.“

Već god. 1783. počelo se je sa izdavanjem najstarijih kronikâ naroda českoga, te je pomenute godine po Fr. Pelzelu i Jos. Dobrovskom izdana troškom pražkoga metropolitanskoga kaptola kronika pražkoga kanonika Kosme i njegovih nastavljačâ, god. pako 1784. kronika Franciska i Beneše iz Weitmile. Kralj. učeno družtvo u Pragu, razabiruć, kako bi bilo vriedno, da se ovo izdavanje važnijih vrelâ češke povjesti nastavi, povjeri god. 1824. Palackomu, da priredi za tisak pomenuti, u češkom jeziku pisani ljetopis i u to ime da nastoji najprije sakupiti sve pristupne rukopise, da tako zadobije što kritičniji tekst ovoga spomenika. Palacky se primi toga djela svom pomnjom i revnosti i nakon četiri godine g. 1828. predloží učenomu družtvu kritički tekst, utemeljen na sedamnaest, medjusobno dobom i sadržajem znatno se razlikujućih rukopisâ. Uvod što ga je Palacky svomu izdanju napisao, pokazuje, da je Palacky u ono već doba sasvim bio dorastao zadaći, sbilja ne lakoj, osobito obzirom na način, kojim je morao kod sravnjivanja i uzajamnoga nadopunjivanja pojedinih rukopisâ postupati; pokazuje dalje, koliko su imali razloga, kad su potonji izdavatelji pismenih spomenikâ u Palackom ogled svoj tražili i nalazili.

Nu puno važnijom se prikazuje druga od pomenutih, onoj dobi pripadajućih radnjâ. Postanku ove radnje dala je povod razpisana nagrada god. 1826. od kralj. českoga učenoga družtva za dielo, u kojem bi se imali ocieniti pisci češke povjesti i to od najstarijega do Hajeka, povjestnika XVI. stoljeća. Poimence imali su se u ovakovom dielu nalaziti svikoliki podatci o životu onih pisacâ, ocjena postojećih već njihovih izdanjâ obzirom na rukopise, na kojih ova izdanja počivaju, viesti o novih možda rukopisih, napokon ocjena njihove vjerodostojnosti ili točnosti u porabi starijih vrelâ, koja ocjena se je imala osnivati na čitavom sadržaju djela, načinu pripoviedanja, zadaći piščevoj i okolnostih, u kojih je svoje djelo pisao.

U produljenom za priposlanje ovakove radnje roku podnešena bude jedina radnja, Palackoga naime, te budući su članovi historičkoga razreda, kojim bje predložena, suglasno izjavili, da je pisac ne samo ondašnje stanje odnosećega se na postavljenu zadaću znanja podpuno shvatio i u jasnom pregledu izložio, već mnogimi ga novimi rezultati obogatio: nagradi družtvo u sjednici od 24. siečnja 1830. djelo Palackoga, koje onda iste jošte godine izadje.

Glede ovoga djela Palackoga može se sbilja kazati, da je njim prokrčen put novoj epoki u iztraživanju i opisivanju češke povjesti, da je njim udaren čvrst temelj, na kojem moraju stati svi, koji se u obće žele kako valja okoristiti povjestničkimi studiami. Zato se smatra Palackoga: „Würdigung der alten böhmischen Geschichtsschreiber“ i dan danas kao ponajbolje njegovo djelo, zato su se na njega ugledali još i poslje decennijâ čuveni povjestnici drugih narodâ kod sličnih radnjâ.

Sasvim otvoreno i objektivno prizna Palacky u uvodu svojih ocienâ mane i nedostatke povjestničkoga iztraživanja u obće i češkoga na pose, jasno ističe načelo, u ono doba skoro sasvim jošte nepoznato, da nevalja tražiti u povjesti lih tragove krvi i grozote haranja, da se neima izticati mathematička samo veličina a dynamička sasvim s vida puštati, već da socijalni život predjâ, razvoj državopravnih odnošajâ i njihova zasiecanja na sreću i nesreću narodâ pruža predmet, puno dostojniji povjestničkoga opisivanja. Samo djelo sadržaje razlaganje dvadeset i jednoga češkoga povjestnikâ u trostrukom smjeru, kako mu ga je učeno družtvo u razpisu nagrade označilo bilo.

U dodatcih pako govori Palacky o starih čeških legendah, manje važnih monografijah i kronologičkih kompilacijah, napokon o tragovih izgubivših se kronikâ, u razmatranu epoku spadajućih.

Nemože biti ovdje mojom zadaćom uz ovaj kratki osvrt na radnje, koje se moraju smatrati najvažnijimi prije izdanja prvoga svezka njegove povjesti, obazreti se potanko i na razprave i članke, što jih je Palacky u isto doba bio napisao u obadva muzealna časopisa. Dosta će biti, ako se samo napomene, da je Palacky, dok je sam časopise one uredjivao, napisao za nje trideset i osam članakâ, od kojih veliki dio treba i danas smatrati važnom pripomoći kod studiâ historičkih u obće.

Nu ipak nemogu a da neiztaknem barem jednu kategoriju ovih članakâ, i to onu, kojom je Palacky stekao zaslugu, da je bio ponajprviji njegovatelj i povjesti *práva* češkoga, a svakako je prvi počeo, znanstvenim načinom obradjivati u Českoj i povjest prava slavenskoga u obće.

Članakâ pripadajućih ovoj kategoriji neima doduše mnogo, al svaki od njih prikazuje se kao rezultat zamašnih studijâ i jasna shvaćanja organisma prava u obće, te medjusobnoga odnošaja prava pojedinih slavenskih narodâ na pose. U potonjem ovom obziru ističe se osobito članak uvršteni u časopis češkoga Muzea g. 1837.:

„Pravo staroslavensko, ili sravnjenje zakonâ cara Stjepana Dušana sa najstarijimi zemaljskimi redovi u Českoj". Člankom ovim pokazao je Palacky put, kojim ima udariti iztraživalac pravne povjesti slavenske, kao što i način, kako se može okoristiti viestmi o pravnom stanju jednoga slavenskoga naroda, da njimi razjasni tamnije strane istoga stanja kod narodâ drugih slavenskih. Članci ovimi pokaza Palacky, da narod češki pruža i na polju pravnoga razvoja dosta zanimivih osobinâ, i da nije na prosto preuzimao pravne ideje od tudjih narodâ, kao da nije bio tobože podoban za kakvu tvorbu samostalnu.[1]

Jošte jednu stranu djelatnosti Palackoga u onoj dobi treba iztaknuti, djelatnost, namienjenu prosvjetnim svrham narodnim u obće, na pose pako podignuću znanstvene literature češke.

Djelatnost ova tiče se utemeljenja „Matice Češke".

Već god. 1818., kad se je utemeljivao narodni muzej u Pragu, pojavljale su se nade, da će ovaj zavod u pomoć priteći znanstvenoj češkoj literaturi, pojavili su se pače i pojedini predlozi, kako bi se namakla u tu svrhu materijalna sredstva; al doskora obuhvati obćenita apatija mislî i one, koji su ovakove nade gojili.

Tek 1829. god. primakne Palacky pitanje o postanku zaklade za podupiranje znanstvene literature sretnomu riešenju. Ove naime godine sporazumio se je Palacky sa prijatelji svojimi Jungmannom i Preslom o izdavanju većega enciklopedičkoga riečnika, prijavi ovu nakanu vrhovnomu burggrofu kraljevine Češke, grofu Karlu Choteku, te mu ujedno predloži potanki plan čitavoga ovoga djela, kao što i imena svih (28) suradnikâ, koji su se obvezali bili, izraditi pojedine partije riečnika, što je imao pružati pregled svihkolikih granâ znanosti i umjetnosti, napose pako članke o domaćoj povjesti, statistiki, topografiji i obrtnosti, kao što i tumačenje češkoga nazivlja u znanosti, umjetnosti i poslovnom jeziku[2]. Ujedno zamoli Palacky, da se njemu i suradnikom njegovim podieli dozvolja, da se mogu poradi skladnosti i jednoličnosti ráda sastajati i razgo-

[1] Palacky nam je sačuvao *(Gedenkbl.* str. 252.) zanimivu viest o nazorih, što su u ono doba vladali u Českoj glede prava češkoga kod muževâ, koji su bili baš dužni, nastojati oko toga, da si pribave točna o tom znanja. Profesor češkoga državnoga prava na sveučilištu u Pragu M. Schuster izjavi se jedanput Palackomu o načinu, kojim se može lako doći do znanja češke pravne povjesti: „Studiren Sie das erste beste deutsche Lehrbuch, notiren sich daraus, was in Deutschland üblich war und nehmen als Regel an, dass es hundert Jahre später auch in Böhmen in Gebrauch gekommen" (!).

[2] *Gedenkbl.* str. 78.

varati o njoj. Vlada sbilja podieli dozvolju za ovakovo poduzeće uz uvjet, da se u sastancih suradnikâ negovori o drugom, van o izdavanju realno-enciklopedičkoga rječnika, te da suradnici nezaosnuju možda nedozvoljeno nekakovo družtvo. Premda ob ovom potonjem dakako nije imalo biti ni govora, bio je Palacky tako oprezan, te dojavi nakanu svoju i svojih drugovâ takodjer osobno gradskomu kapetanu, vitezu Hoch-u, te ga zamoli za podporu toga poduzeća. Policija je bila već prije dolazka Palackoga doznala za stvar i korake u njoj od ovoga i od vlade učinjene, nije dakle mogla zabraniti sastanke naumljene i od vlade dozvoljene. Nu gradski kapetan upozori Palackoga na to, da bi se ipak krivim izvješćem nepozvanih ljudî u Beču mogle i stvari, za koju se Palacky i drugovi njegovi zauzimaju, i istoj policiji načiniti neprilike. Zato ga svjetovaše da pokuša, nebi-li jedan izmedju postojećih već u Pragu znanstvenih zavodâ, kralj. učeno družtvo, ili narodni muzej, hotio usvojiti misao, koju kani Palacky sa svojimi drugovi izvesti, te tako čitavo poduzeće uzeti pod svoju zaštitu. Palacky posluša drage volje taj savjet, te zamoli odmah odbor muzeja i predsjednika njegova grofa Gašpara Šternberka, neka uzme književnike, sjedinivše se za izdavanje enciklopedičkoga riečnika pod svoje okrilje, kao posebni odbor muzealni za znanstveno obradjivanje jezika i literature češke, te tako oživi zavod, do dana današnjega liepo cvatući.

Palacky i drugovi mu latiše se sada odmah posla oko pomenutoga riečnika; al doskora dodju do uvjerenja, da treba prije, nego li će se ovakav enciklopedički riečnik moći pisati, obraditi monografički i sistematički na pose one znanstvene struke, za koje nije imala češka literatura gotovih već predradnjâ — i takovih strukâ je bilo dosta mnogo. S toga su odlučili izdavati ponajprije posebne radnje iz različitih znanstvenih strukâ u tako zvanoj maloj enciklopediji naukâ, za namaknuće pako materijalnih sredstvâ obratiti se na cieli narod, da stanovitimi prinesci stvori zakladu, koja bi se zvala „Matice Česká“. Tko bi položio 50 for. sr., postao bi utemeljiteljem, te bi dobivao po jednu knjigu svih djelâ, od „matice“ izdavanih. Muzealni odbor imenovao je ujedno kneza Rudolfa Kinskoga kuratorom matice, koja — pošto se je po volji policije, tražeće u imenu matice nješto potajnoga, njekoliko godinâ kanila specialnoga svoga naslova[1] — doskora počme djelovati na trajnu ko-

[1] Srv. o tom *Gedenkbl.* str. 90. slj.

rist literature i narodnosti češke. Prvo veliko djelo, što ga matica izdade, bio je Jungmannov veliki riečnik češkoga jezika, uz koji su dobivali članovi i časopis muzea, kojega nakladu je matica od god. 1832. preuzela.

Medjutim je Palacky sveudilj radio o svojoj povjesti i bavio se osobito sakupljanjem gradje u domaćih i inostranih arkivih, kao što svjedoče mnogi njegovi izvještaji, što jih je stališkomu zemaljskomu odboru šiljao[1].

Uz druge predradnje sastavi Palacky suvremeni pregled najviših zemaljskih dostojanstvenikâ, zemaljskih i dvorskih činovnikâ, te ga izda 1832. god. nakladom češke Matice. Ovo je djelo za onoga, koji se bavi češkom povjesti, od neizmjerne važnosti; za njezinu najstariju dobu, osobito XI—XIII. stolj. treba ga za točniju kritiku listinâ, u dobi kasnijoj za to, da se bolje razumiju viesti listinâ, buduć se ondje često ističu dostojanstva a neoznačuju se njihovi nosioci; napokon se prikazuje kao vrlo važno pomagalo za osiecanje dobe velikoga broja nedatiranih aktâ, kao što i za označenje promjenâ, koje su se u istih najviših zemaljskih činih sbivale[2].

God. 1833. napiše Palacky životopis glasovitoga Josipa Dobrovskoga, buduć nije ovaj, kako to ištu pravila kr. češkoga učenoga družtva, za svojega života pobilježio glavnija data iz svojega života, te tako bi se lako dogoditi moglo, da bude život toga, po narod češki vrlo zaslužnoga muža, u kasnijoj dobi nepodpuno i netočno opisan.

God. 1836. napokon izadje prvi svezak Palackyeve povjesti u njemačkom jeziku i svrati na se obćenitu pažnju. Od svih, kojim je stalo do objektivnoga prosudjenja, bude pripoznano, da je djelo Palackoga ne samo daleko nadkrililo svekolike radnje njegovih predšastnikâ, već da zadovoljuje u podpunoj mjeri i najstrožim zahtjevom novovječne znanstvene historiografije. Njim pokaže Palacky vrsnoću svoju i u iztraživanju i u kritičkom protriebljavanju vrelâ, i u liepom jih tumačenju, kojim upravo privlači k studiju povjestničkomu. Ovim već svezkom zauze Palacky mjesto medju prvimi povjestnici našega vieka.

Pošto je ova svezka njegove povjesti na sviet izašla, uputi se Palacky 1837. god. u Rim, da sakupi u vatikanskom arkivu, prebogatom ovom skladu listinâ iz cieloga kršćanskoga svieta, materijal za sliedeće svezke svoje povjesti, za koji se je mogao nadati, da će biti vrlo izdašan obzirom na mnogobrojne i raznovrstne odnošaje, u

[1] Zur böhm. Geschschrbg str. 49—71.

[2] *L. c.* str. 58.

kojih su se vladaoci i čitava zemlja češka puno vjekovâ nalazili prama papinskomu dvoru. Dobivši više važnih preporukâ, medju kojimi i od ministra grofa Kolovrata, dodje Palacky mjeseca travnja 1837. god. u Rim, gdje ga stigne želja i moravskih stališa, da studija svoja protegne i na listine, tičuće se povjesti markgrofije Moravske. Palacky tako sbilja i učini, te prouči za kratko doba od deset tjedanâ 45.000 listinâ, izmedju kojih sam prepiše 400 listinâ, kojimi je dobila češka povjest jasnoće baš za one epoke, koje su na temelju dosad poznatih vrelâ najmanje se mogle razjasniti. Iz Rima otide Palacky u Firencu, Milan i Mletke, te sakupivši i ovdje mnogo blaga povjestničkoga okrene natrag u Brno, gdje je predao stališem zemaljskim, što je za nje bio sakupio. Opis zanimivoga svoga putovanja, kao što i pregled rezultatâ, u talijanskih arkivih postignutih, priobći Palacky najprije češki u muzealnom časopisu, zatim u posebnom djelu njemački[1]. God. 1838. i 1839. uputi se Palacky opet u Italiju, prouči sve važnije njezine arkive, te sakupi podatke, na česku povjest se protežuće. Vrati se potonje ove godine u Prag; al nenadje više u životu pokrovitelja svojega grofa Gašpara Šternberka, kojega smrću je narodni muzej izgubio ne samo prvoga svojega presidenta, već i glavnoga promicatelja svrhâ svojih. Palacky se je počeo sada svom silom brinuti, da si prosvjetni taj zavod naroda ne samo osigura budućnost, već da se i, koliko se može, podigne. Toga radi dobro mu dodje nakana stališâ zemaljskih, podignuti pokojnomu caru Franji I. veličanstveni spomenik. Glede vrsti ovakovoga spomenika nisu se mogli stališi složiti: u to dodje Palacky, te podnese odmah stališem obsežnu predstavku, da bi se najsjajnijim spomenikom caru mogla smatrati veličanstvena sgrada „Franciscеum“ zvana, u koju bi se imala smjestiti svakolika znanstvena družtva i prosvjetni zavodi, koji su u Pragu za vlade cara Franje postali. U prvom redu smjerao je dakako ovaj predlog na korist narodnoga muzea. Premda se ova ideja Palackoga nije izvela, to je ipak dala povod razpravam o boljem nego dosada smještenju sbirkâ narodnoga muzea, te je imala nakon šest godinâ posljedicu, da su stališi kupili za ove sbirke sgradu, u kojoj je češki narodni muzej još i dan danas smješten.

God. 1839. izabran bude Palacky i tajnikom kralj. učenoga družtva, kojega je članom bio već 1830. god. postao.

Iste godine izadje prvi dio drugoga svezka povjesti njegove,

[1] „Italienische Reise“ 1838.

obuzimajući epoku od god. 1197. do god. 1306., epoku dakle, u kojoj se razmatra sudbina Češke za vlade kraljevâ iz Přemyslovacâ.

Obsežna djelatnost Palackoga na polju znanstvene literature, (prekinuta za kratko doba poslje izlazka prvoga djela njegove povjesti osobito arkivalnimi njegovimi studijami), počela se je opet od god. 1840. osobito razvijati.

Da obrani najstarije spomenike češke literature od nasrtajâ s različitih stranâ, te da njihovu pravost u paleografičkom i linguističkom obziru dokaže, izdao je Palacky sa Šafarikom njemačko djelo[1], u kojem je s pomenutih gledištâ razmatrao četiri izmedju najvažnijih ovih spomenikâ, imeno t. z. Libušin sud, evangjelje Ivanovo, zakladnu listinu Litomjeričku i češke glose riečnika, „mater verborum" zvanoga. Djelo ovo smatra se jošt i dan danas najboljom izmedju svih radnjâ, o pomenutih spomenicih napisanih.

Iste godine 1840. započme Palacky izdavati djelo, koje dostojno stoji uz bok njegovoj povjesti, naime svoj „Archiv Český". Ovo djelo imalo je po predlogu, šta ga Palacky u toj stvari zemaljskomu odboru učini[2], sadržavati izbor najzanimivijih historičkih i historičko pravnih spomenikâ pisanih českim jezikom, dakle listinâ javnih i sukromnih, dalje pravnih knjigâ, izvadakâ iz zemaljskih dasakâ, odlukâ najviših zemaljskih sudištâ itd. Ujedno imalo je ovo djelo, kojega sadržaj je i onako većinom XV. i XVI. stoljeću pripadao, služiti za dotične svezke njegove povjesti kao codex probationum i tako mu olakotiti pisanje, a čitaocu pružati sredstva za kontrollu istinitosti historičkoga njegova razlaganja. Zemaljski odbor prihvati predlog Palackoga, te pošto nije niti policija izdanju prigovorila, izišao je već iste godine 1840. prvi svezak arkiva, a primljen bi sa obćenitom radošću svih prijateljâ češke povjesti. Djelo ovo nastavi Palacky tako, da izadje 1842. god. svezak drugi; 1844. god. treći; četvrti pako god. 1846. God. 1853. odroči zemaljski odbor dalnje izdavanje arkiva na „neodredjeno vrieme"; tekar god. 1862. izadje svezak peti, napokon 1872. god. i šesti, kojim je Palacky dalnje izdavanje obustavio, budući je ovim svezkom dovedeno izdavanje pismenih spomenikâ do god. 1526., kojom je kasnije Palacky i povjestničko svoje djelo ograničio.

God. 1841. izabrao je odbor muzealni Palackoga za svojega tajnika. Time, kao što i prije već postignutim tajničtvom učenoga družtva, zadobio je Palacky odlučni upliv na najviša dva domać

[1] „Die ältesten Denkmäler der böhmischen Sprache."

[2] *Zur böhm. Geschschrbg.* str. 87. slj.

učena zavoda, a uplivom tim se je mnogo godinâ služio za to, da se i stroge znanosti u Českoj njeguju u duhu narodnom, dakako bez uštrba stroge objektivnosti, vodeće izključivo do sigurnih rezultatâ. Muzej je dosada pretežno podupirao znanosti prirodoslovne, budući se je ovimi prvi predsjednik muzea poglavito bio bavio: Palacky pobrine se sada za to, da se u muzeu izjednači struka prirodoslovna i historička. Nastojanja ova obrazložio je Palacky posebnim njemačkim djelom, u kojem je potanko razjasnio znanstvene svrhe, kojim bi muzej služiti imao, kao što i sredstva, kojimi bi svrhe sbilja postići mogao.[1]

Uzporedo s izdanjem glavnoga svojega djela, od kojega je god. 1842. izašao drugi dio drugoga svezka — obuzimajući epoku od izumrća kraljevske porodice Premyslovacâ po maču do smrti cara Karla IV. (1306—1378) izdao je Palacky opet dvie važne radnje, od kojih prva se odnosi na dogadjaj, znameniti za čitavu povjest evropsku, druga je pako vrlo važno pomagalo za studium češke povjesti u XIII.—XV. stoljeću.

Radnja prva tiče se naime navale Mongolâ 1241. god., te se u njoj razmatraju kritički svakolika vrela, odnoseća se na poraz ovoga divljega naroda kod Olomuca. Na temelju ovih vrelâ dopuni i popravi Palacky nazore prijašnjih povjestnikâ o onom dogodjaju, te dokaže, da se može poraz Mongolâ smatrati sbilja izključivom zaslugom Čehâ, a ne možda, kako se je češće tvrdilo, njemačkoga cara Fridrika II. Druga je radnja: „Ueber Formelbücher, zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte"; ovo je skup dragocjenih, dosada mal ne sasvim nepoznatih vrelâ za političku, crkvenu i pravnu povjest česku pomenutih stoljećâ. Djelo ovo primljeno bi od učenjakâ u Českoj i Njemačkoj s uzhićenjem, koje je prinukalo Palackoga, da ga nastavi, što on sbilja učini, te god 1847. drugi njegov svezak izdade.

Godina 1843. doniela je Palackomu posao sasvim nove vrsti, al ne manje važni, nego li su bili njegovi dosadanji literarni poslovi. Palacky postane naime učiteljem visoka českoga plemstva i to učiljem českoga državnoga prava.

Za vlade naime cara Ferdinanda V. kušali su češki zemaljski stališi, na čelu njim grof Friederik Deym, zadobiti českomu saboru opet ona ista prava, koja su ga išla po obnovenom zemaljskom ustavu Ferdinanda II. od god. 1627. Budući im je pako ministar-

[1] „Das vaterländische Museum in Böhmen im Jahre 1842."

stvo u Beču svakojako u tom smetalo, a njim samim nije bio dobro poznat pravni temelj, na kojem su se mogli kretati, zamoliše Palackoga, da ih pouči o tom, kakvu kompetenciju su imali češki sabori po Ferdinandovu ustavu, i kakove su se u tom smjeru dogodile do sada promjene. Palacky zadovolji rado ovoj želji, te je predavao dulje vrieme izabranomu krugu članovâ visokoga češkoga plemstva o državnom pravu češke krune, o djelovanju stališâ i o njihovih odnošajih pram češkim kraljevom. Posljedice ovih predavanjâ bile su zamašne u političkom pogledu; al i u čisto znanstvenom su bile dosta znamenite. Visoko plemstvo naime, uvjerivši se o praktičnoj važnosti historičkih studiâ, podupiralo je sada Palackoga jošte revnije nego li prije u njegovih radnjah, osobito pako u arkivalnih iztraživanjih, doznačivši mu uz njegovu staru plaću godišnji doplatak od 600 for. sr. da može plaćati pomoćnika kod prepisivanja pismenih spomenikâ.

God. 1845. dospio je Palacky u svojoj povjesti do epoke husitskoga pokreta. Nu prije nego započe ovu epoku opisivati, osvjedoči se o potrebi, da se upozna posve točno sa starom topografijom česke kraljevine, a budući da ga jedino novije veće topografičko djelo J. G. Sommer-a[1] nije moglo u tom obziru baš ništa podupirati, prouči Palacky iznovice sve starije kvaterne zemaljskih i dvorskih dasakâ, te načini iz njih ogroman broj izvadakâ topografičko-genealogičkih. Isto tako prouči knjige confirmationum i erectionum praške nadbiskupije, te sakupi takodjer iz bezbrojnih listinâ materijal, koji, sravnivši ga s novijimi popisi kraljevine, tako uredi, da dobije viesti o svih gradovih, selih, tvrdjavah, samostanih i ostalih mjestih, kojih imena se u češkoj historiji osobito u ratnoj periodi husitskoj ističu. Posljedak ove dugotrajne i umorne radnje izdade Palacky god. 1848. u svojem „opisu kraljevine Češke". U istu svrhu nacrtao je Palacky i historički zemljokaz Češke, nu ovaj izadje tekar ove godine na vidjelo.

Svršiv u glavnom ovaj posao, god. 1846. obidje Palacky opet množinu arkivâ u Ugarskoj, Austriji i Njemačkoj, sve do renskih zemaljâ, te sakupi opet znatan broj važnih podatakâ, kojimi se je u mnogom obziru okoristio za dalnje svoje radnje povjestničke.

U ono doba može se kazati, bio je Palacky već na glasu u čitavoj obrazovanoj Evropi, al ujedno su njegove zasluge pravedno ocienjene i ondje, odkle nije mogao u početku svojega djelovanja niti pukoga naslova zadobiti, naime na carskom dvoru u Beču.

[1] Königreich Böhmen; stat.-topogr. dargestellt. XVI. sv. (1833—1849.)

Kada je naime 1847. god. u Beču utemeljena carska akademija znanostî, bio je Palacky dne 14. svibnja iste godine imenovan od cara Ferdinanda V. jednim izmedju pravih njezinih članovâ.

Ondje je stajao Palacky u oči povjestne god. 1848.

Ova godina prouzroči i u njegovom životu veliki pokret, postavivši njega, koji je sav svoj život znanosti bio posvetio, na polje političkoga djelovanja, metnuvši ga tako rekuć u sried političkih borbâ!

Palacky nije mogao, a nije ni smio uzmaknuti iz ovih borbâ; on, koji je ponajviše doprineo k tomu, da se narod probudi k novomu životu, nije se mogao odreći zadaće, biti njegov vodja, kada se je opet imalo ivvojštiti priznanje političke njegove važnosti u broju narodâ, s njim od vjekovâ u jednu državno-pravnu cjelinu sjedinjenih.

Al niti u najžešćih bojevih političkih nije se Palacky iznevjerio glavnoj zadači života svojega; i u političkom djelovanju njegovom možemo naći preobilnih podatakâ za opisanje znanstvenoga rada njegova.

Jošte prije nego su planule strasti političke, te mirni rad znanstveni mal ne sasvim nemožnim učinile, uspio je Palacky dovršiti prvi svezak svoje povjesti u českom jeziku, pa ga je, s predgovorom od dne 9. ožujka 1848. iste godine predao u ruke českoga občinstva, željno ga već izčekujućega.

Željnomu ovomu izčekivanju bila je ravna i ljubav, kojom je Palacky narodu svoje djelo podnio: svekolike dosadašnje svoje radnje povjestničke — tako on sam veli — smatrao je lih kao puke predradnje svojoj u českom jeziku pisanoj povjesti; njezino pisanje shvaćao je kao glavnu i zadnju zadaću života svojega. Svojom češki pisanom povjesti hotio je jedanput dokinuti stanje, u kojem je narod češki „uzprkos svojoj — tako rekuć — idealnoj ljubavi prama povjesti, čamio u dubljem neznanju, u podpunijoj zaboravnosti, nego li se je gdjegod drugdje dogodilo.“

Iz ovoga djela Palackoga mogao je češki narod crpati obilnu pouku; a on ju sbilja i pocrpi, al ne još onda, kad je Palacky pomenute rieči izustio. Studium povjesti uči doduše poznavati pravila, prema kojim se razvija život narodâ, uči znati i zapreke, stojeće na putu pravilnosti ovoga razvoja: al u ono uzburkano doba, kada je počeo Palacky češki izdavati svoju povjest, trebalo je pouke skore, pouke od čovjeka, koji je već znao motriti u povjesti učiteljicu života i jasno shvaćati opomene, koje ona pruža za sretno

uredjenje budućnosti. Narod češki nebi jošte bio znao pronaći pravoga puta k ovakovoj budućnosti; njemu je trebalo sigurne i čvrste ruke: a takovom ga je mogao voditi možebiti jedini Palacky.

Ova okolnost prouzročila je političko djelovanje Palackoga, prouzročila je takodjer publicističke radnje njegove.

O prvom nemožemo ovdje govoriti: motive, koji su tamo Palackoga vodili i način, kojim je tu postupao, natuknusmo već; nu tim više treba, da nacrtamo bar u glavnih potezih potonju stranu njegove djelatnosti, a pokažemo, koliko se je i u publicistiki prikazao kao pravi historik.

Prilika za razvijanje publicističke djelatnosti pružila se je do skora Palackomu. Težnja da se Austrija „što tjesnije sjedini s Njemačkom", dovela je t. z. odbor petdesetorice, koji je viećao u Frankobrodu n. M. o novom političkom uredjenju Njemačke, do toga, da je dao po svom predsjedniku pozvati Palackoga, neka dodje u ime Češke sam, ili pošalje svoga zamjenika u Frankobrod, da bude učestnikom viećanja. Palacky odgovori na taj poziv obsežnim dopisom od 11. travnja 1848. god. tako, da nemože biti dionikom viećanja njemačkih patriotâ. Prvi mu je razlog u tom bio položaj njegov kao člana naroda českoga, koji je prama njemačkomu uviek čuvao i sačuvao svoju podpunu samostalnost, koja nije trpila uštrba time, što su dolazili različiti češki vladaoci u odnošaje sad više, sad manje tiesne s carevi svete rimske države. Razlogom drugim smatrao je Palacky okolnost, da bi ustrojenje njemačke države, kako ga snuju članovi njemačkoga parlamenta, oslabilo, dapače nemožnim učinilo obstanak Austrije kao samostalne carevine: obstanak taj pako smatraše onda Palacky koristnim i nuždnim za narod češki, dapače za čitavu Evropu.

Dopis ovaj — razglašen novinami — probudi ogromnu senzaciju u Českoj i u istom Beču, dapače u cieloj Austriji; njim je tako rekuć austrijska samosviest probudjena u mjerodavnih krugovih vladinih, koji su se tada počeli odlučnije opirati obiestnim dekretom njemačkoga parlamenta frankobrodskoga.

S toga razloga mnogi odviše revni Niemci, niti nemisleći, da bi se njetko mogao usuditi, stisnuti njihove nazore o jednoj velikoj Njemačkoj u uže granice, nego li su si je oni sami postavili, počeše sada sa svih stranâ navaljivati na Palackoga kao na izdajnika veliko-njemačk.h interesâ. Mržnja, kojom je osobito slabo obrazovana i zato svim, i najbezumnijim agitacijam pristupna svjetinja bečka Palackoga zamrzila, iztače se imenito onda, kad je Palacky

8. svibnja 1848. pozvan bio u Beč, da primi ministarstvo nastave i bogoštovja, za koje ga je car Ferdinand V. bio već imenovao. Nu Palacky nije primio časti njemu ponudjene s razlogâ u posebnoj promemoriji vladi označenih, te tako zaprieči buru, koja je imala, čim bi bio ministarstvo primio, i njegovomu životu postati pogibeljnom.

Još jedanput bio je Palacky pozvan (2. rujna 1848.), da primi ministarstvo, njemu prije već ponudjeno, nu i opet izjavi, da nemože dotle postati članom vlade, dok ona i činom neprizna Slavenom u Austriji živućim ravno pravo s narodom njemačkim i magjarskim.

Al nisu mrzili Palackoga samo oni, kojih težnjam po narodnoj hegemoniji se je on opirao; njegova djelatnost, smjerajuća k podignuću naroda českoga na stupanj političke s ostalimi narodi u Austriji ravnopravnosti, naišla je na odpor i u krugovih rodoljubâ u Moravskoj, koji, nepoznavajući povjesti svojega naroda, tražili su u želji njegovoj glede sjedinjenja Češke s Moravskom i Sležkom težnju za supremacijom one prve nad potonjima zemljama. Da razbistri pojmove o odnošaju, u kojem ove zemlje medjusobno stajahu, pa ga je Palacky želio vidjeti uzpostavljenim, napiše po nalogu t. zv. narodnoga odbora u Pragu „proglas Čehâ Moravcem“ od 6. svibnja 1848. god., koji je sbilja mnogo doprineo solidarnomu u kasnijoj dobi postupku političkih vodjâ naroda česko-slavenskoga u Českoj i Moravskoj.

God. 1849. započela je kao u cieloj Austriji, tako i u Českoj politička reakcija, koja je Palackoga prinukala, da se posvema okani političke svoje djelatnosti i povrati historičkomu svojemu studiu, koje i onako nije rad ostavio. Jedinu je jošte napisao političku razpravu iste godine,[1] u kojoj je hotio, prije nego odstupi sa političkoga poprišta, izreći svoje nazore o državi, napose o načinu, kojim bi valjalo urediti državni život Austrije, različitimi narodi napućene, da se u njoj oživotvori ideja pravne države. Kao absolutni zahtjev, koji se mora u tu svrhu postaviti, smatrao je Palacky jednakost pravâ i dužnostî za sve članove države. „Svako preimućtvo jednoga prema drugim iznimka je od prava, dakle negacija istoga, nepravednost. Ona se samo silom može uvoditi i držati, prouzročuje dakle stanje bezprekidne borbe učestnikâ.“ Protežuć zahtjev pravne

[1] „Union — nicht Centralisation, noch Föderation.“ Sr. *Gedenkblätter* — str. 206 slj.

države na Austriju, proglasi dalje Palacky štovanje one jednakosti u pravu za sve narode kao jedino sredstvo, kojim može Austrija svoju existenciju na pravnom temelju osigurati.[1]

Mnogo protivštinâ morao je Palacky u kasnije dobe podnašati zato, što je tako otvoreno svoju misao očitovao; al nakon više od jednoga decenija, kada bude jednoglasnom voljom češkoga naroda pozvan, da preuzme vodstvo u političkoj borbi, na koju bje češki narod izazvan preustrojstvom Austrije u konstitucionalnu monarkiju: onda je misao, koju Palacky 1849. god. izreče, postala temeljnom idejom političkoga programa, koji je narod slavenski u u Českoj i Moravskoj jednodušno prihvatio, te žilavom uztrajnosti nastojao oživotvoriti uzprkos tomu, što je napuštanje ovoga programa kadšto obećavalo na oko veću korist.

Malo je momenatâ, koji se glede javnoga djelovanja Palackoga ističu u dobi do god. 1861. a niti ovi nisu baš radostni, dokazujuć po kadgod baš i nezahvalnost onih, za koje je Palacky ostavio privremeno mirni život učenjakâ, te ga zamjenio nezahvalnim djelovanjem političkim: al se zato tim više razvijaše znanstvena njegova djelatnost, namienjena postignuću prvobitnoga uzvišenoga cilja, što si ga Palacky postavio bio, tim više se množahu rezultati, što jih je Palacky glede razsvietljenja povjesti svojega naroda postigao.

U jednom smjeru osobito su djelovale na Palackoga protivštine, koje je od 1848. god. morao podnašati. Usljed graje, što ju podigoše na njega njemačka žurnalistika u ovoj i sliedećih godinah, odluči Palacky, izstupiti iz reda njemačkih književnikâ, u koje je obzirom na tu okolnost spadao, što je glavno svoje djelo, svoju povjest českoga naroda pisao prije njemačkim jezikom, a tek onda ga na češki jezik prevadjao. U posebnoj predstavki od 15. studenoga 1850. god.[2] izjavi Palacky zemaljskomu odboru stališâ, da će nadalje pisati svoju povjest lih u českom jeziku, te ju dati onda od druge osobe na jezik njemački prevoditi. Da ovu svoju odluku odmah oživotvori, započeo je treći dio svoga djela izradjivati češki. Nu odluka ova izazva žestoki odpor kod zemaljskih stališâ, koji izreknu odlučno zahtjev, da Palacky napiše nastavak svoje povjesti u istoj formi, u kojoj ju je započeo izdavati, dakle kao izvorno njemačko djelo.[3] Odpor ovaj protegnuo se je tako daleko, da su se

[1] L. c. str. 207. sl.
[2] *Zur böhm. Geschschrbng.* 121. slj.
[3] *L. c.* str. 126. 129 sl.

stališi zagrozili, da neće dati štampati o svom trošku taj dio češke povjesti, u kojega predgovoru je Palacky ovu svoju odluku občinstvu javiti hotio, ako se taj predgovor ili sasvim neizpusti, ili barem tako nepopravi, da nenastane sumnja o izvornosti njemačkoga djela.[1] Palacky je ipak i nadalje pisao djelo češki, te ga u isto doba dao na njemački jezik prevadjati; češki dakle tekst njegov mora se za sve poslje 1850. god. izašle svezke smatrati izvornim.

Budući da je Palacky do sada samo prvi svezak svoje povjesti na češkom jeziku izdao, bio bi sada imao drugi svezak prvoga diela, dobu od 1125—1253. god. obuzimajući, prevesti na češki jezik i izdati ga. Al su ga poglavito dva razloga ponukala na to, da nastavi češko izdanje svoje povjesti upravo ondje, gdje se je onda nalazio u njemačkom. Zahtievala to ponajprije pomenuta odluka njegova, smatrati lih češki tekst svojega djela izvornikom, prema kojoj je morao jedan dosad u obće neizdani dio njegov češki izdati; s druge pako strane zahtievali su i politički razlozi, da se taj dio češke povjesti, kojega izdanje je bilo baš na redu, izdade što prije. Kod prvih već dielovâ imao se je Palacky mnogo boriti s c. k. cenzurom, koja je Argusovim okom pazila na to, da se neostavi u razlaganju Palackoga ništa, što bi moglo možda voditi „suvišnomu za podaničke umove mudrovanju"; tim više se je morao Palacky bojati cenzure sada, imajuć pristupiti razlaganju epoke češke povjesti, visokim krugovom najodurnije, epoke naime husitskoga pokreta. I onako se je već god. 1844. izrekao na dotičnom mjestu nazor, da bi se ovaj dio radnje Palackoga imao u obće zapriečiti.[2] Usljed sve više se sada šireće reakcije nije se mogla netemeljitom smatrati bojazan povratka stroge cenzure preventivne, dokinute zakonom o štampi 1848. god. izdanim, koja za sigurno nebi ostavila povjest husitisma neosakačenu i nelišenu onoga karaktera, koji je u razlaganju Palackoga zadobiti morala. S toga odluči Palacky, izdati sada treći dio svojega djela a tek kasnije se povratiti k prevodu prijašnjih svezakâ.

Zbilja izdade Palacky god. 1850. prvi, te već sliedeće godine drugi svezak diela ovoga. Prvi svezak obuzima dobu od god 1403. sve do god. 1424., razmatraju se u njem uzroci i razvoj crkvenih nemirâ, koji su dali neposredni povod težnjam reformatornim, našavšim u nauci Husovoj konkretni svoj izražaj, prati se širenje ove

[1] *L. c.* str. 130.
[2] Sr. *Zur böhm. Geschichtschrbng.* str. 95.

nauke, kao što i djelovanje Husa i njegovih pristašâ sve do sašega Husa i Jerolima Pražkoga u Konstanciji. Nadalje opisuje ondje Palacky početak i širenje ratovâ husitskih u Českoj i Moravskoj, bezplodnost naporâ, namienjenih uništenju moćne stranke Taborâ i to sve do smrti glavnoga njezinoga vodje Ivana Žižke iz Trocnova 1424. godine.

Svezak drugi opisuje epoku husitskoga pokreta od ovoga momenta sve do god. 1439. kad je umro kralj Albrecht. Njegovom smrću zaključuje se naravno taj historički razvoj českoga naroda, kojemu su prvom polugom bile ideje reformatorne i narodne. Upravo plastički nacrtane su u ovom svezku osobe, koje moćno zasiecahu u tiek dogodjajâ one dobe; jasno se ističu motivi njihova djelovanja, ugovaranje Čehâ preko njihovih poslanikâ s crkvenim saborom Basilejskim; postanak stranke plemićke, koja napokon uništi glavne snage taborâ i Sirotkâ, postanak t. z. kompaktatâ, napokon kratka vlada kralja Šišmana, koji je mnogo zla zemlji i narodu českomu bio nanio, i njegova zeta Albrechta, koji je prvi pokušao oživiti ideju države austrijske[1].

Bilo bi suvišno, dapače neumjestno, govoriti o nutarnjoj vriednosti osobito ove partije Palackoga povjesti. Epoku husitskoga pokreta u českom narodu, nutarnje njezino biće i znamenovanje mogao je samo veleduh shvatiti: samo veleduh je mogao zaroniti u one dubljine povjestničkoga života naroda českoga, iz kojih izviru pojavi, tvoreći ukupno veličanstvenu onu sliku, u kojoj se prikazuje narod českí u dobi, kad je na kocku stavio svukoliku svoju materijalnu i duševnu snagu, savkoliki život svoj, da izvojšti od čitave Evrope priznanje slobode mišljenja, slobode narodnoga i vjerskoga uvjerenja. Narod českí vojevao je onda za interese duha ljudskoga: samo onaj mogao je pojmiti i opisati s pravoga gledišta ono vojevanje, koji je čuo kucati bîlo povjestnoga života, što ga je narod českí u sretnih i nesretnih dobah proživio; koji je shvaćao, koliko se u českoj povjesti zrcali povjest razvoja, kojim se duh čovječji u obće razvija. Jedini je dosad Palacky znao zauzeti pravo gledište u razmatranju one epoke, jedini je Palacky mogao nju u pravom svjetlu prikazati: a sreća po narod českí i njegovu povjest, da je to Palacky učinio! Husitska epoka našla je u Palackom najvrstnijega povjestnika, a Palacky je našao u husitskoj epoki najdostojniji predmet, da vrline svoje kao povjestnik najbolje izkaže.

[1] Sr. *Dějiny* — III. 2. str. 442 sl. (I. izd.)

Izpitivanje periode husitske u českoj povjesti dalo je povoda postanku jošte mnogih radnjâ, koje jasno svjedoče o onoj ozbiljnosti, kojom se je Palacky bavio izučavanjem osobito ove epoke, o onoj obsežnosti i čvrstoći temeljâ, na kojih je svoje historičko poviedanje o njoj osnivao. U obće nije Palacky smatrao dovršenim svoje iztraživanje ove i periode Gjure Podiebrada s husitskom tiesno svezane, već je uviek nastojao oko toga, da sakupi, koliko moguće, svekolike historičke viesti, koje se protežu na one dobe, da dobro utvrdi i odbrani od svihkolikih navalah neprijateljskih českomu narodu historikâ one posljedke, koje je hotio u djelu svom priobćiti. Zato nalazimo Palackoga god. 1853. u Parizu, zatim mal ne svake godine u drugih arkivih i važnijih knjižnicah domaćih i tudjih, u Njemačkoj, Francezkoj i Italiji, gdje s neumornom marljivošću radi i sakuplja historičke podatke, neobziruć se na to, da dobiveni rezultat neodgovara kadkada nit iz daleka onomu trudu, što ga je uložio. Pa uz ova iztraživanja ipak je jošte našao Palacky vremena da nastavi izdavanje na českom jeziku onih svezakâ svoje povjesti, koji su dosad samo njemački bili izašli. Tako izdade već 1854. g. drugi svezak prvoga diela, u kojem se opisuje sudbina českoga naroda za vlade knezovâ Soběslava I. (1125—1140) i Vladislava II. (1140—1173), nutarnje borbe u zemlji usred razmiricâ, koje su zavladale u kući Přemyslovacâ u dobi od god. 1173—1197., napokon vladu kraljevâ iz roda Přemyslova, i to Přemysla Otakara I. (1197—1230) i Višeslava (Vaclava) I. (1230—1253). Osobito je zanimiv ovaj svezak radi slike državnoga i narodnoga života u Českoj i Moravskoj u dobi po preimućtvu slavenskoj, kao što i radi dodatakâ, koje je Palacky kao priloge III—V. knj. ovomu svezku pridodao, te u njih priobći članak gore spomenuti o pravu staroslavenskom, rodopis Přemyslovacâ, pregled visokih crkvenih i svjetskih dostojanstvenikâ i činovnikâ, na dalje je ondje pokazao, kako se je zemlja dielila na okružja, te su ovo početa českoga rodo- i mjestopisa.

Nu ovoliki napori nisu mogli ostati bez pogubnih posljedicâ za zdravlje Palackoga. Vać na izmaku god. 1852. morao je Palacky potražiti odmor od svojih radnjâ u mirnom podneblju južnom, te je morao kupati u Sternberku i liečiti se grozdjem u Dürkheimu za Renom.

Sretno se oporaviv̌ši, poprimi se Palacky opet s novimi silami posla, poimence opisivanja vieka Podiebradova u českoj povjesti.

Al kod opisivanja ove periode, kao što dielomice već kod opisivanja epoke husitske, valjalo je Palackomu svratiti pažnju na jednu okolnost, na koju se nije morao toliko obazirati kod opisivanja starijih periodâ češke povjesti, koliko sada. Vrela naime za predhusitsko doba, premda su se i ova morala s velikim naporom sakupljati, bila su ipak ponajviše pristupačnija; isto tako bilo je već predradnjâ za opisivanje one dobe razmjerno mnogo više gotovih, a i donjekle bar izdašnih: nego za husitsku i s njom tiesno svezane epoke morao se je put sasvim iznovice utrti, morala su se svakolika vrela izkapati, radnje pako, dosad o ovih epokah napisane, ne samo da nisu olakoćivale novo iztraživanje, već su ga upravo priečile, te je valjalo prije svega ove zapreke sasvim odstraniti, da se može pristupiti novoj gradnji. Politički i crkveni odnošaji za vlade, kad su pisali o ovih dobah češke povjesti predšastnici Palackoga, bili su takovi, da je po njih bilo ne samo nepristojno, već upravo opasno opisati najsjajniju ovu epoku češke povjesti inače, nego kao epoku žalostnoga zabludjenja, kao epoku, u kojoj su razvraćenost i sirovost na toliko mah preotele, da nije bilo niti moguće, drugimi sredstvi, van mačem i vatrom uzpostaviti vladu ćudoredja i pokornost pram oblastim od Boga postavljenim. Ogroman je dakle morao biti znanstveni aparat, kojim se je sada trebalo služiti, da budu rezultati, koji će se pružati, što se može objektivniji, da se što više sudaraju s istinom, koliko se ova dokučiti može. Savkoliki ovaj aparat Palacky niti nije mogao, niti je hotio u svoje povjestničko djelo preuzeti; navodjenjem bo svihkolikih podatakâ, na kojih su se temeljili rezultati od Palackoga priobćeni, promienio bi se bio i prvobitni karakter istoga djela, te razmjerje izmedju sada pisanih i prijašnjih svezakâ; suzbijanjem pako dosad postojećih, više ili manje vjerodostojnih nazorâ prijašnjih i Palackomu suvremenih povjestnikâ, pretvorilo bi se pripoviedanje historičko u polemičko hrvalište, nedostojno monumentalnoga djela, koje je Palacky hotio ostaviti narodu svome.

Uslied toga vidimo, da sada uz glavno djelo Palackoga postaju djela druga, stojeća s periodami sada opisivanimi u savezu tako, da se u njih navode ili vrela, dosad neizpitana, od Palackoga prvi put na vidjelo iznešena, ter u izdašnoj mjeri upotriebljena, ili da se u njih ocjenjuju nazori i povjestničke tvrdnje, o pojedinih pojavih onih dobâ od drugih povjestnikâ izrečene, na koliko ih Palacky nije mogao u obće prihvatiti, ili bar ne u tom obsegu, u kojem su se pružale.

Za prvi već svezak onoga djela svoje povjesti, u kojem je hotio opisati dobu Podjebradsku, morao je Palacky posebnim djelom pokazati temelj, na kojem je osnivao tvrdnju, koja je imala pokazati karakter glavne osobe u ono doba u Českoj čist, zločinom neokaljani, kao što joj se je više puta podmetao.

Nenadana smrt mladoga jošte kralja českoga Ladislava posmrtčeta, dne 23. studenoga 1457. u Pragu dala je povod neprijateljem českoga naroda, osobito pako osobnim neprijateljem Gjure Podjebrada, da počmu razprostranjivati odmah iza smrti Ladislavove glasove, kao da je kralj otrovan, da nebude Podjebradu na putu, koji da je sam težio za krunom českom. Da oprovrgne sve ove laži, i da pokaže razloge, rad kojih se nesmie savjestni povjestnik na nje možda kao na vjerodostojna vrela pozivati, izdade Palacky 1856. god. posebno djelo[1], u kojem priobći potanko i ocieni sa svih gledištâ svekolike stare svjedočbe i druge glasove o smrti Ladislava te dodje ovom ocjenom do posljedka, da je Ladislav umro naravnom smrti od kuge, koja je u ono doba u mnogih zemljah, i u Českoj, bila zavladala, dakle da se moraju svi oni glasovi smatrati prostimi klevetami, koje nijedan pravi povjestnik nemože upotriebiti kao vrela i malo vjerodostojna.

God. 1857. pako izadje napokon početak monumentalnoga djela, od Palackoga zasnovanoga, te za povjest česku XV. stolj. neizmjerno važnoga. naime: „Monumenta conciliorum generalium seculi decimi quinti“. Već god. 1849. predloži Palacky carskoj akademiji znanosti u Beču, da odluči izdavati akta općenitih crkvenih saborâ XV. stoljeća i to ponajprije ona, koja se protežu na sabor u Bazileji. U obrazloženju svojem iztakne Palacky, da akta koncilijâ pripadaju najvažnijim historičkim vrelom, al se nalaze većinom samo u velikih i riedkih sbirkah, i to često nepodpuna, dapače osakaćena. Sabori XV. stoljeća sadržaju prve napore, da se u većem obsegu uvedu ne samo crkvene, već i državne reforme, imadu dakle veliku važnost za slične težnje sadašnjosti, za sadašnji smjer razvoja svjetskoga, da za isti praktički život[2]. Akademija prihvati ovaj predlog svojega člana, nakon osam pako godinâ pojavi se

[1] „Zeugenverhör über den Tod König Ladislaws von Ungarn und Böhmen im Jahre 1457. Eine krit. Zusammenstellung und Würdigung der darüber vorhandenen Quellenangaben“. U dodatku nalazi se tamo takodjer lječničko mnienje o bolesti i smrti Ladislavovoj dra. Vilima Dušana Lambla.

[2] Sr. Sitzgsber. d. ph. hist. Cl. d. k. Akademie d. Wissenschaften. III. Bd. 6. Hft. 58. S.

sbilja prvi svezak pisacâ o bazilejskom crkvenom saboru, u kojem nalazimo od Palackoga priobćena tri spomenika, na kojih je ovaj u mnogom obziru utemeljio svoje poviedanje o djelovanju českih izaslanikâ na onom saboru, te su ih prijatelji češke povjesti dobili sada podpuna u izdanju, dolikujućem njihovoj važnosti[1].

Iste 1857. god. izdao je Palacky prvi svezak četvrtoga diela svoje povjesti. Nadovezujuć razlaganjem posljedicâ smrti Albrechta na treći diel, motri u ovom svezku pónajprije stanje Češke u dobi nakon smrti toga kralja, od kojega se je bilo nadati, da će energijom svojom doprinieti izliečenju ranâ, u prijašnje doba dobivenih, zatim motri borbe stranakâ, njihove težnje za najvišom u zemlji vlasti, okolnosti, jednoj ili drugoj stranki u tom više prijatne, prati dalje izticanje umnoga i krepkoga Gjure Podjebrada, njegovu borbu s moćnom kućom Rožmberkâ i konačni uspjeh njegov sve dotle, dok nepostade upravljateljem vlade u češkoj kraljevini. Dalje razmatra kratko doba vlade Ladislava posmrtčeta (1453—1457), odnošaj njegov pram Gjuri Podjebradu, posljedice krunisanja Ladislavova za dobrobit u zemlji, odnošaje vanjske politike, u koju je Ladislav stupiti morao kao kralj češki; na kraju opisuje zadnje dane i smrt njegovu. Napokon pruža Palacky u istom svezku jasnu sliku literarnoga i vjerskoga života, vojničkoga ustrojstva češkoga naroda, te opisuje njegove običaje i navade, kako se prikazivahu u dobi Podjebradskoj.

Drugi svezak ovoga diela, obuzimajući dobu od 1457. god sve do smrti kralja Gjure Podjebrada god. 1471., izdade Palacky god. 1860. Divnim upravo načinom opisuje tu Palacky udes plemenitoga ovoga a ipak nesretnoga kralja českoga, koji, buduć izašao iz sredine onoga naroda, kojim mu bijaše vladati, poznavao je potrebe njegove, te ljubeć ga upravo požrtvovno, nastojao lih oko toga, da mu osigura sreću, što ju je dugimi svojimi patnjami zaslužio. Vidimo tu, kako napori Gjure sbilja liepim uspievaju plodom, kako zauzima dostojni položaj kraljevina češka u redu evropskih državâ: al ujedno vidimo, kako se iznovice ističe razmirica medju kraljem i papinskim dvorom, koja dade povod novomu nizu burâ, prietećih zemlji

[1] Spomenici oni su poimence:

1) Johannis de Ragusio initium et prosecutio Basiliensis concilii;

2) Johannis de Ragusio tractatus, quomodo Bohemi reducti sunt ad unitatem ecclesiae;

3) Petri Zatecensis liber diurnus de gestis Bohemorum in concilio Basiliensi.

pogubom. Gledamo postanak stranakâ, kralju neprijateljskih, početak borbe s mnogimi buntovnici u zemlji, vjerolomno postupanje kralja Matije Korvina prama tastu svomu, vodeće do rata, u kojem bude Matija hametom potučen, i iz Češke iztjeran; dobivamo napokon viesti o zadnjoj dobi vlade Gjure Podjebradskoga, njegovoj smrti i osobnosti. Kao prilog k poznavanju nazorâ i vjerskih razmiricâ one dobe objelodani Palacky u dodatku ovoga svezka zanimivi „Dialog Ivana iz Rabšteina od god. 1469.“

U isto doba s ovim svezkom svoje povjesti izdade Palacky u XX. sv. sbirke „Fontes rerum Austriacarum“, izdavane od c. akademije znanosti u Beču, obsežnu sbirku vrelâ, potežućih se na Podjebradsku periodu češke povjesti[1]. Zadaću sbirke ove i razlog njezinoga izdanja označi Palacky u predgovoru naime, da ima ponajprije služiti diplomatskim temeljem pripoviedanju, koje tvori sadržaj četvrtoga svezka njegove češke povjesti, nadalje pako, da doprinese u obće razjašnjenju ove važne, a dosada samo pomalo poznate povjestničke periode. Zadaću ovu postiže djelo Palackoga u jednom i drugom smjeru podpuno. Sbirka, koja se prikazuje kao posljedak trideset i šest godišnjega (1824—1859.) sakupljanja gradje za Podjebradsku dobu, sadržaje 533 više ili manje obsežnih, sad doslovce, sad u izvadku priobćenih viestî iz listinâ, spomenicâ i dr. kao što i dva dodatka, od kojih prvi sadržaje obsežnu apologiju kralja Gjure, pisanu 1467. god., drugi pako dvie obširne viesti o životu i smrti M. Rokycane. Izključene su bile sve viesti, pripadajuće doduše vieku Podiebradskomu, al tičuće se lih odnošajâ sukromih, privatnopravnih posalâ i sl. kao što i viesti, koje su bile pisane na českom jeziku, buduć su ove potonje ili već bile priobćene u sbirci gore spomenutoj „Archiv Český“, ili ih je Palacky čuvao za slučaj, da se izpuni njegova želja glede nastavka „Archiva“, što se sbilja dogodi, kako jurve spomenuh, 1862. g. usljed odluke zemaljskoga odbora od 3. prosinca 1861. god.

Godina 1860. zadavši ljutu ranu Palackomu u privatnom njegovom životu, postala je kobnom i za javno njegovo djelovanje, kao što nije ni za znanstveni rad njegov ostala bez važnosti.

Diplomom carskom od dana 20. listopada 1860. povrati se naime ustavni život u Austriji, te pozove Palackoga i opet na polje političke djelatnosti. Narod češki proglasi ga jednodušno političkim

[1] „Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens u. s. Nachbarldr. im Ztalter Georgs v. Podiebrad. (1450—1471).“

svojim vodjom, car pako sam pozove ga neposredno na političko poprište, imenovavši ga dne 18. travnja 1861. god. članom gospodske kuće carevinskoga vieća.

Što je Palacky u novom svom položaju radio, kakvu je zadaću postavio svojemu političkomu radu, kako je ravnao političku djelatnost stranke, kojoj je bio glavom, kakovi su njega i smjer, kojim bje udario, zapali sjajni dokazi suglasja s njim čitavoga naroda českoga u Českoj i Moravskoj: to se nalazi u živoj jošte pameti svih onih, koji prate pozornim okom politički razvoj naroda českoga u najnovije doba; iz razlogâ gore iztaknutih, nemože se i nesmie se o svem tom sada već izreći konačni sud; o tom će suditi jednoć historija naroda českoga, historija Austrije. Kako god ovaj sud izpao, jedno će morati uviek sadržavati, da je Palacky težio svom svojom snagom za tim, da se politika njegova naroda, da se politika narodâ austrijskih u obće stalno postavi na nepokolebljivi temelj morala i pravednosti. „Svoji k svomu, al uviek pram istini" — uz ovu lozinku vodio je svoj narod u političke bojeve, ovomu geslu ostao je vjeran i onda, kad su ga ostavili mnogi od onih, koje bijaše odgojio za život politički, kad se je činilo, da će ga ostaviti svi. Zastavu, na kojoj bje ova njegova poslovica napisana, držao je Palacky čvrsto u ruci, dok nije zadnji svoj dah izdahnuo!

Politička djelatnost vodila je Palackoga, kao što 1848. g. tako i sada na polje žurnalistike, u novinah priobćivao političke svoje nazore, te poučavao narod o načelih, koja je kao temeljna politici svojoj bio postavio. Članci, što no jih napisa u političke svoje organe, odlikuju se, (a drugačije niti nije moglo biti), strogim svojim historičkim znamenovanjem, imaju stalnu i znanstvenu vriednost, te će se jednoč prikazivati medju najvažnijimi vreli za spoznanje političkoga razvoja u Českoj i Moravskoj u novijoj dobi.

Znamenito će uviek mjesto zauzimati u političkoj literaturi onaj niz članakâ, što ga priobći Palacky 1865. god. pod ukupnim naslovom: „Ideja države Austrijske"[1]. Opetovno izriče u ovih člancih misao, koju je iztaknuo bio već 1848. u spomenutom svojem listu na sabor Frankobrodski, priznaje opetovno osvjedočenje svoje, da je obstanak države Austrijske nuždan, nuždan osobito za narode slavenske, u njoj stanujuće; al ujedno iztiče uvjerenje svoje i u tom smislu, da će biti ova existencija samo pod tim uvjetom i za

[1] Naštampano i na pose, prevedeno i na njemački jezik, napokon pako uvršteno u III. dio „Radhosta", str. 158—230.

buduće osigurana, ako se utemelji državni organizam u Austriji na sustavu federalnom. Na federalizmu samo, prikladnom osobinam, koje je isti postanak države prouzročio, temelji se moderna „ideja države Austrijske". Kako je Palacky poznavao odnošaje političke i narodne u svih zemljah Austrije, kakim načinom je želio uvesti u sklad različite težnje pojedinih narodâ, kako je mislio čuvati državno jedinstvo te prepriečiti oslabljenje njegovo; o svem tom nalazimo obilnih dokazâ i podatakâ u ovih člancih; valja n. pr. pregledati samo rieči, što jih izusti Palacky o Hrvatskoj i o političkih strujah, koje su se u ono doba u narodu hrvatskom izticale, da se osvjedočimo o potankom poznavanju odnošajâ, koji su se u Hrvatskoj razvili i o jasnom shvaćanju koristî zemlje te.

Nu političko ovakovo djelovanje nije odbilo Palackoga s puta, kojim je dosad išao bio za razjasnjenjem češke povjesti. Uz političku djelatnost razvijao se je i strogo znanstven rad. Najbolji je tomu svjedok ta okolnost, što je iste god. 1865., kad je Palacky napisao svoju razpravu o ideji države Austrijske, izašao novi opet svezak njegove povjesti; uzprkos bezprekidnomu sudjelovanju u političkih sastancih, saborih i razpravah Palacky je uviek nastojao oko usavršivanja onih dielovâ svoje povjesti naroda češkoga, koje je bio u prijašnja vremena napisao i za njihovo popunjenje novih zanimivih podatakâ našao.

Svezak, koji izadje 1865. god. na vidjelo, prva je polovica petoga diela češke poviesti, posvećenoga dobi Jagellonskoj. U njem se opisuje vlada kralja Vladislava II. od god. 1471. do god. 1500. Nije to sjajna perioda češke povjesti. Odmah iza smrti kralja Gjure počeo se je kralj Matija Korvin opet otimati za češkom krunom, te je našao u tom nastojanju revnu podporu sa strane papinskoga poklisara, koji ga je Čehom, napose pako Pražanom toplo preporučao u nadi, da će se onda povratiti odnošaj podpune poslušnosti Čehâ pram papinskoj stolici, husitskim pokretom u svojih temeljih uzdrmani. Nu pogibeljnoga takmaca nadje Matija uz mnogo drugih osobito u kralju poljskom Kazimiru, koji je nastojao zadobiti krunu česku za svojega sina Vladislava, za kojega se je i većina naroda očitovala, te bude Vladislav dne 27. svibnja 1471. kraljem češkim sbilja izabran. Zanimive, prem za jedinstvo zemaljâ pod češkom krunom sjedinjenih pogibeljne posljedice borbe i različito ugovaranje obijuh kraljevâ opisuje Palacky na tanko, prateć pomno razvoj dogodjajâ, vodećih do razciepljenja češke krune, do propadanja češkoga bitka, dapače istoga ugleda kraljevske moći u češkom narodu.

Povjest Češke izgubila je sada veliki dio svoje važnosti, i narod češki nezasjeca više u dogodjaje svjetske; nu tim jasnije se ističu pojavi nutarnjega njegova života, odnošaji socialni u njihovom razvoju pružajući povjestniku mnogo zanimivih točakâ, na koje se rado svraća pažnja štiocâ. Ovim smjerom udara sada i Palacky. Razvoj odnošajâ staliških i njihovu važnost u pogledu političkom, razvoj odnošajâ crkvenih i pravnih: ovo sada poglavito razmatra Palacky, nepuštajuć dakako s oka i političke odnošaje, u kojih se je nalazila češka kraljevina prama zemljam susjednim, na koliko su se ovakovi odnošaji ipak pojavili. Što je češki kralj Vladislav nakon smrti Matije Korvina izabran 1490. god. za kralja ugarskoga, to pruža Palackomu priliku, da razmatra političke odnošaje u Ugarskoj, kao što i odnošaje susjednih Českoj zemaljâ, n. pr. u Bavarskoj, na koliko su oni za česku povjest od važnosti.

Drugi svezak istoga, petoga diela češke povjesti svršio i izdao je Palacky 1867. god. i onda se zaputio u Moskvu na etnografičku izložbu.

Kao što prvi, sadržaje i ovaj svezak poglavito razvoj nutarnjih vjerskih, političkih i pravnih odnošajâ čeških, kako je bivao u zadnje godine vladanja Vladislava II. (1500—1516) i za vlade njegova nasljednika Ludvika I. (1516—1526).

Karakteristiki osobâ, znatnije u povjest ove dobe zasiecajućih, obijuh kraljevâ, Solimana I., Ivana Zapolje, čeških i ugarskih velikašâ i dr. neima para u nijednom djelu povjestničkom novije dobe.

Drugim ovim svezkom petoga diela svoje češke povjesti nakanio je Palacky završiti svoje djelo. Više je bilo razlogâ, nukajućih ga na to; najvažnije od njih iztaknu Palacky u predgovorih zadnjih svezakâ. Uz veliku starost svoju, uz okolnost, što cieli jedan dio, i to drugi, na češkom jeziku nije jošte bio izdan, za ovaj pako, kao što i za dio treći se je nadao, da će ga moći u formi još savršenijoj izdati, nego li je u svoje doba učiniti mogao, uz ove okolnosti bila su poglavito dva razloga, radi kojih nepokuša Palacky nastavljati djelo, na kojem je mal ne za čitava svoga života radio. Epoka Jagellonska (1471—1526) prikazuje se naime kao doba, u koje je zadobio državni organizam češke onaj oblik, što ga je sačuvao sve do najnovijega vremena, do godine naime 1848.: njom se dakle naravno zaključuje taj dio češke povjesti, koji pokazuje stvaranje onoga organizma, momente, koji su ovo stvaranje podupirali ili priečili, razloge, radi kojih je organizam taj zadobio sta-

novitu svoju formu. Nu s druge strane tvori epoka Jagellonska ujedno i pretin medju dviema periodama češke povjesti obzirom na množtvo historičkih vrelâ, koja su se dosad sačuvala. Za iztraživanje dobe do god. 1526. mora se povjestnik na svakom koraku boriti s oskudnosti i nepodpunosti, dapače nevjerojatnosti vrelâ, od kojih je veći dio od neznanja, vandalizma i nesreće ili sasvim uništen, ili barem tako osakačen, da je kadkad uzalud sav trud, dokopati se zrna istine. Zato opet epoka poslje 1526. god. obiluje bogatimi i izdašnimi vreli, te povjestnik, koji se je morao dosada tužiti na nestašicu izvorâ, mora se odsad boriti s prevelikim izobiljem materijala, što ga ima svladati. Na ovakav posao nije se više mogao Palacky odvažiti, znajuć dobro, da će smrt presjeći završetak njegov; s toga odluči, odustati od iztraživanja dalnjih periodâ češke povjesti, a još jedanput pregledati rad jurve dovršen, popravljati ga, gdje to dopuste sredstva, a ostaviti njegov nastavak silam mladjim, za kojih odgojenje i usposobljenje radu tomu bio se je za vrieme pobrinuo.

Drugi dio češke povjesti, u kojem se opisuje poglavito vladanje kralja Přemysla Otakara II. i cara Karla IV. ostavi Palacky jošte neprevedenim, zato, što su mu se činili popravci i popunjci njegovi manje važnimi; prije svega odluči Palacky prigotoviti novo izdanje trećega diela, za koji je bio od dobe prvoga njegova izdanja u god. 1850. i 1851. razmjerno najviše sakupio nove gradje, uslied česa mišljaše, da će se najvažnija ova epoka starije češke povjesti još više razjasniti i ocieniti moći.

God. 1868. slavio je Palacky sedamdeseti svoj rodjendan.

S njim ga je proslavio čitav narod u Českoj i Moravskoj; da pako ostane uspomena nanj trajnom, odazva se narod obćenitim oduševljenjem pozivu njekojih štovateljâ Palackoga, te sakupi u kratko doba znatnu glavnicu, koju predade Palackomu, da ju namieni znanstvenoj svrhi, koja da se postigne pripomoći ovom. Glavnica sama imala se je nadalje zvati zaklada Palackoga. Palacky namieni kamate ove zaklade izdavanju vrelâ češke povjesti, poimence kritičkomu izdavanju svih starih pisacâ češke povjesti sve do početka XVI. stoljeća, osim toga pako izvadakâ iz svih inostranih pisacâ, koliko se njimi razjasnjuje češka povjest. God. 1871. započme se sbilja izdavati sbirka ovih vrelâ pod ukupnim naslovom: „Fontes rerum bohemicarum“, te se revno nastavlja.

Iste godine izdade Palacky jošte autobiografiju grofa Gašpara

Sternberka, kojoj je pridodao pomenutu već razpravu o Gašparu i Franji gr. Šternberskih.[1]

Napokon započimlju god. 1868. takodjer radnje Palackoga glede drugoga izdanja njegove povjesti husitske dobe.

Posve je naravno, da ova epoka češke povjesti pruža priliku, motriti ju sa raznih gledištâ, te će se i rezultati motrenjem ovim dobiveni u različitih oblicih prikazivati. Sbilja je i mnogo povjestnikâ svraćalo pažnju svoju na onu epoku, sad sa stanovišta teologičkoga, sad sa etičkoga, sad opet s nacionalnoga. Dakako da su se prema tomu razlikovali i sudovi od ovih povjestnikâ izrečeni. Medju najneprijatnije osude husitske dobe valja ubrojiti osudu povjestnika Höflera, koji si je stavio kao zadaću, prikazati opreku narodnosti češke pram njemačkoj u onoj dobi u prilici, za češku narodnost dakako što ružnijoj. U tu svrhu razdieli svoju djelatnost na dvie strane, najprije naime na izdavanje vrelâ, za koja je scienio, da izriču što nepovoljniji sud o husitizmu,[2] a zatim na komentiranje istih vrelâ, t. j. izticanje iz njih osobito onih viestî, koje bi mogle služiti kao temelj njegovim tvrdnjam.[3]

Da pokaže karakter djelatnosti Höflerove, da dokaže, kako manjka rezultatom njegovim temelj istine, bezpristranosti i pravednosti, napokon da bude riešen dužnosti, u glavnom svom djelu baviti se oprovrgavanjem pojedinih tvrdnjâ njegovih: napiše Palacky, te izda god. 1868. djelo,[4] u kojem razmatra i ocienjuje djelatnost Höflera najprije kao izdavatelja vrelâ husitske povjesti, zatim kao kritika husitizma u obće.

Uništujući upravo sud izreče tu Palacky; on dokazuje Höfleru medju ostalim, da nije znao ni čitati vrelâ, koja objelodani, da je historičke spomenike nagrdio tudjimi umetci, dapače da je medju

---

[1] „Leben des Grafen Kaspar Sternberg von ihm selbst beschrieben nebst einem akademischen Vortrag über der Grafen Kaspar und Franz Sternberg Leben und Wirken für Wissenschaft und Kunst in Böhmen. Zur fünfzigjährigen Feier der Gründung des böhmischen Museums herausg. v. Franz Palacky."

[2] „Geschichtschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen" (III. sv. 1856—66).

[3] Ovamo poglavito spada djelo njegovo: „Magister Johannes Hus und der Abzug der deutschen Professoren und Studenten aus Prag. 1409." (1864.) U prvoj knjizi ovoga djela (str. 3—89) motri Höfler i do husitske dobe češke povjesti sa izključivo njemačkoga gledišta.

[4] „Die Geschichte des Husitenthums und Prof. Constantin Höfler. Kritische Studien von Dr. Franz Palacky."

vrela XV. st. uvrstio n. pr. razpravu iz XVIII. stoljeća, premda je u njoj mutno njezino vrelo izrično iztaknuto. Glede kriticizma Höflerova navodi Palacky, da sakuplja i ističe Höfler uviek samo glasove jedne stranke, one naime, koja Husa i njegove pristaše okrivljuje; glasove njega opravdajuće i štiteće Höfler isto tako nepoznaje, kao niti one, koji protivnu Husu stranku okrivljuju. Izreke protivnikâ Husovih rabe Höfleru uviek kao axiome, iz kojih zna sve to nove istine i podatke izvadjati; ako je manjkao medju dva podatka srednji članak, onda ga konjunkturom sretno pronadje, i kao novi podatak upotrebi. Uz to meće Höfler starije i novije, skupa spadajaće i različite stvari na jednu hrpu, u kojoj nitko njezine sastavine naći nemože.[1]

Pozornost, koju je ovo djelo Palackoga probudilo, bila je unutar i izvan granicâ Češke ogromna; uz njekoliko mjeseci razprodana su dva izdanja, jedno poglavito u Njemačku.

Već sliedeće godine 1869. izdade Palacky na vidjelo prvi dio vrelâ, na husitsku epoku se protežućih, na kojih je dakle Palacky hotio novo svoje izdanje ove epoke utemeljiti, te njihovim izdanjem svakomu istraživaocu pružiti priliku, da prokuša sam najsigurnijim sredstvom, istimi vreli, temeljitost i objektivnost tvrdnjâ, što no ih Palacky izreče o pojedinostih one dobe, kao što i prâvost njegova historičkoga shvaćenja. Kao takav prvi dio prikazuje se djelo, koje sadržaje najvažnije, na postanak husitizma se protežuće pismene spomenike.[2] Medju ovimi spomenici su svi, dosad pronadjeni listovi Husa, tičući se njegove razpre i procesualna acta, dalje izvieštaj M. Petra iz Mladenovicâ o ponašanju i muci Husovoj u Konstanciji, napokon 120 najvažnijih suvremenih dokumenatâ iz dobe od god. 1403. do god. 1418. o postanku i razvoju husitizma u Českoj. Da su svi ovi spomenici priobćeni sasvim korektno, da nije u izboru njihovom vladala težnja, prikazati husitizam u drugom, nego li naravnom njegovom svjetlu, tomu zu sigurno netreba navadjati posebnih dokazâ.

S ovim dielom je svezano drugo o vrelih, kojega prvi svezak izdade Palacky god. 1872., drugi pako 1773. god.[3] U djelu ovom

[1] L. c. str. 7—9; 68—69 i dr.

[2] „Documenta Mag. Johannis Hus vitam, doctrinam, causam in Constantiensi concilio actam et controversias de religione in Bohemia annis 1403—1418 motas illustrantia."

[3] „Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Husitenkrieges in den Jahren 1419—1436."

nastavlja Palacky izdavanje historičkih spomenikâ, protežućih se na periodu husitskoga pokreta ondje, gdje ga je u prije spomenutoj sbirci zaključio bio.

Već prvi svezak obuzima epoku od smrti českoga kralja Vaclava IV. (1419) sve do god. 1428. te sadržaje 558 listinâ i drugovrstnih historičkih izpravâ, priobćenih većim dielom po rukopisih, koje je Palacky za svojih arkivalnih studijâ prepisao ili izcrpio. Izprave ove pisane su ili latinskim ili njemačkim jezikom; glede mnogobrojnih českih izpravâ, koje su već bile u izvornom jeziku izdane u velikoj sbirci Palackoga: „Archiv Český", služio se Palacky, da bude djelo što podpunije, tim sredstvom, da priobći u redu, u koji ove izprave po kronologičkoj postupnosti pripadaju, kratki izvadak njihova sadržaja u njemačkom jeziku. Takim načinom mogu se ovom sbirkom okoristiti i svi oni, koji inače, budući nevješti českomu jeziku, nebi polučili podpuni pregled svega materijala, koji je Palacky za dotični dio svoje povjesti upotrebio. Medju izpravami priobćenimi ima dakako i dosta velik broj takovih, kojih sadržaj očituje neprijateljsku cielomu husitskomu pokretu misao dotičnih pisacâ — nov dokaz historičke objektivnosti, koju je Palacky i onda štovao, kad mu je bilo priobćiti podatke ne baš ugadjajuće českomu narodu.

Drugi svezak sadržaje izprave od god. 1428. do god. 1436., koje su godine na saboru u Iglavi dne 5. srpnja slavno proglašena kompaktata, kojimi se je imao završiti priepor Čehâ sa koncilom Bazilejskim. Uz to preuzeo je Palacky u ovu sbirku i njekoliko važnijih listinâ, pripadajućih god. 1437. te dokazivajućih, kako su se malo po malo utaložili valovi vjerskoga pokreta. Svih izpravâ u ovom svezku priobćenih onako kao i u prvom svezku ima 988. Napokon pridodao je Palacky ovomu svezku dva dodatka, od kojih sadržaje prvi dopise i listine, u redu, kamo su spadale, izpuštene (njih 45 na broju), drugi pako sadržaje 26 izpravâ, kojih datum se nije mogao točno ustanoviti, te jih Palacky volio na ovom mjestu priobćiti, nego da ih, nagadjajuć samo dobu njihova postanka, postavi u red s drugimi izpravami, točnim označenjem datuma providjenimi.

Na takovom temelju izdade Palacky 1870—72. god. drugo izdanje cieloga trećega diela svoje češke povjesti. Izdanje ovo može se punim pravom nazvati novim djelom; ne zato, kao da nazori u prvom izdanju priobćeni, sada nakon novoga studija, nisu se pravimi i temeljitimi prikazivali; nego zato, što je ovdje priobćeno

mnogo novih podatakâ, što je mnogo mnienjâ, u prvom izdanju iztaknutih, novimi podatci podkriepljeno, te tako proti svakomu sumnjičenju glede njihove vjerodostojnosti osigurano, napokon, što je i način historičkoga pripoviedanja, koliko je bilo u obće moguće, još savršeniji nego u prvom izdanju.

Početkom god. 1871. započne Palacky izdavati niz djelâ, sadržavajućih s jedne strane skup manjih znastvenih radnjâ njegovih, sadržanih u različitih časopisih, s druge pako podatke, razjasnujuće pojedine momente historičke njegove djelatnosti.

Često su već Palackoga pozivali njegovi mnogobrojni štovatelji, da napiše uspomene svojega života. Želji ovakovoj nije se mogao Palacky odazvati radi velikih jošte poslovâ znanstvenih, koje je želio prije smrti svoje svršiti. Nu zato izdade pomenute godine djelo,[1] koje je imalo pružati diplomatske obaviesti o čitavoj njegovoj djelatnosti, kao českoga povjestnika. U ovom djelu sakupio i izdao je Palacky listine i drugovrstne izprave, koje se tiču postanka českoga povjestničtva novije dobe u obće, a napose postanka ideje, da se stvori mjesto historiografa kraljevstva českoga, nadalje izprave o tom, kako je Palacky sam postao ovim historiografom, kako se je njegova djelatnost prvobitno imala ograničiti i kako se je razširivala, dok napokon nedobije zadaću, napisati novu poviest českoga naroda; jošte nalazimo ondje izvještaje, koje je Palacky o svojih poslovih pošiljao odboru zemalskih stališâ, izprave o putu njegovu i radnjah u vatikanskom arkivu 1837. god., dokaze o podieljenom naslovu zemaljskoga historiografa, različita akta od god. 1840—1862 potežuća se na njegove historičke radnje, te manje polemičke izprave od god. 1838—1846. Napokon posveti Palacky posebni odsjek ovoga djela kratkomu osvrtu na različite navale, koje su se u najnovije doba činile na pojedine partije njegove češke povjesti. Premda se tu Palacky neupušta u polemiku proti napadačem, koji su nepristupni objektivnim razlogom, te proglašuju svako pisanje povjesti tendencioznim, koje se nevrši po pravilih od njih jedino za valjana proglašenih; to ipak pokazuje pojedinimi primjeri plitkoću temeljâ, na kojih počiva i znanje i razbor ovakovih cjepidlakâ i nadrikritikâ.

Čuditi se je štiocu ovih izpravâ, s kolikimi se je bilo Palackomu boriti za života njegova predsudami, koliko putâ je zlovolja stajala

[1] „Zur böhmischen Geschichtschreibuug. Actenmässige Aufschlüsse und Worte der Abwehr.

ideja slavenske uzajamnosti, ideja Slavenstva u obće sve to konkretniji oblik.

uz neznanje na putu njegovih težnjâ i naporâ, kakovih golemih potežkoćâ je morao svladati, prije nego je cilj svoj postignuo. Za životopis Palackoga prikazuje se ovo djelo kao bogato vrelo velevažnih podatakâ.

U isto doba s ovim djelom započeo je Palacky izdavati sbirku manjih svojih članakâ, na českom jeziku pisanih[1].

Sbirka ova, prikazuje nam kao u jednom zrcalu čitav literarni razvoj Palackoga, posljedke težnjâ i patnjâ njegovih uz više nego petdeset godinâ.

Razdieljena je pako sbirka ta u tri diela izmedju kojih sadržaje prvi članke, tičuće se českoga jezika i češke literature. Uz pjesmu, koju spjeva Palacky 1818. god. na goru Radgost, te sada nju na mjesto uvoda pred ovu sbirku postavi, uz nju nalazimo članke o časopisu českoga muzea, literarne obznane i ocjene, prinose českomu imenoslovu, članke o českom jeziku i o pravopisnih borbah 1846. god., nadalje dva članka o naučnom rječniku (1850, 1852), te obsežni životopis njegova zemljaka I. A. Komenskoga U drugoj česti istoga djela priobći Palacky svoje razprave o estetici, kao što i prievod dvijuh pjesamâ Ossianovih, učinjeni 1816. god.

U drugi dio „Radhosta", najobsežniji, uvrsti Palacky svoje razprave i sitne radnje povjestničke, i to najprije razprave iz obće povjesti, te zatim znatni broj (18) razpravâ i radnjâ, koje se tiču poglavito češke povjesti političke, kulturne u obće, na pose pako pravne, dalje češke topografije i genealogije. Napokon preštampao je Palacky u ovom dielu takodjer pregled češke povjesti starije dobe do 1526. god., koji je prvi put napisao za veliki češki „Slovník Naučný", kojega suradnikom je Palacky sve do svoje smrti ostao. Ovaj pregled vrlo je zanimiv, te sadržaje nakon uvoda, — u kojem se razpravlja o poprištu i obsegu češke povjesti, obćenitom njezinom karakteru i znamenovanju, napokon o epokah njezinih — pregled povjesti stare, naime do god. 1306., dalje srednje povjesti, koja dosiže do god. 1526. U obće sadržaje ovaj pregled jezgru velikoga povjestničkoga djela Palackoga, te dobiva time trajnu vriednost.

Treći dio ove sbirke napokon sadržaje razprave i radnje poli-

[1] „Radhost. Sbírka spisůw drobných z oboru řeči a literatury české, krásowědy, historie a politiky." 1871—1873.

tičke i to najprije one, koje je Palacky pisao god. 1848. i 1849. te zatim razprave, pisane od god. 1861. do god. 1865, medju koje je uvrstio i spomenuto već političko djelo: „Ideja države Austrijske". Osim toga nalazimo u ovom dielu jošte tri zanimiva dodatka sbirki članakâ jezika i literature češke se tičućih.

Trećemu ovomu dielu pridodao je Palacky i obsežni pogovor, u kojem nam pruža osvrt na cieli svoj život, motive svega svojega djelovanja, karakteristiku one dobe, koju Palacky životom svojim obuhvaćao, ključ razjašnjenju mnogih pojavâ socialnoga i političkoga razvoja naroda českoga poslje njegova preporodjaja.

Ovaj pogovor, koji se češće zove upravo političkom oporukom Palackoga, natuca mnogo koje šta kako da se onaj cilj sretno postigne, što ga je Palacky sa svojimi jednomišljenici narodu českomu postavio, nu do kojega on sam ga više dovesti nije mogao.

Značajne rieči izusti Palacky u ovom pogovoru i o ideji Slavenstva, osobito o srodnosti karaktera naroda ruskoga sa českim. —

I njemačke svoje članke, važnije dopise i drugovrstne spisove sakupi Palacky, te nje 1874. god. u posebnom djelu izdade[1].

U kronologičkom redu uvršteni su tu članki iz raznih znanstvenih strukâ, ponajprije za epoku od god. 1822—1848, zatim za dobu od 1848—1873. godine.

Zanimivih tu imademo podatakâ za saznanje znanstvenoga razvoja u českom narodu, zanimivih i spomenikâ za ocienu političkih težnjâ i naporâ naroda českoga osobito u dobi, kada se je činilo, da će se izpuniti želje njegove, te da će jednakih uživati pravâ sa svimi ostalimi narodi Austrije.

Osobito se u ovom nizu članakâ ističu članki, tičući se postanka češke matice, českoga muzea, kao što i razprave, protežuće se na najvažniji spomenik českoga jezika, t. z. rukopis Kraljičino-dvorski. U članku 41. pako nalazimo kratki pregled novije povjesti českoga jezika i češke literature.

Kao što u „Radhostu", tako zaključi Palacky i ovu sbirku posebnim pogovorom, u kojem još jedanput pred svojom smrti diže svoj glas, te opominje Njemce u Austriji, da budu pravedniji pram Slavenom, nego-li dosad, da njihovom krivnjom jednoč nebudu izazvane pogibelji, prieteće istomu obstanku države, i nje, i Slavene obuzimajuće.

[1] „Gedenkblätter. — Auswahl von Denkschriften, Aufsätzen und Briefen aus den letzten fünfzig Jahren. Als Beitrag zur Zeitgeschichte herausg. v. Franz Palacky."

Sad pako lati se Palacky posla — zadnjega u svom životu — da priredi svojemu narodu jošte taj dio svoje povjesti u českom ruhu, koji je dosad samo na njemačkom bio jeziku izdan, dio naime drugi, obuzimajući dobu od god. 1253—1403.

Premda je Palacky u predgovoru drugomu svezku petoga diela svoje povjesti izjavio, da ima za drugi dio njezin razmjerno malo kazati, što nebi bilo već iz njemačkoga texta poznato; ipak se vidi u svakom skoro članku českoga texta, kako kadkad bitno se razlikuje od njemačkoga.

Mnogo novih podatakâ iz nova potvrdjuje mnoge tvrdnje, koje je Palacky prije izrekao, ali manje izdašnimi vreli poduprieti mogao, mnogo novoga svjetla dolazi u periode, kojih su pojedini pojavi manje razjašnjeni bili, ima dapače rezultatâ novih, bitno se razlikujućih od onih, koji su u njemačkom dielu priobćeni.

Tako je n. pr. čitavi odsjek, u kojem se pruža obćenita karakteristika vlade i osobnosti Přemisla Otokara II. mal ne sasvim iznovice izradjen, tako se nadje u svakom odsjeku, da je preradjen sa pomnjom i duševnom svježesti, kojoj se je upravo čuditi obzirom na visoku starost, u kojoj Palacky rad ovaj preduzme i na koju se sada sam već tužiti počimlje.

Nu sretno obavi Palacky i ovaj jošte posao te dobije početkom ove godine obćinstvo i zadnji svezak njegov u ruku.

Cieli českí narod, da čitav učeni sviet slavenski obraduje se sa Palackym, da je sretno postignuo cilj, za kojim se je preko pol stoljeća trsio, da je završio djelo, kojim će se ponositi ne samo češka znanstvena literatura, već koje će se smatrati obćim svih Slavenâ blagom, koje će se prikazivati kao jedna od najvažnijih karikâ, vezućih medjusobno različite grane velikoga stabla slavenskoga. U tom leži veliki, za kulturnu povjest Slavenâ u obće važni momenat, što je Palacky znao dati svojemu djelu važnost universalno-historičku, što je njim pokazao, da mogu djela slavenskih učenjakâ dostojno se uzporediti sa proizvodi najglasovitijih umovâ svih narodâ novije dobe.

Da oslave sa Palackym svršetak rada njegova, prirede najodličniji muževi českoga naroda svetčanost u Pragu za dan 23. travnja t. g. na koju prispješe ne samo odličnjaci iz Češke i Moravske, već su se svi narodi slavenski dali zastupati kod ove svetčanosti preko svojih izaslanikâ. Bilo je tuj Rusâ i Poljakâ, došli Hrvati i Srbi, prispješe izaslanici Slovakâ i Slovenacâ, jedni sa drugimi se natječući, da iztaknu važnost ove svetčanosti, da pokažu, kako dobiva

ideja slavenske uzajamnosti, ideja Slavenstva u obće sve to konkretniji oblik.

I Palacky progovori još jedanput, opominjajući na neumoran duševni rad; progovori tu javno — u životu svom zadnji put.

Premda se je činilo, da će Palackomu oslabljeno doduše, al ipak razmjerno dosta jošte dobro zdravlje i na dalje služiti, to ipak, četrnaest već danâ nakon svršene svetčanosti, oboli starac pogibeljio od upale plućâ a bolest ova izcrpi zadnju snagu njegovu, te ga i strovali.

Palacky je preminuo u petak, dne 26. svibnja 1876. god. po pôdne u $4^1/_2$ sata u krugu svoje obitelji.

U njem izgubi narod njegov otca svojega, Slavenstvo jednoga izmedju prvih svojih buditeljâ i njegovateljâ, znanost odličnoga svećenika, čovječanstvo pako gubi u njem uzor poštena, plemenita čovjeka.

Živo saučešće, veliko štovanje osobe njegove pokazalo se je u odličnoj mjeri dne 31. svibnja t. g. u dan Palackyeva sprovoda.

Lies njegov nisu riesili vienci krunisanih, nisu ga pratili visoki dostojanstvenici: nu oko liesa njegova sakupi se jedan čitav narod, narod, kojemu je Palacky razsvietio luč znanosti, dao u ruku oružje duhâ, kojim će izvojevati mjesto uz prve narode kulturne. Ime Palackoga štovat će se, dok će postojati češki narod, uspomena njegova biti će trajna, kao što će biti trajnim ono štovanje, kojim štuje sav sviet odlične uspjehe na polju znanosti dobivene. Slava politička najčešće biva posljedicom sretnih okolnostî, koje privoditi stoji izvan volje pojedinčeve, okolnosti opet mogu slavu tu u prokletstvo promieniti: nu to, što je čovjek na polju znanosti dociljio, jest i ostat će uviek njegova i lih njegova zasluga, slava ove zasluge biti će nepromienljiva.

Slavu ovakovu stekao je Palacky u obilnoj mjeri već za života svojega. Neće biti valjda ni jednoga važnijega znanstvenoga zavoda u Evropi, kojega rad se prostire na polje, na kojem je Palacky radio a da nebi gubio u Palackom odličnoga svoga člana, člana, kojega izborom se valja dičiti.

Najvažniji znanstveni zavodi, izmedju onih, kojih je članom bio Palacky imenovan, jesu osim kr. českoga učenoga družtva sliedeći: God. 1830. imenuje Palackoga gornjo-lužičko družtvo znanosti u Sgorelicih dopisujućim članom; 1834. god. šležko družtvo u promicanje izobraženja u Vratislavi dopisujućim, ugarsko znanstveno družtvo u Pešti dopisujućim; 1836. god. kralj. bavarska akademija

znanosti u Monakovu zagraničnim pravim članom; god. 1840. historičko družtvo za marku Braniborsku u Berlinu dopisujućim; 1845. god. kralj. pruska akademija znanosti u Berlinu dopisujućim, kralj. dansko družtvo za nordičke starine u Kodanju pravim članom; 1846. god. historičko družtvo velike vojvodine Hesenske u Darmstadtu dopisujućim, carsko družtvo za povjest i starinu rusku kod sveučilišta u Moskvi počastnim; god. 1847. postane Palacky pravim članom carske akademije u Beču; 1850. god. imenuje ga Monakovsko družtvo za prirodne nauke počastnim članom; 1852. god. gornjo-lužičko družtvo znanosti u Sgorelicih počastnim; god. 1855. izabere učeni odbor germanskoga muzeja u Norimberku Palackoga za svojega pravoga člana; 1860. god. c. kr. družtvo znanosti u Krakovu za člana dopisujućega; god. 1861. imenuje ga historičko družtvo za Krajinu u Ljubljani počastnim svojim članom; 1863. god. carska akademija znanosti u Petrogradu dopisujućim, carsko rusko geografičko družtvo u Petrogradu zagraničnim počastnim članom; god. 1864. izabra njega Matica Slovačka počastnim, Moskovsko arheologičko družtvo pako dopisujućim članom. Osim toga je bio Palacky član historičko-statističke sekcije c. kr. moravsko-šležkoga družtva u Brnu, kr. učenoga družtva u Gottingah.

Sa strane sveučilištâ počastila su Palackoga diplomom počastnoga doktora najprije sveučilište u Pragu, kojega pravnički i mudroslovni fakultet njega god. 1848. honoris causa promovira, dalje carska sveučilišta u Petrogradu, Harkovu, Kijevu i Odesi.

U Českoj i Moravskoj nije bilo valjda nijednoga narodnoga, prosvjetnim svrham služećega družtva, koje nebi brojilo Palackoga sa ponosom medju počastne svoje članove.

Više nego jedna tisuća gradovâ i občinâ kraljevstva Českoga i Markgrofije Moravske, na čelu njim kraljevski Prag, poklonilo je Palackomu počastno svoje gradjanstvo.

Palacky bio je takodjer vitez više redovâ: god. 1863. dobio je od cara Aleksandra II. komanderski krst carskoga ruskoga reda sv. Vladimira; god. 1866. podieli mu N. V. car Franjo Josip I. komanderski krst c. k. austr. reda željezne krune „za zasluge, što no si jih Palacky stekao o česku povjest“; nadalje dobio je Palacky komanderski krst carskoga Mexikanskoga reda Quadelupskoga i Crnogorskoga reda Danilova.

Liepo ga je napokon odlikovao i hrvatski narod. God. 1850. izabra ga naime družtvo za povjestnicu i starinu jugoslavensku u Zagrebu počastnim svojim članom; a županija Križevačka i

Požežka imenovaše ga počastnim svojim prisjednikom. U prvoj pako svojoj glavnoj skupštini dne 25. srpnja 1867. god. izabra Palackoga i jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti počastnim svojim članom, te je Palacky sve do svoje smrti pomno i sa veseljem pratio njezin napredak.

Završujem ovaj svoj kratki i čedni osvrt na život jednoga izmedju najvećih muževâ ovoga vieka, kojega ime zlatnimi slovi će biti ubilježeno u povjest novovieke prosvjete.

Dao Bog, te se izpunila želja Palackoga, da budu djela njegova služila „narodu za pouku, osvješćenje i učvršćenje u bitku njegovom, da koraca uviek na putu istine i prava, da se neponese u sreći, i da neklone duhom u nevolji!“

Književna obznana.

„Notizie naturali e storiche sull' isola di Veglia, compilate dal dr. Giambatista Cubich. Trieste 1874."

OBZNANJUJE ŠIME LJUBIĆ.

God. 1874 počelo je izlaziti na svietlo u svezcih na osmini u Trstu već davno oglašeno djelo o otoku Krku g. Iv. Krst. Kubića, kotarskoga liečnika u gradu Krku, u italijanskom jeziku a pod naslovom: „*Notizie naturali e storiche sull' isola di Veglia*". Pošto krčki otok po svojih navlastito staro-hrvatskih starinah i po svojih knezovih iz slavne tako zvane Frankopanske porodice dosta slovi u našem narodu, mnogi se od nas ovomu djelu naradovao, držeći za stalno, da će g. Kubić puno toga na svietlo iznieti, što je dosadašnjim spisateljem ostalo nepoznato, na sve veću korist naše knjige i na razjasnjenje sve bolje naše prošlosti.

G. Kubić dieli svoju radnju na tri strane. U prvoj bavi se prirodopisom krčkoga otoka; u drugoj s poviesti, a u trećoj prilaže spomenike, koji ili razjasnjuju ili izpunjuju, što je u prednjih rečeno.

U prvom dielu, predstavivši geografički pregled otoka Krka s prinadležećimi otoci, govori o njegovoj najstarijoj dobi *(origine)*, o njegovoj površini *(elevazione)*, podnebju, vodah, proizvodih, te o ćudi i obrtu njegovih stanovnika, a napokon i o uzrocih mjestnih bolesti i kako da se odstrane. U koliko se prirodopisa tiče, za biljoslovje veoma mu služila iztraživanja g. 1841—3 na otoku Krku obavljena od dra. Ote Sendtnera iz Bavarske, a za rudoslovje i živinstvo sam si pomagao; spoviedajući u tom, da mu s ovoga gledišta radnja nepodpuna, navlastito u pogledu bubarstva i morskih plodina.

Najveće mu potežkoće na put stajale u osnovanju poviestničkoga diela. Veli, da se je veoma trudio pobiranjem amo tamo od ono

malo ulomaka, što ostaje o krčkom otoku dakako u knjigah (za arkive nezna), da jih na zgodnom mjestu zaplete s običmi čini, s kojimi su se u odnošaju nalazili, te da mu trebalo mjeseca, da iz tih gromača, dračom i koprivom zasadjenih, njekoliko redaka izčupa. A koja su mu to vriela? Za staru poviest jedini *C. Plinius secundus*, i to u izdanju od g. 1616, a za svu u obće Dandolo, Orbini, Valvasor, Lucius, Schoenleben, Farlati, Freschcot, Muratori, Kreljanović itd. a Krčelić ponavlastito. O pravih poviestnih vrelih, o neizdanih spomenicih, o listinah našom akademijom izdanih, o raznih diplomatičkih sbornicih te o razpravah i drugih sastavcih na sviet iznesenih u ovih zadnjih dvadeset godina, u kojih dosta o prošlosti našega primorja, nema ovdje skoro ni spomena. A da se bar stranom opravda, veli Kubić, da su Frankopani uništili spomenike namjerom, da tako skriju svoju ovisnost od mletačke republike, a obratno, da je i ova satrla svaku uspomenu Frankopansku, no kojim uzrokom nekaže; da se je mnogo toga raznilo i uništilo za brzih promiena raznih vladanja; da se je dodar izgubio ili prodao i zadnji prepis domaćega zakonika; ter glede ovoga, da mu je jedva do rukuh došlo i to slučajno nješto malo medju sobom si protuslovećih viesti iz sukromnih sbirka. Neimajući dakle gradiva pri ruci, morao je, veli, paziti na posliedice svršenih čina, da uobrazi stanje raznih doba, stvarajući tako okostnicu, koju će vrieme i dalja iztraživanja upùtiti, dočim mu pravo i ta okostnica, kako ćemo vidieti, uprav bršljava.

Ovdje nam je odmah opaziti g. Kubiću, da su Frankopani mogli lasno uništiti listine tičuće se njihove podanosti prama mletačkoj republiki, akoprem je i to sasvim nevierojatno; nu da su Mletčani satrli Frankopanske uspomene, to je sasvim neistinito a i nemoguće bilo. Dokaz je sasvim jasan sam mletački arkiv, u kom jih ima danas u izobilju. Mogao se, a i morao se o tom na mjestu obaviestiti g. Kubić, prije nego se stavio da opiše poviest jednoga otoka, kojega je udes onako tiesno spojen bio skoro kroz cieli srednji i novi viek sa mletačkom republikom. A nije ni moguće bilo, da Mletčani one listine i spise unište, pošto mal ne svi mletački poslovi, bili ma koje struke, do na odmaku petnaestoga vieka bilježili su se ukupno, dakle neodjeljeno, kronologičkim redom, u debelih pergamentskih svezcih po njekih redovih, kao što su: *Libri communis, Commemoriales, Pacta, secreta consilii Rogatorum, Misti* itd., te da su htjeli uništiti frankopanske uspomene, bili bi morali ujedno satrti i sve druge dotične dobe domaće i strane. A glede Krčkoga

zakonika, hrvatski od god. 1388 glagoljicom napisan čuva se sada u Vrbniku kod g. Jos. Petrisa, te iz njega je tiskan bio od g. I. K. S. u II. knjizi Arkiva (*str. 277—307).* Latinski pako tekst dosta je razgranjen, te veoma pristupan. Ima ga u Rabu gosp. Ante Nemira, u Zagrebu Jugoslavenska Akademija iz XVI stoljeća, koja će ga i do mala tiskati; nalazi se jošte u knjižnici sv. Marka i u muzeju Correrovu *(iz sbirke Cicogna c. 1196)* u Mletcih, kod mene itd., a dosta se i o njem u periodičnih i drugih listovih pisalo. Ovakove se radnje, kakovu si preduzeo g. Kubić, nedaju danas po ostarielih knjižurinah osnovati i razplesti, za to treba dovoljne priprave i nauke, puno vremena i truda a i troška, ako ćeš do pravoga uspjeha.

Prvi dio svoje radnje, naime prirodopisni, dieli Kubić ovako: Glava I. Kratke viesti o Liburniji. Karner, njegovo primorje, razdiobe i opasnosti. Str. 15—22. II. O otoku Krku, njegov zemljopisni položaj, razni naziv, oblik i prostor. Str. 23—31. III. Podnebje, zračište (parokrug), uzdušni pojavi (meteore), protres od g. 1838. Str. 31—42. IV. Postupnost i nalikovanje tla, zemljopisne i vodopisne viesti. Str. 43—59. V. Carstva, rudno, rastlinsko i živinsko. Str. 60—68. VI. Putovanja uz obalu otoka. Str. 69—78. VII. Varoši, gradišta i sela. Str. 78—88. VIII. Ostrovi pripadajući otoku. Str. 88—92. IX. Špilja (pećina) Omišljska. Str. 92—96. X. Ustroj političko-crkveni; značaj fisički i ćudoredni pučanstva. Str. 96—106. XI. Jezici stari i novi. Str. 107—121. XII. Poljodjelstvo, zanati, trgovina. Str. 121—151. XIII. Etiologija domaćih nemoći. Str. 151—172. XIV. Nemoći mjestne, pošastne i kužne. Str. 173—248. XV. Marvinska pošast. Str. 248—256.

U koliko se tiče staroga zemljopisa, a naposeb kakova je bila Ilirska prije Rimljana, te kako se rimski Ilirik ustrojio a zatim razdvojio, i od kojih je dielova sastavljen bio, obraćamo pažnju g. Kubića na našu razpravu „o upraviteljih Dalmacije za rimskoga vladanja (Rad XXXI), gdje smo o tom predmetu po izvorih potanko razložili. Svaku mu pako prirodopisnu crticu, navlastito za staro doba, pojedince odbiti, bio bi nezahvalan trud, pošto necrpi iz izvora nego iz svakojakih starih knjiga, koje danas u tom pogledu ni spomena nevriede, te mu uprav zato imena obično izkvarena a čitati krivo označeni.

Liburni su mu slavenskoga plemena, kao što i Gali i Scite (str. 107); te jezik, koj se prvo govorio na Krku, bjaše celto-liburničko-slavenski. Tvrdi nadalje, da su se kašnje za rimskoga vla-

danja osnovala dva jezika, slavensko-liburnički i rimski; ovaj pako, kako su ga izgovarali Gali, jer da je Cesar (?) poslao svoje vojnike rodom Gale na otok Krk, da ga posiednu, te de su ovi taj rimsko-galski jezik udomaćili. O tom izkovanom slavensko-liburničkom jeziku dalje ni slovca nedovezuje, dočim iztražuje ostanke rimsko-celtičkoga, s kojim se, veli on, samo prosti narod služio, te označuje velikom pomnjom njegove eufonetičke i slovničke osebine, sravnajući jih s gornjo-italjskimi izgovori i sa latinskim jezikom, te izvadja veoma znamenite podatke o tom jurve izčeznutom govoru krčkom. Donosi uz to liepu zbirku izreka u istom govoru. Ono, što veli Kubić o rimsko-celtičkom govoru, po našem mnienju jest najvažniji dio ciele njegove radnje.

Pridodaje *(str. 118)* pako, da je na istom otoku još jedan drugi govor obstojao, koj, akoprem porodom iz latinskoga, da se smatrati ima kao nješto sasvim drugo od pomenutoga rimsko-celtičkoga. Veli zatim, da od toga govora ostaju nam danas dvie samo molitve, koje doslovce primjećuje po prepisu vrbničkoga njegda župnika Petra Volarića. Ali promatraš li dobro te dvie molitve, lasno ćeš se osvjedočiti, da su tvor prosta neuka čovjeka, ni slavenskomu ni italijanskomu jeziku viešta, te da nisu nikako ostanak osobitoga govora.

Napokon uz ovo prilaže malo rječi, i to veoma površno o našem jeziku; a glede glagoljice, po kojoj Krk visoko slovi po svietu, smije samo ponoviti onu bajku veoma smiešnu, da po Cicerunu bje izumljena od Erkula Egipcija, a po Herodotu od Friskoga Atlanta.

U koliko se tiče ekonomičko-statističkoga predmeta u ovom sastavku, rado priznajemo, da se je pisac marljivo trudio pobiranjem gradiva, te da je tu stranu, zasiecajuću u sadašnjost, veoma okretno i bogato predstavio. Mogao je samo one glave, koje su domaćim nemoćim posvećene, od suvišna otriebiti, da razmierno s drugimi djelovi nedosade.

S gledišta napokon čisto prirodopisnoga, u koliko je naime prirodopisna znanost u ovom prvom dielu Kubićeve radnje amo tamo zastupana, nismo o predmetu tako upućeni, da bi se osmielili izreći sud. Toga radi zamolili smo našega druga gosp. Brusinu, da nam svoju reče u tom pogledu, a on nam rado posluži, na što mu naša zahvala.

Opazuje naime u tom pogledu gosp. Brusina, da se spominju radnje Walfena, Müllera i Visiania, ali da su se mukom mimoišle one najnovije prof. Lorenza, koj je u svojih dielih o Karneru mnogo pisao o fauni i o podmorskoj flori oko Krka, te priložio

dobar fisičko-morski zemljovid Karnera i otoka Krka. Viesti navedene u IV glavi (o podnebju, tlu i moru) zastariele su, dočim jih Kubić pomladiti mogao s Lorenzevimi iztraživanji. U V glavi mineralogička strana ima malo zanimiva; o botaničkoj sam Kubić veli, da će ju zastupati popis u prilozih (stoji kao prvi u trećem dielu iz pera Vit. M. Tomasinia iz Trsta), a zoologička je pako veoma površna. Jednu mu dosta iztaknuti, što pliskavicu stavlja medju skvalom i jaglunom, dočim ju je medj sisavce uvrstiti morao. A i goli spomen strašnoga skvala uprav ništa nekaže, pošto je to ime obćenito za svu porodicu, dočim u Karneru, kao što u jadranskom moru svukud, živi pet ili šest vrsti i to opasnijih a medju sobom različitih skvala, od kojih najveći i najpogibelniji zove se *carcanodon lamia* ili samo *lamia*. Spominjaiući na prosto skvale, pliskavice itd. bez označenja dotične vrsti, na koju spadaju, tako poetički opis mogao bi se prilagoditi svakomu mjestu ne samo sredozemnoga nego i atlantičkoga mora, dapače cieloga svieta.

Drugi dio, naime poviestni, Kubićeve radnje isto je razdieljen na glave: Glava I. Starine. Basnovito doba. Str. 1—10. II. Krk s otoci Apsirtidskimi kano dio stare Liburnije. Str. 10—15. III. Liburni saveznici rimski. Konsul Lucius Anicius. Pad rimske republike. Str. 15—21. IV. Sdruženje Liburnije s Ilirskom. Stanje otoka Krka za rimskih careva. Poviestnički pregled do premieštanja carske stolice u Carigrad. Str. 21—31. V. Barbarske navale u Ilirsku. Krk s primorskom Dalmacijom ostaje pod vlasti istočnoga carstva mal ne do njegova pada. Postanak i djela Anicijeve porodice kašnje Frankopanske. Stanje rimske Dalmacije pod istočnim carstvom. Napredovanja mletačka po jadranskom moru. Krk se za prvi put Mletčanom predaje. Str. 31—46. VI. Dalje viesti o Anicijevoj ili Frankopanskoj porodici; njezino razgranjivanje i moć. Nikola obretnik Frankopanske kuće na Krku i njegovi potomci u Hrvatskoj. Gusari na novo pustoše Krk i Dalmaciju. Mletčani za drugi put osvajaju Krk pod Orseolom III (?). O Dariju Frankopanu knezu i o Vitalu biskupu krčkom. Str. 46—58. VII. Treće posvojenje Mletačko. Pobuna i krivovierstvo Ulfovo i Cenedovo. Kolomanova provala u Dalmaciju. Njegovo poduzeće proti Rabu. Ugri napadaju Krk, ali su porazeni. O knezu Dujmu i o njegovih nasliednicih do Bartula II. Str. 58—68. VIII. Crtice o tadašnjih zgodah. Knez Bartul II i doček Bele IV, od Tartara na bjeg natjerana. Frankopani ga opet na priestol podižu. Negodovanje mlet. republike. Frankopani iz otoka prognani, ali su do mala pozvani

natrag i uspostavljeni. Povelja dužda Raineria Zena. Str. 68—81. IX. Svadja medju Ugri i Mletčani. Krk cvate pod Frankopani. Nasliednici Bartula II. Pobuna i osvojenje Zadra. Djela i pobožnost Dujma II i njegovih potomaka. Tadašnje stanje Evrope. Rat medju Mletčani i Ugri. Obsada Kioje. Ivan Frankopan sudjeluje u oslobodjenju kraljice Marije iz Novoggrada. Rat medju mlet. republikom i Sigismundom, te iznova Mletčani dobiju Dalmaciju. Nikola Frankopan nazvan Veliki. Nastavak o Krčkih biskupih. Str. 81—97. X. Ivan Frankopan Nikolin zadnji knez krčki. Mletčani posjednu Krk, i k svojoj ga državi stalno sdružuju. Pogled na Frankopansko vladanje na Krku. Str. 97—113. XI. Krk pod mlet. republikom. Vinciguerove preinake u upravi. Str. 114—130. XII. Stanje političko Mletaka i Evrope. Rat proti Uskokom. Patnje otočana za ovoga rata. Mir Madrički. Dogovor konačni u poslu otoka Krka. Str. 130—143. XIII. Nastavak o poviesti otoka. M. Frkić. Zadnja doba mletačke republike i njezin pad. Str. 143—153. XIV. Dalje zgode do danas.

Poslije obćega potopa, povieda Kubić počam ab ovo, uzmnoživši se čovječanski narod u južnoj Asiji tako da mu prostora nedostajalo, poče se sve naokolo širiti. Jedan ogranak podje dalje, te prokrčivši si stazu medju hvalinskim morem i Bosforom (?), kroz Traciju, Macedoniju, Epir, sjevrnu Grčku (?), Dalmaciju, Japidiju i Istru prodje u sjevrnu Italiju. To su mu Sciti, Jeti i Celti i drugi s njimi sdruženi narodi, koji pod imenom Pelasga, Istra, Japida, Ilira i Eneta napučiše one predjele, koji su kašnje od njih svoje ime dobili. Medju ovimi dakako stavlja Kubić i Liburne, koji posiedoše namah sve primorje i otoke od Flanatskoga zaliva tja do Epira. Liburni dakle prvi naselnici i otoka Krka. Nastavlja basnom Jazona i Medeje na Osoru, te mnie, da se ova i Krka tiče, jer da je ovaj otok imao kao i drugi ondješnji iste stanovnike Brije scitičkoga porekla.

Govori dalje o Liburnih i o njihovoj premoći na moru, poredajući svojevoljno njihove zgode, dajući jim granice, koje nisu nikada imali, i pripišujući jim stvari, koje se njih ili nikako ili izključivo netiču, a mnogo jih napriečac kuje. Liburni su na pr. po Kubiću zauzimali svu obalu s otoci od Istre do Epira, dočim se dobro zna, da nisu prelazili ricku Krku, a da su dalje Iliri u svojih raznih plemenih stanovali; ta njegova Liburnija bila bi se dielila na prekogorsku i na primorsku, dočim je svakomu poznato, da su Liburni samo uz more i na otocih pribivali. Po Scymnu od Kija kaže, da

su otoci Apsirtidski, Eletridski i Liburnički imali do 150,000, stanovnika, dočim ovaj spisatelj govori o cielom primorju uz jadransko more, te označuje njegovo stanovničtvo kao neizbrojivo *(Geogr. Graeci min. Parisiis 1855. I. p. 211 v. 375—378):*

Sinum Adriaticum ferunt
barbarorum multitudinem circumhabitare
centum ferme et quinquaginta myriadibus[1]
regionem optimam colentium et fructuosam.

Po Kubiću Toskanci (Tirenci?) izgonjeni od Celta, pribjegnuvši k Liburnom, nadjoše, da jim žene Amazonke, kako jih Silax opisuje, i da jim ta navada po svom rodu dakako scitskom. Te da bolje okriepi, po nas našara, tu basnu, primjećuje, da je dosta spomenuti junačku obranu solinskih žena (i te mu Liburkinje dakako i Amazonke) proti Octavianu (sic). Sreća da mu nepoznato bilo, kako su isto tako radile god. 1483 korčulanske Amazonke proti Gjenuvezom na obranu krilatoga lava! Mnogo bi vremena trebovalo i hartije, da se sve iztriebi i od suvišna izčisti, što je tu g. Kubić još naveo o Liburnih i o Ilirih do pada rimske države. G. Kubić mogao je prvo doba krčke poviesti sjajno izpuniti a znanosti liepu zaslugu izkazati, da se je stavio duboko proučavati spomenike, koji se iz predrimskoga doba izkapaju u izobilju i od samoga najdražijega kova na krčkom otoku, i kojih smo mi sami u ondješnjih gromačah ne daleko od Vrbnika pomoću vrloga vrbničkoga župnika Zakarije i drugih ondješnjih prijatelja dosta iznašli, i našu muzealnu predhističku sbirku s istimi obogatili. Ovi su mu prije mogli pružiti sigurni trag za proučavanje prvih stanovnika na Krku nego li Farlati, Krčelić, Kreljanović, kojih se vierno drži, akoprem su novija iztraživanja na samih izvorih njihove zablude odlučno zabacila. Za drugu t. j. rimsku dobu mjesto se na dugo a vele često površno i pogriešno zabavljati sa obćom ili ilirskom poviesti, mogao se s ovom samo u njekih crtah služiti, da iztakne obširnije ono, što se Krka pobližje tiče ili bi se vierojatno ticati moglo, na pr. bitku, koja se god. 49 pr. Is. dogodila medju Krkom i kopnom, a ne kod Korčule *(Florus 2, 13: Curictico litore; — Lucanus 4, 406: gente Curetum ubi scr. Curictum; unde emendandum, quod traditur apud Caesarem 6. c. 3, 10: ad corcyram.* V. *Momm. C. I. L. III. 398).* Mommsenova iztraživanja *(Röm. Gesch. V. 10.)* bila bi mu dosta

[1] μῦριάς, ἀδος, ἡ, unzählbare, grosse Menge. Gew. eine Zahl von zehntausend, daher δέκα μυριάδες = 100.000 *(Pape II. I. 214).*

tragova pružila, da ovu stvar obširnije razlaže. Bio bi još i tim veoma znanosti doprinio, da se je truda dao iztražiti i točno opredieliti mjesto, gdje je u staro doba ležao na otoku Krku onaj drugi grad nazvan *Fulfinium*. Piše Mommsen i ob ovom *(Corp. Insc. Lat. III. 398)*: *„Addit Ptolemaeus in eadem insula alterum oppidum fuisse Furfinium sive Fulfinium, quocum componendi videntur Fertinates, quos Curictis praeponit Plinius 3, 21, 139, emendandi fortasse in Ferfinates sive Furfinates. Sed eius sive oppidi sive insulae praeterea notitia nulla superest"*. Po nas nebi se imalo dvojiti, da su to bila dva grada, i to na samom Krku, pošto to jasno sviedoči Ptolemaeus *(ed. Wilberg)*: καὶ Κουρίκτα, ἐν ᾗ πόλεισ δύο, Φουλφίνιον (Φουρφινιον), Κούρικον *(et Curicta, in qua oppida duo, Fulfinium (Furfinium), Curicum)*. Plinius pišuć: *et ex insulis Fertinates, Curictae (edit. Detlefsen)*, mogao dobro misliti i na dva grada na istom otoku, te da su samo njihovi stanovnici od svih drugih na otocih italsko pravo uživali.

Treba nam prije nego se odalečimo od rimskoga doba još ovu iztaknuti. Donosi naime g. Kubić amo tamo po djelu razasutih njekoliko rimskih nadpisa, tečajem vremena izkopanih na Krku, izostavljajući ipak njekoje, kao n. pr. onaj, koj se još danas nalazi uz crkvu sv. Lucie u novoj Baški, i tri Sanutu poznata *(V. Mom. C. I. L. III. str. 398)*. Nego je i u tom bio nesrećne ruke. Mjesto jih rabiti u tekstu za popunitbu rimskoga doba, i s njimi se okoristiti u razjasnjenju gradske uprave, donosi jih u opazki i bez ma kojega tumača. Glede pako njihova prepisa iz kamena nije ni jednoga pravo pogodio:

Kubić.	*Mommsen III. 398 n. 3127.*
ISTREBIVS PAVLVS LEG VIII AVG T. F.	L · TREBIVS · PAV LVS · VETERA NVS · LEG · VIII AVG · T · F · I

Kubić.	*Mommsen III. 398 n. 3129*	*Po nas*
RAECIAE	R A E C I A E	. . . . .
CEPOLLAE	C · F · POLLAE	R A E C I A E
D · D · D	*l* D D D	C · F · POLLAE
		D D D

U glavi V, predpostavljajući najprije, no površno i gdjegdje netočno, pregled barbarskih provala u rimsko carstvo, s čega mu je-

dino a ne s nutrnjega razvraćanja družtvenoga i političkoga života te i drugih uzroka propast zapadnoga carstva, prepovieda, da se u svom sjaju kroz to burno doba sačuvala prastara rimska porodica Anicia, izlazeća tja od Eneje i Turna (krasan sklad); i tu nabraja njeke osobe, koje su tu kuću sjajno osvietlale, počam tja od Lucia Anicia konsula, zarobitelja Gencija, zadnjega ilirskoga kralja, do Lava Anicia, koj god. 717 po Is. za tiberske poplave, budući se izkazao dobrotvorcem rimskoga puka, dobi pridjevak *Frangipane (a „frangere panem“)*; a sve to gradivo zato, da malo kašnje iz ove porodice izvede svoje krčke knezove. Nastavlja zatim o rimskom vladanju u naših stranah, da izreče ovo navlastito, kako se Krk uviek slobodno vladao za Liburna, za Rimljana i za iztočnih careva, i kako je ostao uviek netaknut od navala Slavena a Hrvata osobito. Dalje kaže o Obrih i o Mahometu i njegovih nasliednicih tja do u Kordovi, novoj Atini, da jih krasnim viencem spoji sa sve više raztućom moći papinske stolice u Italiji. Nepomuči ni Lombarda ni njihove borbe s Franki, ni Ariga i Kadolaka, friaulskih vojvoda, ni trsatske osvete Karla Velikoga, te nam zna kazati napokon i to ovdje proti Kerčeliću, kako je Eraklij, dozvolivši Hrvatom, do Obre iz naših strana iztjeraju, stavio jim taj uviet, da se nepačaju u stare stanovnike u Liburniji i u Dalmaciji, a da je tomu jasni dokaz, što je Krk mal ne do zadnjega doba iztočnoga carstva stajao pod upravom grčkoga priora. Uztvrdiv zatim, da Krk nije nikada spadao pod vlast ni Slavena, ni Ugra, ni Obra, niti Franka, dozvoljava samo, da je plaćao u njeko doba danak Hrvatskim vladarom po savietu cara Vasilije I (867—886); no ipak ni to mu nesmeta, da se umah povlači natrag i poreče, tvrdeć, da se je Dalmacija s otoci već god. 822 proglasila sasvim samostalnom, da su ju Hrvati neprestano napadali i naokolo po moru gusarili, a da ju je napokon od njih oslobodio Ursus Pasticipacius dužd mletački (g. 864). Koliko protuslovja i neistine! Misli, da je Krk dva puta od Mletčana u devetom stoljeću osvojen bio. Prvi put za kralja Pipina od dužda Obelerija (804—811), a drugi put radi istoga Obelerija, koj, svrgnut s priestola i u Carigradu ili Zadru zatočen, bio bi se odavde u Krk sklonuo, i ovdje utvrdio; ali da ga je dužd Ivan tu ulovio i javno smaknuti dao.[1]

[1] Naš vrli dr. Iv. Črnčić *(Povjest str. 40)* piše ovako: *„Vigilia grad, ki je onda njihov knez Obelerij dobio a Partecipacij predobio, nije Vecla; ni Vegla, ni Veglia, ni Vegia, ni Veja, Krk; samo sliepci i glušci mogu reći da jest; nego je bio na Benetačkom, pokraj Auriala*

U VI. glavi povraća se naš pisac na svoje Frankopane. Ovdje, akoprem se pozivlje na Ammiana Mar., Claudiana, Sv. Jerolima, Baronia itd., mal ne sve ipak vadi iz knjige Klara Paskonia pod naslovom „*Triumphus coronatae reginae Tersactensis*“, te još: „*Hictoricus progressus Mariani Triumphi et Frangepanae Aniciae prosapiae (Venetiis 1744)*“, gdje ne samo ni sienke nema zreloj razsudi, nego mnogo ćeš toga naći izkovana ili izopačena. Kaže naime g. Kubić, da kroz nastavše nerede za barbarskih vlada u Italiji buduć se podigli u Rimu na vlast i moć ljudi prosti i zločinom okaljani, ovi nisu trpiti mogli starih slavnih porodica, koje su toga radi ili stradale ili izbjeći morale. Veli dalje, da ovo zadnje, t. j. bjeg, odabra i staro-slavna Anicia Frankopanska porodica; te znade nam kazati po Panviniu i po njekih starih uspomenah, da se je prvi maknuo njeki Elisej (god. 803), koj se u Fiorenci nastanio, te da je od njegova koljena proizašla obitelj Aldighiero sa slavnim Dantom. Za ovim oko god. 823. bila bi se iz Rima izselila tri brata, Ugo (Augustin), Mihail i Nikola Frankopani u Mletke. Ugo prodje u Apuliju, a odavde u Švajcarsku, te od njega bila bi potekla habsburžka carska porodica. Za Mihaila pako kaže, da je praotcem postao slave mlet. obitelji Michieli; a za Nikolu, da su njegovi potomci svoje prezime sadržali i u Mletcih proživili do g. 1340. Slave se zatim kneževske porodice, s kojimi je Frankopanska obitelj tečajem vremena u rodstvo došla; te nemožemo da nespomenemo ovdje bar jednu od mnogobrojnih smješica tu punom šakom nanizanih, naime da joj u rodu bila „*l' antichissima prosapia dei Lubich* (je li Kubić? ili Subić?), *da cui discese Mladrito* (sic) *principe della Dalmacia, sovrano de' Bosniaci*“. Nabrajaju se dalje glavni članovi Frankopanske porodice, medju kojimi papi

---

(Aureliaca ili Oriaga) i pokraj Malamoka, kako da su to dokazali Lučić, Foscarini i Filiasi, svjedoči pop Osip Cappelletti, liepo Bnetčanin (III. 175—8), *i još da su se narugali onim, koji su pomislili na Krk*“. Nego Lučić *(lib. II. c. 2)* i drugi nisu ni ma šta dokazali, te Romanin o tom ni slovca; a mi smo tomu Cappelletiu, dieleć mu lekcije o mletačkoj poviesti *(In risposta al prete Gius. Cappelletti ecc. Venezia 1860)* dokazali, da se je tu uprav radilo o Krku (str. 14). Ovdje dosta budi napomenuti, da ne samo Dandul i Sabellico, nego i sam Ivan Diakon, dužda Orseola drug na putu po Dalmaciji (998) piše izrično: „*interea Obelerius dux, qui apud Constantinopolim exilio fuerat dampnatus, Venetiam reciprocavit, et in Vigilia civitate apud Curidum (nota: Curidum aut fortasse Curiclum, est hodie Cornichia in insula Veglia prope eiusdem vocabuli oppidum) sese retrusit* etc. *(Pertz VII. p. 16).*

*

Inocent III, Grgur IX i Aleksander IV; te Probin oglejski patriarh i rodjak cesara Justiniana itd.

Povrativ se na Nikolu Frankopana, nastavlja, da, pokle ustanovi svoju obitelj u Mletcih, prodje u službu Karla Velikoga (niti ga u tom nesmeta ono, što ma'o prije uztvrdi, da se iz Rima odputio stoprv god. 823, t. j. 9 godina po Karlovoj smrti), i da je od Karla dobio kao leno Liburniju, i tako postao praocem frankopanske loze u Ilirskoj, iz koje su pako potekli krčki Frankopani. Što je osobito smiešno u ovoj priči jest to, da mu je Nikola jedna te ista osoba sa Bornom hrvatskim velikim županom, prvom narodnom izdajicom u našoj poviesti; te što nadalje tvrdi, da se je Nikoljina porodica nazvala Subić, i da su se Hrvati stoprv god. 899 franačkoga jarma oslobodili. Napadanja ličkoga kneza Vrakica Subića ili Frankopana i njegovih saveznika Neretvana na grčke primorske gradove bila bi po Kubiću povela iztočni dvor, da dopusti istim gradovom podložiti se mletačkoj vladi. Uslied toga Petar Orseolo II krene iz Mletaka, i pobjediv više puta neprijatelje *(dopo varie vittorie ottenute contro ai nemici)*, slavodobitno ulize u Zadar, gdje ga dočekale najvišje državne oblasti, da u njegove ruke prisegu viernosti polože. Niti je iztočni dvor dozvolio Mletčanom prisvojiti si Dalmacije, niti su je tada Mletčani u svoju vlast uzeli. Najbolji svidok Ivan Djakon Orseolov na tom putu sudrug. Ovaj kaže jasno, da je Petar Orseol II, stupivši na duždov priestol, Hrvatom zanjekao danak *(censum)*, koj su već davno Mletčani plaćali hrvatskoj kruni za slobodno brodarenje po hrvatskom moru; da su toga radi Hrvati god. 996 napali na Mletčane i na stanovnike Grkom podložnih primorskih gradova (valjda zato, što su tajno s Mletčani drugovali, nemogući se nadati pomoći iz Carigrada); da su se ta napadanja povećala, pokle su Mletčani porobili hrvatski grad Vis *(Issa)*; te napokon da je isti dužd, da stavi kraj tim hrvatskim navalam i uz poziv primorskih gradova god. 998 velikom pomorskom silom krenuo u Dalmaciju, da su mu na tom putu došli u Osor na poklon Latinjani i Hrvati: *„ubi non modo cives verum omnes de finitimis tam Romanorum quam Sclavorum castellis* (a to prem jasno svjedoči, da je bilo već dosta Hrvata i na zapadnih kao što i na iztočnih dalmatinskih otocih) *convenientes, tanti ospitis* (a ne *domini) adventum se praevenisse gaudebant“*; da je bez i ma koje oprieke a kamo li pobjede Orseol stigao u Zadar; da su mu se tu samo poklonili krčki i rabski biskup sa dotičnimi gradskimi načelnici ili priori; da, putujući dalje, istu mu čast izkazali, a ne

drugo, Biograd, Trogir i Spljet, gdje se s Neretvani pomirio; da je silom predobio samo Hvar i Korčulu, bez dvojbe tada gnjezda svakojakih gusara; te primiv napokon odanost dubrovačkoga poslaničtva, da se je *slavodobitno* vratio u Mletke. Ivan Djakon nema dakle ni slovca o privoli iztočnoga dvora, niti spominje ma koga sukoba s Hrvati za Orseolova putovanja; kaže dapače, da je u to doba vladao nad Hrvatskom kralj Držislav (već tada od istočnoga dvora odlikovan naslovom eparhe i patricija i pripoznat kao kralj Hrvatske i Dalmacije. *Tom. archid.)*, i da se je radi priestola nalazio u zavadi sa svojim bratom Kresimirom (Surigna), da je dužd ovoga uzeo tom prigodom u svoju zaštitu i dao njegovu sinu Stjepanu svoju stariju kćer Hicelu za ženu. Tadašnji dakle polazak mletačkih brodova uz Dalmaciju nije ni u čem promienio dotadašnje stanje u ovoj državi; s Hrvati nije bilo sukoba, možda muče pregorili mlet. danak; gradovi ostadoše i nadalje pod upravom iztočnih priora, osim valjda Zadra, te stoprv za god. 1018 znamo to, da su se Krk i Osor po svojih biskupih i priorih mlet. vladi obvezali na njeku godišnju počast, što pako uz obstanak iztočnoga priora za pravo podaničtvo neslovi. Ništa ne manje Kubić zna nam kazati, da je njeki *Dario* od mlet. frankopanske loze Nikoline pratio Orseola na onom putu, te da mu je tom prilikom mlet. republika nagradila zasluge darom otoka Krka, imenujući ga s prva jednogodišnjim knezom. Puka izmišljotina!

Glavu sedmu počima Kubić tim, da, buduć Hrvati napali mal ne sve dalmatinske prediele, god. 1018 doleti mlet. dužd Oto u Dalmaciju, i da jih je svestrano razagnao, te od Dalmatinaca primio prisegu vjernosti i obvezu na godišnji danak. Vrelo mu u tom Dandulova kronika; nego ova spominje samo, da je Kresimir III navalio bio na Zadar, koj je vierojatno u tom vršio želje carigradskoga dvora, od koga odlikovan bjaše naslovom Patricija *(Tom. Archid.)*, a nekaže nipošto, da su Dalmatinci u Zadru mlet. duždu podanost zaprisegli, no jedva to, da su se na duždovu povratku, kako smo gori napomenuli, Rab, Osor i Krk (a to nije jamačno ciela Dalmacija) obvezali Mletčanom samo na njeku godišnju počast. A da se nije tada u Krku nalazio načelnikom grada ili knezom ni gori pomenuti Dario ni ma koj drugi tobož Frankopan, kaže nam jasno listina tom prigodom sastavljena (srp. 1018) u pogledu one počasti, pod kojom se nalazi „*signum manus Andree prioris*“ tada gradski načelnik *(Farl. V. 639)*.

Napreduje naš pisac sa dobro poznatom pričom Ulfa i Cenede,

vierno ju prepišući iz Farlata; ali neće da s nje vadi, kako su Krčani tada spadali na hrvatsku krunu *(V. Črnčić. Poviest str. 50 do 56)*. U koliko piše o spojenju Hrvatske s Ugarskom, mi ga rado upućujemo na Račkieve razprave u Radu o tom predmetu. A što kaže, naslonjen krivo na Farlata, da Krk nije spadao na Kolomanovu Dalmaciju, nevriedi osobitoga uztuka, pošto mu u onih razpravah dovoljno odgovara.

Poslie kneza Daria, veli Kubić, nema traga krčkim knezovom iz porodice Frankopanske, jer niti nema spomenika iz onoga doba; stoprv oko god. 1133 iznova se srećamo s čislom Frankopanskih knezova na Krku. Prepišujući i ovdje Farlata (V. 299) mal ne doslovce, pripovieda, da su višeputa a navlastito ove godine Magjari i Hrvati velikom snagom napali otok, no da su napokon bili od Krčana na bjeg prisiljeni i poraženi; a svemu ovomu jedini dokaz kratka uspomena od 3 studenoga 1133 na svietlo iznesena od Farlata, u kojoj se veli samo, da su se taj dan sastali u biskupiji krčkoj Dominik krčki biskup i gradski sudci s jedne strane a Dujam krčki knez s druge, i da su se složili u tom, da se istomu knezu izruči namet po občini sakupljen za popravu grada i druge potrebe, za odpravljanje poslanika i za darak Mletčanom *(pro urbe reparanda et aliis expensis faciendis, nuntiisque mittendis et strena Venetis danda)*, neka on te stvari izvrši. Nu o Hrvatih ni slovca[1]. Ova mu pako uspomena služi da utvrdi čislo krčkih knezova. Da je poznavao povelju od 3 kolovoza 1163 (Listine I. 6.), bio bi mogao točno označiti doba, kada je Dujam prvim krčkim knezom postao. U toj povelji kaže mletački dužd Vitalis Michael, da *comitatum Vegle, post discessum comitis Duimi vacantem*, daruje njegovim sinovom Bartulu i Vidu[2], i to samo *tempore vite vestre*, te *tali modo et pacto, quali predictus pater vester habuit tempore predecessorum nostrorum ducum videlicet Dominici Michaelis, Petri Polani, Dominici Mauroceni et tempore nostro*. S ovoga jasno izilazi, da je

[1] Ako je bilo nasrta, to je došlo s mora a ne s kopna, od stranih gusara, koji su tada robili i druge dalmatinske krajeve. Ali Kubiću je samo do toga stalo, da Hrvate izkaže kao strane na otoku, i da jih bilo ma kako ocrni.

[2] Črnčić (Poviest str. 67) veli: „nad Krčani g. 1100 ljeta biahu knezi Bartol i Vid *(B ac W comitum)*, kako sam u Književniku (1865 str. 19) dokazao, u onom istom, i da ono biahu Frankopani. Tako Frankopani biahu knezi Krčki onda, kada Krčani ne biahu ni Ugarski ni Benetački". Ali se Črnčić jako prevario. Ono, što on tumači u onom nadpisu na Kamplinu u Krku sa *Na*(tale) *Mu*(gistro), ono je bez ikoje sumnje dopunjak godine MC, te vjerojatno *nonagesimo*.

Dujam doživotno dobio krčko kneževstvo od dužda Dinka Mikela (god. 1118—1130), te po svoj prilici, da su Mletčani tada i za prvi put primili u svoju vlast otok Krk.[1] Veli Kubić, da je god. 1115 mletački dužd Ordelaf Falier, vraćajući se iz Palestine, uništio časovito predobiće Kolomanovo u Dalmaciji; dočim je svakomu poznato, da je isti dužd god. 1116 prošao iz Mletaka u Dalmaciju, i Stjepanu II ugar.-hrv. kralju oteo veći dio ove države, te i to, da su dvie godine kašnje Hrvati ne samo porazili ga, nego i pod Zadrom smaknuli, i da uslied nastavšega primirja osim Zadra i zapadnih otoka sva se Dalmacija povrati u hrvatsku vlast *(V. Romanin I. 28. Ogledalo I. 124 itd.)*. Tako god. 1118 dopade Mletčane otok Krk, te ga oni bez dvojbe tada doživotno povierili Dujmu kao knezu. Isto tako su radili Mletčani s prva i drugdje po Dalmaciji. Na pr. iste godine kad i Dujmu naime 1118 Ordelaf Falier potvrdi Rabljanom prava, koja su uživali za iztočnoga vladanja *et sub rege Hungarorum*, te i ovo: *presulem vobis eligendi et comitem, confirmatione comitis nobis reservata.* Opet dne 28 lipnja 1166 dopušćali su dapače Rabljanom, da si izaberu četiri *ex concivibus suis nobilioribus*, a da će jim jednoga od tih mlet. vieće potvrditi za kneza *(Listine I. 8.)*. Na Krku su Mletčani sami izabrali Dujma izmedj gradjana kao medju ovimi najodličnijega.

Gosp. Kubić sliedi dalje, da nam opiše redomice lozu krčkih knezova, od Dujma dakle do zadnjega Ivana, ali je i u tom veoma nesrećne ruke, pošto nepoznaje ne samo neizdanih spomenika, nego ni samih naših Listina, a mal ne jedina mu podpora u ostarielih knjigah. Mi ćemo još jedan korak s njim, samo zato, da se uvieri o svojoj zabludi i na ovoj stazi.

Veli dakle, da je knez Dujam imao tri sina, a to su mu Vid modruško-krčki knez, Mirko koruški, i Ivan; ali da Vid nije namah po otčevoj smrti zaseo kneževsku stolicu, valjda radi svoje nepunoljetnosti, a da je dakle Dujma nasliedio njegov rodjak Bartul, a ovoga Bartula sin Marko, poslie kcga da je stoprv postao knezom Dujmov sin Vid. Gori spomenuta listina od 8. kolovoza 1163 kaže nam ipak sasvim drugo, naime da je mlatačka vlada po smrti

[1] Ovo bi dokazala i sliedeća izreka iz gori pomenute povelje od god. 1163: „*angarias nostras* (sc. Venetas), *quotiens opus fuerit, sicut tempore predictorum ducum et nostro, Veglenses communiter faciant*". Da su te tlake postojale prije dužda Dinka Mikela, nebi se bilo ovdje za njih označilo vrieme, to jest kako su u navadi bile za ona tri prednja dužda nego samo obćenito, kako je već prije običaj bio.

Dujma, budući tim kneževska stolica krčka ostala prazna *(comitatum vacantem)*, podielila ju taj dan njegovim sinovom a braći *(ambobus fratribus)* Bartulu i Vidu, i to *tempore vite vestre* a ne nasliednim pravom, te pod onimi istimi uvjeti, kakovi su bili i za njihova otca, osim ovoga samo: *preter barchas Veglensium, quas nolumus ut oneratis; neque asinos vel iumenta illorum volumus, ut per vim auferatis; canistrum quoque uvarum per vineas illorum non tollatis.*

Niti je Bartula nasliedio njegov sin Marko[1], niti Bartulov brat Vid. Ovaj se je bez dvojbe prije Bartula prestavio, jer da ga je preživio, bio bi po povelji od 1163 ostao jedinim krčkim knezom[2]. Imamo dvie listine, koje nam ovo čisto i potanko razriešuju. Prva listina, od svibnja 1198, pripovieda, da je godinu prije mletački poslanik uslied tužbe kneza Bartula u Krku vodio iztragu proti Krčanom, što su obični namet istomu knezu uzkraćivali, te kaže izrično o knezu Bartulu *nuper defunctus (Listine I. 16.)*. Iz druge pako listine od travnja 1199 doznajemo, da je mletačka vlada lipnja 1198, to jest malo poslie smrti Bartulove, podielila otok Krk Ivanu i njegovim rodjakom a braći Vidu i Mirku, a za dva zadnja kaže izrično, da su sinovi pokojnoga kneza Bartula[3]. Mirko nije bio za tada punoljetan, te ga zastupao stariji brat Vid *(Listine III. 388)*. O Ivanu nekaže se ni ovdje ni drugdje, čiji bijaše sin, ali je sasvim vjerojatno, da je bio sin Vida, Bartulova brata, te kao stariji po godinah u listini prvi napomenut.

---

[1] Gosp. Kubić tvrdi, i to po listini kod Lucia III. 12. od g. 1193 u Rabu sastavljenoj, da je Marko nasliedio otca Bartula, ali ona listina toga nekaže. Na njoj dolazi, i to na drugom mjestu, sliedeći podpis: *Ego M. filius comitis B. de Vegla testis.* Iz ovoga podpisa doznajemo samo, da je Bartul imao jednoga sina imenom M. (Marcus, Martinus, itd.), koj nije imao prava na kneževsku vlast, pošto se je ova davala doživotno, i s toga niti se knezom zove, te je po svoj prilici prije otca umro. Črnčić piše (Poviest str. 86): *I umro je bez djetce Bartol, negdi od 1209 do 1223 . . . Tako Skinella, komu su ono Benetčani zapisali polovicu krčke knežije, on nije bio njegov sin, kako Kukuljević piše u onom arkivu na 58 strani. Ali je bio imao sina M. najbrže Marka, jer „Ego M. filius comitis B. de Vegla testis (1193)“;* a veli i to, da Bartul god. 1186 nije jošte ni krčkim knezom bio.

[2] U povelji ovako: *iccirco ipsum comitatum et totam insulam vobis ambobus fratribus tempore vite vostre damus, concedimus atque transactamus, et illi de vobis, qui supervixerit.*

[3] Vid veli u toj listini o Ivanu *consanguineus meus*, o Mirku *frater meus Henricus*, a o sebi *filius condam Bartholomei comitis.* Isto u listini od pros. 1232 *(Listine I. 49)*.

Gosp. Kubić nezaslužuje, da ga dalje sliedimo, u koliko se tiče porodice krčkih knezova, jer mu mal ne svaki korak o brazdi zapeo. Izpravljati sva i čitatelju bi dosadilo. Ono pako što veli kašnje, valjda na svoje izpričanje: *simili intrecci non sono da qui avanti infrequenti, e difficoltano immensamente la cronologia per diffetto di documenti*, nije istina; spomenika ima sijaset, treba samo tražiti jih; no pošto si on nije truda dao, da jim udje u trag, morao je barma paziti na to, da neizreče, što i vjerojatnost vriedja[2]. Rodoslovje krčkih knezova tobož frankopanskih od zamašne je važnosti za našu narodnu poviest, pošto je velečesto ova kuća, kao posiednica mal ne cieloga hrv. primorja, glavno utjecala u najznamenitije zgode našega naroda. Mi ćemo toga radi njezino rodoslovje po koliko nam moguće bude što bolje proučiti, i osobitom razpravom razviti i na čvrstih temeljih ustanoviti; tim veće, pošto sve, što se do sada na tom polju izradilo od Vitezovića, Paškonia, Nagya, Sladovića itd. nezaslužuje ni spomena.

Samo nam je još ovu od Kubićevih sanjarija iztaknuti, naime da su krčki knezovi proizašli iz staro-italijanske kuće Frankopanske, i da su ovo prezime Frankopana uviek nosili, kako sviedoče stare listine; te se čudi Antunu Vinciguerri, koj, god. 1481 pisući o Krku, tvrdi, da je stoprv Martin V papa (1417—31) ovo prezime dao krčkomu knezu Nikoli banu na njegovom posjetu u Rimu. Ono prvo kako smo gori rekli, Kubić ničim nedokazuje, niti se ma kako dokazati može. U koliko se pako tiče prezimena Frankopana, Vinciguerra stoji na temelju listina, te ima pravo: *Io non trovo alcuna scriptura ne privilegio facto da lo imperador Sigismondo in su, dove sia may nominata casa di Frangapani, et apertamente se vede nel privilegio di Bela fina a quel ultimo di Sigismondo, che may non foreno nominati, salvo egregij nobiles de Vegla, perche revera l origine loro non fu di altro loco, ma naquero zentilhomeni, chomo gli altri, che al tempo de la comunitade governavano quella isola.* I sbilja u velikoj množini listina, koje nam ostaju od krčkih knezova nedvojbene pravosti tja do Martina V, nenalazi se ni jedan put navedeno prezime Frankopansko; dočim od tada u naprieda nema mal ne ni jednoga njihova i najneznatnijega spisa, gdje ono prezime nedolazi. Isto se može reći i od svih drugih rukopisa do-

[2] Na primir veli, da je Bartul II imao sina Nikolu III, koj je hrabro vojevao uz Stjepana II ugar.-hrv. kralja († 1272) za rata s Otokarom českim, te da se čini, da je već mrtav bio god. 1384. Tako morao je imati na smrti najmanje 150 god. itd.

maćih i stranih iz onoga doba, u kojih su krčki knezovi napomenuti. Farlati V. 303 piše: *ante Martinum pontificem sub initium saeculi decimi quinti comites Veglae etc. Frangipanios cognominari coepisse declarat diploma confectum anno 1405*, te ga navadja; ali to nije od te godine, nego od g. 1435 ili 1445, a dosta mu bilo, da se osvjedoči, paziti na imena ondje napomenutih knezova, svi sinovi kneza i bana Nikole († 1432), koj si ono ime prvo nadjenu. Na ono pako što kaže Kubić, da okrunjene glave nisu po običaju u svojih naslovih prezime dodavale, neka mu bude to na uztuk, da krčki knezovi nisu nikada krune nosili; da njihova vlast na Krku bila je zakonom opredjeljena, do g. 1280 navlastito veoma uzkim; da daleko moćnije ondašnje obitelji i kod nas u svojih listinah netaje svoga prezimena; te napokon, da kad bi se i našla koja listina krčkih knezova prije pape Martina V sa prezimenom Frankopana, nebi se primiti mogla kao prava, jer nas pomenuti mlet. tajnik Vinciguerra ovako opominje o Ivanu zadnjem krčkom knezu: „*per favorizar l antiquita de casa sua ha fato sua signoria piui volte falsificar privilegij del re de Hungaria, facendo imitar le lettere o i privilegij de quei tempi; et dal orifice, che al presente se atrova in Vegla, fece intagliar una forma di piombo da imprimer el sigilo de sua maesta in cera, quando gli occoreva el bisogno*“ itd., te nastavlja kazati, da je još druge listine i pečate po istom zlataru izkovati dao. I grb sa dva lava lomeća hljeb poprimiše krčki knezovi stoprv u XV vieku, dočim su se prije vazda služili grbom, u kojem bjehu zviezde medju dvie pruge *(V. Farl. v. 303. Kukulj. Borba str. 56)*.

Gosp. Kubić dokončava ovaj drugi dio svoje radnje s pregledom neposriednoga vladanja mletačkoga i austriankoga na Krku do danas.

Treći dio sadržaje spomenike, koje Kubić dieli na dva odsjeka, prirodoslovni i historički. U prvom piše o krčkoj flori dvorski savjetnik u Trstu Mucij Tommasini; o zoologiji sam Kubić. U drugom doći će sliedeći članci: Statut knezova Stjepana i Ivana Frankopana, nasilja kneza Ivana, statut Vinciguerrov, dopis *(ducale)* dužda Augustina Barbadico, pregled književni, naputak za Ljudevita Gio-via poslanika u Dalmaciji, popis kronologički mletačkih providura na krčkom otoku i napokon izbroj, po kom se vidi iznos zaklade krčkih cehova za g. 1850.

Drugo otvoreno pismo g. prof. J. Hanelu.[1]

Štovani kolego! Doskora će izteći četrdeseta godina od onda, kad mi se je odazvao slavni češki povjestnik, sada već pokojnik Franjo Palacky, i zamolio me, da iztaknem mnienje svoje o tom, je l' istina il bludnja ona tvrdnja, da je ono, što se je bilo kod starih Čehâ i drugih Slavenâ uobičajilo, pa onda se u pismu izrazilo, postojalo i kod germanskih narodâ, bivši od Slavenâ uzajmljeno, pa onda kao njemačko proglašeno, unatoč svjedočbam u povjesti utemeljenim[2]. Nastojeć po mogućnosti zadovoljiti ovomu pozivu, latio sam se odmah stvari, ter sam, razvijajuć misli, u prvom izdanju svoje: „Historyi prawodawstw" iztaknute, pokazao u drugom svezku svojih: „Pamiętników" (str. 291—330), odkle i iz česa bi moglo jedno il drugo pravo poteći, te se i u Njemačkoj razviti i aklimatizovati.

Tražeć istinu, valjalo je napredovati polagano, s velikim razmišljanjem, opreznošću i premišljanjem, jer glede svega, što se je izreklo, sumnjali su njemački naučnjaci, te gdje je bilo moguće, udarali su s boka, namjesto da razpravljaju stvar *in merito*, kako su govorili stari polski pravnici. Volili su navaljivati kao mačke sa strane, pazeć na riečice („da gehen sie herum, wie die Katze um den heissen Brei", kako je kazivao štovani Karl Friderik Eichhorn, jednoč profesor sveučilišta u Götingenu, moj vriedni vodja u nauci prava njemačkoga 1816. god). Ovim načinom postupao je i g. Zybel (Heinrich von Siebel 1844) prigovarajuć Palackomu i meni, neobziruć se na to, što smo oba izrekli o postanku i razvoju slavenskih občinâ, te odanle o postanku pravâ občinskih, rodovnih, nasljednih i sudbenih, koja su se znatno razlikovala od njemačkih, što je dobro shvatio dr. Meyer u Amsterodamu, kao što prizna u pismu, koje mi napisa 1834. god. i koje sam dao u

[1] Sr.: „Przewodnik naukowy i literacki", što izlazi u Lavovu. 1875. str. 1054—6.

[2] Časop. česk. Mus. 1837 (XI. 1. str. 44). Isto opetovao je u svom djelu, što izadje u Pragu 1848. god. Dějiny nár. č. I. 2. str. 333.

obsežnom izvadku naštampati u pomenutom već „Pamiętniku“ (str. 297—8).

Iz svega toga vidiš, štovani kolego, da sam morao, govoreć o sebi, Zyblu za volju, spomenuti i Palackoga, ne zato, kako u Radu akademije, koje smo oba članovi (Rad jugosl. akad. XXXIV. str. 181—4) pogriešno scieniš, da bi se š njim izporedio („zar možda za to, da sebe postavi s njim u parallelu“ jesu Tvoje rieči), već za to, da dokažem, da je moj posao s g. Zyblem i poslom Palackoga.

Umiešao si se i Ti u taj posao, što me jako veseli, jer se nadam, da može vrlo koristiti razvoju povjesti pravâ slavenskih dalnja razpra, koja će možda medju nama postati.

Pisao sam u Varšavi mjeseca studenoga 1876.

Vaclav Aleksander Maciejowski.

SVEČANA SJEDNICA

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

dne 25. studenoga 1876.

I.

BESJEDA

PREDSJEDNIKA DRA. FR. RAČKOGA.

Velečena gospodo akademici, visoko poštovani slušaoci!

Otvarajući ovogodišnju svečanu sjednicu pozdravljam vas iskrenom radošću, što nam se iznovice daje prigoda, da se osvrnemo na godišnji trud naše akademije. U tajnikovu izvještaju razvit će se, gospodo akademici! vjerna slika radnje naše i naših književnih drugova tečajem prošle akademičke godine; u njem predložit će se račun o godišnjem dobitku naše umne glavnice; pà ćete i vi i prijatelji naši izazvani biti na razmišljanje, što bi sve trebalo učiniti, da se naš zavod bržim, ako je moguće, korakom primakne konačnomu zadatku svomu.

U razsudjivanju našega književnoga i naučnoga rada ima se prije svega uzeti u obzir ono prosvjetno podnebje, pod kojim naša akademija živi, i ono prosvjetno zemljište, iz kojega ona hranu crpa. Jer kano što taj zavod naš, htjeo ili nehtjeo, stoji pod uplivom onoga prosvjetnoga podnebja i zemljišta, tako bi i svoj zadatak promašio, kada se ne bi na nje u svojem radu osvrtao. Kod inih takodjer naprednijih i većih naroda znanstveni zavodi niesu bili i ni sada niesu drugo van duševni samonici njihova umnoga života i mjerilo prosvjetnoga jim stanja, ili zastupnici težnje za samostalnošću na polju nauke, koju je neodvislost na polju državnom obično predhodila. U tih prosvjetnih i javnih odnošajih, u kojih su znanstveni zavodi postali, odsječen jim je ujedno pravac i smjer djelovanju njihovu. Vi znate, da je primjerice u kolievci novovjeke prosvjete, u divnoj Italiji, prieporod književnosti u XV. stoljeću

porodio i prvu akademiju nove dobe, kojoj bi prema duhu i potrebi vremena zadatkom. uzkrisiti spomenike klasičke prošlosti. Vi znate, da je u Francezkoj Richelieu-ova doba, koja je dala Corneilla dramatici, Decartesa filosofiji, Pascala retorici, izniela takav zavod, koj je imao francezkomu jeziku krčiti put do onoga položaja u Evropi, do kojega se francezki narod upravo tada stao uzpinjati u evropskom državnom sustavu. Vi znate, da je Englezka posjela bila svojim brodovljem sva mora, da si u starom i novom svietu zasnovala bila trgovinske naselbine, kada si god. 1645 podignù svoje prvo učeno družtvo, koje je prema takovu položaju zemlje i duhu naroda stalo gojiti ponajglavnije matematičke i prirodoslovne nauke. Vi znate, da je berlinskoj i petrogradskoj akademiji postavljen temeljni kamen u doba, kada su si Pruska i Rusija pod kraljem Fridrikom I. i carem Petrom velikim izvojštile gospodujući položaj u sjevernoj Europi. Znate napokon, da su takovi zavodi i kod manjih naroda, osobito u našem vieku, nikli, čim se osviešten duh njihov usudio stupiti na poprište znanosti, da si tuj svojoj osebnosti primjerno mjesto izvojšti.

S toga ako i spadaju učeni zavodi kod svih naroda medju regulatore njihova umnoga života, vise oni s druge strane o javnih i družtvenih odnošajih zemlje, tè s ovimi rastu i oni i padaju. Čim se više podloga narodnomu životu razastire, čim snaga narodna jača postaje: tiem se i područje učenomu zavodu dalje širi, tiem se više djelatnost njegova diže. Sve ovo znali biste, štovana gospodo! utvrditi dokazi iz povjesti učenih zavoda bud kojega naroda, bud koje zemlje.

Ne manje tiesna je sveza izmedju učenoga zavoda i prosvjetne predaje naroda i zemlje. Ni učeni ni učevni zavodi ne stvaraju jedini prosvjete, niti su jedini nosioci njezine predaje, jer oboje visi o sveukupnom životu naroda i zemlje i o svih odnošajih njihovih. Ali ti su hramovi nauke jedna od glavnih radionica narodne prosvjete i jedno od prvih čuvališta njezine predaje. Obratno, gdje se nit narodne prosvjete uslied nadošlih katastrofa prekinula, tuj je i učenim zavodom veoma težko nadovezati na konac one pretrgane niti; jer jim je red ne samo potražiti onaj konac u prošlosti, nego još i sljubiti ovu prošlost sa sadašnosti, pa obje u duši naroda izjednačiti.

U tom položaju nalazi se danas i naša akademija i svi zavodi naši radeći okô prosvjete našega naroda.

Vi znate, štovana gospodo! da je balkanski poluotok zahvaćen

bio u davnini dviema prosvjetnima strujama, koje prem iz jednoga vrutka potekše sve su se više vremenom razilazile. Ali kano da je ovo zemljište odredjeno bilo, da se na njem obje struje izmire a za posrednika da jim je naš narod odabran bio — narod koj nije bio izravno upleten u razmirice izmedju grčkoga i latinskoga življa. Ovomu posredovanju naći će bistro oko dosta jasnih tragova u ostancih sredovječne prosvjete hrvatskoga i srbskoga naroda. Ono je prilično jasno izraženo na umotvorinah, na kojih se strani uplivi u obće prikazuju bistrije i za manje uvježbano oko. Carska lavra u Studenici, u bitnosti bizantinskoga sloga, sjeća nas po svojem osnovnom nacrtu, po gradjevnoj tehnici i po vajarskom djelu na romansko-talijanske gradjevine one dobe; slike na liepu u krunitbenoj crkvi u Žiči izvedene su takodjer po talijanskih uzorih; naprotiv stariji hramovi u hrvatskoj Dalmaciji, prem romanskoga sloga, niesu se mogli posvema oteti uplivu bizantinske umjetnosti. Ovaj dvojaki uticaj na polju književnosti srbske i hrvatske srednje dobe, iztaknut će se tim izrazitije, čim se dublje izpitali budu dotični spomenici. Kako su se državne uredbe grčko-bizantinske i romansko-germanske na balkanskom poluotoku križale i za prvenstvo borile i kako su se u mnogom prilagoditi imale domaćim samoniklim oblikom: to je prilično poznato, ako i nije dovoljno ocienjeno.

Da je indi balkanskomu poluotoku mirni razvoj društvenih i javnih odnošaja kroz više stoljeća dozvoljen bio: to bi se i na njem izveo bio proces asimilacije izmedju obiju starih prosvjeta i samorodna življa, kano što se je taj proces obavio na zapadu i u sredini Europe, stvorivši tiem uvjete novoj prosvjeti. Veoma je pače vjerovatno, da bi se i plemenske osebine po vremenu pod uplivom jednakih prosvjetnih uvjeta sastavile bile u narodnu zajednicu, koja bi postala bila dovoljno kriepkim nosiocem samostalnoga prosvjetnoga i državnoga života izmedju jadranskoga i crnoga mora.

Ali takav razvoj nebi dosudjen narodom balkanskoga poluotoka. Jurve tiem bijaše ondje ravnovies sila poremećena, što je hrvatski narod za rana prestao biti samostalnim državnim faktorom i u novom položaju svojem okrenuo ledja onoj naravnoj zajednici. A to se sbilo u oči onoga gorostasnoga sukoba izmedju kršćanstva i islama, kojega povodom zapad se upoznao s naprednijim iztokom, tè se prosvjeti otvorili novi izvori, do kojih je hrvatski narod, stojeći sada tek u drugom redu, jedva mogao doći. Prenesav si pako bilo javnoga života sa Adrije u Posavinu ne samo uklonio se sa glavnoga puta tadanjega svjetskoga saobraštaja, nego i odriešio si netom ob-

uzdani romanski živalj u primorju, tè olahkotio odpadnuće Dalmacije. U takovu položaju hrvatski je narod kroz više vjekova slabo sudjelovao na polju narodne književnosti; te se za to lasno razumije ona praznina u hrvatskoj književnoj povjesti srednjega vieka.

Naprotiv u iztočnoj polovici našega d·oimenoga naroda, u samostalnoj državi Nemanjića, nastà u ono doba tolika radenost na polju prosvjetnom, da sudeći po preostalih spomenicih iz svih grana suvremenoga područja umnoga ne bì izlišna nada u samosvojan razvitak svih narodnih sila kada bi radenost ona mogla bila potrajati do sveobćega preobražaja nauka u drugoj polovici XV stoljeća. Ali upravo u ono doba, kada su izpitivanja klasičke davnine sve plemenite duhove obuzela bila; kada su se živući jezici o tih uzorih usavršivati stali; kada je u svih granah ljudskoga umienja neobična vreva nastala; kada je nov izum štampa, nove stečevine u sve krajeve neznanom prije brzinom raznositi počela, kada je „reformatio" svih javnih odnošaja obćenitim uzklikom postala — upravo na tom znamenitom prielazu iz srednje u novo doba, snadje veći dio balkanskoga poluotoka užasna katastrofa na Kosovu, kod Trnova i Jajca. Tuj su uništene mučne stečevine prošlih stoljeća, uništene bez nade da će pobjeditelj, kano što se to dogodilo na zapadu s germanskim i na jug-iztoku sa slovenskimi slavodobitnici, pobiedjen biti većom prosvjetom svojih kršćanskih podanika. Malo poslje pisao je talijanski historik i geograf Petar d' Anghiera glasovitomu humanisti i učitelju našega E. L. Crievića, Pomponiju Letu, izmedju ostalih i ove rieči: „Našemu bì vremenu pridržano vidjeti, koliko se proširuju naše misli, i kako se tolike nove stvari iznenada prikazuju na obzorju". Tako i bijaše u ostaloj Evropi; ali jug-iztočnomu dielu njezinu stiešnjavale su se misli, na obzorju njegovu prikazao se krvavi mač. Sve misli i svi osjećaji naroda utekoše se u obitelji i crkvu; pjesma postà mu utješiteljicom i buditeljicom nade u sretniju budućnost.

Od svih stečevina nove prosvjete ubrao je mrvice onaj diel hrvatskoga naroda, koj živeći ili u slobodnoj obćini dubrovačkoj ili pod zaštitom mletačkoga lava stajaše u neprekidnom doticaju s prosvićenom Italijom. Daleko budi od mene misao koprenom neuvazenja zastrti ovu jedinu svjetlu točku na prosvjetnom obzorju prošlosti naše; ali to će mi se dopustiti, da se luč njezina nije daleko po narodu razprostirala. I od pojedinih umnih sinova, kojih djela znanosti i umjetnosti izpunjuju listove tudje povjesti, slabu je korist narod naš imao. Uz Franju Patricija, uz Anselma Bandurića, uz

M. Antuna Domina, uz Marina Getaldića, Bartola i Rugjera Boškovića, uz Jurja Baljiva, uz Julija Klovija, Andriju Medulića, Martina Kolunića i Lucijana Vrananjina, ležale su u zemlji hrvatskoj na ugaru filosofija i arkeologija, matematika i astronomija, fisika i medicina, slikarija, rezbarija i graditeljstvo. Ovih i drugih učenjaka i umjetnika imena mogu se u našoj povjesti spominjati gotovo samo u toliko, što nas sjećaju, da duševna sveza izmedju hrvatskoga naroda i zapada ni je prestala ni onda, kada se mačem u ruci borio za svoj život, i da su nauke i umjetnosti zapada našle dičnih zastupnika i u domovini našoj i u crnih danih njezinih.

Naši indi učeni i učevni zavodi, koji su u naše doba iz probudjene sviesti narodne nikli, našli su i nalaze prekinutu nit prosvjetne predaje u domovini — a izvan nje nepregledivu zalihu umnih plodova, koju je duh ljudski posljednjih stoljeća postupice i neprekidno sakupljao; našli su i nalaze narod po vjeri razdvojen i raztrojen, po mišljenju i osjećanju pociepan, po državnih tvorbah razstrgan, po odgoju nerazvijen — a prieko granica njegovih velike, moćne, prosviećene narodne zadruge. Odavle će se lasno pojmiti i opravdati, što misaoni rodoljubi stoje zamišljeni pred ogromnošću zadatka, kako da narod, kako da zemlja u najkraće vrieme i najjednostavnijimi sredstvi dostigne u svih odnošajih, što se drugdje tečajem vjekova postiglo; što bismo i mi, štovani drugovi! rado, da naša akademija po svojem radu stupi skoro u red onih inostranih zavoda učenih, koji su već u postanku svojem našli jur prilično obradjeno polje nauka.

Medju tiem znajući, da biljka narodne prosvjete korien hvata i uspieva, kada se znojem više naraštaja zalieva, možemo umireni biti, ako samo naša akademija prema potrebi zemlje radi, koliko više može — možemo u tom slučaju umireni biti tiem više, što se mi koristimo gotovimi rezultati nauke, do kojih su se drugdje tek dugotrajnim trudom dovili. Možemo umireni biti i odatle, što mirno i nepristrano oko vidi, kako se sile naroda danom kriepe, podloga javnomu životu u svih odnošajih razširuje, sviest o suvislosti srodnih plemena raste; kako se napokon približava vrieme, u kojem će se svi djelovi balkanskoga poluotoka natjecati na trkalištu znanja i umienja.

Tiem bi ja ovu besjedu svoju završiti mogao. Ali budi mi dozvoljeno nješto „pro domo“ dodati.

Vi ste, vele štovana gospoda akademici! u glavnoj skupštini od 20. o. m. izvoljeli jednoglasno izabrati me predsjednikom akademije

na sliedeće tri godine, prem sam vam očitovao bio, da je moje boravljenje u Zagrebu na dulje postalo neizvjestno. Ja primam vaš izbor ne samo za dokaz vašega pouzdanja naprama osobi mojoj, za koje vam se prijateljski zahvaljujem, nego i za izraz volje vaše, da ostanem na čelu našega zavoda, dokle god sam u sredini vašoj. I ja se toj volji vašoj pokoravam. Ne trieba vas uvjeravati, da ja, gdje god bio, ne bi ni mogao prekinuti sveze s akademijom, koju sam pomogao dići na noge i o kojoj sam uvjeren, da može biti ne posljednjim faktorom u podizanju naše narodne prosvjete. A stajati na čelu zavodu, kojega članove veže „charitas et concordia"; gdje se svaki oblačac razprši, čim se pojavi; i gdje svaki u težih pitanjih imade pred očima one liepe Hanibalove rieči: „multa, quae impedita natura sunt, consilio expediuntur" (Tit. Liv. XXV, 8) — stajati na čelu takovu zavodu i dično je i ugodno.

II.

IZVJEŠTAJ

TAJNIKA DRA. P. MATKOVIĆA.

Prije nego nacrtam sliku djelovanja jugoslavenske akademije znanostî i umjetnostî za prošlu akademičku godinu, dužnost mi je pripomenuti, da je akademija ove godine smrću izgubila četvoricu svojih odličnih članova, i to dva počastna i dva dopisujuća člana.

Pokojnim Mihajlom Petrovićem Pogodinom, koj je dne 8./20 prosinca pr. godine u Moskvi preminuo u 76 godini svojega života, nije samo ova akademija izgubila svojega odličnoga počastnoga člana, već je smrću njegovom slavenskoj nauci zadan silni udarac, jer pokojnik bješe svoj život posvetio proučavanju slavenskoga života, a osobito duboku izpitivanju ruske historije, i tuj je on mnoge česti u historiji svojega velikoga naroda znamenito razbistrio.

Drugu ljutu ranu zadade smrt braći českoj, a osjeća ju i ova akademija, ugrabiv joj počastnoga člana dra. Franju Palackoga, slavnoga českoga historiografa, koj je dne 26. svibnja o. g. u Pragu preminuo; jedva što mu je i ova akademija pridruživši se općemu slavju prije nekoliko nedjelja čestitala kad je svetkovao četrdeset-godišnju uspomenu što je prvu knjigu češke historije na sviet izdao. Smrću Palackoga slovenska je nauka premnogo izgubila, osobito pako češki narod, kojega je on, odkrivši mu slavniju

prošlost, probudio na nov život. Palackoga znamenita znanstvena djela, a osobito klasička historija českoga naroda, utrla su u historičkoj nauci kod Slovena nove puteve i slovensko ime u tudjem svietu proslavila. Palacki je i radnju ove akadedemije pozornim okom pratio, te se je u svojoj plemenitoj cielo Slovenstvo obuhvaćajućoj duši veselio svakomu napredku njezinomu.

Smrću dopisujućega člana u filologičko-historičkom razredu dra. Janka Šafařika, koj je dne 20 srpnja o. g. u Biogradu preminuo, izgubi ova akademija iskrenoga si prijatelja. Pokojnik je osobitom ljubavju gojio srbsku historiju i starine, te priobćio više znamenitih radnja, kojimi se trudio razsvjetliti mnoge odnošaje u životu srbskoga naroda, i na sviet iznio više spomenika za književnost i povjest srbsku znamenitih. On je kao član, tajnik i najposlje predsjednik srbskoga učenoga družtva mnogo pripomogao razvitku toga po smjeru i trudu srodna nam zavoda.

Preminućem dopisujućega člana u razredu filologičko-historičkom dra. Augusta Bielovskoga puče dne 10 listopada riedka karika u lancu, koj veže ovu akademiju s poljskim narodom. Pokojnik je stekao i kano historiograf i kano ravnatelj zavoda Osolinskih u Lavovu velikih zasluga za poljsku nauku, a svojim djelom „Monumenta Poloniae historica“, privriedio je mnogo i za obću slovensku znanost.

Pristupajuć nacrtu radnjâ jugoslavenske akademije za prošle akademičke godine, valja mi spomenuti u obće, da su se one prema njezinu zadatku, kao što i minulih godina, ticale raznih naučnih grana, i očitovale se u razpravah i drugih člancih, što no jih je priobćivala u svojem organu „Radu“, za tiem u spomenicih, odnoseći se na jezik, književnost i historiju, koje je iznosila na sviet u posebnih knjigah i zbornicih.

Sama pako radnja jugoslavenske akademije, i to u razpravah i drugih pomanjih člancih, bila je po razredih ova:

U razredu filologičko-historičkom pravi člani predsjednik dr. Fr. Rački, pošto je do sada u više razprava razbistrio vanjske odnošaje hrvatske državc za njezine podpune samostalnosti, izpituje u svojoj razpravi o dvorskoj kancelariji hrvatskoj i njezinih izprava za vladavine narodne dinastije njezine uredbe, njezino nutrnje stanje i kulturne odnošaje. Nacrtav kako je kancelarija bila ustrojena u rimskoj i bizantinskoj carevini, ističe, da je po ovom obrazu bila

*

vladalačka kancelarija uredjena u drugih takodjer romanskih manskih državah srednjega vieka, pa tako i u Hrvatskoj. tujuć kritički izprave, koje su izdane iz hrvatske dvorske ka rije dolazi do rezultata, da su one sastavljene u dvorskoj kanc po nekom obrazcu, a taj se, kano i drugdje po Europi, pris na davne rimsko-bizantinske obrazce za sastavljanje pisama ličitih odnošajih javnoga života — Na ovu se razpravu pri druga o starih priepisih hrvatskih izprava d vieka prema maticam, u kojoj učeni akademik doka su se u nas kao što i drugdje, priepisi sačuvali to na po artijah, to u zbornicih. Navodeć zbornike potanje razpra zborniku bivše opatije sv. Stjepana kod Spljeta, o kojem se dokazati, da je bio sastavljen godine 1251, pa da je za vla mletačke, po svoj prilici početkom 16. stol., bio preveden n janski. Izpitujuć prepise dokazuje primjeri kako nam i slu ovjerovljenje starih priepisa nezajamčuje vjernost i točnost nj te dolazi do rezultata, da nevještim prepisivanjem starih listin ni jedna čest njihova ostala nepoštedjena, s toga da je d nauke kod izdavanja tih spomenika uzpostaviti im prvobitni Ovom prilikom svraća akademik pažnju na neke listine pat i preradjene. koje su do sada pravimi smatrane bile. — Isti priobći nekoliko listina, kojimi se dopunjuje historija hrv slovenske bune od god. 1573, koju je izdao u VII. knj. St te kojimi se odmetničtvo Frana Filipovića u isto doba razjas

Pravi član Armin Pavić u svojoj razpravi „kako su domješt ena pjevanja 14. i 15. u Gundulićevom Osm spominje još neka argumenta, kojimi nastoji podkriepiti svoju tezu, da je Gundulićev Osman još nedogotovljena sastavina od prije napose spjevanih epskih djelâ: Vladislavijade i Os Posljednje da je sadržano u pjevanjih prvom i u pjevanjih 20; a dielovi prvoga da su od sastavitelja, poglavito u pjev devetom, desetom i jedanaestom, upotrebljeni. Za pjevanje 1 drži akademik, da se ni nedaju ispuniti osim ako bi pjesnik i pjevanja prenačinio prema intenciji pjesnika pjevanjâ prvog petnaestoga. O Sorkočeviću nastoji akademik pokazati, da je vjerniji namisli pjesnika pjevanjâ 1—15, o Mažuraniću pako zuje, da je namisao onoga pjesnika napustio, te je pjevanja 15. izpunio drugačije, a ne kako to sadržaj onih prvih pjevanj

Pravi član Šime Ljubić u svojoj razpravi na obr pravosti staro-srbskih zlatnih novaca odkrit

1873 negdje blizu Kosova polja u Staroj Srbiji, opisuje sve one zlatne novce i spomenice, pridodav znamenitijih slike, koje je imao u rukuh, i razrediv je, kako jih ide mjesto. Suzbijajuć prigovore, koji su proti njim izrečeni, podkrepljuje svoje mnienje o pravosti istih novaca i spomenica historijskimi razlozi, oblikom i težinom istih novaca. — Isti član priobći sve pisane grčke i rimske spomenike, koji se čuvaju u našem zemaljskom muzeju, pod naslovom: inscriptiones quae Zagrabiae in museo nationali asservantur. To je početak one publikacije, o kojoj mi je bila čast u izvještaju od prošle godine potanja kazati, te joj je glavni naslov: Specilegium monumentorum archaeologicorum in terris quas Slavi australes incolunt repertorum. — Isti član obznani rimsko-carske zlatne novce, koji su u prosincu g. 1875 u Zemunu nadjeni. Od tih, više od 250 komada, preosta 230, koje su vis. kr. zemaljska vlada i visoko c. kr. glavno zapovjedničtvo kao vrhovna krajiška upravna oblast za zemaljski muzej nabavili. Akademik nastoji dokazati, da ti novci pogledom na dobu, obsižu drugu polovicu prvoga stoljeća po K., jer Trajanovi novci spadaju na prvu godinu njegova vladanja, a Neronovi ne nose izvjestna datuma; valjda su ondje zakopani za Trajanova rata proti Dakom, kako su one strane vrvile tolikom vojskom, kada je Taurunum (Zemun) ležeći naproti Singidunumu (Biogradu) imao osobitu važnost. I ovu je radnju akademik objasnio tablicom rjedjih novaca. — Isti član predade njekoliko južno-slovenskih listina, naime staro-srbskih, tursko-mletačkih, crnogorsko-mletačkih i bosansku listinu od kr. Ostoje.

Pravi član dr. Lavoslav Geitler u svojoj razpravi etimologija imena Hrvat pobijajuć Šafařikovo mnienje o etimologičnom izvoru narodnoga imena Hrvat razlaže, kako je to mnienje zato nemoguće, što u slovenskom jeziku (izuzamši nekoje mlade sasvim neznatne slučajeve) neprelazi *b* u *v* osobito medju suglasima, i drugo, što je bio u prispodobljenih riečih hrbat-Hrvat, koja u ostalom dosad jezik živo luči, vrlo važni položaj slitnoga suglasa izprva sasvim različit. Akademik predlaže korien „chărv, sarv", koj se i sada jošte u slovačkom jeziku rabi u glagolju „chărviti", braniti se; razviv njegova znamenovanja u srodnih jezicih dolazi do rezultata, da je litavski „szarwotas", „naoružani" uprav istovietno s rieči Hrvat i glede koriena i glede nastavka, te da joj je prvotno znamenovanje i „branac, oružanik".

Pravi član Matija Mesić prigodom jubilarne uspomene kru-

nitbe hrvatskoga kralja Dimitra Zvonimira, koja se je obavila prije 800 god. početkom listopada u Solinu, prinese razpravu: Dimitar Zvonimir, kralj hrvatski u kojoj razvija najglavnije momente u dobi njegovih najbližih predšastnika, osobito u historiji kralja Petra Kresimira kao i u dobi, koja je sliedila poslije Kresimirove smrti. Iztakne one momente i okolnosti, koje su mogle Zvonimira k tomu voditi te je stupio prema Grguru VII u onaj odnošaj, koj se pokazuje u njegovoj krunitbi, a još točnije u onoj prisegi, što ju je istom prigodom položio. Označi i glavne pravce politike Zvonimirove i posljedice njezine, pa onda odgovori na pitanje: kako se je Hrvatâ dojmila politika kralja njihova i sve ono, što je s njim stalo u nuždnom savezu. Odbiv ono mnienje, koje izriče, da si je Zvonimir bio sasvim odtudjio svoje Hrvate, trudi se akademik dokazati: da Zvonimir, premda je bio odlučno pristao uz zapad i premda se u svem njegovom vladanju jasno očituje njegova sklonost prama životu romanskomu, nije zaboravio da je hrvatskim kraljem i da si je uviek svie:tan bio porekla svoga i po tom one naravske sveze, koja ga je vezala s velikom većinom podložnika njegovih.

Pravi član dr. Vatroslav Jagić u svojoj razpravi o historijskih svjedočanstvih o pjevanju i pjesničtvu slovinskih naroda razpravljajuć u uvodu pojam pjesme dokazuje, da je pjesma tako stara kao što i rieč, jezik. Nadalje izvodi akademik, da su pjesme kod Slovena u najstarije doba imale dvojaki karakter, hieratski naime i obredni. Prelazeć na svjedočanstva, u kojih se slovinske narodne pjesme spominju, navodi najprije neka obćenita, a onda navodi svjedočanstva za pojedina slovenska plemena. U posljednjem odsjeku iztražujuć svjedočanstva o narodnoj poeziji kod južnih Slovena, pokazuje da su najjasnija svjedočanstva iz 16 vieka. Pošto je pokazao da su hrvatske il srbske narodne pjesme i dalmatinsko-dubrovačkim pjesnikom ne samo bile poznate, nego su neke oni pače i pobilježili, svraća pažnju na Andriju Kačića Miošića, koj je mogao, da su bile druge prilike, za sto godina ranije steći onu slavu, što poslije dopade Vuka Karadžića.

Dopisujući član Stojan Novaković priobći pet u literatur slovenskoj do sada nepoznatih apokrifa, koje izpisa iz jednoga ći rilskoga sbornika 14. vieka bivši prigodom arheološke izložbe god 1874 u Rusiji, naime a) slovo proroka Jeremije o plie njenju Jerusolima, b) mladenstvo gospoda boga,

c) djejanije sv. apostola Andreja i Mateja, d) djejanije sv. apostola Thomy; e) mučenije sv. mučenika Georgija. Ovakovi su spomenici znameniti i s te strane, što nam odkrivaju kulturno stanje našega naroda u srednje doba i njegov saobraštaj s bizatinsko-grčkim narodom, u kojega je upravo apokrifna literatura cvala. — Isti član prinese za sredovječnu geografiju južno-slovenskih zemalja znamenitu razpravu, kojom ustanovljuje neizvjestan položaj Brskova, Danja i carine u Sv. Spasa, te crta mrežu puteva od Jadranskoga mora u stare srbske zemlje. Pobiv dojakošnje mnienje o položaju Brskova, iztražuje mu sam pravi položaj te dolazi do rezultata, da je Brskovo bilo ondje, gdje je sada mjesto „Plava" kod jezera istoga imena; Danju sačuva se spomen u razvalinah gradića „Daino" nad Skadrom, a Spasu u brodu istoga imena, koj je na mjestu, gdje tiesnac Drina prestaje na utocih Gorske i Grune. Našav glavne trgovačke točke i ceste, koje su jih spajale, iztiče akademik smjer, kojim su obćila prolazila u srbskih zemljah sriednjega vieka, a po njih takodjer kultura rimska i grčka, obaziruć se svagdje na stare rimske ceste i koja su glavna mjesta uz nje ležala. — Isti član u drugoj razpravi stara štamparija za Bugare dokazuje, da je Božidar Vuković stao prvi početkom 16. stoljeća štampati knjige u Mlecih ne samo za Srbe, nego i za Bugare.

Dopisujući član Ivan Tkalčić u razpravi o prieporodu biskupije zagrebačke u 13. vieku dokazuje, da povod utemeljenju biskupije zagrebačke nije bio samo vjerski, već da su isto toliko i politični razlozi sudjelovali, koji su išli za tim da se ovaj dio posavske Hrvatske i politično i crkveno odruži od svoje prekogvozdanske braće, pa stopi s Ugarskom. Iztaknuv nevoljno stanje i razvraćenost, koja je tada zavladala u zagrebačkoj biskupiji razvija djelovanje biskupa Stjepana II. za preporod biskupije zagrebačke, koja da se za buduća vriemena obezbiedi od supremacije ugarske hierarhije, namisli ju podići na metropoliju, u kojoj ga zamisli revno podupiraše i hrvatski vojvoda Koloman. Što se uzvišena ova Stjepanova zamisao nije izvela, bijaše kriv ugarski episkopat, koj je svjetovao papu, da bi to bio prvi korak, da se Hrvatska odruži od krune ugarske. — Isti član u drugoj razpravi buna radi desetine u biskupiji zagrebačkoj u 14. vieku govori o postanku i razvitku crkvene desetine u obće, na pose pako kako se i kojim načinom pobirala u zagrebačkoj biskupiji, pripomenu, kako se je već za 13 stoljeća počelo opirati davanju iste i

plemstvo i gradjanstvo. Iz ovakova odpora porodi se za biskupovanja Ladislava Kabola buna u županiji čazmanskoj, ivaničkoj i dubravskoj, koja se izleže u otvoreni rat proti biskupu i njegovim četam, dok ročištu, kojega sam kralj na Višegradu odredi, nepodje za rukom udušiti bunu. — Isti je član priobćio izvještaj o svojih arkivalnih iztraživanjih u Dalmaciji, osobito u arkivih dubrovačkih, o kojem putovanju čast mi je bila u izvještaju od minule godine nekoja napomenuti.

Još petorica književnika, koji nijesu članovi jugoslavenske akademije, stekoše zasluge u radnji ovoga razreda, naime gosp. Ivan Kukuljević, predsjednik družtva za povjest i starine Jugoslavena prinese razpravu: „Hrvati za austrijsko-nasljednoga rata“, u kojoj dokazuje, da uprav Hrvati bijahu vazda medju prvimi, koji prihvatiše oružje i potekoše u krvavi boj, kadgod ratna trublja sazva narode austrijske na bojište. Prešav na zametak austrijsko-nasljednoga rata, dokaza, kako Hrvati odmah u početku rata staviše na noge 14000 oružanih vojnika, dočim je u Krajini stajalo još 45000 pripravnih momaka. Medju hrvatskimi ratnimi vodjami iztiče djela Franje baruna Trenka, koj upozna daleki sviet s hrabrošću i nečuvenom smjelošću Hrvata, ali ujedno ime hrvatsko ozloglasi kod obrazovanih naroda. Opisujuć sudjelovanje Hrvata u tom ratu, iztiče i njegove posljedice, osobito preustrojenje Krajine principom Hildburkshausenskim, kojemu bijaše zadatak, da Krajinu pretvori u veliko vojničko sjemenište, iz kojega je imala Austrija crpiti što više i što jeftinijih vojnika.

Gosp. Matija Valjavec, profesor na gimnaziji u Zagrebu, u razpravi: „Novoslovenski komparativ prema starosloven skomu gledena formaciju“, podielivši novu slovenštinu na tri razriečja, na kranjsko, ugarsko i hrvatsko, trudi se obiljem primjera iz starije i novije literature dokazati, da je slovenština u oblicih êji i êjši, pa dobrahno i u êši podpun oblik staroslovenštine sačuvala, pa da je slovenština gledom na komparativ sličnija latinštini, a hrvaština sličnija grčštini; da kajkavština ima formaciju komparativa sasvim slovensku, te da je ta točka jedan od dokaza, kojimi se sa naučnoga gledišta kajkavština pribraja k slovenštini.

Gosp. Luka Zore, ravnatelj realne gimnazije u Kotoru, u svojih primjetbah na razpravu A. Pavića: prilog k historiji dubrovačke hrvatske književnosti, naštampanu u XXXI. knjizi „Rada,“ nastoji nekoje Pavićeve tvrdnje izpraviti, a ujedno prinosi nekoje priloge,

dopunjujuće historiju državnu i literarnu obćine dubrovačke. — Isti pisac u razpravi o kompoziciji Gundulićeva Osmana pretresujuć literarno-historičke viesti dubrovačke o Gundulićevom eposu, nastoji dokazati, da Gundulićev Osman nije nedogotovljena sastavina dviju napose spjevanih djelâ, nego da je današnja Osmanida, osim 14. i 15. pjevanja, prava ostavština Gundulićeva. Ovaj nazor podkriepljuje i nutrnjimi razlozi, pokazujuć naime da pjevanja sadanje Osmanide nijesu po sadržaju protuslovan agregat, nego cjelina savezna poput eposa Tasova i Ariostova.

Gosp. Franjo Kuhač u razpravi „Gusle“ razpravlja o naših narodnih guslah i o vijalu, koje se usavršivanjem gusala smatrati može. Pisac dokazuje ponajprije putem sravnitbe slavenskih jezika, da je slavenski narod gusle imao, reć bi, odkad postoji, a obilnimi historičkimi podatci trudi se dokazati, da se kod nijednoga naroda u spomenicih nespominje glasbilo nalik na gusle, prije nego kod Slavena. Pošto je dokazao, da se u slavenskih historičkih spomenicih po „guslah“ vazda razumieva glasbilo, koje se gudalom gudi, pobija tvrdnju onih, koji obret glasbilâ sličnih našim guslam pripisuju orientalnim narodom, osobito Arabom, te nastoji dokazati, da su Slaveni ne samo obretnici gusla, nego budući je to prvi najprimitivniji oblik glasbila, u koje se gudi, ujedno obretnici čitave vrsti tih glasbila, ili tako zvanih gudaljka. Isto se tako što linguističkimi, što historičkimi podatci izvodi dokaz, da je vijalo praoblik današnje viole ili violine i što je još te vrsti glasbila.

Gosp. Franjo Meiksner, profesor na sveučilištu u Zagrebu, obznani jedno hrvatsko djelo o rimskih starinah, procienivši ga svestrano i na tanko.

U razredu filozofičko-pravoslovnom pravi član dr. Jaromir Hanel u prvom dielu svoje razprave: ocrt literarne povjesti prava českoga, razloživ u uvodu osnovu svoga rada i označiv zadaću literarne povjesti, opisuje karakter razvoja prava u Českoj i Moravskoj u najstarije doba. U tom obziru nalazi kao najvažniji momenat po taj opis tu okolnost, da su na razvoj svega pravnoga života českoga djelovale dvie struje, s jedne naime strane obrazovanost i kulturni život zapada, s druge pako strane narodni karakter slovenski u Českoj i Moravskoj udomivši se doseljenjem Čeha. Posljedica tomu bila je, da pravni život Čehâ prikazuje stanovitu osebujnost, al ujedno, da se isti vremenom udaljio od onih temelja, na kojih se je imao i mogao naravno razvijati. — Isti član nastavljajuć u književnoj obznani svoj kritički pregled

djelâ o slavenskom pravu, na tanko procieni dva pravno-historička djela. — Isti član opisujuć život počastnoga člana pokojnoga dra. Franje Palackoga ocieni osobito pokojnikov râd kao učenjaka, koj je njegovao nauke duhom narodnim, i u strogo znanstvenom smjeru. Razdielivši život Palackov na četiri periode, karakteriše mu djelovanje u svih redomice epoka, a osobito prati râd Palackoga oko češke historije.

Dopisujući član dr. Franjo Marković prinese razpravu o filozofu „Josipu Rugjeru Boškoviću“, u kojoj podaje cjelovitu oznaku Boškovićevih filozofskih nazora. Prispodabljajuć metodu, kojom je Leibnic došao do svoga pojma monada, s onom, kojom je Bošković izveo pojam jednostavnih nepretežnih atoma, trudi se dokazati samostalnost Boškovićevu, na ime da je njegova atomistika posve izravan i samostalan filozofijski obret. Razvijajuć atomističku teoriju putem historijskim, dokazuje, kako Boškovićevu atomistiku prihvatiše mnogi englezki filozofi, a u najnovije vrieme uskrisio ju je znameniti prirodoslovac i filozof Gustav Fechner, pristajuć malo ne uza sve Boškovićeve nazore.

U razredu matematičko-prirodoslovnom, pravi član Ljudevit Vukotinović obznani nove biline, koje je na botaničkih izletih po Hrvatskoj, u svrhu popunjenja muzejalnoga hrbara, našao i time znatno popunio floru hrvatsku. — Isti član prinese razpravu o descendenciji ili rodoslovju bilina, u kojoj razlaže da rodoslovni savez bilina stoji u postepenu razvitku individua i u prielazih, koji postepeni ovaj savez spajaju; da rodoslovni savez stoji u takovih svojstvih biline, koja se nikada nemienjaju niti neudaljuju na toliko od glavnoga tipa, da bi ovaj izčeznuo; bilina može imati svojstva s različitimi karakteri, pa može ipak ostati ona ista. Biline si mogu dakle biti glede pojedinih svojstva naličnc, a u cielosti nenalične, t. j. neimati rodoslovnoga saveza. Akademik praktično razloži rodoslovni savez bilja u vrlo promjenljivom rodu „Hieracia“, koj botanikom mnogo truda zadaje; zatim kritizuje dojakošnju klasifikaciju u rodovih „Centaurea i Ranunculus“, te ovoj suprotstavlja svoju novu klasifikaciju po rodoslovju izvedenu. — Isti član u drugoj razpravi „Addenda k flori hrvatskoj, koja je rezultatom akademikovih botaničkih iztraživanja u podžupanijah riečkoj i delničkoj, kao i u nekojih priedjelih podžupanije zagrebačke, iztiče dvie nove dosad neposnate biline, a druge opet tri do četiri vrsti, koje dosad u flori hrvatskoj

ubilježene nisu; nekoje pako netočno opisane i krivimi imeni nazvane biline razjasni i kritički opredieli.

Pravi član Spiro Brusina prinese razpravu: „prirodopisne znanosti, osobito zoologičke, u obće i kod nas“, u kojoj razpravlja ob obsežnosti zoologije, o velikih potrebah i sredstvih za napredak i proučenje zoologije, o pomoćnih znanostih, o književnosti i o enciklopediji zoologije. Uz to akademik dokazuje, kako će se i onako ogromni broj vrsti poznatih životinja na jednom tim umnožiti, što će se odsele unapried morati proučavati ne samo tako zvane „prave ili dobre vrsti“, nego svaka posebna forma, i to bilo nebilo u smislu descendentalne teorije. To svakako zahtjeva današnji napredak znanosti, jer bez toga neće se doći do tumačenja velikih zakona prirode i postanka organizma.

Pravi član dr. Gjuro Pilar u razpravi „o tragovih oledbe u zagrebačkoj gori,“ trudi se dokazati, da u ono vrieme, kad su Alpe bile oledjene, te plazuri alpinskih visočina prodirali u Lombardijsku ravnicu skoro do površine mora, u ono vrieme, kad su Vogezi, Crna šuma, kad su Apenini, Karpati i mnoge druge planine i srednje gore oledjene bile, bila je oledjena i zagrebačka gora. Najznatniji plazur na zagrebačkoj gori polazio je izpod Slemena, prodoljem iza Medvedgrada, te se odonud razširivao spuštajuć se prama ravnici i noseć na sebi ruševno gradivo i zimom odciepano stienje, koje je nanj sa bokova popadalo. To gradivo ostavio je na mjestu, gdje mu je toplina učinila kraj tvoreć tako zvane rubne gruje, koje su tim dalje od briega stajale, čim je oledjenje jače bilo. Učinak leda nivelirao je goru te je iza oledbe ostala slabo položena ravnica, spuštajuć se od Šestina prama Zagrebu, a tek poslje oledbe izrovali su potoci svoja sadanja korita.

Pravi član Josip Torbar prinese razpravu o anemometriji s obzirom na vladajuće vjetrove, u kojoj ponajprije razlaže kako iz glavnih struja, uz sudjelovanje zemaljske vrtnje i raznolike konfiguracije zemaljske površine, postaju različiti mjestni vjetrovi. Govoreć o važnosti gora pogledom na glavne i drugotne vjetrove, dokazuje iz domaćih meteoroložkih opažanja, da u Zagrebu prevladjuju samo dva vjetra: sjevero-iztočnjak i jugozapadnjak. Razpravljajuć obširnije o našoj primorskoj buri i njezinih uzrocih, s kojih naša obična sjevero-iztočna struja postaje karakterističnom burom, razlaže na tanko upliv vjetrova i gora na podnebje.

Dopisujući član dr. Simo Šubic u svojoj razpravi o naći-

nih kako se vlaga u zraku mjeri, pokazuje, da se na čini, kojimi se je vlaga atmosfere do sada mjerila, nisu se obazirali na mehaniku atmosfere Hoteći dakle vlagu zraka mjeriti, treba d se služimo takovimi spravami, koje nam napetost vodene pare atmosferi označuju. Ovaj novi način predlažo akademik tim, št uvadja u Chygrometriju takove vlagomjere, kojimi su dodani i ma nometri. — Isti član u drugoj razpravi o matematičkih pri pomagalih za fizikalna opažanja razpravlja, kako s kod fizikalnih opažanja nesmijemo osloniti samo na svoja osjeća niti na rabljene sprave, jer u jednom i drugom slučaju možem pogriešiti. Da se takovim pogrieškam uklonimo, treba da posljedk svijuh opažanja i pokusa matematičnimi razlozi podkriepimo. U ov svrhu navadja i razlaže više matematičkih metoda, kojimi možem dokazati, jeli nam postupak bio pravilan.

I u ovom razredu jedan od učenjaka iz susjedne Ugarske, gosp Vincentio Borbaš, profesor na realci u Pešti, koj je ka botanik domovinu našu obišao, prinese razpravu symbolae a Caryophylleas et Melantheas florae croaticae u kojoj opisa nekoje znamenitije i redje vrsti (a jednu baš novu pomenutih botaničkih plemena, te jih prispodablja s drugimi floram

Većinu od ovih do sele spomenutih radnja priobćila je jugosla venska akademija u svojem organu „Radu“ od kojega su ove godin tri knjige (XXXIV, XXXV i XXXVI) izašle, a četvrta (XXXVII će do konca ove godine na sviet izaći; ali će iza nje preteći spo menutih radnja, koje će se štampati u „Radu“ za g. 1877. Pome nute omanje historičke i književne spomenike priobćila je akademij u svojem sborniku „Starina“, kojih se VIII knjiga nedavno de štampala.

Osim pomenutoga rada, jugoslavenska je akademija i prošle go dine jednak trud ulagala u izdavanje gradje za jezik, historiju i p sano pravo slovenskoga juga. Nastavljajuć izdavanje Starih p saca hrvatskih, iznese na sviet knjigu VIII, u kojoj s pjesme ljuvene Nikole Nalješkovića, Jegjupka Andrij Čubranovića, Jegjupka i Pelegrin Saba Mišetića o Miše Pelegrinovića, Jegjupka, poslanice i pjesme ljuvene od Saba Mišetića Bobaljevića, napokon Jegjupka od ne znana pjesnika. Ova je djela kritički po rukopisih i prvotiscih uredi gimnazijski profesor S. Žepić, a životopise su napisali pr. čl. i pred sjednik dr. Fr. Rački i ravnatelj Luka Zore.

Nastavljajuć izdavanje izvora za jugoslavensku historiju, razširila je akademija ovaj dio svoje radnje i osnovala veliki posao, koj će se uz mnogo godina postupno izvadjati.

Ona je naime odlučila sakupljati potrebitu gradju za zbornik „Codex diplomaticus et epistolaris; izdavati mletačke relacije ili izvještaje o Dalmaciji, kojih je gradja prilično sakupljena; sakupiti i za tisak prirediti omanje dubrovačke ljetopise; sakupiti i pripraviti za štampu acta dietalia Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, kojih će prepisivanje na skoro započeti. Od pomenutih radnja započelo je jurve štampanje prve svezke najstarijih mletačkih relacija o Dalmaciji, što je pr. čl. S. Ljubić sakupio i za štampu priredio, te će ju akademija za koju nedjelju na sviet izdati. Ostali od pomenutih posala spadaju po svojoj naravi medju one književne radnje ove akademije, koje će trajati više godina. Akademija je po izradjenoj osnovi već povjerila vrstakom sakupljanje dotičnih spomenika, koji će se prema tomu, kako budu gotovi za izdanje, na svjetlo iznositi. Dop. čl. I. Tkalčić prepisao je listine 13. vieka u zemaljskom arkivu, te je bio izaslan u Varaždin, da pretra i tamošnji kaptolski arkiv.

Posao oko skupljanja i priredjivanja gradje za izdavanje zbornika „Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium", o kojem sam imao čast u izvještaju od minule godine potanje kazati, napredovao je ove godine tako, da će akademija za koj dan prvu knjigu toga sbornika, na ime statut Korčulanski, što ga je pr. čl. dr. J. Hanel kritički za štampu priredio, učenomu svietu predati. Štampanje ovoga statuta tim se zateglo, što je akademija odaslala pr. čl. dra. J. Hanela na otok Korčulu, da ondje sravni svoj priepis s rukopisom, što je u posjedu obitelji Kapora. Ovo putovanje akademika Hanela imalo je i tu još svrhu, da pretraži u dalmatinskih arkivih gradju odnoseću se na pravnu historiju dalmatinskih občina, koja bi bila pomagalom kod izdavanja statuta dalmatinskih gradova. Ovo je putovanje učenoga akademika imalo veoma povoljni uspjeh, jer je Hanel na samoj Korčuli našao dosta listina i rješitba protežućih se na statut Korčulanski. Povrh toga pretražio je na tom putovanju sudbeni arkiv u Dubrovniku, arkive u Kotoru, Spljetu, Šibeniku i Zadru, a pobilježio, što u njih ima važnijega za pravnu historiju slovenskoga juga.

Ostali književni poslovi, o kojih je poznato, da se jugoslavenska akademija njimi bavi, i koje sam imao čast u izvještaju prošle godine napomenuti, napredovali su po mogućnosti tako, da se zbornik

spomenika odnoseći se na hrvatsku historiju do združenja s Ugarskom što ga priredjuje predsjednik dr. Fr. Rački jur štampa, te će se početkom iduće godine učenomu svietu predati On sadržaje u glavnih odsjecih: „acta, rescripta, synodalia, formulae, scriptores, inscriptiones“, sve spomenike one dobe, koji su se do sada našli. Kod svakoga spomenika zabilježena je „tradicia“ njegova i opravdano svako čitanje, koje od dojakošnjih odstupa.

Vrh toga nastojala je jugoslavenska akademija pomoći narodnoj književnosti izdavanjem i drugih znanstvenih djela. Njezinim troškom izašao je Bilinar, što ga priredîše pr. čl. dr. J. Šlosser i Lj. Vukotinović, o kojem se akademija nada, da će biti koristan svim prijateljem hrvatske flore, jer će im na putovanjih i izletih olahkotiti sabiranje i označivanje bilja. Još jedno prirodoslovno djelo, što ga pripravlja pr. čl. dr. Gjuro Pilar, naime fosilnu floru susedsku, odluči akademija na sviet izdati, i već su zato potrebite litografske radnje u domaćem zavodu započele.

U srpnju dojduće godine (1877) minuti će deset godina, što ova akademija postoji. Za to vrieme izdan je njezinim trudom i nastojanjem dobar niz raznih znanstvenih djela, od kojih nekoja, kao n. pr. „Rad“ bez cjelokupnoga kazala težko se već danas rabe. Jugoslavenska akademija odlučila je toj potrebi tim doskočiti, da će i ona poput drugih akademija, u nastajućoj godini izdati svoj Almanak, koj će uz historičku sliku o njezinom ustrojstvu i razvoju, njezin sastav, razne nutrnje promjene sadržavati i točan pregled svih akademičkih publikacija po piscih i sadržaju.

Posao oko sakupljanja gradje za rječnik znamenito je napredovao i ove godine, ne samo radom dojakošnjih vriednih pomoćnika pr. čl. dra. B. Šuleka, gg. prof. S. Žepića i M. Valjavca u Zagrebu, nego i pomoću trojice mladjih hrvatskih sinova, slušatelja na sveučilištu u Zagrebu, gg. Maretića, Milčetića i Papića. Osim ovih radnika i ove je godine preuzeo akademik dr. Gjuro Daničić, koji je i dosad rukovodio taj posao, da se i u Biogradu nastavlja sakupljanje gradje iz srbskih književnih spomenika. Uz ovo skupljanje obavlja se i redanje gotove gradje. Videći akademija sakupljenu uz devet godina toliku gradju, da se k redakciji rječnika jurve pristupiti može, pozva svojega člana dra. Gj. Daničića, da preuzme taj posao; uslied čega nada se ova akademija, da će moći u budućoj svečanoj sjednici oglasiti, kako je ova misao njezina činom postala.

Medju učene i književne zavode, s kojimi jugoslavenska akademija stoji u svezi šaljuć im svoja djela u zamjenu za njihova, prošle

godine pristupiše car. ruska arheografska komisija u Petrogradu i ljekarsko družtvo u Biogradu.

Knjige, koje je dobivala akademija od raznih učenih zavoda i družtva, kao i one, koje su joj poklanjali pojedini pisci i rodoljubi, a tako i rukopise sa zahvalnošću je javljala u svojem organu. Budi mi ipak dozvoljeno izrično se ovdje na ime akademije zahvaliti slavenskomu blagotvoriteljnomu komitetu u Moskvi, od kojega je posredovanjem njegova prevriednoga tajnika sveučilištnoga prof. Nila Popova i ove godine primila obilje raznovrstnih ruskih skupocienih djela. Budi zahvalna spomen takodjer i pokojnomu umirovljenomu prof. Jurjeviću u Beču, koj je u posljednoj volji ostavio našoj akademiji svoju knjižnicu. Timi darovanimi i u zamjenu dobivenimi knjigami znamenito se obogatila knjižnica naše akademije. Ove godine dovršeno je revnom pripomoći sveučilištnoga slušatelja g. Franje Večerine popisivanje te knjižnice, te se sada potanko znade sav njezin sadržaj. Imade u toj knjižnici 12098 djela u 18118 svezaka, po svoj prilici u nas najbogatija „in slavicis.“ Sbirka rukopisa imade do 1250 kodeksa, sbirka listina nalazi se u 53 velika kartona, u kojih će biti do 15000 listina, koje se tiču naše historije i potiču od XI. do ovoga vieka. Osim toga dobi ova akademija po smrti Augustina Theinera veliku i dragocjenu sbirku priepisa, izprava, većinom iz vatikanskoga arkiva. Rukopisi su samo obćenito popisani, ali tako, da se popis može upotriebiti za historička i jezikoslovna iztraživanja. Listine su samo po stoljećih poredane. Trieballo bi mnogo i vremena i troška, da se sve ovo dragocjeno, u rukopisih sakriveno blago, onako predade javnosti, kano što drugdje biva; ali doći će red i na taj posao.

I briga ove akademije oko sgrade, u koju bi se smjestila ona i sbirke umotvorina, koje joj preuzv. gospodin pokrovitelj poklonio, nije ni prošle godine ostala bez uspjeha. Prilozi za gradnju teku polagano ali neprekidno. Zastupstvo glavnoga grada poklonilo je gradilište na Zrinjskom trgu. Akademija obrati se i na sabor ovih kraljevina, da i zemlja pripomogne, kojoj će se tim prosvjetni zavodi jednim umnožiti. Kako je taj poziv našao vrućega odziva, ima nade, da će se gradnja već na proljeće buduće započeti. Prema tomu čast mi je zahvaliti i ovom prigodom svim i svakomu, koji i u tom poslu podupiru akademiju.

Što se tiče novčanoga stanja jugoslavenske akademije: zakladna glavnica iznosila je koncem godine 1875 okruglim brojem 337,000

for., pošto je na svršetku godine 1874 imala 330.000 fr., prirasla je dakle ove godine za 7000 fr., i to što petinom kamata, koji se glasom pravila prilažu glavnici, što izplatom starih priloga, što novimi prilozi. Premda je svaki prilog akademija s novinah sa zahvalnošću javljala, ponavlja i ovom svečanom prigodom svoju zahvalnost na svakom daru.

Prihoda je imala jugoslavenska akademija god. 1875. ukupno 17.927 fr. 90 nč. Od toga je prihoda izdala ukupno 15.076 fr. 75 nč., tako da je 2851 fr. 15 nč. za tekuću godinu preteklo. Taj višak dolazi odatle, što neka djela, koja bi do konca god. 1875. bila imala izaći, nijesu bila gotova, ni doštampana. U taj prihod bilježi akademija sa zahvalnošću prinos preuzv. g. pokrovitelja od 1608 for. 65 nč. za izdanje druge knjige vatikanskih spomenika, i zemaljsku pripomoć od 1000 fr., doznačenu saborom za izdavanje historijskih i juridičkih spomenika. Kako je akademija svoj prihod upotriebila, pokazali su računi, koje je po pravilih svojih obznanila u novinah u XXXV. k. „Rada".

Evo slavni sbore! to je trud ove akademije tečajem prošle godine, koj može ona mirnom sviešću podastrieti općemu razsudjenju. Nacrt ovaj mogao je uvjeriti svakoga, da se radnja akademije svake godine razširuje i da polagano pristupa k onim takodjer dielovom svoje prvobitne osnove, kojih nije mogla prije zahvatiti. Bude li, kano što se ima razloga nadati, tvorna sila akademije u tom razmjerju rasla, nadoći će skoro vrieme, a možebit je već ovdje, gdje neće novčana sredstva njezina dotjecati, te će prisiljena biti uteći se k onim faktorom, koji su pozvani podupirati znanost i umjetnost u našoj domovini.

Pošto su ovom godinom minule tri godine, na koje u smislu pravila jugoslavenska akademija bira sebi predsjednika: s toga je u svojoj glavnoj skupštini od 20. studen. o. g. izabrala opet za predsjednika dra. Franju Račkoga. U istoj glavnoj skupštini izabrala je jugoslavenska akademija nekoliko novih članova, da popuni donjekle one praznine, koje je osjetila smrću svojih vriednih članova. Izabrani su naime

Za počastnoga člana:

Dr. Roberto Visiani, profesor na sveučilištu u Padovi.

Za pravoga člana u razredu filozofičko-pravoslovnom:

Dopisujući član dr. Franjo Marković.

Za dopisujućega člana u razredu filologičko-historičkom:

Matija Valjavec, profesor na gimnaziji u Zagrebu.

Salonis. 13.

IMP · CAESAR · DIVI · VESPASIANI · F · DOMITIA
NVS · AVGVSTVS · GERMANICVS PONTIFEX MA
XIMVS TRIBVNIC · POTEST · · · XII IMP · XXII
COS XVI · CENSOR · PERPETVVS · P · P ·
PEDITIBVS · ET · EQVITIBVS · QVI MILITANT IN · CO
HORTE · III ALPINORVM · ET · IN · VIII · VOLVN
TARIORVM · CIVIVM ROMANORVM · QVI
PEREGRINAE · CONDICIONIS · PROBATI · ERANT
ET · SVNT IN DELMATIA · SVB · Q · POMPONIO
RVFO · QVI · QVINA · ET · VICENA · STIPENDIA
AVT · PLVRA · MERVERVNT · ITEM · DIMISSO
HONESTA · MISSIONE · EMERITIS · STIPEN
DIIS · QVORVM · NOMINA · SVBSCRIPTA
SVNT · IPSIS · LIBERIS · POSTERISQVE · EORVM
CIVITATEM · DEDIT · ET · CONVBIVM · CVM
VXORIBVS · QVAS · TVNC · HABVISSENT
CVM · EST · CIVITAS · IIS · DATA · AVT · SI · QVI · CAELI
BES · ESSENT · CVM · IIS · QVAS · POSTEA · DVXIS
SENT · DVMTAXAT · SINGVLI · SINGVLAS
A · D · III · IDVS · IVLIAS
M · LOLLIO · PAVLINO · VALERIO · ASIATICO · SATVRNINO
C · ANTIO · IVLIO · QVADRATO · COS
VIBVS MAXIMVS
PEDITI
VENETO · DITI · F · DAVERS
ET · MADENAE · PLARENTIS · FILIAE · VXORI · EIVS DERAMISI
GALLO F ETEIVS
DESCRIPTVM · ET · RECOGNITVM · EX TABVLA
AENEA · QVAE · FIXA · EST · ROMAE · IN · MVRO
POST · TEMPLVM · DIVI AVG · AD · MINERVAM

A · VOLVMNI	EXPECTATI
Q · ORFI	CVPITI
CN · EGNATI	VITALIS
SEX · MANLI	CINNAMI
L · PVLLI	SPERATI
P · ATINI	AMERIMNI
L · PVLLI	VERECVNDI

Hoc ita descriptum in tabulis aeneis intra Salonarum ruinas repertum vidimus, legimus, exscripsimus. Has autem tabulas nunc tu

Dominice dono tibi datas in deliciis habes quasi heres eorum, quibus olim in testimonium virtutis ab imperatore traditae fuere. Hec iniuris id facis, quoniam quidquid avorum gloria ad nepotum redundat laudem, tantoque ad te magis, quanto plenius eos expresseris et militiae studio et animi vigore. Dum enim virenti adhuc aetate floreres, equos alere, arma tractare, et nunc hasta, nunc ense pugnae simulacra cum aequalibus ciere magnopere te delectabat; quin etiam quoties incursiones pati contigit, toties obviam hosti cum armatorum manu prodibas, contempto vitae periculo pro patriae honore. Post haec in classe Veneta triremis praefectus Ottomanico bello ita te gessisti, ut iam emeritis stipendiis domum reversus domesticis laudem atuleris, amicis laetitiam, patriae decorem. Non vereor ne quis me adulari existimet, omnibus nota loquor magisque timeo, ne verecundiam tuam offendam, que ne aliorum aures gravem. Te enim tuo merito et summi diligunt, et medii amplectuntur, et infimi colunt, sed quum ea modestia es, ut ostentari opera tua et coram efferri non satis aequo animo pati soleas, his omissis, revertar ad tabellas, et scripturam istam, quae de terrae pulvere eruta et fato quodam tibi exhibita in tuo servatur scrinio, interpretari pergam.

Domicianus imperator Delmatis quibusdam, qui sub eius auspiciis frequenter militaverant, praeter stipendia, quae meruerunt, privilegium facit, quo ipsis uxoribusque eorum, liberis posterisque eorum civitatem donat, id est ut civium Romanorum iure utantur et pro civibus habeantur. Atque hoc ipsum Principis privilegium descriptum fuisse Romae dicitur in tabula aenea, quae muro affixa erat post templum Octaviani Augusti ad Minervam, loco videlicet conspicuo, ut legentes illorum, qui sic honorati erant, exemplo ad virtutem exercendam accenderentur.

IMP. CAESAR. Quinam hic fuerit, quid egerit, quomodo finierit, breviter tibi expediam. Domitianus Vespasiani filius, Tito fratri successit in regno, de Dacis et Germanis triumphavit, statuas aureas et argenteas sibi in Capitolio poni jussit, primus dominum se et Deum appelari praecepit, Christianos persecutus est, Joannem Apostolum in Pathmos ipse relegavit. Sicut Quintilis mensis a Julio Julius, et Sextilis ab Augusto Augustus dicti sunt, ita ille septembrem Germanicum, octobrem Domitianum nuncupari edixit, sed nomina ista cum ipso similiter desierunt. Philosophos et mathematicos Roma repulit; Indeos, qui de stirpe Davidis erant, interfecit, regium genus suspectum habens. Ipse occisus in palatio periit anno aetatis suae XXXVI. Tunc clypei imaginesque ejus in terram de-

iectae, et ab omnibus conculcatae: quod contigit anno humanae salutis XCVIIII; regnavit annos XV. menses V.

Hic igitur enim quae dicta sunt, concessit pedibus et equitibus, qui militabant in cohorte tertia Alpinorum. Alpini sunt, qui sub Alpibus habitant, Ligures. De cohortium autem generibus diximus, et octava voluntariorum Civium romanorum ·/· eorum, qui ultro se obtulerunt in militiam, velones olim dicti, quia post Cannensem cladem servi in militiam recepti acceperunt libertatem, quum sponte se obtulissent. Qui peregrinae, inquit, conditionis probati erant ·/· non Itali noscebantur sed Delmatae; qui quina et vicena stipendia aut plura meruerunt ·/· qui quinquies et vicesies vel pluries in expeditione belli fuerunt. Item dimisso honesta missione triplex fuit missionis ratio. Honesta, quando exacto militiae tempore miles dimittebatur. Causaria, quando vitio corporis vel mentis parum idoneus putabatur. Ignominiosa, quum ob delictum aliquod exauctorabatur. Emeritis stipendiis ·/· persolutis. Emeriti enim dicuntur militia soluti. Singuli singulas per hoc intelligimus, uni viro nefas fuisse, plures habere uxores. A D. III, a die tertio Idus Julias. Marco Lollio haec equitum nomina. Pediti etiam ac peditum. In fine ponuntur nomina liberorum posterorumve. De magistratibus autem, qui hic Domitiano tribuuntur, in praecedentibus est tractatum. Nihil aliud hoc l co explicandum restat, nisi quod et te ius romanae Civitatis possidere credi parsit, qui cum privilegium possis atendere, cum Papalis cognomen geras. Papam enim Romae modo preesse novimus, cui tunc Caesares Augusti praefuerunt.

Salonis. 14.

D M
L · CORNELIO · L · F · BEATISSIMO · QVI VIX
PL · M · ANN · XXIX · FVIT ORDINIS MILIT ·
CON · I · HABVIT · VII · SPOL · XI · CORON · CIV ·
IC · A CLASSE ROMAN CVM EORVM NOTA
INTERFECTVS PERIIT · ET A SOCIIS CONCL
AMATVS EST · S · C · EX AERARIO CIVI NOBI
LISSIMO ET · B · M · P · III · IDS · IVLIAS ·

D. M. Diis manibus, L. Lucio, L. F. Lucii filio, ordinis militaris, cohortis primae. Habuit septem spolia, quia et provocatione septies singulari certamine vicerat; undecim coronas civicas, toties cive in praelio servato. Civica enim corona donabatur, qui civem ab inimicorum oppressione liberasset; ea erat ex fronde querna, quum cibus

victusque e quercu capi quondam solebat. A
interfectus tunc opinor, quum Marcus Octav
Salonas cum navibus veniens, obsedisset eti
insidiis fuit interceptus, ideo cum eorum i
remptus dicitur, a sociis conclamatus est ·/·
tus, et ad rogum usque deductus, ex decre
num sepultura honoratus ex aerario collat
consultum. B M P benemerito posuit. VI
vixit annos XXIX plus minus ·/· circiter.

Salonis. 15.

L · AELIO · CAESARE · IMP · P · COELIO ET VIBV
VII IDVS OCTOBRES
C DOMITIVS · VALENS · II · VIR · I · D · PRAEEVN
LEGEM DIXIT IN EA VERBA QVAE INFI
IVPPITER·O M · QVANDOQVE · TIBI · HODIE · HANC ·

OLLISQVE · REGIONIBVS · DABO · DEDICABOQ Q
DIE PALAM DIXERO VTI INFIMVM SOLVM HVIV
SI QVIS HIC HOSTIA SACRVM FAXIT QVOD MAGI
PROTOLLAT IT CIRCO TAMEN PROBE FACTVM ES
LEGES HVIC ARAE EAEDEM SVNTO QVAE ARAE
IN AVENTINO MONTE DICTE HISCE LEGIBVS HISC
SICVTI DIXI HANC TIBI · ARAM · IVPPITER OPTIME
DEDICOQVE VTI SIS VOLENS PROPICIVS MIHI CO
MEIS DECVRIONIBVS COLONIS INCOLIS COLONIAE
IVLIAE SALONAE CONIVGIBVS LIBERISQVE NOSTR

Helius Pertinac septuagesimum aetatis
esset praefectus urbis ex Senatus Consulto
secrante Senatu, ut uxorem suam Augus
appellaret, contradixit, et sufficere testatus
vitus. Occiditur in palatio Juliani iuris pe
Severus apud Milvium pontem interfecit. I
sex. Eo imperante, Caius Domitius Valen
Jovi aram dedicat hac lege, ut si quis ibi
pecudem ita sacrificet, quod magmentum,
tum dicebant, nec protollat ·/· nec profera
solent sacrificium, libamenta, et sine his p
sacrificatum putetur. Pro arae autem ded
ut sibi ac suis volens propiciusque sit. Ho

in sacrificio occiditur; hostiae enim dicebant forire. Ollis antique dictum pro illis; dico dedicaboque pontificale verbum, significat aeternum trado. In Aventino, Romae collis ab Aventino Albano rege ibi sepulto dictus. In eo colle fuit templum Dianae, cuius leges huic arae communes esse iubet, ut eodem sacrificanti ritu utatur, qui hic Jovi sacrificat, quo utuntur, qui in Aventino sacrificant Dianae.

II. VIR duumvir, I. D. primo die vel uno die, O. M. optime maxime; caetera patent.

Salonis. 16.

VARIVS · VALENTINVS ET FLAVIA LIC
ENTINA IVLIO CTRANO ET VARIAE
FLAVIAE SALONAE QVI VIX · IVLIVS
ANNOS XXVIII MENSES II SALONA
ANNOS XVI MENSES VIII PARENTES
INFELICISSIME FILIIS CARIS POSVERVNT

Salonis. 17.

C · TESPRIO MASCELIONI VISELLIA
FELICLA MARITO INCMPARABILI
POSVIT

Facilis quidem horum ac plana est lectio, sed nuda nomina, tam enim nescitur, qui fuerint isti, aut quid egerint, quamsi nulla omnino de illis ciffera hic extaret; ex quo constat neminem inscriptionibus clarum fore, quem nobilem non fecerit virtus. Soli memorantur illi, qui memoratu digna gessere. Aliorum nomina simul cum corporibus mortua iacent illa oblivione haec terra obruta. Nobis tamen non ideo colenda est virtus, ut posteritati noti simus, sed ut Deo placeamus.

Salonis. 18.

L · IVLIVS C · F · TRO · CLEMENS NEGOTI
ATOR · T · F · IVSSIT · SIBI · ET · C · IVLIO C · F · TRO ·
MAXIMO PATRI ET · NONIAE LACRI · F ·
MARVLIAE MATRI · ET · L · IVLIO · L · F · TRO ·
MAXIMO FILIO ET · IVLIAE · L · F · MARV
LIAE · F · · ET · IVLIAE · L · F · CLEMENTILLA · FF

Haec apud te in saxo ingenti incisis litteris habentur, quae nos de fundamentis Salonarum littoralis muri eruta ad tuas aedis transferri sicut pleraque alia nuperrime vidimus. Nec sumptui enim nec labori parcis, dum veterum monumenta undequaque tibi comparas. Haec igitur in fine opusculi descripta ita exponere libuit.

L IVLIVS. C. F. TRO CLEMENS NEGOTIATOR T. F. IVSSIT SIBI ·/· Lucius Julius Cai filius Troezenus, cui Clementi agnomen fuit; externus enim fuit ex Troezene Achaiae oppido, et Salonis residens negotiabatur. Is testamento fieri iussit sibi, iussit quippe fieri sibi sepulchrum cum edificio superposito et parentibus et filiis iam vita defunctis, unde dicitur et Julio Cai filio Troezeno Maximo patri et Noniae Lacri filiae Maruliae matri et Lucio Julio Lucii filio. Ipse autem Lucius est dictus Troezeno maximo filio, ideo Troezeno, quia quum maximus natu esset, in patria eum genuerat, reliquos Salonis. De quibus dicitur et Juliae Lucii filiae Maruliae filiae et Juliae Lucii filiae Clementilla filia fecit. Clementilla ergo filia superstes, quod pater Lucius Julius Clemens fieri iusserit, hoc faciundum curavit, ut ostenderet, quantum vivo obsequens fuerit genitori, quae mortuo quoque obedivit.

Haec habui Dominice iocundissime, quae de veteribus collecta monumentis tuo rogatu tibi exponere. In quibus (ut vides) manifesto apparet illis, qui aliquo virtutis studio claruerunt, et vel foris vel domi magni habiti sunt, honorem publice exhibitum laudemque literis, quo perennior fieret marmore insculptis memoriae mandatum, praemia ista, quae momentanea sunt, et tam vulgi quam temporis obnoxia iniuriae contemnentes ad illam semper totis animi corporisque viribus capiendam mercedem contendamus, quae nobis ab ipso omnium rectore ac dominatore deo promissa est, sola enim neque vetustatis sentit, neque sui status mutationem formidat, nec ullum suae felicitatis finem futurum expectat. Eam autem assequemur, si sicut Romani imperatores contra inimicos magno animo dimicabant, ita nos adversus pravas cupidines boni et aequi rationem tuendo depugnabimus acriterque resistemus. Gloriosum est profecto adversariorum conatibus reluctari, reluctando superare, superando vel tropheum vel ovationem vel triumphum demereri. Nulla tamen gloriosorum est victoria, quam se ipsum vincere et affectibus imperare, et non ea, quae corporis voluptas suggerit, facere, sed quod lex praecipit divina illud meditari, illud exequi velle, ad illud perficiendum tota animi affectione niti atque contendere; eos enim, qui sic agunt, non terrena manet remuneratio, sed coelestis, non laus in marmore incidenda vel in chartis describenda, sed illa inestimabilis atque ineffabilis gloria in coelesti regno perpetuo permanenda, divinaeque destinationis immobilitate stabilienda, neque minuenda unquam neque finienda. Non hanc acceperunt veteres Romani, non Carthaginenses, non Macedones, non Athenienses, non Thebani, non Lacones, non aliae nationes,

quaeque diu multumque dominatae sunt. Quum quos vera latuit religio, veri boni mercede indigni fuerunt, solis itaque in Christum credentibus et unum Deum pie sancteque colentibus ea impenditur. Quae quidem tanta ac tatis est, ut sicut Paulus Apostolus ait, omnem sensum superet humanum, omnem vincat mundanae opulentiae taxationem. Nec oculus vidit, inquit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quam grande bonum illud sit, quod preparavit deus iis, qui diligunt eum. Nihil enim aut maius cogitare aut pulchrius cernere, aut dulcius gustare, aut suavius audire, aut iocundius odorari, aut perennius possidere, quam eum possimus, in quo uno sunt omnia, et a quo omnia et per quem omnia. Semel benigne statuendum est, qui deum habet, eum nullius unquam boni indigere. Qui vero Deum non habet, eum habere nihil. Deum autem habent, qui iussa eius perficere student, atque conantur, cavendo a vitiis, virtutibusque inherendo. In deo enim manet et Deus in illis, hic per fidem firmam, illic per charitatem perpetuam atque sempiternam.

Finis.

Salonis postea repertum. 19.

I O M
Q. RAONIVS DIODORVS EX VOTO POS
VIT LIBES MERITO · IIII IDVS MAIAS
PRONIANO ET BRADVA COSS

Jovi optimo maximo. Libes pro libens, quaedam enim huiusmodi vocabula subtracto . n . scribebant antiqui. Hic Quintus Raonius Diodorus, posita Iovi ara sive templo, votum solverat. Quando autem id egerit, per idus diem, per consules annum ostendit. Hoc autem tunc Deo gratissimum solvimus votum, cum vitae cursum ita, ut ipse praecipit, dirigere studemus.

Salonis. 20.

A TER PANTERA
AGO FECIT

Puto sic legendum: Aulus Terentius pantherarum agonium fecit. Agonium ludum est, ait Festus Pompeius, ob hoc dictum, quia locus, in quo ludi initio facti sunt, fuit sine angulo, cuius festa agonalia dicebantur. Haec factitata sunt, ait, Romae in monte Quirinali; est enim Quirinalis agonius et collina porta Agonensis. Agoniorum meminit Ovidius lib. Fastorum primo dicens:

et prius antiquus dicebat agonia sermo.

De pantheris autem Plinius lib. VIII. cap. XVII sic scribit. Pantheris, inquit, in candido breves macularum oculi. Has a pardis, ait, solo candore discerni, et id animal gigni in Aphrica Syriaque. Idem ait, pantheras primus Scaurus in aedilitate sua varias CL universas misit, deinde Pompeius Magnus quadringentas decem, divus Augustus 420. Aulus igitur Terentius apud Salonas Romano more in agonali ludo pantheras exhibuit; et quidem id fecit, ut posteris quoque notum foret, litteris in marmore sculptis testatus est. Hoc equidem in illo amphiteatro factum reor, cuius adhuc vestigia extare cernimus. Et satis certe magnificum fuit, tam procul petitas bestias in ludum adduxisse, sed ego multo magnificentius esse dixerim, hominum bestiali vitu viventium licentiam legibus coercere. Illud enim ad voluptatem pertinet occulorum, hoc ad morum censuram.

Salonis. 21.

C SEXTIO QVOD · C · BELLO · CONF · RELIQVI
AS NON DESERVERIT POMPEIANORVM
VICTORIS IVSSV M · K · D · MVLTATO · ET ·
IN EXIL · ACTO · C · SEXTIA VXOR PARV
VLIS CVM LIBERIS OBSERVARI IVSSA
SEQ · IPSOSQ · REPENTI PRAECIPITIO
VINDICAVIT IN LIBERTATEM VIXIT
LIBERA · ANN XLVI SERVA NEC DIEM

C. bello conf. · / · civili bello confecto. M. K. D. maxima capitis diminutione multato. Caius iuris consultus. Capitis, inquit, diminutio est status permutatio. Paulus etiam ait: capitis diminutionis tria genera sunt, maxima, media, minima. Tria enim sunt, quae habemus, libertatem, civitatem, familiam. Igitur quum haec omnia amittimus, hoc est et libertatem et civitatem et familiam, maximam esse capitis diminutionem; quum vero amitimus civitatem, et libertatem retinemus, mediam esse capitis diminutionem; quum libertas et civitas retinetur, familiae tantum multatur, minimam esse capitis diminutionem constat; coetera in epitaphio posita patent.

Ne quis autem ulla unquam de causa sibi ipsi manum inferendam putet, Platonis in Phedone sententia est, nemini fas esse sibi mortem consciscere. Animam enim Dei omnium domini depositum esse in corpore, quam qui excluserit illo invito, graviter peccabit. Photinus quoque putat, animam corporeis passionibus liberam exire oportere, quam qui de corpore violenter excludit, liberam esse non patitur; aut enim metu aut odio agit, et animam talium passionum

sordibus inquinat. Quod si paganis divinae legis ignaris haec sententia sederit, quanto magis christianis, deo cui serviunt, id ipsum asserente, placere debet? Ait enim: non occides; et si alios occidere vetamur, quanto magis nos ipsos. Longe autem satius est, servitutem, exilium, proscriptionem et quaeque adversa in vita pati, quam malis istis, quae temporaria sunt, evitatis, in malum aeternum incidere, et post corporis animaeque solutionem ad inferos relegari. Divini quippe mandati prevaricatoribus talis proposita est poena.

Salonis. 22.

CONSENTIO DEORVM MARC
AN · A · SOZOMENE IMPERIO FECIT

Marcus Terentius Varo de re rustica scripturus Deos invocat consentes, eosque XII. nominatim enumerat. Festus quoque Pompeius ait: consentia sacra dici, quae multorum consensu sunt statuta. Consentes ergo deos illos appellasse videtur Varo, a quibus terrae fruges iuvare, et multorum concensu creditum sit. Hic ego consentionem deorum hoc loco aedem cognominatam reor, quae diis illis dedicata erat, quos populus Salonensis pariter se consentiens magis religiose venerabatur. Hanc igitur aedem Sozomene mulier sic dicta fabricandam curavit iussu et imperio Marci Antonini Augusti, de quo dicendum restat. Marcus Antoninus ab Antonino Pio adoptatus, eo defuncto et senatus autoritate reipublicae regimen suscepit. Cum Lucio Vero fratre primus aequo iure imperavit. Uxorem habuit Anniam Cornificiam, deinde Faustinam Juniorem amitinam suam, graecis latinisque perdiscendis literis operam dedit, philosophiaeque incubuit studiis. Pio ipsi morum vitaeque probitate persimilis fuit. Marcomanos, Germaniae gentem, in Danubii transitu vicit. Cum Commodo filio, quem de Faustina genitum caesarem nuncupaverat, triumphavit. Aufidio Cassio a senatu hoste iudicato, post eius necem Antiochenis, qui cum illo coniuraverant, veniam indulsit. Marcomanos bello repetiit, tertioque anno, quam ad eam expeditionem profectus est, vita decessit, Commodo filio relinquens imperium. Luxit eum civitas, quisque omnium optimum fuisse predicavit. Imperavit annos XVIII, vixit LXI.

Salonis. 23.

FL CONSTANTI · NOBILISSMO AC BEATIS
SIMO CAESARI COLL FABRVM VENERIS

De Flavio Costantino Caesare superius inter romanas inscriptiones est relatum. Huic ob merita collegium Fabrorum aedis Veneris statuam erexerat, atque ita insculptis in marmore literis inscripsit.

Flavio Constantino nobilissimo ac beatissimo Caesari collegium fabrum Veneris, subintelligitur posuit. Collegia erant, quae nunc frataliae vulgo appellantur, dicebantur eius diei, cuius aedem frequentabant. Fabrum sincope est pro fabrorum. Faber, commune nomen est eorum, qui manibus opera exercent. Beatus dicitur, cui cuncta prospere sucedunt. Sed quum mortalium beatitudo flux atque fragilis est, beatum non putabant, nisi quem usque in finem vitae beatum fuisse constabat, unde Iuvenalis.

Dici beatus ante obitum nemo supremaque funera debet.

Nos vero illum beatum esse dicimus, qui iam illam beatitudinem, quae amitti non potest, est confectus. Quid enim iuvat usque ad diem extremum prosperitatibus perfrui, et post haec eternis subjici suppliciis.

Salonis. 24.

D S P
FEL · VR · QV · TE · CI · Q̲ · L · SEV AB
INI · INT · AN · XX · S · C · DEC · B · M · ST · P

Integrum sic: felix urna, quae tenes cineres Quinti Lucii Severi ab inimicis interempti annorum viginti Salonarum cives decuriorum benemerito statuam posuerunt.

Decuriae (ut Pedianus ait) nobiliorum sunt centuriae inferiorum. In municipiis id est decurio, quod Romae senator. Pomponius juris consultus de verb. sign. decuriones inquit dictos ex eo, quod initio, cum coloniae deducerentur, decima pars eorum, qui deducebantur, publici consilii gratia conscribi solita erat. Idem ergo Severus ex nobilioribus fuit, et iuvenili ardore fervens, cum inimicis congressus periit; ob quam animi fortitudinem stutuam a civibus meruit. Titulus habet D. S. P. hoc est: Diis sacrum pepetuum.

Salonis. 25.

VIBIVS PIVS DEO SOLI INVICTO ARAM
DEDICO VT SIS MIH̓ PROPICIVS MIL
ITIB · CENTVRIONḆVSQ̲ · MEIS

Vibius deo soli aram dedicat. Deo inquit soli invicto, vel quia dictus solus superior omnium sit, vel solem deum putavit, quia suo splendore cuncta illustrat, suo calore omnium causa est gignendo-

rum. Primi Egyptii, ut Diodorus ait, solem et lunam deos putarunt, et solem quidem Osirim, lunam Isim nuncuparunt.

Vibius iste ductor Salonitani exercitus fuit, et cum hoste conflicturus deum sibi propicium optavit. Hic reprehendenda est quorundam christianorum temeritas, qui suae solertiae virtutique confidentes deo suplicare negligunt, ideoque a paucioribus interdum superantur et pereunt. Ignorant utique dei potentiam humanis viribus esse maiorem.

Salonis. 26.

MAR̃ · INVIC DOMIC POMPE SAL CV
CEN̄ · · SIG MIL · ̄E · ARMA POSVER

Sic legendum: Marti invicto, Domicius Pompeanus Salvus cum centurionibus signa militaria et arma posuerunt.

Offerebant gentiles diis arma atque signa sive hostium sive sua, hostium, cum victores reverterentur, sua, cum emeritis stipendiis salvi in patriam redissent, hi pro salute, illi pro victoria gratiam referentes. Is mos etiam apud christianos inolevit.

Pendere videmus nostris in templis vexilla, scuta, thoraces, aliaque arma. Id iuventuti bellicae virtutis incitamentum est, ut videlicet caeteri ad eandem acquirendam gloriam pro viribus nitantur sui memoriam posteris relicturi.

Salonis. 27.

A · IANIO SATYRO DELMINIO DECVR
LEG · II · VIRTVTISQ̣ · CAVSA · DONS DONA
TO · GEM · TORQ̣ · CORON · MVRALIB · AV
RE · II · VEXILL · III · VIBIVS · P · MIL · SVO · B · M ·

Logendum sic: Aulo Ianio Satyro Delminio decurioni legionis secundae virtutisque causa donis donato, gemmis, torquibus, coronis muralibus aureis duabus, vexilis tribus. Vibius pius militi suo benemerito.

Janius iste videtur Delmata fuisse, et quod Delminius hoc est Delminio oriundus, de quo oppido Strabo lib. suae geog. VII. Delminium inquit ampla civitas, a qua cognomen gens illa vindicat, eam Nasica exilem reddidit, agrumque desolatum pecori pascendum reliquit. Janius ergo Delminius, dum sub Vibio Pio militaret, ita strenue se gessit, ut his donis, quae hic memorata sunt, affici mereretur. De coronis autem militaribus superius a nobis tractatum est, et qui plenius vult discere, legat A. Gelii lib. v. cap. sextum, ubi idem ait, muralem coronam et castrensem et navalem ex auro fieri soli-

tam. Poro Vibius Pius tertio citra hoc epigrammate aram dedicat soli invicto, ut sit ipsi propicius, militibus centurionibusque suis. Juvenis in hoc libello inter extremma et alium Vibium Gallum primipilarem praefectumque castrorum et ipsum donis donatum honoris virtutisque causa. Noster igitur Janius Delminis nequaquam posthabendus Vibiis istis vel et Licinio illi Dentato, quem Plinius in libris naturalis historiae donatum refert hastis puris duodeviginti, phaleris XXV, torquibus III et LXXX armillis, CLX coronis, XXXVI civicis, XXIIII aureis, VIII muralibus, III obsidionalibus. Fit enim plerumque, ut aliquis plura dona referat, non quia viribus alteri praestet, sed quia quod saepius rei gerendae nactus sit occasione; quae si Janio nostro toties daretur, sicut virtute, ita et donorum merito Licinium, quem forsitan equasset. Huic militi suo benemerito Vibius Pius imperator sive sepulturam sive statuam posuit, ut in hoc epigrammate apparet.

A · D · V · M · P · R ·

Finis.